

PURCHASED FOR THE
UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

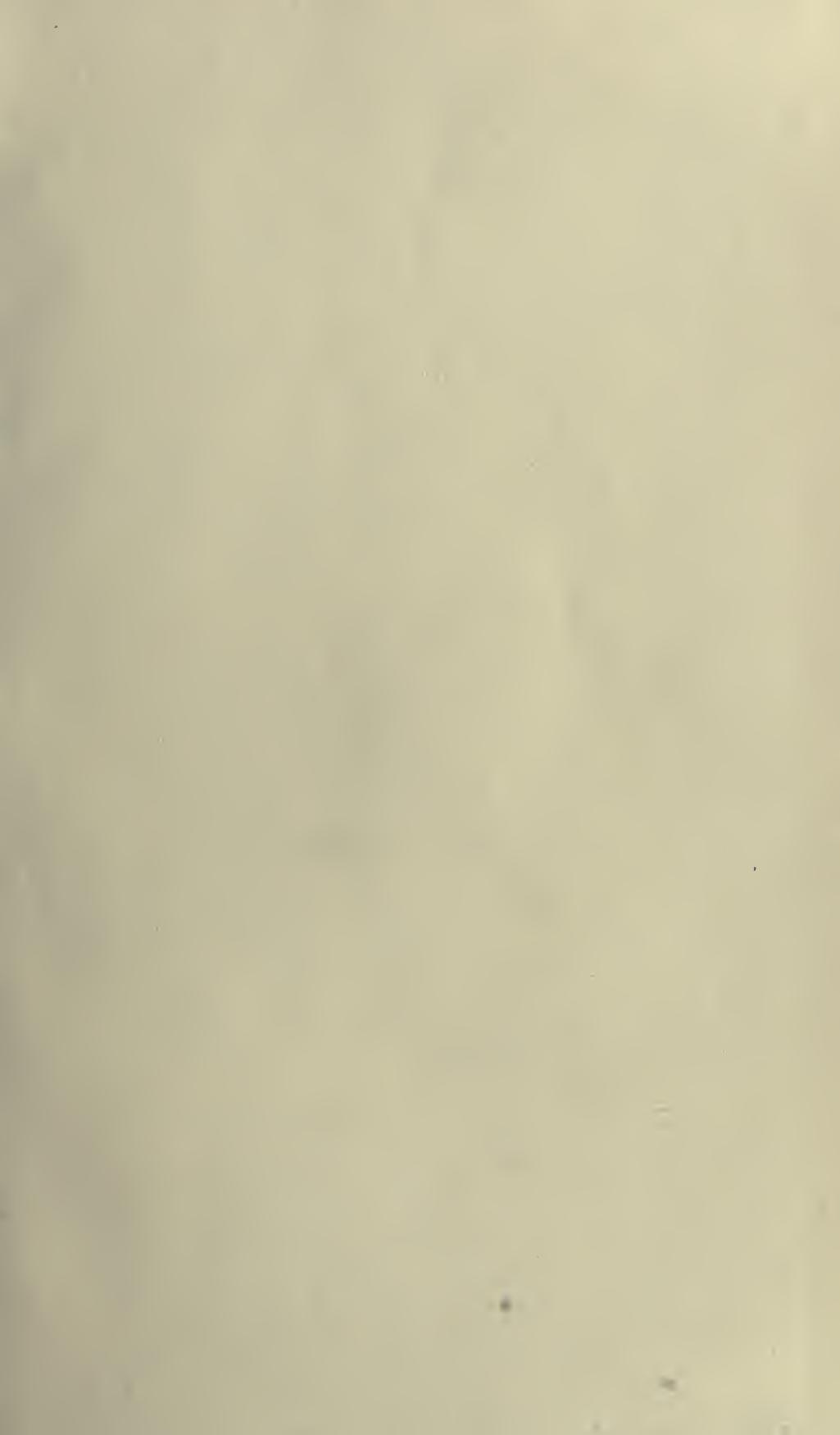
FROM THE
CANADA COUNCIL SPECIAL GRANT

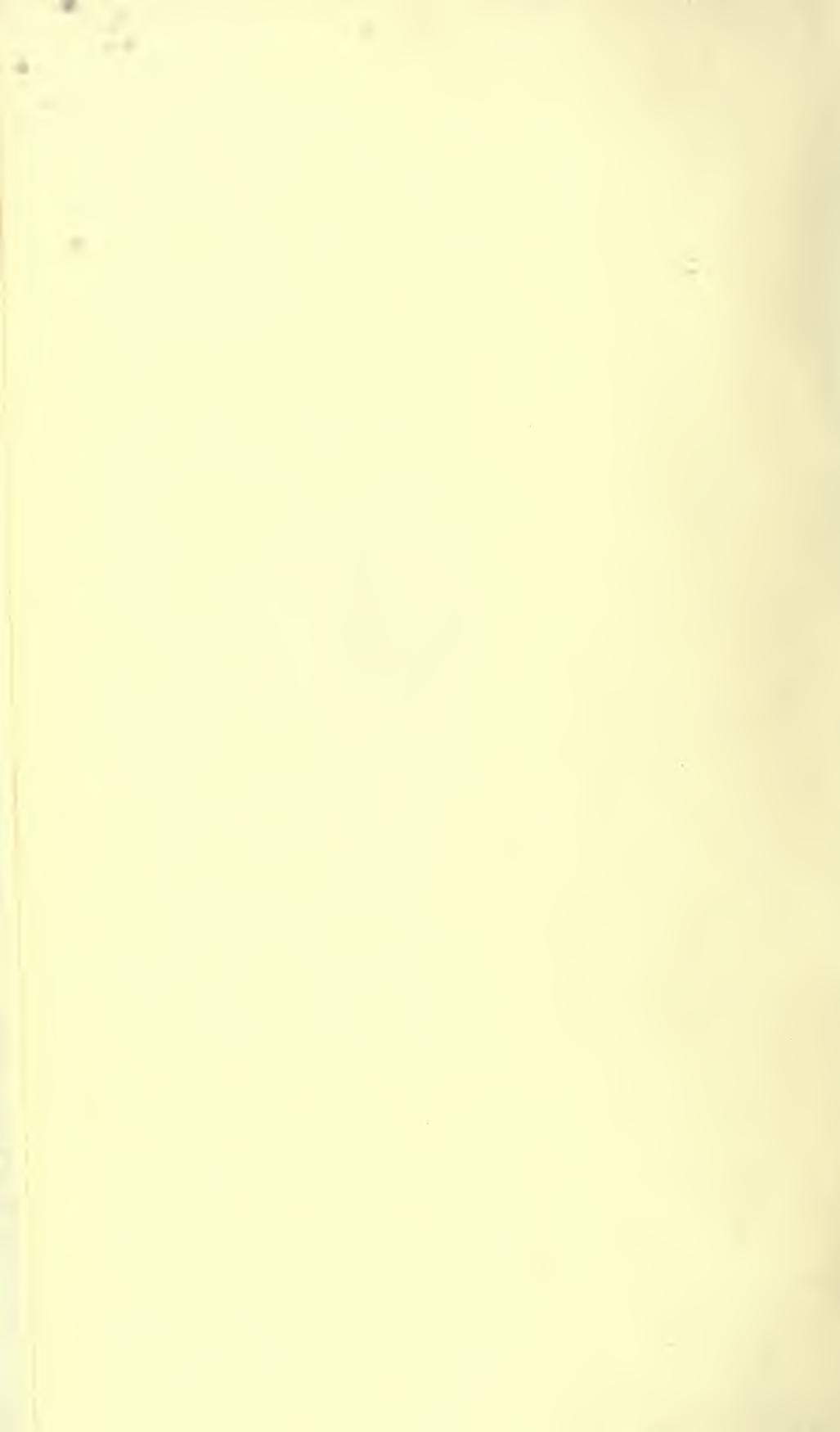
FOR
CLASSICS

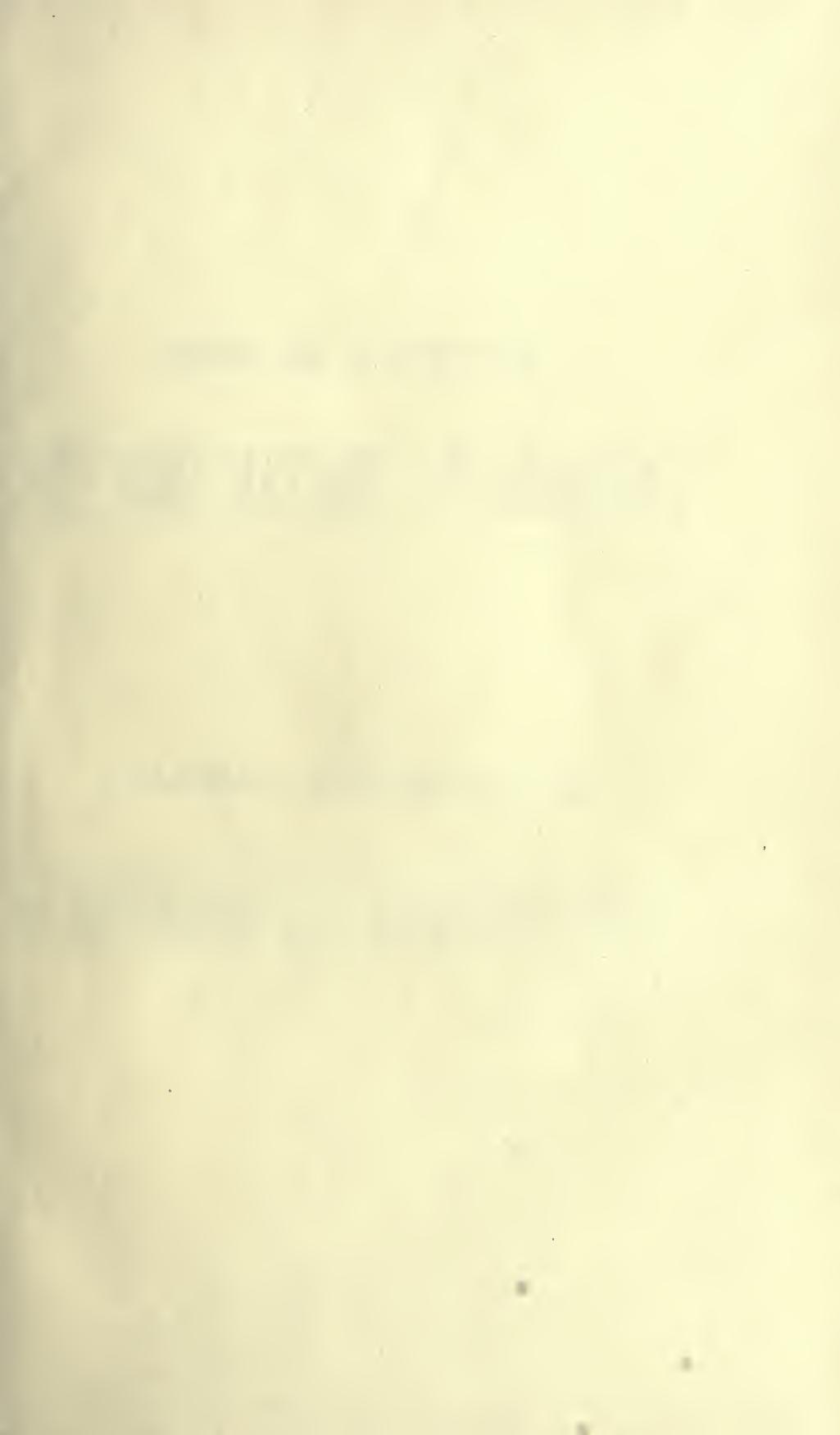
HANDBOUND
AT THE

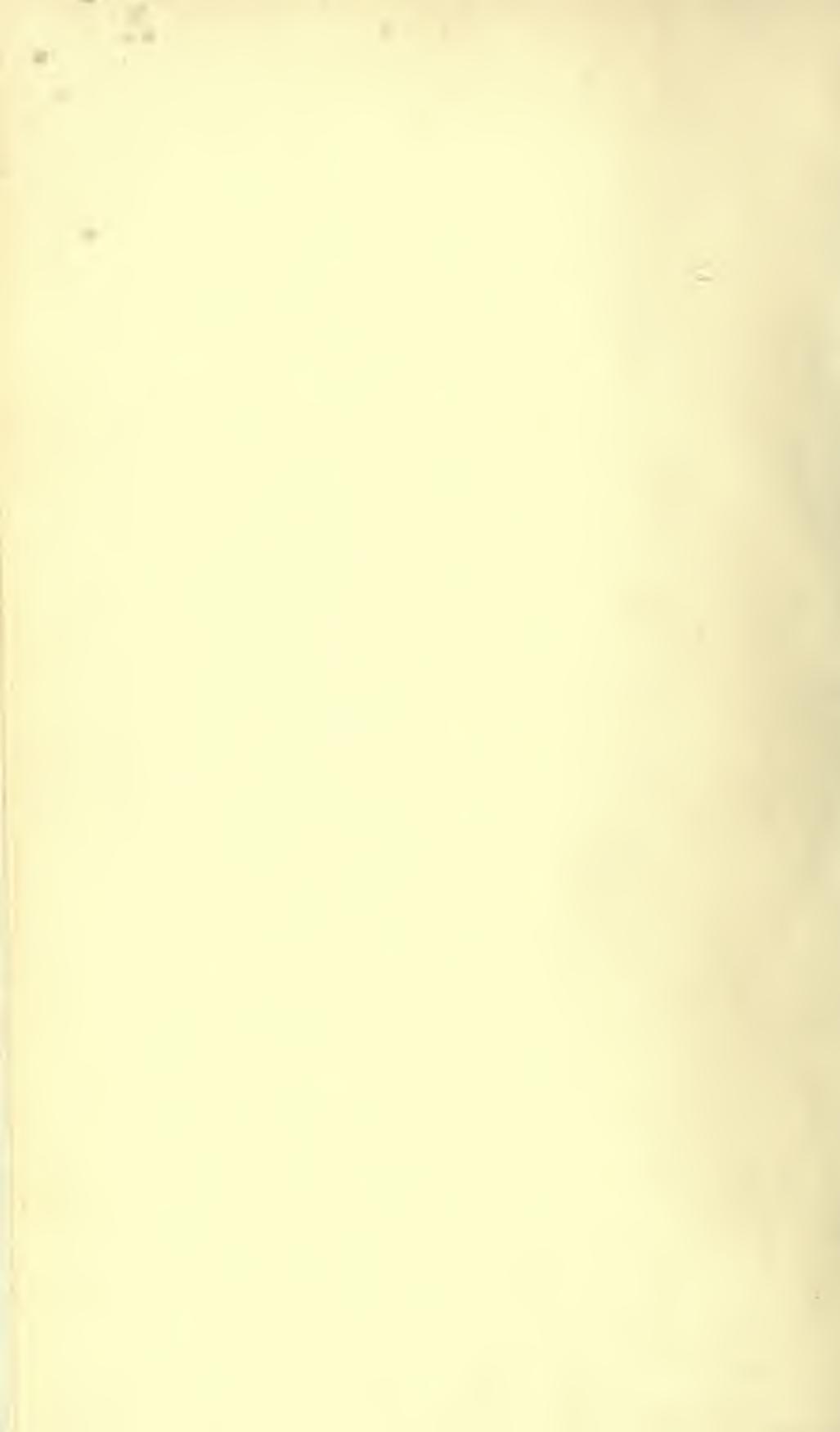

UNIVERSITY OF
TORONTO PRESS

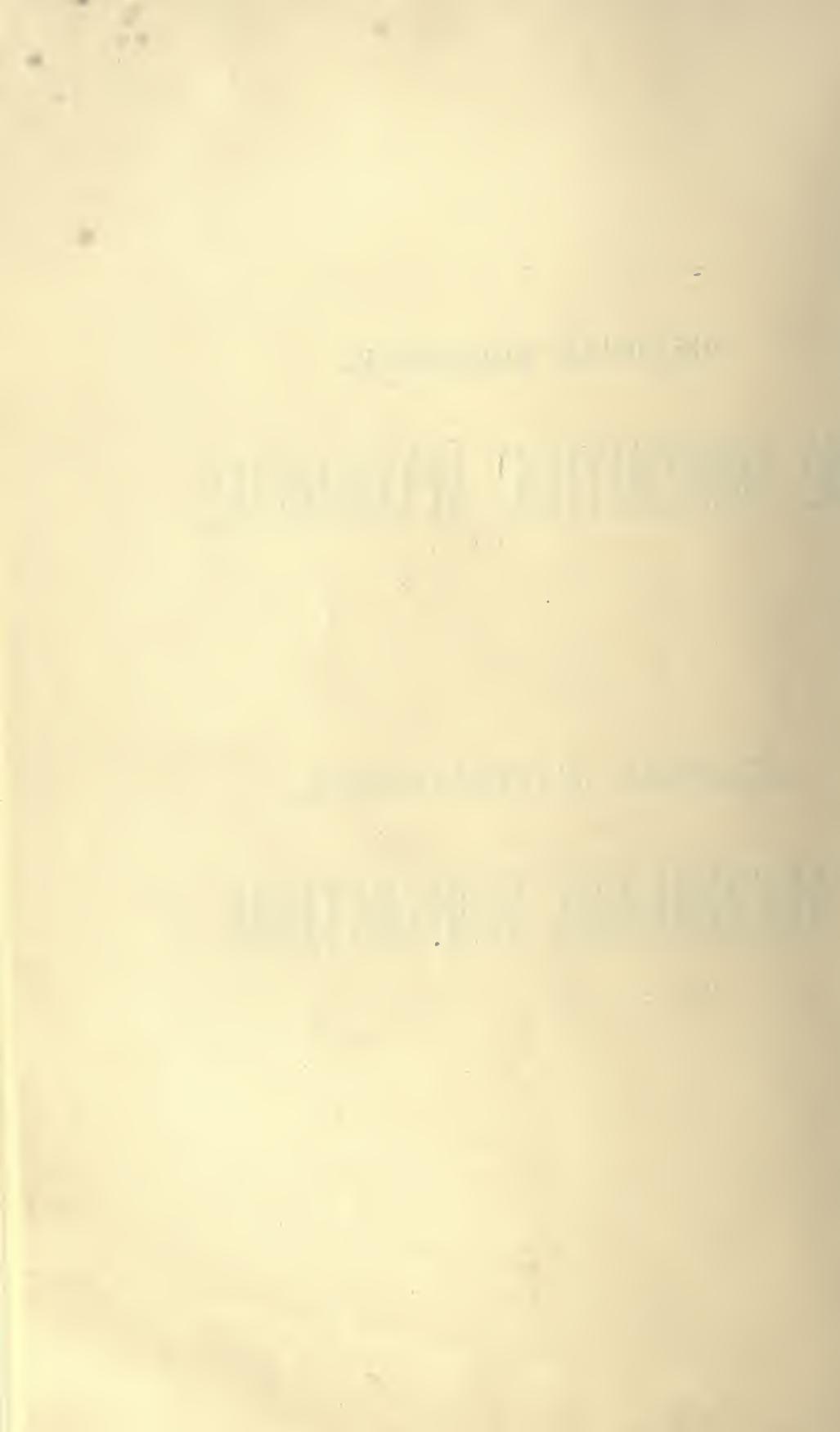

ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΤΗΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

JOURNAL INTERNATIONAL

D'ARCHÉOLOGIE NUMISMATIQUE

ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤ. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

JOURNAL INTERNATIONAL
D'ARCHÉOLOGIE
NUMISMATIQUE

DIRIGÉ PAR

J. N. SVORONOS

TOME QUATRIÈME

1901

ATHÈNES

BARTH ET VON HIRST, ÉDITEURS

CJ
201
J7
t.4

DIE POLYKLETISCHE "THOLOS," IN EPIDAUROS

I

Zu den merkwürdigsten Problemen, welche die Archaeologen beschäftigen, gehört auch die Frage, zu welchem Zwecke die vor ungefähr zwanzig Jahren ganz aufgedeckte

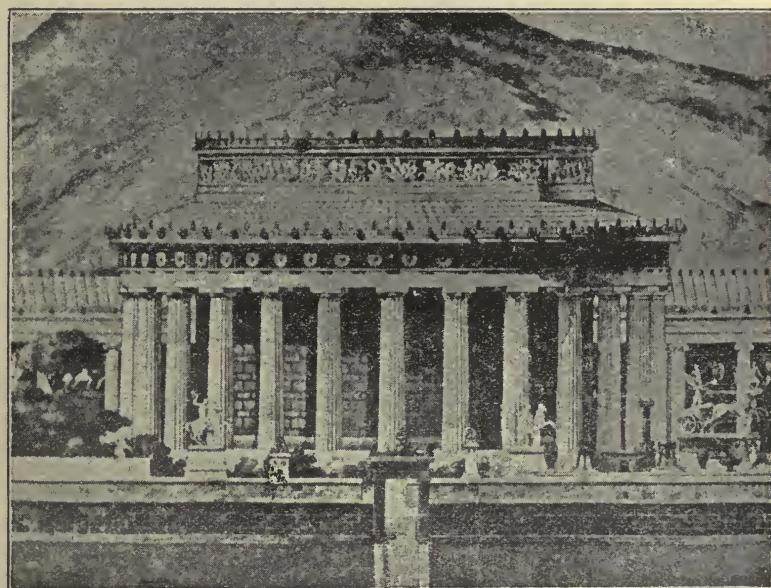

Fig. 1. — Die Polykletische Tholos (reconstruit).

kreisrunde Tholos des Polyklet in Epidauros diente (Fig. 1). Pausanias¹ nennt sie περιφερὲς οἴκημα und Θόλος, ohne irgend

1. II, 27, 3: Οἴκημα δὲ περιφερὲς λίθου λευκοῦ, καλούμενον Θόλος, ὡκεδόμηται πλησίον (τοῦ ναοῦ), θέας δέξιον. Ἐν δὲ αὐτῷ Παυσίου γράψαντος βέλη μὲν καὶ τόξον ἔστιν

etwas über ihren Zweck zu sagen; auch die bei den Ausgrabungen entdeckte Inschrift mit der Aufzählung der Baukosten bezeichnet sie zwar mit dem Namen θυμέλη (die Aufsichtsbeamten bei diesem Bau heissen θυμελοποιοί), aber auch in ihr fehlt jede weitere Andeutung, wozu dieser Rundbau eigentlich diente.

Noch verwickelter erscheint die Frage, wenn wir die Einzelheiten der architektonischen Gliederung betrachten. Das Gebäude war kreisrund und mit reichem architektonischem Schmuck versehen. Wandmalereien des Pausias stellten nach dem ausdrücklichen Zeugnisse des Pausanias den Eros dar, wie er Bogen und Pfeile abgelegt und dafür die Lyra in die Hand genommen hat, ferner die aus einem Glase trinkende Metha, deren Gesicht durch das Glas durchschien. Der Grundriss zeigt sechs concentrische Mauern, von denen die drei äusseren den Oberbau trugen; die erste stützte einen Peristyl von 26 dorischen Säulen; die zweite trug die Mauer der Cella mit einer nach Osten gewendeten Thür, die dritte trug eine innere Halle von 14 herrlichen korinthischen Säulen. Die übrigen drei Grundmauern, viel schwächer als die ersten, stützten einst nur die Platten des Marmorfußbodens der Cella (*στρατός*); aber was das unter der Erde von ihnen Gebildete vorstellte, ist ein Rätsel für die Archaeologen und Architekten geblieben: zwischen ihnen blieben drei enge Durchgänge von kaum Mannsbreite frei, die unter sich durch je eine Thür von 1["]65 Höhe in Verbindung standen, aber alle an einer Stelle, und zwar immer bei der Thür, so durch Querschränke abgesperrt waren, dass man, um vom äussern Durchgang zur Mitte, und umgekehrt, zu gelangen, stets die ganze Länge eines jeden Durchgangs durchschreiten musste. Die An-

ἀρεικῶς Ἐύσως, λύραν δὲ ἀντ' αὐτῶν ἀράμενος φέρει. Πέγραπται ἐνιαδθα καὶ Μεθη, Παυσίου καὶ τοῦτο ἔργον, ἐξ ὑαλίνης φιάλης πίνουσα· ἕδος δὲ κανὸν ἐν τῇ γραφῇ φιάλην τε ὑάλου καὶ δι' αὐτῆς γυναικὸς πρόσωπον, und II, 27, 5: Πολύχλειτος γάρ καὶ σύγημα τὸ περιφέρεις διποιήσας ήν.

lage war also ein unterirdisches Labyrinth, dessen Bestimmung ebenso die verschiedensten Deutungen der Gelehrten hervorgerufen hat, wie der Zweck des ganzen Gebäudes.

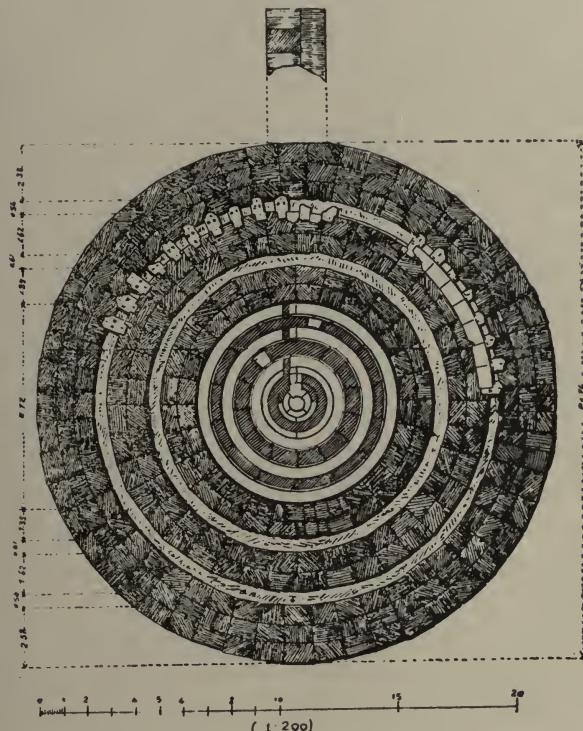

Fig. 2. — Grundriss der Tholos.

Auf die Benennung οἴκημα und die Pausias'schen Wandgemälde des Eros und der Methe gestützt, haben Einige das Gebäude für einen Erholungsort der Priester und Archonten gehalten. Andere wieder glaubten auf Grund der Benennung θυμέλιη und der Bestimmung der Θόλος in Athen, in der die Prytanen Opfer darbrachten (Paus. I, 5, 1), annehmen zu dürfen, dass die Θόλος in Epidauros als Hauptaltar des Asklepios zur Darbringung von Opfern von Thieren u. s. w.

gedient habe. Noch andere modifizierten diese Annahme in der Weise, dass sie die hier dargebrachten Opfer für unblutige hielten, da sonst durch den Rauch die Wandmalereien des Pausias Gefahr gelaufen hätten. Mit diesen Opfern waren, so glaubte man, Einweihung von Mysten, Zaubereien und andere mit dem Cultus des Asklepios verknüpfte gottesdienstliche Handlungen verbunden, die in diesen engen Gängen des unterirdischen Labyrinths stattfanden!¹ Wiederum Andere wiesen auf die runde Σκιὰς in Sparta hin, in der musische Agone abgehalten wurden, und auf das ähnlich gestaltete Ὡδεῖον in Athen, das demselben Zwecke diente, und vermuteten, unter Berücksichtigung der Benennung θυμέλη, dass die Θόλος von Epidauros ebenfalls ein Ὡδεῖον gewesen sei. Wann wir nun noch anführen, dass man sie auch für einen «heiligen Brunnen» gehalten hat, obschon keine Spur von einer Wasserleitung oder einer Quelle in ihr entdeckt worden ist, und dass schliesslich Andere in Bezug auf das Labyrinth an ein Schatzhaus oder an einen Aufenthaltsort für die heiligen Schlangen des Asklepios gedacht haben, so dürfte die Reihe der über die Θόλος geäusserten Mutmassungen ziemlich erschöpft sein².

Allen diesen Hypothesen stehen wichtige und schlagende Gründe entgegen, und es war somit gerechtfertigt, wenn die letzten Herausgeber des Pausanias (Hitzig und Blümner, Bd. I, S. 612) das Resultat der Untersuchung dahin zusammenfassten, dass «die Bestimmung des Gebäudes noch nicht aufgeklärt ist».

Versuchen wir, ob wir nicht mit Zuhilfenahme der Münzkunde zu einem positiveren Resultate gelangen können.

1. II. Καθεαδίας, Τὸ ίερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, Ἀθῆναι 1900, S. 65.

2. S. die Bibliographie bei Frazer, Pausanias, Bd. III, S. 248. — Hitzig-Blümner I. c. S. 612. — Hierlich, Epidauros, eine antike Heilstätte 1898.

II

Zu den griechischen Münztypen kamen in römischer Zeit die sogenannten architektonischen Typen hinzu, deren Reichtum seiner Zeit Donaldson den Stoff zu seinem Werke *Architectura numismatica* geben konnte. In der That giebt es fast kein irgendwie aus religiösen oder künstlerischen Rücksichten hervorragendes Gebäude in irgend einer griechischen Stadt, das diese nicht auf ihre Münzen gesetzt hätte, um so gewissermassen ihren Ruhm zu verkünden. Zuweilen geben diese Münzbilder die architektonischen Einzelheiten mit grösster Genauigkeit wieder, gewöhnlich aber werden, dem geringen Raum entsprechend, nur die wesentlichen Merkmale dargestellt, und zwar ganz unkünstlerisch, infolge der Eilfertigkeit, Sorglosigkeit und Unfähigkeit der betreffenden Arbeiter in Zeiten, in denen das Kunstgefühl schon abhanden gekommen war. Trotzdem bieten aber diese Typen dem Archaeologen überaus wertvollen Anhalt in verschiedenen Fragen. Ich brauche kaum daran zu erinnern, wie die kunstlosen Athenischen Münzen römischer Zeit, auf denen die Akropolis mit ihren Gebäuden abgebildet ist, von den Archaeologen zur Fixierung der Lage des Eingangs, der Pangrotte und des damals ganz verschütteten Dionysostheaters herangezogen wurden und die späteren Ausgrabungen die auf sie gestützten Vermutungen glänzend ge-rechtfertigt haben.

Diese in allen griechischen Ländern des römischen Reiches herrschende Gewohnheit gilt auch für den Peloponnes, und es war also durchaus angezeigt, zu untersuchen, ob nicht auf den Münzen von Epidauros eine Abbildung der Θόλος sich finde. Wenn man aus der Art und Weise, wie die architektonischen Typen für die Münzen ausgewählt wurden, einen Schluss ziehen durfte, so konnte man a priori annehmen, dass, wenn die Epaurier überhaupt solche Typen auf ihre Münzen setzen

wollten, es sich nur um zwei solche handeln konnte, den wegen seiner Heiligkeit weltberühmten Tempel des Asklepios und die durch ihre Gestalt und ihre architektonische Vollendung einzig dastehende *Tholos* des Polyklet. Wenn das Theater von Epidauros auch wegen seiner harmonischen Verhältnisse und sonstigen schönen Ausführung berühmt war, so stand es doch an Grösse hinter dem von Megalopolis und an Alter und Ruf hinter dem Dionysostheater von Athen zurück, während die Athener gerade dieses als Vorbild der sämtlichen Theater mit Recht auf ihre Münzen setzten.

Und in der That glaube ich, dass sich auf den Epidaurischen Münzen ausser dem Asklepios-Tempel auch die *Tholos* findet. Über den ersten herrscht kein Zweifel mehr. Die unter Antoninus Pius in Epidauros geschlagenen Münzen mit der Aufschrift ΙΕΡΑΣ ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ¹ tragen einen Tempel, in dem eine grosse Statue des Asklepios auf einem Throne zu sehen ist (Fig. 3). Dass es sich hier um den grossen Tempel

Fig. 3. — Münze von Epidauros, vergrössert.

des Asklepios im Hieron des Epidauros handelt, beweist mit Sicherheit diese Statue, die bis auf die Einzelheiten mit Pau-

1. Sestini, Descr. del Mus. Fontana, p. 67, No 1, Tab. III. fig. 2 = Mionnet Suppl. IV, 261, 154. — B. M. C. Peloponnesus S. 159, 29, pl. XXIX, 22 = Imhoof-Blumer and Percy-Gardner, A Numismatic Commentary on Pausanias, p. 43, 2, pl. L, v. = hier Fig. 3.

sianias' Beschreibung der in diesem Tempel befindlichen Statue des Asklepios aus Gold und Elfenbein, dem Werke des Pariers Thrasymedes, übereinstimmt: Κάθηται δὲ ἐπὶ θρόνου βαστηρίαν κρατῶν, τὴν δὲ ἔτεραν τῶν χειρῶν ὑπὲρ κεφαλῆς ἔχει τοῦ δράκοντος καὶ οἱ καὶ κύνον παρακείμενος πεποίηται (II, 27, 2). Allerdings fehlt auf der Münze der Hund, aber dieser Umstand ist aus dem

Fig. 4. — Vergrössert.

Fig. 5. — Vergrössert.

geringen zu Gebote stehenden Raum zu erklären; dass dem so ist, zeigen uns andere Epaurische Münzen aus der Zeit Hadrians, Antoninus Pius und M. Aurelius¹ (Fig. 4 und 5), auf denen nur das Bild des Gottes ohne den Tempel erscheint, aber der Hund sichtbar ist, weil hier die Weglassung des

Tempels die Beifügung des Hundes gestattete. Mit noch grösserer Genauigkeit sehen wir das Bild des Gottes auf den schönen Silbermünzen von Epidauros, die zwischen 323 und 240 v. Chr. fallen (Fig. 6). Die vollständige Übereinstimmung dieses Münztypus mit Pausanias' Beschreibung, aber auch mit dem oben angeführten, ist unverkennbar.

Fig. 6. — Vergrössert.

1. Imhoof-Blumer a. a. O.

Ich bemerke noch, dass die Rücksicht auf den zu Gebote stehenden Raum den Stempelschneider bewog, auf den Münzen die Bildwerke im Giebelfelde des Tempels nur anzudeuten und den Tempel selbst in der Front als viersäulig (anstatt sechssäulig) darzustellen; hätte er alle sechs Säulen anbringen wollen, so wäre ihm kein Raum geblieben, um die Statue des Gottes darzustellen. Solche durch die Not gebotenen Auskunftsmittel sind bei derartigen Münztypen sehr gewöhnlich (Fig. 3).

Wir kommen nun zu den Münzen, die meines Erachtens die *Tholos* darstellen. Das sind solche, die unter Antoninus Pius geschlagen wurden und die Aufschrift ΙΕΡΑΣ ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ um ein rundes mit Kuppel ($\vartheta\delta\lambda\omega\varsigma$) versehenes Gebäude tragen, in dem eine Statue der Hygieia steht. Sestini¹ und Mionnet² veröffentlichten schon vor langer Zeit zwei solche aus den Museen von München (Fig. 7) und Mailand; desglei-

Fig. 7.

Fig. 10.

chen Head in seiner *Hist. numorum*³. Unter andern findet sich auch bei Imhoof-Blumer und Percy-Gardner in ihrem numismatischen Commentar⁴ zu Pausanias' Beschreibung eine Abbildung des in München (Fig. 7) befindlichen Stückes und eines dritten, aus dem Berliner Museum (Fig. 10). Auch

1. Descriz. medagl. Fontana p. 67, 2-3.

2. Suppl. IV, 261, 155.

3. S. Ἰστορία τῶν νομισμάτων, μετάφρ. Σέρρων, Bd. I, S. 551.

4. S. 44 und 161, Taf. L, VI und CC, VIII.

im Athener National-Münzkabinet besitzen wir zwei gleiche, von denen das eine (Fig. 8) bei den Ausgrabungen der Franzosen in Mantinea, das zweite (Fig. 9) bei den Ausgrabungen im *Hieron* von Epidauros gefunden wurde.

Fig. 8. — Vergrössert.

Fig. 9. — Vergrössert.

Aber trotzdem diese Münzen den Numismatikern und Archaeologen bekannt waren, so ist bis jetzt doch noch Niemand auf den Gedanken gekommen, dass das auf den Münzen dargestellte Gebäude die *Tholos* des Polyklet sein könnte. Eine solche Vermutung verhinderte augenscheinlich einerseits das im Gebäude befindliche Bild der Hygieia, andererseits der Umstand, dass diese Münzen aus der Zeit des Antoninus Pius stammen. Nachdem Sestini zuerst diese Gründe mit dem Zeugnisse des Pausanias (II, 27, 7) combinirt hatte: «Ἀντωνῖνος . . . ἐπόιησε δὲ καὶ Ὑγιείᾳ ναὸν καὶ Ἀσκληπιῷ καὶ Ἀπόλλωνι ἐπίκλησιν Αἰγυπτίοις», sahen sich auch Imhoof-Blumer und P. Gardner veranlasst, das auf den Münzen des Antoninus dargestellte Gebäude für den von ihm erbauten Tempel der Hygieia zu halten, und dieser Meinung haben sich, wie es scheint, sämtliche anderen Archaeologen angeschlossen.

Indessen halte ich sie für unrichtig, und zwar aus folgenden Gründen.

Erstens ist es mehr als zweifelhaft, dass der von Pausa-

nias angeführte Antoninus der römische Kaiser Antoninus Pius (136-161 n. Chr.) ist. Der Perieget sagt an jener Stelle (II, 27, 6) ausdrücklich, dass dieser Antoninus, «ἀνὴρ τῆς συγκλήτου βουλῆς», diese Werke zu seiner Zeit ausgeführt habe («ἐφ' ἡμῖν ἐποίησεν»). Pausanias verfasste aber sein Werk nach dem Beginn der Regierung des Antoninus Pius, und er würde, wenn es sich wirklich um diesen handelte, ihn nicht «ein Mitglied des Senats», sondern «Kaiser» genannt haben. Daher ist denn auch von Schubart¹ angenommen worden, dass der Senator Antoninus des Pausanias nicht der Kaiser, sondern ein uns sonst unbekannter Römer sei, was dann mit Recht auch von andern Archaeologen² gebilligt worden ist.

Zweitens würde, selbst wenn es sich wirklich um den Kaiser Antoninus handelte, dies nicht beweisen, dass der auf den Münzen dargestellte Tempel der von ihm erbaute Tempel der *aegyptischen* Hygieia ist. Bekanntlich sind die im Peloponnes erscheinenden zahlreichen Münzen mit den hervorragendsten Bauwerken jeder Stadt unter sehr wenigen römischen Kaisern geschlagen worden³; diese Bauwerke sind aber nicht etwa unter eben diesen Kaisern erbaut worden, sondern im Gegentheil wurden zu diesen Münztypen gerade die ältesten und werthvollsten, die jede Stadt besass, ausgewählt. Wer übrigens auf Grund des auf der Vorderseite unserer Münze erscheinenden Bildes des Kaisers Antoninus den auf der Rückseite abgebildeten Rundbau für einen von Jenem erbauten Tempel der Hygieia hält, müsste folgerichtig auch annehmen, dass der auf anderen Münzen desselben Kaisers abgebildete Tempel des Asklepios mit der Statue des Thrasymedes ebenfalls ein Werk dieses Kaisers sei!

Drittens haben die Ausgrabungen in Epidauros gezeigt,

1. Zeitschr. f. Alterthumswiss. 1851, S. 298.

2. Κανδάδιας, Τὸ Ιερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ κτλ., S. 21, Anm. 1.

3. Head, Hist. num. S. 355.

dass die Bauwerke des Senators Antoninus im Hieron ganz unbedeutend waren ($\epsilon \nu \tau e \lambda \eta \pi t i o m a t a$)¹; solche erscheinen aber *niemals* als Münztypen.

Viertens ist bei denselben Ausgrabungen mit ziemlicher Sicherheit der von Antoninus erbaute Tempel der Hygieia und bei ihm eine Basis mit einer Widmung an diese gefunden worden. Aber dieser Tempel ist ein *viereckiges* Gebäude², hat also nichts mit dem auf den Münzen abgebildeten Rundbau zu thun.

Fünftens. Bei den Ausgrabungen, die sich über den ganzen heiligen Bezirk erstreckten, ist kein anderer runder Bau entdeckt worden, als eben die Θόλος des Polyklet. Darum darf man meines Erachtens mit Sicherheit schliessen, dass der auf den Münzen von Hiera Epidauros abgebildete Rundbau gerade diese *Tholos* des Polyklet ist, deren Erscheinen man eben, gemäss der oben angeführten numismatischen Regel, zu allererst nach dem Tempel des Asklepios auf den Münzen des Hieron von Epidauros erwarten durfte.

Wenn dies richtig ist, so ergiebt sich sofort die andere Thatsache, dass die *Tholos* des Polyklet **ein Heiligtum der Hygieia war**, wie die in ihrer Mitte stehende Statue der Hygieia zeigt.

III

Es erheben sich nun folgende Fragen:

- 1) Wie stimmt zu einem Heiligtum der Hygieia seine Bezeichnung bei Pausanias als οὐκέτη?
- 2) Wie kommt Hygieia zu einem runden Tempel, und zwar in einer Zeit, in der die Tempel im Allgemeinen vierseckig gebaut wurden?
- 3) Wie lässt sich die Benennung θυμέλη in der offiziellen Inschrift des Heiligtums erklären?

1. Καθεδαδίας, Τὸ Ιερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, S. 149, 161 und 169.

2. Ebend. S. 149 und 169.

4) Und vor Allem, was bedeutet das unter dem Heiligtum befindliche Labyrinth?

Zur ersten Frage bemerke ich, dass die Bezeichnung οὐκημα nicht unbedingt eine *Wohnung* für Menschen, sondern auch einen Tempel als *Wohnhaus für Götter* bedeutet. Vergl. Herod. VIII, 144, wo die Athener sagen, die Perser hätten τῶν θεῶν τὰ ἀγάλματα καὶ τὰ οὐκηματα zerstört.

In der Frage wegen des *runden* Baues lasse ich die späteren Beispiele, wie den Tempel der Roma auf der Akropolis von Athen, beiseite und verweise nur auf den wichtigen Umstand, dass von allen peloponnesischen Städten gerade drei um Epidavros herumliegende und zwar zu den Städten gehörige, in welche die Epidaurier, so oft sie einen besonders

Fig. 11.

Fig. 12.

Fig. 13.

Fig. 14. — Vergrössert

hervorragenden Bau aufzuführen hatten, Herolde sandten, um Baumeister und Unternehmer herbeizuziehen¹, auf ihren Münzen eine beträchtliche Anzahl von solchen alten Rundbauten (Tempeln und Heroen) aufweisen. Es sind dies die unter Antoninus Pius und andern röm. Kaiser geschlagenen Münzen von Argos, Troezen

1. Καρδασίας, a. a. O. S. 36, 2.

und Korinth. Die von Argos (Fig. 11-14) zeigen zwei gleich runde Tempel mit Kuppel, auf ähnlicher Basis und jeden mit einer Statue in der Mitte¹. Trözen hat auch unter Commodo Münzen mit einem runden Kuppelbau, in den eine grosse und *reich geschmückte* Thür führt, wie die zur Tho-

Fig. 15. — Vergrössert.

los von Epidauros gewesen ist² (Fig. 15). Ferner finden wir auch auf einer korinthischen Münze der Julia Domna

Fig. 16. — Vergrössert.

einen eben solchen Bau, den Tempel des personificirten Isthmus³ (Fig. 16).

1. Imhoof-Gardner, a. a. O. S. 161, Taf. CC, vi. 2. Ebend. S. 162, Taf. CCXVI.—Καθεξδίας, a. a. O. S. 61, ferner Fouilles d'Épidaure S. 104, 94 und 105, 136.

3. Imhoof-Gardner, a. a. O. S. 154, Taf. FF, v.

Noch wichtiger aber ist eine andere korinthische Münze, mit einem Bilde des Tempels des Palaemon, das in seinen wesentlichen Zügen eine getreue Copie, wenn nicht das *ἀρχέτυπον*, der Tholos von Epidauros giebt. Diese Münze ist unter Lucius Verus geschlagen¹ (Fig. 17). Wir sehen hier ein reiches Gebäude, aus zwei Theilen bestehend (wie die Tholos des Polyklet), einem oberirdischen und einem unterirdischen Geschoss; aussen läuft eine vielsäulige Halle, wie bei der Tholos, um eine Cella, die wieder im Innern eine Säulen halle birgt, wie die durch die Thür sichtbare Säule andeutet; zum Fussboden der Cella führen, wie bei der Tholos², *drei* Stufen. Der ein-

Fig. 17. — Vergrössert.

zige Unterschied besteht darin, dass auf der Münze von Korinth ein Eingang von aussen in das unterirdische Geschoss sichtbar ist, während in Epidauros bei der Tholos kein solcher von aussen entdeckt wurde und daher angenommen wird, dass hier im Innern eine bewegliche Treppe vom Cellaboden in das Untergeschoss führte. Vielleicht ist aber der Unterschied nur scheinbar, indem der Stempelschneider der

1. Donaldson, Archit. numism. 61. — Imhoof-Gardner, a. a. O. S. 11, Taf. B, XII. — Pausanias v. Hitzig-Blümner S. 409, Taf. XVI, 4.

2. Καθεαδίας, Ἱερόν, S 59.

korinthischen Münze, da er einen inneren Zugang zum Untergeschoss aus technischen Gründen nicht darstellen konnte, denselben nach aussen verlegte, damit angedeutet würde, dass in dem Gebäude überhaupt ein Untergeschoss existiere, weil dies Niemand bei dem Anblick der drei Stufen von selbst vermuten könnte.

Zu der Ähnlichkeit der beiden Rundgebäude in Korinth und Epidauros kommen nun noch andere wichtige Thatsachen hinzu. Die Tholos in Epidauros trägt, wie wir gesehen haben, in der offiziellen Sprache des Heiligtums den Namen θυμέλη, der von den Alten von θύειν (opfern) abgeleitet wird¹ und die Opferstätte κατ' ἔξοχὴν bedeutete. Nun stellen zwei weitere korinthische Münzen² (Fig. 18-19) das genannte Ge-

Fig. 18. — Vergrössert.

Fig. 19. — Vergrössert.

bäude in Korinth ebenfalls als hervorragende Opferstätte dar: vor dem Gebäude steht ein Priester, im Begriffe einen

1. Pollux: Βωμός, δις καλέται θυμέλη παρὰ τὸ θύειν. — Suidas: Θυμέλη, ὁ βωμὸς ἀπὸ τοῦ θύειν. — Ησύχιος: Θυμέλη, ἔδαφος ἱερόν, τὸ ἐπίπυρον ἐφ' οὗ ἐπιθύουσι. — Φρύνιχος S. 163: Θυμέλην, τοῦτο οἱ μὲν ἀρχαῖοι ἀντὶ τοῦ θυσίαν ἐτίθουσιν, οἱ δὲ θύειν.

2. Imhoof-Gardner a. a. O. S. 11, Taf. B, XI (M. Aurel) und Taf. B, XII (Caracalla).

grossen Stier vor einem Altar zu schlachten (Fig. 19), oder einfach ein Opferstier (Fig. 18).

Dieses Kuppelgebäude der korinthischen Münzen bringen die Numismatiker und die Commentatoren des Pausanias¹ mit der Stelle II, 2, 1 in dessen Reisebeschreibung zusammen, wo er sagt: «τοῦ περιβόλου (gemeint ist der heilige Bezirk des Isthmus) δέ ἐστιν ἐντὸς Παλαίμονος ἐν ἀριστερῷ ναός, ἀγάλματα δὲ ἐν αὐτῷ Ποσειδῶν καὶ Λευκοθέα καὶ αὐτὸς δ' Παλαίμων». Da indessen auf der Münze die an erster Stelle angeführten Statuen des Poseidon und der Leukothea nicht erscheinen, sondern nur die an dritter Stelle erwähnte des Palaemon, so bezieht man sie meiner Meinung nach besser auf die unmittelbar folgende Stelle: «ἔστι δὲ καὶ ἄλλο (ἰερὸν τοῦ Παλαίμονος), Ἀδυτον καλούμενον, κάθοδος δὲ εἰς αὐτὸν ὑπόγειος, ἐνθα δὴ τὸν Παλαίμονα κεκρύφθαι φασίν· δος δ' ἀν ἐνταῦθα ἦ Κορινθίων ἦ ξένος ἐπίορκα δημόσῃ, οὐδεμίᾳ ἐστίν οἱ μηχανὴ δισφυγεῖν τοῦ ὅρου». Damit stimmt vortrefflich der auf den Münzen angedeutete Eingang in ein unterirdisches Gemach und die im Heiligtum befindliche Statue des Palaemon allein.

Diese Stelle des Pausanias hat auch noch den besonderen Wert, dass sie uns über die Bedeutung des unterirdischen Geschosses in Epidauros unterrichtet. Wie nämlich das Untergeschoss im Adyton des Palaemon in Korinth eine κούπη war, so dürfen wir schliessen, dass auch dieser Theil der Tholos in Epidauros denselben Charakter hatte. Was haben wir aber unter dem κεκρύφθαι das Pausanias zu verstehen? Handelt es sich um die κούπη eines Todten, also um ein Grab, oder um ein Versteck für einen Lebenden, wie Rohde² und auch Hitzig und Blümner³ annehmen? Hier kommt uns eine andere Stelle des Pausanias zu Hilfe,

1. Imhoof-Gardner a. a. O. — Hitzig-Blümner, Pausanias I, S. 789; Frazer, Pausanias III, 14.

2. Psyche, S. 127, 3.

3. Pausanias, S. 490.

die bisher nicht die nöthige Beachtung gefunden hat (II, 1, 4). Indem der Perieget über den Altar des Palaemon am Strande von Kromyon spricht, setzt er hinzu: «ἐς τοῦτον τὸν τόπον ἐκκομισθῆναι τὸν παῖδα ὑπὸ δελφῖνος λέγουσιν κειμένῳ δὲ ἐπιτυχόντα Σίσυφον θάγατε ἐν τῷ Ἰσθμῷ καὶ τὸν ἀγῶνα ἐπ' αὐτῷ ποιησαὶ τῶν Ἰσθμίων». Ausserdem ist uns aus der Mythologie bekannt, dass die Mutter des Palaemon in ihrer Geistesstörung zuerst den Palaemon tödtete, indem sie ihn in einen glühenden Kessel warf, seine Leiche dann in ihre Arme nahm und sich mit ihm in's Meer stürzte, und dass ihn darauf ein Delphin an der Stelle an's Land trug, wo ihn Sisyphos liegen fand¹, der ihn auf dem Isthmus *begrub*. Das unterirdische Geschoss des Palaemonion was also ein *Grab* für seinen Leichnam, nicht aber ein Versteck für einen Lebenden; ein Grab muss daher aller Wahrscheinlichkeit nach auch das Untergeschoss der gleichartigen Tholos in Epidauros gewesen sein.

Zu demselben Schlusse führt auch die selbständige Untersuchung über die Bedeutung der labyrinthartigen Form des Untergeschosses. Nur ein einziges gleiches Denkmal kenne ich, das uns hier eine Handhabe bieten kann. Es ist dies ein Tetradrachmon von Knosos² auf Kreta (fig. 20), aus dem 2. Jahr. v. Chr., mit dem Bilde eines Labyrinths, das alle wesentlichen Merkmale des Labyrinths der Tholos trägt, nämlich die kreisrunde Form und die Anordnung der Gänge, die man alle in ihrer ganzen Länge durchschreiten muss, um zum Mittelpunkte zu gelangen.

Wozu diente nun das Labyrinth in Knosos? Nach der gewöhnlichen Sage war es ein von Dädalus im Auftrage des Minos erbautes Gebäude, das dem blutgierigen Mino-

1. Eurip. Med. 1286. — Apollod. 3, 3, 5.

2. Svoronos, Numismat. de la Crète ancienne, S. 77, 96, Taf. VI, 18. — Wroth, B. M. C. Crete, S. 23, 41. Taf. VI, 5. — Head, Guide, Taf. 56, 29. — Pelletier, Recueil, III, Taf. 98, 25 u. s. w.

tauros zum Aufenthalte dienen sollte¹. Indessen seine wirkliche Bedeutung lehrt uns sein Vorbild. Diodor erzählt, dass Daedalos, der in Aegypten die grossartige Kunst der dorti-

Fig. 20. — Vergrössert.

gen Bauwerke bewundert hatte, dem Könige Minos *ein dem aegyptischen Labyrinth ähnliches construirt habe*². Plinius³ giebt noch die weitere Nachricht, dass er das kolossale Labyrinth in Aegypten getreu, aber hundertmal kleiner nachgebildet habe. Charakteristisch ist die Ausage Herodots, der auf Grund eigner Anschauung das aegyptische Labyrinth beschreibt, dass er wohl das oberhalb der Erde befindliche Geschoss mit seinen 3000 Zimmern besucht habe, aber nicht das unterirdische; dieses sei unzugänglich (*ἄδυτον*), die Priester verböten den Eingang und sagten «*Οήκας* (Gräber) αὐτόθι εἶναι τῶν τε ἀρχὴν τὸν λαβύρινθον τοῦτον οἰκοδομησαμένων βασιλέων καὶ τῶν ἴων κροκοδεῖλων» (II, 148). Auch Diodor und Strabo nen-

1. Apollod. 3, 1, 4, 4; 15, 8, 6 und 9, 2. — Diodor. I, 61, 87; IV, 60, 77. — Strabo X, 477. — Paus. I, 27, 10. — Bunsian, Geogr. von Griech. II, 560. — Hoeck. Kreta, I, 56 ff.

2. Diod. I, 61.

3. Hist. nat. XXXVI, 13.

nen das ganze aegyptische Labyrinth τάφος¹ (Grab) und sagen übereinstimmend mit Herodot, dass der einmal in das Gebäude Eingedrungene keinen Ausweg aus ihm finde. Da also das unterirdische Geschoss des aegyptischen Labyrinths ein Grab (τάφος) und unzugängliches Heiligtum (*ἄδυτον*) war und das Gleiche von dem Untergeschoss des Palaemonion in Korinth berichtet wird, so müssen wir dasselbe auch für das Labyrinth in Knosos annehmen². Dass es als *ἄδυτον* galt, bezeugt der Glaube, dass man aus ihm keinen Ausgang mehr fand³, da einerseits die vielverschlungenen Wege diesen nicht erkennen liessen und andererseits der Minotauros jeden Eindringling zerfleischte. Für seine Eigenschaft als Grab giebt es zwar kein direktes Zeugnis, indessen können wir sie aus den Mythen über den Minotauros entnehmen. Allerdings stellt die gewöhnliche, d. h. die attische Sage, diesen als lebendes Ungeheuer und das Labyrinth als seine Behausung dar, aber sie ist durchaus unglaubwürdig als Erfindung der attischen Tragiker, über die der wackere Plutarch⁴ sagt, sie hätten den nach allen andern Überlieferungen gerechten und von den Göttern geliebten König und Gesetzgeber Minos systematisch im Theater geschnitten, πολλὴν ἀπὸ τοῦ λογείου καὶ τῆς σκηνῆς ἀδοξίαν αὐτοῦ κατασκεδάζοντες ὡς χαλεποῦ καὶ βιαίου γενομένου. Um also die wahre Bedeutung der Sagen über den Minotauros und seine Behausung zu finden, müssen wir die charakteristischen Merkmale und das Wesen dieser Figur aufsuchen.

Ein Sohn des Minos, mit Namen Androgeos, kommt als

1. Diod. I, 61: Τάφον δὲ αύτῷ κατεσκεύασε (δ βασιλεὺς Μένδης) τὸν δνομαζόμενον λαβόρινθον. — Strab. 811: 'Επὶ τέλει δὲ τῆς εἰκόδομίας ταύτης πλέον ἡ στάδιον ἐπεγόσης δ τάφος ἔστι... Ιμάνδης δ' δνομα δ ταφεῖς.

2. Vrgl. Clem. Alexandr. Protrept. (S. 141 des VIII. Bd. in Patrol. Migne): Καθάπερ γάρ, οἴματι, οἱ ναοὶ, οὕτω δὲ καὶ οἱ τάφοι θαυμάζονται, πυραμῖδες καὶ μαυσωλεῖα, καὶ λαβόρινθοι, ἀλλοι ναοὶ τῶν νεκρῶν, ὡς ἐκεῖνοι τάφοι τῶν θεῶν.

3. Apollod. 3, 15, 6 u. s. w.

4. Theseus 16, 7.

Freund nach Attika und nimmt hier an Agonen theil. Da er die einheimischen Kämpfer besiegt, so erregt er ihren Neid und wird umgebracht. Auf die Kunde von dem Verbrechen verlangt Minos Sühne, aber vergebens. Indessen die Gottheit straft die Meuchelmörder schwer. Hungersnot und Pest und Überschwemmungen suchen Attika heim. Da die Athener die Götter um Abwehr des Unheils anflehen, so erhalten sie von diesen als Busse auferlegt, sieben Knaben und ebenso viele Mädchen einem andern Sohne des Minos, dem Mino-tauros, zum Frass zu geben, d. h. als Opfer darzubringen. Hier haben wir deutlich die Darbringung von Menschenopfern, wie sie seit uralten Zeiten bis in die historische Epoche hinein bei den Griechen im Gebrauch waren zur Versöhnung der in den Gräbern wohnenden Todten, der unterirdischen Heroen, die, besonders bei hervorragenden Anlässen, aus ihren Behausungen, den Gräbern, herauskommen¹ und ihr Werk der Zerstörung verrichten, gerade wie die blutgierigen βρυκόλακες, καταχανάδες und στοιχεῖα im neugriechischen Aberglauben. Die Opferung der Polyxene auf dem Grabe des Achilles, die der troischen Gefangenen auf dem Grabe des Patroklos und die der messenischen auf dem Grabe des Philopoemen², dann die Selbstopferung von zwei tapfern Spartanern zur Versöhnung der zwei getöteten Herolde des Dareios³, sowie viele andere Beispiele aus der griechischen Mythologie und Geschichte lassen uns klar erkennen, dass die athenischen Kinder im Labyrinth oder Grabe zur Versöhnung des meuchlerisch ermordeten Sohnes des Minos geopfert wurden⁴. Wenn nachträglich die attischen Tragiker, um die That ihrer Vorfahren zu rechtfertigen, an Stelle des elend von diesen gemordeten sympathi-

1. Vrgl. Roscher's Mythol. Lex. S. 2477.

2. Plut. Philop. 21.

3. Herod. VII, 134, 137.

4. Vgl. Roscher's Myth. Lex. s. v. Heros S. 2503 ff.

schen Sohnes des Minos einen andern blutgierigen Sohn, das im Labyrinth hausende Unthier setzten, so wurde dadurch wohl erreicht, Mitleid für die Opfer zu erregen, kann aber doch unsere Annahme nicht widerlegt werden, dass es sich hier um ein Todtenopfer handelt; denn diese Umwandlung der Person stimmt durchaus zu den Prinzipien und Überlieferungen der griechischen Mythologie, nach denen der Todte, als Heros, seine Gestalt verändert und dem Grabe entsteigend den Menschen bald unter der Gestalt eines Wolfes oder anderer nächtlicher Raubthiere, wie der Arkadier Lykaeon und seine Genossen, die man durch Menschenopfer zu versöhnen pflegte¹, bald in der Gestalt eines Hundes, wie die furchtbare Hekate², oder als Schlange, wie der sterbliche Heros Asklepios und sehr viele andere. In gleicher Weise glaubt noch jetzt das griechische Volk, dass die in Gräbern, Kirchen und Grundbauten der Häuser bestatteten Todten zur Nachtzeit als Wölfe, Hunde oder Rinder erscheinen und ihrem Zerstörungswerk nachgehen, Menschen das Blut aussaugen u. s. w., und dass zu ihrer Beschwörung Menschenopfer nöthig sind.

Der Sohn des Minos, ob er nun Asterion oder Minotauros oder sonstwie genannt wird, ist im Wesen nichts als eine zweite Form, das Gespenst (neogr. τὸ στούγειό), wenn wir so sagen dürfen, des von den Athenern gemordeten Androgeos, dessen Gebeine sicherlich Minos, nachdem er im Vergeltungskriege gegen die Athener Sieger geblieben war, nach Knosos überführte und in dem dortigen Königsgrabe, dem Labyrinth, beisetzte. Hierzu erlaube ich mir auf eine eigenthümliche Nachricht hinzuweisen.

Es finden sich in Knosos berühmte Ruinen, die Schliemann zum Palaste des Minos gemacht hat, andere Archäologen dagegen für das Labyrinth des Minos und Daedalos

1. Paus. 6, 8, 2. — Rosher's Lex. I. c. S. 2472.

2. Ib. S. 2473.

halten. Über diese Ruinen giebt es nach zwei der ältesten Priegeten der Neuzeit beim jetzigen kretischen Volke eine Sage, die sie als *Grab* darstellt; bei Pococke lesen wir Folgendes:

« There are some little remains of the walls (of Cnossos), especially to the north—about a quarter of a mile to the west of the town there is a building near the road, which is ten feet square within; the walls are six feet thick, and cased with brick inside and out; it seems to have been some ancient sepulchre; the people say it is the *tomb* of Caiaphas, and the most modest account they give of it is, that he landed at this place, where he died and was *buried*; that his body being found above ground, they buried it again, which happened *seven* times, and at last they build this strong fabric over it, which they say prevented its rising again, to which they add many other circumstances equally ridiculous »¹.

Es ist durchaus wahrscheinlich, dass in dieser Sage eine direkte Fortsetzung der Überlieferung vorliegt, nach der das Untergeschoss des kretischen Labyrinths von jeher ein Grab war; an die Stelle des blutdürstigen Minotauros trat im Bewusstsein der christlichen Bevölkerung Kretas der Hohepriester Kaiphas, der an dem Blute Christi die Schuld trug; auch die Siebenzahl der Bestattungen des Kaiphas klingt an die Siebenzahl der dem Minotauros von den Athenern dargebrachten Kinderpaare an.

Jedenfalls dürfen wir mit grösster Wahrscheinlichkeit annehmen, dass das kretische Labyrinth, wie sein aegyptisches Vorbild und das Untergeschoss des Palaemonion in Korinth, Gräber waren. Dann folgt hieraus der ebenso sichere Schluss, dass auch das unter der Tholos in Epidauros befindliche geheimnisvolle unterirdische Labyrinth ein Grab

1. Pococke, vol. II, part I, IV, p. 256. (Vgl. Buondelmonti und Andrea Cornaro in Cornelius, *Creta Sacra*, I, S. 12, 58 and 97). — Paschley, *Travels in Crete* I, 206 ff.

darstellte, und dieser Schluss ist um so sicherer, als Clemens von Alexandrien, der ausgezeichnete Kenner des heidnischen Mysterienwesens, ausdrücklich sagt, dass die *Labyrinth der Hellenen* nichts als *Gräber von Todten* seien¹. Haben sich doch auch die von Strabo (c. 369) erwähnten «οἰκοδομητοὶ λαβύρινθοι» in der Argolis und unweit Epidauros, die auch «Κυκλώπεια» genannt wurden, durch die von der griechischen Archaeologischen Gesellschaft 1876 unternommenen Ausgrabungen als *Gräber* mit verborgenen Eingängen und einer Menge von Beigaben (*κτερίσματα*) erwiesen². Auch der offizielle Name θυμέλη für die Tholos in Epidauros, der von den Alten übereinstimmend von θύει abgeleitet wird, führt zu demselben Schlusse, da bekanntlich die Gräber der Alten hervorragende Opferstätten waren.

Wie kann nun aber, so wird man fragen, während die unter Antoninus geprägte epidaurische Münze den oberen Theil der Tholos als Tempel der Hygieia erkennen lässt, das Untergeschoss ein Grab sein? Die Beantwortung ist nicht so schwer, wenn man bedenkt, dass nicht nur in der christlichen Zeit die unterirdischen Teile der Gotteshäuser als Krypten für die Hülle von hervorragenden Gläubigen benutzt wurden, sondern auch ein gleicher Brauch schon im heidnischen Altertum herrschte. So war z. B. unter dem Tempel der Athena Polias auf der Akropolis Erichthonios, der Nachfolger des Amphitryon in der Herrschaft über Athen, bestattet³; in dem Adyton des uralten Apollotempels in Delphi zeigte man das Grab des Dionysos Zagreus, auf dem ἔθνον οἱ ὄστιοι θυσίαν ἀπόρρητον⁴. Es genügt, auf Clemens von Alexandrien zu verweisen, der eine grosse Zahl solcher

1. S. Anm. 2 auf S. 28.

2. M. Λαμπρυνίδης, Η Ναυπλία, S. 28 ff. — Vgl. auch B. Στάζης, Ἀνασκαφὴ ἐν Ναυπλίῳ in d. Πρακτικὰ τῆς A. Ετ. 1892 S. 52 ff.

3. Apollod. 3, 14, 7. — C. I. G. 6280A, 30.

4. Preller-Robert, Mythol. S. 686.

berühmter in Tempeln befindlicher Gräber von Göttern, Helden und Menschen anführt und dann sagt, dass die Zeit nicht ausreichen würde, alle derartigen Gräber in Tempeln aufzuzählen¹.

Wir kommen nun zu der wichtigsten Frage des ganzen Problems: Wer war der Gott oder Heros oder Mensch, für dessen Grab das Labyrinth unter der Tholos des Polyklet galt?

Da die Tholos im heiligen Bezirk des Asklepios eine hervorragende Stelle einnahm, da ihr über der Erde liegender Theil der Hygieia geweiht war, so darf man wohl mit Recht vermuten, dass es sich hier um das Grab des Asklepios selbst handelt. Diese Vermuthung wird durch folgende Gründe unterstützt.

Asklepios ist bekanntermassen einer der jüngsten griechischen Götter. Alle älteren Überlieferungen, bei Homer, Hesiod, Pindar u. s. w., stellen ihn als Sterblichen dar, als einen ausgezeichneten Arzt, Begründer der Heilkunst und Vater der ebenfalls sterblichen aber tüchtigen Ärzte Machaon und Podaleirios. Nach seinem Tode wurde er, der zu seinen Lebzeiten Wunder der Heilkunst verrichtet hatte, von seinen dankbaren Zeitgenossen als wohlthätiger Heros ver-

1. Protrepticus S. 132 ff. «Ἐν τῷ νεῷ τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Λαρίσῃ ἐν τῇ ἀκροπόλει τάχυς ἔταινεν Ἀκροσίου. Ἀθήνησι δὲ ἐν ἀκροπόλει Κέρωπος, ὃς φησιν Ἀντίοχος ἐν τῷ ἐνάτῳ τῶν Ἰστοριῶν. Τι δὲ Ἐριχθόνιος; οὐχὶ ἐν τῷ νεῷ τῆς Πολιάδος κεκήδευται; »Ιμμαρος δὲ δὲ Εὔμελπου καὶ Δαείρας οὐχὶ ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ Ἐλευσινίου τοῦ ὑπὸ τῇ ἀκροπόλει; αἱ δὲ Κελεοῦ θυγατέρες οὐχὶ ἐν Ἐλευσίνι τετάφαται; Τί σοι καταλέγω τὰς Ὑπερβορέων γυναικας; «Ὑπερόχη καὶ Λαοδίκη κέκλησθον» ἐν τῷ Ἀρτεμισίῳ ἐν Δήλῳ κεκήδευσθον· τὸ δὲ ἐν τῷ Ἀπόλλωνος τοῦ Δηλίου ἔστιν ιερῷ. Λέανδρος δὲ Κλέαρχον ἐν Μιλήτῳ τεθάψθαι ἐν τῷ Διδυμαίῳ φησίν. «Ἐνταῦθα τῆς Λευκοφρύνης τὸ μνημεῖον οὐκ ἔξιον παρελθεῖν, ἐποιμένους Ζήνωνι τῷ Μυνδίῳ, ἦ ἐν τῷ ιερῷ τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Μαγνησίᾳ κεκήδευται· οὐδὲ μὴν τὸν ἐν Τελμησσῷ βωμὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ὃν μνῆμα εἶναι καὶ τοῦτον Τελμησσέως τοῦ μάντεως ἴστοροῦσι. Πτολεμαῖος δὲ δ τοῦ Ἀγησάρχου ἐν τῷ πρώτῳ τῶν περὶ τὸν Φιλοπάτορα ἐν Πάρῳ λέγει ἐν τῷ τῆς Ἀφροδίτης ιερῷ Κινύραν τε καὶ τοὺς Κινύρους ἀπογόνους κεκηδεῦσθαι. »Αλλὰ γάρ εἰπόντι μοι τοὺς προσκυνομένους διμήν τάφους, ἐμοὶ μὲν οὐδὲ δ πᾶς ἂν ἀρκέσαι.

ehrt und erschien seinen Verehrern unter der Gestalt der Schlange, des vor allen andern wegen seiner Kenntnis der Heilkräfte gerühmten Thieres. Es werden mindestens an drei Stellen Griechenlands Grabmäler des Asklepios erwähnt. Zuerst im lakedaemonischen Kynosura¹, dann in Arkadien am Flusse Lusios² und drittens und vor allem in Epidauros.

Über sein Grabmal in Epidauros haben wir nur ein einziges Zeugnis, das bisher nicht genügend beachtet worden ist. Es findet sich bei dem kenntnisreichen Presbyter Taurinus Rufinus aus Aquileia (345-410 n. Chr.)³. Dieser führt ein «sepulerum Aesculapii» an, das, wie er sagt, zu seiner Zeit öffentlich gezeigt wurde. Nach meiner Meinung ist dieses Grabmal identisch mit dem Labyrinth der Tholos in Epidauros.

Damit stimmt nun auch vortrefflich der Platz, den die θυμέλη im Heiligtum von Epidauros den andern Gebäuden gegenüber einnimmt. Die topographische Aufnahme der Ausgrabungen zeigt die Tholos *westlich* vom Tempel des Asklepios und zwar als das am *meisten* gegen Westen liegende Gebäude des Bezirks, seine einzige Thür nach Osten gewendet, sodass der vor der Tholos Opfernde nothwendig nach *Westen* blickte. Nun wissen wir aus den bei Athenaeos (9, 410) erhaltenen und zu den Ἐξηγηματικὰ des Kleidemos gehörigen Vorschriften über die den Todten und Heroen darzubringenden Opfer, dass die θυμέλαι (Opferstätten) der Gräber nach Westen ($\pi\varrho\circ\varsigma\ \xi\sigma\pi\acute{\epsilon}\varrho\alpha\varsigma$) orientiert sein und die Darbringer der Spenden nach Westen ($\pi\varrho\circ\varsigma\ \xi\sigma\pi\acute{\epsilon}\varrho\alpha\varsigma$) blicken mussten.

1. Jo. Lyd. de mens. 4, 90. — Cicer. de nat. deor. 3, 22, 57. Vgl. Panofka, Asklepios u. Asklepiaden S. 9.

2. Cicer. I. c

3. Clementis Romani Recognitiones Rufino Aquileiensi interprete, lib. X 26, S. 1434 im I. Band der Migne'schen Patrologie.

Es ist also klar, dass auch das uralte Grab des Asklepios im westlichsten Theile des Tempelbezirks lag und über eben dieser Stelle zur Zeit der höchsten Blüthe der Kultstätte zu seinem herrlichen Schmucke die Tholos und das Labyrinth erbaut wurden.

Wie kam es nun aber, dass, mit Ausnahme des gegen Ende des 4. Jahrhunderts n. Chr. lebenden Rufinus, trotz der Pracht und Heiligkeit dieses Mausoleums des Asklepios Niemand über sein Wesen spricht, im Gegentheil tiefes Schweigen das Denkmal von seiner Gründung bis zu seiner letzten Nachblüthe umhüllt, Pausanias es einfach οὐκημα nennt und die Priester ihm den allgemeinen Namen θυμέλη beilegen?

Die Beantwortung dieser Frage bietet keine besonderen Schwierigkeiten, sie dient sogar meines Erachtens als neuer Beweis dafür, dass es sich wirklich um das Grabmal eines Heros handelt.

Aus der Untersuchung über die Verehrung an den Gräbern der Heroen geht hervor, dass als der heiligste Theil der den Heroen geweihten Bezirke die Stelle galt, an der der Heros begraben war; die Umwohner hielten mit Eifersucht daran fest, dass gerade in diesem Bezirk der Leib des Heroen ruhe. Aber die eigentliche Grabstätte wurde gewöhnlich geheim gehalten, nur Wenige kannten sie und übermittelten diese ihre Kenntnis als ein Geheimnis¹. Daher sagt auch Plutarch: «ἡρώων ἀπόρρητοι θῆκαι καὶ δυσεξένετοι». Über die Gräber der Heroen Sisyphos und Neleus in Korinth sagt Pausanias (II, 2, 2), dass diese «οὐδὲ ἀν οὐδὲ ξητούμ τις ἐπιλεξάμενος τὰ Εύμήλουν. Νηλέως μὲν γὰρ οὐδὲ Νέστορι (dem Sohne des Neleus) ἐπιδειχθῆναι τὸ μνῆμα ὑπὸ Σισύφου φησί· χρῆναι γὰρ ἄγγωστον τοῖς πᾶσιν δμοίως εἶναι. Σίσυφον δὲ ταφῆναι μὲν ἐν τῷ Ἰσθμῷ, τὸν δὲ τάφον καὶ τῶν ἐπ' αὐτῷ Κορινθίων ὀλίγονς εἴραι τοὺς

1. Deneken in Roscher's Lex. Mythol. s. v. Heros, S. 2495 ff.

2. Περὶ τοῦ μὴ γρῖν τὴν Πεθίαν 27.

εἰδότιας». Ähnlich äussert er sich (II, 29, 8) über das Heiligthum und Grab des Aeakos in Aegina: «Τοῦ περιβόλου δὲ ἐντὸς ἔλαται περύκασιν ἐκ παλαιοῦ καὶ βωμός ἐστιν οὐ πολὺ ἀνέχων ἐκ τῆς γῆς ὃς δὲ καὶ μνῆμα οὗτος ὁ βωμὸς εἴη Αἰακοῦ, λεγόμενός ἐστιν ἐν ἀπορρήτῳ». Und in seinen Mittheilungen über den Trözenischen Heros Hippolytos (II, 31, 1) betont er wiederum: «οὐδὲ τὸν τάφον ἀποφαίνουσι (die Trözener) εἰδότες».

Im Leben des Kimon lesen wir bei Plutarch (9): «Ἡ γοητιμὸς Ἀθηναῖος τὰ Θησέως λείφανα κελεύων ἀνακομίζειν εἰς ἄστυ καὶ τιμᾶν ὃς ἥρωα πρετόντως. Ἀλλ' ἥγγονον, ὅπου κεῖται, Σκυρίων οὐχ διολογούντων οὐδὲ ἐώντων ἀναζητεῖν». Derselbe Plutarch sagt über das Grab der Dirke (Περὶ τοῦ Σωκράτους δαιμονίου, 5), dass es den Thebanern mit Ausnahme der mit der Würde des Hipparchen Bekleideten unbekannt gewesen sei: «der Scheidende zeigt Nachts dem Nachfolger im Amte das unbekannte Grab und nach einigen Kulthandlungen, deren Spuren sie verwischen, gehen sie vom Dunkel geschützt getrennt wieder weg»: («ὅς γὰρ ἀπαλλαττόμενος τὸν παραλαμβάνοντα τὴν ἀρχὴν μόνος ἀγνοούμενον ἔδειξε νύκτωρ καὶ τινας ἐπ' αὐτῷ δράσαντες ἀπύρους ἱερουργίας, ὃν τὰ σημεῖα συγχέοντι καὶ ἀφανίζουσι, ὑπὸ σκότους ἀπέρχονται χωρισθέντες»).

Derartige Vorsichtsmassregeln zur Wahrung des Geheimnisses dürften auch in Epidauros gebräuchlich gewesen sein. Nur die oberste geistliche Behörde des Bezirks, nämlich der Priester des Asklepios, kannte wohl das Grab dieses und übermittelte nur seinem Nachfolger das Geheimnis; das ist für Epidauros um so mehr anzunehmen, als hier besondere Gründe vorlagen, das Geheimnis aufs Strengste zu bewahren. Bei den Gräbern der übrigen Heroen hatte ihr Geheimhalten, das wahrscheinlich in den ältesten Zeiten aus dem Wunsche entsprang, die in ihnen befindlichen kostbaren *κτερίσματα* (Beigaben) vor den Grabräubern zu bewahren, seinen Grund in der allgemeinen Neigung der Alten, die Verehrung der Helden mit einem gewissen Mysticismus zu verschleiern, soweit

nicht etwa auch der Schutz, den die Heroen den ihr Grab besitzenden Anwohnern zu Theil werden liessen, seinen Einfluss ausübte. Aber in Epidauros spielte außer diesen ein anderer überaus wichtiger Grund mit. Asklepios war aus einem einfachen Heros durch die überraschende Ausbreitung und Entwicklung seiner Verehrung zu einem Gott herangewachsen und als neuestes Mitglied in das hellenische Pantheon eingetreten. Die Priester von Epidauros hatten das grösste Interesse daran, die Vorzüge des neuen Gottes Asklepios aufzubauschen, um möglichst viele Verehrer heranzuziehen und auszubilden; darum mussten sie das dort befindliche Grab des *Heros* Asklepios verbergen, da ja dieses daran erinnert haben würde, dass Asklepios ein einfacher *Sterblicher* gewesen war, der Heroenehren genoss, nicht aber ein Gott. Aus diesem Grunde schmückten sie zwar das alte Grab des Heros mit der herrlichen Tholos, bedeckten aber die Thatsache mit dem Mantel des Schweigens.

Das Geheimnis wurde, wie wir sehen, gut bewahrt, da wir bis zum Beginn des V Jahrhunderts, wo das Asklepieion von Epidauros seinen Glanz verlor und viele der heidnischen Priester das Christenthum annahmen, vorrücken müssen, um von dem Christen Rufinus die Wahrheit über das Grab, die jetzt auch der Spaten und das Studium der Archaeologen aufdeckt, erfahren zu können.

Werfen wir nun noch einen allgemeinen Blick auf die Tholos, wie sie sich unter dem neuen Licht darbietet.

Zuerst dürfen wir annehmen, dass die allgemeine Gestalt der Tholos für ein Mausoleum ausgezeichnet passt. Zweitens bietet das unter ihr befindliche Labyrinth die passendste Grabstätte oder Grabwohnung für den unter der Gestalt einer grossen Schlange in ihm verborgenen Heros Asklepios.

Über das Grössenverhältnis zwischen der kolossalen immaginären Schlange Asklepios und ihrer labyrinthartigen Behausung giebt uns eine Münze¹ guten Aufschluss, welche die uns aus Livius (X, 48) bekannte Szene aus dem Jahre 293 v. Chr. wiedergiebt, wie die epidaurische Schlange Asklepios auf der dem römischen Capitol gegenüberliegenden Tiberinsel erscheint, wo ihr dann ein Tempel errichtet wurde (Fig. 21).

Fig. 21.

Wie gut das epidaurische Labyrinth in seiner Grösse und Form seinem Zweck als Grabstätte oder auch einfach als Wohnung für den unter der Gestalt einer ungeheuren Schlange gedachten Asklepios entspricht, lässt uns die Zeichnung Fig. 22 ersehen, auf der die Schlange im Labyrinth selbst liegend dargestellt ist. (Vgl. auch die Form des kretischen Labyrinthes auf Fig. n° 20). Es ist nicht unwichtig zu bemerken, dass die Vorstellung von den ungeheuren Dimensionen der Asklepioschlange in die christlichen Legenden übergegangen ist; so wird in einer von diesen ihre Dicke auf 20 und ihre Länge auf 80 Ellen angegeben! (Vgl. N. G. Politis in Δελτίον τῆς ἵστορ. καὶ ἐθν. Ἑρ. Bd. I, S. 90).

Ferner müssen wir gestehen, dass das über dem Laby-

¹. Cohen, Médailles Imperiales Tom. II, p. 271, 17 (Antoninus Pius). Darmberg et Saglio, Dict. antiqu. S. 125.

rinth als dem Grabe des Asklepios liegende Heiligthum der Hygieia der Bedeutung nach und als symbolische Darstellung dieser Bedeutung vortrefflich gewählt ist. Ähnliches lässt sich auch von den Wandmalereien des Pausias sagen, mit

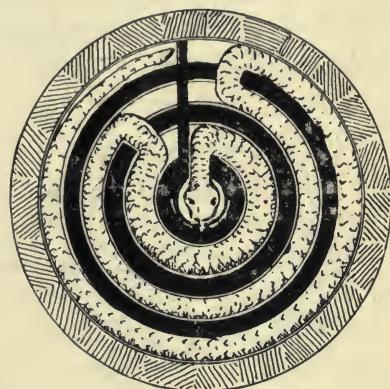

Fig. 22.

denen die Cella dieses Heilighthums geschmückt war, von dem seiner Pfeile nicht mehr bedürfenden, sondern im Triumphus musizierenden Eros und von der aus durchsichtiger Schale trinkenden Methe; sie sind eine treffende symbolische Ausschmückung eines Heilighthums der Göttin der Gesundheit, denn Liebe und Wein sind nur von gesunden Menschen wirklich zu geniessen, ihr Genuss soll aber auch nur der Gesundheit dienen und in der Rücksicht auf diese ihr Maass finden.

Welche neue hervorragende Bedeutung nun durch diese Erklärung das vielbewunderte Gebäude gewinnt, brauche ich nicht zu betonen.

J. N. SVORONOS

NUMISMATIQUE DES VILLES DE LA PHÉNICIE

(Suite. Voyez Vol. III, p. 123 s. et 237 s.)

BOTRYS

(*Planche A'.*)

MONNAIES AUTONOMES DATÉES DE L'ÈRE DE BOTRYS,
(Ère d'Actium, 30 av. J. C.).

I. (Vers 2 avant J. C.).

620. — Tête tourelée de *Tyché*, à droite, les cheveux relevés en chignon derrière l'occiput. Grènetis au pourtour.

BOTPYHNΩΝ en légende circulaire ascendante de droite à gauche. *Diota*, dans une couronne. Dans le champ, à gauche, la date Λ HK (an 28), à gauche.

AE 20. — Chalque, gr. 5,07. Collection de l'Université améric. de Beyrouth.

621. — Tête tourelée de *Tyché*, à droite.

BOT. Proue de vaisseau.

AE 21. — Chalque. Catal. Hoffmann, No 2657.

MONNAIES IMPÉRIALES.

II. *Marc Aurèle (de 161 à 179 après J. C.).*

622. — Tête de Marc

Aurèle. BOTPYHNΩΝ *Fleur?* (peut-être *Diota?*) dans une couronne.

AE 24. — Chalque. Mionnet, t. V, p. 352, No 113, d'après Arigoni, tab. V, No 59.

III. Élagabale (de 218 à 222 après J. C.).

623. — AYT. K. M.
AY. — ANTΩΝΙΝΟC
en légende circulaire. Tête laurée
d'Élagabale, à droite. Grènetis au pourtour.

BOT—PY—H—ΝΩΝ. A l'exergue la date BNC (an 252 de l'ère d'Actium). Temple hexastyle, à fronton triangulaire, muni d'un escalier. Sous le portique semi-circulaire, Astarté tourelée, debout de face, vêtue d'une tunique talaire et d'un péplos. Elle s'appuie de la main droite sur une *stylis* cruciforme, et tient un *aplustre* dans la main gauche. Gr. au p.

AE 29. — Dichalque, gr. 12,75. Coll. du Dr Schröder (légende retrograde).

AE 24. — Chalque. Ma collection. — Catal. Rollin et Feuardent, No 7309. — Mionnet, t. VIII, suppl., p. 250, No 66. — Sestini, Lett. num. cont., t. IV, p. 101, tab. VI, fig. 20.

AE 23. — Chalque, gr. 8,50. Ma collection = Planche A', 1.

Mionnet, t. V, p. 352, No 414, cite d'après Vaillant, Numism. Graeca, une monnaie analogue « Astarté dans un temple tétrastyle » avec la date OC (an 270). Cette dernière date est impossible sur une monnaie de Botrys frappée à l'effigie d'Élagabale. La description et la lecture de Vaillant sont donc également suspectes. Il a probablement eu en mains un exemplaire mal conservé du No 623.

624. — AYT. K. M.
AY. — ANTΩΝΙΝΟC.
Buste d'Élagabale, à droite, la tête laurée, la poitrine couverte du paludamentum. Gr. au p.

BOTPYHNΩΝ. *Dionysos*, debout de face, la tête couronnée de pampres; de la main gauche, il s'appuie sur un thyrse, et il tient un canthare de la main droite. Dans le champ, les lettres Ν—C (an 250 de l'ère d'Actium). Grènetis au pourtour.

AE 24. — Chalque, gr. 8,35. Collection de Luynes. — Babelon, Perses Achéménides, p. 191, No 1340, pl. XXVI, fig. 9.

IV. Julia Soémias (de 218 à 222 après J. C.).

625. — IOΥΛΙΑ COAIMIAC
CEB. Buste diadémé de Julia Soémias, à droite, la poitrine drapée. Grènetis au pourtour.

BOTPYHNΩΝ. Temple du revers du 623, mais avec 8 colonnes. Sous le portique, même type d'Astarté. A l'exergue, les lettres Ν—CA (an 251 de l'ère d'Actium). Gr. au pourt.

AE 28. — Dichalque, gr. 12,30. Collect. de Luynes. — Babelon, Perses Achéménides, No 1341, planche XXVI, fig. 10.

626. — Même légende et même type au droit. | Légende et type d'*Astarté* dans un temple hexastyle du revers du No 623.

AE 27. — Dichalque. Mionnet, t. V, p. 352, No 115 d'après Arig. t. X, No 155.

V. Alexandre Sévère (de 222 à 235 après J. C.).

627. — AYP. ΑΛΕΞΑΝΔ. . . . Buste drapé d'Alexandre Sévère, à droite. Grènetis au pourtour. | Légende et type d'*Astarté* dans un temple hexastyle du revers du No 623. A l'exergue, les lettres Β—NC (an 252 de l'ère d'Actium). Gr. au pourt.

AE 24. — Chalque, gr. 9,50. Ma collection = **Planche A'**, 2, revers.

AE 25. — Chalque. Ma collection.

GEBAL-BYBLOS

(*Planche A' et B'.*)

ROIS PHÉNICIENS DE GÉBAL (entre 500 et 332 avant J. C.).

I. Roi incertain (entre 500 et 410 av. J. C.).

628. — *Sphinx* accroupi, à gauche la tête, surmontée de la pschent. | *Quadrupède* (Lion?) dans un cercle de grènetis Carré creux.

AR 8 mill. — Obbole gréco-asiatique, gr. 0,60. Ma collection. Pièce trouvée dans l'ancien port de Gébail (anc. Gébal) = **Planche A'**, 3.

629. — Même type. | Même revers.

AR 6. — Hémi-obole gréco-asiatique, gr. 0,27. Ma collection. Pièce trouvée dans l'ancien port de Gébail = **Planche A**, 7, rev.

II Roi incertain (entre 410 et 374 av. J. C.).

630. — *Galère* terminée à la proue par une tête de cheval, et voguant à gauche. Elle est montée par un *satrape* barbu, coiffé de la mitre, et par 2 *hoplites* casqués. Tous les 3 sont armés de boucliers. Sous la galère, un *hippocampe* ailé allant à gauche.

Vautour en relief, battant des ailes et debout à gauche sur un *bélier* gravé en creux, accroupi et détournant la tête. Grènetis au pourtour.

AR 28. — Statère gréco-asiatique, gr. 13,89. Collection de Démétrio. — Musée d'Athènes = **Planche A'**, 4. — Feuardent, Rois d'Égypte de la Collect. de Démétrio, p. 3, No 1 (attribué au Satrape Aryandès), planche XI, No 1. — Gr. 13,67. Musée de Vienne. — Duc de Luynes, Numism des Satrapies, page 93, No 46, planche XVI, fig. 46.

631. — Même droit que le précédent. Grènetis au pourtour.

AR 18. — Tribole gréco-asiatique, gr. 2,85. Pièce trouvée dans le port actuel de Gébal (anc Gébal). Ma collection = **Planche A'**, 5. — Gr. 3,37. Collection de Luynes. — Babelon, Perses Achém., p. 192, No 1343.

AR 17. — Tribole gréco-asiatique, gr. 3,37. Collection de Luynes. — Babelon, Loc. cit., p. 192, No 1342, planche XXVI, fig. 11.

C est sur les 2 trioboles précédentes de la Collection de Luynes, aujourd'hui au Cabinet de Paris, qu'on a cru lire (Duc de Luynes, Ch. Lenormant) dans la partie figurée en creux du bélier le nom d APYAN. Cette particularité n'étant pas relevée par Mr Babelon, dans sa description des susdites monnaies qu'il a pu étudier à loisir, j'en conclus que cette lecture est des plus discutables

632. — Mêmes types. Le côté droit du revers est recouvert par la tête et le cou d'un ibex en creux, tourné à droite.

AR 10. — Tritémorion gréco-asiatique, gr. 0,84. Coll. J. P. Six. — Imhoof-Blumer, Monnaies grecques, p. 440, No 9.

633. — Mêmes types que les précédents. Au droit, pas d'hippocampe au revers, pas d'ibex.

AR 7. — Hémi-obole gréco-asiatique, gr. 0,29. Imhoof-Blumer, Monnaies grecques, p. 441, No 9a. — Ma collection.

III. Elpaal (vers 360 av. J. C.).

634. — Avers du No 628. Sous l'hippocampe, un murex. | U 9 5 4 U 9 L o g U k (=Elpaal, roi de Gébal). Lion en relief à gauche, dévorant un taureau, à gauche, dont le corps est gravé en creux, et la tête en relief. Grènetis au pourtour.

AR 24. — Statère gréco-asiatique, gr. 14, 14,12 et 14,35. Babelon, Perses Achémén., pp. 192 et 193, Nos 1344 à 1346, planche XXVI, fig. 12. — Collection de Luynes. — Brandis, séries 1 et 2.

635. — Même droit que le 630. | Même type, la légende phénicienne est en deux lignes, (voir celle du No 634). Grènetis au pourtour.

AR 17. — Tribole gréco-asiatique, gr. 3,43. Collection de Démétrio. — Musée d'Athènes = **Planche A'**, 6.

AR 16. — Tribole gréco-asiatique, gr. 3,50 et 3,57. Babelon, Perses Achém., p. 193, Nos 1347 à 1349, planche XXVI, fig. 13 et 14. — Gr. 3,51. Imhoof-Blumer,

Monn. grecques, p. 441, No 10. — Brandis, série 1. — De Luynes, Numismat. des Satrapies, p. 94, planche XVI, No 48.

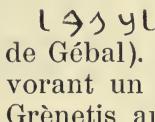
AR 15. — Tribole gréco-asiatique, gr. 3,15. Ma collection = **Planche A'**, 8. — Gr. 3,57. Jmhoof-Blumer, Monn. grecques, p. 441, No 11.

636. — Avers du No 630. La galère ne porte plus que 2 hoplites. Pas de murex.

Même revers que le 634.

AR 10. — Tritémorion gréco-asiatique, gr. 0,72 à 0,87. Ma collection, 2 exemplaires. — Athènes = **Planche A'**, 7. — Collect. de Luynes, 3 exempl. — Babalon, Perses Achémén., p. 193, Nos 1350 à 1353, planche XXVI, fig. 15 à 17.

IV. Adramélek (vers 350 avant J. C.).

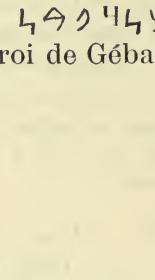
637. — Avers du 636. Sous la Galère, les lettres ܗ ܵ . (Adramélek, roi de Gébal). Lion tourné à gauche et dévorant un taureau accroupi, à gauche. Grènetis au pourtour.

AR 11. — Tritémorion gréco-asiatique, gr. 0,68. Coll. de Luynes. — Babalon Loc. cit., p. 194, No 1354, planche XXVI, fig. 18.

638. — Mêmes types. Au droit les lettres ܵ sous la galère.

AR 11. — Tritémorion gréco-asiatique, gr. 0,76. Coll. de Luynes. — Babalon, Loc. cit., p. 194, No 1355, planche XXVI, fig. 19.

V. Azbaal (vers 340 avant J. C.).

639. — Galère phénicienne, voguant à gauche, la proue terminée en tête de cheval, la poupe ornée de l'aplustre. Elle est montée par 3 hoplites casqués et armés de boucliers ronds. Dessous, un hippocampe ailé, au galop à gauche, et le murex. Grèn. au p. (Azbaal, roi de Gébal). Revers du 635.

AR 27. — Statère gréco-asiatique, gr. 13,15. Collection de Luynes. — Babalon, Perses Achémén. p. 194, No 1356. — Catal. Hoffmann, No 2680. — Brandis, série 5. — British Museum. — M. de Voguë, Revue numismat. 1856 p. 217.

AR 26. — Statère gréco-asiatique, gr. 13,27. Collection de Luynes. — Babalon, Loc. cit., p. 194, No 1357, plauche XXVI, fig. 20.

640. — Même légende et mêmes types. Au droit, τ sous la galère.

AR 27. — Statère gréco-asiatique, gr. 13,20. Coll. Imhoof-Blumer.

641. — Avers du 636, sous το (init. de Azbaal). Légende du revers précédant 639, type du 637.

AR 11. — Tritémorion gréco-asiatique, gr. 0,65. Collection de Luynes. — Babelon, Loc. cit., p. 194, No 1359. — De Luynes, Numism. des Satrapies, p. 88, planche XV, fig. 41 et 42.

AR 10. — Tritémorion gréco-asiatique, gr. 0,62. Ma collection. — Babelon, Loc. cit., p. 194, No 1360.

VI. Ainel (vers 333 avant J. C.).

642. — Même droit que le 639. La proue de la galère est terminée en tête de lion. Légende du revers 635. Λ Θ Ζ Λ Η Υ Λ Ζ ο (Ainel, roi de Gébal). Type de revers

AR 26. — Statère gréco-asiatique, gr. 13,56. Collect. de Luynes. — Babelon, Perses Achém., p. 195, No 1361, pl. XXVI, fig. 22. — Catal. Hoffmann, No 2682. — Brandis, série 3. — Duc de Luynes, Numismat. des Satrapies, p. 91, pl. XV, Nos 44 et 45. — Musée de Vienne

643. — Même légende et mêmes types. Croix ansée sous le lion, sous le taureau et sur la cuisse du taureau.

AR 27. — Statère gréco-asiatique, gr. 13,20. Collect. de Luynes. — Babelon, Loc. cit., p. 195, No 1362, pl. XXVI, fig. 23. — Gr. 12 à 13,07. Collect. Six. — Collection Imhoof-Blumer.

644. — Même légende. Mêmes types. Au droit, lettre ο en contremarque sur l'aile de l'hippocampe; au revers, même lettre ο dans le champ, à droite, derrière le taureau.

AR 29. — Statère gréco-asiatique, gr. 13,06. Collection de Luynes. — Babelon, Loc. cit., p. 195, No 1363, pl. XXVI, fig. 24.

645. — Galère phénicienne, voguant à gauche, la proue terminée en tête de lion, la poupe ornée de l'aplustre. Elle est montée par deux *hoplites* casqués et armés de boucliers ronds. Dessous un hippocampe ailé, au galop à gauche. Légende du 642. Type du 637.

AR 12. — Tritémorion gréco-asiatique, gr. 0,68. Collection de Luynes. —

Babelon, Perses Achémén., p. 195, No 1364, pl. XXVI, fig. 25. — Duc de Luynes. Numism. des Satrapies, p. 91, pl. XV, No 43.

AR 11. — Tritémorion gréco-asiatique, gr. 0,70 et 0,75. Collect. de Luynes. — Babelon, Loc. cit., p. 195, Nos 1365 et 1366.

646. — Avers du | ΩΨΟ, Ainé roi de Gébal. Type du
No précédent 645. | revers du 635. Sous le ventre du lion,
une croix ansée. Grènetis au pourtour.

AR 10. — Tritémorion gréco-asiatique, gr. 0,67. Collection de Luynes. — Babelon, Perses Achém. p. 196, No 1367.

VII. Rois incertains.

647. — Avers du | Revers du 637 avec les lettres ΩΩ
645. | (Gébal, Azbaal ou Ainé).

AR 11. — Tritémorion gréco-asiatique, gr. 0,77. Collection de Luynes. — Babelon, Perses Achéménides, p. 196, No 1368, pl. XXVI, fig. 26.

AR 10. — Tritémorion gréco-asiatique, gr. 0,70. Ma collection.

648. — Même droit. | Même revers avec ΛΓ (Gébal).

AR 11. — Tritémorion gréco-asiatique, gr. 0,78 et 0,82. Collection de Luynes. — Babelon, Loc. cit., p. 196, Nos 1369 et 1370, pl. XXVI, fig. 27.

649. — Même droit. | Griffon ailé, assis à gauche, levant la
patte de devant. Grènetis au pourtour.

AR 8. — Hémi-obole gréco-asiatique, gr. 0,39. Collection de Luynes. — Babelon, Loc. cit., p. 196, No 1371, pl. XXVI, fig. 28.

MONNAIES ROYALES ET SEMI-AUTONOMES (entre 178 et 129 avant J. C.).

ROIS DE SYRIE.

VIII Antiochus IV Épiphanie (175 à 164 avant J. C.).

650. — Tête radiée | ΒΑΣΙΛΕΩΣ à droite, ΑΝΤΙΟΧΟΥ à gau-
d'Antiochus IV, à che. *Isis Pharia* sur un radeau, allant à
droite. Gr. au pourt. gauche, tenant une voile enflée par le vent.

AE 16. — Hémi-chalque, gr. 3,30. Collection du Dr P. Schröder.

AE 15. — Hémi-chalque, gr. 3,10. Ma collection, 2 exemplaires.

651 — Tête dia- | ΒΑΣΙΛΕΩΣ à droite, ΑΝΤΙΟΧΟΥ à gau-
démée et radiée | che. *Kronos phénicien*, debout à gauche,
d'Antiochus IV, à tenant un sceptre de la main droite; il

droite. Grènetis au pourtour. est muni de 6 ailes, et a la tête surmontée d'un calathos à 4 aigrettes. Dans le champ, en haut, ΛΩ — ΛΩ (de Gébal), en bas, à l'exergue, ΗΥΨΡ (la sainte). Grènetis au pourtour.

AE 23. — Chalque, gr. 7,90. Bord en biseau. — Coll. de Luynes. — Babelon, Rois de Syrie, p. 85, No 671, pl. XIV, fig. 18.

AE 21. — Chalque, gr. 7,85. Imhoof-Blumer, Choix de monnaies grecques, pl. VII, No 224, et Monn. grecques, p. 442, No 130. — Gr. 5,05, Ma collection.

AE 19. — Chalque, gr. 5,60. Imhoof-Blumer, Monn. grecques, p. 442, No 13.

652. — ΒΑΣΙΛΕΩΣ à droite, ΑΝΤΙΟΧΟΥ à gauche. Même tête diadémée et radiée, à dr. Même type de *Kronos phénicien*, à gauche. En haut et à l'exergue, même légende phénicienne.

AE 20. — Chalque, gr. 9,30. Ma collection = **Planche A'**, 9.

IX. *Antiochus V Eupator (de 164 à 162 av. J. C.).*

653. — ΕΥΠΑΤΟΡΟΣ. Tête diadémée d'Antiochus V Eu- pator, à droite. ΑΝΤΙΟΧΟΥ à droite. Même type de *Kronos phénicien* debout à gauche. Même légende phénicienne, en haut et à l'e- xergue.

AE 21. — Chalque, gr. 5,95. Collection du Dr P. Schröder.

AE 19. — Chalque, gr. 5,15. Ma collection. — Collect. G. Schlumberger. — Imhoof-Blumer, Monn. grecques, p. 442, No 14.

X. *Alexandre I Bala (150 à 145 avant J. C.).*

654. — Tête diadémée d'Alexandre I Bala, à droite. Deux *contremarques*, dont un diota (Botrys?) sur le cou dans le champ, en bas et à droite la date ΒΞΡ (an 162 de l'ère des Séleucides).

ΒΑΣΙΛΕΩΣ à droite, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ à gauche. Même type de *Kronos phénicien*, debout à gauche. Même légende phénicienne en haut et à l'e- xergue. Grènetis au pourtour.

AE 18. — Chalque, gr. 6. Ma collection = **Planche A'**. 10.

655. — Mêmes légendes et mêmes types, sans contremarque.

AE 20. — Chalque, gr. 4,20. Collection de l'Univers. améric. de Beyrouth. — Ma collection.

XI. Tryphon (142 à 139 avant J. C.).

- 656.** — Tête dia-démée de Tryphon, à droite. | ΒΑΣΙΛΕΩΣ—ΤΡΥΦΩΝΟΣ en deux lignes à droite, ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ à gauche. *Aigle* au repos, debout à gauche, portant une *palme* sur l'épaule droite. Devant l'aigle, dans le champ, à gauche, le monogramme Β de Byblos. Derrière, dans le champ, à droite, le signe Ο au dessus de la date ΛΒ (an 2).

AR ? . — Tétradrachme. F. de Sauly, *Mélanges de numismatique*, janvier-avril, 1877, p. 83.

XII. Antiochus VII Évergète (de 138 à 129 av. J. C.).

- 657.** — Tête dia-démée d'Antiochus VII, à droite. | ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΤΙΟΧΟΥ en légende circulaire à droite, ΓΥΑΡΗΩΣ (de Gébal, la sainte), en légende circulaire, à gauche. Type de *Kronos* phénicien, debout, à gauche, du No 649.

AE 15. — Hémi-chalque, gr. 2.40. Ma collection.

AE 13. — Hémi-chalque. Ma collection = **Planche A'**, 11.

MONNAIES AUTONOMES DATÉES DE L'ÈRE DES SÉLEUCIDES
(de 101 à 74 avant J. C.).

XIII. (De 211 à 238, soit de 101 à 74 av. J. C.).

- 658.** — Tête diadémée et tourelée de *Tyché*, à droite, ayant les cheveux relevés en chignon et un voile sur la nuque. Grènetis au pourtour. | ΛΩΣ (de Gébal) à gauche, ΓΥΑΡΗΩΣ (la sainte). Type du *Kronos* phénicien debout à gauche, comme au revers du No 649. En haut, dans le champ, la date ΛΑΙC (an 211). Grènetis au pourtour.

AE 20. — Chalque. Cabinet de Gotha. — Imhoof-Blumer, *Monnaies grecques*, p. 442, No 17. — Coll. du Dr P. Schröder.

- 659.** — Même droit. | Même légende et même type. Avec la date ΛΕ—ΙC (an 215), en haut, dans le champ.

AE 22. — Chalque, gr. 9. Ma collection. — Collection du Dr P. Schröder.

660. — Même droit. Sur la joue, en *contremargue*, ornement de la tête *d'Isis*. Grènetis au pourtour.

Même légende phénicienne entièrement à gauche, même type de *Kronos* debout à gauche. Dans le champ, en haut, la date **L HIΣ** (an 218). Dans le champ, en bas et à gauche **ঃ**. Grènetis au pourtour.

AE 21. — Chalque, gr. 7,50 et 8,85. Ma collection.

661. — Droit du 658. Même légende phénicienne disposée comme au revers. Même type de *Kronos* phénicien. En haut dans le champ, la date **L Λ—C** (an 230). Grèn. au pourtour.

AE 20. — Chalque, gr. 7,50. Ma collection.

AE 21. — Chalque, gr. 7,10. Ma collection, avec ? **L ΛΣ** (les 2 premières lettres étant à moitié hors du champ, on peut lire **ঃ**, an 230, ou peut-être an 237).

AE 23. — Chalque. Collection du Dr P. Schröder.

662. — Même légende et mêmes types que le 656. Au revers, la date **L ΑΛC** (an 231).

AE 23. — Chalque, gr. 8,25. Collection de Luynes. — Babelon, Perses Achéménides, p. 197, No 1376, pl. XXVII, fig. 4. — Gr. 6. Ma collection = **Planche A'**, 12. — Collection du Dr P. Schröder.

663. — Droit du 658. Contremarque du 660 sur la tempe.

Légende et type du revers du 658, avec la date **L H—ΛΣ** (an 238).

AE 21. — Chalque, gr. 7,60. Ma collection.

664.—ΕΙC (an 215) *Ornement de la tête d'Isis*. Grènetis au pourtour,

Astarté (Baalat-Gébal), debout à gauche, la tête surmontée d'une sorte de coiffure tourelée, les cheveux retombant sur la nuque. Vêtue d'une tunique taillaire et d'un péplos, qui lui enveloppe le tronc et les bras, elle étend et élève la main droite, tandis qu'elle s'appuie de la main gauche sur un long sceptre, terminé en crosse, à sa partie supérieure. Devant elle, dans le champ, en bas et à gauche **ঃ**. Grènetis au pourtour.

AE 13. — Dilepton, gr. 4,60. Ma collection = **Planche A'**, 13.

MONNAIES AUTONOMES NON DATÉES
(entre 74 et 31 avant J. C.).

XIV. (Entre 74 et 31 avant J. C.).

665. — Même tête de *Tyché*, à droite, portant une palme sur l'épaule gauche. Grènetis au pourtour.

↳—↳ (de Gébal) en haut; ḥvāp (la sainte) à l'ergue. *Kronos* phénicien debout à gauche comme au revers du No 649. Dans le champ, à gauche, et en bas, g. Gr. au p.

AE 21. — Chalque, gr. 4,97 à 5,50. Ma collection, 4 exempl. = **Planche A'**, 14. — Collection de Luynes. — Babelon, Perses Achémén., p. 198, No 1380 et 1381, pl. XXVII, fig. 5 et 6.

666. — Même droit.

Revers avec le type d'*Astarté* (Baalat-Gébal) du No 664. ḥvāp (de Gébal, la sainte), à gauche. A droite, légende phénicienne illisible, et monogramme comme au No 665. Gr. au pourt.

AE 18. — Hémi-chalque, gr. 4,09. Babelon, Loc. cit., p. 197, No 1373, pl. XXVII, fig. 2. — Imhoot-Blumer, Monnaies grecq., p. 443, No 21, pl. J, No 1. — Coll. de l'Univ. amér. de Beyrouth.

667. — Même droit. A gauche, derrière la tête, le monogramme comme au revers du No 665.

Type d'*Astarté* (Baalat-Gébal) du No 664. ↳ (de Gébal) à gauche, ḥvāp (la sainte) à droite.

AE 18. — Hémi-chalque, gr. 4,20. Ma collection = **Planche A'**, 15.

668. — Mêmes types. Au revers, le monogramme comme au No 665 dans le champ, en bas et à gauche, entre le sceptre et *Astarté*. ↳ (de Gébal) à droite.

AE 18. — Hémi-chalque, gr. 3,22. Babelon, Perses Achém., p. 197, No 1374, pl. XXVII, fig. 3.

669. — Droit du 658.

↳ (de Gébal), à gauche. *Harpoerate* nu, debout à gauche, la coiffure tressée comme celle d'*Horus*, portant la main droite à la bouche. Dans la main gauche, il tient une corne d'abondance. Dans le champ, en bas et à droite, le monogramme comme au No 665.

AE 14. — Dilepton, gr. 2,45. Ma collection = **Planche A'**, 16. — Gr. 1,56. Babelon, Loc. cit., p. 196, No 1372, pl. XXVII, fig. 1. — Collection du Dr P. Schröder.

AE 13. — Ma collection. — Imhoof-Blumer, Monnaies grecques, p. 443, No 24.

MONNAIES AUTONOMES DATÉES DE L'ÈRE D'ACTIUM
(entre 30 et 6 avant J. C.).

XV. (En 27 avant J. C.).

670. — Tête laurée de Zeus, à droite. Grènetis au pourtour. | ΣΩΣΛ (de Gébal) à droite, légende descendante; ΗΒΑΠ (la sainte), légende remontante. *Isis Pharia*, sur un radeau allant à droite, tenant devant elle une voile gonflée par le vent. Elle est vêtue d'une tunique talaire. En haut Λ Γ (an 3), dans le champ, à gauche, le monogramme du No 665. Grènetis au pourtour.

AE 22. — Chalque, gr. 7,60. Ma collection = **Planche A'**, 17.

AE 21. — Collection Charlier-Béziès. — Imhoof-Blumer, Monnaies grecques, p. 443, No 23, pl. J, No 3.

XVI. (De 15 à 6 avant J. C.).

671. — Droit du 658. | Légende et types du No 658; *Kronos phénicien*. En bas, Λ ΙΕ (an 15).

AE 22. — Chalque, gr. 7. Ma collection. — Coll. du Dr P. Schröder.

672. — Même droit. | Même légende et mêmes types, en haut, la date Λ Κ (an 20).

AE 23. — Chalque, gr. 6,98. Babelon, Perses Achém., p. 197, No 1377.

673. — Même droit, derrière la tête, ΕΚ (25) à gauche; à droite Λ (an). | Même légende et mêmes types.

AE 24. — Chalque, gr. 5,35. Ma collection = **Planche A'**, 18, av.

XVII. (En 22 avant J. C.).

674. — Droit du 366. | Type du 666. La légende phénicienne «de Gébal, la sainte», est verticale dans le champ derrière Astarté. A droite le

monogramme du No 665, à gauche L H
(an 8).

AE 48. — Hémi-chalque, gr. 3,67. Imhoof-Blumer, Monnaies grecques, p. 443, No 22, pl. J, No 2.

XXVIII. (En 20 avant J. C.).

675. — Tête diadémée et tourelée de *Tyché*, à droite, les cheveux relevés en chignon derrière l'occiput, et portant un voile sur la nuque. Grènetis au pourtour.

AE 13. — Dilepton, gr. 2,52. Imhoof-Blumer, Monnaies grecques, p. 443, No 25, pl. J, No 5. — Collection du Dr P. Schröder.

A gauche, en légende verticale, comme No 666 (de Gébal, la sainte). *Ornement de la tête Isis*. A droite monogramme comme No 665 et au dessous la date L I (an 10). Gr. au p.

XIX. (En 15 avant J. C.).

676. — Tête voilée et tourelée de *Tyché*, à droite. Grènetis au pourtour.

Légende et *Harpocrate* nu debout à gauche comme dans le 669. Dans le champ, à droite, en haut, le monogr. comme au No 665; au milieu, la date IE (an 15). Grènetis au pourtour.

AE 15. — Dilepton, gr. 2,50. Ma collection = **Planche A'**, 19, rev.

MONNAIES IMPÉRIALES.

XX. Auguste (27 avant J. C. à 14 après J. C.).

677. — ΣΕΒΑΣΤΟΣ, en légende rétrograde, à gauche. Tête nue d'Auguste, à droite. Grènetis au pourtour.

Légende barbare. On distingue les lettres grecques.. ΑΒΥ.. et des lettres phéniciennes de la légende: « de Gébal, la sainte ». Type de *Kronos* phénicien, debout à gauche, comme au revers du No 651. Grènetis au pourtour.

AE 22. — Chalque, gr. 8,70. Babelon, Perses Achém., p. 198, No 1382, pl. XXVII, fig. 7.

678. — ΚΑΙΣΑΡ ΣΕΒΑΣΤΟΣ. Même type du revers précédent. Même droit. *Contremarque* ovale, sur le cou, renfermant une petite tête laurée à droite, et les lettres C R.

AE 23. — Chalque. British Museum. — Imhoof-Blumer, Monnaies grecques, p. 444, No 25. — Rollin et Feuardent, Catal. vol. III, p. 484, No 7309 quater. (description erronée, monnaie fruste). — Alex. Boutkowsky, Dictionn. numism., p. 928, No 1792. — Rev. numism. fr. 1856, p. 394, 395, pl. XVIII, No 7.

AE 23. — Chalque, légende retrograde. Coll. de l'Univ. améric. de Beyrouth.

XXI. Tibère (de 14 à 37 après J. C.).

679. — ΖΕΒΑΚΤΟC à droite, ΖΕΒΑΚΤΟY à gauche. Tête laurée de Tibère, à droite. Grènetis au pourtour.

ΒΥΒΛΙΩΝ en légende verticale descendante, à gauche. *Isis*, debout de face et regardant à droite, tenant par la main droite son fils *Horus*, debout en face d'elle dans le champ, à droite, et la regardant. La déesse est vêtue d'une robe talaire, et a la tête surmontée du croissant et de la fleur de lotus. *Horus* est coiffé du pschent, et vêtu de la schenti égyptienne. Dans le champ, à droite, en légende ascendante, Λ B (an 2, du règne de Tibère). Grènetis au pourtour.

AE 25. — Dichalque, gr. 10,86. Babelon, Perses Achémén., p. 198, No 1383, pl. XXVII, fig. 8.

AE 24. — Mionnet, t. V, p. 352, No 116 et t. VIII suppl., p. 251, No 67. — Vaillant, Numism. graeca. — Sestini, Descriz. delle med. ant. gr. del Mus. Hederv. III, p. 82, No 1, C.M.H. No 6063.

AE 23. — Chalque, gr. 9,40. Ma collection — **Planche A'**, 20, rev.

AE 23. — Chalque. Ma collection. — Collect. Gust. Schlumberger. — Imhoof-Blumer, Monn. grecques, p. 444, No 26.

XXII. Claude I (de 41 à 54 après J. C.).

680. — ΚΛΑΥΔΙΟY KAICA POC. Tête laurée de Claude, à gauche. Grènetis au pourtour.

ΒΥΒΛΙΩΝ à gauche. *Isis* debout à droite, sur un radeau, tenant devant elle une voile gonflée par le vent. Elle est vêtue d'une tunique talaire, et sa tête est surmontée du globe solaire entre deux cor-

|nes de vache et deux uraeus. Dans le
champ, à droite, la date L ♂ (an 6 du
règne de Claude). Grènetis au pourtour.

AE 25. — Chalque. Ma collection. — Collection du Dr P. Schröder.

AE 23. — Chalque, gr. 8,32. Babelon, Perses Achém., p. 198, № 1384, pl. XXVII, fig. 9. — Collection de l'Univ. améric. de Beyrouth.

681. — ΚΑΑΥΔΙΟΥ à gauche, | Même légende. Même date
ΚΑΙCAPOC à droite. Droit du | et même type d'*Isis* sur un
précédent. radeau, allant à gauche. Gr.

AE 22. — Chalque, gr. 10,35. Ma collection, 3 exemplaires, = **Planche A'**, 21, rev. — Collection de l'Univ. améric. de Beyrouth. Coll. du Dr P. Schröder.

Marc Aurèle.

Les médailles attribuées par Mionnet à Marc Aurèle, avec les types aux revers d'*Isis Pharia* (t. VIII suppl., p. 251, № 68) et d'*Isis et Horus* (loc. cit., № 69) d'après Sestini (*Descr. delle med. ant. gr. del Mus. Hederv.* III, p. 82, Nos 2 et 3) sont suspectes. La 1ere doit sûrement être restituée à Commode (voir № 684). Quant aux types des deux faces de la seconde, ils ont probablement été mal décrits, et leurs légendes ont été mal lues. On remarquera d'ailleurs que les médailles phéniciennes discutées ou discutables ont presque toujours été publiées par les mêmes auteurs. Aussi est-il prudent de regarder en général comme suspecte toute monnaie dont la description n'a été donnée par aucun autre auteur que les précédents.

XXIII. Commode (179 à 192 après J. C.).

682. — AYT. M.
AY. ΚΟΜΜΟΔΟΝ
ΕΥ. Buste lauré de
Commode, à droite,
la poitrine couverte
du paludamentum.

IEPAC BYBΛΟΥ. Temple à quatre corones et a fronton circulaire. Sous le portique, *Astarté*, debout de face, regardant à droite, tourelée, le pied gauche sur une proie de navire. De la main droite elle s'appuie sur une *stylis* cruciforme, et de la gauche elle relève le bord de sa robe sur son genou. A droite, à côté d'elle, un cippe surmonté d'une petite *Victoire* qui la couronne. Gr. au p.

AE 30. — Dichalque, gr. 17,05. Babelon, Perses Achém., p. 199, № 1387.
— Mionnet, t. V, p. 353, № 1181.

AE 28. — Dichalque, gr. 13,45. Coll. de Luynes. — Babelon, Perses Achém., p. 199, № 1386.

683. — Même légende et même type au droit. Même légende. *Temple distyle, à fronton circulaire, en forme de coquille cannelée. Sous le portique, type d'Astarté à droite, comme au revers précédent No 682. Grènetis au pourtour.*

AE 30. — Dichalque. Mionnet, t. VIII supplém., p. 352, No 70. — Sestini, Descriz. delle med. ant. grecq. del Mus. Hederv. III, p. 82, No 5, C.M.H. No 6065.

AE 29. — Dichalque, gr. 14. Ma collection. 2 exemplaires = **Planche A'**, 22, rev.

AE 28. — Dichalque, gr. 13. Ma collection. — Collection du Dr P. Schröder.

AE 26. — Ma collection.

AE 25. — Dichalque, gr. 10,90. Ma collection.

684. — AYT. M. AY. KOMMOΔON EY. Tête laurée de Commode, à droite. Grènetis au pourt. **IEPAC BYBΛOY.** *Astarté tourelée, debout à gauche, le pied droit sur une proue de navire, de la main droite étendue, elle tient un aplustre, et de la gauche ramenée en arrière, elle s'appuie sur un gouvernail. Grènetis au pourtour.*

AE 26. — Dichalque, gr. 10,50. Ma collection = **Planche B'**, 1, rev. — Collection de l'Univ. améric. de Beyrouth. — Coll. du Dr P. Schröder.

AE 23. — Dichalque, gr. 10,30. Ma collection.

685. — Légende et type du droit précédent. Gr. au pourt. **IEPAC BYBΛOY.** *Palette de gouvernail Grèn. au pourtour.*

AE 19. — Chalque, gr. 5,82. Babelon, Perses Achém., p. 199, No 1385. — Mionnet, t. V, p. 353, No 119 et VIII suppl., p. 252, No 72. — Sestini, Loc. cit., No 4, C.M.H. No 6064.

AE 17. — Chalque, gr. 4,20. Ma collection.

686. — Légende et type du 684. **IEPAC BYBΛOY.** Type d'*Isis Pharia* sur un radeau comme au revers du 680. Grèn.

AE 27. — Dichalque. Mionnet, t. VIII suppl., p. 252, No 71. — Mus. Theup. p. 920.

AE 24. — Chalque. Mionnet, t. VIII suppl., p. 251, No 68 (attribué à Marc Aurèle). — Sestini, Descriz. delle med. ant. grecq. del Mus. Hederv. III, p. 82, No 3.

AE 23. — Chalque, gr. 8,75. Ma collection, 2 exemplaires = **Planche B'**, 2, rev. — Collect. de l'Univ. améric. de Beyrouth, 3 exempl. — Collect. du Dr P. Schröder, 3 exempl.

AE 22. — Ma collection. — Collection du Dr P. Schröder, 2 exemplaires.

XXIV. Crispine.

687. — Tête de Crispine, à droite. Légende et type d'*Astarté* dans un temple distyle comme au revers du No 683.

AE 29. — Dichalque. Mionnet, t. V, p. 353, No 121. — Vaillant, *Numismata graeca*.

XXV. Septime Sévère (193 à 211 après J. C.).

688. — Λ. ΣΕΠΤ. ΚΕΟΥΗΡΟC ΠΕΡ ΚΕΒ. Buste lauré de Septime Sévère, à droite, la poitrine couverte du paludamentum. IEPAC BYΒΑΟΥ. Type d'*Astarté* dans un *temple* distyle comme au revers du 683 Grènetis au pourtour.

AE 29. — Dichalque, gr. 12,52. Coll. de Luynes. — Babelon, *Perses Achém.*, p. 199, No 1388.

689. — Même légende et même type au droit. Légende et type d'*Isis Pharia* sur un *radeau* comme au revers du 680.

AE 24. — Chalque Mionnet, t. V, p. 354, No 122. — Vaillant, *Numismata graeca*.

XXVI. Julia Domna (193 à 217 après J. C.).

690. — IOVΛΙΑ ΔΟΜΝΑ CE. Buste drapé de Julia Domna, à droite. Légende et type d'*Astarté* debout à gauche comme au revers du 684.

AE 26. — Chalque, gr. 9. Ma collection.

691. — Même légende et même type au droit. Légende et type d'*Astarté* dans un *temple* tétrastyle du No 682. Grènetis au pourtour.

AE 27. — Dichalque, gr. 15,25. Collection de l'Univ. améric. de Beyrouth. — Mionnet, t. V, p. 354, No 123. — Vaillant, *Numism. graeca*.

XXVII. Caracalla (197 à 217 après J. C.).

692. — AY. K. M. AYP. CEOYH. ANTΩΝΙΝΟC ΚΕΒ. Buste lauré et barbu de Caracalla, à droite, la poitrine couverte du paludamentum. Grèn. au pourtour. Légende et type d'*Astarté* dans un *temple* tétrastyle comme au revers du No 682. Grènetis au pourtour.

AE 27. — Dichalque, gr. 11,02. Babelon, Perses Achém., p. 200, No 1390. — Collection du Dr P. Schröder.

AE 24. — Dichalque, gr. 11,60 à 13,40. Ma collection, 2 exemplaires. — Babelon, Loc. cit., p. 200, No 1389. — Mionnet, t. V, p. 254, No 124 et 125 'description erronée'. — Coll. du Dr P. Schröder.

AE 23. — Dichalque, gr. 10,10. Collection de l'Univ. Améric. de Beyrouth, 2 exemplaires. — Collection du Dr P. Schröder.

AE 22. — Dichalque. Collection du Dr P. Schröder.

693. — Légende du 692. Buste radié et barbu de Caracalla, à droite, la poitrine couverte du paludamentum. Gr. au p. Légende et type d'*Astarté* debout à gauche comme au revers du No 684. Grènetis au pourtour.

AE 24. — Chalque, gr. 7,40 à 8,90. Ma collection. — Coll. du Dr P. Schröder. — Babelon, Loc. cit., p. 200, No 1391.

AE 23. — Chalque, gr. 7,30. Babelon, Loc. cit., p. 200, No 1392, pl. XXVII¹, fig. 10. — Mionnet, t. V, p. 354, No 126.

694. — Μ. AYP. CEYH. ANTΩ- NEINOC CEB. Type du droit du No 692. IEPAC BYBAOY. Type d'*Isis Pharia* sur un radeau, à droite, comme au revers du 680. Gr.

AE 21. — Chalque, gr. 5,95. Babelon, Perses Achém., p. 200, No 1393. — Mionnet, t. V, p. 354, No 127.

XXVIII. Géta (197 à 212 après J. C.).

695. — ΣΕΠΤ. Γ—ΕΤΑC. KAIC. Buste de Géta, à droite, la poitrine couverte du paludamentum. Gr. au p. Légende et type d'*Astarté* debout à droite dans un temple distyle, comme au revers du 688. Grènetis au pourtour.

AE 28. — Dichalque, gr. 11,85. Ma collection.

696. — Même légende et même droit que le précédent 695. IEPAC BYB—ΑΟΥ. Type d'*Isis Pharia*, sur un radeau, à droite, comme au revers du 680. Gr.

AE 24. — Chalque, Mionnet, t. VIII suppl., p. 252, No 73. — Mus. Theup. p. 994.

XXIX. Macrin (217 à 218 après J. C.).

697. — ΑΥT. KAIC.¹ Buste lauré de Ma- IEPAC, en haut, BYB—ΑΟΥ en 2 lignes, MA—KPINOC CEB. à l'exergue. Temple de Byblos, vu à vol d'oiseau. A gauche, un portique, surmonté

1. Sur certains exemplaires, on lit KAI.

erin, à droite, la poitrine couverte de la cuirasse. Grènetis au pourtour.

d'un fronton triangulaire, muni d'un escalier, et sous lequel est dressé un *autel* allumé. A droite, un autre portique, à huit colonnes, également muni d'un escalier, donnant accès dans une grande *enceinte* rectangulaire, limitée de galeries couvertes et pourvues de colonnes, au centre de laquelle s'élève un *obélisque* pyramidal. Grènetis au pourtour.

AE 31. — Trichalque. Ma collection = **Planche B'**, 3.

AE 30. — Trichalque, gr. 20. Ma collection, 2 exemplaires. — Gr. 22,50. Babelon, Perses Achémén., p. 200, No 1394, pl. XXVII, fig. 11. — Mionnet, t. VIII suppl., p. 252, No 74. — Hoffmann, No 1669. — Coll. de l'Univ. amér. de Beyrouth.

AE 29. — Dichalque, gr. 18,50. Ma collection.

AE 28. — Dichalque, gr. 15,90. Ma collection. — Babelon, Loc. cit., p. 200, No 1395, pl. XXVII, fig. 12. — Mionnet, t. VIII suppl., p. 253, No 75.

698. — ΑΥ. ΚΑΙ. ΜΑΚΡΙΝΟC ΚΕB. Tête laurée de Macrin, à droite. Grènetis au pourtour. IEPAC à gauche, BYBAOY à un radeau, à droite, comme au revers du 680 Gr. au pourt.

AE 22. — Chalque, gr. 9,85. Ma collection.

AE 20 — Chalque Ma collection. — Collect. de l'Univ. amér. de Beyrouth. — Gr. 6,87 à 8,47. Babelon, Perses Achém., p. 200, Nos 1396 et 1397, pl. XXVII, fig. 13. — Catal. Hoffmann, No 1658. — Mionnet, t. V, p. 354, No 128 et t. VIII suppl. p. 253, No 76.

XXX. Diaduménien (217 à 218 après J. C.).

699. — Μ. ΟΠ. ΔΙΑΔΟΥΜΕΝΙΑΝΟC ΚΑΙ. Buste de Diaduménien, à droite, la poitrine couverte de la cuirasse Grènetis au pourtour.

AE 26. — Dichalque, gr. 12,35. Ma collection = **Planche B'**, 4, rev. — Babelon, Perses achémén., p. 201, No 1398, pl. XXVII, fig. 14. — Mionnet, t. V, p. 355, No 130.

AE 24. — Chalque, gr. 9,10. Ma collection, 2 exempl. — Collection du Dr P. Schroeder, 3 exempl. — Mionnet, t. VIII suppl., p. 253, Nos 77 et 78. — Sestini, Descriz. delle med. ant. gr. del Mus. Hederv., III, p. 83, No 10. — Coll. Petré. — Catal. de Moustiers, No 2482. — Hoffmann, No 1675. — Coll. de l'Univ. amér. de Beyrouth.

AE 21. — Chalque. Ma collection.

IEPAC à l'exergue, BYB à gauche, ΛΟΥ à droite. Type d'*Astarté* dans un temple di-style, à droite, comme au revers du 683. Grèn au pourt.

700. — Même légende et même type au droit. Grènetis au pourtour.

IEPAC BYBΛΟΥ. Type d'*As-tarté*, debout, couronnée par la Victoire, comme au revers du No 682, mais sans le temple. Grènetis au pourtour.

AE 26. — Dichalque. Mionnet, t. V, p. 355, No 131. — Vaillant, Num. graeca.

701. — Même légende et même type au droit. Gr. au p.

IEPAC BYBΛΟΥ. *Palette de gouvernail.* Grèn au pourt.

AE 19. — Hémi-chalque, gr. 5,45. Babelon, Perses Achéménides, p. 201, No 1401, pl. XXVII, fig. 15. — Rev. Num. fr. 1861, p. 97, pl. IV, fig. 10.

AE 17. — Hémi-chalque, gr. 4,90. Ma collection = **Planche B'**, 5, rev.

702. — Même légende et même type au droit. Grènetis au pourtour.

IEPAC BYBΛΟΥ. Type d'*Isis Pharia* sur un radeau, à droite. Variété du revers du No 680. Gr.

AE 27. — Chalque. Catal. Rollin et Feuardent, No 7314.

AE 21. — Chalque, gr. 8,32. Babelon, Loc. cit., p. 201, No 1399. — Mionnet, t. V, p. 355, No 129. — Catal. Hoffmann, No 1674.

AE 20. — Chalque, gr. 8,72. Babelon, Loc. cit., p. 201, No 1400. — Ma collection. — Collection du Dr P. Schröeder, 3 exemplaires.

AE 19. — Chalque. Ma collection = **Planche B'**, 6, rev.

XXXI. Élagabale (de 218 à 222 après J. C.).

703. — AY. K. M. AYP. AN-TΩΝΙΝΟC. Buste lauré d'Élagabale, à droite, la poitrine couverte du paludamentum. Gr.

IEPAC BYBΛΟΥ en deux lignes dans une couronne. Grènetis au pourtour.

AE 26. — Chalque, gr. 9. Babelon, Perses Achém., p. 203. No 1410.

704. — AY. KAI. M. ANTΩ-NINOC CEB. Même type du droit. Grènetis au pourtour.

Même légende en deux lignes dans un cercle formé par un *serpent* qui se mord la queue. Grènetis au pourtour.

AE 26. — Chalque. Coll. de l'Univ. améric. de Beyrouth.

AE 24. — Chalque. Mionnet, t. V, p. 355, No 133. — Rev. de numism. fr. 1861, p. 97, et pl. V, fig. 9.

705. — AY. KAI. M. AYP. AN-TΩΝΙΝΟC. Tête laurée d'Élagabale. Gr. au pourt.

IEPAC en haut, **BYBΛΟΥ** à l'exergue. *Galère* à la voile allant à gauche. Gr. au pourt.

AE 25. — Dichalque, gr. 10,15. Ma collection = **Planche B'**, 7, rev.

706. — Légende et type du droit du 703.

IE—PAC en haut, BYBAOY à l'exergue. Temple à huit colonnes surmonté d'un fronton semi-circulaire. Sous le portique, Astarté, tourelée, debout à droite et couronnée par la Victoire comme au revers du No 682. Grènetis au pourtour.

AE 27. — Dichalque, gr. 13,45. Babelon, Loc. cit., p. 203, № 1409.

AE 26. — Dichalque, gr. 10,45. Babelon, id., № 1408.

707. — A.Y. (variétés avec AYT.) K. M. AYP. ANTΩNINOC. Type du droit du 703. Gr. au pourt.

Légende du revers précédent 706. Temple à 6 colonnes, et à fronton semi-circulaire. Sous le portique, Astarté tourelée, debout à droite, et couronnée par la Victoire, comme au revers du No 682. Gr.

AE 27. — Dichalque, gr. 14,52. Ma collection. — Collect. du Dr P. Schröder. — Musée d'Athènes. — Babelon, Perses achémén., p. 202, № 1407, pl. XXVII, fig. 17.

AE 26. — Dichalque. Ma collection. — Coll. de l'Univ. améric de Beyrouth.

AE 25. — Dichalque, gr. 10. Ma collection.

708. — IMP. CAES. MAR. ANTONIVS AVG. Type du droit du 703. Grènetis au pourtour.

Légende et type d'Astarté, debout à droite, couronnée par la Victoire, dans un temple hexastyle, du revers précédent No 707.

AE 32. — Trichalque. Mionnet, t. VIII suppl., p. 254, № 79. — Eckhel, Catal. Mus. Caes. Vindob., I, p. 239, № 1.

AE 29. — Dichalque, gr. 12. Ma collection = **Planche B'**, 8, rev.

709. — Mêmes légendes et mêmes types. Au revers, BYB—AOY en haut, IE PAC à l'exergue.

AE 31. — Dichalque, gr. 19,30. Coll. du Dr P. Schröder.

710. — Légende latine et type du droit précédent, № 708. Gr. au pourt.

IE PAC en haut, BYBAOY à l'exergue. Temple à six colonnes, à fronton composé de cinq assises de pierres. Sous le portique, type d'Astarté debout à droite, couronnée par la Victoire, comme au revers du No 682.

AE 26. — Dichalque, gr. 12,45. Ma collection = **Planche B'**, 9, revers. — Coll. de l'Univ. améric. de Beyrouth. — Coll. du Dr P. Schröder.

711. — AY. KAI. M. | IEPAC en haut, BYBAOY à l'exergue
AYP. ANTΩNINOC. Temple à quatre colonne formant trois
 Buste d'Elagabale, portiques, et à toit pyramidal. Sous le
 à droite, la tête radiée, la poitrine cou- portique central, Astarté, tourelée, debout
 verte de la cuirasse de face, tenant l'aphustre et le gouvernail
 Grèn. au pourtour. comme au revers du No 684. Grènetis au
 pourtour.

AE 25. — Chalque, gr. 10,64. Coll. de Luynes. — Babelon, Perses Achém., p. 202, No 1403, pl. XXVII, fig. 16.

AE 24. — Chalque, gr. 8,34 à 8,50. Collection de Luynes. — Babelon, Loc. cit., p. 202, Nos 1402 et 1404. — Mionnet, t. VIII suppl., pp. 254 et 255, Nos 80, 82 à 84. — Sestini, Descriz. d'alc. med. gr. del Mus. Fontana, II, p. 58, tab. IX, fig. 11 et Descriz. delle med. ant. gr. del Mus. Hederv. III, p. 83, Nos 11 et 12, tab. XXXIV, fig. 3 et 4.

712. — Même lé-
 gende et même type
 du droit précédent
 711. Grèn. au pourt.

| IEPAC BYABOY. Même temple à quatre colonnes et à toit pyramidal. Sous le portique, Astarté tourelée, debout de face, le pied gauche sur une proue de navire. Elle s'appuie de la main droite sur une stylis cruciforme, et relève de la main gauche sur son genou, le bord de sa robe. A ses pieds, à droite, un *dauphin* (?). Gr.

AE 24. — Dichalque, gr. 12,37 à 14,82. Babelon, Loc. cit., p. 202, Nos 1405 et 1406.

713. — Même lé-
 gende et même type
 au droit. Grènetis
 au pourtour.

| IEPAC BYB en légende circulaire à droite, AOY (var. avec BAOY) à l'exergue. Même type d'Astarté debout de face dans un temple tétrastyle, à toit pyramidal, comme sur le revers précédent 712. Gr.

AE 24. — Dichalque, gr. 11,35. Ma collection = Planche B', 10, revers. — Coll. de l'Univ. améric. de Beyrouth.

714. — M. AYPH. ANTΩNI-
 NOC CEB. Type du droit du
 703. Grènetis au pourtour.

| Légende et type d'Isis Pharia sur un radeau, à droite, comme au revers du No 680. Grènetis au pourtour.

AE 25. — Chalque. Collection Hoffmann, Revue de numism., 1861, p. 97, pl. IV, No 11.

XXXII. Julia Soemias (218 à 222 après J. C.).

715. — ΙΟΥΛΙΑ à gauche, ΚΟΕΜΙΑC CEBAC. Buste drapé de Julia Soémias, à droite. Grènetis au pourtour.

IE — PAC en haut, ΒΥΒΛΟY à l'exergue. Type d'*Astarté*, debout à droite, dans un temple hexastyle, comme au revers du No 707.

AE 24. — Dichalque. Coll. Hoffmann, Revue numism., 1861, p. 98, pl. IV, fig. 12.

716. — Mêmes légendes et mêmes types. Au revers, le fronton du temple hexastyle est en forme de coquille, et *Astarté* est debout de face.

AE 24. — Dichalque, gr. 13,15. Ma collection. — Collect. Hoffmann, Revue numism., 1861, p. 98, pl. IV, fig. 13.

AE 27. — Dichalque. Coll. de l'Univ. améric. de Beyrouth.

XXXIII. Alexandre Sévère (222 à 235 après J. C.).

717. — Μ. ΑΥΦΗ. (var. avec ΑΥΡ.) ΑΛΕΞΑΝΔΡΟC KAICAP. Buste d'Alexandre Sévère, à droite, la poitrine couverte du paludamentum. Gr. au pourt.

Légende et *temple hexastyle* du revers précédent 716, dans lequel *Astarté* est debout à droite, comme au revers du No 682. Grènetis au pourtour.

AE 24. — Dichalque gr. 9,75 et 10,30. Babelon, Perses Achémén., p. 203, No 1411 et 1412.

AE 22. — Dichalque, gr. 10. Ma collection, 2 exempl. — **Planche B'**, 11, rev.

XXXIV. Valérien Père (253 à 260 après J. C.).

718. — Tête de Valérien père, à droite.

Légende et type d'*Astarté* debout dans un temple hexastyle du revers précédent 717.

AE 29. — Mionnet, t. V, p. 356, No 135.

CAESARÉE DU LIBAN-ARCA

(*Planche B'.*)

MONNAIES IMPÉRIALES DATÉES DE L'ÈRE DES SÉLEUCIDES
(de 312 avant J. C.).

I. Antonin le Pieux (138 à 161 après J. C.).

719. — AYT. KAI.
TI.AIA.AΔP.ANTΩ-
NEINOC CEB. Buste
d'Antonin le pieux,
à droite, la tête lau-
rée, la poitrine cou-
verte du paluda-
mentum. Gr. au p.

AE 25. — Dichalque, gr. 11,82. Ma collection. — Babelon, Perse, Achém., p. 203, No 1413. — Mionnet, t. V, p. 356, No 136.

720. — Même lé-
gende et même type
au droit.

KAICAPEΩΝ ΤΩΝ EN ΤΩ ΛΙΒΑΝΩ.
Antonin le pieux, debout à gauche, la
tête nue, vêtu du costume de légionnaire,
et du paludamentum. Il a sur le dos un
carquois rempli de flèches, de la main
droite, il tient un vexillum, et de la gauche,
un arc. Dans le champ, à gauche, la date
ΑΞΥ (an 461) en lettres superposées. Gr.

KAICAPEIAC ΛΙΒΑΝΟΥ. Même type d'*Antonin* le pieux, debout à gauche, en lé-
gionnaire. Dans le champ, à gauche, la
date ΒΞΥ (an 462). Grènetis au pourtour.

AE 26. — Dichalque, gr. 10,20 à 13,27. Ma collection=Planche B', 12, rev.
— Coll. de l'Univ. améric. de Beyrouth. — Babelon, Loc. cit., p. 204, Nos 1416
et 1417, pl. XXVII, fig. 19. — Mionnet, t. V, p. 356, No 138 et t. VIII suppl.,
p. 256, No 86.

AE 23. — Dichalque, gr. 10,60. Babelon id., No 1418.

721. — Mêmes légendes et mêmes types. Au revers, la date
ΥΞΕ (an 465).

AE 24. — Dichalque. Mionnet, t. VIII suppl., p. 256, No 87. — Sestini, Lett.
num. cont., t VI, p. 94, No 1. — Ma collection.

722. — Mêmes légendes et mêmes types. Au revers, la date
ΖΞΥ (an 467).

AE 24. — Dichalque. Coll. de l'Univ. améric. de Beyrouth. — Mionnet, t. V,
p. 357, No 139.

723. — Même droit. | Même légende et même type avec la date ΞΥ (an 460).

AE 23. — Dichalque, gr. 12,60. Ma collection.

724. — Même lé- | KAICAPEΩΝ ΤΩΝ EN ΤΩ ΛΙΒΑΝΩ. gende et même type Buste tourelé de *Tyché*, à droite, le poi- au droit. trine à demi nue. Dans le champ la date ΑΞΥ (an 461). Grènetis au pourtour.

AE 25. — Chalque, Mionnet, t. V, p. 356, No 137 et t VIII suppl., p. 256, No 85. — Sestini, Descr. num. veter., p. 534, No 1.

725. — Même lé- | KAICAPEΙΑC ΛΙΒΑΝΟΥ. Buste de *Tyché*, gende et même type du revers précédent, avec la même date. au droit. Gr. au p. Grènetis au pourtour.

AE 24. — Chalque, gr. 9,20. Babelon, Perses Achém., p. 204, No 1414, pl. XXVII, fig. 18.

726. — Légendes et types du 725. Au revers, la date ΖΞΥ (an 467).

AE 24. — Chalque. Mionnet, t. V, p. 357, No 140. — Sestini, Descr. num. veter., p. 534.

727. — Légende et type du | KAICAPEΙΑC ΛΙΒΑΝΟΥ. ΒΞΥ droit du 719. Grèn. au pourt. (an 462). Olivier. Grèn. au p.

AE 14. — Dilepton, gr. 2,50. Collection du Dr P. Schröder.

II. Marc Aurèle (161 à 179 après J. C.).

728. — ΑΥΡΗΛΙΟC KAI. CEB. | KAICAPEΩΝ ΤΩΝ EN ΤΩ ΕΥCE. YIOC. Buste de Marc Aurèle, la tête laurée, à droite, | ΛΙΒΑΝΩ. Buste de *Tyché*, à la poitrine couverte du paludamentum. Grènetis au pourt. | droite, comme au revers du No 724. Dans le champ, la date, ΑΞΥ (an 462). Gr. au p.

AE 24. — Chalque. Mionnet, t. V, p. 357, No 141.

729. — Même légende et | KAICAPEΙΑC ΛΙΒΑΝΟΥ. Même même type au droit. | buste de *Tyché*. Dans le champ, la date ΒΞΥ (an 462). Gr. au p.

AE 24. — Chalque, gr. 7,75. Babelon, Perses Achém., p. 204, No 1415. — Mionnet, t. V, p. 357, No 142.

730. — Mêmes légendes et mêmes types. Au revers, la date ΕΞΥ (an 465).

AE 24. — Chalque. Ma collection.

731. — Mêmes légendes et mêmes types. Au revers, la date Ζ—Υ (an 467).

AE 24. — Chalque, gr. 7,70. Babelon, Loc. cit., p. 204, No 1419. — Mionnet, t. V, p. 357, No 143. — Coll. de Lischine.

AE 22. — Chalque. Ma collection = **Planche B'**, 13, rev.

III. Caracalla (197 à 217 après J. C.).

732. — IMP. C. M. AVR. ANTONINVS AVG. Buste de Caracalla, la tête laurée, et la poitrine couverte de la cuirasse.

COL. CESARIA LIB. Temple distyle, dans lequel est le simulacre d'une *divinité voilée*. Devant le temple, une palissade.

AE 27. — Dichalque. Mionnet, t. VIII suppl., p. 256, No 83. — Sestini, Lett. numism. cont., t. IX, p. 94, No 1, tab. II, fig. 7. — De Saulcy. Numism. de la Terre-Sainte, p. 119, Note 1.

IV. Macrin (217 à 218 après J. C.).

733. — IMP. C. M. O... Buste de Macrin, la tête laurée, la poitrine couverte de la cuirasse et du paludamentum.

COL. CESARIA LIB. ETO.... Type du revers précédent 732.

AE 27. — Dichalque. Mionnet, t. VIII suppl., p. 256, No 89. — Sestini, Lett. numism. cont., t. IX, p. 94, No 2. — Alex. Boutkovski, Repert. prat. p. 390.

V. Élagabale (218 à 222 après J. C.).

734. — IMP. M. AVR. ANTONINVS. Buste d'Élagabale, à droite, la tête laurée et la poitrine couverte de la cuirasse.

COL. CAESARIA LI. . en légende circulaire, ΕΤ. ΒΑΦ (an 532) à l'exergue. Pontife conduisant deux bœufs à gauche. Derrière eux, au second plan, une enseigne légionnaire. Gr.

AE 21. — Chalque, gr. 7. Ma collection = **Planche B'**, 14, rev.

AE 24. Chalque. De Saulcy. Numism. Terre-Sainte, p. 120, avec au droit: IMP M AV.—ANTΩN. CEB

735. — . . . ANTONINVS . . . Tête laurée d'Elagabale.

COL. CAESARIA LIB. ΑΛΦ (an 531). Voûte de *temple* soutenue par 2 hermès. Dessous, une *femme voilée*, vue à mi-corps, la tête penchée vers l'épaule gauche sur laquelle est un croissant. D'un côté le soleil, de l'autre, la lune. A droite, un sceptre.

AE 29. — Dichalque. Mionnet, t. V, p. 358, No 144. — Vaillant, Numism. in colon. percussa II, p. 41 (attribué à Caracalla). — Cabinet de Vienne. — Eckhel, Doctr. num. veter. t III, p. 361, № 2. — De Sauley, Numism. Terre-Sainte, p. 119, № 1.

736. — Légende frappée en partie hors du champ, IMP. M. AVR. ANTONINVS AVG. Buste d'Elagabale, la tête laurée, la poitrine couverte du paludamentum.

COL. CAESARIA à gauche, LIBANI à droite. Silène debout à droite, levant la main droite, et portant une outre sur son épaule. Dans le champ, la date Α—ΑΦ (an 531). Grèn. au pourt.

AE 24. — Dichalque, gr. 14.80. Ma collection = **Planche B'**, 15, rev.

737. — Même légende et même type au droit.

COL. CAESARIA LIB. ΑΛΦ (an 531). Buste de Tyché tourelée à droite.

AE 27. — Dichalque. Mionnet, t. V, p. 358, No 145. — Cabinet de Vienne. — Eckhel, loc cit t. III, p. 361, No 3. — De Sauley, Numism. Terre-Sainte p. 119, No 2.

VI. Alexandre Sévère (222 à 235 après J. C.).

738. — AVR. ΑΑΕ-ΧΑΝΔΡΟC CAISAR. Tête nue d'Alexandre Sévère.

KAISARIA. ΒΛΦ (an 532). *Temple* te-trestyle, avec des degrés. Dans l'intérieur, *Astarté* debout, tenant de la main droite, une pomme ? et la stylis cruciforme. Elle est couronnée par une figure vêtue du paludamentum. A ses pieds, un fleuve nageant.

AE 27. — Dichalque. Mionnet, t. V, p. 358, No 146. — Alex. Boutkovski, Répert. prat., p. 390. — Sestini, Descr. p. 534. — Eckhel, Doctr. num. vet., t III, p. 361, No 4. — Pellerin. Mel t. I, p. 28.

AE 22. — Chalque. Au revers la légende est COL. CESARIA avec le même type et la même date. Mionnet, t. VIII suppl., p. 257, No 90. — Sestini, Lett. num. cont. t. IX, p. 95, No 3.

739. — M. AV. ALEXANDROS | COL. CESAR. *Temple* distyle
CESAR. Tête imberbe radiée de forme ronde, dans lequel
ou laurée d'Alexandre Sévère. est un *autel* sur lequel est
posé un grand *vase* entre deux
flambeaux?

AE 22. — Chalque. Mionnet, t. VIII suppl., p. 257, No 92. — Sestini, Lett.
num. cont., t. IX, p. 95, No 4.

740. — AVR. ALEXANΔPOS | Légende et type du *Pontife*
KAISAR. Buste d'Alexandre conduisant 2 bœufs devant
Sévère, la tête radiée, et la une enseigne militaire, comme
poitrine couverte d'une cui- du revers du 734.
rasse.

AE 23. — Chalque. De Sauley, Numism. Terre-Sainte, p. 120, No 2. Pièce
acquise à la vente de Moustiers, Catal. No 2670 (attribuée à Césarée de Palestine).

CARNE

(*Planche B'.*)

MONNAIES ALEXANDRINES DATÉES DE L'ÈRE D'ARADOS
Inaug. en 239 avant J. C.

I. (Vers 225 avant J. C.).

741. — Tête d'*Héraclès*, à droite. Couverte de la peau de lion. Grènetis au pourtour.

Zeus, demi-nu, assis à gauche, sur un trône sans dossier. Sa tête est laurée, ses jambes sont recouvertes de la chlamyde enroulée à partir de la ceinture. La jambe droite, légèrement fléchie, croise la gauche qui descend presque verticalement sur un tabouret, et s'appuie contre un pied du trône. Le dieu tient sur sa main droite étendue, un aigle au repos qui le regarde. Il appuie sa main gauche sur un long sceptre vertical. Les pieds du trône sont reliés par un barreau transversal. Dans le champ, à droite, en légende verticale ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Dans le champ, en bas et à gauche, un palmier et une corne d'abondance, au dessus ΚΡ (Carné). Sous le trône, la lettre phénicienne ♀. A l'exergue, la date phénicienne 1111 — ΝΗΨ (an 34).

AR 31. — Tétradrachme attique, gr. 15,10. Collect. de Lischine = *Planche B'*, 16.

742. — Tête d'*Héraclès*, à droite, couverte de la peau de lion. Grènetis au p.

Corne d'abondance remplie de fruits. Dans le champ, à gauche, en légende verticale remontante 1111 — ΝΗΨ (an 34), à droite les lettres (Λ) ΦΡ (Carné).

AE 14. — Demi-chalque, gr. 3,60. Collect. de Lischine = *Planche B'*, 17.

MONNAIES A TYPES ARADIENS DATÉES DE L'ÈRE D'ARADOS

II. (Entre 227 et 224 avant J. C.).

- 743.** — Tête laurée de Poseidon, à droite. Grènetis au pourtour. *Prore* de navire, à gauche, l'avant orné d'une figure d'Athéna Promachos. Au dessus, les lettres **KR** (Carné). A l'exergue, la date **II - N ..** (an 32 ?).

AR 14. — Tétrobole attique, gr. 2,62. Collection de Luynes. — Babelon, Perses Achémén., No 1073, pl. XXIV, fig. 7 a complété cette date et lu an 153, pareille lecture n'est pas autorisée par la reproduction qu'il donne de cette pièce.

MONNAIES AUTONOMES DATÉES DE L'ÈRE D'ARADOS

Inaug. en 239 (de 189 à 136 environ av. J. C.).*III. (De 189 à 136 av. J. C.).*

- 744.** — Tête laurée de Zeus, à droite. Grènetis au pourtour. *Corne d'abondance remplie de fruits.* A gauche **P**, à droite **q** (initiales de Carné). Dans le champ, à droite, la date **II - N N N f v** (an 72 ?)¹.

AR 15. — Tétrobole attique, gr. 2,75. Babelon Perses Achémén., p. 205. No 1420, pl. XXVII, fig. 20.

- 745.** — Même tête de Zeus, à droite. Grènetis au pourtour. *Corne d'abondance remplie de fruits.* A gauche, en ligne verticale **hqP** (de Carné). A droite, en ligne verticale la date **II - N N N f v** (an 72), à l'exergue, lettres phéniciennes frustes. Grèn. au p.

AE 20. — Chalque, gr. 8. Ma collection = **Planche B'**, 48. Musée d'Athènes. — De Sauley, Numism. Chronicle, N. S. t. XII, 1872, p. 67. — Babelon, Loc. cit., p. CLXIX.

- 746.** — Mêmes types, d'un travail beaucoup plus soigné. Au revers, à gauche, **hqP** (de Carné), à droite **IIINf/v**

1. Cette date pourrait être incomplète et supérieure de quelques unités pour cette monnaie et la suivante. Elle est en effet disposée en ligne verticale, et les unités se trouvent placées en bas et à droite. Quelques-unes pourraient bien ne pas avoir été inscrites dans le champ.

(an 123, date complète). A l'exergue, $\text{q} \text{P}$. Grènetis au pourtour.

AE 20. — Chalque, gr. 6,55. Ma collection = **Planche B'**, 19. — Reichart, Numism. Chron. N. S. t. XII. 1862, p. 221.

IV. (De 189 à 136 avant J. C.).

747. — Buste de *Tyché*, à droite. La tête tourelée, les cheveux relevés en chignon sur l'occiput, et la poitrine drapée. Grènetis au pourtour. *Corne d'abondance, remplie de fruits. A droite, —NNNḥv (an 70, date peut-être incomplète) et la poitrine plète), ՚qP (Carné) à gauche, drapée. Grènetis au pourtour.* ? — qD à l'exergue. Gr. au p.

AE 16. — Hémi-chalque, gr. 2,85. Collection du Dr P. Schröder.

748. — Mêmes légendes et mêmes types. Au revers, la date $\text{II}-\text{NNN}\text{ḥv}$ (an 72, date peut-être incomplète).

AE 15. — Hémi-chalque, gr. 4. Ma collection, 2 exemplaires. — Coll. du Dr P. Schröder. — Coll. de Luynes. — Babelon, Perses Achémén., p. 205, No 1421, pl. XXVII, fig. 21.

749. — Mêmes légendes et mêmes types. Au revers, la date $\text{III}-\text{NNN}\text{ḥv}$ (an 74, date complète).

AE 15. — Hémi-chalque, gr. 4,25. Ma collection = **Planche B'**, 20.

750. — Mêmes légendes et mêmes types. Au revers, la date $\text{IIII}-\text{NNN}\text{ḥv}$ (an 75).

AE 15. — Hemi-chalque, gr. 3,37 et 3,55. Babelon, Loc. cit., p. 205, Nos 1422 et 1423, pl. XXVII, fig. 22.

751. — Buste de *Tyché*, à droite, la tête diadémée et tourelée, les cheveux relevés en chignon sur l'occiput, et la poitrine drapée. Grènetis au pourtour. *Corne d'abondance, remplie de fruits. A gauche, en ligne verticale ՚VqP (Carné,). A droite, la date IIINḥ/ḥv (an 123, date complète). A l'exergue qP. Grèn. au pourt.*

AE 17. — Hémi-chalque, gr. 3,47. Ma collection = **Planche B'**, 21.

Beyrouth, mai 1900.

J. ROUVIER

A BRONZE COIN OF BITHYNIA.

THE LYRE, ΧΕΛΥΣ.

(Plate Γ'.)

Among the coins of the kings of Bithynia is a bronze coin which bears on the obverse side the head of Hermes, to the right, covered with the petasos and on the reverse a terminal figure of Hermes, naked, his shoulders covered with the chlamys, de face, standing on a pedestal; the left hand holds the caduceus, the right hand is raised to his head as if placing a wreath upon it. On either side of the figure of Hermes is inscribed the legend: ΒΑΣΙΛΕΩΣ, on the r., ΠΡΟΥΣΙΟΥ, on the l., in two vertical lines (fig. 1) This coin is classified

Fig. 1.

by Th. Reinach¹ under the rubric «Prusias incertus», that is, belonging either to the reign of Prusias I (ο χωλός, 228-180

1. Rev. Numis. 1887 Essai sur la Numis. des Rois de Bithynie p. 244.

B. C.), who married the sister of Philip V of Macedon, or to that of Prusias II (ο κυνηγός, 180-149 B. C.), who married the sister of Perseus, Philip's son.

A similar unpublished coin of the same type, on the obverse, and of an allied type, on the reverse, which I bought in Livadhia (Boiotia), belongs with the coin already published. According to Th. Reinach, the coins belong to the town Bithynium, which was founded by the Arcadians of Mantinea¹, and where Hermes was born.

Fig. 2.

The new coin (fig. 2) is likewise of bronze and has the same legend Βασιλέως Προυσίου. It weighs 8,12 gr. and bears three different monograms (cf. fig. 2)². On the reverse side is figured a tortoise-lyre, the best if not the only example known of this primitive form of the lyre.

Fig. 3.

A third coin (fig. 3), the smallest subdivision of the same series, is published im Brit. Mus. Cat. Pontus, Pl. XXXVIII,

1. Paus, viii, 9.

2. The reading of the monograms is uncertain.

fig. 7, and represents on the obverse the same head of Hermes, on the reverse the caduceus.

In literary records and on archaeological monuments of a very early date are found evidences of the close association of ideas about Hermes, the lyre and the tortoise. In the first place, the Babylonians (who, according to tradition¹, taught the Greeks astronomy) represented the constellation which the ancients called Lyra by the tortoise: once on a bas-relief² belonging to the Xth century, and again on the stele of Merodach-idin-akhi³, king of Babylon in the XIIth century (Plate Γ', fig. 10).

Now the Babylonians⁴ (or the Egyptians)⁵ discovered the primal facts of astronomy, defined the constellations, and gave them names derived from a real or fancied resemblance between the shapes of their arbitrary groupings of stars and some object of every-day life. The system of uranography thus originated is substantially the same as that in use at the present time. It was probably handed down to the Greeks by the Babylonians, and has been preserved for us by the Arabians. As a proof of the latter statement we may cite the Arabic name for the constellation Lyra, according to Ulag-Besch, *Sulhafâ*, which is originally the Greek name Χέλυς, in its primitive and special meaning of tortoise⁶. On the coins of the city of Olbia the constellation was represented by a lyre accompanied by a star; it was oftener called Χέλυς, and was originally represented simply by a tortoise. On the altar of the twelve gods in the Louvre we

1. Plat. Epinom p. 987; Hipparch. ap. Procl. in Tim. p. 71. ed. Schneider; Diod. Sic. ii, 31; Cic. De div. i, 4; Pliny, H. N. vi, 26 etc.

2. J. N. Svoronos, Bull. Corr. Hell. 1894. Sur la Signification des Types Monétaires des Anciens, p. 110.

3. Perrot et Chipiez, II, p. 233.

4. Rawlinson's Anc. Monarchies, II, p. 572.

5. Diod. Sic. I, 69.

6. J. N. Svoronos, l. c.

find this collocation for the month of June: deity, Hermes; attribute, winged tortoise (Pl. Γ', fig 11). In an essay on the astronomical symbolism of certain coin-types (loc. cit.), Mr Svoronos says that the presence of the wings here indicates that it is not a terrestrial animal but a constellation, which, like the stars in the fancy of the ancients, wanders in space like a bird, ἡερόπλαγχτος¹. On the coins of Aigina certain signs, globules and crosses, which appear in conjunction with the tortoise form additional proof of the astronomical meaning (Ol. Γ', fig. 15-17).

The tortoise and the lyre, then, were found associated in a symbolism which required a myth for its explanation. Both the land and sea tortoise have been² and still are very common in Eastern countries. The use of the shell as a sounding-board may well have been a most natural economy in the evolution of the stringed instrument³. We have no archaeological evidence of such a lyre existing among the Egyptians and Babylonians. From ancient monuments we have a very well developed form of lyre, using the word in the generic sense, as a stringed instrument consisting of a lower portion and two arms forming a sounding-board, against which were laid strings of the same length (the difference in pitch being due to the varying thickness of the

1. Orphica. Hymn to the Stars vii, 8. I would suggest a parallel for this astronomical interpretation in the analogous Egyptian symbol of the winged globe. The globe is Ra the Sun and the wings are those of the sparrow-hawk, the sacred bird of the Egyptians. In the globe with drooping wings (Pl. Γ', fig. 4) embracing the royal name, is typified Ra the Sun (Fl. Petrie, Egyptian Decor. Art. p. 109) as winged emblem of protection, guarding the king. Even if we see in the wings on the tortoise merely a transfer of an attribute of Hermes, still the association of the tortoise with the stars made the addition of wings more natural.

2. Paus. viii, 23, 9; 54, 7

3. The Babylonians probably and the Arabians surely denoted Lyra and tortoise by one word. While the words for the two are not interchangeable in Greek, the two symbols for the constellations are. Such an association of words compels the supposition that the earliest form of lyre was made of a tortoise-shell.

chords) drawn over a bridge at the lower end and fastened around a yoke at the upper end between the two arms. From the reign of Rameses III¹ (1235 B. C.), we have a caricature « Un concert d'animaux mélomanes » in which is represented a many-stringed lyre (Pl. Γ', fig. 1). Of the Babylonians, Rawlinson says², « The repeated mention by Daniel, in his third chapter, of the 'cornet, flute, harp, sackbut, psaltery, dulcimer and all kinds of music'—or, at any rate, of a number of instruments for which those terms were once thought to be the best English equivalents—has familiarised us with the fact that in Babylonia, as early as the sixth century B. C., musical instruments of many different kinds were in use. It is also apparent from the book of Psalms, that a variety of instruments were employed by the Jews ». He distinguishes three varieties of lyre in Assyrian sculptures, a triangular form³ (Pl. Γ', fig. 5), a tetragonal form⁴ (Pl. Γ', fig. 3) which is very like that seen on Egyptian sculptures, and a third, more elaborate, lyre whose description is impossible since the lower part is concealed in the representation.

In Greece the development of these more complicated forms from a simpler form is vouched for in the representations on monuments and in literary records. In the Homeric Hymn to Hermes (l. 27 ff.), the story is told of the infant Hermes finding the tortoise on the day of his birth (l. 17 ἥπτος γεγονώς, μέσῳ ἥματι εῦ κιθάριζεν) and fashioning the lyre therefrom⁵, as follows: (ll. 24-51)

ἔνθα χέλυν εύρων, ἐκτίσατο μυρίον ὅλβον
[Ἐρμῆς τοι πρώτιστα χέλυν τεκτήνατ' ἀοιδόν,]

25

1. Maspéro, *Histoire Ancienne*, II, p. 501.

2. *Anc. Monarchies*, I, p. 528.

3. *Anc. Monarchies*, I, p. 531.

4. " " I, p. 532.

5. Hom. Hym. ed. A. Baumeister (Teubner). — Cf. Gemoll, *Die Homer. Hymnen*, Note to line 47, where he explains δόνακες as a covering of reeds on the

ἡ ὁά οἱ ἀντεβόλησεν ἐπ' αὐλείησι μύρησιν,
βισκομένη προπάροιμε δόμων ἐριθηλέα ποίην,
σαῦλα ποσὶν βαίνουσα· Διὸς δ' ἐριούνιος νιὸς
ἀλρήγιας ἐγέλαισσε, καὶ αὐτίκα μῆθον ἔειπε·

Σύμβιολον ἥδη μοι μέγ' ὄνησιμον οὐκ ὄνταζω.
χαῖρε, φυὴν ἐρόεσσα, χοροίτυπε, δαιτὸς ἑταίρη,
ἀσπασίῃ προφανεῖσα· πόθεν τόδε καλὸν ἄμυρμα,
αἰόλον ὅστρακον, ἐστὶ, χέλυς ὅφεσι ζώουσα;
ἄλλ' οἴσω σ' εἰς δῶμα λαβών· ὅφελός τί μοι ἔσση:
οὐδ' ἀποτιμήσω· σὺ δέ με πρώτιστον ὄνήσεις.
οἴκοι βέλτερον εἶναι, ἐπεὶ βλαβερὸν τὸ μύρηφιν.
ἡ γὰρ ἐπηλυσίης πολυπήμονος ἔσσεαι ἔχμα
ζώουσ· ἦν δὲ θάνης, τότε κεν μάλα καλὸν ἀείδοις.

Ὦς ἄρ' ἔφη· καὶ χερσὶν ἄμ' ἀμφοτέρησιν ἀείρας,
ἄψ εἴσω κίε δῶμα φέρων ἐρατεινὸν ἄμυρμα.
ἔνθ' ἀναπιλήσας γλυφάνῳ πολιοῖ σιδήρου
αἰῶν· ἔξετόρησεν ὀρεσκῷοι χελώνης.
ώς δ' ὁπότ' ὡκὺ νόημα διὰ στέρονοι περήσῃ
ἀνέρος, ὅντε θαμειαὶ ἐπιστρωφῶσι μέριμναι,
αἱ δὲ τε δινηθῶσιν ἀπ' ὅφθαλμῶν ἀμαργυάι,
ώς ἄμ' ἔπος τε καὶ ἔργον ἐμήδετο κύδιμος Ἐρμῆς.
πῆξε δ' ἄρ' ἐν μέτροισι ταμῶν δόνακας καλάμιοι,
πειρήνας διὰ νῶτα λιθορρήνοιο χελώνης·
ἀμφὶ δὲ δέρμα τάνυσσε βιὸς πραπίδεσσιν ἔησι,
καὶ πήχεις ἐνέθηκ', ἐπὶ δὲ ζυγὸν ἥραρεν ἀμφοῖν·
ἐπτὰ δὲ συμφώνους δίων ἐτανύσσατο χορδάς.

inside of the back of the tortoise over which a leather covering was drawn to make a better Resonanzboden.—Aratus, Phaenom. V. 12. τὸν (γέλυν) δ' ἄρ' ἔτι καὶ παρὰ λίκνῳ | Ἐρμείας ἐτόρησε, λύραν δὲ μιν εἴπε λέγεσθαι | καδδὸς ἔθετο προπάροιθεν ἀπευθείας εἰδώλοιο.—Eratosth. ed Robert, Καταστερ. XXIV. λύρα· κατεσκευάσθη δὲ τὸ πρῶτον ὑπὸ Ἐρμοῦ (ἢ λύρα) ἐκ τῆς χελώνης.—Luc. D. D. VII. 4. χελώνην που νεκρὰν εὔρων ὅργανον ἀπ' αὐτῆς συνεπήξατο· πήχεις γάρ ἐναρμόσας καὶ ζυγώσας, ἔπειτα κολλάθους ἐμπήξας καὶ μαγάζα οὐποθεὶς καὶ ἐντεινάμενος ἐπτὰ χορδὰς ἐμελώδει πάνυ γλαφυρόν, ὃ "Ηφαιστε, καὶ ἐναρμόνιον, ὡς κάμε αὐτῷ φθυνεῖν πᾶλαι κιθαρίζειν ἀσκοῦντα. Cf. also, Luc. XV 1, XVI.

In Pliny¹ there is a reference to Amphion as inventor; and the legend of Apollo and Hermes contesting for the lyre on Mt. Helicon² shows that the claims of the two gods to the invention and playing of the lyre, respectively, had been confused in tradition. Pausanias³ gives the tradition which has survived the conflicting legends⁴. Apollo was the inventor of the cithara, Hermes, of the lyre. The same confusion exists in regard to the construction of the lyre and the cithara and the number of strings employed. In Homer⁵ we find the words φόρμιξ and κύθαιρα; the word λύρα is post-Homeric and came into common use only in the time of Pindar. It would be difficult to define exactly the nature of the stringed instrument of Homer's time. At any rate, we would not be bound to assume that it resembled the cithara rather than the lyre, for the latter is constructed on a simpler principle. We have, however, two fragments of ivory lyres of four strings⁶ and an ornamented piece of ivory belonging to a lyre of seven strings⁷ from the third city at Troy; a fragment of a terracotta lyre of six strings⁸, belonging to the fourth city; also, a fragment of a lyre of bone from Mycenae⁹ (Plate Γ', fig. 2).

From these fragments can be inferred what the mate-

1. N. H. vii, 204.

2. Paus. IX, 30, 1.

3. Paus. V, 14, 8.

4. Musaeus, Thamyris and Orpheus were also famed as players of the lyre, and the conclusion has been drawn that the lyre was Thracian, and was introduced into Greece together with the orgiastic worship of Dionysus. The cithara on the other hand, has been supposed to be Asian in origin, and to have been brought over to Greece by the Ionians. Guhl and Koner, 5th ed. Leben d. Griech. und Römer, p. 264.

5. Il. i, 603; xxiv, 63. Od. xvii, 270, 271; viii, 67, 69, 70, 99; xxi, 430; xxii, 332, 333. Hymn. Apoll. 184, 185, 515 etc.

6. Schliemann's Ilios, n. 518, 519.

7. " " " n. 520.

8. " " " n. 1210.

9. " " Mycen. and Tiryns, p. 78, n. 127.

rials were (including, of course, wood, the most common and most perishable); but one can learn little about the construction of the sounding-board. The terra-cotta fragment seems to point to the cithara, while the ivory fragments resemble an instrument like our mandolin or guitar. What then is the distinction, if any, between the lyre and the cithara?

That there was a distinction is known both from literary¹ and archaeological evidence. In Plato's Republic (iii, p. 399 D, λύρα δή σοι, ἦν δ' ἐγώ, καὶ κιθάρα λείπεται πατὰ πόλιν χορίσιμα) and in Aristotle (Pol. viii, 6, = p. 1341, 18, οὕτε γὰρ αὐλοὺς εἰς παιδείαν ἀκτέον οὕτ' ἄλλο τεχνικὸν ὅργανον οὗτον κιθάραν κανὸν εἴ τι τοιοῦτον ἔτερόν ἔστιν) the distinction is patent. Further the vase from the Alte Pinakothek in Munich (No 805) represents three different kinds of stringed instruments, the lyre proper, the cithara and the trigonon.

In Guhl and Koner's excellent discussion (*loc. cit.*) of stringed instruments, this distinction is based upon the different construction of their sounding-boards. This seems to be the only comprehensible principle of classification in the midst of all the inexactness of nomenclature. The vase in Munich corroborates this principle. The lyre proper seems to be a more primitive type preceding the cithara. Its sounding-board was the hollow back of a tortoise. «This primitive form is still in use amongst some of the South Sea populations; in Greece it was known only traditionally» (*loc. cit.*). The more developed form of the lyre proper has a sounding-board which consists of the whole tortoise-shell and was, therefore, closed.

This is the type of lyre on the coin of Prusias II (?) and it is well described in the Homeric Hymn. Two curved arms

1. Cf. Paus. v, 14, 8 . . . διότι 'Ερμῆν λύρας, 'Απόδλλωνα δὲ εὑρέτην εἶναι κιθάρας . . . Cf. Diod. Sic. v, 77), who says that Hermes invented the lyre in place of the cithara which Apollo laid aside repenting of his treatment of Marsyas.

(πήγεις), or horns¹ of a goat (Pl. Γ', fig. 13²) are inserted into the natural openings in the shell for the fore legs of the animal (Pl. Γ', fig. 12³) and are joined by a cross-piece (ζυγὸν) at their upper extremities. A set of strings, whose number varies from three (Pl. Γ', fig. 23⁴) to seven (including all intermediate numbers), is drawn over a bridge to raise them from the shell, and secured to the cross-piece by knots or pegs. The increase in the number of strings from four to seven has always been attributed to Terpander⁵, a tradition which means merely that Terpander popularised the seven-stringed lyre. If then the Hymn represents Hermes as giving seven strings to his lyre, the picture of such a lyre must have been familiar to the poet's mind. This would harmonize very well with the Terpander tradition since he flourished about 676 B. C.

By a comparison of the following figures (Pl. Γ', fig. 8⁶, 12, 13, 14, 18⁷) and fig. 2 in the text, the lyre represented on the coin of Prusias II (?) will be seen to be the best example of this primitive type.

I add here a few examples of the cithara (Pl. Γ', fig. 6⁸, 7, 9⁹), which tradition says was Apollo's peculiar invention. As will be seen it was much larger than the lyre. The shell is replaced by a case usually angular, sometimes semi-oval in shape, which forms the sounding-board consisting of thin

1. The horns of the lyre on the coin are those of a stag. Cf. Luc. D. M. I. 4. . . . καὶ τὰ μὲν κέρατα πήγεις ὥσπερ θῆσαν, ζυγώσας δὲ αὐτὰ καὶ ἐνάκις τὰ νεύρα, οὐδὲ κόλλωπι περιστρέψας, ἐμελάψει ἀμουσόν τι . . .

2. Baumeister, Denkmäler, No. 1608.

3. " " " 413.

4. Attic Theatre Ticket in 'Εθν. Νομ. Μουσείον.

5. Flach, Gr. Lyrik. I, 195 A. Pliny, vii, 204. Pindar. Pyth. ii, 129, 130, Nemea v, 42-45.

6. Guhl and Koner, fig. 461.

7. Attic Theatre Ticket in 'Εθν. Νομ. Μουσείον.

8. Bau Denk. 1606.

9. Guhl to Koner, fig. 460.

plates of wood, ivory or metal (Pl. Γ', fig. 19¹, 20², 21³, 22⁴). Instead of the horns, the sides of the case project upwards forming a resonance-box.

*Athens, American School of Classical Studies.
May 1, 1901.*

AGNES BALDWIN.

1 Head, Num. Orientalia, Pl. iii, 24.

2 J. N. Svoronos, Νομισματική και ἱστορία τῆς ἀρχαίας Μυκόνου, p. 474.

3 Brit. Mus. Cat. Pontus, Pl. xxxvii 6.

4 Attic Theatre Ticket.

RHOIMETALKES, KÖNIG DES BOSPOROS.

(*Tafel Δ'.*)

Einer der Lieblinge vieler Besucher des Ἐθνικὸν Μουσεῖον in Athen ist eine in der Halle der Kosmeten stehende Marmorbüste eines jugendlichen Mannes mit kurzem Bart und langen Locken (Cavvadias Nr. 419, Brunn und Arndt, Griechische und römische Porträts Nr. 301, 302.—H. 0, "49). Sie ist dazu geworden, weil sie dem modernen Geschmacke eigenthümlich nahe steht, dann aber auch wegen einer leichten Ähnlichkeit mit einem der bekanntesten Christustypen. Gefunden wurde sie nach dem Inventar der Archäologischen Gesellschaft 1870 ἐν τοῖς χώμασι τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου κατὰ τὸ ἀνώτατον δυτικὸν μέρος τοῦ κοίλου. Die Erhaltung ist ausnehmend gut, da nur die Nasenspitze sowie der linke jetzt aus Gips angefügte Theil des Hinterkopfes abgeschlagen sind, namentlich aber die Oberfläche des sehr dichten Marmors sich annähernd noch in dem Zustande befindet, in welchem sie aus der Werkstatt des Künstlers hervorgegangen ist. Gerade dieser Umstand erhöht neben dem mit grosser Umsicht gewählten Material, welches nach G. R. Lepsius (Marmorstudien Nr. 249) «wohl ausländischer, nicht griechischer Marmor» ist, den günstigen Eindruck des Werkes. Ursprünglich sass es auf einem runden, spitz zulaufenden Fusse auf, von dem namentlich auf der Rückseite erhaltene Akanthosblätter, welche einen Kelch bildeten, ausgingen. Das

ist bekanntlich eine vor der römischen Kaiserzeit nicht nachweisbare Büstenform, deren deutlichstes Beispiel die «Klytia» des Britischen Museums bietet. Auf dieselbe Zeit und zwar die der Antonine weist aber auch die eigenthümliche Technik des Werkes hin. Für besonders sorgfältige Arbeiten verschmähte man damals immer mehr die Beihilfe der Polychromie. Durch die Naturfarbe des Materials, eine auf's höchste ausgebildete Behandlung des Marmors und namentlich eine verschiedenartige Bearbeitung der Oberfläche suchte man eine ähnliche, aber beständigere Wirkung wie durch die bunt gefärbten Denkmäler zu erzielen. Hierfür bietet unser Kopf ein hervorragendes Beispiel. Die nackten Theile: Hals, Wangen und Stirn, sind poliert, aber nicht übermäßig glänzend, sodass sie in dem dichten Korn des nur wenig krystallinischen und leicht in's Gelbliche hinüberspielenden Marmors einen elfenbeinähnlichen Eindruck machen. In diesen Theilen sieht man nur in den Mundwinkeln Spuren des für das ganze Werk sehr viel gebrauchten Bohrers. Aber auch in dem Bart, den Augenbrauen und dem Haar ist seine Anwendung durch Überarbeitung mit anderen Instrumenten geschickt verdeckt. Besonders tief ist auf diese Weise das Haar an den Schläfen und den Wangen unterhöhlt, noch mehr auf der rechten Kopfseite an den Ohren. Diese Partien sind nicht poliert, sondern ganz leicht rauh gehalten, wodurch sie sich deutlich von den Fleischtheilen abheben. Doch ist der Kinn- und Wangenbart entsprechend seinen kleineren Locken stärker gerauht als der Schnurrbart, die Augenbrauen und das Haupthaar. Der Hals ist schlank und doch voll gebildet, was neben anderem der dargestellten Persönlichkeit etwas Weiches giebt. Zugleich erhält sie durch seine leichte Neigung nach der rechten Schulter, womit ein nur in der Seitenansicht bemerkbares Zurücklehnen des Kopfes verbunden ist, einen hoheitsvollen, fast schwärmerischen Ausdruck. Das ziemlich volle, an den Seiten leicht rasierte Kinn tritt kräftig

hervor. Darüber wölbt sich der fest geschlossene Mund und in der Oberlippe ist die Vertiefung wieder ausrasiert. Die Wangen zeigen noch jugendliche Frische, sind aber schmal und lassen die Backenknochen erkennen. Die Nase ist gross, leicht gekrümmt und hat feine Nüstern. Besonders geschickt sind die Augen ausgeführt. Auch sie sind gross, etwas nach oben gerichtet, was mit der Kopfhaltung im Zusammenhang steht, und in ihrem oberen Drittel durch die fein ausgearbeiteten Lider bedeckt. Über ihnen bilden sich leichte Schatten, da die Knochen der Augenhöhle kräftig vorgewölbt sind. Im Innern sind Hornhaut, Iris, Pupille und Lichtreflex plastisch angegeben. Dieser letztere besteht in einer ganz leichten unten spitz auslaufenden Erhebung und ist ebenso wie die Pupille rauh gelassen, während die übrigen Theile poliert sind. Die Augenbrauen sind an den Seiten schmal, nach der Mitte zu breiter und zusammengewachsen. Über ihnen erhebt sich die glatte nach oben zu leicht zurücktretende Stirn. Durch das tief und auf der rechten Seite mehr als auf der linken herabfallende Haar erscheint sie niedriger, als sie in Wirklichkeit ist. Desto höher bäumen sich dann aber die prächtig vollen Locken über dem Scheitel auf, um von da als eine wirksame Umrahmung des ganzen Kopfes auf die Schläfen und bis auf den Nacken herabzuwallen. Sie sind nur über der Stirn, an den Schläfen und dem Halse sorgfältig ausgeführt, viel weniger am Hinterkopfe. Man sieht also, dass der Künstler sein Werk, welches man als eine hervorragende Leistung der antiken Porträtplastik von hoher technischer Vollendung bezeichnen muss, namentlich für die Vorderansicht bestimmt hatte.

Die Deutung hat neben den stilistischen Merkmalen und den Rasseeigenthümlichkeiten, welche zuerst L. von Sybel (Katalog der Sculpturen von Athen Nr. 2890) die dargestellte Persönlichkeit als einen Barbaren erkennen liessen, von der namentlich in der Antoninzeit sehr auffälligen Haar-

tracht auszugehen. Sie kehrt als königliches Abzeichen bei der langen Reihe der Herrscher von Pontos und dem kimmerischen Bosporos wieder, welche sich bekanntlich auch unter den römischen Kaisern eine gewisse Selbständigkeit bewahrt hatten. Sie griffen damit zurück auf das mächtigste Mitglied ihrer Dynastie, Mithradates Eupator, welcher wie später Polemon I und Polemon II beide Länder beherrscht hatte und auf seinen Münzen in offensichtlicher Nachahmung Alexanders des Grossen lange flatternde Locken trägt, während seine Vorgänger, Mithradates II und Pharnakes I, das gewöhnliche kurze Haar ihrer Zeit haben. Weiter beweisen diese Münzreihen (Imhoof-Blumer, Porträtköpfe auf antiken Münzen hellenischer oder hellenisierter Völker, Taf. IV ff.; Catalogue of the Greek coins in the British Museum, Pontus, Taf. VIII ff.), dass die Könige nur unter einigen der ersten Kaiser, deren Bilder sie als Zeichen der Oberherrschaft neben den eigenen auf ihren meisten Prägungen anbringen, römische Haartracht angenommen hatten. Bereits unter Domitian kehrt Kotys I zu dem langen Lockenhaar zurück, welches jedoch schlichter und voller ist als bei Mithradates Eupator. Seitdem hält sich diese Tracht bis zum Untergange des bosporanischen Reiches im vierten Jahrhundert in allmählich immer schlechter werdenden Prägungen. Die Königsbinde ist stets schmal und tritt in den langen ziemlich gleichmässig herabfallenden Haarsträhnen meist nur wenig hervor. In einzelnen Fällen ist sie ganz verschwunden. Ein Vergleich mit diesen Münzen lehrt nun, dass die Büste *Rhoimetalkes* darstellt, welcher von 131/132 bis 153/154 n Chr. regierte. Eins der von ihm geschlagenen stark silberhaltigen Goldstücke, von dessen aus der Sammlung des Grafen Prokesch-Osten stammenden Berliner Exemplar H. Dressel freundlichst einen Abdruck zur Verfügung gestellt hat, welcher der Abbildung auf unserer Tafel zu Grunde liegt, zeigt das besonders deutlich.

Das Profil mit dem scharf hervortretenden Kinn, der kräftigen, leicht gebogenen Nase und der ein wenig zurückliegenden Stirn ist dasselbe. Auch lässt das kleine Münzbild neben der gleichen Haar- und Barttracht, dem langen Halse und anderen Eigenthümlichkeiten denselben freien, hoheitsvollen Ausdruck wie das Marmorwerk erkennen. Auf der Rückseite des Goldstückes sieht man den Kopf des Antoninus Pius und darunter AMY. Da Iulius Capitolinus erzählt (Pius 9, 8. Vgl. B. Latyschev, *Inscriptiones orae septentri- nalis Ponti Euxini II* S. XLVIII; *Prosopographia imperii Romani III* S. 132; C. G. Brandis in Pauly-Wissowas *Realencyclopädie III* S. 784), dass der Kaiser den Rhoimetalkes in sein angestammtes Königreich zurück sandte *audito inter ipsum et curatorem* (*Eupatorem* Cary, *Histoire des rois du Bospore Cimmérien*, S. 132) *negotio*, so muss dieser sich damals im Auslande, vielleicht in Rom, aufgehalten haben. Bei dem bekannten Zusammenhange des Bosporos mit Athen hat er wohl kaum versäumt auch diese Stadt zu besuchen. Wahrscheinlich ist also das Porträt dort, wo es ja auch gefunden wurde, im Anfange der Regierung des Antoninus Pius nach der Natur geschaffen.

Weniger gut gearbeitet und erhalten ist ein zweiter athenerischer Marmorkopf (Cavvadias Nr. 361, Brunn und Arndt Nr. 303, 304) mit ganz leichtem Bartanfluge an den Wangen, auf dessen grosse Ähnlichkeit mit dem unsrigen schon mehrfach hingewiesen ist. Einen bosporanischen Herrscher stellt er wegen der unverkennbaren Familienzüge und der gleichen Haartracht sicher dar, aber die Beschädigung des Profiles erschwert den Vergleich mit den Münzen. Einige Ähnlichkeit hat er mit dem Vater des Rhoimetalkes, Kotys II (124—131/2 n. Chr., s. z. B. *Catalogue of the Greek coins in the British Museum, Pontus*, Taf. XIV 4), fast noch mehr mit dem Kopfe auf einer Münze des Bosporos, welche Imhoof-Blumer (a. a. O. S. 36, Taf. V 8) zweifelnd Rheskuporis I

(11/14—37/39 n. Chr.) zuweist. Im letzteren Falle wäre der Marmorkopf, welcher seinem Stile nach mindestens hundert Jahre später anzusetzen ist, als die Copie eines bei Lebzeiten dieses Königs angefertigten Originale anzusehen.

Königsberg i. Pr.

OTTO ROSSBACH

ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Συνεχίζοντες τὰς ἀνακοινώσεις ἡμῶν¹ περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι νομισματικῶν εὑρημάτων τῶν τελευταίων ἐτῶν δημοσιεύομεν νῦν δύο μικρῶν μὲν ἀλλ' ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις σπουδαίων νομισματικῶν εὑρημάτων τοὺς περιγραφικοὺς καταλόγους.

Τὸ πρῶτον ἀποτελεῖται ἐξ 130 ἀργυρῶν ἔλληνικῶν νομισμάτων εὑρεθέντων ἐν τῷ χωρίῳ Γραμμένῳ τοῦ δήμου Κασταναίας τῆς Θεσσαλίας. Ἐν τούτων εἶναι δραχμὴ Φιλίππου τοῦ Ε' τῆς Μακεδονίας, 23 δὲ ἔτερα εἶναι μακεδονικὰ τετράβιολα τῶν αὐτῶν χρόνων, (185-168 π. Χ.), περὶ τῆς χρονολογίας τῶν ὅποιων ἵδε τὴν ἀξιόλογον μελέτην τοῦ κ. H. Gaebler, *Die autonome Münzprägung der Makedonen usw.* ἐν τῇ *Zeitschrift für Numismatik*, τόμ. XX, 169 κ. ἐξ. Τὸ λοιπὸν μέρος τοῦ εὑρήματος ἀποτελεῖται ἐκ νομισμάτων τῶν Ἰστιαίων τῆς Εύβοιάς καὶ τῶν Ροδίων. Οἱ σπουδάζων εἰδικῶς τὰ νομίσματα τῶν δύο τελευταίων χωρῶν πολλὰ δύναται νὰ ἐξαγάγῃ συμπεράσματα ἐκ τῆς μελέτης τοῦ συνόλου τοῦ εὑρήματος τούτου ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν καὶ αὐτὴν τὴν τοπικὴν κατάταξιν αὐτῶν, περὶ ὧν δὲν δυνάμεθα ἡμεῖς νῦν νὰ ἀσχοληθῶμεν ἐνταῦθα, οὐδὲν ἄλλο σκοποῦντες ἢ ἀπλῆν δημοσίευσιν τῶν εὑρημάτων, ἵνα ἄλλοις ταῦτα χρησιμεύσωσιν.

Τὸ δεύτερον δὲ εὑρηματικόν ἀποτελεῖται ἐξ 60 χρυσῶν βυζαντινῶν νομισμάτων τῶν χρόνων Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου, εὑρεθέντων δὲ ἐντὸς Θαλασσίου ὁστράκου κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ γάλλου κ. G. Deschamps ἀνασκαφὰς τῆς ἀκροπόλεως τῆς Ἀρκεσίνης τῆς νήσου Ἀμοργοῦ. Καὶ

1. "Ἔτε τόμ. Α', σελ. 367 κ. ἐξ., τόμ. Β', σελ. 289 κ. ἐξ., τόμ. Γ', σελ. 53 κ. ἐξ.

τούτων ἡ λεπτομερής μελέτη θὰ είναι λίαν σπουδαία ἔνεκα τοῦ βαρ-βαροτέχνου αὐτῶν, τίς οἶδεν εἰς τίνα ἄγνωστον ἡμῖν ἴστορικὸν λόγον διφειλομένου, πρὸς δὲ ἔνεκα τῆς παντελοῦς ἐλλείφεως ἴστορικῶν εἰδήσεων περὶ τῶν Κυκλαδῶν κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς ἔκεινους χρόνους. Περὶ τῶν περιέργων λεπτομερειῶν τῆς ἀνακαλύψεως τῶν νομισμάτων τούτων ἔγραψεν δ. κ. G. Deschamps πολλὰ ἐν τῷ βιβλίῳ του *La Grèce d'aujourd'hui* (Paris 1892). Ἀλλ᾽ ὁ νομισματικὸς οὐδὲ λέξιν εὑρίσκει ἐν αὐτῷ ἀφορῶσαν αὐτὴν τὴν στοιχειωδεστέραν κατάταξιν ἢ περιγραφὴν αὐτῶν.

Α'. ΕΥΡΗΜΑ ΓΡΑΜΜΕΝΟΥ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ.

(Μακεδονέα, Ιστεαία, Τρόδος.)

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ. *'Εποχὴ Φιλίππου Ε'* (185-168 π. Χ.).

1-4.	Τετρώβιλα τέσσαρα. $\frac{Μ\;Α}{Κ\;Ε}$	ών ἐν τῷ μέσῳ δόπαλον.	4
Τὸ ὅλον	ἐν τῷ κέντρῳ μακεδονικῆς ἀσπίδος.		
"Οπ.	Κράνος μακεδονικὸν πρὸς ἄρ. ἐν τῷ πεδίῳ	$\frac{Μ\;—\;Ν}{Φ\;—\;τρίπονς}.$	4
5-8.	Τέσσαρα ὅμοια, ἀλλὰ μὲν	$\frac{Ν\;—\;Δ\;Ι}{Φ\;—\;κεραυνός}.$	4
9-14.	Ἐξ ὅμοια, ἀλλὰ μὲν	$\frac{Ξ\;—\;Δ\;Ι}{Φ\;—\;τρίαιρα}.$	6
15-17.	Τρία ὅμοια, ἀλλὰ μὲν	$\frac{Ξ\;—\;Δ\;Ι}{Φ\;—\;ἀστήρ}.$	3
18.	Ἐν ὅμοιον, ἀλλὰ μὲν ΜΕ ἐν τῇ θέσει τοῦ ΔΙ.		1
19.	Τετρώβιλον ἔν. Ἀσπὶς ὅμοια, ἀλλ' ἔχουσα ἐν τῷ κέντρῳ ἀντὶ τῆς ἐπιγραφῆς καὶ τοῦ δόπαλου ἔξασκελῆ σβάστικαν πρὸς ἄρ.		
"Οπ.	ΜΑΚΕ ἄνω, ΔΟΝΩΝ κάτω πρώρας πρὸς δεξ. Ἐν τῷ πεδίῳ δεξ. ΝΕ.		
	Eἰς μεταφορὰν		19
1-19.	Διατήρησις καλῆ.		

Ἐκ μεταφορᾶς

19

20-23. — Τετράβιολα τέσσαρα. Κεφαλὴ Βάχχης δεξ. κοσμουμένη διὰ στεφάνου σταφυλῶν, φέρουσα δὲ ἐνώπια καὶ περιδέραιον.

"Οπ. Ὁμοίως τῷ προηγουμένῳ,

4

24-25. — Δύο ἔτερα ὅμοια, ἀλλὰ τὸ ΜΕ δὲν φαίνεται ἀν πράγματι ὑπῆρχεν.

2

26. — Ἐν ὅμοιον, ἀλλὰ μὲν ἀστέρα καὶ ΜΑΚΕ ἄνω, ΔΟΝΩΝ δὲ κάτω τῆς πρώρας καὶ ἀνω τοῦ μονογράμματος.

1

27. — Ἐν ὅμοιον.

"Οπ. ΜΑΚΕ
ΔΟΝΩΝ ἄνω τῆς πρώρας.

1

Φέλιππος ΙΕ'.

28. — Δραχμὴ μία. Κεφαλὴ αὐτοῦ μετὰ διαδήματος πρὸς δεξ.

"Οπ. ΒΑΣΙΛΕΩΣ
ΦΙΛΙΠΠΟΥ ὡν ἐν τῷ μέσῳ ϕόπαλον, ἐν δὲ τῷ πεδίῳ

1

ἄνω μὲν Π, κάτω δὲ ΔΙ καὶ ΡΙ. Τὸ ὅλον ἐν στεφάνῳ δρυός, οὐ ἐκτὸς πρὸς τὸ ἀρ. κεραυνός.

ΕΥΒΟΙΑ (;

Ἴστιαία.

29. — Τετράβιολον ἔν. Κεφαλὴ Βάχχης ἀκριβῶς ὡς ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω μακεδονικῶν, μετὰ στεφάνου σταφυλῶν, φέρουσα ἐνώπια καὶ περιδέραιον, πρὸς δεξ.

"Οπ. ΙΣΤΙ οὐτα δ. ΑΙΕΩΝ ἄνω ἀρ. Ἡ νύμφη Ίστιαία ἦ ἦ

1

Ἄρτεμις τοῦ Ἀρτεμισίου καθημένη πρὸς δεξ. ἐπὶ πρώρας, ἐφ' ἣς στηρίζεται διὰ τῆς ἀρ. ἔχουσα δὲ διὰ τῆς ἀρ. ίστον. Κάτω τρίαινα ἀρ.

30. — Ὁμοιον ἔν, ἀλλὰ μὲν περικεφαλαίαν λοφοφόρον ἀντὶ τῆς τριαίνης.

1

Ἐὶς μεταφορὰν

 30

— 20-23. Διατήρησις καλὴ. — 24-25. Διατήρησις μετρία. — 26-27. Διατήρησις καλὴ.

— 28. Διατήρησις ἀρίστη. — 29-30. Διατήρησις καλὴ.

	Ἐκ μεταφορᾶς	30
31. — "Ομοιον ἔν, ἀλλὰ μὲ Α ἐπὶ τῆς πρώρας, σύμβολον δὲ κωνικόν τι δυσδιάκριτον.		1
32. — "Ομοιον ἔν, ἀλλὰ μὲ ἀστέρα ἐπὶ τῆς πρώρας, ἥ δὲ ἐπιγραφὴ ΙΣΤΙ ἀνω ἀρ., ΑΙΕΩ—Ν δὲ κάτω τῆς πρώρας.		1
33. — "Ομοιον ἔν. Ἐπιγραφὴ ΙΣΤΙ κάτω δ. ΑΙΕΩΝ ἀνω ἀρ. Σύμβολον ἐπὶ τῆς πρώρας κεραυνός. Κάτω ἐν τῷ πεδίῳ ΣΩ		1
34. — "Ομοιον. Ἐπιγρ. ΙΣΤΙ] κλπ. ὡς τὸ ἀνωτέρω.		1
35. — "Ομοιον. Ἐπιγρ. ΙΣΤΙ] κλπ. ὡς τὸ ἀνωτέρω, ἀλλὰ κάτω ἐν τῷ πεδίῳ ΩΤ.		1
36. — "Ομοιον τῷ ἀνωτέρῳ, ἀλλὰ κάτω ἐν τῷ πεδίῳ ;		1
37. — "Ομοιον. Ἐπιγρ. [ΙΣΤΙ] κλπ. ὡς τὸ ἀνωτέρω.		1
38. — "Ομοιον. Ἐπιγρ. ὡς τὸ ἀνωτέρω. Σύμβολον ἐπὶ τῆς πρώρας μηρίσκος. Κάτω ἐν τῷ πεδίῳ τρίαινα.		1
39. — "Ομοιον, ἀλλ' ἐν τῷ πεδίῳ σύμβολόν τι ἀφανές.		1
40. — "Ομοιον. Ἐπιγρ. ΙΣΤΙ] κάτω δ. ΑΙΕΩΝ ἀνω ἀρ. Σύμβολον ἐπὶ τῆς πρώρας περιστερὰ ἵσταμένη ἀρ. Κάτω ἐν τῷ πεδίῳ Ο(;)Κ.		1
41. — "Ομοιον. Ἐπιγρ. Ι[ΣΤΙ] κάτω δ. ΑΙΕΩΝ ἀνω ἀρ. Σύμβολον ἐπὶ τῆς πρώρας δόπαλον. Κάτω ἐν τῷ πεδίῳ Φ.		1
42. — "Ομοιον. Ἐπιγρ. [ΙΣΤΙ] κλπ. Σύμβολον ἐπὶ τῆς πρώρας τρίποντος. Κάτω ἐν τῷ πεδίῳ οὐδέν.		1
43. — "Ομοιον. Ἐπιγρ. ΙΣΤΙ κάτω δ. [ΑΙΕΩΝ] ἀνω ἀρ. Σύμβολον ἐπὶ τῆς πρώρας τρίποντος. Κάτω ἐν τῷ πεδίῳ •		1
44. — "Ομοιον. Ἐπιγρ. Ι[ΣΤΙ] κάτω δ. ΑΙΕΩΝ ἀνω ἀρ. Σύμβολον ἐπὶ τῆς πρώρας τρίποντος. Κάτω ἐν τῷ πεδίῳ .Ω.		1
45. — "Ομοιον. Ἐπιγρ. ΙΣΤΙ κάτω δ. ΑΙΕΩΝ ἀνω ἀρ. Σύμβολον ἐπὶ τῆς πρώρας τρίποντος. Κάτω ἐν τῷ πεδίῳ ἀφανές τι.		1
46. — "Ομοιον. Ἐπιγρ. [ΙΣΤΙ] κάτω δ. ΑΙΕΩΝ ἀνω ἀρ. Σύμβολον ἐπὶ τῆς πρώρας πτέρυξ. Κάτω ἐν τῷ πεδίῳ τρίαινα δεξ.		1
47. — "Ομοιον τῷ ἀνωτέρῳ.		1

Ἐις μεταφορὰν 47

31-33. Διατήρησις καλή. — 34-35. Διατήρησις μετρία. — 36-38. Διατήρησις καλή.

	Έκ μεταφορᾶς	47
48. — "Ομοιον. Ἐπιγρ. ΙΣΤ[Ι] κλπ. ώς τὸ ἀνωτέρῳ, ἀλλ' ἡ ἐν τῷ πεδίῳ τρίαινα ἀρ.	1	
49. — "Ομοιον. Ἐπιγρ. ΙΣΤΙ κλπ. ώς τὸ ἀνωτέρῳ.	1	
50. — "Ομοιον. Ἐπιγρ. [ΙΣΤΙ] κλπ. ώς τὸ ἀνωτέρῳ.	1	
51. — "Ομοιον. Ἐπιγρ. [ΙΣΤΙ] κλπ. ώς τὸ ἀνωτέρῳ, ἀλλὰ κάτω ἐν τῷ πεδίῳ τρίαινα ἀρ. καὶ Δ.	1	
52. — "Ομοιον. Ἐπιγρ. ΙΣΤ[Ι] κλπ. ώς τὸ ἀνωτέρῳ, ἀλλ' ἐν τῷ πεδίῳ τρίαινα ἀρ. καὶ Μ.	1	
53. — "Ομοιον. Ἐπιγρ. ΙΣΤΙ κλπ. ώς τὸ ἀνωτέρῳ, ἀλλ' ἐν τῷ πεδίῳ τρίαινα ἀρ. καὶ Τ.	1	
54. — "Ομοιον. Ἐπιγρ. ΙΣΤΙ] κλπ. ώς τὸ ἀνωτέρῳ, ἀλλ' ἐν τῷ πεδίῳ τρίαινα ἀρ. καὶ Φ.	1	
55. — "Ομοιον. Ἐπιγρ. ΙΣΤΙ κάτω δ. [ΑΙΕΩΝ] ἀνω ἀρ. Ζωσ δὲ καὶ ἄνευ αὐτοῦ. Σύμβολον διπλοῦς πέλεκυς καὶ Α δεξ.	1	
56. — "Ομοιον. Ἐπιγρ. ΩΝ κάτω δ. ΙΣΤΙΑΙΕ ἀνω ἀρ. Σύμβολον διπλοῦς πέλεκυς καὶ Α ἀρ.	1	
57. — "Ομοιον. Ἐπιγρ. [ΙΣΤΙ] κάτω δ. ΑΙΕΩΝ ἀνω ἀρ. Σύμβολον πτέρυξ καὶ σιάχυς ἀρ.	1	
58. — "Ομοιον. Ἐπιγρ. ΙΣΤΙ κάτω δ. ΑΙΕΩΝI ἀνω ἀρ. Σύμβολον πτέρυξ καὶ Α ἀρ.	1	
59. — "Ομοιον. Ἐπιγρ. ΙΣΤΙ] κάτω δ. ΑΙΕΩΝ ἀνω ἀρ. Σύμβολον πτέρυξ (;) καὶ Α ;	1	
60. — "Ομοιον. Ἐπιγρ. ΙΣΤ[Ι] κλπ. ώς τὸ ἀνωτέρῳ. Σύμβολον πτέρυξ καὶ ΕΡ. "Οπισθεν τῆς κεφαλῆς τῆς Βάκχης ΕΥ.	1	
61. — "Ομοιον. Ἐπιγρ. ΑΙΕΩΝ κάτω δ. ΙΣΤΙ ἀνω ἀρ. Σύμβολον πτέρυξ καὶ Φ. "Οπισθεν τῆς κεφαλῆς τῆς Βάκχης Α.	1	
62. — "Ομοιον. Ἐπιγρ. ΑΙΕ[ΩΝ] κλπ. ώς τὸ ἀνωτέρῳ. Σύμβολον πτέρυξ καὶ Φ.	1	
63. — "Ομοιον. Ἐπιγρ. [ΑΙΠΩΝ] κάτω δ. [Ι]ΣΤΙ ἀνω ἀρ. Σύμβολον πτέρυξ καὶ Σ.	1	
64. — "Ομοιον. Ἐπιγρ. ΙΣΤΙ κάτω δ. ΑΙΕΩΝ ἀνω ἀρ. Σύμβολον τρίαινα καὶ Ξ.	1	
Εἰς μεταφορὰν	—	64

	'Εκ μεταφορᾶς	64
65.— "Ομοιον. Ἐπιγρ. ΙΣΤΙ ἄνω ἀρ. ἐκ τῶν κάτω, ΑΙΕΩΝ ὑποκάτω. Σύμβολον πιέρυξ καὶ Σ ὑποκάτω δεξ.		1
66.— "Ομοιον. Ἐπιγρ. ΙΣΤΙ ἄνω ἀρ. ἐκ τῶν ἄνω, ΑΙΕ[ΩΝ] ὑποκάτω. Σύμβολον πιέρυξ (;		1
67.— "Ομοιον τῷ ἀνωτέρῳ.		1
68.— "Ομοιον. Ἐπιγρ. ΙΣΤ ἄνω ἀρ. ἐκ τῶν ἄνω, [ΕΑΙ]ΕΩΝ ὑποκάτω. Σύμβολον πιέρυξ καὶ Ν καὶ Σ.		1
69.— "Ομοιον. Ἐπιγρ. ΙΣΤΙ ἄνω ἀρ. ἐκ τῶν ἄνω, ΑΙ[ΕΩΝ] ὑποκάτω. Σύμβολον πιέρυξ καὶ ;		1
70.— "Ομοιον. Ἐπιγρ. [ΙΣΤΙ] ἄνω ἀρ. ἐκ τῶν ἄνω, ΑΙΕΩΝ ὑποκάτω. Σύμβολον ώς τὸ ἀνωτέρῳ ;		1
71.— "Ομοιον. Ἐπιγρ. ΑΙΕΩΝ ἄνω ἀρ. ἐκ τῶν ἄνω, [ΙΣΤΙ] ὑποκάτω. Σύμβολον ώς τὸ ἀνωτέρῳ ;		1
72.— "Ομοιον. Ἐπιγρ. ΙΣΤΙ κάτω δ. [ΑΙΕΩΝ] ὑποκάτω. Σύμ- βολον ώς τὸ ἀνωτέρῳ ;		1
73.— "Ομοιον. Ἐπιγρ. ώς τὸ ἀνωτέρῳ. Σύμβολον ;		1
74.— "Ομοιον. Ἐπιγρ. [ΙΣΤΙ] κάτω δ. ΑΙΕΩΝ ὑποκάτω. Σύμ- βολον πιέρυξ καὶ ;		1
75.— "Ομοιον. Ἐπιγρ. ώς τὸ ἀνωτέρῳ. Σύμβολον ;		1
76.— "Ομοιον τῷ ἀνωτέρῳ.		1
77.— "Ομοιον. Ἐπιγρ. ΙΣΤΙ κλπ. ώς τὸ ἀνωτέρῳ. Σύμβο- λον πιέρυξ καὶ ;		1
78.— "Ομοιον. Ἐπιγρ. ΙΣΤΙ κλπ. ώς τὸ ἀνωτέρῳ.		1
79.— "Ομοιον. Ἐπιγρ. ΙΣΤΙ κλπ. ώς τὸ ἀνωτέρῳ.		1
80.— "Ομοιον. Ἐπιγρ. [ΙΣΤΙ] κλπ. ώς τὸ ἀνωτέρῳ.		1
81.— "Ομοιον τῷ ἀνωτέρῳ.		1

ΡΟΔΟΣ ΝΗΣΟΣ.

82.— Δραχμὴ μία. Κεφαλὴ Ἡλίου κατ' ἐνώπιον (ἄνευ ἀκτί-
νων) μετὰ κόμης λυτῆς κυματοειδοῦς.

"Οπ. Ρ—Ο "Ρόδον μετὰ κάλυκος δεξ. "Ανω ΑΙΝΗΤΩΡ. "Ἐν
τῷ πεδίῳ ἀρ. κηρύκειον.

⁷Εκ μεταφορᾶς 82

83. — "Ομοίως, ἀλλ' ὁ μὲν κάλυξ ἀρ. σύμβολον δὲ σταφυλὴ δεξ.	1
84. — "Ομοιον.	1
85. — "Ομοιον.	1
86. — "Ομοιον.	1
87. — "Ομοίως, ἀλλ' ὁ μὲν κάλυξ δ. σύμβολον δὲ ἀρ. χρυσαλίς.	1
88. — "Ομοιον ἀλλ' ἐξ ἄλλης σφραγῖδος.	1
89. — "Ομοιον ἀλλὰ μὲ ΑΜΕΙΝ . . καὶ σύμβολον ἀρ. σταφυλὴ.	1
90. — "Ομοιον ἀλλὰ μὲ [ΑΡΙΣ]ΤΟΚΡΑΤΗΣ καὶ ἄνευ συμβόλου, δ κάλυξ δὲ πρὸς δεξ.	1
91. — "Ομοιον μὲ ΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤ[ΗΣ], κάλυκα πρὸς ἀρ. καὶ σύμβολον δόπαλον δεξ.	1
92. — "Ομοιον ἀλλὰ μὲ ΓΟΡΓΟΣ. Κάλυξ δ. Σύμβ. κηρύκειον ἀρ.	1
93. — "Ομοιον ἐξ ἄλλης σφραγῖδος.	1
94. — "Ομοιον. Κάλυξ δεξ. Σύμβ. λαμπάς καὶ ἀστήρ ἀρ.	1
95. — » » ἀρ. « σταφυλὴ δεξ.	1
96. — "Ομοιον ἐξ ἄλλης σφραγῖδος.	1
97. — "Ομοιον ἐκ τῆς αὐτῆς.	1
98. — "Ομοιον μὲ ΓΟΡΓΟ[Σ].	1
99. — » » ΓΟΡΓΟΣ.	1
100. — » » »	1
101. — » » ΓΟΡΓ[ΟΣ].	1
102. — » » ΓΟΡΓΟΣ.	1
103. — » » ΓΟΡΓ[ΟΣ].	1
104. — » » [Γ]ΟΡΓΟΣ.	1
105. — » » »	1
106. — » » ΓΟΡΓΟΣ.	1
107. — » » » Σύμβολον τρίποντος καὶ τόξον ^{τε} εν γορυτῷ ἀρ.	1
108. — » » » ⁷ Εφθαμμένον τι.	1
109. — "Ομοιον ἀλλὰ μὲ ΚΑΛΛΙΣΘΕΝΗΣ; Κάλυξ δεξ. Σύμβολον δόπαλον ἀρ.	1
Εἰς μεταφορὰν	109

89. Διατήρησις μετρία.

		'Εκ μεταφράσ.	190
110.— "Ομοιον ἀλλὰ μὲ ΣΤΡΑΤΩΝ. Κάλυξ ἄρ. Σύμβολον σταφυλὴ δεξ.		1	
111-112.— "Ομοια δύο.		2	
113.— "Ομοιον ἀλλὰ τὸ σύμβολον ἔξιτηλον.		1	
114.— "Ομοιον ἀλλ' ἡ μὲν σταφυλὴ ἄρ. δ δὲ κάλυξ δεξ.		1	
115.— » ἔξ ἄλλης σφραγῖδος.		1	
116.— » ἀλλὰ μετὰ δύο καλύκων ἐνθεν καὶ ἐνθεν ἡ δὲ σταφυλὴ δεξ.		1	
117.— "Ομοιον ἀλλὰ μὲ ΣΤΑΣΙΩΝ. Ὁ κάλυξ δεξ. Σύμβολον ρόπαλον καὶ τόξον ἄρ.		1	
118-119.— Δύο ἔτερα ὅμοια.		2	
120.— Ὁμοίως ΣΤΑΣΙ[ΩΝ].		1	
121.— » [ΣΤΑΣΙΩΝ].		1	
122.— » ΣΤΑΣΙ[ΩΝ]. Ὁ κάλυξ ἄρ. καὶ ρόπαλον ἡ τόξον δεξ.		1	
123.— » ΣΤΑΣΙΩΝ. Ὁ κάλυξ ἄρ. καὶ σταφυλὴ δεξ.		1	
124.— » μὲ [.]ΩΡΟΣ. Κάλυξ δεξ. Σύμβ. ἔξιτηλον.		1	
125.— » [.]ΑΣΙΑΣ. » » » ἔλιξ (;		1	
126.— » [.] » » » κάνθαρος (;		1	
127.— » [.]ΟΚΡΑΤΗΣ. Δύο κάλυκες καὶ σύμβ. ρόπαλον δεξ.		1	
128.— Ὁμοίως μὲ [.] Κάλυξ δ. καὶ σύμβ. ρόπαλον (;) ἄρ.		1	
129-130.— Δύο ὅμοια ἐφθαρμένα.		2	
		'Εν ὅλῳ	130

Β'. ΕΥΡΗΜΑ ΑΜΟΡΓΟΥ ΝΗΣΟΥ.

ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΧΡΥΣΑ.

**Κωνσταντζήνος ὁ Πιωγωνᾶτος σὺν Ἡρακλείῳ
καὶ Τεθερίῳ. 668—669 μ. Χ.**

1-52.— Α'. Πεντήκοντα δύο σόλιδοι χρυσοῦ, ἔλκοντες ἐν ὅλῳ γραμμάρια 257,40, φέροντες δὲ ἄπαντες τοὺς αὐτοὺς τύπους, διακρινο-

μένους ὅμως κατὰ τὴν διάθεσιν τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ἔμπροσθεν ὡς ἔξης·

α) 1-15. — Δεκαπέντε κομμάτια φέροντα ἐφ' ἐνὸς **DNC—A—N₁S P.**

Προτομὴ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου μετὰ δόρατος καὶ ἀσπίδος κατ' ἐνώπιον.

"Op. VICTORIA AVG—CONOB βαρβαροτέχνως καὶ διαφοροτρόπως μετὰ πλείστων ἀνωμαλιῶν γεγραμμένα περὶ τοὺς δύο βασιλεῖς Ἡράκλειον καὶ Τιβέριον, ἵσταμένους κατ' ἐνώπιον παρὰ μέγαν σταυρὸν ἰδρυμένον ἐπὶ βάσεως τεσσάρων βαθμίδων.

β) 16. — "Ἐν ὅμοιον ἄλλ' εἰς τὸ ὄπισθεν φέρον μόνον **CONOB** ἀντὶ δὲ τῆς λοιπῆς ἐπιγραφῆς παχέα σφαιρίδια.

γ) 17-27. — "Ἐνδεκα ὅμοια τοῖς πρώτοις ἄλλὰ φέροντα ἔμπροσθεν τὴν ἐπιγραφὴν **DN—A—N₁S P.**

δ) 28-36. — 'Εννέα ὅμοια, φέροντα ἔμπροσθεν **DNC—S—AN₁S P.**

ε) 37-43. — Επτὰ ὅμοια, φέροντα ἔμπροσθεν **DNCO—S—A—N₁S P.**

ζ) 44-45. — Δύο ὅμοια, ἄλλὰ φέροντα **DN—CO—ST—AN₁S P P**.

ζ) 46. — "Ἐν ὅμοιον, φέρον **DN—CO—ST—A—N₁S P P C.**

η) 47. — "Ἐτερον φέρον **DN CO—ST—A—N₁S P.**

θ) 48-52. — Πέντε ὅμοια, ἄλλὰ φέροντα [.]AN₁S P.

Κωνσταντίνος ὁ Πωγωνάτος μόνος. 669—685 μ. Χ.

ζ) 60. — Β'. 'Οκτὼ σεμίσσια Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου μόνου, ἔλκοντα διοισθεῖσα 14,47, φέροντα δὲ πάντα τοὺς αὐτοὺς τύπους ἥτοι προτομὴν πρὸς δ. μετὰ διαδήματος ἐφ' ἐνός, ἐφ' ἑτέρου δὲ σταυρὸν ἐπὶ ἀπλῆς βάσεως, παρουσιάζοντα ὅμως τὰς ἔξης διαφορὰς ὡς πρὸς τὴν διάθεσιν τῶν ἐπιγραφῶν.

ι) 53-54. — Δύο φέροντα **DN CONIA—TN₁S P P S.**

"Οπισθεν VICTORIA ΑγΓ₁S.

ια) 55. — "Ἐν φέρον **DN—NI—TN₁S P.** "Op. VICTORIA ΑγΓ₁S.

ιβ) 56. — "Ἐτερον **DN CONS—TINVS P P.** » » »

ιγ) 57. **DN CONSA—TN₁S P P S.** "Op. VICTORIA ΑγΓ₁S CONOB.

ιδ) 58. — **DN CONSTA—T₁I₁S P P AVG** » » »

ιε) 59. — [.]—**TAN₁S P** » » »

ις) 60. — **DN CON—TA[...]** » » »

‘Ολκαὶ τῶν ἀνωτέρων.

Ἄντες ἐν ἔκαστον τὰ ἀνωτέρων ἔλκουσι τὰ ἔξης γραμμάρια·

1.—4,45	13.—4,43	25.—4,37	37.—4,44	49.—4,40
2.—4,41	14.—4,45	26.—4,47	38.—4,46	50.—4,47
3.—4,46	15.—4,39	27.—4,47	39.—4,41	51.—4,39
4.—4,43	16.—4,49	28.—4,44	40.—4,47	52.—4,41
5.—4,45	17.—4,36	29.—4,42	41.—4,45	53.—2,14
6.—4,46	18.—4,44	30.—4,44	42.—4,42	54.—2,14
7.—4,44	19.—4,48	31.—4,47	43.—4,44	55.—1,71
8.—4,37	20.—4,48	32.—4,42	44.—4,38	56.—2,16
9.—4,46	21.—4,43	33.—4,47	45.—4,30	57.—1,45
10.—4,38	22.—4,46	34.—4,48	46.—4,42	58.—1,46
11.—4,43	23.—4,40	35.—4,49	47.—4,43	59.—2,23
12.—4,41	24.—4,41	36.—4,40	48.—4,42	60.—1,43

I. Ν. ΣΒΟΡΩΝΟΣ

LES MONNAIES D'OR DE TARENTE

(**Suite et fin.**)

Planches IE' à IO' (1899) et Pl. S', Z', H' et Θ'.

Grâce à la courtoisie de Messieurs les conservateurs des Musées d'Athènes¹, Florence, Bruxelles², de M. M. Nervegna de Brindisi et de Sir H. Weber de Londres, que je ne saurais trop remercier, je puis compléter, aujourd'hui, la liste des monnaies d'or de Tarente décrites ici même, et en former un *corpus*, tout en publiant, en même temps, quatre nouvelles variétés encore inédites³.

PÉRIODE I

C. 340 av. J. C.

⁴ *Type A No 4.*

Or statère.

Cf. Pl. IE', t. c) Gramm. 8,58. — Florence (Ancienne col. des Médicis au Musée Archéologique).
d) " 8,58. — Nervegna.

1. Monsieur J. Svoronos a eu l'amabilité de me faire parvenir les empreintes des monnaies d'or de Tarente des Musées de Copenhague, Milan, Parme, ainsi que celles des collections de M. M. Philippsen (Copenhague), E. F. Weber (Hambourg) et Six (Amsterdam).

2. Toutes les monnaies d'or décrites ici faisaient partie de la collection du Baron de Hirsch acquise en 1900 par le cabinet des Médailles de Bruxelles.

3. Types O a, S. 8, 9 et 10.

4. Pour la description détaillée des types déjà publiés, voir la première partie.
Rev. Int. Tome II 4e trimestre p. 304-340.

Ce serait suivant toute probabilité, d'après M. J. Svoronos, un groupe en bronze qui aurait servi de modèle au graveur Tarentin pour la composition du type admirable que nous offre le revers des statères d'or de cette classe.

M. Svoronos, frappé par la grande similarité d'attitude que nous offre Taras priant, les deux moins levées, son père et protecteur Poséidon, avec l'admirable statue du Musée de Berlin l'*«Adorante»*¹ qui, on le sait, fut trouvée en Italie, serait tenté de reconnaître en ce dernier le Taras ayant jadis fait partie d'un groupe représentant le sujet même du type du revers de nos statères.

C'est également à M. Svoronos que je dois le curieux rapprochement du Taras suppliant, avec le jeune adolescent que nous remarquons comme symbole², sur un rare tétradrachme d'Alexandre le Grand³ [Muller No 640] et qui semble encore plus directement inspiré de l'*«Adorante»*. Sous ce symbole, nous trouvons comme *symbole accessoire*, un gouvernail et ce dernier exactement semblable à celui que nous avons remarqué sur les statères d'or de Tarente du type B No 2 [Pl. IE', 8 et 9].

M. Svoronos regarde encore, comme représentant la tête du héros Taras, deux admirables têtes en terre cuite, de conservation délicieuse, trouvées toutes deux à Tarente même et faisant partie du Musée de Berlin, dont je puis publier ici les dessins exécutés, il y a une dizaine d'années, par l'habile

1. Voir Pl. 10' loc cit A'.

2. Voyez Pl. 19', B'.

3. Sur un autre tétradrachme d'Alexandre le Grand, jadis dans la col. de Sir Ed. Bunbury, frappé à Argos, nous trouvons comme symbole: une Statue d'Héraclès identique à celle dont nous avons une réplique par Glycon, au Musée de Naples [Col. Farnèse] (Num. chr. 1883 pl. I No 5). Dans une vente faite le 28 mai 1900 [lot No 208] chez M. M. Sotheby Wilkinson et Hodge à Londres, il y avait un deuxième exemplaire de ce remarquable tétradrachme. — Cette même vente comprenait 9 pièces d'or de Tarente qui seront décrites ici comme ayant fait partie de la collection X, sauf le lot No 19, déjà publié ici même Pl. IE', No 2.

dessinateur L. Becker sur la demande de M. Svoronos [Pl. H , et Θ'].

Je ne puis que signaler ici toutes les hypothèses et en laisser la discussion à des personnes plus compétentes, du reste M. Svoronos se propose de publier bientôt, ici même, une étude sur toutes ces identifications, mais de tels rapprochements, quoique très remarquables et malgré toute leur ingéniosité, me paraissent quelque peu hasardés et je préfère ne voir dans le type de « Taras priant Poséidon » avec M. A. J. Evans, qu'une simple allusion historique¹. Néanmoins il faut reconnaître que l'*Adorante*, aussi bien que le symbole des tétradrachmes d'Alexandre, présentent une similarité vraiment curieuse et intéressante avec le Taras de nos statères, et que les graveurs et le sculpteur ont rendu, avec autant d'habileté et dans un même sentiment, (si nous tenons compte des ressources propres à leur art respectif), l'image de la supplication, et celà à des époques différentes.

PÉRIODE I

C. 340—334 av. J. C.

Type D, No 1.

Or demi statère.

- Cf. Planche 1E', 10. k) Gramm. 4,27. — Bruxelles.
 l) " 4,30. — Nervegna.
 m) " 4,28. — Philippsen.

Type E, No 1.

Or sixième de statère.

- Planche 7', 4. h) Gramm. 1,40. — Sir H. Weber.
 i) " 1,36. — Nervegna.

1. Cf. Evans, p. 66-67.

Type F, No 1.

Or obole.

- Cf. Pl. II', 14-15. l) Gramm. 0,70. — Nervegna.
 m) " 0,72. — Sir H. Weber.
 n) " 0,67. — Id.
 o) " 0,70. — Milan.
 p) " 0,68. — Philippson.
 q) " 0,69. — Six.
 r) " 0,69. — Weber.
 s) " 0,70. — Copenhague.

Alexandre d'Épire à Tarente. 334-330 av. J. C.

Or douzième de statère.

Planche 7', 3. d) Gramm. 0,70. — Milan.

PÉRIODE II

C. 334-330 av. J. C.

Type J, No 1.

Or vingtième de statère.

- Cf. Pl. II', 19. h) Gramm. 0,43. — Nervegna.
 i) " 0,43. — Consul Weber.

Type J, No 2.

Or vingtième de statère.

- Cf. Pl. II', 21. e) Gramm. 0,45. — Ma collection. (Voir catalogue de la coll.
 X, Pl. I, No 27).
 f) " 0,42. — Copenhague.

PÉRIODE III

C. 318-314 av. J. C.

Type K, No 1.

Or statère.

- Planche 7', 2. i) Gramm. 8,60. — Nervegna.
 j) " 8,54. — Bruxelles.

Type K, No 2.

Or statère.

Cf. Pl. I^{G'}, 3. c Gramm. 8,49. -- Florence.

PÉRIODES III ET IV

Circa 318-302 avant J. C.

Type M, No 1.

Or demi statère,

Cf. Pl. I^{G'}, 6. h) Gramm. 4,30. -- Nervegna.

- i) " 4,28. -- Sir H. Weber.
- j) " 4,25. -- Naples acquis en 1900).

Type N, No 1.

Diobole d'or.

Cf. Pl. I^{G'}, 7. p) Gramm. 1,43. -- Bruxelles.

- q) " 1,44. -- Sir H. Weber.
- r) " 1,44. -- Col. X lot No 24 Pl. I.
- s) " 1,44. -- Nervegna.
- t) " 1,40. -- Milan.
- u) " 1,37. -- Consul Weber.
- v) " 1,43. -- Vente Sambon Paris 30/3/01 Pl. X
No 352.
- x) " 1,47. -- Copenhague.
- y) " 1,38. -- Six.
- w) " 1,39. -- Parme.
- z) " 1,40. -- Col. Walcher v. Molthein (lot No 111).
- za) " 1,37. -- Vente Dupriez Bruxelles 2/5/01 Pl. I
No 6.

Type O, a.

Tête d'Héraclès
jeune coiffé de la
dépouille du lion
de Nemée à dr.

Taras nu, montant sur un bige allant à dr. Il retient les chevaux qui se cabrent au moyen des guides qu'il tient de la main droite. Dans la main gauche Taras tient un trident. Les extrémités de sa chlamyde, enroulée autour du bras gauche, flottent derrière lui. [Une seule roue

[au char est visible.] Dans le champ et au dessous, à droite, un petit dauphin, au dessus des chevaux une étoile de huit rayons. Sous les chevaux ΚΛΗ.

Or statère.

Planche 7', 4. a) Gramm 8,58. — Bruxelles
" 5. b) " 8,57. — Col. X lot No 21 Pl. I

Ces deux statères inédits et du même coin, nous offrent pour la première fois, sur les monnaies d'or de Tarente la signature ΚΛΗ¹. Ce nom se retrouve sur un rare statère d'argent, dont il existe un exemplaire au British Museum². M. Evans a placé cette variété dans sa sixième Période³ qui va de 302 à 281 av. J. C.

Le poids élevé de ce statère [gr. 7,75] montre qu'il appartient au commencement même de cette période, car dès 281 av. J. C., après l'arrivée de Pyrrhus à Tarente⁴, nous voyons le poids des statères d'argent tomber à grs 6,45.

Du reste nous retrouvons, selon toute probabilité, ce même nom de ΚΛΗ, mais sous la forme encore plus abrégée de ΚΛ sur plusieurs statères d'argent de la fin de la cinquième période de Mr Evans⁵. L'émission des deux statères d'or signés ΚΛΗ doit par conséquent avoir suivi d'assez près celle des rarissimes statères du type O, 1 déjà publiés [Pl. IC', 8 et 9] qui leur ont servi de prototype. Sur ces der-

1. Mionnet avait décrit d'une façon sommaire et erronée, (T. I, p. 137, No 364) un statère (?) de la coll. Pembroke portant cette même signature ΚΛΗ

2. Cf. B. M. C. Italy. Tarēntum p. 176 No 120. Cavalier sur un cheval galopant à dr., dans le champ à g. ΕΥ, sous le cheval ΑΡΙΣΤΙΑΣ. Rev. Taras nu sur le dauphin à g. tient de la main dr. une grappe de raisin et de la g. une quenouille. Au dessous ΚΛΗ et non ΚΑΝ [cf. Evans p. 435] Ar. 9 poids gr. 7,75.

3. Type E, 2, Période VI, p. 135.

4. Cf Evans p. 139.

5. Cf. Evans p. 103 Types B Nos 20-21 (circa 334-302 av. J. C.) et B. M. C. p. 188, Nos 203-208 avec ΚΑ pour ΚΛ. Cette même signature ΚΛΗ, se retrouve sur un des rares statères (?) d'argent de poids très réduit, frappés à Tarente sous l'occupation d'Annibal [cf. Evans Pl. X, No 9] associée au nom du magistrat ΣΗΡΑΜΒΟΣ, mais le style très récent et la fabrique des statères de ce type empêchent tout rapport entre les deux ΚΛΗ.

niers la tête d'Héraclès est plus petite et de relief beaucoup plus prononcé, tout en étant d'un style plus sobre et moins recherché.

Les revers des statères d'or, signés ΚΑΗ, montrent aussi une certaine faiblesse d'exécution encore plus remarquable. Le graveur en effet a négligé, cette fois-ci, d'indiquer la perspective du char de Taras en supprimant une des roues du bige, et les chevaux ne s'enlèvent plus ici avec cette fougue, digne des plus belles conceptions de Kimon et d'Evainétos, que nous admirons sur les statères prototypes.

PÉRIODE III

Circa 318 av. J. C.

Type O, No 3.

Or statère.

Planche 5', 6. c) Gramm. 8,60. — Consul Weber.
d) " 8,60. — Bruxelles.

PÉRIODE V

C. 281 avant J. C.

Type O, No 4.

Or statère.

Cf. Pl. 15', 12 et 13. d) Gramm. 8,55. — Nervegna.

PÉRIODE III à V

C. 318—281 av. J. C.

Type P, No 3.

Or demi statère.

Cf. Pl. 15', 16. b) Gramm. 4,25. — Nervegna.

Type P, No 4.

Or demi statère.

Cf. Pl. 15', 17. d) Gramm. 4,28. — Philippsen.

Type P, No 5.

Or demi statère.

- Cf. Pl. I^{G'}, 18. c) Gramm. 4,39. — Six
d) » 4,30. — Milan

Type P, No 6.

Or demi statère.

- Planche I^{T'}, 7. c) Gramm. 4,27. — Modène.
d) » 4,25. — Vente Sambon Paris 30/3/01 Pl. X,
No 351.

Ces deux derniers exemplaires, par leur conservation satisfaisante, lèvent tout doute sur la lecture du nom du magistrat éponyme qui est bien ΣΩΚ et non pas ΣΩΣ¹.

Type Q, No 1.

Litra d'or.

- Cf. Pl. I^{G'}, 20. l) Gramm. 0,84. — Florence.
m) » 0,84. — Sir H. Weber.
n) » 0,84. — Col. X lot No 26 Pl. I.
o) » 0,85. — Milan.
p) » 0,84. — Parme.
q) » 0,85. — Philippsen.

Type Q, No 2.

Litra d'or.

- Cf. Pl. I^{G'}, 21. b) Gramm. 0,85. — Nervegna.

PÉRIODE V

C. 281 avant J. C.

Type R, No 2.

Or statère.

- Cf. Pl. I^{Z'}, 3. b) Gramm. 8,55. — Nervegna.

1. Voir première partie p. 329 note № 1.

Type R, No 4.

Or statère.

Planche 7', 8. b) Gramm. 8,54. — Nervegna¹.

Type R, No 6.

Or statère.

Cf. Pl. IZ', 11-12. c) Gramm. 8,58. — Naples [acquis en 1901].

Type S, No 2.

Or quart de statère.

Cf. Pl. IZ', 17 et 18. d) Gramm. 2,12. — Ma collection.
 e) " 2,12. — Nervegna
 f) " 2,11. — Hambourg.
 g) " 2,20. — Copenhague.

Type S, No 4.

Or quart de statère.

Cf. Pl. III', 2. h) Gramm. 2,12. — Nervegna.

Type S, No 5.

Or quart de statère.

Planche 7', 9. d) Gramm. 2,14. — Ma collection (col. X Pl. I No 22).
 e) " 2,14. — Sir H. Weber.

Type S, No 6.

Or quart de statère.

Cf. Pl. III', 5 et 6. e) Gramm. 2,14. — Six.
 f) " 2,13. — Hambourg.
 g) " 2,16. — Milan.
 h) " 2,20. — Col. X Pl. I No 23.

Type S, No 7.

Or quart de statère.

Cf. Pl. III', 7 et 8. e) Gramm. 2,15. — Parme.

¹. Sur cet exemplaire aussi bien que sur celui du Musée de Vienne déjà publié [Pl. IZ', 7] le nom de ΣΩΚ est malheureusement incomplet.

Type S, No 8.

Tête d'Apollon laurée à dr. les cheveux ondulés. Dans le champ à g. ΝΚ . Or quart de statère.	Aigle à dr. sur un foudre, dans le champ à dr. ΤΑΡΑΝ- ΤΙΝΩΝ et une chouette. Sous le foudre ΙΑ.
--	--

Cf. Num. Chr. 1897 Pl III, I. a) Gr. 2,138. — British Mus. [Bumbury lot 76].
b) » 2,16. — Berlin [Beschr III p. 229].

Type S, No 9.

Tête d'Apollon laurée, tour- née vers la droite, les cheveux ondulés libres derrière la tête. Dans le champ à g. ΝΚ . Or quart de statère.	Aigle, les ailes ouvertes sur un foudre à gauche. Dans le champ à dr. Ρ et ΤΑΡΑΝΤΙ- ΝΩΝ.
--	---

Planche 7', 10. a) Gramm. 2,15. — Sir H. Weber.

Type S, No 10.

Même type, mais la tête plus grande et de style moins sevère, sans monogramme à gauche.	Même type, mais l'aigle tourné à droite. Dans le champ à gauche une grande étoile de huit rayons. Sous le foudre ΑΠΟΛ, dans le champ au des- sus et à gauche ΤΑΡΑΝΤΙΝΩΝ.
--	---

Or quart de statère.

Planche 7', 11. a) Gramm. 2,12. — Nervegna.

Cette dernière variété, décrite et publiée ici pour la première fois, grâce à la courtoisie de M. Nervegna, par son style relativement récent, et par sa fabrique, nous montre que la frappe des quarts de statère et probablement celle des statères correspondants [cf. Pl. IZ', 15] a dû se prolonger, selon toute probabilité, quelque temps après le départ de Pyrrhus de Tarente, peut-être même jusqu'en 272 av. J C.

Le revers de la dernière variété décrite ici, a sans aucun doute servi de modèle aux petits bronzes de Graxa qui en sont une copie très fidèle¹.

1. Cf. B. M. C. p. 222 figure No 8.

PÉRIODES II et III

Circa 330—315 avant J. C.*Type U, No 1 (Athéna).*

Or tiers de statère.

- Cf. Pl. IH', 13. h) Gramm. 2,84. — Bruxelles.
 i) " 2,86. — Nervegna.
 j) " 2,85. — Col. X lot No 25 Pl. I.

PÉRIODE V

C. 281 avant J. C.*Type V, No 1.*

Or huitième de statère.

Planche 7', 12. d) Gramm. 1,053. — Ma collection.

Ce bel exemplaire de cette rarissime variété que je viens d'acquérir tout récemment, paraît être du même coin que celui de Cabinet des médailles de Paris [Pl. IH', 16]. Son poids de grs 1,053 nous montre, sans aucun doute, que c'est bien un huitième de statère ou encore un trias c-à-d un quart de drachme d'or et non pas un sixième ou quart de statère [cf. Sambon¹ No 142 et 146] ni même un diobole d'or, selon l'avis de M. G. Macdonald². L'exemplaire ci-dessus est d'une trop belle conservation pour avoir perdu les grs 0,382 qui lui manquent pour donner grs 1,435, poids normal des dioboles d'or, le poids des statères de Tarente s'étant maintenu jusqu'à la fin à grs 8,60 [Voir Type X pl. IH' 21-22].

PÉRIODE VI

C. 212—209 avant J. C.*Type Y, No 1.*

Or demi statère.

Planche 7', 13. c) Gramm. 4,23. — Varelli. Naples

1. Voyez première partie p. 338.

2. Greek coins in the Hunterian collection I, p. 68, No 24.

J'avais, ici même¹, essayé de démontrer que la grande ressemblance offerte par la tête de Héra sur les monnaies d'or de Tarente avec celle de Déméter que nous voyons sur quelques rares statères d'argent de Métaponte de type semblable, provenait uniquement de ce que les uns comme les autres devaient être considérés comme les œuvres d'un seul et même graveur, et que selon l'opinion de Mr A. J. Evans c'était au graveur ΚΑΛ... qu'il fallait attribuer les prototypes de la série Métapontine.

Je puis aujourd'hui, grâce à l'amabilité de M.M. Head, Babelon, Gabrici et Seltman, donner ici la photographie de quelques statères d'argent de Métaponte de ce type et nous remarquerons que *sur tous, sans exception*, nous trouvons le *stéphané* remplacé par une *couronne d'épis*.

Par suite il est impossible de voir Déméter sur les statères d'or de Tarente à la place de Héra, car si cette hypothèse, qui est celle de M. Evans, était juste, nous devrions parfois trouver sur les statères d'argent de Métaponte de ce type, le *stéphané* à la place de la couronne d'épis et vice versa, sur les statères d'or Tarentins la parure propre et distinctive de Déméter, ornant les cheveux de la déesse, et cela d'autant plus que j'espère pouvoir démontrer ici que les statères d'argent de Métaponte de cette classe sont pour la plupart les œuvres des deux graveurs Tarentins ΚΑΛ... et ΑΠΟΛ dont nous pouvons relever les signatures sur plusieurs monnaies d'or frappées à Tarente à partir de 340 avant J. C. jusque vers 330 inclusivement². De plus, il existe dans la collection Santangelo à Naples un diobole d'argent de Tarente, apparemment unique et inédit, présentant comme type la tête de Héra, vue de face, portant un *stéphané*³ identique à celui de nos statères d'or, et nous

1. Voir première partie p. 311-313.

2. Voir Pl. IE', Nos 1a 6 et 11, 14, 18, 19 et 21.

3. Voir Fiorelli Catalogo del Museo Nationale di Napoli, Tarentum, No 3092,

voyons par suite que même sur le monnayage d'argent de Tarente, nous retrouvons cette déesse alors que nous y chercherions vainement Déméter.

MÉTAPONTE

Circa 344 avant J. C.

No 1.— Tête de Déméter à dr. couronnée d'épis et coiffée d'un voile diaphane fixé au sommet de la chevelure et rejeté en arrière. Elle porte des pendentifs et un collier de perles. Dans le champ à dr. ΔΑΜΑΤΗΡ. Grèn. au pourtour.

Ar. statère.

Planche 7', 14. Gramm. 7,92. — Collection de Luynes Paris.

No 2.— Même type et inscription.

Ar. statère.

Head Historia Num. p. 64.

META (à gauche). Épi, à dr. bucrane et ΚΑΛ en lettres microscopiques.

Même type, mais à la place du bucrane, une colombe et ΚΑΛ.

No 3.— Même type.

Même type, mais à la place de la colombe, un serpent et ΚΑΛ.

Ar. statère.

Autrefois dans la collection Bunbury (Catalogue de Vente lot No 134).

No 4.— Même type.

Même type sans symbole ΚΑΛ à g.

Ar. statère.

Garrucci T. CIII, No 5.

No 5.— Même type.

Même type. Avec une colombe comme symbole et API.

Ar. statère.

Carelli N. I. V. T. CCII, 69.⁴

Ar. 12. «Testa di Giunone di fronte con sparse chiome ornata di monile e mitella. Rev. Ercole nudo sedente a dr. sopra un sasso della spoglia del leone».

1. Probablement ΑΡΙΣΤΟΞΕΝΟΣ dont nous trouvons la signature associée à celle de ΚΑΛ sur plusieurs statères d'argent de Tarente (Evans Pl. IV, 10 etc.).

Circa 340—315 avant J. C.¹

No 6.—Même type sans grènetis au pourtour. Dans le champ à droite en lettres microscopiques ΑΠΟ.

Ar. statère.

Planche Z', 8. Gramm. 7,905. — British Museum B. M. C. 124).

No 7.—Même type, près du cou à dr. ΑΠ.

Ar. statère.

Planche Z', 9. a) Gramm 7,84 — Ma collection.

» 10. b) » 7,77. — B. M. C. No 122.

No 8.—Même type, sans ΑΠ. Ar. statère.

Planche Z', 11. Gramm. 7,905. — B. M. C. No 123.

No 9.—Même type.

Ar. statère.

Planche Z', 12. Gramm. 7,905. — B. M. C. No 125.

No 10.—Même type à dr. du cou Α, à gauche Π.

Ar. statère.

Planche Z', 13. Gramm. 7,84. — B. M. C. No 121.

META (à dr.). Épi, avec feuille à g. sur la feuille une souris. Sous la feuille Φ.

Même type.

Même type mais Φ au dessus de la souris.

META à gauche, feuille à dr. dans le champ à dr. un cratère, sous la feuille Φ!

Même type META à dr. la feuille à gauche. Dans le champ au dessus de la feuille un trépied, à dr. ΠΡΟ.

Sur le statère No 1 (Pl. C', 14) dont je puis donner ici la reproduction pour la première fois, par suite d'un défaut de frappe, la signature ΚΑΛ n'est pas visible², mais nous voyons que ce même nom existe sur les statères identiques

1. Dans la trouvaille de Bénévent dont Mr Evans nous donne une analyse détaillée [cf. loc. cit. pages 212-215, parmi les 3 statères de Métaponte qui y furent recueillis, se trouvait un exemplaire d'assez belle conservation du type No 7 dont l'émission n'a dû suivre que de peu celle des statères Nos 1a 5. Mr Evans a démontré que cette trouvaille ne comportait que des monnaies frappées entre 344 et 302 av. J. C.]

2. Cf. Evans p. 72 note 92.

Nos 2 à 5, dont je n'ai pu malheureusement me procurer aucune empreinte. M. Evans a fort bien démontré que ce nom de ΚΑΛ ou de Κ, devait être attribué à un graveur et non pas à un magistrat, et que cette même signature se retrouve sur plusieurs monnaies d'argent de Tarente, d'Héracléa et de Métaponte, toujours associée à des œuvres d'un grand mérite.

Nous avons déjà vu¹, par l'étude morphologique des statères d'argent de Métaponte, au type de Zeus (émis durant le séjour d'Alexandre d'Épire à Métaponte²) que c'est au même graveur ΚΑΛ que nous devons aussi attribuer les statères d'or du roi Épirote³ (Pl. IE', 16) frappés à Tarente.

D'autre part, comme l'a fait bien remarqué M. Evans, un admirable statère⁴ de Métaponte, dont Garrucci⁵ donne une gravure imparfaite, et qui nous offre une tête de Dionysos légèrement tournée vers la gauche, signée ΚΑΛ [voir Pl. G', No 16] nous oblige, si nous étudions attentivement le traitement très caractéristique des boucles de la chevelure et le sourire particulier des levres du jeune dieu, à reconnaître que c'est encore au même graveur ΚΑΛ, que nous devons attribuer les rarissimes douzièmes de statère d'or, ainsi que les admirables et non moins rares⁶ dioboles d'argent, au type

1. Voir première partie p. 316.

2. Voyez Planche Γ', No 15, Ar. statère poids grs 7,71 B. M. C. No 89 et Pl. Γ', No 19, poids 7,70. Collection Seltman (sans le pavot et sur le revers).

3. Cf. Evans p. 73.

4. Fiorelli. Col. Santangelo Nos 4018, 4019.

5. Voyez Evans, p. 72 note 93 et Garrucci TCIV, 13 (Minervini, Saggio p. 123 tv. VII, No 13.

6. Voyez Pl. Γ', No 17, Ar. poids 1,15, ma collection et Pl. Γ', No 18, Ar. poids 1,14, Naples [acquisition récente]. Un troisième exemplaire, ayant tour à tour fait partie des collections Carrae, Sim, et X (lot No 291 Pl. X) a été publié par Mr Evans Pl. V No 7.— La légende du revers est ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΤΟΥ ΝΕΟΠΤΟΛΕΜΟΥ et non pas sans l'article au génitif (cf. Millingen, Considérations sur la numis. de l'ancienne Italie; Florence 1841, p. 110 et Evans loc. cit. p. 85). Le British Museum en possède deux exemplaires médiocres [B. M. C. Epirus p. 110]

d'Hélios de face, d'Alexandre fils de Neoptolème (voir Pl. C', Nos 17 et 18).

Sur le revers des vingtièmes de statère d'or de Tarente [Pl. IE', 19-21], du même type que ces derniers, nous trouvons la signature ΑΠΩΛ, que M. Evans hésite à rapporter à un magistrat, mais comme d'une part, sur les avers des statères de Métaponte au type de Déméter voilée du Ταραντίνιδιον, les seuls sigles et inscriptions autres que ΔΑΜΑΤΗΡ, que nous rencontrons sont: ΑΠ ou Α-Π et sur le prototype (No 6) de la deuxième série (Nos 6 à 10) ΑΠΩ en lettres microscopiques, et que d'autre part, sur les statères d'or de Tarente de notre première et deuxième période, nous avons trouvé ce même nom, tantôt sous la forme de ΑΠ [type C No 1, Pl. IE' 6] tantôt sous celle de ΑΠΩΛ [type H No 1, Pl. IE' 18] et que l'avers de ces deux derniers statères offre une similitude vraiment remarquable¹ avec celui des statères de Métaponte signés ΑΠ et ΑΠΩ, il me semble qu'ici aussi nous avons à faire à un seul et même artiste ΑΠΩΛ.... et non à un magistrat.

Du reste ce dernier graveur nous a laissé sa signature sur un autre admirable statère de Métaponte, cachée, pour ainsi dire, sous la coupure du cou *d'une tête de Dionysos jeune couronné de lierre* [Voyez Pl. C' No 14 Col. Santangelo].

Raoul-Rochette², dans sa lettre au duc de Luynes sur les graveurs des monnaies grecques, avait cité cette même variété de statère, comme nous offrant une signature évi-

Nos 5 et 6] et le Musée de Vienne un sixième (cf. Beschr. V. J. v. Schlosser, Wien 1893, p. 94, No 3).

1. Comparez surtout le statère d'or Pl. IE' No 18 et le statère de Métaponte Pl. Z' No 9, où l'arrangement de la chevelure et le relief très prononcé de la narine [qui s'observe sur tous deux] trahissent une seule et même main.

2. Paris 1830 voyez Pl. IV No 31. Cf. aussi V. Sallet Die Künstlerinschriften auf griech. Münz. p. 12 et 34 et Imhoof-Blumer, Unedirte Münzen en Berl. Bl. V. 1864, 34.

dente d'un artiste et nous savons que les graveurs¹ ΣΠΛΥ, ΑΡΙΣΤΟΞΕ, ΠΟΛΥ et ΑΡΙΣΤΙ² ont signé de même, et à la même place quelques beaux statères d'argent de Métaponte de types variés.

Peut-être devons nous, par suite, reconnaître dans le sigle Α que nous voyons sur un statère d'or de Tarente au type de Héra [type B No 2 Pl. IE' 8], une autre abréviation du nom de ce même graveur³ ΑΠΩΛ qui aurait signé ainsi une de ses premières œuvres.

Voici donc, selon toute probabilité, deux artistes de grand mérite, ΚΑΛ et ΑΠΩΛ, employés à Tarente et à Métaponte. M. Evans a fort bien démontré que le premier des deux a également exercé ses talents à Héracléa⁴, et je crois pouvoir montrer ici que nous devons aussi attribuer au même graveur ΚΑΛ, quelques magnifiques statères de Thurium.

Considérons en effet les deux admirables statères Nos 20 et 21 de la Planche G', signés d'un Κ microscopique sur le côté du casque d'Athéna. Tous deux présentent quelques particularités remarquables. Sur le premier⁵, Scylla tient dans la main droite un trident au lieu d'un gouvernail ou d'un fragment de rocher. Ici le graveur Κ.. à attribué au monstre marin, par habitude, le symbole même du fils de Poséidon : le trident que nous voyons dans la main de Taras sur presque tous les statères d'argent de Tarente signés Κ⁶

1. B. M. C. Nos 74, 93, 94, 95.

2. Sur un statère inédit vendu à Paris le 12 Dec. 1899 (Vente Sambon lot No 100).

3. Il va sans dire que le nom d'ΑΠΩΛ que nous rencontrons sur plusieurs monnaies d'or de Tarente après 281 av. J. C. ne saurait avoir rien de commun avec celui qui nous occupe ici (cf. Evans p. 84 note 110).

4. Voyez Pl. Z No 4 Ar. statère poids grs 7,76 B. M. C. No 28 p. 228, signé sur l'avers Δ Κ φ et sur le revers ΚΑΛ. Cf. Evans p. 54-55 fig 4.

5. B. M. C. No 69 p. 293 Ar. 8 poids grs 7,71.

6. Voyez par exemple Pl. Z' No 5 Ar. statère poids 8 gramm. Ma collection (Evans Type M No 1. Periode III circa 345 av. J. C.). Le sigle Δ que nous voyons sur l'avers doit être comparé au Δ que nous voyons, associé à Κ et Φ. sur le statère de Héracléa No 4 Pl. Z'.

ou ΚΑΛ¹. Une remarque semblable peut être faite si nous examinons le revers du même didrachme de Thurium, par hypothèse gravé par l'artiste Tarentin ΚΑΛ. Ici ce dernier a remplacé, à l'exergue du taureau cornupète, le thon (?) qui occupe généralement cette place, par le *dauphin*² qu'il excellait à graver sur les statères d'argent de Tarente.

Nous avons déjà vu que le deuxième³ statère de Thurium, reproduit Pl. C' No 21, était signé, tout comme le précédent, d'un Κ microscopique, par suite nous ne pouvons que l'attribuer au même artiste. Sur le revers nous voyons la même signature Κ sur la croupe du taureau. Ici le graveur ΚΑΛ a essayé de signer *en artiste* et Raoul-Rochette⁴, qui avait cité ce dernier type comme nous offrant une signature de graveur évidente, avait cru devoir y reconnaître le sigle de ΚΛΕΥΔΩΡΟΣ, l'artiste bien connu de Vélia. Cette hypothèse est inadmissible, car nous savons que ce dernier, en signant d'une façon abrégée, employait toujours ΚΑΕΥ en monogramme⁵, et jamais le sigle Κ.

Du reste cette façon bizarre de signer, comme l'a fait remarquer Imhoof-Blumer, dans ses « Monnaies Grecques » (p. 7), ne présente pas un fait isolé. Parmi les sigles relevés sur la croupe du taureau nous rencontrons à Thurium les lettres Α Ε Μ Φ ΔΑ et ΥΕ. Ce n'est guère⁶ que sur le monnayage d'argent de Tarente que nous retrouvons cette même ma-

1. Voyez Pl. Z' No 6 Ar. statère poids grs 7,66 ma collection. signé sur l'avers Τ Δ ΚΑΛ (Evans type I. Période IV, et Pl. Τ' No 7 Ar. poids grs 7,72 Col. Santangelo (Evans type G No 4, Période IV) signé sur l'avers Τ Α Μ et ΚΑΛ.

2. Ce n'est qu'exceptionnellement que nous trouvons à Thurium le dauphin à l'exergue du taureau cornupète, cf. B. M. C. No 45, 2 dauphins et un trépied, associés à la signature ΣΙ et No 93-94 avec la signature ΣΩ. Il est à remarquer que ces deux noms sont très fréquents sur les statères d'argent de Tarente et nous les avons vu figurer sur quelques monnaies d'or.

3. B. M. C. No 53 p. 292 Ar. 8 poids 7,45.

4. Loc. cit. pl. III 23.

5. B. M. C. Vélia Nos 60, 61, 70, 73, 74 à 82.

6. Voyez I. Blumer loc. cit. p. 7.

nière de signer. Je possède, en effet, dans ma collection trois statères d'argent de types variés, dont le premier est signé d'un Α sur la croupe du cheval¹, et les deux autres d'un Η sur le dos du dauphin. L'un de ces derniers est semblable à l'exemplaire de M. I. Blumer, publié par M. Evans², mais de très belle conservation, et offre, en face du cavalier couronnant son cheval, un caducée planté en terre et la signature Α sous le cheval, l'autre³ du même coin que l'exemplaire de la collection Hunter de Glasgow, publié par M. Maedonald dans le tome premier de son catalogue [Pl. V No 9]. Il ne faut pas oublier enfin le beau statère du type dit de «*Dēmos*», sur lequel nous remarquons la signature Ε également placée sur le dos du dauphin⁴.

Par suite il me semble que nous pouvons attribuer au graveur ΚΑΛ le statère No 21 de la Planche Ζ' du moment que ce même procédé de signer se retrouve à Tarente.

Il existe du reste une troisième variété de statère de Thurium⁵ d'une fabrique légèrement plus récente, sur laquelle nous trouvons encore le trident dans la main de Scylla, mais cette fois-ci signée ΚΑΛ à côté de la tête d'Athéna et encore sur le revers, entre les pieds du taureau cornupète [ΣΙ au dessus du taureau]. A l'exergue de ce dernier, à la place du dauphin, nous voyons cette fois-ci, une Niké stéphanophore. Ce dernier symbole se trouve sur un grand nombre de sta-

1. Voyez Revue Inter. 1898 p. 126 et Pl. I No 12 où j'ai décrit pour la première fois ce statère unique.

2. Evans Pl. III No 1.

3. Il existe deux autres exemplaires de cette rarissime variété, l'un au Cabinet des Médailles de Paris, l'autre au Musée d'Athènes.

4. Beschr. der antiken Münzen, Berlin III Pl. XI No 174 et A. V. Sallet, loc. cit., p. 15.

5. L'exemplaire du British Museum (B. M. C. Thurium p. 295 No 85) dont j'ai une empreinte entre les mains, laisse trop à désirer au point de vue de la conservation pour être figuré ici (cf. Maedonald loc. cit. No 68 p. 110).

tères d'argent de Tarente et plus d'une fois associé à la signature du graveur ΚΑΛ¹.

Parmi les plus beaux statères que nous pouvons encore attribuer, il me semble, à ce même artiste ΚΑΛ, je tiens à citer, en terminant, les admirables et rarissimes didrachmes de Métaponte, au type d'un jeune héros casqué, portant de légers favoris². Ici nous ne trouvons encore que sous la forme abrégée de Κ, le nom de ce graveur, c'est du reste ainsi, comme nous l'avons déjà vu, qu'il signait la plupart des statères d'argent de Tarente de la fin de la troisième période de Mr Evans (c. 345 av. J. C.), ainsi que plusieurs autres types de Métaponte³ et d'Héracléa⁴, tous remarquables par la délicatesse extrême de leur exécution et la finesse parfois trop recherchée de leur style.

Si je viens, peut-être, d'insister trop longuement sur un sujet qui sort des limites de cette étude, c'est uniquement parceque, malgré les conclusions pourtant si exactes et si logiques de M. A. J. Evans, dans ses « Horsemen de Tarentum », je n'ai vu citer par personne autre que lui, depuis la publication de son admirable monographie, le nom du graveur ΚΑΛ, parmi ceux qui forment la liste, pourtant si courte, des noms des graveurs de l'antiquité grecque dont nous ayons pu identifier la signature, alorsqu'il suffisait d'une comparaison

1. Voyez Evans type H Période IV No 6 et type K No 1 (Pl. XI 8).

2. Grâce à l'amabilité de M. Gabrici je puis donner ici (Planche Z', No 2) la reproduction d'un des exemplaires de la collection Santangelo. Fiorelli qui considérait ce type [voyez le catalogue de la col. Santangelo No 4093] comme nous offrant une tête de Mars, avait lu la légende ΘΑΡΡΑΣ—ΑΡΕΣ?? et à droite Κ—C'est selon toute probabilité la tête d'un jeune héros local « Tharragoras » et la légende devrait être lue ΘΑΡΡΑΓΟΡΑΣ (cf. Blumer Mon. Gr. Pl. A 2). Il est à noter que le nom de ΟΝΑ (sic) que nous voyons sur le revers de ce même statère, à côté de l'épi, se retrouve sur un didrachme unique de Tarente de la collection Santangelo (Evans type H No 1 Période IV) associé à un avers signé ΚΑΛ.

3. Voyez Planche Z' No 3. Col. Santangelo Naples Fiorelli No 4035.

4. Voyez Planche Z' No 1. B.M.C. Héracléa p. 229 N° 33 Ar. 8 poids grs 7,84.

minutieuse des monnaies d'argent de Tarente de Métaponte, Thurium et de Heracléa, frappées entre 345 et 334 av. J. C., et signées Κ ou ΚΑΛ, pour obliger, même les plus sceptiques à y reconnaître les œuvres d'un seul et même graveur, dont le mérite ne fut surpassé en Magna Graecia, par personne, si ce n'est par le premier artiste qui signait d'un Φ, quelques admirables statères de Thurium, Terina et Pandosia.

Marseille, Avril 1901.

MICHEL P. VLASTO

(Tome 2e pages 304-340)

Errata.

Corrige.

<i>Page</i>	<i>ligne</i>		
306	1 (Note 1)	coquillage	<i>lisez</i> coquillage
312	4	s'appuye	" s'appuie
314	1 (Note 1)	Statères Nos 11 et 12	" Statères Nos 8 et 9
318	1 (Note 1)	Sur un de rares	" Sur un des rares
319	dernière (Note 2)	Voir Pl. IE' No 14	" Voir Pl. IE' No 13
326	6	Qu'il tient des 2 mains	" Qu'il tient de la main dr.
330	dernière (Note 1)	revers des $\frac{1}{4}$ de statère	" revers des $\frac{1}{8}$ de statère
332	17 (Type R 4)	Pl. IZ' 7 a' Gramm. 4,23	" Gramm. 8,23
334	32 (Type S 5)	Pl. IH' 5 c) Gramm. 2,15	" ... c) Gramm. 2,15
335	11 (Type S 7)	Rev. Même type dans le champ à droite	" ... dans le champ à gauche

Statère e) Type K No 1 page 320 }
" e) " X No 1 " 339 } Aujourd'hui dans la Col. de Sir H. We-
Demi statère b) " P No 6 " 329 } ber Londres.

M. P. V.

DER DIDYMAEISCHE APOLL DES KANACHOS

Bei der Aufzählung der berühmten Erzbildner und ihrer Werke nennt Plinius¹ auch den Apollo Philesios² des Kanachos im Didymaion zu Milet, welcher in der so hoch gefeierten äginetischen Bronze ausgeführt war, und fährt dann fort: *cervomque una ita vestigiis suspendit ut linum subter pedes trahatur alterno morsu calce digitisque retinentibus solum, ita vertebrato dente utrisque in partibus, ut a repulso per vices resiliat.* Diese unklare Ausdrucksweise scheint mehrere Deutungen zuzulassen. Gestützt auf das Zeugnis einer bei Müller-Wieseler abgebildeten Gemme³ denken sich Welcker und Urlichs⁴ das Thier als mit den Hinterfüssen auf dem Boden stehend, während die Vorderfüsse in der Hand des Gottes lagen. Auch Miss Sellers⁵ und Cecil Smith⁶ schliessen sich dieser Ansicht an, den aber hieraus sich er-

1. Plin. N. H. XXXIV 19 = Overbeck, Schriftqu. 406.

2. Brunn bezeichnet ihn als Colossalbild, wohl mit Unrecht, da ihm der ismische Apollo in Theben aus Holz der Grösse nach glich.

3. Müller-Wieseler, Denkmäler I, 61.

4. Die ältere Litteratur ist angeführt bei Petersen, Der Apollo mit dem Hirsch des Kanachos. Arch. Zeit. XXXVIII (1880), S. 22 f.

5. The Elder Pliny's chapters on the history of art p. 61.

6. Proceeding of the Soc. of Antiquaries 2 ser. XI 1887 p. 251 ff., citiert bei Furtwängler, Die ant. Gemmen Bd III S. 190.

gebenden Gegensatz zu den entscheidenden Münzbildern von Milet erklärt Miss Sellers durch ein Missverständnis des Plinius, indem die Quelle, aus der die Stelle geschöpft sei, die genaue Position des Hirsches nicht angegeben habe, während Smith dagegen die Gemmen-Darstellung als die ursprüngliche ansieht und die abweichenden Münzbilder durch eine Restauration deutet, die an der Statue des Gottes nach ihrer Rückerstattung durch Seleukos vorgenommen wurde.

Die Gründe, welche gegen diese Annahme der Aufstellung des Thieres sprechen, hat in treffender Weise Petersen¹ erörtert, wenn auch seine Zweifel an der Echtheit der Gemme unbegründet waren². Die Texterklärung sowohl auch die Construction des mechanischen Thieres, welche der genannte Gelehrte in geistvoller Weise für die alte Anschauung supposed, muss jedoch in mehrfacher Hinsicht Zweifel erregen. Petersen denkt sich den Hirsch stehend auf der Hand des Gottes, die Füsse mit Zapfen versehen, welche in Scheiden eingreifen, so zwar, dass durch das Ziehen des Fadens das Thier in eine Art wiegender oder hüpfender Bewegung versetzt wird. Um diese Construction³ mit dem Pliniustext in Einklang zu bringen, ist er gezwungen, *calx* und *digiti* auf die Hand des Apoll zu beziehen; *calx* bekommt dabei die Bedeutung «Handballen», was wohl ganz unmöglich ist. Ferner fasst Petersen *solum* als Adverb mit Auslassung des Objectes bei *retinentibus*, was ebenfalls beides in gleicher Weise bedenklich, wenn nicht gar völlig unzulässig ist. Ausser diesen philologischen Bedenken sprechen aber auch gewisse innere Gründe gegen Petersen's Ansicht. So zeigen

1. a. a. O. S. 23.

2. Die Wiederholungen derselben zählt auf Furtwängler a. a. O. zu Tf. XL I und 2.

3. Vgl. Arch. Zeit. XXXVIII S. 192.

die Milesischen Münzbilder¹ das Thier vielfach auf der Hand des Gottes sitzend, womit die Payne-Knight-Bronze des Britischen Museums übereinstimmt. Es ist unerfindlich, wodurch diese Abweichung verursacht worden sei, wenn die Statue den Hirsch stehend trug. Ebenso unklar bleibt der Zweck der ganzen Einrichtung. Derselbe kann doch zweifellos nur der gewesen sein, dem Cultbild in seinem Attribut in überraschender und für den Besucher wirksamer Weise den Schein des Belebtseins einzuflößen. Offenbar wird dies aber durch die wiegende Bewegung des Hirsches in der Petersen'schen Construction nicht erreicht, auf das Niveau eines Spielzeugs jedoch der ganze Adnex herabgedrückt durch die Kleinheit des Thieres, wenn dasselbe auf der Handfläche Platz finden soll.

Gewiss ist die Frage nach der technischen Construction des von Plinius so unklar beschriebenen Mechanismus an und für sich von geringer Bedeutung. Wert erhält sie erst dann, wenn es gelingt, mit ihrer Hilfe den Text des Autors mit den Münzbildern und gegebenen Falls den Monumenten in Übereinstimmung zu bringen.

Auszugehen ist in diesem speziellen Falle von dem Zeugnisse der Münzen, denn die zuletzt von Smith herbeigezogenen geschnittenen Steine sind durch keinen zwingenden Grund mit dem Apollo des Kanachos in Verbindung zu bringen und die Ansicht des genannten Gelehrten einer späteren Reconstruction eine durch nichts gestützte Hypothese

Da ist es denn höchst auffällig, dass die Münzdarstellungen einund dieselbe Statue bei sonst fast identischer Wiedergabe einmal mit dem ruhenden, das andere Mal mit dem

1. Ausser den bei Müller-Wieseler A. D. I. 19-20 wiedergegebenen vgl. besonders Catal. of the Gr. Coins in the Br. M., Ionia pl. XXII No 9-10 und den Berl. Karneol bei Furtwängler a. a. O. Tf. XLIV 57.

aufrecht stehenden Thiere zeigen. Und dies schwerwiegende Zeugnis liefert denn auch den Fingerzeig für das Verständnis der so dunklen Pliniusstelle. Offenbar bestand der Zweck des Mechanismus darin, das für gewöhnlich auf seiner Unterlage ruhende Thier durch den Zug an einer Schnur sich erheben zu lassen—es stand auf einmal, was der oben erhobenen Forderung des Scheines von Belebtsein, besonders dem naiven Beschauer gegenüber, gewiss völlig entspricht. Die beiden verschiedenen Münztypen zeigen also das Cultbild einmal mit dem ruhenden, das andere Mal mit dem functionierenden Mechanismus. Was dessen technische Construction anbelangt, so ist dieselbe auch mit den primitivsten Hilfsmitteln leicht zu bewerkstelligen, und der folgende Vorschlag einer solchen gibt gewiss nur die eine mehrerer Möglichkeiten, die den Worten des Plinius völlig gerecht wird.

Im ruhenden Zustande sitzt der Hirsch¹, genau entsprechend dem milesischen Münzbilde, auf der Hand und dem vorgestreckten Vorderarme des Apoll, den Hals hoch aufgerichtet; nur durch diese Annahme gelangt man zu einem erträglichen Größenverhältnis zwischen dem Gotte und seinem Thier. Mit der Hand der Statue-fest verbunden ist eine hohle Stange, welche den Leib des Hirsches durchbohrt und durch den Hals bis in den Kopf hinaufreicht. Diese Röhre hat quadratischen Querschnitt, sodass eine Seitenbewegung des Hirsches um sie als Achse ausgeschlossen ist. Ihr oberes Ende trägt an zwei einander gegenüber liegenden Seiten je ein kleines Röllchen. Im Innern des (natürlich hohl gegossenen) Thieres befinden sich zwei Ösen, und zwar symmetrisch zu beiden Seiten der den Hirschleib durchbohrenden Röhre,

1. Über Hirschdarstell. auf kleinas. Münzen vgl. Imhoof-Keller, Thier- und Pflanzenbilder etc. zu Tf. II, 35.

welche auch noch gleich unterhalb der oben erwähnten Röllchen je einen kleinen Dornfortsatz trägt. Durch jede der beiden Ösen ist eine Schnur gezogen, welche über das mehrerwähnte Röllchen führt. Nach ihrem Eintritt in die Röhre vereinigen sich beide Schnüre zu einer einzigen. Wird nun an dieser Schnur gezogen, so steigt der Hirschkörper an der Hohlstange als Führung in die Höhe, und zwar soweit, bis die Innenfläche des Thierbauches an die Dornfortsätze unter den Röllchen gelangt.

Im Ruhezustand lag das Thier auf den Beinen. Diese nun sind gelenkig mit dem Hirschkörper verbunden; bei dem Hinaufbewegen desselben infolge des Zuges werden sie sich vermöge der eigenen Schwere nach der Verticallage zu bewegen,— mit anderen Worten, der Hirsch stellt sich auf. Um jedoch einen sicheren Stand auf der glatten Metallfläche des Armes und der Hand zu ermöglichen, ist noch eine besondere Einrichtung nöthig, welche jedoch an Vorder- und Hinterbeinen naturgemäss nicht die gleiche ist.

Diese Vorrichtung ist ganz allgemein als ein Zahnfortsatz zu denken, welcher die feste Verbindung zwischen dem Hirschfuss und der Statue herstellt und sich an dem ersten befindet. Wenn nun der Hirsch, soweit als es die Dornfortsätze an der Röhre gestatten, emporgestiegen ist (und zwar muss diese Höhe um ein geringes grösser sein als die Länge der Beine), die Beine nach abwärts sich bewegen, so treffen die Hinterfüsse und natürlich zuerst mit der Zehenspitze auf die horizontale Armfläche. Ist nun der Zahn, welcher die Verbindung herstellen soll, an der Ferse angebracht und greift er in eine correspondierende Öffnung am Arm, dann wirkt er genau so wie der Stollen am Hufeisen der Pferdes—er stellt den Fuss vertical auf die Unterlage. Die Vorderfüsse jedoch kommen auf den Handteller zu stehen. Abgesehen davon, dass dieser ja concav gewölbt

ist, empfiehlt es sich, die Hand aus rein statischen Gründen als leicht in der Wurzel nach unten abgebogen anzunehmen, da dadurch das Hauptgewicht des Thieres auf den ja viel tragfähigern Arm zu liegen kommt¹. Bewegt sich nun der Vorderfuss nach abwärts, so trifft die Ferse desselben auf den Handballen, die Zehen kommen zum Handteller und so muss denn der Zahn, der die Verbindung herstellt, vorn an den Zehen sitzen, da ja eine Niveaudifferenz zwischen Handballen und -teller besteht. — Der Vorgang ist also, in Kürze wiederholt, der, dass durch einen Zug an der Schnur der Hirsch in die Höhe steigt, etwas höher als seine Beine, und beim Loslassen der Schnur sich vollständig fest aufstellt. — Betreffs des Niederlegens sei nur ganz nebenbei erwähnt, das dieses ebenso einfach durch einen Mechanismus bewerkstelligt werden kann, indem durch eine zweite Schnur, die (natürlich im Innern) zu den 4 Beinen führt, diese umgelegt werden, nachdem man durch ein Hochheben mittels der ersten Schnur die Zähne aus dem Eingriff gelöst hat.

Die Gegenprobe auf die Richtigkeit der Construction wird sich daraus ergeben, ob sich diese in ungezwungener Weise mit der Beschreibung des Plinius in Übereinstimmung bringen lässt.

Bereits Petersen hatte richtig erkannt, dass die Hand vorgestreckt war, «da suspendere so häufig nicht ein von oben herabhängendes, sondern von unten getragenes, nur nicht direct und massiv unterstütztes bezeichnet». Dagegen kann, wie bereits oben erwähnt, *solum* unmöglich als Adverb gefasst werden, es ist vielmehr Object. Nur braucht

1. Vielleicht darf man sich auch denken, dass die Finger gleichsam haltend aufgebogen und nicht gestreckt waren und so der Contour des Thierrumpfes folgten. Dadurch erscheint dann die Niveaudifferenz zwischen Handballen und -teller noch erhöht.

solum nicht den Fussboden¹ zu bedeuten, sondern kann ganz allgemein jede Unterlage bezeichnen. So spricht Vergil² von einem *solum cereale* und bezeichnet die Unterlage aus Brot, worauf Obst gespeist wurde. Es sind also hier Handteller und Unterarm als «Unterlage» ganz passend mit einem Worte zusammengefasst. Der *alternus morsus*, das abwechselnde Eingreifen, bezieht sich auf die Vorder- und Hinterfüsse des Hirsches in Verbindung mit *calx* und *digiti*, was wiederum beides nur auf das Thier gedeutet werden kann; es griffen eben, wie oben gezeigt, nothwendigerweise abwechselnd Ferse und Zehen mit dem *dens vertebratus* in das *solum* ein.— Wird nun noch die Wendung *a repulso temporal* gefasst, so bekommt der Schlusssatz die sinngemäße Bedeutung, dass der Hirsch nach jedem Aufschlagen mit diesem abwechselnd sich erhob. Wollte man an dieser abgeschwächten Bedeutung von *resilire* Anstoss nehmen, so kann an ein Wiederaufspringen nach dem Niederlegen gedacht werden. Plinius hat also in diesem Falle seine Quelle mit vollem Verständnis ausgeschrieben, und auch die Annahme einer *Corruptel*³ ist gänzlich unnöthig. Der Autor beschreibt eben nur die von aussen sichtbaren Theile des Mechanismus, indem ja die Führungsstange für den Beschauer, durch die Vorderfüsse bedeckt, unsichtbar blieb. Auch darf man füglich daran zweifeln, ob man den Tempelbesuchern überhaupt eine Erklärung der Construction gab.

Ziemlich allgemein wird die aus Etrurien stammende Payne-Knight-Bronze des Britischen Museums⁴ als die ge-

1. So fasst es auch Furtwängler a. a. O. S. 190.

2. Aen. VII. 411.

3. Miss Sellers vermutet eine solche im Worte »linum», wofür der Bamberg. in litum hat.

4. Zuletzt abgeb. und bespr. im Catal. of Gr. bronzes in the Br. M. pl. I No 209.

treueste uns bisher bekannte Wiederholung des Apollo Philesios angesehen, und thatsächlich stimmt sie im wesentlichen Theil mit der oben vorgeschlagenen Wiederherstellung insofern überein, als sie das Thier ruhend zeigt, dagegen fehlt die von den Münzen bei ihm bezeugte Wendung des Kopfes. Es liegt also jedenfalls keine genaue Replik des Statue des Kanachos vor; daher auch der Umstand, dass der Hirsch nur auf der Handfläche Platz findet, nicht sonderlich ins Gewicht fällt. Wenn man nun auch das Zeugnis der Münzen, welche das Thier auf dem halben Unterarm liegend resp. stehend zeigen, als technischen Zwang erklärt, so ergiebt sich doch, falls man dem Hirsch bloss die Hand als Platz anweist, ein so schreiendes Missverhältnis der Grösse zwischen dem Gott und seinem Attribut, dass dessen Hirschcharacter völlig verloren ginge.

Ohne damit mehr als eine blosse Vermuthung aussprechen zu wollen, sei hier auf eine Marmorstatuette des Museo Chiaramonti¹ hingewiesen, welche eine weitgehende Übereinstimmung mit den Münzen von Milet aufweist und vielleicht darauf Anspruch erheben darf, als Replik der Statue des Didymaion zu gelten. Die Stütze deutet auf ein Bronzeoriginal, der beigelegte Köcher sichert die Bezeichnung als Apollo. Ein Hirschkalb liegt auf der Hand und dem Unterarm des Gottes, und alle Umstände deuten darauf hin, dass die Reconstruction das getroffen habe². In der frei he-

1. Abgeb. Cl. 247 4. R; ich finde selbe sonst nirgends erwähnt.

2. Ich verdanke der Güte W. Amelung's eine genaue Angabe der Ergänzungen: Obertheil des Schädels, Diadems und Kranzes längliche Flicken im Vordertheil des Halses, freistehende Theile der Schulterlocken, rechter Arm mit Hand und Thier auf dem rechten Arm muss ein Thier gelegen haben, bemerkt Amelung hinzu) und grossen Flicken in der rechten Seite, l. Hand und Theile des Gelenkes, l. Bein von der Mitte des Oberschenkels mit Fuss, halber r. Unterschenkel mit Fuss, . . . Basis. — Gebrochen waren Kopf, l. Unterarm, r. Bein.

rabhängenden linken Hand ist unbedenklich der Bogen zu ergänzen.

Der Gott steht streng aufrecht nach dem Schema der Apollofiguren der « zweiten Reihe »¹, und trotz der flauen Copistenarbeit ist die noch stark archaische Formengebung deutlich wahrzunehmen. Ist auch im Kreise des Kanachos bereits die unwahre Seiteneinschnürung des Rumpfes überwunden, wie dies gleicherweise die Payne-Knight-Bronze und der Apoll von Piombino zeigen, so herrscht doch noch das übermässige Vordrängen des äusseren schiefen Bauchmuskels, die fast geometrische Theilung durch die Inserptionen des geraden Bauchmuskels und die überstark angegebene Inguinalfalte, die ja noch im Polykletischen Kreis typisch wiederkehrt.

Fast noch mehr als der Körper hat offenbar der Kopf unter der Hand des Copisten sein ursprüngliches Gepräge verloren. In zwei Locken fallen beiderseits die Haare auf die Schulter herab, das Gesicht hat derbknochigen Bau mit starker Entwicklung der oberen Partie, das Kinn ist gleichwie am Payne-Knight-Apoll kräftig entwickelt, wie denn überhaupt eine starke physiognomische Ähnlichkeit zwischen diesem und der Statuette des Museo Chiaramonti constatierbar ist. Das Haar hat seinen originalen Character völlig verloren, die tiefen Bohrlöcher scheinen auf dicht neben einander liegende Ringellöckchen zu deuten. Jedenfalls ging das Original auf ein Werk der reifarchaischen Kunst zurück, also einer Zeit, in der man sich nach dem Zeugnis des Pausanias den Sikyonischen Meister wirkend zu denken hat, und die Übereinstimmung mit den Milesischen Münzen und mit der aus dem Bericht des Plinius sich ergebenden Construction des mechanischen Thieres lassen es vielleicht nicht zu ge-

1. Vgl. Collignon, Hist. de la sculpt. Gr. S. 198 f.

wagt erscheinen, hiebei an den gefeierten Apollo Philesios aus dem Didymaion zu denken¹.

Prag im Mai 1901.

Dr ARTHUR MAHLER

1. Eine höchst wichtige Parallele liefert die in der letzten Nummer der Jahresshefte von Reichel und Wilhelm publizierte österr. Ausgrabung des Heiligtums der Artemis von Lusoi. Die daselbst als Figur 25 abgebildete Terracotta zeigt die Göttin als πότνια θηρῶν mit einem Rehkalb, welches genau so auf Hand und Arm aufliegt, wie es die oben gegebene Reconstruction fordert.

NUMISMATIQUE

DES VILLES DE LA PHENICIE

(Suite. Voyez p. 33 s.)

D O R A

(*Planche Z'.*)

MONNAIES AUTONOMES NON DATÉES

I.

752. — Aplustre. | Caducée ailé. Dans le champ, ΔΩ—ΠΙ.
Grènetis au pourtour.

AE 13 $\frac{1}{2}$. — Hémi-chalque. De Sauley, Numism. de la Terre-Sainte, p. 143,
No 6, planche VI, fig. 8.

II.

753. — Tête tourelée de Tyché à droite, les cheveux relevés en chignon sur l'occiput, et ayant un voile sur la nuque. Grènetis au pourtour.

ΔΩΡΕΙΤΩΝ, à droite, ΝΑΥΑΡ. à gauche. Astarté tourelée, debout de face et regardant à droite. La déesse est vêtue d'une tunique talaire et d'un péplos. Elle s'appuie de la main droite sur un mat muni de sa voile, et porte sur le bras gauche, une corne d'abondance. Grènetis au pourtour.

AE 22. — Dichalque. British Museum. — De Sauley, Loc. cit., p. 142, No 4,
planche VI, fig. 6.

MONNAIES AUTONOMES DATÉES DE L'ÈRE DE POMPÉE
inaugurée en 64 avant J. C.

III. (En 63 avant J. C.).

- 754.**—Même droit. | Astarté, tourelée, debout de face, regardant à gauche, vêtue d'un long chiton. De la main droite, elle s'appuie sur la barre d'un gouvernail, et elle tient sur le bras gauche une corne d'abondance. Dans le champ, à gauche, la date Λ A (an 1), à droite, les lettres ΔΩ Gr.

AE 24. — Chalque, gr. 9. Babelon, Perses Achémén., p. 271, No 1862, pl. XXXIII, fig. 10 (classée à Tripolis de Phénicie)¹. — Mionnet, t. VIII suppl., p. 258, No 94. — Sestini, Descriz. delle med. ant. gr. del Mus. Hederv. t. III, p. 84, No 3. — De Sauley, Numism. de la Terre Sainte, p. 142, No 5.

IV. (En 64 après J. C.)

- 755.**—Même type | ΔΩΠΙΤΩΝ (variétés avec ΔΩΡΕΙΤΩΝ en légende circulaire à droite). Type au droit. | d'Astarté tourelée debout, comme au revers du No 753. Dans le champ, à gauche, en légende circulaire, la date Λ PKH (an 128). Grènetis au pourtour.

AE 19. — Chalque, gr. 5,20. Babelon, Loc. cit., p. 206, No 1426, pl. XXVII, fig. 24. — De Sauley, Numism. Terre-Sainte, p. 143, No 10 donne la même pièce avec la date Λ PKE (an 125). — Mionnet, t. V, p. 360, No 150, a lu Λ PKH comme Mr Babelon.

AE 20. — Chalque. Catal. Walcher de Molthein, p. 264, No 3117.

V. (De 64 à 68 après J. C.).

- 756.**—Même type | ΔΩΠΙΤΩΝ—PKH (an 128) en 2 lignes au droit. Gr. au p. | au dessus d'une galère. Grèn. au pourt.

AE 16. — Hémi-chalque, gr. 3,30. Coll. du Dr P. Schroeder à Beyrouth.

AE 18. — Hémi-chalque. De Sauley, Numism. Terre-Sainte, p. 143, No 11.

1. Cette pièce, cédée par moi au Cabinet de France, m'avait été procurée par un marchand de Sour (Tyr).

757. — Même tête de Tyché | Même revers, avec la date
à g. | BΑΡ (an 132).

AE 15. — Hémi-chalque, gr. 3,20. Ma collection.

VI. (De 64 à 75 après J. C.).

758. — Tête lau- | ΔΩΡΙΤΩΝ (variété ΔΩΡΙ.. ΡΙΤΩΝ).
rée de Zeus, à droite. | Astarté tourelée, debout de face, regardant à droite. Le tronc et les membres inférieurs sont revêtus d'un chiton taillaire. Les épaules et les bras sont nus. La déesse tient de la main droite, un mat avec sa voile, et sur le bras gauche, une corne d'abondance. Au milieu du champ, à gauche, en ligne horizontale, la date Λ ΡΚΗ (an 128). Grèn. au pourtour.

AE 24. — Dichalque, gr. 12,76. Babelon, Perses Achémén., p. 205, No 1424, pl. XXVII, fig. 23.

AE 23. — Dichalque, gr. 9,30. Babelon, Loc. cit., No 1425. — Mionnet, t. V, p. 360, No 149. — De Sauley, Loc. cit., p. 143, No 9.

La légende du revers de cette pièce, mal lue ΔΩΡΗΝΙΤΩΝ par Mionnet, t. V, p. 359, No 148, a été reproduite par De Sauley, Loc. cit., p. 143, No 7 et Alex. Boutkovski, Répert. pratique, p. 391. Eckhel, Doctr. num. veter. t. III, p. 363, a lu la légende de la même pièce ΔΩΡΙΤΕΙΤΩΝ, reproduite après lui par Mionnet, t. VIII suppl., p. 259, No 96. — De Sauley, Loc. cit., p. 143, No 8. — Alex. Boutkovski, Répert. prat., p. 391.

759. — Même droit. | Même revers, avec la date
PKΘ (an 129).

AE 23. — Dichalque. De Sauley, Numism. Terre-Sainte, p. 143, No 12, attribue cette pièce au Cabinet de Paris. Comme elle n'est pas décrite par Babelon, Loc. cit., je la crois douteuse.

760. — Même droit. | Même revers, avec la date
ΑΛΡ (an 131), et la légende
ΔΩΡΕΙΤΩΝ.

AE 23. — Dichalque, gr. 10,42. Babelon, Perses Achémén., p. 206, No 1429, pl. XXVII, fig. 25. — Mionnet, t. V, p. 360, No 153. — De Sauley, Loc. cit., p. 143, Nos 13 et 14, pl. VI, fig. 7.

AE 23. — Dichalque, avec la légende ΔΩΡΙΤΩΝ. Coll. du Séminaire Sainte-Anne, à Jérusalem.

761. — Même droit.

Même revers, avec ΔΩΡΙ-
ΤΩΝ et la date ΘΑΡ (an 139).

AE 20. — Dichalque. British Museum. — De Sauley, Numism. Terre-Sainte, p. 143, No 15. — Combe, Vet. pop. et reg. num. p. 226, No 1. — Mionnet, t. VIII suppl., p. 259, No 95.

MONNAIES IMPÉRIALES DATÉES DE L'ÈRE DE POMPÉE.

VII. *Caligula (de 37 à 41 après J. C.).*

762. — Tête laurée de Zeus, à droite. Grènetis au pourtour.

ΓΑΙΟΥ en légende verticale à droite, ΔΩΡΑ à gauche. Trépied. Grènetis au pourtour.

AE 16. — Hémi-chalque. De Sauley, Numism. Terre-Sainte, p. 144, No 1, pl. VI, fig. 9.

VIII. *Vespasien (de 69 à 79 après J. C.).*

763. — KAICAP ΟΥΕCΠΑC.— AYTOKPAIΩP. Tête laurée de Vespasien, à droite. Grènetis au pourtour. Tête tourelée de Tyché, en contremarque sur l'effigie.

Légende et type d'Astarté debout comme au revers du 758. Dans le champ, à gauche, ΒΑΡ (an 142).

AE 21. — Chalque. De Sauley, Numism. Terre-Sainte, p. 144, No 1

764. — KAICAP ΟΥΕCΠΑCIA- NOC. Tête laurée de Vespasien, à droite. En contremarque, une petite tête impériale laurée.

Même légende et même type comme au revers du 758. Date fruste. Grènetis au pourtour.

AE 23. — Chalque, gr. 7,95. Babelon, Perses Achémén., p. 206, No 1430. — Mionnet, t. V, p. 360, No 154.

765. — KAICAPOC ΟΥΕCΠΑ- CIANOY AYTOKPATOPOC. Tête laurée de Vespasien, à droite. Grènetis au pourtour.

Légende et type d'Astarté debout comme au revers du No 758. Grènetis au pourtour.

AE 22. — Chalque, gr. 9,25. Babelon, Loc. cit., p. 206, No 1431.

IX. Titus (de 69 à 81 après J. C.).

766. — T. ΦΛΑΥΙ. ΟΥΕC. KAI. CEB... Tête laurée de Titus, à droite.

Légende et type d'Astarté debout, comme au revers du No 758, avec la date BAP (an 132).

AE 24. — Dichalque. Mionnet, t. V, p. 361, No 155 (attribué à Vespasien) et t. VIII suppl., p. 259, No 98. — De Sauley, Numism. de la Terre-Sainte, p. 145, No 1. — Catal. Rollin et Feuardent, No 7318. — British Museum.

X. Trajan (de 98 à 117 après J. C.).

767. — AYTO. NEP. TPAIA Cε. ΓΕΡΜ. ΔΑΚ (Variétés avec AYT. NEP. TPA. KAIC. Cε. ΓΕΡΜ. ΔΑΚ.) Tête laurée de Trajan, à droite. Grènetis au pourtour.

ΔΩΡΙΤΩΝ. Astarté tourelée, debout comme au revers du No 758 Dans le champ, à gauche, la date POE (an 175).

AE 22. — Chalque, gr. 6,12. Babelon, Loc. cit., p. 207, No 1435. — Mionnet, t. V, p. 361, No 159. — De Sauley, Numism. Terre-Sainte, p. 145, No 1.

AE 19. — Chalque, gr. 5,05. British Museum. — De Sauley, Loc. cit., p. 145. — Coll. de l'Univ. améric. de Beyrouth.

768. — AYTOK. KAIC. NEP. TPAIANOC CεB. ΓΕΡΜ. ΔΑΚ. Tête laurée de Trajan, à droite. Devant un astre.

ΔΩΡ. ΙΕP. ΑCYA. AYTON. ΝΑΥΑΡΧ. — POE (an 175). Tête laurée de Zeus. Devant un aplustre.

AE 26. — Dichalque. Mionnet, t. V, p. 361, No 157, et t. VIII suppl., p. 260, No 99. — De Sauley, Loc. cit., p. 146, No 2. — Coll. de Vogüe. — Ma collect.

769. — AYT. NEP. TPAIANOC CεB. ΓΕΡΜ. ΔΑΚ. Tête laurée de Trajan, à droite.

Légende et type du revers précédent, sans aplustre, et avec la date ZOP (an 177).

AE 25. — Dichalque, gr. 13,55. Babelon, Perses Achémén., p. 207, No 1436.

AE 23. — Dichalque. Collect. de l'Univ. améric. de Beyrouth. British Museum. — De Sauley, Numism. Terre-Sainte, p. 146, No 3.

770. — Légende et type du droit du No 768.

ΔΩ—P. Dans le champ. Tête diadémée et tourelée de Tyché, à droite, les cheveux relevés en chignon derrière l'occiput, et portant un voile qui descend sur la nuque. Sous le cou, la date POE (an 175). Couronne de chêne au pourtour.

AE 26. — Dichalque, gr. 11,95. Babelon, Loc. cit., p. 207, No 1432, pl. XXVII, fig. 26. — Mionnet, t. V, p. 361, No 156. — De Sauley, Loc. cit., p. 146, No 4.

771. — Même droit.

Même revers, avec la date
PO \odot (an 179).

AE 26. — Dichalque. Sanclemente, Numism. sel. t. II, p. 174, pl. XVIII, No 108. — Mionnet, t. V, p. 361, No 160 et t. VIII suppl., p. 260, Note 2.

772. — NEP. TPAI. KAI. CE.
ΓΕ. ΔΑΚ. Tête laurée de Trajan, à droite.

ΔΩΡΑ—ΙΕΡΑ en deux lignes au dessus d'une galère. A l'exergue, la date PO ϵ (an 175). Grènetis au pourtour.

AE 17. — Hémi-chalque, gr. 3,60. Babelon, Loc cit., p. 207, No 1433, pl. XXVII, fig. 27. — Ma collection = Planche Z', 1, rev. — Mionnet, t. V, p. 361, No 158. — De Sauley, Loc. cit., p. 146, No 5.

XI. Hadrien (de 117 à 136 après J. C.).

773. — AYTO. TPA. ΑΔΡΙΑΝΟC KAIC. Buste d'Hadrien, à droite, la tête laurée, la poitrine couverte de la cuirasse. Grènetis au pourtour.

ΔΩΡ. ΙΕΡ. ΑCYA. AYT. ΝΑΥΑΡΧ. Tête laurée de Zeus, à droite. Devant un aplustre (il manque dans certaines variétés). Sous le cou, la date ΠΡ (an 180). Grènetis au pourtour.

AE 26. — Dichalque, gr. 12,50. Babelon, Perse Achémén., p. 207, No 1437, planche XXVII, fig. 28. — Mionnet, t. V, p. 361. No 161. — De Sauley, Numism. Terre-Sainte, p. 147, No 1.

AE 24. — Dichalque, gr. 16. Ma collection = Planche Z', 2, rev. — Gr. 11,85. Babelon, Loc. cit., p. 207, No 1438. — Catal. de Moustiers, No 1240. — Collection de l'Université américaine de Beyrouth.

774. — Même droit.

Même revers, avec la date
ΡΠΓ (an 183).

AE 18. — Chalque. Mionnet, t. V, p. 362, No 162. — Sestini, Descr. p. 534.

XII. Antonin le pieux (de 138 à 161 après J. C.).

775. — . . . ΑΔ. ΑΝ—ΤΩΝΕΝ . . . Buste d'Antonin le pieux.

Légende et type d'Astarté, tourelée, debout comme au revers du No 758, avec la date Ε SC (an 206).

AE 19. — Chalque. Ancienne collection Wigan. — De Sauley, Numism. Terre-Sainte, p. 147.

XIII. Geta (de 197 à 212 après J. C.).

776. — . . . Λ. ΣΕΠ.—. . . ΤΑC. | Légende et type d'Astarté
κ.. Tête nue de Géta enfant. | tourelée debout, comme au re-
vers du No 758. Dans le champ,
à droite, la date ΑΞC (an 361).

AE 17. — Chalque. De Saulcy, Numism. Terre-Sainte, p. 147, No 4.

Les monnaies d'Élagabale et d'Aquila Sévéra, classées à Dora, par De Saulcy, Numism. Terre-Sainte, p. 147, sont au moins douteuses. Leur conservation défectueuse ne permet pas de les admettre sans réserves.

EN HYDRA (Fille d'Arados)

MONNAIES A TYPES ARADIENS DATÉES DE L'ÈRE D'ARADOS
inaugurée en 239 av. J. C.

I. (De 129 à 119 avant J. C.).

777. — Tête laurée de Poseidon, à droite. Grènetis au pourtour. Proue de navire à gauche, l'avant orné d'une figure d'Athéna Promachos. Au dessus, les lettres EN; à l'exergue la date -ΝΗ/ΡΥ (an 130) et la lettre Α.

AR 15. — Tétrabole attique, gr. 2,32 (pièce trouée). Collection de Luynes. — Classée à Arados par Babelon, Perses Achémén., No 1022 et pl. XXVII, fig. 19.

778. — Le même. Même type, avec la date ΗΙ - ΝΗ/ΡΥ (an 132) et la lettre Χ.

AR 15. — Tétrabole attique, gr. 2,32. Collection de Luynes. — Babelon, Loc. cit., No 1041.

779. — Même droit. Même type, avec la date ΝΝΗ/ΡΥ (an 140).

AR 16. — Tétrabole attique, gr. 2,31. Collection de Luynes. — Babelon, Loc. cit., No 1052.

II. (En 129 avant J. C.).

780. — Buste tourelé de Thébé, à droite, les cheveux relevés en chignon avec mèches bouclées, flottant sur la nuque, et portant une palme sur l'épaule gauche. Grènetis au pourtour. Proue de navire, à gauche, l'avant recourbé et arrondi en volute. En haut dans le champ, les lettres EN; à l'exergue, la date -ΝΗ/ΡΥ (an 130) et la lettre Α.

AR 14. — Hémi-drachme attique, gr. 1,78. Collection de Luynes. — Babelon, Loc. cit., No 1023, pl. XXII, fig. 20 (classée à Arados).

MARATHOS

(*Planche Z'.*)

MONNAIES A TYPES ALEXANDRINS DATÉES DE L'ÈRE D'ARADOS
(**Ère inaugurée en 239 avant J. C.**)

I. (*Encore frappées en 229 avant J. C.*).

781. — Tête d'*Athéna*, à droite, coiffée d'un casque corinthien orné d'un panache, au dessous duquel s'échappent en mèches flottantes ses cheveux, qui descendent sur sa nuque. Grènetis au pourtour.

AΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Victoire ailée, marchant à gauche. Elle est vêtue d'une tunique talaire serrée par une double ceinture sur le tronc, tient de la main droite une couronne, et de la gauche la stylis d'un navire. Dans le champ à gauche, monogramme composé des lettres **ΜΑΡΘΟ**, Marathos.

AR 20. — Drachme attique, gr. 3,85. Collection de Luynes. — Svoronos, Numism. de la Crète ancienne p. 4 (Marathos). — Babelon, Perses Achéménides, p 208, No 1439, pl. XXVIII, fig. 1. — Newton, Numism. Chron. 1845, p. 114.

782. — Tête imberbe d'*Héraclès*, à droite, coiffée de la peau de lion. Grènetis au pourtour.

AΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. *Zeus*, à demi nu, assis à gauche sur un trône sans dossier, la tête laurée, la chlamyde sur les genoux; sur sa main droite étendue, il porte un aigle, et il s'appuie de la main gauche sur un long sceptre. Dans le champ, à gauche, un palmier, le même monogramme (**ΜΑΡΘΟ**, Marathos), et la date — Ν ḥ υ (an 30).

AR 20. — Tétradrachme attique. Collection de Luynes — Babelon, Mélanges de numismatique, p. 94, No 1. — Müller, Numism. Alexandr. No 1396, Ve classe.

MONNAIES SEMI-AUTONOMES DATÉES DE L'ÈRE D'ARADOS
(De 226 à 148 avant J. C.).

II. (En 226 avant J. C.).

783. — Tête voilée de *reine d'Égypte*, à droite.

Esculape, à demi nu, drapé dans sa chlamyde qui lui enveloppe la moitié inférieure du corps et remonte sur l'épaule gauche. Le dieu est placé de face et se retournant à droite. Son bras droit replié s'appuie sur le tronc au niveau de la ceinture. Le bras gauche repose sur un baton autour duquel s'enroule un serpent. Dans le champ, à droite ΗΨΥ (Marathos), à gauche la date ΙΙΙ - ΝΗΨ (an 33).

AE 20. — Chalque, gr. 6,50 et 7,90. Coll. du Dr P. Schröder, à Beyrouth.

AE 19. — Chalque, gr. 8. porte la date an 32, mais cette date est sûrement incomplète Ma collection = **Planche Z'**, 3.

784. — Même droit. | Même revers, avec la date indiscutable
ΙΙΙΙΙ - ΝΗΨ (an 35).

AE 19. — Chalque, gr. 5,90. Ma collection. — Don de Mr Joseph-Ange Durighello = **Planche Z'**, 4, rev.

III. (De 225 à 186 avant J. C.).

785. — Tête voilée de *reine d'Égypte*, à droite.

ΜΑΡΑΘΝΩΝ, à droite. Le héros *Marathos* debout, à gauche, à demi nu, drapé dans sa chlamyde. De la main droite, il tient un aplustre et il est accoudé du bras gauche sur un cippe. Dans le champ, à gauche, la date ΙΙΙΙ - ΝΗΨ (an 34).

AR 15. — Hémi-drachme, gr. 2,33. British Museum. W. Vaux, dans Num. Chron., 1858, XX, p. 85, No 2. — B. V. Head, Hist. numorum p. 670. — Reg. S. Poole. The Ptolemies kings of Egypt, pl XXXI, No 2. — Babelon, Mélanges numism., t. I, 1892, p. 96.

786. — Même droit. | Même revers, avec la date ΙΙΙ - ΝΝΝΗΨ (an 73) et la lettre Γ.

AR 15. — Hémi drachme attique, gr. 1,95. Collection de Luynes. Babelon, Perses Achéménides, p. 209, No 1445, pl XXVIII, fig. 5.

IV. (De 219 à 151 avant J. C.).

787.—Même droit. Même revers. A droite hqy (Marathos); à gauche la date $\text{NN}\text{h}\text{v}$ (an 40) et la lettre S . Grènetis au pourtour.

AE 24. — Chalque, gr. 8,05. Babelon, Loc. cit., p. 208, № 1441, pl. XXVIII, fig. 3.

788.—Même droit. Même revers, même légende, avec la date $\text{III III III NN NN h v}$ (an 89) et les lettres $\text{f} - \text{v}$ dans le champ

AE 23. — Dichalque, gr. 11,60. Collection du Dr P. Schröder.

789.—Même droit. Même revers, même légende avec la date $\text{II III - NN NN h v}$ (an 95), et les lettres $\text{H} - \text{Q}$ dans le champ.

AE 22. — Dichalque, gr. 10,40. Babelon, Loc. cit., p. 211, № 1462, planche XXVIII, fig. 10. — Collection Émile Michel, à Alexandrette.

790.—Même droit. Même revers, même légende avec la date $\text{III III - NN NN h v}$ (an 96), les lettres $\text{P} - ?$.

AE 22. — Dichalque, gr. 8,95. Ma collection. Collection de l'Univ. améric. de Beyrouth.

791.—Même droit. Même revers, même légende, avec la date $\text{h} \text{X} \text{y} \text{h} \text{v}$ (an 100), et les lettres y et v .

AE 24. — Dichalque gr. 12,60. Babelon, Perses Achém., p. 211, № 1464.

AE 22. — Dichalque, gr. 10. Babelon, Loc. cit., № 1463. — Pellerin, Recueil de méd., pl. LXXX, fig. 60.

AE 20. — Dichalque, gr. 8,65. Ma collection = Planche Z', 5, rev.

792.—Même droit. Même revers, même légende, avec la date III III h X y h v (an 104). Dans le champ, les lettres $\text{f} - \text{Q}$.

AE 24. — Dichalque, gr. 9,70. Ma collection (date peut-être incomplète). — Babelon, Loc. cit., p. 212, № 1468.

793.—Même droit.

Même revers, même légende, avec la date ፪ሺ ቀን ቀን (an 105), et les lettres ‘**፩**—፭.

AE 24. — Dichalque, gr 8,90. Babelon, Loc. cit., p. 212, No 1470.

AE 23. — Dichalque, gr. 9,12 et 9,32. Ma collection = Planche Z', 6. — Coll. Émile Michel, à Alexandrette. — Babelon, Loc. cit., Nos 1469 et 1471, pl. XXVIII, fig. 13.

794.—Même droit.

Même revers, même légende, avec la date 11111h/hv (an 106), et les lettres
A — D.

— AE 22. — Dichalque, gr. 10,58. Ma collection. — Babelon, Loc. cit., No 1472.
— Pellerin, Recueil, pl. LXXX, fig. 61.

795.—Même droit.

Même revers, même légende, avec la date 1111111 h/hv (an 107), et les lettres
4 — D.

AE 24. — Dichalque, gr. 7,60. Ma collection.

AE 20. — Dichalque, gr. 12,07. Babelon, Perses Achém., p. 243, No 1473.

796.—Même droit.

AE 24. — Dichalque, gr. 10,65. Babelon, Loc. cit., No 4474. — Pellerin, Recueil, pl. LXXX, fig. 62.

V. (En 186 avant J. C.).

797.—Tête voilée de *reine d'Egypte*, à droite. Grènetis au pourtour.

Proue de navire, à gauche, l'avant arrondi et recourbé en volute. Sur le pont est fixée une palme. Au dessus, les lettres Χ Ξ Ι, à l'exergue, la date 111 - ΗΗΗ/ΙΙΙ (an 73).

AE 16. — Hémi-chalque, gr. 4,32. Babelon, Loc. cit., p. 209, No 1443 lit. comme date I NNN / y (an 61), mais la reproduction de cette pièce qu'il donne planche XXVIII, montre que la dernière partie de la date «an 73» a dû exister, mais est fruste. — Coll. du Dr P. Schrèder. — Ma collection (date très lisible).

798.—Même droit. | Même revers, en haut les lettres **ꝝ Ꝟ**, à l'exergue, même date.

AE 15. — Hémi-chalque, gr. 3,45. Babelon, Loc. cit., p. 209, No 1447. — Musée d'Athènes.

AE 14. — Hémi chalque, gr. 3,97. Babelon, id., No 1446.

799.—Même droit. | Même revers, en haut les lettres **ꝝ Nq** et même date à l'exergue.

AE 16. — Hémi-chalque, gr. 3,40. Babelon, Loc. cit., No 1444, publie cette pièce avec la date an 63. L'exemplaire du Cabinet de Paris doit être de conservation imparfaite, ce qui n'aura pas permis de voir le — des dizaines très apparent sur mon exemplaire.

AE 15. — Hémi-chalque. Ma collection.

800.—Même droit. | Même revers, en haut, les lettres **ꝝ ꝗ D**, même date à l'exergue.

AE 15. — Hémi-chalque, gr. 3,96. Babelon, Perses Achém., p. 209, No 1448.

801.—Même droit. | *Proue* de navire, à gauche, l'avant arrondi et recourbé en volute, supportant une stylis ornée de bandelettes flottantes. Au dessus, les lettres **ꝝ ꝗ D**, à l'exergue **III - NNN hv** (an 73).

AE 16. — Hémi-chalque. Ma collection = **Planche Z'**, 7.

802.—Même droit, | Même revers, mêmes lettres, et même sans contremarque. | date.

AE 15. — Hémi-chalque. Collection du Dr P. Schröder.

803.—Type du | Revers du 801. Même date, avec les 797. | lettres **h ꝗ ꝗ q**.

AE 14. — Hémi-chalque. Ma collection.

804.—Même droit. | Même revers, même date avec les lettres **ꝝ ꝗ hv**.

AE 16. — Hémi-chalque. Ma collection.

AE 14. — Hémi-chalque. Ma collection = **Planche Z'**, 8.

805.—Même droit. | Même revers, même date avec les lettres **ꝝ ꝗ hv**.

AE 16. — Hémi-chalque. Collection du Dr P. Schröder, 2 exemplaires.

AE 15. — Hémi-chalque. Ma collection, 2 exempl. — Coll. du Dr P. Schröder, 2 exemplaires.

VI. (*De 179 à 148 avant J. C.*).

806. — Buste de *roi d'Egypte*, en *Hermès*, la tête laurée, la poitrine drapée, et portant le caducée sur l'épaule gauche. Grènetis au pourtour.

Marathos debout à gauche, à demi nu, drapé dans sa chlamyde qui enveloppe la moitié inférieure de son corps et est ramenée sur l'épaule et le bras gauche. De la main droite relevée, il tient un aplustre. De la gauche, il saisit les plis de sa chlamyde, au niveau de la ceinture. A droite, en légende verticale, ḥΨ (Marathos), à gauche, la date certaine ΝΝΝΝ/ψ (an 80). Dans le champ, les lettres ψ et Υ. Grènetis au pourtour.

AE 20. — Chalque. Ma collection.

807. — Même droit.

Même revers, même légende avec la date certaine ΗΗΗΗΝΝΝΝ/ψ (an 94), et les lettres Ν et Σ.

AE 21. — Chalque, gr. 7. Ma collection.

808. — Même droit.

Même revers, même légende avec la date certaine ΗΗΗΗΝΝΝΝ/ψ (an 85), et les lettres Λ et Ο.

AE 21. — Chalque, gr. 7,10. Ma collection.

809. — Même droit.

Même revers, même légende et même date avec les lettres Ή et Υ (en dehors du champ).

AE 19. — Chalque, gr. 6,65. Ma collection.

810. — Même droit.

Même revers, même légende et même date avec les lettres Ή et υ.

AE 22. — Chalque, gr. 8,16. Collect. de Luynes. — Babelon, *Perses Achém.*, p. 210, No 1449, pl. XXVIII, fig. 6.

811. — Même droit.

Même revers, même légende avec la date ΗΗΗΗΗΝΝΝΝ/ψ (an 86) et les lettres Ή et Υ.

AE 20. — Chalque, gr. 6,52 et 7,30. Babelon, *Perses Achém.*, p. 210, Nos 1450 et 1451.

812. — Même droit.

Même revers, même légende et même date avec les lettres Σ et Ο.

AE 20. — Chalque, gr. 6,98. Babelon, *Loc. cit.*, No 1452.

813.—Même droit. | Même revers, même légende et même date avec les lettres Ψ et Ψ .

AE 25. — Chalque, gr. 5,83. Babelon, Loc. cit., No 1453.

AE 21. — Chalque, gr. 6,30. Babelon, id., No 1454, pl. XXVIII, fig. 7.

814.—Même droit. | Même revers, même légende et même date avec les lettres N et χ .

AE 22. — Chalque. Ma collection.

815.—Même droit. | Même revers, même légende avec la date $|||||NNNN\text{h}\nu$ (an 87) et les lettres Λ et χ .

AE 21. — Chalque, gr. 6,30. Babelon, Loc. cit., p. 210, No 1455.

816.—Même droit. | Même revers, même légende et même date avec les lettres P et \square .

AE 21. — Chalque, gr. 6,56. Babelon, Loc. cit., No 1457.

817.—Même droit. | Même revers, même légende et même date avec les lettres f et q .

AE 21. — Chalque, gr. 6,56. Babelon, Perses Achém., No 1457.

818.—Même droit. | Même revers, même légende et même date avec les lettres N et χ .

AE 20. — Chalque, gr. 6,65. Ma collection = Planche Z', 9.

819.—Même droit. | Même revers, même légende avec la date $-NNNN\text{h}\nu$ (an 90) et les lettres Ψ et ? fruste.

AE 21. — Chalque, gr. 7. Babelon, Loc. cit., p. 211, No 1459.

820.—Même droit. | Même revers, même légende avec la date $1 - NNNN\text{h}\nu$ (an 91) et les lettres Ψ et ν .

AE 21. — Chalque. Ma collection.

MONNAIES AUTONOMES DATÉES DE L'ÈRE D'ARADOS

(De 226 avant J. C. à 116 après J. C.).

VII. (De 226 à 170 avant J. C.).

821. — Tête tou- | $\text{MAPA}\text{OHN}\Omega\text{N}$ (en légende verticale à relée de *Tyché*, à droite). Le héros *Marathos*, imberbe, nu, droite, les cheveux diadémé, assis à gauche, sur un monceau

relevés en chignon derrière l'occiput, et des mèches bouclées retombant en flottant sur la nuque.

AR 29. — Tétradrachme attique, gr. 16,25. Babelon, Perses Achém., p. 208, No 4440, pl. XXVIII, fig. 2. — Gr. 16,71. British Museum — V. Vaux, Numism. Chron. 1858, t. XX, p. 84. — Barclay V. Head, Hist. numorum p. 670, fig. 351.

822. — Même droit. Grènetis au pourtour.

de boucliers. De la main droite étendue, il tient un aplustre, et de la gauche ramenée en arrière, il porte un rameau à longue tige. Sa chlamyde est enroulée autour de son bras gauche. Dans le champ, à g., la date 111 — N¹ v (an 33).

MAPAΘHNΩΝ (en légende verticale à droite). Le héros *Marathos*, imberbe, nu, diadémé, assis à gauche sur un monceau de boucliers. De la main droite étendue, il tient un aplustre, et de la gauche ramenée en arrière, il porte un rameau à longue tige orné d'une bandelette. Dans le champ, à gauche, la date ΘΠ (an 89), à l'exergue, les lettres Ψ Κ. Grèn. au p.

AR 32. — Tétradrachme attique, gr. 16,55. Babelon, Loc. cit., p. 211, No 1458, pl. XXVIII, fig. 8.

VIII. (De 184 à 176 avant J. C.).

823. — Buste tourelé de *Tyché*, à dr., les cheveux relevés en chignon derrière l'occiput, avec une épaisse natte tressée descendant sur la nuque. Elle porte une palme sur l'épaule gauche. Grèn.

Tyché tourelée debout de face, et regardant à gauche. Elle est vêtue d'une tunique talaire et d'un péplos rejeté sur son épaule gauche. De la main droite, elle tient une couronne ornée de bandelettes flottantes, et elle s'appuie de la main gauche sur un long sceptre. A droite, la date 111 — NNN /v (an 73) peut-être incomplète de 2 à 3 unités. A gauche, les lettres f et Κ.

AE 20. — Chalque, gr. 7. Ma collection.

AE 48. — Chalque, gr. 7,85. Ma collection.

824. — Même droit.

Même revers, la date 11111 — NNNf/v (an 75) et les lettres Α Α.

AE 20. — Chalque, gr. 6,48. Babelon, Perses Achémén., No 959, pl. XXIII, fig. 12, classée à Arados.

AE 19. — Chalque. Collection du Dr P. Schröder. — Gr. 7,10. Ma collection.

AE 17. — Chalque. Ma collection.

825. — Même droit. | Même rev., avec la date **II III III - NNN ḥ v** (an 78), partie à droite, partie à l'exergue, et les lettres **ḥ Q**.

AE 20. — Chalque, gr. 6,55. Ma collection = **Planche Z'**, 10.

826. — Même droit. | Même revers, avec la date **NNNN ḥ v** (an 80) et la lettre **ḥ**.

AE 20. — Chalque, gr. 6,50. Ma collection. — Babelon, Loc. cit., No 960.

827. — Même droit. | Même revers, avec la date **I NNNN ḥ v** (an 81), avec les lettres **M|S**.

AE 20. — Chalque, gr. 6,85. Ma collection.

828. — Même droit. | Même revers, même date avec les lettres **Ψ v**.

AE 19. — Chalque, gr. 6,95. Ma collection.

829. — Même droit. | Même rev., avec la date **III NNNN ḥ v** (an 83), peut-être incomplète, et les lettres **? ?**.

IX. (*En 220 avant J. C.*).

830. — *Bouclier* | **ḥ ḥ Ψ** (Marathos, à droite). Arc et carquois. A l'exergue et à gauche, la date **III III III - N ḥ v** (an 39). Dans le champ, à gauche, **ℳ**.

AE 20. — Chalque, gr. 5,60. Ma collection = **Planche Z'**, 11, rev.

AE 17. — Chalque. Date fruste. Collection de l'Univ. améric. de Beyrouth.

X. (? avant J. C.).

831. — Tête tourelée de *Tyche*, à droite, les cheveux relevés, la poitrine drapée. | *Arc et carquois*. Dans le champ, à droite, **ḥ ḥ Ψ** (Marathos). Dans le champ, à droite, **ḥ ḥ Ψ** (Marathos).

AE 16. — Chalque, gr. 4. Collection du Dr P. Schröder.

XI. (*En 209 avant J. C.*).

832. — Même buste | *Proie de navire*, à gauche, l'avant arrondi et recourbé en volute; dessous, la date **- NN ḥ v** (an 50).

AE 17. — Dilepton, gr. 2,52. Collect. de Luynes. — Babelon, Perses Achém., p. 208, No 1442.

XII. (En 189 avant J. C.).

833. — Buste de *Tyché*, à droite, les cheveux relevés en chignon derrière l'occiput, et tressés en natte descendant sur la nuque.

— $\text{h} \text{q} \text{y}$ (Marathos), à gauche *Victoire ailée* allant à gauche, portant une couronne. À droite, la date peut-être incomplète, — $\text{NNN} \text{h} \text{v}$ (an 70). A gauche, dans le champ, la lettre h .

AE 11. — Dilepton, gr. 2,25. Ma collection = **Planche Z'**, 12.

XIII. (De 156 à 154 avant J. C.).

834. — Droit du No 833. *Tyché* porte une palme sur l'épaule gauche. Grènetis au pourtour.

Légende et type de *Mara-thos* debout, comme au revers du No 785, avec la date $\text{III} \text{h} / \text{h} \text{v}$ (an 103). Dans le champ, les lettres $\text{y} — \text{v}$. Grèn. au pourt.

AE 17. — Hémi-chalque, gr. 3,42. Babelon, *Perse Achém.*, p. 212, No 1465, pl. XXVIII, fig. 11.

835. — Même droit.	Même revers, même légende et même date avec les lettres $\text{y} — \text{v}$.
---------------------------	---

AE 15. — Hémi-chalque, gr. 4,42. Collection de Luynes. — Babelon, Loc. cit. No 1466, pl. XXVIII, fig. 12.

836. — Même droit.	Même revers, même légende avec la date $\text{III} \text{h} \text{y} \text{h} \text{v}$ (an 103), avec les lettres $\text{y} — \text{v}$.
---------------------------	--

AE 14. — Hémi-chalque, gr. 4,35. Ma collect., 2 exempl. = **Planche Z'**, 13.

837. — Même droit.	Même revers, même légende et même date, avec la lettre y .
---------------------------	--

AE 16. — Hémi-chalque. Ma collection.

838. — Même droit.	Même revers, même légende avec la date $\text{III} \text{h} \text{y} \text{h} \text{v}$ (an 104). Dans le champ, les lettres $\text{y} — \text{v}$.
---------------------------	--

AE 17. — Chalque, gr. 5,86. Babelon, *Perse Achém.*, p. 212, No 1467.

839. — Même droit.	Même revers, même légende et même date avec les lettres $y — \text{v}$.
---------------------------	--

AE 15. — Hémi-chalque, gr. 3,50. Ma collection.

840. — Même droit. | Même revers, même légende avec la date peut-être incomplète ॥ ॥ ॥ ḫ/v (an 105) et les lettres $\frac{x}{y}$ — ?

AE 15. — Hémi-chalque, gr. 4,15. Ma collection.

XIV. (En 226 avant J. C.).

841. — Buste lauré de *femme*, à droite, les cheveux tressés en natte descendant sur la nuque. Grènetis au pourtour. | *Marathos* debout, à gauche, à demi nu, drapé dans sa chlamyde, de la main droite, il tient un aplustre. A droite, ḫΨ (Marathos), à gauche, la date ॥ — N ḫ/v (an 33).

AE 21. — Chalque, gr. 6,20. Collection du Dr P. Schröder.

XV. (De 174 à 169 avant J. C.).

842 — Buste de *femme*, à droite, la tête laurée, les cheveux ramassés en chignon derrière l'occiput, et tressés en natte descendant sur la nuque. Grènetis au pourtour. | *Victoire* ailée marchant à gauche, tenant une couronne de la main droite étendue. Le bras gauche est ramené le long du tronc. A droite, ḫΨ (Marathos), à gauche, la date ॥ ॥ ॥ N N N N ḫ/v (an 85). Dans le champ, la lettre Ψ.

AE 17. — Hémi-chalque. Musée d'Athènes.

843. — Même droit. | Même revers, même légende, avec la date — N N N N ḫ/v (an 90) et les lettres ι — υ.

AE 17. — Hémi-chalque, gr. 3,25. Babelon, Perses Achém., p. 211, No 1460, pl. XXVIII, fig. 9. — Collection du Dr P. Schröder.

AE 15. — Hémi-chalque, gr. 3,60. Ma collection = Planche Z', 14.

844. — Même droit. | Même revers, même légende avec la même date et la lettre Ψ.

AE 17. — Hémi-chalque, gr. 2,73. Babelon, Loc. cit., No 1461. — Collection du Dr P. Schröder.

XVI. (*De 129 avant J. C. à 116 après J. C.*).

845. — Tête laurée de Zeus, à droite. *Double corne d'abondance remplie de fruits et ceinte du diadème royal. Au Grènetis au pourtour.*

fruits et ceinte du diadème royal. Au revers, à droite, la date peut-être incomplète N h / h v (an 120) dans le champ, q et ? lettre fruste.

AE 22. — Chalque. Cité par Babelon, *Mélanges numismatiques*, t. I, 1892, p. 400, No 15.

Cette pièce n'est peut-être autre que la suivante sur laquelle est fruste le — des dizaines.

846. — Même droit. *Même revers, à droite, la date — N h / h v (an 130), à gauche les lettres $\infty \square$; dans le champ, en bas, y — N,*

AE 23. — Chalque, gr. 6,98. Ma collection. — Babelon, *Perses Achémén.*, p. 213, No 1477.

847. — Même droit. *Même revers, à dr., la date I — N h / h v (an 131), à gauche, les lettres $\infty \square$; en bas, q — q.*

AE 24. — Chalque. Collection de l'Univ. américaine de Beyrouth.

848. — Même droit. *Même revers, à dr. la date II NN h / h v (an 142); à gauche, les lettres $\infty \square$; en bas, y — y.*

AE 21. — Chalque, gr. 4,92 et 6,25. Babelon, *Perses Achém.*, p. 213, No 1478.

849. — Même droit. *Même revers, à droite, même date; à gauche, les lettres $\infty \square$; en bas, h — q.*

AE 21. — Chalque, gr. 6,50. Ma collection, 2 exempl. = **Planche Z'**, 15. — Don de Mr Joseph Ange Durighello.

850. — Même droit. *Même revers, à droite, même date; à gauche, les lettres $\infty \square$ et les lettres h — q en bas.*

AE 22. — Chalque, gr. 8,30. Imhoof-Blumer, *Monnaies grecques*, p. 144, No 28, pl. H, 18 et *Zeitschrift für Numismatik*, 1870, p. 8, pl. I, 4. — Babelon, *Mélanges numism.*, t. I, 1892, p. 101, No 16.

851.—Même droit. | Même revers, à droite, même date; à gauche, les lettres ?, en bas, □—□.

AE 22. — Chalque, gr. 7,90. Ma collection.

852.—Même droit. | Même revers, à droite, la date peut-être incomplète III NN h / h v (an 143); à gauche, les lettres ∞y ; et en bas, $\text{h} - \text{h}$.

AE 22. — Chalque. Ma collection.

853.—Même droit. | Même revers, à dr., la date IIII NN h / h v (an 144); à gauche, les lettres ∞y ; en bas, $\text{h} - \text{h}$.

AE 21. — Chalque, gr. 6,40. Imhoof-Blumer, Monnaies grecques, p. 444. — Babelon, Mélanges numism., t. I, 1892, p. 101, No 18. — Pellerin, Recueil, t. III, pl. CXIX, 2.

854.—Même droit. | Même revers, à dr., la date IIIII NN h / h v (an 145); à gauche, les lettres ∞y ; en bas, $\text{h} - \text{h}$.

AE 21. — Chalque, gr. 7,60. Ma collection. — Babelon, Perses Achémén., p. 213, No 1479 et Mélanges numism., t. I, 1892, p. 101, No 19. — Imhoof-Blumer, Monnaies grecques, p. 414.

855.—Même droit. | Même revers, à dr., la date IIIIII NN h / h v (an 146); à gauche, les lettres ∞y ; en bas, $\text{h} - \text{h}$.

AE 21. — Chalque, gr. 6. Babelon, Perses Achémén., p. 214, No 1481, pl. XXVIII, fig. 14.

856.—Même droit. | Même revers, la date IIIIII NN h / h v (an 147) à droite; à gauche, les lettres, ∞y ; en bas, $\text{h} - \text{h}$.

AE 21. — Chalque, gr. 7,27. Babelon, Loc. cit., No 1482.

857.—Même droit. | Même revers, même date, mêmes lettres, en bas, $\text{h} - \text{h}$.

AE 21. — Chalque, gr. 7,20. Babelon, Loc. cit., p. 204, No 1483.

858.—Même droit.

Même revers, la date **ΙΙΙΙ ΙΙΙ ΙΝΝΗ/η** (an 148) à droite; à gauche, les lettres **∞γ**; en bas, **η—η**.

AE 21. — Chalque, gr. 7,10. Ma collection. — Musées de Gotha, de Berlin et de Copenhague. — Babelon, Perses Achém., p. 214, No 1484 et Mélanges numism., t. I, 1892, p. 401, No 21. — Imhoof-Blumer, Monn. grecques, p. 444. — Mionnet, t. V, p. 369, No 210 (classée à Sidon). — Pellerin, Recueil, t. III, pl. CXIX, No 13.

859.—Même droit.

Même revers, la date **ΙΙΙΙ ΙΙΙΙ ΙΝΝΗ/ην** (an 168) à droite; à gauche et dans le champ, lettres frustes.

AE 21. — Chalque, gr. 7,32. Babelon, Perses Achém., No 1485.

860.—Même droit.

Même revers, à gauche, **ΜΑΡΑ(ΘΗΝΩΝ)**; à droite, la date **ΚΛΣ** (an 236).

AE 23. — Chalque, gr. 7,30. Babelon, Loc. cit., p. 214, No 1486, pl. XXVIII, fig. 15. — Collection de Luynes.

AE 22. — Chalque. Musée Pembroke. — Imhoof-Blumer, Monn. grecq., p. 444.

861.—Même droit.

Même type. A droite, la date **ΣΨΖ** (an 297); et la lettre **ῃ**, à gauche.

AE 19. — Chalque. Collection de l'Univ. améric. de Beyrouth.

AE 18. — Chalque, gr. 4,40. Imhoof-Blumer, Monnaies grecques, p. 444, No 46. — Babelon, Mélanges numism., t. I, 1892, p. 275, No 7 (classée à Arados).

862.—Même droit.

Même type. A droite, en légende verticale, la date **ΒΝΤ** (an 352). A gauche, la lettre **ϙ**.

AE 20. — Chalque, gr. 5,05. Collection de Lischine = **Planche Z'**, 16, rev.

863.—Même droit.

Même type. A gauche, en légende verticale, la date **ΕΟΤ** (an 375), à droite, les lettres **ῃ**.

AE 22. — Chalque, gr. 7,90. Ma collection = **Planche Z'**, 17. — Imhoof-Blumer, Monn. grecques, p. 447, No 47. — Babelon, Mélanges numism., t. I, p. 278, No 21 (classée à Arados).

MONNAIES A TYPES ARADIENS AVEC DATES DE L'ÈRE D'ARADOS

XVII. (En 128 avant J. C.).

- 864.** — Tête de *Poseidon*, à droite. Grènetis au pourtour. *Prore de navire, à gauche, l'avant orné d'une figure d'Athéna Promachos. Au dessus, les lettres MC (Marathos); à l'exergue, la date I - Nθ/θ v (an 131) et la lettre θ.*

AR 15. — Tétrabole attique, gr. 2,35. Collection de l'Univ. améric. de Beyrouth. — Ma collection = **Planche Z'**, 18. — Collection de Luynes. — Babelon, Perses Achém., No 1035.

- 865.** — Même droit. Même type et même date. Au dessous, la lettre q.

AR 17. — Tétrabole attique, gr. 2,41. Collection de Luynes. — Babelon Loc. cit., No 1036.

XVIII. (En 111 avant J. C.).

- 866.** — Buste tourelé de *Tyché*, à droite, les cheveux relevés en chignon, avec mèches bouclées, flottant sur la nuque, et portant une palme sur l'épaule gauche. Grèn. au pourt. *Prore de navire, à gauche, l'avant recourbé et arrondi, en volute. En haut, les lettres MC (Marathos). A l'exergue, la date HMP (an 148).*

AR 12. — Hémi-drachme attique, gr. 1,90. Babelon, Loc. cit., No 1063.

ORTHOSIA

(*Planche Z'.*)

MONNAIES AUTONOMES DATÉES DE L'ÈRE D'ACTIUM (inaugurée en 31 avant J. C.)

I. (*De l'an 1? à l'an 9 après J. C.*).

867. — Buste tourelé de *Tyché*, à droite, les cheveux relevés en chignon, derrière l'occiput, et tressés en une natte descendant sur la nuque. Elle porte un collier autour du cou. Grènetis au pourtour.

ΟΡΘΩΣΙΕΩΝ (à l'exergue). *Dionysos Pogon*, la tête surmontée d'un calathos, vêtu d'une tunique talaire, debout dans un char trainé par deux panthères ailées et cornues, à droite; le dieu tient d'une main les rênes, et de l'autre une harpé. Dans le champ, à droite et à gauche, la lettre Ο; en haut, la date Λ ΑΛ (an 31).

AE 22. — Chalque, gr. 6. Babelon, Perses Achémén., p. 215, No 1487, pl. XXVIII, fig. 16, lit Λ ΑΛ(Τ), an 331.

868. — Même type, en contrepartie, deux couronnes.

Même légende et même type, avec la date Λ ΒΛ (an 32).

AE 22. — Chalque, gr. 6,96. Babelon, Loc. cit., No 1488, lit Λ ΒΛ(Τ), an 332. — Mionnet, t. V, p. 364, No 182.

869. — Même type.

Même légende et même type, avec la date Λ ΣΛ (an 36).

AE 22. — Chalque, gr. 5,55. Babelon, Loc. cit., No 1489, lit Λ ΓΛ(Τ), an 336. — Mionnet, t. V, p. 364, No 180, lit cette date Λ ΓΥ, an 406, comme Pelletier, Recueil, pl. LXXXI, fig. 15.

870. — Même type.

Même légende et même type; en haut et à droite, la date complète et indiscutable Λ Μ (an 40).

AE 21. — Chalque, gr. 6,70. Ma collection = **Planche Z'**, 19.

MONNAIES AUTONOMES DATÉES D'UNE ÈRE INCERTAINE
(d'**Actium ou des Séleucides, date incomplète**).

II. (En ? avant ou après J. C.).

871. — Même type.

ΟΡΘΩΣΙΕΩΝ, en légende verticale, à gauche. *Victoire* marchant à gauche, tenant une couronne de la main droite, et une palme de la main gauche. Dans le champ à gauche, une date dont on ne distingue plus que L AO (? an 71).

AE 16. — Hémi-chalque, gr. 3,40. Babelon, Perses Achém., p. 215, No 1491, pl. XXVIII, fig. 17. — Mionnet, t. V, p. 365, No 183.

MONNAIES AUTONOMES DATÉES DE L'ÈRE DES SÉLEUCIDES
(inaugurée en 312 avant J. C.).

III. (En 20 av. J. C.).

872. — Buste tourelé de *Tyché*, à droite, les cheveux relevés en chignon derrière l'oceliput, et portant un voile qui descend sur la nuque.

La légende de l'exergue n'est pas visible. *Dionysos Pogon* dans un *char* trainé par des *panthères* ailées, comme au revers du No 867. En haut dans le champ la date Λ ΒqΣ (an 292).

AE 18. — Hémi-chalque, gr. 4. Ma collection.

AE 16. — Hémi-chalque, date fruste. A l'exergue, ou distingue ΟΡΘΩΣΙΕΩΝ. Collection du Dr P. Schröder.

IIIbis. (En 56 après J. C.).

873. — Même type; dans le champ, en ligne horizontale, la date ΗΞ—Τ (an 368). Grènetis au pourtour.

ΟΡΘΩΣΙΕΩΝ, en légende verticale, à droite. *Zeus*, à demi nu, assis à gauche, sur un trône à dossier, les jambes enveloppées dans sa chlamyde; sur la main droite, il tient un aigle, et il s'appuie de la gauche sur un long sceptre.

AE 18. — Hémi-chalque, gr. 3,95. Babelon, Perses Achéménides, p. 215, No 1492, pl. XXVIII, fig. 18. — Mionnet, t. V, p. 364, No 179.

MONNAIES IMPÉRIALES DATÉES DE L'ÈRE DES SÉLEUCIDES

IV. Néron (de 54 à 68 après J. C.).

874. — Légende fruste. Tête laurée de Néron, à gauche. Grènetis au pourtour. | **OΠΩCΙEΩN.** *Dionysos Pogon* dans un *char* trainé par des *panthères* ailées, comme au revers du No 867.

AE 23. — Chalque, gr 7,48. Babelon, Loc cit., p. 215, No 1494. — Mionnet, t. VIII suppl., p. 262, No 105 (classée à Tibère). — Sestini, Descriz. delle med. ant. gr. del Mus. Hederv. III, p. 84, No 2.

AE 21. — Chalque, gr. 7,52. Babelon, Loc. cit., p. 216, No 1493. — Mionnet, t. V. p. 365, No 184.

V. Hadrien (de 117 à 138 après J. C.).

875. — AYT. KAIC. TPAIANOC | **OΠΩCΙEΩN.** Les Dioscures ΑΔΡΙΑΝΟC... Tête d'Hadrien. | armés de la hache, tenant chacun leur cheval par la bride.

AE ? — Cité par Noris, De epochis Syr. macedonum, p. 85, comme appartenant à l'ancien Cabinet des Médicis.

VI. Antonin le Pieux (de 138 à 161 après J. C.).

876. — AYT. KAI. TI. AIA. | **OΠΩCΙEΩN.** *Dionysos Pogon* dans un *char* trainé par ΑΔP. ANTΩNEINOC CEB. Buste des *panthères* ailées, comme d'Antonin le pieux, à droite, au revers du No 867. En haut, la tête laurée, la poitrine couverte du paludamentum. Grènetis au pourtour.

AE 23. — Dichalque. gr. 8,13 et 11,40. Babelon, Perses Achémén., p. 216, Nos 1495 et 1496, planche XXVIII, fig. 19. — Mionnet, t. V, p. 365, No 185.

877. — Même légende et même type. | Même légende. *Astarté*, debout de face, la tête tourelée, le pied gauche sur l'une *proue* de navire; de la main droite, elle s'appuie sur une longue stylis cruciforme, et de la main gauche, elle relève sur son genou, le bord de sa robe; dans le champ, à droite, une colonne surmontée d'une petite *Victoire* qui la couronne. A

l'exergue, le génie d'un fleuve, vu à mi-corps et étendant les bras pour nager. Dans le champ, à droite, en légende verticale, la date **BΞY** (an 462). Grèn. au p.

AE 24. — Dichalque, gr. 11,85. Ma collection = **Planche Z'**, 20, rev. — Babelon, Loc. cit., p. 216, No 1497, pl. XXVIII, fig. 20. — Mionnet, t. V, p. 365, No 186.

VII. Élagabale (de 218 à 222 après J. C.).

878. — AY. K. M.
AY. ANTΩNINOC..
Tête laurée d'Élagabale, à droite, la poitrine couverte du paludamentum.

ΟΡΩΝΙΕΩΝ à l'exergue. *Temple* à quatre colonnes, et à trois portiques. Sous celui du milieu, *Astarté* debout de face. De la main droite, elle s'appuie sur une stylis cruciforme, et de la gauche, elle relève sur son genou, le bord de sa robe. A côté d'elle une petite victoire placée sur un cippe la couronne. Sous le portique de gauche, *Cybèle* debout de face, la tête tourelée, et placée entre deux petites figures; sous le portique de droite, une autre *divinité*, vêtue d'une tunique talaire aussi debout de face; dans le champ, à gauche, la date **ΒΛΦ** (an 532).

AE 24. — Dichalque, gr. 8,68. Babelon, Perses Achémén., p. 217, No 1498, pl. XXVIII, fig. 21. — Mionnet, t. V, p. 366, No 187.

879. — Même légende et même type au droit.

ΟΡΩΝΙΕΩΝ. Même *temple* à quatre colonnes et à trois portiques, surmonté d'un fronton triangulaire. Sous le portique central, *Astarté* debout de face, comme au revers précédent. Les deux portiques latéraux donnent sur des portes dont on aperçoit l'encadrement. Devant le temple, un *autel* allumé, de chaque côté, sont des escaliers donnant accès aux portiques latéraux. A l'exergue, la date **ΒΛΦ** (an 532).

AE 25. — Dichalque, gr. 10,68. Babelon, Perses Achémén., p. 217, No 1499.

880. — Même droit. | Même revers, avec la date ΓΑΦ (an 533).

AE 27. — Dichalque. Mionnet, t. V, p. 366, No 188. — Mus. Sanclem. Num. S. III, 33, T. XXVIII, No 280.

AE 25. — Dichalque, gr. 9,40. Ma collection. — Coll. du Dr P. Schröder, à Beyrouth, trois exemplaires.

AE 24. — Dichalque. Ma collection = **Planche Z'.** 21, rev.

881. — Même légende et même type | ΟΡΘΩΣΕΩΝ dans le champ, en haut. Dionysos *Pogon* dans un *char* trainé au droit. Gr. au p. par des *panthères* ailées comme au revers du No 867. Grènetis au pourtour.

AE 20. — Chalque, gr. 5,30. Collection du Dr P. Schröder.

VIII. Alexandre Sévère (de 222 à 235 après J. C.).

882. — ΑΥ. Κ. Μ. ΑΥΡ. ΑΛΕ-
ΖΑΝΔΡΟC . . . KAICAP. Buste d'Alexandre Sévère, à droite, la tête laurée, la poitrine couverte du paludamentum. Grènetis au pourtour.

Légende et *temple* à quatre colonnes et à trois portiques du revers du No 879. Devant le temple le génie d'un fleuve, vu à mi-corps et étendant les bras pour nager à dr. A l'exergue, la date ΒΑΦ (an 532). Grènetis au pourtour.

AE 24. — Dichalque. Mionnet, t. V, p. 366, No 189, a peut-être confondu cette pièce avec le No 879.

883. — Même légende et même droit.

Même légende et même type au revers, avec la date ΓΑΦ (an 533).

AE 24. — Dichalque, gr. 8,20. Babelon, Loc. cit., No 1501. — Mionnet, t. V, p. 366, No 190.

884. — Même légende et même droit.

Même légende et même type au revers, avec la date ΔΑΦ (an 534).

AE 24. — Dichalque, gr. 9,87. Babelon, Perses Achémén., p. 217, No 1500 (sans date). — Mionnet, t. V, p. 366, No 191.

885. — Même légende. Tête nue d'Alexandre Sévère, à droite. Grènetis au pourtour.

Légende et type du revers précédent, sans date visible.

AE 24. — Chalque, gr. 4,25. Ma collection.

Beyrouth, juin 1900.

J. ROUVIER

ΔΟΚΙΜΙΟΝ ΕΠΙΣΗΜΟΝ

ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

ΕΠΙ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗΣ ΕΝ ΑΙΓΥΠΤΩ
ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ

Κατὰ τὴν τελευταίαν, διαρκοῦντος τοῦ παρελθόντος φυινοπώρου, περιήγησίν μου ἀνὰ τὰ νομισματικὰ μουσεῖα τῆς Εὐρώπης, ἥκουσα πολλὰ παρὰ πολλῶν συναδέλφων περὶ περιεργοτάτου χρυσοῦ νομίσματος εὑρεθέντος πρὸ ἐπταετίας ἐν Αἰγύπτῳ, φέροντος δὲ — πρᾶγμα πρωτοφανὲς ὅσον καὶ παράδοξον — ἱερογλυφικὰς ἐπιγραφὰς ἀντὶ τύπων.

Παρὰ πᾶσι τοῖς συναδέλφοις μου, οἵτινες εἶδον αὐτὸν τὸ νόμισμα ἢ ἔκμαγεῖον αὐτοῦ, ἐπεκράτει ἡ ἴδεα ὅτι εἶναι κίβδηλον· ἔκρινον δ' οὗτοι οὕτω βασιζόμενοι κυρίως ἐπὶ τῆς παραδόξου καὶ πρωτοφανοῦς παρουσίας τῶν ἱερογλυφικῶν γραμμάτων. Ἐπειδὴ διμως παρετήρησα ὅτι, ἀν καὶ πάντες οἱ συνάδελφοί μου κατεδίκαζον τὸ νόμισμα, ἐπέμενον διμως οὐχ ἡττον πολλάκις περὶ αὐτοῦ διμιλοῦντες ὡς περὶ περιεργοτάτου μνημείου ἀφήσαντος ἀμφιβολίας τινὰς ἐν τῷ πνεύματι των, ἔζητησα νὰ ἴδω καὶ ἔγω τὸ πρωτότυπον ἢ ἔκμαγεῖον τοῦ νομίσματος, ἐμελέτησα δὲ μετὰ προσοχῆς πάνθ' ὅσα περὶ αὐτοῦ ἐγράφησαν.

Τὰ τελευταῖα ταῦτα εἶναι πάντα σύντομοι μνεῖαι ἐν περιοδικοῖς καταδικάζουσαι τὸ νόμισμα ὡς κίβδηλον. Ἡ νεωτάτη τῶν σημειώσεων

τούτων εἶναι ἡ τοῦ νεαροῦ ἀλλὰ δοκίμου ἥδη Ἀγγλου νομισματολόγου τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου κ. G. Hill, γράφοντὸς τὰ ἔξῆς ἐν τῷ τελευταίῳ τεύχει τοῦ Numismatic Chronicle (1900, μέρος IV, σελ. 377), ἐνθα καὶ ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον εἰκὼν ἔυλογοφαρική, πιστοτέρα μᾶλιστα τῆς ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ἀρθροῦ τούτου δημοσιευμένης: I have recently had an opportunity of examining this piece, which is reproduced here. Among the many objections to its genuineness I may mention that the extreme flatness of fabric is decidedly suspicious; that the border of dots is very unsatisfactory in its treatment; that it is difficult to understand why the same legend is given on both sides, without any sign of the authority by whom the coin was issued; that the position of the horse to the right is, if I am rightly informed, unusual; that similar pieces struck in *base metal* are said, on good authority, to have been offered to visitors in Egypt; and that nearly all, if not all, the numismatists who have seen the piece have agreed in condemning it.

Εἰς καὶ μόνος, διάσημος αἰγυπτολόγος κ. G. Maspero, ἐθεώρησε τὸ μνημεῖον τοῦτο ὡς γνήσιον ἐν ἀρθρῷ δημοσιευθέντι πρὸ ἔτους ἐν τῷ Recueil de Travaux 1900 σελ. 225-226. Ἐχοντες ὑπ' ὅψιν τὴν ὅλως εἰδικὴν ἀρμοδιότητα τοῦ ἀνδρὸς ὡς πρὸς τὸ θέμα τοῦτο, πρὸς δὲ τὸ ὅτι τὸ ἡγθὲν βιβλίον σπανίως εὑρίσκεται εἰς τὰς χεῖρας τῶν νομισματικῶν, ἀναδημοσιεύμενον ἐνταῦθα ὀλόκληρον τὸ λίαν ἐνδιαφέρον ἀρθρον τοῦτο:

SUR UNE PIÈCE D'OR SINGULIÈRE, DE PROVENANCE ÉGYPTIENNE

PAR

G. MASPERO

Il y a cinq ou six ans, une monnaie en or fut offerte aux divers cabinets d'Europe et refusée par tous, comme étant fausse au premier chef. On n'y voyait en effet aucun des types connus, mais des hiéroglyphes égyptiens entourés d'un

grènetis: d'un côté, le groupe , de l'autre, la variante saïto-ptolémaïque de ce groupe , le cheval tourné à droite, le tout se lisant *noubou-noufi*, et signifiant *l'or bon*. J'eus la monnaie entre les mains, et elle me parut présenter les caractères matériels de l'authenticité. Elle est frappée, non fondue, et l'on ne voit guère un faussaire fabriquant un coin pour frapper une pièce que sa bizarrerie même devait faire nécessairement traiter de faux. La gravure est, bonne, faite par quelqu'un qui connaissait les hiéroglyphes et qui, en même temps, était familier avec l'art grec: le cheval rappelle celui de certaines monnaies carthaginoises. Enfin, la variante avec le mot *bon* écrit par le *cheval* au lieu du luth , bien que parfaitement légitime, n'est pas pourtant de celles qui viennent naturelles à l'esprit d'un faussaire moderne. Tous ces faits m'inclinaient à la croire vraie, mais, comme je ne trouvais rien dans l'histoire d'Égypte qui parût de nature à justifier l'existence d'une monnaie hiéroglyphique, je m'inclinai devant la décision des experts et je tins la monnaie pour fausse jusqu'à nouvel ordre.

Depuis trois ans pourtant j'ai cru trouver une circonstance qui permettrait d'expliquer l'émission d'une pareille monnaie et d'admettre l'authenticité de l'exemplaire qui en circule chez les antiquaires. Vers le milieu du IVe siècle, le Pharaon Takhos ou Téos, préparant la guerre contre les Perses, eut grand besoin de numéraire¹. Chabrias d'Athènes, qui le conseillait, lui désigna plusieurs expédients financiers bons à lui procurer les ressources nécessaires à l'exécution de ses projets, mais, quand on les eut, une difficulté

1. Pseudo-Aristote, Économiques, II, xxv, édit. Didot, t. I, p. 646-647.

d'ordre pratique s'éleva qu'il fallut résoudre sans retard. Sauf pour leur commerce avec l'étranger, les Égyptiens n'employaient guère la monnaie proprement dite, et ils s'en tenaient encore au troc contre objets ou contre métal pesé dans les transactions courantes de la vie. Les mercenaires grecs qui formaient déjà la force des armées orientales refusaient, on le sait, de toucher leur solde autrement qu'en espèces sonnantes. Ordre fut donné aux indigènes de verser au trésor l'or et l'argent bruts ou travaillés qu'ils auraient, sauf à être remboursés graduellement par les nomarques dans la suite des temps. Comme c'était pour les besoins de l'armée que Chabrias proposait cet impôt, et que l'armée se composait de mercenaires pour une bonne part, il est au moins probable qu'une quantité des lingots fut convertie en monnaie pour le paiement des mercenaires.

Le passage du Pseudo-Aristote qui nous rapporte ces faits me paraît de nature à appuyer l'authenticité de notre pièce. Takhos a émis de la monnaie, cela semble résulter du contexte, mais à quel type était-elle frappée? Pharaon, battant monnaie chez lui pour l'usage de ses troupes, avait besoin d'un type qui satisfît à la fois aux exigences des mercenaires et à celles du peuple au milieu duquel ces mercenaires vivaient. Pour les mercenaires, la forme extérieure de la monnaie suffisait, pourvu que le poids du métal fût réglé de telle manière que la pièce pût être assimilée aux autres pièces en usage sur les marchés de l'Orient, dariques ou autres: le type lui-même importait peu. Pour les Égyptiens, il fallait que le poids de la pièce et les signes qu'elle porterait fussent de ceux auxquels l'usage de leurs *debogou*

 les avait accoutumés. Les mots étaient ceux par lesquels ils étaient habitués à désigner l'or qui leur arrivait des mines directement ou que le commerce importait. Une pièce de la forme et du poids des monnaies d'or en usage

dans le monde méditerranéen, mais portant sur ses deux faces le groupe hiéroglyphique qui désignait sa nature, était après tout ce qu'il fallait pour contenter à la fois les mercenaires et les Égyptiens.

Il y a donc des raisons historiques pour qu'une pièce de ce genre ait pu exister. Celle dont je parle est-elle authentique ? Voici des années que je ne l'ai vue et je n'ai, pour en juger actuellement, qu'un moulage en plâtre un peu flou que je dois à l'obligeance de M. Nahman, du Caire : je m'abs tiens donc de me prononcer, mais je crois qu'un nouvel examen de l'original devrait être fait par quelque numismate du métier, s'il en est qui sachent où cet original se cache présentement. Au cas où l'authenticité matérielle serait admise, je crois que l'attribution à Takhos ne ferait pas de difficulté. Ce monnayage ne dura pas longtemps, car Takhos fut détrôné promptement et rien n'indique que Nectanébo II ait persévéré dans ses erremens. Une vingtaine d'années plus tard, l'Égypte fut reconquise par les Perses, et, lorsqu'elle frappa monnaie derechef, les Ptolémées lui donnèrent des types nouveaux. L'exemplaire actuel pourra donc demeurer pendant longtemps unique.

Gizèh, le 12 juin 1900.

‘Η μελέτη τοῦ ἀρχοντοῦ τούτου, ἡτις ἀφῆκε ἐν τῷ πνεύματί μου τὴν ἐντύπωσιν ὅτι πρόκειται περὶ γνησίου **μυημείου νομισματομόρφου**, οὐχὶ ὅμως **νομίσματος**, καὶ ἡ συμπεσοῦσα προσωπική μου γνωριμία ἐν Ἀθήναις μετὰ τοῦ κ. G. Dattari, τοῦ γνωστοῦ Ἰταλοῦ νομισματολόγου τοῦ Καΐρου, δστις, κάλλιστα γνωρίζων τὸ πρωτότυπον, μοὶ ἔξεφρασε τὴν πεποίησιν ὅτι τὸ μνημεῖον τοῦτο εἶναι γνησιώτατον, ἐπέτεινε τὴν περιέργειάν μου νὰ ἴδω τὸ πρωτότυπον ἢ ἔκμαγεῖον αὐτοῦ, νὰ μάθω δὲ καὶ τὰς λεπτομερείας τῶν περιστάσεων, ὑφ' ἀς ἀνεκαλύψθη τὸ παράδοξον τοῦτο μνημεῖον.

‘Αμφότερα ἐπέτυχον χάρις εἰς τὴν πεφωτισμένην καὶ φιλόφρονα προθυμίαν τοῦ κ. Dattari, δστις ἀνεκοίνωσέ μοι ἀριστον ἔκμαγεῖον

πρὸς δὲ — ἐν τῇ ἔξης λίαν ἐνδιαφερούσῃ ἐπιστολῇ — πᾶν ὅτι σχετικὸν γνωρίζει ἢ οὐκίνει ἐν σχέσει πρὸς τὸ μνημεῖον.

Cher Monsieur Svoronos

Ci-joint je vous remets l'empreinte d'une pièce en or qu'il y a presque six ans a fait le tour des principaux cabinets numismatiques d'Europe et partout a été condamné comme étant fausse.

La pièce est authentique! et c'est un très grand malheur pour la science de la voire dans l'oubli, même après la savante dissertation de M. G. Maspero publiée dans le Recueil XXII nouv. ser. VI pag. 225-226 et intitulée « Sur une pièce d'or singulière de provenance égyptienne ». J'ai dit « la pièce est authentique », par ce que je connais à fond l'histoire de sa provenance; mais encore sans cela, la couleur de l'or, la pureté du métal, chose que les faussaires ne sont jamais parvenus à imiter, l'ensemble de la pièce et surtout la grande autorité du savant Égyptologue pour ce qui se rapporte aux hiéroglyphes, prouvent qu'il n'y a aucun doute sur son authenticité. Maintenant il reste à savoir si la pièce en question est une monnaie ou quelque chose d'autre.

A mon grand regret je dois vous dire franchement que la classification donnée à la pièce par M. Maspero ne me satisfait du tout, parce que je suis d'avis que ce n'est pas une monnaie.

Ne me demandez pas, si ce n'est pas une monnaie, qu'est-ce que c'est? Je ne pourrais répondre que par des conjectures qui n'aboutissent pas à une solution satisfaisante. Qui donc mieux que vous pourrait nous dire ce que la pièce peut être?

Avant de vous donner l'histoire de la provenance de la pièce je tiens à vous donner les raisons qui me font dire que la pièce n'est pas une monnaie.

1er Pour une loi qui paraît toute naturelle, depuis l'inven-

tion de la monnaie jusqu'à nous jours, jamais aucune nouvelle monnaie n'a été frappée dans un pays sans imiter en tout ou en partie la monnaie qui avait cours et jouissait de pleine confiance dans le commerce.

2me Nous savons le but des légendes depuis leur première apparition jusqu'à nous jours, but qui consistait à rappeler des noms de villes, de magistrats, de rois, de divinités, mentionner des fastes, ou donner la valeur de la pièce; jamais on n'a vu mentionné sur une pièce la qualité du métal, si non accompagnée du poids que la pièce devait avoir. La légende *bon or* est très claire, se rapporte à la qualité du métal, et comme M. Maspero dit que par ces mots les Égyptiens étaient accoutumés à désigner l'or qui leur arrivait des mines, les mots sur la pièce ont tous les indices de vouloir indiquer que la pièce était une espèce d'échantillon qui devait servir à faire reconnaître le bon or.

Quant à la classification donnée à Takhos par M. Maspero, elle ne me semble pas possible.

Les Égyptiens, selon l'auteur invoqué par M. Maspero (Pseudo-Aristote), n'employaient pas la monnaie et ils s'en tenaient au troc contre objet ou contre métal pesé; mais ils se servaient de la monnaie pour leur commerce avec l'étranger; par conséquence, si une monnaie nouvelle venait d'être frappée elle devait inspirer de la confiance aux étrangers plus qu'aux Égyptiens; mais alors, pourquoi la légende en hiéroglyphes des deux côtés de la pièce?

Si Takhos avait besoin de la monnaie pour faire la guerre aux Perses, c'est en Asie que la dite monnaie devait être mise en circulation. Mais comment pouvait elle être reçue étant d'un type tout-à-fait nouveau et avec des légendes qui ne pouvaient pas être comprises?

Pour payer les mercenaires Grecs? Mais déjà avant Takhos les mercenaires étaient en Égypte et de la même manière qu'on les payait avant on pouvait les payer alors.

Et maintenant voici l'histoire de la pièce. Il y a six ans, des Arabes travaillant dans des terres de propriété d'un Pacha trouvèrent un trésor en or, composé *tout de statères*, pour la plus grande partie de *Philippes*, quelques pièces de *Lampsacos*, deux au trois pièces des *rois de Chypre*, deux pieces de la *Cyrénaique*, un *Darique* et la pièce en question. La trouvaille fut divisé, à ce que l'on dit, en trois parties et fut vendue sur le marché du Caire. L'antiquaire A. D. qui acheta la pièce avec les hiéroglyphes me la montra tout de suite après l'avoir achetée; je lui fis un offre qui ne fut pas accepté et le dit antiquaire l'apporta à Paris et c'est justement là que M. Maspero examina la pièce.

A l'exception de la dite pièce et des pièces de Lampsacos, les autres pièces, je les ai eu presque toutes en mes mains et je me rappelle qu'avec peu d'exceptions leur état de conservation était passable et que les pièces de Lampsacos étaient très belles. La pièce avec les hiéroglyphes est de très belle conservation, mais non à fleur de coin.

La pièce pèse 8 gr. 550 cent. ou 132 grains et se trouve maintenant dans les mains de M. Mihran Sivadjian à qui je dois l'obligeance de m'avoir envoyé les empreintes en plâtre et le poids.

Athènes, Juin 1901.

Votre très dévoué
G. DATTARI

Ἡ μελέτη τῶν ἀνωτέρω καὶ ἡ ἔξετασις ἀρίστου ἐκμαγείου, ὅπερ μοὶ ἐποιμήθευσεν ὁ κ. Dattari, ἥγαγέ με εἰς τὰς ἔξῆς σκέψεις καὶ συμπεράσματα.

A'. 'Ως πρὸς τὴν γνησιότητα.

Μετὰ μακρὰν καὶ πολλάκις ἐπαναληφθεῖσαν ἀπροκατάληπτον μελέτην τοῦ ἀρίστου ἐκμαγείου ὀφεῖλω νὰ ὀμολογήσω ὅτι οὐδὲν σημεῖον

η ἵχνος κιβδηλείας ἡδυνήθην νὰ ἀνακαλύψω, ἀλλ' ὅτι τούναντίον ἀνεῦρον ἐν αὐτῷ πολλὰ τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ γνησίου κόμματος. Εἰ καὶ ἔχω ἀπεριόριστον ὑπόληψιν εἰς τὰς νομισματικὰς γνώσεις τοῦ Ἀγγλού συναδέλφου κ. Hill, ὁφεῖλον νὰ διμολογήσω ὅτι δὲν ἀντελήφθην οὐδεμιάν extreme flatness of fabric ἢ ὅτι the border of dots is very unsatisfactory in its treatment, θέλω δὲ ἀποδεῖξει κατωτέρῳ διὰ πλεῖστων παραδειγμάτων τὸ ἀντίθετον τῆς γνώμης ὅτι the position of the horse to the right is unusual. Ή δε πληροφορία τοῦ αὐτοῦ κ. Hill ὅτι δμοια νομίσματα κεκομμένα in base metal παρουσιάσθησαν εἰς περιηγητάς, — ἢ ἂλλως ἀναριθμήσει κατὰ νεωτάτην πρός με ἀνακοίνωσιν τοῦ ἀρίστου γνώστου τῆς ἐν Αἰγύπτῳ νομισματεμπορίας κ. Dattari — δὲν δύναται, φρονῶ, ν' ἀποδεῖξῃ τὸ κίβδηλον τοῦ ἀνὰ κείρας ἐκ καθαρωτάτου χρυσοῦ πρωτοτύπου, διότι οἱ παρασχόντες τὴν πληροφορίαν ταύτην περιηγηταὶ δυνατὸν νὰ ἔξελαφον ὡς κεκομμένα νομίσματα, χυτὰ ἀντίγραφα τοῦ πρωτοτύπου, ἔξι ἐκείνων ἄτινα ἐμφανίζονται κατὰ κανόνα ἀμέσως μετά τὴν ἀνακάλυψιν οίουδήποτε σπανίου νομίσματος. Οὐδέποτε σχεδὸν εἶδον ἐν τῷ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐμπορίῳ ἐμφανιζόμενον νόμισμά τι σπάνιον, χωρὶς ἀμέσως κατόπιν νὰ ἴδω καὶ χυτὰ ἀντίγραφα τοῦ ἀκριβοπωληθέντος νομίσματος, προωρισμένα διὰ τοὺς ἀπλουστέρους τῶν περιηγητῶν

Ἐν συμπεράσματι λέγω ὅτι ἀληθῶς δὲν εἶδον αὐτὸ τὸ πρωτότυπον, ὡς ὁ κ. Hill, οὐχ ἔπιτον δμως ἢ γνώμη τοῦ κ. Dattari, ὅστις ἔξήτασε τὸ πρωτότυπον ὑπὸ περιστάσεις πολὺ εὐνοϊκωτέρας ἢ ὁ κ. Hill, ἔξουδετερεὶ ἐν τῷ πνεύματι μου τὴν ἀντίθετον γνώμην καὶ ἐπιρρωνύει τὴν ἔξι ἰδίας μελέτης γνώμην μου ὅτι πρόκειται περὶ μνημείου πάντως γνησίου.

Ὑπὲρ τῆς γνησιότητος τοῦ μνημείου συνηγορεῖ τὰ μέγιστα καὶ ἡ περὶ τῶν ἱερογλυφικῶν σημείων σπουδαιοτάτη παρατήρησις τοῦ διασήμου αἰγυπτιολόγου κ. Maspero, ὅτι ἡ γλωσσικὴ λεπτομέρεια τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ ἱερογλυφικοῦ σημείου τοῦ ἵππου δι' ἐκείνου τοῦ luth, «n'est pas, bien que parfaitement légitime, de celles qui viennent naturelles à l'esprit d'un faussaire moderne».

Διὰ ταῦτα συμμερίζομαι πληρέστατα τὴν γνώμην τῶν κ. κ. Maspero καὶ Dattari καὶ εἴ τινος ἄλλου τῶν παρὰ Hill μνημονευομένων

άνωνύμων, ὅτι πρόκειται περὶ μνημείου γνησίου κόμματος, πλίνω δὲ νὰ πιστεύσω ὅτι κυρίᾳ ἀφορμῇ τοῦ νὰ θεωρηθῇ κίβδηλον δὲν εἶναι αἱ τεχνικαὶ ἐνδεῖξεις, ἀλλὰ ἡ ὄλως πρωτοφανῆς καὶ ἀνεξήγητος παρουσία τῶν ἵρογλυφιῶν σημείων καὶ ἡ ἀπαραδειγμάτιστος ἔλλειψις πάσης μνείας τοῦ ὄντος τοῦ βασιλέως ἢ τῆς πόλεως ὑφ' ὧν ἐκόπη τὸ μνημεῖον ἡμῶν. Πιστεύω ἄρα ὅτι, ἀν ἀμφότερα ταῦτα ἐπαρκῶς ἐξηγηθῶσι, θέλουσι καταπέσει καὶ τὰ λοιπὰ κατὰ τῆς γνησιότητος ἐπιχειρήματα, ἀτινα εἶναι, νομίζω, ἐξ ἐκείνων ἀπερ γεννᾶ ἐν τῷ πνεύματι τῶν νομισματικῶν οὐχὶ ἡ πραγματικὴ αὐτῶν ὑπαρξία, ἀλλ' ἡ ἀσθένεια πρὸς διαλεύκανσιν δυσκολιῶν πράγματι παραδόξων, οἵαι αἱ ἐνταῦθα μνημονευθεῖσαι.

B'. 'Ως πρὸς τὴν σημασίαν τοῦ μνημείου.

'Ἐξαιρέσει τοῦ κ. Dattari, οὗτος τὴν γνώμην εἶχον καὶ ἔγὼ καὶ πρὸν ἡ ἀναγνώσω τὴν ἐπιστολήν του, οὐδεὶς ἐσκέφθη ὅτι δυνατὸν νὰ πρόκειται περὶ ἄλλου τινὸς πράγματος ἢ νομίσματος. 'Αλλ' ὅτι τὸ μνημεῖον ἡμῶν δὲν δύναται νὰ εἶναι νόμισμα, διδάσκει, φρονῶ, σαφέστατα, πλὴν τῶν ἄλλων παρὰ Dattari εὐφυῶς προταχθέντων λόγων, αὐτὴ καὶ μόνη ἡ πρωτάκουστος ἔλλειψις ἐπιγραφῆς δηλούσης τὴν ἀρχήν, βασιλικήν, τυρρανικήν ἢ δημοκρατικήν, ὑφ' ἣς ἐκόπη τὸ μνημεῖον ἡμῶν, καὶ δὴ ἐν τοιαύτῃ ἐποχῇ ὅτε ἡ ἐπιγραφικὴ δήλωσις τῆς κοψάσης τὸ νόμισμα ἀρχῆς ἥτο ἡ κυρίᾳ καὶ μόνη ἐγγύησις τῆς γνησιότητος αὐτοῦ. Κατὰ μεῖζονα δὲ λόγον ἀδύνατον θεωρῶ τὴν γνώμην τοῦ κ. Maspero ὅτι πρόκειται περὶ νομίσματος κοπέντος ὑπὸ τοῦ αἰγυπτίου βασιλέως Τάχω τῇ συμβουλῇ τοῦ Χαρβίου καὶ δὴ πρὸς ἀμοιβὴν τῶν 'Ελλήνων μισθοφόρων. Τοῦτο δὲ διότι πρῶτον μὲν ἐν τῷ παρὰ τοῦ κ. Maspero μνημονευομένῳ 'Αριστοτελικῷ χωρίῳ, ὅπερ παραθέτομεν ἐν ὑποσημειώσει', οὐδεμία μνεία γίνεται κοπῆς νομισμάτων, δεύτερον

1. **Σαερίας Ἀθηναῖος** Ταῦτα τῷ Λιγυπτίων βασιλεῖ ἐκστρατεύοντις καὶ δεομένῳ χρημάτων συνεδούλευε τῶν τε ἱερῶν τινα καὶ τῶν ἱερέων τὸ πλῆθος φάναι πρὸς τοὺς ἱερ.τ.ς δεῖν παραλυθῆναι διὰ τὴν δαπάνην. 'Ακούσαντες δὲ οἱ ἱερεῖς καὶ τὸ ἱερὸν παρ' αὐτοῖς ἔκαστουι βουλόμενοι εἶναι, καὶ ἕδια αὐτοῖς οἱ ἱερεῖς ἐδίδοσαν χρήματα. 'Ἐπεὶ δὲ παρὰ πάντων εἰλήφει, προστάξαι αὐτοῖς ἐκέλευσεν εἰς μὲν τὸ ἱερόν καὶ εἰς αὐτὸν τῆς δαπάνης ἡς πρότερον ἐποιοῦντο

δὲ διότι φρονῶ πρᾶγμα ἀδύνατον τὸ ὅτι ἐπὶ νομισμάτων προωρισμένων πρὸς ἀμοιβὴν Ἑλλήνων καὶ οὐχὶ Αἰγυπτίων καί, ὡς ἥδη παρετίθησεν δρῦμῶς δὲ καὶ Dattari, κοπέντων χάριν πολέμου διεξαγομένου ἐν Ἀσίᾳ καὶ οὐχὶ ἐν Αἰγύπτῳ, θὰ ἐτίθεντο αἱ ὄλως ἀκατανόητοι διὰ πάντα μὴ Αἰγύπτιον ἵερογλυφικὰ ἐπιγραφαί. Ἀλλως τε οἱ Ἑλληνες μισθοφόροι ὑπηρέτουν πάντοτε, ὡς γνωστόν, παρὰ τοῖς ἔνοις κυρίως ἵνα κερδίσωσι χοηματικόν τι κεφάλαιον μέλλον νὰ χρησιμεύσῃ αὐτοῖς πρὸς ἀνετον διαβίωσιν ἐν τῇ ἴδιᾳ αὐτῶν πατρίδι. Ἀλλὰ τίνα χρησιμότητα θὰ εἶχον ἢ ποίαν δυσπιστίαν δὲν θὰ διγέγειρον αἱ ἵερογλυφικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐν τοῖς ὅρεσι τῆς Ἀκαρνανίας ἢ Αἰτωλίας, τῆς Ἀρκαδίας ἢ Λακωνικῆς, ἔνθα οὐδεὶς θὰ εὑρίσκετο δὲ ἐρμηνεύσων τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας; Ὁχι! ἢ ἀπροκατάληπτος καὶ φυσικωτάτη τῶν σκέψεων ἐπιβάλλει, φρονῶ, τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ μνημεῖον ἡμῶν χρησιμότητα καὶ κυκλοφορίαν ἀδύνατο νὰ ἔχῃ μόνον ἐν Αἰγύπτῳ καὶ παρ' Αἰγυπτίοις. Νομίζω δὲ ὅτι πᾶσα ἔξηγησις τοῦ μνημείου ἡμῶν μὴ στηρίζομένη ἐπὶ τῆς βάσεως ταύτης δὲν δύναται νὰ τύχῃ τοῦ ἀληθοῦ.

'Ερωτᾶται κατ' ἀκολουθίαν νῦν, ἀφοῦ δὲν πρόκειται περὶ νομίσματος, τί ἔτερον δύναται νὰ εἶναι τὸ μνημεῖον ἡμῶν καὶ πρὸς τίνα σκοπὸν ἐκόπτη.

Πρὸιν ἀπαντήσωμεν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο, ἐπάναγκες εἶναι νὰ ὁρίσωμεν τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἐκόπτη. Πρὸς τοῦτο δύναται νὰ ὀδηγήσῃ ἡμᾶς ἡ καθ' ὅλου τεχνοτροπικὴ ὅψις αὐτοῦ, ἡτις σαφῶς ἐνδεικνύει τὰ μέσα ἢ τὸ τελευταῖον ἡμισυ τοῦ τετάρτου αἰῶνος π. Χ., πρὸς δὲ ἡ τεχνοτροπία τοῦ ἵππου. Ως πρὸς τὴν τελευταίαν ὡς ὅρον συγκρίσεως δυνάμεθα νὰ μεταχειρισθῶμεν, ἐλλειψεὶ αναλόγων αἰγυπτιακῶν μνημείων, τὰ ἐπὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου καὶ Πτολεμαίου τοῦ Α' κοπέντα ἐν

τὸ δέκατον μέρος ποιεῖται, τὰ δὲ λοιπὰ αὐτῷ δανείσαι, ἔως ὃ πόδες βασιλέα διαλυθῇ. 'Απ' οἰκίας δὲ ἐκάστης ἐκέλευσεν ἀπαντας εἰσενέγκαι τάξαντα δὲι, καὶ ἀπὸ τοῦ σώματος ὡςαύτως· τοῦ σίτου τε πωλουμένου χωρὶς τῆς ειμῆς διδόναι τὸν πωλοῦντα καὶ λινούμενον ἀπὸ τῆς ἀρτάδης τὸν δοσολόν, ἀπὸ τῶν πλοίων τε καὶ ἐργαστηρίων καὶ τῶν ἀλληγοριῶν τὸν ἀργαστήρα τῆς ἀργαστῆρας μέρος τὸ δέκατον κελεῦσαι ἀποτελεῖν. Ἐκτερατεύειν δὲ αὐτῷ μελλοντι ἐκ τῆς γήρας, εἴ τις τὸ ἔχοι ἀσημον ἀργύριον ἢ χρυσίον, κελεῦσαι ἐνέγκαι πρὸς αὐτόν· ἐνεγκάντων δὲ τῶν πλεύστων ἐκέλευσε τούτῳ μὲν ἐκείνον χρῆσθαι, τοὺς δὲ δανείσαντας συστήσαι τοῖς νομάρχαις ὡστ' ἐκ τῶν φόρων αὐτοῖς ἀποδοῦνται. ('Ἀριστοτέλους, Οἰκονομικῶν Β', 1350, 32 ἔκδ. Ἀκαδ. Βερολ'ου).

τῇ γείτονι Κυρηναϊκῇ νομίσματα. Μέγας ἀριθμὸς αὐτῶν παρουσιάζει ἵππεα ἡ ἵππον πρὸς δεξ. τοσοῦτον διμοιάζοντα κατὰ τεχνοτροπίαν καὶ στάσιν¹ πρὸς τὸν ἵππον τοῦ μνημείου ἡμῶν, ὥστε, δι' ἐμὲ τουλάχιστον, οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἀμφιβολία, ὅτι τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔκόπη ἐν Αἰγύπτῳ κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς Μακεδονικῆς κυριαρχίας.

Τούτου τεθέντος ὑπενθυμίζομεν τῷ ἀναγνώστῃ τὸ πασίγνωστον γεγονὸς ὅτι, ὅτε οἱ Μακεδονες κατέλαβον τὴν Αἴγυπτον καὶ ἐπεχείρησαν τὴν διοικητικὴν καὶ οἰκονομικὴν διοργάνωσιν καὶ ἐκμετάλλευσιν τῆς εὐδαίμονος ταύτης χώρας, εὗρον τὸν λαὸν αὐτῆς ἐντελῶς ἀγνοοῦντα καὶ ἀπεχθανόμενον — ἀντιθέτως πρὸς πάντα τὸν λοιπὸν ἀρχαῖον κόσμον — τὴν χρῆσιν τοῦ νομίσματος, διπερ καὶ ἀλλοθεν εἰσαγόμενον ἐλογίζετο ὡς μέταλλον ἀσημίον, ὡς ἐμπόρευμα γινόμενον δεκτὸν ἐκάστοτε συμφώνως πρὸς τὰ ἔγχωρια σταθμία. Τοῦτο μαρτυροῦσι πᾶσαι αἱ πηγαί, ἐπικυροῦσι δὲ λαμπρῶς καὶ τὰ περιεργότατα πολυάριθμα εὑρήματα ἐν Αἰγύπτῳ ἀρχαίων ἐλληνικῶν νομίσματων, ὡς ὁ ἀνιλεής διὰ ψαλίδων κερματισμὸς καταδεικνύει ὅτι αἱ ἐγγυήσεις ἀς παρεῖχον αἱ ἐπιγραφαί, οἱ τύποι καὶ αἱ ὄλκαι αὐτῶν, πρὸς οὐδὲν ἐλογίζοντο ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων, οἵτινες κατεκερμάτιζον αὐτὰ ἵνα ἐκάστοτε ἐπιτύχωσι τὰς ὄλκας τῶν αἰγυπτιακῶν σταθμίων, δι' ὃν ἐδέχοντο αὐτὰ ὡς ἀπλοῦν ἐμπόρευμα².

'Αλλ' οἱ κατακτηταὶ Μακεδόνες, οἱ ἀνέκαθεν εἰδισμένοι εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ νομίσματος ὡς ἐπισήμου ὁργάνου τῶν συναλλαγῶν αὐτῶν, οἱ συνδεόμενοι πρὸς τούτοις δι' ἐπισήμων ἐμπορικῶν συνθηκῶν μετὰ πολλῶν ἀλλων Ἑλλήνων, δὲν ἦδύναντο βεβαίως νὰ ἐπιτρέψωσιν ἐπὶ τῆς διοικήσεως αὐτῶν τὴν τοιαύτην πρωτογενῆ καὶ ἀσύμφορον ἐμπορικῶς τε καὶ διοικητικῶς κατάστασιν. 'Ως γνωστόν, ἐπέβαλον ἔξι ἀρχῆς τὴν χρῆσιν τοῦ νομίσματος, ὡς σαφέστατα μαρτυροῦσι, πλὴν ἀλλων, τὰ ὑπὸ αὐτῶν κοπέντα ἐν Αἰγύπτῳ πολυάριθμα νομίσματα ἀπὸ τῶν

1. Ἰδε π. χ. ἐν Muller, Numismatique de l'ancienne Afrique σελ. 56, 249· 59, 285· 82, 329-330· 89, 339· 95, 341. 'Ο ἵππος ἀπαντᾷ ὡς τύπος καὶ ἐπὶ νομίσματων κοπέντων ἐν Κυρηναϊκῇ ἐπὶ Μάγα τοῦ παρὰ Πτολεμαίου τοῦ Α' διορισθέντος Κυβερνήτου τῆς Κυρηναϊκῆς. ('Ιδε B.M.C. The Ptolemies p. 38, 10.)

2. Πρεδ. H. Dressel ἐν τῇ Zeitsch. für Numismatik τόμ. XXII, σελ. 257 κέξ.

χρόνων ἥδη Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου καὶ Πτολεμαίου τοῦ Σωτῆρος.

Ἐπειδὴ ὅμως πάντα τὰ ὑπ’ αὐτῶν κοπέντα νομίσματα, ὡς καὶ τὰ ἵσσοταθμα καὶ ἵσσεια, τῶν ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἢ ἔμμεσον ἔξαρτησιν αὐτῶν ἥ καὶ ἀπλῶς φύλων αὐτοῖς ἐμπορικῶς ἐλληνικῶν πολιτειῶν, ἔφερον ἐπιγραφὰς ἐλληνικάς, αἵτινες ἦσαν ἐντελῶς ἀκατανόητοι διὰ τὸ μέγα πλῆθος τῶν κατακτηθέντων Αἰγυπτίων, ἥτο ὅλως φυσικὸν ἀκόλουθον ὅτι οἱ βασιλεῖς τῶν Μακεδόνων, οἵτινες ἀνέκαθεν παντοιοτρόπως ἐνεθάρρυνον καὶ ἐπροστάτευον τὸν Αἰγυπτιακὸν λαόν, θὰ ἐλάμβανον πᾶν μέτρον δυνάμενον τελεσφόρως νὰ προστατεύῃ τοὺς ἐγχωρίους ἀπὸ πάσης ἀπάτης κατὰ τὰς μετὰ τῶν Ἐλλήνων ἐμπόρων κλπ. ἐμπορικὰς αὐτῶν συναλλαγάς, καθ’ ἃς ὑπερχεώθησαν νὰ δέχωνται τὰ τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου ἔνογλωσσα νομίσματα, τὰ ὅλως ἀγνωστα ταῖς ἀπ’ αἰώνων συνηθείαις αὐτῶν, νομίσματα, ὡν οὕτε τὰς ἐπιγραφὰς ἥδυναντο νὰ ἀναγνώσωσιν οὕτε τὸ μέταλλον ἥ τὰς ὀλκὰς καὶ ἐν γένει τὴν καθόλου γνησιότητα νὰ ἔξελέγχωσιν.

Οἱ Ἐλληνες ἐν γένει δι’ ἀναλόγους περιστάσεις, ἥτοι ἵνα διακρίνωσι τὸ δόκιμον ἥ μὴ τῶν νομισμάτων, προσέφευγον εἰς τοὺς καλουμένους ἀργυρογυνάμονας, κολλυβιστάς, δεσιλοστάτας, τραπεζίτας ἥ δοκιμαστάς, πρόσωπα κατὰ τὸ μᾶλλον ἥ ἥττον ἐπίσημα καὶ ὑπὸ τὸν ἄμεσον ἔλεγχον τῆς πολιτείας τελοῦντα, οἵτινες ἀντὶ σμικρᾶς ἀμοιβῆς διεγίνωσκον ποῖα τὰ δόκιμα καὶ ἀκίβδηλα καὶ ποῖα τὰ παρακεκομμένα νομίσματα (Λουκιανοῦ Ἐρμότιμ. κ. 68), δοκιμάζοντες τὰ προσαγόμενα ὑπὸ τῶν ἐμπόρων καὶ παντὸς πολίτου νομίσματα, ὡς πρός τε τὴν ὀλκὴν καὶ τὴν ποιότητα τοῦ μετάλλου. Τὰ παρὰ τῶν δοκιμαστῶν ἔξετασθέντα νομίσματα καὶ εὑρεθέντα ἀκίβδηλα ἐκαλοῦντο δόκιμα νομίσματα.

Ο τρόπος καθ’ ὃν ἔδοκιμάζονταν τὰ νομίσματα, ἰδίως τὰ ὅργανα οἵς ἔχοντο δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὰ ἡμῖν. Εἰς τί π. χ. συνίστατο τὸ δοκίμιον πρὸς ἔξακριβωσιν τῆς ὀλκῆς τῶν νομισμάτων κατὰ τοὺς κλασσικοὺς ἐλληνικοὺς χρόνους, δὲν παρεδόθη ἡμῖν, ἐφ’ ὅσον ἐγὼ τούλαχιστον γνωρίζω. Υπάρχουσιν ὅμως πλεῖσται ἐνδεῖξεις ὅτι τὰ δοκίμια τῶν Ἐλλήνων οὖδεν ἄλλο ἥσαν ἥ νεόκοπα καὶ ὅλως ἀμεταχείριστα (à fleur de coin) νομίσματα, ἀτίνα οἱ δοκιμασταὶ ἐλάμβανον παρ’ αὐτῶν τῶν ἀρχῶν

τῶν διαφόρων νομισματοκοπείων, ἵνα δ' αὐτῶν ἔξελέγχωσι τὰς δικάς καὶ τὸ μέταλλον τῶν ἐν τῇ κυκλοφορίᾳ διαιών νομισμάτων. Τοῦτο τούλαχιστον μαρτυρεῖ τὸ δῆτι οὐδὲν μέχρι τοῦθε ἀνεκαλύφθη δοκίμιον Ἑλληνικῶν νομισμάτων τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς, ἀνάλογον πρὸς τὰ ὁμιλιακὰ καὶ βυζαντιακὰ ἔξαγια, δι' ὃν βραδύτερον οἱ δοκιμασταὶ ἔξηλεγχον τὰς δικάς ἢ τὸ μέταλλον ἢ καὶ ἀμφότερα, τῶν τότε ἐν κυκλοφορίᾳ νομισμάτων.

'Αλλὰ τὰ νεόκοπα νομίσματα, ἀτινα ἐπήρχουν εἰς τοὺς Ἐλληνας ὡς δοκίμια τῶν τότε ἐν κυκλοφορίᾳ νομισμάτων, δὲν ἥδυναντο βεβαίως νὰ ἐπαρκέσωσι καὶ διὰ τοὺς Αἰγυπτίους, οἵτινες δὲν ἥδυναντο ὡς οἱ Ἐλληνες νὰ ἀναγινώσκωσι τὰς Ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς τῶν νομισμάτων, οὐδὲ ἐγνώριζον τὰς διαφόρους δικάς καὶ σταθμητικοὺς κανόνας τῶν μᾶλλον ἐν χρήσει ἐν τῷ ἐμπορίῳ νομισμάτων. 'Υπέκειντο π. χ. εἰς τὸν κίνδυνον δεχόμενοι ἀντὶ τῶν ἐμπορευμάτων των Ἑλληνικοὺς χρυσοὺς στατήρας, νὰ λάβωσι πρὸς ζημίαν των παρὰ πονηροῦ τινος Ἐλληνος ἐμπόρου ἢ καὶ παρὰ κακοήθους τινὸς τραπεζίτου τοιούτους ἐτέρας χώρας ἐλάσσονος διλκῆς καὶ χείρονος ποιότητος μετάλλου, ἐνῷ δὲ Ἐλλην ἐμπορος ἥδυνατο καὶ αὐτὸν τὸν τραπεζίτην νὰ ἔξελέγῃ κατὰ τὴν παραβολὴν πρὸς τὸ δοκίμιον προκειμένου περὶ οἰουδήποτε γένους στατήρων, ἀφ' οὗ ἥδυνατο νὰ ζητήσῃ καὶ αὐτὸς οὕτος νὰ παραβάλῃ πρὸς τὰ νομίσματά του τὰ ἀνάλογα δοκίμια.

Φρονῶ λοιπὸν δῆτι οἱ προστατεύοντες τοὺς Αἰγυπτίους ὑπηκόους αὐτῶν Μακεδόνες κατακτηταὶ ἔκοψαν (πιθανῶς ἐπὶ τῆς διοικήσεως τοῦ Κλεομένους ἢ τῆς σατραπείας Πτολεμαίου τοῦ Α' 330-305 π. Χ.), πρὸς δῆδηγίαν καὶ ἀσφάλειαν τῶν Αἰγυπτίων ὑπηκόων των, δοκίμια φέροντα αἰγυπτιακὰς ἐπιγραφάς, οἷον τὸ μνημεῖον ὅπερ μᾶς ἀπασχολεῖ ἐνταῦθα. 'Αληθῶς, ἔκαστος Αἰγύπτιος ἐμπορος ἢ πολίτης ἔχων παρ' ἔαυτῷ ἐν τοιούτον δοκίμιον ἢ προσφεύγων εἰς Αἰγύπτιον τραπεζίτην, ἥδυνατο ἐκάστοτε αὐτὸς οὕτος νὰ ἔξαριθώνῃ τὴν διλκὴν καὶ τὸ μέταλλον τῶν στατήρων οὓς ἔδέχετο. 'Η διλκὴ τοῦ δοκιμίου (8,55), ἥτις εἶναι ἡ τῶν τότε ἐπισήμια χρήσει ἀπειραρχίμων μακεδονικῶν στατήρων, ἔχοησίμευεν αὐτῷ πρὸς δοκιμὴν τοῦ ἀκεραίου τῆς ποσότητος τοῦ μετάλλου, ἡ δὲ ἐπιγραφὴ καλὸς χονσός, τουτέστι δόκιμον τόμισμα, ἔξησφάλιζεν αὐτὸν διὰ τῆς παραβολῆς ὡς πρὸς

τὴν ποιότητα τοῦ μετάλλου. Οὔτω βραδύτερον οἱ Βυζαντῖνοι ἐπέγραφον ἐπὶ τῶν ἔξαγίων αὐτῶν τὰς περιέργους ἐπιγραφὰς ΧΑΡΑΓΜΑ ΣΕΠΤΟΝ ΚΑΤΑΒΟΛΗ ΚΙΒΔΗΛΟΥ, ΗΛΙΟΣΕΛΗΝΑΤΟΝ ΤΟ ΔΕ ΕΛΑΦΡΟΤΕΡΟΝ ΤΟΥΤΟΥ ΑΡΓΕΙ, ΠΑΛΑΙΟΝ ΟΛΟΤΡΑΧΟΝ ΕΛΑΦΡΟΝ κτλ., περὶ ὧν ἵδε τὴν ἐν τῷ παρόντι περιοδικῷ (τόμ. Β' σελ. 341-358) μιελέτην ἡμῶν.

Οὐχὶ δὲ μόνον οἱ Αἰγύπτιοι, ἀλλ᾽ ἀντιστρόφως καὶ οἱ Ἑλληνες ἐμποροὶ καὶ τραπεζίται ἔχοντες παρ' αὐτοῖς τοιαῦτα μετ' αἰγυπτιακῶν ἐπιγραφῶν δοκίμια ἡδύναντο εὐκόλως νὰ πείθωσι διὰ τῆς παραβολῆς τοὺς Αἰγυπτίους πελάτας των ἵνα δέχωνται παρ' αὐτῶν ὡς δόκιμα τὰ πρὸς τὸ δοκίμιον ἴσσοσταθμα καὶ διοίας ποιότητος μετάλλου νομίσματα.

Οὕτως ἐρμηνεύονται νῦν πληρέστατα, ὡς νομίζω, καὶ τὰ ἔξῆς, α) ὅτι ἡ ὀλκὴ τοῦ μνημείου ἡμῶν εἶναι ἡ τοῦ τότε ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἐν ταῖς απήσεσι Πτολεμαίου τοῦ Σωτῆρος ἐπιφρατοῦντος ἐπισήμως τε καὶ ἐμπορικῶς μακεδονικοῦ χρυσοῦ Φιλιππείου στατῆρος καὶ τὸ ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν λοιπῶν στατῆρων τοῦ εὐρηματος ἥσαν Φιλίππειοι ἢ στατῆρες χωρῶν ἐφ' ὧν ἐπεκτείνετο ἡ ἀρχὴ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ Μακεδόνων (Κύρδος καὶ Κυρηναϊκή); β) ὅτι ἡ διατήρησις αὐτοῦ εἶναι ὅλως ἀκμαίου κόμματος (ἀ fleur de coin), ὡς ἔδει νὰ εἶναι ἡ διατήρησις παντὸς δοκιμίου, καὶ μάλιστα ἐν ἀντιμέσει πρὸς τὴν διατήρησιν τῶν μετ' αὐτοῦ εὑρεθέντων λοιπῶν χρυσῶν στατῆρων· γ) ὅτι, ὡς ἐπὶ τῶν βυζαντιακῶν ἔξαγίων, ἐλλείπει ἡ δήλωσις τῆς κοψάσης αὐτὸν ἀρχῆς, καὶ δ) ὅτι ἀνεκαλύφθη μετὰ πολυαρίθμων ἄλλων χρυσῶν μόνον στατῆρων, διότι πρὸς δοκιμὴν μόνον χρυσῶν στατῆρων ἐχρησίμευε. Φαίνεται δηλαδὴ ὅτι τὸ εὔρημα ἀπετέλει μέρος τῆς περιουσίας τραπεζίτου τινὸς ἢ δοκιμαστοῦ χρυσῶν νομισμάτων.

Συμπεραίνομεν ἄρα ὅτι τὸ μνημεῖον ἡμῶν εἶναι γνήσιον, οὐχὶ ὅμως νόμισμα, ἀλλὰ δοκίμιον χρυσῶν στατῆρων κοπὲν κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας, καὶ πρὸν ἢ Πτολεμαῖος ὁ Σωτὴρ καταργήσῃ ὡς πρὸς τοὺς χρυσοὺς στατῆρας τὴν χρῆσιν τοῦ μακεδονικοῦ σταθμητικοῦ κανόνος. Πρὸς δὲ ὅτι σκοπὸν εἴχε τὴν ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων ἔξακριβωσιν τοῦ δοκίμου τῶν τότε εἰσαχθέντων εἰς τὰς συνηθείας αὐτῶν ξενογλώσσων ἐλληνικῶν νομισμάτων. Οὕτως ἔχομεν

168 Ι. Ν. ΣΒΟΡΩΝΟΥ, ΔΟΚΙΜΙΟΝ ΕΛΛ. ΝΟΜΙΣΜΑΤ. ΕΝ ΑΙΓΥΠΤΩ (16)

πρὸς ἡμῶν τὸ ἀρχαιότατον τῶν γνωστῶν νομισματικῶν ἔξαγίων! οὐ
ἐν τέλει παραθέτομέν καὶ φωτοτσιγκογραφικὸν ἀπεικόνισμα. ἀκριβέ-
στερον τοῦ ἐν ἀρχῇ τοῦ ἀρθρου ἐκτυπωθέντος ἀτυχοῦς ἰχνογραφή-
ματος.

Ι. Ν. ΣΒΟΡΩΝΟΣ

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

ΤΟΥ ΕΞ ΕΛΕΥΣΙΝΟΣ ΜΥΣΤΗΡΙΑΚΟΥ ΠΙΝΑΚΟΣ ΤΗΣ ΝΙΙΝΝΙΟΥ

(Πίναξ Ι'.)

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Α'.

Ἐπὶ πολλῶν Ἀθηναϊκῶν ἀργυρῷν νομισμάτων τῆς λεγομένης ἐποχῆς τῶν ἀρχόντων, ὡς καὶ ἐπὶ συγχρόνων τούτοις ἦ καὶ ἀρχαιοτέρων χαλκῶν Ἀθηναϊκῶν, Ἐλευσινιακῶν, ἦ Δηλιακῶν νομισμάτων, πρὸς δὲ καὶ ἐπὶ πλήθους Ἀττικῶν χαλκῶν ἦ μολυβδίνων νομισματομόρφων εἰσιτηρίων¹, ἀπαντῷ δίωτόν τι περιεργοτάτου σχήματος ἀγγεῖον, ὅπερ ἐπεκράτησε παρὰ τε τοῖς νομισματικοῖς καὶ ἀρχαιολόγοις νὰ καλῆται πλημμοχόν ἀφ' ὅτου ἐν ἔτει 1858 ὑπεστήριξε τὴν ὄνομασίαν ταύτην δ Beulé ἐν τῇ περὶ τῶν Ἀθηναϊκῶν νομισμάτων μεγάλῃ συγγραφῇ αὐτοῦ².

Ἡ γνώμη αὕτη κατίσχει μέχρις ἐσχάτων δτε κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ ἔτους 1895 ἀνεκαλύψθη ὑπὸ τοῦ κ. Α. Σκιᾶ, ἐν ταῖς παρὰ τὸ Τελεστήριον τῆς Ἐλευσῖνος ἀνασκαφαῖς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, εὐμεγέθης ἐρυθρόμορφος πήλινος πίναξ — περίφημος ἥδη παρὰ τοῖς ἀρχαιολόγοις — περιέχων παράστασιν μοναδικὴν καὶ περιεργοτάτην ἐν ἦ τρίᾳ τῶν εἰκονιζομένων προσώπων, γυναῖκες, φέρουσιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς προσηρμοσμένα τρία ἀγγεῖα καθ' δλα ὅμοια πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Beulé ὡς πλημμοχόαι καρακτηρισθέντα.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀγγειοφορία αὕτη εἶναι ἐν τῶν σπουδαιοτάτων χαρακτηριστικῶν τῆς παραστάσεως τοῦ πίνακος, πολλοὶ ἡσχολήθησαν νὰ ἀνεύρωσι τὸ ἀληθὲς ὄνομα τοῦ ἀγγείου τούτου ἵνα τῇ βοηθείᾳ αὐτοῦ

1. Τὰς περὶ τούτων πάντων παραπομπὰς ἔδει κατωτέρω.

2. Beulé, Monnaies d'Athènes, σελ. 154-158.

ἔξηγήσωσι τὴν δληγ παράστασιν. Οὗτος ἥλθε καὶ πάλιν εἰς τὸ μέσον ἦ νπὸ τοῦ Beulé ἀρξαμένη συζήτησις ἥτις τόσον ἐνδιαφέρει τοὺς συναδέλφους μου νομισματολόγους, ἥτις βεβαίως τότε μόνον θὰ λήξῃ δριστικῶς ὅταν δλόκληρος ἡ παράστασις τοῦ πίνακος ἐρμηνευθῇ κατὰ τρόπον ἀνεπίδεκτον ἀντιρρήσεων.

Ώς γνωστὸν τὸ δικαίωμα τῆς προτεραιότητος πρὸς δημοσίευσιν καὶ ἐρμηνείαν τοῦ πίνακος ἀνῆκε τῷ ἀνακαλύψαντι τὸν πίνακα κ. Σκιᾶ, ὃστις τέλος, μετὰ μακρὰν καὶ ἐπιμελῆ μελέτην, ἐδημοσίευσε καὶ λεπτομερῶς ἐσχολίασεν αὐτὸν ἐν τῷ μόλις πρό τινων ἡμερῶν (περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου) διανεμηθέντι πρώτῳ καὶ δευτέρῳ τεύχει τῆς Ἀρχαιολ. Ἐφημερίδος σελ. 1-39, μετ' ἀκριβεστάτης καὶ παντ' ἀριστης μεγάλης ἔγχρωμου εἰκόνος ὁφειλομένης τῷ χρωστῆρι τοῦ γνωστοῦ καλλιτέχνου κ. Gilleron, ἣς φωτοτυπικὴ σμίκρυνσις εἶναι ὁ ἡμέτερος ὑπ' ἀρ. I' πίναξ.

§ α'. Αἱ πρῶται ἐρμηνεῖαι.

Ἄλλὰ καὶ πολὺ πρότερον πολὺς περὶ τῆς εἰκόνος ταύτης ἐγένετο λόγος ὃς σχεισθείσης ἀμέσως ὑπὸ πάντων πρὸς τὸ αἰώνιον πρόβλημα τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων. Οὗτος αἱ Mittheilungen τῆς ἐν Ἀθηναῖς Γερμ. Ἀρχαιολ. Σχολῆς τοῦ 1895 (σελ. 231), συντόμως ἀναφέρουσαι τὸ περιεχόμενον τοῦ πίνακος θεωροῦσιν αὐτὸν ἔργον τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ. Οἱ δὲ γνωστοὶ Γερμανοὶ ἀρχαιολόγοι κ. κ. Kern καὶ Winter, δρομώμενοι ἐξ αὐτοσχεδίου ἀπεικονίσεως, ἦν ἀμα τῇ ἀνακαλύψει τοῦ πίνακος ἐδημοσίευσε μία τῶν πολιτικῶν ἐφημερίδων τῶν Ἀθηνῶν (τὸ "Αστυ τῆς 13 Μαΐου 1895"), δῶμάησαν περὶ τοῦ πίνακος ἐν συνεδρίᾳ τῆς ἐν Βερολίνῳ Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, ὁ μὲν Winter ἀσχοληθεὶς περὶ τοῦ τεχνικοῦ μέρους τοῦ πίνακος, ὁ δὲ Kern περὶ τῆς σημασίας τῶν παραστάσεων τοῦ πίνακος περὶ ὃν ἔξεφρασε τὴν γνώμην ὅτι ἡ στενὴ σχέσις αὐτῶν πρὸς τὰς ἀπαντώσας ἐπὶ τῶν καλουμένων μυστηριακῶν ἀγγείων εἶναι καταφανῆς καὶ μόνον ἐν βλέψμα ἐὰν ὁψη τις ἐπὶ τοῦ πίνακος, ἀλλ' ὅτι μικρὸν παρέχουσιν ἡμῖν κέρδος πρὸς λύσιν τῶν προβλημάτων τῆς ἴστορίας τῆς θρησκείας τῶν ἀναγομένων εἰς τὰ μυστήρια τῆς Ἐλευσίνος¹.

1. Berliner philologische Wochenschrift, 1895, σελ. 1216.

Ἐν ἔτει δὲ 1897 ὁ κ. H. von Fritze ἐν μελέτῃ ἐπιγραφομένῃ «Συμβολὴ εἰς τὸ τυπικὸν τῆς ἐν Ἐλευσῖνι λατρείᾳ»¹ ἡ σχολήθη κυρίως περὶ τὴν ἔξηγησιν τοῦ ἀγγείου δύπερ φέρουσιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αἱ γυναικεῖς τοῦ πίνακος (ὢδε Πίν. I', ἀρ. 3, Γ καὶ β). Ὡς πρὸς τὸ ὅλον τῆς παραστάσεως τοῦ πίνακος λέγει μόνον τὰ ἔξητας: «Οὐτὶ ἐν αὐτῷ παρίστανται σκῆναι ἐκ τῶν περὶ τὴν ἐν Ἐλευσῖνι λατρείᾳ, εἶναι ἀναμφίβολον, διότι τοῦτο δηλοῖ πλὴν τοῦ τόπου τῆς εὑρέσεως καὶ ἡ κάτωθι κεχαραγμένη ἐπιγραφή: *Ninnion τοῦ θεοῦ ἀνέθηκεν*».

Συγκρίνων δὲ τὸ ἀγγεῖον τοῦτο πρὸς πολυάριθμα ὅμοια ἀγγεῖα τοῦ ἐν Ἐλευσῖνι Μουσείου, ὃν τινα ἐδημοσίευσεν ὁ κ. Φύλιος, ἐν τῇ Ἀρχαιολ. Ἐφημ. τοῦ 1885 πίν. 9, 6 (σελ. 174), καλέσας θυμιατήρια, παραδέχεται ὁ von Fritze ὡς δορθῆν τὴν ἔξηγησιν ταύτην καὶ συμπεριάντει ὅτι θυμιατήρια εἴναι καὶ τὰ τοῦ πίνακος ἡμῶν, ἀφ' οὗ μάλιστα ἡ διδοῦχος γυναικεία μιօρφὴ τῆς ἀνωτέρας τοῦ πίνακος ὁμάδος ἀναφλέγει —κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ— τὸν λιβανωτὸν τοῦ ἀγγείου τοῦ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς ἐπομένης αὐτῇ γυναικός. Περαιτέρω δὲ παραβάλων τὴν ἐν τῷ ἀετώματι τοῦ πίνακος παράστασιν πρὸς ἑτέραν, ἀληθῶς ὁμοιοτάτην ἐν τοῖς καιρίοις, παράστασιν ἐτρουσκικῆς τοιχογραφίας τάφου τινὸς τοῦ Κλουσίου², συμπεριάντει ὅτι καὶ αἱ φέρουσαι τὰ ἀγγεῖα τοῦ πίνακος ἡμῶν γυναικεῖς παρίστανται δορχούμεναι. «Ἐπειδὴ δέ, προσθέτει, τὰ σεμνὰ δόργια προϋποθέτουσι κατάστασιν θεοληψίας προκαλούμενην δι' δορχήσεως, αὐλήσεως καὶ θυμιατηρίων, ὡς λ. χ. ἐν τῷ *Κορυθαίτιασμῳ*, εὐχερὲς εἴναι νὰ ὑποτεθῶσι καὶ ἐνταῦθα τοιαῦται τινες τελεταί» (σελ. 171). Τέλος καταλήγει λέγων (σελ. 174): «Ἐν τῇ παραστάσει λοιπὸν τοῦ ἡμετέρου ἐξ Ἐλευσίνος πίνακος, βλέπω νέαν διὰ μνημείου τέχνης ἀπόδειξιν περὶ χορήσεως τοῦ λιβανωτοῦ ἐν τῇ ἐλευσινιακῇ λατρείᾳ καὶ δὴ προσφερομένου κατὰ ἴδιόρρυθμον τρόπον διαφέροντα τοῦ συνήθους».

Τὸ ἐπόμενον ἔτος³ ὁ ἡμέτερος νεαρὸς ἀρχαιολόγος κ. K. Κουρουνιώτης, ἐν ἀριθμῷ ἐπιγραφομένῳ «*Kέροι*», ἀπέκρουσε τὴν γνώμην τοῦ von Fritze ὅτι τὰ ἀγγεῖα ταῦτα είναι ἐλευσινιακὰ θυμιατήρια, καὶ

1. Ἐφημ. Ἀρχαιολ. 1897 σελ. 163 κέξ.

2. Monn. dell Inst. V, Πίν. XVI, IV καὶ Ann. dell Inst. 1850 σελ. 273 κέξ.

3. Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1898, σελ. 22-28.

τὴν τοῦ Beulé ὅτι εἶναι ἐλευσινιακαὶ πλημοχόαι, ὑπεστήριξε δὲ ὅτι οὐδὲν εἶναι ταῦτα ἄλλο ἢ ἡ τρίτη κατηγορία τῶν ἐλευσινιακῶν ἀγγείων, οἱ κέροι, οἵτινες, ὡς συμπεραίνει ὁ κ. K., « ἔχοησίμευον ἵνα φέρωνται ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν μελλόντων πιθανῶς νὰ μνηθῶσιν εἰς τὰ Ἐλευσίνια ». Περαιτέρω δὲ προσθέτει ὅτι « ἡ κερονοφορία φαίνεται ὅτι ἐλάμβανε χώραν ἐν ᾧ χρόνῳ ἐτελεῖτο θυσία τις, προκαταρκτικὴ ἴσως τῶν μυστηρίων ». Ἐν τέλει δὲ παραδέχεται τὴν γνώμην τοῦ κ. von Fritze ὅτι αἱ ἀγγειοφόροι γυναικες τοῦ πίνακος παρίστανται ὁρχούμεναι, λέγων τὰ ἔξῆς: « Ἄλλ' ὁ κέρονος ἔχοησιμοποιεῖτο, ὡς λέγει ὁ Ἀθήναιος καὶ Πολυδεύκης, καὶ δπως φέρονται ἐπὶ κεφαλῆς πάντως καὶ ἐν ὁρχήματι τινὶ καλουμένῳ κερονοφόρῳ, ἡ παράστασις δὲ τοῦ τοιούτου ὁρχήματος μοὶ φαίνεται, δπως καὶ ὁ Fritze ἥδη ἐδέχθη, ὅτι εἰκονίζεται ἐν τῷ ἀετώματι τοῦ πίνακος τῆς Νιυνίου· ἡ παρουσία τῆς αὐλητρίδος καθιστᾶ τοῦτο λίαν πιθανὸν καὶ ἡ στάσις τῆς ἐν τῷ μέσῳ γυναικὸς ἀριδόζει λίαν εἰς ὁρχούμενην τὸ κερονοφόρον ὁρχημα, ὅπερ μεταξὺ τῶν μανιωδῶν ὁρχήσεων κατελέγετο ».

Συγχρόνως σχεδὸν τῷ Κουρουνιώτῃ, ὁ κ. O. Rubensohn ἐν μακρῷ καὶ πλουσιωτέρῳ εἰς ἐπιχειρήματα ἀρθρῷ ἐπιγραφομένῳ « Kerchnos »¹ κατέληξεν εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα ὅτι περὶ κέρογων καὶ οὐχὶ θυμιατηρίων πρόκειται. Τὸ δ' δλον τῆς παραστάσεως τοῦ πίνακος ἡρμήνευσεν ὡς ἔξῆς (σελ. 294 κεξ.). « Ἐπὶ τοῦ πίνακος παρίσταται, εἰς δύο ἐπαλλήλους σειρὰς μία τις πομπή, βαδίζουσα ἐν τῷ Ιερῷ τῆς Ἐλευσίνος. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ιεροῦ τεμένους — οὐχὶ τοῦ ναοῦ — δηλοῦται διὰ τοῦ ὁμφαλοῦ καὶ ἐνὸς εἰς τὸ βάθος τοῦ πίνακος εἰκονιζομένου κίονος. Ἐν τῇ κάτω σειρᾷ ὑποδέχεται μία ἐπὶ θρόνου καθημένη [Πίν. I', δ], ἐν τῇ ἀνω μίᾳ καθημένη καὶ ἐτέρᾳ ἰσταμένη θεά [Δ καὶ Ε]. Ἐν τῇ πομπῇ ταύτῃ δύο τῶν γυναικῶν κερογνοφοροῦσι [Γ καὶ β], ἐνῷ τρίτη κερογνοφόρος εὑροῖται ἐν τῷ ἀετώματι τοῦ πίνακος ». Καὶ περαιτέρω (σελ. 296) λέγει « Ἔχομεν λοιπὸν ἐνταῦθα πρὸ ἡμῶν σκηνὴν ἐκ τῆς πομπῆς ἡς ἡ περιγραφὴ θὰ προηγεῖτο τοῦ παρ' Ἀθηναίω διασωθέντος ἀποσπάσματος ἐκ τῆς συγγραφῆς τοῦ Πολέμωνος. Εἶναι δ' αὕτη σκηνὴ ἐκ τῆς κυρίας τελετῆς τῶν μυστηρίων, τῆς ἀγομένης ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ Ιεροῦ τῆς Ἐλευ-

1. Athen. Mittheil. Arch. Inst. 1898 (XXIII) σελ. 271-306.

σινος. Τὸ πρῶτον ἦδη ἀπαντῶμεν τοιαύτην σκηνὴν ἀπεικονιζομένην ἐπὶ ἀρχαίου μνημείου. Δέον δὲ νὰ φαντασθῶμεν ὡς τόπον τῆς σκηνῆς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἱεροῦ. Ἐνταῦθα πανηγυριῶς καὶ ὑπὸ τὸ φῶς τῶν δαδῶν — ἐν τῇ κάτω σειρᾷ τοῦ πίνακος βλέπομεν τὸν Ἱεροφάντην ἢ δαδοῦσκον [γ] μετὰ τῶν λαμπάδων αὐτοῦ — συνέβαινε τὸ μέρος τοῦτο τῆς ἔορτῆς τῶν Μυστηρίων, καθ' ὃ βεβαίως καὶ τὸ *Διὸς κώδιον* εἶχε τι μέρος».

Τέλος δὲ Rubensohn θεωρεῖ ὅτι δὲ πίναξ χρονολογικῶς ἀνήκει περίου εἰς τὰ τέλη τοῦ Ε΄ αἰώνος π. Χ.

§ 6'. Η ἑρμηνεία τοῦ κ. Α. Σκιᾶ.

Ἐπηκολούθησε τέλος ἡ δημοσίευσις τῆς ἑρμηνείας τοῦ κ. Α. Σκιᾶ.

Ο τόπος τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ πίνακος — παρὰ τὸ Τελεστήριον τῆς Ἐλευσίνος — τὸ ὑπὸ τὸν ἐν τῷ πίνακι «διμφαλὸν» ευδισκόμενον καὶ γνωστὸν ὡς ὄλως ἴδιαζον τῇ ἐλευσινιακῇ λατρείᾳ σύμβολον τῶν λεγομένων *βάκχων*, τὸ ἐπίσης τῇ αὐτῇ λατρείᾳ ὄλως ἴδιαζον ἀγγεῖον, ὁ κέρνος, ὃν φέρουσιν ἐπὶ κεφαλῆς τρεῖς τῶν γυναικείων μορφῶν τοῦ πίνακος, πρὸς δὲ αἱ ἀσφαλῶς ἀναγνωριζόμεναι ὡς Δημήτηρ καὶ Κόρη δύο καθήμεναι θεαί, εἰς ἃς προφανῶς ἀναφέρεται καὶ ἡ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ πίνακος «τοῖν θεοῖν», δικαίως ἔπεισαν καὶ τὸν κ. Σκιᾶν ὅτι πρόκειται περὶ παραστάσεως ἀναφερομένης εἰς τὴν ἐλευσινιακὴν λατρείαν τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης.

Λεπτομερέστερον ὅμως προβαίνων οὗτος ἑρμηνεύει τὴν παράστασιν τοῦ πίνακος ὡς ἔξης —

Τὸ ὄλον τῆς ἐν τῷ πίνακι πλὴν τοῦ ἀετώματος, παραστάσεως ἀποτελεῖ ἐνιαίαν πρᾶξιν καὶ εἶναι προσφορὰ λατρείας. πρόσοδος ὡς ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι, καθ' ἥν προσέρχονται σεβῆζουσαι τὰς δύο καθημένας θεὰς Δήμητρα καὶ Κόρην πᾶσαι αἱ ἄλλαι μορφαί. Αἱ ἐν τῷ ἀετώματι καίπερ ὡς ἐν τῷ αὐτῷ δαπέδῳ βαίνουσαι θεωρούμεναι ὑπὸ τοῦ τεχνίτου. — ὅστις κατὰ τὸν κ. Σκιᾶν ἵνα δηλώσῃ τοῦτο ἥγαγε τὴν ἀπὸ τῆς βάσεως τοῦ κίονος πρὸς τὸ ἀετώματα βαίνουσαν λευκὴν γραμμήν — καὶ ἄλλως ἐμπεφρορημέναι τῆς ἐλευσινιακῆς λατρείας, ὡς ἀποδεικνύει ὁ κέρνος δὲν φέρει ἥ ἐν τῷ μέσῳ γυναικεία μορφή, ὅμως προφανῶς δὲν μετέχουσιν αὐτῆς ταύτης τῆς προσόδου, ἀλλ' ἀποτελοῦσιν

ΐδιον σύμπλεγμα καθ' ἑαυτάς, οὐδαμῶς πρὸς τὰς σεβιζομένας θεὰς ἀποβλέπουσαι, μία δὲ καὶ κατακελυμένη, μόνον δὲ παρίστανται εἰς αὐτὴν ἀναλόγως πρὸς τὰς κατὰ τὰ ἄκρα τῶν ἐν τοῖς ἀετώμασι τῶν ναῶν συμπλεγμάτων μορφάς (σελ. 25).

Οἱ πρὸς ἀριστερὰν τοῦ πίνακος ἀπεικονιζόμενος κίων δηλοῖ ὅτι ὁ παρισταμένη πρᾶξις τελεῖται ἔμπροσθεν οἰκοδομήματός τυνος, ὅπερ οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ εἶναι ἢ αὐτὸ τὸ ἐν Ἐλευσίνι ἱερὸν τῶν σεβιζομένων θεῶν, καὶ μάλιστα ἔօρτασίμως διακεκοσμημένον διὰ τῶν ἄνωθεν κρεμαμένων στεφανωμάτων (σελ. 26). Αὐτὰ δὲ τὰ ἐν ταῖς μετώπαις τοῦ δωρικοῦ ύψιθμοῦ θρησκοῦ τοῦ πίνακος κοσμήματα θεωρεῖ ὁ κ. Σκιᾶς ὅτι εἶναι διμοιώματα τῆς σελήνης (!), περὶ τὴν φάσιν τῆς πανσελήνου εὑρισκομένης διότι περὶ τὴν πανσέληνον ἀκριβῶς ἐτελοῦντο τὰ μεγάλα Ἐλευσίνια μυστήρια (σελ. 23).

Προχωρῶν ὅμως ἐν τῇ ἔρμηνείᾳ τον ὁ κ. Σκιᾶς καθίσταται ἀσαφέστερός πως, διότι ἐνῷ μέχρι τοῦ σημείου τούτου ἔρμηνεύει τὴν παράστασιν ὡς **πρόσοδον**, αἴφνις λέγει ὅτι εὔκολον εἶναι νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ ἡμέτερος πίναξ παριστᾷ τὴν ἐν τῷ Ὁμηρικῷ εἰς Δήμητρα ὕμνῳ στίχ. 384-482 περιγραφομένην σκηνήν, ἥτοι τὴν μετὰ τῆς Δήμητρος **συναντησιν** τῆς ἐκ τοῦ Ἀδον ἀνελθούσης Κόρης «*ιηδοὶ προπάροιθι θυωδέος*» καὶ τὴν κατόπιν **ἔδρυσιν τῶν μεγάλων μυστηρέων** (σελ. 38).

Παρατηρήσας ὅμως ὁ κ. Σκιᾶς, ὃς φαίνεται, ὅτι ἐπὶ τοῦ πίνακος ἡμῶν οὐδὲ ἵχνος εὑρίσκεται **συναντήσεως** μεταξὺ τῶν δύο θεαῖνῶν — τῶν ἡρέμα καὶ μακρὰν ἀλλήλων, ἐν πλήρει πρὸς ἀλλήλας ἀδιαφορίᾳ καθημένων καὶ οὐδὲ κατ' ἔλάχιστον πρὸς ἀλλήλας βλεπούσων, ἐνῷ ὁ Ὁμηρικὸς ὕμνος (στ. 385-436) διὰ τῶν ζωηροτάτων χρωμάτων παριστᾷ τὸ ἔνθερμον τῆς συναντήσεως ταύτης, καθ' ἣν ἡ Δημήτηρ ἰδοῦσα τὴν Κόρην αὐτῆς «*ἥξει*», *ἥντε μαιάδας δρος κατὰ δάσκοιον ὅλῃ* », ἡ δὲ Κόρη «*ἄλτο θέειν*» καὶ κατόπιν «*πρόπαν ἡμαρ δύσφρονα θυμὸν ἔχονσαι, πολλὰ μάλ’ ἀλλήλων κραδίην καὶ θυμὸν ἵαινον ἀμφαγαπαζόμεναι*» — παρατηρήσας δὲ πρὸς τούτοις ὁ κ. Σ., ὅτι ἄλλα εἶναι τὰ ἐν τῷ Ὁμηρικῷ ὕμνῳ συμμετέχοντα τῆς συναντήσεως ταύτης πρόσωπα καὶ ἄλλα τὰ κατὰ τὴν ἔρμηνείαν αὐτοῦ τοῦ κ. Σκιᾶ (ἴδε κατωτέρω) ἐν τῷ πίνακι ἀπεικονιζόμενα, περιέπεσεν εἰς μίαν τῶν σοφῶν ἐκείνων ὑποθέσεων, αἵτινες πάντοτε σαφῶς δηλοῦσι,

κατ' ἐμὲ κριτήν, τὸ ἔξεξητημένον καὶ ἐπομένως ἀτυχὲς τῆς ὅλης ἑρμηνείας: «Δὲν εἶναι, λέγει, ἀδύνατον νὰ μὴ εἶχεν ὁ κεραμογράφος ὑπὸ ὄψιν αὐτὸ τὸ κείμενον τοῦ Ὁμ. ὕμνου, γιγνώσκων ἄλλοθεν τὴν αὐτὴν παράδοσιν. Ὁ ἡμέτερος κεραμογράφος, ἢ μᾶλλον ὁ γράφας τὸ ἀρχέτυπον αὐτοῦ, συνέπειν τὴν διεξοδικὴν περιγραφὴν τοῦ ποιητοῦ εἰς ἐνιαίαν σκηνὴν παριστῶσαν ταυτοχρόνως ἀμφότερα τὰ γεγονότα, τὴν συνάντησιν τῆς Κόρης μετὰ τῆς μητρὸς καὶ τὴν ἴδρυσιν τῶν μυστηρίων, δὲν ἱκολούθησε δὲ τῷ ποιητῇ κατὰ πάντα, διότι παρέλειπε τὴν κάθιδον τῆς Ῥέας, ἵνα ἐπαναγάγῃ τὴν Δήμητρα εἰς τὸν Ὀλυμπὸν, καὶ ὡς δευτερεύοντα πρόσωπα ἔξελεξεν ἐν μέρει ἄλλα ἢ τὰ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ἀναφερόμενα» (σελ. 38). Ὁπωσδήποτε δμως «πρόδηλον φαίνεται τῷ κ. Σκιᾶ ὅτι αἱ μεγάλαι θεαὶ παρίστανται ἥδη μονάμως ἀν καὶ μόλις πρὸ μικροῦ ἐγκαθιδρυμέναι ἐν Ἐλευσῖνι, τὰ δὲ σύμβολα τοῦ πίνακος δηλοῦσι τὴν ἔορτὴν τῶν μεγάλων μυστηρίων».

«Ωστε ὡς πρὸς τὸ γενικὸν μέρος τῆς παραστάσεως ὁ κ. Σκιᾶς βλέπει μὲν ἐνιαίαν σκηνὴν, οὐχ ἦττον δμως ἀναγνωρίζει αὐτὴν α) ὡς πρόσοδον λατρείας, β) ὡς συνάντησιν Δήμητρος καὶ Κόρης, γ) ὡς ἴδρυσιν τῶν μεγάλων μυστηρίων, δ) ὡς ἐγκαθιδρυσιν τῶν θεῶν ἐν Ἐλευσῖνι καὶ τέλος ε) ὡς ἔορτὴν τῶν μεγάλων μυστηρίων, τοῦθ' ὅπερ ἀποτελεῖ, νομίζω, ἀρκετὰ παράδοξον καὶ πρωτοφανῆ σύμπτηξιν ἑρμηνείαν «σκηνῆς ἐνιαίας».

«Ετι ἀτυχεστέρα εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ κ. Σκιᾶς ὀνοματοθεσία μιᾶς ἐκάστης τῶν 14 μορφῶν τοῦ πίνακος, ὃν, ὡς ἐν τέλει θὰ ἴδωμεν, μόλις δύο ἡδυνήθη δρῦμῶς νὰ ἀναγνωρίσῃ.

«Ἡ ἐν τῇ κάτω δεξιᾷ γωνίᾳ τοῦ πίνακος καθημένη πρὸς ἀρ. σκηνπτοῦχος γυνὴ [Πίν. Ι', δ] εἶναι, λέγει ὁ κ. Σκιᾶς ὁρθῶς συμφωνῶν ἐν τούτῳ μετὰ τῶν προγενεστέρων ἑρμηνευτῶν, ἡ **Κόρη**. Ὁ πρὸς ταύτην ἐρχόμενος δαρδουχῶν νεανίσκος [γ] εἶναι «ἀσφαλῶς καὶ βεβαίως» δι **Ιάκως** (δι μυστικὸς Διόνυσος). Καλεῖ δὲ τοῦτον οὕτω βασιζόμενος κυρίως ἐπὶ τοῦ «προσκειμένου» τῷ νεανίσκῳ «δμφαλοῦ», ὅστις, κατὰ τὸν κ. Σκιᾶν, «προσήκει» (;) τῷ Ιάκωβ, τῷ ἐν λέβητι ἐπὶ τοῦ τρίποδος ἐψηθέντι καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν τῷ Παρνασῷ ταφέντι». Ἀλλ' ἀπλοῦν βλέμμα ἀρκεῖ νὰ πείσῃ τὸν ἀναγνώστην μου ὅτι δι «δμφαλὸς» οὕτος κατὰ τὴν ἀπόστασιν οὐδὲ κατὰ κεραίαν εἶναι μᾶλλον «προσκειμένος» τῷ δαρδου-

χοῦντι νεανίσκω φή ταῖς ἄλλαις πέριξ αὐτοῦ μιρφαῖς καὶ ἵδιᾳ τῇ πρὸς δ. τῷ δρῶντι καὶ παρὰ τὸν ὁμφαλὸν καθημένῃ θεῷ. Δι' ἀπείρων δὲ παραδειγμάτων ἡδύνατό τις νὰ καταδεῖξῃ, ἂν ἦτο ἀνάγκη, ὅτι δ «ὁμφαλὸς» οὗτος ἀνήκει οὐχὶ τῷ μακρόθεν ἄρτι ἀφιγμένῳ μετὰ τῆς πομπῆς, ἢ δαδουχεῖ, νεανίσκω, ἀλλὰ τῇ καθημένῃ θεῷ, πρὸ τῆς δοπίας ἴδονται Ἐν τῶν παραδειγμάτων τούτων θὰ ἦτο καὶ δ ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ κ. Σκιᾶ συγχρόνως δημιουρεῖς ἔτερος ἐλευσινιακὸς πίναξ (Ἐφημ. Ἀρχαιολ. ἔ. ἀ. σελ. 44). Μυριάκις δὲ κριτικώτερον ἐσκέφθη, ὡς θὰ εἴδομεν, δ Rubensohn θεωρήσας τὸν «ὁμφαλὸν» ὡς τεθέντα πρὸς ἐνδειξιν τοῦ τόπου τῆς σκηνῆς τοῦ ἡμετέρου πίνακος.

Τὴν μετὰ τὸν δαδοῦχον ἀκολουθοῦσαν κερονοφόρον γυναικαῖα [β] θεωρεῖ δ. κ. Σκιᾶς, ἀγνοῶ εἰς ποίαν ἐνδειξιν τούλάχιστον βασιζόμενος, ὡς μέσαν τὰν θυγατέρων τοῦ Κελεοῦ, τοῦ μυθικοῦ βασιλέως ἐκείνου τῆς Ἐλευσίνος, ὅστις ἐδέχθη φιλοξένως ἐν τῷ οἴκῳ του τὴν Δήμητρα, ὅτε αὕτη ἀφίκετο ἐν Ἐλευσῖνι ζητοῦσα τὴν ἀπολεσθεῖπαν (ἐπὶ τοῦ πίνακος ὅμως παροῦσαν κατ' αὐτὴν τὴν ἐρμηνείαν τοῦ κ. Σκιᾶ) θυγατέρα.

Τὸν μετὰ τὴν κερονοφόρον ταύτην προσερχόμενον πωγωνοφόρον ἄνδρα [α], καλεῖ δ. κ. Σκιᾶς **Εὔμολπον**, τὸν ἰδρυτὴν τῶν Ἐλευσινών μυστηρίων νομιζόμενον καὶ γεννάρχην τῶν Εὔμολπιδῶν. Ἀλλὰ καὶ πάλιν δὲν βλέπω τίνα σχέσιν δύναται νὰ ἔχῃ δ σαφῶς ἐπὶ τοῦ πίνακος εἰκονιζόμενος ὡς μακρόθεν ἐρχόμενος ὁδοιπόρος προσκυνητῆς (ἴδε τὴν ὁδοιπορικὴν αὐτοῦ διάβδον καὶ τὸν ἐπ' ὅμου σάκκον) πρὸς τὸν κατιοικον τῆς Ἐλευσίνος (Ὀμηρ. ὑμνος εἰς Δήμ. στίχ. 154) Εὔμολπον, ὅστις καὶ κατ' ἄλλην παράδοσιν ὡς γηγενῆς τῆς Ἐλευσίνος ποιμὴν κατώκει ἐνταῦθα κατὰ τὴν ἀφίξιν τῆς Δήμητρος καὶ οὐχὶ τῆς Κόρης¹. Ἀλλως δὲ καὶ αἱ γνωσταὶ ἀσφαλεῖς παραστάσεις τοῦ Εὔμολπου² εἰκονίζουσιν αὐτὸν ὡς σκηπτοῦχον βασιλέα, οὐδόλως οὕτω συμφωνοῦσαι πρὸς τὴν ἐν τῷ πίνακι ἥμιδν εἰκόνα τοῦ μακρόθεν προσερχομένου ἐν στολῇ ἴδιώτου διαβοφόρου προσκυνητοῦ.

Ἐν δὲ τῇ ὑπερκειμένῃ ὁμάδι τοῦ πίνακος, τὴν ἐν τῇ δεξιᾷ γωνίᾳ τοῦ πίνακος καθημένην ἐπὶ θρόνου σκηπτοῦχον θεάν [Ε] καλεῖ δ. κ. Σ.

1. Κλήμεντος Ἀλεξανδρ. Προτρεπτ. 2, 20.

2. Annali dell' Inst. 1872, 228. Mon. dell' Inst. 9, 43.

δροθῶς **Δήμιητρα**. θέλων δμως νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ παράδοξον ὅτι ἐκ πασῶν τῶν γυναικείων μορφῶν τοῦ πίνακος μόνης ταύτης οὔτε τὸ πρόσωπον οὔτε τὰ ἄλλα γυμνὰ μέλη εἶναι λευκά, δὲν θεωρεῖ ἀπίθανον (σελ. 10) ὅτι ὁ τεχνίτης ἡθέλησε διὰ τούτου νὰ δηλώσῃ τὴν *Μέλαιναν Δήμητραν*, ἀν καὶ ὑπὸ τὸ ἐπίθετον τοῦτο ἐλατρεύετο ἐν Ἀρκαδίᾳ (Φιγαλείᾳ) καὶ οὐχὶ ἐν Ἐλευσῖνι, καὶ ἐνῷ ὑπάρχει — διὰ πολλῶν μηνημάτων, ὡς θὰ ἔδωμεν, μεμαρτυρημένη — ἄλλη κατὰ πολὺ ἀπλουστέρα ἔξηγησις τῆς «παραδόξου» ταύτης τοῦ ζωγράφου παραλείψεως.

Ἡ δὲ πρὸ τῆς Δήμητρος ἴσταμένη καὶ δᾶδας φέρουσα γυνὴ [Δ] εἶναι, κατὰ τὸν κ. Σ., ἡ **Ἐκάτη** καὶ δὴ παρισταμένη ὡς «πρόσπολος καὶ ὀπάων» τῶν Ἐλευσινῶν θεατῶν κατὰ τὸν Ὁμηρικὸν εἰς Δήμητρα ὑμνον (στίχ. 440). Πλὴν ἄλλων δμως κωλυμάτων, δὲν ἐσκέφθη, φραίνεται, ὁ κ. Σκιᾶς, πῶς οὕτω τρίτης θεᾶς παρὰ τὴν Δήμητραν καὶ Κόρην εἰσαγομένης ἐν τῷ πίνακι, πῶς, λέγω, συμβιβάζεται ἡ ἐρμηνεία αὐτοῦ πρὸς τὸν δυικὸν ἀριθμὸν τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ πίνακος τοῦ ἀνατεθειμένου «τοῦ θεοῦ».

Περὶ τῶν λοιπῶν μορφῶν φρονεῖ ὁ κ. Σκ., μετὰ μεῖζονος ἔτι αὐθαιρεσίας καὶ ἐπὶ οὐδεμιᾶς ἀπολύτως ἐνδείξεως βασιζόμενος, ὅτι ἡ ἀμέσως ἀκολουθοῦσα τῇ δαδούχῳ κερνοφόρος γυνὴ [Γ] εἶναι ἡ **Μετάνειρα** (σύνυγος τοῦ βασιλέως τῆς Ἐλευσινος Κελεοῦ), ἡτις προσέφερε πρὸς πόσιν τῇ Δήμητρι, ἅμα τῇ εἰς Ἐλευσῖνα ἀφίξει αὐτῆς, τὸν κυκεῶνα (Ὁμ. ὑμν. εἰς Δήμ. στ. 206 κεξ.): τοῦτο δὲ λέγει «ἐπειδὴ εἶναι φανερὸν ὅτι αὗτη (ἡ Μετάνειρα) ἐπὶ τοῦ πίνακος σπεύδει νὰ προσφέρῃ τι διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τῇ Δήμητρι». Ἀλλ' ἐγὼ δμολογῶ ὅτι ἐπὶ τοῦ πίνακος οὐδεμίαν βλέπω προσφορὰν (καὶ μάλιστα διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρός), ἄλλὰ ἀρ. χεῖρα εἰς τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς εἰκονιζομένην θέσιν θαλλοφορίας ἡ ὁραδοφορίας εἰς ἥν καὶ αἱ ἀριστεραὶ χεῖρες πασῶν τῶν λοιπῶν ἐπὶ τοῦ πίνακος προσκυνητῶν.

Ὁ δὲ ἐπόμενος ταύτη ἔφηβος σχεδὸν νεανίσκος [Β] εἶναι, κατὰ τὸν Σ., ὁ **Δημοφῶν**. Καὶ πάλιν δμως λησμονεῖ ὅτι κατ’ αὐτὸν τὸν Ὁμηρικὸν ὑμνον, δν πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ πίνακος ἐπικαλεῖται, ὁ **διψιγόνος** καὶ **τηλύγειος** οὐδὲ τοῦ Κελεοῦ καὶ τῆς Μετανείρας Δημοφῶν οὗτος ἦτο καὶ κατὰ τὴν εἰς Ἐλευσῖνα ἀφιξιν τῆς Δήμητρος. ὅτε αὗτη ἔπιε τὸν ὑπὸ τῆς Μετανείρας προσφερθέντα κυκεῶνα, καὶ κατὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν

τῆς λατρείας αὐτῆς ἐν Ἐλευσῖνι, ἵτο λέγω *νεογνὸν* (στίχ. 141) ὑπὸ τὸν κόλπον φερόμενον *νέον θίλλος* (στίχ. 186), δύπερ ἡ Δημήτηρ δεχθεῖσα ἐν τῷ θυσίᾳ κόλπῳ αὐτῆς (στίχ. 231) ἔτρεφεν ὡς νήπιον. Τίνα λοιπόν, ἐρωτῶ, σχέσιν δύναται νὰ ἔχῃ δὲ ἐφῆσος σχεδὸν νεανίσκος τοῦ πίνακος πρὸς τὸν νήπιον Δημοφῶντα ἀφοῦ ἡ σκηνὴ τοῦ πίνακος ἀναφέρεται καὶ αὐτὸν τὸν κ. Σ. (ἴδε ἀν. σελ. 174) εἰς τὸν χρόνον τῆς μόλις πρὸ μικροῦ ἐγκαθιδρύσεως τῆς θεᾶς ἐν Ἐλευσῖνι; Ἀφήνω δὲ ἐν τοῖς χρόνοις καὶ οὓς ἐποιήθη δὲ πίναξ ἡμῶν δὲ Δημοφῶν εἶχε τελείως ἐκβληθῆ ἐκ τῆς ἐλευσινιακῆς παραδόσεως ὑπὸ τῆς ταυτοσήμου μορφῆς τοῦ Τριπτολέμιουν, διὸ καὶ ἐμυθολογεῖτο — ἵνα δικαιολογηθῇ τοῦτο, — δὲ δὲ Δημοφῶν ἐκάη καὶ ἀπέθανε νήπιος ἔτι καὶ ὑπὸ τῆς Δήμητρος τρεφόμενος¹.

Τὸν δὲ τελευταῖον ἀκολουθοῦντα ἐν τῇ ἄνω διμάδι ταύτῃ ἄνδρα [Α] καλεῖ δὲ καὶ **Σκιᾶς Κελεύν**, τὸν βασιλέα τῆς Ἐλευσίνος, ἐπόμενον οὗτον καὶ οὐχί, ὡς ὥφειλε, νομίζω, προηγούμενον οὐχὶ μόνον τῆς γυναικὸς ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ, οὐδὲν δὲ φέροντα σύμβολον π. χ. σκῆπτρον, χαρακτηρίζον αὐτὸν ὡς *βασιλία*, ὡς βλέπομεν αὐτὸν ἐπὶ πολλῶν ἄλλων ἀγγειογραφιῶν².

Τέλος ἐν τῷ ἀετώματι δὲ κ. Σκιᾶς θεωρεῖ τὸν μὲν πωγωνοφόρον ἄνδρα [4] ὃς «**Ιπποθόωντα**, ἐπώνυμον τῆς Ἰπποθοωντίδος φυλῆς εἰς ἣν ἀνῆκε καὶ ἡ Ἐλευσίς, παριστάμενον ἐν τῷ ἀετώματι ὡς ἐπιχώριον ήρωα καὶ κρατοῦντα οἰνοχόην ἵνα καὶ αὐτὸς δεξιωθῇ τὰς θεωστὶ ἐγκαθιδρυθείσας ἐν τῇ ἑαυτοῦ χώρᾳ θεάς, ὡς ἐδεξιῶθη αὐτὰς καὶ ἡ Μετάνειρα» (σελ. 37), ἐνῷ, ὡς εὐκόλως βλέπει δὲ ἀναγνώστης ἡμῶν, δὲ ἄνθρωπος οὗτος τοῦ πίνακος οὐδὲ κατ' ἔλαχιστον προσέχει εἰς τὰς θεᾶς τοῦ πίνακος, ἀλλ' ὅλην τὴν προσοχὴν καὶ τὰς περιποιήσεις του ἀπευθύνει εἰς τὴν πρὸ αὐτοῦ ζωηρῶς δροχουμένην κερνοφόρον γυναικα [3], ἥν δὲ κ. Σκιᾶς, ὡς καὶ τὴν ὑπηρετικῶν αὐτῇ αὐλοῦσαν [2], θεωρεῖ ὡς **Θυγατέρας τοῦ Κελεύν** εἴτε πιλανώτερον ὡς ἐπιχωρίους νύμφας. Λί δὲ ἐν ταῖς γωνίαις τοῦ ἀετώματος δύο νεανικαὶ μορφαὶ [1 καὶ 5] «δύνανται ἵσως, λέγει δὲ κ. Σκιᾶς, μᾶλλον νὰ παριστῶσι **τοπικούς** τινας **δαέμονας**, οἷον τοὺς ἐν τῷ Θριασίῳ πεδίῳ δέοντας **δύο**

1. "Ιδε τὰς παραπομπὰς ἐν Roschers Myth. Lex. ἐν λ. Demophon.

2. Πέλ. Strube, Studien über den Bilderkreis von Eleusis, σελ. 6, 12, 14. — H. Brunn, Supplement zu den Stud. über den Bilderkr. von Eleusis von C. Strube, σελ. 8.

ποταμιούς κατὰ τὴν γνωστὴν συνήθειαν τῶν ἐν τοῖς ἀετώμασι συνταγμάτων», διότε καὶ πάλιν φέρεται τις νὰ ἔρωτήσῃ τὸν κ. Σ., κατὰ τίνα τρόπον δύναται «ἡ συνήθεια τῶν ἐν τῷ ἀετώματι συνταγμάτων» νὰ εἰσαγάγῃ εἰς ὡρισμένην ἑνιαίαν μυθολογικὴν παράστασιν πρόσωπα οὐδόλως πρὸς ταύτην σχετιζόμενα.

Άλλὰ καὶ περὶ τοῦ ἀγγείου τῶν κερνοφόρων διὰ μακρῶν ὅμιλεῖ ὁ κ. Σκιᾶς (σελ. 10-21), ἀποκρούνων τὴν γνώμῃ τοῦ κ. von Fritze ὅτι πρόκειται περὶ θυμιατηρίου καὶ πειθόμενος τοῖς κ. κ. Κουρουνιώτῃ καὶ Rubensohn, τοῖς ὡς εἴδομεν, κέρνον καλοῦσιν αὐτό, πολλὰ τὰ ὅρθιὰ ἀντιπαρατηρῶν τῷ κ. Rubensohn ὡς πρὸς τὰς λεπτομερείας τῆς ζωηρᾶς περὶ τῶν κέρνων συζητήσεως, σφόδρα ὅμως ἀπατώμενος, νομίζω, ἐν τοῖς περιέργοις χημικοῖς αὐτοῦ πειράμασι, δι' ὃν ἐξήτησε νὰ ἀποδεῖξῃ ὅτι ἐν τῷ κέρνῳ παρεσκευάζετο ὁ περίφημος κυκεῶν καὶ ὅτι αἱ ὄπαὶ τῶν ἐπιπωμάτων τῶν κέρνων τοῦ Μουσείου τῆς Ἐλευσῖνος ἔχοντις μενον
ἴνα μὴ ὁ ἐκ τῆς πολυημέρου ζυμώσεως τῶν πρὸς παραγωγὴν τοῦ κυκεῶνος χρησιμευσάντων τῷ κ. Σκιᾶ ποικίλων ὑλικῶν παραγόμενος βρασμὸς ἐπιχέτη τὸ ὑγρὸν ἔξω. Ἀληθῶς ὅχι μόνον ὁ Ὁμηρικὸς κυκεῶν (Ιλ. Λ, 634 ἔξ. Οδ. Κ, 234), ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Ἐλευσινιακός, ὃν παρὰ τῆς Μετανείρας δεχθεῖσα ἔπιεν ἡ Δημήτηρ, καὶ ὃν μετὰ τόσους αἰώνων ἡ θέλησεν ὁ κ. Σκιᾶς νὰ ἀναπαραγάγῃ, παρεσκευάζετο εἰς ὀλίγας μόνον στιγμὰς (Ὑμνος εἰς Δημ. στίχ. 208 κεξ.) καὶ δὲν εἶχε ποσῶς ἀνάγκην πολυημέρου ζυμώσεως, ἐπομένως οὐδὲ κέρχνων μετὰ διατρήτων ἐπιπωμάτων. Ὁπωσδήποτε ἐγὼ ὅμοιογῶ ὅτι δὲν θὰ ἐτόλμων νὰ πίω ἐκ τοῦ «δέξινον καίπερ ἐλαφρῶς γλυκύζοντος» κυκεῶνος τοῦ κ. Σκιᾶ, καὶ τὰ μάλα διφαλέος ἄν ἐτύγχανον καὶ ἀμέσως ἄν μοὶ προσεφέρετο, χωρὶς νὰ ἀναμένω ἐπὶ ἡμέρας τὴν παρασκευὴν αὐτοῦ παρὰ τῶν χημικῶν οἰνοποιῶν τῆς νῦν Ἐλευσῖνος κ. κ. Κανελλοπούλου καὶ Σ^{ας}.

Αὗτη εἶναι, καθ' ὅσον ἡδυνήθην ἀκριβῶς νὰ συνοψίσω, ἡ ἔρμηνεία τοῦ πίνακος ὑπὸ τοῦ κ. Σκιᾶ, ἔρμηνεία, ὡς ἐλπίζω ὅτι θὰ συνομολογήσῃ ὁ ἀναγνώστης καὶ μετὰ δευτέρας φροντίδας καὶ σκέψεις, αὐτὸς ὁ κ. Σκιᾶς, σφόδρα βεβιασμένη, ἀσαφής καὶ ἀστήρικτος. Οὐχ ἦττον ὅμως κατὰ πάντα τᾶλλα δὲν δύναται τις ἡ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ ἀκριβὲς τῆς ἔργασίας τοῦ κ. Σκιᾶ καὶ μάλιστα ὡς πρὸς τὴν περιγραφὴν τοῦ πίνακος, τὴν ἔχθεσιν τῶν περιστάσεων ὑφ' ἀς τόσον εὐτυχῶς ὑπ' αὐτοῦ

ἀνεκαλύφθη, καὶ τὴν ἐπιμέλειαν καὶ φροντίδα μεθ' ὧν ἐδημοσιεύθη ἡ καλλίστη αὐτοῦ ἀπεικόνισις.

§ γ'. Η ἐρμηνεία τοῦ κ. Στεφ. Δραγουύμη.

Πολὺ πρὸν ἦ διανεμηθῆ τὸ διπλοῦν τεῦχος τῆς Ἀρχ. Ἐφημερίδος ἐνῷ ἐδημοσιεύθη ἡ ἐργασία αὕτη τοῦ κ. Σκιᾶ, ὁ κ. Στ. Δραγούμης, εὐτυχήσας νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν ἀντίτυπον αὐτῆς, ἔγραψε καὶ ἐδημοσίευσε¹ νέαν πάνυ ἀξιόλογον περὶ τοῦ αὐτοῦ πίνακος μελέτην ἐπιγραφομένην «Μυστικὴ προστροπὴ Δῆμητρος καὶ Περσεφόνης. Θυμαιῆρια — Λίκνα — Κέρχηνοι».

Ἐν αὐτῇ ἔρευνα κυρίως — ἐν πλήρει γνώσει τῶν ἀρχαίων κειμένων καὶ μετὰ μεγάλης διαυγείας πνεύματος — τὰ ὀνόματα τῶν τριῶν Ἱερῶν ἀγγείων (μυμιατηρίων — κέρων — λίκνων), τῶν προταμέντων ἐν συγκρούσει ἐν τῇ περὶ τῆς προσωνυμίας τῶν ἀγγείων τοῦ ἡμετέρου πίνακος ζητήσει καὶ ταῦτα ὡς σχεδὸν συνώνυμα δεχόμενος καταλήγει εἰς τὴν ἔξῆς ἐρμηνείαν τοῦ ἡμετέρου πίνακος:

«Ἐν τῷ ἐλευσινῷ πίνακι δὲν ἀπεικονίζεται ἀπλῇ συνήθης πρόσωδος, ἀλλ' ἀληθῆς προστροπὴ «δεήσει καθάρσεως»². Ἐπ' αὐτοῦ εὐδιάκριτοι οἱ ὑνητοὶ ἀπὸ τῶν ἀθανάτων. Δεξιὰ ἡ Δῆμητρη καὶ παρ' αὐτὴν ἐν τῇ κάτω ζώνῃ ἡ Κόρη, ἀμφότεραι σκηπτοῦχοι, ἀντιμετώπους πρὸς τὰριστερὰ ἔχουσαι δύο δαδοφόρους, Ἐστίαν [γρ. Ἐκάτηη] καὶ Ἰακχον, κατὰ τὴν πιθανὴν ἐρμηνείαν τοῦ κ. Σκιᾶ. Διαδήματα ἢ στέμματα μυρσινοστόλιστα κοσμοῦσι μόνα, καὶ οὐδὲν ἄλλο, τὴν κόμην τῶν τε δύο θεαινῶν καὶ τῆς δπάονος Ἐστίας [γρ. Ἐκάτηη]· στέφανος μυρδίνης περιβάλλει τὴν κεφαλὴν τοῦ Ιάκχου. Ἐν μέσῳ τῶν τεσσάρων ἀθανάτων, κέντρον λευκόν, ὁ δμφαλὸς τῆς γῆς. Οίονει διηγούμενη ὑπὸ τῆς προσπόλου θεᾶς, τῆς φερούσης λαμπτήρων σέλας, προσέρχεται τῇ Δῆμητρι γυνὴ μυρδινόστεπτος³, φέρουσα ὑπὲρ τὴν κό-

1. Ath. Mith. 1891 σελ. 28-49.

2. Ἡσύχιος, ἐν λέξει προστρόπαιος, προστροπῆ.

3. Διάδημα ἢ στέμμα ὡς τὸ τῶν θεαινῶν, ὅπερ ταφέστατα καθ' ὅλον τὸ διάγραμμα φαίνεται, δὲν φορεῖ ἡ γυνὴ αὗτη, παρὰ τὰ ὑπὸ Ruhensohln καὶ Σκιᾶς γραφέντα, ἀλλ' οὐδὲ καὶ στέφανον εἶον ἡ ἀλλη, ἡ ἐν τῇ κάτω ζώνῃ γυνὴ, τῆς διευθετήσεως τῶν τῆς μυρδίνης φύλλων δρθίων δμοιαζούσης πρὸς τὴν ὑπὲρ τὰ στέμματα τῶν θεαινῶν.

μην λευκοῖς δεσμοῖς προσδεδεμένον ὄρθιον ἀγγεῖον, τὴν γενικὴν ἰδέαν διμοιότατον τοῖς ἐν Ἐλευσῖνι ἀνακαλυφθεῖσιν. Ἀμέσως ὑποκάτω, δλίγον πρὸς τὰριστερά, ὁ δαδοφόρος νεανίας τὴν ἐν δεξιῇ λαμπάδα ἀναστρέψας εἰς τὸ ἔδαφος,

«κέλευθον εἴ τις ἔβλαψεν ποδὶ

στείβων ἀνοσίῳ»

δίδωσι «καθαρούς φλογί», κρούει δὲ πεύκην πάρος, ἵν διεξέλμῃ¹ πρὸς τὰς θεάς ὑπὸ αὐτοῦ εἰσαγομένη ἡ δπίσω ἀκολουθοῦσα γυνή, ἢτις, ὃς ἡ πρώτη, οὕτως ἔχει καὶ αὕτη ὑπὲρ τὴν μυρρίνη ἐστεμμένην κόμιην ὄμοιον ὄρθιότατον ἀγγεῖον, ἀλλ’ ἀνευ φανερῶν δεσμῶν². Ἀμφότεραι αἱ γυναικεῖς, ἡ δευτέρα μάλιστα νεανικώτερον, φαίνονται κινούμεναι ἐν σεμινῷ βῆματι δρκῆσεως³, ἀμφότεραι ἀνατείνουσαι τὴν δεξιάν, κατὰ τὸ εἰωθὸς τοῖς ἱκέταις σχῆμα. Ὁπίσω τῆς πρώτης γυναικός, παῖς προτείνων ἐν τῇ δεξιᾷ οἰνοχόῃ· δπίσω δ’ αὐτοῦ γενειοφόρος ἀνὴρ ἔασθοῦχος. Ὁπίσω τῆς κάτω γυναικός, ἀλλος ὄμοιος γενειοφόρος ἀνέχων τὴν ὅρθιδον ἐπ’ ὄμιον. Πανταχοῦ μυρρίναι· στέφανοι ἐπὶ τῶν κεφαλῶν, ἵκτήριοι θαλλοὶ εἰς πάντων τῶν θητῶν τὰς χειρας⁴, κλωνίσκοι ὄρθιοι ἐπὶ τῶν ἀκρων τῶν ὄρθιων ἀγγείων. Ὅπο τὸν δμφαλόν, κιαστὶ διεσταυρωμένος βάκχος.

»Τοιαύτη, ἐν βραχυτάτοις, ἡ περιγραφὴ τῆς εἰκόνος, — πλὴν τοῦ ἀετώματος, — ἦν «Ν(ά)ννιον τοῖν θεοῖν ἀ[νέ]θηκεν»⁵. Προέχουσι τῶν

»1. Εὐριπίδου Ἐλένης στίχ. 865-870.

»2. Οὕτω καὶ ἡ ἐν τῷ μέωρ τοῦ δετέματος παρισταμένη ἀγγειοφόρος.

»3. Τούτο δὲν βλέπει δ κ. Σκάξ, ἀπόρων ὅτι εἰς τὴν ἀντίθετον ἀντίληψιν ἐμμένει δ Fritze. 'Αλλ' ἔδει καὶ τὴν ἐν τῷ δετέματι μυρρινοτεφῇ λικνοφόρον, ἥς ἡ τε ἄλλη στάσις καὶ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τὸ σχῆμα καταγγέλλει ζωηροτέραν ὅρχησιν. Πρό. ἐν τῇ λ. Calathus τοῦ Dictionnaire des ant. Gr. et Rom. τὴν ὑπὸ ἀρ. 1005 (σ. 814) εἰκόνα καλαθηφόρου δρκούμενης ὄμοιον ἵερὸν ὅρχημα μετὰ τοῦ αὐτοῦ σχῆματος τῆς δεξιᾶς χειρός.

»4. Μόναι αἱ τοῦ τελευταίου ἀνδρὸς δὲν φαίνονται ἔχουσα θαλλόν, διότι κρύπτονται δπίσω τῆς προπορευομένης; γυναικός.

»5. Ἐπιβαλλομένης δπως δήποτε διορθώσεως τοῦ ἐν τῷ δευτέρῳ γράμματι πταίσματος, ἀντὶ τοῦ Ν(i)ννιον προστίμησα Νάννιον, ἀνάγνωστν καθ’ ἦν συγκλινόμεναι διατηροῦνται αἱ δύο κάθεται γραμμαί. 'Αλλὰ δὲν ἔξιν ν' ἀποδείξω ὅτι τὸν πίνακα ἀνέθηκεν ἡ περιφέμος ἐταΐρα, ἡ Θάλλον τὸν κάπηλον καταφαγοῦσα καὶ δπὸ Υπερείδου μνημονευομένη, Λῆξ δ' ἔνεκα τοῦ Θάλλου καὶ Προσκήνιον «διὰ τὸ ἔξινθεν δουκεῖν εὑμορφωτέρα ν ἐπονομαζομένη. (Ἀρποκρατίων).

ἐν τῷ πίνακι θνητῶν αἱ δύο γυναικες, αἱ λικνοφόροι. Αὗται τελοῦσιν αἴτια σεμνῶς ὀρχούμεναι καὶ «μιτροδέτου λεῖκνον ὑπερθε κόμης»¹ φοροῦσαι, «στατοῖσι λίκνοις»² τὰς Μεγάλας Θεὰς προστρέπονται. Οἱ δ' ἄλλοι πάντες ἔρχονται δεύτεροι, ἀπλοὶ συμπαραστάται καὶ ὑπουργοί³.

» Καὶ τὸ συμπέρασμα.

» Ό πίναξ ἀναπαρίστησι μυστικὴν τελετὴν μετὰ τοῦ κερονοφόρου ὀρχήματος, ἀπὸ μανιώδους εἰς σεμνὸν μετεσχηματισμένου πρὸς τὰς ἀξιώσεις τῆς ἡμέρου ἐλευσινιακῆς λατρείας. Τὰς ἐν αὐτῷ λικνοφόρους δυνάμειθα νὰ ὀνομάσωμεν καὶ κερονοφόρους, διότι κέρνα καὶ τὰ λίκνα. Κέρνα στατὰ ὑπὲρ κόμης φοροῦσαι, αἱ ἐπὶ τοῦ πίνακος γυναικες καὶ θυμιατήρια φοροῦσι καὶ λίκνα. Τὸ ἐπιστέφον τὴν κεφαλὴν τῆς ἐπάνω γυναικὸς ἀγγεῖον, τὸ δεσμοῖς τῇ κόμῃ συνεχές, πιθανὰ λέγει ὁ ἐκλαμβάνων αὐτὸν θυμιατήριον. Διακρίνουσιν αὐτὸν αἱ χιασταὶ γραμμαῖ, αἱ καλῶς ὑπὸ τοῦ Rubensohn ἐρμηνευθεῖσαι. Ἰσως δὲ δὲν εἶναι φαινομένη μόνον καὶ τυχαία ἡ πρόσφαυσις τοῦ ἀγγείου τούτου ὑπὸ τῆς φλογὸς τῆς ἀριστερᾶς τῆς Ἐστίας [Ἐκάτης] λαμπάδος. Τὰ ἄλλα δύο ἀγγεῖα, τὸ ὑπὸ τῆς ἐν τῇ κυρίως εἰκόνι δευτέρας γυναικὸς φορούμενον, ὥσαύτως δὲ καὶ τὸ ὑπὲρ τὴν κόμην τῆς ἐν τῷ ἀετώματι ὀρχουμένης, δεχόμενα λίκνα. Τὸ θυμιατήριον ἄδετον ἐγέννα κίνδυνον διὰ τὸ ἐν αὐτῷ πῦρ· ἐπὶ ἀπλῶν λίκνων ἡ παράλειψις τῶν δεσμῶν ἐλάχιστα βλάπτει. Ἰσως δὲ δὲν εἶναι τυχαία σύμπτωσις ὅτι τὰ δύο τῶν τριῶν ἀγγείων στεροῦνται ἐπὶ τῶν πωμάτων τῶν ἐν τῷ τρίτῳ δεικνυμένων χιαστῶν γραμμῶν.

» Τὰ ἐν Ἐλευσῖνι ἐν ἔτει 1885 ἀνακαλυφθέντα ἀγγεῖα καλῶς ἐκλήθησαν κέρχοντο ἢ κέρνα. Ἐν αὐτοῖς ἔχομεν λίκνα, ἔχομεν δὲ καὶ ἐσχαρίδας ἡ θυμιατήρια — τὰ μετὰ διατρήτου ὀλοκλήρου τῆς ἐπιφανείας τῶν πωμάτων, — ταῦτα δύοια πρὸς τὰ παρὸς ἡμῖν σήμερον χειροφόρητα πήλινα ἢ μετὰ πώματος διατρήτου ὀρειχάλκινα».

1. Ἀνθολ. Παλ. VI 195. Σουΐδας ἐν λ. λεῖκνον, π.

2. "Αδηλος ποιητής παρὰ Πλουτάρχῳ (περὶ τύχης, 4) καὶ Κλήμεντι τῷ Ἀλεξανδρῷ (Nauck TGF² Soph. 760). — Πρὸ. Ηττύγιον, ἐν λ. λικνοστεφεῖ· «λίκνον στεφανούμενος θρησκεύει». Ἀρποκρατίωνα, ἐν λ. λικνοφόρος· «τὸ λίκνον πρὸς πᾶσαν τελετὴν καὶ θυσίαν ἐπιτήδειον ἔστιν· δ τοῦτο σῦν φέρων λικνοφόρος λέγοιτ' ἂν». Ἀθήναιον II 40d: «τελετὰς τε καλοῦμεν τὰς ἔτι μείζους καὶ μετά τινος μυστικῆς παραδόσεως ἕορτὰς κλπ.».

3. "Ἄξιον παρατηρήσεως εἰδικῆς ἐνταῦθα ὅτι μόναι αἱ δύο κερονοφόροι ἀνατείνουσι τὰς χεῖρας εἰς προσευχήν, οὐδέποτε δὲ τῶν τριῶν ἀκολούθων.

B'.

**Ἐπὶ τένων βάσεων δέον νὰ στηριχθῇ
ἡ ἐξήγησις τοῦ πίνακος.**

Λύται εἶναι αἱ μέχρι τοῦδε προταθεῖσαι ἐξηγήσεις τοῦ πίνακος καὶ τῶν λεπτομερειῶν αὐτοῦ.

Ὅτε ἐν ἔτει 1898 ἐξεδόθη τὸ πρῶτον τεῦχος τοῦ παρόντος περιοδικοῦ συγγράμματος, ἔγραφον (τόμ. Α΄, σελ. 101 κεξ.) πραγματευόμενος περὶ τῶν χαλκῶν εἰσιτηρίων τῆς Κλεισθενείου ἐκκλησίας τῶν φερόντων ἀντὶ τύπων ἡ συμβόλων τὰ αὐτὰ ἀγγεῖα ἄτινα καὶ αἱ ἀγγειοφόροι γυναῖκες τοῦ πίνακος ἡμῶν, ὅτι ὁρθῶς ὀνόμασαν αὐτὰ κέρχοντος οἱ κ. κ. Κουρουνιώτης καὶ Rubensohn, προσέθετον δὲ ὅτι τῶν παραστάσεων τοῦ πίνακος ἔχω καὶ ἐγὼ ἰδίαν καὶ δλως διάφορον τῶν μέχρι τότε προταθεισῶν ἐρμηνείαν, ἀλλ' ὅτι ἀνέμενον νὰ δημοσιεύσῃ τὸν πίνακα ὁ εὐτιχὴς αὐτοῦ εὑρέτης. Οὐχ ἥττον ἐσημείουν ὅτι ὁ κέρχοντος τῶν Ἀττικῶν εἰσιτηρίων τοῦ 287-266 π. Χ. ἥτο κατ' ἐμὲ σύμβολον τῆς ἐξ Ἀθηνῶν ἐξόδου καὶ τῆς εἰς Ἐλευσῖνα προσελεύσεως τῆς μεγάλης πομπῆς τῶν Ἐλευσινίων.

Ἐπειδὴ δὲ αἱ ἔκτοτε δημοσιευθεῖσαι ἐρμηνεῖαι τοῦ πίνακος δὲν μοὶ ἐφάνησαν οὐδὲ πόρρωθεν λύουσαι τὸ σπουδαῖον πρόβλημα καὶ περιττὴν καθιστῶσαι τὴν δημοσίευσιν τῆς ἡμῆς, προβαίνω ἐνταῦθα εἰς τὴν δημοσίευσιν ταύτης.—

Ἐπὶ δύο τινῶν δέον, φρονῶ, ὅτι πρέπει νὰ στηριχθῇ ἡ ἐρμηνεία τοῦ πίνακος, οὗ αἱ παραστάσεις φανερῶς ἀναφέρονται, ὡς πάντες ἀνεξαιρέτως ἀμέσως καὶ ὁρθῶς ἀνεγνώρισαν, εἰς τὸν κύκλον τῆς λατρείας τῶν Ἐλευσινίων θεῶν :

1^{ον}) *Αἱ παραστάσεις τοῦ πίνακος ἀδύνατον εἶναι νὰ παριστῶσιν οἵανδήποτε σκηνὴν ἡ μέρος τῆς κυρίας τελετῆς τῶν Ἐλευσινιακῶν Μυσιηρίων, τῆς ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ ἱεροῦ τεμένους ἀγομένης.*

‘Αληθῶς, ἀφ’ οὗ γνωρίζομεν κάλλιστα ὅτι αὐστηρῶς ἀπήτειτο, καὶ πρὸ τῆς τελετῆς διὰ τοῦ ἱεροκήρυκος καὶ μετ’ αὐτὴν διά τε τῶν ἱερῶν νόμων καὶ τῶν ἐθίμων, ἀκρα σιωπὴ παρὰ τῶν μυηθέντων περὶ τε τῶν κατὰ τὴν μύησιν λεγομένων, δεικνυμένων καὶ δρωμένων, σιωπὴ μάλιστα ἥτις εὐλαβῶς καὶ αὐστηρῶς ἐτηρήθη καὶ παρ’ αὐτῶν τῶν ἐκ τῶν Ἐλ-

λήγνων μᾶλλον ἔλευθέρων τὸ πνεῦμα, καθ' ἅπασαν τὴν ἀρχαιότητα καὶ μέχρις ἡμῶν¹ — πρὸς οὐ σμικρὰν ἀπελπισίαν τῶν νεωτέρων σοφῶν — ἀληθῶς, λέγω, θὰ ἦτο τι δλως παράλογον καὶ ἐκ τῶν προτέρων ἀβάσιμον τὸ νὰ ζητῶμεν νὰ ἀνεύρωμεν ἐπὶ τοῦ πίνακος ἡμῶν, τοῦ ποτε εἰς κοινὴν θέαν ἀνηρτημένου, εἰκονιζομένην ἔστω καὶ τὴν ἐλαχίστην λεπτομέρειαν τῶν κατὰ τὴν τελείην τῶν Μυστηρίων δεικνυμένων ἢ δρωμένων. Μόνον δσα δημοσίᾳ ἐλέγοντο καὶ φανερῶς ἥγοντο, π. χ. τὰ τῆς πομπῆς καὶ τὰ μέχρι τῶν πυλῶν τοῦ Τελεστηρίου, δυνάμεθα νὰ προσδοκῶμεν φανερῶς ἐπὶ ἀρχαίων μνημείων εἰκονιζόμενα, καὶ πλέον οὐ!

2^{ον}) Πᾶσα ἐρμηνεία οἰασδήποτε παραστάσεως, ἵνα τύχῃ τοῦ ἀληθοῦς δέον, φρονῶ, νὰ βασίζηται ἐπὶ τῆς δρθῆς ἀναγνωρίσεως τῆς θέσεως, στάσεως καὶ δράσεως ἑκάστου τῶν εἰκονιζομένων προσώπων, αὐτοῦ τε καθ' ἔαντὸν καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὰ λοιπὰ πρόσωπα τῆς παραστάσεως, καὶ δλως ἀνεξαρτήτως τοῦ ὄντος αὐτῶν.

Ἄλλὰ κατενοήθησαν δρυμῶς καὶ ἀνεγνωρίσθησαν ὡς πρὸς ταῦτα τὰ τοῦ ἡμετέρου πίνακος πρόσωπα ὑπὸ τῶν μέχρι τοῦδε ἐρμηνευτῶν; Πολλοῦ γε καὶ δεῖ! ²Ινα περὶ τούτου πεισθῇ ὁ ἀναγνώστης, ἀρκεῖ, νομίζω, νὰ σημειώσω ὅτι πάντες οἱ ἐρμηνευταὶ ἐθεώρησαν δλόκληρον τὴν παράστασιν ὡς χρονικῶς καὶ τοπικῶς ἐνιαίαν, ὡς μίαν καὶ μόνην σκηνὴν ἀποτελοῦσαν, κερονοφορίαν, πρόσοδον, προστροπὴν ἢ εἴ τι ἄλλο, λαμβάνουσαν δὲ χώραν ἐν Ἐλευσῖνι, ἐν τῷ Ἱερῷ ἢ πρὸ αὐτοῦ.

Ἄλλ' εἶναι τοῦτο δρόμον; Πιστεύω ἀδιστάκτως ὅτι θέλω πείσει περὶ τοῦ ἐναντίου τὸν ἀναγνώστην, ἀν εὐαρεστηθῇ νὰ ἔξετάσῃ μετ' ἔμοι ἐπὶ βραχὺ τὰς παραστάσεις τοῦ πίνακος, ἀνεξαρτήτως τοῦ ὄντος ἐνὸς ἑκάστου τῶν προσώπων καὶ ἐν λήθῃ πάντων τῶν μέχρι τοῦδε περὶ αὐτῶν γραφέντων.

Ἐν πρώτοις τὸ ἀέτωμα ἐντελῶς ἀποχωρίζει τοπικῶς πέντε τῶν 14 προσώπων τοῦ πίνακος. Τὰ πέντε ταῦτα πρόσωπα [1-5] ἀποτελοῦσιν ἴδιον σύνταγμα, περὶ ἑαυτοῦ καὶ μόνου ἀσχολούμενον καὶ οὐδόλως ἀποβλέπον ἢ δπωσδήποτε τεχνικῶς² συνεχόμενον πρὸς τὰ λοιπὰ πρόσωπα

1. A. Mommsen, Feste der Stadt Athen (1898) σελ. 235 κεξ.

2. Ό κ. Σκιάς φρονεῖ ὅτι ἡ λευκὴ γραμμή, ἡ ἀπὸ τῆς βάσεως τοῦ κίονος ἀποτόμως πρὸς τὰ ἄνω ἐπὶ τὴν βάσιν τοῦ ἀετώματος ἀγορένη, δηλοῖ δὲ καὶ αἱ ἐν τῷ ἀετώματι μορφαὶ εὑρίσκονται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ δαπέδου πρὸς τὰς λοιπὰς (σελ. 9). 'Αλλ' ἐγὼ νομίζω ὅτι ἡ

τοῦ πίνακος, ἀφ' ὧν μάλιστα καὶ κατὰ τὸ μέγεθος τῶν σχημάτων ἐντελῶς διαφέρει, τῶν προσώπων αὐτοῦ ὅντων κατὰ τὸ ἥμισυ σχεδὸν μικροτέρων πάντων τῶν λοιπῶν.

Δεύτερον, ἀν μετὰ προσοχῆς ἀποβλέψωμεν εἰς τὰ πρόσωπα τῆς κάτω τοῦ ἀετώματος μεγάλης παραστάσεως, θέλομεν παρατηρήσει ὅτι καὶ ταῦτα δὲν ἀποτελοῦσι μίαν σκηνήν, ἀλλὰ δύο ἐντελῶς ἀλλήλων ἀνεξαρτήτους καὶ ἀσχέτους, ἵτοι ὅτι ἔχομεν ἄνω μὲν (ἔξι ἀριστερῶν ἀρχόμενοι) μίαν ὁμάδα [Α-Ε], (ἄνδρα, νεανίσκον καὶ γυναικα), ἐν βήματι καὶ στάσει λατρείας προσερχομένους πρὸς γυναικα ἐπὶ θρόνου καθημένην, προφανῶς θεάν, καὶ εἰσαγομένους ὑπὸ ἑτέρας δαδούχου θεᾶς, ἵτις προσέρχεται καὶ αὗτη πρὸς τὴν καθημένην θεάν, στρέφουσα συγχρόνως τὸ πρόσωπον καὶ ἀποβλέπουσα πρὸς τοὺς ὑπ' αὐτῆς εἰσαγομένους τρεῖς θυητούς. Λέγω δὲ *θυητούς*, διότι οἱ τρεῖς οὗτοι προσκυνηταί, ως καὶ οἱ τρεῖς ἄλλοι τῆς κάτω ὁμάδος, εἰκονίζονται ὑπὸ τοῦ πινακογράφου — πρᾶγμα δπερ παραδόξως διέφυγε τὴν προσοχὴν πάντων τῶν ἐρμηνευτῶν τοῦ πίνακος — εἰς μέγεθος κατὰ πολὺ σμικρότερον τῶν δύο θεαῖνῶν τῆς ἄνω ὁμάδος καὶ τῆς ἐν τῇ κάτω σκηνῆς. Τοῦτο δμας οὐδὲν ἄλλο σημαίνει, ως ἔξι ἀπειραρύθμιων ἀναλόγων παραστάσεων ἐπὶ ἀναθηματικῶν ἀναγλύφων, προσόδους καὶ σεβισμοὺς εἰκονιζόντων, γνωρίζομεν, ἢ ὅτι οἱ προσερχόμενοι λάτρεις εἶναι θυητοὶ ἱκέται, καὶ δὴ συνήθως δ ἀναθεὶς τὸ μνημεῖον μετὰ τῶν οἰκείων αὐτοῦ. Περίεργον δὲ μοὶ φαίνεται ὅτι οἱ ἐρμηνευταὶ τοῦ πίνακος ἡμῶν δὲν παρετήρησαν ὅτι αἱ παραστάσεις τοῦ πίνακος στενῶς συγγενεύουσι πρὸς τὰ δημόνεα ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα καὶ οὐχὶ πρὸς τὰς ἐπὶ τῶν ἀγγείων εἰκόνας, ὅτι ἐπομένως παραλληλισμοὺς ὑγιέστερον ἦτο νὰ ζητήσωσι ἐπὶ τῶν ἀναγλύφων μᾶλλον ἢ ἐπὶ τῶν ἀγγειογραφιῶν.

Ως λοιπὸν βλέπει δ ἀναγγώστης, πάντα τὰ πέντε πρόσωπα τῆς ἄνω σειρᾶς οὐδόλως ἀποβλέπουσιν ἢ τεχνικῶς ἢ τοπικῶς σχετίζονται πρὸς τὰ πρόσωπα τῆς κάτω σειρᾶς ἢ τῆς ἐν τῷ ἀετώματι ὁμάδος.

γραμμὴ αὕτη δηλοῖ ἀκριβῶ; τὸ ἐναντίον, ἀποχωρίζουσα τοπικῶς, μετὰ τῆς γραμμῆς τοῦ ἀετώματος, τὰς μορφὰς τῆς ἄνω ὁμάδος τοῦ πίνακος δπ' ἔκεινων τοῦ ἀετώματος. Καὶ παρὰ ταῦτα δμας δ κ. Σκιᾶς εἴναι δ μόνος δστις δρθῶς παραδέχεται τούλαχιστον τὴν διάχρισιν δτι αἱ ἐν τῷ ἀετώματι μορφαὶ δὲν μετέχουσι τῆς αὐτῆς πράξεως ἢς καὶ αἱ λοιπαὶ τοῦ πίνακος (σελ. 9 καὶ 37).

Απ' ἐναντίας μάλιστα, ώς εἰ δὲ πινακογράφος ἥθελε νὰ διδηγήσῃ τὸν θεώριον ὅτι περὶ αὐτοτελοῦς καὶ ἀνεξαρτήτου σκηνῆς πρόκειται, ἀπεχώρισε τὰ πέντε ταῦτα πρόσωπα ἀπὸ τῶν κάτω καὶ ἄνω διὰ λευκῆς γραμμῆς, τὸ ἔδαφος ως γνωστὸν δηλούστης¹, ἀρχομένης κάτωθι τῶν ποδῶν τῆς ἐπὶ τοῦ θρόνου ἐν τῇ ἄνω δεξιᾷ γωνίᾳ τοῦ πίνακος καθημένης θεᾶς καὶ βαινούσης συνεχῶς ὑπὸ τοὺς πόδας τῶν πέντε μορφῶν τῆς ἄνω διμάδος μέχρι τοῦ ποδὸς τοῦ κίονος, ἀφ' οὗ πάλιν ἀποτόμως ἀνερχομένη ἐπὶ τὴν βάσιν τοῦ ἀετώματος ἀποχωρεῖει οὕτω τὰ πρόσωπα ταῦτα ἀπὸ τῶν ἐν τῷ ἀετώματι ἐτέρων πέντε (ἴδε ἀνωτέρω σελ. 186 [16], σημ. 2).

Αὐτὸς δὲ ἐν τῇ σκηνῇ ταύτῃ κίων, δὲ ως δρῦμῶς ἥδη παρετηρήθη, δηλῶν τὸν τόπον — πρόαιλιον ναοῦ — ἔνθα συμβαίνει ἡ ἄνω σκηνῇ, ἀντιτίθεται ἐν τῷ πίνακι πρὸς τὸν «δύμφαλόν», τὸν ἐν τῷ μέσῳ τῆς κάτω σκηνῆς, τὸν δηλούντα τὸν τόπον ἐν φυσικῇ συμβαίνει ἡ κάτω σκηνῇ. (Πβλ. Rubensohn ἀνωτέρω ἐν σελ. 176 καὶ Σκιᾶν ἐν Ἀρχ. Ἐφημ. 1901, σελ. 44).

Ἄλλα καὶ ἄλλως ἐδήλωσεν δὲ καλλιτέχνης τὴν κατὰ τόπον διάκρισιν τῶν δύο κυρίων σκηνῶν τοῦ πίνακος, κοσμήσας τὸ μὲν ἔδαφος τῆς κάτω σκηνῆς διὰ πλήθους ποικίλων ἀνθέων, ἐνῷ τὸ τῆς ἄνω σκηνῆς ἀφῆκεν ἐντελῶς γυμνὸν τοιούτων, διακοσμήσας μόνον τὰ κάτω τοῦ ἀετώματος διὰ ἕօρτασμάων στεμμάτων, ἔορτὴν ναοῦ δηλούντων.

“Αν τοῦ κατέλθωμεν εἰς τὴν κάτω διμάδα [α-δ], συναντῶμεν ἀνάλογον μὲν σκηνήν, ἀλλ’ ἐντελῶς ἀποκεχωρισμένην καὶ ἀνεξάρτητον τῶν ὑπεροχειμένων. Πρὸς θεὰν δηλαδὴ καθημένην, ἦν δὲ ζωγράφος ἐφρόντισε νὰ διακρίνῃ ἐντελῶς τῆς ἐν τῇ ἄνω διμάδι καθημένης βάψας λευκὰ τὰ γυμνὰ τοῦ σώματος, ἐνῷ τὰ τῆς ἐν τῇ ἄνω διμάδι ἐπίτηδες ἀφῆκε σκοτεινά, προσέρχονται δύο πρόσωπα, ἐντελῶς κατά τε τὸ πρόσωπον καὶ τὴν ἀναβολὴν ὅμοια πρὸς τὰ δύο τῆς ἄνω διμάδος πρόσωπα, ἀνὴρ καὶ γυνὴ θνητοί, εἰσαγόμενοι ὅμως ἐνταῦθα παρὰ τῇ θεᾷ οὐχὶ ὑπὸ ἐτέρας θεᾶς, ἀλλ’ ὑπὸ ἀνδρὸς διδούχου θνητοῦ, ώς τὸ μέγεθος αὐτοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὰ τῶν θεατῶν τοῦ πίνακος ἀποδεικνύει τοῦθ' ὅπερ καταδεικνύει καὶ τὸ ἐσφαλμένον τῆς ὑπὸ τοῦ κ. Σκιᾶ καὶ ἄλλων ἐκδοχῆς τοῦ διδούχου τούτου

1. Πβλ. Σκιᾶν ε. ἀ. σελ. 9.

ώς θεοῦ ('Ιάκχου). Πάλιν δὲ καὶ τὰ τέσσαρα ταῦτα πρόσωπα τῆς κάτω ὄμιάδος οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον ἀποβλέπουσιν ἢ τεχνικῶς σχετίζονται πρὸς τὰ τῶν ὑπερκειμένων σκηνῶν, εἰς τρόπον ὥστε ἂν τις ἥθελεν ἀποχωρίσει καὶ τὰς τρεῖς σκηνὰς διὰ ψαλίδος ἀκολουθούσης κατὰ τὴν τοιμὴν τὰς λευκὰς γραμμὰς καὶ τὸ ἀετώμα, δι' ὧν ὁ πίνακογράφος διεχώρισεν αὐτάς, οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον θέλει διασπάσει τὴν αὐτοτέλειαν καὶ τὸ τοπικῶς καὶ καλλιτεχνικῶς πλῆρες πασῶν τῶν τριῶν σκηνῶν.

⁷Αλλὰ καὶ ἄλλο τι, σπουδαιότατον διὰ τὴν ἔρμηνείαν τοῦ πίνακος καὶ σαφέστατα καταδεικνῦν ὅτι περὶ τριῶν καὶ χρονικῶς διαφόρων σκηνῶν πρόκειται, ἀπαντᾶ ἐπὶ τοῦ πίνακος, ὑπὸ οὐδενὸς καὶ τοῦτο, παραδόξως, τῶν ἔρμηνευτῶν παρατηρηθέν.

Ἡ αὔτη γυνή, δηλαδὴ ἡ κερνοφόρος, καὶ ὁ αὔτὸς ἀνήρ, ὁ ἀκολουθῶν αὐτῇ, συμμετέχουσι καὶ τῶν τριῶν σκηνῶν τοῦ πίνακος! ⁸Απλῆ ἀλλὰ προσεκτικὴ ἔξτασις τῶν χαρακτηριστικῶν τῶν μορφῶν καὶ τῆς περιβολῆς αὐτῶν δύναται νὰ πείσῃ ἀμέσως φρονῶ, τὸν ἀποκατάληπτον ἀναγνώστην περὶ τοῦ δρόμου τῆς μεγίστης σπουδαιότητος διὰ τὴν ἔρμηνείαν τοῦ πίνακος παρατηρήσεως ταύτης.

Τὸ αὐτὸν δὲ δύναται νὰ δημητρίῃ καὶ περὶ τοῦ ἐπομένου αὐτοῖς νεανίσκου, ὅστις ἀπαντᾶ ἀπαραλλάκτως τὴν τε μορφὴν καὶ τὴν ἀναβολὴν πρῶτον μὲν ἐν τῷ ἀετώματι (κατακείμενος), δευτέρον δὲ ἐν τῇ ἄνω σκηνῇ τοῦ κυρίου πίνακος (ἀκολουθῶν τῇ κερνοφόρῳ), δὲν ἀπεικονίσθη δὲ ὑπὸ τοῦ πινακογράφου ἐν τῇ κάτω σκηνῇ προφανῶς μόνον καὶ μόνον δι' ἔλλειψιν χώρου, ἔνεκα τοῦ πολλοῦ τόπου δν κατέλαβεν ἐν αὐτῇ ὁ «δρματαλός» καὶ οἱ «βάκχοι», σύμβολα ὧν ἡ παρουσία ἦτο ἐνταῦθα, ὡς θὰ ἴδωμεν, κατὰ πολὺ μᾶλλον ἀπαραίτητος καὶ οὐσιώδης τῆς παρουσίας τοῦ νεανίσκου, δν ὁ γνωρίζων τὴν ἔννοιαν τῆς παραστάσεως εὐκόλως ἥδυνατο γὰ φαντασμῇ ὡς ἀκολουθοῦντα τῷ ἀνδρὶ καὶ ἐν τῇ κάτω σκηνῇ, ἐν ᾧ περίπου στάσει παρίσταται καὶ ἐν τῇ ἄνω, παραλειφθέντα δὲ μόνον ἔνεκα τῆς φανερᾶς ἔλλείψεως χώρου πρὸς ἀπεικόνισιν αὐτοῦ.

⁹Ἐπὶ πλέον καὶ ἄλλη τις παρατήρησις δύναται, φρονῶ, νὰ ὑποδείξῃ σαφῶς τῷ θεατῇ τοῦ πίνακος τὴν κατὰ τόπον καὶ χρόνον διαφορὰν τῶν δύο κυρίων σκηνῶν τοῦ πίνακος. Οὗτος δηλαδὴ εἶναι, ὡς δηλοῖ ἡ ἐπιγραφὴ αὐτοῦ «τοὺς θεοὺς», ἀφιερωμένος εἰς τὰς δύο κατ' ἔξοχὴν θεοὺς

τῆς Ἐλευσῖνος ἦτοι τὴν Δήμητρα καὶ Κόρην. Ἀλλ' ὁ δυϊκὸς ἀριθμὸς οὗτος δὲν θὰ συνεφώνει — ώς ἥδη παρετηρήσαμεν ἀνωτέρῳ, — πρὸς τὰς παραστάσεις τοῦ πίνακος, ἂν αὕται ἀπετέλουν μίαν καὶ μόνην σύγχρονον σκηνήν, διότι τότε ἥθελομεν ἔχει παρούσας συγχρόνως τρεῖς θεάς, ἦτοι δύο μὲν ἐν τῇ ἄνω σκηνῇ καὶ τρίτην ἐν τῇ κάτω, διότε θὰ ἥρμοζε μᾶλλον ἡ ἐπιγραφὴ «ταῖς θεαῖς» ἢ «τοῖς θεοῖς». Ἀλλως ὅμως ἔχει τὸ πρᾶγμα ἂν ἐν μὲν τῇ ἄνω σκηνῇ δεχθῶμεν παρούσας τὴν Δήμητρα ἐπὶ θρόνου καθημένην καὶ τὴν Κόρην παρισταμένην αὐτῇ, ἐν ᾧ ἀκριβῶς στάσει πλεῖστα ἄλλα γνωστότατα μνημεῖα παριστῶσιν αὐτάς¹, ἐν δὲ τῇ κάτω μόνον τὴν Κόρην, ἀφοῦ μάλιστα πάνυ φανερὰ τυγχάνει ἡ ὅμοιότης τῶν χαρακτηριστικῶν τῶν μορφῶν τῶν δύο λευκῶν Κορῶν καὶ ἡ ἀντίμεσις αὐτῶν πρὸς τὴν σκοτεινόμορφον καὶ πρεσβυτέραν καθ' ἡλικίαν παράστασιν τῆς Δήμητρος.

Ἄλλ' εἶναι πράγματι ἐντελῶς μόνη ἡ Κόρη ἐν τῇ κάτω σκηνῇ; Σχετικῶς πρὸς τὸ ἔρωτημα τοῦτο σημειοῦμεν πρᾶγμα τι περιεργότατον, ὅπερ διέφυγε τὴν προσοχὴν πάντων, πλὴν τοῦ κ. Σκιᾶς, ὃστις ὅμως μὴ δυνηθεὶς νὰ ἔξηγήσῃ αὐτό, τὸ παρέκαμψε διὰ μιᾶς τῶν συνήθων ἄλλα μὴ πειστικῶν ὑπεκφυγῶν ἐκείνων τῶν κατὰ τὸ δὴ λεγόμενον τρεπουσῶν τὴν ἡμετέραν ἀπορίαν εἰς βῆχα τοῦ . . . καλλιτέχνον. «Παραδόξως, ώς λέγει ὁ κ. Σκιᾶς ἐν σελ. 8, ἡ ἐν τῇ κάτω σειρᾷ τῶν μορφῶν καθημένη σκηπτοῦχος γυνὴ (ἡ θεὰ Κόρη) δὲν παρίσταται καθημένη ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ὑποκάτω αὐτῆς ὑπάρχοντος ἐδράνου, ἀλλ' ὑπεράνω αὐτοῦ ἐπὶ τῆς δηλούσης τὸ ἔδαφος κατωφεροῦς γραμμῆς τῆς κατερχομένης πρὸς τὴν ἐτέραν ὅμοίαν γραμμὴν τὴν ὑπὸ τοὺς πόδας τῆς μορφῆς ταύτης εὑρισκομένην».

Τὸ παράδοξον τοῦτο πρᾶγμα ἔρμηνεύει ὁ κ. Σκιᾶς διὰ τῆς γνώμης του ὅτι τοῦτο «οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ δεῖγμα τῆς καλλιτεχνικῆς ἀδυναμίας (;) τοῦ ἡμετέρου κεραμογράφου, ὃστις τὴν γυναικείαν ταύτην μορφὴν ἀντέγραψεν (;) ἐξ ἄλλης παραστάσεως, ἵσως ἐκ πηλίνου εἰδωλίου², ἐν ᾧ αὕτη παρίστατο καθημένη ἐπὶ ἄλλοισι ἐδράνου, θελήσας δὲ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸ ἔδρανον τοῦτο δι' ἐτέρου ὅμοίου πρὸς τὸ τῆς ἐν τῇ ἄνω σειρᾷ μορφῆς δὲν κατώρθωσε νὰ προσαρμόσῃ αὐτὸς πρὸς τὸ σῶμα

1. *"Idem Overberck, Atlas κτλ.*

2. Πρόλ. Strube, *Studien über den Bilderkreis von Eleusis*, σελ. 99.

τῆς μιօρφῆς, καὶ ἵνα μὴ αὕτη φαίνηται μετέωρος προσέθιηκεν ὑποκάτω τὴν δηλοῦσαν τὸ ἔδαφος κατωφερῷ γραμμήν».

‘Αλλ’ ἡ καλλιτεχνικὴ αὕτη ἀδυναμία, ἥν ἀποδίδει ὁ κ. Σκιᾶς εἰς τὸν δυστυχῆ πινακογράφον, εἴναι ἐντελῶς ἀπίστευτος, ἀφ’ οὗ, ὡς βλέπει ὁ ἀναγνώστης ἐκ τῆς εἰκόνος, δὲν εἶχεν — καὶ ἐν ᾧ περιπτώσει ἦτο ἀληθῆς ἡ ἐπίσης ἐντελῶς ἀπίθανος καὶ ἀστήρικτος γνώμῃ τοῦ κ. Σκιᾶς ὅτι ὁ καλλιτέχνης ἀντέγραψεν ἐξ ἄλλης παραστάσεως τὴν Κόρην — δὲν εἶχε, λέγω, ὅσον ἀδέξιος καὶ ἀν ἦτο, ἢ νὰ τοποθετήσῃ τὸ ἔδρανον ὀλίγον τι ἀνωτέρῳ καὶ οὕτως ὡς ἀριστα προσαρμόσῃ αὐτὸ τῇ θεᾶ. ’Αλλ’ ὡς βλέπουμεν, ὅχι μόνον δὲν ἔπραξε τὸ ἀπλούστατον τοῦτο, ἀλλ’ ἔφρόντισε καὶ διὰ τῆς λευκῆς γραμμῆς, τῆς πανταχοῦ τοῦ πίνακος τὸ ἔδαφος δηλούσης, ὡς αὐτὸς ὁ κ. Σκιᾶς ἀνεγνώρισε, νὰ χωρίσῃ ἐντελῶς τὴν Κόρην ἀπὸ τοῦ ἔδρανου τούτου καὶ οὕτω νὺ δηλώσῃ ἡμῖν σαφῶς ὅτι ὁ παρακείμενος καὶ οὐχὶ ὑποκείμενος τῇ Κόρῃ θρόνος οὕτος εἴναι κενὸς εἰς ἄλλην θεὰν ἀνήκων καὶ δὴ προφανῶς τὴν Δήμητρα, ἀφοῦ ὁ θρόνος οὕτος εἴναι ἀπαράλλακτος μέχρι τῶν ἐλαχίστων πρὸς τὸν θρόνον τοῦ αὐτοῦ πίνακος ἐφ’ οὗ, ἐν τῇ ἄνω σκηνῇ τοῦ πίνακος, κάθηται ἡ Δημήτηρ.

Διατί ἡ Δημήτηρ δὲν παρίσταται αὐτὴ αὕτη ἐν τῇ σκηνῇ ταύτῃ, ἀλλὰ μόνον διὰ τοῦ θρόνου αὐτῆς δηλοῦται, θὰ ἴδωμεν κατωτέρῳ ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς ἐρμηνείας μας δι’ ἀρχαίων κειμένων καὶ μνημείων δηλούμενον. Ἐνταῦθα ἀρκούμεθα σημειοῦντες ὅτι καὶ τὸ μόνον ἀνάλογὸν παραδειγμα ὅπερ ἡδυνήθη νὰ εὔρῃ ὁ κ. Σκιᾶς, ἦτοι ἡ γνωστὴ ἐλευσινιακὴ παράστασις τοῦ ἀγγείου τοῦ Pourtalès¹, ἐν ᾧ ἡ μία τῶν δύο Ἐλευσινίων θεῶν παρίσταται καθημένη, ὡς ἡ Κόρη τοῦ πίνακος ἡμῶν, ὑπεράνω τοῦ ὑπ’ αὐτὴν κενοῦ ὑπάρχοντος ἔδρανου, ἡρμηνεύθη ἥδη ὁρθῶς, τούλαχιστον ὑπὸ τοῦ ὀλησμονήτου μνήμης Strube², ὡς εἰκονίζον θρόνον κενὸν ἀνήκοντα τῇ ἑτέρᾳ τῶν Ἐλευσινίων θεῶν.

Συνελόντι ἄρα εἰπεῖν ἡ μελέτη τοῦ ἡμετέρου πίνακος, αὐτοῦ καθ’ ἑαυτὸν λαμβανομένου, διδάσκει ὅτι πρόκειται περὶ τριῶν διαφόρων κατὰ τόπον καὶ χρόνον σκηνῶν σχετιζομένων πρὸς τὴν Ἐλευσινιακὴν

1. Gerhard, Ges. akad. Abh. IIv. LXXI, 1. — Overbeck, Kunstmythol. II σελ. 673 καὶ Atlas IIv. XVIII, 19.

2. Studien über den Bilderkreis von Eleusis, σελ. 47.

λατρείαν, σκηνῶν ἐν αἷς κύριον πρόσωπον τυγχάνει μία καὶ ἡ αὐτὴ γυνή, ἥ κερονοφόρος, μετὰ τῆς ἀκολουθίας αὐτῆς.

Ἐρωτᾶται λοιπὸν νῦν: Δύναται νὺν εὑρεθῆ ἐν ταῖς ἀρχαίαις πηγαῖς ἔξήγησίς τις τοῦ πίνακος ἑνιαία καὶ ἀπλῆ, προσαρμοζομένη δὲ λεπτομερῶς πρὸς τὴν τοιαύτην διαίρεσιν τῶν σκηνῶν τοῦ πίνακος καὶ συγχρόνως ἔρμηνεύουσα σαφῶς καὶ εὐκόλως πάσας τὰς μέχρι τοῦδε παραδόξους φανείσας λεπτομερείσας αὐτοῦ.

Ναὶ ἀπαντῶμεν. Αὕτη δ' εἶναι ἡ τῆς κερονοφόρου γυναικὸς (ἥτις οὐδεμίᾳ ἄλλῃ τυγχάνει οὖσα ἥ ἡ ἀναθεῖσα τὸν πίνακα Νιύννιον) πρῶτον μὲν προσέλευσις πρὸς μύησιν εἰς τὰ ἐν Ἀγραις μικρὰ μυστήρια (κάτω σκηνὴ τοῦ πίνακος), δεύτερον δὲ ἡ μετὰ ἐν τούλαχιστον ἔτος πορεία αὐτῆς πρὸς Ἐλευσίνα διαρκούσης τῆς ἐπὶ τῆς Ἱερᾶς ὁδοῦ πομπῆς τῶν Μεγάλων Μυστηρίων (σκηνὴ τοῦ ἀετώματος) καὶ τρίτον ἡ ἐν αὐτῇ τῇ Ἐλευσῖνι προσέλευσις αὐτῆς πρὸ τοῦ ναοῦ τῶν δύο θεῶν πρὸς μύησιν εἰς τὰ Μεγάλα Μυστήρια.

Τὴν ἔρμηνεύαν ταύτην θέλομεν δεόντως ὑποστηρίξει ἐν τοῖς ἐπομένοις, ἔνθα θὰ ἔξετάσωμεν καὶ τὸ ξήτημα περὶ τοῦ τίς ἡ Νιύννιον αὕτη καὶ ποια τὰ πιστῶς ἀκολουθοῦντα αὐτῇ πρόσωπα τοῦ πίνακος.

Ἐπειδὴ δὲ αἱ παραστάσεις τοῦ πίνακος ἡμῶν στενότατα συνδέονται πρὸς τὰς παραστάσεις πέντε ἄλλων λίαν περιφήμων ἐν τῇ ἀρχαιολογίᾳ μνημείων ἀναγομένων εἰς τὸν κύκλον τῆς ἐλευσινιακῆς λατρείας, — ἥτοι α) πρὸς τὰς εἰς τὴν μύησιν τοῦ Ἡρακλέους ἥ τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῶν Διοσκούρων ἀναγομένας γραφὰς τῆς ἐκ Κερτσίου πελίκης τοῦ Μουσείου τῆς Πετρουπόλεως καὶ τοῦ ἐκ τῆς Sta Agatha ἀμφορέως τοῦ Pourtalès, β) πρὸς τὰς ἀναγλύφους παραστάσεις τῆς ἐκ Κύμης ὑδρίας τοῦ Μουσείου τῆς Πετρουπόλεως, γ) πρὸς τὰς ἀναγλύφους παραστάσεις τῆς ἐκ Ρώμης ἐλληνικῆς ὁστεοδόχου κάλπης καὶ δ) πρὸς τὰς παραστάσεις τοῦ ἐν Ἐλευσίνι μεγάλου ἀναθηματικοῦ ἀναγλύφου τοῦ Λακρατείδου, — ἀναγκαζόμεθα νὰ ὑποβάλωμεν καὶ πάντα τὰ μνημεῖα ταῦτα ὑπὸ λεπτομερῆ ἔξέτασιν ἐν ἰδίοις κεφαλαίοις τῆς παρούσης μελέτης τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον αἱ παραστάσεις αὗται ἐν σχέσει πρὸς τὸν πίνακα τῆς Νιύννιον ληφθεῖσαι, ἔχοντες μεντον πρὸς ὑποστήριξιν πολλῶν τῶν ἵσχυρισμῶν τοῦ κ. Σκιᾶ καὶ ἄλλων, ἐνῷ, ὡς θέλομεν δεῖξει, ὅχι μόνον δὲν ἔχουσιν ἔρμηνεύην ὁρθῶς μέχρι τοῦδε, ἀλλὰ ὅλως τούναντίον μεγάλως ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ

παρεγνωρίσθησαν. Οὕτω π.χ. θέλοιμεν δεῖξει ὅτι ἐπὶ τοῦ περιφήμου ἀναγλύφου τοῦ Λακρατείδου¹ οὐδεὶς μέχρι τοῦτο κατεῖδε τὴν παρουσίαν τοῦ ὅπισθεν τοῦ Τριπτολέμου καθημένου πρὸς ἄρ. Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς παρ' αὐτῷ ἴσταμένης Ὅγιείας², εἰς οὓς ἀναφέρονται (ῶς καὶ ἐπὶ τοῦ γνωστοῦ ἀναγλύφου τοῦ Λυσιμαχίδου) αἱ ἐπιγραφαὶ ΘΕΟΣ καὶ ΘΕΑ, οὐδεὶς κατενόησεν ὅτι τὸ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἐπίθετον ΕΥΒΟΥΛΕΥΣ ἀναφέρεται εἰς τὸν ἐν τῷ κέντρῳ τῆς παραστάσεως ΠΛΟΥΤΩΝΑ. Πλὴν δὲ τούτων, τεμάχιον βραχίονος ἀνήκον τῇ ὅπισθεν τοῦ Λακρατείδου παρισταμένη γυναικὶ αὐτοῦ Διονυσίᾳ, ἐθεωρήθη κακῶς ὡς ἀνήκον εἰς αὐτὸν τὸν Λακρατείδην, οὕτω δὲ μοιραίως συνεπληρώθη ἐσφαλμένως τὸ μῆκος τοῦ ἀναγλύφου, ἔξ οὖτις πάλιν ἀναγκαίως ἐπῆγασεν ὅλως ἀτυχῆς τῆς ἐπιγραφῆς συμπλήρωσις καὶ ἡ μὴ ἀναγνώρισις τῆς παρουσίας ἐν τῷ μηνιείῳ πάντων τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας τοῦ Λακρατείδου, τῶν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναφερομένων, ὑπὲρ ὃν, ὡς καὶ ὑπὲρ ἑαυτοῦ, ἀνέμεσεν δὲ Λακρατείδης χαριστήριον τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο τῷ θεῷ (Ἀσκληπιῷ), τῇ θεᾷ (Ὕγιείᾳ). τῷ Εὐβούλεϊ (Πλούτωνι), τῇ Δήμητρι καὶ τοῖς ἄλλοις δμοβάρμοις τούτοις θεοῖς (Κόρῃ καὶ Τριπτολέμῳ), τοῖς ἑαυτοῦ εὐεργέταις, οἵτινες πάντες ἀνεξαιρέτως παρίστανται ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου ἐν μέσῳ πάντων τῶν δημόνων μελῶν τῆς οἰκογενείας τοῦ Λακρατείδου, ἀτινα ἐσφαλμένως ἡρμηνεύθησαν ὡς «ἀσφαλεῖς» παραστάσεις τοῦ χιμαιοικοῦ τῶν ἀρχαιολόγων χοιροβοσκοῦ τῆς Ἐλευσίνος Εὐβουλέως κλπ., γεννήσαντα οὕτω, ἀνευ λόγου, πολύπλοκα ἀρχαιολογικὰ ζητήματα καὶ λαβυρινθινούς γνωμῶν καὶ ἴσχυρισμῶν λίαν ἔξεζητημένων.

'Ἐν Ἀθήναις τῇ 1 Σεπτεμβρίου 1901.

I. Ν. ΣΒΩΡΩΝΟΣ

1. Festschrift für O. Benndorf, Wien 1898, s. 111-116: R. Heberdey, Das Weihrelief des Lakrateides aus Eleusis.

2. Πέδ. τὰ ἐκ τοῦ Ἀσκληπιείου τῶν Ἀθηνῶν γνωστὰ ἀνάγλυφα ἐν οἷς παρίστανται τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ τῇ Ὅγιείᾳ αἱ Ἐλευσίνοι θεαί, ὡς καὶ τὰς στενὰς σγέτεις τοῦ Ἀσκληπιοῦ πρὸς τὴν ἐν Ἐλευσίνι μυστικὴν λατρείαν.

ΠΡΟΣΘΗΚΗ

εἰς τὰ περὶ τοῦ Δοκιμίου Ἑλληνικῶν νομισμάτων (σελ. 153 κέξ.).

Μετὰ τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ ἀριθμοῦ ἡμῶν περὶ τοῦ μεθ' ἵερογλυφικῶν ἐπιγραφῶν δοκιμίου νομισμάτων, ἐλάβομεν νέαν μελέτην περὶ τοῦ αὐτοῦ μνημείου δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ κ. E. Chassinat ὑπὸ τὸν τίτλον *Une monnaie d'or à légendes hiéroglyphes trouvée en Égypte.* Ἐν αὐτῇ δὲ γνωστὸς αἰγυπτιολόγος οὗτος ἐκθέτει σαφῶς καὶ ἐκτενῶς τοὺς λόγους αὐτοῦ ὃν ἔνεκα αὐτῷ strictement égyptologique, on ne saurait y voir l'œuvre d'un ouvrier moderne, ἐπικυρῶν οὕτω τὴν ἐκ νομισματικῶν ἐνδείξεων πηγάδασαν πεποιθησιν ἡμῶν ὅτι τὸ μνημεῖον εἶναι γνήσιον. Τοῦτο δὲ ἀποτελεῖ τὸ κύριον ἐνδιαφέρον τῆς ἀξιολόγου καὶ εὐπροσδέκτου μελέτης τοῦ κ. Chassinat, διότι ἡ γνώμη αὐτοῦ ὅτι πρόκειται περὶ νομίσματος εἶναι ἐσφαλμένη καθ' ἄν εἴπομεν. Ἀλλως δὲ αὐτὸς οὗτος δὲ κ. Chassinat ἐπὶ οὐδενὸς ἄλλου πραγματικοῦ ἐπιχειρήματος ἥδυνήθη νὰ στηρίξῃ τὴν τελευταίαν ταύτην γνώμην του ἢ ἐπὶ τῆς παραβολῆς πρὸς τὰ μόλις πρὸ διλίγου, ἐν ἔτει 1857 μ. Χ., κοπέντα ὑπὸ ἐμπορικῶν καὶ μεταλλευτικῶν ἑταρειῶν τῆς B. Ἀμερικῆς νομίσματα, τὰ φέροντα τὴν διαφημιστικὴν ἐπιγραφὴν Native Gold ἢ Pure Gold (πβλ. E. Babelon, *Les origines de la monnaie*, p. 101). Ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ ὅτι τὰ νομίσματα ταῦτα φέρουσιν — ἀντιθέτως πρὸς τὸ αἰγυπτιακὸν δοκίμιον — καὶ ἐτέρας ἐπιγραφὰς καὶ τύπους δηλοῦντας τὸ ὑπὸ τίνος ἐκόπησαν, δὲν δύναται τις βεβαίως νὰ βασισθῇ ἐπὶ νομισμάτων συγχρόνων ἡμῖν ἵνα κρίνῃ περὶ τῆς φύσεως μνημείου κοπέντος τὸν 4^ο π. Χ. αἰῶνα.

Ἄξια ἀναγραφῆς εἶναι καὶ ἡ παρὰ τοῦ κ. Chassinat ἀναφερομένη πληροφορία ὅτι τὸ δοκίμιον εὑρέθη ἐν ἔτει 1896 μηνὶ Ἰουνίῳ παρὰ τὴν Damanhour, πρὸς δὲ καὶ ἡ σημείωσις αὐτοῦ ὅτι κατά τινας μὲν τῶν πληροφορησάντων αὐτὸν ἐν καὶ μόνον τοιοῦτον ἀνεκαλύφθη, ἐνῷ κατ' ἄλλους πλείονα. Τὸ τελευταῖον δμως τοῦτο καὶ πάλιν διαψεύδει δὲ κ. Dattari ἐν τῇ ἐπιστολῇ δ' ἣς συνώδευσε τὴν πρός με ἀποστολὴν τῆς μελέτης τοῦ κ. Chassinat, γράφων μοι κατηγορηματικῶς ὅτι αὐτὸς οὐδέποτε ἤκουσέ τι περὶ πλειόνων ἀντιτύπων καὶ διαβεβαιῶν με ὅτι ἐν καὶ μόνον εὑρέθη.

I. N. S.

NUMISMATIQUE DES VILLES DE LA PHENICIE

(Suite. Voyez p. 123 s.)

PTOLEMAIS-ACÉ

(*Planche A' de l'année 1902*)*

MONNAIES ALEXANDRINES DATÉES DE L'ÈRE D'ALEXANDRE
LE GRAND, (**inaugurée après la bataille d'Issos**
en 333 avant J. C.)

I. (Entre 332 et 286 avant J. C.).

886. — Tête casquée de *Pallas* à droite. Ses cheveux descendent sur la nuque. Le casque surmonté d'un panache est orné d'un griffon.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ, en légende verticale, à droite. Niké marchant à gauche, les ailes éployées. Elle est vêtue du chiton talaire et de la diplois. De la main droite étendue, elle tient une couronne; et de la main gauche elle porte une stylis cruciforme dans une direction presque verticale. Dans le champ, à gauche, la légende phénicienne ΥΩ (Acé).

AV 18. — Statère attique. Mionnet, t. III suppl., p. 198, No 191. — Muller, Numism. d'Alexandre No 1426. — Cabinet de St Petersbourg. — Cabinet de Copenhague.

887. — Même tête de *Pallas*.

Même légende et même type: dans le champ, à droite, la légende phénicienne III = ΥΩ (Acé, an 23).

AV 20. — Statère attique. Mionnet, t. I, p. 520, No 150. — Muller, Loc. cit., No 1459. — Cabinet de Paris.

* Un accident nous oblige, au dernier moment, de remettre la publication de cette planche au premier fascicule de l'année prochaine.

888. — Même type. | Même légende et même type. Dans le champ, à gauche, la légende phénicienne du 887 (Acé, an 23).

AV 19. — Statère attique. Muller Loc. cit., No 1452.

889. — Même type. | Même légende et même type. Dans le champ, à gauche, la légende phénicienne $\text{||| } \text{II} = \text{¥O}$ (Acé, an 25).

AV 19. — Statère attique. Muller, Loc. cit., No 1453.

890. — Même type. | Même légende et même type. Dans le champ, à gauche, la légende phénicienne $\text{||| } \text{III} = \text{¥O}$ (Acé, an 26).

AV 19. — Statère attique. Muller, Loc. cit., No 1454.

891. — Même type. | Même légende et même type. Dans le champ, à droite, la légende phénicienne $\text{||| } \text{III} = \text{¥X¥O}$ (Acé, an 26).

AV 19. — Statère attique. Muller, Loc. cit., Nos 1460 et 1461. — Cabinet de Berlin. — Leake.

892. — Même type. | Même légende et même type. Dans le champ, à gauche, la légende phénicienne $\text{~O } \text{¥O}$ (Acé, an 30).

AV 18. — Statère attique. Mionnet, t. III suppl., p. 197, No 189. — Cabinet Rollin. — Muller Loc. cit., No 1462.

893. — Même type. | Même légende et même type. Dans le champ, à gauche, la légende phénicienne $\text{||| } - \text{O } \text{¥O}$ (Acé, an 33).

AV 18. — Statère attique. Mionnet, t. III suppl., p. 197, No 190. — Cabinet Rollin. — Muller, Loc. cit., No 1463.

894. — Même tête casquée | Même légende et même type de Pallas, à droite. Le casque | Dans le champ, la légende phénicienne est orné d'un serpent. | Même légende et même type (Acé, an 33).

AV 20. — Statère attique. Mionnet, t. I, p. 520, No 149.

895. — Même type | Même légende et même type. Dans le que le No 886. | champ, à gauche, la légende phénicienne $\text{||| } - = \text{¥O}$ (Acé, an 34).

AV 19. — Statère attique. Muller, Loc. cit., No 1455.

896.—Même type. | Même légende et même type. Dans le champ, à gauche la légende phénicienne **III III — = ፩** (Acé. an 36).

AV 18. — Statère attique. Mionnet, t. III suppl., p. 197, No 186. — Muller, Loc. cit., No 1456.

897.—Même type | Même légende et même type. Dans le champ, à gauche, la légende phénicienne **= = ፩** (Acé, an 40).

AV 19. — Statère attique. Muller, Loc. cit., No 1457.

898.—Même type. | Même légende et même type. Dans le champ, à gauche, la légende phénicienne **III III = = ፩** (Acé, an 46).

AV 19. — Statère attique. Muller, Loc. cit., No 1458.

II. (Entre 332 et 286 avant J. C.).

899.—Tête d'*Héraclès*, à droite, couverte de la peau de Lion. Grènetis au pourtour.

Zeus, demi-nu, assis à gauche, sur un trône sans dossier; sa tête est laurée. Ses jambes sont recouvertes de la chlamyde enroulée à partir de la ceinture. Elles descendent verticalement et dans une direction presque parallèle; les pieds reposent sur un tabouret. Le dieu tient sur sa main droite étendue, un aigle qui le regarde. Il appuie sa main gauche sur un long sceptre vertical. Les pieds du trône, reliés par un barreau transversal, se terminent inférieurement par un ornement qui ressemble au calice renversé d'une fleur. Dans le champ, à gauche, au dessous de la main droite, la légende phénicienne **፩** (Acé). A droite **ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ** en légende verticale. Gr. au pourt.

AR 26. — Tétradrachme attique Muller, Loc. cit., No 1427. — Collection de Luynes. — Coll Prokesch. — Musée de Berlin.

900.—Même droit. | Même type, avec les mêmes légendes grecque et phénicienne.

AR 16. — Drachme attique, gr 4,07. Muller, Loc. cit., No 1428. — British Museum. — Ma collection = **PlancheA'** (1902), No 1.

901.—Même droit.

Même légende grecque et même type.
Devant *Zeus*, la légende phénicienne
|| ||| 𐤉 (Acé, an 5); et sous le siège, le
monogramme 𐤁.

AR 27. — Tétradrachme attique. Muller, Loc. cit., No 1429. — Sestini, Mus. Hederv. No 99.

902.—Même droit.

Même légende grecque et même type.
Devant *Zeus*, la légende phénicienne
|| ||| 𐤉 (Acé, an 6).

AR 27. — Tétradrachme attique. Muller, Loc. cit., No 1430. — Mionnet, t. I, p. 520, Nos 153 et 154.

903.—Même droit.

Même légende grecque et même type.
Devant *Zeus*, la légende phénicienne
|| ||| ||| 𐤉 (Acé, an 9).

AR 27. — Tétradr. attique. Muller, Loc. cit., No 1431.

904.—Même droit.

Même légende grecque et même type.
Les deux jambes de *Zeus* sont entrecroisées; la jambe gauche est oblique en avant; la jambe droite est ramenée en arrière. Les pieds du trône sont reliés par 2 barreaux transversaux. Devant *Zeus*, la légende phénicienne 𐤉 (Acé, an 10).

AR 26. — Tétradr. attique, gr. 17,05. Ma collection.

905.—Même droit.

Même légende et même type que le 904. Devant *Zeus*, la légende phénicienne 𐤉 (Acé, an 11).

AR 26. — Tétradr. att., gr. 17. Ma collection. — Muller, Loc. cit., No 1432. — Planche A', 2, rov.

906.—Même droit.

Même légende et même type. Devant *Zeus*, la légende phénicienne 𐤉 (Acé, an 20).

AR 27. — Tétradr. attique. Muller, Loc. cit., No 1433.

907.—Même droit.

Même légende et même type. Devant *Zeus*, la légende phénic. 𐤉 (Acé, an 21).

AR 26. — Tétradr. att. Muller, Loc. cit., No 1434. — Gr. 16,70. Ma collection.

908.—Même droit. | Même légende et même type que le No 899, avec la légende phénicienne du No 907.

AR . — Obole attique, gr. 0,7. Muller Loc. cit., No 1451a. — Musée de Copenhague.

909.—Même droit | Même légende grecque et même type que le 899. Devant *Zeus*, la légende phénicienne, en deux lignes dont l'inférieure peut-être incomplète $\text{yo} / \text{II} =$ (Acé, an 22).

AR 27. — Tétradr. att., gr. 16,65. Ma collection. — Muller, Loc. cit., No 1455.

910.—Même droit | Même légende grecque et même type que le 904. Le trône n'a qu'un seul barreau transversal. Devant *Zeus*, en 2 lignes la légende phénic. $\text{III} - \text{yo}$ (Acé, an 24).

AR 27. — Tétradr. attique. Muller, Loc. cit., No 1436. — **Planche A'**, 3, rev.

911.—Même droit | Même légende grecque et même type que le 904. Le trône n'a qu'un seul barreau transversal. Devant *Zeus*, la légende phénicienne, en deux lignes, $\text{yo} / \text{II III} =$ (Acé, an 25).

AR 29. — Tétradr. att., gr. 16,65. Ma collection. — Muller, Loc. cit., No 1437.

912.—Même droit | Même légende grecque et même type. Devant *Zeus*, la légende phénicienne, en deux lignes $\text{yo} / \text{III III} =$ (Acé, an 26). Entre les pieds du trône, la lettre X .

AR 27. — Tétradr. attique, gr. 17,15. Ma collection. — Muller, Loc. cit., No 1438.

913.—Même droit | Même légende grecque et même type. Devant *Zeus*, la légende phénicienne $\text{III III} = \text{yo}$ (Acé, an 27).

AR 27. — Tétradr. attique, gr. 16,71. Muller, Loc. cit., No 1439. — British Museum — Barclay V. Head, Coins of Ancients, p. 56, No 6, planche XXVII, No 6.

914.—Même droit. | Même légende grecque et même type. Devant *Zeus*, la légende phénicienne $\text{III III} = \text{yo}$ (Acé, an 28).

AR 27. — Tétradr. attique. Muller, Loc. cit., No 1440.

915.—Même droit. | Même légende et même type. Devant *Zeus*, la légende phénicienne, en deux lignes, $\text{yo} / \text{III III III} =$ (Acé, an 29). Sous le trône, la lettre χ .

AR 25. — Tétradr. att., gr. 17. Ma collection. — Muller, Loc. cit. No 1441.

916.—Même droit. | Même légende grecque et même type. Devant *Zeus*, la légende phénicienne $= \text{yo}$ (Acé, an 30).

AR 27. — Tétradr. attique. Muller, Loc. cit., No 1442. — Mionnet, t. I, p. 521, No 157.

917.—Même droit. | Même légende grecque et même type. Les pieds du trône sont reliés par 2 barreaux transversaux. Devant *Zeus*, la légende phénic., sur une ligne $\text{I} - = \text{yo}$ (Acé, an 31).

AR 28. — Tétradr. attique, gr. 17. Ma collect — Muller, Loc. cit., No 1443.

918.—Même droit. | Même légende grecque et même type que le 917. Devant *Zeus*, la légende phénicienne, en 2 lignes, $\text{yo} / \text{I} - =$ (Acé, an 31).

AR 29. — Tétradr. attique, gr. 17. Ma collection.

919.—Même droit. | Même légende grecque et même type. Devant *Zeus*, la légende phénicienne $\text{II} - = \text{yo}$ (Acé, an 32).

AR 29. — Tétradr. attique. Muller, Loc. cit., No 1444. — Mionnet, t. I, p. 521, No 158.

920.—Même droit. | Même légende grecque et même type. Devant *Zeus*, la légende phénicienne $\text{III} - = \text{yo}$ (Acé, an 33).

AR 27. — Tétradr. attique. Muller, Loc. cit., No 1445.—**Planche A'**, 4, rev.

921.—Même droit | Même légende grecque et même type. Devant *Zeus* la légende phénicienne, en une seule ligne $\text{I III} - = \text{yo}$ (Acé, an 34).

AR 28. — Tétradr. attique, gr. 16, 90. Ma collection.

922. — Même droit. | Même légende grecque et même type.
Devant *Zeus*, la légende phénicienne en une seule ligne ||||| = ፩ (Acé, an 35).

AR 28. — Tétradr. att., gr. 17,05. Ma collection. — Muller, Loc. cit., No 1446.

923. — Même droit. | Même légende grecque et même type.
Devant *Zeus*, la légende phénicienne en une seule ligne ||||| = ፩ (Acé, an 36).

AR 29. — Tétradr. attique, gr. 17,15. Mionnet, t. I, p. 521, No 155.

924 — Même droit. | Même légende grecque et même type.
Devant *Zeus*, la légende phénicienne ||||| = ፩ (Acé, an 37).

AR 28. — Tétradr. att., gr. 17. Ma collection. — Muller, Loc. cit., No 1447.

925. — Même droit. | Même légende grecque et même type.
Devant *Zeus*, la légende phénicienne ||||| = ፩ (Acé, an 38).

AR 28. — Tétradrachme attique. Muller, Loc. cit., No 1448.

926. — Même droit. | Même légende et même type. Devant
Zeus, ||||| = ፩ (Acé, an 39).

AR 28. — Tétradrachme attique, gr. 17,15. Ma collection.

927. — Même droit. | Même légende grecque et même type.
Devant *Zeus*, la légende phénicienne |||| NN ፩ (Acé, an 46).

AR 28. — Tétradr. attique. Muller, Loc. cit., No 1450. — Cabinet de la Haye.

928. — Même droit. | Même légende et même type. Devant
Zeus, la légende phénicienne |||| A ፩ (Acé, an 14).

AR 27. — Tétradrachme attique. Muller, Loc. cit., No 1449. — Sestini, Musée Hederv. No 9.

Pièce douteuse, date probablement mal lue.

MONNAIES PTOLEMAIQUES¹

ROIS DE SYRIE

III. Séleucus I Nicator (entre 285 et 281 av. J. C.).

929. — Tête de *Pallas*, à droite, avec un collier et un casque corinthien orné d'un serpent.

ΣΕΛΕΥΚΟΥ (à droite). *Niké* debout à gauche, les ailes éployées, tenant de la main droite étendue une couronne, et de la main gauche baissée une stylis cruciforme. Elle a les cheveux noués au sommet de la tête, et elle est vêtue du chiton talaire et de la diplois. Dans le champ, à gauche, les monogrammes ♂ et Λ.

AV 18 mill. — Statère attique, gr. 8,65. Babelon, Rois de Syrie, p. 1, No 1.
— Cabinet de France

930. — Même droit.

Même type, avec ΒΑΣΙΛΕΩΣ (en haut), ΣΕΛΕΥΚΟΥ (à droite). A gauche, le monogramme ♂. Champ concave.

AV 19. — Statère attique, gr. 8,55. Cabinet de France. — Babelon, Loc. cit., p. 1, No 2, et pl. I, No 1. — Collection de Luynes.

931. — Même droit.

Même type, avec ΒΑΣΙΛΕΩΣ (à gauche), ΣΕΛΕΥΚΟΥ (à droite). Dans le champ, à droite, le monogramme ⚡.

AV 19. — Statère attique, gr. 8,60. Ca' inet de France. — Babelon, Loc. cit., p. 1, No 3.

932. — Même droit.

Même disposition de la légende et même type. Dans le champ, en bas et à gauche ♂, à droite ♂.

AV 19. — Statère attique, gr. 8,55. British Museum — Percy Gardner, The kings of Syria, p. 1, No 3, pl. I, No 2.

933. — Même droit.

Même type. ΒΑΣΙΛΕΩΣ (à droite), ΣΕΛΕΥΚΟΥ (à gauche). Monogr ⚡ à gauche, ♂ à droite.

AV 19. — Statère attique, gr. 8,4?. British Museum — Percy Gardner, Loc. cit., p. 1, No 3, pl. I, No 1.

1. Voyez les suppléments qui paraîtront après la prochaine publication du corpus des monnaies Ptolémaïques de M. J. Svoronos.

934.—Même droit. | Même type, avec ΘΦ (à droite).

AV 19. — Statère attique, gr. 8,42. British Museum — Percy Gardner, Loc. cit., p. 1, No 2.

PTOLÉMAIS ANTIOCHE DE PTOLÉMAIDE.

IV. Antiochus IV Épiphané (de 175 à 161 av. J. C.)

935.—Tête dia-démée et radiée d'Antiochus IV, à droite Grènetis au pourtour. | **ΑΝΤΙΟΧΕΩΝ** (à droite), **ΤΩΝ—ΕΝ ΠΤΟΛΕΜΑΙΔΙ** (à gauche). *Zeus* debout de face, à demi nu. la tête laurée, drapé dans sa chlamyde, il détourne la tête et étend le bras droit à gauche, une couronne à la main. Dans le champ, à gauche, le monogramme **ΑΚ**, à droite **ΑΑ**.

AE 23. — Dichalque gr. 14,30. Bord en biseau. Babelon, Loc. cit., p. 79, No 619, pl. XIV, 5. — Mionnet, t. V, p. 28, No 333.

936.—Même droit. | Même légende et type, avec **ΓΕ** à gauche, et la lettre **Λ (?)** à droite

AE 24. — Dichalque, gr. 11,50. Babelon, Loc. cit., p. 79, No 620. — Mionnet, t. V, p. 38, No 334.

937.—Même droit. | Même légende et même type. Dans le champ, à gauche, le monogramme **Α**, à droite **ΜΥ**.

AE 25. — Dichalque, gr. 12,40. Babelon, Loc. cit., No 621. — Mionnet, t. VIII suppl., p. 30, No 159. — Combe, Vet. pop et reg. numism. p. 205, No 21, tab. XII, No 3. — De Saulcy, Monn. des Antiochéens, p. 16.

938.—Même droit. | Même légende et même type. Dans le champ, à gauche **ΣΩ** et à droite **ΜΥ**.

AE 24. — Dichalque. British Museum. — Percy Gardner, Loc. cit., p. 41, Nos 72, 73.

939.—Même droit. | Même légende et même type. Dans le champ, à gauche, monogramme fruste à droite, la monogramme **ΑΒ**.

AE 24. — Dichalque, gr. 12,40. Babelon, Loc. cit., p. 79, No 622.

940.—Même droit | Même légende et même type. Dans le champ, à gauche, le monogramme **‡**.

AE 24. — Dichalque, gr. 15. Babelon, Loc. cit., No 623.

941. — Tête diadémée d'Antiochus IV, à droite. Bandelette de laine au pourtour.

ΒΑΣΙΛΕΩΣ--ΑΝΤΙΟΧΟΥ (à droite), ΘΕΟΥ--ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ (à gauche), ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ (à l'exergue). *Zeus*, à demi nu. assis à gauche, sur un trône, la tête laurée, la chlamyde sur les genoux. Sur sa main droite étendue, il porte une petite victoire qui tend une couronne à gauche, et il s'appuie de la main gauche sur un long sceptre. Dans le champ, à gauche Π.

AR 33. — Tétradr. attique, gr. 16,70. Babelon, Loc. cit., p. 70, No 535. — Collection de Luynes.

AR 31. — Tétradr. att., gr. 16,72. Babelon, Loc. cit., No 537.

AR 30. — Tétradr. att., gr. 15,40. Babelon, id., No 538.

V. Antiochus V Eupator (de 164 à 162 av. J. C.).

942. — Tête diadémée d'Antiochus V, à droite. Bandelette de laine au pourtour.

ΒΑΣΙΛΕΩΣ (à droite), ΑΝΤΙΟΧΟΥ (à gauche), ΕΥΠΑΤΟΡΟΣ (à l'exergue). Même type de *Zeus*. Dans le champ, à gauche Π.

AR 31. — Tétradr. att., gr. 16,50. Babelon, Loc. cit., p. 88, No 695.

AR 30. — Tétradr. att., gr. 16,50. Babelon, id., No 696 et pl. XV, 9. — British Museum. — Percy Gardner, Loc. cit., p. 44, Nos 5 et 6.

VI. Démétrius I Sotèr (de 162 à 150 avant J. C.).

943. — Tête diadémée de Démétrius I, à droite. Couronne de laurier au pourtour.

ΒΑΣΙΛΕΩΣ (à droite), ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ (à gauche). La fortune assise à gauche sur un trône, vêtue d'un long chiton serré à la taille. De la main droite étendue, elle tient un sceptre court, et de la gauche, une corne d'abondance. Les pieds du trône ont la forme d'une néréide ailée. Dans le champ, à gauche Π.

AR 31. — Tétradr. att., gr. 16,40. Collection de Luynes. — Babelon, Loc. cit., p. 98, No 709. — British Museum. — Percy Gardner, Loc. cit., p. 47, pl. XIV, 2.

944. — Même droit.

Même légende et même type, avec Π à l'exergue.

AR 32. — Tétradr. attique, gr. 16,80. Babelon, Loc. cit., No 710. — British Museum. — Percy Gardner, Loc. cit., p. 47.

945.—Même droit. | ΒΑΣΙΛΕΩΣ (à droite). ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ—
ΣΩΤΗΡΟΣ (à gauche). Même type. Dans
le champ à gauche, les monogrammes
Φ et Π. A l'exergue, la date ΒΞΡ (an 162).

AR 29. — Tétradrachme att. Ma collection.

AR 31. — Tétradr. att., gr. 16,15 (pièce trouée, traces d'un trôflage au
vers). Babelon, Loc. cit., No 768.

946.—Même droit. | Légende du précédent. Corne d'abon-
Bandelette de laine | dance remplie de fruits. Au dessous, les
au pourtour. | 2 monogrammes et la date du 945.

AR 17. — Drachme att., gr. 4,10 (pièce trouée. Babelon, Loc. cit., p. 98,
No 769.

VII. Alexandre I Bala (de 150 à 145 avant J. C.).

947.—Tête dia-
démée d'Alexandre
I Bala, à droite.
Bandelette de laine
au pourtour. | ΒΑΣΙΛΕΩΣ—ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ (à droite),
ΘΕΟΠΑΤΟΡΟΣ—ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ (à gauche).
Zeus, à demi nu, assis à gauche sur un
trône sans dossier, la tête laurée, la chla-
myde sur les genoux. Sur sa main droite
étendue, il porte une petite victoire qui
lui présente une couronne, et de la main
gauche, il s'appuie sur un long sceptre.
Les pieds du trône sont ornés d'un aigle
aux ailes déployées. A l'exergue le mo-
nogramme Π=ΠΤΟ.

AR 29. — Tétradrachme attique, gr. 16,70. Babelon, Loc. cit., No 797.

948.—Même droit. | Même légende et même type. A l'exer-
gue, la date ΓΞΡ (an 163), et le même mo-
nogramme.

AR 30. — Tétradrachme att.. gr. 16,71. British Museum. — Percy Gardner,
Kings of Syria, p. 52, No 8.

949.—Même droit.
Crènetis au pour-
tour. | ΒΑΣΙΛΕΩΣ (à droite), ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ
(à gauche). Aigle debout à gauche sur
un foudre, portant une palme sur l'aile
droite. Dans le champ à gauche, la date
Λ ΣΞΡ (an 166) et le monogramme Σ, à
droite, le monogramme du 947. Gr. au p.

AR 28. — Tétradrachme attique, gr. 12,30. Ma collection.

VIII. Antiochus VI Dionysos (de 145 à 142 av. J. C.).

950. — Tête radiee et diadémée d'Antiochus VI, à droite. Bandelette de laine au pourtour.

ΒΑΣΙΛΕΩΣ—ΑΝΤΙΟΧΟΥ (en haut), ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ—ΔΙΟΝΥΣΟΥ (à l'exergue). Les Dioscures, à cheval, la lance en arrêt, galopant à gauche. Dans le champ, à droite, ΤΡΥ—ΣΤΑ et le monogramme ΠΤΟ. Sous les chevaux, la date ΟΡ (an 170). Couronne de lierre et d'épis au pourtour.

AR 31. — Tétradrachme attique, gr. 16,75. Babelon, Loc. cit., No 996. — British Museum. — Percy Gardner, Loc. cit., p. 73, No 5.

951. — Même tête, à droite.

Même légende à droite et à gauche du champ. Apollon nu, assis à gauche sur l'omphalos, avec ses attributs ordinaires. Entre ses pieds le monogramme ΠΤΟ, à l'exergue, la date ΟΡ (an 170) et ΣΤΑ.

AR 18. — Drachme attique, gr. 4,50. British Museum. — Percy Gardner, Loc. cit., p. 64, No 13.

952. — Même droit. Grènetis au pourtour.

Même légende. Casque macédonien, vu de profil, à droite. Il est muni de paragnatides et orné sur le devant d'une grande corne d'aegagre. En haut, ΤΡΥ, en bas, le même monogramme ΠΤΟ.

AR 17. — Drachme attique, gr. 3,90. Babelon, Loc. cit., No 1005.

AR 17. — Gr. 3,95. British Museum. — Percy Gardner, Loc. cit., p. 65, No 20, pl. XIX, 7.

IX. Tryphon (de 142 à 139 avant J. C.).

953. — Tête dia-démée de Tryphon, à droite. Bandelette de laine au pourtour.

ΒΑΣΙΛΕΩΣ (à droite), ΤΡΥΦΩΝΟΣ—ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ (à gauche). Aigle debout à gauche sur un foudre, avec un épi appuyé sur son aile droite. Dans le champ, à droite, le même monogramme ΠΤΟ, et la date ΛΓ (an 3). Entre les pattes de l'aigle, le monogramme ΜΕ. Grènetis au pourtour.

AR 28. — Tétradr. phénic., gr. 13,40. Babelon, Loc. cit., No 1056, pl. XXI, 4.

X. Démétrius II Nicator (2me règne, de 130 à 125 av. J. C.).

954. — Tête dia-démée et barbue de Démétrius II, à droite. Grènetis au pourtour.

ΒΑΣΙΛΕΩΣ (à droite), ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ (à gauche). Aigle debout à gauche sur un foudre. Dans le champ, à gauche, les monogrammes ΠΤΟ et Λ, à droite, la date ΕΠΡ (an 195). Entre les pattes de l'aigle, le monogramme Μ. Grèn. au pourtour.

AR 31. — Tétradr. phénic., gr. 13,90. Collection de Luynes. — Babelon, Loc. cit., No 1194, pl. XXII, fig. 12.

AR 28. — Gr. 13,50. Ma collection.

AR 27. — Gr. 13,70. Babelon, Loc. cit., No 1195.

AR 26. — Gr. 13,50. Babelon, id., No 1196.

955. — Même droit. | Même revers.

AR 21. — Didrachme phénic., gr. 6,55. Babelon, Loc. cit., No 1197.

AR 20. — Gr. 7,55. Ma collection.

956. — Tête dia-démée et barbue de Démétrius II, à droite. Bandelette de laine au pourtour.

ΒΑΣΙΛΕΩΣ—ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ (à droite), ΘΕΟΥ—ΝΙΚΑΤΟΡΟΣ (à gauche). Zeus, à demi nu, assis à gauche sur un trône, la tête laurée, la chlamyde sur les genoux; sur sa main droite étendue, il porte une petite victoire qui tient une couronne à gauche, et de la main gauche, il s'appuie sur un long sceptre. Sous le trône, le monogramme Μ. A l'exergue, la date ΕΠΡ (an 185) et le monogramme ΠΤΟ.

AR 29. — Tétradr. attique, gr. 16,20. Babelon, Loc. cit., p. 156, No 1206.

*XI. Cléopâtre Théa et Antiochus VIII Grypus
(de 125 à 121 avant J. C.).*

957. — Têtes accolées de Cléopâtre diadémée et voilée et d'Antiochus VIII diadémé, à droite. Grèn. au pourtour.

ΒΑΣΙΛΙΣΣΗΣ ΚΛΕΟΠΑΤΡΑΣ (à droite), ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΤΙΟΧΟΥ (à gauche). Aigle debout à gauche, sur un foudre. Dans le champ, à gauche les monogrammes Σ et ΠΤΟ; à droite, la date Βρ (an 192). Grènetis au pourtour.

AR 29. — Tétradr. phénicien, gr. 13,85. Babelon, Loc. cit., No 1357, pl. XXIV, fig. 7.

XII. Antiochus VIII Grypus (de 125 à 96 avant J. C.).

958. — Tête dia-démée d'Antiochus VIII, à droite. Bandelette de laine au pourtour.

ΒΑΣΙΛΕΩΣ—ΑΝΤΙΟΧΟΥ (à droite), ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ (à gauche). *Zeus* assis sur un trône à dossier du 956, portant une petite victoire qui lui présente une couronne. Dans le champ, à gauche, le monogramme Ε et la lettre Α. Sous le trône, le monogramme ΠΤΟ.

AR 28. — Tétradrachme attique, gr. 16,40. Babelon, Loc. cit., No 1432.

XIII. Antiochus XI Philadelphe (en 92 avant J. C.).

959. — Tête dia-démée d'Antiochus XI, à droite. Bandelette de laine au pourtour.

ΒΑΣΙΛΕΩΣ—ΑΝΤΙΟΧΟΥ (à droite), ΦΙΛΑΔΕΛΦΟΥ (à gauche). *Zeus* du No 958. Dans le champ, à gauche, le même monogramme et la lettre Α. Sous le trône, le monogramme ΠΤΟ.

AR 26. — Tétradr. attique, gr. 16,20. British Museum. — Percy Gardner, Loc. cit., p. 99.

XIV. Philippe Philadelphe (de 92 à 83 avant J. C.).

960. — Tête dia-démée de Philippe Philadelphe, à droite. Bandelette de laine au pourtour.

ΒΑΣΙΛΕΩΣ—ΦΙΛΙΠΠΟΥ (à droite), ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ—ΦΙΛΑΔΕΛΦΟΥ (à gauche). *Zeus* du No 958, mais la petite victoire n'est pas ailée. Dans le champ, à gauche, le monogramme ΠΤΟ, sous le trône, le monogramme Δ. Couronne de laurier au pourtour.

AR 29. — Tétradr. att., gr. 15,40. Babelon, Loc. cit., No 1552 (pièce trouée).

XV. Antiochus XII Dionysos (de 89 à 84 avant J. C.).

961. — Tête dia-démée d'Antiochus XII, à droite. Bandelette de laine au pourtour.

ΒΑΣΙΛΕΩΣ—ΑΝΤΙΟΧΟΥ—ΔΙΟΝΥΣΟΥ (à droite), ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ—ΦΙΛΟΠΑΤΟΡΟΣ—ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ (à gauche). *Zeus*, à demi nu, debout à gauche, drapé dans sa chlamyde. Sur sa main droite, il porte une petite victoire qui lui présente une couronne, et de la main gauche, il s'appuie

sur un long sceptre. A l'exergue, le monogr. ΠΤΟ. Grènetis au pourtour.

AE 22. — Chalque, gr. 7,30 à 8,10. Ma collection. — Babelon, Perses Achéménides, Nos 1579, 1580 et 1581, pl. XXVIII, 9. — British Museum. — Percy Gardner, Loc. cit., p. 102, pl. XXVIII, fig. 3.

MONNAIES AUTONOMES SANS DATES (188 à 123 av. J. C.).

XVI.

962. — Têtes accolées et laurées des Dioseures, à droite, ayant chacun le front surmonté d'une étoile.

AE 16. — Dilepton, gr. 3,05. Ma collection = **Planche A'**, 7.

ΑΝΤΙΟΧΕΩΝ—ΤΩΝ (en 2 lignes verticales dans le champ, à droite), ΕΝ ΠΤΟΛΕΜΑΙΔΙ (à gauche), en dehors la lettre Ε. Corne d'abondance remplie de fruits.

MONNAIES AUTONOMES DATÉES DE L'ÈRE DES SÉLEUCIDES (123 à 119 avant J. C.).

XVII. (*Entre 123 et 119 avant J. C.*).

963. — Têtes accolées et laurées des Dioseures, à droite, ayant chacun le front surmonté d'une étoile. Grènetis au pourtour.

ΑΝΤΙΟΧΕΩΝ ΤΩΝ—ΕΝ ΠΤΟΛΕΜΑΙΔΙ (en 2 lignes à droite), ΙΕΡΑΣ ΑΣΥΛΟΥ (à gauche). Corne d'abondance remplie de fruits. Dans le champ, à droite, la date ΘΠΡ (an 189). A gauche, le monogramme Η.

AE 14. — Dilepton, gr. 2,70. Babelon, Perses Achémén., p. 218, No 1502, pl. XXIX, 1. — Mionnet, t. V, p. 88, No 773. — Cabinet de Vienne. — Pellerin, Rois, p. 102, pl. XII.

964. — Même droit. | Même revers, au lieu du monogramme, la lettre Ν.

AE 14. — Dilepton, gr. 2,55. Babelon, Loc. cit., No 1503. — Mionnet, t. V, p. 88, No 772.

965. — Même droit. | Même revers, avec la date ΕΨΡ (an 195), et le monogramme Η.

AE 13. — Lepton, gr. 1,82. Babelon, Loc. cit., No 1504.

966. — Même droit. | Même revers, avec la même date et le monogramme Ρ.

AE 13. — Lepton, gr. 1,38. Babelon, Loc. cit., No 1505.

967.—Même droit. | Même revers, avec le monogramme $\text{I}^{\text{T}}\text{E}$.

AE 17. — Hémi-chalque, gr. 3,62. Babelon, Loc. cit., No 1507. — De Sauley, Monnaies des Antiochéens, p. 20.

968.—Même droit. | Même revers, sans date, avec le monogramme A/V .

AE 18. — Mionnet, t. VIII suppl., p. 150, No 135. — Sestini, Mus. Hederv. III, p. 52, No 22 et C.M.H. 5929. — De Sauley, Loc. cit., p. 19.

XVIII. (De 111 à 110 avant J. C.).

969.—Tête laurée d'Apollon à droite. Grène-tis au pourtour. | Lyre entre le monogramme ΠΤΟ (à gauche) et la date L AΣ (an 201, à droite).

AR 10. — Imhoof-Blumer, Monnaies grecques, p. 449, No 57 et planche J, 6.

970.—Même droit. | ΑΝΤΙΟΧΕΩΝ (à droite), ΤΩΝ ΕΝ ΠΤΟ ΑΕΜΑΙΔΙ (à gauche). Lyre, dessous en 2 lignes, ΑΣ et $\text{ΚΑ} = (\text{ΑΣ}(\text{ύλον}) \text{ Κ}(\alpha\text{i}) \text{ Α}(\text{ύτο-} \text{ύμου})$.

AE 17. — Hémi-chalque, gr. 3,03. Tranche en biseau. Babelon, Perses Achéménides, p. 219, No 1510, pl. XXIX, 2. — Mionnet, t. V, p. 217, No 526. — Pelletier, Recueil de méd., t. II, pl. LXXXIV, 6. — Eckhel, Doctr. num. veter., t. III, p. 305. — De Sauley, Loc. cit., p. 17.

971.—Même droit. | Même revers, sans aucune lettre à l'exergue. Dans le champ, à gauche, date qui paraît être ΒΣ (an 202).

AE 15. — Lepton, gr. 1,88. Ma collection = Planche A', 6. — Babelon, Loc. cit., No 1511 (sans date). — Mionnet, t. V, p. 217, No 528.

972.—Même droit. | Même revers. Sans date, et à l'exergue, les lettres ΜΥ .

AE 17. — Dilepton, gr. 2,72. Babelon, Loc. cit., No 1512. — Mionnet, t. V, p. 217, No 527.

XIX. (Vers 111 av. J. C.).

973.—Tête tourelée de *Tyché*, à droite, avec les cheveux relevés en chignon sur l'occiput. Grènetis au pourtour. | Trépied. Dans le champ, à gauche, monogramme. Grènetis au pourtour.

AR 11. — Musée d'Athènes, No 7173z.

XIX. (En 111 avant J. C.).

974. — Tête voi- | *Prore de galère, à gauche. Au des-*
 lée et tourelée de | *sus, la date ΑΣ (an 201), à l'exergue, le*
Tyché, à droite. | *monogramme ΠΤΟ. Grèn. au pourtour.*

AR 11. — Gr. 1,70. Ma collection = **Planche A^c, 5.**

MONNAIES AUTONOMES DATÉES DE L'ÈRE CÉSARIENNE.

1. Ptolémais (entre 47 et 14 environ av. J. C.).

XX. (De 47 à 23 environ av. J. C.).

975. — Tête laurée | **ΠΤΟΛΕΜΑΙΕΩΝ** (à droite), **ΙΕΡΑΣ ΑΣΥ-**
 de *Zeus*, à droite. | **ΛΟΥ** (à gauche). *Zeus* ou *Triptolème*, à
 Grènetis au pour- | demi nu, debout à gauche, sa chlamyde
 tour. | enroulée autour des jambes et rejetée
 sur l'épaule gauche. De la main droite
 étendue, il tient des épis, et il s'appuie
 de la main gauche sur un long sceptre.
 Dans le champ, à gauche, le monogr. **¶**.

AE 18. — Hémi-chalque, gr. 3,92. Babelon, Peises Achéménides, p. 221, No 1524. — Mionnet, t. VIII suppl., p. 325, No 4.

976. — Même droit. | **ΠΤΟΛΕΜΑΙ ΤΗΣ—ΙΕΡΑΣ.** *Zeus* nicé-
 phore assis et tourné à gauche. À ses
 pieds, un aigle (?).

AE 23. — De Sauley, Numismat. de la Terre Sainte, p. 154, No 4.

977. — Même droit. | **ΠΤΟΛΕΜΑΙΔΕ ΙΕΡΑΣ ΚΑΙ ΑΣΥ. AV. L**
 E (an 5). Légende probablement mal lue
 ou incomplète. *Tyché*, voilée (?) et tourelée,
 tenant un aplustre de la main droite,
 et une corne d'abondance de la main
 gauche.—Description probablement fautive. Ce revers est probablement analogique aux suivants 978 à 982.

AE 23. — Dichalque. Mionnet, t. VIII suppl., p. 325, No 5 d'après Sestini.
 Mus. Hederv., t. III, p. 102, No 2, tab. XXX, 11. — De Sauley, Numism. Terre
 Sainte, p. 155, No 8.

978.—Tête laurée de *Zeus*, à droite. Couronne de laurier au pourtour.

Tyché tourelée, debout à gauche, sur une palette de gouvernail, vêtue d'un chiton talaire; sur le bras gauche, elle tient une palme et une corne d'abondance. De la main droite, elle s'appuie sur le manche du gouvernail, et porte en même temps un aplustre. Dans le champ, ΠΤΟΛΕ—ΜΑΙΕΩΝ—ΙΕΡΑΣ en trois lignes, à droite; ΚΑΙ ΑΣΥ en une ligne, à gauche; au dessus, la date Λ ΚΓ (an 24). Grènetis au pourtour.

AE 22. — Dichalque, gr. 9,65 à 11,38. Babelon, Loc. cit., Nos 1521 et 1522, pl. XXIX, 6. — De Sauley, Loc. cit., p. 155, Nos 10 et 12. — Mionnet, t. VIII suppl., p. 325, No 7.

979.—Même droit. | Même revers, avec la date Λ ΕΚ (an 25).
AE 22. — Dichalque. British Museum. — De Sauley, Loc. cit., p. 155, No 7.

980.—Même droit. | Même revers. La date est fruste dans le champ, à gauche, mais au dessous, en 2 lignes on lit: ΚΑΙ Α—ΣΥΛΟΥ.

AE 22. — Dichalque, gr. 7,96. Babelon, Loc. cit., No 1523. — Mionnet, t. V, p. 474, No 2. — De Sauley, Loc. cit., p. 155, No 11.

XXI. (*De 22 à 14 environ av. J. C.*)

981.—Bustes accolés de *Tyché* tourelée et de *Zeus* lauré à droite. Grènetis au pourtour.

AE 23. — Dichalque,

Même type de *Tyché* debout sur la palette d'un gouvernail, comme au revers du No 978. Dans le champ, à droite ΠΤΟΛΕ—ΜΑΙΕ—ΩΝ—ΙΕΡΑΣ, en 4 lignes; à gauche la date Λ ΚΘ (an 29), et ΑΣΥ en 2 lignes au dessus de la main droite de *Tyché*. Au dessous, le monogr. ΠΤΟ. gr. 10,25. Ma collection.

982.—Même droit.

Même type de *Tyché*, debout sur la palette d'un gouvernail. La main droite qui s'appuie sur le manche du gouvernail ne porte plus d'aplustre. La légende du champ à droite est en trois lignes, ΠΤΟ—ΜΑΕΩΝ—ΙΕΡΑΣ; à gauche, traces

d'une date au dessus de ΚΑΙ ΑΣΥ, surmontant le bras étendu, mais pas de monogramme au dessous.

AE 23. — Dichalque, gr. 11,75. Ma collection = **Planche A'**, 8. — Gr. 12,60. Babelon, Loc. cit., p. 220, pl. XXIX, 5. — Duchalais, Rev. numism. 1848, p. 275, et pl. XIII, 7. — De Sauley, Loc. cit., p. 154, No 6.

2. Acé (entre 14 avant J. C. et 14 après J. C.).

XXII. (Vers 3 avant J. C.).

983. — Tête tourelée de *Tyché*, à droite, les cheveux relevés en chignon derrière l'occiput. Grèn. au pourtour. *Persée* nu, debout à gauche, sa chlamyde sur le bras gauche, de la main gauche, il tient la harpé, et de la main droite, il porte la tête de Méduse. Dans le champ, à gauche, ΑΚΗ, à droite, la date Λ ΜΔ (an 44). Grènetis au pourtour.

AE 17. — Hémi-chalque, gr. 4,05. Ma collection = **Planche A'**, 9.

AE 19. — Gr. 3,62. Babelon, Loc. cit., p. 220, No 1519. — Mionnet, t. V, p. 472, No 1. — De Sauley, Loc. cit., p. 154, No 1.

984. — Même droit. Aplustre en contre-marque sur le cou. ΑΚΗ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΚΑΙ ΑΣΥΛΟΥ, en 3 lignes droites. Dans le champ, *Artémis Ephésia* (?) avec ses attributs. Le tout dans une couronne de laurier.

AE 22. — Dichalque. H. C Reichtart ap. Dr G. A. Egger, Wiener num. Monatshefte Bd. II, 1866, p. 3. — Alex. Boutkowski. Petit Mionnet, p. 395.

985. — Même droit | ΑΚΗ ΙΕΡ. ΚΑΙ ΑΣ. Palmier.

AE ? — Barclay V. Head, Hist. numor., p. 677.

3. Antioche de Ptolémaïde (entre 14 et 41 après J. C.).

XXIII. (Vers 14 après J. C.).

986. — Tête laurée de *Zeus*, à droite. Grènetis au pourtour. *Zeus* ou *Triptolème*, debout à gauche, à demi nu, drapé dans sa chlamyde et chaussé de cothurnes; de la main droite, il tient un épé, et il s'appuie de la gauche sur un sceptre. Dans le champ, à gauche, le monogramme Η. ΑΝΤΙΟΧΕΩΝ

| ΤΩΝ ΕΝ ΠΤΟΛΕΜΑΙΔΙ en 2 lignes verticales à droite, ΙΕΡΑΣ ΑΣΥΛΟΥ à gauche.

AE 19. — Chalque, gr. 4,40 et 5. Babelon, Perses Achém., p. 219, Nos 1513 et 1514, pl. XXIX, 3. — Mionnet, t. V, p. 217, No 525. — Pellerin, Rec. de méd. t. II, p. 234, pl. LXXXIV, 4. — De Sauley, Monn. des Antioch. p. 17 (mal décrit). — Eckhel, Doctr. num. veter., t. III, p. 305.

XXIV. (De 14 à 41 après J. C.).

987. — Têtes accolées et laurées des *Dioscures*, à droite, ayant chacun le front surmonté d'une étoile.

AE 17. — Hémi-chalque, gr. 3,06. Babelon, Loc. cit., p. 219, No 1509. — Mionnet t. V, p. 217, No 529.

988. — Buste diadémé et tourelé de *Tyché*, à droite, les cheveux relevés en chignon derrière l'occiput. Grènetis au pourtour.

AE 20. — Chalque, gr. 4,95. Babelon, Loc. cit., p. 220, No 1518, pl. XXIX, 4. — Mionnet, t. V, p. 216, No 522. — Pellerin, Rec. de monnaies, t. II, p. 234, pl. LXXXIV, 3. — Eckhel, Doctr. num. veter., t. III, p. 305. — De Sauley, Monn. des Antioch., p. 17.

Tyché tourelée, debout à gauche, sur la palette d'un gouvernail, comme au revers du No 982. Dans le champ, à droite, en 2 lignes verticales, ΑΝΤΙΟΧΕΩΝ — ΤΩΝ ΕΝ ΠΤΟΛ., à gauche, en une ligne verticale, ΙΕΡΑΣ ΑΣΥΛΟΥ.

Niké, debout à gauche, vêtue du double chiton et s'appuyant de la main droite, sur une stylis. Dans le champ, à droite en 3 lignes descendantes, ΑΝΤΙΟΧΕΩΝ — ΤΩΝ; à gauche, en une seule ligne descendante, ΕΝ ΠΤΟΛΕΜΑΙΔΙ, et au dessous, le monogramme Α.

MONNAIES AUTONOMES DATÉES DE L'ÈRE CÉSARIENNE ET AUSSI DES ANNÉES DE RÈGNE DE CLAUDE I

(**41 à 52 après J. C.**).

Antioche de Ptolemaïde.

XXV. (De 50 à 52 après J. C.).

989. — Buste tourelé de *Tyché*, à droite, portant une

Zeus ou *Triptolème* debout comme au revers du No 986. Dans le champ, à droite, ΑΝΤΙΟΧΕΩΝ — ΤΩΝ ΕΝ en 2

palme sur l'épaule. Grènetis au pourtour.

lignes; ΠΤΟΛΕΜΑΙΔΙ en légende circulaire à l'exergue et remontant à gauche. Dans le champ, à gauche, la date ☽ (an 9 du règne de Claude I), et d'autres lettres altérées probablement Λ Ζq (an 97 de l'ère césarienne). Grèn. au pourtour.

AE 22. — Chalque, gr. 7. Babelon, Loc. cit., p. 219, No 1515. — Mionnet, t. V, p. 217, No 523.

990. — Même droit.

Même revers, mais de coin différent, avec une tête d'empereur en contremarque.

AE 21. — Chalque gr. 5,55. Babelon, Loc. cit., p. 220, No 1516. — Mionnet, t. V, p. 217, No 524. — Eckhel, Doctr. num. vet., t. III, p. 305. — De Sauley, Monn. Antioch., p. 17. — Tous ces auteurs, sauf Babelon, décrivent d'après Pellerin, Rec. de monn., t. II, p. 234, pl. LXXXIV, 4, au revers, dans le champ, à gauche une lettre Z, empiétant sur la contremarque. Ce serait la trace de la date Ζq (an 97 de l'ère césarienne).

XXVI. (En 52 après J. C.).

991. — Tête laurée d'Apollon, à gauche. Grènetis au pourtour.

Zeus, à demi nu, debout de face, regardant à droite et s'appuyant de la main droite sur un long sceptre. Dans le champ, à droite, Λ Θq (an 99 de l'ère césarienne). En légende circulaire, ΑΝΤΙΟΧΕ (à gauche) ΩΝ ΤΩΝ ΕΝ ΠΤΟΛΕΜΑΙΔΙ (à droite). La moitié du revers est fruste.

AE 18. — Chalque, gr. 5,30. Mionnet, t. V, p. 217, No 530. — Babelon, Rois de Syrie, p. 60, No 456, pl. XI, 7 (classé à Antiochus III).

MONNAIES AUTONOMES COLONIALES (entre 53 et 54 ap. J. C.).

XXVII. (Vers 53 après J. C.).

992. — Tête barbue de Zeus à droite.

COL. PTOL. *Massue* dans une couronne de laurier.

AE 12. — Catal. Rollin et Feuardent, No 7532. — De Sauley, Numism. Terre Sainte, p. 156. — British Museum. — Reichardt, Remarks etc. London, 1864, p. 15.

MONNAIES IMPÉRIALES

XXVIII. *Marc Antoine (en 36 avant J. C.).*

993 — Tête nue de Marc Antoine, à droite. Couronne de laurier au pourtour.

Tyché debout sur la palette d'un gouvernail, comme au revers du No 978. Dans le champ, à droite, en trois lignes, ΠΤΟΛΕ—ΜΑΕΩΝ—ΙΕΡΑΣ. A gauche, ΚΑΙ ΑΣΥ, et au dessus, la date Λ ΑΙ (an 11 de l'ère césarienne), en deux lignes dans la partie supérieure du champ. Gr. au pourt.

AE 27. — Dichalque, gr 10,30. Ma collection = **Planche A'**, 10.

XXIX. *Auguste (en 4 avant J. C.).*

994. — Tête jeune laurée à droite.

Revers du No 983. Dans le champ, à gauche et au dessus du bras droit de *Persée*, la date Λ ΓΜ (an 43 de l'ère césarienne), et entre les jambes du héros, la date Λ ΟΡ (an 170 d'une ère spéciale d'Antiochus IV). Grènetis au pourtour.

AE 15. — De Sauley, Numism. Terre Sainte, p. 157, No 1 (attribué à Tibère ou à Caligula).

AE 14. — De Sauley, Notes supplém. à la numism. de Terre Sainte, in Mélanges de numism., 1877, fasc. 3 et 4, p. 144. — Alex. Boutkowsky, Dictionn. numism., p. 1388.

Auguste, Tibère ou Claude I.

Mionnet, t. V, p. 474, No 5 attribue à Claude I, d'après Vaillant, Numism. graeca, p. 14, une monnaie impériale AE 27 avec la légende ΠΤΟΛΕΜΑΙΔΕΩΝ ☽ (an 9) et le type figurant aux revers des Nos 978 à 982. Je suis porté à croire qu'il s'agit du dichalque No 993 de Marc Antoine, de conservation défectueuse, dont la légende incomplète aura été mal lue.

De Sauley, Mélanges de numism. 1877, fasc. 3 et 4, p. 144, décrit une monnaie du Cabinet Strogonoff, à mêmes types et légende, qu'il croit identique (v. Alex. Boutkowsky, Dictionn. numism. p. 1387). Je serais porté à plutôt admettre, à cause de l'identité des m dules AE 22, que cette pièce est une variante des Nos 978 à 980. En tout cas, cette pièce ne peut appartenir à aucun des empereurs Auguste, Tibère ou Claude I.

XXX. *Claude I (en 52 après J. C.).*

995. — Légende fruste. Tête laurée de Claude I, à droite. Tête d'empereur, en contre-marque sur le cou.

ΑΝΤΙΟΧΕΩΝ ΤΩΝ ΕΝ ΠΤΟΛ)ΕΜΑΙΔΙ ΓΕΡΜΑΝΙ... en légende circulaire. *Tyché* tourelée, debout de face et regardant à gauche, vêtue d'un chiton talaire. Elle appuie sa main droite sur un gouvernail, et porte une corne d'abondance sur le bras gauche. Une draperie retombe au dessous de la corne d'abondance. Dans le champ, à gauche, au dessus du bras droit Λ ΑΙ (an 11 du règne de Claude), à droite derrière la corne d'abondance, ΘΩ (an 99 de l'ère césarienne).

AE 22. — Chalque, gr. 8,75. Ma collection = **Planche A'**, 41.

MONNAIES IMPÉRIALES COLONIALES

XXXI. *Néron (54 à 68 après J. C.).*

996 — IMP. NERO P. M. TR. P. Tête laurée de Néron, à droite. Devant une étoile dans un croissant. Grènetis au pourtour.

DIVOS CLAVDS en légende circulaire en haut et à droite. *Pontife* voilé et vêtu d'une tunique talaire, conduisant deux bœufs à droite. Au second plan, au dessus des bœufs, 4 enseignes militaires. Sur les 2 premières, à droite, on distingue les chiffres X et XI. Entre les hampes des enseignes, les lettres C—O—L—CL—N. A l'exergue PTOL.

AE 25. — Dichalque, gr. 12,12. Babelon, Perses Achémén., p. 221, No 1525, pl. XXIX, 7. — De Sauley, Numism. Terre Sainte, p. 158, No 4. — Mionnet, t. V, p. 475, No 9.

AE 24. — Dichalque, gr. 11. Babelon, Loc. cit., No 1526. — Mionnet, t. V, p. 475, No 10.

AE 22. — Dichalque, gr. 12,60. Ma collection. Variété de légende C—O—L—C—L—.

997. — NER. CAES. AVG. C—OS. IIII. IMP. XIII. P. P. Tête laurée de Néron, à gauche. | Même revers

AE 26. — Dichalque, gr. 13,76 avec C—OL—CL—C—OS. Babelon, Loc.

cit., No 1527. — Mionnet, t. V, p. 475, No 8. — De Sauley, Num. Terre Sainte, p. 159, No 2 et Mélanges de numism. 1877, fasc. 3 et 4, p. 145.

AE 25. — Dichalque, gr. 14,50 avec C—O—L—C—CS. Ma collection = **Planche A'**, 12.

AE 24. — Cabinet Strogonoff, cité par de Sauley, Mélang. numism. id.

XXXII. Trajan (de 98 à 117 après J. C.).

998.—MP. CAES. TRAIANO OPT. AVG | COL. à gauche, PTOL. à droite, et en haut, en légende circulaire. *Tyché* tourelée, assise à droite sur des rochers et tenant des épis dans la main droite étendue. A ses pieds le génie du *fleuve Bélus*, nu à mi-corps et étendant les bras pour nager. Grènetis au pourtour.

Tête laurée de Trajan à droite.

AE 35. — Dichalque, gr. 10,07. Babelon, Perses Achémén., p. 222, No 1528. — Mionnet, t. V, p. 475, No 11. — De Sauley, Numism. Terre Sainte, p. 159.

AE 25. — Dichalque, gr. 9,75 avec TRAINO pour TRAIANO Babelon, Loc cit., No 1529. — De Sauley, Loc cit., id.

XXXIII. Hadrien (de 117 à 138 après J. C.).

999.—IMP. TRA. HADRIANO CAESARI. Buste nu d'Hadrien, revers du 995. COL. à gauche, à droite, la tête laurée Grèn. | *Tyché* debout, comme au revers du 995. COL. à gauche, PTOL. à droite. Gr. au pourt.

AE 23. — Chalque, gr. 6,35. Coll. de l'Univ. améric. de Beyrouth. — Mionnet, t. VIII suppl., p. 327. No 8. — De Sauley, Numism. Terre Sainte, p. 160, No 4.

AE 19. — Chalque, gr. 7,30. Ma collection = **Planche A'**, 13.. — Babelon, Loc cit., p. 222, Nos 1531 et 1532. — Mionnet, t. V, p. 476. Nos 14 et 15. — De Sauley, Loc. cit., p. 160, No 3, et VIII suppl., p. 326, No 8.

AE 23. — Chalque, avec IMP. T. AEL. HADRIANO CAESARI. De Sauley, Loc. cit., p. 160, No 5d. — Mionnet, t. VIII suppl., p. 326, No 9, d'après Sestini, Lett. t. IX, p. 97, No 3.

1000.—Même droit. | Légende et type du pontife conduisant 2 bœufs du 996. Entre les 4 enseignes C—O—L. Entre les pattes des bœufs PT, sous leurs têtes OL. Grènetis au pourtour.

AE 24. — Dichalque, gr. 10,40. Babelon, Perses Achéménides, p. 222, No

1530. — De Sauley, Numismat. Terre Sainte, p. 159. — Mionnet, t. V, p. 476, No 13.

AE 22. — Ma collection.

AE 21. — Dichalque, gr. 9,75. Ma collection.

1001. — IMP. CAES. TRAI. HADRIANVS AVG. P. P. Buste d'Hadrien, à droite, la tête laurée, la poitrine couverte du paludamentum. Grènetis au pourtour. | Légende et type de Tyché assise du revers No 998.

AE 24. — Chalque, gr. 7,35. Ma collection. — Babelon, Loc. cit., p. 222, Nos 1533 et 1534, pl. XXIX, 8. — Mionnet, t. V, p. 476, No 12, et t. VIII suppl., p. 326, No 10. — De Sauley, Numism. Terre Sainte, p. 159, No 1. — Coll. Wigan. — Vaillant, Col. p. I, p. 230 et 231. — Sestini, Lett. num. cont., t. IX, p. 97.

XXXIV. Commode (de 179 à 192 après J. C.).

1002 — IMP. C. M. AV. COMMODVS ... Tête laurée de Commode jeune, à gauche. Grènetis au pourtour. | Même revers.

AE 24. — Dichalque, gr. 10,60. Ma collection = Planche A', 14, rev.

1003. — Même droit. | COL. PTOL. Foudre ailé.

AE 24. — Mionnet, t. VIII suppl., p. 326, No 11. — Sestini, Descriz. delle med. del fu Benkowitz, p. 35. — De Sauley, Numism. Terre Sainte, p. 160, No 1.

1004 — Même droit. | COL. PTOL. Zeus assis et tourné à gauche.

AE 26. — Dichalque. De Sauley, Loc. cit., p. 160, No 2. — Coll. Abbé Desnoyers.

XXXV. Septime Sévère (de 193 à 211 après J. C.).

1005. — IMP. C. L. SEPT. SE-VERVS AVG Buste de Septime Sévère, à droite, la tête laurée, la poitrine couverte du paludamentum. Grènetis au pourtour. | COL. PTOL. Tyché debout comme au revers du No 995, couronnée par une petite victoire, placée sur une colonne dans le champ, à droite. Grènetis au pourtour.

AE 25. — Dichalque, gr. 9,30. Babelon, Perses Achémén., p. 223, No 1537. — De Sauley, Loc. cit., p. 160, No 1. — Mionnet, t. V, p. 476 et 477, No 18, et

t. VIII suppl., p. 326, Nos 12 et 13. — Coll Abbé Desnoyers. — Vaillant, Col. p. II, p. 19 et 20.

1006. — IMP. C. L. SEPT. SEV. | COL PTOL. *Foudre ailé*. Grè-
PER. AVG Même droit. | netis au pourtour.

AE 23. — Dichalque, gr. 42,42. Babelon, Perses Achémén., p. 223, No 1537.
— Mionnet, t. V, p. 447, No 19. — De Sauley. Loc. cit., p. 160, No 2.

AE 20. — Variante avec . P. EL. S—EP. SEV... British Museum. — De
Sauley, Loc. cit., p. 161, No 3.

1007. — . . . SEPT. | COL. PTOL. *Buste radié* et barbu, à
SEV. . . Même droit. | droite, la poitrine drapée, le front sur-
monté de 4 nattes de cheveux (?) en vrilles
qui se dressent comme des cornes.
La barbe est aussi nattée en mèches pa-
rallèles. Devant, un sceptre. Gr. au pourt.

AE 25. — Dichalque, gr. 41,40. Babelon, Loc. cit., p. 223, No 1535, pl.
XXIX, 9. — Mionnet, t. V, p. 476, No 17. — De Sauley, Loc. cit., p. 161, No 4.

1008. — IMP. C. L. SE. SEVERVS AVG. | Même revers
Même droit.

AE . . — Mionnet, t. V, p. 476, No 16 après Vaillant, Col. p. II, p. 18 et 19.

1009. — IMP. CAES. SEP—TIMVS SEV. | Même revers.
AVG. Buste lauré et cuirassé de Septime
Sévère, à droite. Grènetis au pourtour.

AE 24. — Dichalque De Sauley, Numism. Terre Sainte, p. 161, No 5.

Septime Sévère et ses deux fils Caracalla et Geta.

Le médaillon publié par Mionnet t. VIII suppl., p. 327, No 14, d'après Ses-
tini, Lett. num. cont. t IX, p. 98, No 5 avec

IMP. CAES. LV. | C. ANTΩNEINOC PVB. SEPTI. GETA
PVB.. . ERVS, PER- | infra COL. PTOL. *Caracalla et Géta*, vê-
TINAX AVG. Tête | tutus de la toge, l'un la tête laurée, et
laurée de Septime | l'autre nue, sacrifiant devant un autel.
Sévère.

est certainement mal lu et mal attribué.

XXXVI. Julia Domna (de 193 à 217 après J. C.).

1010. — **IVL. DOMNA AVG** Buste drapé | **COL. PTOL.** *Tyché*
de Julia Domna, à droite. Grènetis au | assise comme au re-
pourtour. | vers du No 998.

AE 22d. — Chalque, gr. 9,80. Babelon, Perses Achém., p. 223, No 1538. — Mionnet, t. V, p. 477, No 20. — De Sauley, Loc. cit., p. 161, No 1.

1011. — Même droit En contremparque | Même revers.
une tête impériale laurée.

AE 24. — Chalque, gr. 7,80. Babelon, Loc. cit., p. 223, No 1539 — Mionnet, t. V, p. 477, No 21.

AE 20. — British Museum. — De Sauley, Loc. cit., p. 161, No 1.

AE 19. — Collection Wigan.

1012. — Même droit. | Même revers, avec **COLO. PTOLE.**

AE 23. — Chalque. Mionnet, t. VIII suppl., p. 327, No 15. — Sestini, Lett. num. cont. t. IX, p. 98, No 7. — De Sauley, Loc. cit., p. 162, No 1. — Cabinet de Mr l'Abbé Desnoyers. — Coll. Rollin.

1013. — **IVLIA AVGVSTA.** Même droit. | Même revers

AE 23. — Chalque Mionnet, t. VIII suppl., p. 327, No 15. — Sestini, Loc. cit., No 6.

1014. — **IOYLIA** | **...PTOL.** *Les Dioscures debout.*
ΔOM. Même droit.

AE 21. — Coll. Reichardt (Unedit gr Imp. Coins, p. 51, No 16. — De Sauley, Loc. cit., p. 162, No 2.

XXXVII. (De 197 à 217 après J. C.).

1015. — **IMP. C. M. AVR. ANTONINVS** | **COL PTCL** *Fou-*
AVG. Buste de Caracalla, à droite, la tête | *dre ailé* Grènetis
laurée, la poitrine couverte du paluda- | au pourtour.
mentum. Grènetis au pourtour.

AE 24. — Dichalque, gr. 13,22. Babelon, Perses Achém., p. 224, No 1544, pl. XXIX, 40. — Mionnet, t. V, p. 478, No 26. — De Sauley, Loc. cit., p. 162. (Voir No 1029).

1016. — Même droit. | **COLO. PTOL.** *Caducée.*

AE 52. — Il est fort étonnant que cette pièce signalée par Mionnet, t. V, p. 477, No 22, et De Sauley, Loc. cit., p. 162, No 5, comme appartenant au Cabi-

net de France, ne figure pas dans le catalogue de Mr Babelon. Comme ce n'est pas sans motif, je regarde cette monnaie comme douteuse.

1017. — IMP. CAES. | **COLONIA PTOLEMAIC.** L'empereur, à Tête laurée cheval, allant au pas à gauche. Il élève de Caracalla, à droite la main droite, et il tient un sceptre de te. Grèn. au pourt. la gauche.

AE 30. — Trichalque, gr. 17,30. Babelon. Loc. cit., p. 224, No 1540. — Mionnet, t. V, p. 477, No 23. — De Sauley, Loc. cit., p. 162, No 7.

1018 — Droit du | **COL. PTOL.** Buste drapé de *Zeus Sérapis*, à droite, la tête surmontée du modius. Devant lui, un sceptre terminé en fleur de lotus. Grènetis au pourtour.

AE 24. — Dichalque, gr. 11,18. Babelon, Loc. cit., p. 224, No 1542, pl. XXIX, 11. — Mionnet, t. V, p. 477, No 24, et 478, No 28. — De Sauley, Loc. cit., p. 163, No 2, et 172, No 4. — Vaillant, Col. p. II, pp. 59, 60, 123 et 124.

1019. — IMP. M. | **COLONIA** à gauche, **PTOLEMA** à droite AVR. Tête laurée de Caracalla, à Buste drapé et tourelé de *Tyché*, à droite, portant une corne d'abondance sur l'épaule droite.

AE 29. — Dichalque, gr. 9,20. Ma collection = **Planche A'**, 15, rev.

1020. — Droit du | **COL. PTO.** Revers du 1005. *Tyché* debout couronnée par la victoire.

AE 25. — Dichalque, gr. 10,70. Babelon, Perses Achém., p. 224, No 1543. — Mionnet, t. V, p. 477, No 25. — De Sauley, Numism. Terre Sainte, p. 162 et 163, No 3. — Vaillant, Col. p. II, p. 59 et 60.

1021. — ANTONI- | *Temple tétrastyle à fronton triangulaire*, au milieu duquel est *Tyché* debout couronnée par la Victoire comme au revers du 1005. A l'exergue, **COL. PT.** Gr. au p. NOS AVG. Droit du No 1015.

AE 27. — Dichalque, gr. 8,40. Ma coll., 2 exempl., = **Planche A'**, 21, rev.

1022. — Même droit. | Même revers. A l'exergue, **COL. PTOL.** AE 25. — Dichalque, gr. 9,80. Collection de l'Univ. améric. de Beyrouth.

1023. — Droit du 1015. | Revers du 1022.

AE 27. — Dichalque, gr. 10,75. Collection de l'Univ. améric. de Beyrouth.

AE 25. — Dichalque, gr. 12,70. Ma collection.

1024. — IMP. M. AVR. ANTONINVS AVG. Même droit. *Temple hexastyle au milieu duquel est Tyché debout à gauche, couronnée par la victoire, comme au revers du No 1005. COL. PTOL. et la date BΞC (an 262).*

AE 29. — Trichalque. Mionnet, t. VIII suppl., p. 327, No 18. — Sestini, Lett. num. cont. t. IX, p. 99, No 8, tab II, fig. 9.

Je donne cette monnaie sous toutes réserves. Je crains fort que la date n'ait été mal lue et qu'il ne faille corriger BΞC en HΞC. La monnaie serait alors la même que le No 1036 d'Étagabale (voir plus loin).

XXXVIII. Geta (de 197 à 212 après J. C.).

1025. — P. SEPT. GETA C Buste de Géta, à droite, la poitrine revêtue du paludamentum. *Pontife conduisant 2 bœufs à droite, comme au revers du No 996. Entre les 4 enseignes, C—O---L., à l'exergue, PTOL. Grènetis au pourt.*

AE 19. — Chalque, gr. 7,05. Babelon, Perses Achémén., p. 224, No 1544, pl. XXIX, fig. 42. — Mionnet, t. V, p. 478, No 27. — De Sauley, Numism. Terre Sainte, p. 163. — Vaillant, Col. p. II, p. 82, d'après Patin, p. 317.

XI. Maerin (de 217 à 218 après J. C.).

1026. — IMP. C. M. OP. S... M... Buste de Maerin, à droite, la tête laurée, la poitrine couverte du paludamentum. *COLO. PTOLEMA en légende circulaire. Persée, nu, debout de face et regardant à gauche. De la main droite étendue, il tient la tête de Méduse, et de la gauche la harpé.*

AE 26. — Mionnet, t. VIII suppl., p. 328, No 19. — Anc. Collection Compan. Catal. Rollin et Feuardent, No 7533. — De Sauley, Loc. cit., p. 163.

AE 25. — Variété avec COLON. PTOLEM. Mionnet, id., No 20. — Sestini, Lett. num. cont., t. IX, p. 99, No 10, tab. II, fig. 10.

XL. Diaduménien (de 217 à 218 après J. C.).

1027. — ANTO. DIADV. Buste de Diaduménien, à droite, la tête nue, la poitrine couverte du paludamentum. Grènetis au pourtour. *COL. PTOL. Sy- ché assise à droite, comme au revers du No 998.*

AE 24. — Mionnet, t. VIII suppl., p. 328, No 21. — De Sauley, Loc. cit., p. 163.

1028. — IMP. OP. ANT. DIVD. | COL. PTOL. *Caducée ailé.*
Même droit. | Grènetis au pourtour.

AE 23. — Chalque, gr. 8,10. Babelon, Perses Achémén., p. 224, No 1545 et 1546. — Mionnet, t. VIII suppl., p. 328, No 22. — De Sauley, Loc. cit. p. 163.

XLI. Élagabale (de 218 à 222 après J. C.).

1029. — IMP. C. M. AVR. ANTONINVS | COL. PTOL. *Fou-
.... Buste d'Élagabale, à droite, la tête | dre ailé.
laurée et la poitrine couverte du palu- |
damentum. Grènetis au pourtour.*

AE 22. — Chalque. De Sauley, Numism. Terre Sainte, p. 163, No 4. — Musée d'Athènes. Cette pièce est probablement un exemplaire de celle de Caracalla, No 1015.

1030. — ANTONI- | Légende et type de Persée debout,
NVS AVG.... Même | comme au revers du No 1026. Grènetis
droit. | au pourtour.

AE 21. — Chalque, gr. 6,30. Ma collection = **Planche A'**, 17, rev.

1031. — IMP. CAES. | COLONIA PT... OLEMA en légende cir-
M. AV. ANTONINVS | culaire. *Femme voilée*, vêtue d'une tuni-
AVG. Même droit. | que talaire, assise sur un siège à dossier.
De la main gauche, elle tient une patère
à un serpent qui se dresse devant elle.

AE 27. — Dichalque, gr. 9,85 Ma collection = **Planch^e A'**, 18, rev.

1032. — Même droit. | COL. PTOL. *Pontife conduisant 2 bœufs*
| à droite à côté, une enseigne militaire
| sur laquelle on lit TER, avec une petite
| victoire volant.

AE 29. — Trichalque. Mionnet, t. VIII suppl., p. 329, No 25. — De Sauley, Loc. cit., p. 163. — Beger, Thes. Brand, II, p. 711, fig. 1. — Sestini, Lett. num. cont. t. IX, p. 100, No 14.

1033. — IMP. CAES. | COL. PTOL. *Artemis chasseresse, debout*
M. ANTONINVS AVG. | à droite, dans un temple distyle, le tout
Même droit. | entouré des douze signes du zodiaque.

AE 24. — Mionnet, t. V, p. 478, No 29. — De Sauley, Loc. cit., p. 164, No 5. — Vaillant, Col. p. 11, p. 124.

1034. — Droit du
1031. COLONIA à gauche, PTOLEMA à droite,
en légende circulaire. *Mont* couronné
d'un vaste édifice, à murs crénelés,
pourvu, au centre, d'une porte à fronton
triangulaire, et d'une tour au côté droit.
A l'exergue, une galère et un olivier (?)

AE 27. — Dichalque, gr. 9,50. Ma collection = **Planche A'**, 16, rev.

1035. — IMP. C. M. COL. PTOL. à gauche et à droite, au
AVRELI. — ANTONI- dessus du fronton triangulaire d'un *tem-
ples* tétrastyle, au milieu duquel est *Tyché*
NVS. Même droit debout à gauche, comme au revers du No
1005. A l'exergue, date fruste.

AE 30 $\frac{1}{2}$. — De Sauley, Numism. Terre Sainte, p. 164, No 6 (description incomplète). — Collection de Mr l'Abbé Desnoyers.

AE 26. — Ma collection. Variété avec IMP. CES. M. AV. ANTONINVS.

1036. — IM. C. M. AVR ANTONINVS. Même revers. Mais le temple est hexa-
style. A l'exergue, la date HΞP (an 268)
Même droit. à moitié effacée. Grènetis au pourtour.

AE 29. — Trichalque, gr. 17,40 (pièce trouée). Babelon, Perse Achém., p. 225, No 1547. — Mionnet, t. V, p. 478, No 30. — De Sauley, Loc. cit., p. 174.

AE 28. — Variété avec IM. C. M. AVR. ANTONINVS. Gr. 41,50. Dichalque. Ma coll. — Babelon, Loc. cit., No 1548. — Mionnet t. VIII suppl., p. 328, No 23.

AE 27. — British Museum. — De Sauley, Numism. Terre Sainte, p. 164.

AE 23. — Chalque. Variété avec IMP. CAE. M. AVR. ANTONINVS. Gr. 8,85. Ma collection.

AE 27. — Varété avec . . . ANTONINOC. Mionnet, t. VIII suppl., p. 329, No 36. — Sestini, Lett. num. cont., t. IX, p. 100, No 2.

La pièce analogue, avec un temple octastyle citée par de Sauley, Loc. cit., p. 164, d'après Vaillant, Col. p. II, p. 124, est avec raison regardée comme suspecte par cet auteur, qui ne l'a pas retrouvée au Cabinet de France où elle devrait être. Mr Babelon ne l'a pas signalée dans son catalogue de la même collection.

XLII. Aquilia Sévéra (entre 220 et 222 après J. C.).

1037. — IVL. AQVILIA SE- Revers du 1035. *Temple té-
VERA AVG.* Buste d'Aquila trastyle avec *Tyché*, sans date
Sévéra, à droite. à l'exergue.

AE 25. — Mionnet, t. V, p. 478, No 31. — De Sauley, Numism. Terre Sainte, p. 165. — Vaillant, Col. p. II, p. 145.

AE 24. — Collection Wigan. — De Sauley, Loc. cit., signale un exemplaire

analogue au Cabinet de France. Il est probable qu'il a dû faire erreur, car cette pièce n'est pas décrite dans le Catalogue si consciencieux de Mr Babelon.

XLIII. Annia Faustina (en 221 après J. C.).

1038. — ANNIA FAUSTINA AVG. Buste | Même revers.
drapé d'Annia Faustina, à droite.

AE 27. — Chalque, gr. 6,56. Babelon, Perses Achémén., p. 225, No 1549. — Mionnet, t. V, p. 479, No 32. — De Sauley, Loc. cit., p. 165. — Vaillant, Col. p. II, p. 150.

XLIV. Julia Maesa (de 218 à 222 après J. C.).

1039. — IVLIA MAESA AVG. Buste | Temple tétrapyle et à fronton triangulaire, sur lequel est une couronne. Sous le portique, *Sérapis*, coiffé du modius, assis à gauche sur un trône à dossier la main gauche appuyée sur une haste. Devant lui, à gauche *Isis* debout, la tête surmontée du croissant et de la fleur de lotus. Derrière lui, *divinité* coiffée du modius et vêtue d'une tunique talaire. Dans le champ, en haut, COL - ONI. A l'exergue, PTOL
drapé et diadème de Julia Maesa, à droite.

AE 26. — Dichalque, gr. 14,35. Ma collection = Planche A', 10.

XLV. Sévère Alexandre (de 222 à 235 après J. C.).

1040. — IMP. | COLONIA PTOLEMAIS. Fleuve SEV. ALEXANDER (sic) AVG. Buste lauré d'Alexandre barbu, couché à droite, le bras droit appuyé sur une urne renversée. Au Sévère, à droite. dessous, la harpe de Persée.

AE 24. — Mionnet, t. VIII suppl., p. 329, No 27. — De Sauley, Loc. cit., p. 176, No 4. — Sestini, Lett. num. cont., tab. IX, p. 100, No 16.

1041. — | Port demi-circulaire, dans lequel est ALEXANDER une galère. Au dessus, dans le champ, la date ZOC (an 277) Sous la galère, COL.— PTOL. en 2 lignes.

AE 27. — De Sauley, Loc. cit., p. 166, No 6.

1042. — IMP. CAE. M. ALEXANDER. Buste lauré d'Alexandre Sévère, à droite, la tête laurée, la poitrine couverte du paludamentum. Grènetis au pourtour.

Revers du No 1035.
Tyché debout dans un temple tétrastyle. A l'exergue, COL. PTOL. Grènetis au pourtour.

AE 24. — Chalque, gr. 6,70. Ma collection. — Mionnet, t. VIII suppl., p. 329, No 26. — De Sauley, Numism. Terre Sainte, p. 165, No 2. — Sestini, Lett. num. cont., tab. IX, p. 100, No 15.

AE 24. — Chalque. Variété avec IMP. SEV... De Sauley, Loc. cit., p. 165, No 3.

1043. — ... SEV. ALEXANDER. Buste de Sévère Alexandre. Même droit.

COLO. PTOLEM... L'empereur debout, tourné à gauche, la main droite levée, et couronné par une divinité en toge, le modius sur la tête et tenant la haste de la main gauche.

AE 21. — Collection de Sauley, Loc. cit., p. 166, No 5.

1044. — IMP. CAE. M. AVR. SEV. ALEXANDER. Buste de Sévère Alexandre, à droite, la tête laurée, la poitrine cuirassée, et portant un bouclier contre son épaule gauche.

COLO. PTOLE. L'empereur à cheval, allant au pas, à gauche, il élève la main droite, et il tient un sceptre de la main gauche. Dans le champ, à gauche, devant le pied levé du cheval, un caducée ailé. Grènetis au pourtour.

Variétés nombreuses de coins dans lesquelles au droit le bouclier est plus ou moins apparent.

AE 22. — Chalque, gr. 5,86. Babelon, Perse Achémén., p. 225, No 1550, pl. XXIX, 14. — Mionnet, t. V, p. 479, No 33. — De Sauley, Loc. cit., p. 165, No 1. — Collection de M. l'Abbé Desnoyers.

AE 20. — Chalque, gr. 7,75. Ma collection = Planche A', 20, rev.

AE 24. — Variété avec IMP. SEVER. ALEXANDER AVG. et COL. PTOLE. Catal. Rollin et Feuardent, No 7534.

AE 16. — Variété avec les légendes IMP. CAE. M. AV. SEV. ALEXANDER AVG. et COL. PTOLE. Mionnet, t. VIII suppl., p. 330, No 28. — Sestini, Loc. cit., t. IX, p. 100, No 17.

AE 16. — Variété avec les légendes IMP. CAE. SEVE. ALEXANDER AVG. et COL. PTOLE. Mionnet, t. VIII suppl., No 29. — Sestini. id., No 18.

1045. — IMP. SEVER. ALEXAND. AVG. Même

COLO. PTOLEM. Même revers. Le caducée est placé sous le pied devé droit.

AE 21. — Chalque. Mionnet, t. VIII suppl., p. 330, No 30. — Sestini, Loc. cit., No 19.

AE 21. — Chalque, gr. 7,75. Variété avec les légendes IMP. CAE. M. AV. SEV. ALEXANDER et COLO. PTOLE. Collection de Sauley Loc. cit., p. 165, No 1.

AE 28. — Chalque, gr. 5. Variété avec IMP. SEVR. ALEXANDER. Ma collection.

AE 21. — Chalque, gr. 6,15. Variété avec ...ALEXANDER AVG. Ma collection.

1046 — IMP. C. M. AVR. ALEXANDER AVG. Même droit. | **COLONIA PTOLEMAIS.** Même revers, mais sans caducée.

AE 21. — Vaillant, Col. p. II, p. 175. — De Sauley, Loc. cit., p. 165.

XLVI. Philippe le Père (de 244 à 249 après J. C.).

1047. — IMP. M. IVL. PHILIPPVVS P. F. AVG. Buste de Philippe le père, à droite, la tête laurée, la poitrine couverte du paludamentum. Gr. au pourt. | *Pontife voilé conduisant 2 bœufs à droite. En haut, dans le champ, COL. PTOL. A l'exergue, un foudre et un caducée. Grènetis au pourtour.*

AE 29. — Trichalque, gr. 18,40. Ma collection.

AE 29. — Trichalque, gr. 19,30. Variété avec les légendes IMP. C. M. IVL. PHILIPPVS P. F. AVG. et COL. / PTOL. en deux lignes Babelon, Perses Achém., p. 226, No 1552. — Mionnet, t. V, p. 479, No 35. — De Sauley, Numism. Terre Sainte, p. 166.

1048. — Même droit. | **COL. PTOL.** Revers du 1021. *Tyché dans un temple tétrastyle. A l'exergue, un autel allumé, entre un foudre et un caducée.*

AE 30. — Trichalque, gr. 17,50. Babelon, Loc. cit., p. 226, No 1551. — Mionnet, t. V, p. 479, No 34.

AE 29. — Coll. de Sauley, Loc. cit., p. 177, No 2.

1049. — Même droit. | *Temple portatif carré sans fronton vu en face, et un peu obliquement sur le côté gauche, placé sur un brancard. Au milieu est une divinité (Tyché) debout de face, coiffée du modius ou d'une petite couronne murale, comme la Tyché du No 1019. Dans la main droite, elle tient une corne d'abondance, et est couronnée par un petite victoire placée sur un cippe. A droite et à gauche de Tyché, 2 petits Éros COL.—PT—OL.*

AE 27. — Collection de Sauley, Loc. cit., p. 166, No 3.

- 1050.** — Même droit. | **COL. PTOL.** *Aphrodité* nue, dans l'attitude de la *Vénus* de Médicis, debout sous un arceau, à sa droite, un *Éros* a cheval sur un dauphin; à sa gauche, un caducée.

AE 29. — Trichalque. Collection Reichardt, Unpubl. gr. imp. coins, p. 5, No 18. — De Sauley, Loc. cit., p. 167, No 5.

XLVII. Otacilia Sévéra (de 224 à 249 après J. C.).

- 1051** — **M. OTAC.** | **COL. PTOL.** *Tyché*, tourelée et drapée, SEVERA AVG. Buste debout à droite, donnant la main à l'empereur nu, debout à gauche devant elle, diadémé et drapé tenant de la main gauche une haste et d'Otacilia Sévéra, à droite. sa chlamyde. Entre les deux personnages, un caducée et un autel allumé.

AE 28. — Trichalque, gr. 17,45. Babelon, Perses Achémén., p. 226, No 1553, — Mionnet. t. V, p. 480, No 37. — De Sauley, Loc. cit., p. 167.

- 1052.** — Même droit. | **COL. PTOL.** *Pluton* enlevant *Proserpine* dans un quadrigé allant au galop, à droite.

AE 29. — Trichalque, gr. 22,52. Babelon, Loc. cit., p. 226, No 1554. — Mionnet, t. V, p. 480, No 37. — De Sauley, Loc. cit., p. 167.

- 1053** — Même droit. | Revers du 1024. *Tyché* debout dans un temple hexastyle.

AE 24. — Collection Wigan. — De Sauley, Loc. cit., p. 167.

XLVIII. Philippe le Fils (de 244 à 249 après J. C.).

- 1054.** — **M. IVL PHILIP-** | **COL. PTOL.** *Femme* debout, tenant PVS NOB CAES. Tête radaïnée de Philippe le fils, à droite. Grènetis au pourtour. la haste, de la main gauche. Près d'elle, un caducée. En face, *Escu-lape* debout avec ses attributs. A côté, un foudre.

AE 29. — Trichalque. Mionnet, t. V, p. 480, No 38. — Eckhel, Catal. Mus. Vindob., p. 240, No 3. — De Sauley, Numism. Terre Sainte, p. 167.

1055. — Même droit, | Revers du 1005. *Tyché* tourelée,
avec la tête laurée. | debout, couronnée par la victoire.

AE 29. — Trichalque. Collection Reichardt, Unpubl. gr. imp. coins, p. 5, No 19. — De Sauley, Loc. cit., p. 167.

1056. — Même droit,
avec la tête nue.

CO—LO à gauche, PTO—LE à droite.
Tyché dans un temple hexastyle, comme
au revers du No 1024. A l'exergue, un
fleuve couché (le *Bélus*) à droite, et re-
gardant à gauche. Le bras gauche ap-
puyé sur une urne renversée porte une
corne d'abondance. Dans la main droite
étendue, un roseau. Grèn. au pourtour.

AE 29. — Trichalque, gr. 14. Ma collection.

XLIX. Trébonien Galle (de 251 à 254 après J. C.).

1057. — IMP. C. C.
VIB. TRIB. GALLO
AVG. Tête laurée de
Trébonien Galle, à
droite.

COL. PTOL. *Poseidon* debout, un pied
sur une proue de vaisseau, tourné à
droite. Il tient un trident de la main
gauche, et un dauphin sur la droite qui
est étendue vers un *sanglier* courant de-
vant lui. Derrière, une enseigne militaire
ou un *trophée*, devant une *montagne* (le
Carmel).

AE 25. — Collection Reichardt, Unpubl. gr. imp. coins, p. 6, No 20, et Nu-
mismat Zeitschrift de Vienne, t. II, 1871, p. 13. — De Sauley, Loc. cit., p. 168.

L. Valérien Père (de 253 à 270 après J. C.).

1058. — IMP. C. P. LIC. VA-
LERIANVS AVG. Buste de Va-
lérian, à gauche, la tête laurée,
la poitrine couverte du palu-
damentum.

Revers du No 1005. *Tyché*
debout, couronnée par la vic-
toire. Dans le champ, à gau-
che, un *caducée*. Grènetis au
pourtour.

AE 28. — Dichalque, gr. 13,72. Babelon, Perses Achémén., p. 227, No 4556.

AE 27. — Dichalque, gr. 12,32 et 14,50. Babelon, id., Nos 4555 et 4557. —
Mionnet, t. V, p. 481, No 41. — De Sauley, Loc. cit., p. 168.

1059.—Même droit.

Revers du No 1033. *Artemis* dans un *temple* distyle, au milieu des signes du zodiaque.

AE 26. — Mionnet, t V, p. 480, No 38. — De Sauley, Numism Terre Sainte, p. 668, No 2.

1060.—Même droit.

C—OL. P—TOL. *Artemis* marchant vers la droite, tenant son arc de la main gauche, prenant de la droite, une flèche dans son carquois. A ses pieds, un chien courant à droite. Dans le champ, à gauche, un *caducée* ailé.

AE 26. — Trichalque à flan très épais. Collection Rollin et Feuardent. — D^e Sauley, Loc cit., Mélanges de numismat., 1877, fasc. 3 et 4, p. 146.

1061. — Même légende. Buste de Valérien, à gauche, la tête laurée, la poitrine cuirassée, portant une lance sur l'épaule droite, et un bouclier contre l'épaule gauche.

COL. PTOL. *Pluton* enlevant *Proserpine* dans un quadriga allant au galop, à gauche.

AE 26. — Dichalque, gr. 15. Ma collection = **Planche A'**, 22, rev.

1062.—Même droit.

COL. P—TOL. en légende circulaire à gauche et en haut. *Olivier sacré*, placé entre 2 cistes, d'où s'échappent 2 serpents. Dans le champ, à droite, un *caducée*. Grènetis au pourtour.

AE 26. — Dichalque, gr. 17,50. Ma collection = **Planche A'**, 23, rev.

1063. — Même légende. Buste de Valérien, comme celui du 1058.

Même revers.

AE 28. — Dichalque, gr. 13,60. Babelon, Perses Achémén., p. 227, No 1558, pl. XXIX, 15. — De Sauley, Loc. cit., p. 168 No 6.

1064.—IMP. CE-LIC. (sic), VALERIA-NVS AVG. Droit du No 1058.

COL. PTOL. Les 2 *Némésis*, debout en face l'une de l'autre, toutes deux voilées, la tête surmontée du modius et vêtues de tuniques talaires, elles s'appuient d'une main sur une longue haste autour de laquelle s'enroule un serpent. Entre les déesses, un *caducée* et un autel sur

| lequel se dresse un autre serpent. Grè-
netis au pourtour.

AE 27. — Dichalque, gr. 14,30. Babelon, Loc. cit., p. 227, No 1559, pl. XXIX, 16. — De Sauley, Loc. cit., p. 168, No 7.

1065. — IMPEOR LICI-RAT | COLONIA PTOLEMAIDENS
NIVS VALERIANVS AVG. Même | Autel entre 2 serpents, dans
droit. | le champ, un caducée.

AE 30. — Trichalque. Mionnet, t V, p. 481, No 40. — Vaillant, Numism. in colon. percus. p II, p. 334. — De Sauley, Loc. cit., p. 168, No 3.

1066. — Légende du 1058. Buste de Valérien, à droite, la tête radiée, la poitrine couverte de la cuirasse. Grènetis au pourtour.

COL. PTOL. *Isis* assise à gauche, sur un trône à dossier, la tête voilée et surmontée du modius. Elle élève la main droite. A ses pieds, de chaque côté de son siège, sont couchés 2 *sphinx* égyptiens. Dans le champ, à droite, un caducée ailé. Grènetis au pourtour.

AE 27. — Dichalque, gr. 11,50 et 17. Babelon, Loc. cit., p. 227, Nos 1560 et 1561, pl. XXIX, 27. — Mionnet, t V, p. 481, No 42. — De Sauley, Numism. Terre Sainte, p. 168, No 5.

AE 29 sur 25. — Ma collection, variété avec IMP. CELIC . . . = Planche A', 24, rev.

1067. — IMP. CAES. P. L. VALERIANVS AVG. Même droit.

COL. PTOL. *Divinité ailée* et en tunique de face, regardant à gauche. A ses pieds, de ce côté, un *griffon* assis à terre. La divinité à la main gauche appuyée sur une roue posée sur un autel. Au dessus, un caducée.

AE 16. — Mionnet. t. VIII suppl., p. 330, No 31. — Sestini, Descriz. delle med. ant. gr. del Mus. Hederv., t. III, p. 103, No 8, tab. XXXI, 14. — De Sauley, Loc. cit., p. 168.

LI. Gallien (de 253 à 268 après J. C.).

1068. — CAES. L. CC. (sic) GALLIE- NIVS AVG. Buste de Gallien, à droite, la tête radiée, la poitrine couverte de la cuirasse. Grènetis au pourtour.

AE 28. — De Sauley, Numism. Terre Sainte, p. 169, No 1.

COL. PTOL. *Tyché*, de bout à gauche, couronnée par la Victoire, comme au revers du 1005.

1069. — IMP. C. LIC. GAL- | Temple carré portatif du
LIENVS AVG. Même droit. | No 1049.

AE 25. — Dichalque, gr. 12,30. Ma collection.

1070. — Même légende. Tête laurée de | Même revers.
Gallien, à droite.

AE 26. — Collection de Mr l'Abbé Desnoyers. — De Sauley, Loc. cit., p. 169.

1071. — IMP. CAES. | COL. PTOL. *Silène* debout à droite, le-
..... Droit | vant la main droite et portant une outre
du No 1068. | sur son épaule gauche. Dans le champ,
à droite, un caducée. Grèn. au pourtour.

AE 24. — Dichalque, gr. 8,90. Ma collection = **Planche A'**, 25, rev.

LII. Salonine (de 253 à 268 après J. C.).

1072. — CORNEL. SALONINA | Revers du No 1005. *Tyché*
AVG. Buste diadémé et drapé | debout à gauche, couronnée
de Salonine, à droite. | par la victoire.

AE 24. — Mionnet, t. VIII suppl., p. 330, No 32. — D^e Sauley, Loc. cit.,
p. 169.

1073. — Même droit. | COL. PTOL. Buste de *Séropis*, à droite,
| la tête coiffée du modius. Derrière la tête,
| un caducée. Grènetis au pourtour.

AE 20. — Chalque, gr. 9. Ma collection.

1074 — Même droit. | COL. PTOL. *Artemis* chasseresse mar-
chant vers la droite, tenant son arc de la
main gauche, et prenant de la droite, une
flèche dans son carquois. A ses pieds, un
chien couchant. Dans le champ, à droite,
caducée ailé. Grènetis au pourtour.

AE 27. — Trichalque, gr. 16,30. Ma collection = **Planche A'**, 26, rev.

1075. — Même droit. | COL. PTOL. *Artemis d'Ephèse* dans un
temple tétrastyle.

AE 27. — Collection Reichardt, Unpubl. gr. imp. coins, p. 6, No 21. — De
Sauley, Loc. cit., p. 169.

1076 — Même droit. | **COL. PTOL.** *Pied humain nu, tourné à droite et muni d'un anneau de suspension; au dessus, un foudre ailé. Dans le champ, à droite, un caducée. Grènetis au pourtour.*

AE 26. — Trichalque, gr. 20,27. Babelon, Perses Achém., p. 228, No 1562, pl. XXIX, 18. — Mionnet, t. V, p. 481, No 43. — De Saulcy, Loc. cit., p. 169. — Panofka, Asklépias, pl. VII, 7. — Imhoof-Blumer, Monn. grecq., No 58, p. 449. — British Museum.

Beyrouth, 13 novembre 1900.

J. ROUVIER

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

ΤΟΥ ΕΞ ΕΛΕΥΣΙΝΟΣ ΜΥΣΤΗΡΙΑΚΟΥ ΠΙΝΑΚΟΣ ΤΗΣ ΝΙΝΝΙΟΥ

(Πίναξ Ι').)

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ ΤΟΥ ΠΙΝΑΚΟΣ

α) ΣΚΗΝΗ ΠΡΩΤΗ

Προσέλευσις πρόδρου μύησιν εἰς τὰ ἐν "Αγρας μυστήρια.

1) *Ἡ Κόρη καὶ ὁ κενὸς θρόνος*. — Ός γνωστόν, τὰ ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἐν Ἐλευσῖνι τελούμενα μεγάλα μυστήρια κληθέντα μικρὰ ἢ δλεῖσθαι μυστήρια, ἀλλὰ κυρίως τὰ ἐν "Αγρας καλούμενα, ἥγοντο κατὰ μὲν τὰς γενικὰς καὶ ἀορίστους πληροφορίας τῶν ἀρχαίων πρὸς τιμὴν τῆς «Δήμητρος καὶ Κόρης» ἢ ἀπλῶς τῆς «Δήμητρος», κατ' ἄλλας διμοις μᾶλλον ἀξιοπίστους καὶ ἔξηκριβωμένας μαρτυρίας αὐτῶν τῶν ἀρχαίων πρὸς τιμὴν οὐχὶ τῆς Δήμητρος ἀλλὰ μόνον τῆς Κόρης¹.

1. Σγόλια Ἀριστοφ. Πλοιστος στ. 845: «μυστήρια δὲ δύο τελεῖται τοῦ ἐνιαυτοῦ Δήμητρι καὶ Κόρη, τὰ μικρὰ καὶ τὰ μεγάλα... ησαν δὲ τὰ μὲν μεγάλα τῆς Δήμητρος, τὰ δὲ μικρὰ Περσεφόνης τῆς αὐτῆς θυγατρός». — Ἰππολύτ. V, 8, 164 (Schneider): «Θέσμιον δέ ἐστι τὰ μικρὰ μεμυημένοις αὐθις τὰ μεγάλα μυεῖσθαι... μικρὰ δέ, φησίν, ἔστι τὰ μυστήρια τὰ τῆς Περσεφόνης». — Δοῦρις παρ' Αθην. VI, 253: «οἱ μέγιστοι τῶν θεῶν καὶ φιλατεῖται | τῇ πόλει πάρειστιν' | ἐνταῦθα γάρ Δήμητρα καὶ» Δημήτριον | ἅμα παρῆγ' ὁ καιρός. | χὴ μὲν τὰ σεμνὰ τῆς Κόρης μυστήρια | ἔσχεθ' οὐα ποιῆσῃ, δ δὲ κτλ.». Παρὰ τὰς ἡταῖς μαρτυρίας ταύτας ὁ Strube (Studien über den Bilderkreis von Eleusis σελ. 50), ὁ Overbeck καὶ ἄλλοι φρονοῦσιν δτι καὶ τὰ μικρὰ ἐτελοῦντο πρὸς τιμὴν τῆς Δήμητρος, τῆς Ηερεψόνης καὶ αὖτοῦ τοῦ Τριπτολέμου ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἐστηρίγμησαν ἐπὶ γωρίου τοῦ Πουστανίου ἀναφερομένου εἰς τὸ ἐν ἄστει Ἐλευσίνον, οὐδεμίαν δὲ σγέσιγ

Πρὸς τὰς τελευταίας μαρτυρίας ταύτας συμφώνως, βλέπομεν ἐπὶ τοῦ πίνακος ἡμῶν εἰκονιζομένην μόνον τὴν **Κόρην** ὡς θεὰν πρὸς ἥν προσέρχονται οἱ μυηθησόμενοι τὰ ἐν "Αγρας μυστήρια (ἀρ. δ.).

"Αλλὰ τίνος ὁ παρακείμενος αὐτῇ κενὸς θρόνος; 'Ως παρετήρησεν ἥδη ὁ μακαρίτης Reichel¹ πραγματευόμενος τὰ περὶ τῆς λατρείας τῶν κενῶν θρόνων, «πᾶς θρόνος πρὸ τοῦ ὄποιου τελεῖται λατρεία τις, εἶναι πάντως θρόνος θεοῦ».

'Αφοῦ δὲ ὁ θρόνος τοῦ πίνακος ἡμῶν ὁμοιάζει μέχρι τῶν ἔλαχίστων πρὸς τὸν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ πίνακος θρόνον ἐφ' οὗ κάθηται ἡ Δημητρη, εἰκάζομεν ὅτι ταύτη καὶ οὗτος ἀνήκει, ἐτέθη δὲ ἵνα δηλωθῇ ὅτι ἡ σκηνὴ συμβαίνει πρὸ ναοῦ αὐτῆς τῆς Δήμητρος. Πράγματι δὲ γνωρίζομεν ὅτι ἡ ἀχώριστος τῆς Δήμητρος Κόρη δὲν εἶχεν ἕδιον ναὸν ἐν "Αγρα. Κατὰ τὴν δητὴν μαρτυρίαν τῶν ἀρχαίων ἡ "Αγρα ἦτο «χωρίον ἱερὸν τῆς Δήμητρος²», τὸ δὲ αὐτόθι ιερὸν ἦτο τῆς «Δήμητρος³» τῆς κατά τινας «Μητρὸς ἐν "Αγραῖς⁴» καλούμενης, ἐξ οὗ καὶ τὸ ιερὸν αὐτῆς τοῦτο ἐκαλεῖτο «Μητρῷον⁵». Περὶ ἕδίου δημως ναοῦ ἡ ιεροῦ Κόρης ἐν "Αγρα οὐδεμίᾳ μαρτυρίᾳ ὑπάρχει. Προφανῶς λοιπὸν ὁ κενὸς θρόνος τοῦ πίνακος ἀνήκει τῇ Δήμητρι, ἡτις δὲν παρίσταται αὐτῇ αὐτῇ ἐνταῦθα, ἵσως ἵνα δηλωθῇ σαφέστερον τό, ὡς ἥδη εἴδομεν, μεμαρτυρημένον, ὅτι ἡ ἕορτὴ τῶν μικρῶν μυστηρίων ἥγετο πρὸς τιμὴν τῆς Κόρης αὐτῆς, ἡτις καὶ ὑποδέχεται ἐν τῷ ναῷ τῆς Δήμητρος καθημένη παρὰ τὸν θρόνον τῆς μητρὸς αὐτῆς καὶ οὐχὶ ἐπ' αὐτοῦ, ὡς καὶ νῦν ἔτι συμβαίνει εἰς μυρίας ἀναλόγους ἐκκλησιαστικὰς καὶ πολιτικὰς τελετὰς ἀγομένας ἐν ἐκκλησίαις καὶ ἀνακτόροις, καθ' ἃς τὸν βασιλέα ἡ ἐπίσκοπον ἀναπληροῦσιν ὁ διάδοχος τοῦ θρόνου ἡ ἀρχιμανδρίτης τις καθήμενοι παρὰ τὸν βασιλικὸν ἡ ἐπισκοπικὸν θρόνον.

ἔχοντος πρὸς τὴν "Αγραν. 'Εστησίγθησαν πρὸς τούτοις καὶ εἰς γυνία τινά, οἷον τὸ τοῦ Σχολ. 'Αριστ. 845, ἀλλὰ ταῦτα ἀχριθῶς χιαστὶ διακρίνουσιν ὅτι τὰ μὲν μεγάλα ἥσαν τῆς Δήμητρος τὰ δὲ μικρὰ τῆς Κόρης, ὡς ἀποδεικνύει καὶ ἡ ἀκολουθοῦσα ἐνίστα ἐπεξήγησις.

1. Über vorhellenische Götterkulte, Wien 1897, σελ. 5: «Ein Thron, vor dem sich eine Kulthandlung vollzieht, muss derjenige eines Gottes sein».

2. Ησύλιος ἐν λ. "Αγρα. — Bekker, Anecdota Gr. I, 326, 24 καὶ 334, 11.

3. Σουΐδας ἐν λ. "Αγρα. — Ετυμολ. Μεγ. ἐν λ. "Αγρα.

4. C. I. A. I, 200e, 373ef.

5. Bekker, Anecd. G. I, 327, 3· 373, 20.

Αντὸ τὸ γεγονός δτι ἡ Κόρη δὲν κάθηται ἐπὶ ἵδιου θρόνου ἀλλ' ἐπὶ ἀπλῆς πέτρας δὲν είναι, προφανῶς, ἀνευ σημασίας, ἀλλὰ δεικνύει ὅτι αὕτη δὲν ἔκεκτητο ἐνταῦθα ἵδιον ναόν.

Ἐντελῶς δμοίαν παράστασιν κενοῦ θρόνου Δήμητρος παρὰ τὴν Κόρην ἐν Ἀγρας εἰκονίζει καὶ ἔτερον μνημεῖον, τὸ ἀκριβῶς εἰς αὐτὰ τὰ ἐν Ἀγρας μικρὰ μυστήρια τῆς Κόρης ἀναφερόμενον περίφημον ἄγγειον τοῦ Pourtalès (Πίναξ ΙΓ', Α), περὶ οὗ πραγματευόμεθα ἔκτενῶς κατωτέρῳ ἐν ἵδιῳ κεφαλαίῳ.

Ἔτερα πλεῖστα παραδείγματα κενῶν θρόνων συνέλεξε καὶ ἄριστα ἐσχολίασεν ὁ πολύκλαυστος Reichel ἐν τῇ ἀνωτέρῳ μνημονευθείσῃ εὑφρεστάτῃ καὶ σοφῇ μελέτῃ αὐτοῦ, εἰς ἣν παραπέμπω τὸν ἀναγνώστην σημειῶν μόνον ὅτι τὸ ἀρχαιότατον τῶν παραδειγμάτων, αὐτὸ ἀκριβῶς ἔξ οὖ ἐνεπνεύσθη ὁ Reichel τὴν θαυμασίαν ἀληθῶς μελέτην αὐτοῦ, ἥτοι ὁ χρυσοῦς μυκηναϊκὸς δακτύλιος (σελ. 3), παρουσιάζει παράστασιν καταπληκτικῶς δμοιάζουσαν πρὸς τὴν τοῦ ἡμετέρου πίνακος ἥτοι τρεῖς μορφὰς σεβίζουσας τῇ δεξιᾷ καὶ φερούσας δμοίως θαλλούς, πρὸ κενοῦ θρόνου θεοῦ.

2) **Τὰ ἄνθη τοῦ πεδίου καὶ οἱ βάνχοι.** — Τὰ πρὸς Ἀγραν μικρὰ μυστήρια ἥγιοντο κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔαρος ἥτοι τὴν εἰκοστὴν τοῦ Ἀνθεστηριῶνος μηνὸς (27/11 Μαρτίου), τοῦ λαβύριος τὸ ὄνομα ἐκ τῆς κατ' αὐτὸν ἐμφανίσεως τῶν πρώτων ἀνθέων, μηνὸς καθ' ὃν τὰ τέκνα τῶν Ἀθηναίων ἐστεφανοῦντο δι' ἀνθέων¹, ἀρμόζοντος δὲ τῇ Κόρῃ, ἣν ἥρπασεν ὁ Πλούτων «ἄνθεα αἰνυμένην»² καὶ ἥς ἡ ἀνοδος ἐπανηγράζετο κατὰ τὸν μῆνα τοῦτον³, καθ' ὃν ἥγιοντο, ὡς εἴπομεν, καὶ αὐτὰ τὰ ἰδιάζοντα αὐτῇ μυστήρια (τὰ μικρά).

Τὸν χρόνον ἄρα τῆς τελετῆς τῶν μικρῶν μυστηρίων θέλων νὰ δηλώσῃ ὁ πινακογράφος ἔγραψε κατεσπαρμένον διὰ ποικίλων⁴ ἀνθέων ὀδόκληρον τὸ κάτω πεδίον τοῦ πίνακος, ἐν ᾧ παρίσταται ἡ ἐν Ἀγρᾳ ὑποδοχὴ τῶν μυηθησομένων.

1. Φιλοστρ. Ἡερών., 314, 12.

2. Ὁμ. "Ϋμν. εἰς Δήμητρ. στ. 6.

3. Svoronos. Der athenische Volkskalender: Journal intern. d'Arch. Numism. τόμ. 2, σελ. 59 (39). — A. Mommsen, Feste der Stadt Athen S. 19.

4. Πέλ. Ὁμ. "Ϋμν. ἔν, ἀ. στ. 6-9.

Πρὸ τῆς Κόρης ἵστανται χιαστὶ δύο πάνυ περίεργα ἀντικείμενα, γνωστὰ ἥδη καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων μνημείων τοῦ Ἐλευσινιακοῦ κύκλου, περὶ τῆς σημασίας τῶν ὅποιων ἀπὸ μακροῦ ἔριζουσιν οἱ ἀρχαιολόγοι καλέσαντες αὐτὰ ἐκ περιτροπῆς «θύνου κλάδου», Reisigbündel, brouailles, Holzscheite, Ährenbündel, Garbenbündel, βάκχους, ιάκχους, δᾶδας, ἥ τέλος «ἀντικείμενα ἀνεπίδεκτα ἔξηγήσεως».

‘Αλλ’ ἡ μεγάλη ἀνάγλυφος καὶ σαφεστάτη τῶν ἀντικειμένων τούτων ἀπεικόνισις ἐπὶ τῶν καλάθων οὓς φέρουσιν αἱ ἐν τῷ μουσείῳ τῆς Ἐλευσῖνος καὶ τῷ Βρεττανικῷ Καρυάτιδες τῶν Ἐλευσινιακῶν προπυλαίων τοῦ Κλαυδίου Ἀπτίου (44 π. Χ.), ὡς καὶ ἄλλαι μεγάλαι καὶ σαφέσταται ἐν ἀναγλύφοις ἀπεικονίσεις τοῦ ἀντικειμένου τούτου, οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ἀφήνουσιν, ὅτι τὰ ἀντικείμενα ταῦτα εἶναι κλάδοι χλωροὶ μύρτου μετὰ καρποῦ εἰς δέσμας διὰ κλωνῶν συνδεδεμένοι, οὐδεμίαν ἐπομένως σχέσιν δυνάμενοι νὰ ἔχωσι πρὸς δᾶδας, διὸ καὶ οὐδέποτε ἐπὶ οὐδὲνὸς μνημείου καίοντες εἰκονιζόμενοι, ἀν καὶ πολλάκις εὑρηνται εἰς τὴν δεξιὰν τῶν πρὸς μύησιν προσερχομένων. Ὁρθῶς δὲ ἐκάλεσεν ἥδη αὐτοὺς βάκχους ὁ Stephani¹, καὶ πολλοὶ μετ’ αὐτόν, συμφώνως πρὸς τὸ χωρίον τοῦ Σχολιαστοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους (Ιππῆς στ. 409) «βάκχον ἐκάλουν . . . τὸν κλάδους οὓς οἱ μύσται φέρουσι». Οἱ μύρτοι ὧν σύμβολον τοῦ θανάτου καὶ ἥδου ἥτο καὶ τὸ κατ’ ἔξοχὴν σύμβολον τῶν μυστηρίων καὶ τῶν μυστῶν². Κατὰ ποῖον δὲ στάδιον τῆς μυήσεως ἔφερον αὐτοὺς ἀνὰ χεῖρας οἱ μύσται, δὲν παρεδόθη ἡμῖν. Τὸ γεγονός ὅμως ὅτι ἀπαντῶμεν αὐτοὺς εἰς χεῖρας τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῶν Διοσκούρων προσερχομένων ἵνα μυηθῶσι τὰ ἐν Ἀγρας (ἴδε κατωτέρω τὰ περὶ τῶν ἀγγείων Pourtalès καὶ Παντικαπαίουν) καταδεικνύει ὅτι ἡσαν κύριον τι σύμβολον τῆς ἐν Ἀγρᾳ μυήσεως. Πρὸς τούτοις δὲ τὸ γεγονός ὅτι οἱ βίκχοι ἀπαντῶσιν εἰς χεῖρας ἥρωος μέλλοντος νὰ προβῇ εἰς καθαρμοῦς ἐν τῷ Ἐλευσινιώ τοῦ ἀστεως καὶ δὴ καθαρμοὺς χρησιμεύοντας εἰς προπαρασκευὴν πρὸς μύησιν εἰς τὰ μεγάλα μυστήρια τῆς Δήμητρος (ἴδε κατωτέρω τὰ περὶ τῆς ὑδρίας τῆς Κύμης), ἀναμφίβολον καθιστᾶ, δι’ ἐμὲ τούλαχιστον, ὅτι πρόκειται περὶ κλάδων προκαθαρτικὴν ἔννοιαν ἔχοντων,

1. Compte rendu, 1859 σελ. 91, 7.

2. "Ίδε κατωτέρω σελ. 254 (46).

ἀκριβῶς δηλαδὴ ὡς νῦν αἱ ὅμοιαι ἐκ κλάδων βασιλικοῦ δέσμαι, δι' ὧν οἱ ἱερεῖς ἡμῶν ὁμοίους καθαίρουσιν, ἔξορκούσουσι καὶ ἀγιάζουσιν. Οὕτω νομίζω ὅτι καὶ ἡ χρῆσις αὐτῶν ἐπὶ τοῦ πίνακος ἡμῶν καὶ δὴ ἐν παραστάσει ἀναφερομένη εἰς τὰ ἐν Ἀγρας μυστήρια, ἄτινα ἐθεωροῦντο « ὁσπερ προκάθαρσις καὶ προάγνευσις τῶν μεγάλων »¹. εἶναι δεδικαιολογημένη, ὡς καὶ ἡ θέσις αὐτῶν ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχῇ τῆς μυήσεως, ἃς ζάριν προσέρχονται οἱ σεβίζοντες ἐν Ἀγρα, « ἐνθα τὸν καθαριμὸν τελοῦσι τοῖς ἐλάττοις μυστηρίοις »².

3) Ὁ « ὁμφαλὸς » ἥτοι ἡ Ἀγέλαστος πέτρα ἐν Ἀγρᾳ. — Ἀφοῦ δι πινακογράφος ἐδήλωσεν, ὡς εἰδομεν, διὰ μὲν τῶν ἀνθέων τὴν ἐποχὴν τοῦ ἔτους, διὰ τῶν βάκχων τὸ εἰδός τῆς μελλούσης μυστικῆς τελετῆς, διὰ τῆς Κόρης τὴν θεάν πρὸς τιμὴν τῆς ὁποίας ἥγετο ἡ ἑορτὴ καὶ τέλος διὰ τοῦ κενοῦ θρόνου τὴν κυρίαν θεότητα τοῦ ναοῦ, πρὸ τοῦ ὁποίου προσέρχονται οἱ σεβίζοντες, ἐπόμενον ἦτο νὰ ἀναμένωμεν ὅτι θὰ ἐζήτει νὰ δηλώσῃ σαφῶς καὶ τὸν τόπον ἐνῷ ἵδρυτο ὁ ναὸς οὗτος, ὡς ἐπραξει καὶ ἐν τῇ ἀνω σκηνῇ τοῦ πίνακος διὰ τοῦ κίονος τοῦ δηλοῦντος τὸν πρὸ τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ἐλευσίνος χῶρον.

Οὕτως ἐρχόμεθα εἰς ἔξήγησιν τοῦ ὑπὸ πάντων ακηθέντος « ὁμφαλοῦ », τοῦ ἐν τῷ κέντρῳ τῆς πρώτης τοῦ πίνακος σκηνῆς τεθέντος, πρὸς δήλωσιν — ὡς ὁρθάτα παρετήρησεν ἡδη ὁ κ. Rubensohn, — τοῦ τόπου ἔνθα συμβαίνει ἡ πρὸ ἡμῶν σκηνή.

Ο κ. Δραγούμης καλεῖ αὐτὸν « ὁμφαλὸν τῆς γῆς ». Ο δὲ κ. Rubensohn φρονεῖ ὅτι δηλοῖ τὴν Ἐλευσίνα καὶ δὴ « τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἰεροῦ τεμένους τῆς Ἐλευσίνος », ἐνῷ δ. κ. Σκιᾶς φρονεῖ ὅτι δηλοῖ « τὴν ἐν Ἐλευσίνι ἔδραν τοῦ παναρχαίου θεοῦ (Διονύσου;), δν ὑποκατέστησεν δ. Ἰακχος ». Παρατηρῶ ὅμως ὅτι οὗτοι οὐδεμίαν ἥδυνήθησαν νὰ προσαγάγωσιν ἀρχαίαν μαρτυρίαν καθ' ἣν εἴτε ὁμφαλός τις καὶ δὴ βακχικὸς ἢ δελφικὸς εὑρίσκετο ἐν Ἐλευσίνι καὶ μάλιστα ἐν τῷ ἰερῷ τεμένει, εἴτε ὅτι δ. Ἐλευσίς ἐθεωρεῖτο κέντρον τῆς γῆς. Ἐγὼ αὐτὸς εἰς μάτην ἀνεξήτησα ἐν ταῖς πηγαῖς τοιαύτην τινὰ μαρτυρίαν. Ο κ. Σκιᾶς ἵνα δικαιολογήσῃ τὴν ὑπαρξίαν ὁμφαλοῦ ἐν Ἐλευσίνι ἀποφαίνεται, ὡς εἴπομεν, ὅτι δηλοῖ « τὴν ἐν Ἐλευσίνι ἔδραν τοῦ παναρχαίου χθονίου

1. Σχολ. Ἀριστοφ. Πλούτ. 845.

2. Πολυζίνου V, 17.

θεοῦ (Διονύσου), ὃν ὑποκατέστησεν ὁ Ἱακχος» (σελ. 44), οὐδριοδρομῶν δὲ οὕτω πλησίστιος ἐπὶ τῆς ὑγρᾶς καὶ ἀνυπάρκτου βάσεως ταύτης δέχεται ὅτι ὁ ὄμφαλός «ἐκ πασῶν τῶν ἐλευσινιακῶν θεοτήτων προσήκει τῷ Ἱάκχῳ τῷ ἐν λέβητι ἐπὶ τοῦ τρίποδος ἐψηθέντι καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν τῷ Παρνασσῷ ταφέντι» (σελ. 28). Ἄλλὰ τότε ἀπορῶ πῶς δὲν θέτει τὴν σκηνὴν τοῦ πίνακος ἡμῶν ἐπὶ τοῦ Παρνασσοῦ ἀλλ' ἐν Ἐλευσῖνι, ἀφοῦ, ως καὶ ὁ κ. Fröhner¹ παρετήρησεν ἡδη, «Eleusis n'est pas en Phocide», εἶναι δὲ καὶ πασίγνωστον ὅτι ὁ Ἱακχος οὐδεμίαν ἔδραν λατρείας (ναὸν δηλαδὴ ἢ τι τοιοῦτον) εἶχεν ἐν Ἐλευσῖνι³, ἐνθα ἐθεωρεῖτο ἔνος ἐξ Ἀθηνῶν ἔρχομενος καὶ τάχιστα ἀπερχόμενος⁴.

Οἱ κ. κ. Rubensohn καὶ Σκιᾶς ἔξήτησαν πρὸς τούτοις νὰ ἀποδεῖξωσι καὶ δι' ἄλλων ἐλευσινιακῶν μνημείων τὴν ἐν Ἐλευσῖνι ὑπαρξίαν τοῦ ὄμφαλοῦ ως ἔδρας τοῦ Ἱάκχου-Διονύσου καὶ δὴ παρέπεμψαν εἰς τὰ ἔξῆς τρία μνημεῖα:

α) Τὸ μετὰ τοῦ πίνακος τῆς Νυννίου εἰδρεθὲν ἐν Ἐλευσῖνι μικρὸν τεμάχιον ἑτέρου πίνακος, ἐφ' οὗ πρὸ τῆς Δήμητρος εἰκονίζεται ὅμοιος «ὄμφαλός»⁵. Ἄλλ' ἐρωτῶ, τί τοῦ πίνακος τούτου ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἐπ' αὐτοῦ σκηνὴ ὑπόκειται ἐν Ἐλευσῖνι καὶ οὐχὶ ἄλλαχον, π. χ. ἐν Ἀγρᾳ, ἐν τῷ Ἐλευσινώ τοῦ ἀστεως ατλ.; Βεβαίως οὐδέν!

β) Τὴν εἰκόνα τῆς ἐκ Κρήτης ὑπ' ἀρ. 1443 ὑδρίας τοῦ ἡμετέρου Ἐθνικοῦ Κεντρικοῦ Μουσείου, ἐν ᾧ κατὰ Σκιᾶν (σελ. 28) «παρίσταται ὁ Διόνυσος καθήμενος ἐπὶ τοῦ ὄμφαλοῦ». Ἀπλοῦν ὅμως βλέμμα (ἴδε πίνακα IE') θὰ πείσῃ καὶ πάλιν τὸν ἀναγνώστην ὅτι ὁ Διόνυ-

1. La collection Tyszkiewitz, σελ. 7.

2. Kern. Ath. Mitth. 1891, 1 π.ξξ.

3. Furtwängler, Meisterwerke, 562 π.ξξ.

4. Foucart, Les grands mystères d'Eleusis p. 122 : A Eleusis, on n'a pas trouvé trace d'un culte rendu à Iacchos. Au contraire, une inscription fournit le preuve qu'il n'y possédait pas de temple — c'était donc un étranger dans la cité des mystères ; il y était accueilli seulement comme un hôte — c'était un simple δαίμων du cycle de Demeter ; c'était lui qui conduisait la procession (d'Athènes) ; peut-être ne fut-il, à l'origine, pas autre chose que la personnification du chant et du cri mille fois répété par le cortège (ιαχή). — Dans les auteurs classiques et dans les inscriptions, il n'est jamais identifié à Dionysos, etc.

5. Ἀρχ. Εφημ. 1901, σελ. 44, πίν. 2, Α.

σος δὲν κάθηται ἐπὶ τοῦ « ὁμφαλοῦ » τούτου, ἀλλ' ὅτι ὁ ὁμφαλὸς παράκειται τῷ Διονύσῳ ὡς καὶ τοῖς λοιποῖς θεοῖς τῆς εἰκόνος.

γ) Τὸ ἐν τῷ ὑπὸ Fröhner γραφέντι καταλόγῳ τῆς συλλογῆς Tyszkiewitz (πρόην Castellani) ἀπεικονισθὲν ἀγγεῖον, ἐφ' οὐ εἰκονίζεται Διόνυσος καθήμενος ἐπὶ ὁμφαλοῦ πρὸ τῆς Δήμητρος καὶ Κόρων (ἴδε ἐνταῦθα πίνακα I' B). Ἀλλὰ καὶ πάλιν παρατηρῶ πρῶτον μὲν ὅτι εἶναι ἀμφίβολον ὅτι ἡ ἔδρα ἐφ' ἣς κάθηται ὁ Διόνυσος εἶναι ὁ δελφικὸς ὁμφαλός, ἀφοῦ ἐλλείπει τὸ κύριον τοῦ ὁμφαλοῦ τούτου χαρακτηριστικόν, τὸ δικτυωτὸν πλέγμα, δεύτερον δὲ ὅτι οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον σημεῖον δεικνύει ὅτι πρόκειται περὶ σκηνῆς ἀγομένης ἐν Ἐλευσῖνι καὶ οὐχὶ ἐν τῷ Ἐλευσινώ τῶν Ἀθηνῶν, ὡς ἡμεῖς θέλομεν ἀποδεῖξει κατωτέρῳ ἐν τῷ περὶ τοῦ ἀγγείου τούτου κεφαλαίῳ.

Νῦν δικαίως ἐρωτᾶται καὶ τὸ ἔξῆς. Εἶναι βέβαιον ὅτι τὸ ἐπὶ τοῦ πίνακος ἡμῶν εἰκονιζόμενον λευκὸν ἀντικείμενον παριστᾶ ὁμφαλόν; Ἐγὼ τούλάχιστον μεγάλως ἀμφιβάλλω, διότι καὶ τὸ ὄψιενδῶς χαρακτηρίζον τὸν ὁμφαλὸν πλεκτὸν ἐπίθημα δὲν ὑπάρχει ἐπ' αὐτοῦ καὶ τὸ σχῆμα αὐτοῦ δὲν ἔχει τὸ πρὸς τὸ δέξιν ἡμίτομον τοῦ φοῦ ἀκριβῶς προσομοιάζον σχῆμα τῶν βεβαίων δελφικῶν ὁμφαλῶν τῶν ἀπαντώντων ἐπὶ μνημείων τῆς αὐτῆς ἐποχῆς (τοῦ Δ' Π. Χ. αἰῶνος). Ἀπ' ἐναντίας ἡ σύγκρισις αὐτοῦ πρὸς τὸν « ὁμφαλὸν » τοῦ ἐτέρου ἔξ Έλευσῖνος πίνακος, ἐφ' οὐ τὸ ἄνω μέρος αὐτοῦ εἶναι (ἄν δὲν ἀπατᾷ ἡμᾶς ἡ ὥραιά εἰκὼν τῆς Ἀρχαιολ. Ἐφημερίδος) ἐπίπεδον καὶ βωμοειδές, ἢτοι σχῆμα ἀνήκουστον δι' ὁμφαλόν, πρὸς δὲ ἡ σύγκρισις πρὸς τὸν ἔξ ἀκατεργάστου βράχου ὁμφαλοειδῆ πως βωμὸν ἔξ ἀργῆς πέτρας, τὸν ἀντικαθιστῶντα τὸν « ὁμφαλὸν » ἡμῶν ἐπὶ τῆς ἐκ Ψώμης ὀστεοδόχου ὑδρίας, ἡς αἱ παραστάσεις ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐν Ἀγραις μύησιν τοῦ Ἡρακλέους (ἴδε κατωτέρῳ τὸ σχετικὸν κεφάλαιον καὶ πίν. IC'), ἐμβάλλοντιν ἡμῖν τὴν σκέψιν ὅτι ἵσως πρόκειται καὶ ἐνταῦθα μᾶλλον περὶ τοιούτου τινὸς ἐκ πέτρας παναρχαίου βωμοῦ, εἰκονιζομένου ἐπὶ τοῦ πίνακος ἡμῶν περιαλειμμένου, κεκονιαμένου καὶ λελευκωμένου, ὃς γνωρίζομεν ὅτι ἐγίνετο ἀκριβῶς ὑπὸ τῶν ἐπιστατῶν τῶν Ἀθηναϊκῶν Ἐλευσινίων¹,

1. Ἐφημ. Ἀρχαιολ. 1883, σελ. 114. B. 4. « ἴὸν βωμὸν τοῦ Πλούτιωνος περιαλειμμέναι καὶ κονιᾶσαι καὶ λευκᾶσαι καὶ τοὺς βωμοὺς τοῖν θεινοῖν μισθωτῇ Σύρῳ Ἀλωπεκῆσι οἰκοῦντι ».

χάριν προφανῶς τῶν τελετῶν ἔκείνων, ὃν μία καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ πίνακος τῆς Νυννίου εἰκονιζομένη ἔσοτή, ἢν ἄλλως δηλοῖ καὶ τὸ ἐπὶ τοῦ ὑπὸ ἔξετασιν ἀντικειμένου στέμμα. Ἀλλως τε περιάλειψις, κονίασις καὶ λεύκωσις, τὰ σημαίνοντα τὸ σοεῖνασμα, γιαγλὶ καὶ ἀσπρισμα τῶν νῦν διμοίας ἐργασίας ἐκτελούντων χειρωνάκτων, εἶναι ἀκριβῶς ἔκεινα ἀτινα ἀπητοῦντο ἵνα βωμὸς ἐξ ἀργοῦ ἢ ἀργῶν λίθων μεταβληθῇ εἰς κανονικῶς ὅμφαλοειδῆ βωμόν, οἷος δὲπὶ τοῦ πίνακος ἡμῶν.

Αὐτὴ ἡ πρὸς ὅμφαλὸν διμοιότης αὐτοῦ δὲν ἐμποδίζει τὴν σκέψιν ταύτην, ἀφοῦ καὶ αὐτὸς ὁ δελφικὸς ὅμφαλος οὐδὲν ἄλλο ἥτο ἢ «λίθος λευκός»², «βουνὸς Τοξίου»³, ἐπέχων τόπον θρόνου, βωμοῦ καὶ ἐπιτυμβίου πετρώματος⁴. Ἐπιβάλλεται ἄρα ἡμῖν ἡ ἔρευνα, μήπως ἐν Ἀγρᾳ ὑπῆρχε περίφημός τις πέτρα ἢ βωμὸς τοιοῦτος τις, δυνάμενος νὰ καταστήσῃ εὐλογὸν τὴν ἐπὶ τοῦ πίνακος παρουσίαν τοῦ ἀντικειμένου ἡμῶν ὡς κατ' ἔξοχὴν τοπικοῦ χαρακτηριστικοῦ αὐτῆς.

Τὰ μικρὰ μυστήρια ἥγοντο ἐν τῇ «ἔξω τῆς πόλεως τῶν Αθηνῶν»⁵ «διαεῖσπι τὸν Εἴλισσόν»⁶ χώρᾳ ἢ χωρίῳ τῷ «πρὸς τῷ Ἰλισσῷ»⁷ ἢ «παρὰ τὸν Ἰλισσόν»⁸ ἢ «παρ’ Ἰλισσοῦ μυστικαῖς ὅχθαις»⁹ καὶ δὴ «παρὰ τὸ νῦν Ὁλυμπιεῖν», ἀφ’ οὗ ἐχωρίζετο μόνον διὰ τοῦ «Κρονίου τεμένους»⁹, ἥτοι τῆς περιοχῆς τοῦ ναοῦ τοῦ ἐσχάτως ὑπὸ τοῦ κ. Σκιᾶ ἀνασκαφέντος πρὸς νότον τοῦ Ὁλυμπιείου, ἀκριβῶς ὑπεράνω τῆς Β. ὅχθης τοῦ Ἰλισσοῦ¹⁰. Ἐχωρίζετο ἄρα ἡ Ἀγρα ἀπὸ τοῦ Κρονίου τούτου τεμένους ὑπὸ τῆς κοίτης τοῦ Ἰλισσοῦ, ὡς καὶ τὸ «διαβᾶσι τὸν Εἴλισσὸν» τοῦ Παυσανίου (ἐ. ἀ.) δεικνύει ὅτι κατεῖχε τὴν νοτίαν ὅχθην αὐτοῦ, ἥτοι τὸν ὑπὲρ τὴν Ἄγιαν Φωτεινὴν πετρώδη λό-

1. Παυσαν. X, 16. 3.

2. Ἡσυχίου ἐν λ. Τοξίου βουνός.

3. Varro de l. l. VI, 84. Πιέλ. Lobeck, Aglaoph. 1003.— Preuner, Hestia-Vesta 128 κ. ἔξ.

4. Σουΐδας ἐν λ. Ἀγρα. — Bekker, Anekd. I, 326, 24.

5. Παυσαν. I, 19, 6.

6. Εὔσταθ. εἰς Ἰλιάδ. Β', 361, 36. — Σουΐδας ἐν λ. Ἀγρα.

7. Πολυαρίου V, 17.

8. Ἰμερίου Ἐκλ. X, 17.

9. Bekker, Anekd. I, 373, 20.

10. Πρακτικά Ἀργ. Ἐταιρ. 1893 σελ. 130 κ. ἔξ. — Λ. Σκιᾶ, Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἀθηναϊκὴν τοπογραφίαν, σελ. 16.

φον, δστις ἐκαλεῖτο πάλαι *"Αγραί"* ἢ δρυότερον *"Αγραί"*, ἐξ οὗ καὶ τὰ αὐτόθι τελούμενα μυστήρια ἐκαλοῦντο κυρίως «τὰ πρὸς *"Αγραν"*» ἢ «τὰ ἐπὶ *"Αγραί"*» ἢ «ἐν *"Αγρασ"*», *"μικρὰ"* δὲ μόνον κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὰ ἐν *"Ελευσίνῃ*, ἅτινα βραδύτερον προσφειώθησαν οἱ Ἀθηναῖοι.

Ἡ *"Αγραί"* ἀπετέλει λόφον, Ἐλικῶνα πρότερον καλούμενον², οὗ τὴν θέσιν κατώρθωσαν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω ἀρχαίων μαρτυριῶν νὰ ἀναγνωρίσωσιν ἐπακριβῶς οἱ νεώτεροι τοπογράφοι, ταυτίσαντες αὐτὸν πρὸς τὸν διμφαλοειδῆ καὶ βραχώδη λόφον τὸν ὑψούμενον ἀπὸ τῆς ἐπὶ τοῦ Ἰλισοῦ γεφύρας τοῦ νῦν Νεκροταφείου μέχρι τοῦ λόφου τοῦ Ἀρδηττοῦ ὑπὲρ τὴν νοτίαν ὅχθην τοῦ Ἰλισοῦ³.

Ἐπὶ τοῦ μέσου τοῦ λόφου τούτου, ὑπεράνω τῆς ἀποτόμου ὅχθης τοῦ Ἰλισοῦ, ἐν θέσει πρὸ τῆς ὁποίας ἐκτείνεται πρὸς βορρᾶν λαμπρὰ θέα, ἐσφῆτο σχεδὸν δλοσχερῶς μέχρι τοῦ 1778 ἀρχαίος ναὸς Ἰωνικοῦ ὁυμοῦ, ὁρθῶς ὑπὸ τῶν πλείστων πρὸς τὸν ναὸν τῆς ἐν *"Αγραί Δῆμητρος ταυτιζόμενος*, μεταπεποιημένος δὲ ἀπὸ τῶν πρώτων αἰώνων τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς *ναὸν τῆς Θεοτόκου* καὶ καλούμενος ἀνέκαθεν ὑπὸ τε τῶν ἐγγωρίων καὶ τῶν πρώτων περιηγητῶν τῶν νεωτέρων χρόνων «Παναγία εἰς τὴν Πέτραν», «S. Virgo Saxana», «Panagia Petriotissa», «Templum Panagiae et Petri», «Πετρίτη ναός», «St. Marie Petritée»⁴. Τὸ τελευταῖον ἐπίθετον μεταφράζει ὁ ἀριστος γνώστης τῶν τουρκοκρατουμένων Ἀθηνῶν Πιττάκης διὰ τοῦ pierre blanche, οὐχὶ βεβαίως ἀνευ λόγου, εἰ καὶ ἀγνώστου ήμεν.

Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ἐλειτούργησαν ἐν ἔτει 1674 οἱ μετὰ τοῦ Νοαντέλ έλθόντες καθολικοί, οἱ ἐγχώριοι δρυόδοξοι ἐγκατέλιπον αὐ-

1. Παυσανίας, Εὔσταθιος καὶ Bekker, Anecdota, ἔ. ἀ. — C. I. A. 200 e. f.
2. Bekker, Anecd. I, 326, 24.

3. Lolling, Topographie von Athen ἐν Müller's Handb. d. kl. Altert. III, σελ. 324. Ως πρὸς τὸ σγῆμα τοῦ λόφου ἦδε Leake, Topographie von Athen Taf. II.

4. A. Mommsen, Athenae Christianae σελ. 57 κ.εξ., ἔνθα πάσσαι αἱ ἀρχαιότεραι μαρτυρίαι. — Ἔδε καὶ Νερούτσου Χριστιανικαὶ Ἀθηναὶ (Δελτίον τῆς Ἰστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρίας, τόμ. Γ', 1889). — Δ. Καμπούρογλου Ἰστορία τῶν Ἀθηνῶν, τόμ. Α', σελ. 115, τόμ. Β', σελ. 269. — Σκιτζ., Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἀθηναϊκὴν τοπογραφίαν, Ἀθῆναι 1894 σελ. 10. — Ο αὐτὸς ἐν Πρακτ. Ἀρχαιολ. Ἐταιρ. 1897 σελ. 75 θεωρεῖ τὸ ὄνομα Παναγία Πετριτή (γρ. Πετρωτή) ὡς προεργάμενον «ἀναμφισβόλως ἐκ τοῦ ὄντος τοῦ ιδιοτήτου τινὸς τῶν αὐτόθι γηπέδων». Ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι πανάρχαιον, οἱ δὲ ιδιοκτῆται οἰκοπέδων νεώτερον τι χρῆμα.

τὸν ὡς μιανθέντα, οἵ δὲ Τοῦρκοι, παρημελημένον εὑρόντες, δλοσχερῶς κατέστρεψαν ἐν ἔτει 1778. Μόνον δὲ ἐπὶ τῆς βραχώδους πέτρας ἐφ' ἧς ἔκειντο μέχρι πρό τινος τὰ λείφανα τῶν θεμελίων τοῦ ναοῦ τούτου, ἐσώζετο καὶ συνετηρεῖτο, μέχρι πρὸ δὲ λίγων ἐτῶν, ἐν κόγχῃ τοῦ βράχου εἰκὼν καὶ λυχνία τοῦ Ἀγίου Πέτρου, λατρευομένου αὐτόθι μετὰ τῆς Παναγίας (ἔξι οὖ βεβαίως καὶ *Templum Panagiae et Petri*) πιθανῶς ἀπὸ παλαιοτάτων χρόνων, κατ' ἀνάμνησιν ἵσως τῆς ὁήσεως τοῦ Χριστοῦ «Σὺ εἰ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν»¹. Τὴν εἰκόνα ταύτην ἀφήρεσεν δὲ οἰκοδομήσας τὴν νῦν κατέχουσαν τὴν θέσιν ταύτην οἰκίαν Βασιλείου Βασιλάκης ἐμποροράπτης, καθ' ἄ μὲ ἐπληροφόρησεν δὲ νῦν ἐνοικιαστῆς τῆς οἰκίας παντοπώλης. Καὶ δὲ πρὸ τῆς ἀνοικοδομήσεως τῆς οἰκίας τούτης ἀνασκάψας τὰ θεμέλια τοῦ ἀρχαίου τούτου ναοῦ κ. Σκιᾶς² λέγει ὅτι «οἱ νῦν ἰδιοκτῆται τοῦ γηπέδου ἀπὸ μαχροτάτου χρόνου κατέχοντες αὐτὸ δικαιούσιν ἐκ παραδόσεως ὅτι αὐτόθι ὑπῆρχεν ἐκκλησία ἥ μοναστήριον τοῦ Ἀγίου Πέτρου».

'Ἐν δὲ τῷ εἰς τὸν ναὸν τῆς Παναγίας εἰς τὴν Πέτραν ἀναφερομένῳ γνωστῷ χωρίῳ τοῦ πρὸ τῆς Τουρκοκρατίας ἀλλὰ μόλις κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα γράψαντος ἀνωνύμου τῆς Βιέννης³: «ἐκεῖ ἐστὶ καὶ ἡ Νεάκρουνος πηγὴ ἥ Καλλιρρόη, εἰς ἣν λουόμενος δὲ δοὺς ἀνήρχετο εἰς τὸ τέμενος τὸ τῆς ΗΠΑΣ λεγόμενον καὶ προσηγέτο, νῦν δὲ μετεποιήθη εἰς ναὸν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου ὑπὸ τῶν εὐσεβῶν», παράδοξον μοὶ φαίνεται, πῶς δὲ χριστιανὸς δοὺς παρίσταται προσευχόμενος ἐν ναῷ ἐθνικῷ, τῆς Ἡρας, ἀφοῦ μάλιστα καὶ οὐδεὶς ναὸς τῆς θεᾶς ταύτης ἀναφέρεται ἐν Ἀγρᾳ. Διὰ τοῦτο εἰκάζω ὅτι τὸ τῆς ΗΠΑΣ τοῦ ἀνωνύμου ἐγεννήθη ἐκ παρανοήσεως ἥ δευτέρας ἀντιγραφῆς τοῦ ΑΓΡΑΣ ἥ ΠΕΤΡΑΣ. 'Ο τρόπος καθ' ὃν ἐγράφοντο τὰ χειρόγραφα τοῦ 15ου αἰῶνος, ἵδια δὲ αἱ παρόμοιοι ἀνακρίβειαι καὶ παρανοήσεις αὐτοῦ τοῦ τοῦ ἀνωνύμου τῆς Βιέννης⁴ ἐπιτρέπουσι τὴν εἰκασίαν ταύτην.

1. Εὐαγγ. κατὰ Ματθ. 16, 18. 2. Πρακτικὰ Ἀρχ. Ἐταιρ. 1897 σελ. 75.

3. L. Ross, *Anonymi Viennensis descriptio urbis Athenarum*, Wien 1840 σελ. 10 (= Bd. XC der Jahrbücher der Litteratur). — Leake, *Topographie v. Athen* σελ. 346. — Δ. Καμπουρόγλου, *Μνημεῖα Ἀθηνῶν* σελ. 73.

4. 'Ἐν τῷ πανομοιοτάπιῳ τοῦ χειρογράφου τούτου, ὅπερ εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μοὶ πέμψῃ προφρόνως δὲ ἐν Βιέννη ὑφηγητὴς κ. S. Mekler, ἀναγινώσκεται σαφῶς «ἡρας».

Ἡ κατέχουσα τὸν λόφον συνοικία καλεῖται καὶ νῦν Πετρότης καὶ Πετρομενέηνα (ύπὸ τῶν ἀπλουστέρων ἡ ἀστείων Παντρεμενέηνα). Τὸ τελευταῖον ἵσως εἶναι παραφθορὰ πηγάσασα ἐξ ἀρχαίας λέξεως Πετροτέμενος (πβλ. τὰ πετροσέλινον, πετρολάπαθον, πετροκόραξ κτλ.).

Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ λόφου τῆς Ἀγρας ἔκειτο καὶ ἄλλη (;) χριστιανικὴ ἐκκλησία καλουμένη «Σταυρωμένος Πέτρος»¹. Αραιόβως δὲ ὑποκάτω τῆς Παναγίας εἰς τὴν Πέτραν, ἐπὶ τῆς νησῖδος ἣν σχηματίζει ὁ Ἰλισός, σώζονται τὰ ἐρείπια μεγάλου ἀρχαίου βυζαντιακοῦ ναοῦ, ὃν οἱ περίοικοι καλοῦσι καὶ νῦν Ἀγιον Πέτρον ἢ Ἀγιον Φράγκον, πολλοὶ δὲ θεωροῦσιν ὡς τὴν ὑπὸ τῶν Φράγκων δυναστῶν τῶν Ἀθηνῶν οἰκοδομηθεῖσαν ἐκκλησίαν τοῦ ἴδιαζοντος αὐτοῖς Ἀγίου Πέτρου². Αὐτὸς ὁ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου τῆς Ἀγρας λατρευόμενος Ἐλικώνιος Ποσειδῶν (ἴδε κατωτέρῳ σελ. 245 (37)) ἐκαλεῖτο, ἐν Θεσσαλίᾳ τούλαχιστον, Πετραῖος.

Ταῦτα πάντα ἐμβάλλουσιν εἰς σκέψιν τὸν γνωρίζοντα, μετὰ πόσης ἐπιμονῆς διετήρησεν ὁ θαυμάσιος λαὸς ἥμῶν τὰς ἀρχαίας τῶν τόπων δόνομασίας καὶ πῶς πρὸς ταύτας προσήρμοσε τοὺς μᾶλλον ἀρμόζοντας ἅγιους, μήπως εἶναι ἀρχαῖον τὸ τόσον ἐπιμόνως ἐν σχέσει πρὸς τὸν λόφον τῆς Ἀγρας ἀναφερόμενον ὅνομα Πέτρα, ἀφοῦ μάλιστα αὐτὸ τὸ ὅνομα Ἀγρα συγγενεύει γλωσσικῶς πρὸς τὸ Πέτρα (πβλ. τὸ ὅνομα τοῦ γείτονος χώρου Κυνόσαργες), πέτρα δέ τις σχετίζεται πρὸς τὴν λατρείαν τῆς Δήμητρος καὶ δὴ ὡς πρὸς τὴν ὑπ' αὐτῆς ἀνάκλησιν τῆς Κόρης³. Ἡδη ὁ κάλλιστος γνώστης τῶν χριστιανικῶν Ἀθηνῶν Νερούτσος (ε. ἀ.) ἐξέφρασε τὴν σκέψιν ὅτι ἡ ὑπὲρ τὴν Καλλιρρόην τοῦ Ἰλισοῦ Παναγία εἰς τὴν Πέτραν «ὑπενθυμίζει τὴν Δήμητρα καθημένην ἐπὶ τῆς Ἀγελάστου Πέτρας παρὰ τὴν Καλλίχορον κρήνην τῆς Ἐλευσῖνος». Ἡ σκέψις δ' αὕτη δὲν εἶναι ἵσως μόνον εὐφυής, ὡς νομίζει ὁ θεωρῶν αὐτὴν ὅλως ἀπίθανον κ. Δ. Καμπούρο-

1. A. Mommsen, Ath. Christ. I. 2. — Leake, Topogr. von Ath. σελ. 212. — Pittakīs, Ant. Ath. p. 195.

2. Καμπούρογλου, Ἰστορ. τῶν Ἀθην. B', 298 κ.εξ. Τὸ σπουδαιότατον καὶ ἄξιον ἀνασταχῆσις οἰκοδόμημα τοῦτο, ἡ μεγίστη τῶν ἐν Ἀθήναις ἐκκλησιῶν, εἶναι, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ βυζαντινολόγου κ. Κωνσταντοπόλου, πολὺ ἀρχαιότερον τῆς Φραγκοκρατίας.

3. Παυσαν. I, 43, 2, ἔνθα τὰ περὶ τῆς Ἀνακλήθρας πέτρας τῶν Μεγαρέων.

γλους (τόμ. Β', σελ. 280), ἀλλ' ὥσως μάλιστα εἶναι δρυθοτέρα ἢ ὅσον ἔνόμισεν αὐτὸς οὗτος ὁ μακαρίτης Νεροῦτσος.

'Αληθῶς ἡ περίφημος *"Αγέλαστος πέτρα τοποθετεῖται κοινῶς ὑπὸ πάντων ἐν Ἐλευσῖνι"*. Ο κ. Rubensohn μάλιστα ἐν τῇ ὠραίᾳ περὶ αὐτῆς μελέτη, ἦν ἐσχάτως ἐδημοσίευσε², φρονεῖ ὅτι ἀνεκάλυψεν αὐτὴν ταύτην τὴν *'Αγέλαστον πέτραν* ἐν Ἐλευσῖνι, ἡτις εἶναι κατ' αὐτὸν ὀλόκληρος ὁ ὑπὲρ τὸ Καλλίχορον φρέαρ βραχώδης λόφος, ἀκριβῶς ἐκεῖνος ἐφ' οὗ ἔκειντο τὰ κύρια τῶν ἱερῶν τῆς Ἐλευσῖνος καὶ αὐτὸν τὸ ὑπὸ τὸν βράχον σπήλαιον τοῦ Πλούτωνος.

Πρὸς ἡνὶ ἔξετάσωμεν τὸ ζήτημα τοῦτο, παρατηροῦμεν ὅτι ἡ ὑπαρξία τῆς *'Αγελάστου πέτρας* ἐν Ἐλευσῖνι, καὶ ἐν ἡνὶ περιπτώσει ἦτο βεβαία, οὐδόλως σημαίνει ὅτι *'Αγέλαστος πέτρα* δὲν ὑπῆρχε καὶ ἐν *'Αγρῷ*, ἀλλὰ μάλιστα ἐνδεικνύει τὸ ἐναντίον.

'Αληθῶς γενική τις σύγκρισις τῆς *"Αγρας πρὸς τὴν Ἐλευσῖνα δεικνύει, εἰς τὸν μετ' ἐπιστασίας μελετῶντα, ὅτι ἡ *'Αγρα* οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἡ ἀρχαία *'Ελευσίς τῶν *'Αθηνῶν**, ἡτοι διό τόπος ἐν φοῖ οἱ *'Αθηναῖοι* ἐτέλουν τὰ Δημητριακὰ μυστήρια πρὸς ἡνὶ *'Ελευσίς προσαρτημῆς* εἰς τὸ κράτος αὐτῶν, διότε χάριν πλείονος λαμπρότητος καὶ διαρκείας τῆς πομπῆς τοῦ *'Ιάκχου* μετετέθησαν αἵ τελεταὶ αὐτῶν εἰς *'Ελευσῖνα*, ἡς τὰ μυστήρια ἐκλήθησαν ἔκτοτε μεγάλα ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἐν *'Αγρῷ*, ἀτινα, συμφώνως πρὸς τὸ συντηρητικὸν πνεῦμα τῆς ἀρχαίας λατρείας μὴ καταργηθέντα ἀλλὰ πρὸς τὰ τῆς *'Ελευσῖνος* συνδυασθέντα ὡς προπαρασκευαστικά, ἐκλήθησαν μικρά, ἐνῷ ἐν ἀρχῇ, ὅτε δηλαδὴ ἡ *'Ελευσίς* δὲν ἀνῆκεν εἰς τοὺς *'Αθηναίους*, οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ αὐτὰ ταῦτα τὰ βραδύτερον μεγάλα κληθέντα καὶ ἐν *'Ελευσῖνι ἀγόμενα.**

Καταπληκτικὴ δ' αὐτόχρημα, καὶ βεβαίως εἰς πανάρχαιόν τι καὶ διλοις ἀγνωστον ἡμῖν πρωτότυπον (Κρητικὸν ἴσως) ἀναγομένη, εἶναι ἡ μεταξὺ τῶν *'Ελευσινίων τῆς *'Αγρας* καὶ *'Ελευσίνος* διμοιότης³.*

1. *'Ex τῶν νεωτάτων ἀναφέρω τοὺς κ. X. Τσούνταν* (*'Αρχ. Ἔφημ. 1883 σελ. 132*) καὶ Foucart, *Les grands mystères d'Eleusis* σελ. 129.

2. Demeter auf der *'Αγέλαστος Πέτρα*; Ath. Mittb. 1899 (XXIV) σελ. 46-54.

3. Πέλ. ὅσα περὶ τούτου ὄρθως ἦδη παρετήρησεν ὁ Mommsen ᷂. ἀ. σελ. 414. Βραδύτερον θὲν ἴδωμεν ὅτι τὸ αὐτό συμβαίνει καὶ διὰ τὸ ἐν ἀστεῖ *'Ελευσίνιον* καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ἄλλων *'Ελευσινίων τῆς *'Ελλάδος**.

‘Ως λόφος βραχώδης καὶ σπηλαιώδης εἶναι ἡ Ἀγρα, οὗτω καὶ ἡ Ἐλευσίς¹.

‘Ως ὑπὸ τὴν Ἀγραν ὁέει δὲ Ἰλισός ποταμὸς ἔχων ἐν τῇ κοίτῃ αὐτοῦ τὴν περίφημον Καλλιρρόην κρήνην, οὕτω καὶ ὑπὸ τὸν ἰερὸν βράχον τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσίνος ἔρρεε δὲ Κηφισός ποταμὸς ἔχων ἐν αὐτῇ τῇ κοίτῃ του τὸ περίφημον Καλλίχορον φρέαρ².

Πρὸν ἡ καταλάβῃ τοὺς χώρους τούτους ἡ Δημήτηρ ἀνῆκεν ὁ μὲν τῆς Ἀγρας Ἀρτέμιδι τῇ Ἀγροτέρᾳ «τῇ ἐκ Δήλου ἐλθούσῃ»³, ἐνίστεται Ἐλλειθυία (Ἀρτέμιδι) καλουμένη⁴, ἦτοι τῇ λοχείᾳ καὶ κουροτρόφῳ θεῷ ἥτις ἄλλως ἐκαλεῖτο Ἐλλειθεία, Ἐλλειθυία, Ἐλλειθία, Ἐλευθώ, Ἐλευσία καὶ Ἐλευσινία⁵, ὃ δὲ τῆς Ἐλευσίνος (ἥς τὸ ὄνομα παρηγόνοι οἱ ἀρχαῖοι ἐκ τῆς ἐλεύσεως τῆς Δήμητρος) ἀνῆκεν ἐπίσης τῇ Ἐλευσινίᾳ θεῷ ἥτοι Ἀρτέμιδι, ἥς δὲ ναὸς κατέχει ἀκριβῶς τὸν πρὸ τῶν προσυλαίων τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσίνος τεμένους χῶρον τῆς Προσυλαίας δὲ καλουμένης, ὡς προστάτιδος τῶν πυλῶν, προθύρων καὶ δδῶν⁶.

‘Ως ἐν Ἐλευσίνι ἡ Ἀρτέμις ἦτο γείτων τοῦ Ποσειδῶνος⁷, οὕτω τὴν πορφήν τοῦ ἱεροῦ λόφου τῆς Ἀρτέμιδος τῆς Ἀγρας τοῦ ἐν παναρχαίοις χρόνοις Ἐλικῶνος καλουμένου, κατεῖχεν ἡ ἐσχάρα Ποσειδῶνος τοῦ Ἐλικωνίου⁸.

1. “Ἄξιον σημειώσεως ἐνταῦθα εἶναι ὅτι καὶ τὰ δύο ἔτερα ἵερά τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος ἀπίνα ἀναφέρει δὲ Ὁμηρικὸς ὑμνος εἰς Δήμητραν, ἣτοι τὸ τοῦ Ἀντρῶνος καὶ τὸ τῆς Πάρου ἔκεινον ἐπὶ ὅμοιων λόφων. Τὸ πρῶτον γαρακτηρίζουσι ταφῶς; αἱ δύο μόναι ἀλλὰ γραφικώταται λέξεις δι’ ὅν δὲ ποιητὴς μνημονεύει Ἀντρῶνα τὸν Πετρήνεια. (Περὶ τῆς θέσεως τοῦ Ἀντρῶνος ἓδε Pauly - Wissowa, Encycl. I, σελ. 2642). Περὶ τοῦ ἐν Πάρῳ δὲ Ἡρόδοτος λέγει (6, 134) «τὸν δὲ (Μιλιαδῆν) ἀπικόμενον ἐπὶ τὸν κολωνὸν τὸν πρὸ τῆς πόλεως ἔνοτα ἔρκος θεομοφόρου Δήμητρος ὑπερθόρεεν». Ὁμοίως ἔκειτο καὶ τὸ παρὰ Virgil, Aen. 2, 713 περιγραφόμενον ἴερόν τῆς Δήμητρος: est urbe egressis tumulus templumque vetustum | desertae Cereris iuxtaque antiqua cypressus | religione patrum multos servata per annos. Τοιαύτη καὶ ἡ θέσις πάντων τῶν γνωστῶν ἐμόι λοιπῶν ἐλληνικῶν Ἐλευσινίων. “Ιδε κατωτέρω καὶ τὰ περὶ τῆς θέσεως τοῦ ἐν ἄστει Ἐλευσινίου.

2. Σκιᾶς ἐν Πρωτ. Ἀρχ. Ἐταιρ. 1897 σελ. 105-107.

3. Παυσαν. 1, 19, 6.

4. Bekker, Anecd. I, 327. — Wachsmuth, Stadt Athen. I, 225. — Furtwängler, Ath. Mitth. III, S. 197.

5. Preller-Robert Gr. Myth. 319, 519.

6. Πέλλα. Preller-Robert σελ. 322, 5. 7. Παυσαν. I, 38, 6.

8. Bekker Anecd. I, 327. «Τῷ δὲ ὅχθῳ πάλαι ὄνομα τούτῳ, δις νῦν Ἀγρα καλεῖται, Ἐλικών. Καὶ ἡ ἐσχάρα τοῦ Ποσειδῶνος τοῦ Ἐλικωνίου ἐπ’ ἄκρου». Φρονῶ ὅτι

‘Ως ἐν Ἐλευσῖνι ἡ Δημήτηρ ἔλατρεύετο ὡς ὅμόβωμός καὶ κυρίως μήτηρ τῆς Κόρης, οὕτω καὶ ἐν Ἀγρᾳ εἶχε σύνναον τὴν Κόρην (ἴδε ἀνωτέρῳ) καὶ κυρίως *Μήτηρ* ἐκαλεῖτο¹.

‘Ως ἐν Ἐλευσῖνι εἶχε πανάρχαιον ἱερὸν (σπήλαιον) δὲ θεὸς τῶν νεκρῶν Πλουτών, οὕτως δὲ πέραν τοῦ Ἰλισοῦ χῶρος τῆς Ἀγρας ἐπεῖχε καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἔτι ἐπέχει θέσιν τόπου Ἡλυσίου (*ἥλυσις* = ἔλευσις) ἀφιερωμένου τοῖς νεκροῖς, ἦτοι Πλουτωνείου. Τοῦτο ὡς πρὸς τὴν Ἀγραν ἐνδεικνύει δὲ ἀττικὸς μῦθος, καθ’ ὃν τὰ μυστήρια ἐκλήθησαν τὸ πρῶτον (δηλαδὴ τὰ ἐν Ἀγρᾳ) «ἀπὸ Μνοῦντός τυνος ἀττικοῦ, δν ἐν κυνηγίῳ (δηλαδὴ ἐν ἄγρᾳ) διαφθαρῆναι λέγεται», καὶ ἡ δοξασία τῶν ἀρχαίων ὅτι τὰ ἀττικὰ καὶ ἔλευσινιακὰ μυστήρια ἥσαν «ἐπιτύμβιοι τυμαὶ» καὶ «συνελόντι φάναι, φόνοι καὶ τάφοι», διὸ καὶ οἱ ἵερεις «προσεπιτερατευόμενοι τῇ συμφορῷ ἀπηγόρευον διόρριζον σέλινον (ἥτοι τὸ φυτὸν τῶν νεκρῶν) ἐπὶ τραπέζης ιθέναι»². Τοῦτο δὲ ἔρμηνεύει, νομίζω, καὶ τὸ γεγονός ὅπερ ἐξέπληξεν ὡς «περιεργότατον καὶ ὅλως ἀπροσδόκητον» τὸν ἀνασκάψαντα τὸν ἐν Ἀγρᾳ ναὸν τῆς Δήμητρος (ἥτοι τῆς Παναγίας ‘τὴν Πέτραν) κ. Σκιᾶν. Ἐνῷ δηλαδὴ εἶναι γνωστὸν τὸ ἔθος τῶν ἀρχαίων νὰ μὴ ἐπιτρέπωσι ταφὴν κοινῶν νεκρῶν ἐν ἱεροῖς, ὅλος δὲ ἀμέσως πέριξ τοῦ ναοῦ τούτου ἱερὸς χῶρος εὐρέθη κατεχόμενος ὑπὸ συστήματος πολυαριθμοτάτων τάφων, ἔξ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ σχεδίου συγχρόνως ἐν τοῖς τελευταίοις ὁμαϊκοῖς χρόνοις κατασκευασμέντων, τόσον δὲ συναφῶς ἀλλήλοις καὶ γεωμετρικῶς διατεθειμένων, ὥστε δὲ κ. Σκιᾶς ὑπέθεσεν ὅτι οἱ νεκροὶ ἥσαν τεθαμμένοι «κατὰ φυλάς»³. Τὸ παράδοξον τοῦ πράγματος τούτου γίνεται ἵσως εὐλογὸν ἀν δεχθῶμεν ὅτι δὲ χῶρος τῆς Ἀγρας ἦτο Πλουτώνειος καί, ὡς τὸ Πλουτώνειον ἄντρον τῆς Ἐλευσῖνος, εἴσοδος τοῦ Ἄδου⁴. Οὕτω

τὴν θέσιν τῆς «ἐπ’ ἄκρου» τοῦ λόφου τῶν ἀγρῶν ἐσχάρας ταύτης δεικνύει τὸ ἀρχαῖον τετράγωνον ἐρείπιον, τὸ κείμενον παρὰ τὸν ἐπὶ τῇ κορυφῇ τοῦ λόφου νῦν ὑπάρχοντα ἀνεμόμυλον, ὥπερ ὁ Kaupert (Curtius und Kaupert, Atlas von Athen, ἀρ. 9, σελ. 33) ἐκάλεσε ναὸν τῆς Εὐκλείας Ἀρτέμιδος, ἐσφαλμένως ὅμως ἀφ’ οὗ δὲ ναὸς οὗτος ἦτο γείτων τοῦ Ἐλευσινίου τοῦ ἐν τῷ ἄστει καὶ οὐχὶ τοῦ Ἐλευσινίου τῆς Ἀγρας. Πιθ. περὶ τοῦ ἐρειπίου τούτου Σκιᾶν ἐν Πρακτ. Ἀρχ. Ἐταιρ. 1897 σελ. 74 κ.έξ.

1. C. I. A. I, 200 e. 273 e. f. — Bekker, Anecd. I, 327, 3 καὶ 373, 20.

2. Κλῆμ. Ἀλεξανδρ. Προτρεπτικὸς II, 13 καὶ 19.

3. Πρακτ. Ἀρχ. Ἐταιρ. 1897 σελ. 71-84.

4. Rubensohn ἔ. ἀ. σελ. 48. Οὕτω καὶ ὁ ὅγλος τῶν πρὸ Θηθῶν πεισόντων στρα-

δὲ ἐρμηνεύεται ἵσως καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ π. Σκιᾶ παρατηρηθεῖσα ταυτότης τῶν ἐν τοῖς δῆμοις τάφοις τῆς Ἀγρας εὑρεθέντων ἀγγείων πρὸς τὰ ἐν τάφοις τῆς Ἐλευσίνος ἀνακαλυφθέντα καὶ ἡ αὐτόθι τῆς Ἀγρας παρουσία ἀναγλύφων χθονίους θεοὺς εἰπονιζόντων!.

Ἐπιφυλασσόμενοι νὰ γράψωμεν ἐν ἐπομένῳ κεφαλαίῳ πλείονα περὶ τοῦ ἐν Ἀγρᾳ Πλουτωνείου σπηλαίου, παρατηροῦμεν ὅτι τὰ ἀπαριθμηθέντα κοινὰ τῆς Ἀγρας καὶ Ἐλευσίνος γνωρίσματα καθιστῶσιν, ὡς νομίζομεν, πιθανὴν ἐκ τῶν προτέρων τὴν ὑπαρξιν ἐν Ἀγρᾳ Ἀγελάστου τινὸς πέτρας διμοίας τῇ ἐν Ἐλευσῖνι.

Πράγματι δὲ ἄν μετὰ μεῖζονος τῆς συνήθους προσοχῆς ἔξετάσωμεν τὰς περὶ τῆς Ἀγελάστου πέτρας μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων, θὰ ἴδωμεν ἐπικυρουμένην τὴν εἰκασίαν ἡμῶν ταύτην.

Ἀγέλαστος πέτρα ἐθεωρεῖτο, ὡς γνωστόν, ὁ χῶρος ἐφ' οὗ περίλυπος ἐκάθισεν ἡ Δημήτηρ, ὅτε εἰς μάτην ἀνεζήτει τὴν ὑπὸ τοῦ θεοῦ τοῦ ἄδου Πλούτωνος (ἥτοι τοῦ θανάτου) ἀρπαγεῖσαν (δηλαδὴ θανοῦσαν) νόρην αὐτῆς.

Ἡ περὶ Ἐλευσίνος ἀρχαιοτάτη μαρτυρία, ἥτοι ὁ προφανῶς ὑπὸ Ἐλευσινίου ἀνδρὸς ποιηθεὶς Ὁμηρικὸς ὑμνος εἰς Δήμητραν, ἀγνοεῖ τὴν Ἀγέλαστον πέτραν. Ὡς τόπον ἐφ' οὗ ἐκάθισεν ἡ «φίλον τετυμένη ἡτοο» Δημήτηρ, θεωρεῖ τὸ «ἐγγὺς ὁδοῖο» τοῦ ἐν Ἐλευσῖνι (προφανῶς ἐπὶ τοῦ λόφου) μεγάρου τοῦ βασιλέως Κελεοῦ *Παρθένιον φρέαρ* («ἔζετο, Παρθενίῳ φρέατι ἐν σκῆψι» στιχ. 99), ὅπερ εἶναι προδήλως ἄλλο ἢ τὸ Καλλίχορον φρέαρ δικατωτέρω ἐν στιχ. 270 μνημονεύει ὁ αὐτὸς Ὁμηρικὸς Υμνος² ὡς τι διάφορον φρέαρ. Ἐκεῖθεν, ἀκολουθοῦσα τὴν «κοίλην ἀμαξιτόν», εἰσῆλθεν εἰς τὸ ἀνάκτορον τοῦ Κελεοῦ, ἔνθα «ἀκέουσα ἔμιμνε»

δηρὸν δ' ἄφθονος τετυμένη ἡστ' ἐπὶ δίφρον
οὐδέ τιν' οὔτ' ἔπει προσπιύσσετο οὔτε τι ἔργῳ,
ἄλλ' ἀγέλαστος — ἡστο. (στιχ. 198-201)

μέχρις οὗ «πολλὰ παρασκόπτοντα» ἡ «χλεύης κέδν' εἰδυῖα» Ἰάμβῃ,

τιωτῶν τῶν ἐπτὰ ἐπὶ Θήβας ἐτάφησαν δμοῦ «Κιθαιρῶνος πτυχαῖς, σκιώδης ἔνθ' Ἐλευθερίς *Πέτρα*»: Εύριπ. Ἰκέτιδες στιχ. 757 κ.έξ.

1. Πρακτ. Ἀρχ. Ἐταιρ. 1895 σελ. 170 καὶ 1897 σελ. 82 καὶ 84.

2. Πέλ. Φιλιον ἐν Πρακτ. Ἀρχ. Ἐταιρ. 1892 σελ. 34 κ.έξ.

« ἐτρέψατο » καὶ ἐποίησε « μειδῆσαι γελάσαι τε καὶ ἥλαον σχῖνην θυμόν ».

Όμοιώς δὲ Καλλίμαχος¹ λέγει τὴν Δήμητρα ἐν Ἐλευσῖνι οὐχὶ ἐπὶ τῆς Ἀγελάστου πέτρας ἀλλ' ἐπὶ τοῦ Καλλιχόρου) φρέατος καθίσασαν, « τοὶς αὐσταλέαν, ἄποτόν τε » ἦτοι ἀγέλαστον.

Ἐπίσης δὲ Παυσανίας ἀγνοεῖ παραδόξως (il est surprenant, λέγει δὲ δικαίως θαυμάζων κ. Foucart εἰ. ἀ.) τὴν Ἀγέλαστον πέτραν τῆς Ἐλευσῖνος. « Ως τόπον ἐφ' οὐ ἀγέλαστος ἐκάθισε μετὰ τὴν ἀρπαγὴν τῆς Κόρης ἡ Δημήτηρ καὶ πρὸν ἦ εἰσέλθη εἰς τὸ ἀνάκτορον τοῦ Κελεοῦ, θεωρεῖ δὲ περιηγητὴς κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Πάμφω τὸ ἐπὶ τῆς ἐξ Ἐλευσῖνος εἰς Μέγαρα δόδον Ἀνθιον φρέαρ². Τὸ Καλλίχορον φρέαρ ἀναφέρει δὲ Παυσανίας (I, 38, 6) ἀπλῶς ὡς κείμενον ἐν Ἐλευσῖνι ἐκτὸς τοῦ τείχους τοῦ ιεροῦ περιβόλου, οὐδόλως δὲ σχετίζει πρὸς τὴν ἀγέλαστον Δήμητρα. Λέγει μόνον ὅτι περὶ αὐτὸν « πρῶτον Ἐλευσίνων αἱ γυναικεὶς χορὸν ἔστησαν καὶ ἥσαν ἐς τὴν θεόν ».

Καὶ Κλήμης δὲ δὲ Ἀλεξανδρεὺς γενικῶς λέγει ὅτι ἡ Δημήτηρ περὶ τὴν Ἐλευσίνα « ἀποκάμνει καὶ φρέατι ἐπικαθίζει λυπομένη »³.

Μόνος δὲ Ἀπολλόδωρος⁴, προφανῶς συγχέων τὰς ἀρχαιοτέρας μαρτυρίας, ὡς οὐκέτισμα τῆς περιήλυπτου Δήμητρος ἐν Ἐλευσῖνι ἀναφέρει « τὴν ἀπ' ἐκείνης κληθεῖσαν Ἀγέλαστον πέτραν παρὰ τὸ Καλλίχορον φρέαρ καλούμενον ».

Πᾶσαι ὅμως αἱ λοιπαὶ πηγαὶ δὲν τοποθετοῦσι τὴν Ἀγέλαστον

1. «Τύμνος εἰς Δήμητραν VI, 15 :

τρὶς δὲ ἐπὶ Καλλίχόρῳ χαμάδις ἐκαθίσσασα φρητὶ,
αὐσταλέα, ἄποτός τε καὶ οὐ φάγες, οὐδὲ ἔλοέσσω.
μὴ μὴ ταῦτα λέγωμες, Δάκρυον ἄγαγε Δῆσο.

2. I, 39, 4 : « Ετέρα δὲ ὁδὸς ἐξ Ἐλευσίνος πρὸς Μέγαρα ἄγει ταύτην ἐρχομένοις τὴν ὁδὸν φρέαρ ἔστιν Ἀνθιον καλούμενον. Ἐποίησε δὲ Πάμφως ἐπὶ τούτῳ τῷ φρέατι καθῆσθαι Δήμητρα μετὰ τὴν ἀρπαγὴν τῆς παιδός, γραῦ εἰκασμένην. Ἐνιεῦθεν δὲ κιτ.

3. Προτρεπτ. II, 204.

4. I, 5, 1 : « Εἰκασθεῖσα δὲ γυναικὶ ἥκεν εἰς Ἐλευσίνα. Καὶ πρῶτον μὲν ἐπὶ τὴν ἀπ' ἐκείνης κληθεῖσαν Ἀγέλαστον ἐκάθισε πέτραν παρὰ τὸ Καλλίχορον φρέαρ καλούμενον, ἔπειτα πρὸς Κελεὸν ἐλθοῦσα τὸν βασιλεύοντα τότε Ἐλευσίνων, ἔνδον οὐσῶν γυναικῶν . . . γραῖα τις Ιάμβη σκάψασα τὴν θεόν ἐποίησε μειδῖσσαι ». Ἰδὲ καὶ τοὺς κατὰ λέξιν ἀντιγράφοντας αὐτόν, Ζηνόδιον τὸν παροιμιογράφον (I, 7), Σχολιαστὴν τοῦ Ἀριστοφάνους (Ιππεῖς 795), Σουΐδαν ἐν λ. Σαλαμῖνος καὶ Φώτιον, Βιβλ. ἐκδ. Βόννης σελ. 39 « περὶ τοῦ Ἐλευσίνα ἐπὶ τῇ νῦν Ἀγελάστῳ καλούμένῃ πέτρᾳ ».

πέτραν ἐν Ἐλευσῖνι. Ὁ Ἡσύχιος (ἐν λ. Ἀγ. πέτρᾳ), ὁ Ζηνόβιος (Παροιμ. I, 7) καὶ ὁ Διογενειανὸς (I, 7) θέτουσιν αὐτὴν γενικῶς «ἐν τῇ Ἀττικῇ». Ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφάνους (Ἴππεῖς στ. 785) καὶ ὁ Σουΐδας (ἐν λ. Σαλαμῖνος) «παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις ὅπου καθίσαι φασὶ τὸν Θησέα μέλλοντα καταβαίνειν εἰς Ἀδον, δῆθεν καὶ τοῦνομα τῇ Πέτρᾳ».

Τέλος τὰ ὑπὸ τοῦ Bekker ἔκδομέντα Ἀνέκδοτα (σελ. 319β. 20) λέγουσι δῆτῶς «Ἀγέλαστος: ὁ μὴ πρὸς γέλωτα ἐπιήδειος καὶ ὁ σινγρός. Εστι δὲ καὶ Πέτρα Ἀθήνησιν οὕτω λεγομένη».

Δὲν ἀγνοῶ ὅτι συχνὰ διὰ τοῦ Ἀθήνησιν ἀντικαθιστῶσιν αἱ πηγαὶ τὰ ὄντα πολλῶν ἀττικῶν θέσεων, οἵα καὶ ἡ Ἐλευσίς ἐν τούτοις ἡ ἐν τῷ Ὁμηριῷ ὕμνῳ καὶ ἐν ταῖς ἀρχαιοτέραις πηγαῖς μνεία ἐν Ἐλευσῖνι φρέατος ἀντὶ τῆς Ἀγελάστου πέτρας, καθιστῶσι, νομίζω, μεῖζονος προσοχῆς ἀξίας τὰς μαρτυρίας καθ' ἃς ἡ Ἀγέλαστος πέτρα εὑρίσκετο ἐν Ἀθήναις καὶ οὐχὶ ἐν Ἐλευσῖνι.

Φρονῶ δὲ ὅτι τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου παρέχει ἡμῖν ἡ ἀπὸ τοῦ ἔτους 329/8 π. Χ. χρονολογουμένη περίφημος ἐπιγραφή, ἡ περιέχουσα τὴν λογοδοσίαν τῶν ταμιῶν καὶ ἐπιστατῶν τῶν ἐν Ἐλευσῖνι, Ἀθήναις καὶ Ἀγρᾳ ἀττικῶν Ἐλευσινών ἱερῶν¹. Ἐν αὐτῇ μεταξὺ ἄλλων δαπανῶν, χάριν τοῦ ἐν τῷ ἄστει Ἐλευσινίου, ἀναφέρεται καὶ ἡ ἔξῆς (σελ. 115 στιχ. 46 κ.εξ.), «Πλίνθοι εἰς τὸ Ἐλευσίνιον τὸ ἐν ἄστει ΧΠΗ (1600), αἱ ἐκατόν: ΠΗΠΙΙ (=7 δραχμαὶ καὶ τρεῖς δριβολοί), σὺν τῇ κομιδῇ ἀπὸ Ἀγελάστου πέτρας: ΗΔΔ (=δρ. 120)».

Δύο τινά, νομίζω, ἔξαγονται ἀσφαλῶς ἐκ τοῦ χωρίου τούτου. Πρῶτον, ὅτι μία καὶ μόνη Ἀγέλαστος πέτρα ὑπῆρχεν ἐν τῇ Ἀττικῇ, διότι ἄν ὑπῆρχε καὶ δευτέρα τις θὰ διεκδίνετο ἡ μνημονευομένη ἐν τῇ ἐπιγραφῇ διά τινος δρισμοῦ, π. χ. τῆς ἐν Ἐλευσῖνι, ἡ τῆς ἐν Ἀθήναις ἡ τῆς παρὰ τὰς Ἀθήνας κτλ. Δεύτερον, ὅτι ἡ Ἀγέλαστος πέτρα τῆς ἐπιγραφῆς ἔκειτο ἐν Ἀθήναις ἡ παρὰ τὰς Ἀθήνας καὶ οὐχὶ μακρὰν τοῦ Ἐλευσινίου τοῦ ἐν τῷ ἄστει, διότι θὰ ἥτο τι ἀληθῶς παράδοξον, ὡς ἐγὼ τούλαχιστον νομίζω, ἂν οἱ ἐπιμεληταὶ τῶν ἱερῶν χρημάτων τῶν θεῶν, ἵνα πορισθῶσι πλίνθους, πρᾶγμα δηλαδὴ κοινότατον καὶ

1. Ἐφημ. Ἀρχ. 1883 σελ. 108-134. (Χ. Τσούντας).

πανταχοῦ εὑρισκόμενον, κατέφευγον εἰς τὴν τόσον μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν κειμένην Ἐλευσῖνα, ὅτε θὰ κατέβαλλον διὰ τὴν κομιδὴν πολὺ μεῖζονα, δεκαπλάσια τούλαχιστον, κόμιστρα, ἢ ἂν ἐπορίζοντο, ώς ἦτο καὶ λογικώτερον, αὐτὰς ἐκ τῆς Ἀγελάστου πέτρας κειμένης πλησιέστατα τῷ Ἐλευσινίῳ καὶ δὴ «Ἀθηρησιν» ἢ «παρ' Ἀθηναίοις». Ἄλλα καὶ τὰ καταβληθέντα κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν κόμιστρα, ἦτοι δύο μόνον δραχμαὶ διὰ 1600 πλίνθους, φανερὸν καθιστῶσιν νομίζω, ὅτι ὁ τόπος ἐξ οὗ αὗται ἐκομίσθησαν δὲν δύναται νὰ εἶναι ἡ τόσον τῶν Ἀθηνῶν ἀπέχουσα Ἐλευσίς, ἀλλ' ἄλλος τις τόπος πλησιέστατα τοῦ ἐν ἄστει Ἐλευσίνιον κείμενος. Ἀφήνω δὲ ὅτι, ἂν αἱ πλίνθοι ἐλαμβάνοντο ἐξ Ἐλευσίνιος, ἔδει νὰ ἀναμένωμεν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀντὶ κομιδῆς μᾶλλον ναῦλον σημειούμενον', ἀφοῦ εὐχερεστέρα ἡ διὰ θαλάσσης μετακόμισις.

Ἄν δὲ νῦν λάβωμεν ὑπὸ δύψει ὅτι ὁ ἀκριβῶς ὑπὸ τὴν *Παραγίλαν* 'σ τὴν *Πέτραν*, ἦτοι τὸν λόφον τῆς Ἀγρας, τόπος τῆς κοίτης τοῦ Ἰλισοῦ ἦτο καταλληλότατος πρὸς κατασκευὴν πλίνθων, ἔνεκα τοῦ ἀεννάου ὕδατος τῆς Καλλιρρόης² καὶ τῆς ἐκ τῶν Ἀμπελοκήπων ἀργιλώδους ἥλυος ἦν κατακομίζει ἐτησίως ὁ Ἰλισός, ὁ σχηματίσας οὕτω σὺν τῷ χρόνῳ τὴν γνωστὴν ὑπὸ τὸν λόφον τῆς Ἀγρας νησῖδα αὐτοῦ, νομίζω ὅτι δὲν θὰ σφαλῶμεν παραδεχόμενοι ὅτι ἡ «παρ' Ἀθηναίοις» Ἀγέλαστος πέτρα εἶναι ἀκριβῶς ἡ πέτρα ἐκείνη ἐκ τῆς γειτνιάσεως τῆς δοπίας ἔλαβε τὸ ὄνομα αὐτῆς ἡ «Παναγία 'σ τὴν Πέτραν», δικῆς της Πετριτή (=Πετρωτή), κτλ., ὃν ἀνωτέρῳ ἐμνήσθημεν.

Τέλος αὐτὸν τὸ κυριώτερον ἐπιχείρημα ὅπερ ὑπὲρ τῆς γνώμης αὐτοῦ ἐπικαλεῖται ὁ κ. Rubensohn, ἦτοι τὸ ἐν Ἐλευσῖνι ἀνακαλυφθὲν ἀνάγλυφον τὸ εἰκονίζον, ως κάλλιστα ἀνεγγώρισεν ὁ κ. Rubensohn, τὴν Δήμητρα καθημένην ἐπὶ τῆς Ἀγελάστου πέτρας, δὲν ἀποδεικνύει ὅτι ἡ πέτρα αὐτῇ ἐκείτο ἐν Ἐλευσῖνι ἀλλ' ἐν Ἀγρᾳ, ώς θὰ ὕδωμεν κατωτέρῳ (Μέρος τέταρτον) ἐκ τῆς σαφεστάτης μαρτυρίας ἑτέρας παραστάσεως, ἡς ἡ συηνὴ δοσφαλῶς καὶ βεβαίως ὑπόκειται ἐν Ἀγρᾳ, παραστάσεως, ἐν ᾧ (Πίν. ΙΔ', β) εὐρίσκομεν τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ἀγέλαστον θεὰν

1. Πεδ. ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιγραφῇ σελ. 115, στ. 23, σελ. 119 49 κτλ.

2. Τὸ ὕδωρ τοῦτο ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἐργάζωνται αὐτόθι τοῦ Ἰλισοῦ, ώς οἱ πλινθοποιοί, οἱ ἀρχαῖοι πλύνται (ἴδε τὸ γνωστὸν ἀνάγλυφον Nanni) καὶ οἱ ἐπὶ Τουρκοχρατίας καὶ νῦν βυρσοδέψαι, φεσοποιοί, παγοποιοί κτλ.

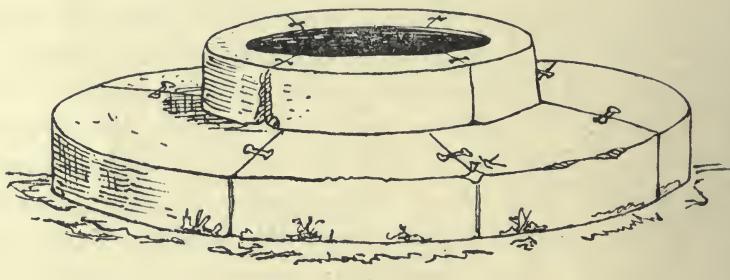
καθημένην ἐπὶ πέτρας ἔχούσης σχῆμα διμφαλοειδές, οίον ἀκριβῶς καὶ ὁ διμφαλὸς τοῦ πίνακος τῆς Νιυνίου, δὲν τούτων πάντων ἔνεκα θεωροῦμεν ὡς τὴν Ἀγέλαστον πέτραν τῆς Ἀγρας, ἵτοι τὸ κυριώτατον χαρακτηριστικὸν τοῦ χώρου ἐν ᾧ ἥγοντο τὰ μικρὰ μυστήρια.

“Οτι δὲ δὲν ἐν Ἐλευσῖνι τόπος ἐφ'ού ἐκάθισεν ἡ περιόλυπος Δημήτηρ δὲν ἱτο ἡ Ἀγέλαστος πέτρα, ἀλλὰ τὸ κατὰ τὸν Ὁμηρικὸν ὅμνον καὶ τὰς ἄλλας ἀρχαίας πηγὰς τὴν θέσιν αὐτῆς ἐπέχον φρέαρ (‘*Ἄρθιον, Παρθένιον, Καλλίχορον*’ ἢ ὅπως ἄλλως καὶ ἀν καλῶσιν αὐτό), ἀποδεικνύει, νομίζω ἡ μεγάλη σειρὰ τῶν ἐλευσινιακῶν ἀναγλύφων, ἣτινα εὐφυέστατα παρέθετο ὁ σοφὸς φίλος ἡμῶν κ. O. Kern¹ πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ τύπου τοῦ ἰεροῦ ἀγάλματος τῆς ἐν Ἐλευσῖνι Δήμητρος. Ἡ περιεργοτάτη κυλινδρόμορφος ἔδρα ἐφ' ἣς κάθηται τὸ ἰερὸν τῆς Δήμητρος ἄγαλμα δὲν εἶναι βεβαίως οὕτε μέτρον σιτηρῶν (μόδιος) οὕτε ἡ Ἀγέλαστος πέτρα κατὰ τὰς γνώμας ἀς δρόθιτα καὶ κάλλιστα ποιῶν ἀπέκρουσεν ὡς ἐσφαλμένας ὁ κ. Kern, νομίζω δμως δτι οὐδὲ δ ἐκ κλάδων λυγαριᾶς μυστικὸς κάλαθος εἶναι, ἵτοι ἡ *cista mystica*, ὡς θέλει ὁ κ. Kern, διότι ὁ μυστικὸς κάλαθος ἐφέρετο πάντοτε ἐπὶ κεφαλῆς, οὐδὲν δὲ παράδειγμα ἔξι Ἑλλάδος γνωρίζω δεικνύον δτι ἔχοντιμεν καὶ ὡς ἔδρα, ἀφ'ού μάλιστα δυσκόλως θὰ ἀντεῖχεν ἵνα φέρῃ σώματα εὐτραφῆ καὶ βαρέα οἷον πάντοτε εἰκονίζεται τὸ τῆς μητρὸς τῆς Δήμητρος. Τὰ ἔξι Ἰταλίας ἀνάγλυφα ἄτινα ἀναφέρει ὁ κ. Kern, ἵτοι ἔκεινα ἄτινα πρό τινος ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνεκέντρωσεν ἡ κόμησσα Lovatelli², τὰ παριστῶντα τὴν Δήμητρα ἐπὶ καλάθου καθημένην, ἀνάγονται πάντα εἰς τὸ αὐτὸ πρότυπον, ὅπερ, ὡς ἐκ τῶν λεπτομερειῶν αὐτοῦ τοῦ ἀγάλματος φαίνεται, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸ ἐν Ἐλευσῖνι ἰερὸν ἄγαλμα τῆς Δήμητρος. Ἄλλως δὲ ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων παραδειγμάτων τῶν ἀντιγράφων τούτων ὁ «κάλαθος» δὲν ἔχει σχῆμα καλάθου, ἀλλὰ σχῆμα στομίου φρέατος (πβλ. Πιν. ΙΙ - ΙΙΙ καὶ ἀρ. 1 τοῦ Πίνακος ΙV - V = ἐνταῦθα Πίναξ ΙΖ'). Στόμιον δὲ φρέατος, ἐνίοτε μάλιστα ἐκ δύο ἐπαλλήλων σειρῶν λίθων κατεσκευασμένον, εἰκονίζουσι κατ' ἐμὲ πάντα

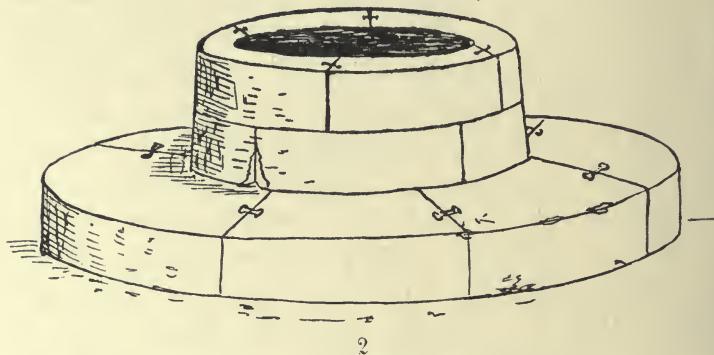
1. Das Kultbild der Götterinnen von Eleusis : Athen. Mitth. 1892 (Τομ. XVII) σελ. 125-142.

2. Bulletino della Commiss. Archeol. Communale Napol. τόμ. VII, Πιν. IV - V. (Ἐνταῦθα Πίναξ ΙΖ' καὶ αἱ ἐν τῷ σχετικῷ κειμένῳ εἰκόνες).

τὰ ἔλληνικὰ ἀνάγλυφα οἵς ἔχοήσατο ὁ κ. Kern πρὸς κατάδειξιν τοῦ τύπου τοῦ ἱεροῦ ἀγάλματος τῆς ἐν Ἐλευσῖνι Δήμητρος. Τοῦτο ἄλλως ἔδει καὶ νὰ ἀναμένωμεν, ἀφοῦ κατὰ τὸν πανάρχαιον ἐλευσινιακὸν Ὁμηρικὸν ὅμινον εἰς Δήμητραν καὶ κατὰ πάσας τὰς ἄλλας μιαρτυρίας ἀς παραθέσαμεν, ἡ Δημήτηρ ἐκάθισεν ἄμα τῇ εἰς Ἐλευσῖνα ἐλεύσει αὐτῆς ἐπὶ φρέατος, οὐδέποτε δὲ ἐπὶ καλάθουν. Εὔτυχῶς τὸ Καλλίχορον φρέαρ τῆς Ἐλευσίνος ἀνεκαλύψθη ἡδη ὑπὸ τοῦ Φιλίου¹, παραθέτω δὲ ἐνταῦθα δύο ἰχνογραφήματα εἰκονίζοντα αὐτό, τὸ μὲν 1 ὡς νῦν ἔχει, τὸ δὲ 2 μετὰ τῆς νῦν ἐλλειπούσης ἀνωτέρας

1

2

σειρᾶς τῶν λίθων τοῦ στομίου, ἃς πιθανῶς ἐπέκειτο καὶ γεῦλος ἐξ ἴδιαιτέρου λίθου. Οἱ ἀναγνώστης παραβάλλων τοῦτο πρὸς τὴν ἐν-

1. Πρακτικὰ Αρχ. Ἐφημ. 1892, σελ. 33 κ.εξ.

ταῦθα ἀναδημοσιευομένην εἰκόνα ἐνὸς τῶν ὑπὸ τοῦ κ. Kern δημοσιευθέντων ἐλευσινιακῶν ἀναγλύφων¹ εὐκόλως θὰ παρατηρήσῃ,

3

πόσον μᾶλλον τοῦ καλάθου ὅμοιάζει τοῦτο πρὸς τὸ κάθισμα τοῦ ἵεροῦ ἀγάλματος τῆς ἐλευσινιακῆς Δήμητρος, θὰ ἔννοήσῃ δὲ καὶ τὸν λόγον τῆς ὑπάρχεως ἐπὶ τοῦ ἐλευσινιακοῦ ἀναγλύφου ἐγγλύφου γραμμῆς τῆς χωριζούσης εἰς δύο τὸ πλάτος τοῦ καθίσματος, γραμμῆς μὴ ἐρμηνευομένης προκειμένου περὶ καλάθου.

Οὕτω νῦν καθίσταται σαφῆς, νομίζω, καὶ ἡ παρὰ Παυσανίᾳ, ἀναφερομένη πληροφορίᾳ ὅτι περὶ τὸ Καλλίχορον φρέαρ «πρῶτον Ἐλευσίνων αἱ γυναικεῖς χορὸν ἔστησαν καὶ ἤσαν εἰς τὸν θεόν». Τοῦτο οὐδεμίαν βεβαιώς θὰ εἶχεν ἔννοιαν ἀναφερόμενον εἰς ἀπλοῦν, ἔστω ἵερὸν φρέαρ· εἶναι ὅμως πάνυ εὐεξήγητον καὶ σύμφωνον πρὸς τὸν χαρακτῆρα αὐτῆς τῆς παναρχαιοτάτης λατρείας τῶν θεῶν ἐν Ἑλλάδι, ἢν δεχθῶμεν τὸ φρέαρ τοῦτο ὡς τὸν θρόνον τῆς Ἐλευσινίας θεοῦ, ἐφ' οὗ, ὅτε οἱ Ἐλευσίνιοι ἥγον περὶ αὐτὸν τοὺς πρὸς τιμὴν τῆς θεᾶς

1. Ath. Mitth. 1892 σελ. 192 εἰς.

ίεροὺς χορούς, πιθανῶς ἕορτὴν ἀνάλογον πρὸς τὰ Ἐπικρήναια τῆς Δῆμητρος ἐν τῇ Λακωνικῇ¹, ἐφαντάζοντο καθημένην ἀόρατον αὐτὴν τὴν Δῆμητρα (ἥτις καὶ ὡς Φρεάρροος ἐλατρεύετο ἐν τῇ Ἀττικῇ)², ὡς ἐφαντάζοντο ἀόρατον τὸν Ἰεχωβᾶ καθήμενον ἐπὶ τοῦ θρόνου οὗ πέριξ ἴερῶς ὠρχοῦντο καὶ ἔψαλλον οἱ Ιουδαῖοι³.

‘Αλλ’ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸν πίνακα τῆς Νιννίου.

4) **Ο μυσταγωγός.** — Ἄμεσως πρὸ τῆς Ἀγελάστου πέτρας τῆς Ἀγρας βλέπομεν προσερχόμενον πρὸς τὴν θεὰν Κόρην δαδοῦχον νεανίαν (ἀρ. γ.), ὑπὸ δύο ἀνθρώπων, γυναικὸς καὶ ἀνδρός, ἀκολουθούμενον. “Οἱ οὗτοι εἶναι θνητοί τινες, ἀποδεικνύει, ὡς ἡδη εἴπομεν, τὸ μικρὸν τοῦ ἀναστήματος αὐτῶν ἐν σχέσει πρὸς τὸ τῶν δύο θεῶν τοῦ πίνακος. Πάντες δὲ οἱ περὶ τοῦ πίνακος ἀσχοληθέντες ἀνεγνώρισαν ἡδη ὁρῶσς ὅτι οἱ ἐκ κλάδων μύρτου στέφανοι, οὓς περὶ τὴν κεφαλὴν ἦ ἐπὶ τῶν ἀγγείων κέρχνων φέρουσι, καὶ οἱ θαλλοὶ μύρτου, οὓς ἀνὰ χεῖρας κρατοῦσιν οἱ θνητοὶ τοῦ πίνακος ἡμῶν, χαρακτηρίζουσιν αὐτοὺς ὡς μετόχους τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων. Πράγματι δὲ γνωρίζομεν ὅτι «μυρσίνῳ στεφάνῳ ἐστεφανοῦντο οἱ μεμυημένοι⁴», ὅτι στέφανον μύρτου ἔφερεν ὁ τοὺς μύστας εἰς Ἐλευσῖνα ἄγων Ἰανχος⁵, ὅτι «τὸν ἴεροφάντην καὶ τὰς ἴεροφάντιδας καὶ τὸν δαδοῦχον καὶ τὰς ἄλλας ἴερεις μυρσίνης ἔχειν στέφανον⁶» καὶ ὅτι οἱ ἔφηβοι τῶν Ἀθηναίων προσήρχοντο εἰς τὰ ἐλευσινιακὰ μυστήρια «ἐστεφανωμένοι μυρσίνης στεφάνῳ⁷».

Ἐρωτᾶται νῦν, τίς εἰς ἔκαστος τῶν τοῦ πίνακος ἡμῶν θνητῶν. Πρῶτον δέ, τίς ὁ ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν δαδοῦχος.

1. Ἡσύχιος ἐν λ.

2. CIA. III, 375.

3. IIλε. Reichel, Über vorhellenische Götterkulte, Κεφάλ. Götterthrone, ιδίᾳ δὲ ἐν σελ. 28 καὶ 40.

4. Σχολ. Ἀριστοφ. Βατρ. στ. 330.

5. Ἀριστοφ. Βατρ. 330 κ.έξ.

“Ιανχ’ ἐλθὲ τόνδ’ ἀνὰ λειμῶνα χορεύσων,
δοίους ἐς θιασώτας, πολύκαρπον μὲν
τινάσσων περὶ κρατὶ σῷ βρύνοντα
στέφανον μύρτων.

6. Ἰστρος ἐν Σχολ. Σοφοκλ. Οἰδίπ. ἐπὶ Κολ. 681.

7. CIA, III, I. p. 5, 4 = Mommsen, Feste der Stadt Athen σελ. 256, 5.

’Απ’ αὐτῆς τῆς γενέσεως τῶν μυστηρίων οἱ μέλλοντες νὰ μυηθῶσιν, ἰδίως τὰ ἐν “Αγρῷ, εἰχον ἀνάγκην ὁδηγοῦ καὶ διδασκάλου παρασκευάζοντος αὐτοὺς πρὸς τὴν μύησιν, μυσταγωγοῦ δὲ καλουμένου¹. Οὗτος δὲ δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ εἶναι ἱερεύς· ἥρκει μόνον, κατὰ τοὺς ἴστορικοὺς τούλαχιστον χρόνους, νὰ ἦτο ἐκ τοῦ γένους τῶν Εὑμολπιδῶν ἢ τῶν Κηρύκων². Ο μυσταγωγὸς προητοίμαξε πρὸς μύησιν ἔνα ἢ καὶ πλείονας μύστας διμοῦ. Η προπαρασκευὴ δ’ αὕτη συνίστατο εἰς προδιδασκαλίαν τινά, σκοπὸν ἔχουσαν νὰ καταστήσῃ εἰς τὸν μύστας εὐνόητα καὶ εὐμετάδοτα ὅσα ἔμελλον νὰ μυηθῶσιν. Αὕτὸς δ’ ἐτίθετο ἐπὶ κεφαλῆς τῶν μυστῶν κατὰ τὴν πομπὴν αὐτῶν πρὸς μύησιν εἰς τὰ ἱερὰ τῶν Ἐλευσινών θεῶν, ἐξ οὗ καὶ ὁ ἐκ τοῦ τοὺς μύστας ἄγειν τίτλος αὐτοῦ μυσταγωγός.

Λοιπὸν τὸν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν μυστῶν τοῦ πίνακος ἡμῶν, τὸν προφανῶς ἄγοντα αὐτοὺς πρὸ τῆς Κόρος τῆς τοῦ Ἐλευσινίου τῆς³ Αγρας, θεωρῶ ὡς τὸν μυσταγωγόν. Αἱ φλέγουσαι λαμπάδες ἃς αὐτὸς φέρει, ὡς καὶ τὰ δράγματα τῶν μυρσινῶν ἀτινα φέρουσιν οἱ ἀκολουθοῦντες αὐτὸν μύσται, ἐρμηνεύονται οὐχὶ μόνον ἐκ τοῦ γνωστοῦ γεγονότος ὅτι νύκτωρ ἐπόμπευνον πρὸς τὰ ἱερὰ τῶν Ἐλευσινών θεῶν οἱ μύσται, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Ἀττικοῦ νόμου δι’ οὗ ἐπεβάλλετο εἰς τὸν μύστας «φῶς φέρειν καὶ δράγματα⁴». Τὸ δὲ ὅτι ὁ μυσταγωγὸς τοῦ πίνακος ἡμῶν μόλις ἀφιχθεὶς πρὸ τοῦ ἱεροῦ θεᾶς ἄρχεται σβεννύων τὰς λαμπάδας ἃς φέρει, ἐρμηνεύεται ὡσεὶς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ πομπὴ τῶν μυστῶν ἔφθανε μὲν πρὸ τῶν ναῶν τὴν νύκτα, ἡ τελετὴ δύμως δὲν ἐλάμβανεν ἀμέσως χώραν, ἀλλὰ σβεννυμένων τῶν λαμπάδων ἀνεβάλλετο εἰς τὴν ἐπιοῦσαν⁵.

”Αξιον σημειώσεως εἶναι καὶ τὸ ὅτι ὁ ἀντικαταστήσας νῦν τὸν μυσταγωγὸν ἐν παρομοίοις μυστηρίοις τῆς χριστιανικῆς ἡμῶν θρησκείας, π. χ. ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ βαπτίσματος, ἦτοι ὁ ἀνάδοχος κα-

1. Mommsen, Feste σελ. 209, 210, 414 κ.εξ. Foucart, Les grands mystères p. 93 - 95. — D. Phelios, Eleusis, ses mystères etc. Athènes 1896, p. 16. — Héλ. Lobeck, Aglaoph. 29.

2. CIA. IV, 4 στίχ. 23. — Foucart, ፩. ᷍.

3. Ἱμερίου VII, 2.

4. Mommsen, Feste σελ. 230, 233.

λούμενος, εἶναι ὁ φέρων τὴν λαμπάδα καὶ περὶ τὴν κολυμβήθραν ἄγων ἐν χορῷ τὸ εἰς χριστιανὸν μυούμενον παιδίον.

5) *Ἡ κερνοφόρος (Νιύνιον).* — Ἐάντοις κατόπιν τοῦ μυσταγωγοῦ ἔπειται τὸ κύριον πρόσωπον (β) πασῶν τῶν τριῶν σκηνῶν τοῦ πίνακος, προφανῶς αὐτὴ ἡ ἀναθεῖσα τὸν πίνακα Νιύνιον (ἴδε κατωτέρω). Ὡς δὲ παρετήρησεν ἥδη ὁ κ. Δραγούμης (ἴδε ἀνωτέρω σελ. 182 (14) σημ. 3), «ἄξιον εἰδικῆς παρατηρήσεως τυγχάνει ὅτι μόνη αὐτῇ ἀνατείνει τὴν κεῖσα εἰς προσευχὴν πρὸ τῶν θεῶν, οὐδεὶς δὲ τῶν τριῶν ἀκολουθῶν αὐτῆς»· τοῦτο φρονῶ ὅτι ἐγένετο πρὸς δήλωσιν τοῦ ὅτι αὐτὴ ἐίναι ἡ ἀναθεῖσα τὸν πίνακα «τοῦ θεοῦ» καὶ τοῦ ὅτι μόνη αὐτῇ προσέρχεται ὡς μύστις, ἐνῷ οἱ ἀκολουθοῦντες αὐτήν, φίλοι ἢ οἰκεῖοι, ἀνήκουσιν εἰς τὰς μυριάδας τῶν τοὺς μύστας συνοδευόντων μεμημένων ἥδη, ἢ ἀπλῶς περιέργων¹.

Ὦς δρῦς ἥδη παρετηρήθη ὑπὸ τοῦ κ. von Fritze καὶ τῶν λοιπῶν ἐρμηνευτῶν, ἡ γυνὴ αὐτῇ δρχεῖται. Τοῦτο δῆμος παραδόξως μόνος ὁ κ. Σκιᾶς δὲν θέλει νὰ παραδεχθῇ. Ἀλλ' ὁ κ. Δραγούμης ἀντιπαρετήρησεν ἥδη αὐτῷ τὰ δέοντα² καὶ ἡμεῖς παραπέμπομεν πρὸς σύγκρισιν εἰς τὴν δρυούμενην γυναικα ἥσ τὴν εἰκόνα ἐδημοσίευσεν ὁ κ. Pottier³. Ἀλλως ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσῃ τις τίνι τρόπῳ μόνοι οἱ δάκτυλοι τῶν ποδῶν τῆς κερνοφόρου θιγγάνουσιν τοῦ ἐδάφους καὶ πῶς κυματίζουσι τὰ ἱμάτια αὐτῆς, ἵνα πεισθῇ ἀμέσως καὶ ἀδιστάκτως ὅτι αὐτῇ δρχεῖται σεμνόν τι καὶ ἰερὸν δργημα.

Ὅτι δὲ οἱ μύσται δροῦντο κατὰ διάφορα χρονικὰ διαστήματα τῆς ἐλευσινιακῆς μυήσεως αὐτῶν, γνωρίζομεν ἥδη ἐκ πολλῶν ἀρχαίων μαρτυριῶν. Ἀρκοῦμαι ἀναφέρων τὸ χωρίον τοῦ Λουκιανοῦ⁴ «ὅτι τελετὴν οὐδεμίαν ἀρχαίαν ἔστιν εὑρεῖν ἄνευ δρκῆσεως, Ὁρφέως δηλαδὴ καὶ Μονσαίου καταστησαμένων αὐτάς, ὡς τι κάλλιστον καὶ τοῦτο νομοθετησάντων σὺν ἀρχμῷ καὶ δρκήσει μυεῖσθαι. Οὐ δ' οὕτως

1. Ηελ. Foucart, *Les grands mystères d'Eleusis* p. 123. — Philios, Eleusis p. 20.

2. Ἐδει τάντορι σελ. 181 σημ. 3.

3. Monuments Grecs publiées par l'Assoc. des Etudes Grecques, vol. II pl. 9-10 (τὴν πρώτην ἀριστερά τῷ δρῶντι).

4. Περὶ Ὁργήσεως 15.

ἔχει, τὰ μὲν δόγμα σιωπᾶν ἄξιον τῶν ἀμυήτων ἔνεκα, ἐκεῖνο δὲ πάρτες ἀκούουσιν, ὅτι τοὺς ἔξαγορεύοντας τὰ μυστήρια ἔξιορχεῖσθαι λέγονται οἱ πολλοί». Τίς ἀλλως δὲν ἐνθυμεῖται τοὺς στύχους ἐκείνους τοῦ Ἀριστοφάνους τοὺς περιγράφοντας διὰ μακρῶν ἐν τοῖς *Βατράχοις* (στίχ. 312-459) τὴν πορείαν τῶν μυστῶν, καθ' ἥν «ἄγιῶν δόγματων ἄνασσα Δημήτηρ» προστατεύει «τὸν αντῆς χορὸν» καὶ τοὺς «πανήμερον χορεύοντας» μύστας (στ. 382-387), καὶ καθ' ἥν «γόνυ πάλλειαι γερόντων» τῶν ἀποτεινομένων πρὸς τὸν «φιλοχορευτὴν Ἰακχον» διὰ τῶν στίχων :

"Ιακχε ἐλθὲ τόνδ' ἀνὰ λειμῶνα χορεύσων
δοίους εἰς θιασώτας, πολύκαρπον μὲν
τινάσσων περὶ κρατὶ σῷ βρύοντα
στέφανον μύρτων, θρασεῖ δ' ἐγκατακρούων
ποδί, οὐδὲ.

Ως πρὸς δὲ τὸ ἀγγεῖον ὅπερ φέρει ἐπὶ κεφαλῆς ἡ τὸν πίνακα ἀναθεῖσα φρονῶ, ὅτι ναὶ μὲν αἱ μελέται τῶν κ. κ. Κουρδουνιώτη καὶ Rubensohn ἐπαρκῶς ἥδη ἀπέδειξαν ὅτι εἶναι ἐκ τῶν κέρων ἢ κέρ-χων καλουμένων, ἀλλ' ὅτι κέρωνος καὶ κέρχυνος δὲν σημαίνει ἀγγεῖον ὠδισμένου σχήματος, ἀλλ' οἰονδήποτε ἀγγεῖον κερχνωτὸν ἥτοι «τετορενεμένον, ποικίλον καὶ πολύπαστον»¹. Ἐν Ἐλευσῖνι πιθανῶς κέρ-χνοι ἐκαλοῦντο κυρίως οἱ μυστικοὶ κρατῆρες, οὓς ἔφερον κατὰ μὲν τὴν μαρτυρίαν τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Νικάνδρου αἱ κερνοφόροι καλούμεναι λέρειαι², ἀλλ' οὓς ἥδυνατο νὰ φέρῃ καὶ πᾶς ἄλλος μύστης, ὡς σαφῶς ἀποδεικνύει, πλὴν ἀλλων, τὸ παρὰ τοῖς Πλατωνικοῖς σχολίοις (ἐν Γοργίᾳ 497 c) διασωθὲν σύνθημα τῶν τὰ ἐλευσινιακὰ μυστήρια μυουμένων, «ἐκ τυπάνου ἔφαγον — ἐκερνοφόρησα».

Οὐδεμία ἄρα ἀμφιβολία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ὅτι ἡ μύστις τοῦ πίνακος ημῶν παρίσταται δοχουμένη τὸ μυστικὸν «κερνοφόρον ὅσχημα»³.

Περίεργος καὶ βεβαίως οὐχὶ ἀνευ σημασίας τινὸς εἶναι καὶ ἡ θέσις

1. Ηβλ. Σ. Δραγούμη ἔν. ἀ. σ. 43.

2. Πέλ. Ἡσυχίου : Κοινίσκων ἦσοι κρατηρίσκων οἵς χρῶνται οἱ μύσται.

3. Πολυδ. IV, 103 : «Τὸ γάρ κερνοφόρον ὅσχημα, οίδα ὅτι λίκνα ἢ ἐσαροίδας ἔφερον. Κέρνα δὲ ταῦτα ἐκαλεῖτο». — ΛΘήν. 1Δ', 629, d : «Μανιώδεις δ' εἰσὶν δρκῆ-σεις κερνοφόρος καὶ μογγός καὶ θερμανστρότες».

τῆς κερνοφόρου ἡμῶν ἐπὶ βραχώδους ὑψώματος. Ἡθέλησεν ἀρά γε δι πινακογράφος νὰ παραστήσῃ διὰ τούτου τὸ πετρῶδες καὶ ἀνώμαλον τοῦ ἔδαφους τῆς Ἀγρας; ἢ μήπως ἡνάγκασεν αὐτὸν πρὸς τοῦτο μόνον τεχνικὸς λόγος ἦτοι ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ ἔξοικονομήσῃ χῶρον διὰ τὴν μορφὴν ταύτην, οὗ ἔνεκα τόσον πολὺ καὶ τὰ σκέλη τοῦ ἀνδρὸς τῆς ὑπερκειμένης σκηνῆς διέστειλεν; Ἀμφότερα φαίνονται μοι πιθανά, ὡς καὶ τοίτη τις περίεργος ὑπόθεσις, ἵνα ὑὰ ἀναφέρω κατωτέρω ἐν τῇ ἔρευνῃ περὶ τοῦ τίς ἡ κερνοφόρος τοῦ πίνακος ἡμῶν (ἴδε σελ. 267 [59]).

6) **Ο συνοδὸς τῆς κερνοφόρου.**—Ως πρὸς τὸ τελευταῖον πρόσωπον τῆς σκηνῆς ταύτης, ἦτοι τὸν πιστῶς ἀκολουθοῦντα τὴν κερνοφόρον ἄνδρα (ἀρ. a), θὰ εἴπωμεν πλείονα κατόπιν ἐν τοῖς περὶ τῆς τρίτης σκηνῆς (σελ. 266 κ.έ.). Νῦν ἀρκούμεθα παρατηροῦντες ὅτι ἐν τῇ παρούσῃ σκηνῇ πλὴν τῆς ὁδοιπορικῆς ὁάβδου, τῆς δηλούστης μακρᾶς πορείας πομπῆν, φέρει καὶ σάκκον (ἀσκόν;) ἀπὸ τῆς ὁάβδου ἐπ' ὥμου ἀνηρτημένον, δηλοῦντα πιθανῶς ὅτι οἱ εἰς τὰς ἐπὶ ἡμέρας διαρκούσας πανηγύρεις τῶν μυήσεων ἔξερχόμενοι τῆς πόλεως ἔφερον, ὃς καὶ νῦν γίνεται, μεθ' ἕαυτῶν τὰ ἀναγκαιοῦντα αὐτοῖς τρόφιμα καὶ ἄλλα χρειώδη.

β) ΣΚΗΝΗ ΔΕΥΤΕΡΑ

"Ἐλευσίς πρὸς μύησιν εἰς τὰ ἐν Ἐλευσίνες μεγάλα μυστήρια.

Μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἐλευσῖνος ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, καὶ δὴ καὶ κατὰ τὸν Δ' π. Χ. αἰῶνα, εἰς ὃν ἀνήκει ὁ πίναξ ἡμῶν, τὰ μικρὰ μυστήρια τῆς Ἀγρας ἐθεωροῦντο «ἄσπερ προκάθαρσις καὶ προ-άγνευσις τῶν μεγάλων»¹. Οἱ μὴ ταῦτα μυηθεῖς μηνὶ Ἀνθεστηριῶνι δὲν ἤδυνατο νὰ μυηθῇ τὰ ἐν μηνὶ Βοηδοριμιῶνι τελούμενα μεγάλα². Ἐαλ' οὐδὲ ἡ μύησις εἰς τὰ μικρὰ ἦτο ἐπαρκῆς ἵνα θεωρηθῇ τις τέλειος μύστης. Ἐνεκα τούτου λοιπὸν βλέπομεν, ἐν τῇ ἀνω δευτέρᾳ σκηνῇ τοῦ πίνακος, τὴν ἀναθεῖσαν τὸν πίνακα Νίννιον προσερχομένην ἵνα μυηθῇ ἐν Ἐλευσῖνι καὶ τὰ μεγάλα μυστήρια.

Ἐνεκα τῆς θρησκευτικῆς ταυτότητος ἐν τοῖς κυρίοις τῶν κατὰ

1. Σχολ. Ἀριστοφ. Πλοῦτος στ. 845.

2. Mommsen, Feste σελ. 414. — Πλούταρχος, Δημήτριος, 26.

τὰ μικρὰ καὶ μεγάλα μυστήρια τελουμένων πομπῶν¹ βλέπομεν ὅτι ἡ δευτέρᾳ τοῦ πίνακος σκηνὴ σμικρὸν μόνον διαφέρει τῆς πρώτης. Τὴν θέσιν δηλαδὴ τῆς Κόρης κατέχει ἐνταῦθα, ὡς εἰκός, ἡ Δημήτηρ (ἀρ. Ε) πρὸς τιμὴν τῆς ὁποίας ἥγοντο τὰ μεγάλα μυστήρια. Οἱ κίων καὶ τὰ ὑπὸ τὸ ἀέτωμα στέμματα δηλοῦσιν, ὡς ὁρθῶς ἥδη ἀνεγνωρίσιμη, τὴν αὐλὴν τοῦ ἔορτασίμως κεκοσμημένου ἰεροῦ τῆς Ἐλευσῖνος. Τὰ κοσμήματα δὲ τοῦ ὑπὸ τὸ ἀέτωμα θριγκοῦ, ἀτινα ἐφάνησαν τῷ κ. Σκιᾶς «παράδοξα» καὶ δὴ «ὅμοιώματα τῆς σελήνης περὶ τὴν φάσιν τῆς πανσελήνου εὑρισκομένης» (ἄρα 16 φάσεις πανσελήνου;), οὐδὲν ἄλλο εἶναι καθ' ἡμᾶς ἢ οἱ «ἰεροὶ κάλλαθοι» τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος, πλαγίως τεθειμένοι, οἵ οὐδέποτε σχεδὸν ἔλλείποντες ἀπὸ τὰς ὅμοιας φύσεως Ἐλευσινιακὰς παραστάσεις. Ἀρκοῦμαι δὲ ἀναφέρων ὅτι τὸ ἀρχιτεκτονικῶς ὅμοιον πρὸς τὸ τοῦ πίνακος ἡμῶν μέρος τοῦ ἐν Ἐλευσῖνι ἀετώματος τοῦ ὑπὸ Κλαυδίου Ἀππίου Πούλχηρος ἐπισκευασθέντος προπυλαίου κοσμεῖται ἐπίσης διὰ πλείστων τοιούτων ἰερῶν καλάθων.

Τὸν μυσταγωγὸν τῆς κάτω σκηνῆς, ὅστις ἀρχικῶς καὶ κυρίως ἔχοηται μόνον τοῖς ἐν "Ἀγρα μυουμένοις", ἀντικαθιστᾶ ἐν τῇ δευτέρᾳ ταύτῃ σκηνῇ αὐτὴ ἡ Κόρη (ἀρ. Δ), ἡ ἐν Ἐλευσῖνι ὁμόβωμος τῆς Δήμητρος, ἡ ἥδη οἰκείως ἔχουσα πρὸς τοὺς μύστας τοῦ πίνακος ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτῶν πα' αὐτῇ ἐν "Ἀγρα μυήσεως".

Ἡ κερνοφόρος Νύννιον (ἀρ. Γ') προσέρχεται νῦν οὐχὶ δρχουμένη, ἀλλὰ σεμνῶς βαδίζουσα πρὸς τὴν ὑπὸ αὐτῆς σεβιζομένην Δήμητρα. Βεβαίως δὲν στερεῖται βαθείας θρησκευτικῆς σημασίας τὸ ὅτι ὁ κέρνονς δὲν αὐτῇ φέρει εἶναι, ἐν τῇ σκηνῇ ταύτῃ καὶ μόνη, ἀσφαλῶς διὰ δεσμῶν κεκλεισμένος. Τοῦτο πιθανῶς ἥτο τὸ χαρακτηριστικάτατον τῆς ὅλης σκηνῆς τοῦ πίνακος διὰ τὸν ἀρχαῖον θεατὴν τὸν γνωρίζοντα κάλλιον ἡμῶν τὰς λεπτομερείας τῆς δευτέρας ἐν Ἐλευσῖνι μυήσεως. "Ισως δηλαδὴ ὁ μυστικὸς οὗτος κρατηρίσκος νὰ περιεῖχε τι τῶν περιφήμων ἐκείνων *ἰερῶν*, ἀτινα ἀποτελοῦντα τὰ ἄγια τῶν ἄγίων τῆς Ἐλευσῖνος, ἐκομίζοντο εἰς Ἀθήνας ἐξ Ἐλευσῖνος, ἵνα δλίγας ἡμέρας κατόπιν κομισθῶσιν εἰς Ἐλευσίνα ὑπὸ τῶν μυστῶν, ἐν τῇ μεγάλῃ πομπῇ τοῦ

1. Mommsen, ἔ. ἀ. σελ. 407.

2. Ἀρχ. Ἐφημ. ἔ. ἀ. σελ. 23.

3. Mommsen, ἔ. ἀ. 210.

'Ιάκου, « voilés et cachés aux regards des profanes! ». Περὶ τούτου θὰ εἴπωμεν πλείονα ἐν τῷ ἐπομένῳ Εἶ μέρει. Ἐνταῦθα πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ἄκρως ἵεροῦ καὶ μυστικοῦ τοῦ περιεχομένου τοῦ ἀγγείου

Εἰκὼν 4.

τούτου, ἀρκοῦμαι παραθέτων (ἐν μεγεθύνσει) τὴν εἰκόνα ἀττικοῦ μολυβδίνου συμβόλου (τοῦ Γ' π. Χ. αἰῶνος), ὅπερ ἡγόρασα κατ' αὐτὰς διὰ τὴν ἴδιαιτέρων νομισματικὴν συλλογὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου, καὶ ἐφ' οὗ εἰκονίζεται κεφαλὴ Μεδούσης φερούσης τὸ ἀγγεῖον τοῦτο, προφανῶς εἰς δήλωσιν τῆς ἀγιότητος τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ καὶ τῶν φορεοῦν ποιῶν κατὰ τῶν ξητούντων νὰ ἔδωσι τὰ ἐν

αὐτῷ περιεχόμενα ἀπόρρητα ἵερὰ τῆς Ἐλευσίνος¹. Εἶναι δὲ ἀνευ πώματος τὸ ἀγγεῖον, διότι ἐπαρκῶς σκέπει αὐτὸ ἀπὸ τῶν βλεμμάτων ἡ φέρουσα.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπιγραφή τις τοῦ Εἴ αἰῶνος π. Χ.² διδάσκει ὅτι τὰ ἵερὰ ἔφερον, ὑπὲρ τὴν γέφυραν τοῦ πρὸς τὸ ἄστυ Ῥειτοῦ τῆς Ἐλευσίνος, αἱ ἱέρειαι. Ἀλλ' ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης δὲν ἔξαγεται καὶ κατὰ τίνα πομπὴν τῶν ἵερῶν ἔγίνετο τοῦτο· τὴν ἔξι Ἐλευσίνος δηλαδὴ εἰς Ἀθήνας ἢ τάναπαλιν; Ἐπίσης δὲν δηλοῦται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ ἀν αἱ ἱέρειαι ἔφερον τὰ ἵερὰ διαρκούσης ὅλης τῆς πομπῆς ἢ μόνον κατὰ τὴν διάβασιν τῆς γεφύρας τοῦ Ῥειτοῦ. Εἰς ἐμὲ πιθανώτερον φαίνεται ὅτι αἱ ἱέρειαι τῆς Ἐλευσίνος ἔφερον τὰ ἵερὰ μόνον κατὰ τὴν ἔξι Ἐλευσίνος εἰς Ἀθήνας πομπὴν καὶ δὴ μέχρι μόνον πέρα τῆς γεφύρας τοῦ Ῥειτοῦ τούτεστι μέχρι τῶν παλαιῶν μεταξὺ Ἐλευσίνος καὶ Ἀθηνῶν ὁρίων, ἔνθα ἵσως παρελάμβανον αὐτὰ οἱ πρὸς ὑποδοχὴν καὶ προπομπὴν τῶν ἵερῶν ἀπεσταλμένοι τῶν Ἀθηναίων.³ Άλλως τὸ ἀντίθετον θὰ ἦτο λίαν κοπιαστικὸν

1. Foucart, Recherches sur les mystères d'Éleusis p. 51.

2. Ἐν σχέσει πρὸς τὸν τύπον τοῦ Ἀττικοῦ τούτου συμβόλου ἄξιος παραθέσεως φαίνεται μοι ὁ ἐν τῷ "Ἄδη μεταξὺ Μικύλλου καὶ Κυνίσκου ἔξῆς διάλογος (Λουκιανοῦ Κατάπλους 22).

ΜΙΚ. Εἰπέ μου — ἐιελέσθης γάρ, ὦ Κυνίσκε, τὰ Ἐλευσίνια δῆλον διι — οὐδὲ ὅμοια τοῖς ἔκει τὰ ἐνθάδε;

ΚΥΝ. Εὖ λέγεις· ἴδον γοῦν προσέρχεται διδουχοῦσά τις φοβερὸν καὶ ἀπειλητικὸν προοβλέποντα.

ΜΙΚ. Ἔσικεν ἀπό γε τοῦ σχῆματος.

ΠΗΛ. καὶ τὰ περὶ Δύμητρος Ἐρινύος μυθεύματα.

3. Ath. Mith. XIX. S. 163.

δι' ίερείας, ἀφοῦ μάλιστα γνωρίζομεν ὅτι ἐνίστητε ὑπῆρχον « ζεύγη » ὑπὸ τῶν ἐπιμελητῶν τῶν μυστηρίων παρασκευαζόμενα « εἰς τὴν κομιδὴν τῶν ιερῶν¹ ». Ὅπως δημοσ. καὶ ἀν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, ἐκ τοῦ ἔξῆς χωρίου τῶν Σχολίων τοῦ Θεοκρίτου (4. 25)², « κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς τελετῆς τὰς νομίμους βίβλους καὶ ιερὰς ὑπὲρ τῶν κορυφῶν αὐτῶν ἀνετίθεσαν (παρθένοι γυναικεῖς) καὶ ὥσει λειτανεύονται ἀπήρχοντο εἰς Ἐλευσῖνα » ἔξαγεται ἀσφαλῶς ὅτι οὐχὶ μόνον αἱ ιερεῖαι ἀλλὰ ὡς ἐπιβεβαιοῦ σαφέστατα καὶ τὸ σύνθημα τῶν κοινῶν μυστῶν (ἴδε ἀνωτέρω σελ. 257 [49]), καὶ ἀλλαὶ πολλαὶ γυναικεῖς ἥδυναντο νὰ φέρωσι ἐπὶ κεφαλῆς τὰ ιερά, τούλάχιστον ὅσα ἐν κέρχυνοις ἐτίθεντο.

Τίς δ' ὁ πιστῶς καὶ πάλιν ἐν τῇ σκηνῇ ταύτῃ παρακολουθῶν τὴν κερνοφόρον ἀνὴρ (ἀρ. A) καὶ ὁ προστεθεὶς ἐνταῦθα νεανίσκος (ἀρ. B), ὁ σπεύδων νὰ οἰνοχοήσῃ τῇ θεᾷ πρὸ τοῦ ἀνδρός, θέλομεν ἔξετάσει ἐν τῷ ἀμέσως ἐπομένῳ τρίτῳ μέρει, τῷ ἀναφερομένῳ εἰς τὴν ἔρευναν περὶ τοῦ τίς ἡ κερνοφόρος Νιύννιον.

γ) ΣΚΗΝΗ ΤΡΙΤΗ

Γεφυρεσμός.

Τὴν σκηνὴν ταύτην (ἀρ. 1-5) χαρακτηρίζει ὡς ἐπουσιώδη τὸ μέγεθος τῶν μορφῶν, ἡ παραμέρος ἐν τῷ πίνακι θέσις αὐτῆς καὶ κυρίως ἡ μὴ ἐν αὐτῇ παρουσία θεῶν. Ἐν αὐτῇ παρίστανται ἑορτάζοντες (ἴδε τὸ κοσμοῦν τὸ ἀέτωμα στέμμα) οἱ αὐτοὶ τρεῖς θυντοὶ (ἀρ. 1, 3 καὶ 4) οἱ καὶ εἰς τὰς δύο πρώτας σκηνὰς παρόντες. Ἡδη δημοσ. ὡς « μεμυημένοι ἐνταῦθα πον παιζοντιν »³ αὐτοὶ καθ' ἑαυτούς. Ἡ Νιύννιον καὶ ὁ ἑταῖρος αὐτῆς ἀνὴρ (ἀρ. 3 καὶ 4), δοχοῦνται ἥδη βακχιῶς τὸ μανιῶδες⁴ κερνοφόρον ὡς οἱ παρ' Ἀριστοφάνει μύσται « θρασεῖ ἐγκατακρούοντες ποδὶ τὰν ἀκόλαστον φιλοπαίγμονα τυμάν⁵ ». Παράβαλλε τὴν στάσιν τῆς Νιύννιον

1. C. I. A. IV, 2 σελ. 103. Πρό. καὶ τὸ ζεῦγος τὸ κομίζον τὰ Ἐλευσίνια ιερὰ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐν B. M. C. Alexandria pl. XXX, 553.

2. Πιθ. Mommsen ἡ. 211, 3, ὅστις δικαίως σχετίζει τὸ χωρίον τοῦτο πρὸς τὴν μυστικὴν πομπὴν τῶν Ἐλευσινῶν καὶ οὐχὶ τὴν τῶν Θεομοφορίων, ἀτινα δὲν ἐτελοῦντο ἐν Ἐλευσίνι ἀλλ' ἐν Ἀθήναις.

3. Ἀριστοφ. Βατραχ. στ. 318.

4. Ἀθην. XIV, 629, d.

5. Ἀριστοφ. Βατρ. στ. 330.

πρὸς τὴν καθ' ὅλα δμοίαν στάσιν τῆς πρὸ τοῦ Διονύσου πρὸς τὸν ἥχον αὐλῶν δρχονμένης βακχίδος τοῦ ἐν τῷ Βρεττ. Μουσείῳ ἀγγείου τοῦ Παμφαιόν¹. Αὐλεῖ δὲ αὐτοῖς ἀκόλουθος αὐλητρὸς (ἀρ. 2). "Οτι οἱ αὐλοὶ ἔχορησίμευον εἰς τοὺς μύστας, γνωρίζομεν πλὴν ἄλλων καὶ ἐκ τῶν Βατράχων τοῦ Ἀριστοφάνους (στ. 313), ἔνθα τὴν προσέγγισιν τῶν μυστῶν ἀντιλαμβάνονται δι Λιόνυσος καὶ Ξανθίας ἐκ τῆς «αὐλῶν πνοῆς» τῶν μυστῶν, τῶν τὴν «ἄγνην δργίαν θεάν Δήμητραν ἐπικοσμούντων ζαθέοις μολπαῖς» (στ. 383).

Ο ἀνὴρ σπένδει τῇ κερονοφόρῳ οῖνον καὶ δὴ ὡς εἰ τελῶν ἐν ταῖς διαθέσεσι τοῦ παρ' Ἀριστοφάνει μεμυημένου ἔκείνου ὅστις «παρα-
έλεψας τι μειρακίσκης μάλ' εὐπροσώπου κατεῖδε τιθίον προκύφαν χι-
τωνίου περιρραγέντος»², τοῦθ' ὅπερ ἔκαμε τὸν ζηλεύσαντα Διόνυσον νὰ
εἴπῃ ὅτι καὶ αὐτὸς τυγχάνει «ἀεὶ πως φιλακόλουθος καὶ μετ' αὐτῆς ἐπί-
σης παιζων χορεύειν βούλεται» (στ. 414).

Ο δὲ νεανίσκος ἀκόλουθος τῆς κερονοφόρου (ἀρ. 1), εἴτε διότι ἦτο ἥδη
κεκοπιασμὸς ἐκ τῆς ὄντως μακρᾶς καὶ πανημέρου δοδοιπορίας, εἴτε διότι
ἡ μεταξὺ τῆς κερονοφόρου καὶ τοῦ ἀνδρὸς φιλοπαίγμων σκηνὴ δὲν ἦτο
εὐάρεστος αὐτῷ (ἴδε κατωτέρω σελ. 268), στρέφει αὐτοῖς τὰ νῶτα καὶ
κάθηται ἀναπαυόμενος ἢ καθ' ἑαυτὸν πίνων, ἄν, ἐννοεῖται, τὸ ἀντικεί-
μενον ὅπερ φέρει εἰς τὴν δεξιὰν εἶναι κῆλιξ.

Τέλος ἐν τῇ δεξιᾷ γωνίᾳ τοῦ ἀετώματος προκύπτει κεφαλὴ νεανίου
(ἀριθ. 5) ἀποβλέποντος εἰρωνικῶς, ὡς ἐφάνη μοι ἔξετάζοντι τὸ πρω-
τότυπον τῆς εἰκόνος, πρὸς τοὺς πρὸ αὐτοῦ δρχονμένους μύστας, τοῦτο
δ' ἔχοντος τὸ χαρακτηριστικόν, ὅτι πρὸς τοῖς φύλλοις τῶν μύρτων φέρει
οὐχὶ ὡς οἱ λοιποὶ στέφανον, ἀλλὰ ταινίαν εἰς τὸ ἄνω τοῦ μετώπου δε-
δεμένην. Γνωστοῦ δ' ὄντος ἡμῖν ἐξ ἄλλων παραδειγμάτων ὅτι οἱ πε-
προσωποποιημένοι ποταμοὶ τίθενται εἰς τὰς γωνίας τῶν ἀετωμάτων,
δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι παριστᾶ τὸν ἀττικὸν ποταμὸν Κηφισόν, οὗ
τὴν γέφυραν διήρχοντο οἱ μύσται κατὰ τὴν εἰς Ἐλευσῖνα μετάβασιν
καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἐπιστροφήν. Ἱσως ὅμως — ὅπερ καὶ πιθανότερόν μοι
φαίνεται, ἀφ' οὗ ὅλα τὰ λοιπὰ τῆς σκηνῆς ταύτης πρόσωπα εἶναι θνη-
τοί, — νὰ εἶναι εἰς τις τῶν ἐπὶ τῆς γεφύρας τοῦ ποταμοῦ τούτου ἴστα-

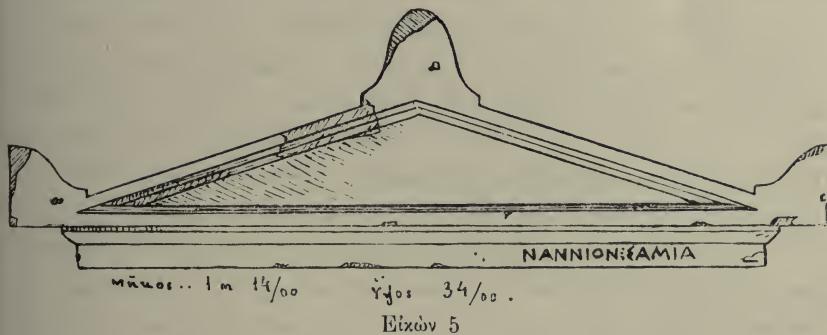
1. Murray, Handbook of Greek Archaeology p. 90 fig. 51.

2. Ἀριστοφ. Βατρ. στίγ. 409.

μένων γεφυριστῶν, ἵτοι τῶν σκωπτῶν ἐκείνων τῶν κατὰ πανάρχαιον ἴερὸν ἔθιμον χλευαζόντων τοὺς παριόντας μύστας καὶ κατὰ τοῦτο πρὸς ἀλλήλους ἀμιλλωμένων. Γνωστὸν δ' εἶναι ὅτι ὁ τῶν γεφυριστῶν τούτων ἀστειότερον καὶ εὐφρέσερον τσιώφας τοὺς παριόντας ἐταινιοῦτο ὡς νικητῆς¹. Ἰσως λοιπὸν τοιοῦτόν τινα γεφυριστὴν σκώπτην τῶν ἐκ τῆς Ἐλευσίνος ἐπανερχομένων (ἴδε κατωτέρῳ μέρῳ τρίτον) μυστῶν νὰ παριστᾶ ἢ ἐν τῇ γωνίᾳ τοῦ ἀετώματος προβάλλουσα τεταινιωμένη κεφαλή.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

ΤΙΣ Η NIINNION

Ἐρωτᾶται νῦν, δόποια τις γυνὴ δύναται νὰ εἶναι ἡ κερνοφόρος Νιύννιον ἢ ἀναθεῖσα τὸν πίνακα χαριστήριον «τοῖν θεοῖν» ἐπὶ τῇ μυήσει αὗτῆς.

Τὸ κατ' οὐδέτερον γένος ὄνομα Νιύννιον εἶναι ἐκ τῶν συνήθως² ὑπὸ ἐταιρῶν φερομένων ὑποκοριστικῶν. Ἐν μόνῳ τῷ περὶ διασήμων ἐταιρῶν ΙΓ' βιβλίῳ τοῦ Ἀθηναίου καὶ ἐν τοῖς Ἐταιρικοῖς διαλόγοις τοῦ Λουκιανοῦ εὑρίσκομεν ἀναφερόμενα ὡς ὀνόματα ἐταιρῶν τὰ

1. Mommsen, Feste, σελ. 231.

2. Πβλ. ὅμως A. Wilhelm, Die sogenannte Hetärenischrift aus Paros: Athen. Mitth. 1898, 409 ff. καὶ 1899, 345 ff.

Αφροδίσιον, Ἀμπελίδιον, Γναθαίνιον, Γλυκέριον, Θαυμάριον, Κλωνάριον, Κυμβάλιον, Λοπάδιον, Λεόντιον, Μουσάριον, Μύρτιον, Νάννιον, Ναννάριον, Ναύσιον, Σαπέρδιον, Σισύμβριον, Σταγόνιον, Φάνιον, Χελιδόνιον, Χρυσάριον, Ὁκιμον κτλ. κτλ. Ἄρα ἐνδείκνυται ὡς πιθανὸν ὅτι ἔταίρα τις δυνατὸν νὰ ἥτο καὶ ἡ κερνοφόρος ἡμιῶν, ἀφοῦ μάλιστα γνωρίζομεν ὅτι αἱ ἔταῖραι ὅχι μόνον ἐμψοῦντο τὰ ἐλευσινιακὰ μυστήρια ἀλλὰ καὶ ὅτι ἡ μεγάλη δαπάνη τῆς μυήσεως αὐτῶν ἐθεωρεῖτο ὡς σημεῖον ἱδιαιτέρας πρὸς ἀντὰς εὐνοίας τῶν ἐραστῶν αὐτῶν. Οὕτω π. χ. γνωρίζομεν ἐκ τοῦ κατὰ Νεαίρας ψευδοδημιούσενείου λόγου, ὅτι Λυσίας ὁ σοφιστὴς ὃν ἐραστὴς Μετανείρας τῆς ἔταίρας, ἀδελφῆς τῆς ἔταίρας Νεαίρας, ἐμύησεν ἀκωλύτως τὴν ἐρωμένην αὐτοῦ « ἡγούμενος τὰ μὲν ἀλλὰ ἀναλόματα τὴν κεκτημένην αὐτὴν λαμεάνειν, ἢ δὲ ἄν τις τὴν ἔορτὴν καὶ τὰ μυστήρια ὑπὸ αὐτῆς ἀναλώσῃ, πρὸς αὐτὴν τὴν ἄνθρωπον χάριν καταθήσεσθαι¹ ». Γνωστὸν ἐπίσης ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου (κ. 116)² ὅτι Ἀρχίας ὁ ἵεροφάντης τῆς Ἐλευσῖνος ἔτιμωρήμη ὅχι διότι ἐδέχθη ἐν Ἐλευσῖνι μυσίαν Σινώπης τῆς ἔταίρας, ἀλλὰ μόνον καὶ μόνον διότι παρὰ τὰ πάτρια ἐποίησε τὴν μυσίαν ταύτην τῇ ἡμέρᾳ τῶν Ἀλφῶν μυστηρίων, « οὐ νομίμου δυτος ἐν ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ ἰερεῖα θύειν, οὐδὲ ἐκείνου οὐσῆς τῆς θυσίας, ἀλλὰ τῆς ἰερείας ». Ο δὲ Ἀθήναιος (IV, 167) ἀναφέρει, ἐκ τῶν ὑπομνημάτων τοῦ Ἡγησάνδρου, ὅτι Δημήτριός τις Φαληρεύς, ἀπόγονος τοῦ περιφήμου διμωνύμου Ἀθηναίου, « Ἐλευσῖνι μυστηρίων δυτῶν ἔθηκεν τῇ ἐρωμένῃ αὐτοῦ Ἀρισταγόρᾳ τῇ ἔταίρᾳ θρόνον παρ' αὐτὸν τὸ ἀνάκτορον τῆς Δῆμητρος ».

Αὐτὴ ἡ πρὸς τὴν Ἐλευσῖνα Ἱερὰ ὁδὸς τῶν μυστηρίων βρίθει ἀναμνήσεων τῆς συμμετοχῆς τῶν ἔταιρῶν εἰς τὰ μυστήρια. Πασίγνωστον π. χ. εἶναι τὸ ἐπεισόδιον τοῦ βίου τῆς περιφήμου ἔταίρας Φρύνης, ἥτις « τῇ τῶν Ἐλευσινίων πανηγύρει ἐν ὅψει τῶν Πανελλήνων πάντων ἀποθεμένη τὸ ἴμάπον καὶ λύσασα τὰς κόρμας ἐνέβαινε τῇ (παρὰ τὴν Ἱερᾶν ὁδὸν) θαλάσσῃ καὶ ἀπ' αὐτῆς Ἀπελλῆς τῇ ἀναδυομένην Ἀφροδίτην ἀπεγράψατο³ ». Ἐπὶ τῆς αὐτῆς δὲ Ἱερᾶς ὁδοῦ Ἀριπαλος ὁ Μακεδὼν

1. Ψ. Δημοσθ. κατὰ Νεαίρας 21 π.ξ.

2. "Ιδε καὶ Ἀθην. XIII, 594.

3. Ἀθηναίου XIII, 590 f.

φκοδόμησε τοιοῦτον μνῆμα τῇ ἐρωμένῃ αὐτοῦ Πυθιονίῃ τῇ ἔταιόᾳ ὥστε, ὡς λέγει ὁ Δικαίαρχος, « ἐνταῦθα καταστάς δὲ πὴν Ἀθηναίων πόλιν ἀφικνούμενος οὐδὲν φαιῇ τὸ πρῶτον δὲ τῆς Ἀιηνᾶς ἀφορώμενος τεῖνες καὶ τὸ πόλισμα, δύεται παρὰ τὴν δόδον αὐτὴν φκοδομημένον μνῆμα οἰον οὐδὲ συνεγγὺς οὐδένεν ἔστι τῷ μεγέθει. Τοῦτο δέ, ὅπερ εἰκός, ἡ Μιλιτάδου φήσειεν ἀν σαφῶς ἡ Περικλέους ἡ Κίμωνος ἡ τινος ἐτέρου τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν εἴναι, καὶ μάλιστα μὲν ὑπὸ τῆς πόλεως δῆμοσίᾳ κατεσκενασμένον¹. »

“Οσον δ’ ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐν Ἐλευσῖνι ἀνάθεσιν τοῦ ἔταιόαν εἰκονίζοντος πίνακος ἡμῶν, ὑπενθυμίζω, — ἄπειρα παραδείγματα παντοειδῶν εἰκόνων ἔταιρῶν ἐν ἴεροῖς τόποις ἵδρυμένων παραλείπων — τὸν πίνακα ὅν, μετ’ ἐπιγράμματος αὐτοῦ τοῦ Σιμωνίδου, ἀνέθηκαν οἱ Κορίνθιοι τοῖς θεοῖς, ἐφ’ οὗ εἰκονίζοντο αἱ ἔταιραι εὐχόμεναι καὶ ἱκετεύουσαι ὑπὲρ τῆς πόλεως αὐτῶν².

Τέλος γνωστὸν εἴναι ὅτι αἱ ἔταιραι ἴδιαιτέρως ἐσέβοντο τὴν κυρίαν θεὰν τῶν μυστηρίων. Οἱ δόκοι καὶ τὰ ἐπιφωνήματα « Νὴ τὴν φίλην Δήμητρα; » « ὁ Δάματερ » κτλ. ἦτο τι σύνηθες εἰς τὸ στόμα τῶν ὀρχαίων ἔταιρῶν³.

Ταῦτα πάντα ὡς καὶ ἡ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἔλλειψις πατρωνυμικοῦ καὶ δημοτικοῦ, ἐπιτρέπουσι, νομίζω, τὴν ἔρευναν, μήπως ἡ ἀναθεῖσα τὸν πίνακα ἡμῶν εἴναι τις τῶν γνωστῶν ἡμῖν Ἀθηναίων ἔταιρῶν.

Ως εἴδομεν ἦδη (σελ. 170 καὶ 173), δ πίναξ οὗτος ἀνήκει κατὰ μὲν τὸν ἀνωνύμως ἐν τοῖς Athen. Mittheilungen γράψαντα (Wolters;) εἰς τὸν Δ’, κατὰ δὲ τὸν κ. Rubensohn εἰς τὰ τέλη τοῦ Ε’ αἰῶνος π. X. Ἀκριβῶς λοιπὸν ἐν τῇ ἐποχῇ ταύτῃ ἔζη ἐν Ἀθήναις διάσημός τις ἔταιρα, ἐκ Σάμου καταγομένη, Νικώ δὲ καλουμένη, ἀλλὰ γνωστοτέρα ὑπὸ τοῦ ὑποκοριστικὸν δόνομα Νάννιον⁴. Βρίσκει δὲ Ἀθηναῖος καὶ ἄλλαι πηγαὶ ἀνεκδότων εἰς αὐτὴν ἀναφερομένων καὶ δὴ κατ’ Ἀντιφάνη, Ἀλεξιν, Ἀμφιν, Ἀναξίλαν, Ἀπολλόδωρον, Εὔ-

1. Ἀθην. XIII, 594 e-f.

2. Ἀθην. XIII, 573 c-e.

3. Λουκιανοῦ Ἐταιρ. Διάλ. IV, 5. — Ἀθην. XIII, 580 b.

4. Ιδὲ Ἀθηναῖον XIII, 582 e καὶ 587 a. — Ἀρποκρατίωνα ἐν λ. Νάννιον.

βουλὸν, Λυγκέα, Μάχωνα, Μένανδρον, Τιμοκλέα, Ὑπερείδην καὶ Φίλιππον¹.

Τοὺς χρόνους καθ' οὓς αὕτη ἔζη δυνάμεθα νὰ δρίσωμεν ἐκ τῶν γεγονότων α) ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους. — τοῦ μέχρι τοῦ 406 π. Χ. ζήσαντος καὶ « ἐπὶ ταῖς δυσμαῖς τοῦ βίου » λίαν ἐκδότου ὅντος πρὸς τὰ παιδικὰ καὶ ἐρωτικὰ ἐν γένει² — ἐρώμενος νεανίσκος Δημοφῶν « νέος ὅν » ἥγαπησε καὶ εἶχεν ὡς ἑταίραν τὴν Νάννιον « πρεσβυτέραν οὐσαν αὐτοῦ ». β) ὅτι ὁ περὶ τὸ 375 π. Χ. ἀκμάσας Εὔβουλος ἔγραψε κωμῳδίαν *Nānniōn* καλουμένην, προφανῶς ἐν ᾧ ἐποχῇ ἥκμαζεν ἡ ἑταίρα αὕτη, καὶ γ) ὅτι ὁ περὶ τὰ 350 π. Χ. ἀκμάσας Τιμοκλῆς ἀναφέρει τὴν Νάννιον ὡς γραῖαν ἥδη. Ἐγεννήθη ἄρα ἡ Νάννιον περὶ τὰ τέλη τοῦ Ε' αἰῶνος π. Χ. (425 περίπου) καὶ ἦτο γραῖα 75 περίπου ἐτῶν περὶ τὸ 350. Ἀρα τὸν πίνακα ἥδυνατο νὰ ἀναθέσῃ αὕτη ἐν ἐποχῇ ταυτίζομένη πρὸς ἐκείνην ἦν ὁρισαν ἥδη ὅρθως, ἐκ μόνης τῆς τεχνοτροπίας τοῦ πίνακος ὁριώμενοι, οἱ ὅημέντες γερμανοὶ ἀρχαιολόγοι.

Εἰκάζω δ' ὅτι καὶ τὸ ἐν τῷ νεκροταφείῳ τοῦ Κεραμεικοῦ εὑρεθὲν³ δέτωμα ἐπιτυμβίου μνήματος (ἴδε τὴν ὑπ' ἀρ. 5 εἰκόνα), τὸ φέρον μόνον τὴν ἐπιγραφὴν **NANNION : ΣΑΜΙΑ**, ὅπερ κατά τε τὴν τέχνην καὶ ἴδιως τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς αὐτοῦ, ἀνήκει εἰς τὸ δευτέρον ἥμισυ τοῦ Δ' π. Χ. αἰῶνος (350 - 300 π. Χ.), δύναται κάλλιστα νὰ ἐκόσμει τὸν τάφον τῆς ἡμετέρας Ναννίου τῆς Σαμίας⁴.

'Αλλὰ καὶ αἱ γνωσταὶ λεπτομέρειαι τοῦ βίου τῆς Ναννίου φαίνονται μοι ὡς ἄριστα συμφωνοῦσαι πρὸς τὰς παραστάσεις τοῦ πίνακος ἥμῶν. Ἡ Νάννιον δηλαδὴ ἐγένετο διάσημος κυρίως ἐκ τοῦ ὅτι τὸν μέγαν κατέφαγεν ἐραστὴν ποτε Θάλλον, τὸν πλουσιώτατον κάπηλον, δστις ἥλθεν εἰς τὴν Ἀττικὴν ὠρηπόμερος χελιδονίους ἰσχάδας ὑμήτ-

1. Ἀθην. XIII, 558 e, 567 e-f, 568 f, 58² e-f, 583 e, 584 f, 587 a. — Ἀρποχρατίων ỿ. ἀ.

2. Ἀθην. XIII, 592 a-b, 601 b.

3. Ἐφημερὶς τῶν Φιλομαθῶν ἔτος 1870, σελ. 2094. — Κουμανούδη Ἀττικῆς ἐπιγραφαὶ ἐπιτύμβιοι ἀρ. 2355. — ΣΙΔ. ἀρ. 3300.

4. Οὐδόλως δὲ παράδοξον νὰ εὑρεθῇ προσαρμόζον εἰς τι τῶν ἐν τῷ αὐτῷ Κεραμεικῷ εὑρεθέντων ἐπιτυμβίων ἀναγλύφων πλακῶν. Ἐρευνά τις σχετικὴ ὑπό τινος τῶν ἐπαίγοντων φάνεται μοι εύκταία.

τιόν τε φορμούμενος μέλι, οῦ ἔνεκεν ἐκλήθη ἔκτοιε Αἴξ, διὶ θαλλῷ χαίρουσιν αἱ αἰγεῖς καὶ θαλλοφαγεῖ τὸ ζῶον¹ ». Μήπως λοιπὸν ὁ πινακογράφος ἐγκατέσπειρεν ἐν τῷ πίνακι τοσοῦτον καταπληκτικὸν καὶ ὅλως ἀπαραδειγμάτιστον πλῆθος θαλλῶν, μόνῳ δὲ τῷ κατὰ πόδας ἀκολουθοῦντι τὴν Νάννιον ἀνδρί, τῷ φέροντι ἐν τῇ πρώτῃ σκηνῇ τὰ ἐφόδια τῆς Ναννίου, ἔδωκεν εἰς κεῖρας δύο ἀντὶ ἑνὸς θαλλούς, ἵνα δηλώσῃ ὅτι οὗτος ὁ περίφημος ἐκεῖνος Θάλλος; Ὡς μήπως προφασιζόμενος ἔλλειψιν χώρου ἢ τάχα ὅτι ἥθελε νὰ δηλώσῃ τὸ πετρῶδες τοῦ ἐδάφους τῆς Ἀγρας παρέστησε τὴν Νάννιον ἀλλομένην ὡς αἰγα τὸ « μυστικὸν σκίρημα » (Λουκιαν. Ψευδομ. 40)²; Ὡς σκέψις αὐτῇ εἶναι βεβαίως τολμηρά, οὐχὶ ὅμως καὶ ὅλως ἀπίθανος διὰ τὸν γνωρίζοντας ὅτι οἱ ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι καλλιτέχναι ἀγαπῶσι τοὺς τοιούτους παιγνιώδεις ὑπαινιγμούς. Π. χ. ἐν Βυζαντίῳ ὁ τάφος τῆς Βοϊδίου καλουμένης ἑταίρας, τῆς φιλῆς Χάρητος τοῦ Ἀθηναίου ναυάρχου, ἔφερεν ὡς ἐπίθεμα ἀντὶ ἀνθρωπίνης μορφῆς εἰκόνα βοός³, λέαιναν δὲ ὁ τῆς ἑταίρας τοῦ Ἀρμοδίου Λεαίνης⁴, κτλ.

Ἄλλως δὲ μήπως καὶ ἡ ἐν τῷ ἀετώματι τοῦ πίνακος στάσις τοῦ ἀνδρὸς πρὸς τὴν γυναικὰ δὲν εἶναι στάσις ἀνθρώπου συγχορεύοντος καὶ συμπινόντος μετὰ τῆς ἑταίρας αὐτοῦ τῇ συνοδίᾳ τῆς ἀπαραιτήτου εἰς τὰς ἑταίρας αὐλητρίδος;

Μήπως ὁ βλέπων τὴν βακχικὴν στάσιν τῆς Ναννίου ἐν τῇ σκηνῇ ταύτῃ δὲν δύναται νὰ ἐπαναλάβῃ τοὺς στίχους

Νάννιον δὲ μαίνεται
ἐπὶ τῷ Διονύσῳ (= Ἰάκωβος);

οὓς ἔγραψεν ὁ Ἀλεξις⁵ διακωμιδῶν αὐτὴν ὡς μέθυσον;

Παρὰ τὸν Θάλλον ἀναφέρεται ὡς ἐραστὴς τῆς Ναννίου ὁ ἐρώμενος (παιδικὰ) τοῦ Σοφοκλέους Δημοφῶν, ὁ τοὶς ἀναίσχυντος οὗτος νεανίσκος, ὅστις νέος ὅμνος αὐτὸς πρεσβυτέρον οὖσαν τὴν Νάννιον

1. Ἀθην. XIII, 582 ε-φ, 587 α. — Ἀρποκρατίων ἔ. ἀ.

2. Πιθλ. Αἰγαίανος Περὶ ζῷων XIV, 16 αἵξ δρειβάτης « ἐκ δὲ τῶν λόφων τῶν ὑπεράκρων ἥρδινος εἰς ἔτερον πᾶγον πηδῶσιν ἀλτικώτατοι γάρ αἰγῶν ἀπάντων » κτλ. κτλ.

3. Ἀργ. Ἐφημ. (Σέβορωνος) 1889 σελ. 81 κ.ξ.

4. Πολυαίν. 8, 45. — Παυσ. 1, 23, 1. — Ἀριστοφ. Λυσιστρ. 231.

5. Ἀθην. XIII, 587.

κατώρθωσε — πιθανῶς ὅτε πλέον ὁ Θάλλος εἶχε σχεδὸν ἐντελῶς καταφαγωθῆ, — νὰ ἔχῃ αὐτὴν ἑταίραν αὗτοῦ. Τί δὲ τὸ παράδοξον, ἂν παρὰ τὸν Θάλλον διέταξεν ἡ Νάννιον νὰ εἰκονισθῇ, ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ ζωηρῶς αὐτὴν ἀκολουθοῦντος νεανίσκου, ὁ δεύτερος τῶν δύο διασημοτάτων ἐραστῶν αὐτῆς καὶ δὴ ἐν μὲν τῇ σκηνῇ τῆς εἰς Ἑλευσῖνα πομπῆς σπεύδων νὰ ὑποσκελίσῃ τὸν Θάλλον, ἐν δὲ τῇ σκηνῇ τοῦ ἀετώματος, ἔνθια αὐτῇ συνορχεῖται τῷ Θάλλῳ, δυσηρεστημένος καὶ στρέφων αὐτοῖς δογύλως τὰ νῶτα, ὡς ἵνα μὴ παρίσταται εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ ἀντεραστοῦ αὐτοῦ.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ὑπάρχει καὶ ἄλλη τις, σαφεστάτη κατ' ἐμέ, ἔνδειξις ὅτι πρόκειται περὶ πίνακος παριστῶντος ἄμιλλαν ἐραστῶν ἑταίρας. "Οτε δηλαδὴ ὁ πίνακες ἦτο ἀνηρτημένος ἥδη καὶ εἶχε τελείως ξηρωθῆ, προσῆλθε τις — πιθανῶς ὁ μένεα πνέων ἔνεκα μεταγενεστέρας τινὸς ἀρνήσεως καὶ καυστικωτάτης προσβολῆς τῆς Ναννίου, προσβολῆς ἦν ἀδύνατον νὰ διηγηθῶμεν ἐνταῦθα ἔστω καὶ λατινιστί¹, —

καὶ δι' ὅξεος ὁργάνου ἔξωρχε τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ κατέστρεψε σχεδὸν τὸ πρόσωπον τοῦ μετὰ τῆς Ναννίου ἐν τῷ ἀετώματι διασκεδάζοντος ἀνδρός, ὡς βλέπει τις ἐκ τῆς ἐνταῦθα παρατιθεμένης ἀντιγραφῆς αὐτῆς ἀπὸ τοῦ πίνακος ὡς νῦν ἔχει (Εἰκὼν 6)². Συγχρόνως δὲ ἔχάραξε ὁ ωμαλέα τῇ χειρὶ, ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ πιθανῶς ἐπίσης φίλου τῆς Ναννίου νεαροῦ μυσταγωγοῦ, τὸ γράμμα Α (ἰδὲ εἰκ. 7, 1), ὅπερ πιθανώτατα κατ' ἐμὲ

εἶναι τὸ ἀρχικὸν κατάρας, ἥτοι γράμμα Ἐκατίκιον, σημαῖνον Ἀ(νάθεμα), Ἀ(νιέρωσιν), Ἀ(ρὰν) ἢ τι τοιοῦτον. Ταῦτα δὲ φαίνεται ὅτι προβλέπουσα καὶ φοβουμένη ἡ ἀναθεῖσα τὸν πίνακα Νάννιον ἔχάραξεν, ὅτε ἀκόμη ὁ πηλὸς τοῦ πίνακος ἦτο νωπός (ἥτοι ἄμα τῇ ἀφιερώσει αὐτοῦ), ἐπὶ τῇ πρὸς ἀριστερὰ παραστάδι τοῦ πίνακος, ἔτι δὲ καὶ ἐν

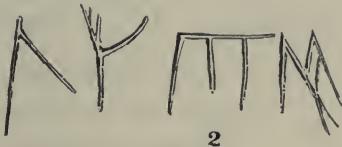
1. "Ιδε Ἀθην. XIII, 582 ε-ғ.

2. "Ο κ. Σκιάδις παρέλιπε νὰ ἀπεικονίσῃ τοῦτο, χάριν μεῖζονος στρηγνείας τῆς εἰκόνος, μνημονεύει ὅμως τοῦ πράγματος ἐν σελ. 3-4.

Εἰκὼν 6.

τῇ διποιηθίᾳ ἐπιφανείᾳ αὐτοῦ, ἵνα κεκρυμμένη ἔνταῦθα καὶ ἀφανῆς ἀσφαλέστερον φυλάσσῃ τὸν πίνακα, ἐπιγραφὴν (Εἰκ. 7, 2-3)

2

3

Εἰκὼν 7.

ἵτις δικαίως ἐφάνη τῷ κ. Σκιᾷ παράδοξος καὶ ἀνεπίδεκτος ἀναγνώσεως, ἀλλ' ἵτις ἀκριβῶς ἔνεκα τούτου εἶναι, κατ' ἐμέ, ἐκ τῶν λεγομένων Ἐφεσίων γραμμάτων, τῶν καὶ ἐξ ἀττικῶν ἐπιγραφῶν γνωστῶν, «ἀσαφῶς δὲ καὶ αἰνιγματωδῶς» γεγραμμένων καὶ ἐμπεριεχόντων «νοῦν ἀλεξίκακον¹» κατ' ἀρῶν, οἷα ἀκριβῶς ἡ διὰ τῆς ἐγγραφῆς τοῦ Α ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ μυσταγωγοῦ καὶ διὰ τῆς ἔξορυξεως τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ Θάλλου δηλωθεῖσα. Οὐδόλως δὲ παράδοξον ἡ Νάννιον νὰ ἔζητει προστασίαν διὰ τῆς ἀσαφοῦς ἐπιγραφῆς ὑπὲρ ἔαυτῆς καὶ τοῦ συμπότου αὐτῆς Θάλλου (ἀναγνώσκω δηλαδὴ ΣΥΜΠΟΤΑ[Σ] [σκέποις] γεγραμμένον αἰνιγματωδῶς).

‘Οπωσδήποτε, ἂν πράγματι πρόκειται, ὡς φρονῶ, περὶ τῆς Ναννίου, προτιμῶ νὰ παραδεχθῶ ὡς ἐραστὰς μᾶλλον αὐτῆς τοὺς ἀκολουθοῦντας αὐτῇ καὶ οὐχὶ ὡς ἀδιαφόρους τινάς συνοδοὺς ἢ καὶ συγγε-

1. Παυσανίου τοῦ λεξιογρ. Ἀποσπ. 185, d.—Εὔσταθίου p. 1864, 18.—R. Wvhensch, Desfixionum tabellae atticae: CIL. Appendix σελ. XX κ.ξ. καὶ σελ. 19 ἀρ. 85.

νεῖς, ἀφοῦ δὰ αὕτη «ἡν Κορώνης τῆς Ναυρίου θυγάτηρ, τὸ τῆς Τήθης ἀναφέρονσα ἐκ τριπορνείας ὄνομα¹».

Τέλος παρατηρητέον ἐν σχέσει μὲν πρὸς τὸ ἐπὶ τοῦ πίνακος ὠραιῶν τοῦ προσώπου τῆς Ναννίου καὶ τὸ πολυτελὲς τῆς ἀναβολῆς αὐτῆς, ὅτι ὁ Ἀντιφάνης ἐν τῷ περὶ ἑταίρων λέγει² ὅτι ἡ Νάννιον «πρόσωπον ἀστεῖον εἶχε καὶ ἔχορητο χρυσίοις καὶ ἵματίοις πολυτελεῖσι»· ἐν σχέσει δὲ πρὸς τὸ λιγυρὸν τοῦ ἀναστήματος αὐτῆς, ὅτι τοιαύτη τις παρίσταται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων. Οὕτως ὁ Μάχων γράφει³ ὅτι

«Νικὼ λέγεται τὴν Αἴγα, Πύθωνδε τινος
αὐτήν ποτ' ἀπολιπόντος, Εὔαρδιν δὲ τὴν
παχεῖαν ἀναλαβόντος, εἰτεν ὕστερον
μεταπεμομένου ποθ', ως ἔσικ', αὐτήν, λέγειν
πρὸς τὸν μετιόντα παῖδ', «Πύθων, φήσ', ἐπεὶ
ἥδη διάμεστος τῶν ὑείων ἐγένετο,
ἐπ' αἴγει' οἵος ἐστιν ἀνακάμπτειν πάλιν;»⁴

‘Ως ἥδη πολλάκις εἴπομεν, ἡ Νάννιον κύριον ὄνομα εἶχε τὸ Νικώ. Τοῦτο δ' ἵσως ἐρμηνεύει τὸ σφάλμα τοῦ χαράξαντος τὴν ἐπιγραφὴν ΝΙΙΝΝΙΟΝ — ἀν πράγματι πρόκειται περὶ σφάλματος, ως πάντες θέλουσι, καὶ οὐχὶ περὶ ὑποκοριστικοῦ τρίτου βαθμοῦ ἐσχηματισμένου ἐπιτατικῶς κατὰ τὸ παρ' Ἀριστοφάνει Μυρρίνη, Μυρινίδιον, Μύριον κτλ. ἦ καὶ περὶ ὑποκοριστικοῦ τοῦ ΝΙΚΩ κατὰ διπλασιασμὸν τῆς πρώτης συλλαβῆς⁵. — Ἰσως δηλαδὴ ὁ πινακογράφος ἥρχισε γράφων τὸ κύριον ὄνομα τῆς ἑταίρας ΝΙΚΩ, φθάσας δὲ μέχρι τῶν γραμμάτων ΝΙΙ, ἥτοι τοῦ ἡμίσεος τοῦ Κ, μετέγνωσεν εἴτε αὐτὸς οὗτος εἴτε τῇ διαταγῇ τῆς παρισταμένης ἑταίρας, καὶ συνεπλήρωσε τὸ ὄνομα διὰ τοῦ περιφημοτέρου αὐτῆς ὑποκοριστικοῦ εἰς ΝΙΙΝΝΙΟΝ, προτιμέμενος συγχρόνως, ἀλλὰ λησμονήσας κατόπιν, ἦ καὶ ἔνεκα τοῦ εὐθραύστου τοῦ πηλοῦ μὴ τολμήσας, νὰ διορθώσῃ τὰ δύο ἔγχαρακτα ΙΙ εἰς Α.

1. Ἀθην. XIII, 587 b. 2. Ἀθην. ξ. ἀ. 3. Παρ' Ἀθην. XIII, 583 c.

4. ‘Ομοίως εὑρυῖτο λογοπαίγνια ἀποδίδουσι τῇ Νικοῦ-Ναννίῳ καὶ ἄλλα οἱ ἀρχαῖοι. ’Ιδε παρ’ Ἀθην. XIII, 582 θ-ε καὶ 584 f.

5. ‘Ως καὶ τὰ νῦν Νίνιος (ἐκ τοῦ Νικος=Νικόλαος), Κόκος (=Κωνσταντίνος), Γῶγος, Μιμή, Κική, Φωφώ κτλ. κτλ.

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΝ.

**ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΟΥ ΕΛΕΥΣΙΝΙΑΚΟΥ
ΜΥΣΤΙΚΟΥ ΚΙΚΛΟΥ**

(Πίνακες ΙΓ'—Κ').

'Ερχόμεθα νῦν εἰς ἔξετασιν τῶν σπανίων καὶ σπουδαιοτάτων μνημείων ἐκείνων τοῦ Ἐλευσινιακοῦ κύκλου, ὃν τὰς ἀνερμηνεύτους εἰσέτι ἀλλ' ἀναλόγους πρὸς τὰς τοῦ πίνακος τῆς Ναννίου παραστάσεις καὶ λεπτομερείας ἐπεκαλέσατο ὁ κ. Σκιᾶς καὶ ἄλλοι πολλοὶ πρὸς ὑποστήσιξιν τῶν γνωμῶν αὐτῶν, λησμονοῦντες ἵσως ὅτι δι' ἀμφιβόλου ἐρμηνείας παραστάσεων δὲν εἶναι δρυθὸν νὰ ἐπιχειρῇ τις νὰ ἐρμηνεύσῃ ἄλλας διμοίως ἀμφιβόλου ἐννοίας εἰκόνας.

'Αληθῶς ή ἐρμηνεία τῶν μνημείων τούτων ἀποτελεῖ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ λήξαντος αἰῶνος μέχρι τοῦ νῦν μέγα ἐπιστημονικὸν πρόβλημα, σχεδὸν δὲ δὲν ὑπάρχει διάσημός τις ἀρχαιολόγος ὅστις νὰ μὴ ἀπεπειράθη ὅπως διαφωτίσῃ κατὰ τὸ δυνατὸν αὐτῷ τὰ περιεργότατα ταῦτα μνημεῖα, ἄτινα, ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, τυγχάνουσιν ὅντα καὶ ἀριστουργῆπατα ὑπὸ ἔποψιν τέχνης. 'Ενιότε ἐγένετο δυνατὸν νὰ ἀναγνωρισθῇ ἡ ὑπόθεσις τῶν ἀπεικονιζομένων σκηνῶν, ἀλλά, ὡς ἔγραφεν ἐσχάτως ὁ κ. Fröhner, « sitôt qu'on entre dans le détail, et qu'on veut donner un nom à chaque personnage, les obstacles surgissent de tous les côtés¹ ». Πολλαὶ πανάκειαι προντάθησαν πρὸς θεραπείαν τῆς μεγάλης ἐπιστημονικῆς ταύτης ἀσθενείας, ὃν τελευταίᾳ ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ δλιγάτερον παράδοξος, εἶναι ἡ τοῦ ἡγθέντος κ. Fröhner, ὅστις ἐνόμισεν « que la difficulté disparaîtrait si, au lieu de fixer ces scènes à Éleusis, nous les placerons dans le séjour des bien-

1. Fröhner, La collection Tyszkiewicz (1892) σελ. 7.

heureux, où, conformément à la doctrine d'Éleusis, les morts mènent une vie idéale, partagée entre les fêtes de nuit, la musique, la danse et le sommeil. Que les déesses Éleusinien-nes, et aussi Triptolème, président à ces fêtes, rien de plus naturel ; Dionysos surtout est le dieu indispensable au paradis payen. *Mais les assistants n'auront plus besoin de titres ni de noms propres* ; ce sont des initiés, hommes et femmes, qui ont obtenu dans la vie de l'outre-tombe, la récompense promise à leur foi. Je sais que les scènes du monde futur déplaisent aux archéologues ; c'est cependant là, dans cet ordre d'idées, et toute mesure gardée, que ce grand problème scientifique trouvera sa solution ». Παρέθεσα ἐκτενῶς τὴν γνώμην ταύτην, ἵνα δεῖξω εἰς οἷον ἀπελπιστικὸν σημεῖον εὑρίσκεται ἡ ἐρμηνεία τῶν μνημείων τοῦ Ἐλευσινιακοῦ κύκλου, ὥστε νὰ προτείνωνται τοιაῦται παράδοξοι λύσεις παρ' ἀνδρὸς εἴπερ τις καὶ ἄλλος οἰκείως ἔχοντος πρὸς τὰ μνημεῖα καὶ τὰς μεθοδικὰς ἀρχαιολογικὰς περὶ αὐτῶν ἐρεύνας. "Οτι δὲ ἡ ὑπὸ τοῦ π. Fröhner προτεινομένη λύσις εἶναι ἀτυχής, ἀποδεικνύει αὐτὴ ἡ ὁμολογία αὐτοῦ ὅτι ἡ προτεινομένη λύσις déplaît aux archéologues. Προσθέτως δὲ καὶ τὸ ὅτι δὲν ἡδυνήθη νὰ ἐφαρμόσῃ αὐτὴν οὐδὲ πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ ὠραίου ἐλευσινιακοῦ ἀγγείου (Πίν. ΙΓ', β), ἀφ' οὗ δρμώμενος ἔγραψε τὰ ἐνταῦθα ἐκτεθέντα.

'Επιχειροῦντες νῦν καὶ ἡμεῖς τὴν ἔξέτασιν τῶν μνημείων τούτων ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν, θέλομεν διεξέλθει πάντα τὰ δυσερμηνευτότερα καὶ περιφρημότερα, λεπτομερῶς ἔξετάζοντες τὰς παραστάσεις αὐτῶν αὐτὰς καθ' ἔαυτὰς καὶ ἀπηλλαγμένοι τὸ πνεῦμα πάσης προκαταλήψεως σχηματισθείσης ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἐργασιῶν τῶν προηγηθέντων ἡμῶν.

'Αρχόμεθα δὲ ἀπὸ τοῦ πάντων εὐκολωτάτου ἦτοι τοῦ ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ ἀποκειμένου περιφήμου ἀγγείου Pourtalès, τοῦ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἀνακαλυφθέντος ἐν Santa Agatha de' Goti, ὃντος δὲ ὠραίας ἀττικῆς τεχνοτροπίας τοῦ πρώτου ἡμίσεος τῆς Δ' π. X. ἐκατονταετηρίδος κατὰ τὴν δρυθὴν ἐκτίμησιν διακεκριμένων ἀρχαιολόγων, ὡν μεταξὺ καὶ δ π. Furtwängler.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

ΑΓΓΕΙΟΝ POURTALÈS

(Πίναξ ΙΓ', Α.)

Ηρακλέους καὶ Διοσκούρων ἔλευσις πρὸς μύησιν
ἐν "Λγρᾳ.

Βιβλιογραφία.

Περὶ τῆς παραστάσεως τοῦ ἀγγείου τούτου ἔγραψαν οἱ ἔξι, ἐφ' ὅσον ἡδυνήθην νὰ μάθω¹.

*Pourtales, Coll. 1865 (Cat. 136).

*Panofka, Antiques du cabinet du comte de Pourtalès— Gorgier, 1834 pag. 86 et s. pl. XVI.

Ch. Meyer: Bull. dell'Inst. archeol. 1835 p. 105, n° 14.

*O. Müller: Göttinger gel. Anzeiger, 1839 S. 1879.

— — Denkmäler der alten Kunst II, S. 11, Taf. X, n° 112. — Zu Handbuch 358, 4.

Creuzer, Symbolik, Bd. IV, 2 (1842) Taf. 6, 16.

F. G. Welcker: Archaeol. Zeitung, 1843 S. 182.

Ch. Lenormant et de Witte, Élise céramographique, vol. III (1858) p. 130-132 et p. 180-181, pl. LXIII, A.

Gerhard, Auserl. Vasenbilder. Th. I, S. 218.

— — Über die Anthesterien (1858) Taf. 4. — Gesammelte akademische Abhandlungen und kleine Schriften. Bd. II (1868) p. 148 ff. 183 ff. u. 330 ff. Taf. LXXI.

Stephani, Compte-rendu de la Commission Imp. archéol. pour l'année 1859 p. 90-91.

H. Dettmer, De Hercule Attico. Bonnae 1869 p. 65 s.

C. T. Newton, A Catalogue of the Greek and Etruscan vases in the British Museum. Vol. II (1870) p. 56-58, N° 1331.

C. Strube, Studien über den Bilderkreis von Eleusis. Leipzig (1871) S. 24 f. 46 f. 54 f.

1. Τὰ διὰ * σημειούμενα βιβλία εἰναι: ὅσα δὲν ἡδυνήθην νὰ εῦρω ἐνταῦθα καὶ ἀναγνώσω ἐγὼ αὐτός.

- Wieseler*: Müller-Wieseler, Denkm. d. alt. Kunst. Text, Bd. II (1877) S. 150-152. Taf. 10, 112.
- Overbeck*, Kunstmythologie, Bd. II (Demeter), 1878, S. 516, 669.—Atlas, Taf. XVIII, 19.
- Baumeister*, Denkmäler des klassischen Alterthums. Bd. I. (1885) S. 475, 476.
- **Plew*, Zu Preller's Mythologie I S. 350.
- Furtwängler*: Roscher's Lex. Mythol. I (1890) p. 2185-2186 (Herakles).
- Harrison and Verrall*, Mythologie and Monuments (1890) p. 155 fig. 33.
- **Duruy*, Hist. of Greece, II p. 368.
- **Trans. Roy. Soc. Lit. Ser. 2, IV*, p. 266.
- P. Gardner*, New Chapters in Greek History, 1892 p. 400.
- Preller-Robert*, Griechische Mythologie (1894) S. 790, 5.
- H. B. Walters*, Catalogue of Greek and Etruscan vases in the British Museum. Vol. IV (1896) p. 45 F. 68.
- O. Rubensohn*: Athen. Mith., 1899 S. 57.
- A. Σκιᾶς*: 'Αρχ. Εφημερίς, 1901 σελ. 9, 26, 38.

Τὴν παράστασιν τοῦ περιφήμου ἀγγείου τούτου ἐρμηνεύουσι διαφοροτρόπως, ὡς δεικνύει ὁ τῶν γνωμῶν σύλλαβος Α' (ἐν σελ. 276 καὶ 277). Διότι παραδέχονται μὲν πάντες ὅτι πρόκειται περὶ μυήσεως τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῶν Διοσκούρων, ἀλλ' οἱ μὲν νομίζουσιν ὅτι ἡ σκηνὴ ὑπόκειται ἐν Ἐλευσῖνι, οἱ δὲ ἐν Ἀγρᾳ. Καὶ πατ' ἀρχὰς μὲν ἰσχυνεν ἡ πρώτη γνώμη, κατόπιν ἡ δευτέρα, νῦν δὲ πάλιν ἐπικρατεῖ πως ἡ πρώτη, ἀφ' ὅτου οἱ κ. κ. Robert καὶ Furtwängler ἴσχυρι-σθησαν ὅτι ἐν τῷ Τελεστηρίῳ τῆς Ἐλευσῖνος καὶ οὐχὶ ἐν Ἀγρᾳ τελεῖται ἡ μύησις αὕτη τῶν ἡρώων. Μεγάλη διαφορὰ γνωμῶν ὑπάρχει ἐπίσης περὶ τοῦ τις ἡ Δημήτηρ καὶ τις ἡ Κόρη ἐκ τῶν δύο μορφῶν τοῦ κέντρου τῆς παραστάσεως, ὃν ἡ μὲν κάθηται (ἀρ. 6), ἡ δὲ ἵσταται (ἀρ. 7). Τέλος ἔτι μεῖζων διαφορὰ γνωμῶν ὑπάρχει ὡς πρὸς τὰς δύο μορφὰς τὰς φερούσας ἀνὰ μίαν δῆδα καὶ βραχὺ ἔνδυμα, ὃν ἡ μὲν ἄγει ἐκ τῆς χειρὸς τὸν ἔνα τῶν Διοσκούρων (ἀρ. 3), ἡ δὲ (ἀρ. 3)

παρίσταται τῷ Ἡρακλεῖ (ἀρ. 5). Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐθεωρήθησαν ὡς γυναικες κατόπιν δὲ ὡς ἄνδρες, ἐπομένως ἐκ περιτροπῆς ὀνομάσθησαν Φοίβη καὶ Ἰλάειρα αἱ σύζυγοι τῶν Διοσκούρων (παρ' ὅλην τὴν διαφορὰν τῆς ἡλικίας πρὸς τοὺς ὡς παῖδας εἰκονιζομένους Διοσκούρους!), Ἐκάτη καὶ Ἀρτεμις, Ἀρτεμις καὶ Ἐκάτη, Ἀθηνᾶ (sic) καὶ Ἀρτεμις, ἄνδρες ἵερεις, ἵεροφάνται, δαδοῦχοι μυσταγωγοί, Εὐβουλεὺς καὶ Εὔμολπος.

Πρὸν ἦ ἐπιχειρήσωμεν νὰ ἔρμηνεύσωμεν τὴν παράστασιν ταύτην ἴδωμεν δποίᾳ τις ἡ θέσις, δρᾶσις καὶ στάσις τῶν προσώπων τῆς σκηνῆς ἐν τε τῷ συνόλῳ αὐτῶν καὶ ἐνὸς ἑκάστου καθ' ἑαυτὸν λαμβανομένου.

Εἰς τὸ μέσον ἦ τοὺς πρόποδας λόφου ὑψηλοῦ, — οὗ τὴν πορφήν, τὴν δηλουμένην διὰ τῆς ὑπὲρ τὸν ἐν τῇ ἀριστερᾷ γωνίᾳ Διόσκουρον γραμμῆς¹, κατέχουσιν δύ) ναοί, ὃν μεταξὺ ὑψοῦται ἡ κορυφὴ τοῦ λόφου, — ἵστανται τὰ τρία κύρια τῆς σκηνῆς πρόσωπα, ἥτοι ὁ Τριπτόλεμος (ἀρ. 8) μετὰ τῶν δύο θεατῶν (ἀρ. 6 καὶ 7) συνδιαλεγόμενος ἢ συσκεπτόμενος προφανῶς περὶ τῆς μελλούσης τελετῆς. Ἡ πρεσβυτέρα καὶ μᾶλλον εὔσωμος τῶν δύο θεῶν (ἐπομένως ἔξαπαντος ἡ Δημήτη), ἐγκαταλιποῦσα κενὸν τὸν πρὸ αὐτῆς καὶ παρὰ τὴν νεωτέραν θεὰν ἰδρυμένον θρόνον, δπισθεν δὲ αὐτοῦ ἀποσυρθεῖσα. ἵσταται ἐν τῷ κέντρῳ τῆς ὅλης σκηνῆς (ἀρ. 7), ὡς κύριον πρόσωπον τοῦ τόπου ἔνθα συμβαίνει ἡ τελετή, ἀλλὰ συγχρόνως παρίσταται καὶ ὡς βιοηθὸς (δαδοῦχος), τῆς καθημένης νεωτέρας θεᾶς, ἔχουσα ὅμιως τοὺς ὁφθαλμοὺς καὶ τὰ ὥτα αὐτῆς ἐστραμμένα πρός τε τοὺς λόγους τοῦ Τριπτολέμου καὶ τοὺς μακρόθεν προσερχομένους μύστας (ἀρ. 3 καὶ 4). Ἡ δὲ νεωτέρα θεὰ (ἀρ. 6), καθημένη ἐπὶ βράχου παρὰ τὸν θρόνον τῆς Δήμητρος (οὐχὶ μετέωρος ὑπὲρ τὸν θρόνον, ὡς θέλει ὁ κ. Σκιᾶς), δηλαδὴ ἀκριβῶς ὡς ἐπὶ τοῦ πίνακος τῆς Ναννίου, ἀναμένει νὰ ὑποδεχθῇ αὐτὴ τοὺς ἐν σπουδῇ προσερχομένους μύστας (ἀρ. 1-5), ὥν πρὸς τοὺς μᾶλλον βραδύναντας, ἀλλ' ἥδη ἐν σπουδῇ πλησιάζοντας (ἀρ. 3 καὶ 4), στρέφει τὴν κεφαλήν. Τὸ σκηντρὸν δὲ ὅπερ μόνη αὕτη κρα-

1. 'Ο x. Walters (σελ. 45) ὀρθῶς λέγει περὶ τῆς γραμμῆς ταύτης : *an uneven line indicating a hill*. 'Ἐπίσης ὁ Newton (σελ. 57) at the top of the composition is a mountain, represented by an uneven line».

ΣΤΑΛΛΑΒΟΣ Α. ΑΓΓΕΙΔΝ ΠΟΥΡΤΑΛΕΣ	Να δς	1	2	3
PANOFSKA 1834	'Ελευσίνος	Πολυδεύκης	'Ιλάειρα ἡ "Αρτεμις	'Εκάτη ἡ Φοίβη
MEYER 1835	"	"	"Αρτεμις	'Εκάτη
O. MUELLER 1839	"	"	"	"
WELCKER 1843	"	"	'Ιλάειρα ἡ "Αρτεμις	"
LENORMANT { 1858 DE WITTE }	"	"	'Εκάτη	"Αρτεμις
GERHARD 1858	"Αγρας	Διόσκουρος	'Αθηνᾶ	"
STEFANI 1859	'Ελευσίνος ἡ "Αγρας	"	'Εκάτη	"
NEWTON 1870	"Αγρας	"	"Αρτεμις	'Εκάτη
STRUUBE 1871	"	"	ἰερέūς 'Ελευσίνος ὡς μυσταγωγός	ἰερέūς 'Ελευσίνος ὡς μυσταγωγός
WIESELER 1877	;	"	μυσταγωγός	μυσταγωγός
OVERBECK 1878	"Αγρας	Πολυδεύκης	ἰερέūς (δ ἰεροφάντης ;)	ἰερέūς διδοῦχος
BAUMEISTER 1885	'Ελευσίνος	Διόσκουρος	διδοῦχος	ἰερέūς
FURTWAENGLER 1890	"	"	Εύδουλεύς	Εύμολπος ;
HARRISON { 1890 VERRAL	;	"	γυνή τις	γυνή τις
P. GARDNER 1882	"Αγρας	—	—	—
ROBERT 1894	'Ελευσίνος (Τελεστήριον)	—	—	—
WALTERS 1896	"Αγρας	Διόσκουρος	Εύδουλεύς	Εύμολπος ὡς μυσταγωγός
ΣΚΙΑΣ 1901	"	"	Εύδουλεύς ;	—
ΣΒΟΡΩΝΟΣ 1901	Ναοὶ Ἀρτέμιδος καὶ Δήμητρος ἐν "Αγρᾳ	Πολυδεύκης ὡς μύστης	Πόλιος ὡς μυσταγωγός	Ἀφιδνοῖς ὡς μυσταγωγός

4	5	6	7	8
Κάστωρ	Ηρακλῆς	Κόρη	Δημήτηρ	Τριπτόλεμος
»	»	»	»	»
»	»	Δημήτηρ	Κόρη	»
»	»	Κόρη	Δημήτηρ	»
»	»	»	»	»
Διόσκουρος	»	»	»	»
»	»	Αἱ δύο θεαί		
»	»	Δημήτηρ	Κόρη	»
»	»	»	»	»
»	»	»	»	»
Κάστωρ	»	»	»	»
Διόσκουρος	»	»	»	»
»	»	»	»	»
»	»	»	»	»
—	—	—	—	—
—	—	—	—	—
Διόσκουρος	Ηρακλῆς	Δημήτηρ	Κόρη	Γριπτόλεμος
»	»	»	»	»
Κάστωρ ώς μύστης	Ηρακλῆς ώς μύστης	Κόρη ώς θεά τῶν μυκρῶν μυστηρίων	Δημήτηρ ώς δαδοῦχος	Τριπτόλεμος ώς ιεροφάντης

τεῖ ἐν τῇ παραστάσει ταύτῃ, δηλοῦ, ὅτι αὕτη προίσταται τῆς τελετῆς.

Τῶν προσερχομένων δύο *βακχοφόρων* ὁ εἰς (ἀρ. 5) ὃν εὐδιάγνωστος ὡς Ἡρακλῆς ἐκ τοῦ διοπάλου του καὶ ὡς μύστης ἐκ τοῦ *βάκχου* ὃν φέρει ἐν τῇ δεξιᾷ, πρὸς δὲ ὁ συνοδεύων αὐτὸν δαδοῦχος (ἀρ. 2), ὁ ἀπαραλλάκτως τῷ *μυσταγωγῷ* τοῦ πίνακος τῆς Ναννίου ἐνδεδυμένος, ἔφθασαν ἥδη σχεδὸν πρὸ τῆς νεωτέρας τῶν θεῶν. Ὁ δαδοῦχος μάλιστα, σταθεὶς ὀλίγον τι ὅπισθεν τῆς νεωτέρας θεᾶς, καλεῖ τὸ ἔτερον ζεῦγος τῶν δεξιόθεν ἐν σπουδῇ προσερχομένων ἥτοι τὸν ὑπὸ ἀστέρος ὡς Διόσκουρον καὶ ὑπὸ τοῦ *βάκχου* ὡς μύστην καρακτηριζόμενον (ἀρ. 4), καὶ τὸν ἐκ τῆς χειρὸς τοῦτον ἄγοντα δαδοῦχον (ἀρ. 3), τὸν ἐπίσης ὡς ὁ τοῦ πίνακος τῆς Ναννίου μυσταγωγὸς ἐνδεδυμένον. Διὰ τῆς ἀριστερᾶς μάλιστα χειρὸς καλεῖ αὐτοὺς νὰ προσέλθωσιν ἔνθα αὐτὸς ἵσταται μετὰ τοῦ Ἡρακλέους, προφανῶς ἵνα δύμοῦ προσέλθωσι τῇ νεωτέρᾳ τῶν δύο θεῶν, ἥτις ἀναμένει ἥδη αὐτούς.

Συγχρόνως ἐκ τῆς ἀντιθέτου γωνίας τῆς εἰκόνος προσερχόμενος ὡς βακχοφόρος μύστης ὁ ἔτερος καὶ δὴ νεώτερος τῶν Διοσκούρων (ἀρ. 1), ἀνευ ἀστέρος ὃν οὗτος καὶ μόνος, σπεύδει νὰ ἔλθῃ πρὸς τὸν πρεσβύτερον ἀδελφόν του, ἵνα ὑπὸ τὴν κοινὴν ὄδηγίαν τοῦ αὐτοῦ δαδούχου μυσταγωγοῦ (ἀρ. 3) προσέλθωσι συγχρόνως πρὸ τῆς Κόρης.

Τῆς στάσεως τῶν παρισταμένων ἀναγνωρισθείσης οὕτω συμφώνως πρὸς αὐτὰ τὰ ὁρόμενα, ἔλθωμεν ἥδη εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν καθ' ἔκαστον.

"Οτι σκηνὴ τῆς μυήσεως εἶναι ὁ λόφος τῆς Ἀγρας, ἐπομένως ὅτι οἱ παρὰ τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου δύο ναοὶ εἶναι ὁ *τῆς Δῆμητρος* (=Παναγιὰ ὃ τὴν Πέτραν) καὶ ὁ *τῆς Ἀγροτέρας Ἀρτέμιδος* (Παυσ. I, 19, 6), ἀναμφίβολον καθιστῶσι, νομίζω, τὰ ἔξης"

α) Τὸ ὅτι ἡ ὑποδεχομένη τοὺς μύστας θεὰ εἶναι, ὡς ἐπὶ τοῦ πίνακος τῆς Ναννίου, ἡ *Κόρη*, ἥς πρὸς τιμὴν ἥγοντο, ὡς εἴδομεν, τὰ πρὸς *Ἀγραν* ἥτοι τὰ μικρὰ μυστήρια, καὶ οὐχὶ ἡ Δημήτηρ ἥτις ἀφῆκεν ἐνταῦθα, ὡς ἐπὶ τοῦ πίνακος τῆς Ναννίου, κενὸν τὸν *θρόνον αὐτῆς*, ἵνα δι' αὐτοῦ, ὡς καὶ διὰ τῆς ἐν τῷ *κέντρῳ* τῆς εἰκόνος στάσεως αὐτῆς καὶ δὴ ἐν τῷ μέσῳ τῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ, δηλώσῃ ὅτι τὰ μικρὰ μυστήρια ἥγοντο μὲν πρὸς τιμὴν τῆς Κόρης ἀλλ' ἐν χώρῳ καὶ πρὸ ναοῦ αὐτῇ τῇ Δῆμητρι ἀφιερωμένου.

β) Τὸ διτὶ ὁμηρῶς ὑπὸ τῶν ἀρχαίων πηγῶν μαρτυρεῖται διτὶ δὲ Ἡρακλῆς ἐμυήθη ἐν Ἀττικῇ τὰ χάριν αὐτοῦ ὑπ' αὐτῆς τῆς Δήμητρος συστηθέντα ἢ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐπινοηθέντα μικρὰ μυστήρια¹. Πᾶσαι δὲ αἱ πηγαὶ ὅρζουσι τὴν Ἀγραν ὡς τὸν τόπον ἔνθα ἥγοντο τὰ μικρὰ ταῦτα μυστήρια². Υπάρχουσι μάλιστα καὶ πηγαὶ ὅμηρῶς μαρτυροῦσαι διτὶ δὲ Ἡρακλῆς ἐμυήθη ἐν Ἀγρᾳ³. Αἱ ἀντιρρήσεις δὲ τοῦ κ. Furtwängler ἐπικαλουμένου μεμονωμένην τινὰ μαρτυρίαν καθ' ἦν δὲ Ἡρακλῆς ἐμιήθη ἐν Μελίτῃ τῆς Ἀττικῆς (Σχολ. Ἀριστ. Βατρ. 501), ὡς καὶ τὴν ἐτέραν μεταγενεστέραν ἢ παράλληλον καθαρῶς ἐλευσινιακὴν παράδοσιν καθ' ἦν ἐμυήθη ἐν Ἐλευσῖνι⁴, οὐδὲν δύνανται νὰ ἀποδεῖξωσι κατὰ τῆς γνώμης ἡμῶν, τουλάχιστον ὡς πρὸς τὸ ἀγγεῖον τοῦτο, ἀφ' οὗ ἡ ἐπὶ τοῦ ἀγγείου παρουσία τῆς Κόρης καὶ οὐχὶ τῆς Δήμητρος ὡς κυρίας θεᾶς τῆς τελετῆς, θέτει ἐκτὸς πάσης ἀμφισβήτησεως διτὶ ἡ σκηνὴ ἄγεται ἐν Ἀγρᾳ καὶ οὐχὶ ἐν Ἐλευσῖνι, ἔνθα κυρία θεὰ τῆς τελετῆς τῶν μυστηρίων ἦτο ἡ Δημήτηρ καὶ οὐχὶ ἡ Κόρη. Τὸ δὲ ἐπιχείρημα τοῦ Furtwängler διτὶ δὲ ἐλευσίνιος Τριπτόλεμος κάθηται ἐνταῦθα ὡς δὲ μέλλων νὰ μυήσῃ τὸν Ἡρακλέα, ἐπιχείρημα δρυθὸν καθ' ἑαυτό, ἀποκρούεται διὰ τῆς μαρτυρίας τῆς ἐπὶ τῆς πελίκης τοῦ Παντικαπαίου ἀναλόγου παραστάσεως τῆς μυήσεως τοῦ Ἡρακλέους ἐν Ἀγρᾳ, ἐφ' ἣς δὲ ἐλευσίνιος Τριπτόλεμος εἰκονίζεται ἐρχόμενος πρὸς τὴν Ἀγραν μακρόθεν, ἦτοι προφανῶς ἐξ Ἐλευσῖνος. (Ἴδε κατωτέρῳ Κεφ. Β', Πίν. ΙΔ', β).

γ) Περὶ τῶν Διοσκούρων ἀναφέρεται μόνον διτὶ ἐμιήθησαν τὰ

1. Σγολ. Ἀριστοφ. Πλούτος στιγ. 1013 : "Εσύ καὶ μικρὰ μυστήρια γινόμενα διτὶ Ἡρακλέα. Ἡρακλῆς γὰρ ἐπισιάς ἥξειν μυεῖσθαι. Ἐθος δὲ ἦν τοῖς Ἀθηναίοις ξένον μὴ μυεῖν. Μή βουλόμενοι οὖν λῦσαι τὸ ἔθος μηδὲ ἀπάσσαι τὸν εὐθεγέτην, ἐπενόησαν μικρὰ μυστήρια, εὑμετάδοια. — Διοδώρου IV, 14: Δημήτηρ δὲ πρὸς καθαροὺς τοῦ Κενταύρου φόρον τὰ μικρὰ μυστήρια συνεστήσατο, τὸν Ἡρακλέα τιμῶσα.

2. Στεφ. Βυζαντ. ἐν λ. "Ἀγρα χωρίον... ἐν φῷ τὰ μικρὰ ἐπιεικεῖται μυστήρια. — Εὔσταθ. Σχολ. Πιλαδ. B. 361, 36: χώροι πρὸς τῷ Πιλασῷ ἥκλησις "Ἀγραν καὶ Ἀγρα, οὖν τὰ μικρὰ τῆς Δήμητρος ἥγετο μυστήρια. — Πολυαριν. V, 17: παρὰ τὸν Πιλασόν, οὖν τὸν καθαροὺς τελοῦσι τοῖς ἐλάττονι μυστηρίοις. — Bekker, Anecd. I, 326, 24 καὶ 334, 11: "Ἀγρα χωρίον... ἐν φῷ τὰ μικρὰ μυστήρια ἄγεται. — Σγολ. Ἀριστ. Πλούτ. 1013.

3. Στεφ. Βυζαντ. ἐν λ. "Ἀγρα καὶ Ἀγρα, χωρίον... ἐν φῷ λέγουσι καὶ τὸν Ἡρακλέα μεμνῆσθαι.

4. Διοδ. IV, 25. — Τζέτζης, Σγβλ. εἰς Λυκόφρ. 1327. — Ἀπολλοδ. II, 5, 12. — Σγβλ. Ιλιάδ. IX, 336.

«ἐν Ἀττικῇ», «Ἀθήναις» ἥ καὶ «παρ' Ἀθηναίοις» μυστήρια¹. Ἄλλ' ἐπειδὴ ὡς κύριος τῶν λόγων τῆς καθιδρύσεως τῶν ἐν Ἀγρᾳ μικρῶν μυστηρίων ἀναφέρεται τὸ ὅτι ἐπενοήμησαν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐπειδὴ δὲ Ἡρακλῆς ἦτο ἔνεος², εἶναι προφανὲς ὅτι καὶ οἱ ἐπίσης ἔνεοι Διόσκουροι, οἱ ἀξιώσαντες «μυηθῆναι ὡς μηδὲν ἦτον Ἡρακλέους τῇ πόλει (τῶν Ἀθηναίων) προσήκοντες³, ἐν Ἀγρᾳ ἐπίσης καὶ οὐχὶ ἐν Ἐλευσῖνι θὰ ἐμυήθησαν. Οἱ γοράφις ἄρα τὸ ἀγγεῖον τοῦ Pourtalès ἀρχαῖος ζωγράφος συνήνωσεν ἐνταῦθα χρονικῶς τὴν πρὸς μόνιμην προσέλευσιν τοῦ «πρῶτου»⁴ ἐν Ἀγρᾳ μυηθέντος Ἡρακλέους πρὸς τὴν ὄμοιάν τῶν Διοσκούρων, οἵτινες ἀλλως ἀναφέρονται ἐπίσης ὡς

1. Ξενοφ. Ἐλλην. VI, 3. 6: Δίκαιοι μὲν οὖν ἦν μηδὲ ὅπλα ἐπιφέρειν ἀλλῆλοις ἡμᾶς, ἐπεὶ λέγεται μὲν Τριπτόλεμος, δὲ ἡμέτερος πρόγονος, τὰ Δίμητρος καὶ Κόρης ἔργα πρώτοις ἔνεοις δεῖξαι Ἡρακλεῖ τε τῷ ὑμετέρῳ ἀρχηγέτῃ καὶ Διοσκούρουν τοὺν ὑμετέρουν πολίταιν⁵. Οἱ καὶ Furtwängler φρονεῖ ὅτι ὁ ταῦτα λέγων παρὰ τοῖς Λαχεδαιμονίοις Καλλίας ὁ διδούχος, ὁ ἐκ τοῦ ἐλευσινιακοῦ γένους τῶν ἱερέων, ἐνοεῖ διὰ τοῦ ὁ ἡμέτερος πρόγονος, Τριπτόλεμος, τὴν πατρίδα αὐτοῦ Ἐλευσίνα. Παρατηρῶ ὅμως ὅτι ὁ Καλλίας ὅτε ἔλεγε ταῦτα ὄμιλει οὐχὶ ἐν σχέσει πρὸς ἑαυτὸν ἢ τὴν ἴδιαιτέραν πατρίδα τοῦ Ἐλευσίνα, ἀλλ' ὡς πρόσθιν τῶν Ἀθηναίων. Ομιλεῖ ἄρα περὶ τοῦ Τριπτόλεμου ὡς προγόνου τῶν Ἀθηναίων καὶ οὐχὶ ἔχυτος, ἀφοῦ δὲ Ἀθηναῖος πολίτης ἦτο καὶ ὁ Καλλίας ὡς καὶ πᾶς ἄλλος Ἐλευσίνιος, ὁ δὲ Τριπτόλεμος, ἐν ᾧ ἐποκῇ ἔλεγε ταῦτα ὁ Καλλίας ἦτοι καὶ⁶ ἦν ἡ Ἐλευσίς ἀπετέλει ἀδιάσπαστον μέρος τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων, ἐθεωρεῖτο φυσικὰ πρόγονος πάντων τῶν Ἀθηναίων καὶ οὐχὶ μόνον τοῦ Καλλίου, τοῦ οὐδένα λόγον ἔχοντος νὰ ἀναμιξῇ τὴν προσωπικὴν γεννεαλογίαν του ὅτε ἔλεγεν ὅτι «δίκαιοις ἦν μηδὲ ὅπλα ἐπιφέρειν ἀλλῆλοις» τοὺς Λαχεδαιμονίους καὶ Ἀθηναίους ἀφοῦ οἱ πρόγονοι αὐτῶν ἦσαν φίλοι κτλ.

Τὴν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων μύησιν τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῶν Διοσκούρων ἐπικυροῦσι καὶ τὰ ἐπόμενα γωρία: Πλουτάρχ. Θησ. 3,30 καὶ τὴν μύησιν Ἡρακλεῖ γενέσθαι Θησέως σπουδάσιοντος καὶ τὸν πρὸ τῆς μάνισσως καθαριμὸν ὡς δεσμένῳ διὰ τινας πράξεις ἀβουλήτους — 33 οὐδὲν γὰρ ἡξίσωσαν (παρὰ τῶν Ἀθηναίων οἱ Διόσκουροι) ἀλλ' ἡ μυηθῆναι, μηδὲν ἦτον Ἡρακλέους προσήκοντες τῇ πόλει (τῶν Ἀθηνῶν). Καὶ τοῦτο οὖν ὑπῆρξεν αὐτοῖς Ἀφίδνου (τοῦ Ἀθηναίου) ποιησαμένου (αὐτοῖς) παῦδας». Ηδέλ. καὶ Ἀριστεῖδ. Ἐλευσιν. 257, 10. Λευκτρικ. p. 639. Πινακθην. p. 173. Ἡρακλέα γε καὶ Διοσκούρους... ἔως ὡμίλουν ἀνθρώπους πρώτους ἔνερων δεινούντες τὰ ιερά. — Lenormant, Rech. archéol. à Éleusis p. 175 (ἐπίγραμμα). — Πλάτωνος, Ἀξίογ. p. 371 D κτλ.

2. Σχολ. Ἀριστοφ. Πλούστος στήγ. 845 καὶ 1043 Ἀριστεῖδ. Λεύκτρ. I p. 639, Πινακθ. p. 173.

3. Πλουτάρχ. Θησ. 33.

4. Διοδώρου IV, 14.

οι πρῶτοι σὺν τῷ Ἡρακλεῖ μυηθέντες τὰ μικρὰ τῶν Ἀθηναίων μυστήρια¹.

Περίεργον καὶ βεβαίως οὐχὶ ἄνευ σημασίας εἶναι τὸ ὅτι ὁ ἀγγειογράφος ἡμῶν παρέστησε τοὺς Διοσκούρους ἐρχομένους ἐκ δύο ἐντελῶς ἀντιθέτων μερῶν, μόνον δὲ τὸν ἕνα, καὶ δὴ τὸν ἐκ τοῦ μέρους τοῦ ζόφου προερχόμενον, παρέστησε συνοδευόμενον ὑπὸ ἀστέρος. Ἱσως λοιπὸν ἡθέλησε διὰ τούτου ὁ καλλιτέχνης νὰ δηλώσῃ τὰ δλῶς ἀντίθετα μέρη τῆς διαμονῆς τῶν δύο ἀδελφῶν, ὃν ὅτε ὁ εἰς εὑρίσκετο ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ σκότους ὁ ἔτερος εὑρίσκετο εἰς τὸ φῶς παρὰ τοῖς οὐρανίοις².

Ἐρωτᾶται νῦν, τίνες οἱ δύο κατά τε τὸ ἔνδυμα καὶ τὴν ἡλικίαν πανόμοιοι πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τὸν μυσταγωγὸν τοῦ πίνακος τῆς Ναννίου, ἦτοι οἱ δαδούχοι ὃν ὁ μὲν παρίσταται ἄγων «χειρὶ ἐπὶ καρπῷ» τὸν ἔτερον τῶν Διοσκούρων, ὁ δὲ ὡς μόλις πρὸ μικροῦ τὸν Ἡρακλέα ἀγαγὼν πρὸ τῆς θεᾶς τῶν μικρῶν μυστηρίων Κόρης. Ὅτι οὗτοι εἶναι ἀνδρες, ἐπομένως ὅτι ἐσφαλμέναι αἱ ἐρμηνεῖαι αἱ θεωροῦσαι αὐτοὺς ὡς εἰκονίζοντας τὰς συζύγους τῶν Διοσκούρων Φοίβην καὶ Ἰλάειραν, ἢ τὰς θεὰς Ἀρτεμιν καὶ Ἐκάτην, Ἀθηνᾶν καὶ Ἀρτεμιν κτλ., ἐπαρκῶς ἥδη ἀπέδειξαν οἱ Strube καὶ Overbeck ὡς καὶ πάντες οἱ νεώτεροι παραδέχονται³ (Ίδε σύλλαβον Α). Ἄλλὰ καὶ ἡ ἔτερα γνώμη τῶν Strube, Overbeck καὶ Baumeister ὅτι πρόκειται περὶ Ἐλευσινίων ιερέων καὶ μάλιστα ιεροφάντου καὶ δαδούχου, φαίνεται μοι ἐντελῶς ἀστήρικτος, διότι αἱ μορφαὶ στεροῦνται τοῦ παραδεδομένου ἡμῖν μακροῦ καὶ πολυπτύχου ἐνδύματος τῶν ιερέων ὡς καὶ οἶουδήποτε ἄλλου τῶν ἄλλων σαφῶν χαρακτηριστικῶν αὐτῶν. Ἀφήνω δὲ τὸ ὅτι ἡ ἀνάμιξις ἀπλῶν θνητῶν ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ δι' οὐδενὸς πρὸ ἴγματος ἢ ἐνδείξεως δύναται νὰ δικαιολογηθῇ. Ἀπ' ἐναντίας ὅμως ἡ γνώμη τῶν Wieseler καὶ Strube ὅτι οἱ «ιερεῖς» οὗτοι παρίστανται ἐν στάσει «μυσταγωγῶν», φαίνεται μοι δρμοτάτη καὶ ἐπικυρουμένη ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν «χειρὶ ἐπὶ καρπῷ» ἀγει ὁ εἰς τούτων τὸν μυστην Διόσκουρον, ὁ δ' ἄλλος, ὁ τὸν ἔτερον τῶν Διοσκούρων ἥδη ἀγαγών,

1. Ξενοφ. ἐ. ἀ. — Ἀριστείδ. Παναθην. p. 173.

2. Λουκιανοῦ Θεῶν διάλογοι 26 — Νεκρικοὶ διάλογοι 1. κτλ.

3. Πλὴν τῆς Κυρίας Harrison, ἡς ὅμως ἡ γνώμη ἀποδοτέα, νομίζω, εἰς παραδρομὴν μᾶλλον ἡ εἰς ἐπιστημονικόν υπολογισμόν.

καλεῖ αὐτοὺς νὰ προσέλθωσι πρὸ τῆς θεᾶς. Ὁ μυσταγωγὸς δὲ τοῦ πίνακος τῆς Ναννίου οὐδεμίαν ἐπιτρέπει πλέον ἀμφιβολίαν ὅτι καὶ ἐνταῦθα πρόκειται περὶ δύο διμοίων **μυσταγωγῶν**, ἥρώων ὅμως καὶ οὐχὶ θυητῶν.

Ὑπολείπεται ἄρα νὰ ἔξιχνιάσωμεν τὰ ὀνόματα αὐτῶν. Εὑβουλεὺς καὶ Εὔμολπος, ὡς ἐκάλεσεν αὐτοὺς ὁ κ. Furtwängler καὶ κατόπιν οἱ κ. κ. Walters καὶ Σκιᾶς, δὲν δύνανται νὰ εἶναι, διότι ὁ μὲν πρῶτος, χοιροβοσκὸς ὅν, οὐδέποτε ἀναφέρεται χρέη μυσταγωγοῦ ἐκπληρῶν, ὁ δὲ Εὔμολπος ἀναφέρεται, οὐχὶ ὡς μυσταγωγός, ὡς θέλει ὁ Walters, ἀλλ' ὡς ἵερεὺς καὶ δὴ ἱεροφάντης *'Ιερεὺς ὅμιως δὲν ἦτο ὁ μυσταγωγός*¹. Οἱ τὰ τῆς μυήσεως τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῶν Διοσκούρων λεπτομερέστερον ἀναφέροντες συγγραφεῖς λέγουσι πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι ἐπειδὴ τότε κατ' ἀρχαῖον νόμον δὲν ἐπετρέπετο νὰ μιῶνται τὰ μυστήρια οἱ ἔνοι, ὡς ὁ Ἡρακλῆς καὶ οἱ Διόσκουροι, θέλοντες οἱ Ἀθηναῖοι νὰ καταστήσωσι δυνατὴν τὴν μύησιν χωρὶς νὰ παραβιάσωσι τὸν ἱερὸν τοῦτον νόμον, ὅχι μόνον ἐπενόησαν, ὡς ἡδη εἴπομεν, τὰ μικρὰ μυστήρια, ἀλλὰ καὶ ἐπούησαν τὸν μὲν Ἡρακλέα θετὸν νιὸν τοῦ ἀθηναίου ἥρωος Πυλίου, τοὺς δὲ Διοσκούρους θετὸν νιὸν τοῦ ἐπίσης ἀληναίου ἥρωος Ἀφίδνου². οὕτω δὲ ἐμύησαν αὐτούς. Λοιπὸν ὡς ἀκριβῶς νῦν ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς βαπτίσεως, ἦτοι τῆς εἰς τὸν χριστιανισμὸν πρώτης μυήσεως, ὁ βαπτίσας τὸ παιδίον ἀνάδοχος μυσταγωγὸς θεωρεῖται ὡς ὁ θετὸς πατήρ τοῦ παιδίου, οἵανδήποτε ἡλικίαν καὶ ἀνέχῃ οὗτος ἐν σχέσει πρὸς τὸ παιδίον, οὕτω θεωρῶ ὅτι καὶ οἱ τῆς προκειμένης παραστάσεως μυσταγωγοὶ παριστῶσιν δὲν μὲν μυσταγωγὸς τοῦ Ἡρακλέους τὸν Πύλιον ὁ δὲ τῶν Διοσκούρων τὸν *"Αφιδνον*.

Ἄλλὰ τίνα θέσιν ἔχει ἐν τῇ προκειμένῃ εἰκόνι ὁ ἡσύχως καθήμενος καί, ὡς ἡ Κόρη, τοὺς μύστας ἀναμένων ἐν *"Αργα* Ἐλευσίνιος Τριπτόλεμος; Πολύτιμον πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ πράγματος τούτου θεωρῶ

1. "Ιδε ἀνωτέρω σελ. 255 (47).

2. Πλουτάρχου, Θησ. 33: *Καὶ τοῦτο οὖν* (δηλ. ἡ μύησις) *ὑπῆρξεν αὐτοῖς* (τοῖς Διοσκούροις) *'Αφίδνου ποιησαμένου παιδαῖς, ὡς Πύλιος Ἡρακλέα.* — Σχολ. Ἀριστοφ. Πλοῦτος στ. 1014. *'Ηρακλῆς γάρ, δητος νόμου τὸ παλαιὸν παρ'* ἡμίν μηδένα ξένον μυεῖσθαι, γίνεται Πυλίου θεῖος νιός. — Απολλοδ. II, 5, 12. *"Ην δὲ οὐκ ἔξδν ξένον;* τότε μυεῖσθαι, διὸ (*ὅ* *'Ηρακλῆς*) θεῖος Πυλίου παῖς γενόμενος ἐμνεῖτο. — Σχολ. Ιλιάδ. I, 366 διὸ (*'Ηρακλῆς*) γίνεται Πυλίου θεῖος νιός καὶ παραγενόμενος ἐμνεῖτο.

τὴν σύγχρονον σχεδὸν πρὸς τὸ μνημεῖον ἡμῶν μαρτυρίαν τοῦ Ξενοφῶντος¹ γράφοντος ὅτι «λέγεται Τριπτόλεμος ὁ ἡμέτερος (δηλ. ἡμῶν τῶν Ἀθηναίων²) πρόγονος τὰ Δῆμητρος καὶ Κόρης ἐερὰ πρώτοις ξένοις δεῖξαι Ἡρακλεῖ τε καὶ Διοσκόρουν». Τὴν θέσιν ἄρα ιεροφάντου κατέχει ἐνταῦθα, ἐξ Ἐλευσῖνος ἐλθών³, ὁ Τριπτόλεμος, ὃς ἡ Δημήτηρ κατέχει τὴν θέσιν δαδούχου τῆς θεᾶς τῆς τελετῆς Κόρης, οἱ δὲ Πύλιος καὶ Ἀφιδνος θέσιν μυσταγωγῶν καὶ ὁ Ἡρακλῆς καὶ οἱ Διόσκουροι θέσιν μυστῶν.

Τὸ δλον ἄρα τῆς εἰκόνος παριστᾶ σκηνὴν προσελεύσεως πρὸς μύησιν ἐν Ἀγρᾳ τῶν τέως ξένων τοῖς Ἀθηναίοις ἀλλὰ πολιτείαν λαβόντων παρ' αὐτῶν ἡρώων Ἡρακλέους καὶ Διοσκούρων. Οτι οἱ παρὰ τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου δύο ναοὶ εἶναι ὁ τῆς Δῆμητρος καὶ τῆς Ἀγροτέρας Ἀρτέμιδος εἴπομεν ἥδη (σελ. 278 (70)). Περὶ τοῦ τελευταίου τούτου ἔχων τις ὑπ' ὄψιν τὴν πρὸς τ' ἀριστερὰ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου θέσιν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς εἰκόνος, ἡδύνατο νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ὁ ναὸς οὗτος, οὗ ἄγνωστος μέχρι τοῦδε ἡ ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Ἀγρας θέσις, ἔκειτο ἐπὶ τῆς πρὸς τὸν Ἀρδηττὸν κλιτύος τοῦ λόφου τῆς Ἀγρας.

Τέλος τὰ ὑπὸ τὸν θρόνον καὶ παρὰ τοὺς πόδας τῆς Δῆμητρος δύο μικρὰ ἀντικείμενα περὶ ὧν πολλὰ μέχρι τοῦδε ἐγράφησαν, θεωρηθέντων ὡς ἰερῶν βιττίλιων ἀλπ., νομίζω ὅτι οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ οἱ συγχότατα ἀπαντῶντες ἐν δλῃ τῇ νομισματικῇ ἐπὶ μόνων τῶν τῆς Ἐλευσῖνος καὶ τῶν ἐλευσινιακοῦ χαρακτῆρος Ἀθηναϊκῶν νομισμάτων καὶ νομισματομορφών συμβόλων⁴ ἵεροὶ ἐλευσινιακοὶ κάλαθοι, οἱ κοσμούμενοι

1. Ἑλλην VI, 3, 6.

2. Ἰδὲ ἀνωτέρω σελ. 280 (72), σημ. 1.

3. Ἰδὲ ἀνωτέρω σελ. 279 (71).

4. Ἐλευσῖνος νομίσματα: B. M. Cat. Attica p. 114, 29 Plemochoe on basis = κέρονος ἐπὶ δύο ἐλευσινιακῶν καλάθων. — Ιδε τὴν κατωτέρῳ εἰκόνᾳ ἡμῶν. — Ἀθηναϊκὰ νομίσματα. Ιον Χενοσᾶ: B. M. C. ἐ. ἄ. pl. V. 1 - 2. Διεθνῆς Ἐφημ. Νομισμ. Ἀρχαιολ. Λ', Πίν Γ', 13 Beulé, Monnaies d'Athènes p. 96. — 2ον Ἀργυροῦ: B. M. C. ἐ. ἄ. pl. V, 20. Beulé p. 54. — 3ον Χαλκᾶ: B. M. C. pl. VI, 3, 4, XV, 12 (κέργυνος καὶ καλάθος). Beulé ἐ. ἄ. σελ. 54, σελ. 74 ἄρ. 3 καὶ 5. Ηδὲ καὶ σελ. 56 περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ μυστικοῦ τούτου καλάθου. — 4ον Ἀθηναϊκὰ χαλκᾶ θιστήρια τῆς Κλεισθενείου Ἐκκλησίας (263 - 255 π. Χ.): Διεθν. Ἐφημ. Νομισμ. Ἀρχαιολ. Α' σελ. 56 κ.εξ. ἀριθ. 112 - 118 καὶ 134, σελ. 103 α. (ἐνθα περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ καλάθου), Πίν. Γ' 5 - 10. — 5ον Μολύβδινα Ἀττικὰ σύμβολα: Postolakas, Annali dell'Instit. τομ. 38, σελ. 340,

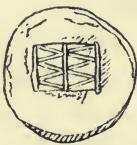
δι' ὁμοίως ὑπ' αὐτῶν διασταυρουμένων γραμμῶν, κακῶς ἔν τισιν ἀντιγραφέντες ὑπὸ τοῦ ἀντιγράφαντος τὸ ἀγγεῖον ζωγράφου ἢ καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἀρχαίου ἀγγειογράφου. Πβλ. κατωτέρω τὸν ἐπὶ τῆς ἐκ Ρόδου ὑδρίας ὅμοιον κάλαθον.

Πρὸς πληρεστέραν κατανόησιν τοῦ πράγματος, παραθέτω ἐνταῦθα εἰκόνας τοιούτων ἀττικῶν μνημείων.

8

Ἀττικὸν Ἀντιγρόνειον
τετράδραχμον!.

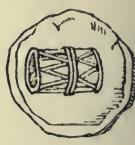
9

Χαλκοῦ σύμ-
βολον.

10

Μολύβδινον σύμ-
βολον.

11

Μολύβδινον σύμ-
βολον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΠΕΛΙΚΗ ΠΑΝΤΙΚΑΠΑΙΟΥ

ΕΝ ΓΩ ΜΟΥΣΕΙΩ ΕΡΜΙΤΑΖΗ ΤΗΣ ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΕΩΣ

(Πίναξ ΙΔ', Α.-Δ.)

Τὸ ἐν ἔτει 1859, ἐν λαμπρῷ τάφῳ τοῦ Παντικαπαίου (Kertsch) τῆς Ταυρικῆς Χερσονήσου, ἀνακαλυφθὲν ἀγγεῖον τοῦτο, τὸ καὶ νῦν ἀποτελοῦν ἐν τῶν θαυμασιωτάτων κοσμημάτων τοῦ ἐν Πετρουπόλει Αὐτοκρατορικοῦ Μουσείου Ermitage, διῆγειρεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸν θαυμασμὸν πάντων τῶν ἀρχαιολόγων, μὴ εὑρισκόντων μέχρι τοῦτο ἵκανὰς φράσεις ἵνα δηλώσωσι τὸν ἄπειρον θαυμασμὸν δν προκαλεῖ παρ' αὐτοῖς ἢ τεχνικὴ ἐκτέλεσις καὶ ἢ θρησκευτικὴ σπουδαιότης τῶν

ἀρ. 122, 17?. Engel: Bull. Corr. Hell. VIII, pl. I, 12, 13, IV, 136, VI, 201, 202 καὶ πλεῖστα ἄλλα ἐν τῷ Εθνικῷ νομισματικῷ Μουσείῳ.

4. 'Idé Annuaire de la Soc. Franç. de Numism. III (1868) pl. IV, 28.

ἐπ' αὐτοῦ λαμπρῶν πολυχρόμων καὶ ἐπιχρύσων εἰκόνων¹. Ὁ πρῶτος δημοσιεύσας αὐτὸς Stephanī φρονεῖ ὅτι τῶν εἰκόνων τὸ σχέδιον ἀδύνατον νὰ ὑπερέβαινον αὐτὰ τὰ ἔργα τῶν μεγίστων τῆς ἀρχαιότητος ζωγράφων, Ζεῦξιδος, Ἀπελλοῦ κλπ., θεωρεῖ δὲ δικαίως τὸ ἀγγεῖον ὡς ἀδάμαντα λάμποντα μεταξὺ πάντων τῶν λοιπῶν ἀγγείων τοῦ Αὐτοκρ. Μουσείου τῆς Πετρουπόλεως καὶ ὡς τὴν πρώτην κατέχον θέσιν μεταξὺ πασῶν τῶν ἐπὶ ἀπειραράθμιμων μνημείων διασωθεισῶν παραστάσεων Ἐλευσινιακῶν μύθων.

Μετὰ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἔτι μεῖζονος θαυμασμοῦ ἔξυμνησαν τὸ κειμήλιον τοῦτο πάντες οἱ μετὰ τὸν Stephanī περὶ αὐτοῦ ἀσχοληθέντες².

Κατὰ τεχνοτροπίαν καὶ κατασκευὴν πάντες θεωροῦσιν αὐτὸς ὡς ἀττικὸν ἔργον καὶ δὴ «βεβαίως ἐν Ἀθήναις ποιηθέν»³, ἀνῆκον δὲ εἰς τὸν Δ' αἰῶνα π. X.

Δυστυχῶς ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν τῶν δύο αὐτοῦ εἰκόνων δὲν κατώρθωσαν νὰ συμφωνήσωσι πρὸς ἄλληλους οἱ ἀρχαιολόγοι καὶ μυθολόγοι, ἀλλὰ μεγάλως διαφωνοῦσι, ὡς θὰ ἔδωμεν ἐν τῇ ἔξης λεπτομερῆ ἔξετάσει ἔκαστης τῶν εἰκόνων τούτων.

a) ΕΙΚΩΝ ΠΡΩΤΗ

(Πίναξ ΙΑ', β)

Πρακλέους ἔλευσις πρὸς μύησιν εἰς τὰ ἐν Ἀγρᾳ
μειρὰ τῆς Κόρης μυστήρια.

Bιβλιογραφία.

Stephani, Compte-rendu de la commission Imp. archéol. pour l'année 1859 p. 78-119 pl. II.

— — Die Vasen d. kais. Ermitage (1869) N° 1712. S. 322 ff.

1. Stephani, Compte - rendu 1859 : Je reclame pour le vase de l'Ermitage l'impérial la première place parmi les ouvrages d'art, connus jusqu'à présent, qui représentent quelque scène des mythes d'Éleusis etc. — Compte - rendu 1862, 38 : Was die Zeichnung betrifft, können selbst von Werken der grössten Meister des Alterthums, wie Zeuxis, Apelles u. s. w. nicht wohl übertroffen werden, z. t. λ.

2. C. Robert, Archaeologische Märchen. 1886, σελ. 180 κ.έξ. — Gerhard : «das schönste aller hierher gehörigen Gefäßbilder» κτλ. κτλ.

3. Robert ε. z. σελ. 180.

*C. Bursian : Litter. Centralblatt von 1862 S. 394.

Gerhard, Akademische Abhandlungen und kl. Schriften II, (1864) S. 465 z. 4.— Bilderkreis von Eleusis, Taf. 1, 2.

— — Abbildungen zu den gesammelten akad. Abhandl. und kl. Schriften, Taf. 82 (1868).

Strube, Studien über den Bilderkreis von Eleusis (1871) S. 46 ff.

Overbeck, Kunstmythologie, Bd. II (Demeter) 1878, S. 669 - 675.
— Atlas Taf. XVIII, I8.

Baumeister, Denkmäler des klassischen Alterthums, I (1885)
S. 675 fig 531.

Furtwängler: Roscher's Lex. Mythol. S. 2185 (1890).

P. Gardner, New Chapters of Greek History (1894) p. 400.

F. Lenormant: Daremberg et Saglio, Dictionn. des Antiquités (1892) s. v. Δαδοῦχος p. 2 et s. v. Eleusinia p. 552.

Preller - Robert, Griechische Mythologie (1894) S. 790, 5.

S. Reinach, Repertoire des vases peints Grecs et Etrusques.
Tom. 1 (1899). — Rev. Archeol. 1900 p.

A. Σκιάζ, Ἀρχαιολ. Ἑφημ. 1901 σελ. 21, 26 κ.ξ.

Περὶ τῆς ὑποθέσεως τῆς εἰκόνος ταύτης πάντες συμφωνοῦσιν ὅτι ἀνήκει εἰς τὸν Ἐλευσινιακὸν κύκλον, κυρίως ἔνεκα τῆς τοῦτο σαφῶς μαρτυρούσης παρουσίας τοῦ Ἐλευσινίου Τριπτολέμου. Ἄλλὰ καὶ πάλιν διαφωνοῦσιν ὡς πρὸς τὴν θεμελιώδη ἔννοιαν τῆς παραστάσεως, ἵσχυοιςόμενοι οἱ μὲν ὅτι ἡ σκηνὴ ὑπόκειται ἐν Ἐλευσῖνι, οἱ δὲ ὅτι ἐν Ἀγρᾳ· ἄλλοι πάλιν φρονοῦσιν ὅτι παριστᾶ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Τριπτολέμου, ἢ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ, ἢ τὴν μύησιν τοῦ Ἡρακλέους ἐν Ἀγρᾳ ἢ τὴν μύησιν αὐτοῦ καὶ τοῦ Διονύσου ἐν Ἐλευσῖνι. Ἐπικρατεῖ ὅμως ἡ γνώμη, δικαίως, ὅτι πρόκειται περὶ τῆς μυήσεως τοῦ Ἡρακλέους ἐν Ἀγρᾳ. Ἔτι μεῖζων καὶ ἡ ἔρις τῶν σοφῶν περὶ τοῦ τίνας παριστῶσι τὰ δύο (ὑπ' ἀριθ. 6 καὶ 8) πρόσωπα, τὰ μόνα μὴ σαφῶς χαρακτηρισθέντα ὑπὸ τοῦ καλλιτέχνου. Ἄλλὰ καὶ περὶ τῶν τελευταίων τούτων φιλονικοῦσι περὶ τοῦ τί πράττουσιν ἢ ὑπὸ τίνα τίτλον παρίστανται ἐνταῦθα. Συνοπτικὴν εἰκόνα τῶν διαφόρων γνωμῶν παρέχομεν ἐν τῷ συλλάβῳ Β (σελ. 290 καὶ 291).

'Αλλ' ἵδωμεν νῦν καὶ ἡμεῖς τὴν εἰκόνα λησμονοῦντες πρὸς στιγμὴν πάντα τὰ μέχρι τοῦδε περὶ αὐτῆς γραφέντα.

'Επὶ τοῦ αὐτοῦ ἐδάφους παρακάθηται συνεδριάζουσαι τέσσαρες θεαὶ καὶ δύο μικροὶ θεοὶ ἢ δαίμονες (ἀριθ. 1-6). 'Ἐν τῷ κέντρῳ κάθηται ἡ ὑπὸ πάντων ὁρμῶς ὡς **Δημήτηρ** ἀναγνωρισθεῖσα θεὰ (ἀριθ. 3) ἔχουσα ἴσταμενον παρ' αὐτῇ τὸν μικρὸν υἱόν της **Πλοῦτον** (ἀριθ. 4) φέροντα τὸ χρυσοῦν κέρας τῆς ἀφθονίας (πλούτου). Μόνη αὗτη ἐκ πασῶν τῶν μορφῶν τῆς εἰκόνος ἔχει σκῆπτρον, προφανῶς ἵνα οὕτω δηλωθῇ ὅτι αὕτη εἶναι ἡ κυρία θεὰ τοῦ χώρου, τοῦδε διόπερ καὶ ἡ ἐν τῷ κέντρῳ τῆς ὄλης εἰκόνος ἐνθρόνησις αὐτῆς σαφῶς ἐπικυρῶται καὶ ὁ πόλος αὐτῆς ὡς πολιούχου τοῦ χώρου τῆς ἑορτῆς διδάσκει.

'Αριστερὰ τῆς Δήμητρος εὑρηται ὑπηρετικῶς τῇ μητρὶ αὐτῆς παρισταμένη ἡ **Κόρη** (ἀριθ. 5), στηρίζουσα ἐπὶ κιονίσκου τὴν δαδοῦχον χεῖρα, γυμνὴ ἐντελῶς τὸ στῆθος, ἀποβλέπουσα δὲ πρὸς τὴν Δήμητρα, ἥς μετὰ προσοχῆς ἀκροῦται τοὺς λόγους, πιλανῶς ὀδηγίας περὶ τῆς μελλούσης τελετῆς, ἃς ἀπευθύνει αὐτῇ συνοδεύουσα δι' ἡρέμου ὁγιορκῆς χειρονομίας τῆς ἀριστερᾶς.

Δεξιὰ τῆς Δήμητρος κάθηται, ἀπλῶς παρισταμένη, ἐντελῶς ἀπρακτοῦσα καὶ μόνον τὴν συνδιάλεξιν ἀκούουσα τῶν δύο θεῶν πρὸς ἣς ἀποβλέπει, ἡ **Ἀφροδίτη** (ἀρ. 1), σαφῶς δηλουμένη ὡς τοιαύτη ὑπὸ τοῦ παρὰ τοὺς πόδας αὐτῆς παῖζοντος (ἀστραγαλίζοντος;) υἱοῦ αὐτῆς **Ἐρωτος** (ἀρ. 2).

Τέλος εἰς τὸ δεξιὸν τέόμα, ἀριστερὰ τῆς Κόρης, ὡς πάρισον (pendant) ἀντιτεθειμένη τῇ Ἀφροδίτῃ, κάθηται ἐπὶ ὁμφαλοειδοῦς πέτρας γυνή τις (ἀρ. 6), ὠρόμουν ἥδη ἡλικίας, βαρύθυμος πρὸς τὴν Δήμητρα ἀποβλέπουσα καὶ τοὺς λόγους αὐτῆς μετὰ προσοχῆς ἀκροωμένη. Τὸ ὄλον τῆς στάσεως καὶ ἀναβολῆς αὐτῆς ἀνακαλεῖ τὰς **τροφούς** — ὡς ὁρμῶς ἥδη ὑπεστήριξεν διὰ μικρῶν ὁ Strube — ἔτι δὲ μᾶλλον ὄμοιάζει πρὸς τὰς μορφὰς τῶν ἐπὶ τάφων καθημένων περιλύπων γυναικῶν (pleureuses)!

"Οπισθεν τοῦ συντάγματος τούτου τῶν θεῶν, ἐπὶ ἑτέρου ὑψηλοτέρου καὶ ἀνωφεροῦς ἐδάφους, εἰκονίζονται τρεῖς ἔτεραι μορφαὶ (ἀρ.

1. Πέλ. Wolters, Ath. Mitth. 1893 Taf. 4. — Rubensohn αὐτόθι, 1899 S. 52. Murray Handbook of Greek Archeology p. 284, fig. 85.

7—9), ἐν πομπῇ κατὰ σειρὰν βαδίζουσαι καὶ κατερχόμεναι πρὸς τὰς ἥδη μνημονευθεῖσας θεὰς τοῦ πρώτου ἀληθούσματος, αἵτινες ὅμως δὲν φαίνονται εἰσέτι ἀντιληφθεῖσαι τῶν ἥδη ἐκ τῶν ὅπισθεν προσερχομένων.

Τῆς πομπῆς ταύτης ἡγεῖται ἀνήρ (ἀρ. 8). ἐνδεδυμένος, ἔστεμμένος καὶ δαδουχῶν ἀπαραλλάκτως ὡς αἱ μορφαί, ἃς ἐπὶ τῶν μνημείων τῆς Ναννίου καὶ Pourtalès ἐδεῖξαμεν ἥδη ὡς παριστώσας μυσταγωγοὺς θνητοὺς ἢ ἥρωας. Ὁ ἐνταῦθα μυσταγωγός, σοβαρῶς βαίνων καὶ μετὰ σεβασμοῦ πρὸς τὴν Κόρην στρέφων τὰ βλέμματα, θὰ ἵσταται μετ' ὀλίγον πρὸ τῶν τεσσάρων θεῶν, ἴδιᾳ δὲ πρὸ τῆς Κόρης, πρὸς ἣν, ὡς τὰ βλέμματα αὐτοῦ ἀποδεικνύουσι, διευθύνεται· πρὸς τοῦτο δὲ θὰ διέλθῃ δεξιὰ τῆς Ἀφροδίτης. Εἴναι ἀληθὲς ὅτι ἐπὶ τῆς εἰκόνος παρισταται ὡς μέλλων νὰ διέλθῃ μεταξὺ τῆς Δήμητρος καὶ Ἀφροδίτης, ἀλλὰ τοῦτο, ὅπερ θὰ ἥτο ἀσέβεια πρὸς τὰς θεὰς καὶ τὸν παῖςοντα μηκόν "Ἐρωτα θὰ ἤνωχλει, ἀποδοτέον εἰς τὴν ἐκ τεχνικοῦ λόγου ἀνάγκην, εἰς ἦν ἐνέβαλλε τὸν καλλιτέχνην ἣ ἀκολουθοῦσα μορφὴ τοῦ Ἡρακλέους (ἀριθ. 7), ὅστις ὡς μᾶλλον ἀπομεμαρυσμένος εἰκονιζόμενος, ἐπομένως μικρότερος τὸ μέγεθος, δὲν ἥτο δυνατόν, ἄνευ καταστροφῆς τῆς καλλιτεχνικῆς τοῦ ὅλου τῆς εἰκόνος συμμετρίας καὶ ἀρμονίας, νὰ τεθῇ ἀντὶ τοῦ μυσταγωγοῦ εἰς τὰ δεξιὰ ἔνθα ἵσταται ὁ μυσταγωγὸς οὗτος. Ἄλλως δὲ καὶ οὕτω κατ' ἀνάγκην τεθεὶς ὁ μυσταγωγὸς ἔχει ἀκόμη καιρὸν καὶ ἔδαφος ἵνα, πρὸς τὰ δεξιὰ κλίνων τὰ βήματα, διέλθῃ ἔξω τῆς Ἀφροδίτης καὶ σταθῇ πρὸ τῆς Δήμητρος καὶ ἴδιᾳ τῆς Κόρης.

Τὸν μυσταγωγὸν ἀκολουθεῖ κατὰ πόδας ὁ **Ἡρακλῆς** (ἀρ 7), εὐδιάγνωστος ἐκ τοῦ ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ διοπάλου καὶ ἐκ τῆς ἥρακλείου διαπλάσεως τοῦ νεαροῦ αὐτοῦ σώματος. Ὁ μυστικὸς ἐκ μύρτου βάκχος, διν φέρει ἐν τῇ ἀριστερᾷ καὶ ὁ ἐκ κλάδων μύρτου στέφανος χαρακτηρίζουσι σαφῶς τὸν Ἡρακλέα τοῦτον ὡς μύστην.

Τὴν πομπὴν κλείει ὁ ἔτι μακρότερον εὑρισκόμενος καὶ τούτοις, ἴδιᾳ τὸν Ἡρακλέα πρὸς δύν βλέπει, ἀκολουθῶν **Τριπτόλεμος**, εὐδιάγνωστος ἐκ τοῦ πτερωτοῦ αὐτοῦ ἀρματος καὶ τῶν στάχεων οὓς φέρει ἐν τῇ δεξιᾷ.

Τέλος ἐπὶ ἄλλου τρίτου χώρου, ὑπερκειμένου ὡς λόφου, κάθηται ὁ **Διόνυσος** κισσοστεφῆς καὶ τὴν ἀριστερὰν ἐπὶ τοῦ βακχικοῦ θύρσου

στηρίζων, ὅλως δ' ἀμέτοχος εἰς τὴν συνδιάλεξιν τῶν θεῶν καὶ ἀσχετος πρὸς τὴν πομπὴν τῶν μυστῶν, ἀρκεῖται βλέπων μετὰ φιλικοῦ ἐνδιαφέροντος τὸν πομπεύοντα φίλον αὐτοῦ μύστην Ἡρακλέα.

Ἡ τοιαύτη ἀντίληψις τῆς στάσεως καὶ δράσεως ἐκάστου τῶν προσώπων τῆς σκηνῆς, ἡ στηρίζομένη ἐπὶ μόνης τῆς ἔξετάσεως αὐτοῦ τοῦ μνημείου, οὐχὶ δὲ ἐπὶ προκαταλήψεων σχηματισθεισῶν ἐκ τῶν ἑρμηνειῶν ἃς θέλει τις νὺν ἐφαρμόσῃ ἐπὶ τῆς εἰκόνος πρὸν ἢ καλῶς ἔξετάσῃ τὴν στάσιν καὶ ἔκφραστιν τῶν ἀπεικονιζομένων προσώπων, εὔκολον καθιστᾶ, νομίζω, τὴν ἀναγνώρισιν καὶ ἐρμηνείαν τῆς ὅλης εἰκόνος.

Δὲν πρόκειται δηλαδή, ὡς τινες (π. χ. ὁ Stephani) ὑπέθεσαν, περὶ τῆς ἀραχωρήσεως τοῦ Τριπτολέμου, ἀφοῦ οὗτος εἰκονίζεται ἐρχόμενος καὶ οὐχὶ ἀναχωρῶν¹. Δὲν ἀπευθύνει πρὸς αὐτὸν βλέπουσα καὶ ὁμιλοῦσα τὰς ὁδηγίας καὶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τὴν εὐλογίαν αὐτῆς ἡ Δῆμητρη, ὡς θέλει ὁ Stephani, ἀφοῦ οὐδὲν νὺν βλέπῃ κἄν δύναται τὸν τόσον μακρὸν δπιθερ αὐτῆς ενδισκόμενον Ἐλευσίνιον ἥρωα. Βλέψια καὶ χειρονομία τῆς Δήμητρος, ὡς εἴπομεν καὶ πᾶς τις εὐκόλως βλέπει ἀπευθύνεται πρὸς τὴν Κόρην. Ὁρθοτέρα βεβαίως θὰ ἦτο ἡ γνώμη τοῦ Overbeck ὅτι παρίσταται ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ Τριπτολέμου ἐκ τῆς περιφήμου ἀποστολῆς αὐτοῦ, ἢν ὁ ἥρως δὲν κατεῖχεν ὅλως ἐπουσιώδη θέσιν, τὴν τελευταίαν πασῶν, ἐν τῇ ὅλῃ σκηνῇ

Δὲν δύναται ἐπίσης νὺν πρόκειται περὶ μυήσεως τελουμένης ἐν Ἐλευσῖνι, ὡς θέλουσιν οἱ κ.κ. Furtwängler καὶ Robert, ἀφοῦ, ὡς εἴδομεν (σελ. 278 [70] π.ξ.), δητῶς μαρτυρεῖται ὅτι ὁ Ἡρακλῆς ἐμυῆθη ἐν Ἀγρᾳ, καὶ ἀφοῦ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἦτο ὅλως ἀνεξήγητος ἡ ἐπὶ τῆς ἀγγειογραφίας ἡμῶν παρουσία τῆς Ἀφροδίτης καὶ τῆς ἀπέναντι αὐτῆς εἰς τὸ ἔτερον ἄκρον καθημένης θεᾶς. Τί ζητεῖ π. χ. ἐν Ἐλευσῖνι καὶ μάλιστα ὡς τοπικὴ πάρεδρος θεότης (Localgöttin) ἴδρυμένη ἡ ὅλως ξένη τῇ Ἐλευσῖνι Ἀφροδίτη;

Ἐπίσης δὲν εἶναι δυνατὸν νὺν πρόκειται περὶ μυήσεως τοῦ Ἡρακλέους σὸν τῷ Διονύσῳ, ὡς θέλει ὁ κ. Robert, ἀφοῦ ἐνταῦθα μόνον ὁ Ἡρακλῆς πομπεύει καὶ κρατεῖ τὸν χαρακτηρίζοντα τοὺς μύστας μύροινον βάκχον, δὲ τὸ Διόνυσος κάθηται ἐκτὸς τῆς πομπῆς ὡς ἀπλοῦς θεατής.

1. «Départ de Triptolemos», Stephani.

ΣΤΑΛΑΒΟΣ Β. ΠΕΛΙΚΗ ΠΑΝΤΙΚΑΠΑΙΟΥ ΕΙΚΩΝ Α'.	<i>Tόπος τῆς σκηνῆς</i>	1-2	3-4	5
STEPHANI 1859	'Ελευσίς	'Αφροδίτη καὶ "Ἐρως	Δημήτηρ καὶ Πλοῦτος	Κόρη
GERHARD 1864	—	»	»	»
STRUBE 1870	—	»	»	»
OVERBECK 1878	'Ελευσίς ;	»	»	»
BAUMEISTER 1885	»	»	»	»
FURTWAENGLER 1892	»	»	»	»
P. GARDNER 1892	"Αγρα	--	--	--
F. LENORMANT 1892	»	»	Δημήτηρ καὶ "Ιαχός	»
ROBERT 1894	'Ελευσίς	—	—	—
S. REINACH 1894	—	»	Δημήτηρ καὶ Πλοῦτος	»
ΣΚΙΑΣ 1901	—	—	—	—
ΣΒΟΡΩΝΟΣ 1901	"Αγρα	'Αφροδίτη ἡ ἐν κήποις καὶ "Ἐρως ὁς το- πικὸν θεοί	Δημήτηρ γρας καὶ δ μν- σικὸς νέδες αὐ- τῆς Πλοῦτος	Κόρη ἡ προ- στάτις τῶν μη- κῶν μυστη- ρίων

6	7	8	9	10
Πειθώ	Ἡρακλῆς	Ἐκάτη	Τριπτόλεμος	Διόνυσος
Πειθώ ;	»	;	»	»
Καλλιγένεια δις τροφός	»	Ιασίνη, Εῦμολ- πος, Μουσαῖος ἢ ίερεὺς μυσταγω- γός	»	»
τροφός ; ;	»	ἰερεὺς τῆς Δημη- τρος, δαδοῦχος	»	»
Πειθώ ; ; Καλλι- γένεια ; ;	»	δαδοῦχος δις μυ- σταγωγός ἀντὶ τοῦ ιεροφάντου	»	»
—	»	Εὔδουλεύς	»	»
—	—	—	—	—
Πειθώ ;	»	Εῦμολπος δις δα- δοῦχος τῆς Δη- μητρος	»	»
—	—	—	—	—
Πειθώ ;	»	Ἴανχος ἢ Ἐκάτη	»	»
—	—	Εὔδουλεύς ;	—	—
Δημήτηρ Ἀχαΐα τῶν Γεφυραί- ων δις τοπικὴ θεά	Ἡρακλῆς δις μύστης	Πύλιος δις μυ- σταγωγός	Τριπτόλεμος δις ιεροφάντης	Διόνυσος Ελευ- θερεὺς δις πά- ρεδρος τοπι- κὸς θεός

Ἐχουσι λοιπὸν προφανῶς δίκαιον οἱ φρονοῦντες (ἰδὲ σύλλαβον γνωμῶν ἐν σελ. 290 - 291) ὅτι πρόκειται περὶ σκηνῆς ἀγομένης ἐν ὙΑγρᾳ καὶ παριστώσῃς τὴν εἰς τὰ μικρὰ μυστήρια μύησιν τοῦ Ὑρακλέους.

Φρονῶ ἔπομένως ὅτι τὰ τρία πρόσωπα τῆς πομπῆς δέον νὰ ἐρμηνεύσωμεν ἀπαραλλάκτως ὡς τὰ ἐν τῇ ὁμοίᾳ παραστάσει τοῦ ἀγγείου Pountalès. Ὁ μυσταγωγὸς δηλαδὴ **Πύλιος** (ἀρ. 8) ἐστεμμένος στεφάνῳ ἐκ κλάδων τοῦ ἰεροῦ τοῖς μυστηρίοις μύρτου καὶ δᾶδας, ὡς δι μυσταγωγὸς τοῦ πίνακος τῆς Ναννίου, ἀνέχων, ἄγει τὸν ἐπίσης μυρτοστεφῆ μύστην Ὑρακλέα, (ἀριθ. 7). Τούτῳ δ' ἔπειται διὸς ἱεροφάρτης μέλλων «δεῖξαι αὐτῷ τὰ ἱερὰ» πρὸ τῶν θεῶν **Τριπιόλεμος** (ἀρ. 9), πρὸς τοῦτο μακρόθιν, ἥτοι ἐξ Ἐλευσῖνος, σπεύδων. ²Αν δὲ ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τούτου, ἀντιθέτως τῆς ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τοῦ Pountalès παραστάσεως καὶ ἐκείνης τοῦ πίνακος τῆς Ναννίου, κάθηται ἀναμένουσα τοὺς μύστας ἡ Δημήτηρ καὶ οὐχί, ὡς ἔδει νὰ ἀναμένωμεν, ἡ Κόρη, τοῦτο ἀποδοτέον εἰς φαινομενικὴν μᾶλλον ἡ πραγματικὴν ἀνωμαλίαν. Ἀληθῶς ἐνταῦθα δὲν παρίστανται οἱ μύσται ἀφικόμενοι ἦδη πρὸ τῶν θεῶν, ἀλλὰ μέλλοντες νὰ ἀφίκωνται. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Δημήτηρ ἔχει καιρὸν ἵνα ἐγερθῇ τοῦ θρόνου καὶ παραχωρήσῃ τῇ Κόρῃ τὴν πρωτοκαθεδρίαν ἐν τῇ τελετῇ τῆς μυήσεως. Νομίζω μάλιστα ὅτι δι καλλιτέχνης παρέστησεν αὐτὴν ἀρχομένην ἦδη τῆς πράξεως ταύτης. Δηλαδὴ διὸλως ἀνεξήγγητος διὰ ὑποδεχομένην θεὰν τρόπος, καθ' ὃν αὕτη ἔθεσεν ἦδη τὸ σκῆπτρον ἐπ' ὕμιου, ἐγράφη, νομίζω, ὑπὸ τοῦ καλλιτέχνου πρὸς δήλωσιν τοῦ ὅτι ἡ θεά, περατοῦσα ἦδη τὰς ὅδηγίας αὐτῆς πρὸς τὴν Κόρην, μέλλει νὰ ἐγερθῇ καὶ ἀποσυρομένη ἀφήσῃ τὸν θρόνον αὐτῆς κενόν, ὡς ἐπὶ τῶν δύο ἄλλων εἰκόνων τῆς ἐν ὙΑγρᾳ μυήσεως. Νομίζω πρὸς τούτοις ὅτι τὸ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Δήμητρα γυμνὸν καὶ ἀκάλυπτον ὅλως¹ τοῦ στήθους τῆς Κόρης σημαίνει ὅτι αὕτη εἶναι ἡ ἀποκαλύψουσα τὰ μυστήρια τοῖς προσερχομένοις μύσταις. Ἀλλὰ περὶ τούτου ἴδε πλείονα ἐν τῷ περὶ τῆς ὀπισθίας ὅψεως τοῦ ἀγγείου τούτου ἔπομένως κεφαλαίῳ.

²Ερωτᾶται νῦν, τί θέλει καὶ τί δηλοῖ ἐνταῦθα ἡ Ἀφροδίτη. Ὁ

1. Baumeister ἐ. ἡ. «mit völlig entblößster Brust».

Stephani θεωρεῖ αὐτὴν ὡς ἀντιπροσωπεύουσαν οὐχὶ μόνον τὴν θεὰν τοῦ ἔρωτος ἀλλὰ κυρίως τὴν τοῦ ἔαρος Ὁ Strube βλέπει ἐν αὐτῇ, ἐπὶ τῶν ὅλως ἀσκέτων πρὸς τὸ ζῆτημα θεομοφορίων στηριζόμενος, τὴν Κωλιάδι τ' Ἀφροδίτην, ἐνῷ ἡ γειτονία τῆς Ἀγρας πρὸς τὴν Κωλιάδα ἄκραν πᾶν ἄλλο ἥ γειτονία εἶναι, διότι δεκάδες σταδίων χωρίζουσι τοπογραφιῶς τὰ χωρία ταῦτα. Τέλος δὲ Overbeck (σελ. 674) παρατηρεῖ δρθῶς ὅτι περὶ τῆς συμμετοχῆς τῆς Ἀφροδίτης εἰς τὰ πρὸς Ἀγραν μυστήρια οὐδεμίᾳ ὑπάρχει μαρτυρία· ἡμεῖς δὲ προσθέτομεν ὅτι ἡ μὴ συμμετοχὴ αὐτῆς ἐν τῇ δράσει τῆς ἐπὶ τοῦ ἀγγείου ἡμῶν τελετῆς τῶν μικρῶν μυστηρίων σαφέστατα δηλοῦται ὑπὸ τοῦ καλλιτέχνου ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν παρέστησεν αὐτήν, ἵτοι ἔχουσαν τὰς χειρας ὑπὸ τὸ σῶμα ὅλως κεκαλυμμένας καὶ ἀπρακτούσας. (Πβλ. τὰ περὶ τῆς Κόρης τῆς ἐπομένης εἰκόνος).

Ἄλλως ὅμως ἔχει τὸ πρᾶγμα, ἂν θεωρήσωμεν αὐτὴν ἔχουσαν ἐνταῦθα ἀπλῶς τοπικὴν σημασίαν (Localgöttin). Ἄληθῶς τὸν ἀριθμὸν ὑπὸ τὸν λόφον τῆς Ἀγρας χῶρον, κατὰ τὴν ἀριστερὰν τῷ ἐξ Ἀθηνῶν θεωμένῳ ἄκραν αὐτοῦ, κατέχει ἀσφαλῶς ἐν τῇ τοπογραφίᾳ τῶν Ἀθηνῶν τὸ πανάρχαιον ἱερὸν Ἀφροδίτης τῆς ἐν κήποις¹, ἡς ἀριθμῶς ἡ ἐν κήποις ἔδουσις ἀνακαλεῖ ἡμῖν τὸν καὶ ἄλλοθεν γνωστὸν χαρακτῆρα αὐτῆς ὡς φιλανθρώπη, ἐξ οὗ ἐκαλεῖτο ἀνθεια καὶ ἀνθηφόρος, γίνεται δὲ εὐλογος ἡ παρουσία αὐτῆς ἐν τῇ κατὰ τὸν μῆνα τῶν ἀνθέων Ἀνθεστηριῶν ἀγομένη τελετὴ τῶν μικρῶν μυστηρίων ὡς καὶ ἡ θέσις αὐτῆς ἐν τῇ εἰκόνι ἡμῶν πλιγίον τῆς «Πλούτον μητρὸς» Δήμητρος, τῆς λατρευομένης «στεφανηφόροις ἐν ὁραιοῖς»². Μή λησμονῶμεν πρὸς τούτοις ὅτι τῇ Ἀφροδίτῃ κατ' ἔξοχὴν ἱερὰ ἦτο ἡ μύρτος, τὸ σύμβολον καὶ φόρημα τῶν μυστῶν τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων.

Αφοῦ τοπικὴν ἔννοιαν ἔχει ἐνταῦθα ἡ Ἀφροδίτη, πρόδηλον εἶναι ὅτι τοιαύτην τινὰ σημασίαν θὰ ἔχῃ καὶ ἡ τὸ πάρισον (pendant) αὐτῆς ἐν τῇ εἰκόνι ἡμῶν ἀποτελοῦσα μυστηριώδης γυνὴ τῆς ἀντιθέτου γωνίας, ἵτοι ἡ ἐπὶ διμφαλοειδοῦς πέτρας καθημένη (ἀρ. 6). Ἐρωτᾶται

1. Lolling, Topographie von Athen, ἐν I. Müller, Handb. d. kl. Alt. III σελ. 323. — Wachsmuth Stadt Athen, 411 x. — Williamowitz, Aus Kydathen, 157. — Preller Robert, Gr. Myth. 348, 5. — A. Σκιτζ., Ηρακλειά Αργ. Επαρχ. 1893, σ. 12/.

2. Bergk. Poetae Lyrici' p. 1017.

λοιπὸν ἐν πρώτοις, τίς θεὰ κατεῖχε τὸν ὑπὸ τὸν λόφον τῆς Ἀγρας, πρὸς δεξιὰν τῷ ἐξ Ἀθηνῶν θεωμένῳ χῶρῳ, ἵτοι ἀκριβῶς ἔκεινον ἐφ' οὐκ νῦν ἰδούται ὁ ναὸς τῆς Ἀγίας Φωτεινῆς, παρὰ τὴν γέφυραν τοῦ Ἰλισοῦ καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς Καλλιρρόης κρήνης.

Οτι δὲ χριστιανικὸς ναὸς οὗτος ἀντικατέστησεν ἀρχαῖον ἐθνικὸν ιερόν, εἶναι ἥδη γνωστόν. Τίνος ὅμως θεοῦ ἦτο τὸ ιερὸν τοῦτο, παραμένει ἄγνωστον μέχρι τοῦτο, τινῶν μόνον εἰκασάντων ὅτι πρόκειται περὶ ναοῦ Ἡρακλέους¹.

Ἄλλὰ γνωστοῦ ὄντος, ὅτι κατ' ἀπαράβατον κανόνα ὁ χριστιανὸς ἄγιος ὁ διαδεχόμενος τὸν ἐθνικὸν θεὸν ἦτο ρωμαῖος, ἀποίᾳ τις σχέσις δύναται νὰ ὑπάρξῃ μεταξὺ Ἀγ. Φωτεινῆς καὶ Ἡρακλέους; Προφανῶς οὐδεμία. “Ωστε μόνη ἐλπὶς ἐξακριβώσεως τοῦ ζητήματος τούτου ὑπολείπεται ἡμῖν ἡ δι' ἄλλων μέσων ἀναγνώρισις τοῦ τίνα θεάν παριστᾶ ἡ ἐπὶ τῆς ἀγγειογραφίας ἡμῶν γυνή.

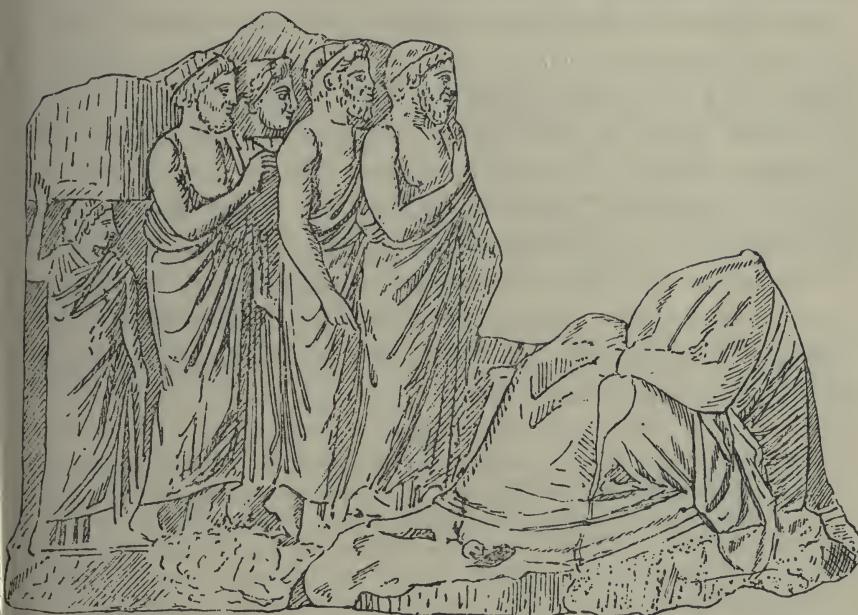
Απηριθμήσαμεν ἥδη (σελ. 287) τὰς χαρακτηριστικὰς ἀναλογίας τῆς ὑπ' ἀρ. 6 μιροφῆς πρὸς τὰς παραστάσεις τροφῶν καὶ ἔκείνας πρὸς τὰς τῶν ἐπιτυμβίων περιλύπων γυναικῶν. Προσθέτομεν ἥδη ὅτι ἔτι μεγαλύτερα εἶναι ἡ διμοιότης, σχεδὸν δ' εἰπεῖν ταυτότης, αὐτῆς πρὸς τὴν θεὰν ἔκείνην τοῦ ἐνταῦθα ἐκ νέου προχείρως εἰκονιζομένου Ἐλευσινιακοῦ ἀναγλύφου (εἰκὼν 12), τοῦ ὡς τὸ ἀγγεῖον ἡμῶν εἰς τὸν Δ' αἰῶνα π. Χ. ἀνήκοντος, θεὰν ἥν τόσον ἐπιτυχῶς ἐκάλεσεν ὁ κ. Rubensohn «Δήμητρα ἐπὶ τῆς Ἀγελάστου πέρια»².

Ἐρωτᾶται λοιπόν, μήπως ἡ παρὰ τὸν Ἰλισὸν Ἀγέλαστος πέρια τῆς Δήμητρος ἔκειτο ἐκεῖ ἔνθα νῦν ἡ ἐπὶ τῆς Καλλιρρόης κρήνης Ἀγ. Φωτεινῆς, ἡς ἀκριβῶς ὑπέροχειται, ἐν αὐτῇ τῇ ἐξ Ἀθηνῶν εἰσόδῳ τοῦ λόφου τῆς Ἀγρας, βράχος εὐμεγέθης (πέρια) εἰς ὃν διὰ κλίμακος ἐπὶ τοῦ βράχου λελαξευμένης, ἀνήρχετό τις καὶ ἐφ' οὐκ εἶναι σαφῶς λελαξευμένη ἡ θέσις βάσεως βωμοῦ ἢ ιεροῦ πειρώματος, μαρτυροῦντος

1. Η γνώμη αὐτη ἡδύνατο νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τῆς αὐτόθι ἀνακαλυφθείσης κεφαλῆς τοῦ Ἡρακλέους καὶ ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου περὶ οὐ γράφομεν κατωτέρῳ ἐν σελ. 304, ἀτινα ἀδύνατον νὰ «κατέπεσαν ἐκ τοῦ ὀλίγον (;) ἀνωτέρῳ κειμένου ναοῦ τῆς Παναγίας ἡ οἵην πέρια» ὡς θέλει ὁ Σκιάδης (Ἑ. ἀ. σελ. 12). Ἀλλ' εἶναι ὀλίγιστα ἐν συγχρίσει πρὸς τὰ ἄλλα.

2. Ath. Mitth. 1899 (XXIV) S. 46 f. Taf. VIIII, 1.

τὸν ἑορδὸν χαρακτῆρα τῆς πέτρας ταύτης. Ὁν τοιαύτη δὲ περιπτώσει, ἥτις θὰ ἀπεδείκνυεν ὅτι ἡ ἐπὶ ὁμφαλοειδοῦς πέτρας καθημένη μυστηριώδης γυνὴ τῆς ἀγγειογραφίας ἡμῶν εἶναι ἡ ἀγέλαστος Δημήτηρ, ἐρωτᾶται πάλιν ἀναγκαίως, κατὰ τίνα ποτὲ τρόπον δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ παραδόξως δἰς παρουσία τῆς αὐτῆς θεᾶς (Δήμητρος) ἐν τῇ αὐτῇ εἰκόνι.

Εἰκόνη 12.

Εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα ἀπαντῶμεν διὰ τῶν ἔξῆς :

‘Ως γνωστόν, ἐν τοῖς παναρχαίοις ἔκείνοις χρόνοις, ὅτε οὐδεμία ἀσφάλεια ὑπῆρχεν, αἱ πρῶται ἐν Ἑλλάδι πόλεις ἐκτίσθησαν μακρὰν τῆς θαλάσσης, ἐπὶ ίσχυρῶν καὶ ἀποκρήμνων λόφων ἀνοικισθεῖσαι¹. Φυσικῶς τοὺς λόφους τούτους ἐχώριζον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀπὸ τῶν παρακειμένων ὑψηλάτων, λόφων, ὅρέων κλπ. χαράδραι ἐν αἷς ἔργον ποταμοί, ὁύακες ἢ χείμαρροι. Ἰδὲ ἐπὶ παραδείγματι τὰς Μυκήνας. Ἰναλοιπὸν ὑπὲρ τούτους ἀσφαλῶς βαίνωσιν οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων, ἔκτι-

1. Πιθ. Θουκυδ. I, 7.

ζον γεφύρας, δι' ᾧν διήρχοντο αἱ πρὸς τὴν πόλιν ὄδοι. Ἐπειδὴ δὲ τοὺς νεκροὺς αὐτῶν, ἵδιά τοὺς πολλούς, ἔθαπτον ἔξω τῆς πόλεως, τὰ πολυάνδρια αὐτῶν ἔκειντο πέρα μιᾶς τούλάχιστον τῶν γεφυρῶν τούτων, δι' ἣς ἀναγκαῖς διήρχοντο ἐν ἄχει, θρήνους καὶ πένθεις οἱ τοὺς οἰκείους αὐτῶν κηδεύοντες. Ἐθεωροῦντο λοιπὸν τότε, ὡς καὶ νῦν, αἱ πρὸς τὰ πολυάνδρια ἄγουσαι ὄδοι καὶ γέφυραι αἱ ἱεραὶ ὄδοι τοῦ ἄχους καὶ τῶν στεναγμῶν, πρὸς τὰς πύλας τοῦ Ἀδον ἄγουσαι. Οἱ τὰ πάντα δὲ προσωποποιήσαντες καὶ οἰκείως διακοσμήσαντες Ἑλληνες ἔθεσαν παρὰ τὰς γεφύρας ταύτας τὴν Ἀχέαν ἢ Ἀχαίαν Δῆμητρα, ἥτοι τὴν ἐκ τοῦ ἄχους καὶ τῶν στεναγμῶν αὐτῆς, ὅτε ἔζητει τὴν ὑπὸ τοῦ Πλούτωνος ἥτοι τοῦ θανάτου ἀρπαγεῖσαν ἥτοι θανοῦσαν κόρην αὐτῆς, οὕτω κλημεῖσαν¹ χθονίαν θεάν, τὴν καὶ Ἀχαίαν Κουροτρόφον² καὶ Γεφυραίαν³ ἐν τῇ τοιαύτῃ περιπτώσει καλουμένην, καὶ παρέστησαν αὐτὴν καθημένην περίλυπον ἐπὶ βόθρου (φρέατος) ἢ ἐπὶ βράχου καλουμένου ἀγελάστου πέτρας, ὅχι μόνον διότι ἐπ' αὐτῆς ἐκάθησεν ἡ περίλυπος Δημήτηρ, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ θέα αὐτῆς «προνέει λύπην»⁴ ὡς τὴν πύλην τοῦ ἄδου εἰκονίζουσα⁵.

1. Σχόλια Ἀριστοφ. Ἀχαρ. 708. Ἀχαίαν δὲ αὐτὴν (τὴν Δῆμητρα) ἐκάλουν ἀπὸ τοῦ περὶ τὴν θυγατέρα ἀχούς. — Ήσύγιος ἐ. λ. Ἀχαία: ἐπίθετον Δῆμητρος. Ἀπὸ τοῦ περὶ τὴν Κόρην ἄχους, ὅπερ ἐποιεῖτο ἀναζητοῦσα αὐτήν. — Ἐτυμολ. Μέγα ἐ. λ. Ἀχαία, ἡ Δημήτης παρὰ τοῖς Αττικοῖς . . . εἰδηταὶ παρὰ τὸ ἄχος τῆς Κόρης. — C. I. A. III, 337. Δῆμητρος Ἀχαίας — Preller - Robert, Griech. Mythol. 147, 3; 761, 3; 763, 1.

2. C.I.A. III 373. Δῆμητρος Κουροτρόφον Ἀχαίας (ἐπὶ θρόνου τοῦ Διονυσίτεκοῦ θεάτρου).

3. Στεφ. Βυζ. ἐν λ. Γέφυρα, ἀφ' οὗ καὶ Γεφυραία ἡ Δηώ. — Ἐτυμολ. Μεγ. ἐν λ. Γεφυρεῖς δῆμος ἀιτικὸς δύνεις καὶ Γεφυραία Δημήτηρ. Εἴρηται ἀπὸ τοῦ ἔχειν γέφυραν, δι' ἣς ἐπὶ Ἐλευσίναν ἐβαδίζον οἱ μύσται.

4. Παροιμιογράφοι, ἐκδ. Leutsch - Schneidewin: Ζητηθ. Παροιμ. I, 7. Ἀγέλαστος πέτρα: αὕτη ἔστιν ἐν τῇ Ἀττικῇ ἐφ' ἣν ἐκάθισεν ἡ Δημήτηρ διε τὴν Κόρην ἐζήτει. Εἴληπται δὲ ἡ παροιμία ἐπὶ τῶν λύπης προξένων. — Διογενειανὸς I, 7: Ἀγέλαστος πέτρα: αὕτη ἔστιν ἐν τῇ Ἀττικῇ ἐφ' ἣν ἐκάθισεν ἡ Δημήτηρ διε τὴν Κόρην ἐζήτει. Εἴληπται δὲ ἡ παροιμία ἐπὶ τῶν λύπης προξένων δύνων. — Γρηγόρ. Κύπριος I, 35. Ἀγ. Πέτρα, ἐπὶ τῶν λύπης προξένων ἐφ' ἣν ἡ Δημήτηρ διε τὴν Κόρην ἐζήτει ἐκάθισεν. — Ἀποστόλιος I, 12. Ἀγ. Π., ἐπὶ τῶν λύπης προξένων ἐφ' αὐτῆς γὰρ ἐκάθισεν διε ἐζήτει τὴν Κόρην ἡ Δημήτηρ. — Bekker, Anecdota I, 337. Ἀγέλαστος, ὁ μὴ πρὸς γέλωτα ἐπιτήδειος καὶ ὁ οινγρός. «Εσι δὲ καὶ πέτρα Ἀθήνησσι οὐσια λεγομένη. — Ἀπολλοδ. I. 36. Εἶκασθεῖσα δὲ γυναικὶ (ἡ περίλυπος Δημήτηρ ἤκεν εἰς Ἐλευσίνα. Καὶ πρῶτον μὲν ἐπὶ τὴν ἀπ' ἐκείνης κληθεῖσαν Ἀγέλαστον ἐκάθισος πέτραν. — Σχόλια Ἀριστοφ. Ἰππῆς στ. 785:

Κατὰ παναρχαίαν ἐπίσης παράδοσιν, μέχρι τοῦ νῦν εἰς ἔνια μέρη διασωθεῖσαν, ήθιζετο ἵνα πρὸς παρηγορίαν τῶν περιλύπων συγγενῶν τῶν θανόντων ἄνδρες ἰστάμενοι παρὰ τὰς γεφύρας ταύτας, ἐξ οὐ Γεφυρεῖς καὶ Γεφυραῖς ἐκλήμησαν, — προφανῶς κατὰ τὴν πόλιν μετὰ τὴν κηδείαν ἐπιστροφὴν — νὰ κινῶσιν αὐτοὺς εἰς γέλωτα δι' εὐφυῶν καὶ ἀστείων λάμψιν καὶ σκωμμάτων, διὰ κωμικῶν πράξεων καὶ χειρονομιῶν, πολλάκις ἀσέμνων, γεφυρισμῶν δὲ καλουμένων .

ἔσσι δὲ καὶ Ἀγέλαστος πέιρα καλουμένη παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις, διον καθίσαι φασὶ Θησέα μέλλοντα καταβαίνειν εἰς Ἄδου, δῆθεν καὶ τούνομα τῇ πέιρᾳ ἡ διι ἐκεῖ ἐκάθισεν ἡ Δημήτηρ ἀλαίνουσα ὅτε ἐζῆτει τὴν Κόρην ἐρασθεῖς γὰρ Περιεφόνης δι Πλούτινος ἥρπασιν αὐτὴν κρύψα. Δημήτηρ δὲ μετὰ λαμπάδων νυκτός τε καὶ ἡμέρας κατὰ πᾶσαν τὴν γῆν Ἑλευσίσα περιήρχετο — καὶ εἰκασθεῖσα γυναικὶ ἦκεν εἰς Ἐλευσίνα ἔνθα ἐπὶ πέιραν ἐκάθισεν τὴν ἀπ' ἐκείνης κληθεῖσαν ἀγέλαστον. — Σουθάς ἐι λ. Σαλαμῖνος (τὰ αὐτά) Ἡπύγιος ἐ. λ. Ἀγέλαστος πέιρα ἐν Ἀττικῇ, ἐφ' ἧς ἐκαθέσθη ἡ Δημήτηρ, δῆθε τὴν Κόρην ἐζῆτει. — Φωτίου Βιβλίου, ἑδ. Bekker 319 6. 20.

5. Rubensohn ἐ. ἀ. — Ἀπολλοδ. I, 36.

1. Ζητημα ἡγέρθη περὶ τοῦ γρόνου καθ' ὃν συνέθαινον οἱ γεφυρισμοὶ τῶν ἀττικῶν Ἐλευσινῶν μυστηρίων. "Ἄν δηλαδὴ ὅτε τὰ ἱερὰ ἐκομίζοντο ἐξ Ἐλευσίνος εἰς Ἀθήνας, ἂν ὅτε ἡ μεγάλη πομπὴ τοῦ Ιάγου ἐπανῆγεν αὐτὰ εἰς Ἐλευσίνα, ἡ τέλος ἂν ὅτε ἐπέστρεφον εἰς Ἀθήνας οἱ συμμετασχύντες τῆς ἐπικηδείου γραφατῆρος πομπῆς ταύτης. Οἱ τελευταῖς περὶ τοῦ ζητήματος τούτου γράψας γάλλος σοφὸς κ. Foucart (Les grandes mystères d'Éleusis p. 105) θεωρεῖ πιθανώτερον ὅτι συνέθαινον ὅτε τὸ πρώτον ἐκομίζοντο τὰ ἱερὰ ἐξ Ἐλευσίνος εἰς Ἀθήνας. 'Ομολογῶ δόμως ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα αὐτοῦ δὲν μὲν ἔπεισαν. Διότι ἔχουν ὅπιν τὸν ἐπικηδείον γραφατῆρα τῆς πομπῆς τῶν μυστηρίων (ἴδε ἀνωτ. σελ. 246) ἀδύνατον νὰ παραδεγμῷ ὅτι οἱ τὸν γέλωτα, ἤτοι τὴν παρηγορίαν, ἐπιδιωκοντες γεφυρισμοὶ συνέθαινον ὅτε τὰ ἱερὰ — ἂς εἴπωμεν ὁ νεκρός (ἴδε τὸ ἀκόλουθον κεφάλαιον) — ἐκομίζοντο εἰς Ἀθήνας ἵνα εὐθὺς κατέπιν δι' ἐν ἐπιταφίῳ πομπῇ κομισθῶσι, δηλαδὴ κηδευθῖσταιν, εἰς Ἐλευσίνα. Κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ταύτας οἱ γεφυρισμοὶ θὰ ἔσσαν ἀσεβῆς καὶ ἀσκοπος διατάραξις τῆς ἐπικηδείου πομπῆς, ἀκριθῶς δι' εἰ νῦν συνέθαινον διαρκούσσης τῆς πομπῆς τοῦ Ἐπιταφίου. "Αλλως δόμως ἔχει τὸ πρᾶγμα ἂν δεγχθῶμεν ὅτι συνέβαινον ὅτε ληξάσης τῆς πομπῆς ἐπανῆργοντο οἱ συμμετασχύντες αὐτῆς εἰς Ἀθήνας; οὐχὶ πλέον ἐπισήμως πομπεύοντες, ἀλλ' ἐλευθέρως βαδίζοντες πρὸς τοὺς οίκους αὐτῶν. Καὶ τότε, δι' εἰ νῦν, οἱ φιλοπαίγμονες σκῶπται τῶν μεγάλων πανηγύρεων θὰ ἀνέμενον καθήμενοι ἐπὶ τοῦ κυρίου σημείου δι' οὐ ἀναγκαῖων διήργοντο οἱ μύσται, ἤτοι ἐπὶ τῶν γεφυρῶν, καὶ θὰ ἔσκωπτον αὐτοὺς οὐχὶ ἀσκόπως, ἀλλ' ἵνα εἰς εὐθυμίαν κινήσωσι, τουτέστι παρηγορήσωσι τοὺς συμπομπεύοντας ἤτοι ἐν λύπῃ κηδεύσαντας. Η στιγμὴ αὗτη ἡτο φυσικῶς ἡ καταληγατάτη πρὸς τοιαύ της φύσεως πρᾶξιν, εἰς ἣν ἀνέκαθεν ἀπεδόθη ὅπό τῶν ἀργαίον ιερὸς γραφατῆρ, δι' εἰς παρηγορήθη ἡ Δημήτηρ, τιθενταί ὅπό τῶν ἀργαίον μετὰ τὴν ἀρπαγήν, ἤτοι τὸν θάνατον καὶ τὴν εἰς "Ἄδου καταβάσιν (δηλ. κηδείαν) τῆς Κόρης.

Λείψανα πανάρχαια πάντων τούτων ἐσώθησαν πολλὰ καὶ ἐν Ἀττικῇ. Ἰδίᾳ δὲ οἱ πασίγνωστοι γεφυρισμοί. οἱ ἐπὶ τῆς Ἱερᾶς ὁδοῦ — ἐφ' ἣς καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν Ἀθηναϊκῶν τάφων — δι' ἣς ἤρχετο ἡ πρὸς Ἐλευσῖνα μεγάλη πομπὴ τῶν μυστηρίων, καὶ δὴ κατά τινας μὲν τελούμενοι ἐπὶ τῆς παρὰ τὰς Ἀθήνας γεφύρας τοῦ Κηφισοῦ¹, κατ' ἄλλους δὲ ἐπὶ τῆς τοῦ παρὰ τὴν Ἐλευσῖνα ὅμωνύμου ποταμοῦ², πιθανότερον ὅμως ἐπὶ ἀμφοτέρων, ἀφοῦ οἱ συμμετασχόντες τῶν Ἐλευσινιακῶν μυστηρίων δὲν προσήρχοντο μόνον ἐξ Ἀθηνῶν οὐδὲ εἰς Ἀθήνας μόνον ἐπέστρεφον, ἀλλὰ πανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος προσερχόμενοι ἀνεχώρουν καθ' ἀπάσας τὰς διευθύνσεις.

Κατὰ τὰ πρὸς Ἀγραν μυστήρια δὲν ἀναφέρονται γεφυρισμοί. Τοῦτο ὅμως ἀποδοτέον πιθανότατα εἰς τὴν ἔλλειψιν πάσης οἰασδήποτε ἀρχαίας μαρτυρίας περὶ τῆς πομπῆς τῶν πρὸς Ἀγραν μυστηρίων. Ἀφοῦ ὅμως ὑπῆρχε γέφυρα πρὸς Ἀγραν³, ἢ τοῦ Ἰλισοῦ, κειμένη κατὰ τὴν πιθανωτέραν γνώμην⁴ παρὰ τὴν Καλλιρρόην τοῦ Ἰλισοῦ (ώς καὶ ἡ νῦν γέφυρα τοῦ Νεκροταφείου), γέφυρα δι' ἣς ἀναγκαίως ἤρχοντο ἐκ τῆς πόλεως πρὸς τὴν Ἀγραν οἱ μύσται ἀφοῦ πρὸς τούτοις ὑπῆρχεν ἐν Ἀγρᾳ Ἀγέλαστος πέτρα. ἐπομένως καὶ Δημήτηρ Ἀχαία, ἐν μιᾷ λέξει ἀφοῦ ἡ Ἀγρα εἶναι ἡ ἀρχαία Ἐλευσίς τῶν Ἀθηνῶν, δὲν δυνάμεθα, ἔρωτῶ, νὰ ὑποθέσωμεν εὐλόγως ὅτι ἐνταῦθα τὸ πρῶτον ὑπῆρχον οἱ γεφυρεῖς καὶ συνέβαινον γεφυρισμοί, μετατεθέντες ἡ ἐπεκταθέντες κατόπιν, — μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων κατάκτησιν τῆς Ἐλευσίνος καὶ τὴν ἐπακολουθήσασαν προσοικείωσιν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων τῶν μυστηρίων τῆς Ἐλευσίνος — καὶ ἐπὶ τῶν μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Ἐλευσίνος γεφυρῶν, ἐπισκιάσαντες δὲ ὡς ἐκ τῆς μεγαλυτέρας λαμπρότητος αὐτῶν τοὺς ἐπὶ τῆς γεφύρας τῆς Ἀγρας ἀρχαιοτέρους γεφυρισμούς;

Ἡ ὑπόθεσις αὕτη καθίσταται ἔτι πιθανωτέρα, ἂν μετὰ προσοχῆς

1. Στράβων 9,400.

2. Ἡπαγγέλιον ἐν λ. Γεφυρισταὶ· οἱ σκῶπται, ἐπεὶ ἐν Ἐλευσῖνι ἐπὶ τῆς γεφύρας τοῖς μνοτηρίοις καθεξόμενοι ἐσκωποτον τοὺς παριόντας. Πέλ. καὶ Μέγας Ἐτυμολ. ἐν λ. Γεφυρεῖς.

3. Ηλευσαν. I, 19, 6.

4. Wachsmuth I, 326. — Hitzig - Bißmner ἐν Pausanias I, 224.

ἔξετάση τις τὰ περὶ τῶν ἐν τῇ Ἀττικῇ Γεφυραίων ἴστορούμενα ἢ μᾶλλον εἰπεῖν μυθολογούμενα ὑπὸ τῶν ἀρχαίων.

Οἱ Γεφυραῖοι τῆς Ἀττικῆς ἦσαν κατὰ πάσας τὰς περὶ αὐτῶν μαρτυρίας ξένοι δεκτοὶ γενόμενοι ἐν Ἀττικῇ ὑπὸ ὅρους τινάς. Ἐν τῷ Μεγάλῳ Ἐτημολογικῷ (ἐν λ.) ἀναγινώσκομεν: *Γεφυρεῖς, δῆμος Ἀττικὸς ὅθεν καὶ Γεφυραία Δημήτηρ. Εἴρηται δὲ ἀπὸ τοῦ ἔχειν γέφυραν, δι' ἣς ἐπὶ Ἐλευσῖνα κάτεισιν οἱ μύσται. Ἀλλ' ἡ μαρτυρία αὗτη, ἐξ ἣς ἔξαγεται ὅτι οἱ Γεφυρεῖς μόνοι περὶ τὴν γέφυραν τοῦ Κηφισοῦ φύουν, στερεῖται πάσης σημασίας. Οὐδεμίᾳ ἄλλῃ πηγῇ, οὐδεὶς συγγραφεύς, οὐδεμίᾳ ἐπιγραφὴ ἐκ τῶν μυδιάδων ἐκείνων τῶν ἀναφερουσῶν τὰ δημοτικὰ τῶν Ἀθηναίων, γνωρίζει δῆμον Γεφυραίων καὶ μάλιστα παρὰ τὸν Κηφισόν.*

Ἡ ἀρχαιοτέρα περὶ τῶν Γεφυραίων μαρτυρία, ὁ Ἡρόδοτος (5, 57), λέγει ὅτι οἱ Γεφυραῖοι τῆς Ἀττικῆς, «τῶν ἦσαν οἱ φορέες οἱ Ἰππάρχοι (‘Ἀρμόδιος καὶ Ἀριστογείτων), ως μὲν αὐτοὶ λέγονται, ἔγεγόνεσαν ἐξ Ἑρετοίης τὴν ἀρχὴν, ως δὲ ἐγὼ ἀναπυνθανόμενος εὑρίσκω, ἦσαν Φοίνικες τῶν σὸν Κάδμῳ ἀπικομένων Φοίνικων ἐς γῆν τὴν νῦν Βοιωτίην καλεομένην, οἵκεον δὲ τῆς χώρης ταύτης ἀπολαχόντες τὴν Ταναγρικὴν μοῖραν. Ἐντεῦθεν δὲ Καδμείων πρότερον ἔξαναστάντων ὑπὲρ Ἀργείων οἱ Γεφυραῖοι οὗτοι δεύτερα ὑπὸ Βοιωτῶν ἔξαναστάντες ἐτράποντο ἐπ' Ἀθηναίων. Ἀθηναῖοι δὲ σφέας ἐπὶ δητοῖσι ἐδέξαντο σφέων αὐτῶν εἴται πολιήτας πολλῶν τέων καὶ οὐκ ἀξιαπηγήτων ἐπιτάξαντες ἔργεσθαι» καὶ περιτέρω (5, 61): «οἱ δὲ Γεφυραῖοι ὑπολειφθέντες ὑπὲρ Βοιωτῶν ἀναχωρέουσι ἐς Ἀθῆνας· καὶ σφι ἵρα ἔστι ἐν Ἀθήνησι, ἱδρυμένα, τῶν οὐδὲν μέτα τοῖσι λοιποῖσι Ἀθηναίοισι, ἄλλα τε κεχωρισμένα τῶν ἄλλων ἥραν καὶ Ἀχαΐης Δημητρος ἵρον τε καὶ δρυικα».

Εἰς ποῖον μέρος τῆς πόλεως φυκισαν αὐτοὺς οἱ Ἀθηναῖοι, δὲν λέγει ἡμῖν ὁ Ἡρόδοτος ἀλλ' ἂν εἴχομεν μόνην αὐτοῦ τὴν μαρτυρίαν καὶ προύκειτο ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῆς καὶ μόνης νὰ τοποθετήσωμεν τοὺς Γεφυραίους ἐκλέγοντες μεταξὺ τῶν παρὰ τὰς γεφύρας τοῦ Κηφισοῦ καὶ Ἰλισοῦ χώρων, ποῖον θὰ ἦτο τὸ πιθανώτερον; νὰ θέσωμεν αὐτοὺς παρὰ τὸν πρῶτον, ἔνθα οὐδεμίᾳ οἰκησις ξένων ἀναφέρεται, ἢ παρὰ τὸν δεύτερον, ἵτοι ἐν Ἀγρᾳ, ἔνθα ἐμυήθησαν οἱ ὡς καὶ οἱ Γεφυρεῖς ξένοι Ἡρακλῆς καὶ Διόσκουροι, ἀφοῦ μάλιστα καὶ τὸ

δνομα τῆς ἀρχαιοτέρας πατρίδος τῶν Γεφυραίων *Táraγρα* φαίνεται τὸ αὐτὸ δν πρὸς ἐκεῖνο δι' οὗ ἐκάλουν τὰν *"Αγραν"*; "Αλλως τε ὑπάρχει καὶ ἔτέρα σπουδαία ἔνδειξις ὑπὲρ τῆς *"Αγρας*. Οἱ ἀρχαῖοι δηλαδὴ παροιμιογράφοι καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς γράφοντες περὶ τῆς σημασίας τῆς παροιμίας δόρυ καὶ κηρύκειον λέγουσιν ὅτι ἔτιθετο «ἐπὶ τῷ ἄμα ἀπειλούντων καὶ παρακαλούντων, ἐρμηνεύοντες τοῦτο ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἔξις μύθου: «*Oι Γεφυραῖοι ὑπ' Αθηναίων πεμφθέντες εἰς Δελφοὺς ἐπὶ τὸ λαβεῖν χρησμὸν*» ἢ «*ἱεκατευθέντες εἰς Δελφοὺς ὑπ' Αθηναίων*» καὶ λαβόντες τὸν χρησμὸν «*ώς ἀνδρὶ Γεφυραίῳ οίκος φίλος οἴκος ἄριστος*», μαθόντες δέ, ἐν τῷ ὑποστρέφειν, τοὺς Αθηναίους ὑπὸ Εὐμόλου πολεμουμένους, ὥδευσαν «*ἐπὶ Τάραγραν δόντες μὲν τῷ προηγούμενῷ κηρύκειον ώς ἐπὶ πρεσβείᾳ, καθοπλίσαντες δὲ κατόπιν τοὺς νέους, δθεν παροιμίᾳ ἐξέπεσεν ἐπὶ τῶν δμοιά τινα ποιούντων λέγοντας «δόρυ καὶ κηρύκειον», παροιμίᾳ ἡτις ὑπὸ ἐνίων ἐλέγετο καὶ «πειθανάγκη*»¹.

"Αν λοιπὸν ἀναλογισθῇ τις ὅτι ἀκριβῶς ὅμοίᾳ πειθανάγκῃ, πειθόμενοι, δομοίῳ «*δόρατι καὶ κυρηκείῳ*» ἐξαναγκασθέντες οἱ Αθηναῖοι, ἐδέχθησαν ἐν *"Αγρα* τὸν ξέρον καὶ ἐπηλυν ἀλλὰ φοβερὸν Ήρακλέα, ὅτε οὕτος «*ἐπιστάς ηξίους μνεῖσθαι*»², πρὸς δὲ καὶ τοὺς ἐπίσης ξένους καὶ ἐπίλυδας Διοσκούρους, ὅτε οὕτοι ἔνοπλοι καὶ φοβεροὶ ἐπελθόντες κατὰ τῶν Αθηναίων «*οὐδὲν ἀλλο ηξίωσαν ἀπάντων κρατοῦντες ἀλλ ἡ μνηθῆναι*»³, ἀν, λέγω, ἀναλογισθῇ τις πάντα ταῦτα, ἄγεται νὰ πιστεύῃ τὸ περὶ τῶν Γεφυραίων ὑπὸ Εὔσταθίου λεγόμενον ὅτι δόρυ καὶ κηρύκειον κατ' Αθηναίων φέροντες οἱ Γεφυραῖοι ὥδευσαν «*ἐπὶ Τάραγραν*», δέον νὰ ἐξηγηθῇ ὅτι οὕτοι ἥλμον ἐπὶ τὰν *"Αγραν* τῶν Αθηνῶν, ἔνθα οἱ Αθηναῖοι, ώς ἄλλοτε τὸν Ήρακλέα καὶ τοὺς Διοσκούρους, ἐδέχθησαν αὐτοὺς ώς κατοίκους περὶ τὴν γέφυραν τοῦ Ιλιοῦ ἐπὶ ὁγητοῖς ὅροις, ἦτοι «*πολλῶν τέων καὶ οὐκ ἀξιαπηγήτων ἐπιτάξαντες ἔργεσθαι*». Δύνανται δὲ κάλλιστα τὰ ὑπὸ Ήροδότου ἀναφερόμενα ἐν Αθήναις δργια τῶν ξένων Γεφυραίων νὰ συμπίπτωσι πρὸς τὰ δργια τῆς ἐν *"Αγρα* μνήσεως τῶν ξένων ἐν γένει.

1. Εὔσταθ. εἰς Ιλιαδ. 3, 222. — Ζηνόδ. 3.26. — Διογεν. 6, 33.

2. Σχολ. Αριστοφ. Πλούτ. 4013.

3. Πλουτάρχ. Θησ. 32·33.

Η εξήγησις αὗτη φαίνεται μοι δι μόνος τρόπος πρὸς κατανόησιν τοῦ μυστηριώδους καὶ συγκεχυμένου λαβυρίνθου τῶν περὶ Γεφυραίων μυθευμάτων¹, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσον τοιουτρόπως δύναται νὰ κατανοηθῇ καὶ ὁ δῆλος ἀνεξήγητος παραδοθεὶς ἡμῖν Δελφικὸς χρησμός, ὁ δοθεὶς εἰς τοὺς Γεφυρεῖς, ὅτε οὗτοι, ἔξωσθλέντες ὑπὸ τῶν Βοιωτῶν ἐκ τῆς πατρίδος αὐτῶν Τανάγρας καὶ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων δεκατευθέντες εἰς Δελφούς, ἥκουσαν παρὰ τῆς Πυθίας ὅτι «ἀνδρὶ Γεφυροῖς (ἢτοι Ταναγραίοις)² οἶκος φίλος οἶκος ἄριστος». Δινάμεθα δηλαδὴ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ χρησμὸς ὑπεδείκνυεν εἰς τοὺς ἐκ τῆς Τανάγρας Γεφυραίους ὡς νέαν κατοικίαν «τὸν Ἀγραν», ἵστορα τὸ ὄνομα ἥζει τῇ ἀκοῇ αὐτῶν φιλίως καὶ οἰκείως ὡς αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς πατρίδος αὐτῶν Τανάγρας, ἐξ οὗ καὶ ἡ Ἀγρα ηδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς «οἶκος φίλος» καὶ ἐπομένως «ἄριστος» τοῖς Γεφυραίοις.

Οτι δὲ ὁ περὶ τὴν Ἀγραν τόπος ἦτο ὁ μᾶλλον κατάλληλος χῶρος τῶν Ἀθηνῶν πρὸς ἐγκατάστασιν τῶν ἔνερων Γεφυραίων τῶν ὑπὸ ἥρους δεκτῶν γενομένων, ὡς ὁ Ἡρακλῆς καὶ οἱ Διόσκουροι, μαρτυρεῖ καὶ τὸ πασίγνωστον γεγονὸς ὅτι οἱ νόθοι τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν, οἱ ἔξι ἐπιμιξίας δηλαδὴ αὐτοχθόνων Ἀθηναίων πρὸς ἔνοντας γεννηθέντες, ἐπετρέπετο νὰ γυμνάζωνται μόνον εἰς τὸ Κυνόσαργες³, ὅπερ ἀπετέλει μέρος τῆς καθόλου Ἀγρας καὶ οὖν μάλιστα αὐτὸ τὸ ὄνομα πάνυ εὐφυῶς ὑπέθεσεν ὁ περὶ τὰ γλωσσολογικὰ δεινὸς κ. Σκιᾶς ὡς ἐτυμολογικῶς διμογενὲς πρὸς τὸ Ἀγρα⁴.

Αν λοιπὸν κατὰ ταῦτα οἱ Γεφυραῖοι κατάκουν περὶ τὴν πρὸς Ἀγραν γέφυραν τοῦ Ἰλιου, ἐπεται ἀναγκαίως ὅτι ἐνταῦθα ἔκειντο καὶ τὰ ἴδιαζοντα αὐτοῖς ἱερὰ «καὶ δή, ὡς λέγει ὁ Ἡρόδοτος, καὶ Ἀχαιῆς Δήμητρος ἱερὸν καὶ δργια». [Ἴδε τὴν ἐν τέλει τῆς ααρούσης μελέτης προσθήκην].

Εἴδομεν ἥδη ὅτι ἡ Δημήτηρ αὐτὴ ἐκαλεῖτο καὶ Γεφυραία καὶ

1. Πέλ. περὶ τῶν Γεφυραίων Ο. Müller, Dorier I, 257. — Töpffer, Attische Genealogie S. 293 κ. ἔξ.

2. Ἡρόδότ. ἔ. ἀ. Γεφυραῖοι...οἶκον τὴν Ταναγρικὴν μοῖραν. — Στράβων 9, 404 Καλοῦνται δὲ καὶ Γεφυραῖοι οἱ Ταναγραῖοι. Στεφ. Βυζάντ. ἔ. λ. Γέφυρα, πόλις Βοιωτίας· τινὲς δὲ τοὺς αὐτοὺς εἶναι καὶ Ταναγραῖοις φησίν, ὡς Σφράβων καὶ Ἐκαταῖος.

3. Πλουτάρχ. Θεματοκλῆς 1.

4. Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἀθηναϊκὴν τοπογραφίαν, σελ. 12.

Αχαία ἡ Ἀχαία κονδοτρόφος « παρὰ τὸ ἄχος τῆς Κόρης » ἢ « ἀπὸ τοῦ περὶ τὴν Κόρην ἄχους διπερ ἐποιεῖτο ἀναζητοῦσα αὐτήν¹ ». "Αν λοιπὸν ἀναλογισθῇ τις 1^{ον}) δτι ἡ Ἀχαία αὕτη Δημήτηρ εἶναι ἡ σύμβολον καὶ καθέδραν ἔχουσα τὴν Ἀγέλαστον πέτραν² 2^{ον}) δτι ἡ Δημήτηρ τοῦ Ὁμηρικοῦ "Υμνου δτε οὔτω περὶλυπος ἐκάθισεν ἐν Ἐλευσῖνι, ἐκρύπτετο ὑπὸ τὴν μορφὴν τροφοῦ καὶ τὸ ὄνομα Δώς³ καὶ 3^{ον}) δτι τὸ σχῆμα ὑφ' ὅ ἐμφανίζεται ἡ ἐπὶ τοῦ ἀγγείου ἡμῶν ἐπὶ πέτρας καθημένη μυστηριώδης γυνὴ ταυτίζεται πρὸς τοὺς γνωστοὺς ἀρχαίους τύπους τῶν τροφῶν καὶ τῶν περιλύπων γυναικῶν, δὲν θέλει, ἐρωτῶ, δικαιώσει ἡμᾶς ἀναγνωρίζοντας ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τὴν Ἀχαίαν Δημήτρα τῶν Γεφυραίων τῆς Ἀγρας, τὴν Ἀχαίαν ἐκείνην ἡτις καὶ Δηῶ³ ἐκαλεῖτο :

Τὸ δ' ὅτι ἐν τῇ αὐτῇ εἰκόνι ἀπαντᾷ οὔτω δις ἡ Δημήτηρ, ἡτοι ὑπὸ τὸ σχῆμα ὑφ' ὅ ἐλατρεύετο ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ώς Ἐλευσινία καὶ ὑπ' ἐκεῖνο ὑφ' ὅ ως ἀρχαία Δηῶ ἐλατρεύετο ὑπὸ τῶν Γεφυραίων παρὰ τὴν Καλλιρρόην καὶ τὸν Ἰλισὸν ποταμόν, ἐξηγεῖται, νομίζω, κάλλιστα ἔκ τε τῆς παραδόσεως καθ' ἥν ἡ Δημήτηρ τοῦ Ἐλευσινίου Ὁμηρικοῦ "Υμνου ἐκρύπτετο παρὰ τὸ Καλλίχωρον φρέαρ καὶ ἐπομένως τὸν Ἐλευσινίου Κηφισὸν ώς Δώς τροφός, σχῆμα ὑφ' ὅ « οὐδεὶς τις εἰσοδῶν γίνωσκε»⁴, καὶ ἔκ τῶν λόγων τοῦ Ἡροδότου (ἐ. ἀ.) ὅτι τὰ ἐν Ἀθήναις ἰδρυμένα ἱερὰ τῶν Γεφυραίων « οὐδὲν μέτα τοῖσι λοιποῖσι Ἀθηναῖσι, ἀλλὰ κεχωρισμένα τῶν ἀλλων ἵερῶν ».

Διὰ ταῦτα δὲ νομίζω ὅτι καὶ ἡ ἐν CIA. I, 200e 373 εf ἀναφερομένη ἀνώνυμος θεὰ « Μήτηρ ἐν Ἀγραῖς » καὶ τὸ ἱερὸν αὐτῆς τὸ καλούμενον « Μητρῶν τὸ ἐν Ἀγραῖς »⁵, — οὖ μάλιστα ἡ θέσις δρίζεται ώς συνορεύουσα πρὸς τὸ Κρόνιον τέμενος, τὸ πρὸς νότον τοῦ Ὄλυμπείου μέχρι τῆς B. ὅχθης τοῦ Ἰλισοῦ τῆς ἀντικρυζούσης ἀκριβῶς τὴν N. ὅχθην, ἐφ' ἣς ἡ παρὰ τὴν γέφυραν τοῦ ποταμοῦ τούτου

1. Ἰδὲ ἀνωτέρῳ σελ. 296 σημ. 4. Πέλ. καὶ τὸν Ὁμηρικὸν "Υμνον εἰς Δημητρα στ. 40 δξὺ δέ μιν κραδίην ἄχος ἔλαβεν. Στ. 50 ἀκηχεμένην. Στ. 82 θεά, κατάπανος μύγαν γόν. Στ. 90 τὴν δ' ἄχος αἰνότερον καὶ κύντερον ἵκειο θυμόν. Στ. 197 δηρὸν δ' ἄφθογγος τειμημένη - ἀγέλαστος ἥσοιο — πόθῳ μινύθουσα θυγατρός.

2. Στιγ. 103, 122, 141, 166, 187.

3. Στεφ. Βυζαν. ἐν λ. Γέφυρα.

4. Ὁμ. "Υμν. εἰς Δημ. στ. 91, 101 κ. ἐξ.

5. Bekker, Anecdota I, 327, 3.

‘Αγ. Φωτεινή, — δέον νὰ διακριθῇ τοῦ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ λόφου τῆς “Αγρας” ἵεροῦ τῆς Ἀθηναϊκῆς Δήμητρος καὶ νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸ τῆς Κουροτρόφου Ἀχαίας τῶν Γεφυραίων.

Κατὰ ταῦτα καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀγγειογραφίας ἡμῶν τῆς παριστώσις τὴν Μιητέρα Ἀχαίαν Δήμητρα ὡς κατέχουσαν τοπογραφικῶς ὑπὸ τὸν λόφον τῆς Ἀγρας τὸν ἀντίθετον τοῦ ἱεροῦ τῆς ἐν Κήποις Ἀφροδίτης χῶρον, φερόμεθα ἀναγκαῖος νὰ ζητήσωμεν ὡς θέσιν τοῦ ἱεροῦ τῆς Μητρὸς Ἀχαίας τὸν νῦν ὑπὸ τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς κατεχόμενον χῶρον ἱεροῦ ἀρχαίου καὶ ἀγνώστου ἡμῶν θεοῦ.

Πρὸς τοῦτο θαυμασίως συμφωνοῦσι τὰς ἔξης:

α) Ἀκριβῶς ὑπεράνω τῆς Ἁγ. Φωτεινῆς κεῖται μικρὸς βράχος, πέριοι ὡς ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι, δυνάμενος κάλλιστα νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν Ἀγέλαστον πέτραν ἐφ’ ἣς ἐκάθισεν ἡ περίλυπος Ἀχαία Δημήτηρ, ὃν πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ μόνος βράχος τοῦ λόφου τῆς Ἀγρας οὐ τὸ σχῆμα συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἴδεαν ἢν οἱ νεώτατοι τῶν ἐρευνητῶν¹ ἐσχημάτισαν περὶ τῆς μορφῆς (Felsenhügel) τῶν ἀγελάστων πετρῶν.

β) Κάτω τοῦ χώρου τούτου εὑρίσκεται ἡ Καλλιρρόη κρήνη τοῦ Ἰλισοῦ καὶ σπήλαιον Πλουτώνειον, ἅτινα ἀμφότερα ἀποτελοῦσι τὰ ἀπαραίτητα ἔξαιρτήματα πάσης Ἀγελάστου πέτρας, ἥτοι, ὡς δ. κ. Rubensohn (ἐ. ἀ.) πάνυ εὐφυῶς κατέδειξε, «Πύλης Ἄδου»².

γ) Ἡ κρήνη Καλλιρρόη καὶ ἡ πύλη τοῦ Ἄδου, ἥτοι ἡ λευκὴ (ἀργὴ) ἀγέλαστος πέτρα τῆς Ἀγρας μετὰ τοῦ Πλουτωνείου σπηλαίου αὐτῆς εὑρίσκονται ἐπὶ ἀριστερᾷ τῶν διὰ τῆς γεφύρας τοῦ Ἰλισοῦ μόλις εἰσερχομένων εἰς τὸν μυστικὸν (ἥτοι νεκρικὸν) χῶρον τῆς Ἀγρας. Λοιπὸν πᾶσαι αἱ περίφημοι ἐκεῖναι ἐντάφιοι ἐπιγραφαὶ τῶν ὀρφικῶν αἴτινες παρέχουσι τοῖς νεκροῖς ὁδηγίας πρὸς ἀσφαλῆ κατάβασιν εἰς

1. Rubensohn Athen Mitth. 1899 σελ. 48. κ. ἔξ.

2. Ἐνταῦθα τοῦ λόγου γενόμενος ἐφιστῶ, ὡς ἐν παρέργῳ, τὴν προσοσχὴν τῶν θεολόγων καὶ ἀρχαιολόγων ἐπὶ τοῦ χωρίου τοῦ Εὔαγγελίου: Ματθ. 16, 18. Σὺ εἰ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι Ἄδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς. Γνωρίζω βεβαίως τὴν κοινῆς παραδεκτὴν ἐρμηνείαν τοῦ χωρίου τούτου ὑπὸ τῶν θεολόγων, ἀλλ᾽ ἐρωτῶ, μήπως πρὸς τὸν ἐπὶ πέτρας (δηλαδὴ στερεῶς) οἰκοδομηθησόμενον ναὸν τοῦ Χριστοῦ, ἀντιτίθενται αἱ ὥστατως ἐπὶ πέτρας ψικοδομημέναι Πύλαι τοῦ Ἄδου τῶν ἑθνικῶν, ἥτοι ἡ ἑθνικὴ λατρεία, ἥτις οὐ κατισχύσει τῆς ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὴν προφητείαν αὐτοῦ; “Ἄς μελετήσωσι τὸ πρᾶγμα οἱ ἐπαίσχυτες τὰ θεολογικά.”

Ἄδου καὶ ὅν τὰς πρὸς τὰ Ἐλευσινιακὰ μυστήρια στενάς σχέσεις λαμπρῶς κατέδειξεν ὁ κ. Foucart¹, ἀρχονται διὰ τοῦ στίχου

Ἐνρήσεις δ' Ἄδαο δόμων ἐπ' ἀριστερὰ κρήνην

καὶ ἔξακολουθεῖ διὰ τοῦ στίχου

Πάρ δ' αὐτῇ λευκὴν ἐσιηκυῖαν κυπάρισσον

ἥτις λευκὴ κυπάρισσος σπιλαιίου οὐδὲν ἄλλο εἶναι, ἵσως, ἐν τῇ συμβολικῇ τῶν ἀρχαίων ἡ οἱ λευκοὶ ὑψηλάρηνοι βράχοι τῶν ἀργῶν (λευκῶν) ἀγελάστων πετρῶν τῶν ἀρχαίων².

δ) Τὰ μόνα ἔξια λόγου κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τὰς παρὰ τὸ σπήλαιον τῆς Ἀγίας Φωτεινῆς, ἥτοι τὸ καθ' ἡμᾶς Πλουτώνειον τῆς Ἀγρας, ἀνακαλυφθέντα γλυπτὰ ἔργα³, τρία τῶν ἀριθμὸν ὄντα, παριστῶσι τὸ μέν, (Σκιᾶ, εἰκὼν σελ. 133) δύπερ εἶναι μικρὸν ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον⁴ χθόνιον τινα σεμνὸν θεόν, πιθανῶς αὐτὸν τὸν Πλούτωνα, καθήμενον σκηπτοῦχον πρὸς μεγάλου διμφαλοειδοῦς βωμοῦ ἐξ ἀργῶν πετρῶν ἡ ἀργοῦ βράχου, διτις εἰκονίζει πιθανῶς τὴν παρὰ τὸ Πλούτωνειον τῆς Ἀγρας Ἀγέλαστον πέτραν, ἀκονίατον καὶ ἀπεράλειπτον βεβαίως, πέτραν ἡς ἡ ἔννοια ταυτίζεται πρὸς τὴν τοῦ βωμοῦ τῶν χμονίων θεῶν. Τὸ δ' ἔτερον, Σκιᾶ, Πίναξ 7), ἀνάγλυφον ἐπίσης, παρουσιάζει περιεργοτάτην, μοναδικήν, νομίζω παράστασιν. Θεός τις δηλαδὴ πωγωνοφόρος, πλουτωνέιου χαρακτῆρος καὶ δή, ὡς καὶ ὁ κ. Σκιᾶς δορθῶς ἀνεγνώρισεν, αὐτὸς οὗτος δ καὶ ἐν τῷ πρώτῳ ἀναγλύφῳ παριστάμενος, κάθηται πρὸς δεξιὰν ἐπὶ κολοσσιαίας κεφαλῆς τοῦ ΑΧΕΛΩΟΥ, ὡς δηλοῖ ἡ ὑπ' αὐτὴν ἐπιγραφή, κρατεῖ δὲ δὲλτον ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν δορθόν, ἐπομένως πλῆρες, ἀγγεῖον, ἀκριβῶς

1. Recherches sur l'origine et la nature des mystères d'Éleusis p. 66 κ. ἔξ.

2. Περίεργον εἶναι ὅτι ὁ κάλλιστος γνώστης τῶν ἐπὶ Τουρκοχρατίας Ἀθηγῶν Πιττάκης ἔξηγει τὸ ἐπιθετον Petritiē τῆς Πλαναγίας τῆς Ἀγρας διὰ τοῦ pierre blanche (Ίδε ἀνωτέρω σελ. 241).

3. Σκιᾶς, Ἀνάγλυφα ἐκ τῆς ἐν τῇ κοίτῃ τοῦ Ιλισοῦ ἀνασκαφῆς : Ἀρχ. Ἐφημ. 1894 σελ 133 — 142 Πίναξ 7 καὶ 8.

4. Ὁ κ. Σκιᾶς ἀναγνωρίζει μὲν τὸν χθόνιον χαρακτῆρα τῆς ἐπιγραφῆς, θεωρεῖ ὅμως τὸν θεὸν ὡς Δία τὸν Νάϊον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν λειψάνων τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ἀναγλύφου. Ἀλλὰ τὰ γράμματα ΝΝΑΙ δὲν εἶναι τόσον σαφῆ ὡς ἐθεώρησεν αὐτά. Ἐξετάσας μετ' ἄλλων ἀρχαιολόγων τὸν λίθον ἐπείσθην ὅτι τὸ δεύτερον τῶν Ν εἶναι ἀσφαλῆς Η, τοῦδε ὅπερ ἀποκλείει μὲν τὴν ἀνάγνωσιν Νατ[ω], ἐπιτρέπει δὲ τὴν ἀνάγνωσιν Ηά[δη].

ώς ἡ προσωποποίησις τῆς Πειρήνης κρήνης τῆς Κορίνθου¹. Ὁπισθεν καὶ παρὰ τῷ θεῷ τούτῳ ἵσταται μιδρόπη τις γυναικεία, κατεστραμμένη δυστυχῶς τὸ πλεῖστον, κρατοῦσα διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὸ χθόνιον (πλουτώνειον) κέρας τοῦ πλούτου, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς φιάλην. Ἀπὸ τοῦ ἀγγείου δέ τοῦ θεοῦ ἔρχονται ἵνα ὑδρευθῶσιν ὁ Ἐρμῆς καὶ ὁ Ἡρακλῆς εὐδιάγνωστοι ἐκ τῶν συνήθων αὐτῶν σχημάτων καὶ φορημάτων (λεοντῆς, διοπάλου καὶ πηλουκείου). Πρὸς τοῦτο ἀμφότεροι τείνουσι τῇ δεξιᾷ δύο ἀγγεῖα, ὅν τὸ μὲν τοῦ Ἐρμιοῦ ἀριστα διατηρούμενον, τὸ δὲ τοῦ Ἡρακλέους ἐφθαρμένον, ἀλλ’ ἀρκετὰ εὐδιάκριτον ὡς τοιοῦτον.

Ο. Σκιᾶς ἐρμηνεύων τὴν τὸ κέρας φέρουσαν γυναικα ὡς Καλλιρρόην τὴν θυγατέρα τοῦ Ἀχελέου, φρονεῖ ὅτι αὐτῇ, ὡς καὶ ὁ Ἀχελέος τοῦ ἀναγλύφου, οὐδεμίαν ἄλλην σχέσιν ἔχουσι πρὸς τὴν ἄλλην παράστασιν τοῦ ἀναγλύφου ἢ τὴν τῆς ἀπλῆς τοπικῆς γειτονίας. Η δέ «ἄλλη» παράστασις, δηλαδὴ τὸ λοιπὸν τῆς αὐτῆς παραστάσεως τοῦ ἀναγλύφου, εἰκονίζει, κατὰ τὸν αὐτὸν ο. Σκιᾶν, τὸν Ἐρμῆν καὶ τὸν Ἡρακλέα προσφέροντας σπονδὴν τῷ καθημένῳ χθονίῳ θεῷ Δίῳ Μειλιχίῳ, ἀν καὶ περαιτέρῳ διμολογεῖ ὅτι δὲν ἡδυνήθη νὰ ἔξαρθρωσῃ τίς ἡ ἐνταῦθα σχέσις τοῦ θεοῦ τούτου πρὸς τὸν Ἡρακλέα καὶ Ἐρμῆν, ὑποθέτων οὐχ ἥττον ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ἐν τῷ παρὰ τὴν Ἀγραν Κυνοσάργει λατρευομένου Ἡρακλέους, «ἐν ᾧ οὐδαμῶς ἀπίθανον εἶναι νὰ ἐλατρεύετο καὶ ὁ Ἐρμῆς ὡς ἐναγάριος» (σελ. 138). Νομίζω διμος ὅτι δύναται νὰ προταθῆ ἄλλη τις ἐρμηνεία μᾶλλον δεδικαιολογημένη καὶ ἀρμόζουσα τῇ παραστάσει καὶ τῷ τόπῳ τῆς ἀνευρέσεως τοῦ μοναδικοῦ τούτου ἀναγλύφου, ἡ ἔξῆς. Ο θεὸς τοῦ Ἀδον Πλούτων κάθηται ἐπὶ τοῦ κατ’ ἔξοχὴν συμβολίζοντος τὴν ἐννοιαν τοῦ ποταμοῦ παρ’ Ἐλλησιν Ἀχελέου, δστις ἐνταῦθα θεωρητέος ὡς ὁ ὑποχθόνιος, ἥτοι πλουτωνείου χαρακτῆρος, ποταμὸς ἐκεῖνος, διν κατὰ τὴν μυθολογίαν ἔνεκα τοῦ ἐκ τοῦ θανάτου τῶν θυγατέρων αὐτοῦ Σειρήνων ἄχοις ἐδέξατο ἡ Μήτηρ Γῆ εἰς τοὺς χθονίους αὐτῆς κόλπους². Ως πρῶτον δὲ συνθετικὸν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ὡς καὶ τοῦ ἐτέρου ποταμοῦ τῶν νεκρῶν Ἀχέροντος (ἥτοι τοῦ ἄχη ἐέον-

1. Imhoof-Blumer and P. Gardner, A Numismatic Commentary on Pausanias, pl. F. 105 - 108.

2. Roscher's Myth. Lex. I, 7.

*τος κατὰ τὴν ἀρχαίαν τῶν Ἑλλήνων ἐπιμολογίαν), θεωρεῖται τὸ δη-
νὲν αὐτοῦ ἄχος, λέξις ἔξ ήσ εἴδομεν ὅτι παρήγετο καὶ τὸ ὄνομα τῆς
ἐν Ἀγρᾳ Ἀχαίᾳ Δήμητρος. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι δὲ Ἀχελῷος ἐλα-
τρεύετο καὶ ἐν τῷ Ἰλισῷ ποταμῷ τῶν Ἀθηνῶν¹, τὸ δὲ ὅτι μυθολο-
γεῖται πατὴρ τῆς Καλλιρρόης συμφωνεῖ κάλλιστα πρὸς τὴν παρου-
σίαν αὐτοῦ παρὰ τὸ πλουτώνειον σπήλαιον τῆς Καλλιρρόης τοῦ Ἰλισοῦ.*

*Ἡ παρὰ τὸν Πλούτωνα ἰσταμένη γυνὴ δὲν εἶναι, νομίζω, ἡ Καλ-
λιρρόη, ἀλλὰ πιθανώτερον αὐτὴ ἡ σύζυγος αὐτοῦ Περσεφόνη, φέρουσα
τὸ πασίγνωστον κέρας τοῦ συζύγου αὐτῆς², οὗτινος ἀμφότεραι αἱ χεῖρες
εἶναι κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς παρισταμένης σκηνῆς ἐντελῶς ἀπηγκολη-
μέναι ὡς κρατοῦσαι τὸ πλῆρες ἀγγεῖον ἐκ τοῦ ὑδατος τοῦ δποίου ἥλιθον
νὰ λάβωσιν ἵνα πίωσιν οἱ δύο παριστάμενοι θεοί.*

*Τὸ ὑδωρ τοῦτο θεωρῶ ὡς τὸ πλουτώνειον ὑδωρ τῆς ὑποχθονίου
κρήνης τῆς ἐπὶ δεξιᾷ τῷ εἰσιόντι παρὰ τῷ Πλούτωνι εὑρισκομένης, ἔξ
ῆς ἔδει, κατὰ τὰς σχετικὰς πρὸς τὰ Ἐλευσίνιακὰ μυστήρια Ὁρφικὰς
ἐντ αφίους ἐπιγραφάς, νὰ πίνωσι, παρὰ τῶν φυλάκων (Πλούτωνος καὶ
Περσεφόνης;) ἔξαιτούμενοι, οἱ εἰς Ἀδου κατερχόμενοι³, ἢ μᾶλλον θεω-
ρητέον ὡς τὸ ὑδωρ τῆς πηγῆς τοῦ ἄδου Λήμης, ἔξ οὗ ἐπινοούμενον οὐχὶ μόνον οἱ
παρὰ Πλούτωνι εἰσερχόμενοι νεκροὶ ἵνα λησμονήσωσι τὰ ἐπίγεια, ἀλλά,
κατὰ τοὺς Ὁρφικούς, καὶ οἱ ἐκ τοῦ Ἀδου εἰς τὴν γῆν ἐπανερχόμενοι
ἢνα ἔξαλείψωσιν ἐκ τῆς μνήμης αὐτῶν ὅσα εἶδον ἐν τῷ Ἀδῃ. Τῶν
τελευταίων ὅμως τούτων ἄριστοι ἀντιπρόσωποι εἶναι βεβαίως οἱ ἐπὶ
τοῦ ἀναγλύφον παριστάμενοι δύο θεοὶ καὶ δὴ ὁ μὲν Ἡρακλῆς ὡς ὁ
ἐκ τοῦ Ἀδου σὺν τῷ Κερβέρῳ ἐπανελθών, δὲ ὁ Ἔρμῆς ὡς ὁ συγνό-
τατα ἐκ τοῦ Ἀδου, ἔνθα κατῆγε τοὺς νεκρούς, ἐπιστρέφων εἰς τὴν γῆν.*

*Ἀμφότερα ἄρα τὰ παρὰ τὸ σπήλαιον τῆς Ἀγ. Φωτεινῆς ἀνακα-
λυφθέντα ἀνάγλυφα ταῦτα εἶναι χαρακτήρος κατ' ἔξοχὴν πλουτω-
νείου, ἔνδεικνύοντα σαφῶς, νομίζω, ὅτι Πλούτωνος ἱερόν, Πύλη Ἀδου,
καὶ τὸ σπήλαιον τοῦτο.*

Ἄλλὰ καὶ τὸ τρίτον, τὸ καὶ τελευταῖον, τῶν αὐτόθι ἀνακαλυ-

1. Ηλάτωνος Φαιδρος 230 Β.

2. Παράθαλε καὶ τὸν ἑτερὸν Ἐλευσίνιακὸν πίνακα τὸν ὑπὸ τοῦ κ. Σκιαδημοσιευ-
θέντα ἐν Ἀρχ. Ερημ. 1901 Πιν. 2. A.

3. Foucart, Recherches sur les mystères d'Éleusis p. 67 κ. ἔξ.

φθινέτων ἀναγλύφων, συνδέεται ἔτι στενότερον πρὸς τὸ σπίλαιον τοῦτο τοῦ Πλούτωνος ὡς θὰ ἰδωμεν ἐν τῷ ἐπομένῳ κεφαλαίῳ (σελ. 360 κ.ἔξ.) ἔνθα γίνεται ὁ προσήκων περὶ αὐτοῦ λόγος.

ε) Γνωστοῦ ὄντος ἐκ μυρίων στερεοτύπων παραδειγμάτων, ὅτι ἔκαστος τῶν καταλαβόντων τοὺς ναοὺς εῶν ἀρχαίων χριστιανὸς ἄγιος συγγενεύει στενῶς πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἀρχαίου θεοῦ ἥ θρωμας ἐπὶ τοῦ ιεροῦ τοῦ ὅποιου ἴδρυθη ὁ ναός του, δέον, ἀν πράγματι ὁ ἀρχαῖος ναὸς ἥ βωμὸς οὗ πλησίον ἐκτίσθη ἡ Ἀγ. Φωτεινὴ εἶναι, ὡς ὑποθέτω, ὁ τῆς Ἀχαίας Δήμητρος, δέον λέγω ἡ Ἀγία Φωτεινὴ νὰ παρουσιᾶῃ χαρακτηριστικὰ συγγενῆ καὶ ὅμοια πρὸς τὰ ἥδη ἐκτεθέντα γνωρίσματα τῆς θεᾶς ταύτης.

Καὶ λοιπὸν ἡ Ἀγία Φωτεινὴ αὕτη, ἡ ἑορτάζουσα τὴν 26 Φεβρουαρίου, ἡτοι ἐπὶ τῷ τέρῳ παραδειγμάτι τοῦ χειμῶνος καὶ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔαρος, οὐδὲμιά ἄλλη εἶναι κατὰ τοὺς βιογράφους αὐτῆς συναξαριστὰς¹ ἡ αὐτὴ ἡ περίφημος Σαμαρεῖτις ἐκείνη γυνή, μεθ' ἧς, ὡς διηγεῖται ὁ Ἀπόστολος Ἰωάννης (4, 9) διὰ μακρῶν συνδιελέχθη ὁ Ἰησοῦς ὅτε, φεύγων τοὺς συμπατριώτας αὐτοῦ Ἰουδαίους διὰ τὸ «μὴ ἔχειν τιμῆν ἐν τῇ ἴδιᾳ πατρίδι», ἐκάθισε κεκοπιακῶς παρὰ τὴν περίφημον ιερᾶν κοίτην ἡ τὸ φρέαρ τοῦ Ἰακώβ. ἡ ἔνη ἐκείνη διὰ τοὺς ὡς ὁ Χριστὸς Ἰουδαίους, ἡτις ἀπορεῖ πῶς ἀπευθύνει αὐτῇ τὸν λόγον καὶ ὅδωρ ἐκ τοῦ φρέατος ζητεῖ παρ' αὐτῆς ὁ Ἰησοῦς ἀφοῦ «οὐ συγχρῶνται Ἰουδαῖοι τοῖς Σαμαρείταις». ἡ γυνὴ τῇ ὅποιᾳ εἰς ἀνταλλαγὴν τοῦ φυσικοῦ ὄντος ὑπέσχετο ὁ Ἰησοῦς νὰ δώσῃ καὶ ἔδωκεν «ὅδωρ ζῶν ἐξ οὐδὸς πάνων οὐ μὴ διψήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα» ὡς τοῦ ὄντος τούτου γενησομένου ἐν αὐτῇ «πηγῆς ὄντος ἀλλομένου εἰς ζῶν αἰώνιον». ἡ γυνὴ τέλος ἐκείνη ἡτις πρὸν ἥ συναντήσῃ τὸν Ἰησοῦν ἡτο πόρ. η. πέντε γὰρ ἄνδρας ἔσχε καὶ ἐκεῖνος δὲ εἴχε τότε οὐκ ἦν νόμιμος ἀνὴρ αὐτῆς.

Καὶ ταῦτα μὲν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον. Οἱ δὲ βιογράφοι αὐτῆς συναξαριστὰ (ἐ.ἄ.) διηγοῦνται περὶ αὐτῆς πλὴν ἄλλων τὰ εξῆς. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰησοῦ αὕτη ἐγένετο μαθήτρια καὶ ἀκόλουθος τοῦ ἀπόστολου Πέτρου, διδάσκουσα παρρησίᾳ τοῖς Ἑλλησι τὸν χριστιανισμὸν παρ' ὅλους τοὺς φοβεροὺς διωγμοὺς τοῦ Νέρωνος, μετωνομασθεῖσα δὲ

1. Νικοδήμου, τοῦ Ἀγιορείτου Συναξαριστῆς. Βενετία 1819 Τομ. Β', σελ. 156 κ. ἔξ. (26 Φεβρουαρίου).

Φωτεινὴ ὡς οὖσα ἡ «λαμπάς τοῦ Χριστοῦ». Αὕτη δὲ ὅτε ἐκομίσθη εἰς τοὺς ἀφροδισίους θαλάμους τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Νέρωνος ἐκατήχησε εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν θυγατέρα τοῦ Νέρωνος Δομνίναν καλούμενην, ἣν μετωνόμασεν Ἀρθοῦσαν, πρὸς δὲ δούλην ταύτης ἣν ἐπίσης μετωνόμασε Στεφανίδα. Ἡ Ἁγία Φωτεινὴ τὴν δυσοσιμίαν καὶ τὸ σκότος τῆς φυλακῆς μετέβαλε εἰς «εὐωδίαν» καὶ «φῶς ὑπέρλαμπρον». Τυφλώσας δ' αὐτῇν δὲ Νέρων ἐνέκλεισεν ἐπὶ τρία ἔτη ἐν σκοτεινῇ φυλακῇ ἣν ἡ παρουσία τῆς Ἁγίας μετέβαλεν εἰς τόπον «λάμποντα ἀπὸ φῶς καὶ ἀπὸ μῆδα εὐωδιάζοντα» μέχρις οὗ, τέλος, θανατώσας αὐτήν, ἔρρηψεν τὸ φρέαρ ἐξ οὗ καὶ τὸ πρὸς τιμὴν αὐτῆς φαλλόμενον, τὴν ἡμέραν τῆς ἕορτῆς αὐτῆς, ἀρχαῖον τροπάριον.

*·Ρίπιονοι τὴν σὴν Σαμαρεῖτιν εἰς φρέαρ
Τὴν εἰς φρέαρ σοι συλλαλήσασαν Λόγε.*

Παραβαλόντες νῦν ταῦτα πρὸς τοὺς μύθους τοὺς περὶ τῆς Ἐλευσίνιας Δήμητρος ἐν γένει καὶ τῆς Ἀχαίας Δήμητρος ἰδίᾳ, εὑρίσκομεν, μετ' οὐ σμικρᾶς ἐκπλήξεως, τὰ ἔξης κοινὰ γνωρίσματα:

Πρῶτον. — Φρέαρ ἀρχαῖον ἱερὸν καὶ περίφημον, ἔξω περιβόλου κείμενον, παρ' ᾧ ἡ ἐφ' οὗ ἐκάθισαν ἀμφίτεραι.

Δεύτερον. — Τὸ κεκοπιακὸς τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Δήμητρος ὅτε ἐκάθισαν παρὰ τὸ φρέαρ.

Τρίτον. — Τὴν περιπλάγησον τοῦ Χριστοῦ, τῆς Δήμητρος καὶ τῶν Γεφυραίων μακρὰν τῶν ἐστιῶν των ὅτε ἐκάθισαν παρὰ τὸ φρέαρ, καὶ τὴν παρ' αὐτῷ παρὰ ξέροις, διδασκαλίαν, διάδοσιν καὶ ἐγκατάστασιν τῆς θρησκείας αὐτῶν.

Τέταρτον. — Ξένη τῷ Χριστῷ ἡ Σαμαρεῖτις, ὡς ἡ Δημήτηρ τῆς Ἐλευσίνος τοῖς Ἐλευσινίοις καὶ ἡ Ἀχαία τῶν Γεφυραίων τοῖς Ἀθηναίοις.

Πέμπτον. — Παρὰ τὸ φρέαρ τῆς Σαμαρείας ὑπόσχεται ὁ Ἰησοῦς νὰ δώσῃ ὕδωρ ἐξ ἄλλου, ἵτοι τοῦ νοητοῦ τῆς θείας διδασκαλίας φρέατος, ἄλλο ὕδωρ καὶ δὴ τὸ αἰώνιον νοητὸν ὕδωρ, ἀκριβῶς ὡς οἱ Ὁρφικοὶ ἐδίδασκον εἰς τοὺς διὰ Πυλῶν Ἀδου, οἵαι αἱ τῆς Ἀγρας, καταβαίνοντας εἰς Ἀδου, νὰ μὴ πίνῃ τις ἐκ τῆς ἐπ' ἀριστερῷ πηγῆς, ἀλλ' ἐξ ἑτέρας, ἐκεῖ που πλησίον ἐπὶ δεξιᾷ κειμένης, ὃς ούσης δὲ «τῆς Μημοσύνης ἀπὸ

λίμνης» (δηλαδή ἀπὸ τοῦ νοητοῦ λόγου), ἐξ ἣς ὁ πιὼν «ἡρώεσιν ἀνάξει θεός ἐξ ἀνθρώπων γενόμενος»¹.

Ἐκτον.—Πόρη ή Σαμαρεῖτις ἀλλὰ καὶ ἡ πρωτοστατοῦσα τῶν κατὰ τὰ Ἐλευσινιακὰ μυστήρια γεφυρισμῶν Γεφυρὸς (=Δημήτηρ, Δηώ;) ἢτο «πόρη τις ἐπὶ γεφύρᾳ» κατὰ παράδοξον μαρτυρίαν² τὶς εἰδὲ τὴν ὑποκρύπτουσαν, ἃν μὴ τὸ ἀπλούστατον καὶ φυσικώτατον πάντων νόημα, ἵτοι ὅτι ἡ γῆ μήτηρ (=Δημήτηρ) παρέχει ἑαυτὴν ἐλευθέρως πρὸς ἄροτον (ὅργια) καὶ σπορὰν παντὶ φυσικῷ ἢ θυητῷ σπορεῖ. Παράβαλε ἄλλως τὰ πασίγνωστα ἱερὰ καὶ πανάρχαια πορνικὰ σκάλψιμα τῆς Βανοῦς καὶ Ἱάμβης πρὸς τὴν Δήμητρα, ἅτινα εὐχαρίστησιν προσέξενησαν αὐτῇ καὶ τὰ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀλώπων τῆς Ἐλευσίνος μυστηρίων παρομίως ἱεροπρακτούμενα³.

Ἐξδομον.—Πρὸς τὸν Ἀγιον Πέτρον συνδέεται στενότερον παντὸς ἄλλου ἡ Ἁγία Φωτεινή, καὶ παρὰ τὸν Ἀγιον Πέτρον ἢ τὴν Παναγίαν 'ι ἡγεμονίαν πέτραν τῆς Ἀγρας εὑροηται ἡ παρὰ τὴν Ἀγέλαστον πέτραν ἐκκλησία αὐτῆς.

Ὀγδοον.—Τοῖς ξένοις Ἐλλησι διδάσκει ἡ Σαμαρεῖτις Ἁγ. Φωτεινὴ τὰ μυστήρια τοῦ Χριστιανισμοῦ, παρὰ τοῖς ξένοις δὲ Ἀθηναίοις διδάσκει τὰ ὅργια αὐτῆς ἡ Δήμητρα Ἀχαία τῶν Γεφυραίων καὶ ὡς ξένη προσέρχεται παρὰ τοῖς Ἐλευσινίοις ἡ Δήμητρα τῆς Ἐλευσίνος.

Ἐγρατον.—«Λαμπτὰς τοῦ Χριστοῦ» καλεῖται ἡ Ἁγία Φωτεινὴ καὶ

1. Foucart, Recherches sur les Mystères d'Éleusis p. 67.

2. Ὡγακλέων παρ' Ἡσυχίῳ ἐν λ.

3. Σχετικῶς πρὸς ταῦτα μεγίστης προσοχῆς ἀξία εἶναι ἡ παρὰ τοῦ κ. Kern, οὗτον ἀναποίηστον τοῦ κ. H. Schrader, δημοσιεύσην (ἐν Pauly's-Wissowa, Encyclopädie, D e m e t e r, cap. 33) πληροφορία, ὅτι ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ ἐν Πρείνη ἀνακαλυφθέντος νοοῦ τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης εὑρέθη παρ' αὐτῶν τὸν βύθον θυσιῶν «eine monströse Bildung: ein Frauenskopf, unmittelbar auf zwei nackte Beine gesetzt, so dass am Kinn das weibliche Glied ange��et ist viele Exemplare von verschiedener Grösse, mit verschiedenen Attributen in den Händen, welche am Kopf anzusetzen, z. B. Fackeln und Leier; auf dem Kopf oft ein flacher Korb mit Früchten». Τι τὰ πήλινα ταῦτα μνημεῖα εἰκονίζουσι διδάσκεται, νομίζω, δημοτον τερατόμορφον ὅν, ἐκ δύο σκελόν ἡγεωγρένων γυναικός ἀποτελούμενον, ἐφ' ὃν ἀμέσως ἐφράμψεται κεφαλὴ ταύρου. Τὸ παράδοξον τοῦτο μνημεῖον, περὶ οὐδὲ γνοοῦ ἀν δημοσιεύθη που, ἐξηγεῖται διὰ τοῦ ταύρου (=περιναίου) τῶν ἀργαίων κυματῶν. Εὑρέθη δὲ ὑπὸ τοῦ ἀνιδίμου Σ. Κουμχνούδη ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τῆς ἐνταῦθα ἡ ωματίκης ἡγορᾶς.

λαμπάς είναι τὸ κατ' ἔξοχὴν σύμβολον τῆς Ἐλευσινίας βαρυαλγούσης καὶ πλωμένης Δήμητρος.

Δέκατον. — 'Αρθοῦσαν καὶ Στεφανίδα μετονομάζει ἡ Ἄγ. Φωτεινὴ τὰς γυναικας ἃς εὗρεν ἐν τῷ ἀφροδισίῳ τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Νέρωνος, "Ανθεια δὲ καὶ στεφανηφόρος ἐκαλεῖτο καὶ ἡ Ἀφροδίτη, ἡ θεὰ ἡς τὸ ἀνάκτορον ἔκειτο ἐν κήποις παρὰ τὸ τῆς Ἀχαίας Δήμητρος ἀνακτόρῳ, ἥτοι τὸν ναὸν τῆς Ἄγ. Φωτεινῆς ἐνθα καὶ ὁ βασιλικὸς οἰκος τοῦ Ἀνωνύμου τῆς Βιέννης.

Ἐπιδέκατον. — *Εὐωδίαν* καὶ φῶς ὑπέρλαμπρον διαχέει περὶ αὐτὴν ἡ Ἅγια Φωτεινὴ, ἀκριβῶς ὅπως ἡ Ἀχαία Ἐλευσινία Δήμητρα, ἡ «θυώδη»¹ τὸν κόλπον ἔχουσα, περὶ ἣς λέγει ὁ Ομ. "Υμν. ὅτι (στιχ. 277 κ. ἔξ.)

δδμὴ δ' ἴμερόσσα θυέτων ἀπὸ πέπλων
σκίδνατο, τῇλε δὲ φέγγος ἀπὸ χρωτὸς ἀθανάτοιο
λάμπε θεῆς . . .
ανγῆς δ' ἐπλήσθη πυκινὸς δόμος, ἀστεροπῆς ὡς —

Δωδέκατον. — Φρέαρ ὁ τάφος τῆς Ἅγιας Φωτεινῆς καὶ παρὰ τὴν Καλλιρρόην κρήνην λατρεύεται αὕτη, ὅπως φρέαρ ἥτο, ἥτοι χθόνιος βόθρος, τάφῳ ταυτόσημος, τὸ Καλλίχορον, δηλαδὴ ἡ ἔδρα καὶ ὁ βωμὸς τῆς Ἀχαίας Ἐλευσινίας Δήμητρος. —

Τίς πάντα ταῦτα μετὰ προσοχῆς μελετῶν δύναται νὰ ἀποκαλέσῃ τυχαίας συμπτώσεις, τίς δὲ τῶν ἐπαρκῶς μελετησάντων καὶ γνωριζόντων τὰς σχέσεις τῶν ἀγίων ἡμῶν πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ ἥρωας τῶν προπατόρων ἡμῶν δύναται νὰ ἀμφιβάλλῃ ὅτι ἡ Ἅγια Φωτεινὴ ἔξελέγη ὑπὸ τῶν πρώτων χριστιανῶν μεταξὺ δλων τῶν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ προσώπων ὡς ἡ μᾶλλον ἀρμόζουσα διάδοχος τῆς παραφρεατίου Δήμητρος τῶν ἐθνικῶν, ὅτι δὲ ὑπὸ τῶν συναξαριστῶν ἐκοσμήθη κατόπιν κατὰ τρόπον τὰ μάλιστα συμφωνοῦντα πρὸς τοὺς μύθους τῆς ἐθνικῆς θεᾶς ἥν ἀντικατέστησεν; Ἐπομένως τίς δύναται, ἐρωτῶ, νὰ ἀμφιβάλλῃ ὅτι ὁ ναὸς τῆς παρὰ τὸν Ἰλισὸν Ἅγιας ταύτης ἐπικάθηται ἐπὶ τοῦ ἰεροῦ ἥ βωμοῦ τῆς Ἀχαίας Δήμητρος τῶν Γεφυραίων. —

"Υπολείπεται τέλος ἡμῖν ἡ ἔξηγησις τοῦ λόγου τῆς ἐν τῇ ἀγγειογραφίᾳ ἡμῶν παρουσίας τοῦ Διονύσου (ἀριθ. 10). Ἅρχαία τις μαρ-

1. Ομηρ. "Υμν. εἰς Δῆμ. (στιχ. 231).

τυρία καθ' ἥν τὰ ἐν "Αγρᾳ τελούμενα μυστήρια ἥσαν « μίμημα τῶν περὶ τὸν Διόνυσον »¹ καὶ ἑτέρα τοιαύτη καθ' ἥν « Κῆρυκες καὶ Εὐμολπίδαι πάρεδρον Ἐλευσινίους αὐτὸν (τὸν Διόνυσον) ἐστήσαντο καρπῶν ἔφορον καὶ τροφῆς ἀρθρώπων »², ἀρκοῦσι βεβαίως νὰ ἔξηγήσωσι τὴν ἐπὶ τοῦ ἀγγείου ἡμῶν παρεδρευτικὴν ὄντως καὶ ἔφορευτικὴν παρουσίαν αὐτοῦ. Φρονῶ ἐν τούτοις ὅτι ἡ ἐνταῦθα θέσις αὐτοῦ ἔχει, ὡς εἴδομεν ὅτι συμβαίνει καὶ διὰ πάντα τὰ λοιπὰ τῆς σκινῆς πρόσωπα, καὶ τοπογραφικὴν ἔννοιαν, δηλοῦσα τὸν Διόνυσον ἐκεῖνον. οὗ τὸ τέμενος κατεῖχε τὸν ἀπὸ τῆς στεφάνης τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου χῶρον τῆς νοτίας κλιτύος τοῦ λόφου τῆς Ἀκροπόλεως, τὸν ἐκτεινόμενον πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῆς κατωτέρῳ βαθύτερον κειμένης "Αγρας, ἐπαρκῶς δὲ πλησιάζοντα πρὸς αὐτὴν ὥστε νὰ θεωρῇ γειτονικός τις. Οὕτω λοιπὸν φανταζόμεθα τὸν ἐπὶ τοῦ ἀγγείου ἡμῶν Διόνυσον τὸν Ἐλευθερέα καθήμενον ἡσύχως εἰς τὸ ὑψηλότερον μέρος τοῦ τεμένοντος αὐτοῦ, ἵτοι ἐπ' αὐτῆς τῆς κλιτύος τοῦ λόφου τῆς Ἀκροπόλεως, ἐκεῖθεν δὲ ἔφορεύοντα φιλικῶς τὴν ἐν "Αγρᾳ μάθησιν τοῦ φίλου αὐτοῦ Ἡρακλέους. Ἐκ τῶν ἔπομένων δὲ παραδειγμάτων θὰ ἴδωμεν διπόσον συχνάι καὶ πισταὶ ἥσαν αἱ τοιαῦται ἐπὶ τῶν ἀγγείων τοῦ Ἐλευσινιακοῦ κύκλου τοπογραφικὰ παραστάσεις.

β) ΕΙΚΩΝ ΔΕΥΤΕΡΑ

(Πίναξ ΙΔ'—Α.)

**Μετακομεδὴ τῶν μυστικῶν ἁερῶν ἐξ Ἐλευσενος
εἰς Αθήνας.**

Bιβλιογραφία.

Stephani, Compte-rendu, 1859, p. 32-73 pl. I.

— — Die Vasen d. Kais. Ermitage, (1869) N° 1792 S. 322 f.

Gerhard, Bilderkreis von Eleusis (Acad. Abhandl. u. kleine Schriften, II (1864) S. 342, 355 f, 495⁴, 499.

Welcker, Götterlehre, II, S. 640.

1. Στέφανος Βοζ. ἐν λ. "Αγρα.

2. Ἀριστεῖδ. Ἐλευσιν. 30.

**Ungermann*: Fleckeisens Jahrbuch. 1867 S. 216.

Strube, Über d. Bilderkreis von Eleusis, (1871), S. 85 ff.

E. Petersen, Kunst des Pheidias (1873) S. 200.

**Förster*, Raub d. Persephone, (1874), S. 262.

Flasch: Annali dell Instituto, 1877, p. 443.

C. Robert, Archaeologische Maerchen (X^{es} Heft der Philologische Untersuchungen, herausg. von Kiessling und Wilamowitz - Moellendorff) Berlin, 1886, S. 179 - 202, Taf. II.

Duruy, Histoire des Grecs. Tom. II, 1888, p. 65 figure. Note 1.

F. Lenormant: Daremberg et Saglio, Dictionnaire des antiquités II 1892 p. 2.

S. Reinach, Repertoire des vases peints Grecs et étrusques Tom. I 1899 p. 1. — Revue Archéol. 1900 p. 94.

Ἡ ἐπὶ τῆς ἑτερας παρειᾶς τοῦ αὐτοῦ ἐκ Παντικαπαίου ἀγγείου παράστασις αὕτη εἶναι ἔτι σπουδαιοτέρα καὶ μεῖζονα πιθεόσχε μέχρι τοῦδε πράγματα τοῖς ἀρχαιολόγοις, οἵτινες οὐχὶ μόνον ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς ὅλης σκηνῆς καὶ τὸ ὅνομα ἐνὸς ἑκάστου τῶν προσώπων δὲν συμφωνοῦσιν, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς πάτριδος καὶ τοῦ κύκλου τῶν μύθων εἰς οὓς ἀνήκει ἡ παράστασις μεγάλως διαφωνοῦσιν.

Τρεῖς εἶναι οἱ κυριώτεροι τῶν ἐρμηνευτῶν, οἱ *Stephani*, *Strube* καὶ *Robert*, περὶ δὲ τὰς γνώμας τούτων στρέφονται, μετ' ὀλίγων τροποποιήσεων ὡς πρὸς τὰ καθ' ἑκαστον πάντες οἱ λοιποί.

α) Ἡ γνώμη τοῦ Stephani. Γέννησις τοῦ Ἱάκχου.

Ο πρῶτος δημοσιεύσας καὶ διὰ μακρῶν σχολιάσας τὴν εἰκόνα ταύτην κ. *Stephani*, φρονεῖ ὅτι καὶ αὕτη ἀποτελεῖ μέρος τῶν Ἐλευσινιακῶν μύθων, συνδεομένη στενότατα πρὸς τὸ θέμα τῆς ἑτερας εἰκόνος τοῦ αὐτοῦ ἀγγείου, καὶ δὴ παριστῶσα τὴν ἐκ τοῦ ζόφου ἐπάνωδον τῆς Κόρης μετὰ τοῦ βρέφους Ἱάκχου. Ἐρμηνεύει δὲ ἑκαστον τῶν προσώπων ὡς ἔξης.

Τὸ κύριον πρόσωπον τῆς ὅλης παραστάσεως, ἡ ἐκ τῆς γῆς ἀνιῶσα

κισσοστεφής γυνή εἶναι ἡ **Κόρη** (ἀρ. 1) φέρουσα πρὸς τὸ φῶς τὸν νεογέννητον **Ίανχον**, ἐν δέρματι ἔλαφου ὄλοσχερῶς περικεκαλυμμένον καὶ ἀφανῆ. Τὸ σπῆλαιον ἐνῷ τοῦτο συμβαίνει εἶναι τὸ ἐπὶ τῶν ὅχθῶν τοῦ Κηφισοῦ, ἐπὶ τῶν δρίων τῆς Ἐλευσῖνος, ἐν θέσει Ἐρινεὸς καλούμένη, μημονευόμενον.

Ο τὸν «**Ίανχον**» λαμβάνων ἐκ τῶν χειρῶν τῆς Κόρης (ἀρ. 2) εἶναι **Ἐρμῆς δ παιδοκόμος** καὶ πρὸς βοήθειαν αὐτοῦ σπεύδει ἡ **Ἀθηνᾶ** (ἀρ. 3) ὑπὸ τῆς **Νίκης** (ἀρ. 7) αὐτῆς συνοδευομένη, εἰκονιζομένη δ' ἐνταῦθα ὡς Ἀθηνᾶ προστάτια, φύλαξ ἦ καὶ τροφὸς τοῦ νεαροῦ θεοῦ τοῦ οἴνου.

Ἡ μετὰ τυμπάνου γυνή, (ἀρ. 4), ἡ ὅπισθεν τῆς Ἀθηνᾶς καθημένη, εἰκονίζει τὴν **Ιάμβην**, ἢ **Ιάνχην**, ἢ, πολὺ μᾶλλον, τὴν **Ηχώ**, ἥτοι τὴν προσωποποίησιν τοῦ ἥχου « *bien que, légitime* » διατάσσεται *Stephani*, *nulle part dans le culte d'Éleusis il a été question d'Echo*. Κρούει δὲ ἡ **Ηχώ** ἐνταῦθα τὸ τύμπανον καὶ ὁ ἥχος αὐτοῦ ποιεῖ τὴν Κόρην νὰ ὀνέλθῃ ἐκ τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς μετὰ τοῦ βρέφους θεοῦ.

Οἱ δύο ὑπὲρ τὴν **Ηχώ** θεοὶ εἶναι ὁ **Ζεὺς** (ἀρ. 8), ἔλαιοστεφής, παρὸν δὲ ἐνταῦθα ὡς σύζυγος τῆς **Δήμητρος** (ἀρ. 9) ἐπὶ τοῦ ὅμου τῆς δοπίας ἐρείδεται φιλικῶς ὡς πατήρ τοῦ **Ίανχου** καὶ τῆς Κόρης. Ἡ δὲ Δημήτηρ, « *identique à celle de l'avant* », παρίσταται ἐνταῦθα ὡς μέλλουσα νὰ ἀναλάβῃ τὴν φροντίδα ὑπὲρ τοῦ νεογεννήτου **Ίανχου**, καὶ δὴ ὡς φύλαξ, τροφὸς ἦ καὶ μήτηρ αὐτοῦ.

Τέλος, ἐν τῷ ἐπὶ τῆς ἀντιθέτου ἄκρας, ὑπὲρ τὸ σπῆλαιον, ζεύγει τῶν δύο γυναικῶν, ἀναγνωρίζει ὁ *Stephani*, ἐν μὲν τῇ δαδούχοντι (ἀρ. 6) τὴν **Εκάτην**, ἄγγελον τῆς Δήμητρος προηγγεῖσαν αὐτῆς, « *pour lui frayer passage* » καὶ ἥδη καθήσασαν ὑπεράνω τοῦ σπηλαίου. Ἐν δὲ τῇ συντρόφῳ αὐτῆς (ἀρ. 5) βλέπει « *quelque divinité présidant à la naissance* » ἥν, λέγει, δύναται τις νὰ καλέσῃ. **Ἐλευσῖνα**, **Ιάμβην**, **Βανθὼ** ἢ καὶ **Μετάνειραν**.

β) **Ἡ γνώμη τοῦ Strube. Γέννησις τοῦ Ἐριχθονίου.**

Τὴν γνώμην ταύτην τοῦ *Stephani*, ἥν παρεδέχθησαν πλεῖστοι διάσημοι ἄνδρες οἵοις *Welcker*, *Gerhard*, *Preller*, *Lenormant*,

κλπ., σφοδρῶς ἐπολέμησεν ἔνδεκα ἔτη κατόπιν ὁ νεαρὸς Strube, καταδεῖξας δι' ἀκαταμαχήτων ἐπιχειρημάτων τὸ δλως ἐσφαλμένον αὐτῆς.

Ο Strube ἀντὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰάκου παραδέχεται ὃ, τι ἥδη καὶ ὁ Stephani εἶχε σκεφθῆ, πρὸς στιγμὴν μόνον, ἵνα ὡς ὅλως ἀδύνατον ἀπορρίψῃ, ἥτοι διὰ παρίσταται ὁ Ἀθηναϊκὸς μῆνος τῆς γεννήσεως τοῦ Ἐριχθονίου «allerdings ὅμως, προσθέτει ὁ Strube, nach den Aufrüderungen vorgeschriftenen Kunst- und Anschauungsweise umgebildete».

Πρὸς τὴν γνώμην ταύτην συμφώνως ἐρμηνεύει τὴν μὲν ἐν τῷ σπιτιλαίῳ γυναικα ὡς τὴν Γῆν φέρουσαν τὸν παῖδα Ἐριχθόνιον. Τὸν ὑποδεχόμενον τὸ βρέφος καλεῖ Ἐρμῆν παιδοκόμον ἢ πομπαῖον, θεωρεῖ δὲ ἀμφοτέρους ὡς εἰκονιζομένους ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ἀθηνᾶς. Τὴν φέρουσαν τὸ τύμπανον γυναικα θεωρεῖ ὡς τὴν Ρέαν, ἐνῷ τὴν ὑπὸ τοῦ Stephani Δήμητραν κληθεῖσαν θεωρεῖ ὡς Ἡραν τὴν καλλιστέφανον ἰσταμένην παρὰ τὸν σύζυγον αὐτῆς Δία, τὸν οὐχί, ὡς θέλει ὁ Stephani, ἐρείδοντα τὴν ἀριστερὰν ἐπὶ τῶν ἄμμων αὐτῆς ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ἐρεισινώτου τοῦ θρόνου αὐτοῦ. Τέλος τῶν δύο ὑπὲρ τὸ σπιτιλαῖον γυναικῶν θεωρεῖ τὴν μὲν δαῦδοντον ὡς τὴν προστάτιδα τῶν τοκετῶν Ἀρτεμιν Εἴλεινθιαν, τὴν δὲ σύντροφον αὐτῆς ὡς Θαλλῶ τὴν ἀττικὴν Ήραν καὶ τροφὸν τοῦ Ἐριχθονίου.

γ) Ἡ γνώμη τοῦ κ. Robert. Ἡ γέννησις τοῦ Διονύσου.

Τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Strube παρεδέχθησαν πλεῖστοι εἴτε ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς, εἴτε μετά τινων τροποποιήσεων ἐν ταῖς λεπτομερείαις, ὡς π. χ. ὁ Flasch, ὅστις τὴν «αὐθαίρετον» Ἡχὼ τοῦ Stephani καὶ τὴν ἐπίσης «ἀπίθανον» Ἐκάτην τοῦ αὐτοῦ, καὶ τὴν σύντροφον αὐτῆς. θεωρεῖ ὡς δευτερεύοντα πρόσωπα τῆς σκηνῆς, καὶ δὴ Ἡρας ἢ Χάριτας παριστῶντα.

Αλλ' ἐν ἔτει 1886 ὁ τότε ἐν Βερολίνῳ καὶ νῦν ἐν Χάλλῃ διάσημος καθηγητὴς τῆς ἀρχαιολογίας κ. C. Robert, κατέδειξεν, ἐν ἴδιῳ κεφαλαίῳ τοῦ θαυμασίου αὐτοῦ συγγράμματος Archaeologische Maerchen, μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ δύώμης καὶ σοφίας, τὸ ἀπὸ βάσεως ἐσφαλμένον τῆς ἐρμηνείας ταύτης τοῦ Strube, ὡς καὶ ἐκείνης τοῦ

Stephani. Περὶ τῆς τελευταίας ταύτης, συμπεριάνει ὁ κ. Robert ὅτι εἶναι ἀπαράδεκτος, διότι ἀφ' ἐνὸς μὲν βασίζεται ἐπὶ μιροφῆς μύθου μὴ παραδοθείσης ἡμῖν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων πηγῶν οὐδὲ ἀποδειχθείσης ὑπὸ τοῦ Stephani, ἀλλ' ἐντελῶς ἐπὶ τῆς φαντασίας αὐτοῦ στηριζομένης, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι ἀφίνει ἀνεξιγήτους πολλὰς τῶν λεπτομερειῶν τῆς σωηνῆς, ἵδιᾳ δὲ τὴν χαρακτηριστικὴν κίνησιν τῆς προστάτιδος τοῦ παιδίου Ἀθηνᾶς, τὸν σκοπὸν τοῦ ἔργου τῆς κροτούσης τὸ τύμπανον, καὶ τὴν ἐκ τοῦ λίαν χαρακτηριστικὸν σπιλαίου ἔξοδον τῆς κομιζούσης τὸ βρέφος γυναικός.

Τὴν δὲ ἐρμηνείαν τοῦ Strubē ἀπορρίπτει ὁ κ. Robert, διότι πλὴν ἄλλων, δὲν παρίσταται τὸ κύριον πρόσωπον τοῦ περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἐριχμονίου μύθου, δηλαδὴ ὁ Κέκρωψ, ὁ εἰς πάσας τὰς γνωστὰς παραστάσεις τοῦ αὐτοῦ μύθου πάντοτε παρών.

'Αντ' αὐτῶν ὁ κ. R. θεωρεῖ τὴν παράστασιν ὡς ἀναφερομένην εἰς τὸν Θηβαϊκὸν μύθον τῆς γεννήσεως τοῦ Διονύσου, ἀλλὰ «mit einigen specifisch attischen Zügen».

Ἐις τὴν ἐρμηνείαν ταύτην ἥχθη ὁ κ. R. ἐκ τῆς παρατηρήσεως ὅτι οὐχὶ μόνον ἡ Γῆ καὶ ἡ Περσεφόνη παρίστανται συνήθως ὡς γυναικες ἔξερχόμεναι τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς ἀλλὰ καὶ αἱ προσωποποίησεις τῶν πηγῶν. 'Αληθῶς δ' ἀποδεικνύει τὸ τελευταῖον τοῦτο διὰ λαμπρῶν ἐπιχειρημάτων.

Ἐπὶ τῇ βάσει ταύτης ἐρμηνεύει τὴν ἐκ τοῦ ἐδάφους ἔξερχομένην κισσοστεφῆ γυναικα ὡς προσωποποιοῦσαν τὴν παρὰ τὰς Θήβας πηγὴν Διονύσην, ἥτις, ὡς λέγει ὁ Εὐριπίδης¹, ἔλαβεν ἵνα λούσῃ ἐν τοῖς νάμασιν αὐτῆς τὸ Διὸς βρέφος Διόνυσον,

ὅτε μηρῷ ἔξ ἀ-
Θαράτου Ζεὺς δὲ τεκὼν ἥρ-
πασέ τιν

Κρατεῖ λοιπὸν αὕτη, ἐν τῇ εἰκόνι ἡμῶν, τὸ βρέφος, ἥδη λελου-
σιμένον ὑπ' αὐτῆς καὶ διλοσχερῶς τετυλιγμένον ἐν δέοματι ἐλάφου
ἵνα μὴ τὸ ἀναγνωρίσῃ ἡ ἐν τῇ δεξιᾷ τῆς εἰκόνος γωνίᾳ ἴσταμένη ζη-
λότυπος Ἡρα, οὗτοι δὲ κρυφίως παραδίδει αὐτῷ τῷ Ἐρμῆ, ὃς τις
πρόκειται εὐθὺς κατόπιν νὰ κομίσῃ αὐτὸ ο εἰς τὸν παρὰ τὴν Ἡραν

ίσταμενον **Δία**, ἵνα κρύφα [καὶ οὗτος τῆς Ἡρας κρύψῃ αὐτὸν ἐν τῷ μηρῷ αὐτοῦ πρὸς τελείαν δευτέραν κύησιν.

Συγχρόνως δὲ ἡ **Αθηνᾶ**, πάνοπλος, ἐπιβλέπουσα καὶ σκέπουσα τὴν μετακόμισιν τοῦ παιδίου, κρύπτει αὐτὸν διὰ τῆς ἀσπίδος καλύπτουσα, ἀπὸ τῶν ὁμιάτων τῆς Ἡρας, ἐνῷ ἡ **Νίκη** πλανᾶται ὑπὲρ τὴν κυρίαν αὐτῆς Ἀθηνᾶν, δηλοῦσα συγχρόνως τὸ ἐπιτυχὲς τῆς εἰκονιζούμενης δράσεως αὐτῆς.

Ἄλλα, προσθέτει, ὁ κ. R., πρὸς τελείαν ἔξαπάτησιν τῆς Ἡρας δὲν ἥρκει τὸ περικαλύπτον τὸ βρέφος δέρμα, οὕτε ἡ καλύπτουσα αὐτὸν ἀσπὶς τῆς Ἀθηνᾶς, οὔτε καὶ ἡ νὺξ ἦν δηλοῦσιν αἱ λαμπτάδες τῆς δαδούχου. Τὰ βρέφη φωνάζουσι καὶ ὁ ἥχος τῆς φωνῆς τοῦ νεογεννήτου Διονύσου, ἥρκει βεβαίως νὰ φανερώσῃ τῇ Ἡρᾳ πᾶσαν τὴν δολοπλοκίαν. Διὰ τοῦτο λοιπόν, συμπεραίνει ὁ κ. R., ἡ ὄπισθη τῆς Ἀθηνᾶς καθημένη «νεᾶνις» (ἡ Ἡχὼ τοῦ Stephanī) κρούει τύμπανον καταπνίγουσα οὕτω τὸν ἥχον τῶν φωνῶν τοῦ βρέφους.

Ο δὲ ὑπὲρ τὴν τυμπανοφόρον καθήμενος μεγαλοπρεπής θεὸς Ζεύς, ὅστις πρόκειται νὰ λάβῃ καὶ ἐν τῷ μηρῷ κρύψῃ τὸ βρέφος, καλύπτει τῇ δεξιᾷ τῷ ἱματίῳ τὴν δύπλην τοῦ μηροῦ ἐν ᾧ θὰ ἐγκατατέσση τὸ βρέφος, στρέφων συγχρόνως τὰ βλέμματα πρὸς τὴν Ἡραν, ἥν ἐπιβλέπει ἵνα μὴ αὕτη ἀντιληφθῇ τι τῶν δρωμένων, ἀτινα δέον νὰ μείνωσιν ἀγνωστα αὐτῇ. Ἐν τούτοις ἡ Ἡρα, ἥν πρὸ παντὸς δηλοῖ ὡς τοιαύτην κατὰ τὸν κ. Robert, δὲτὶ τῆς κεφαλῆς νψηλὸς στέφανος, δὲν φαίνεται τὸ παράπαν τῷ Διὶ προσέχουσα, ἀλλὰ βλέπει μακρὰν πρὸς τὸν ὑπὲρ τὴν σκηνὴν ὁρίζοντα.

Τέλος τὰς δύο ὑπὲρ τὸ σπήλαιον γυναίκας, «νεάνιδας» ὡς χαρακτηρίζει αὐτὰς κ. R., ὡς καὶ τὴν τρίτην τοιαύτην ἥτοι τὴν ἥδη μνημονεύθεισαν τυμπανοφόρον, θεωρεῖ — βασιζόμενος ἐπὶ τῆς ἀττικῆς προελεύσεως τοῦ ἀγγείου καὶ τῆς ἐν τῇ εἰκόνι στενῆς αὐτῶν σχέσεως πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν — ὡς παριστώσας καὶ τρεῖς **θυγατέρας τοῦ Ἐρεχθέως**, λέγων ὅτι ἀφ' οὗ αὖται μετεμορφώθησάν ποτε εἰς Ὑάδες (Ἐνύριπιδ. Ἐρεχθ. ἀπόσπ. 359), ἔπειται ὅτι καὶ ὡς Ὑάδες θὰ ἐλατρεύοντο καὶ ἐν Ἀθήναις. Ἐπειδὴ δὲ αἱ Ὑάδες ἐν γένει ἀναφέρονται ἐν τοῖς μύθοις διαφόρων τόπων ὡς τροφοὶ καὶ προστάτιδες τοῦ Θηβαίου Διονύσου, ἔπειται ὅτι καὶ αἱ ἀττικαὶ Ὑάδες παρίστανται ἐνταῦθα ὡς προστάτιδες τοῦ Διο-

νύσουν. Ἀλλὰ «πῶς ποτε αἱ θυγατέρες τοῦ Ἐρεχθίου παρουσιάζονται εἰς Θήβας παρὰ τὴν Δίοκην, διὰ τοιαῦτα ζητήματα ὁ γράφας τὸ ἀγγεῖον τοῦτο ζωγράφος πολὺ ὀλίγον ἐφρόντιζε». Ὁπωσδήποτε, προσθέτει ὁ κ. R., δυνάμεθα ἡμεῖς νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι αὗται ἥλιμον εἰς Θήβας ὡς ἀκόλουθοι τῆς Ἀθηνᾶς.

Εἰς βάρος ἐπίσης τῆς ἀδιαφορίας τοῦ καλλιτέχνου καταλογίζει ὁ κ. Robert τὸ ὅτι παρίστανται αἱ «νύμφαι» αὗται ἐν τῇ πρώτῃ ταύτῃ γεννήσει τοῦ Διονύσου, ἐνῷ κατὰ τὰ παραδοθέντα τὸ ἔργον αὐτῶν ἄρχεται μετὰ τὴν δευτέραν, τὴν καὶ τελείαν, γέννησιν αὐτοῦ ἐκ τοῦ μηροῦ τοῦ Διός. Τοῦτο λέγει ὁ κ. R. δὲν ἐκάλυψε τὸν ζωγράφον νὰ παραστήσῃ αὐτὰς παρουσας καὶ κατὰ τὴν πρώτην λοῦσιν τοῦ ἀώρου γεννηθμέντος παιδίου.—

Εἶναι ἀληθῶς δύσκολον νὰ φαντασθῇ τις ἐρμηνείαν ἀρχαίου μνημείου μᾶλλον ἐπαγωγὸν καὶ εὐφυαῖς τῆς τοῦ σοφοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Χάλλις. Ἐγὼ τούλαχιστον ἀκόμη ἐνθυμοῦμαι τὴν εὐχάριστον ἐντύπωσιν ἦν ἡσθάνθην πρὸ δεκαπενταετίας, ὅτε ἔχων τὸ εὐτύχημα νὰ ἴμαι μαθητὴς αὐτοῦ ἐν Βερολίνῳ, ἥκουσα τὸν καλὸν κάγαλον ἀνδρα ἀναπτύσσοντα ἡμῖν τοῖς νεαροῖς τότε μαθηταῖς του τὴν ἐρμηνείαν ταύτην, ἦν δλίγῳ πατόπιν ἐδημοσίευσε. Νῦν δικαστικοῦς ἀντοῖς οἰκοδόμημα, ἀναγκάζομαι νὰ τὸ πράξω, ἔχων ἄλλως τὴν πεποιθησιν ὅτι ἐν περιπτώσει ἀποδεῖξεως τοῦ ἐσφαλμένου αὐτῆς καὶ ἀντικαταστάσεως δι' ἄλλης μᾶλλον τῇ ἀληθείᾳ ἀρμοζούσης ἐρμηνείας, χαράν καὶ εὐχαριστησιν θὰ προξενήσω τῷ σοφῷ καθηγητῇ μου.—

“Οσον καὶ ἀν εἶναι σοφὴ καὶ ἐπαγωγὸς ἡ ἐρμηνεία τοῦ κ. Robert ἔχει, νομίζω, καίρια τινα ἐλαττώματα, καὶ δὴ τὰ ἔξῆς:

‘Η σκηνὴ τῆς ἔξαπατήσεως τῆς Ἡρας δὲν μοὶ φαίνεται νῦν πιθανή. Διότι δσον καὶ ἀν κρύπτηται τὸ βρέφος ἐν δέρματι, δσον καὶ ἀν προτάσσῃ τὴν ἀσπίδα καλύπτουσα αὐτὸν ἡ Ἀθηνᾶ, δσον καὶ ἀν κρούῃ τὸ τύμπανον ἡ νεᾶνις πρὸς κάλυψιν τῶν φωνῶν τοῦ βρέφους, καὶ δσον καὶ ἀν εἶναι νῦξ, νομίζω δλως ἀδύνατον νὰ μὴ ἥρωτα ἡ ἀμέσως παρὰ τὴν σκηνὴν ταύτην ἰσταμένη καὶ οἰονεὶ ἐπιβλέπουσα αὐτὴν Ἡρα, πρὸς τί ἡ πρὸ αὐτῆς θυρυβωδεστάτη καὶ μιστηριώδης σκηνὴ αὕτη, ἦν ἄλλως ἐπαρκῶς φωτίζει τὸ ἄπλετον φῶς τῶν δύο μεγάλων δάδων

τῆς ἐπὶ τοῦ βράχου καθημένης γινναικός. Πρὸς τί ἄλλως δὲ νπὸ τὴν ὁῖνα τῆς "Ἡρας ἐμπαιγμὸς αὐτῆς; Βεβαίως δὲν θὰ προσυκάλει παρὰ τῷ θεατῇ τῆς εἰκόνος σεβασμὸν ὑπὲρ αὐτῆς, οὐδὲ μεγάλην ίδεαν περὶ τῆς διαβοήτου εὑφυΐας τῆς ζηλοτύπου θεᾶς. Διατί δέ, ἂν πράγματι ἐσκοπεῖτο νά εἰκονισθῇ ἡ γέννησις τοῦ Διονύσου, δὲν παρελείπετο ἀπλούστατα ὑπὸ τοῦ ἀγγειογράφου ἡ παρουσία τῆς "Ἡρας; "Ο κ. Robert αἰσθανόμενος τοῦτο προτάσσει τὴν δικαιολογίαν ὅτι «ἡ παρουσία τῆς "Ἡρας ἦτο ἀν μὴ ἀπαραίτητος τούλαχιστον ἐπιμυητή, πρὸς χαρακτηρισμὸν τῆς ὅλης σκηνῆς»· ἀλλ' ἐγὼ δὲν θεωρῶ ἐπαρκῆ τὴν γνώμην ταύτην ἐφ' ὃσον δέν μοι παρουσιάσῃ τις, ἔξ οίασδήποτε ἐποχῆς, ὅμοιον παραδειγμα τοιούτου ἐμπαιγμοῦ παρόντος προσώπου, θεοῦ ἢ ἔστω καὶ μνητοῦ. Παραλείπων δὲ τὸ ἀπίθανον τῆς ἐπὶ ἀγγείου καθαρῶς ἀιτικῆς τέχνης (ἀθηναϊκῆς μάλιστα ὡς δικαίως θέλει αὐτὸς δὲ κ. Robert) παραστάσεως μύθου βοιωτικοῦ, ἀναμεμιγμένου μάλιστα μετὰ καθαρῶς ἀττικῶν στοιχείων, ἦτοι τῶν καὶ ἄλλως ὅλως ἀμαρτυρήτων ὡς τροφῶν τοῦ Διονύσου ἀττικῶν Υάδων, παραλείπων ἐπίσης τὰ εἰς βάρος τοῦ καλλιτέχνου καταλογισθέντα ἀτοπα τῆς παραστάσεως, ὡς αὐτὴν ἥρμηνευσεν δὲ κ. R., ἔρχομαι εἰς ἔτερον, καιρώτατον καὶ θεμελιώδες ἐλάττωμα, οὐχὶ μόνον τῆς ἕρμηνείας τοῦ κ. R., ἀλλὰ καὶ πασῶν τῶν προτάθεισῶν ὑπὸ τῶν πρὸηγηθέντων σοφῶν ἐρμηνευτῶν τοῦ ἀγγείου τούτου.

Πᾶσαι δηλαδὴ αἱ προταθεῖσαι ἐρμηνεῖαι, ἦτοι γέννησις Ἰάκχου, γέννησις Ἐριχθονίου, ἢ γέννησις Διονύσου, στηρίζονται ἐπὶ τῆς προϋποθέσεως ὅτι ἡ ἐν τῷ σπηλαίῳ γυνὴ ἀνέχει βρέφος κεκρυμμένον ὀλοσχερῶς ἐν δέρματι. Ἄλλα τίς, ἔρωτῷ δύναται καὶ νὰ βεβαιώσῃ ὅτι πράγματι βρέφος ὑπάρχει ἐν τῷ δέρματι τοῦτο; Ἐχομεν πλείστας παραστάσεις ἐπὶ ἀρχαίων μνημείων τῆς γεννήσεως τῶν Διονύσου, Ἐριχθονίου, Πλούτου κλπ., ἀλλ' ἐν αὐταῖς οὐδέποτε τὸ βρέφος παρίσταται οὕτως ὀλοσχερῶς κεκρυμμένον, τοῦθ' ὅπερ εἶναι καὶ παρὰ φύσιν ὡς ἀσφυκτικόν, ἀλλὰ πάντοτε σαφέστατα καὶ φανερώτατα εἰκονίζεται ὡς παιδίον. γυμνὸν καὶ ἀκάλυπτον¹. Πρὸς τούτοις περὶ τῆς ἀγγειογραφίας διμιλῶν δὲ ἀκοιβέστατα περιγράψας αὐτὴν Stephani, λέγει ὅτι ἡ ἐν

1. "Ιδε πλὴν ἄλλων τὰς παρὰ Robert ἔ. ἀ. δημοσιεύομένας παραστάσεις.

τῷ σπηλαίῳ γυνὴ φέρει « une peau dans laquelle se trouve enveloppé quelque objet lourd. Il faut (?) donc reconnaître un enfant, quoique à la surface du vase où devait se trouver la tête quelques fragments aient éclaté et empêchent par-là de reconnaître la figure même. Πράγματι δὲ ὁ στρογγύλος κύκλος δὲ ἐπικείμενος ὡς κεφαλὴ παιδίου τῷ δέματι, ὅπερ φέρει ἡ ἐν τῷ σπηλαίῳ γυνὴ, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ φθορὰ τοῦ ἀγγείου, ὡς ἄλλως ἀποδεικνύουσι καὶ τὰ λείφανα τῶν ἐπὶ τοῦ μικροῦ κύκλου τούτου τεθειμένων ἀνθέων, ἀτινα, ὡς πάντα τὰ λοιπὰ ἐν τῷ αὐτῷ σπηλαίῳ ἀνθη ἀποδεικνύουσιν, ἐτίθεντο εἰς τὰ κενὰ τὰ παρὰ τὰς μορφὰς καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῶν μορφῶν. Διὰ τοῦτο καὶ δὲ Strube καλεῖ τὸ ἀντικείμενον ὅπερ φέρει ἡ γυνὴ ein nicht mehr deutlich erkennbares Gegenstand : Τέλος δὲ Robert (σελ 183) λέγει ὅτι εἶναι « ἀπολύτως βέβαιον ὅτι τὸ δέρμα (ἐν ᾧ εἶναι κεκρυμμένον τὸ μυστηριῶδες ἀντικείμενον) εἴναι δέρμα ἔλαφου», ἀλλὰ τοῦτο ὅσον ὁρθὸν καὶ ἀν εἶναι δὲν ἀποδεικνύει, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, ὅτι ἡ γυνὴ « παραδίδει τῷ Ἐρμῇ παιδίον ἐν δέρματι ἔλαφου τετυλιγμένον », διότι δέρμα ἔλαφου πλεῖστα ὅσα ἄλλα ἀντικείμενα δύναται νὰ κρύπτῃ.

Τί λοιπόν, ἐρωτῶ, θὰ ἐγίνετο αὐτὴ ἡ βάσις καὶ ποῦ θὰ ἐστηρίζοντο πᾶσαι αἱ λεπτομέρειαι πασῶν τῶν ἥδη προταθεισῶν ἐρμηνειῶν, ἀν αἰφνῆς ἀντὶ παιδίου περιεῖχε τὸ δέρμα ἄλλο τι ἀντικείμενον; Ἐπὶ τῇ βάσει π. χ. τῆς ἀρχαίας μαρτυρίας νεερόζειν, [τὸ] ἡ νεερός δέρμα φορεῖν ἢ διασπᾶν νεερόν ταῦτα μίμησιν τοῦ περὶ Διονύσου πάθους¹ ἥδυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ νεβρὸς εἶναι σύμβολον οὐχὶ τῆς γεννήσεως ἀλλὰ τοῦ θανάτου (πάθους) τοῦ Διονύσου καὶ νὰ ζητήσωμεν ἐν τῷ μυστηριώδει δέρματι τὰ λείφανα μᾶλλον αὐτοῦ ἢ αὐτὸν τὸν Διόνυσον. Κατωτέρω δὲ θὰ ἴδωμεν ὅτι ἡ νεβρὸς εἶναι σύμβολον τῆς τελείας μυήσεως (ἀποθεώσεως) ἐν τοῖς Ἐλευσινιακοῖς μυστηρίοις, τοῦθ' ὅπερ θὰ ἐπέτρεπεν ἡμῖν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ μυστηριῶδες δέρμα σχετίζεται πρὸς τοὺς μύθους τοῦ Ἐλευσινιακοῦ κύκλου μᾶλλον ἢ πρὸς τὴν γέννησιν τοῦ Θηβαίου Διονύσου.

Οπωσδήποτε δὲ καὶ ἀν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα φρονῶ ὅτι οἱ παραδε-

1. Φωτίος ἐν λ.

χόμενοι ὡς βέβαιον ὅτι ἐν τῷ δέρματι τῆς εἰκόνος ἡμῶν εὑρίηται τετυλιγμένον βρέφος καὶ δὴ ὁ Διόνυσος, τρέχουσι τὸν κίνδυνον νὰ πάθωσι ὅτι καὶ ὁ Κρόνος, δὲ λίθον ἀντὶ παιδὸς καταπιών, ἢ ὅτι ἔπαιμεν ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος τῆς νεοελληνικῆς παροιμίας ὅστις ἥγόρασε χοῖρον ἐν σάκκῳ ἐρμητικῶς κεκλεισμένῳ.

Ταῦτα πάντα ἐπιτρέπουσι, νομίζω, νὰ θεωρήσωμεν ἐντελῶς ἄλυτον εἰσέτι τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς ζήτημα, ἐπομένως καὶ τὸ νὰ ζητήσωμεν νὰ ἀνεύρωμεν ἑτέραν τινὰ λύσιν μᾶλλον σύμφωνον καὶ εὐαρμοστοῦσαν πρός τε τοὺς γενικοὺς χαρακτῆρας καὶ τὰς λεπτομερείας τῆς παραστάσεως αὐτοῦ.

‘Οποῖα δ’ εἶναι τὰ τελευταῖα ταῦτα ἀνεξαρτήτως πάσης ἐρμηνείας καὶ πάσης προκαταλήψεως;

Φύσεις τῆς παραστάσεως.

‘Ως πρὸς τὸ πρῶτον παρατηροῦμεν ὅτι, ὡς πάντες ἥδη ὀρθῶς ἀνεγνώρισαν, τὸ ἀγγεῖον τῆς Πετρουπόλεως εἶναι προϊὸν καθαρῶς ἀττικὸν καὶ δὴ Ἀθηναϊκὸν, «sicher in Athen gefertigt» ὡς ὁρθῶς λέγει ὁ κ. Robert. Ἀφοῦ δὲ ἐπὶ τῆς ἑτέρας τῶν παρειῶν αὐτοῦ εἰδομενοί εἰκονιζόμενον μῦθον καθαρῶς καὶ κατ’ ἔξοχὴν Ἀττικόν, ἐπιβάλλεται, φρονῶ, ἡ προϋπόθεσις ὅτι καὶ ἡ ἐπὶ τῆς ἀπασχολούσης νῦν ἡμᾶς ἑτέρας παρειᾶς τοῦ αὐτοῦ ἀγγείου εἰκὼν θὰ παριστῇ οὐχὶ Θηβαϊκὸν ἢ Ἀττικοβοιωτικὸν καὶ καθαρῶς Ἐλευσινιακὸν μῦθον, ἀλλὰ καθαρῶς Ἀθηναϊκὸν τοιοῦτον καὶ δὴ σχετιζόμενον πρὸς τὸν τῆς ἑτέρας παρειᾶς τοῦ ἀγγείου, ἀφοῦ μάλιστα ἐν τούλαχιστον τῶν προσώπων τῆς εἰκόνος, ἡ τὸν πόλον φέρουσα γυνὴ εἶναι, δπως καὶ ἀν καλέσωμεν αὐτήν, ὀφθαλμοφανῶς ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον, πανόμοιον ἐπὶ ἀμφοτέρων τῶν ὄψεων τοῦ ἀγγείου.

‘Ως πρὸς δὲ τὰς λεπτομερείας τῆς παραστάσεως ἵδού τίς ἡ καθήμας εἰκονιζομένη δρᾶσις.

‘Ἐπὶ ὑψηλοῦ βράχου κάθηται πρὸς ἀριστερὰν ἔχουσα ἐστραμμένον τὸ σῶμα γυνή τις (οὐχὶ νεᾶνις) (ἀρ. 6), ἡμίγυμνον ἔχουσα τὸ στῆθος, μυρτοστεφῆ τὴν κεφαλήν, φωτίζουσα δὲ διὰ δύο δάδων καὶ ἐπιβλέπουσα τὴν δληγήν. Παρ’ αὐτῇ εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ

αὐτοῦ βράχου ἄλλα ἐπὶ χαμηλοτέρου πεδίου ἴσταμένη κατὰ μέτωπον νεωτέρα τις γυνή, κόρη προφανῶς (ἀρ. 5), ἐντελῶς ἀπρακτοῦσα καὶ ἀμέτοχος τῶν δρωμένων, μόνον δὲ φιλίως καὶ οἰκείως ἔρειδομένη ἐπὶ τῶν γονάτων τῆς πρεσβυτέρας γυναικός.

Ὑπὸ τὸν βράχον εἰκονίζεται μέγα σπήλαιον, ἔορτασίμως δι' ἀνθέων ἥι μικρῶν φύτων κεκοσμημένον, ἔχον δὲ τὸ στόμιον αὐτοῦ κατὰ μέγια μέρος δρατὸν ὑπὲρ τὴν γῆν. Ἐν τῷ σπηλαίῳ δὲ τούτῳ εἰκονίζεται, εἴτε ἐκ τοῦ βάθους αὐτοῦ ἀνερχομένη, εἴτε μᾶλλον ἐπὶ τοῦ χαμηλοτέρου ἐδάφους τῆς δύπης τοῦ σπηλαίου ἴσταμένη, ἐπομένως οὐχὶ καθ' ὀλοκληρίαν δρατή, γυνή τις (ἀρ. 1). Αὕτη, κισσοστεφῆς οὖσα, κρατεῖ δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν ἐν ἥι πλείονα ἀντικείμενα ὀλοσχερῶς κεκαλυμμένα ἐν δέρματι ἐλάφου, παραδίδει δὲ τὸν μυστηριώδη τοῦτον σάκκον εἰς νεανίαν τινὰ (ἀρ. 2), ἴσταμενον ἐπὶ τοῦ χείλους τοῦ πυθμένος τοῦ σπηλαίου καὶ λαμβάνοντα ἥδη διὰ ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν τὸ ὅγηθὲν δέμα. Τοῦτον δὲ οὐδὲν ἄλλο χαρακτηρίζει ἥ πέτασος διάφορος τὸ σχῆμα τοῦ συνήθους πετάσου τοῦ Ἐρμοῦ, κεκοσμημένος διὰ τροχοῦ τετρακνήμου καὶ κλάδου μίρτου.

Τὸν νεανίαν δὲ τοῦτον καὶ τὸ φορτίον αὐτοῦ προσέρχεται σπεύδουσα καὶ πάνοπλος ἥ πολιοῦχος τῶν Ἀθηνῶν θεὰ ἵνα προστατεύῃ, καὶ ἥδη τὴν δεξιὰν ἐκτείνουσα καλύπτει αὐτὸν διὰ τοῦ δόρατος *prête à le défendre contre toute attaque*, ὡς ὁρθῶς λέγει ὁ Stephani, ὑποδεικνύουσα συγχρόνως διὰ τῆς περιβαλλούσης τὸν νεανίαν δεξιᾶς, τῆς πρὸς τὰ ἐμπρός κυκλικῶς ἥδη φερομένης, ὡς καὶ διὰ τῶν πρὸς τὴν τυμπανοφόρον γυναικαὶ ἐστραμμένων βλεμμάτων αὐτῆς, τὴν ὅδὸν ἥν πρέπει νὰ ἀκολουθήσῃ ὁ νεανίας μετὰ τοῦ φορτίου του. Συγχρόνως ὑπεράνω τῆς Ἀθηνᾶς καθίπταται ἥ θεὰ Νίκη (ἀρ. 7), τὴν χεῖρα καὶ τὸ βλέμμα τείνουσα πρὸς τὸ μυστηριώδες δέμα, ὡς ἂν ἦτο αὐτὴ ἥ μέλλουσα νὰ λάβῃ ὅτι ἥ τοῦ σπηλαίου γυνὴ ἀναβιβάζει τῇ βοηθείᾳ τοῦ νεανίου.

Ἡ δὲ καθημένη τυμπανοφόρος γυνή (ἀρ. 4), ἔχουσα ἐστραμμένον τὸ σῶμα πρὸς δεξιάν, στρέφει τὰ βλέμματα πρὸς τοὺς πρὸς αὐτὴν μέλλοντας νὰ ἔλθωσι μετὰ τοῦ μυστηριώδους φορτίου, τούτους δὲ ἀναμένουσα κρούει τῇ δεξιᾷ τὸ χαρακτηρίζον αὐτὴν τύμπανον, ὅπερ ἀνέχει διὰ τῆς ἀριστερᾶς.

Περαιτέρω, ἐπὶ ἐδάφους ὑψηλοτέρου, θεά τις (ἀρ. 9), καθ' ὅλα σχεδὸν διμοίᾳ πρὸς τὴν Δήμητρα τὴν ἐπὶ τῆς ἑτέρας παρειᾶς τοῦ αὐτοῦ ἀγγείου (ἀρ. 3), ἵσταται ἡσύχως ἀναμένουσα καὶ αὕτη τὰ κύρια τῆς σκηνῆς πρόσωπα, βλέπουσα ὅμως πρὸς τὰς δύο ὑπὲρ τὸ σπῆλαιον καθημένας γυναικας.

Τέλος καὶ τῆς θεᾶς ταύτης ὑψηλότερον ἀλλ' ὀλίγον τι ἔνδον, πρὸς τὰ ἀριστερά, καθήτας ἐπὶ θρόνου ὑπὸ σφιγγῶν κεκοσμημένου θεός τις (ἀριθ. 8) πάνυ σεμνός, μυρτοστεφῆς καὶ σκηπτοῦχος, ἀναπαύων τὴν μὲν δεξιὰν ἐπὶ τῶν γονάτων, τὴν δ' ἀριστερὰν ἐπὶ τοῦ ἐρεισινάτου τοῦ θρόνου αὐτοῦ, συγχρόνως δὲ βλέπων οὐχὶ πρὸς τὴν δρωμένην σκηνὴν ἀλλὰ πρὸς τὴν παρ' αὐτῷ ἴσταμένην θεάν ἥ μᾶλλον πρὸς τὸν πέρα αὐτῆς ὁρίζοντα.

Ἐρμηνεῖα τῆς παραστάσεως.

α) Τὰ ἱερά.

"Ἄς ζητίσωμεν νῦν ἐρμηνείαν δυναμένην νὰ προσαρμοσθῇ ἀπλῶς καὶ ἀπερίττως πρός τε τὴν Ἀττικὴν προέλευσιν τοῦ μνημείου τούτου καὶ πάσας τὰς εἰκονιζομένας λεπτομερείας τῆς δράσεως τῶν ἐπ' αὐτοῦ προσώπων.

Τὸ ζητούμενον εἶναι, καθ' ἡμᾶς, ἡ πασίγνωστος καὶ διασημοτάτη μετακοιμιδὴ ἐξ Ἐλευσῖνος εἰς Ἀθήνας τῶν ἱερῶν τῶν μεγάλων μυστηρίων, ἦτοι ἡ τελετὴ ἐκείνη ἣτις ἀπετέλει τὸ κύριον προσόμιον συμπάσης τῆς ἕιρτῆς τῶν μεγάλων Ἐλευσινιακῶν μυστηρίων, τῶν ἀπὸ τῆς 13 μέχρι τῆς 23 τοῦ Βοηθορυμανος μηνὸς ἀγομένων, ἵδιᾳ δὲ τὴν κυρίαν προπαρασκευὴν τῆς μεγάλης πομπῆς τοῦ Ἰάκχου τῆς ἀγομένης τὴν 19 καὶ 20 τοῦ αὐτοῦ μηνός!.

Τὴν 13 δηλαδή, ἦτοι τὴν πρώτην ἡμέραν τῶν ἔιρτῶν, οἱ Ἀθηναῖοι ἔπειτον εἰς Ἐλευσῖνα τὸν ἐφήβους « μειὰ τοῦ εἰθισμένου σχήματος τῆς ἀμαίνης πομπῆς, ἵνα τῇ τειράδι ἐπὶ δέκα παραπέμψωσι τὰ ἱερὰ μέχρι τοῦ Ἐλευσινίου τοῦ ὑπὸ τῇ πόλει, ὡς ἂν κόσμος καὶ φρουρὰ μείζων περὶ τὰ ἱερὰ ὑπάρχοι ». ἔδει δὲ « παραπέμπειν τοὺς

1. Mommsen ἔ. ἀ. σελ. 244. — Foucart, G. M. p. 103.

ἔφηβους πάντας ἔχοντας τὴν πανοπλίαν, ἐστεφανωμένους δὲ μυρδίνης στεφάρῳ καὶ βαδίζοντας ἐν τάξει¹. Καὶ ταῦτα μὲν καὶ ἐπιγραφὴν τῶν αὐτοκρατοριῶν χωματῶν χρόνων. Κατ' ἄλλην δὲ ἀρχαιοτέραν οἱ ἔφηβοι δὲν ἐβαδίζον μέχρι τῆς Ἐλευσῖνος, ἀλλ' ἥρχοντο εἰς προϋπάντησιν τῶν ἱερῶν μόνον μέχρι τῆς ἐπὶ τῆς ἱερᾶς ὅδοῦ - θέσεως Ἡπχοῦς, ὁπόλεν συνώδευον αὐτὰ «ἐν δπλοῖς» μέχρι τοῦ Ἐλευσινίου τῶν Ἀθηνῶν².

Τίς ή θρησκευτική (ἥτοι δὲ ἱερὸς λόγος) ή ή πολιτικὴ σημασία τῆς εἰς Ἀθήνας μετακομίσεως τῶν ἱερῶν τῆς Ἐλευσῖνος, εἶναι ἄγνωστον· δύναται δῆμος δὲ μετ' ἐπιστασίας μελετῶν τὰ πρᾶγμα νὰ εἰκάσῃ, μετά μεγίστης πιθανότητος, ὅτι ή μετακόμισις τῶν ἱερῶν εἰς Ἀθήνας, ἵνα πάλιν ἐκεῖθεν ἐν ποιτῷ κομισμῶσιν εἰς Ἐλευσῖνα, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ή σύμβιολον τῆς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, ἐν μυθικοῖς σχεδόν χρόνοις, καταπτίσεως τῆς Ἐλευσῖνος καὶ τῆς οἰκειοποιήσεως τῆς πολιτικῆς διοικήσεως τῆς τελετῆς τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων, μετὰ τὸν περίφρημον ἐκεῖνον καὶ πασίγνωστον μεταξὺ τῶν δύο πόλεων πόλεμον. οὗ συνεπείᾳ ή μέχρις ἐκείνου ἐντελῶς ἀνεξάρτητος τῶν Ἀθηνῶν Ἐλευσίς ἀπετέλεσε μέρος τοῦ κράτους αὐτῶν, τιμήσασα μόνον τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ θεωρῶνται τὰ ἱερὰ αὐτῆς ὡς πάτριον κτῆμα τοῦ Ἐλευσινιακοῦ γένους τῶν Εὐμιολπιδῶν, ἐπομένως δὲ καὶ ὑπὸ αὐτῶν θρησκευτικῶς νὰ διοικῶνται καὶ ὑπηρετῶνται³. Τοῦτο δὲ ἐνδεικνύει καὶ τὸ γεγονός ὅτι, ὅτε τὰ ιερὰ ἔφθανον εἰς Ἀθήνας ἔξι Ἐλευσῖνος ὑπὸ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στρατοῦ προπεμπόμενα, δὲ Ἐλευσίνιος φαίδνιης τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης ἀνίγγελλε τὴν ἔλευσιν αὐτῶν οὐχὶ ταῖς ἱερατικαῖς ἀρχαῖς τοῦ ἐν Ἀθήναις ἱεροῦ τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης (Ἐλευσινίου), ἀλλὰ τῇ ἱερείᾳ τῆς πολιούχου Ἀθηνᾶς⁴. Ἀπὸ δὲ τῆς κατακτήσεως τῆς Ἐλευσῖνος ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων φαίνεται μοι ὅτι δὲ τόπος τῆς πανηγύρεως τῶν

1. CIA. III, 5.

2. CIA. II, 1, σελ. 266, ἀρ. 470: ὑπαπήντησαν δὲ καὶ τοῖς ἱεροῖς ἐν δπλοῖς μέχρι τῆς Ἡπχοῦς καὶ προέπεμψαν αὐτιά. Πέλ. καὶ Mommsen ፩. ἀ. σελ. 212.

3. Παυσαν. 1, 38, 3: Καταλύονται δὲ ἐπὶ τοῖς δειπνοῖς τῶν πόλεμοι, ὡς Ἐλευσινίους ἐς τὰ ἄλλα Ἀθηναίων κατηκόσους δυτας ἴδια τελεῖν τὴν τελετὴν. Τὰ δὲ ἱερὰ τοῖν θεοῖν Εὐμολπος καὶ αἱ θυγατέρες δρῶσιν αἱ Κελεοῦ. — Ηδὲ ἐν Foucart, G. M. σελ. 76 τὰ περὶ τῶν ἐπιμελητῶν τῶν μυστηρίων.

4. CIA. III, 5.

καθαρῶς Ἀθηναϊκῶν μυστηρίων, ἡ Ἀγρα, πρὸς ἥν καὶ οὐχὶ πρὸς τὴν Ἐλευσῖνα θὰ ἔβαινε, πρὸς τῆς κατακτήσεως, ἐκ τοῦ ἐν ἀστεῖ Ἐλευσινίου ἡ πομπὴ τῶν μυστηρίων (ἰδὲ κατωτέρω τὰ περὶ τοῦ ἀναγλύφου τῆς Ἀγρας σελ. 360), ἀπώλεσε πολὺ τῆς σημασίας αὐτῆς, διατηρηθέντων μὲν τῶν μυστηρίων αὐτῆς κατὰ τὰ πάτραια, ἀλλὰ μικρῶν ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ τῆς Ἐλευσῖνος κλημέντων καὶ τροποποιηθέντων οὕτως ὅστε νὰ συνδέωνται θρησκευτικῶς πρὸς τὰ ἐν Ἐλευσῖνι, ἀτινα ἥδη ἀπέβησαν τὰ κύρια μυστήρια αὐτῶν τῶν Ἀθηναίων.

Ἐπίσης ἄγνωστον εἶναι, ποῦ ἔκειτο ἡ Ἡχώ. Ἀλλ' αὐτὸ τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Ἀθηνῶν ἔφηβοι ήρχοντο μέχρι τῆς Ἡχοῦς, ἵνα ὑποδεχθῶσι καὶ προπέμψωσι τὰ ιερὰ μέχρις Ἀθηνῶν, ὑποδεικνύει σαφῶς ὅτι ἡ θέσις αὐτῇ ἔκειτο εἰς τὸ σημεῖον ἔκεινο τῆς ιερᾶς ὁδοῦ ὅπερ εὑρίσκετο ἐντὸς τῆς χώρας τῶν Ἀθηναίων καὶ παρὰ τὰ ἀρχαῖα σύνορα αὐτῶν πρὸς τοὺς Ἐλευσινίους, ἥτοι εἰς τοὺς Ρειτούς¹. Ὁ κ. Σ. Δραγούμης ἀπὸ ἑτῶν ἥδη φρονεῖ, ὡς μοὶ ἀνεκοινωσεν, ὅτι ἡ Ἡχὼ ἔκειτο ἐκεῖ που περίπου παρὰ τὴν θάλασσαν, συμπεριφέρει δὲ τοῦτο ἐκ τῆς ισχυροτάτης ἥχοῦς ἥν ἀποδίδουσιν οἱ παρὰ τὴν ιερὰν δόδον βράχοι τοῦ μέρους τούτου².

1. Παυσαν. 1, 38, 1 : *Oἱ δὲ Ρειτοὶ καλούμενοι ὁρεῦμα μόνον παρέχονται ποταμῷ—οὗτοι τὸ ἀρχαῖον, ὡς ἐγὼ πυνθάνομαι, πρὸς Ἀθηναίους τοὺς ἄλλους ὅροι τῆς γῆς Ἐλευσινίους ἥσαν.*

2. Ὁ κ. Σ. Δραγούμης, ἀπαντῶν εἰς ἐπιστολὴν μου, δι' ἧς παρεκάλεσα αὐτὸν νὰ καθορίσῃ ἀκριβέστερον τὸν χῶρον ἔνθα νομίζει: ὅτι ἔκειτο ἡ Ἡχώ, εἴχε τὴν καλωσύνην νὰ μοὶ πέμψῃ τῇ 20 Νοεμβρίου ἐ. κ. τὴν ἔξης πολυτρόπως ἐνδιαφέρουσαν ἐπιστολὴν·

Φίλε Κύριε Σβόρωνε,

Ἄποκρινόμενος εἰς τὴν φιλικὴν ὑμῶν ἐπιστολὴν, ἐν ᾧ ζητεῖτε νὰ σημειώσω ἀκριβῶς δι' ὀλίγων τὴν θέσιν ἐν ᾧ νομίζω ὅτι ἔκειτο ἡ Ἡχώ ἐπὶ τῆς Ιερᾶς ὁδοῦ, παρακαλῶ νὲ ἔχητε ὑπὲρ ὅφει ὅτι ἀνάκοινούμαι ἀπλὴν εἰκασίαν, εἰς ἥν ἀπὸ ἑτῶν ἐμμένων δὲν ἔσχον εὐ καιρίαν νὰ προσδώσω δι' ἔξετάσεως καὶ μελέτης κύρος.

Ἐπὶ τῆς Ιερᾶς ὁδοῦ τρία σημεῖα ἴδιως εἰλικυσαν τὴν προσοχὴν μου πρὸς ἔξετασιν ἥν δύως αἱ συνήθεις μου ἀσχολίαι δὲν ἐπέτρεψαν νὰ ἔξαχολουνθήσω.

Α'. Ὁ Βόθυνος. Οὔτος μηγμονεύεται ὑπὸ Ἀρποκρατίωνος: τόπος τις ἴδιως οὗτος καλούμενος ἐν τῇ Ἱερᾶ ὁδῷ. Ἰσαῖος ἐν τῷ πρὸς Ἔρμωνα περὶ ἐργάσης μηγμονεύει τὸ τόπον καὶ Καλλισθένης. Κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς Ιερᾶς ὁδοῦ ὅπισθεν τῆς θέσεως ἐν ᾧ κατ χώραν εὑρέθη ὁ ὄρος τῆς εἰσόδου αὐτῆς ὑπάρχει σήμερον ἡ θέσις Βούθυνλας=Βόθυνος

Β'. Διασορέιτης ἐν ᾧ θέσει κατὰ τὴν ἐκ τοῦ ἐλαιῶνος ἔξοδον τῆς Ιερᾶς ὁδοῦ τίθετο ὑπό τινων ὁ βωμός τοῦ Μειλιχίου Διός (Παυσαν. I, 37, 3).

"Αγνωστον πρὸς τούτοις εἶναι τὸ τίς ἔφερεν ἢ συνώδευε τὰ ιερὰ ἐξ Ἐλευσῖνος μέχρι τῆς Ἡχοῦς, ἔνθα ἀνέμενον οἱ ἐκ τῆς πόλεως πρὸς ὑποδοχὴν ἐρχόμενοι Ἀθηναῖοι, ὅτε οὗτοι δὲν προσήρχοντο μέχρι αὐτῆς τῆς Ἐλευσῖνος πρὸς ὑποδοχὴν τῶν ιερῶν. Ἀλλ' εἶναι ἐπίσης πιθανότατον, νοιλῆσθε, ὅτι ὡς οἱ ἀπὸ τῆς Ἡχοῦς μέχρις Ἀθηνῶν συνοδεύοντες τὰ ιερὰ ἦσαν ἀντιπρόσωποι τῶν Ἀθηνῶν, οὕτω καὶ οἱ ἀπὸ Ἐλευσῖνος μέχρι τῆς Ἡχοῦς προπέμποντες αὐτὰ θὰ ἦσαν ἀντιπρόσωποι τῆς Ἐλευσῖνος¹. Γνωρίζομεν τούλαχιστον βασίμως ὅτι κατὰ τὴν διάβασιν τῆς γεφύρας τῶν Ρειτῶν, οἵτινες ἔκειντο ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐλευσινίᾳ χώρᾳ, ἔφερον τὰ ιερὰ ιερεῖαι², αἵτινες, ὡς γνωστόν, πᾶσαι ἀνῆκον εἰς Ἐλευσινιακὰ ιερατικὰ γένη. Καὶ δὲν εἶναι μὲν γνωστὸν ἂν ἡ μαρτυρία αὕτη ἀναφέροται εἰς τὴν ἐξ Ἐλευσῖνος εἰς Ἀθήνας μετακόμισιν καὶ οὐχὶ τὴν ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Ἐλευσίνα, εἶναι δῆμος πιθανότατον καὶ τοῦτο διὰ τὸ χωρίον τῶν Σχολίων τοῦ Θεοκρίτου (4, 55), καθ' ὃ «κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς τελετῆς τὰς νομίμους βίθιλους καὶ ιεράς (πιρθένοι γυναικες) ὑπὲρ τῶν κορυφῶν αὐτῶν ἀνετίθεσαν καὶ ἀπίρχοντο εἰς Ἐλευσίνα»³. Ἐκ τῆς μαρτυρίας ταύτης ἔξαγεται ὅτι κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐξ Ἀθηνῶν πομπῆς εἰς Ἐλευσίνα οὐχὶ Ἐλευσίναι ιερεῖαι ἀλλὰ παρθένοι γυναικες, προφανῶς Ἀθηναῖαι, ὡς αἱ τῆς

Γ'. Ἡχὼ ισχυρὰ ἀκουομένη ἀκριβῶς ὑπεράγω τῆς πρὸς βορρᾶν καμπῆς τῆς ὁδοῦ (παρὰ τὴν θάλασσαν) καὶ ἀπέναντι τοῦ ἐν τῷ Γερμανικῷ γέρτη (Bl. IV, Pyrgos) σημειουμένου ἐρειπίου οἰκίας «Hausreste», τανῦν εἰς οἰκίαν μετεσκευασμένου. Ἡ πολὺ πρὸ τῆς ἀνοικοδομήσεως τῆς νέας οἰκίας τυγχαία ὥπ' ἐμοῦ ἀνακάλυψις τῆς ἐνταῦθα ὑπάρχεισες ἥχοντος τοιαύτης ἀνήγαγε τὸν νοῦν μου εἰς τὴν CIA. II, 470 μνημονευομένην Ἡχὼ καὶ ἔθηκα τὸ ἐρώτημα μῆπως ἐνταῦθα παρὰ τὴν θάλασσαν καὶ οὐχὶ ὅπου συνήθως τίθεται (Lenormant, Description de la voie Sacrée, a 80 κ. ἐξ.) ἔκειτο ἡ Ἡχὼ ἡ μνημονευομένη κατὰ τὴν ἡμέραν ἀλαθεύσιοι (Lenormant, αὔτθυτο, σελ. 282-3) ἡ κατὰ τὴν τῆς ἐπανόδου τῶν μυστῶν (Dic des Antiq. Grecques et Rom. ἐν λ. Eleusinia σ. 563 καὶ 573) ἡ καὶ κατ' ἄλλην ἡμέραν.

Ταῦτα καὶ μόνα δύναμαι νὰ εἴπω παρέχων ἀπλῶς ἐνδόσιμον πρὸς περαιτέρω ἔξετασιν.

Μετὰ φιλίας καὶ τιμῆς

Τυμέτερος
Σ. Δραγούμης

1. Πέλ. Mommsen ἔ. ὁ. σελ. 212.

2. Ath. Mitth. XIX, 163 : Τὸν Ρειτὸν τὸν παρὰ τοῦ ἀστεως γεφυρῶσαι — ὡς ἄν τὰ ιερὰ φέρωσιν ἀσφαλέστατα αἱ ιερεῖαι.

3. Πέλ. Mommsen ἔ. ὁ. σελ. 211 σημ. 3.

πομπῆς τῶν Παναθηναίων, ἔφερον τὰ ἵερά εἰς τὴν Ἐλευσῖνα. Ἀρα αἱ Ἐλευσίναι ἴέρειαι ἔφερον αὐτὰ μόνον κατὰ τὴν ἔξι Ἐλευσῖνος εἰς Ἀθήνας πομπήν.

Τέλος ἐντελῶς ἄγνωστον εἶναι τὸ τί ἦσαν αὐτὰ ταῦτα τὰ ἱερά¹. Πᾶσαι αἱ ἀρχαῖαι πηγαὶ χαρακτηρίζουσιν αὐτὰ σαφῶς ὡς τὰ ἄγια τῶν ἀγίων τῆς Ἐλευσῖνος, οὐδεμίᾳ δῆμος ἔξι αὐτῶν παρέχει ἡμῖν οὐδὲ τὸν ἐλάχιστον ὑπαινιγμὸν περὶ τοῦ εἰς τί ταῦτα συνίσταντο, τηροῦσαι πᾶσαι βαθεῖαν θρησκευτικὴν σιωπὴν περὶ τῶν μυστηριωδῶν τούτων ἀντικειμένων. Οἱ τι δὲ περὶ αὐτῶν γνωρίζομεν εἶναι φύσεως ἐντελῶς ἔξωτεροικῆς. Γνωρίζομεν δηλαδὴ ὅτι ἀπεκρύπτοντο ἐπιμελέστατα καὶ ἐπὶ ποινῇ θανάτου ἀπὸ τῶν δρφθαλμῶν πάντων, μόνον δὲ ἀπάξ καὶ ἐπὶ βραχὺ ἐπεδεικνύοντο εἰς τοὺς μύστας καὶ δὴ κατὰ τὸ τελευταῖον σημεῖον τῆς μυήσεως, ὅτε ὁ ἱεροφάντης ἐν λαμπρῷ στολῇ ἔξερχόμενος τῆς θύρας τοῦ ἐν Ἐλευσῖνι ἱεροῦ καὶ εἰς πάντας ἀνεξαιρέτως ἀδύτου καὶ ἀπροσπελάστου ἀνατάρροου τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος, ἐπεδείκνυε ταῦτα τοῖς μύσταις νύκτωρ ἐν μέσῳ ἀπλέτου φωτός. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἱεροφάντης ἔφερεν αὐτὰ βαίνων πρὸς τὴν θύραν τοῦ ἱεροῦ, ὡς καὶ αἱ ἴέρειαι ἔφερον αὐτὰ κατὰ τὴν διάβασιν τῶν Ρειτῶν, εἶναι προφανές ὅτι δὲν ἦσαν βαρέα τινὰ ἀντικείμενα, ἀγάλματα π. χ. ἱερά, ὡς τινες ὑπέθεσαν, ἀλλ’ ἔλαφρά τινα σχετικῶς ἀντικείμενα.

Ἐννοεῖται ὅτι οἱ νεώτεροι σοφοὶ ἔγραψαν ἀπείρους καὶ ποικιλωτάτας περὶ τῆς φύσεως τῶν ἱερῶν τούτων εἰκασίας, ἀλλὰ μέχρι τοῦδε οὐδεμίᾳ τούτων ἐγένετο πως ἀποδεκτή, οὐδὲ ὡς πιθανὴ τούλαχιστον. Οἱ τελευταῖοι περὶ αὐτῶν γράψας κ. Foucart συμπεριάντει ὅτι « le problème est loin d'être résolu », ἐπιλέγων δρούτατα ὅτι « Que les objets sacrés fussent les effigies des dieux ou seulement quelques-uns de leurs attributs, il est évident qu'ils différaient des représentations connues de la foule; autrement, il n'y aurait pas eu de raison pour les cacher si soigneusement et pour en réservier la vue aux initiés, comme une des plus grandes révélations des mystères »².

1. Mommsen Ι. ἀ. σελ. 313. — Foucart, Les G. M. d'Él. σελ. 101 κ. εξ.

2. Foucart, Les grands mystères d'Éleusis p. 102 etc. καὶ Recherches sur l'origine et la nature des mystères d'Éleusis p. 51.

· Ήμεις δὲ μετὰ μαρὰν καὶ ἐπισταμένην μελέτην, ἦν δὲν ἐπαρκεῖ βεβαίως ὁ ἐνταῦθα χῶρος ἵνα ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς ἐκθέσωμεν, κατελήξαμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ ἱερὰ ταῦτα οὐδὲν ἄλλο ἥσαν ἦν ὅτι τὰ ἄγια τῶν ἀγίων καὶ ἐν γένει τὰ ἱερὰ καὶ ἐν τοῖς ἱεροῖς ναοῖς τῆς διαδεχθείσης τὴν ἔθνικὴν Ἑλληνικὴν λατρείαν Ἑλληνικῆς χριστιανικῆς τοιαύτης, ἐπιμελῶς κρυπτόμενα ἢ διαφυλασσόμενα, ἢτοι τὰ ἱερὰ νεκρικὰ λείφανα τῶν χριστιανῶν ἀγίων καὶ τὰ συμβολίζοντα τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ ἴδρυτοῦ τῆς πίστεως ἡμῶν καὶ ὑπὲρ ἡμῶν θανόντος Χριστοῦ, τὰ ἀποτελοῦντα τὴν βάσιν τοῦ μεγίστου τῶν μυστηρίων τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, μετὰ τοῦ αὐτοῦ δὲ «φόβου θεοῦ καὶ πίστεως» μεθ' οὗ καὶ ἐν Ἐλευσῖνι «φόβου καὶ σιωπῆς», ἐν ἀπλέτῳ φωτὶ ὑπὸ τῶν ἱεροφαντῶν τῆς χριστιανικῆς λατρείας ἐπιδεικνύμενα καὶ μεταδιδόμενα εἰς τὸν τελείους καὶ καταλλήλως—ώς ἐν Ἐλευσῖνι—προπαρασκευασθέντας καὶ ἀπὸ παντὸς ψυχικοῦ ὁύπου καθαρισθέντας μύστας τῆς χριστιανικῆς λατρείας, ἢ ὡς τὰ ἄγια λείφανα (διστᾶ) τῶν ἀγίων τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν, τὰ μετὰ τοῦ αὐτοῦ, ὡς ἐν Ἐλευσῖνι, μυστικισμοῦ ἐν ταῖς κρύπταις καὶ τάφοις τῶν χριστιανῶν ναῶν φυλασσόμενα καὶ μετὰ μεγάλης πομπῆς ἐπιδεικνύμενα εἰς τὸν πιστούς.

· Ἀλλθῶς ἀν ἀπελευθερώσωμεν τὸ πνεῦμα ἡμῶν τῶν μυρίων ὑπόθεσεων καὶ συλλογισμῶν καὶ τῶν πρὸς αὐτὰς τὰς ὁρτὰς μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων δυσπιστιῶν τῶν νεωτέρων σοφῶν ἐρευνητῶν τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων, περὶ τῶν συγγραφῶν τῶν ὁποίων, ὡς ὁρθῶς παρατηρεῖ ὁ τελευταῖος περὶ αὐτῶν γράφας κ. Foucart¹, δύναται νὰ ὁρθῇ ἀν οὐχὶ ὅτι ἐσκότισαν τὸ ζήτημα, ἀλλὰ «à coup sûr, ils ne l'ont pas éclairci», σκεφθῶμεν δ' ἀπλῶς, ἀπερίττως καὶ συμφώνως πρὸς ὅσα αἱ ἀρχαῖαι πηγαὶ παρέδωκαν ἡμῖν περὶ τῶν μεγάλων Ἐλευσινιακῶν μυστηρίων, θὰ ἴδωμεν ὅτι τὰ μυστήρια ταῦτα ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν καὶ ἀρχικῶς οὐδὲν ἄλλο ἥσαν ἢ αὐτὴ ἡ λατρεία τῆς τοὺς νεκροὺς περικαλυπτούσης χθονίας γῆς μητρὸς (=Δήμητρος) καὶ δή, ὡς ὁρτῶς λέγει ὁ ἀποκαλύπτων τὰ μυστήρια τῶν ἔθνων Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς², «ἐπινύμενοι τιμαὶ καὶ ταφαὶ», «δρᾶμα μυστικόν», εἰκονίζον τὴν ὑπὸ τοῦ Πλούτωνος (ἥτοι τοῦ θανάτου) ἀρπαγὴν τῆς Κόρης

1. Recherches sur l'origine et la nature des mystères d'Éleusis σελ. 1.

2. Ηροτρεπτικός II, 12 - 19.

(ἥτοι τὸν θάνατον αὐτῆς), τὸ ἐπὶ τούτῳ ἄχος καὶ πένθος τῆς μητρὸς αὐτῆς ('Αχαίας Δήμητρος), καὶ τέλος τὴν ἐπὶ τῇ ἐπανόδῳ (ἥτοι ἀναστάσει) τῆς Κόρης χαρὰν καὶ εὐτυχίαν τῆς μητρὸς γῆς καὶ πάντων τῶν μεμυημένων ἥτοι τῶν πιστῶν.

Τοῦ θανάτου ἄρα καὶ τῆς ἀναστάσεως τῆς Κόρης σύμβολα θὰ ἥσαν καὶ τὰ ἄγια τῶν ἀγίων τῆς Ἐλευσῖνος, τὰ ἱερά. Ἡδύνατό τις λοιπὸν νὰ ὑποθέσῃ ὅτι τὰ μυστηριώδη ἱερὰ τῆς Ἐλευσῖνος ἥσαν αὐτὰ τὰ λείφανα τῆς θρηνούμενῆς Κόρης καὶ πρὸς τοῦτο ἐπίκουρον θὰ εἴχε τὸ ὅτι εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος ἐδιεκνύοντο οἱ τάφοι πολλῶν καὶ δὴ ἐκ τῶν μεγίστων θεῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ πανθέου¹. Ἀλλ' ἐπειδὴ τάφος τῆς Κόρης οὔτε ἐν Ἐλευσῖνι οὔτε ἀλλαχοῦ ἀναφέρεται, προτιμοτέρα φαινεταί μοι ἡ ὑπόθεσις ὅτι τὰ ἱερὰ ἥσαν σύμβολα τῶν λειψάνων αὐτῆς μᾶλλον ἢ αὐτὰ ταῦτα τὰ λείφανα.

Γνωστοῦ δ' ὄντος ὅτι ἡ Δήμητρη εἰκονίζει τὴν Γῆν μητέρα, ἡ δὲ Κόρη αὐτῆς πᾶσαν βλάστησιν τῆς γῆς, φυτικὴν ἢ ζωϊκήν, ἔπειται ὅτι ὡς λείφανα τῆς ἀρπαγείσης Κόρης, ἥτοι τῆς θανούσης βλαστήσεως, δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν τὰ λείφανα τῆς ἐτησίας γητῆς παραγωγῆς, φυτικῆς ἢ ζωϊκῆς, ἥτοι τὰ σπέρματα, οἱ καρποὶ κλπ. προϊόντα τῆς ἐτησίας βλαστήσεως καὶ παραγωγῆς.

Πρὸς τὸ συμπέρασμα τοῦτο συμφωνεῖ ἡ μαρτυρία ἔκείνη² τῶν ἀρχαίων καθ' ἣν οἱ κέρονοι, οὖς, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, ἔκόμιζον ὡς θήκας τῶν ἱερῶν ἐπὶ κεφαλῆς κατὰ τὰς πομπὰς τῶν μυστηρίων, περιεῖχον μήκωνας, πυρούς, πισούς, λαθύρους, ὥχρους, φακάς, κυάμους, ζειάς, βρόμον, ἔλαιον, οἶνον, παλάθιον, εἰς ἢ ἔτέρα τῶν μαρτυριῶν προσθέτει καὶ τὰ προϊόντα τῆς ζωϊκῆς βλαστήσεως τῆς γῆς, ἥτοι μέλι, γάλα, καὶ δῖον ἔξιον ἄπλυτον.

Φρονῶ λοιπὸν ὅτι πάντα ταῦτα, ἢ ἀρχικῶς τούλαχιστον μόνον τὰ ἵερα παντοειδῆ σπέρματα τῶν κυριωτέρων καὶ χρησιμωτέρων τῷ ἀνθρώπῳ ἐτησίων φυτῶν τῆς κουροτρόφου γῆς, θὰ ἥσαν τὰ περί-

1. Ἱδὲ π. γ. τοὺς τάφους τοῦ Διός, τοῦ Διονύσου, τῆς Ἀφροδίτης, τοῦ Σιληνοῦ, τῆς Ἀριάδνης κτλ. ἐν Preller-Robert, Griech. Mythol. σελ. 133, 135, 364, 683, 686, 687, 733 κλπ. Πέλ. καὶ τὰ περὶ τῶν τάφων τοῦ Ἀσκληπιοῦ γραφέντα ἐν τῷ παρόντι περιοδικῷ, τόμ. Δ', σελ. 24 κ. ἑξ.

2. Ἄμμωνος καὶ Πολέμων παρ' Ἀθηναίω XI, 476 ε καὶ 478 ε.

φημα ἵερᾳ τῆς Ἐλευσῖνος καὶ τῶν δύο κατ' ἔξοχὴν γεωργικῶν θεῶν Δήμητρος καὶ Κόρης. Θὰ ὡδωμεν δὲ πράγματι περαιτέρῳ ὅτι καὶ τὰ μυστικὰ κάνιντα, τὰ λίκνα καλούμενα, ὃν ἐγίνετο χρῆσις πρὸς ἔνθεσιν μυστικῶν ἵερῶν, παρίστανται πλήρῃ τοιούτων καρπῶν, πρὸς δὲ ὅτι ἀντὶ τῶν ἵερῶν παρίσταται ἡ Ἐλευσινία γῇ γεννῶσα τὸν *Πλοῦτον*, πλοῦτος δὲ τῆς γῆς εἶναι, ὡς γνωστόν, οἵ ἑτήσιοι καρποὶ αὐτῆς θέλομεν ἐπίσης παρατηρήσει ὅτι οἱ πεπωματισμένοι Ἐλευσινιακοὶ κέρχνοι τῶν Ἐλευσινιακῶν καὶ Ἀθηναϊκῶν νομισμάτων καὶ συμβόλων κοσμοῦνται πλειστάκις ὑπὸ στάχεων ἥτοι τῶν κατ' ἔξοχὴν συμβόλων τῶν ἔηρῶν καρπῶν τῆς γῆς, τοῦθ' ὅπερ συμπίπτει πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην μαρτυρίαν¹: « Ἄθηναῖοι μνοῦντες Ἐλευσίνια καὶ ἐπιδεικνύντες τοῖς ἐποπτεύοντι τὸ μέγα καὶ θαυμαστὸν καὶ τελειότατον ἐποπτικὸν ἐκεῖ μυστήριον, ἐν σιωπῇ τεθερισμένον στάχυν ».

“Οτι δὲ ταῦτα ἥσαν σύμβολα τῆς νεκρᾶς Κόρης, ὑποδεικνύει φρονῶ καὶ ἡ ἔνθεσις αὐτῶν ἐν κέρχνοις καὶ λίκνοις σχήματος ἀπαραλλάκτου πρὸς ἀγγεῖα καὶ λικνομόρφους λάρονακας χρησιμευούσας πρὸς ἐναπόθεσιν ἐν τάφοις τῆς τέφρας ἢ τῶν ὅστῶν τῶν νεκρῶν διαφόρων τόπων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

β) *Tὸ Πλουτώνειον.*

Πρὸς ἐρμηνείαν τῆς ἀπασχολούσσης ἡμᾶς ἀγγειογραφίας ἐνδιαφέρει μεγάλως νὰ γνωρίζωμεν ἐπίσης, ποῦ τοῦ ἱεροῦ περιβόλου τῆς Ἐλευσῖνος ἐφυλάσσοντο, ἐκρύπτοντο, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, συμφώνως πρὸς τὴν σημασίαν αὐτῶν, ἐμάπτοντο τὰ ἵερα ὅτε δὲν ἐγίνετο χρῆσις αὐτῶν. Ο κ. Foucart² λέγει ὅτι « En temps ordinaire les ἵερα étaient soigneusement dérobés aux regards et enfermés dans une chapelle de la salle des initiations qui s'appelait μέγαρον ou ἀνάκτορον » — « ils étaient enfermés dans un sanctuaire μέγαρον, ἀνάκτορον, où le hiérophante seul avait le droit de pénétrer (Aeliani fragm. 12 ed. Dindorf.) — « d'Athènes ils rentraient (les ἵερα) le 20 Boedromion dans leurs μέγα-

1. Φιλοσοφούμενα V, 1.

2. Les grands mystères σελ. 101 καὶ Recherches σελ 51.

ρον (CIA. III. 5) » — « Pendant l'une des nuits de l'initiation, les portes du μέγαρον s'ouvrivent enfin, et le hiérophante, en grand costume, montrait aux mystes *assemblés dans le τελεστήριον* les ιερὰ éclairés par une lumière éclatante ('Εφημ. Ἀρχ. 1883 p. 79 *Ω μύσται, τότε μ' εἰδεῖς ἀνακτόρου ἐκ προφανέντα, νυξὶν ἐν ἀργεντῖς* »). 'Αλλ' ὁ ἀνατρέχων εἰς τὰς πηγὰς εἰς ἃς παραπέμπει ὁ σοφὸς Γάλλος δὲν ἔξαγει, νομίζω, ταῦτα, τούλαχιστον ὡς ἀντιλαμβάνεται αὐτὰ ὁ κ. Foucart. Τὸ μόνον βέβαιον εἶναι ὅτι κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἐπιδείξεως τῶν ιερῶν ὁ φαίνων αὐτὰ τοῖς μύσταις ιεροφάντης ἔξηρχετο τῆς πύλης τοῦ ἀνακτόρου. Τοῦτο ὅμως δὲν ἀποδεικνύει ὅτι καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἀνακτόρῳ ἐκρύπτοντο τὰ ιερὰ καθ' ὅλον τὸ μακρὸν διάστημα τῆς ἀχρηστίας αὐτῶν, διότι δυνάμεθα κάλλιστα νὰ ὑποθέσωμεν, στηριζόμενοι ἐπ' αὐτοῦ τοῦ εἰς ἄκρον ἀποκρύφου τῆς φύσεως τῶν ιερῶν καὶ τῶν μεγάλων φροντίδων μεθ' ὧν διεφυλάσσοντο καὶ ἀπεκρύπτοντο, ὅτι ἀλλοῦ που καὶ δὴ ἐν χώρῳ τοῖς πᾶσιν ἀγνώστῳ κατετίθεντο. Οἱ χῶροι οὗτοι καλεῖται ὁγηῶς ὑπὸ τῶν πηγῶν μέγαρον, ὁ δὲ νεκρικὸς χαρακτήρ τῶν ιερῶν καὶ ἡ σημασία αὐτῶν ὡς συμβόλων τῶν λειψάνων τῆς ὑπὸ τοῦ Πλούτωνος ἀρπαγείσης Κόρης ἐνδεικνύει, νομίζω, ἐν τῶν προτέρων ὡς πιθανωτάτην τὴν ὑπόθεσιν ἡμῶν ὅτι θὰ ἐκρύπτοντο ἐν τῷ Πλούτωνείῳ σπηλαίῳ τοῦ ιεροῦ τῆς Ἐλευσῖνος περιβόλου, ἥτοι ἐν τῷ ὑπογείῳ μεγάρῳ τοῦ ἀπαγαγόντος τὴν Κόρην θεοῦ τοῦ θανάτου. (Πβλ. Φώτιον ἐν λ. « μάγαρον εἰς δὲ τὰ μυστικὰ ιερὰ τίθεται », Ἡσύχιον ἐν λ. « μέγαρα, κατώγειαι οἰκήσεις καὶ βάραθρα » καὶ Πορφ. "Αντρ. νυμφ. 8 « ιερὰ τοῖς ὑποχθονίοις θεοῖς ».

Πράγματι δὲ τοῦτο ἔξαγεται σαφῶς, ὡς νομίζω, ἐκ σπουδαιοτάτης Ἐλευσινιακῆς ἐπιγραφῆς¹, ἀναγραφείσης κατὰ πρότασιν αὐτοῦ τοῦ ιεροφάντου πρὸς τιμὴν ἀνδρός τινος, ἐν γένει μὲν « ἐπειδὴ σπουδαιός ἐστι περὶ τὰ ιερὰ καὶ τὸ γένος τῶν Εὑμολπιδῶν », ἵδιᾳ δὲ ἐπειδὴ « καλῶς καὶ φιλοτίμως καὶ εὐσεβῶς τῶν ιερῶν ἐπιμελούμενος τὸ τοῦ Πλούτωνος ιερὸν καλῶς ἐκόσμησεν ». Πρόκειται δηλαδὴ περὶ τοῦ ὑπὸ τὰς διατάγας τοῦ ιεροφάντου φύλακος, φαιδυντοῦ ἢ ἐπιμελητοῦ τῶν ιε-

1 Φίλιος ἐν Ἀρχ. Ἐφημ. 1890 σελ. 83=CIA. IV, 2, 149. Πρβλ. Foucart, ἐν Revue des Études Grecques 1893.

ρῶν, δστις ἐπιμελούμενος τῶν ἰερῶν, ἥτοι ἐν τῷ περιπτώσει ταύτῃ, ὡς ἄριστα κατέδειξεν ὁ κ. Foucart, οὐχὶ τῶν ἰερῶν ναῶν ἀλλὰ τῶν ἰερῶν συμβόλων τῆς Ἐλευσῖνος, ἐκόσμησε τὸ Πλουτώνειον, ἔνθα ἐποιένως καὶ οὐχὶ ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τῆς Δήμητρος, ἐκρύπτοντο καὶ διερυψάσσοντο τὰ ἰερά, ἅτινα ἔξαγόμενα ἐντεῦθεν κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν τελετῶν θὰ ἐκομίζοντο πρῶτον μὲν εἰς Ἀθήνας, ἐκεῖθεν δὲ ἐν πομπῇ εἰς τὸ ἀνάκτορον, ἥτοι τὸν ναὸν τῆς Δήμητρος, ὁπόθεν, ἐν τῇ ὑπάτῃ στιγμῇ τῆς τελετῆς λαμβάνων αὐτὰ διὰ ἰεροφάντης ἔξήρχετο τοῦ ἀνακτόρου καὶ πρὸ τῆς θύρας αὐτοῦ ιστάμενος ἐπεδείκνυεν εἰς τοὺς μύστας, μεθ' ὃ τῆς ἑορτῆς ληξάσης θὰ κατετίθεντο πάλιν, πρὸς ἀσφαλῆ διαφύλαξιν καὶ τοῖς πᾶσιν ἄγνωστα, ἐν τῷ Πλουτωνείῳ μεγάρῳ μέχρι τῶν ἡμερῶν τῆς αὐτῆς τελετῆς τοῦ προσεχοῦς ἔτους.

γ) Τελεστήριον.—*Ἀνάκτορον.—Μέγαρον.*

"Αλλως δὲ καὶ ἡ κοινῶς παραδεκτὴ γενομένη γνώμη ὅτι τὸ *'Ανάκτορον* ἢ *Μέγαρον* τῆς θεᾶς ἦτο αὐτὸ τὸ *Τελεστήριον*, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ γνώμη ὅτι τὰ ἰερὰ ἐπεδεικνύοντο ἐν τῷ Τελεστηρίῳ, εἶναι, νομίζω, ἐντελῶς ἐσφαλμέναι καὶ στηρίζονται ἐπὶ ἐντελοῦς παρανοήσεως τῶν πολυαριθμῶν σχετικῶν πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο χωρίων τῶν ἀρχαίων, ὡς καὶ ἐπὶ παραγνωρίσεως αὐτῶν τῶν τελείως, χάρις εἰς τὰς λαμπρὰς καὶ συστηματικὰς ἀνασκαφὰς τοῦ κ. Δ. Φιλίου, ἀποκαλυφθέντων καὶ φανερῶν τοῖς πᾶσι νῦν προκειμένων ἐρεπίων τοῦ ἰεροῦ τῆς Ἐλευσῖνος περιβόλου.

Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐπιφυλασσόμενα νὰ γράψωμεν ἐκτενέστερον ἐν ἴδιαιτέρᾳ μελέτῃ. Ἐνταῦθα ἀρκούμενα παρατηροῦντες ὅτι αἱ λέξεις μέγαρον καὶ ἀνάκτορον περὶ θεῶν λεγόμεναι σημαίνουσιν οἶκον θεοῦ, δηλ. *ναὸν*¹. Τὸ σχῆμα ὅμιτος τοῦ Τελεστηρίου οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον προσομοιάζει πρὸς τὸ σχῆμα οἶουνδήποτε ἐλληνικοῦ ναοῦ, ὅστε νὰ θεωρήσωμεν αὐτὸ ὡς τὸ ἰερὸν ἀνάκτορον ἢ τὸ μέγαρον τῆς Ἐλευσῖνος. Πρὸς τούτοις ἐν τῷ Τελεστηρίῳ, εἰ καὶ τοῦτο ἐντελῶς μέχρι τοῦ βραχίου ἀνεσκάφη καὶ τὸ σχέδιον αὐτοῦ πρόκειται ήμιν τέλειον,

1. Πέλ. τὰ σχετικὰ πολυάριθμα χωρία ἐν τῷ Θησαυρῷ τοῦ Ἑρ. Στεφάνου ἐν λ. ἀνάκτορον καὶ μέγαρον.

οὐδὲν ἀνεκαλύφθη ἢ ἐφάνη δυνάμενον νὰ θεωρηθῇ εἴτε ὡς ἴδιαιτερον ἄδυτον (μέγαρον, ἀνάκτορον, *chapelle*) κατάλληλον πρὸς φύλαξιν τῶν ἱερῶν, εἴτε ὡς βῆμα ἀφ' οὗ νὰ ἐπεδεικνύοντο τὰ ἱερά¹. Τὸ τελευταῖον μάλιστα καθιστᾶ ἐντελῶς ἀδύνατον τὸ πυκνὸν δάσος τῶν κιόνων, ὅπερ φέρον τὴν στέγην τοῦ Τελεστηρίου ἐκώλυε τῶν ἐν αὐτῷ ἵσταμένων τὴν θέαν πρὸς οἰονδήποτε μέρος, ἔστω καὶ ἐν τῷ ὑπὸ τὴν στέγην ἀνω διαμερίσματι τοῦ Τελεστηρίου νὰ θέσωμεν, ὡς πολλοὶ ἔπραξαν, τὸ βῆμα τοῦ ἐπιδεικνύοντος τὰ ἱερὰ ἱεροφάντου. Εἶναι δὲ καὶ ἄλλως ὅλως ἀπίθανος ἡ γνώμη ὅτι ἀνάκτορον ἢ μέγαρον ἐκαλεῖτο τὸ ἀνω πάτωμα τοῦ Τελεστηρίου, διότι πλὴν ἄλλων θὰ ἦτο ἀκατανόητος καὶ ἡ ἀρχαία μαρτυρία καθ' ἥν τις «μυστηρίων ὅντων ἐν Ἐλευσίνι» ἔθηκε τῇ ἐρωμένῃ αὐτοῦ «θρόνον παρὰ τὸ ἀνάκτορον»². Ἀληθῶς ἀν τὸ ἀνάκτορον ἀπειέλει τὸ ἀνω πάτωμα τοῦ Τελεστηρίου, τότε δὲ θρόνος οὗτος ἵνα εὑρίσκηται παρὰ τὸ ἀνάκτορον ἔδει νὰ ἦτο μετέωρος! Τὰ δὲ μέγαρα «κατώγειαι οἰκήσεις καὶ βάραθρα» (Ἡσύχιος), »ἱερὰ τοῖς ὑποχθοισίους θεοῖς» (Πορφυρ. ³Αντρ. νυμφ. β).

”Αλλως ὅμως ἔχει τὸ πρᾶγμα ἀν τὸ ἀνάκτορον τῆς Ἐλευσίνος θεωρήσωμεν ὡς τὸν *ναὸν* τῆς Δήμητρος, καὶ δὴ ἐντελῶς ἀσχετον καὶ διακεκριμένον τοῦ Τελεστηρίου. Ἡ γνώμη μου ἀνέκαθεν ἦτο καὶ εἶναι ὅτι ἀνάκτορον τῆς Δήμητρος εἶναι δὲ συμφώνως τῷ Ὁμηρικῷ ὅμινῳ (στίχ. 270-273 καὶ 298) ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὑπὲρ τὸ Τελεστηρίου κολωνοῦ ναού, βλέπω δὲ μετὰ χαρᾶς ὅτι τὴν ὑπόθεσιν ταῦτην, ἥν καὶ ἄλλοι ἔξεφρασαν, ὑποστηρίζει νῦν καὶ λαμπρῶς ἀποδεικνύει δὲ. Foucart, δι' δὲ καὶ μεγάλως θαυμάζω, πῶς καὶ μετὰ τοῦτο

1. Prof. Rubensohn, Eleusis S. 26. «Wo und wie derartige Feiern in dem von Säulen erfüllten Gebäude vor sich gegangen sind, ist nicht anzugeben, wenn man sich nicht in leeren Vermutungen ergehen will. Von einem Adyton oder einer Schaubühne, in oder auf welcher sich die heiligen Handlungen abgespielt haben könnten, ist keine Spur gefunden worden, ja es kann sogar nach dem Resultat der Ausgrabungen als sicher hingestellt werden, dass im unteren Geschoss des Weihtemples [ἐννοεῖ τὸ Τελεστηρίου] sich keine derartige Anlage monumentaler Natur befunden hat. — Παρ' ὅλα ὅμως τὰ ὅρθὰ καὶ κριτικώτατα ταῦτα δ. ε. Rubensohn ἐπιλέγει: und doch lässt sich, wenn nicht alles trügt, aus der schriftlichen Überlieferung (?) der Beweis erbringen (?), dass ein Allerheiligstes im Tempel [δηλ. ἐν τῷ Τελεστηρίῳ] vorhanden gewesen sein muss».

2. Ιδὲ ἀνωτέρω σελ. (56), 264.

δ κ. Foucart ἐπιμένει εἰς τὴν ἀρχαίαν γενικὴν πλάνην ὅτι τὰ ιερὰ ἐπεδεικνύοντο ἐν τῷ Τελεστηρίῳ, ἐνῷ, ὡς θὰ λέγωεν ἀμέσως κατωτέρω, ἥδυνατο νὰ σκεφθῇ ἑτέραν ἀπλουστέραν λύσιν τοῦ προβλήματος.

Τὸ Τελεστηρίον οὐδεμίαν ἔχον σχέσιν ἀρχιτεκτονικὴν πρὸς ναόν, καὶ δὴ τὸ ἀνάκτορον τῆς Δήμητρος, οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἦ,—ῶς λέγει ὁ σαφῶς διαχρίνων αὐτὸν τοῦ ιεροῦ ναοῦ τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος Στράβων¹ — ὁ « μυστικὸς σηκός, ὃν κατεσκεύασεν (δηλαδὴ ηὔρυνε) Ἰκτῖνος ὅχλον θεάτρου δέξασθαι δυνάμενον ». Ὡς γνωστόν, ἡ λέξις σηκός ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῆς ἐννοίᾳ σημαίνει τὰ περιφράγματα, μάνδρας καὶ ἐπαντίεις τῶν ποιμνίων, ἀρνίων, ἔριφων, βοῶν². Πρὸς τούτοις σημαίνει τοὺς περιβόλους (γυμνάσια) ἐν οἷς συνήρχοντο οἱ ἔφηβοι³ καὶ ἐν γένει οἶκον ἀνθρώπων⁴. Ἐκ τῆς πρώτης σημασίας, τῆς οὐδὲν σχετικὸν ἔχοντος πρὸς τὸν ναόν, μόλις κατόπιν, ὡς δρυθῶς παρατηρεῖ ὁ ἀριθμογράφος τοῦ μεγάλου λεξικοῦ τοῦ Ἐρρ. Στεφάνου, ἐφηρμόσθη ἡ λέξις καὶ ἐν τῇ σημασίᾳ ναοῦ ἦ ἀδύτου ναοῦ, ιεροῦ, ἥρωου καὶ τάφου. Βεβαίως ὅμως προκειμένου περὶ τοῦ Τελεστηρίου τῆς Ἐλευσῖνος, οὗ ἡ πρώτη ἀνέγερσις ἀνάγεται, ὡς αὐτὰ τὰ ἔρεπτα ἀπέδειξαν, εἰς παναρχαίους χρόνους, δέον νὰ ἐφαρμόσωμεν τὴν λέξιν σηκός ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῆς ἐννοίᾳ, τῇ οὐδεμίᾳν σχέσιν ἔχοντος πρὸς τὰ ιερὰ ἀνάκτορα καὶ μέγαρα, ἥτοι πρὸς τὸν ναοὺς τῶν θεῶν.

Ἄρα ὁ « μυστικὸς σηκός » τοῦ Στράβωνος εἶναι ὁ περίφρακτος οἶκος τῶν μυστῶν, οἶκος οὗ πράγματι εἴχον μεγίστην ἀνάγκην οἱ τελούμενοι, διότι, ὡς γνωστόν, οἱ μύσται ἐν πομπῇ μετὰ μακρὰν καὶ ἐπίπονον, σχεδὸν διήμερον, δδοιπορίαν ἀφικνούμενοι εἰς Ἐλευσῖνα ἐν μέσῃ νυκτὶ εἴχον ἀνάγκην ἰδίας σκέπτης πρὸς ἀνάπτασιν, ἀφοῦ βεβαίως οὐδεὶς ἰδιώτης ἥδυνατο νὰ φιλοξενήσῃ τοσοῦτον πλῆθος, καὶ ἰδίου μυστικοῦ περιφράγματος, ἀπροσίτου εἰς τοὺς δρυθαλμοὺς τῶν λοιπῶν πολυαριθμῶν συνοδῶν αὐτῶν, ὃν μεταξὺ πλεῖστοι ἡσαν οἱ μὴ με-

1. Παρ. 395, 12.

2. Πελ. Ὁμ. Ἰλιάδ. Σ, 589, Ὁδυσσ. I, 219, 227, 319, 439, K, 421. — Ησιόδου Ἔργα, 785. — Πλάτωνος Θεαίτητος II, 194. Πολιτ. 5, 460 c. — Θεοχρ. 16, 36. — Ἀθην. 2, σελ. 43 c. — Ησύχιος ἐν λ. σηκός. — Πολυδ. I, 249· 9, 16. — Σουΐδας ἐν λ. σηκοί.

3. Ἡσύχιος; Σηκῷ, οἶκῳ, ἐν φέρηβοι γυμνάζονται.

4. Σουΐδας: Παραγενόμενος δὲ εἰς τὸν σηκὸν τῶν αἰχμαλώτων, ἐκέλευσος κτλ.

μυήμενοι. Ἐκ τούτου καὶ τὸ ὄνομα τοῦ τελεστηρίου «μυστοδόκος δόμος¹». Πρὸς τοῦτο δέ, νομίζω, καὶ αἱ πρὸς νυκτερινὸν ὑπνον, ἵερὰν κατάκλισιν καὶ ἡμερησίαν ἀνάπαυσιν κατάλληλοι ἐσωτερικαὶ εὐρεῖαι βαθμιᾶδες τοῦ Τελεστηρίου. Τέλος ἔνεκα τούτου καὶ ὁ Βιτρούβιος ἐν τῇ ἀπαριθμήσει τῶν aedium sacrarum (VII praeft.) λέγει ὅτι τὴν ἐν Ἐλευσῖνι **cellam**, in mani magnitudine Ictinos Dorico more, sine exterioribus columnis ad **laxamentum** usus sacrificiorum (ἢ **ad laxamentum**, et usus sacrificiorum) pertexit. — Ita aucto vestibulo **laxamentum initiantibus** operique summam adjecit auctoritatem.

Ἐν τῷ Τελεστηρίῳ βεβαίως κατὰ τὴν νύκτα τῆς ἀφίξεως καὶ τὰς ἐπιούσας οἱ μύσται, «παννύχιοι πεδρὴν θεὸν ἱλάσκοντες, δείματι παλλόμενοι» κατὰ τὸν Ὁμηρικὸν “Υμνον εἰς Δήμητρα²”, τὸν πάντως, ὡς νομίζω, τὴν προπαρασκευαστικὴν ταύτην ἔοτε τὴν ὑπονοοῦντα, διεξήρχοντο τὰ μέρη τῆς πολυμεροῦς καὶ πολυπλόκου μυστηριώδους ἐκείνης προσευχῆς καὶ μυήσεως, τὰ καθιστῶντα αὐτὸν ἕκανον πρὸς θέαν τῶν Ἱερῶν, ἦτοι τελείαν μύησιν, ὡς κατόπιν, ἐπὶ τῆς διαδόχου μητροκείας, καθίστων τελείους χριστιανὸν τὰ ἔκτις τῶν χριστιανικῶν Ἱερῶν ἰδρυόμενα βαπτιστήρια, — τὰ κατ’ ἐμὲ τὸ τελεστήριον τῆς Ἐλευσίνος διαδεχθέντα — καὶ ἕκανον ἵνα προσέλθωσιν εἰς τὸ ὑπατον τῶν χριστιανικῶν μυστηρίων, τὸ τῆς μεταδόσεως ἢ μεταλήψεως τῶν Ἱερῶν τῶν τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ συμβολιζόντων.

Πράγματι δὲ ἡ ἀπὸ τῶν Προπυλαίων ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ περιβόλου πομπικὴ ὁδὸς ἀγει καὶ ἀρχὰς εἰς τὰς πύλας τοῦ Τελεστηρίου καὶ οὐχὶ πρὸς τὰς πύλας τοῦ Ἀνακτόρου τῆς Δήμητρος, ἀφ’ ὃν ἐδεικνύοντο τὰ Ἱερά. Ἰνα δὲ παραστῶσιν εἰς τὴν τελευταίαν πρᾶξιν τοῦ μυστικοῦ δράματος, ἦτοι τὴν φανέρωσιν τῶν Ἱερῶν «νυξὶν ἐν ἀργεναῖς», συνέβαινε, νομίζω, ὅτι καὶ νῦν συμβαίνει παρ’ ἡμῖν κατὰ τὸν πανηγυρισμὸν τοῦ χριστιανικοῦ ἐκείνου μυστηρίου, δι’ οὗ ἀντικατεστήσαμεν τὴν πανήγυριν ταύτην τῶν ἐμνικῶν, ἦτοι ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, ὅπερ πληροῖ τὰς καρδίας τῶν Ἑλλήνων χριστιανῶν διὰ τῆς αὐτῆς χαρᾶς καὶ εὐφροσύνης δι’ ὃν ἐπληροῦντο, ὡς

1. Ἀριστοφάνους Νεφέλαι 302.

2. Στήλ. 292-293.

γνωστόν, αἱ ψυχαὶ τῶν ἰδόντων τὰ ἱερὰ τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν προπατόρων.¹ Ἐξήρχοντο δηλαδὴ οἱ τελεσθέντες ἐκ τοῦ Τελεστηρίου εἰς τὸ ὑπαιθρον, καὶ δὴ διὰ τῶν νοτίων αὐτοῦ πυλῶν, ἀνερχόμενοι δὲ ἐν σπουδῇ διὰ τῆς αὐτόνι μενείας κλίμακος, κατελάμβανον ὅλην ἐκείνην τὴν ἐν τῷ βράχῳ πρὸς τοῦτο, νομίζω, ἐσκαμψένην εὑρυτάτην καὶ πλατεῖαν πρόσοδον τοῦ ἱεροῦ Ἀνακτόρου τῆς Δήμητρος, καὶ «μετὰ φόβου καὶ σιωπῆς»² ἵσταμενοι (ώς νῦν ἴστανται οἱ χριστιανοὶ «μετὰ φόβου θεοῦ πίστεως καὶ ἀγάπης», τῶν ἱερῶν ἐπιφαινομένων καὶ ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἐπιδεικνυμένων ἀπὸ τῆς ὥραιας πύλης ἐν μέσῳ ἀπλέτου φωτὸς καὶ μεγαλοπρεπίας) ἀνέμενον τὴν ὑπάτην ἐκείνην στιγμὴν τῆς τελετῆς, καθ' ἣν ἀνοιγομένων τῶν πυλῶν τοῦ ἱεροῦ τῆς Δήμητρος Ἀνακτόρου, ἐξήρχετο εἰς τὸ ὑπαιθρον δὲ ἱεροφάντης «νυξὶν ἐν ἀργενταῖς», ἦτοι ἐν μέσῳ τοῦ ἀπλέτου φωτὸς τοῦ ἐκ τοῦ ναοῦ καὶ τῶν δύδων τῶν μυστῶν ἐκπεμπομένου καὶ φωτίζοντος ἐκπάγλως τὸ σκότος τῆς ἱερᾶς νυκτός, τότε δὲ ἐπεδείκνυε τὰ ἱερὰ εἰς τοὺς μύστας καὶ μόνους αὐτούς, ὡς τῆς εὐφρύστατη πρὸς τοῦτο παρεσκευασμένης ὑπαίθρου πλατείας μὴ ἐπιτρεπούσης εἰς ἄλλους ἢ τοὺς τὴν πλατείαν κατέχοντας μύστας νὰ βλέπωσιν αὐτά. Οἱ ἱεροφάντης δηλαδή, μεταξὺ τῶν κιόνων τοῦ προνάου ἴσταμενος, ἦτο ἀόρατος ἐκ τοῦ βορείου, ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ μέρους, ἐνῷ οἱ μύσται, οὓς ἐκάλυπτον ἐκ δυσμῶν μὲν δὲ βράχος καὶ ἐξ ἀνατολῶν δὲ τοῖχος τοῦ ἀνω δώματος τοῦ Τελεστηρίου, κατεῖχον ὅλην τὴν πλατείαν, ἢς τὸ νοτιώτατον τέρμα, ἀποληγον παρὰ τὴν ἀπότομον κατιτὺν τοῦ λόφου τῆς Ἐλευσῖνος, οὐδεμιάν παρεῖχε θέσιν διὰ τοὺς ἀμυντούς καὶ τοὺς ἔστω καὶ πάνυ μακρόθεν θέλοντας νὰ ἴδωσι τὰ ἱερὰ βεβήλους. Τὰ δὲ ἱερὰ ταῦτα, προφανῶς τὴν ἀνάστασιν τῆς Κόρης συμβολίζοντα, ὡς ὅντα τὰ σπέρματα δι' ὧν ἀνίσταται ἐκ νέου ἡ θανοῦσα βλάστησις, ἐπομένως τὸ ἄφθιτον πάσης ζωῆς ὑπάρχεως διδάσκοντα καὶ βεβαιοῦντα, ἐπλήρουν χαρᾶς τὰς ψυχὰς τῶν μυστῶν, δλβίον³ αὐτοὺς καθιστῶντα, εἰς οὓς οὕτω ἐνεπνέετο, ὡς φαίνεται μοι, πλὴν ἄλλων καὶ ἡ πεποίθησις ὅτι δὲ μάνατος οὐχὶ μόνον δὲν εἶναι τι φοβερὸν διὰ τοὺς πιστοὺς ἀλλὰ τούναντίον εὔδοσιλον δώρημα θεῖον καὶ πολύτιμον.⁴ Ἐν

1. Ἰδὲ Πλουτάρχου, *De prof. virt. sent.* p. 85. E.

2. Ὁμηρ. "Γμν. εἰς Δήμ. στίγ. 480.

3. Περὶ τὸ ἐπίθετον *Ἐνθουσιεύς* καὶ *Ἐνθουλος* τοῦ Ἐλευσινίου Πλούτωνος καὶ τὴν

μιᾶς λέξει ἡ ἐπίσημος στιγμὴ αὐτῇ τῆς Ἐλευσινιακῆς μυστικῆς τελετῆς οὐδὲν ἄλλο ἥτο ἢ αὐτὸ τὸ μυστήριον τῆς Ἀναστάσεως, ὃς ἀντέγραψεν αὐτό, προφανῶς ὡς πρὸς μόνον τὸ θεατρικὸν μέρος τῆς ἐπιδείξεως, ἥ διάδοχος Ἐλληνικὴ χριστιανικὴ πίστις, ἡ ἐπίσης ἐν ὑπαίθρῳ, νυξὶν ἐν ἀργεναιῖς, μετὰ τῆς αὐτῆς μεγαλοπρεπείας πανηγυρίζουσα τὴν ἀνάστασιν τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν πίστεως, πρὸς ἀπλετον χαράν, εὐφροσύνην καὶ παρηγορίαν ἡμῶν τῶν πιστῶν.

Οὕτω τούλάχιστον ἀντιλαμβάνομαι ἐγὼ τῶν πραγμάτων, μετὰ ἐπισταμένην μελέτην πασῶν τῶν σχετικῶν πηγῶν, πέποιθα δὲ δτὶ εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα θὰ καταλήξῃ καὶ πᾶς δστις ἐκ νέου ἡθελεν ἐπιχειρήσῃ τὴν μελέτην ταύτην.

δ) *Καταβάσιον.*

‘Αλλ’ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ Πλουτώνειον τῆς Ἐλευσῖνος ἐν ᾧ κατατιθέμενα, ὃς εἴπομεν, ἐκρύπτοντο τὰ ἱερὰ καθ’ ὅλον τὸ ἔτος.

‘Ο κ. Φίλιος ὁρθῶς ἀνεγνώρισε καὶ ἐβεβαίώσε διὰ πολλῶν μνημίων, καὶ πάντες ἔκτοτε παρεδέχθησαν¹, δτὶ τὸ Πλουτώνειον ἀπὸ ἀρχαιοτάτων ἥδη χρόνων ἔκειτο ἐν τῷ μεγάλῳ σπηλαίῳ τῷ κειμένῳ ὑπὸ τὸν βράχον τοῦ ἱεροῦ περιβόλου, κάτω ἀκριβῶς τοῦ ἀνακτόρου τῆς Δήμητρος. Φυσικῶς τὸ σπήλαιον ἥτο ἱερὸν τοῦ Πλούτωνος καὶ πρὸν ἥ πτισθῆ ἐν αὐτῷ ναῖσκος τοῦ Πλούτωνος. Αὐτὸ δ’ εἶναι προφανῶς τὸ «ἄντρον δήμου Ἐλευσῖνος, τόθιπερ πύλ’ εἰσ’ Αἴδαο», δι’ ὃν ἀγαγῶν ἔκρυψεν ἐν τῷ² “Ἄδη (ἥτοι ἔθαψεν) τὴν Κόρην ὁ ἀρπάσας αὐτὴν Πλούτων-θάνατος². Παρουσιάζει δὲ τὸ σπήλαιον τοῦτο περιεργότατά τινα πράγματα, οὐχὶ ἐπαρκῶς μέχρι τοῦτο παρατηρηθέντα. Ο ἐν αὐτῷ δηλαδὴ ναῖσκος τοῦ Πλούτωνος ἔκειτο ἐπὶ ἐδάφους κατὰ δύο μέτρα

ἔννοιαν τῶν στίχων 488-491 τοῦ Ὁμηρικοῦ “Τύμνου εἰς Δήμητραν, ἐν οἷς τὸν Πλούτωνα ἀντικαθίσταται ὁ ταυτόσημος Πλούτος, πρὸς δὲ τὰ περὶ Κλεόδηιος καὶ Βίτωνος πασίγνωστα μυθεύματα.

1. Φίλιος: Πρακτικὰ Ἀρχ. Ἐπαρ. 1885 σελ. 28· 1887 σελ. 51 καὶ Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1886 σελ. 29. — Dörpfeld, Athen. Mitth. XI, 1886 S. 328. — Rubensohn, Eleusis S. 19, 38, 94. — Foucart, Les grands mystères p. 133 ets. Πέλ. et Bull. de corr. hell. 1883 p. 387 et suiv.

2. Ὁρφικ. “Τύμν. εἰς Πλούτωνα, 48, 12.

περίπου νύψηλοτέρον ἔκείνου ἐφ' οὗ ἵσταντο οἱ ἑκάτες αὐτοῦ περίεργοι, οἱ εἰς ἐπαρκῆ ἀπόστασιν κρατούμενοι διὰ τριγωνικοῦ, ἄλλοτε πυγκλιδωτοῦ ὡς ἔξι ἐπιγραφῶν ἐβεβαιώθη, περιβόλου, ἐπομένως τὸ ἔδαφος αὐτοῦ ἦτο ἀόρατον αὐτοῖς, ἀόρατος δὲ κυρίως ἦτο καὶ βόθρος τις φρεατόμορφος κείμενος ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ τεμένους, βόθρος ἢ καταβάσιον περὶ οὗ δὲ ἀνακαλύψας αὐτὸν καὶ ὡς φρέαρ ἐκλαβὼν κ. Φίλιος σημειοῖ τὰ δι' ἡμᾶς πάντα σπουδαῖα ταῦτα, ὅτι δηλαδὴ εἶναι «ἀπόπειρα μόνον φρέατος ἐγκαταλειφθεῖσα, διότι δὲ βράχος εὑρέθη σκληρὸς ὡν»¹.

Ο ναΐσκος τοῦ Πλούτωνος ἐκάλυπτεν ἀπὸ τῶν ἔξι βλεμμάτων μέγα μέρος διόδου ἐπαρκῶς στενῆς, ὅπισθεν αὐτοῦ κειμένης ἐν τῷ τρίᾳ ἀνοίγματα ἔχοντι σπηλαίῳ, βαινούσης δὲ ὅπισθεν τοῦ ναοῦ ἐκ τοῦ νοτίου ἀνοίγματος πρὸς τὸ βόρειον, κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ δποίου ὑπάρχει, ἐπὶ τῆς παρεῖας τοῦ σπηλαίου, εὐμεγέθης ὅπῃ δι' ἣς ἀνέτως δύναται νὰ διέλθῃ ἀνθρώπος εὐμεγέθη ἀποσκευὴν φέρων. Ο διερχόμενος διὰ τῆς δπῆς ταύτης, ἐν τῷ σπηλαίῳ εὑρισκόμενος ἔβαινεν ἐπὶ τεχνητοῦ κατωφλίου διαιρουμένου εἰς τρία τετράγωνα κεκοσμημένα δι' ἀναγλύφων παχειῶν γραμμῶν, χρησιμευούσων ἵνα μὴ δλισθαίνωσιν οἱ πόδες τοῦ διὰ τῆς δπῆς ἔξερχομένου ἢ εἰσερχομένου εἰς τὸ σπήλαιον. Ο ποὺς αὐτοῦ, ἀμα διελθόντος τὴν δπὴν ἐκ τοῦ σπηλαίου, εὔρισκε τὰς βαθμῖδας μικρᾶς αλίμακος ἐπὶ τοῦ βράχου λελαξευμένης, δι' ἣς κατέρχεται τις εἰς μικρόν, τετράγωνον σχεδὸν χῶρον, πανταχόθεν περιβαλλόμενον ὑπὸ τῆς Β. παρεῖας τοῦ καθέτως ὑπεροκειμένου βράχου καὶ ἰσχυρῶν τοίχων καθιστάντων ἐντελῶς περίκλειστον καὶ ἀόρατον αὐτόν. Ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ οὐδὲν ἄλλο εὐρίσκεται νῦν ἢ φρέαρ, μᾶλλον δὲ φρεατοειδὲς κατασκεύασμα, τετράγωνον ἔχον τὸ στόμιον. Αν καὶ ἐπεσκέψθη ἐπανειλημμένως τὸ φρέαρ (;) τοῦτο κατὰ τὰς ὑγροτέρας ἐποχὰς τοῦ ἔτους, οὐδέποτε εὗρον ἐν αὐτῷ οὐδ' ἵχνος ὕδατος, δὲν δύναμαι δημοσιεύσω ὅτι δὲ βαθὺς πυθμὴν αὐτοῦ εἶναι καθαρὸς πάσης ἐπιχώσεως. Φρονῶ λοιπὸν ὅτι δὲ χῶρος οὗτος δὲ μυστικὸν θάλαμον τοῦ Πλούτωνείου ἀποτελῶν, μετὰ τοῦ ἐν αὐτῷ φρεατοειδοῦς κατασκευάσματος, εἰς δὲν κατήρχετό τις διὰ τοιούτου μυστικοῦ καὶ περιέργου τρόπου, εἶναι τὸ *Κατα-*

1. Πρακτικὰ Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1887, σελ. 51, σημ. 4.

εάσιον, τὸ σκοτεινὸν ἐκεῖνο καὶ ἀδυτὸν μέρος τοῦ ἰεροῦ τῆς Ἐλευσίνος περιβόλου, τὸ γνωστὸν ἡμῖν ἐκ μόνου τοῦ ἐπομένου χωρίου τοῦ περὶ τὰ 390 μ. X. γράψαντος Ἀστερίου¹: «Οὐ σὺ Δήμητραν καὶ Κόρην ὑπὸ τῆς ἀνοίας σαντοῦ ἔθέωσας; ἐδείμω δὲ δύο γνωτίους ναοὺς καὶ θυσίας ταύτας τιμᾶς καὶ παντοίας προσκυνεῖς θεραπείας; οὐ κεφάλαιον τῆς σῆς θρησκείας τὰ ἐν Ἐλευσῖνι μνιστήρια καὶ δῆμος ἀπτικὸς καὶ ἡ Ἑλλὰς πᾶσα συναίρει, ἵνα τελέσῃ ματαιότητα; Οὐκ ἐκεῖ τὸ Καταβάσιον τὸ σκοτεινὸν καὶ αἱ σεμναὶ τοῦ ἰεροφάντου πρὸς τὴν ἱέρειαν συντυχίαι, μόνου πρὸς μόνην; οὐχ αἱ λαμπάδες σβέννυνται καὶ ὁ πολὺς καὶ ἀναρίθμητος δῆμος τὴν σωτηρίαν αὐτῶν εἶναι νομίζουσι τὰ ἐν τῷ σκότει παρὰ τῶν δύο πραττόμενα;»

Καταβίσια παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἐκαλοῦντο αἱ ὑπὸ τοὺς ναοὺς κρύπται ἥτοι τάφοι τῶν ἱερῶν λειψάνων². Παρὰ δὲ τοῖς ἔθνικοῖς τὰ καταβάσια ἔλαβον τὸ ὄνομα αὐτῶν ἀπὸ τῆς καταβάσεως εἰς Ἀδου³, οὕτινος ἐθεωροῦντο ἡ εἴσοδος⁴.

Ἐνταῦθα λοιπὸν τῆς Ἐλευσίνος θὰ ἐγίνετο ἡ καταγωγή, ἥτοι κατάθεσις τῶν συμβολιζόντων τὰ λείψανα τῆς Κόρης ἱερῶν, ἅμα τῇ μετὰ τὴν 23 τοῦ Βοηδρομιῶνος μηνὸς συντελέσει τῶν ἐπιταφίου χαρακτῆρος Ἐλευσινιακῶν μυστηρίων, ἥτοι ἀκριβῶς ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ Πυανοψιῶνος μηνός, τοῦ συμπίπτοντος πρὸς τὸ μετόπωρον ἥτοι τὴν «φθινάδα ὥραν καρπῶν ἐτησίων»⁵, ἥτις πάλιν εἶναι ἀκριβῶς ἡ τὸν θάνατον τῆς ἐτησίας βλαστήσεως συμβολίζουσα ἐποχή, καθ' ἣν συνεκομίζοντο καὶ κατετίθεντο εἰς τὰς ἀποθήκας οἱ ἐτήσιοι καρποί. Ἐκ τοῦ καταβασίου τούτου νύκτωρ καὶ σβεννυμένων τῶν λαμπάδων, ὅτε ἥρχετο πρὸς ἀνακομιδὴν τῶν ἱερῶν εἰς Ἀθήνας ὁ πολὺς καὶ ἀναρίθμητος δῆμος τῶν Ἐλευσινών καὶ Ἀθηναίων, θὰ ἀνῆγεν ἡ ἱεροφάντις τῇ βοηθείᾳ τοῦ ἱεροφάντου — ὡς ἐπὶ τῆς ἀγ-

1. Όμιλ. 10 εἰς 40 μάρτυρας, σελ. 324 ἔκδ. Migne.

2. Ιδὲ τὰ χωρία τὰ ἐν τῷ Θησαυρῷ τοῦ Ἐρείκου Στεφάνου ἐν λ. Καταβάσιον, καὶ Δουκάγγιον ἐν λ. Καταβάσιον.

3. Ἰσοχράτους 211. E. 215. E.

4. Πέλ. Σουΐδαν ἐν λ. Πορθμήσιον: — ἐν Αλγιαλῷ καταβάσιόν ἐστιν Ἀδου, εἰς ὃ εἰσελθοῦσα ἡ Δημήτηρ ἔμαθε παρὰ τῶν περιοίκων περὶ τῆς Κόρης.

5. Πέλ. Svoronos. Athenischer Volkskalender ἐν Διεθν. Ἐφημ. Νομ. Ἀρχαιολ. Τόμ. B'. σελ. 42.

γειογραφίας ήμων ή θεὰ Ἐλευσίς τῇ βοηθείᾳ τοῦ Ἑρμοῦ — τὰ ιερὰ σύμβολα τῶν λειψάνων τῆς Κόρης (ἴδε κατωτ. τὰ περὶ τῆς τοιχογραφίας).

Πρὸς τὸ συμπέρασμα τοῦτο φαίνονται ἐκ πρώτης ὄψεως ἀντικείμενα τὸ χωρίον τοῦ λεξικογράφου Φωτίου « μάγαρον οὐ μέγαρον εἰς δὲ τὰ μυστικὰ ιερὰ τίθεται » καὶ τὸ τοῦ Ἀμμιωνίου ἐν λ. βωμός, « τὸ δὲ μέγαρον ἔνθα τὰ μυστικὰ τῆς Δήμητρος ». Γνωρίζομεν ὅμως ὅτι ἡ λέξις μέγαρον δὲν ἐλέγετο μόνον περὶ ιεροῦ τῆς Δήμητρος, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν οἴκων ἄλλων θεῶν. Κυρίως ὅμως μέγαρα ἐκαλοῦντο « τὰ βάραθρα καὶ αἱ κατώγειοι οἰκήσεις »¹, μάλιστα δὲ μέγαρα καὶ βόθροι ἐκυριολεκτοῦντο ὡς ιερὰ οἰκήματα τῶν ὑποχθονίων θεῶν². Ἡρα καὶ τὸ Πλουτώνειον τῆς Ἐλευσῖνος ἡδύνατο νὰ εἶναι τὸ κατ' ἔξοχὴν *Mέγαρον* τῆς Ἐλευσῖνος. Ἡσως δὲ διὰ τοῦτο ἐλευσινιακὰ ἐπιγραφαὶ ὅμιλοισσι περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Πλούτωνος ἀναφέρουσιν αὐτὸν οὐχὶ ὡς *ναόν*, ἀλλ' ἀπλῶς ὡς « τὸ τοῦ Πλούτωνος »³, ἐξυπακουομένης πιθανῶς τῆς λέξεως μέγαρον ἢ ιερὸν μέγαρον.

Τούτων τεθέντων ἔλθωμεν νῦν εἰς τὴν ἡμετέραν ἐρμηνείαν τῆς παραστάσεως τῆς ὑπὸ συζήτησιν περιφήμου ἀγγειογραφίας τοῦ Μουσείου τῆς Πετρουπόλεως, ὃπτοντες ὅμως πρὸ τούτου ἐν βλέμμα ἐπὶ ἑτέρας περιεργοτάτης παραστάσεως, ἥτις ἔτυχε μὲν σμικρᾶς μέχρι τοῦδε προσοχῆς, δύναται ὅμως μεγάλως νὰ ἐπιφράσῃ τὴν γνώμην ἡμῶν ὅτι ἡ τῆς ἀγγειογραφίας ἡμῶν παραστασίς ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐκ τοῦ καταβασίου τῆς Ἐλευσῖνος ἔξαγωγὴν τῶν ιερῶν τῆς Ἐλευσῖνος καὶ τὴν εἰς Ἀθήνας πομπὴν αὐτῶν.

ε) Τοιχογραφία ἐκ Ῥώμης. (Ἐλευσινιακὴ μύησις.)

Ἐννοῶ τὴν ἐν ταῖς ιρύπταις τῆς Ῥώμης ἀνακαλυφθεῖσαν παράδοξον καὶ μοναδικὴν ἐκείνην τοιχογραφίαν, ἣν ἐδημοσίευσε τὸ πρῶτον δὲ Bellori⁴, κατόπιν δὲ ἐσχολίασεν δὲ Braun⁵ ἐρμηνεύσας αὐτὴν

1. Ἡσύχιος ἐν λ. μέγαρον.

2. Πορφύρ. Ἀντ. Συνυμφ. 6. — Παυσαν. 9, 8. 4.

3. Λογ. Ἐφημ. 1833, σλ. 115, στήχ. 33, 37, 40 καὶ 49.

4. Pict. Antiq. cryptarum Romae, tav. XII.

5. Ann. dell' Inst. 1842 p. 26 Tab. ag B.

ώς παριστῶσαν «βακχικὴν μύησιν», ὅπερ παρεδέχθη ὡς ὀρθὸν καὶ ἡ τελευταία περὶ αὐτῆς γράψασα κόμησσα Ersilia Lovatelli¹. Ως βλέπει ὁ ἀναγνώστης ἐκ τῆς ἐνταῦθα παρατιθεμένης εἰκόνος

Εἰκὼν 13.

(κατ' ἀντιγραφὴν τῆς παρὰ τῇ ο. Lovatelli). αὗτη παριστᾶ γυναικαὶ ἐστεμμένην, προφανῶς ἱεροφάντιν, ἐν καταβασίῳ ἰσταμένην, δρατὴν δὲ τὰ ἄνω τῶν γονάτων (ἀκριβῶς ὡς ἡ ἐπὶ τῆς ἀγγειογραφίας ἡμῶν), ἔχουσαν πρὸ αὐτῆς ἀνοικτὴν μυστικὴν κίστην, ὡς εἰ παρέδωκεν ἦδη τὸ περιεχόμενον αὐτῆς καὶ συνδιαλεγομένην, περὶ τῆς πράξεως προφανῶς, πρὸς τὸν ἐπίσης εἰσέτι ἐν τῷ καταβασίῳ ἰστάμενον ἦ ἔξ αὐτοῦ ἀνερχόμενον σύντροφον αὐτῆς, προδήλως τὸν ἱεροφάντην τὸν βοηθήσαντα αὐτὴν πρὸς ἀναγωγὴν τῆς ἱερᾶς κίστεως².

1. Bullettino della commis. archeol. comunale di Roma, VII, p. 1 κ. ἑξ. Tab. IV-V, 3.

2. 'Ο Braun θεωρεῖ καὶ τὴν μορφὴν ταύτην ὡς γυναικα. Τοιαύτη δὲ πράγματι φαίνεται καὶ ἐπὶ τῆς παρὰ τῇ Lovatelli εἰκόνος. 'Αλλ' ἐπὶ τῆς εἰκόνος ἡ ἐδημοσίευσεν ὁ Braun (τὴν τοῦ Bellori δὲν εἶδον) ἡ μορφὴ αὕτη δὲν ἔχει γυναικείους μαστούς ἀλλὰ στῆθος ἀνδρός, ἄνδρα δὲ δεικνύει καὶ τὸ ὅλον τῆς ἐνδυμασίας. 'Οπωσδήποτε δύμας τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι σπουδαῖον καὶ γυνὴ πράγματι ἂν ἦτο ἡ μορφὴ αὕτη, διότι ἐν Ἰταλίᾳ ἤδυνατο τὸν ἱεροφάντην τῆς Ἐλευσίνος γὰ ἀντικαθιστῷ διὰ τὸ ἀσκανδάλιστον δευτέρα ιεροφάντις. "Αλλως καὶ ἐν Ἐλευσίνι ἀναφέρονται «ἱεροφάντιδες δύο». (Foucart, Gr. Myst. p. 63).

Πρὸς τίνα σκοπὸν ἔχοντι μυστικούς τὴς οὔτως ἀναβιθασθείσης μυστικῆς κίστεως, δεικνύει τὸ δεύτερον μέρος τῆς εἰκόνος. Πρὸς ζεύγους δηλαδὴ γυναικῶν, ἃς ὁρθῶς ὁ Braun καλεῖ Δήμητρα καὶ Κόρον καὶ ὅν ἡ μὲν κάθηται ἐπὶ πέτρᾳ, ἡ δὲ φιλικῶς ἔρειδεται ἐπὶ τῆς πρώτης, θεωμένων δ' ἀμφοτέρων ἡσύχως τὰ δορώμενα, ἵστανται δύο ιέρειαι, ἡ δέ ιερεῖς ὡς γυναικες ἐνδεδυμένοι, προφανῶς παστοφόροι¹, φέρουσαι εἰς τὰς χεῖρας λίκνον ἢ παστὸν κεκαλυμμένον, ἐντελῶς δὲ διὰ νεκρικῶν στεφάνων καὶ διὰ ταινιῶν κεκοσμημένον, περιέχοντα δὲ προφανῶς ἐκεῖνα². Αὗτα αἱ δύο πρῶται ιέρειαι ἔξήγαγον ἐκ τῆς μυστικῆς κίστεως. Ὅπο δὲ τὸν παστὸν τοῦτον πάτησ μύστης, μυστικῶς κεκαλυμμένος, διερχόμενος ὑποδύεται, ἀπαραλλάκτως ὡς κατὰ πανάρχαιον ἔθιμον ὑποδύονται νῦν διερχόμενοι οἱ παῖδες τῶν ὁρθοδόξων Ἐλλήνων χριστιανῶν ὑπὸ τὸν παστὸν ἐν τῷ ὅποιῳ κατατίθεται ἀνθοστεφῆς ἡ εἰκὼν τοῦ νεκροῦ Ἰησοῦ κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν ἐπιταφίων θρήνων³. Εἰς ἔνια μάλιστα μέρη τῆς Ἐλλάδος κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ μυστηρίου τῆς ταφῆς τοῦ Χριστοῦ δύο ιερεῖς ἐγείρουσιν εἰς χεῖρας τὸν Ἐπιτάφιον παστόν, ἵνα ὑπ' αὐτὸν διέλθωσιν οἱ πιστοί.

Οτι δὲ ἡ παράστασις δὲν ἀναφέρεται εἰς βακχικήν, ὡς θέλει ὁ Braun, μήπου, ἀλλὰ εἰς Ἐλευσινιακὴν τοιαύτην, καταδεικνύει, νομίζω, ἡ σοβαρότης τῆς ὅλης δράσεως, ἡ παρουσία τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης καὶ ἡ παραβολὴ τῆς παραστάσεως πρὸς τὸ γνωστὸν σύνθημα τῶν μυστῶν τῶν Ἐλευσινιακῶν μυστηρίων «ἔλασον ἐκ κίστης, ἐγγευσάμενος ἀπεθέμην εἰς κίλαθον (=λίκνον ἢ παστὸν) καὶ ἐκ τοῦ καλάθου εἰς κίστην» καὶ τὸ τούτου παράλληλον ἔτερον παρόμοιον σύνθημα «ἐκερονοφόρησα (κέρονος δὲ τὸ λίκνον), ὑπὸ τὸν παστὸν ὑπέδυον»³.

Τί σημαίνει δὲ τὸ τῶν μυστῶν «ἔλασον καὶ ἔφαγον ἐκ τῆς κίστης» τῆς τὰ ιερὰ ἥτοι τὰ ἐτήσια σπέρματα περιεχούσης, ἀποδεικνύει, νομίζω, ἡ μέχρι τοῦ νῦν διασωθεῖσα ιερὰ συνήθεια τῶν ὁρθοδόξων χρι-

1. Περὶ τῆς ὑπάρξεως παστοφορίας ἐν τοῖς Ἐλευσινιακοῖς μυστηρίοις ἴδε Διοδώρ. I, 29 «δμολογεῖν δὲ καὶ τοὺς Ἀθηναίους διε—τοὺς μὲν Εὐμόλπιδας ἀπὸ τῶν καὶ Ἀἴγυπτον ιερέων μετενηρέχθαι, τοὺς δὲ Κήδουσας ἀπὸ τῶν παστοφόρων». Περὶ παστοφόρων ἐν γένει ἴδε τὰ ἐν τῷ Θησαυρῷ τοῦ Ἐρρ. Στεφάνου γωρίσα.

2. Πιθ. καὶ τοὺς «ἀπορρήτους θρήνους» τῶν Ἐλευσινιακῶν μυστηρίων. Πρόκλου, ὑπομνήμ. Πλατων. 40.

3. Κλήμ. Ἀλεξανδ. II, 15, 21.—Σγόλ. Πλάτ. Γοργ. 497 c.

στιανῶν τοῦ νὰ τρώγωσιν ἀμέσως μετὰ τὰς νεκρικὰς πομπὰς κόλλυβα ἥτοι οὗτοι ἐφθόν.

ς) *Μετακομιδὴ τῶν ἱερῶν ἐξ Ἐλευσῖνος εἰς Ἀθήνας.*

Ἐρχόμεθα τέλος εἰς τὴν ἑρμηνείαν αὐτῆς τῆς ἀπασχολούστης ἡμᾶς ἀγγειογραφίας.

Εἶναι προφανές, ἂν καὶ δὲν παρεδόθη ἡμῖν ἐφ' ὅσον ἡδυνήθην προχειρώσω νὰ ἔξιχνιάσω, ὅτι ἡ τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς μυθικὸν χρόνους ἀνάγοντα τελετὴ τῆς εἰς Ἀθήνας μετακομίσεως τῶν ἱερῶν θὰ ἐστηρίζετο — συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὰς μεθόδους συμπάστης τῆς Ἑλληνικῆς λατρείας — εἴς τινα ἱερὸν λόγον ἥτοι μῦθον, ἐν ᾧ τὰ δρῶντα πρόσωπα θὰ ἦσαν ἐξ ἀπατος θεοὶ ἢ ἡμίθεοι. Τὸν ἀπολεσθέντα (;) ἡ συμφώνως πρὸς τὸν μυστικὸν χαρακτῆρα τῆς Ἐλευσινιακῆς λατρείας ἀποσιωπήθεντα μῦθον τοῦτον παριστᾶ ἢ πολύτιμος ἡμῶν ἀγγειογραφία, ἡς αἱ λεπτομέρειαι πιστῶς συμφωνοῦσι πρὸς ὅσα περὶ τῆς ὑπὸ θνητῶν δράσεως τῆς τελετῆς ταύτης γνωρίζομεν.

Δηλαδὴ ἐν τῷ ὑπὸ τὸν ὑψηλὸν βράχον, ἐφ' οὐ τὸ ἀνάκτορον τῆς Δήμητρος, σπλαίῳ τῆς Ἐλευσῖνος, ἔορτασίμως δι' ἀνθέων κεκοσμημένῳ, βλέπομεν ἵσταμένην ἐν τῷ Καταβασίῳ γυναικα, προσωποποιοῦσαν προφανῶς τὴν παραγόνταν τοὺς ἱεροὺς καρποὺς *'Ραρίαν* γῆν (ἴσως *Δηδὼ τὴν 'Ραρίδα*¹) ἢ ἐν γένει τὴν παραγόνταν καὶ διαφυλάττουσαν τοὺς ἱεροὺς καρποὺς *'Ἐλευσινίαν* γῆν, ἥτοι αὐτὴν τὴν *'Ἐλευσῖνα* (ἀρ. 1), ἥτις ὡς γνωστὸν ἀπαντᾶ ἐπὶ τῶν μνημείων πάντοτε ὡς γυνῆ², παραδίδουσαν δὲ μυστηριωδῶς κεκαλυμμένα ἐν δέρματι νεβροῦ τὰ ἱερά, ἀτινα ἄρτι ἀνήγαγεν ἐκ τοῦ Καταβασίου μόνη ἢ τῇ βιοηθείᾳ τοῦ παραλαμβάνοντος αὐτά. Παρίσταται δὲ κισσοστεφής εἴτε ὡς *χθονία* ἐνταῦθα θεότης εἴτε καὶ ὡς *κρηναία*³, ὁφροῦ ἐκ τοῦ ὑγροῦ καὶ φρεατομόρφου Καταβασίου ἔξέρχεται.

Ο τὰ ἱερὰ παρὰ ταύτης παραλαμβάνων, ἢ βιοηθῶν αὐτὴν ἵνα τὰ ἀναγάγῃ ἐκ τοῦ καταβασίου, εἶναι ὀφθαλμοφανῶς ὁ *'Ἐρμῆς* (ἀρ. 2),

1. Σουΐδας ἐν λ. *Δηδὼ 'Ραρίς*. — *Ἡρωδιαν. περὶ μ. λ. 35, 7.*

2. Rubensohn, Eleusis σελ. 32.

3. Πέλ. Robert ε. ἡ. σελ. 184.

ἥτοι δὲ θεὸς ἐκεῖνος δὲν κατ’ αὐτὸν τὸν ‘Ομηρικὸν ‘Υμνον εἰς Δήμητραν’ (στιχ. 337 κ. ἑ.) ἔπειτα φένδει δὲ Ζεὺς ἵνα «ἀγνῆν Περσεφόνειαν ὑπὸ ζόφου ἡερόεντος ἐσ φάσις ἔξαγάγοι», δέ τε ἡ κατὰ τῶν θεῶν ὀργισμένη Δημήτηρ «σπέρμα» ὑπὸ γῆς κρύπτουσα» ὥρκισθη «οὐ ποὺν γῆς καρπὸν ἀνήσειν, ποὺν ἵδοι διφθαλμοῖσιν ἐὴν εὐώπιδα κόσην» (στιχ. 332 κ. ἑ.). Ἐπὶ τοῦ πετάσου αὐτοῦ φέρει δὲ ψυχοπομπὸς θεὸς μύρτου, τὸ ιερὸν φυτὸν τῶν μυστηρίων, πρὸς δὲ τροχὸν ἥτοι τὸ σύμβολον τοῦ κύκλου τοῦ ἐνιαυτοῦ, τοῦ ἀνιστῶντος τὴν βλάστησιν τῆς γῆς, σύμβολον δὲ κατ’ ἔξοχὴν τοῦ ἡλίου, οὗ δὲ θεομότης ἀνάγει εἰς τὸ φῶς τῆς ἡμέρας τὰ λείψανα τῆς Κόρης. Ἰσως ἐν τῷ ‘Ερμῆ τούτῳ ἡδύνατά τις νὰ ξητήσῃ καὶ τὸν ἀντιρρόσωπον τῶν πρὸς τὰς Ἀθήνας ἐξ ‘Ελευσῖνος προπεμπόντων τὰ ιερὰν Ἀθηναίων ἐφήβων ἐναγάντιον ‘Ερμῆν, ἀφοῦ μάλιστα μόνον ὑπὸ τὸ ἐπίθετον τοῦτο ἀπαντᾷ μέχρι τοῦδε ἐν ‘Ελευσῖνι¹. Ἀλλὰ τοὺς ἐνόπλους φύλακας καὶ προπομπὸν τῶν ιερῶν ἐφήβους, ὃς καὶ σύμπαν τὸ πλῆθος τοῦ ὑποδεχομένου καὶ προπέμποντος τὰ ιερὰ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ δήμου, λαμπρότερον καὶ σαφέστερον ἀντιρροσωπεύει ἐνταῦθα αὐτῇ ἡ πολιοῦχος Ἀθηνᾶ (ἀρ. 3), ἡ ἐν δπλοῖς σπεύδουσα εἰς παραλαβὴν τῶν ιερῶν καὶ ἥδη παραλαμβάνουσα, προστατεύουσα καὶ καλύπτουσα αὐτὰ τῷ δόρατι καὶ τῇ ἀσπίδι.

Ὑπὲρ τὴν Ἀθηνᾶν καθίπαταὶ σπεύδουσα πρὸς τὰ ιερὰ ἡ ἀκόλουθος αὐτῇ **Νίκη** (ἀρ. 7), τείνουσα ἥδη τὴν χεῖρα πρὸς τὰ ιερὰ προφανῶς, ἵνα αὐτῇ, παρὰ τῶν χειρῶν τῶν ἀναγόντων αὐτὰ λαβοῦσα κομίσῃ πρὸς τὰς Ἀθήνας ὡς διάκονος τῆς Ἀθηνᾶς,—τοῦδε ὅπερ σαφῶς ἐπιμαρτυρεῖ καὶ ἔτερον ‘Ελευσινιακὸν ἐξ ‘Αγρας μημεῖον, περὶ οὗ κατωτέρω.—Τοὺς κομιστὰς τῶν ιερῶν πρώτη ἀναμένει, ὡς δεικνύουσι καὶ τὰ πρὸς αὐτὴν ἥδη ἐστραμμένα βλέμματα τῆς Ἀθηνᾶς, τὰ δηλοῦντα τὴν μέλλουσαν διεύθυνσιν τῆς πομπῆς, ἡ ‘**Ηχώ** (ἀρ. 4), ἥτοι ἡ προσωποποίησις τοῦ χώρου ἐκείνου τῆς ιερᾶς ὁδοῦ ἐνθα ἡ πρὸς τὰς Ἀθήνας πομπὴ τῶν ιερῶν ἵστατο τὸ πρῶτον. Κάθηται δὲ αὐτῇ ἐπὶ πέτρας ὡς τοπική τις θεότης (*Localgöttin*) καὶ ἀναμένουσα τοὺς φορεῖς τῶν ιερῶν κρούει τὸ χρακτηρίζον αὐτὴν τύμπανον, οὗ οἱ ἥχοι συμβολίζουσιν Ἰσως τὰς ἵαχάς καὶ τοὺς ἥχους τῶν ὑμνῶν τοῦ

1. CIA. I. 5.

ἐνταῦθα ἀναμένοντος καὶ τὸ πρῶτον συναντῶντος τὰ ἵερὰ μεγάλου πλήθους τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν ἔξερχομένου πρὸς ὑποδοχὴν καὶ προπομπὴν τῶν ἱερῶν λαοῦ.

Μετὰ τὴν Ἡχὸν ἀναμένει ἡσύχως καὶ μεγαλοπρεπῶς τὴν πομπὴν ἑτέρᾳ θεά, ἐπὶ ἀπωτέρουν καὶ ὑψηλοτέρουν τοῦ τῆς Ἡχοῦς ἑδάφους ἰσταμένη (ἀρ. 9), ἦτοι κατέχουσα τὸ τέρῳ μα τῆς ὁδοῦ ἢν πρόκειται νὰ ἀκολουθήσῃ ἡ πομπὴ τῶν ἱερῶν. Ἡ θεὰ αὕτη δὲν εἶναι κατ' ἐμὲ ἡ Ἡρα, ἡ οὐδόλως ἀναμιγνυομένη εἰς τὰ Ἐλευσινιακὰ μυστήρια, ἀλλ' ἡ Δημήτηρ Ἐλευσινίου τοῦ ἐν ἄστει, ἔνθα ἐκομίζοντο καὶ κατεύθεντο τὰ ἱερά. “Οτι δὲ αὕτη εἶναι Δημήτηρ, ὅρθως ἀνεγνώρισαν ὃ τε Stephanus καὶ ὁ Petersen, στηριζόμενοι ἐπὶ τῆς ταυτότητος τῆς μορφῆς ταύτης πρὸς τὴν Δήμητρα τὴν καθημένην ἐν τῷ κέντρῳ τῆς παραστάσεως τῆς ἑτέρας παρειᾶς τοῦ αὐτοῦ ἀγγείου.

Αλλὰ τίς τότε ὁ ἐπὶ πεδίου ὑψηλοτέρουν τῆς θεᾶς τοῦ Ἐλευσινίου καθήμενος θεός (ἀρ. 8); “Ο Ζεύς, λέγουσι πάντες, εἰ καὶ ἔλλειποντι τὰ κύρια τῶν φορημάτων καὶ συμβόλων αὐτοῦ, ἦτοι ὁ κεραυνὸς καὶ ὁ τὸ σκῆπτρον ἢ τὴν χεῖρα ἢ τὸν θρόνον τοῦ Διὸς κοσμῶν ἀετός. Ἐχων δύμας ὑπ’ ὅψιν ὅτι ὁ Ζεὺς οὐδόλως πρὸς τὴν πομπὴν τῶν Ἐλευσινίων σχετίζεται καὶ ὅτι μάλιστα κατὰ τὸν διηρικὸν εἰς Δήμητρα “Υμνον (στιχ. 27) ἐκάθητο ἀδιάφορος καὶ ἀμέριμνος «νόσφιν θεῶν», ὅτε ἡ Κόρη ἡρπάζετο ὑπὸ τοῦ Πλούτωνος, ἀναγνώριζω ἐν τῇ ὑπ’ ἀρ. 8 μορφῇ τὸν στενότατα πρὸς τὰ Ἐλευσινιακὰ μυστήρια συνδεόμενον θεὸν Ἀσκληπιεύν, οὗ ἀκριβῶς τὸ Ἱερὸν ἔκειτο τοπογραφικῶς περαιτέρω καὶ ὑψηλοτέρουν τοῦ ἐν ἄστει Ἐλευσινίου. Πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ὅρθου τῆς γνώμης μονού ἀρκοῦμαι παραπέμπων εἰς τὴν εἰκόνα ἐνὸς¹ τῶν πολλῶν ἐκ τοῦ Ἀσκληπιείου τῶν Ἀθηνῶν ἀναθηματικῶν ἀναγλύφων καὶ τὴν ἐνταῦθα κατωτέρω, ἐν τῷ περὶ τῆς ζῳοφόρου τοῦ Παρθενῶνος κεφαλαίῳ, δημοσιευμένην εἰκόνα ἑτέρουν διμοίου ἀναγλύφου. Πάντα ταῦτα εἰκονίζουσι τὸν Ἀσκληπιόν, ὃς ἀμέσως ἥτις παρατηρήσῃ ὁ ἀναγνώστης, ὑπὸ μορφῆς ἐν πάσαις ταῖς λεπτομερείαις διμοίαν τῇ ἐπὶ τῆς ἀγγειογραφίας ἡμῶν, οὐδὲ τῆς κοσμούσης τὴν χεῖρα τοῦ θρόνου μικρᾶς σφιγγός μετὰ τῆς ἐπικει-

¹ Athen. Mitth. 2. IIv. 16 = Roscher, Myth. Lex. I, 2782, fig. (Hygieia).

μένης κεφαλῆς αριοῦ ἐλλειπούσης, ἵτις ἀπαντᾷ ἐπὶ τῶν πλείστων ἐκ τοῦ Ἀσκληπιείου τῶν Ἀθηνῶν καὶ Ἐπιδαύρου προερχομένων ἀναγλύφων παραστάσεων τοῦ θεοῦ τῆς Ἐπιδαύρου¹. Ἀκριβὴς μάλιστα μελέτη τῶν ἐπὶ τῶν ἐκ τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἀσκληπιείου ἀναγλύφων τύπων τοῦ ἐπὶ θρόνου καθημένου Ἀσκληπιοῦ, δεικνύει ὅτι οὗτοι εἶναι ἀντίγραφα, ὅτε μὲν τοῦ ἐπὶ τῆς ζῳοφόρου τοῦ Παρθενῶνος Φειδιακοῦ τύπου τοῦ Ἀσκληπιοῦ (ἴδε κατωτέρω), ὅτε δὲ τοῦ ἐκ τούτου ἐμπνευσθέντος χρυσολεφαντίνου ἀγάλματος τοῦ Θεοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔδει καὶ νὰ ἀναμένωμεν, ἀφοῦ ἐξ Ἐπιδαύρου ὁρτῶς μαρτυρεῖται ἐλθὼν δ' Ἀσκληπιὸς οὗτος εἰς Ἀθήνας, ἵνα μυηθῇ τὰ Ἐλευσινιακὰ μυστήρια καὶ ἐγκατασταθῇ ὡς κατ' ἔξοχὴν ΘΕΟΣ ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν. "Ἄρα ἐν τῇ ἀγγειογραφίᾳ ἡμῶν κάθηται δ' Ἐπιδαύριος θεὸς ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν, ὑπεράνω τοῦ Ἐλευσινίου, ἀναμένων μυρτοστεφῆς ὡς μύστης τὴν ἐξ Ἐλευσίνος πομπὴν τῶν ιερῶν, ἵτις ἐσήμαινε τὴν ἔναρξιν τῶν μεγάλων μυστηρίων, πρὸς ἀστενῶς σχετίζεται δ' Ἐπιδαύριος θεός, οὗ ἔνεκα δύο τῶν ἡμερῶν τῶν μυστηρίων ἐλλήθησαν Ἐπιδαύρια. Ἀναμένων δὲ ἵνα, ὡς κατόπιν ἐξ ἄλλου μνημείου σαφῶς θὰ ἴδωμεν, μετάσχῃ τῆς κατόπιν ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Ἀγραν ἑτέρας πομπῆς τῶν αὐτῶν ιερῶν, στρέφει τὰ βλέμματα αὐτοῦ πρὸς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο τοῦ ὁρίζοντος, ἔνθα γεωγραφικῶς ενδισκεται ἡ ιερὰ αὐτοῦ πόλις Ἐπίδαυρος. Οὕτως ἐλέγετο ὅτι καὶ ἡ Φαιδρα ἴδρυσε τὸν ναὸν τῆς Ἀφροδίτης ἐπὶ Ιππολύτῳ ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν ἐκεῖ ἀκριβῶς ὅθεν «ἥν καθορᾶν τὴν Τροιαῖην» ἔνθα διέμενεν δ' Ιππόλυτος².

Ἐρωτᾶται, τέλος, τίνες αἱ δύο γυναικες (ἀρ. 5-6) αἱ εἰκονιζόμεναι ὑπὲρ τὸ Πλοιτώνειον σπήλαιον τῆς Ἐλευσίνος.

ζ) Ναοὶ Δήμητρος καὶ Κόρης ἐν Ἐλευσῖνι.

Ἀπάντησιν βάσιμον εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο δύναται νὰ δώσῃ, νο-

1. Ιδὲ Ἀρχ. Ἐφημ. 1894, Πίν. 1. καὶ 1895, Πίν. 8. (ἀνάγλυφα Ἐπιδαύρου) πρὸς δὲ τὰ ἐξ Ἀθηνῶν ἐν τῷ Κεντρικῷ Μουσείῳ ὥπ' ἀριθ. 1330, 1344, 1381, — Siebel Nos 328, 4007, 4013. — Bull. C. Hell. II. pl. IX. Πέλ. Stephani, Compte-rendu 1859 σελ. 64, note 3.

2. Ιδὲ κατωτέρω τὸ περὶ τῆς θερίας τῆς ἐκ Κρήτης κεφάλαιον.

μίζω, μόνον ἡ τοπογραφικὴ μελέτη τοῦ ἱεροῦ βράχου τῆς Ἐλευσῖνος ὑφ' ὃν εὑρίσκεται τὸ σπίλαιον¹ (πβλ. τὸν ἐν σελ. 347 πίνακα). Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ βράχου τούτου, ἀκριβῶς ἄνω τοῦ σπηλαίου, εὑρίσκονται νῦν τὰ ἐν τῷ βράχῳ ἐσκαμμένα θεμέλια μεγάλου ναοῦ, σχήματος ἀνακτόρου μᾶλλον, πρὸς νότον ἐστραμμένου. Ὁ ναὸς οὗτος ἀνεγνωρίσθη (ἴδε σελ. 332) ὡς τὸ ἀνάκτορον τῆς Ἐλευσίνας Δήμητρος. Ἀρα καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τὴν αὐτὴν θέσιν ἐπὶ τοῦ βράχου κατέχουσα θεά (ἀρ. 6.), ἡ ἐπίσης τὸ σῶμα πρὸς νότον ἔχουσα ἐστραμμένον καὶ δαδουχοῦσα τῇ νυκτερινῇ ἀνακομιδῇ τῶν ἱερῶν τῶν μυστηρίων — διόπερ καὶ μυρτοστεφῆς — οὐδεμίᾳ ἄλλῃ δύναται νὰ εἶναι ἡ ἡ Δημήτηρ τῆς Ἐλευσίνος. Τὸ δ' ὅτι παραδόξως ἔχει τὸ στῆθος ἀποκεκαλυμμένον ὅχι μόνον δὲν καταρρίπτει τὴν ἔρμηνείαν ἡμῶν ταύτην, ἀλλὰ καὶ ἐπικυροῦ αὐτὴν ἐν τῇ εἰδικῇ ταύτῃ περιπτώσει, καθ' ἣν παρίσταται ἡ θεὰ προεδρεύουσα εἰς τὴν ἐκ τοῦ σκότους ἔξαγωγὴν ἥτοι τὴν ἀποκάλυψιν τῶν μυστηριωδῶν αὐτῆς ἱερῶν, δι' ἣς συμβολίζεται στιγμὴ καθ' ἣν ἡ γῆ μήτηρ ἀνοίγει νύκτωρ τοὺς κόλπους, ἵνα φανερώσῃ διτι τόσον σεμνῶς καὶ ἱερῶς ἔκρυπτε καθ' ὅλον τὸ ἔτος. Ἄλλως δὲ παράβαλε τὸ ἐπίσης γυμνὸν τοῦ στήθους τῆς Κόρης, τῆς ἐπὶ τῆς ἑτέρας παρειᾶς τοῦ αὐτοῦ ἀγγείου (ἀρ. 5), ἔνθα αὐτῇ καὶ οὐχὶ ἡ Δημήτηρ παρίσταται ως ἀποκαλύπτουσα (μυοῦσα) τὰ ἔαυτῆς μυστήρια. Ὡς ἡτο ἐπόλεμον, τὴν θέσιν τοῦ ναοῦ τούτου τῆς Δήμητρος, ἐφ' οὐ πάντως καὶ τὸ περίφημον «δπαῖον» (Πλουτάρχ. Περικλ. 13), κατέχει νῦν ἀπὸ παναρχαίων ἡδη χριστιανικῶν χρόνων ναὸς τοῦ Ἔναγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου, ἥς κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς (25 Μαρτίου) ἀντηχεῖ καὶ νῦν, ως σεμνή τις παλαιὰ ἡχὴ τῶν ὕμνων τῶν χρόνων τῆς ἐθνικῆς ἑορτῆς, τὸ τροπάριον :

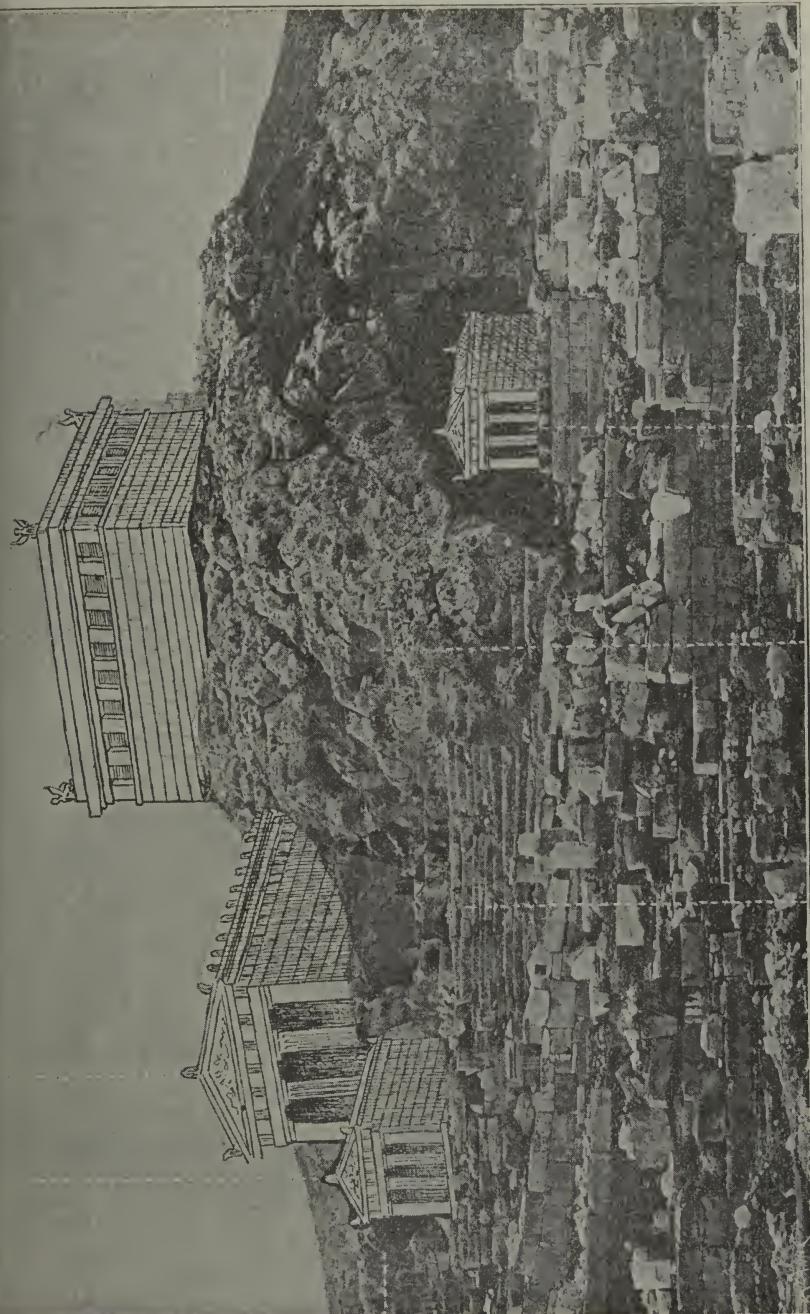
Σήμερον τῆς σωτηρίας ἡμῶν τὸ κεφάλαιον
καὶ τοῦ ἀπ' αἰώνων μυστηρίου ἡ φανέρωσις. —

Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ βράχου, ἀλλ' ὀλίγον τι χαμηλότερον καὶ ἐστραμμένα πρὸς ἀνατολάς, ἥτοι κατὰ μέτωπον τοῦ θεωμένου ἀπὸ τῆς πομπικῆς ὁδοῦ, εὑρίσκονται τὰ θεμέλια ἑτέρου ναοῦ εὐμεγέθους μὲν

1. 'Idé τὸν κάλλιστον τοπογραφικὸν πίνακα τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσίνος περιβόλου ὃν ἐδημοσίευσεν ὁ κ. Φίλιος ἐν τέλει τοῦ βιβλίου αὐτοῦ Eleusis, ses mystères, ses ruines et son musée. Athènes 1896.

ΚΟΛΩΝΟΣ ΕΛΕΥΣΙΝΟΣ ΜΕΤΑ ΤΩΝ ΝΑΩΝ ΠΡΟΧΕΙΡΩΣ ΣΥΜΠΕΡΑΛΗΡΩΜΕΝΩΝ

Βρυγός τῶν θεῶν (Ἐστιάα). - Βρυγός Εὐδημίου. Ναὸς Ηλούτωνος (Μέγαζον).

Πετρούα.

Πομπεῖη ὁδός
πρὸς τὸ Τε-
λεστήριον.

Καταβάσιον.

Πομπεῖη ὁδός
πρὸς τὸ Τε-
λεστήριον.

Εὔδημος
πατρὶ μα.

ἀλλὰ μικροτέρου τοῦ τῆς Δήμητρος. Τίνος θεότητος ναὸς εἶναι οὗτος, παραμένει μέχρι τοῦτο ἐντελῶς ἀγνωστον. Καθ' ἡμᾶς δὲ μάλιστας οὗτος εἶναι διὸ τῆς Κόρης, τῆς ἐν Ἐλευσῖνι διοικώμου μὲν ἀλλὰ μὴ συννάου τῇ Δήμητρι. Εἶναι ἀληθὲς δὲ τὸ λεπτομερῶς τὰ τῆς τοπογραφίας καὶ ἴστορίας τῶν ἱερῶν τῆς Ἐλευσῖνος ἔξετάσας κ. Rutherford γράφει¹: «Τὸ δὲ ή Κόρη εἴχεν ἴδιαίτερον ναὸν ἐν Ἐλευσῖνι, οὐδεμία πηγὴ μαρτυρεῖ, εἶναι δὲ καὶ καθ' ἑαυτὸν ἔξεταζόμενον τὸ πρᾶγμα δλίγον πιθανόν, ἐπειδὴ αὕτη οὐδέποτε παρουσιάζεται μόνη ἐν τῇ λατρείᾳ, ἀλλὰ στενῶς συνηνωμένη μετὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς ή μετὰ τοῦ Πλούτωνος». Ἐν τούτοις ή ἐν τῷ ἱερῷ περιβόλῳ τῆς Ἐλευσῖνος ἀσφαλῶς μεμαρτυρημένη² ὑπαρξίας δύο ἐντελῶς διακεκριμένων θησαυρῶν, ἥτοι τοῦ τῆς πρεσβυτέρας (Δήμητρος) καὶ τοῦ τῆς νεωτέρας (Κόρης) θεᾶς, ὑποδεικνύει, νομίζω, σαφῶς δὲ καὶ δύο διάφοροι ναοὶ αὐτῶν ὑπῆρχον, διότι θὰ ἦτο τι ἀληθῶς παράδοξον νὰ κέπτηται ή Κόρη ἵδιον οἰκοδόμημα πρὸς ἐγκατάθεσιν τῶν ἴδιων αὐτῆς θησαυρῶν καὶ ἀφιερωμάτων, νὰ στερηῆται δὲ ἴδιον ναοῦ, ἥτοι πράγματος πολὺ οὐσιωδεστέρου. Πλὴν δὲ τούτου διὸ Ομηρικὸς "Υμνος εἰς Δήμητρα παριστᾶ μὲν δὲ τὴν ἐκτίσθη διὸ ναὸς τῆς Δήμητρος ἐν Ἐλευσῖνι πρὸν ἡ ἐλθῆ ή Κόρη, ἀλλ' ἐν τέλει, μετὰ τὴν συνάντησιν τῶν δύο θεῶν, δι πουτῆς ἀποτείνεται πρὸς ἀμφοτέρας ὡς δόμοις «Ἐλευσῖνος θυοέσσης δῆμον ἔχοντας», τοῦθ' ὅπερ ὑποδεικνύει, νομίζω, δὲ τὴν ἀμφοτέραι εἶχον ναοὺς ἐν Ἐλευσῖνι. Πρὸ τούτου δέ, ἐν τῷ προηγουμένῳ ἀλλὰ δυστυχῶς ἐφθαρμένῳ μέρει τοῦ "Υμνου, ή Δημήτηρ λέγει τῇ Κόρῃ (στίχ. 395-397)

ὦς μὲν γάρ κε, νέουσ...
καὶ παρ' ἐμοὶ καὶ πατρί...
ναετάοις,

κατωτέρῳ δὲ (στίχ. 400)

οἰκήσεις .. παρ' ἐμοί τε κ[αὶ ἄλλοις ἀθανάτ]οισιν,

ῶν ή ἔννοια φαίνεται εἶναι δὲ τῇ Κόρη ἐγκατεστάθη ἐν Ἐλευσῖνι οὐχὶ ἐν αὐτῷ τῷ ναῷ τῆς Δήμητρος ἀλλ' παρ' αὐτὸν καὶ πλη-

1. Eleusis σελ. 44.

2. Ἐφημ. Ἀρχ. 1883. σελ. 125, στίχ. 4 κ. ἐ.

σίον ἐκείνων ἄλλων θεῶν, ἵσως δὲ τοῦ πατρὸς αὐτῆς¹, ὅστις πιθανῶς ἐνταῦθα εἶναι ὁ Ποσειδῶν, ἀφοῦ μάλιστα ἀναφέρεται ἐν Ἐλευσῖνι ναὸς Ποσειδῶνος Πατρός². Ἐπειδὴ δὲ τὸν ναὸν τοῦτον τοῦ Ποσειδῶνος ἀναφέρει ὁ Παυσανίας ὡς κείμενον ἐκτὸς τοῦ ἱεροῦ περιβόλου, φρονῶ ὅτι τὴν μέχρι τοῦτο ἄγνωστον θέσιν αὐτοῦ ὑποδεικνύει ὁ ὑπὸ τὸν φραγκικὸν πύργον κείμενος ἀρχαῖος χριστίανικὸς ναὸς τοῦ Ἀγ. Νικολάου, ἥτοι τοῦ Ποσειδῶνος τῶν χριστίανῶν. Παρ’ αὐτὸν ἡ ἐπὶ τοῦ ἀμέσως ὑπεροχειμένου ἀποτόμου βραχώδους κολωνοῦ, ἐφ’ οὗ κεῖται ὁ πᾶν ἀρχαῖον παρακείμενον ἐρείπιον καταστρέψας ἐκ θεμελίων φραγκικὸς πύργος, ὁ κατέχων τὴν ἀπέρ πᾶσαν ἄλλην τῆς θαλάσσης δεσπόζουσαν ὑψηλοτάτην κορυφὴν τοῦ χώρου τῆς ἀρχαίας Ἐλευσῖνος, θὰ ἔκειτο ἵσως ὁ ναὸς οὗτος τοῦ θεοῦ τῆς θαλάσσης, ἀκριβῶς ὡς ἐν τῷ Ἐλευσινίῳ τῆς Ἀργας εἴδομεν (σελ. 245) ὅτι ἡ ἐσχάρα τοῦ Ποσειδῶνος κατεῖχε τὴν ὑψίστην κορυφὴν τοῦ χωρίου. Ὁ Ποσειδῶν τῆς Ἐλευσῖνος ἐօρτάζετο κατὰ τὰ Ἀλῷα τοῦ Ποσειδεῶνος μηνὸς ($\frac{20 \text{ Νοεμβ.}}{10 \text{ Δεκεμβ.}} - \frac{29 \text{ Δεκεμβ.}}{10 \text{ Ιανουαρ.}}$) διὰ πομπῆς «ἐπὶ τῇ συγκομιδῇ τῶν καρπῶν», ἥτοι ἀκριβῶς καθ’ ὃν μῆνα ἄγεται ἡ ἐօρτὴ τοῦ Ἀγ. Νικολάου.

Τέλος ὑπενθυμίζω, παραλείπων ἄλλας τινὰς ἐνδείξεις, τὸ σπουδαιότατον χωρίον τοῦ Ἀστερίου (ἴδε ἀνωτέρῳ σελ. 338), ἐν ᾧ προκειμένου περὶ Δήμητρος καὶ Κόρης καὶ τῶν ἐν Ἐλευσῖνι μυστηρίων αὐτῶν λέγει οὕτος ὅτι «αὐταῖς ἐδείμα όντος γυναιόντων νάους».

Ἐπειδὴ δὲ πάντοτε ἡ τε ποίησις, ἀπ’ αὐτοῦ ἥδη τοῦ Ὁμηρικοῦ "Υμνου, καὶ ἡ τέχνη παριστῶσι τὰς δύο θεὰς πλησίον ἀλλήλων καὶ «ἀμφαγαπωμέας»³, τῆς Κόρης συχνότατα οἰκείως ἐρειδομένης ἐπὶ τῆς Δήμητρος, ὡς π. χ. ἐπὶ τῆς τοιχογραφίας τῆς Ρώμης, ἣν ἀνωτέρῳ (σελ. 339) ἐσχλιάσαμεν, δυνάμεθα, νομίζω, νὰ συμπεράνωμεν ἀσφαλῶς ὅτι καὶ ἡ ἐπὶ τῆς ἀγγειογραφίας ἡμῶν κόρη, ἡ ἰσταμένη παρὰ τὴν Δήμητρα, ὡς ὁ ὄντες ἐν Ἐλευσῖνι ναὸς τῆς Κόρης ὁ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ

1. Preller - Robert, Gr. Myth. 576. Πελ. καὶ O. Kern ἐν Pauly - Wissowa Real-encyk. s. v. Demeter, (cap. 45).

2. Πλυντ. I, 38, 6. Ἐλευσίνοις δὲ ἔστι μὲν Τριπτολέμου ναός, ἔστι δὲ Προπυλαίας Ἀρτέμιδος καὶ Ποσειδῶνος Πατρός, φρέαρ τε καλούμενον Καλλίζοον — Πρ. Preller - Robert, Gr. Myth. 577, 3.

3. Ὁμηρ. "Υμνος εἰς Δήμ. στ. 438.

βράχου παραπλεύρως τοῦ τῆς Δήμητρος, ἀλλ' ἐπὶ χαμηλοτέρου πεδίου καὶ δὴ κατὰ μέτωπον ίδρυμένος, οὐδεμίαν ἄλλην θεάν εἰκονίζει ἢ αὐτὴν ταύτην τὴν **Κόρην** ἐρειδομένην ἐπὶ τῆς Δήμητρος ὡς ὁ ναὶ αὐτῆς.

Παράδοξος βεβαίως, ἀν οὐχὶ πρωτοφανής, εἶναι ὁ ἐνταῦθα ἴματισμὸς τῆς Κόρης, ίδιᾳ δὲ τὸ μιστηριωδῶς περικεκαλυμμένον τοῦ ματος καὶ τὸ ὄλως ἀμέτοχον αὐτῆς εἰς τὰ ἐν τῷ σπηλαίῳ τοῦ βράχου τελούμενα, οὐκ ἔνεκεν ὁ Stephanī (ξ. ἀ.) φρονεῖ ὅτι ἡ μορφὴ αὐτῆς ἥδυνατο καὶ νὰ ἐλλείπῃ χωρὶς τὸ παράπαν νὰ μειώται τὸ ἐνιαῖο τῆς συνυθέσεως τῆς ἀγγειογραφίας. Ἀλλὰ καὶ ταῦτα εἶναι, φρονῶ, ὅπερα τῆς γνώμης ἡμῶν, διότι ἡ μὲν ἀπραξία αὐτῆς ἐρμηνεύεται εὐκόλως αὐτῆς τῆς πρὸς τὴν νεκρὰν Κόρην σχετιζομένης φύσεως τῶν δρωμάτων, εἰς ἀν οὐδεμίαν μετοχὴν ἥδυνατο νὰ ἔχῃ ἡ ζῶσα καὶ δρῶσα Κόρη, ἡ ἐνταῦθα προφανῶς μόνον τοπογραφικὴ σημασίαν ἔχουσα τὸ δὲ ἔνδυμα αὐτῆς εἶναι μέχρι τῶν ἐλαχίστων ὅμοιον πρὸς ἐκεῖνον ὅπερ παρουσιάζει πλῆθος τῶν πασιγνώστων ἐνταφίων κορῶν τῶν πουφοπλαστῶν τῆς Τανάγρας. Θὰ συνομιωλογήσῃ δὲ πᾶς τις, νομίζω, ἡμῖν, ὅτι ἐν τῇ σκηνῇ τῆς παρούσης παραστάσεως, τῆς εἰς τὴν ἐντάφια σύμβολα τῆς Κόρης ἀναφερομένης, οὐδεμία στολὴ ἥρμαζεν αὐτῇ μᾶλλον ταύτης τῆς μιστηριωδῶς ἀποκρυπτούσης τὸν γναστὸν τύπον τῆς ἐν τῇ ζωῇ Κόρης. Τέλος προσμέτω ὅτι τὴν ταύτην τῶν δύο τούτων μορφῶν πρὸς τὴν Δήμητρα καὶ Κόρην θὰ ἴδωμεν κατωτέρω πιστοποιουμένην καὶ ὑπὸ ἑτέρας ἐντελῶς ταυτοσήμου Ἐλευσινιακῆς ἀγγειογραφίας (τῆς ὑδρίας τοῦ Μουσείου τῆς Κων/πόλεως).

η) Ἐσχάρα.

Παρ' Ἡσυχίῳ ἡ Δημήτηρ καὶ ἡ Κόρη τῆς Ἐλευσῖνος καλοῦνται δομόσβωμοι¹, ἐξ οὗ ἥδυνατό τις ἐκ πρώτης ὅψεως νὰ ὑποθέσῃ, ἀντιθέτως πρὸς τὰ ὑφ' ἡμῶν ὑποστηριχμέντα, ὅτι αὗται ἐν Ἐλευσίν-

1. Ἡσύχιος ἐν λ. «δομόσβωμοι θεοί, ἐν Ἐλευσῖνι Δήμητρος καὶ Κόρης εἰσὶν» (sic). Τὸ χωρίον τοῦτο προσφανῶς εἶναι ἐφθαρμένον ἡ ἐλλειπέσ, ὡς παρετήρησεν ἥδη οὐρανοφόρος Στέφανος ἐν τῷ Θησαυρῷ. Φρονῶ δὲ ὅτι διορθωτέον «Δημήτηρ καὶ Κόρη» ἢ «δομόσβωμοι θεοί» ἐν Ἐλευσῖνι Δήμητρος καὶ Κόρης [κοῖνοι βωμοί] εἰσιν».

ἔνα καὶ μόνον ναὸν εἶχον. Ἀλλ' ὅχι Πιμόνον οἵ ἀρχαῖοι ὁγηῶς διακρίνουσι τοὺς δμοεδάμονς θεοὺς τῶν δμονάων ἢ συννάων¹, ἀλλὰ καὶ ἡ μελέτη τῆς τοπογραφίας τοῦ ιεροῦ τῆς Ἐλευσίνος περιβόλου διαφωτίζει, νομίζω, καὶ τὴν δυσχέρειαν ταύτην.

Ἀληθῶς ἡ ἀπὸ τῶν Προπυλαίων τοῦ ιεροῦ περιβόλου ὅδὸς τῶν ιερῶν πομπῶν ἄγει εὐθὺν πρὸς τὴν πύλην τοῦ Τελεστηρίου² καὶ οὐχὶ ἔκεινην τοῦ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου ναοῦ (ἀνακτόρου) τῆς Δήμητρος, ἔνθα ἔδει νὰ ἀναμένωμεν τὸν κοινὸν βωμὸν τῶν δύο θεῶν. Ἰνα λοιπὸν οἱ πομπεύοντες προσέλθωσιν, ἀμα τῇ ἀφίξει αὐτῶν ἐν τῷ ιερῷ περιβόλῳ, πρὸ τοῦ ναοῦ τῆς Δήμητρος πρὸς ἄμεσον ἐκτέλεσιν τῆς ἐθιζομένης ἐπὶ τῇ αἰσιᾳ ἀφίξει θυσίας, ἔδει ἀναγκαίως νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ Τελεστήριον καί, ἔξεχόμενοι τῶν νοτίων πυλῶν αὐτοῦ, ἀνέλθωσι τὴν εὐρεῖαν κλίμακα τὴν ἄγουσαν εἰς τὴν πρὸ τοῦ ναοῦ τῆς Δήμητρος πλατεῖαν, διερχόμενοι δὲ κατὰ μῆκος πάντα τὸν ιερὸν καὶ προφανῶς τοῖς μύσταις μόνον προωρισμένον χώρον, νὰ πλησιάσωσι πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ ναοῦ, ἔνθα ἔδει νὰ ἀναμένωμεν τὸν βωμὸν τῆς Δήμητρος.

Ἐν τούτοις ὅχι μόνον τοιαύτη πολυδαιδαλος πορεία τῆς πομπῆς εἶναι ἀπίθανος, ἀλλὰ καὶ οὐδὲ ἔχονς οἰουδήποτε βωμοῦ ενδέθη ἐνταῦθα φαίνεται δὲ καὶ δλῶς ἀπίθανον ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο διάβωμὸς τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἐρωτῶ, ποῦ λοιπὸν θὰ ἔμνε ταῖς θεαῖς τὸ μέγα πλῆθος τῶν μὴ ἀποτελούντων μέρος τῆς πομπῆς, ἀλλ' ἀρχαιοτέρων μυστῶν ἢ ἀπλῶς ἐπισκεπτομένων τὸ ιερὸν κατά τε τὰς πανηγύρεις καὶ τὰς λοιπὰς τοῦ ἔτους ἥμέρας;

Ἀπάντησιν εἰς τὰς ἀπορίας ταύτας δίδει, νομίζω, τὸ μέχρι τοῦδε ἀνεξήγητον καὶ μυστηριῶδες κατασκεύασμα τὸ ἐπὶ τοῦ ιεροῦ βράχου τῆς Ἐλευσίνος ἦτοι ἡ ἐν τῷ ιερῷ βράχῳ λελᾶξευμένη μεγάλη διπλῆ κλῖμαξ, ἡ ἐπὶ μικρᾶς διπλῆς πλατείας ἄγουσσα, ἐν ᾧ βόθροις, ἡ εὐρισκομένη «ἐπὶ προύχοντι κολωνῷ»³ ἦτοι ἐν μέσῳ τοῦ ιεροῦ βρά-

1. Πλουταρχ. Ἡθικ. π. 679 «θεοῖς συννάοις καὶ συμβώμοις». — Ἀρριαν. Περ. Εὐξ. π. 115: Σύνναος καὶ σύμβωμος ἔσονθαται τῷ προπάτορι» — CIG. II, 206, ἀρ. 2230, 8 «θεοῖς συννάοις καὶ συμβώμοις εὐχήν». — Πιλ. Ἡσύχ. ἐν λ. Ὁμόναιοι.

2. Ἰδεὶ τὸ τοπογραφικὸν χάρτην τοῦ κ. Φιλίου.

3. Ομ. ὅμν. εἰς Δήμ. στέλ. 298.

χου τοῦ φέροντος τοὺς δύο ναοὺς τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης, κειμένη δὲ ἀμέσως πρὸς δεξιὰ τῷ εἰσερχομένῳ διὰ τῶν πυλῶν τῶν πρὸ τῶν Πεισιστρατιδῶν ἢ ἐπ’ αὐτῶν κατασκευασθέντων περιβόλων τοῦ ἱεροῦ¹. Τὸ διφυὲς ἀλλὰ μόνον ἔνα βόθρον ἔχον κλιμακωτὸν κατασκεύασμα τοῦτο οὐδὲν ἄλλο εἶναι, νομίζω, ἢ ὁ κοινὸς βωμός, ἢ «ἔσχάρα» ἢ μᾶλλον «αἱ ἔσχάραι» τῶν δύο ἐλευσινίων θεῶν, ἔσχάραι ὡν μνείαν ποιεῖται δις μὲν ὁ Εὐριπίδης (Ίκετιδες):

πρὸς ἄγναῖς ἔσχάραις δνοῖν θεαῖν

Κόρης τε καὶ Δήμητρος (στίχ. 33-34)

—σεμναῖσι Δηοῦς ἔσχάραις παρημένη (στίχ. 289),

ἄπαξ δὲ ὁ κατὰ Νεαίρας ψευδοδημοσθένειος λόγος (113) «ἐπὶ τῆς ἔσχάραις τῆς ἐν τῇ αὐλῇ Ἐλευσῖτι».

‘Ως βλέπει τις ἐκ τοῦ τοπογραφικοῦ χάρτου, ὁ ἀρχαιὸς βωμὸς οὗτος ἔκειτο «ἐν τῇ αὐλῇ» ἐπὶ τῆς Ἱερωτάτης θέσεως τῆς Ἐλευσῖνος, ἐν μέσῳ τοῦ φέροντος τοὺς δύο ναοὺς τῶν θεῶν Ἱεροῦ βράχου καὶ παρ’ αὐτὴν τὴν εἰσόδον τοῦ ἱεροῦ περιβόλου. Πρὸς ταῦτα συμφωνοῦσιν λαμπρῶς ὃ ἐν τῷ Ὁμηρ. ὑμνῷ (στ. 270-271) δοισμὸς τῆς θέσεως τοῦ βωμοῦ ὃς κειμένου ἐπὶ προσχοντι κολωνῷ ὑπ’ αὐτῷ τῷ νηῷ τῆς Δήμητρος καὶ πᾶσαι αἱ τοπογραφικαὶ ἐνδείξεις ἀς περιέχουσιν αἱ Ίκετιδες τοῦ Εὐριπίδου, ὡν ἢ σκηνὴ ὑπόκειται ἐν Ἐλευσῖνι πρὸ τῆς ἔσχάραις ταύτης..

Ἐν ἀρχῇ δηλαδὴ τοῦ δράματος τούτου ἐμφανίζονται ἐν τῷ Ἱερῷ περιβόλῳ τῆς Ἐλευσῖνος ὁ γηραιὸς βασιλεὺς τῶν Ἀργείων Ἀδραστος, αἱ γραῖαι μητέρες καὶ τὰ παιδία τῶν πρὸ τῶν Θηβῶν πεπτωκότων ἐπτὰ ἀριστέων, ὡν τὰ σώματα ἔκειντο ἀταφα τῇ διαταγῇ τῶν κρατησάντων. Ίκετεύοντι δὲ τὴν χάριν θυσίας τινὸς ἐλθοῦσαν εἰς τὸ Ἱερὸν μητέρα τοῦ Θησέως Αἴθραν, ἵνα πείσῃ τὸν υἱὸν αὐτῆς, ὅπως πειθοῖ ἢ βίᾳ θάψῃ τοὺς πεσόντας. Αὕτη δὲ ἐλεήσασα αὐτοὺς ἔπειμψε κήρυκα πρὸς τὸ ἄστυ καλοῦσα τὸν Θησέα εἰς Ἐλευσῖνα. Τοῦτον δὲ ἀναμένουσα ἢ Αἴθρα κάθηται μετὰ τῶν Ἀργείων ίκετῶν «πρὸς ἄγναῖς ἔσχάραις δνοῖν θεαῖν, Κόρης τε καὶ Δήμητρος» (στίχ. 33-34), ἔσχάραις ἀς ἐν τῷ αὐτῷ δράματι δὲ μὲν Θησεὺς καλεῖ «σεμνὰς Δηοῦς ἔσχάρας» (στ. 290), αἱ δὲ Ἀργεῖαι ίκέτιδες «δεξιπύροντος θεῶν θυμέλας» (στίχ.

1. Ιδὲ τὸν τοπογραφικὸν χάρτην τοῦ κ. Φιλίου.

64), καὶ « ἵερὰ δάπεδα Περσεφονείας » (στιχ. 271) ἀπὸ τοῦ πλησιέστερον κειμένου ναοῦ τῆς Κόροης.

Μετ' ὅλιγον καταφθάνει μετὰ στρατοῦ ὁ Θησεύς, ὅστις ἀφήσας τὸν στρατὸν ἔκτός, « Καλλίχορον ἀμφὶ σεμνὸν » (στιχ. 391), εἰσέρχεται εἰς τὸν Ἱερὸν περιβόλον. Μόλις δῆμος εἰσερχόμενος, καὶ δὴ προφανῶς διὰ τῆς ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Εὐρωπίδου πύλης τοῦ κυρίου Ἱεροῦ περιβόλου (τῆς Πεισιστρατείου), ἥτις ἔκειτο ἔνθα νῦν τὰ μικρὰ προπόλαια τοῦ Ἀππίου, βλέπει ἀμέσως τὰ ἀνάκτορα, ἥτοι τοὺς ἐπὶ τοῦ βράχου ἐφ' οὗ καὶ ἡ ἐσχάρα ναοὺς τῶν θεῶν, ἐνῷ δὲ προχωρῶν ἐρωτᾷ, τίνος οἱ γόοι καὶ στέρων κτύποι, νεκρῶν τε θρῆνοι, ὃν ἡ ἡχὴ προσβάλλει τὰ ὄτα αὐτοῦ ὡς ἀπὸ τῶν ἀνακτόρων ἐρχομένη (στ. 86-91), βλέπει, ὡς ἥτο φυσικόν, ἀφοῦ ταῦτα ἐρωτῶν προνηώρησε βῆματά τινα, τὰς ὑπὸ τὸ Ἀνάκτορον καὶ πρὸ τῆς ἐσχάρας τῶν θεῶν ἴκετιδας μετὰ τῆς συνικετευούσης μητρὸς αὐτοῦ (στ. 92-97), παρ' αὐταῖς δὲ καὶ δὴ « ἐν πύλαις » (προφανῶς ταῖς τοῦ Πλουτωνείου ἢ τοῦ Ἱεροῦ περιβόλου) τὸν πενθίμως κεκαλυμμένον καὶ οἰκτρῶς στενάζοντα Ἀδραστον, ἔχοντα περὶ ἑαυτὸν τοὺς μικροὺς παῖδας τῶν πρὸ τῶν Θηβῶν κειμένων νεκρῶν ἡρώων. Ζητεῖ ἀμέσως καὶ λαμβάνει πληροφορίας περὶ τῶν αἰτίων τῆς ἴκεσίας, ὑπὸ δὲ τῆς μητρὸς αὐτοῦ καταπεισθεὶς ἀπέρχεται κατὰ τῶν Θηβαίων καὶ βίᾳ προτίσας φέρει τὰ σώματα τῶν Ἀργείων νεκρῶν πρὸ τῶν ἐν τῇ αὐτῇ σκηνῇ καὶ θέσει ἀναμενούσων ἴκετιδων. Καὶ τὰ μὲν ἔξι μιᾶς πυρῷ καύσας, παραδίδει τὴν τέφραν αὐτῶν τοῖς οἰκείοις, ἵνα παρ' αὐτοῖς θάψωσι, τὸ δὲ ἔβδοιμον, τὸ τοῦ Διὸς κεραυνῷ πληγέντος Καπανέως, προτιθέμενος νὰ θάψῃ « αὐτοῦ παρ' οἴκους τούςδε συμπήξας τάφον » (στ. 938), ἀναβιβάζει εἰς ἴδιαν πυρὸν στηθεῖσαν « μελάθρων ἐκτός », ἀλλὰ τόσον πλησίον τῆς σκηνῆς, ὥστε οἱ τὸν χορὸν τοῦ δράματος ἀποτελοῦντες βλέπουσιν αὐτὴν ἀπὸ τῆς σκηνῆς (στίχ. 980 κ. ἔξ.). Ταυτοχρόνως δῆμος οἱ αὐτοὶ βλέπουσιν ἔκπληκτοι ἐν τῇ σκηνῇ, καὶ δὴ ἐπὶ τοῦ ὑπερκειμένου τῆς σκηνῆς Ἱεροῦ βράχου (« αἰθερίαν ἔστηκε πέτραν ἡ τῶνδε δόμων ὑπερακρίζει στιχ. 987—8») τὴν πιστὴν τοῦ Καπανέως σύζυγον Εὐάδνην χωροῦσαν πρὸς τὸ μέρος οὗ κάτω ἔκαιεν ἡ πυρὰ τοῦ συζύγου αὐτῆς, ἐκεῦθεν δὲ τραγικῶς καταρρημένουσαν ἑαυτὴν ἐν τῇ πυρῷ καὶ συγκατακαιομένην τῷ ἀνδρὶ.—Τὸ σχῆμα τοῦ ὑπερκειμένου τῆς ἐσχάρας τῶν θεῶν βράχου τῆς Ἐλευσῖνος καὶ ὁ δρι-

σμὸς τῆς θέσεως τοῦ τύμβου καὶ τῆς πυρᾶς τοῦ Καπανέως ὡς « μελάθρων ἔκτός », δηλαδὴ ἐκείνων ἀτινα ἔβλεπον οἱ θεαταί, πείθουσιν ἀμέσως τὸν ἐπιτοπίως ἀναγινώσκοντα τὸ δρᾶμα τοῦ Εὐριπίδου, ὅτι ἡ Εὐάδην τοῦ δράματος κατεκρήμνισεν ἑαυτὴν ἀπὸ τοῦ ἀποτομιστάτου μέρους τῆς πέτρας, ἥτοι τῆς Β. γωνίας τῆς ὑπερκειμένης ἀμέσως τοῦ χώρου τοῦ Πλουτωνείου. (Ιδὲ πίνακα σελ. 347).

Σημειωτέον ἐν τέλει ὅτι ὁ τρόπος οὗτος τῆς αὐτοκτονίας τῆς Εὐάδηνς ἀποδεικνύει πόσον δίκαιον εἶχεν ὁ κ. Rubensohn παραβαλὼν τὴν πέτραν τῆς Ἐλευσῖνος πρὸς τὴν περίφημον ἔνεκα τῆς αὐτοκτονίας τῆς Σαπφοῦς *Λευκαδίαν πέτραν* καὶ πρὸς τὰς λοιπὰς διμοίας πύλας τοῦ Ἀδρού. “Οτι δὲ τὸ μέγα κλιμακωτὸν κατασκεύασμα περὶ οὗ ὁ λόγος ἦτο ἡ ἐσχάρα τοῦ Ἐλευσινίου, ἥτοι ὁ πανάρχαιος μέγας βωμὸς ὁ « ἐπὶ προύχοντι κολωνῷ », ὡς ἀκριβῶς καὶ γραφικῶς καθιορᾷει αὐτὸν ὁ Ομηρικὸς ὑμνος (στ. 298), ἀποδεικνύει νομίζω καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀκριβῶς πρὸ ἦ καὶ ἐπ’ αὐτοῦ ἦτο ἰδρυμένη ἡ βάσις τραπέζης θυσιῶν (Opferstisch), ἐφ’ ἣς ἡ περίφημος ἐκείνη ἀρχαῖη ἐπιγραφὴ τῶν θυσιῶν, ἡ περιέχουσα τὸν ἔξῆς ἱερὸν νόμον ἀναγράφοντα τὰς θυσίας πάντων τῶν ἐν τῷ ἱερῷ καὶ πέριξ αὐτοῦ λατρευομένων Ἐλευσινίων θεῶν,

“*Ἐδοχσεν* [; τεὶ βολεῖ] ; καὶ [τ]οῖ δέμοι ; *ἱδ[τ]ε Παραιεῖτε[ς ἐγραμμάτευε προτέλεια* ; *θ[ύ]εν* ; τὸς *ἱεροποιὸς* ; *Ἐλευσινίον* ; καὶ [; *ΤΟΣ ΜΥΣΤΕ-*

[ΡΙΟΝ ; *Ε]Ν*

τεῖ Ελ[ευσιν]ίοι ; *Γ]ΕΙ* ! *Ηερμεῖ* *Ἐραγορίοι* ; *Χάροισιν* : *αἴγα* [! *Ηιππο-*
[θδοντι κρι;] δὸν
Ποσειδ]ὸνι : *κριδ]ν* ; *Αρτέμιδι* *αἴγα* ; *Τελεσιδρόμοι* ; *Τοι[πτολέμοι* ; *οἰν* ;
Πλούτο]νι : *Δ[ολλ]ζοι* ! *θεοῖν* : *τρίττοαν* ; *βόαρχον* ; *ἐν τεὶ* ; *ἔορ[τεὶ*

‘Ως λέγει ὁ τελευταῖος ἐκδούς, συμπληρώσας καὶ σχολιάσας τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην κ. H. von Prott¹, τὸ μνημεῖον τοῦτο εὑρέθη,

1. Ath. Mittb. 1899 σελ. 244 - 266. Αἱ συμπληρώσεις εἶναι αἱ τοῦ κ. Prott. πλὴν τῆς διὰ κεφαλαίων γαραγτήρων ἐνταῦθα δηλωθείσης ἐμῆς, ἥτοι τῆς ἐν ᾧ μέρει ὁ κ. Pr. δὲν ἡδυνθίσῃ νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἐπιγραφὴν εἰ καὶ ἡθαύθη ὅτι ἐλείπει ἡ λέξις *Μυστηρίων*, λέγων: «*καὶ μυστερίον zeigt sich zu kurz*, καὶ *μυστερίον τὸν μεγάλον oder μειζόνον zu lang*». Τὸ ΤCS δι’ οὖς εὐδοῦται ἀκριβῶς ἡ συμπλήρωσις θεωρῶ ἀναγκαῖον, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ἄλλοι ησαν οἱ ἱεροποιοὶ τῶν Ἐλευσινίων (ἀγώνων) καὶ ἄλλοι οἱ τῶν Μυστηρίων. Ηδη Foucart, Les grandes mystères d’Éleusis, p. 84.

«nach Lenormants Angabe 1860 innerhalb des heiligen Bezirks von Eleusis zwischen den kleinen Propyläen und dem Telesterion in der Nähe des Gebäudes, welches auf dem Plane in Philios *Éleusis* mit G bezeichnet ist, (δηλαδὴ τοῦ ἐπὶ τῆς Ἐσχάρας Ἐκατησίου, περὶ οὗ ἵδε ἀμέσως κατωτέρῳ) und war vermutlich nicht weit verschleppt, da es bei einer Tiefgrabung im Hof eines Hauses zu Tage kam, also wohl nicht modern verbaut war; es sind keinerlei Mörtelspuren daran erhalten.

Ομοίας φύσεως ἐπιγραφαί, ἔμμεσον σχέσιν πρὸς τὸν βωμὸν τῶν θεῶν ἔχουσαι, εὑρέθησαν καὶ ἄλλαι πρὸ τοῦ κλιμακωτοῦ κατασκευάσματος, ἦτοι τῆς κατ' ἐμὲ ἐσχάρας, ἥς καὶ τὸ σχῆμα συμφωνεῖ πρὸς τὸν δρισμὸν «ξέώσιρα τετράγωνος» τῶν ἀρχαίων.

3) *Ἐνδανέμου βωμός.*

Σημειωτέον πρὸς τούτοις ὅτι αἱ λέξεις «ἰερὰ δάπεδα Περσεφόνης», δι' ὧν αἱ Ἀργεῖαι χαρακτηρίζουσι τὴν μεγάλην ἐσχάραν τῆς Ἐλευσίνος, πρὸς δὲ ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς αὐτῆς, ὅστις προφυλάσσει αὐτὴν ἀπὸ πάντων τῶν κυρίων ἀνέμων τῶν δυναμένων νὰ ἐνοχλῶσι τὸ πῦρ τῶν θυσιῶν, ὑπενθυμίζει τὸ ἀρχαῖον χωρίον (*Ἄρριαν. Ἀναβ.* III, 16, 8): «κεῖνται Ἀθήνησιν ἐν Κεραμεικῷ αἱ εἰκόνες (*Ἄρμοδίου καὶ Ἀριστογείτονος*), ἡ ἀνιμεν ἐς πόλιν, καταντικὸν μάλιστα τοῦ Μητρώου, οὐ μαρὰν τῶν Εὑδανέμων τοῦ βωμοῦ· ὅστις δὲ μεμύηται ταῖν θεαῖν ἐν Ἐλευσίνι, οἶδε τὸν Εὑδανέμου βωμὸν ἐπὶ τοῦ δαπέδου ὅντα».

Δυνατὸν λοιπὸν ἐν τῶν πολλῶν μικροτέρων διαμερισμάτων τῆς μεγάλης ἐσχάρας, καὶ δὴ ἵσως ἡ μᾶλλον ἀπὸ τῶν ἀνέμων ἀσφαλῆς βορεία γωνία, νὰ ἔθεωρεῖτο ὡς ὁ βωμὸς τοῦ Εὑδανέμου, οὗ τὸ ὄνομα παράγεται πάντως ἐκ τοῦ εὔδειν ἄνεμον¹. Αὐτὴ ἡ μόνη πληροφορία ἣν ἔχομεν περὶ τοῦ ἱεροῦ γένους τῶν Ἐλευσινίων Εὑδανέμων, ὅτι δηλαδὴ ἔσχον ποτὲ «διαδικασίαν πρὸς Κήρυκας ὑπὲρ τοῦ κανοῦ» (*Orat. attic. ἔκδ. Didot p. 451*), ἐνδεικνύει σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὴν ἐσχάραν τῆς Ἐλευσίνος, διότι τὰ κανᾶ, ὡς γνωστόν, ἥσαν τὰ σκεύη

1. Töpffer Attische Genealogie, S. 111. — Foucart, Gr. myst. p. 21.

έκεινα « ἐφ' οἷς ἐπέκειτο τὰ πρὸς τὴν θυσίαν » χρήσιμα (μάχαιρα, δλαί, στέμματα κτλ.)¹.

Δὲν ἀγγοῶ, ὅτι τὸ « ἐν Ἐλευσῖνι » τοῦ χωρίου τοῦ Ἀρριανοῦ διορθοῦσί τινες « ἐν Ἐλευσινίῳ », στηριζόμενοι εἰς τὴν ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ μαρτυρίαν δῆθεν ὅτι ἐν Ἀθήναις εὑρίσκετο βωμὸς Εὔδανέμου. Ἔπειδὴ διμος οὐδαμῶς τὸ ἐν ἀποκλείει τὸ ἔτερον, ἡ δὲ σχέσις τῶν Εὔδανέμων πρὸς τὸ κατ' ἔξοχὴν Ἐλευσινιακὸν γένος τῶν Κηρύκων δεικνύει ὅτι καὶ οἱ Εὔδανέμοι ἥσαν Ἐλευσίνιον ἱερατικὸν γένος, φρονῶ ὅτι κυρίως ἐν Ἐλευσῖνι ὑπῆρχε βωμὸς τοῦ Εὔδανέμου, ἐπομένως ὅτι δὲν χρῆται διορθώσεως τὸ χωρίον τοῦ Ἀρριανοῦ ὡς πρὸς τὸ ἐν Ἐλευσῖνι. Ἄλλως τε τὸ χωρίον τοῦτο μετὰ προσοχῆς ἀναγινωσκόμενον δὲν διιλεῖ, νομίζω, περὶ βωμοῦ Εὔδανέμων ἐν Ἀθήναις, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ εἰκόνων « τῶν Εὔδανέμων τοῦ βωμοῦ », δηλαδὴ τοῦ γνωστοῦ ἐν Ἐλευσῖνι βωμοῦ αὐτῶν τοῦ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἔχοντος ἀπὸ Εὔδανέμου τοῦ γεννάρχου τῶν Εὔδανέμων, ὃν διά τινα αἴτιαν θὰ ἔστησαν ἀνδριάντας ἐν Ἀθήναις (πβλ. τὰς εἰκόνας τῆς οἰκόγενείας Πανδαῖτον καὶ Πασικλέους (CIA. II, 1395), τῶν Πτολεμαίων ἐν τῷ Ωδείῳ, τῶν Τυρανοκτόνων κτλ.).

i) Ναὸς Ἐκάτης.

Ὦς πρὸς δὲ τὸν σμικρὸν ναὸν τὸν ἐπὶ τοῦ κρασπέδου τῆς ἐσχάρας ταύτης κείμενον, ὃν ὁ κ. Φίλιος καὶ ἄλλοι θεωροῦσιν ἔνα τῶν θησαυρῶν τῶν δύο θεῶν, ἡ δλως ἀνώνυμον ἀφήνουσι, νομίζω ἔνεκα τοῦ ἐκτάκτως σμικροῦ μεγέθους αὐτοῦ καὶ τῆς παρὰ τοὺς πόδας τῶν ναῶν τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης θέσεως αὐτοῦ, ὅτι εἶναι Ἐκάτησιον ἥτοι ναὸς τῆς θεᾶς ἐκείνης, ἥτις κατ' αὐτὸν τὸν Ομηρικὸν ὕμνον, ὅτε ἡ Δημήτηρ καὶ Κόρη ἐκάμισαν ἐν Ἐλευσῖνι πλησίον ἀλλήλων

τῆσιν ἐγγύθεν ἥλθ' Ἐκάτη λιπαροκρήδεμνος·

πολλὰ δ' ἄρ' ἀμφαγάπησε κόρην Δήμητερος ἀγ, ἥν·

ἐκ τοῦ οἱ πρόπολος καὶ δπάων ἔπλετ' ἄνασσα (στ. 438-440).

Ἄλιθῶς ἡ θέσις τοῦ ναϊσκού τούτου εἶναι ἐγγὺς τῶν δύο ναῶν τῶν θεῶν, ἵδιά δὲ πρὸς πλησίον τοῦ ναοῦ τῆς Κόρης, ἥς πρόπο-

1. Ἀρποκρατίων ἐν λ. κανηφόροι — Ἀριστοφ. Εἰρήνη. 948 καὶ Σχύλ.

λος καὶ δπάων ἡ Ἐκάτη (ἴδε τὸν πίνακα τῆς σελ. 347). Πρὸς τούτους ἡ ἄμεσος γειτνίασις αὐτῆς πρὸς τὴν ἐσχάραν ἐνθυμίζει τὸ τοῦ Σοφοκλέους (ἀποσπ. 490) «πῦρ ἵερον, τῆς εἰνοδίας Ἐκάτης ἔγχος» καὶ τὸν Εὑριπίδειον ὅρκον «μὰ τὴν δέσποιναν Ἐκάτην μυχοῖς ναίουσαν ἑστίας». Αὐτὸς τὸ ἐπίθετον λιπαροκρήδεμνος, ὅπερ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἀποδίδει τῇ Ἐκάτῃ ὁ Ὀμηρικὸς ὕμνος, συμφωνεῖ πρὸς τὸ λιπαρὸν τῶν κρητέμνων τοῦ ναοῦ αὐτῆς τούτου, ἵτοι τῆς τὰ κρητέμνα τοῦ ναοῦ σχηματιζούσης ἐσχάρας, τῆς λιπαρᾶς ἐχούσης τὰς βαθμίδας ἐκ τῶν πολλῶν θυσιῶν¹. Συγχρόνως τὸ Ἐκατήσιον τοῦτο κεῖται ἐπ' αὐτῆς τῆς πομπικῆς ὁδοῦ καὶ ἀπέναντι τῆς πύλης τοῦ ἀρχαιοτέρου περιβόλου, συμφώνως πρὸς τὸν κύριον χαρακτῆρα τῆς Ἐκάτης ὡς ἐνοδίας καὶ προπυλαίας θεᾶς². Τέλος τὸ ὅτι ὁ ναὸς αὐτῆς οὗτος κεῖται ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐγγύτατα τοῦ Πλουτωνείου τῆς Ἐλευσίνος ἀντρού, ἐνθυμίζει ὅτι κατὰ τὸν Ὁμηρικὸν ὕμνον (στίχ. 25 καὶ 52-58) ἡ Ἐκάτη εἶναι ἡ τὴν φωνὴν «ἔξ ἀντρού» ἀκούσασα τῆς ἀρπαγείσης ὑπὸ τοῦ Πλούτωνος Κόρης, τοῦτο δὲ τῇ Δήμητρι ἀνακοινώσασα, διὸ καὶ προσφιλὴς καὶ ὀπάων αὐτῆς κατέστη. Οὕτω νῦν ἐννοοῦνται πληρέστερον καὶ οἱ στίχοι τῶν Ἰκετίδων τοῦ Εὑριπίδου δι' ὃν προλογίζει ἡ Αἴθρα: Δήμητρος ἑστιοῦχ' Ἐλευσίνος χθονὸς τῆς δ' οἵ τε ναοὺς ἔχειε πρόσπολοι θεᾶς. Προσπόλους τῆς Δήμητρος ἐννοεῖ προφανῶς τὴν Κόρην καὶ Ἐκάτην, ὃν οἱ δύο ναοὶ ἔκειντο πρὸ τοῦ ναοῦ τῆς Δήμητρος παρὰ τὴν ἐσχάραν.

ια) Θησαυροὶ Δήμητρος καὶ Κόρης.

‘Ως ηδη εἴπομεν, τινὲς ἔξελαβον τὸν ναῖσκον τοῦτον ὡς τὸν θησαυρὸν τῆς Κόρης, ὑποθέτοντες συγχρόνως ὅτι ὁ τῆς Δήμητρος θησαυρὸς θὰ εἶναι ἔκεινος δὸν ἡμεῖς ἐταυτίσαμεν πρὸς τὸν ναὸν τῆς Κόρης. ‘Αλλ’ ἡ ἐπ’ αὐτῆς τῆς ἵερᾶς πέτρας θέσις τῶν οἰκοδομημάτων τούτων ἀντιτίθεται πρὸς τὸν χαρακτῆρα τῶν θησαυρῶν. Διὰ

1. Πέλ. Αἰσχύλ., Εὔμεν. 806 «Λιπαροθρόνοισιν ἡμένας ἐπ' ἐσχάραις». — Εὔσταθ. «λιπαροὶ οἱ διὰ πιμέλην λευκοί».

2. Στεφ. Βαζ. ἐνοδία ἐκλήθη διι ἐν τῇ δδῷ εὑρέθη. — Αριστοφ. Σφῆκες σ. 804 · ὥσπερ Ἐκατεινον, πανταχοῦ πρὸ τῶν θυρῶν. — Preller-Robert Gr. Myth. 323,1. 324. 325,2. 326,2.

τοῦτο δὲ ἔγω ὑποθέτω ὅτι τῆς Κόρης θησαυρὸς εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ χῶρος ὃ περιλαμβάνων τὸ *Καταβάσιον*, ἐνῷ κατετίθεντο τὰ σύμβολα τῶν λειψάνων τῆς Κόρης, καὶ ἐκ τούτου, ὡς καὶ ἐκ τῆς παρὰ τὸ Πλουτώνειον θέσεως αὐτοῦ, δυνάμενος νὰ θεωρῇ ὡς θάλαμος αὐτῆς· τῆς δὲ Δήμητρος θησαυρὸν νομίζω τὸν ἔξωτεροικῶς τῷ Καταβασίῳ προσκείμενον θάλαμον, τὸν ἀκριβῶς ἀπέναντι τῶν μεγάλων προπυλαίων, ἐπομένως παρὰ τὴν πομπικὴν ὄδον, ἥτοι ἐπὶ θέσεως ἀριστα ἀρμοζούσης θησαυρῷ (πβλ. τοὺς ἐν Δελφοῖς θησαυρούς).

ιβ) *Πέτρωμα Ἐλευσῖνος.*

(*'Ιδε τὸν ἐν σελ. 359 πίνακα.*)

Δὲν δύναμαι νὰ περιτώσω τὰς περὶ τοῦ ιεροῦ βράχου τῆς Ἐλευσῖνος τοπογραφικὰς ταύτας παρατηρήσεις, χωρὶς νὰ προσθέσω λέξεις τινὰς περὶ ἐνὸς τῶν περιεργοτάτων μερῶν αὐτοῦ.

Ἐπὶ τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ ιεροῦ βράχου, ἐφ' ᾧ τὸ Ἐκατήσιον, καὶ δὴ παρὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ναΐσκου, ἐπ' αὐτῆς δὲ τῆς πομπικῆς ὄδοι, ὑπάρχει κρηπίδωμα ἐκ μεγάλων τετραγώνων λίθων, χρησιμεῦνον, μετὰ μέρους τοῦ ἐνταῦθα ἐπικλινοῦς φυσικοῦ βράχου, ὡς βάθρον ἐφ' οὗ εἶναι ἴδρυμένη κολοσσιαία πέτρα ἀργὴ καθ' ὅλα τὰ μέρη αὐτῆς, πλὴν τοῦ ἐκ τῶν κάτω καὶ ἴδιᾳ ἐκ τῆς πομπικῆς ὄδοι ἀοράτου ἀνω μέρους αὐτῆς, ὅπερ εἶναι τεχνικῶς ἐπίπεδον, φέρον ἐν τῷ κέντρῳ λελαξευμένην κρύπτην σχήματος καὶ μεγέθους μοδίουν. Ἡ κρύπτη αὕτη ἔχει τὰ χεῖλη λελαξευμένα εἰς κοχλίαν, δεικνύοντα, ὡς καὶ ἡ ἐπιπέδως λελαξευμένη πέριξ τῆς κρύπτης ἐπιφάνεια, ὅτι τῆς ὀπῆς καὶ τοῦ βράχου ἐπετίθετο καὶ ἐκοχλιοῦτο ἐτέρα μεγάλῃ πέτρᾳ. Τοῦ βράχου τούτου τετραπλῆν εἰκόνα, ἥτοι ἐκ B, N, M καὶ ἐκ τῶν ἀνω δρωμένου, παρέχει ὁ ἀπέναντι παρένθετος πίναξ.

Τί εἶναι ἡ παράδοξος καὶ ὡς ιερόν τι καὶ ἄγιον ἐπὶ βάσεως παρ' αὐτὴν τὴν ιερὰν ὄδὸν καὶ ἐπὶ τοῦ κρασπέδου τοῦ ιεροῦ βράχου τῆς Ἐλευσῖνος οὗτω μεγαλοπρεπῶς καὶ πανταχόθεν καταφανῶς ἴδρυμένη πέτρα αὕτη, ἡ οὐδεμιᾶς, νομίζω, μέχρι τοῦδε τυχοῦσα προσοχῆς;

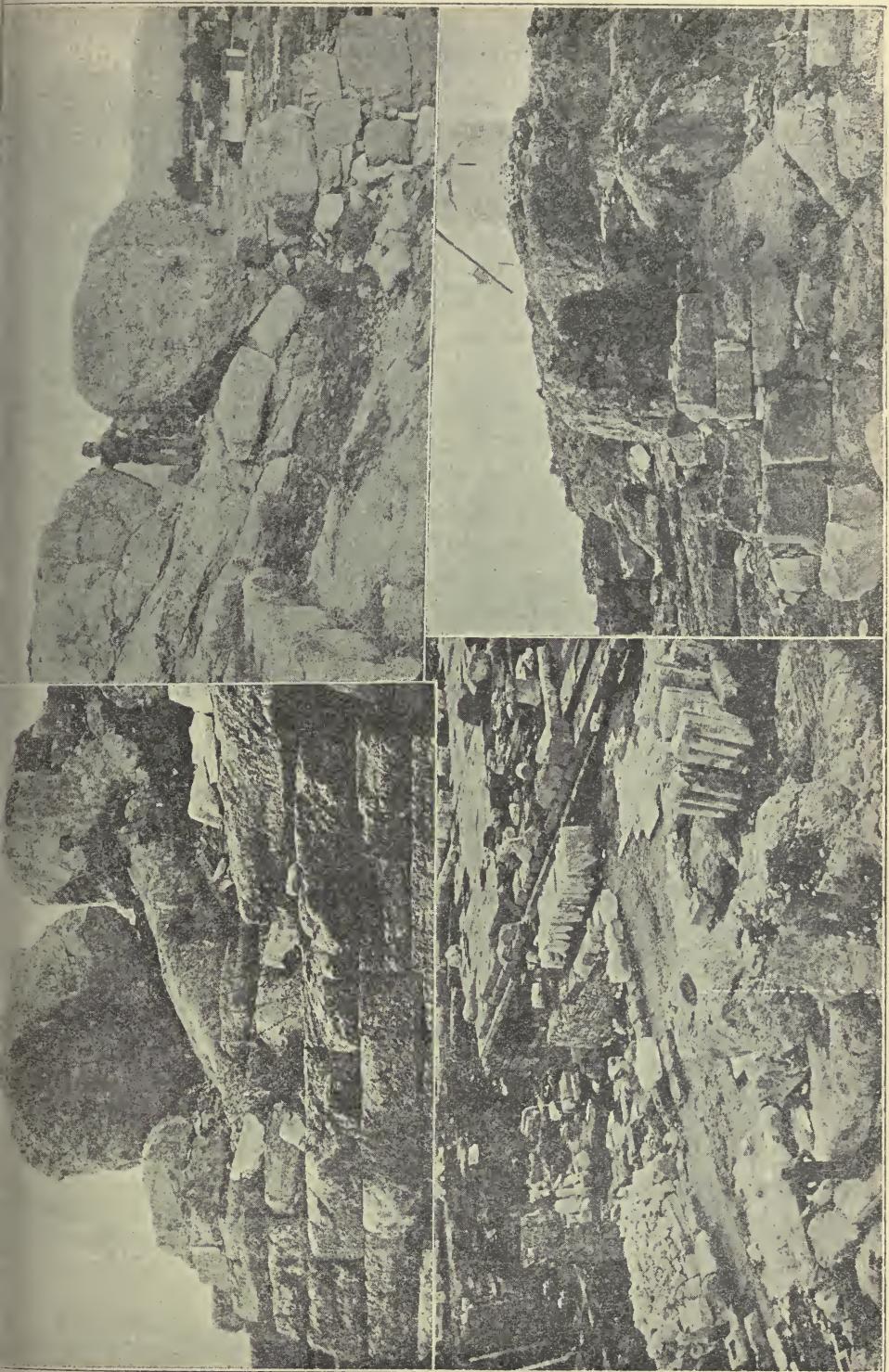
Καὶ πάλιν οἱ ἀρχαῖοι τὴν αὐτὴν ἐτήρησαν ἀπόλυτον σιωπήν, προτάσσοντες περὶ παντὸς ἐντὸς τοῦ ιεροῦ τῆς Ἐλευσῖνος περιβόλου εὑρι-

ΠΕΤΡΩΜΑ ΕΛΕΥΣΙΝΟΣ

Δευτέρη σειρά.

Κεφαλή.

"Οψίς εκ τῶν αὐτοῦ.

σκοιμένου τὸ δχληρὸν «εῦστομα κείσθω» ἦ, ὡς ὁ Παυσανίας, λέγοντες ἡμῖν ὅτι «ιὰ ἐντὸς τοῦ τείχους τοῦ ἱεροῦ τό τε ὄνειρον ἀπεῖπε γράφειν, καὶ τοῖς οὐ τελεσθεῖσιν, ὁπόσων θέας εἴργονται, δῆλα δήπου μηδὲ πυθέσθαι μετεῖναι σφισιν». Εὐτυχῶς ὅμως ὁ αὐτὸς περιηγητὴς δὲν ἐτήρησε διμοίαν σιωπὴν καὶ περὶ τοῦ ἐν Φενεῷ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσινίας Δῆμητρος, τοῦ καθ' ὅλα τὰ καίρια τῷ ἐν Ἐλευσῖνι διμοίον¹ ὡς ἴδρυμέντος κατὰ μάντευμα ἐκ Δελφῶν ὑπὸ Νάου τοῦ Ἐλευσινίου, τρίτου ἀπογόνου τοῦ ἴδρυτοῦ τῶν Ἐλευσινών μυστηρίων Εὑμόλπου, ἱεροῦ ἔνθα οἱ Φενεᾶται ἤγον «τῷ θεῷ τελετῇ», τὰ Ἐλευσῖνι δρῶμενα καὶ παρὰ σφίσι τὰ αὐτὰ φάσκοντες καθεστημέναι». Οἱ ταῦτα διδάσκων ἡμᾶς Παυσανίας περιγράφων τὰ περίεργα τοῦ Φενεατικοῦ Ἐλευσινίου τούτου λέγει καὶ τὰ ἔξῆς². «Παρὰ δὲ τῆς Ἐλευσινίας τὸ ἱερὸν πεποίηται Πετρωμα καλούμενον, λίθοι δύο ἡρμοσμένοι πρὸς ἀλλήλους μεγάλοι. Ἀγοντες δὲ παρὰ ἐτοι ἥρτινα τελετὴν μετζονα δρομάζουσι, τοὺς λίθους τούτους ιηρικαῦτα ἀνοίγουσι, καὶ λαβόντες γράμματα ἐξ αὐτῶν ἔχοντα τὰ ἐς τὴν τελετὴν καὶ ἀναγνόντες ἐς ἐπήκοον τῶν μυστῶν κατέθεντο ἐν νυκτὶ αὐθις τῇ αὐτῇ. Φενεατῶν δὲ οἶδα τοὺς πολλοὺς καὶ ὀμηνύτας ὑπὲρ μεγίστων τῷ Πετρώματι. Καὶ ἐπίθημα ἐπ' αὐτῷ περιφρερές ἔστιν, ἔχον ἐντὸς Δῆμητρος πρόσωπον Κιδαρίας· τοῦτο δὲ ἱερεὺς περιθέμενος τὸ πρόσωπον ἐν τῇ μείζονι καλούμενῃ τελετῇ χάρδοις καὶ λόγοις δή τινα τοὺς ὑποχθονίους παίει».

Νομίζω ὅτι μετὰ τὴν παράθεσιν τοῦ χωρίου τούτου δὲν ἔχω ἀνάγκην πολλῶν ἐπιχειρημάτων ἵνα ἀποδεῖξω ὅτι τοῦ Φενεατικοῦ τούτου Πετρώματος πρότυπον ἦτο ὁ ἡρθεὶς παράδοξος Ἐλευσινιακὸς βράχος. Ἀρκεῖ πρὸς ἀπόδειξιν τούτου ἡ ἐνταῦθα παράθεσις εἰκόνος δεικνυούσης ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τὸ μοναδικὸν τοῦτο μνημεῖον τῆς Ἐλευσίνος, οὐδὲν δυστυχῶς φαίνεται ὅτι ἀπωλέσθη τὸ ἄνω μέρος. Ἐρεύνας τούλαχιστον πρὸς ἀνεύρεσιν αὐτοῦ δὲν ἔσχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ κάμω λεπτομερῶς μέχρι τοῦτο.

1. Πελ. καὶ O. Kern, Demeter, ἐν Pauly-Wissowa Realencyclop. cap. 27.

2. VIII, 15, 1-4.

ΚΕΦΑΛΛΑΙΟΝ Γ'.

ΑΝΑΓΛΥΦΟΝ ΕΞ ΑΓΡΑΣ

**Πομπὴ τῶν Ἐλευσινέων ἐερῶν ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Ἀγραν
(Ἐπειδεύρεα).**

Ἐπανερχόμενος ἐκ τῆς τοπογραφικῆς ταύτης ἐκδρομῆς, εἰς ἥν παρέσυρεν ἡμᾶς αὐτὸ τὸ θέμα, σημειοῦμεν ὅτι ὑπάρχει καὶ ἔτερον μνημεῖον εἰκονίζον τὸ αὐτὸ θέμα ὅπερ ἡ ἀγγειογραφία τῆς Πετρουπόλεως, ἦτοι πομπὴν τῶν Ἐλευσινών ἴερῶν.

Τὸ μνημεῖον τοῦτο εἶναι τὸ τρίτον, καὶ δὴ τὸ μέγιστον, τῶν παρὰ τὸ Πλουτώνειον τῆς Ἀγρας ἀνακαλυφθέντων τριῶν ἀναγλύφων (ἴδε ἀνωτέρω σελ. 304). Τοῦτο ἐπιμελῶς μὲν περιέγραψε καὶ ἀπεικόνισεν ὁ εὔτυχῶς ἀνακαλύψας αὐτὸ κ. Α. Σκιᾶς, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ μαντεύῃ τὴν μεγίστην αὐτοῦ θρησκευτικὴν ἀξίαν. Ἀπετέλει δέ ποτε μέσον τι μέρος ἐρκίου ἢ θωρακίου ἵσως, καὶ συνείχετο «φανερῶς μὲν πρὸς δεξιάν, ἐξ ἀπαντος δὲ καὶ πρὸς ἀριστερὰν πρὸς ἄλλας πλάκας, ἐν αἷς ἐξηκολούθει ἡ αὐτὴ παράστασις». Δυστυχῶς τὰ ὕδατα τῆς Καλλιρρόης δεινῶς ἔβλαψαν τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀρίστης τέχνης — προφανῶς φειδιακῆς — ἀναγλύφου τούτου, ἡ δ' ἐπὶ διπλῷ ἥδη ἔτη ἔκμεσις αὐτοῦ ἐν τῇ ὑπαυθρίῳ αὐλῇ τοῦ Κεντρικοῦ Ἀρχ. Μουσείου, ἔνθα οἱ ὑετοὶ καὶ λοιπαὶ φυσικαὶ ἐπήρειαι ἐξαπολούμονται ἐπιτυχῶς τὸ ἔργον τοῦ Ἰλισοῦ, δὲν συντελεῖ βεβαίως πρὸς ἀλώβητον διαφύλαξιν τοῦ μνημείου τούτου, ὅπερ ἄλλην θέσιν, πάντως τιμητικήν, ἔδει νὰ κατέχῃ ἐν τῷ Μουσείῳ ἡμῶν.

Ο κ. Σκιᾶς εἰκάζει ως ἐκ τῆς ἐν Ἀγρᾳ ἀνακαλύψεως τοῦ ἀναγλύφου, ὅτι τὸ σύνολον αὐτοῦ θὰ παρίστα μύησιν θεοῦ τινος, ἵσως τοῦ Ἡρακλέους. Καθ' ἡμᾶς ὅμως ἡ εἰκονιζομένη πομπὴ θεῶν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ συνέχεια τῆς ἐπὶ τῆς πελίκης τοῦ Παντικαπαίου εἰκονιζομένης πομπῆς τῶν Ἐλευσινών ἴερῶν.

1. Ἐφημ. Ἀρχαιολ. 1894 σελ. 139-140 Πιν. 8, Λ. — Πλάτος αὐτοῦ 1, 65, 5ψος 0, 90. — Η εἰκὼν ἡν δημοσιεύμεν ἐνταῦθα εἶναι φωτογραφικὴ σμίκρυνσις τῆς ὑπὸ τοῦ κ. Σκιᾶ δημοσιεύθεσσις δραίας εἰκόνος.

Τὸν ἔσχατον δηλαδὴ ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τοῦ Παντικαπαίου εἰκονιζόμενον **Ἀσκληπιὸν** βλέπομεν ἐνταῦθα πρῶτον (ἀρ. 1), προηγούμενον μὲν τῆς πομπῆς τῶν ιερῶν, σταθέντα δ' ἥδη ὡς εἰ ἔφθασεν,

5 4 3 2 1

Εἰκὼν 14.

αὐτὸς τούλάχιστον, εἰς τὸ μέρος πρὸς ὃ κατευθύνεται ἡ πομπή. Οὐκέτι καλεῖ αὐτὸν «ἄνδρα δαδοῦχον βαδίζοντα καὶ προτεταμένας ἔχοντα τὰς χεῖρας». Αλλ' ἡμεῖς οὐδένα ἄλλον βλέπομεν ἐν αὐτῷ ἢ τὸν συνηθέστατον ἐν Ἀττικῇ καὶ πασίγνωστον τύπον τοῦ ισταμένου καὶ ἐπὶ βακτηρίας ὀδόπληρον τὸ σῶμα αὐτοῦ στηρίζοντος **Ἀσκληπιὸν**.

Μετ' αὐτὸν ἔρχεται, ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τοῦ Παντικαπαίου, ἡ **Δημήτηρ** (ἀρ. 2) τοῦ Ἐλευσινίου τῶν Ἀθηνῶν καὶ δὴ σκηπτοῦχος, ὡς ἡ τῆς Ἀγρας ἐπὶ τῆς ἑτέρας ὅψεως τοῦ αὐτοῦ ἀγγείου.

Ἡ ἐπὶ τῆς ἀγγειογραφίας τοῦ Παντικαπαίου Ἡχώ, ἵδιαιτέραν ὅλως τοπικὴν σημασίαν ἔχουσα ἔκει, ἐλλείπει φυσικῶς ἐν τῇ πομπῇ τοῦ ἀναγλύφου ἡμῶν, τῇ πιθανῶς, ὡς κατωτέρῳ θάλασσῃ, βαδίζούσῃ ἐκ τοῦ Ἐλευσινίου τοῦ ἀστεως πρὸς τὴν Ἀγραν, ἐνθα τὸ ἀνάγλυφον εὑρέθη. Ἀκολουθοῦσιν ὅμως, ὡς ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τοῦ Παντικαπαίου,

ἡ Ἀθηνᾶ (ἀρ. 3) καὶ ἡ Νίκη (ἀρ. 4). Ἡ πρώτη σεμνῶς βαίνουσα, κρατεῖ διὰ μὲν τῆς ἀρ. τὴν ἀσπίδα, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς τὸ κράνος ἀνεστραμμένον ὡς εἰ ἐν αὐτῷ περιείχετο ὡς ἐν θήρῃ ἀντικείμενόν τι. Ἡ δὲ Νίκη ἐν μὲν τῇ προτεταμένῃ ἀριστερᾷ¹ φέρει «σφαιροειδές τι ἀντικείμενον ὅλως ἀδιάγνωστον ἔνεκα φυδορᾶς τοῦ λίθου», ἐνῷ διὰ τῆς πρὸ τοῦ στήθους δεξιᾶς ἔκρατεῖ, τὸ βάρος κουφίζουσα, ἴμαντα δι' οὗ ἀνήρτηται διαγωνίως ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ ὄμοιου ἐπὶ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν αὐτῆς² βαρύ τι ἀντικείμενον, στρογγύλον καὶ ἐπίμηκες³. Τί εἶναι τὸ παράδοξον τοῦτο φόρημα τῆς Νίκης, «οὕτε ἔγώ, λέγει ὁ κ. Σκιᾶς ἡδυνήθην νὰ διαγνώσω, οὔτε τις ἐκ τῶν ἰδόντων μετ' ἔμοιν τὸ ἀνάγλυφον». Νομίζομεν διμοσίης ὅτι τοῦτο οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἡ αὐτὸς δ σάκκος τῶν ἱερῶν, ὃν ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τῆς Πετρουπόλεως καθίπταται ἵνα λάβῃ καὶ φέρῃ πρὸς τὰς Ἀθήνας αὐτὴ ἡ διάκονος τῆς Ἀθηνᾶς Νίκη ἡ καὶ ἐνταῦθα φέρουσα ἥδη αὐτόν. Ἡ κατὰ σχῆμα διμοιότης ἀμφοτέρων τῶν μυστικῶν ἀντικειμένων τούτων ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν μνημείων εἶναι τελεία, ὡς εὐκόλως βλέπει ὁ ἀναγνώστης. Ἐπομένως καὶ τὸ εὐμέγεθες σφαιρικὸν ἀντικείμενον διπερ φέρει ἡ αὐτὴ Νίκη ἐν τῇ ἀριστερᾷ θεωρῷ ὅτι εἶναι ἐν τι τῶν αὐτῶν Ἐλευσινίων ἱερῶν. Ἰσως δὲ καὶ ἡ Ἀθηνᾶ νὰ ἔφερεν εὐσεβῶς ἐν τῷ κράνει παρόμοιόν τι ἱερὸν τῶν Ἐλευσινίων.

Τέλος ἡ τελευταία μορφὴ τῆς πομπῆς (ἀρ. 5), ὁ δαδοῦχος, ὃν πρὸς οὐδένα τῶν Ἑλλήνων θεῶν, οὐδὲ πρὸς τινα τῶν μορφῶν τοῦ ἀγγείου τοῦ Παντικαπαίου δυνάμεθα ἡμεῖς τούλάχιστον νὰ ταυτίσωμεν, φαίνεται ἡμῖν εἰκονίζουσα δευτερεύοντά τινα τὴν τάξιν θεόν, ἥρωα ἢ δαίμονα, ἵσως αὐτὸν τὸν μετὰ τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἰς Ἀθήνας ἐλθόντα διάκονον αὐτοῦ, περὶ οὗ ἵδε πλείονα κατωτέρω ἐν τῷ περὶ τῆς ὑδρίας τῆς Κύμης κεφαλαίῳ.

Πόθεν ἔρχεται καὶ ποῦ πορεύεται ἡ πομπὴ αὐτῇ τῶν ἱερῶν;

Βεβαίως δὲν εἶναι ἡ ἔξι Ἐλευσῖνος εἰς Ἀθήνας βαίνουσα, ἀφοῦ πομπεύουσιν αὐτοὶ οἱ ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τοῦ Παντικαπαίου ἐν Ἀθή-

1. "Οχι ἐν τῇ δεξιᾳ ὡς θέλει ὁ κ. Σκιᾶς.

2. 'Ως δηλαδὴ νῦν οἱ σάκκοι τῶν μαθητῶν ἦσαν θήκαι τῶν βοτανικῶν.

3. 'Ο κ. Σκιᾶς ἀπατηθεὶς οὐ πότε τῆς κακτῆς διατηρήσεως τοῦ μνημείου ἄλλως ἀντελήθη τῆς θέσεως τῶν γειρῶν τῆς Νίκης.

ναις ἀναμένοντες Ἀσκληπιὸς καὶ Δημήτηρο. Ἐξ ἄλλου ὁ τόπος τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ ἀναγλύφου ἐνδεικνύει πομπὴν ἐκ τοῦ Πλουτωνείου τῆς Ἀγρας εἰς τὸ ἄστυ ἥ καὶ τάναπαλιν ἐκ τοῦ ἄστεως πρὸς τὴν Ἀγραν βαδίζουσαν. Δυστυχῶς, ἀντιμέτως πρὸς τὴν πομπὴν τῆς Ἐλευσίνος, οὐδεμίᾳ εἴδησις περιεσώθη περὶ τῶν πρὸς Ἀγραν πομπῶν, πλήν, ἔννοεῖται, τῶν παρεχομένων ὑπὸ τῶν ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω ἐρμηνευθέντων μνημείων τῶν εἰκονιζόντων τὰς πρὸς Ἀγραν πομπὰς τοῦ Ἡρακλέους, τῶν Διοσκούρων καὶ τῆς Ναννίου.

Ἐν τούτοις δυνάμεθα, νομίζω, νὰ εἰκάσωμεν μετὰ πολλῆς τῆς πιθανότητος τὰ ἔξῆς.

Ως γνωστὸν τὰ ἵερὰ ἐκομίζοντο ἔξι Ἀθηνῶν εἰς Ἐλευσῖνα τὴν ἑσπέραν τῆς 14 τοῦ Βοηδομιῶνος καὶ κατετίθεντο ἐν τῷ Ἐλευσινίῳ τοῦ ἄστεως¹. Ὁποίᾳ τις χρῆσις αὐτῶν ἐγίνετο μέχρι τῆς 19 τοῦ αὐτοῦ μηνός, δτε μόλις ἐκομίζοντο ἐκ νέου εἰς Ἐλευσῖνα, εἶναι ἐντελῶς ἀγνωστον. Ὅτι δικασθεῖσας ἡ ἕγινετο χρῆσις τις αὐτῶν εἶναι, νομίζω, βέβαιον, διότι ἄλλως δὲν δύναμαι νὰ ἔννοήσω πρὸς τί ἐκομίζοντο εἰς Ἀθήνας πέντε δλας ἡμέρας πρὸ τῆς εἰς Ἐλευσῖνα πομπῆς τοῦ Ἰάκχου, ἀν σκοπὸς τῆς μετακομίσεως αὐτῶν ἔξι Ἐλευσῖνος ἦτο μόνον ἡ χρησιμοποίησις αὐτῶν κατὰ τὴν πομπὴν τοῦ Ἰάκχου. Ἡ χρῆσις δ' αὕτη εἶναι, νομίζω, ἥ ἔξῆς.

Κατὰ τὰς μεταξὺ τῆς 14 καὶ 19 τοῦ Βοηδομιῶνος τέσσαρας ἡμέρας ἐτελοῦντο διάφοροι θρησκευτικὲς τελεταὶ ἀποτελοῦσαι μέρος τῶν μεγάλων Ἐλευσινιακῶν μυστηρίων. Τὴν 15 δηλαδή, ἡμέραν πρώτην τῶν μυστηρίων, ἐτελεῖτο ὁ καλούμενος ἀγνομός ἥ πρόρροησις, τὴν δ' ἐποιῆσαν ἡ ἄλαδε μύσται καλουμένη κάθαρσις ἐν τῇ θαλάσσῃ τῶν μυστῶν καὶ ἵερείων. Τὰ κατὰ τὰς δύο ταύτας ἡμέρας δρώμενα εἶναι ἐπαρκῶς γνωστά², οὐδεμίαν δὲ σχέσιν παρουσιάζουσι πρὸς τὰ ἵερὰ ἥ πομπὴν τινα αὐτῶν, οἷα ἡ ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου ἡμῖν. Αἱ δύο δικασθεῖσαι μυστηριώτιδες ἡμέραι, αἱ τελευταῖαι πρὸ τῆς πομπῆς τοῦ Ἰάκχου, κυρίως δὲ ἥ 17, ἥσαν ἀφιερωμέναι τῷ Ἐπιδαυρίῳ θεῷ Ἀσκληπιῷ ὡς μύστῃ τῶν Ἐλευσινιακῶν μυστηρίων καὶ ἐκα-

1. Mommsen, Feste σελ. 213. — Foucart, Les gr. myst. σελ. 106.

2. Foucart, Les grands mystères d'Éleusis p. 107-115. — A. Mommsen, Feste S. 213-217.

λοῦντο «τὰ Ἐπιδαύρια μυεῖν» ἢ ἀπλῶς «Ἐπιδαύρια». Λόγον δ' ὑπάρχειως εἶχον τὸν ἔξης. Ἐπειδὴ πλεῖστοι ξένοι, ἐκ τῶν ἐκ πάσης γωνίας τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ κόσμου συρρεόντων χάριν τῶν μυστηρίων εἰς Ἀθήνας, δὲν ἦδύναντο νὰ προσέλθωσιν δις ἐν τῷ αὐτῷ ἔτει ἵνα οὕτω κανονικῶς μυηθῶσιν ἥτοι ἀρχόμενοι ἀπὸ τῶν κατὰ μῆνα Ἀνθεστηριῶν τελουμένων μικρῶν μυστηρίων πολλάκις δὲ οὐδὲ ἐγκαίρως, παρὰ τὴν πρόμεσιν αὐτῶν, κατέφθανον ἵνα συμμετάσχωσι τὴν 14 τοῦ Βοηδομιῶνος τῆς ὑποδοχῆς τῶν ἱερῶν καὶ τῶν τελετῶν τῆς 15 καὶ 16 τοῦ αὐτοῦ μηνός, οἱ Ἀθηναῖοι ἐπενόησαν τὰς τελετὰς τῆς 16 καὶ 17, καθ' ἀς φοιόντουν οἱ μύσται οἱ ἐγκαίρως ἀρξαμένοι τῶν τῆς μυησεως¹, καὶ αἵτινες οὐδένα σκοπὸν εἶχον ἢ τὸ νὰ διευκολύνωσι καὶ καταστήσωσι δυνατήν καὶ εὐμετάδοτον τὴν μύησιν εἰς τοὺς βραδύναντας νὰ προσέλθωσιν ἥτοι κυρίως εἰς τοὺς ἀξίους συγγνώμης ἔνους². Συμφώνως δὲ πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὰς μεθόδους τῆς ἀρχαίας λατρείας τὴν προσθήκην τῶν τελετῶν τούτων ἐστήριξαν ἐπὶ τοῦ ἔξης «ἱεροῦ λόγου». Ὁ Ἐπιδαύριος Ἀσκληπιὸς θέλων νὰ μυηθῇ τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια ἀφίκετο εἰς Ἀθήνας «δψὲ μυστηρίων». Οὐχ ἥττον ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι ἐμύησαν αὐτόν, τὴν δ' ἡμέραν ἢ τὰς ἡμέρας ταύτας (17 καὶ 18 τοῦ Β.) ἐκάλεσαν Ἐπιδαύρια, ὡς θεὸν ἔκτοτε δεχθέντες παρ' αὐτοῖς τὸν Ἀσκληπιόν³.

Περὶ τῶν Ἐπιδαύριων τούτων γνωρίζομεν ὅτι συνίσταντο ἐκ θυσίας⁴ — προφανῶς καθαρικὴν δύναμιν ἔχουσης, ὡς νῦν παρὰ τοῖς δρομοδόξοις χριστιανοῖς ἡ εὐχὴ δι' ἣς ἀπαλλάσσονται ὠρισμέναι τάξεις χριστιανῶν τῶν πρὸς μετάληψιν τοῦ μεγάλου μυστηρίου τῆς Μετα-

1. Ἀριστοτ. Αθην. Πολιτ. 56, 4.

2. Πλά. Foucart, ᷂. ἀ. σελ. 115.

3. Φιλοστράτου, Τυχ. Ἀπολλ. IV, 18: *Ta δὲ Ἐπιδαύρια μετὰ πρόρρησιν τε καὶ ἱερεῖα δεῦρο μινεῖν Ἀθηναῖος πάτριον ἐπὶ θυσίᾳ δευτέρᾳ, τοινὶ δὲ ἐρόμεον Ἀσκληπιοῦ ἔρενα, διι δὴ ἐμύησαν αὐτὸν ἥκοντα Ἐπιδαυρόθεν δψὲ μυστηρίων.* — Πτυχαν. II, 26, 7: *Ἀθηναῖοι τῆς τελείης λέγοντες Ἀσκληπιοῦ μεταδοῦνται τὴν ἡμέραν ταύτην Ἐπιδαύρια δρομάζοντες, καὶ θεὸν ἀπ' ἔκεινου φασὶν Ἀσκληπιὸν οφίσιν νομισθῆναι.*

4. Φιλοστρ. ἀ. — Mommsen, Festes, S. 217.

5. Τοῦτο σαφῶς ἐνδεικνύει καὶ ἡ κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην (17 Βοηδομιῶνος) ἀναφερομένη καθαρικοῦ χοιριδίου θυσία τῇ Δήμητρι καὶ Κόρῃ (CIA. III, 1, σελ. 45, 77) "Ἄλλως δὲ ὁ προκαθημός ἥτο ἀναγκαῖος, ἀφοῦ τὰ Ἐπιδαύρια ἀνεπλήρουν τὴν Ἀγρῷ μι φάνη μύησιν ἥτις ἥτο κυρίως «προκάθαρσις καὶ προάγγευσις» πρὸς μύησιν εἰς τὰ μεγάλα μυστήρια.

λήψεως ἀπαιτουμένων αὐστηρῶν κανονικῶν καθαριῶν (νηστειῶν, ἔξομολογήσεως κτλ.) — καὶ πομπῆς, ἥς ἐπιμελεῖτο αὐτὸς ὁ ἄρχων¹, καὶ καθ' ἥν ἀναφέρονται κανηφόροι² καὶ ἀρρηφόροι παρθένοι³.

Ποῦ τῶν Ἀθηνῶν ἐτελεῖτο ἡ θυσία καὶ ἡ πομπὴ τῶν Ἐπιδαυρίων, δὲν εἶναι γνωστόν. Εἶναι μὲν παραδεδόμενον ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς ἀφέξεως αὐτοῦ ἐφιλοξενήθη ἐν τῷ Ἐλευσινίῳ τοῦ ἀστεως, ἐξ οὗ δύναται τις ἵσως νὰ εἰκάσῃ ὅτι ἐνταῦθα ἔθυσε τὴν διευκολύνουσαν τὴν μύησιν καθαρικὴν θυσίαν. "Οτι διμως ἐν τῷ αὐτῷ Ἐλευσινίῳ ἐμψήθη τὴν προκαταρκτικὴν πρὸς τὰ μεγάλα μυστήρια μύησιν, ὅχι μόνον δὲν παρεδόθη ἡμῖν ἀλλ' οὐδὲ πιθανὸν εἶναι. Ἀληθῶς, ὃς δρῦμος παρετήρησεν ἦδη ὁ A. Mommsen, ἡ συγχωρηθεῖσα κυρία παράλειψις τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἦτο οὐχὶ ὅτι ἀφίκετο δύο ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν μεγάλων μυστηρίων, ἀλλ' ὅτι δὲν ἤλθε τὸ ἔαρ, ὅτε μηνὶ Ἀνθεστηριῶνι ἐτελοῦντο τὰ μικρὰ μυστήρια, ἀνευ μυήσεως εἰς τὰ ὅποια οὐδεὶς ἡδύνατο νὰ μυηθῇ τὰ μεγάλα⁴. «"Ἄρα — ἐπιλέγει ὁ π. Mommsen (σελ. 220) — οἱ Ἀθηναῖοι »χαριζόμενοι τῷ Ἀσκληπιῷ ἐπανέλαβον μηνὶ Βοηδρομιῶνι τὰς τε-» λετὰς τῆς ἐν Ἀγρᾳ προκαταρκτικῆς (μικρᾶς) μυήσεως καὶ ἐξ τούτου »καθιέρωσαν μονίμως τὰ Ἐπιδαύρια. Οὕτως ἀφ' ὅτου ἰδρύθησαν τὰ »Ἐπιδαύρια ἐπαναλαμβάνονται οὐσιαστικῶς τὰ μυστήρια τῆς Ἀγρας »δὶς τοῦ ἐνιαυτοῦ⁵. "Οτι δὲ ὁ μυούμενος τὰ Ἐπιδαύρια οὐδεμίαν »ἀνάγκην εἶχε νὰ μυηθῇ τὰ ἐν Ἀγρᾳ μικρά, ἐπόμενως ὅτι τὰ Ἐπι-» δαύρια ἀνεπλήρουν τὰ ἐν Ἀγρᾳ, ἀποδεικνύει καὶ ὁ *(παρὰ Φιλο-*» *στράτῳ (ἐ. ἀ.)*) διάλογος περὶ ἀδείας πρὸς μύησιν, ὁ μεταξὺ τοῦ »ιεροφάντου καὶ τοῦ κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν Ἐπιδαυρίων ἀφιχθέντος »εἰς Ἀθήνας Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως. 'Ἐν τῷ διαλόγῳ τοῦτο ἐσκο-» πεῖτο τὸ τὴν Ἐλευσίνα ἀνοῖξαι· ἐν τούτοις οὐδεὶς ἐν αὐτῷ λόγος

1. Ἀριστ. Ἀθην. Πολιτ. 56, 4: πομπῶν δ' ἐπιμελεῖται; ὁ ἄρχων) τῆς τε] τῷ Ἀσκληπιῷ γιγνομένης, διαν οἰκουρῶσι μύσιαι.

2. CIA. III, 187, 916: κανηφορήσασαν Ἐπιδαυρίοις.

3. CIA. II, 418, 453δ: ἐπέδωκε δὲ (διερεύς) τὴν ἑαυτοῦ θυγατέρα... εἰς τὰ] Ἐπιδαύρια ἀρρηφοροῦσαν.

4. Πελ. Πλάτωνος Γοργίας 497c.

5. CIA. IV, 2, 103, 385δ: τῶν πρὸς Ἀγραν μυστηρίων γενομένων δὶς ἐν τῷ ἐπιαυτῷ διὰ τὸ συντελεῖσθαι τὰ Ἐλευσίνα (μυστήρια).

» περὶ μικρῶν μυστηρίων. Διότι τὴν προκάθαρσιν τῶν τῆς Ἀγρας μυστηρίων ἐπίσης καλῶς ἐπλήρουν τὰ Ἐπιδαύρια.»

Ἐχοντες λοιπὸν ὑπ' ὅφιν τὴν ταυτότητα τῶν Ἐπιδαυρίων πρὸς τὰ ἐν Ἀγρᾳ μυστήρια δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν βασίμως, ὅτι καὶ ἡ τῶν Ἐπιδαυρίων μύησις ἐτελεῖτο ἐν Ἀγρᾳ, ὡς τοῦτο ὁμηρῶς, νομίζω, μαρτυρεῖ ἡ ἀνωτέρω (σελ. 366, σημ. 5) παρατεθεῖσα ἐπιγραφή, ἀφοῦ μάλιστα αἱ περὶ τῆς ἰδρύσεως τῶν Ἐπιδαυρίων καὶ τῶν ἐν Ἀγρᾳ προκαταρκτικῶν μυστηρίων *ιεροὶ λόγοι* ἔχουσι τὴν αὐτὴν βάσιν, ὅτι δηλαδὴ ἀμφότεραι αἱ τελεταὶ ἐπεροήθησαν χάριν ἔστων τοῖς Ἀθηναίοις ἥρώων, ὡς θεῶν ἔκτοτε παρ' αὐτοῖς τιμηθέντων.

Δυνάμεθα ἐπομένως νὰ συμπεράνωμεν ὅτι, ὡς ἐν πομπῇ ἐκομίζοντο τὰ *ιερὰ* ἐκ τοῦ Ἐλευσινίου τῆς Ἐλευσῖνος εἰς τὸ Ἐλευσινίον τῶν Ἀθηνῶν προφανῶς χάριν τῆς προκαταρκτικῆς ἐλευσινιακῆς μυήσεως τῶν μυστῶν τῶν μεγάλων μυστηρίων, οὕτω τὰ αὐτὰ *ιερὰ* θὰ ἐκομίζοντο κατὰ τὴν πομπὴν τῶν Ἐπιδαυρίων ἀπὸ τοῦ Ἐλευσινίου τοῦ ἄστεως εἰς τὸ Ἐλευσινίον τῆς Ἀγρας (πιθανῶς μετὰ σταθμοῦ ἐν τῷ ὑπὸ τῇ ἀκροπόλει Ἀσκληπιείῳ, τῷ μεταξὺ ἀμφοτέρων κειμένῳ). Ὅτι δὲ τὰ *ιερὰ* ἔχονται μοποιοῦντο κατὰ τὴν μύησιν τῶν Ἐπιδαυρίων, ἔξαγω ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Φιλοστράτου (ἐ. ἀ.) καθ' ὅ, ὅτε ὁ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν Ἐπιδαυρίων *δψὲ μυστηρίων*, ὡς ὁ Ἀσκληπιός, ἀφικόμενος εἰς Ἀθήνας Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεὺς ἔζητει νὰ μυηθῇ, ὁ *ιεροφάντης* «οὐκ ἔσοντετο παρέχειν τὰ *ιερά*». Τέλος πρὸς τὴν γνώμην ἡμῶν ταύτην θαυμασίως συμφωνεῖ ἡ ἀληθῶς εὐφυεστάτη συμπλήρωσις ὑπὸ τοῦ κ. Δραγούμη τῆς τὴν ἄφιξιν τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἰς τὸ Ἐλευσινίον τοῦ ἄστεως καὶ τὴν ἔγκαθιδρουσιν τῆς λατρείας αὐτοῦ ἐν Ἀθήναις ἔξιστορούσης ἐπιγραφῆς, συμπλήρωσις καθ' ἥν «οἱ πομπεύοντες τῷ Ἀσκληπιῷ συνεισῆγον εἰς τὸ τέμενος αὐτοῦ καὶ «*ιὰ ιερά*»¹.

Κατὰ τίνα δὲ τρόπον ἔχονται μοποιοῦντο τὰ *ιερὰ* ὅτε παρείχοντο ὑπὸ τοῦ *ιεροφάντου* καὶ τῆς *ιεροφάντιδος*, δεικνύει ἡ ἀνωτέρω (σελ. 340) σχολιασθεῖσα τοιχογραφία ἐκ Ρώμης, καὶ ἡ ὁστεοδόχος ἐκ Ρώμης κάλπη, περὶ ἣς θὰ πραγματευθῶμεν κατωτέρω (ἰδὲ Πίν. ΙΖ'). Ἀμφότερα τὰ μνημεῖα ταῦτα δεικνύουσιν ὅτι τὰ *ιερὰ* ὑπερετίθεντο τῶν κε-

1. Ἀργ. Ἐφη. 1901 σελ. 112.

φαλῶν τῶν μυστῶν, ἔξαγνίζοντα καὶ ἀγιάζοντα οὕτως αὐτούς, ἀκριβῶς δηλαδὴ δπως καὶ νῦν ἐν τῇ χριστιανικῇ ἐκκλησίᾳ μας ἡ ὑπόδυσις ὑπὸ τὰ ιερὰ τῆς Μεταλήψεως, τοῦ Ἐπιταφίου κλπ., τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ἔξαγγιστικὴν καὶ σωτήριον κέκτηται δύναμιν.

Κατὰ ταῦτα ἐν τῷ ὑπὸ ἔξέτασιν ἀναγλύφῳ τοῦ Πλουτωνείου τῆς Ἀγρας βλέπω τὸν Ἀσκληπιὸν πορευόμενον· εἰς Ἀγραν ἐν πομπῇ μετὰ τῶν ἀναγκαίων Ἐλευσινιακῶν ιερῶν, ἵνα τελεσθῇ τὴν προκαταρκτικὴν εἰς τὰ μεγάλα μυστήρια μύησιν, ὡς οἱ Ἀθηναῖοι ἐπόμπευον ἔξ Ἐλευσῖνος εἰς Ἀθήνας τὰ ιερὰ προφανῶς χάριν τῆς ἐν τῷ Ἐλευσινώφ τῶν Ἀθηνῶν μυστικῆς προπαρασκευῆς τῶν μελλόντων νὰ μυηθῶσιν ἐν Ἐλευσῖνι τὰ μεγάλα μυστήρια. Συνοδεύει δὲ αὐτὸν ἡ Δημήτηρ προηγουμένη τῶν ιερῶν, διότι αὗτη νῦν, ὡς λέγει ὁ Δοῦροι¹, τὰ σεμνὰ τῆς Κόρης (ἥτοι τὰ ἐν Ἀγρᾳ) μυστήρια ἔχεθ' ἵνα ποιήσῃ».

Μέγα δυστύχημα ἐπομένως θεωρῶ ὅτι τοῦ μνημείου τούτου, — οὗ ἐν καὶ μόνον ὅμιοιν γνωρίζω ἥτοι τὸ ἔτι μᾶλλον παραγγωρισθὲν ὅμιοιν ἀνάγλυφον τῆς Ἐπιδαύρου², — ἀπωλέσθησαν αἱ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῆς προφανῶς μακρᾶς πομπῆς περιέχουσαι πλάκες, πομπῆς ήτις μοι φαίνεται οὕσα τὸ ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ἄριστον παραόλληλον τῆς ἐπὶ τῆς ζωφοφόρου τοῦ Παρθενῶνος περιφήμου καθ' ἄπαντα τὸν πεπολιτισμένον κόσμον πομπῆς, ἐφ' ἣς νομίζω, ὡς ἥδη βεβαίως θὰ ἐσκέφθη ὁ ἀναγνώστης, μέγα καὶ ἀπλετον νέον φῶς δύναται νὰ ἐπιχύσῃ τὸ ἔξ Ἀγρας ἀνάγλυφον καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τοῦ Μουσείου τῆς Πετρουπόλεως πομπὴ τῶν ιερῶν.

1. Παρ' Ἀθην. VI, 253 (ἰδὲ ἀνωτέρῳ σελ. 233, σημ. 1).

2. Ἀρχ. Ἐφημ. 1895, Πίν. 8 (Καβδηλίας). Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο θὰ σχολιάσωμεν ἐκτενῶς ἐν τοῖς Ἐπιδαυριακοῖς ἡμῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Η ΖΩΟΦΟΡΟΣ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ

**Τὰ ἑερὰ τῆς Ἐλευσίνος καὶ ἡ πομπὴ τοῦ Ἀσκληπείου
(Ἐπιδαύρεω).**

Ἄλληνδες τίς ἀγνοεῖ τὸ εἶπερ τι καὶ ἄλλο μέγα καὶ περίφημον πρόβλημα περὶ τοῦ τίνα πομπὴν εἰκονίζει ἡ ζωοφόρος τοῦ Παρθενῶνος, ἦτοι τὸ θαυμασιώτερον τῶν καλλιτεχνημάτων ἀτινά ποτε ἐπλασσαν χεῖρες ἀνθρώπινοι;

Ως τοῖς πᾶσι γνωστὸν τυγχάνει, ἀφ' ὅτου ἐν ἔτει 1787 ὁ Stuart προέτεινε τὴν γνώμην ὅτι ἡ ζωοφόρος εἰκονίζει τὴν μεγάλην πομπὴν τῶν Παναθηναίων, ἡ γνώμη αὕτη μετεβλήθη, σὺν τῷ χρόνῳ, εἰς κοινὴν πεποίθησιν, καθ' ἣς διλίγον ἔξηρκεσαν αἱ κατόπιν παρὰ πλείστων σοφῶν διὰ σπουδαιοτάτων ἐπιχειρημάτων προταθεῖσαι ἀντιρρήσεις. Καὶ ἔξακολουθοῦσι μὲν καὶ νῦν αἱ διχογνωμίαι καὶ ἀντιρρήσεις τινῶν τῶν σοφῶν, ἀλλ' οἱ πλεῖστοι τούτων καὶ σύμπαται ὁ πολὺς κόσμος οὐδὲ νὰ φαντασθῶσι κανὸν δύνανται πλέον ὅτι πρόκειται περὶ ἄλλου τινὸς ἢ αὐτῆς ταύτης τῆς πομπῆς τῶν Παναθηναίων. Καὶ παρὰ ταῦτα ὅμως παραμένει, κατὰ τὴν πάγκουνον ὅμοιογίαν πάντων, αὐτιγμα ἄλυτον καὶ ἀκατανόητον τὸ τί εἰκονίζει τὸ κύριον μέρος τῆς ὅλης παραστάσεως, τὸ κατέχον τὸ κέντρον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ καὶ τῆς ὅλης παραστάσεως, ἦτοι αἱ ἐν μέσῳ τῶν δύο ὅμιλων τῶν καθημένων θεῶν ἴσταμεναι μορφαὶ αἱ ἐπιμελούμεναι ἢ φέρουσαι τὰ μυστηριώδη καὶ παρὰ πάντων τελείως ἀκατανόητα ἀντικείμενα. Αἴνιγμα ἐπίσης ἄλυτον ἀπομένει καὶ τὸ τίς εἰς ἔκαστος τῶν καθημένων θεῶν ἀμφοτέρων τῶν δυμίλων, ὑπὸ τίνα τίτλον ἢ ἴδιοτητα παρίστανται ἐνταῦθα, πρὸς δὲ τὸ τίς ὁ σύνδεσμος αὐτῶν πρὸς ἄλλήλους. Ζωηρὰν εἰκόνα τῆς μεγάλης ταύτης συζητήσεως παρέχει (μέχρι τοῦ 1871) τὸ κλασσικὸν περὶ τοῦ Παρθενῶνος ἔργον τοῦ Michaelis, ἀνδρὸς καταδεῖξαντος λαμπρῶς, τί δύναται νὰ φέρῃ εἰς πέρας ἢ ἀπαράμιλλος ἀληθῶς γερμανικὴ ἐπιμέλεια καὶ ἀκρίβεια!.

1. Περὶ τῶν μετὰ τὸν Michaelis μέχρι τοῦ 1885 γραψάντων περὶ τῆς ζωοφόρου ἴδε

Αλλὰ τί λοιπόν, ἐρωτῶμεν καὶ ἡμεῖς νῦν, παριστῆτε τὸ μισθηριῶδες μέρος τῆς ὅλης ζωοφόρου ἦτοι αἱ ἐν μέσῳ τῶν θεῶν ἰστάμεναι μορφαῖ, ἡ κυρίᾳ αὐτῇ αἴτια τῆς ἀσυμφωνίας καὶ ἀποτυχίας πασῶν τῶν μέχρι τοῦτο γνωμῶν καὶ προσπαθειῶν τόσων σοφῶν, εἰς πάντα τὰ ἔθνη ἀνηκόντων καὶ τὸ ἄνθρος αὐτόχθονα τοῦ πνεύματος τῆς νεωτέρας κοινωνίας ἀποτελούντων; Τί τὸ αἴτιον οὖ ἔνεκεν ἡ τόσον πολυνάνθρωπος καὶ πολυμερής, ἡ ἐπὶ 160 ὅλα μέτρα ἐκτεινομένη περὶ ὀλόκληρον τὸν σηκὼν τοῦ Παρθενῶνος πομπὴν αὕτη δὲν δύναται ἀσφαλῶς νὰ ἐρμηνευθῇ ἐν τοῖς κυρίοις αὐτῆς; Ἀλλὰ πρὸ τούτου ἂς μοὶ ἐπιτραπῇ ἡ ἔξῆς ἀπλουστάτη ἐρώτησις: Εἶναι βέβαιον ὅτι περὶ μιᾶς καὶ μόνης πομπῆς πρόκειται, ὡς κοινῶς νομίζεται;

Ἐγὼ νομίζω ὅτι αὐτὸ τοῦτο τὸ μνημεῖον¹ στεντορείως ἀπαντᾷ, ὁχι!

Αληθῶς τὸ μυστηριῶδες κέντρον¹ τῆς ἀνατολικῆς προσόψεως τῆς ζωοφόρου χωρίζει ἐντελῶς τὸν παρακαθημένους θεοὺς εἰς δύο ἐντελῶς διακεκριμένους καὶ ἀσχέτους προς ἀλλήλους ὅμιλους, στρέφοντας ἀλλήλους μετὰ περισσῆς ἀδιαφορίας τὰ νῶτα καὶ προσέχοντας μόνον πρὸς τὸν πρὸ αὐτῶν ἰσταμένους ἢ κατὰ συμπαγεῖς ὅμιλους προσερχομένους θηντούς². Ἀλλὰ καὶ οἱ θηντοὶ οὗτοι πομποὶ δὲν ἀποτελοῦσι μίαν πομπὴν ἀλλὰ δύο ἐντελῶς διακεκριμένας. Ἡ μία δηλαδή, ἥ καὶ μικροτέρα, ἀρχομένη ἀπὸ τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τοῦ Παρθενῶνος, ὅλην δὲ τὴν νοτιάν πλευρὰν τοῦ σηκοῦ κατέχουσα καὶ μέρος τῆς ἀνατολικῆς, ἔρχεται καὶ λήγει μετὰ τῶν ἐπιμελητῶν τῆς πομπῆς ἀρχόντων, τῶν ἰσταμένων πρὸ τοῦ ὅμιλου τῶν πρὸς νότον ἐστραμμένων καὶ πρὸς τὴν πομπὴν ταύτην καὶ μόνην βλεπόντων θεῶν³. Ἡ δὲ ἑτέρα πομπὴ τὴν ἀφετηρίαν ἔχουσα εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ Παρθενῶνος — ἦτοι ἐν ᾧ σημειώ φαὶ καὶ ἥ κατ² ἀντίθετον ὅλως διεύθυνσιν βαίνουσα ἐλάσσων πομπὴ — βαίνει πρὸς βορρᾶν μὲν καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς δυτικῆς τοῦ ναοῦ πλευρᾶς, κατόπιν δὲ πρὸς ἀνα-

Guide to the Sculptures of the Parthenon, Πίναξ C, σελ. 64.— Friederichs-Wolters, Die Gipsabgüsse antiker Bildwerke S. 267-280. — 'Εξ τῶν νεωτέρων ἴδε Murray, Handbook of Greek Archeology 1892 p. 208 κ. ἑξ. — Collignon, L'art de Phidias — Ch. Waldstein, Essays on the Art of Pheidias p. 188-266 κτλ. κτλ.

1. Ίδε τὴν κατωτέρω ὥπ' ἀριθ. 15 εἰκόνα.

2. Michaelis Taf. 14.

3. Michaelis, Parthenon, Südfrise I-XLIV, 1-131 καὶ Ostfries I-IV, 1-23.

τολάς καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς βιορείας πλευρᾶς καὶ τέλος ἐξακολουθεῖ πρὸς νότον ἐπὶ μέρους τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, λήγουσα μετὰ τῶν ἐπιμελουμένων τῆς πομπῆς ταύτης ἄλλων ἀρχόντων, τῶν ἰσταμένων πάλιν πρὸ τοῦ εὐρισκομένου πρὸς βορρᾶν, ὃντεν ἀρχεται ἡ πομπὴ αὕτη, ἑτέρου διμίου τῶν θεῶν τῶν πρὸς μόνην τὴν πομπὴν ταύτην προσεχόντων¹.

Δὲν εἶναι δὲ μόνον αἱ ἐντελῶς ἀντίθετοι διευθύνσεις τῶν δύο πομπῶν καὶ τῶν διμίων τῶν θεῶν, αἵτινες σαφῶς καταδεικνύουσι παντὶ ἀπροκαταλήπτῳ σπουδαστῇ τῆς ζωφόρον ὅτι πρόκειται περὶ δύο διαφόρων πομπῶν, ἐρχομένων πρὸς δύο διαφόρους καὶ ἀσχέτους ἀλλήλων διμίους θεῶν· αὐτῇ αὕτῃ ἡ σύνταξις ἀμφοτέρων τῶν πομπῶν δεικνύει ὅτι πρόκειται περὶ δύο διαφόρων πομπῶν. Ἐν ἀμφοτέραις δηλαδὴ ἐπαναλαμβάνονται οἱ αὐτοὶ πάσης πομπῆς ἀπαραίτητοι διμίλοι τῶν ἀρχόντων, τῶν παρθένων, τῶν θυμάτων, τοῦ λαοῦ, τῶν ἀρμάτων καὶ τῶν ἵππεων, μετὰ μόνης τῆς διαφορᾶς ὅτι ἡ μείζων πομπὴ πλείστας διμίους περιέχει καὶ πλουσιωτέρα εἶναι ἐν ταῖς λεπτομερείαις. Πρὸς τί λοιπόν, ἐρωτῶ, ἡ κατὰ τὴν αὐτὴν σειρὰν ἐπανάληψις τῶν διμοίων πραγμάτων καὶ προσώπων ὑπὸ τῶν ποιησάντων τὴν ζωφόρον καλλιτεχνῶν, οἵτινες, ὡς αὐτὸς τοῦτο τὸ ἔργον αὐτῶν διὰ πασῶν τῶν λεπτομερειῶν αὐτοῦ σαφῶς καταδεικνύει, ἐξήτουν τὴν ποικιλίαν μέχρι τῶν ἐλαχίστων καὶ ἐπ' ἄπειρον; Τούτου οὐδεμίᾳ ἄλλη βασίμως δικαιολογία δύναται, νομίζω, νὰ προταθῇ ἢ τὸ ὅτι πρόκειται ἀκριβῶς περὶ δύο ἐντελῶς διακεκριμένων καὶ ἀσχέτων πομπῶν, ὃν τὰ κύρια συστατικά, ἥτοι τοὺς ἐν πάσῃ πομπῇ ἀπαραίτητους διμίους, δὲν ἥτο δυνατὸν κατ' οὐδένα ποτὲ τρόπον νὰ παραλίπωσιν οἱ καλλιτέχναι ἄνευ καταστροφῆς αὐτῆς τῆς ἀληθείας.

Πρόκειται λοιπὸν βεβαίως καὶ ἀσφαλῶς, φρονῶ, περὶ δύο διαφόρων πομπῶν.

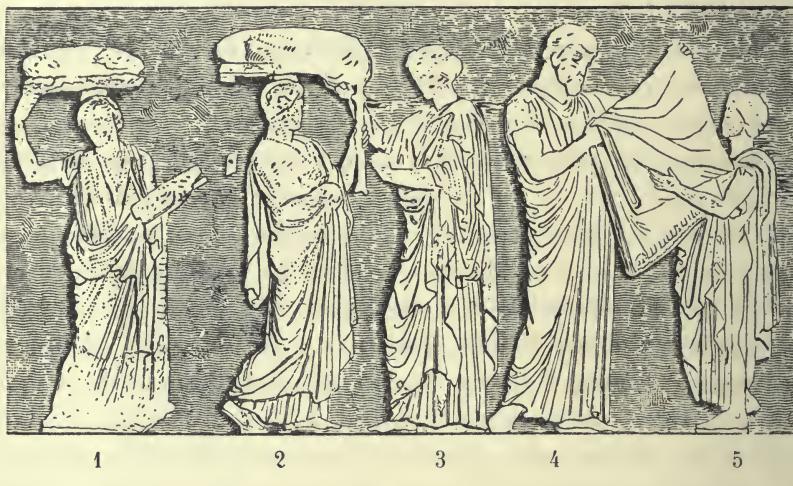
Ἐρωτᾶται ἐπομένως νῦν, τίς ἐκατέρα τούτων.

Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο λογικῶς ἀδύνατον εἶναι νὰ ἀπαντήσῃ τις

1. Michaelis, ᷂. ἡ., Westfries XVI-I, 30-1, Nordfries XLII-XXIV, 134-72
 <—————<<<—————>>>—————>

xxi XXIII-I. 68-1, Ostfries IX-VI, 63-43.
 >>>—————> >>>—————>

πρὸν ἡ ὅριστικῶς, σαφῶς καὶ τελείως, λυθῇ τὸ μέγα πρόβλημα περὶ τοῦ τί παριστᾶ ἡ ὁρὶ συνδετικὸν τῶν δύο πομπῶν ἐν τῷ κέντρῳ αὐτῶν τεθειμένη μυστηριώδης παράστασις, ἡς παραθέτομεν ἐνταῦθα τὴν εἰκόνα¹ (ἀριθ. 15).

Εἰκόνα 15.

Τὸ μέρος τοῦτο τῆς παραστάσεως τῆς ζωοφόρου ἔχει τὰ ἔξης δύο κύρια ἴδιαίτερα χαρακτηριστικά. Ἐν πρώτοις οὖδεὶς τῶν πέριξ αὐτῆς θεῶν εἴτε θυητῶν δλοκλήρου τῆς λοιπῆς παραστάσεως προσέχει εἰς αὐτὴν οὐδὲ καν φαίνεται ἀντιλαμβανόμενος τῆς παρουσίας τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν προσώπων, διὸ πάνυ δικαίως καὶ δρόθως οἱ πλεῖστοι τῶν σοφῶν συνεπέραναν ὅτι ἡ σκηνὴ τῆς μυστηριώδους παραστάσεως ταύτης εἶναι ἀόρατος τοῖς παρισταμένοις θεοῖς καὶ θυητοῖς, ἥτοι ὅτι εἰκονίζει τὰ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ ναοῦ, ἐσω τῆς πύλης ἡς ὑπέρκειται, δρώμενα². Δεύτερον ἡ παράστασις ἀποτελεῖται ἐκ δύο ἐντελῶς διακεκριμένων μερῶν κατά τε τὰ πρόσωπα, τὰ ἀντικείμενα ἀτινα ἀποσχολοῦσιν αὐτοὺς καὶ αὐτὴν τὴν διεύθυνσιν καθ' ἥν ἵστανται τὰ δύο κύρια τῆς

1. Ex τῆς Geschichte der griech. Plastik τοῦ J. Overbeck.

2. Michaelis, ᷄. ἀ., σελ. 255.

σκηνῆς πρόσωπα (ἀρ. 3 καὶ 4). Ἐφ' ἐνὸς δηλαδὴ ἰερειά τις (ἀρ. 3) σεμνή, πρὸς τὸ μέρος τῆς ἑλάσσονος πομπῆς βλέπουσα, ἐπιφορτίζει διὰ δύο διμοίων μυστηριωδῶν ἀντικειμένων δύο παρθένους (ἀρ. 1 καὶ 2), αἵτινες φαίνονται ώς πρὸς μικροῦ ἀποσπαθεῖσαι ἀπὸ τῆς πρωτοπορείας τῶν πρὸς τῶν ἐπιμελητῶν ἀρχόντων τῆς ἑλάσσονος πομπῆς ἵσταμένων παρθένων, τῶν ἔξω τοῦ ναοῦ ἀναμενούσῶν¹ μόλις δὲ εἰσελθοῦσαι εἰς τὸν ναὸν ἵνα λάβωσι παρὰ τῆς ἰερείας τὰ πρὸς τὴν πομπὴν χρήσιμα καὶ ἀπαραίτητα ἰερὰ ἀντικείμενα. Ἡ πρώτη μάλιστα τούτων (ἀρ. 1), λαβοῦσα ἥδη καὶ ἀσφαλῶς φέρουσα μέρος τῶν ἰερῶν, στρέφεται πρὸς τὸ μέρος τῆς πομπῆς ἔξη ἥς ἀπεσπάσθη, ἵνα δὲ πρὸς αὐτὴν βαδίσῃ οὐδὲν ἄλλο φαίνεται ἀναμένουσα ἢ νὰ ἐτοιμασθῇ ἐντελῶς καὶ ἡ σύντροφος αὐτῆς (ἀρ. 2), ἡ μόλις νῦν παρὰ τῆς ἰερείας λαμβάνουσα τὰ ἰερά.

Ἐφ' ἑτέρου δὲ ἰερεύς τις (ἀρ. 4), ἵσταμενος πρὸς ἀντίθετον ἐντελῶς διεύθυνσιν, ἦτοι πρὸς τὸ μέρος τῆς μείζονος πομπῆς, ἐπιφορτίζει διὰ πεπλομόρφου τινὸς ἰεροῦ ἀντικειμένου νεανίαν τινὰ (ἀρ. 5), ὅστις πάλιν φαίνεται ώς νὰ ἀπεσπάσθῃ μόλις πρὸς μικροῦ ἀπὸ τοῦ διμύλου τῶν νέων² τῆς μείζονος ἑτέρας πομπῆς (ἥτις, σημειωτέον, μόνη περιέχει διμιλον φορέων νέων, ἐνῷ ἡ ἑλάσσων μόνον γυναικας παρθένους φορεῖς ἔχει) καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ ἰερόν, ἵνα λάβῃ παρὰ τοῦ ἰερέως τὸ πρὸς τὴν πομπὴν ἀπαραίτητον ἰερὸν ἀντικείμενον.

Παρουσιάζει ἄρα καὶ ἡ κεντρικὴ αὕτη παράστασις δύο—ῶς ἡ ὅλη ζωοφόρος,—διαφόρους σκηνὰς σχετιζομένας ἐκάστην πρὸς μίαν μόνον καὶ δὴ τὴν πλησιεστέραν τῶν πομπῶν, οὓσας ἐπομένως καὶ χρονικῶς ἐντελῶς ἀσχέτους. Ἀληθῶς ἀν, ὡς πέποιθα, ἔχω δίκαιον λέγων ὅτι πρόκειται περὶ δύο διαφόρων πομπῶν, ἐπεται ἀναγκαίως ὅτι καὶ ἡ κεντρικὴ αὕτη διπλῇ μυστηριώδης παράστασις ἀναφέρεται εἰς δύο χρονικῶς ἀσχέτους πρᾶξεις παραδόσεως ἰερῶν, διότι βεβαίως δὲν θὰ παραδεχθῇ τις ὅτι πρόκειται περὶ ἀπεικονίσεως δύο συγχρόνων πομπῶν, ἀφοῦ μάλιστα οὐδεμία ἀρχαία πηγὴ μαρτυρεῖ ὅτι ἐν Ἀθήναις ἥγοντο

1. Ἰδὲ παρὰ Michaelis ἔ. ἀ. πίν. 14, 2-17, ἵδιᾳ δὲ τὰς πρώτας τέσσαρας παρθένους 14-17 τὰς κενὰς τὰς χειρας ἐχούσας ὡς εἰς ἔμελλον νὰ φέρωσιν ἐκ περιτροπῆς τὰ αὐτὰ ἱερὰ εὑθὺς ὡς ἥθελον ἀποκάμει αἱ πρῶται λαβοῦσσαι αὐτὰ παρθένοι.

2. Michaelis ἔ. ἀ. πίν. 12, 13-19 καὶ ἵδιως τὸν πρῶτον (ὑπ' ἀρ. 1) ἀναμένοντα;

συγχρόνως δύο διάφοροι πομπαὶ καὶ δὴ τοσοῦτον πολυάνθρωποι καὶ λαμπραί. Πρόκειται ἄρα περὶ παραδόσεως ἱερῶν σχετιζομένων πρὸς δύο οὐσιαστικῶς καὶ χρονικῶς διαφόρους πομπάς, ἱερῶν ἀνήκοντων ἐπομένως πρὸς ἔκεινην τῶν πομπῶν ἡς πλησιέστερον ἵστανται, πρὸς ἣν εἰναι ἐστραμμένοι οἱ παραδίδοντες καὶ ἀφ' ἣς φαίνονται ἐλθόντες ἔκαστοι τῶν παραλαμβανόντων τὰ ἱερά. Τούτου ἔνεκα λοιπὸν καὶ ἡ μεταξὺ τῶν ἀντινώτων ἐστραμμένων ἱερέων ἴδεώδης γραμμὴ χωρισμοῦ, ἡνὶ ἐν αὐτῷ τῷ κέντρῳ τῆς ἀνατολικῆς ὅψεως τοῦ ναοῦ εὑρισκομένη καὶ σαφέστατα κατὰ διεύθυνσιν χωρίζουσα τὴν δῆλην ζῳοφόρον, ἡς τὸ ἄλλο χώρισμα, ἥτοι τὴν ἀφετηρίαν τῶν κατ' ἀντίθετον φορὰν βανουσῶν πομπῶν, ἀποτελεῖ, ἐπίσης σαφῶς διακεκριμένον,—ἡ νοτιοδυτικὴ γωνία τῆς τετραγώνου ζῳοφόρου. Ὅμοιον τρόπον τοπικοῦ καὶ χρονικοῦ χωρισμοῦ δύο διαφόρων σκηνῶν παρουσιάζουσιν ἄπειρα ἄλλα ἀρχαῖα μνημεῖα, ὃν δύο ἴδε κατωτέρω (ἀνάγλυφον Ἐπιδαύρου καὶ διτεοδόχον κάλπην Πώμης. Πρβλ. καὶ τὴν ἀνωτέρω ἀπεικονισθεῖσαν τοιχογραφίαν ἐκ Πώμης).

"Ἐρχεται νῦν τὸ πάντων σπουδαιότατὸν ζήτημα, δηλαδὴ τὸ τί εἶναι τὰ μυστηριώδῃ ἀντικείμενα ἀτινα παρέχουσιν οἱ ἱερεῖς τῆς κεντρικῆς παραστάσεως πρὸς τοὺς ἐκ τῶν δύο πομπῶν ἀποσπασθέντας νέοντας. 'Ἐν πρώτοις δὲ ἐρωτᾶται, δοποῖα τινα εἶναι τὰ παρὰ τῆς ἱερείας παραδιόμενα. Νομίζω ὅτι νῦν δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἀναγνωρίσῃ τις ἀμέσως ὅτι ταῦτα οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ αὐτὸὶ οἱ μυστηριώδεις σάκκοι τῶν Ἐλευσινών ἱερῶν (ἥτοι ξηρῶν ἐτήσιων καρπῶν), οὓς εἴδομεν ἥδη ἐπὶ τε τῆς ἀγγειογραφίας τοῦ ἐκ Παντικαπαίου ἀγγείου καὶ ἐπὶ τοῦ ἐκ τῆς "Αγρας ἀναγλύφου, αὐτοὶ ἐκεῖνοι οὓς ἐπὶ μὲν τοῦ ἀγγείου παραδίδει ἡ Ἐλευσίς-Γῇ ἢ Δηὸς ἢ Ραρίς, ἵνα κομισθῶσιν εἰς Ἀθήνας ὑπὸ τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς, ἐπὶ δὲ τοῦ ἀναγλύφου φέρει εἰς τὸ πλευρὸν ἀνηρτημένους ἡ πρὸς τέλεσιν τῶν ἐν "Αγρᾳ μυστηρίων βαίνουσα μετ' ἄλλων θεῶν διάκονος τῆς Ἀθηνᾶς Νίκη. 'Ἡ κατὰ σχῆμα δομοίτης τῶν σάκκων, ἐπὶ πάντων τῶν τοιῶν τούτων μνημείων, εἶναι, ὡς βλέπει ὁ ἀναγνώστης, πλήρης καὶ τελεία. 'Ἡ μόνη διαφορὰ ἦν παρουσιάζει ἡ τῆς ζῳοφόρου παράστασις εἶναι ὅτι ἡ μὲν τῶν παρθένων φέρει τὸν σάκκον ἐπὶ θρόνου (δίφρου) ἡ δὲ εἴτε ἐπὶ θρόνου εἴτε ἐπὶ πινακίδος τινός. Ἄλλα καὶ τὰ ὑποθήματα ταῦτα οὐχὶ μόνον ἔρμηνεύ-

ονται ὑπὸ τῆς ἀνάγκης, ὅπως ἀσφαλῶς φέρωσιν ἐπὶ κεφαλῆς αἱ παρθένοι τοὺς ἱεροὺς σάκκους, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἀπείρων παραδειγμάτων τῶν καταδεικνύοντων ἡμῖν ὅτι τὰ τοιαῦτα ἱερά, οἶον π. χ. ὁ κάλαθος τῶν ἱερῶν τῆς Δήμητρος, ὃ ἱερός κεραυνὸς τοῦ Διὸς ήτλ., ἐτίθεντο ἐπὶ θρόνων¹, πρὸς δὲ καὶ ἐκ τῶν μαρτυριῶν καθ' ἄς καὶ αἱ πινακίδες (ταβλάδες) ἥσαν κέρχρα, ἥτοι ἐκ τῶν πρὸς ἐναπόθεσιν καὶ φορὰν τῶν ἱερῶν χρησίμων κατακόσμιων δηλαδὴ κερχνωτῶν ἀντικειμένων².

Ἡ ἑτέρα τῶν παρθένων (ἀρ. 1) ἔλαβεν ἥδη παρὰ τῆς ἱερείας καὶ φέρει ἐν τῇ ἀριστερᾷ καὶ ἔτερόν τι, μυστηριῶδες ἐπίσης καὶ μέχρι τοῦδε ἐντελῶς ἀνεξήγητον ἀντικείμενον. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο εἶναι μία ἔτι πρόσθιτος ἀπόδειξις ὅτι εὑρίσκομαι ἐν τῇ ἀληθείᾳ Ἐλευσίνια ἱερὰ καλῶν τὰ ὑπὸ τῶν παρθένων τούτων φερόμενα. Ἀληθῶς δὲν ἔχει τις ἡ νὰ συγκρίνῃ τὸ σχῆμα τοῦ ἀντικειμένου τούτου πρὸς τὸ λικνόμορφον πινύον (σέσουλαν), τὸ ἐπίσης μεταξὺ τῶν ἱερῶν τῶν μυστηριών κερχνωμάτων ἀναφερόμενον³, ἐν ᾧ, ἐπὶ τῆς παραστάσεως τῆς δοτεοδόχου ἐκ Ρώμης κάλπης (Πίν. IZ'), ὑπερτίμησι τῆς κεφαλῆς τοῦ μυου-

1. Οὕτως ὁ τὰ ἱερὰ τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἐλευσίνιας Δήμητρος περιέχων ἱερὸς κάλαθος (Feuardent Numism. de l'Égypte ancienne II no 2277 pl. XXVII) ὁ αὐτός οὐλὶ ἐπὶ ζεῦγος φερόμενος (B. M. Cat. Alexandreia pl. XXX, 553) ὡς ἐν Ἐλευσίνῃ τῆς Ἀττικῆς (C.I.A. t. IV, p. 104, l. 17: τὸ ζεῦγος παρεσκεύασαν ἐκ τῶν ἴδιων εἰς τὴν κομιδὴν τῶν ἱερῶν). Πλείστα ἀλλα τοιαῦτα ἱερὰ ἴδιε ἐν Reichel Über vorhellenische Götterkulte. Πρὸς τούτοις Κεραυνὸς ἐπὶ θρόνου ἐν Διοεζαισαρείᾳ (B.M.C. Cilicia etc. pl. XIII, 1). Πολλοὶ ἐκάλεσαν τὰς δύο παρθένους τοῦ Παρθενῶνος διφροφόρους σγετίσαντες πρὸς τὰς δύο τῶν ἀρχαίων ἀναφερούμενας συνήθεις διφροφόρους τῶν πομπῶν. Ἀλλ' αἱ διφροφόροι αὗται ἔφερον οὐχὶ ἱεροὺς δίφρους, ἀλλ' ἔκεινους ἐφ' ὅν θὰ ἐκάθηντο πρὸς ἀνάπτωσιν αἱ πομπέωνται παρθένοι ὅτε ἵστατο ἡ πομπή. Τιδὲ Ἡσυχίου: διηροφόροι· αἱ τοῖς κανηφόροις εἴποντο δίφροις ἐπιφερόμεναι. Ἀριστοφ. Οργ. 1549: ΠΡΟΜ. Φέρε οκιάδειον ἦτα — ἀκολουθεῖν δοκῶ κανηφόρῳ. ΠΕΙΘ. Καὶ τὸν δίφρον γε διφροφόρει τοιδὶ λαβῶν· ἔνθα ὁ Σχολιαστής λέγει: δοκῶ ἀκολουθεῖν κανηφόρῳ, ... ταῖς γὰρ κανηφόροις οκιάδειον καὶ δίφρον ἀκολουθεῖν τις ἔχοντας... διφροφόρος Πέλλ. καὶ Λικίαν. Ποικ. Ἰστορ. 6, 1: «Τὰς γοῦν παρθένους τῶν μετοίκων οκιαδοφορεῖν ἐν ταῖς πομπαῖς ἡρόγκαζον (οἱ Ἀθηναῖοι) ταῖς ἑαυτῶν ἀρόασι, τὰς δὲ γυναικας ταῖς γυναιξί». Πρόκειται ἀρα περὶ ὑπηρετικῆς ἀνθρώπων διφροφορίας, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχοντας πρὸς τὸ ἔργον τῶν φερουσῶν τὰ ἱερὰ τῶν θεῶν ἐπὶ θρόνων παρθένων τῆς ζωφόρου.

2. Σ. Δραγούμης ἐν Athen. Mitth. 1901 σελ. 47 καὶ ἀγωτέρῳ σελ. 182.

3. Σχολ. Ηλάτωνος: «κέρων δὲ τὸ λίκνον ἦγον τὸ πύον ἐστίν». Πέλλ. Δραγούμην ἔ. ἀ. σελ. 44· ἴδιας δὲ περὶ λίκνων ίδε Jahn ἐν Berichte d. Verhandl. d. Königl. Sächs. Ges. der Wiss. 1861 (XIII) p. 324 κ. ἔξ.

μένον τὰ ἵερα ἡ προφανῶς ἐκ σάκκου διὰ τοῦ ἱεροῦ πτύου τούτου λαβοῦσσα αὐτὰ ἵερεια. Ὡς βλέπει τις ἀμέσως, τὸ πτύον τοῦτο παρουσιᾶζει ἀπαραλλάκτως τὸ αὐτὸ σχῆμα ὅπερ καὶ τὸ ἀντικείμενον τὸ διποῖον πρατεῖ ἡ ἵερεια τῆς ζῳοφόρου. Τὸ δὲ ὅτι μόνη αὕτη φέρει πτύον, οὐχὶ δὲ καὶ ἡ σύντροφος αὐτῆς, εἶναι φυσικώτατον, ἀφοῦ συνήθως ἐν πτύον ἐπαρκεῖ διὰ τὸ περιεχόμενον οὐ μόνον δύο ἀλλὰ καὶ πλειόνων σάκκων.

Ο δὲ ἵερεὺς τῆς ζῳοφόρου παραδίδει τῷ νεανίᾳ ἀντικείμενόν τι, ὅπερ δυνατὸν νὰ εἶναι ὁ ἵερος πέπλος τῆς Ἀθηνᾶς ἢ τὸ ἱερὸν ἴστιον τῆς ἵερᾶς νεώς τῶν Παναθηναίων, ἐπομένως καὶ ἡ ἔξ αυτοῦ ἔξαρτωμένη μεῖζων πομπὴ τῆς ζῳοφόρου δυνατὸν νὰ εἶναι ἡ τῶν Παναθηναίων. Περὶ τοῦ θέματος ὅμως τούτου δὲν δυνάμεθα νὰ ἀσχοληθῶμεν ἐνταῦθα, ἔνθα ἐνδιαφέρουσιν ἡμᾶς μόνον αἱ ἀμέσως πρὸς τὸν κύκλον τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων σχετιζόμεναι παραστάσεις. Παραλείπομεν ἐπομένως κατ' ἀνάγκην καὶ τὴν ἔξετασιν τοῦ θέματος περὶ τοῦ τις ἡ θρησκευτικὴ πρὸς ἀλλήλας σχέσις ἢ ἀναλογία τῶν δύο πομπῶν, ὥστε νὰ τεθῶσι παραλλήλως ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ναοῦ τῶν Ἀθηναίων.

Αντὶ τούτου δὲ σπεύδω νὰ ἀπαντήσω εἰς ἐρώτημα, ὅπερ βλέπω ἐρχόμενον εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ ἀναγνώστου μου ὑπὸ μορφὴν ἀντιρρήσεως. Τίνα δηλαδὴ σχέσιν δύναται ποτε νὰ ἔχῃ πομπὴ τῶν ἱερῶν τῆς Ἐλευσίνος πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν καὶ τὸν κατ' ἔξοχὴν οἶκον αὐτῆς, τὸν Παρθενῶνα, ἵνα τοιαύτην σημαντικὴν θέσιν καταλάβῃ ἐν τῇ διακοσμήσει αὐτοῦ;

Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀπαντῷ πρῶτον μὲν αὐτὸ τὸ ἀγγεῖον τοῦ Παντικαπαίου, ὅπερ παριστᾶ κομιζούσαν εἰς Ἀθήνας τὰ Ἐλευσίνια ἵερὰ αὐτὴν τὴν Ἀθηνᾶν, καὶ μάλιστα εἰκονιζομένην ὑπὸ τύπον προφανῶς ἀντιγεγραμμένον ἀπ' αὐτοῦ τοῦ κέντρου τοῦ πρὸς τὴν Ἐλευσίνα βλέποντος δυτικοῦ ἀετώματος τοῦ Παρθενῶνος¹ ἢ ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ, ὡς ἄλλοι, μεθ' ἡσσόνος ὅμως πιθανότητος, ὑπέθεσαν². Δεύτερον δὲ ἀπαντῷ εἰς τὸ ἥρηδὲν ἐρώτημα ἡ καὶ ἀνωτέρω παρατεθεῖσα μαρτυρία, καθ' ἣν μόλις τὰ ἱερὰ τῆς Ἐλευσίνος ἐφθανον εἰς Ἀθήνας ὁ φαιδυντῆς τῶν Ἐλευσινίων θεῶν ἥγγελε τοῦτο, κατὰ πανάρχαιον ἀρχαῖον ἱερὸν νό-

1. E. Petersen, *Kunst des Pheidias* S. 200.

2. R. Schneider, *Die Geburt der Athena* S. 40 f. Πέλ. καὶ C. Robert ε. ἡ. σελ. 188.

μον, τῇ ιερείᾳ τῆς Ἀθηνᾶς¹, ιερείᾳ περὶ ἣς δυνάμεθα εὐλόγως νὰ συμπεράνωμεν ὅτι αὐτὴ θὰ ἐπεμελεῖτο τῶν ιερῶν διαρκούσης τῆς ἐν Ἀθήναις πενθημέρου διαμονῆς, ἐπομένως ὅτι αὐτὴν θὰ παριστῇ ἡ ἐπὶ τῆς ζῳοφόρου τοῦ Παρθενῶνος ιέρεια ἡ παραδίδουσα ταῦτα ταῖς παρθένοις πρὸς περιφορὰν κατὰ τὴν προκειμένην ἐν Ἀθήναις πομπὴν αὐτῶν². Εἰς τὸ αὐτὸν ἐρώτημα ἀπαντᾷ τρίτον καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πλουτωνείου τῆς Ἀγρας ἀνάγλυφον, δπερ εἰκονίζει αὐτὴν τὴν Ἀθηνᾶν πομπεύουσαν τὰ ιερὰ εἰς Ἀγραν. Τέλος δὲ προκειμένου περὶ τῶν σχέσεων τῶν ιερῶν τῆς Ἐλευσῖνος πρὸς αὐτὸν τὸν Παρθενῶνα, ὑπενθυμίζω τὴν γνώμην, ἣν δὲν συμμερίζομαι, καθ' ἣν δὲν οἱ Παρθενῶν δὲν ἦτο ναὸς λατρείας (*Cultustempel*) ἀλλὰ ναὸς πομπῶν (*Festtempel*)³, ίδια δὲ ὑπενθυμίζω τὸ γεγονός ὅτι ἔχορσίμευεν ὡς τὸ θησαυροφυλάκιον τῶν ιερῶν χρημάτων καὶ λοιποῦ πλούτου τῶν Ἀθηναίων. Ός λοιπὸν ἀμέσως κατωτέρῳ θὰ ἴδωμεν λαμπρῶς διὰ σπουδαιοτάτου μνημείου ἀποδεικνύμενον (ἰδὲ τὰ περὶ τῆς Ὑδρίας τοῦ Μουσείου τῆς Κων/πόλεως), πρὸσω τοποίησις τῶν ιερῶν τῆς Ἐλευσῖνος ἥτο δὲ παῖς *Πλούτος*, διὸ κατ' αὐτὸν τὸν Ὁμηρικὸν εἰς Δήμητρα ὕμνον, τόν, ὡς νομίζω, ἐνταῦθα ὑπονοοῦντα πρωτίστως αὐτὸν τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων, αἱ Ἐλευσίναι θεαὶ πέμπουσι τάχιστα, *ἄφενος διδόντα*, πρὸς τὸ μέγα ἐφέστιον δῶμα τοῦ μέγι *διλέσιον* ἐκείνου τῶν θυητῶν ἀνθρώπων δὲν ἐκεῖναι προφρόνως φίλωνται⁴. Ποίους ἄλλους μᾶλλον τῶν Ἀθηναίων, τῶν ἀγόντων τὰ Ελευσίνια οὕτω λαμπρῶς, θὰ ἡγάπων αἱ Ἐλευσίναι θεαί, ποῖον δὲ μέρος τῶν Ἀθηνῶν θὰ ἐκοσμεῖτο διὰ τῆς ἀπεικονίσεως τῶν ιερῶν τῆς Ἐλευσῖνος προσφυέστερον τοῦ Παρ-

1. CIA. III, 5, 16 : 'Ἐπειδὴ καὶ δὲ φαιδυντὴς τοῖν θεοῖν ἀγγέλλει κατὰ τὰ πάτρια τῇ ιερείᾳ τῆς Ἀθηνᾶς ὡς ἥκει τὰ ιερά.

2. Εἶναι ἄλλως τε γνωστὸν ὅτι ἡ ιέρεια αὐτὴ τῆς Ἀθηνᾶς συμπεριλαμβάνεται ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν ιερῶν τοῦ Ελευσινιακοῦ κύκλου τῶν λαμβανόντων μερίδας ἐκ τῶν θυμάτων τῶν ἀγοραζομένων διὸ γρημάτων δωρηθέντων τῷ ναῷ τῆς Ἐλευσῖνος. Foucart, Les G. M. p. 72. — 'Αρχ. Ἐφημ. 1894 σελ. 173, 1899 σελ. 218, 1900 σελ. 74 κ. ἑξ.

3. Πλ. Overbeck, Gesch der Griech Plastik, I, 289, σημ. 49.

4. Στίχ. 486-489 :

Mέγ' ὅλβιος, δὸν τιγ' ἐκεῖναι

προφρόνως φίλονται ἐπιχθονίων ἀνθρώπων·

αἷλα δὲ οἱ πέμπουσιν ἐφέστιον εἰς μέγα δῶμα

Πλοῦτον, δὲς ἀνθρώποις ἄφενος θυητοῖσι δίδωσιν.

θευῶνος, τοῦ ταμείου τούτου τοῦ πλούτου καὶ κατ' ἔξοχὴν μεγάλου τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων ἐφεστίου δώματος, τοῦ κατὰ τὸν ἀρχαίους κέντρον τῆς Ἀκροπόλεως, ἥτις ἦτο κέντρον τῶν Ἀθηνῶν τῶν τὸ κέντρον ἀποτελουσῶν τῆς Ἑλλάδος, ἥτις πάλιν ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ κέντρον τοῦ κόσμου¹, ἐφ' οὐ σύμπαντος θαυμασίως ὡς τὸ ἀριστον καὶ πρώτιστον τῶν ἐκπολιτιστικῶν μέσων ἔχοντιμευσαν κατ' αὐτὸν τὸν Ἐλευσινιακὸν ἀττικὸν μῆνον τὰ Δημητριακὰ ἐτήσια σπέρματα, ἥτοι τὰ ἱερὰ (δὲ Πλούτος) τῆς Ἐλευσίνος;

“Ως ἡ ἐκ τῆς Ἀγρας ἀνάγλυφος πομπῆ, οὗτῳ καὶ τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς μέρος τῆς ζωοφόρου παριστᾶ βεβαίως πομπὴν τῶν Ἐλευσινίων ἱερῶν ἐν Ἀθήναις, ἀγομένην ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς πολιούχου Ἀθηνᾶς, ἥς κοσμεῖ τὸν Παρθενῶνα, ἥ ἵνα ἀκριβέστερον εἴπωμεν, παριστᾶ τὸν ἀγυρμὸν τῆς πομπῆς ταύτης. Ἀληθῶς δὲ μετ' ἐπιστασίας ἔξετάζων ἀμφοτέρας τὰς ἐπὶ τῆς ζωοφόρου πομπᾶς βλέπει διτοι αὖται δὲν παριστῶσι πομπὰς ἥδη συντεταγμένας καὶ ἱερῶς βαδιζούσας, ἀλλὰ μᾶλλον πομπὰς μόλις ἥδη συντασσομένας ἥτοι ἀγυρμοὺς τῶν μελλόντων νὰ πομπεύσωσιν, ὃν οἱ ὅμιλοι μόλις κατέλαβον ἢ νῦν μόλις σπεύδουσι νὰ καταλάβωσι τὰς οἰκείας ἐκάστῳ θέσεις πρὸ τοῦ ἱεροῦ ἐξ οὐ πρόκειται νὰ παραλάβωσι τὰ ἱερά, ὃν ἄνευ πομπῆς κυρίως εἰπεῖν δὲν ὑπάρχει. Τὰ ἱερὰ ὅμως, ὃς εἰδομεν, μόλις νῦν παραδίδονται ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ ἱεροῦ ὑπὸ τῶν οἰκείων ἱερέων. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἀρχοντες, οὐχὶ προηγούμενοι, ὃς θὰ ἀπεικονίζοντο ἀν προύκειτο περὶ πομπῆς ἥδη ἱερῶς βαδιζούσης, ἀλλὰ πρὸ τοῦ ναοῦ καὶ τῶν ἀναμενόντων θεατῶν θεῶν ἰστάμενοι, ἐπιβλέπουσι τὰ τῆς συντάξεως τῶν πομπευσόντων². Τούτων δέ τινες, ὃς αἱ παρθένοι ἀμφοτέρων τῶν πομπῶν αἱ ἐγκαίρως προσελθοῦσαι, κατέλαβον ἥδη τὰς πρὸ τοῦ ναοῦ οἰκείας θέσεις³, ἔνθα ἡσύχως καὶ σεμνῶς ἀναμένοντες δέχονται τὰς συμβουλὰς καὶ ὁδηγίας τῶν πρὸ αὐτῶν ἰσταμένων⁴ ἢ καὶ εἰς τὸ μέσον αὐτῶν εἰσελθόντων⁵ ἀρχόντων ἐπιμελητῶν τῶν τῆς πομπῆς. Συγχρό-

1. Ηελ. Overbeck ἔ. ἀ. I, σελ. 288.

2. Ἡδὲ ἐν Michaelis ἔ. ἀ. Πίν. 14, ἀρ. 18-23, 43-49 καὶ 52.

3. Αὐτόθι, ἀρ. 2-17 καὶ 50-63.

4. Αὐτόθι, ἀρ. 18-23 καὶ 43-48.

5. Αὐτόθι, ἀρ. 1 καὶ 52.

νως οἱ ἵππεῖς τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ζωοφόρου¹ προετοιμάζουσι τάχιστα ἔαυτοὺς καὶ τοὺς ἵππους των, εἴτε μόνοι, εἴτε καὶ τῇ βοηθείᾳ νεαρῶν ἵπποκόμων. Τῇ προτροπῇ δὲ τινῶν τῶν ἐπιμελητῶν τῆς πομπῆς² σπεύδουσι νὰ καταλάβωσι πρὸ τοῦ ναοῦ τὰς οἰκείας αὐτοῖς θέσεις, πρὸς ἀς σπεύδουσιν ἥδη καθ' ὅμιλους σχεδὸν συντεταγμένους καὶ οἱ ἥδη ἐντελῶς ἑτοιμασθέντες ἵππεῖς καὶ ἄρματηλάται ἀμφοτέρων τῶν πομπῶν, ὡς καὶ οἱ προηγούμενοι ὅμιλοι τοῦ δήμου, οἱ ὑμνῳδοί, οἱ ὅμιλοι τῶν δόδηγούντων τὰ θύματα καὶ τῶν φερόντων τὰ διάφορα σκεύη καὶ προσφοράς, ὡν τινες, ὡς ὁ ὑπ' ἀρ. 19 τοῦ XII πίνακος τοῦ Michaelis, εἰκονίζονται μόλις νῦν αἴροντες αὐτὰ ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, πρὸς σαφεστέραν καὶ ἐντονωτέραν δήλωσιν τοῦ ὅτι πρόκειται περὶ προπαρασκευῆς πομπῆς καὶ οὐχὶ πομπῆς ἥδη ἰερῶς ἐν κόσμῳ καὶ τάξει χωρούσης. Τούτον δ' ἔνεκα βλέπομεν καὶ ἐπὶ πάσης τῆς πομπῆς ἐπικρατοῦν πνεῦμα τι ἐλευθερίας καὶ ἐλευθέρας πρὸς ἀλλήλους ἀναστροφῆς, οὐχὶ δὲ τὸ σεμνὸν ἐκεῖνο καὶ ἐν σεβασμῷ πρὸς τὰ ἰερὰ τῶν θεῶν, ἰερὸν βάδισμα καὶ σχῆμα.

'Αλλ' ἔλθωμεν νῦν εἰς λεπτομερεστέραν μελέτην αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου τῆς μόνης ἐνταῦθα ἐνδιαφερούσης ήμας ἐλάσσονος πομπῆς τῆς ζωοφόρου.

Χάριν τίνος ἢ τίνων θεῶν μέλλει νὰ συμβῇ ἡ πομπὴ τῶν τῆς Ἐλευσίνος ἰερῶν, ἀτινα παραδίδει ἥδη ἐν τῷ ναῷ ἡ ἱέρεια εἰς τὰς ἐκ τῆς μικρᾶς ταύτης πομπῆς ἀποσπαθείσας καὶ ἐν τῷ ναῷ εἰσελθούσας παρθένους;

Βεβαίως ἀπάντησιν εἰς τὸ ἔρωτημα τοῦτο δύναται νὰ παράσχῃ μόνη ἡ ὅρμὴ ἀναγνώρισις ἐνδὸς ἐκάστου τῶν θεῶν τῶν ἀποτελούντων τὸν ὅμιλον τὸν εὑρισκόμενον πρὸ τῶν τάραντης πομπῆς συναθροισθέντων θητῶν, οὗ ἀναδημοσιεύω ἐνταῦθα τὴν εἰκόνα (ἀριθ. 16). Παραλείπων νὰ ἀντικρούσω τὰς μιρίας, πολυποικίλους ἀλλήλας ἀναιρούσας καὶ πρὸς ἀλλήλας ἀσυνδέτους ὀνομασίας ἀς ἔδωκαν αὐτοῖς οἱ εἰς οὐδὲν ὁριστικὸν καὶ βέβαιον καταλήξαντες σοφοί, ὑποστηρίζω ὅτι οἱ θεοὶ οὗτοι ἀποτελοῦσιν ὅμιλον πλήρη πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν θεῶν καὶ ἥρων τῶν συνδεομένων ἀμέσως πρὸς τὰς μυήσεις τῶν ἐν Ἀγρᾳ

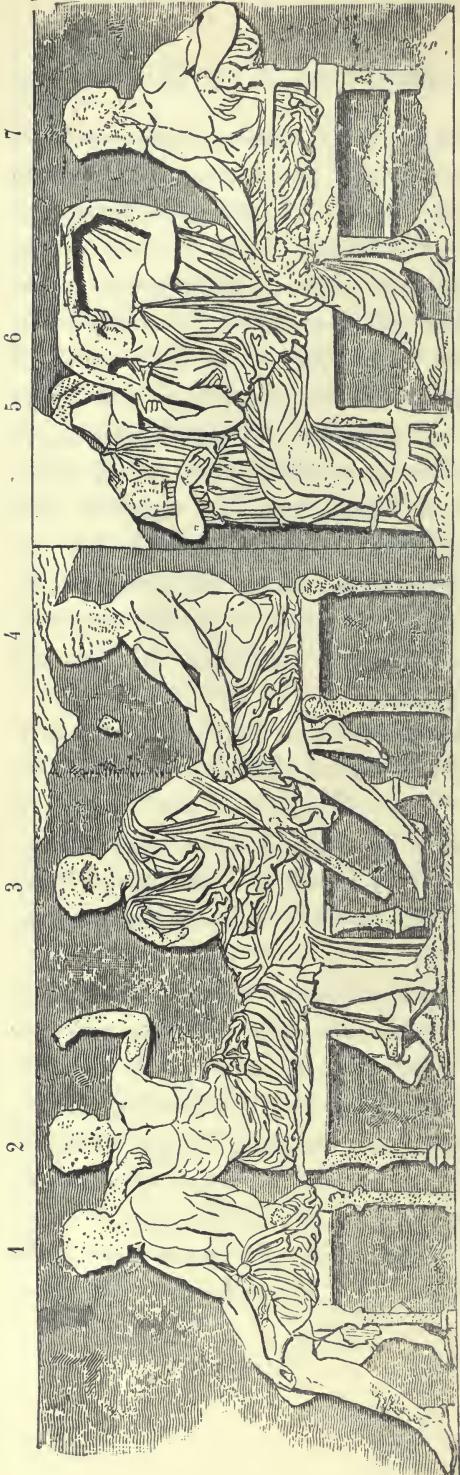
1. Ἡδὲ ἐν Michaelis ἔ. ἀ. Πίν. 9.

2. Αὐτόθι, ἀρ. 1 καὶ 5.

μικρῶν Ἐλευσινιακῶν μυστηρίων, ὅτι δὲ οὐδεὶς ξένος τοῖς μυστηρίοις τούτοις θεὸς συμπαρίσταται αὐτοῖς.

Καὶ δὴ μὲν τῷ κυρίῳ θεῷ τοῦ ὄλου διμήλου (ἀρ. 7) ἥτοι τῷ ἐπὶ πολυτελοῦς θρόνου καθημένῳ θεῷ, ὃν τινὲς μὲν ἐκάλεσαν Ἡφαίστον, Πλούτωνα, Ἐρεχθέα ἢ καὶ θυντόν τινα ἀρχοντα, οἱ δὲ πλεῖστοι Δία¹, ἀναγνωρίζω τὸν Ἀσκληπιόν, ἥτοι τὸν μύστην τῶν μικρῶν Ἐλευσινιακῶν μυστηρίων τῆς Ἀγρας τῶν ἀπ' αὐτοῦ Ἐπιδαυρίων κληθέντων. Ἰναπεισθῇ δὲ ἀναγνώστης περὶ τοῦ δρόμου τῆς γνώμης ἡμῶν, δὲν ἔχει ἢ νὰ παραβάλῃ τὴν μορφὴν ταύτην τῆς ζωοφόρου πρὸς τὸν μέχρι τῶν ἐλαχίστων ὅμοιον τύπον τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐπὶ τοῦ ἐνταῦθα (Εἰκὼν 17) δημοσιευμένου ἀναγλύφου τοῦ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν Ἀσκληπιείου τῶν Ἀθηνῶν, ὡς καὶ πρὸς τὸν ἐπὶ τοῦ μυστηριακοῦ ἀγγείου τοῦ Παντικαπαίου (Πίναξ ΙΔ', Α), τέλος δὲ πρὸς τοὺς ἐπὶ τῶν ἄλλων παρατευθέντων ἀνω-

Εἰκὼν 16.

1. Ταῦτα ως καὶ τὰ ὄνόματα τῶν ἐπομένων θεῶν παραλαμβάνω μόνον ἐκ τοῦ συλλάδου τοῦ ἐν Michaelis Parthenon σελ. 262-263 δημοσιευθέντος. Ἄλλ' ὁ τεράστιος κατάλογος οὗτος ηὕησεν ἔκτοτε πολύ!

τέοω (σελ. 345, 1) πολυαριθμων ἀναγλύφων ἐκ τῶν Ἀσκληπιείων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἐπιδαύρου¹. Πάντες οἱ τύποι οὗτοι, πλὴν πάντων τῶν οὐσιωδεστέρων δόμοιστήτων, παρουσιάζουσι στερεοτύπως σχεδὸν καὶ αὐτὴν τὴν μικρὰν Σφίγγα τὴν κοσμοῦσαν τὴν εἰς κεφαλὴν κριοῦ καταλήγουσαν χεῖρα τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ.

Εἰκόν. 17

⁶ Η δεξιὰ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καθημένη θεὰ (ἀρ. 6), ἣν ἐκάλεσαν μέχρι τοῦδε θνητὴν ἱέρειαν, Ἀθηνᾶν, Νέμεσιν, Πραξιθέαν, Γῆν, Ἐργητήν, μάλιστα δὲ Ἡραν, εἰκονίζει κατ' ἔμε τῷ Δήμητρᾳ τὴν Ἐλευσίνιαν, τὴν ἐλθοῦσαν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ἄγραν, ἵνα μυήσῃ τὸν

1. Κατωτέρω ἐν τοῖς περὶ τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Λαχρατείδου, θὰ λύσωμεν τὸν αὐτὸν τύπον καὶ ἐν Ἐλευσίνι.

'Ασκληπιὸν εἰς τὰ μικρὰ τῆς Περσεφόνης μυστήρια, ἦτοι αὐτὴν τὴν ἐπὶ τοῦ ἐκ τῆς "Αγρας ἀναγλύφου ἀκολουθοῦσαν τῷ 'Ασκληπιῷ μετὰ τῶν ιερῶν τῆς μυήσεως. Βλέπω δ' αὐτὴν εἰκονιζομένην ἀπαραλλάκτως ὡς ἐν πολλοῖς γνωστοῖς μνημείοις, πρὸς δὲ ὡς καὶ ἐπὶ τῆς κατωτέρῳ ἐρμηνευθησομένης ὑδρίας τῆς Κύμης (Πίναξ ΙΕ').

'Η παρὰ τὴν Δήμητρα πτερωτὴ θεά¹, ἡ μόνη ὡς δευτερεύουσα τις καὶ διάκονος θεὰ ἰσταμένη, ἦν ἐκάλεσαν "Πριδα, "Ηβην, 'Αφροδίτην, Περσεφόνην, 'Ελένην, Χλόην, Κρέουσαν, Καρπώ, κυρίως δὲ Νίκην, εἶναι πράγματι καὶ καθ' ἡμᾶς ἡ πτερωτὴ **Νίκη** καὶ δὴ ἡ εὐσιώνυμη παρουσίας διάκονος τῆς 'Αθηνᾶς, ἡ Νίκη ἐκείνη ἦν εἴδομεν ἀνωτέρῳ, ἐπὶ τῆς ἀγγειογραφίας τοῦ Παντικαπαίου καὶ ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου τῆς "Αγρας, κομιζουσαν, ὡς διάκονον τῆς 'Αθηνᾶς καὶ παραστάτιδα τῆς Δήμητρος, τὰ 'Ελευσίνια ιερὰ ἐξ 'Ελευσίνος εἰς 'Αθήνας καὶ ἐξ 'Αθηνῶν εἰς "Αγραν, χάριν τῶν καθαριῶν καὶ μυήσεων τῶν μικρῶν μυστηρίων καὶ δὴ χάριν αὐτοῦ τοῦ θεοῦ τῶν Ἐπιδαυρίων τελετῶν 'Ασκληπιοῦ.

Οἱ δύο δὲ πανόμοιοι νεαροὶ καὶ ὁμαλέοι ἥρωες ἢ θεοί, οἱ ὑπ' ἀρ. 1 καὶ 4, ὃν τὸν μὲν πρῶτον ἐκάλεσαν Θησέα, Τριπτόλεμον, "Αρην, "Ηφαιστον, 'Ερμῆν, ἢ Διόνυσον, τὸν δὲ δεύτερον, 'Ερμῆν, Πειρίθουν καὶ κυρίως Διόσκουρον, εἶναι κατ' ἔμε τοι Λάκωνες ἥρωες **Διόσκουροι**, οἱ μυηθέντες ἐπίσης τὰ ἐν "Αγρᾳ μικρὰ μυστήρια καὶ ἐκτοτε λατρευθέντες ἐν 'Αθήναις ὡς "Ανακες θεοί.

'Ο δ' ἐπὶ τῶν ὄμοιων τοῦ ἑτέρου τῶν Διοσκούρων οἰκείως στηριζόμενος ἥρως ἢ θεός (ἀρ. 2), δν ἐκάλεσαν Τριπτόλεμον, Ποσειδῶνα, Θησέα, Εῦμολον, "Ηφαιστον, Διόνυσον, εἰς δὲ καὶ μόνος (δ Hawkins ἐν ἔτει 1839) 'Ηρακλέα, εἶναι, φρονῶ, πράγματι δ 'Ηρακλῆς παριστάμενος ἐνταῦθα ὡς δ πρῶτος ἔνος δ μυηθεὶς τὰ ἐν "Αγρᾳ μυστήρια, ὡς κάτοπιν ἐμυήθησαν τὰ αὐτὰ μικρὰ μυστήρια οἱ συμπατριῶται αὐτοῦ Λάκωνες Διόσκουροι καὶ δ 'Ἐπιδαύριος 'Ασκληπιός. Στηρίζεται δ' δ 'Ηρακλῆς οὗτος ἐπὶ τῶν ὄμοιων τοῦ ἑτέρου τῶν Διοσκούρων ὡς ἐπὶ φίλου καὶ συμπατριώτου, πρὸς δὲ καὶ μύστου, ὡς αὐτός. "Οτι δὲ εἶναι δ 'Ηρακλῆς, μαρτυρεῖ ἡ ἔξαιρετική διάπλασις

1. Ταύτης ὡς γνωστὸν ἀνεκαλύφθη ἐκτοτε καὶ ἡ ἐπὶ τῆς εἰκόνος ἡμῶν ἐλλείπουσα κεφαλή.

τοῦ σώματος αὐτοῦ, ὡς καὶ ἡ θέσις τῆς ἀριστερᾶς χειρός, ἥτις προφανῶς ἐστήριζεν ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ μηδοῦ τὸ (χρώμασι δεδηλωμένον;) ὁρόπαλον, οὗ τῆς ἐπὶ τοῦ βραχίονος θέσεως δύναται τις καὶ νῦν νὰ διακρίνῃ τὰ ἔχη καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς εἰκόνος ἡμῶν. Τοῦ Φειδιακοῦ τούτου τύπου τοῦ ἐπὶ τοῦ γόνατος στηρίζοντος τὸ ὁρόπαλον Ἡρακλέους ὑπάρχουσιν, — ἵδια ἐπὶ νομισμάτων, — πολλαὶ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πισταὶ ἀπομιμήσεις, καθ' ὅλον τὸν ὁραῖον Ἑλληνικὸν κόσμον διεσπαρμέναι¹.

Τέλος ἡ ἐν μέσῳ πάντων τούτων τῶν ἔνων μυστῶν τῶν μικρῶν μυστηρίων, ἥτοι τῶν τῆς Κόρης, καθημένη σεμνὴ καὶ δαδοῦχος θεὰ (ἀρ. 3), τίς ἄλλη δύναται νὰ εἴναι ἡ αὐτὴ αὔτη ἡ **Κόρη**, ἡς τὴν ἐνταῦθα παρουσίαν ἥδυνατό τις ἐκ τῶν προτέρων νὰ κρίνῃ ὡς ἀπαραίτητον; Ἐκάλεσαν αὐτὴν «φαεδονόμον», ἄρχοντα βασιλέα, Δία (!), Δήμητρα, Ἀφροδίτην, Χλόην, Ἐνυώ, Ἀρτέμιδα, Εὐμενίδα καὶ πᾶν ἄλλο ἢ Περσεφόνην· ἀλλ' ὅτι ἀληθῶς περὶ τῆς τελευταίας ταύτης πρόκειται, νομίζω ὅτι οὐδεὶς τῶν γνωριζόντων τοὺς διαφόρους τύπους τῆς Κόρης θὰ ἀμφιβάλῃ εἰς τὸ μέλλον, μάλιστα μετὰ τὴν ὀλοσχερῶς ἐνιαίαν καὶ ὅμοιγενῆ ἔρμηνείαν ἣν ἔδωκα εἰς τὸν περίφημον τούτον ὅμιλον τῶν θεῶν καὶ τὴν ἀπ' αὐτοῦ ἔξαρτωμένην πομπὴν μετὰ τῶν ἱερῶν αὐτῆς.

'Αλλ' ἔρωτάται νῦν, πόθεν πρόκειται νὰ ἀναχωρήσῃ καὶ ποῦ μέλλει νὰ προευθῇ ἡ νῦν μόλις παρασκευαζομένη αὔτη πομπή. Τὸ ὅτι κοσμεῖ τὸν Παρθενῶνα δὲν εἶναι ἀπόδειξις ὅτι καὶ πρὸ τοῦ Παρθενῶνος συναγείρεται ἡ πομπή, διότι διὰδοσίας ἡ θεὰ οὐτος ἡτο τὸ ἰδεῶδες κέντρον τῶν Ἀθηνῶν, κέντρον ἐπομένως ὅπερ ἥδυνατο νὰ κοσμήσωσι προσφυῶς αἱ παραστάσεις οἰωνδήποτε τῶν μεγάλων Ἀθηναϊκῶν πομπῶν, οὐχὶ δὲ μόνον τῶν ἀμέσως μετ' αὐτοῦ ἐξαρτωμένων. Γνωρίζομεν ἄλλως ἐκ πολλῶν παρα-

1. Ἱδὲ νομίσματα **Ἀβδήρων Θράκης**, Katal. der Gr. Münzen (Berlin) I, 4, 36.—**Ἄργοντος Άργολίδος**, Imhoof-Gardner, Num. Comm. on Pausanias, pl. I, 10. — **Κρότωνος Ἰταλίας**, Gardner, Types of Greek coins pl. V, 2. Garrucci, Monete dell'Italia antiqua T. CIX, 35. — **Βακτριανῆς**, British Museum Catalogue, Bactria etc. pl. II, 4-6 (Ἐβρύδημος) καὶ IV, 3 (Ἀγαθοκλῆς). Πεδ. δὲ καὶ τοὺς προφανῶς ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ πρωτοτύπου ἐμπνευσθέντας ὡραίους τύπους τοῦ **Πανός τῆς Ἀρκαδίας**, B.M.C. Peloponnesus pl. XXXII, 10, καὶ τοῦ **Ἡρακλέους** ἢ **Φιλοκτήτου τῆς Λαμίας**, B.M.C. Thessaly IV, 1-2.

δειγμάτων ὅτι αἱ ἐπὶ τῶν ζωοφόρων διαφόρων ναῶν παραστάσεις δὲν συνδέονται τοπικῶς ἀμέσως πρὸς τὸν ναὸν ὃν κοσμοῦσιν. Ἐξ ἄλλου ἡ διεύθυνσις τῆς πομπῆς ἀπὸ τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τοῦ ναοῦ καὶ καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς νοτίας αὐτοῦ πλευρᾶς καὶ μέρος τῆς ἀνατολικῆς, ἐνδεικνύει τοπογραφικῶς ὅτι πρόκειται περὶ Ἀθηναϊκῆς πομπῆς βαδίζουσης ἀπὸ τοῦ Νοτιοδυτικοῦ μέρους τῆς Ἀκροπόλεως καθ' ὅλην τὴν νοτίαν αὐτῆς πλευρὰν καὶ τέλος κατά τι πρὸς βορρᾶν στρεφούσης, ἔνθα τὸ τέρμα αὐτῆς, ἐπομένως καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον ἐπιστρεφούσης. Τοῦτο, ὡς καὶ οἱ θεοὶ τῆς πομπῆς, οὓς πάντας στενῶς εἴδομεν συνδεομένης πρὸς τὴν Ἀγραν, συμφωνεῖ πρὸς πορείαν πομπῆς βαδίζουσης ἀπὸ τοῦ ὑπὸ τὸ δυτικὸν μέρος τῆς Ἀκροπόλεως εὑρισκομένου Ἐλευσινίου (ἰδὲ κατωτέρῳ τὸ περὶ τῆς θέσεως αὐτοῦ κεφάλαιον), ἔνθα ἐφύλασσοντο τὰ ιερά, διὰ τοῦ Ἀσκληπιείου δὲ εἰς τὴν Ἀγραν ἀφικνούμενης καὶ ἐντεῦθεν πάλιν ἀνακαμπτούσης εἰς τὸ Ἐλευσίνιον, ἔνθα θὰ κατετίθεντο πάλιν τὰ ιερά.

Ταῦτα πάντα, ὡς καὶ ἡ σαφῶς προεξέχουσα θέσις (vornehmste Platz²) ἦν κατέχει ἐν τῷ ὅμιλῳ τῶν θεῶν τῆς πομπῆς τῆς ζωοφόρου ὁ μόνος ἐπὶ θρόνου καθήμενος Ἀσκληπιὸς (ἀρ. 7), καταδεικνύουσιν ἐπαρκῶς, φρονῶ, ὅτι πρόκειται περὶ πομπῆς ἀγομένης πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὡς μύστου τῶν μικρῶν μυστηρίων. Πράγματι δὲ εἴδομεν ἥδη ὅτι ἐν Ἀθήναις ἥγετο μεγάλη πομπὴ πρὸς τιμὴν τοῦ θεοῦ τούτου, πᾶσαι δὲ αἱ περὶ αὐτῆς γνωστὰ λεπτομέρειαι ἀριστα συμφωνοῦσι πρὸς τὰ διάφορα συστατικὰ μέρη τῆς ἐπὶ τῆς ζωοφόρου τοῦ Παρθενῶνος ἐλάσσονος πομπῆς.

'Αναφέρεται δηλαδὴ ὅτι ἐπιμελεῖτο τῆς πομπῆς ταύτης τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὁ ἄρχων, φυσικὰ μετὰ τῶν παρέδρων αὐτοῦ καὶ λοιπῶν εἰδικῶν ἐπιμελητῶν τῶν μυστικῶν πομπῶν πράγματι δὲ εὑρίσκομεν ἐν τῇ ζωοφόρῳ τοὺς ἄρχοντας τούτους μετὰ τοῦ προϊσταμένου αὐτῶν ἐπιμελουμένους τοῦ ἀγνρμοῦ τῆς πομπῆς³.

'Αναφέρονται, δεύτερον, ἀρρηφόροι καὶ κανηφόροι παρθένοι ὡς

1. Πέλ. ὅσα ἥδη ὁ A. Mommsen (Feste 222) εὐφυῶς εἴκασε περὶ τῶν ναῶν τῶν θεῶν ὧν μεταξὺ ἐτελεῖτο ἡ πομπὴ αὐτῆς τῶν Ἐπιδαυρίων.

2. Friedrich-Wolters ἐ. ἀ. σελ. 275.

3. Michaelis, Πίν. 14. 1, 18-23.

συμμετέχουσαι τῆς πομπῆς τῶν Ἐπιδαυρίων (ἰδὲ ἀνωτέρῳ σελ. 366, 2-3) καὶ τοιαύτας παρουσιάζει ἡ ζωοφόρος. Ἀρρηφόροι κυρίως ἐκαλοῦντο « αἱ τὰ ἄρρητα φέρουσαι μυστήρια »¹, ἔπομένως τοιαῦται εἶναι αἱ ἐπὶ τῆς ζωοφόρου δύο παρθένοι αἱ φέρουσαι τοὺς τὰ ἄρρητα ἵερα τῆς Ἐλευσίνος περιέχοντας σάκκους, προφανῶς δὲ καὶ δύο τούλάχιστον (αἱ πρῶται τῶν μετὰ κενῶν τῶν χειρῶν ἴσταμένων ἐν αὐτῇ τῇ κεφαλῇ τῆς πομπῆς πανομοίων τὴν ἀναβολὴν εὐγενῶν παρθένων²), ἀφοῦ, ὡς γνωστόν, αἱ ἀρρηφόροι ἦσαν τούλάχιστον τέσσαρες³.

Ἀναφέρεται, τρίτον, ὅτι ἐθύνετο πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἐκ μέρους τῆς πολιτείας μέγας ἀριθμὸς βιῶν⁴, πράγματι δὲ εἰς τὸ σχετικὸν μέρος τῆς ζωοφόρου βλέπομεν ὡς θύματα ἀγομένους μόνον βοῦς καὶ εἰς μέγαν ἀριθμόν⁵, ἐνῷ ἐν τῇ ἑτέρᾳ τῇ καὶ μεῖζονι πομπῇ τῆς ζωοφόρου ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα ζῷα ὡς ἵερεῖα.

Τὰ λοιπὰ συστατικὰ τῆς ἐπὶ τῆς ζωοφόρου πομπῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἶναι ἐκ τῶν ἐν πάσῃ μεγάλῃ Ἑλληνικῇ καὶ μάλιστα ἀμηναϊκῇ πομπῇ στερεοτύπως ἐπανερχομένων, ἥτοι πρῶτον δὲ πολὺς λεώς⁶, δεύτερον τὰ ἄρματα⁷ καὶ τρίτον οἱ τὴν οὐρὰν πάσης πομπῆς ἀποτελοῦντες ἵππεῖς⁸.

Τὸ δόλον τῆς ἔριμηνείας ἡμῶν ταύτης συνεπάγεται ἀναγκαίως καὶ πλεῖστα ἄλλα ἀξια μελέτης συμπεράσματα καὶ ζητήματα, ἵδια δὲ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῶν χρόνων καθ' οὓς ἐσχεδιάσθη καὶ ἐπερατώθη ἡ ζωοφόρος τοῦ Παρθενῶνος. Ἄλλα περὶ τούτων δὲν θεωροῦμεν ἀπολύτως ἀναγκαῖον νὰ γράψωμεν νῦν ἐνταῦθα· ὥστε, ἐς ἄλλοτε.

1. Σουΐδας ἐν λ.

2. Michaelis Πίν. 14, ἀρ. 16 καὶ 17.

3. Ἀρποκρατίων ἐν λ. Ἀρρηφορεῖν. Διείναρχος κατὰ Πυθέον. Τέσσαρες μὲν ἐχειροτονοῦντο δι' εὐγένειαν ἀρρηφόροι. — Ἐτευμ. Μέγα ἐν λ. Ἀρρηφορεῖν: Τέσσαρες δὲ παῖδες ἐχειροτονοῦντο δι' εὐγένειαν ἀρρηφόροι.

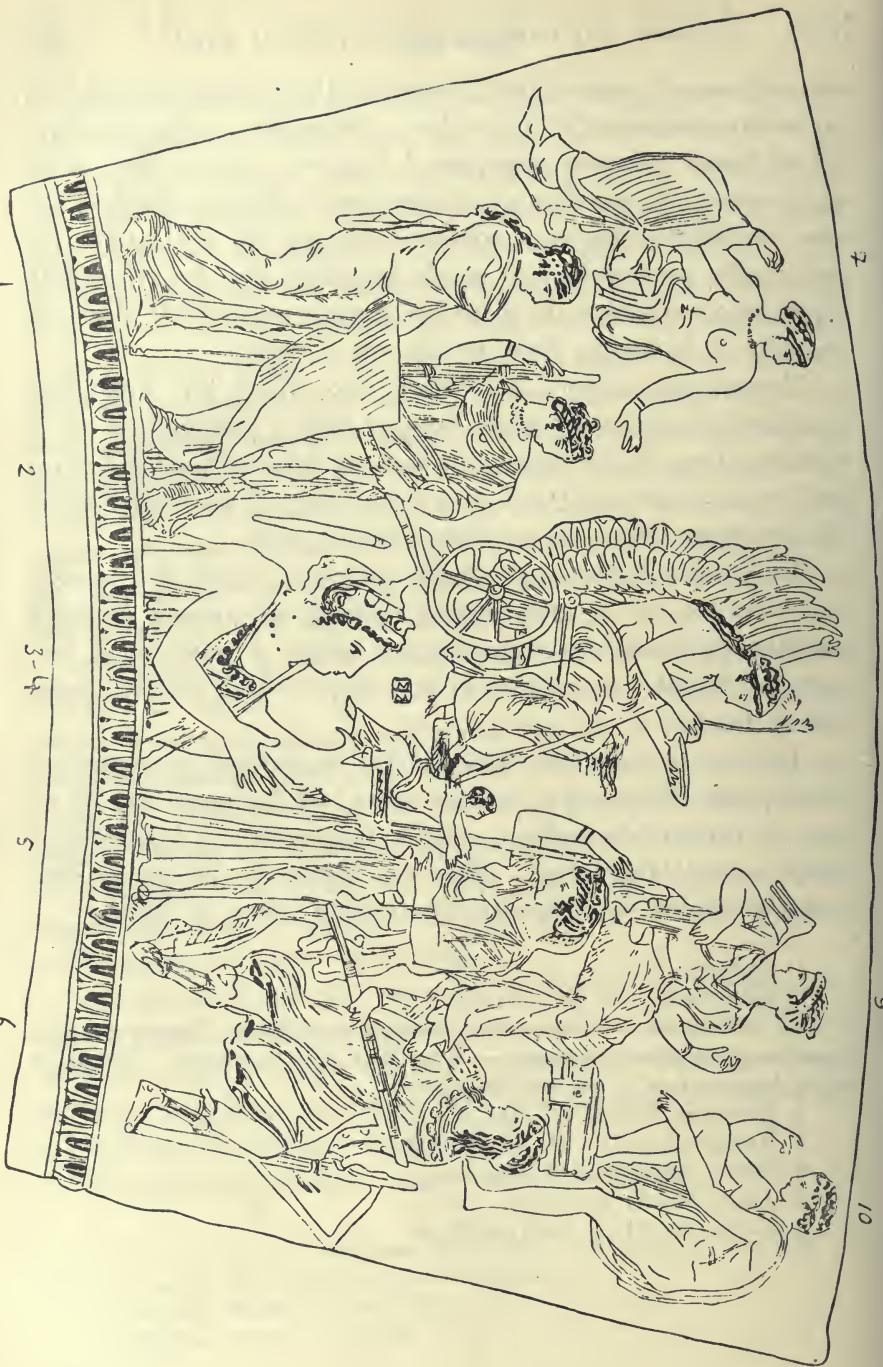
4. Mommsen, Feste S. 217-221, 4.

5. Michaelis ί. ἀ. Πίν. 11, ἀρ. 106-131.

6. Αὐτόθι, Πίν. 11, ἀρ. 84-104.

7. Αὐτόθι, Πίν. 11, ἀρ. 59-83.

8. Αὐτόθι, Πίν. 11, ἀρ. 1-43 καὶ 48-58.

ΥΔΡΙΑ ΑΤΤΙΚΗ ΕΚ ΡΟΔΟΥ

2

3-4

5

6

7

9

10

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

ΥΔΡΙΑ ΑΤΤΙΚΗ ΕΚ ΡΟΔΟΥ

(Εἰκὼν σελίδος 386.)

"Ανοδος καὶ παράδοσις τοῦ Πλούτου ἐν Ἐλευσίνῃ.

Ἐρχόμεθα νῦν εἰς τὴν ἔρμηνείαν ἑτέρου σπουδαιοτάτου μνημείου τοῦ Ἐλευσινιακοῦ μυστικοῦ κύκλου, μνημείου ἀποτελοῦντος αὐτόχθονιμα ἀποκάλυψιν τῶν ἱερῶν τῆς Ἐλευσῖνος καὶ ἔρμηνείαν τῆς φύσεως αὐτῶν.

Τὸ μνημεῖον τοῦτο εἶναι ὑδρία, ὥψ. 0, 46, τέχνης καθαρῶς ἀττικῆς. Εὑρέθη δὲ κατὰ τὸ ἔτος 1894 ἐν τάφῳ παρὰ τὴν ἀκρόπολιν τῆς Ρόδου καὶ ἐδημοσιεύθη μόλις πρὸ μικροῦ ὑπὸ τοῦ κ. Salomon Reinach¹ μετ' εἰκόνος ληφθείσης ἐξ ὑδατογραφίας τοῦ κ. Χαμδῆ-βέη, διευθυντοῦ τοῦ Μουσείου τῆς Κωνσταντινούπολεως, ἔνθα νῦν ἀπόκειται τὸ ἀγγεῖον τοῦτο. Τῆς ὑπὸ τοῦ κ. Reinach δημοσιευθείσης εἰκόνος πιστὸν ἰσομέγεθες ἀντίγραφον εἶναι καὶ ή ἐνταῦθα ἀπέναντι ἐν σελ. 386 δημοσιευμένη εἰκών.

Ο κ. Reinach, ἀναγνωρίσας δρῦμῶς τὴν ἀττικὴν κατασκευὴν τοῦ ἀγγείου, ὑποστηρίζει διὰ μακρῶν ὅτι ἐποιήθη ἀκριβῶς περὶ τὸ ἔτος 405 π. Χ., τὰ δ' ἐπιχειρήματα αὐτοῦ εἶναι ἄξια πολλῆς προσοχῆς, ὅχι μόνον ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν τοῦ ἀγγείου τούτου ἀλλὰ καὶ τὴν πολλῶν ἀλλων τῆς αὐτῆς κατηγορίας. Ἡ ὑπ' αὐτοῦ ὅμως προταθεῖσα ἔρμηνεία τῆς παραστάσεως εἶναι ἀτυχῆς ὡς πρός τε τὸ ὅλον τοῦ θέματος καὶ τὰ ὄνόματα ἐνὸς ἔκαστου τῶν προσώπων. Διά τινα μάλιστα τῶν τελευταίων τούτων, ὡς καὶ ἐν γένει διὰ τὰς ἐπὶ διμοίων ἐλευσινιακῶν παραστάσεων ἀπαντώσας διμοίας δευτερούσας μορφάς, διμοιογεῖ εἰλικρινῶς ὅτι «l'embarras qu'on éprouve à désigner

1. La naissance de Ploutos sur un vase découvert à Rhodes: Revue Archéologique 1900, σελ. 87-98. Ιδὲ καὶ A. Σκιάζν ἐν Ἀρχ. Ἐφημ. 1901 σελ. 1 σημ. 1, ὅστις ἐπαναλαμβάνει τὴν ἔρμηνείαν τοῦ κ. Reinach, ἡς Ἑλαῖε, φαίνεται, γνῶσιν πρὶν ἡ αὗτη δημοσιευθῆ.

les personnages secondaires, dans les scènes éléusiniennes, est aussi ancien que l'étude de ces scènes; l'exégèse actuelle n'est plus avancée, à cet égard, que celle de Millin, mais elle est plus disposée à confesser son ignorance et à en prendre résolument son parti». Δυστυχῶς δὲ θὰ ἔδωμεν ἀμέσως κατωτέρω, ὅτι καὶ τῶν κυρίων τῆς ἀγγειογραφίας προσώπων, ἀτινα φρονεῖ ὅτι ἀνεγνώρισεν ὁ κ. Reinach, οὐδὲν ἡδυνήθη δρῦσις νὰ ἀναγνωρίσῃ, πλὴν ἐννοεῖται τοῦ Τριπτολέμου, Γῆς καὶ Πλούτου, περὶ ὧν δὲν ἦτο ποτε δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία τις.

'Αληθῶς καὶ ἡ ἀπλουστάτη σύγκρισις τῆς ἀγγειογραφίας ἡμῶν ταύτης πρὸς ἐκείνην τοῦ Παντικαπαίου, ἥτις παριστᾶ — ὡς εἴδομεν — τὴν ἐν Ἐλευσῖνι παράδοσιν τῶν ιερῶν, διδάσκει σαφῶς ὅτι τὰ ἀποτελοῦντα τὸν κύριον πυρῆνα ἀμφοτέρων τῶν ἀγγειογραφιῶν πρόσωπα εἶναι τὰ αὐτά, ἐντελῶς δὲ ταυτόσημον καὶ τὸ ἀντικείμενον περὶ ὃ στρέφεται ἡ δρᾶσις καὶ προσοχὴ αὐτῶν.

Αἱ ἐπὶ τοῦ σπηλαίου δηλαδὴ τῆς Ἐλευσῖνος, ἀριστερὰ τῆς παραδιδούσης τὰ ιερὰ Ἐλευσῖνος - Γῆς ἢ Δηοῦς Ψαρίδος καθήμεναι δύο θεαὶ τοῦ ἀγγείου τοῦ Παντικαπαίου παρίστανται καὶ ἐνταῦθα (ἀρ. 1-2) ἀπαράλλακτοι κατά τε τὴν ἀναβολὴν καὶ τὰ φορήματα, ἰστάμεναι ἐπίσης ἀριστερὰ τῆς ἐπίσης ἐκ τῆς γῆς ἀνερχομένης θεᾶς, μόνον δὲ κατὰ τοῦτο διαφέρουσιν ὅτι, ἐπειδὴ δὲν ἀπεικονίσθη ἐνταῦθα καὶ τὸ σπήλαιον, δὲν κάθηνται ἐπ' αὐτοῦ ὡς αἱ τοῦ Παντικαπαίου, ἀλλ' ἰστανται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου ἐφ' οὗ καὶ ἡ Ἀθηνᾶ (ἀρ. 5). "Ἄρα καὶ ἐνταῦθα εἰκονίζουσιν, ὡς ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τοῦ Παντικαπαίου, τὴν προστάτιδα τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων Δήμητρα τὴν δαδοῦχον (ἀρ. 2) καὶ τὴν ἀλφωιστὸν αὐτῆς μυστηριώδη Κόρην (ἀρ. 1). Ο κ. Reinach περὶ μὲν τῆς δευτέρας ταύτης λέγει ὅτι on peut l'appeler Peitho, διμολογεῖ δῆμως ὅτι, il n'y a pas moyen de la dénommer avec certitude. Περὶ τῆς Δήμητρος δῆμως εἶναι δλιγώτερον ἐπιφυλακτικός: pour cette dernière, λέγει, le doute n'est pas possible, ou le moins on ne peut hésiter qu'entre Déméter et Koré. Περαιτέρω δέ, φρονῶν ὅτι ἡ μορφὴ αὐτῇ ἀποτελεῖ τὸ πάρισον (pendant) τῆς παρὰ τῆς Γῆς λαμβανούσης τὸ παιδίον θεᾶς (ἀρ. 5) λέγει ὅτι pour tout Grec qui regardait ce tableau, comme

pour nous qui l'interprétons, ces déesses (ἥτοι ἀρ. 2 καὶ 5) ne pouvaient être que Déméter et Koré. On donnera naturellement le nom de Koré à celle qui semble la plus jeune et dont la parure convient le mieux à une jeune fille, c'est à dire à la femme debout vers le gauche. Donc celle à laquelle on présente l'enfant ne peut être que Déméter.

'Αλλ' ἡ « Δημήτρη » αὗτη (ἀρ. 5) οὐδὲν ἄλλο εἶναι κατ' ἔμε τῇ αὐτῇ ἡ **Αθηνᾶ**. Τοῦτο καταδεικνύουσι σαφῶς ἡ παράλληλος μορφὴ τοῦ ἀγγείου τοῦ Παντικαπαίου (ἀρ. 3), ἥτοι ἡ λαμβάνουσα ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῆς τὰ ιερὰ Ἀθηνᾶ, καὶ αὐτὴ ἡ ὑπὸ τοῦ κ. Reinach δημοσιευθεῖσα εἰκὼν τοῦ ὑπὸ ἔξετασιν ἀγγείου, ἦν πιστῶς ἀντεγράψαμεν, ἐφ' ἣς σαφῶς διακρίνονται τὰ τρία πτερύγια καὶ ἡ οὐρὰ τοῦ κράνους τῆς Ἀθηνᾶς, κράνους οὖς μόνον ἡ κορυφὴ δὲν φαίνεται ἔνεκα τοῦ ἐπιτεθέντος μέρους τῶν ἴματίων τῆς ὑπεροκειμένης μορφῆς ὑπ' ἀρ. 9. "Αλλως δὲ ἡ ἀπασχολοῦσα ἡμᾶς θεὰ δὲν στηρίζεται ἐπὶ σκήπτρου, ώς θέλει ὁ κ. Reinach, ἀλλ' ἐπὶ δόρατος, ἐφ' οὖς στηρίζεται παρομοίως τῇ περιφήμῳ περιλόπῳ Ἀθηνᾶ τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως καὶ δμοίως πλείσταις ἄλλαις παραστάσεσιν τῆς Ἀθηνᾶς. "Αρα πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ Ἀθηνᾶς, ἐπομένως ἐπίσης ἀσφαλῶς Δημήτρης εἶναι ἡ ὑπ' ἀρ. 2 μορφή, Κόρη δὲ ἡ ὀπαδὸς αὐτῆς, ἦς ὁ τύπος ἀνακαλεῖ τύπον ἀντιγράφων ἀγαλμάτων τοῦ Ε' αἰώνος π. Χ. πιθανότατα πρὸς τὸν Ἐλευσινιακὸν κύκλον σχετιζομένων.

Τὴν ἐκ τοῦ ἐδάφους ἔξερχομένην πελωρίαν γυναῖκα καὶ τὸ ἐν κέρατι ἀφθονίας παρουσιαζόμενον ὑπ' αὐτῆς τῇ Ἀθηνᾶ παιδίον καλεῖ ὅρθως ὁ κ. Reinach **Γῆν** καὶ **Πλούτον**, υἱὸν τῆς Δήμητρος, σφάλλεται δμως, νομίζω, καλῶν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δύο τούτων μορφῶν, τὸ δλον τῆς παραστάσεως γέννησιν τοῦ **Πλούτου**. 'Αληθῶς τὸ παιδίον δὲν εἰκονίζεται ώς ἀρτιγέννητόν τι βρέφος, ἀλλ' ἔχει ἥδη ἥλικίαν ἐνὸς τούλαχιστον ἔτους, ἀντιλαμβανόμενον τῶν περὶ αὐτὸ πραττομένων, δι' ὅ καὶ εὐχαρίστως σπεῦδον εἰς τὸν κόλπους τῆς χάριν αὐτοῦ ἄρτι ἔξι Ἀθηνῶν ἀφιχθείσης φύλης Ἀθηνᾶς. Διὰ τοῦτο δε καὶ ἡ παρουσιάζουσα αὐτὸ Γῆ δὲν εἰκονίζεται ἐνταῦθα ώς λοχείας φύσεως « ὀμφαλητόμος » τις θεά, ώς ἔδει νὰ ἀναμένωμεν ἀν πράγματι προέκειτο περὶ γεννήσεως, ἀλλ' ώς ἡ πελώρη, μεγάλη θεός, μεγίστη δαιμότων,

μεγίστη πάντων καὶ εὐρύστερος¹, μάλιστα δὲ ὡς ἡ χθονία, Γῆ ἡ κονυροτρόφος, ἥτοι ὑφ' ἧν Ἰδιότητα ἐλατρεύετο κυρίως ἐν Ἀττικῇ². Τοῦτο καταφαίνεται καὶ ἐκ τῶν ἔξῆς.

Οἱ Πλοῦτος ἥδη ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Ὁμηρικῆς καὶ Ἡσιοδίου ποιήσεως ἐλέγετο υἱὸς τῆς Δήμητρος καὶ δὴ ἀναφανδὸν μὲν ἐν τῇ δρχαιοτάῃ λατρείᾳ τῶν Κρητῶν³, οἵτινες ἔλεγον ὅτι παρ' αὐτοῖς «νόμιμον ἐξ ἀρχαίων εἶναι φανερῶς τὰς περὶ τὰ μυστήρια τελετὰς πᾶσι παραδίδοσθαι, καὶ τὰ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἐν ἀπορρήτῳ παραδιδόμενα (ἴδια δὲ τὴν παρ' Ἀθηναίοις ἐν Ἐλευσῖνι γινομένην τελετὴν) παρ' αὐτοῖς μηδεὶς κρύπτειν τῶν βουλομένων τὰ τοιαῦτα γνώσκειν»⁴. Ὅτι δ' ὡς υἱὸς τῆς Δήμητρος ἐθεωρεῖτο ὁ Πλοῦτος καὶ ἐν τῇ μυστικῇ λατρείᾳ τῆς Ἐλευσῖνος τῇ, κατὰ τοὺς λίαν δεδικαιολογημένους καὶ δικαιολογησίμους ἴσχυρισμοὺς τῶν Κρητῶν, καταγομένη ἐκ Κρήτης⁵, ἀποδεικνύει ἐμμέσως μὲν ἡ ἐκ τοῦ Παντικαπαίου ἀγγειογραφία ἡ παριστῶσα τὸν Πλοῦτον, κατὰ τὴν τέλεσιν τῶν ἐν Ἀγρᾳ μικρῶν μυστηρίων, ἵσταμενον ὑπὸ μορφὴν παιδὸς παρὰ τὴν Δήμητρα, ὡς ἵσταται ἐν τῇ αὐτῇ σκηνῇ ὁ πασίγνωστος υἱὸς τῆς Ἀφροδίτης παῖς Ἔρως παρὰ τὴν μητέρα αὐτοῦ Ἀφροδίτην. Τὸ αὐτὸ δὲ ἀποδεικνύει καὶ μυστικῶς

1. Preller-Robert, Griech. Mythol. S. 39. 635. 636. 637, 2.

2. Preller-Robert ἔ. ἀ. S. 475, 2. 636. 764, 2. 766.

3. Ὁμέρου Ὁδ. Ε, 125: ὡς δὲ δύοτε Ἰασιώνι εὑπλόκαμπος Δημήτηρ, | φενυμα
εῖξασα, μήγη φιλότητη καὶ εὐνῆ | νειψθ ἔνι τριπόλω φελ.—Ἡσιόδου, Θεογ. 969 κ. ἐξ.:

Δημήτηρ μὲν Πλοῦτον ἔγεινατο, δία θεάων,
Ἰασιώφ ήρωϊ μιγεῖσθ ἔραιτῇ φιλότητῃ
νειψθ ἔνι τριπόλω, Κρήτης ἐν πιόνι δήμῳ,
ἐσθλόν, δις εἰσ' ἐπὶ γῆν τε καὶ εὐρέα γῆται θαλάσσης
πᾶσιν· τῷ δὲ τυχόντι καὶ οὖν κ' ἐς χεῖρας ἵκηται,
τὸν δὲ ἀφενεὶν ἔθηκε, πολύν τε οἱ ὄπασεν διλβον.

— Πεδ. καὶ Διοδ. V, 77, 1: Πλοῦτον δὲ γενέσθαι φασὶν ἐν Τριπόλῳ τῆς Κρήτης ἐκ Δήμητρος καὶ Ιασιώνος, διτῶς ἴσοιον μενῆς αὐτοῦ τῆς γενέσεως. κτλ. Ιδὲ καὶ V, 49, 4.
— Ἀδέσποτον σκόλιον παρ' Ἀθην. XV. 694, c.

Πλούτον μητέρος² Ολυμπίαν ἀείδω
Δήμητρα σιεφανηφόροις ἐν ὥραις.

— Σχόλ. Θεοχρ. III, 50. X, 19. — Hygin Astron. II, 4.

4. Διοδ. V, 77, 3-5.

5. Διοδ. ἔ. ἀ.

ἡ ἔτερα εἰκὼν τοῦ αὐτοῦ ἀγγείου ἡ παριστῶσα τὴν Ἐλευσῖνα Γῆν δίδουσαν τῇ Ἀθηνᾶ ἀντὶ τοῦ Πλούτου τὸν σάκκον τῶν ξηρῶν ἐτησίων οἰρῶν καρπῶν, οἵτινες οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὸ ἐτήσιον γέννημα (ώς καὶ νῦν καλεῖ ὁ λαὸς ήμιδῶν γενικῶς τοὺς δημητριακοὺς καρπούς, σῖτον κτλ.) τῆς μητρὸς γῆς, ἡτοι τῆς μυστικῆς Δήμητρος. Ἡ ύπὸ τῶν Ἐλευσινίων παράδοσις τοῖς Ἀθηναίοις (=Ἀθηνᾶ) τοῦ ἐτησίου γεννήματος, ίδιᾳ δὲ τοῦ ἐν ὑπογείοις ἀποθήκαις (*σιροῖς*) μετὰ τὴν συγκομιδὴν ἀθροιζομένου καὶ κατατιθεμένου οἴρου σίτου τοῦ¹ Παρίου πεδίου, ἡτοι τοῦ κατ' ἔξοχὴν σιτοβολῶνος τῆς Ἀττικῆς, εὔκολον καὶ φυσικώτατον ἥτο νὰ προσωποποιηθῇ ἐν τοῖς Ἐλευσινιακοῖς μυστηρίοις ὡς ἡ ἐκ τῶν ἔγκατων τῆς ἐκθεεψάσης καὶ διαφυλαξάσης αὐτὸν Γῆς ἀναγωγὴ καὶ παράδοσις τῇ Ἀθηνᾶ τοῦ παιδός Πλούτου, τοῦ οὗτον κληθέντος ἐκ τῆς ἐν τοῖς ἔγκατοις τῆς γῆς ἡτοι παρὰ /ιλούιωνι καταθέσεως αὐτοῦ. Φυσικὸν ἐπίσης ἥτο ὁ αὐτὸς Πλούτος νὰ θεωρηθῇ ἐν τῇ Ἀττικῇ—ἔνθα ἡ μυστικὴ λατρεία διέκρινε μεταξὺ τῆς μυστικῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κουροτρόφου Γῆς¹—ῶς τρόφιμος μὲν τῆς Κουροτρόφου Γῆς, υἱὸς δὲ τῆς μυστικῆς γῆς ἡτοι τῆς Δηοῦς Δήμητρος, ἀφοῦ οὕτος κατ' οὐσίαν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἡ κατ' ἀρσενικὸν γένος προσωποίησις τῆς μυστικῆς τῆς Δήμητρος Κόρης, πρὸς τὰ λείφανα τῆς ὁποίας ἥτο, ὡς ἔδη εἰδομεν, ἐν τῇ μυστικῇ λατρείᾳ ταυτόσημος. Τὴν παρὰ τῆς μυστικῆς Δήμητρος γέννησιν ταύτην τοῦ μυστικοῦ Κούρου (Πλούτου) φαίνεται μοι προφανὲς ὅτι ἐσήμαινε καὶ τὸ κατὰ μίαν τῶν νυκτῶν τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων, ἐν μέσῳ τοῦ φωτὸς τῶν μυστικῶν λαμπάδων, μυστικὸν ἄγγελμα τοῦ οἰροφάντου ὅτι

ἰερὸν ἔτεκε πότνια κοῦρον, Βριμῷ βριμόν,

διότι καὶ μεμαρτυρημένον εἶναι ὅτι Βριμῷ, (δηλαδὴ ἵσχυρά, ὡς ἐρμηνεύουσι τὸ ἐπίθετον αὐτὰ ταῦτα τὰ Φιλοσοφούμενα (V, 1), ἐξ ὧν γνωρί-

1. Πέλ. καὶ τὴν παρ' Ἀριστοφάνει (Θεσμοφ. 295 κ. ἔξ.) εὐχὴν τῶν Θεσμοφοριαζουσῶν, ἡτις σαφῶς διαχρίνει μεταξὺ ἀμφοτέρων: εὐχεσθαι ταῦν θεσμοφόρουιν, τῇ Δήμητρι καὶ τῇ Κόρῃ, καὶ τῷ Πλούτῳ καὶ τῇ Καλλιγενείᾳ, καὶ τῇ Κουροτρόφῳ τῇ Γῇ, κτλ. Πέλ. καὶ αὐτὸν τὸν Reinach ἔ. ἀ. (σελ. 96) παρατηροῦντα ὀρθῶς ὅτι «Démeter, à l'origine, c'est la terre nourricière elle-même; plus tard, sa personnalité mythique (γράφε μᾶλλον mystique) s'étant développée, elle se distingue de Gé, qui n'en reste pas moins en relations avec elle.»

ζομεν τὸν ἀνωτέρῳ στίχον) ἐκαλεῖτο ἡ μυστικὴ Δημήτηρ¹, ἵσχυρὸς δούλου τι καὶ ἄλλο εἶναι, ὡς πασύγνωστον, ὁ πλοῦτος.

Κατὰ ταῦτα ὁ ἔνταῦθα εἰκονιζόμενος Πλοῦτος εἶναι ὁ μυστικὸς υἱὸς (κοῦρος) τῆς μυστικῆς μητρὸς γῆς (Δήμητρος), ἡ δὲ Κουροτρόφος Γῆ οὐδὲν ἄλλο παριστᾶ ἢ τὴν τροφὴν γῆν, δηλαδὴ τὴν ἐκτρέφουσαν, διαφυλάσσουσαν καὶ ἀναπτύσσουσαν τῇ ἐκ τῶν καρπῶν αὐτῆς τροφῇ τὰ παιδία (κούρους), ὡς καὶ πάντα ἄλλον, καθιστῶσα δὲ ἵσχυρὰ αὐτὰ καὶ διὰ τῆς συγκεντρώσεως τῶν καρπῶν πλούσια καὶ εὔτυχῃ. Ταῦτα δὲ κατ’ ἀντίθεσιν τῆς πρωτογόνου, ἀπλουστέρας φυσικῆς ἐννοίας, καθ’ ἥν ἡ Γῆ οὐδὲν ἄλλο ἥτο ἢ αὐτὴ ἡ Δημήτηρ. Παραλλήλως λεπτὴ εἶναι ἡ διάκρισις μεταξὺ τῆς Γῆς καὶ τῆς Εἰρήνης ὡς τροφῶν τοῦ Πλούτου. Ἡ τελευταία δὲν εἶναι ἡ διὰ τῆς περισυλλογῆς καὶ ἐναποθηκεύσεως τῶν καρπῶν, ἥτοι διὰ τῆς οἰκονομίας, τρέφουσα ἥτοι αὐξάνουσα τὸν Πλοῦτον, ἀλλ’ ἡ διὰ τῆς ἐκ τῆς εἰρήνης, ἀνέσεως καὶ τῆς ἐν τῇ εἰρήνῃ καὶ μόνη δυνατῆς συντόνου ἐργασίας τρέφουσα καὶ αὐξάνουσα τὸν ἀνθρώπινον πλοῦτον.

Διατί δὲ παρίσταται ἐπὶ τοῦ ἀγγείου ἡμῶν ἡ Γῆ παραδίδουσα ἐν Ἐλευσῖνι τὸν Πλοῦτον τῇ Ἀθηνᾷ, εἴπομεν ἥδη ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ.

Ἡ μόνη ὡς προφανῶς μετὰ τῆς Ἀθηνᾶς ἐλθοῦσα εἰς Ἐλευσῖνα εἰκονιζομένη ἐπὶ τῆς ἀγγειογραφίας ἡμῶν μορφὴ εἶναι δὲ ἀκριβῶς ὅπισθεν αὐτῆς εὑρισκόμενος νεανίας (ἀρ. 6), δὲ φέρων τὰς δύο δῆδας καὶ καθ’ ὅλα δῆμοις πρὸς τὸν τοῦ μυσταγωγοῦ τύπον, δὲν τετράκις ἥδη πανομοιοτύπως ἐπαναλαμβανόμενον συνηντήσαμεν, εἴτε ὡς θυντόν τινα, ἐπὶ τοῦ πίνακος τῆς Ναννίου, εἴτε ὡς Πύλιον καὶ Ἀφιδνον τοὺς ἐπὶ τῶν ἀγγείων Pourtalès καὶ Παντικαπαίου μυσταγωγοὺς ἥρωας. Οὐδεμίᾳ ἀραι ἀμφιβολίᾳ δύναται νὰ ὑπάρξῃ ὅτι καὶ ἐνταῦθα εἰκονίζει μυσταγωγόν τινα ἥρωα. Τίνα δῆμως; Ἐπειδὴ παρίσταται μετὰ τῆς Ἀθηνᾶς ἐλθὼν εἰς Ἐλευσῖνα ἐξ Ἀθηνῶν, πάντως εἶναι Ἀθηναῖος τις ἥρως καὶ δὴ ἀντιπροσωπεύων τὴν πομπὴν τῶν μυστῶν ὡς κεφαλὴ αὐτῆς. Οἱ μόνοι ἀττικὸς ἥρως δὲν εὑρίσκω προσωποποιοῦντα τὰ ἔργα τῆς προκαταρκτικῆς μυήσεως τῶν μυστηρίων,

1. Κλημ. Ἀλεξανδ. Προτρεπτ. II, 15 (Arnob. Adv. gent. V, p. 170).—Preller-Robert, Gr. Myth. 327, 4.

ἵτοι τὰ τῆς μυσταγωγίας, εἶναι δὲ μόνον παρὰ Κλήμεντι τῷ Ἀλεξανδρεῖ¹ ἀπαντῶν **Μυοῦς**. Ἀπὸ τοῦ **Μυοῦντος** τούτου τοῦ Ἀττικοῦ παρηγόν τινες, λέγει δὲ Κλήμης, τὸ ὄνομα αὐτῶν τῶν μυστηρίων. "Οτι δὲ τὸ μυεῖν σημαίνει τὸ μυσταγωγεῖν, γνωρίζομεν ἥδη²? Τὸ δ' ὅτι δὲ Μυοῦς οὗτος « διεφθάρη ἐν κυνηγίῳ » (ἄγρᾳ) ἵσως συνδέει αὐτὸν πρὸς τὴν Ἀγραν ἔνθα κυρίως ἐλειτούργουν οἱ μυσταγωγοί, ὡς πιθανῶς ἦτο δὲ ἀρχηγέτης. 'Ο κ. Reinach καλεῖ τὴν μορφὴν ταύτην τοῦ πίνακος **Ιακχον**, ἀλλ' ἐγὼ δὲν δύναμαι νὰ παραδεχθῶ τοῦτο, διότι δὲ **Ιακχος** δὲν ἥγε τοὺς μύστας εἰς Ἐλευσῖνα, ἀλλὰ τούναντίον ἥγετο ὑπ' αὐτῶν, φερόμενος (δηλαδὴ τὸ εἴδωλον αὐτοῦ) ὑπὸ τοῦ **Ιακχαγωγοῦ**³ ἱερέως⁴, φ τινὶ ἡκολούθουν οἱ Ἱερεῖς, οἱ μυσταγωγοὶ καὶ οἱ μύσται⁵. Οὐδέποτε ἄλλως ἀναφέρεται δὲ παῖς **Ιακχος** ὡς ἔξασκήσας τὰ προδιδακτικὰ τῶν μυστηρίων ἔργα τῶν μυσταγωγῶν, καὶ τὸ μόνον βέβαιον ὅπερ δύναται τις νὰ εἴπῃ περὶ αὐτοῦ εἶναι ὅτι ἦτο δὲ προσωποποίησις τῆς ἀπὸ τοῦ **Ιάχω** (=βοῶ) καὶ **Ιακῆς** ἦτοι βοῆς τῶν φωνῶν τῶν μυστῶν τῆς πομπῆς⁶, τοῦτο δέ τοι πάλιν εἰς οὐδεμίαν φέρει αὐτὸν σχέσιν πρὸς τὰ τῆς μυσταγωγίας ἔργα.

'Αλλ' οἰοσδήποτε καὶ ἀν εἶναι δὲ εἰκονιζόμενος μυσταγωγός, βέβαιον φαίνεται μοι ὅτι ἐτέθη ἐνταῦθα πρὸς δήλωσιν τοῦ ὅτι πρόκειται περὶ παραστάσεως σχετιζομένης πρὸς τὰ μυστήρια, τοῦθ' ὅπερ δὲν θὰ ἥδυνατο νὰ εἰκάσῃ τις ἐκ μόνων τῶν ἄλλων προσώπων τῆς εἰκόνος.

Τὸν μυστικὸν χαρακτῆρα τῆς παραστάσεως ἐνδεικνύουσι καὶ δύο ἄλλα πράγματα, ἀτινα παροήλθεν ἐν σιγῇ δὲ κ. Reinach, ἦτοι δὲ πρὸ τῆς κεφαλῆς τῆς Γῆς, μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Ἀθηνᾶς κείμενος μικρὸς **μυστικὸς κάλαθος** τῆς Δήμητρος (πρβ. τοὺς δύο διμοίους ἐπὶ

1. Προτρεπτικὸς II, 13.

2. Foucart, Gr. Myst. p. 93.

3. Πολυδ. 1. 35.

4. Foucart, Les grands mystères p. 60.

5. Πλούταρχ. Ἀλκιβ. 34, 5.—Roscher Myth. Lex. II σελ. 7.

6. Τὸ ὄνομα **Ιακχος**, (ἐπιγρ. **Ηιαχος**: Arch. Anz. 10, 238 καὶ **Ιακχος**: Curtius, Stud. zu gr. u. lat. Gramm. I, 2. 5. 89) παρῆγον οἱ ἀρχαῖοι: « παρὰ τὴν Ιακχον ἐν ταῖς χρονιάς γινομένην τουτέσσοι τὴν βοήν γίνεται Ιαχος καὶ πλεονασμῷ τοῦ **Ιακχος**. — Suid. **Ιακή**: ἀπὸ τοῦ **Ιάχω**. τοῦτο δὲ παρὰ τὸ **Ια**, δ σημαίνει τὴν φωνήν. — Ιδὲ καὶ Foucart ἔ. ἀ. [σελ.].

τοῦ ἀγγείου Pourtalès) καὶ τὸ ὅπισθεν τῆς Γῆς, μεταξὺ αὐτῆς καὶ Δήμητρος κείμενον ἀντικείμενον ὅπερ φαίνεται ὃν δὰ; μυστική.—

‘Υπεράνω τῶν ἥδη ἔρμηνευθέντων προσώπων εύρισκεται δευτέρᾳ σειρὰ τοιούτων (ἀρ. 7-10), εἰκονιζομένων ὡς ὄλως ἀμετόχων τῆς δρωμένης σκηνῆς, πρὸς ἣν οὐδαμῶς προσέχουσιν, ἀλλ’ ἀσχολοῦνται περὶ ἄλλα. Ἐτέθησαν ἄρα ἐνταῦθα προφανῶς ὡς ἐπιτόπιοι θεοὶ ἢ ἥρωες, οὐδὲν ἄλλο δηλοῦντες ἢ τὸν τόπον ἐν φυσικῇ συμβαίνει ἢ προκειμένη σκηνή.

‘Ως ἦτο ἀναμενόμενον, τὸ κέντρον τῶν τοπικῶν τούτων θεοτήτων κατέχει ὁ εἶπερ τις καὶ ἄλλος ἐνδεικνύων τὴν Ἐλευσίνα *Τριπτόλεμος* (ἀρ. 8), ὅστις εἶχεν ἴδιον ναὸν ἐν τῇ πόλει τῶν Ἐλευσινών. Ο ναὸς οὗτος ἔκειτο ἐκτὸς τοῦ ἱεροῦ περιβόλου, διὰ τοῦτο δὲ βλέπομεν τὸν Τριπτόλεμον εἰκονιζόμενον ὡς καθήμενον ἐκτὸς τοῦ ἐδάφους ἐφ’ οὐρανῷ γίνεται ἢ παράδοσις τοῦ Πλούτου, δηλαδὴ ἐκτὸς τοῦ ἱεροῦ περιβόλου.

Πλὴν τοῦ ναοῦ τούτου, ὃν ἀναφέρει ὁ Πανσανίας, ὁ αὐτὸς περιηγητὴς μνημονεύει ὡς ἐπίσης ἐκτὸς τοῦ ἱεροῦ περιβόλου κείμενα τὰ ἔξης καὶ μόνα¹. α) ναὸν Προπυλαίας Ἀρτέμιδος, β) ναὸν Ποσειδῶνος Πατρὸς καὶ γ) τὸ Καλλίχορον καλούμενον φρέαρ.

Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀναγνωρίζω ὑπὸ τὸν δεξιὸν πόδα τοῦ ἔξι αὐτοῦ ὡς ἀντλοῦντος εἰκονιζομένου νεαροῦ ἀνδρὸς τῆς δεξιᾶς ἄνω γωνίας τοῦ πίνακος (ἀρ. 10). ‘Ο κ. Reinach δὲν παρετήρησεν τὴν ὑπαρξίαν τοῦ φρέατος τούτου, ὃλως δὲ διαφόρως ἀντελήφθη τῆς στάσεως τοῦ ἐπ’ αὐτοῦ πατοῦντος προσώπου: «Le personnage viril—lénigre est en pied. — debout à l’extrême droite est dépourvu d’attributs; mais son attitude est celle que l’art du V^o siècle prête très souvent à Hermès, témoin la statue que l’on appelait autrefois Cincinnatus ou Iason [Clarac, Musée de sculpture pl. 309, n° 2046 (Louvre) cf. ibid. pl. 814 n° 2047, 2048, 2048a repliques]. ’Αλλ’ ἡ στάσις τῶν ἀγαλμάτων τούτων τοῦ Ἐρεμοῦ, ὃν ἐπικαλεῖται τὴν μαρτυρίαν πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης του, οὐδεμίαν σχέσιν δύναται νὰ ἔχῃ πρὸς τὴν στάσιν τοῦ ἐπὶ τοῦ ἀγγείου ἡμῶν προσώπου. Διότι ταῦτα ἔχουσιν ἀμφοτέρας τὰς

1. I, 38, 6. Ἐλευσίνοις δὲ ἔστι μὲν Τριπτόλεμον ναός, ἔστι δὲ Προπυλαίας Ἀρτέμιδος καὶ Ποσειδῶνος Πατρός, φρέαρ τε καλούμενον Καλλίχορον.

χεῖρας πολὺ χαμηλότερον καὶ δὴ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ποδός, οὗ προσδένουσι τὰ σάνδαλα, παριστῶντα αὐτὸν· συμφώνως πρὸς τὴν Ὁμηρικὴν ποίησιν ('Οδυσ. Ε, 44 κ. ἔξ.), καθ' ἣν στιγμὴν ὡς δάκτυλος τῶν θεῶν καὶ ἐπόμενος τῇ διαταγῇ τοῦ Διὸς

ἀντίκ' ἐπειθ' ὑπὸ ποσσὸν ἐδήσατο καλὰ πέδιλα,
ἀμβρόσια χρύσεια . . . εἴλετο δὲ φάσδον κτλ.,

ἀκριβῶς ὡς καὶ τὰ μὴ συμπεπληρωμένα πιστὰ νομισματικὰ ἀντίγραφα τοῦ οὐχὶ Ἀττικοῦ ἀλλὰ Λυσιππείου τύπου τούτου δεικνύουσι¹. Ἐξ ἄλλου δὲ ἡ στάσις τοῦ ἐπὶ τῆς ἀγγειογραφίας ἡμῶν ἥρωος συμφωνεῖ πληρέστατα καὶ μέχρι τῶν ἐλαχίστων πρὸς τὴν ἥρωός τινος ἀντλοῦντος ὑδωρ ἐκ φρέατος εἰκονιζόμενου ἐπὶ περιφήμου καὶ πασιγνώστου πολυτίμου ἀναγλύφου λίθου (cameo) τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου τῶν Παρισίων². Τίνα σκηνὴν εἰκονίζει ὁ λίθος οὗτος, δὲν εἶναι γνωστὸν μέχρι τοῦδε, ἀλλ' ἐκ τῆς ἐρμηνείας ἢν δίδομεν κατωτέρῳ βλέπει τις ὅτι οὗτος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰκονίζει τὸν Θησέα ἀντλοῦντα ὑδωρ, κάριν τῆς Ἀμαζόνος Ἀντιόπης καὶ τῶν ἵππων αὐτῆς, ἐκ φρέατος ἀμληναϊκοῦ. Δυνάμεθα ἀρα νὰ ὑποθέσωμεν εὐλόγιας ἐπὶ τῇ βάσει τῆς κατὰ σχῆμα καὶ ἔργον ταυτότητος τῶν δύο μορφῶν, ὅτι καὶ ὁ ἐπὶ τῆς ἐκ Ῥόδου ἀγγειογραφίας εἰκονιζόμενος ἀνήρ εἶναι ὁ Θησεὺς ἀντλῶν ὑδωρ ἐκ τοῦ Καλλιχόρου φρέατος, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσον ἡ παρουσία τοῦ Θησέως δύναται κάλλιστα νὰ δικαιολογηθῇ ἐνταῦθα. Δυνάμεθα δηλαδὴ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι δὲ αὐτοῦ ἥμελησεν ὁ καλλιτέχνης νὰ προσωποποιήσῃ δόλοκληρον τὸ στρατιωτικὸν σῶμα τῶν Ἀθηναίων ἐφίβων, οἵτινες ἥρχοντο, ὡς εἰδομεν, εἰς τὴν Ἐλευσῖνα ἵνα συνοδεύσωσιν ἐν ὅπλοις τὰ ἱερὰ μέχρι Ἀθηνῶν καὶ δὴ «κατὰ τὰ πάτραια» τὰ πάντως ἐπὶ ἱεροῦ τινος μύθου στηριζόμενα, ἐνῷ πάντως θὰ ὑπῆρχε καὶ ὁ τὴν Ἐλευσῖνα καὶ τὰ ἱερὰ αὐτῆς καταλαβῶν Θησεύς. Τὸ περίεργον δὲ εἶναι ὅτι ὑπάρχει καὶ μαρ-

1. Svoronos, *Numismatique de la Crète ancienne*, pl. XXX, 18. (Σάντα). — Ποστολάκα, *Κατάλογος τῶν ἀρχαίων νομισμάτων τῶν νήσων*, σελ. 57 ἥρ. 579 καὶ 580 (Λευκάς). — Πιθ. Weizsäcker ἐν Roscher's *Myth. Lex.* I, 2418.

2. Babelon, *Guide illustré au Cabinet des Médailles et Antiques*, (1900) σελ. 109 Fig. 52. 'Ιδὲ τὴν αὐτὴν εἰκόνα καὶ ἐνταῦθα κατωτέρῳ ἐν τῷ περὶ τοῦ λίθου ιδίᾳ κεφαλαίῳ.

τυρία τις ἐμμέσως συνδέουσα αὐτὸν τὸν Θησέα πρὸς τὸ Καλλίχορον φρέαρ τῆς Ἐλευσῖνος. Ὅτε δηλαδὴ ἥλθεν δὲ Θησεὺς μετὰ στρατοῦ εἰς Ἐλευσῖνα τῇ προσκλήσει τῆς μητρὸς αὐτοῦ Αἴθρας, ἀφῆκεν εἰσερχόμενος εἰς τὸν ἱερὸν περίβολον τὸν στρατὸν αὐτοῦ ἐκτὸς τοῦ περιβόλου «Καλλίχορον ἀμφὶ σεμνόν»¹. Δυνατὸν λοιπὸν καὶ ἡ Ἀθηνᾶ εἰσοχομένη εἰς τὸν ἱερὸν περίβολον, ἵνα παραλάβῃ τὸν Πλοῦτον ἦτοι τὰ *Ιερά*, νὰ παρέλαβε μεν' αὖτης ἐντὸς τοῦ περιβόλου μόνον τὸν τοὺς μύστας προσωποποιοῦντα μυσταγωγὸν *Μυοῦντα* (ἀρ. 6), νὰ ἀφῆκε δὲ ἐκτὸς αὐτοῦ τὸν Θησέα τὸν προσωποιοῦντα τὸν Ἀθηναϊκὸν στρατόν, ὅστις βεβαιώς ὅτε ἤγετο ἡ πανήγυρις τῶν μεγάλων μυστηρίων, δὲν εἰσήρχετο εἰς τὸν ἱερὸν περίβολον, ἀφοῦ σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς του δὲν ἦτο ἡ μύσις, ἀλλ' ἡ συνοδεία καὶ ἀσφάλεια τῆς πομπῆς, ἢν πάντως θὰ ἀνέμενεν ἐκτὸς τῆς πύλης τοῦ ὁχυρωμένου ἱεροῦ περιβόλου, ἐπομένως παρ' αὐτὸν τὸ Καλλίχορον φρέαρ. Τί δὲ φυσικώτερον τοῦ ὅτι ἀναμένων ἥντλει δι' εαυτόν, ὃς δὲ Θησεὺς τῆς εἰκόνος, ὕδωρ ἐκ τῶν «καλλιχόρων παγῶν»² τοῦ φρέατος καὶ μάλιστα ἄμα τῇ ἀφῆξει του καὶ τῇ εἰσόδῳ τῶν μυστῶν εἰς τὸν ἱερὸν περιβόλον, ὅτε πάντως θὰ ἐτύγχανε διψαλέος ἐκ τῆς μακρᾶς ἐξ Ἀθηνῶν διὰ μέσου ἀνχυμηροῦ ἔδαφους πορείας;

Πλησιέστατα τοῦ Θησέως κάθηται ὡς ἔξοχός τις τοπικὴ θεότης γυνή τις (ἀρ. 9), περὶ ἣς δὲ κ. Reinach λέγει ὅτι ἐν αὐτῇ «on peut voir Hécate, Kalligeneia ou une personnification locale, elle paraît tenir un instrument doré dont il est difficile de préciser la nature (cf. Millin — Reinach, Peintures de vases II, 31. p. 61)». 'Αλλ' ἡμεῖς οὐδεμίαν δομοιότητα εὑρίσκομεν μεταξὺ τοῦ ἀντικειμένου ὅπερ φέρει ἐπ' ὧμους ἡ γυνὴ τῆς ἀγγειογραφίας ἡμῶν καὶ ἐκείνου εἰς δὲ παραπέμπει δὲ κ. Reinach, ὅπερ εἶναι δὰς μετ' ἀκτινωτῆς κεφαλῆς χρησιμευούσης πρὸς ταχυτέραν καὶ εὐκολωτέραν ἀνάφλεξιν.

Τὸ ἀντικείμενον ὅπερ φέρει ἡ ἀπασχολοῦσα ἡμᾶς μορφὴ εἶναι, ἐφ' ὅσον ἐπιτρέπει ἡ εἰκὼν νὰ κρίνῃ τις, μεγάλη κλείς ναοῦ δομία

1. Εὔριπ. Ικέτ. στίχ. 398. Πέλ. καὶ στίχ. 619.

2. Εὔριπ. Ιων, στ. 1075.

πρὸς ἐκείνας ἀς ἀπαντῶμεν συχνὰ ἐπὶ τῶν ἀρχαίων μνημείων¹. Τὸ δὲ ὅτι φέρει αὐτὴν ἐπ' ὄμου ἔχει τὰ παράλληλα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ τῷ εἰς Δήμητρα ὑμνῷ τοῦ Καλλιμάχου, δστις λέγει (στ. 45) ὅτι ἡ φυλάσσουσα τὸ ἐν Δωτίῳ πανάρχαιον ἱερὸν τῆς Δήμητρος Νικίππη «κατωμαδίαν ἔχει κλεῖδα», καὶ ἐν τῇ ἐπ' ὄμου φερούσῃ κλεῖδα ἱερείᾳ ναοῦ Ἡρας ἐπὶ ἀμφορέως τοῦ Μουσείου τῆς Πετρουπόλεως².

Τὸ σύμβολον λοιπὸν τοῦτο ὅπερ φέρει ἡ ἐπὶ τῆς ἀγγειογραφίας ἥμῶν γυνή, ἡ θέσις αὐτῆς ἀμέσως πρὸ τοῦ Καλλιχόρου φρέατος καὶ δὴ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ δι' ἣς εἰσῆλθεν ἡ Ἀθηνᾶ εἰς τὸν ἱερὸν περίβολον, πείθουσί με δτι ἡ μορφὴ αὐτῇ παριστᾶ τὴν Προπυλαίαν Ἀρτέμιδα τῆς Ἐλευσῖνος, ἣς ὁ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου ἀναφερόμενος ναὸς ἀνεκαλύφθη ἦδη ἀκριβῶς πρὸ τῶν μεγάλων Προπυλαίων τοῦ ἱεροῦ, καὶ δὴ πλησιέστατα, εἰς δλίγων μέτρων ἀπόστασιν τοῦ περιβόλου αὐτῶν τῶν Προπυλαίων καὶ τοῦ Καλλιχόρου φρέατος³.

Ἡ κλεῖς ὡς σύμβολον τῆς Ἀρτέμιδος ἡ τῶν ἱερειῶν αὐτῆς δὲν είναι τι νέον. Τὸ περίφημον διπετὲς ἄγαλμα τῆς Ἐφεσίας Ἀρτέμιδος παριστᾶ αὐτὴν⁴ φέρουσαν δύο κλεῖδας ἐξ ἐκατέρας χειρὸς μέχρι ἐδάφους κρεμαμένας ἀπὸ ταινιῶν ἀς ὁ Ἡσύχιος (2, p. 277) καλεῖ κληΐδας⁵. Ο Ὁρφικὸς ὑμνος εἰς Προθυραίαν καλεῖ αὐτὴν προθυραίαν, κλειδοῦχον, Ἀρτεμιν Εἵλειθυιαν, ἡ κατέχει οἴκους πάντων.

1. Annali dell'Instit. 1830 Tav. D.—Passeri, Pict. etr. III Taf. 295.

2. Monn. dell'Inst. VI, VII Taf. 71, 2.—Heydemann, Iliupersis, S. 19, 7.—Stephani C. R. 1863, p. 268, 271.—Eranos Vindobonensis p. 270.—Πλείονα περὶ τῶν ἱερῶν κλειδῶν ἵδε παρὰ Heydemann, Schlüssel und Spinnrocken: Zeit. für Numism. III, S. 113 - 122.—Imhoof-Blumer: Wiener Num. Zeits. III (1871) S. 88 f.

3. Ἰδὲ τὸν τοπογραφικὸν χάρτην τοῦ χ. Φιλίου.

4. Imhoof-Blumer, Griechische Münzen Taf. VIII, 21. BMC. Ionia, Pl. XIII, 1, 7, 8, 12.

5. Ὄμοιῶς φέρουσι κλεῖδας καὶ ἄλλα πανάρχαια εἴδωλα πολιούχων (έπομένως κλειδούχων) θεῶν, π. χ. τῆς Σαμίας Ἡρας (Imhoof-Blumer, Kleinasiatische Münzen, Taf. III, 34; V, 1; VIII, 1.—BMC. Ionia pl. XXXVI, 15 καὶ XXXVII, 1), τῆς Πιλιάδος Ἀθηνᾶς (BMC. Troas, pl. XI, 6-7), τῆς Ασσίας Πολιάδος Ἀθηνᾶς (BMC. ἔ. ἀ. p. 36 καὶ Babelon, Inventaire de la coll. Waddington, pl. I, 7. Πεδ. καὶ τὴν Πολιούχον Παλλάδα τῶν Ἀθηνῶν: Ἀριστοφ. Θεσμοφ. στ. 1142: Παλλάδα . . . ἡ πόλιν ἡμετέραν ἔχει κληδοῦχός τε καλεῖται. — "Ἐρως κληδοῦχος Ἀφροδίτης: Εὔριπ. Ἰππόλ. 541.

‘Η Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις καλεῖται *κληδοῦχος* Ἀρτέμιδος¹ καὶ ὡς τοιαύτη εἰκονίζεται ἐν μνημείοις².

Ἐπίσης ἡ Ἰώ, ἡ σεληναία φύσις στενῶς συγγενεύει πρὸς τὴν τῆς Ἀρτέμιδος, λέγεται *κληδοῦχος*³ τοῦ ἱεροῦ περιβόλου καὶ ναοῦ τοῦ Ἡραίου, ὅπερ, ὡς ὁ σηκὸς καὶ ὁ μυστικὸς περιβόλος τῆς Ἐλευσῖνος, ἦτο συνήθως κλειστόν, οὗ δὲ καὶ κατόπιν ἀναφέρεται ὡς μόνιμος ἰερατεία ἡ κλειδουχία, τὰ δὲ κλειθρά καλοῦνται «ἱερὰ σηκᾶν» Ἡρας κλεῖθρα⁴. Φυσικὰ τὰ κλειθρά ταῦτα, κυρίως τὰ μεγάλα ὡς ἐκεῖνο ὅπερ ἐπ’ ὄμου φέρει ἡ ἐπὶ τοῦ πίνακος ἡμῶν γυνή, ἔχοντι μενον τυρίων κυρίως διὰ τὰ Προπύλαια τῶν Ἱερῶν περιβόλων⁵, ἐπομένως θὰ ἐφυλάσσοντο καὶ παρὰ τὰ Προπύλαια ταῦτα, ἔξω, ἐννοεῖται, αὐτῶν. Τί λοιπὸν λογικώτερον τοῦ νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἐν Ἐλευσῖνι ἡ πάντως κολοσσιαία κλεις τῶν μεγάλων Προπυλαίων ἐφυλάσσετο, τοὺς λάχιστον αὐτῇ, ἐν τῷ ἀμέσως πρὸ αὐτῶν κειμένῳ ναῷ τῆς Προπυλαίας Ἀρτέμιδος, ἥτις θὰ ἐθεωρεῖτο εὐλόγως ὡς ἡ κλειδουχὸς τοῦ ἱεροῦ Προπυλαίου, ἐπομένως νὰ συμπεράνωμεν καὶ ὅτι ἡ ἐπὶ τοῦ ἀγγείου ἡμῶν κλειδουχὸς εἶναι αὐτὴ ἡ Προπυλαία Ἀρτεμις;

Περίεργον εἶναι ὅτι καὶ τὸ ὄνομα *Νικίππα* τῆς κλειδουχὸν τοῦ ἐν Δωτίῳ παναρχαίου τῆς Δήμητρος τεμένους παράλληλον ἔχει τὸ ἐπίθετον *Εὐρίππα* αὐτῆς τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Φενεῷ, οὗ εἴδομεν ἥδη (σελ. 360) τὰς πρὸς τὴν Ἐλευσίνα σχέσεις⁶.

Ὑπολείπεται τέλος πρὸς ἔξέτασιν ἡ ἐν τῇ ἀνω ἀριστερᾷ γωνίᾳ καθημένη γυνὴ (ἀρ. 7).

‘Ο κ. Reinach, στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι ἔξ ὅλων τῶν γυναικείων μορφῶν τῆς εἰκόνος μόνη αὐτῇ εἰκονίζεται ἡμίγυμνος,

1. Εὐριπίδ. Ἰφιγ. ἐν Ταυρ. 132. «Σὲ δ' ἀμφὶ σεμνὰς . . . κλίμακας Βραυρωνίας δεῖ τῆσδε κληδουχεῖν θεᾶς».

2. Mon. dell'Inst. II, Taf. 43. — Heydemann ৎ. ἀ. σελ. 115 c. e. f.

3. Αἰσχύλου, Ἰκέτ. στ. 277.

4. Imhoof-Blumer, ἐν Num. Zeit. 1871 S. 89. — Keil ἐν Philologus II. Suppl. Bd. S. 590. — G. Wolf ἐν Rhein. Mus. 19. S. 301.

5. Ἀριστοφ. Λυσ. 264: *Κλήθροισι τὰ προπύλαια πακιοῦν.* — Πλάτωνος Ἀξίογ. 371, B: *Τὰ δὲ πρόπυλα τῆς εἰς Πλούτιωνος δδοῦ σιδηροῖς κλειθροῖς καὶ κλεισὶν ὡχύρωται.*

6. Παυσαν. VIII, 14, 5.

συμπεραίνει ταχέως ότι «on peut l'appeler, sans recourir à d'autres raisons, Aphrodité». Πιθανὸν δὲ νὰ ἔχῃ δίκαιον, ἀφοῦ εἰδομεν ἡδη ἐν "Αγρᾳ τὴν Ἀφροδίτην παρεδρεύουσαν εἰς τὰ ἐκεῖ μυστήρια. Οὐχ ἦττον ἀμφιβολίας γεννᾷ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἐρευνητοῦ τὸ γεγονός ότι ἐκείνη μὲν ἡ Ἀφροδίτη τῆς Ἀγρας, οὖσα τοπικὴ θεότης, δηλ. Ἀφροδίτη ἡ ἐν κήποις, οὐδεμίαν σχέσιν δύναται νὰ ἔχῃ πρὸς τὴν Ἐλευσῖνα, ἔνθα ὑπόκειται ἡ σκηνὴ τῆς ἀγγειογραφίας ἡμῶν καὶ ἔνθα οὐδεμία Ἀφροδίτη ἀναφέρεται ὑπὸ οἰασδήποτε πηγῆς ὡς ἐγχώριος θεά. Πρέπει δὲ νὰ βαδίσῃ τις μέχρι τοῦ μέσου τῆς ἀπὸ Ἐλευσῖνος εἰς Ἀθήνας ἰερᾶς ὁδοῦ, ἥτοι μέχρι τοῦ στενοῦ τοῦ Δαφνίου, ἵνα συναντήσῃ ναὸν Ἀφροδίτης.

'Αλλ' ἡ ἐπὶ τῆς ἀγγειογραφίας ἡμῶν θεὰ ἀδύνατον νὰ εἴναι ἡ τοῦ Δαφνίου, ἀφοῦ μάλιστα εὑρίσκεται εἰς τὸ ἀντίθετον σημεῖον τοῦ ὁρίζοντος, ἥτοι ὅπισθεν καὶ ὑπεράνω τῆς Κόροης καὶ Δήμητρος, ἐπομένως καὶ τῶν ναῶν αὐτῶν. Ἡ θέσις αὕτη συμπίπτει πρὸς τὴν τοῦ νῦν ναοῦ τοῦ Ἀγ. Νικολάου, ἥτοι πιθανῶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος τῆς Ἐλευσῖνος (ἰδὲ ἀνωτέρω). Διὰ τοῦτο λοιπὸν προτιμῶ νὰ ἀναγνωρίσω ἐνταῦθα ἀντὶ τῆς Ἀφροδίτης τὴν σύζυγον τοῦ Ποσειδῶνος Ἀμφιτρίτην, ἥτοι τοῦ θεοῦ τοῦ τελευταίου ὑπὸ τοῦ Παυσανίου μνημονευομένου ἐκτὸς τοῦ ἰεροῦ περιβόλου ναοῦ. "Οτι ἡ θαλασσία θεὰ Ἀμφιτρίτη εἰκονίζεται συχνὰ ἡμίγυμνος καὶ δὴ ἐν ᾧ στάσει βλέπομεν αὐτὴν ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τῆς Ῥόδου, εἴναι πασίγνωστον¹. "Οτι δ' ἐνταῦθα δύναται νὰ ἀντικαθιστῷ τὸν Ποσειδῶνα — οὗ δι' ἄγνωστόν τινα αἰτίαν ἐκρίθη ἀσύμφορος ἡ ἐνταῦθα προσωπικὴ παρουσία — δηλοῦ, πλὴν τῆς στενῆς αὐτῆς συγγενείας πρὸς τὸν Ποσειδῶνα, τὸ δτι ἡ Ἀμφιτρίτη ἐκαλεῖτο ἀπλῶς καὶ Ποσειδωνεία ἡ Ποσειδώνη, δι' δν λόγον Διώνη καὶ οὐχὶ "Ἡρα ἐκαλεῖτο ἡ σύζυγος τοῦ Διὸς ἐν Ἡπείρῳ².

1. Παραπέμπω προχείρως εἰς Daremberg et Saglio, Dict. des Antiq. I, 248 fig. 276.

2. Roscher, Myth. Lex. I, 319.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

ΥΑΡΙΑ ΑΤΤΙΚΗ ΕΚ ΚΥΜΗΣ

(Πίναξ ΙΕ').

Τὰ τρέα Ἀττικὰ Ἐλευσένεα.

Βιβλιογραφία.

*Cataloghi del Museo Campana. Ser. XII. N° 1.

*Minervini: *Bulletino arch. Napoletano*. N. S. III (1855) pl. VI, 73 s.—Tom. IV, 52 s. T. 4.

* *Cavedoni*: αὐτόθι III, 176 s. (1855).

Braun: *Bulletino dell'Instituto*, 1855, p. 4 s.

Ch. Lenormant et baron J. de Witte, Élité céramographique, Tom. III (1858) p. 123-127.

Stephani, Compte rendu etc. pour l'année 1859, p. 91 s.

— — — Vasensammlung der K. Ermitage (1869) Bd. I. S. 268-271. № 525.

* *Guédéonof*, Notice sur les objets d'art de la galerie Campana à Rome, acquis pour le musée Imperial de l'Ermitage. Paris 1861, p. 26 s.

J. de Witte: Revue archéologique 1863. p. 10.

Gerhard, Akad. Abhandlungen (1864), S. 467 f. 465 Z³ Taf.
78. — Bilderkreis von Eleusis. Taf. 3.

Strube, Über den Bilderkreis von Eleusis S. 26 ff.

F. Lenormant: Daremberg et Saglio, Dictionnaire des Antiquités (1877, p. 1076, fig. 1323).

Overbeck, *Kunstmythologie*, Tom. II (1878) S. 676 ff.

*O. Rayet: *Gazette des Beaux-Arts*, tom. XXIV (1881) p. 471 s.

M. Collignon: Monuments Grecs publiés par l'association

pour l'encouragement des ét. Gr. N° 10 (1881) pl. I.

**Clement de Ris*: Gazette des Beaux-arts, 2° per., t. XIX, p. 180.
Baumeister, Denkmäler des klassischen Alterthums, I (1885)

S. 472-475, fig. 520.

O. Rayet - M. Collignon, Histoire de la céramique Grecque, (1888), p. 266 s. fig. 102.

Heydemann, Marmorkopf Riccardi (1888), S. 14. fig. S. 18.
Furtwängler, Meisterwerke, S. 564.

Rubensohn: Athen. Mitth. 1898 S. 291. 1899, S. 58.

S. Reinach, Répertoire des vases peints. Paris 1899. Tom. I, p. 11.— Revue Archéol. 1900, p. 94.

A. Σκιάδας: Monuments et mémoires publiés par l'Acad. des Inscr. et Belles-Lettres. Tom. VII (1900) fas. C. p. 9.—'Αρχ. Ἑφημ. 1901. σελ. 11, 23, 24, 28, 29, 30, 31, 33, 34.

'Ερχόμεθα νῦν εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς παραστάσεως ἑτέρου ἀγγείου, περιφήμου καὶ ὠραιού τούλαχιστον ὅσον καὶ τὸ τοῦ Παντικαπαίου, ἦτοι τῆς πολυχρώμου καὶ χρυσώμασι κεκοσμημένης ὑδρίας, τῆς ἐν ἔτει 1853 εὑρεθέντης ἐν Κύμῃ τῆς Ἰταλίας. Αὕτη μέχρι τοῦ 1861 ἀπετέλει μέρος τῆς περιφήμου συλλογῆς Campana, νῦν δὲ κοσμεῖ τὸ Αὐτοκρ. Μουσεῖον τῆς Πετρουπόλεως. Περὶ τοῦ ἀγγείου τούτου, ὅπερ ὁ Campana ἐκάλεσεν il re dei vasi, εὐλόγως ὁ Rayet λέγει ὅτι εἶναι le plus beau spécimen des vases à reliefs, qui passe à juste titre pour une des merveilles de l'art céramique Grecque.—Nulle part—προσθέτει—on ne retrouve au même degré cette touche libre et souple, et cette étonnante finesse de modelé qui apparaît sous la dorure. Ὁ δὲ Stephanī (ξ. ἀ.) φρονεῖ ὅτι ἡ τεχνοτροπία αὐτοῦ καὶ τὸ ὄλον τῆς κατασκευῆς χαρακτηρίζουσιν ἀσφαλῶς τὸ κεμήλιον τοῦτο ὡς ἔργον τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ., ἀνῆκον δὲ μετὰ μεγίστης πιθανότητος τῇ Ἀττικῇ σχολῇ. Τὰ αὐτὰ φρονεῖ καὶ ὁ Strube ὡς πρὸς τὴν τεχνοτροπίαν¹, καὶ ὁ Overbeck ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν, θεωρῶν συγχρόνως ἀναμφίβολον τὸ ἀπτικὸν τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ, τοῦθ' ὅπερ καὶ δριστικῶς ἐβεβαιώθη διὰ τῆς κατόπιν

1. ξ. ἀ. ξνθα προσθέτει ὀρθῶς ὅτι «muss demnach, aller Erwartung nach, auch attische Anschauungen repräsentieren.

έξετάσεως τοῦ πρωτοτύπου ὑπὸ ἀρχαιολόγων πάνυ πεπειραμένων¹.

Άλλ' ἐνῷ οὕτως οἱ ἀρχαιολόγοι συμφωνοῦσιν ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν καὶ τὴν τεχνοτροπίαν τοῦ ἀγγείου τούτου, διαφωνοῦσι τὰ μέγιστα ὡς πρὸς τὴν ὑπόθεσιν. τῆς εἰκονιζομένης παραστάσεως, κατὰ μεῖζονα δὲ λόγον καὶ ὡς πρὸς τὰ ὄνοματα τῶν διαφόρων ἐπ' αὐτοῦ μορφῶν.

Αἱ διάφοροι ἔρμηνεῖαι.

Οὕτως ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς σκηνῆς ὁ Minervini (Ἑ. ἀ.) λέγει ὅτι «vedi Trittolemo che riceve la initiazione, ricordando la fondazione de'misterii; vedi il sacrificio proprio alla purificazione ed alla espiazione; e finalmente altre divinità le quali sono in stretto rapporto coll' Atena e col culto di Eleusine». Ο δὲ Braun ψέγων δριμέως ταῦτα, ὡς καὶ τὴν παράλληλον γνώμην τοῦ Cavedoni (Ἑ. ἀ.), βλέπει πολὺ ὀλιγώτερα πράγματα ὑποθέτων ὅτι πρόκειται ἀπλῶς περὶ τῆς ἐπανόδου τῆς Κόροης. Μετὰ τούτους δὲ οἱ Ch. Lenormant καὶ de Witte φρονοῦσιν (ἐν ᾧ τοῦ 1858) ὅτι ἡ εἰκὼν θέλει νῦ παρουσιάσῃ συνέλευσιν ὅλων τῶν προσώπων ἀτινα θὰ ὑπῆρχον ἐν τῷ ἀπολεσμέντι δράματι τοῦ Σοφοκλέους *Τρυπτόλεμος*, ὅπερ μάλιστα συμπεραίνουσιν ὅτι θὰ ἦτο σατυρικὸν δρᾶμα, ἐπειδὴ ἐν ἑνὶ τῶν προσώπων τῶν ἐπὶ τοῦ ἀγγείου ἀναγνωρίζουσι τὴν σκώπτριαν Ἰάμβην. Μή ἀρκεσθέντες δὲ οὐδὲ εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο, φρονοῦσιν ὅτι ὁ ἐπὶ τῆς εἰκόνος τρίπους (ἀρ. 4) δηλοῖ ὅτι τὸ δρᾶμα τοῦτο τοῦ Σοφοκλέους ἐνίκησε κατὰ τοὺς Διονυσιακοὺς χορηγικοὺς ἀγῶνας.

Πάσας τὰς ἀνωτέρω γνώμας ἀποκρούων (ἐν ᾧ τοῦ 1859 καὶ 1862) ὁ Stephani — ἵδια δὲ μετὰ πολλῆς δριμύτητος τὴν τῶν τελευταίων σοφῶν γνώμην, ἥν καλεῖ wüste Auslegung προσθέτων ὅτι es würde gewiss sehr überflüssig sein, zur Widerlegung solcher Deu-

1. Μόνος ὁ Rayet (*Hist. de la céram.* Ἑ. ἀ. καὶ ἐν *Gayette des Beaux-Arts* 1881 — *Études d'archéologie et d'art* (1888) p. 194 (S. Reinach)) θεωρεῖ αὐτὸν προτὸν ἐγχωρίου καμπανικοῦ τῆς Κύμης ἐργαστηρίου. Ή! δὲ γνώμη τοῦ F. Lenormant ὅτι «le vase appartient à l'époque où l'office de la daduchie d'Éleusis aurait passé à la famille des Lycomèdes qui se pretendaient descendants de Caucon» στηρίζεται ἐπὶ ἐσφαλμένης ἔρμηνείας ἐνὸς τῶν προσώπων τοῦ ἀγγείου.

tungen nur ein Wort zu verlieren — θεωρεῖ ὅτι ἡ σκηνὴ παριστᾶ στιγμὴν καθ' ἥν ὁ ἥρως Εὐβουλεὺς (ἀρ. 7) θυσιάζει τὸν πρῶτον χοῖρον εἰς τὰς δύο θεάς τῆς Ἐλευσίνος· λησμονεῖ ὅμως ὁ Stephanī ὅτι τοιαύτη τις θυσία δὲν μαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων πηγῶν. Ὁπωσδήποτε ἡ δομέα πολεμικὴ τοῦ Stephanī δὲν ἔκώλυσε τὸν de Witte τοῦ νὰ ἐπαναλάβῃ καὶ ὑποστηρίξῃ (ἐν ἔτει 1863) σχεδὸν αὐτολεξὲι τὴν πρώτην αὐτοῦ γνώμην. Ἀλλὰ καὶ ὁ Stephanī κατόπιν (1869) ἐπέμεινεν εἰς τὴν γνώμην αὐτοῦ.

Ο δὲ Gerhard φρονεῖ (1864) ὅτι πρόκειται ἀπλῶς περὶ παραστάσεως τοῦ Τριπτολέμου «ἐν ἐκλεκτῷ κύκλῳ Ἐλευσινιακῶν θεοτήτων», ἐνῷ ὁ Strube βλέπει «ein ideal gefasstes Abbild eines der grossen jährlichen Opfer, welches den beiden Göttinnen zu Eleusis dargebracht wurde und zu dem sich die befreundeten Athenischen und Eleusinischen Gottheiten mit den vier Hauptpriestern von Eleusis zusammengefunden haben. Τὴν γνώμην ταύτην πλεῖστοι παρεδέχθησαν, ὁ δὲ Overbeck ἔκάλεσεν unanfechtbar sicher. Ἀλλ’ ὁ Heydemann διεμαρτυρήθη λέγων ὅτι ἡ ἐρμηνεία τοῦ Strubē εἶναι ἐσφαλμένη ἐν τε τῷ συνόλῳ καὶ ἐν ταῖς ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα λεπτομερεῖαις αὐτῆς. Ὁ Heydemann βλέπει, «ὅρθιάτα» κατὰ τὸν κ. Σκιᾶν (ἔ. ἀ. 48, 4), συνέλευσιν θεῶν καὶ ἥρωων περὶ τὴν Δήμητρα καὶ Κόρην, οὐδένα ἔχουσαν ὠρισμένον λειτουργικὸν ἢ μυθολογικὸν χαρακτῆρα, ἀλλ’ ἀναλογοῦσαν μόνον πρὸς τὰς sante conversazioni τῆς τέχνης τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως.

Ἐτι μεῖζων διαφορὰ γνωμῶν, ἀληθὲς χάος, ιρατεῖ ὡς πρὸς τὸ ὄνομα ἐνὸς ἔκαστου τῶν προσώπων τῆς εἰκόνος, πλὴν ἐννοεῖται τριῶν, περὶ ὧν οὐδεμία ἀμφιβολία ἔτοι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ, ἔτοι τοῦ Τριπτολέμου, τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Ἀθηνᾶς (ἀρ. 3, 5 καὶ 8). Περὶηψιν τῶν γνωμῶν τούτων ἀκριβῆ, ἐφ' ὅσον μοὲν ἔτοι δυνατὸν τοῦτο, παρέχει δὲν σελ. 404 καὶ 405 σύλλαβος Γ.

Ο ἀναγινώσκων τὰς ἐπ' ἄπειρον ἔξικνουμένας ἀμφισβητήσεις ταύτας ἀπορεῖ βεβαίως, πῶς τοιοῦτοι καὶ τοσοῦτοι σοφοὶ ἄνδρες εἰς τοιαύτην ἀσυμφωνίαν εὑρίσκονται, ἐπὶ ἥμισυ ἥδη αἰῶνα καὶ πλέον, ἐρωτᾶ δέ, ποιῶν τὸ αἴτιον τῆς ἀσυμφωνίας ταύτης καὶ τίς ὁ σκόπελος ἐφ' οὗ ἐνανάγησαν τόσαι προσπάθειαι.

ΣΥΛΛΑΒΟΣ Γ'. ΥΔΡΙΑ ΚΥΜΗΣ	1	2	3	4
MINERVINI 1855	Κόρη	μύστης δάδοῦχος	Τριπτόλεμος	γυνὴ βασιγικὴ ἢ ἡ Θαλλώ
BRAUN 1855	"Αρτεμις	;	"	βασιγικὴ θεότης
CH. LENORMANT - DE WITTE 1858, 1863	Κόρη	Ιμμάραδος	"	Ιάμβη
STEPHANI 1859, 1862, 1869	Πέα	Ἐκάτη	"	Διόνυσος
GERHARD 1864	Κόρη	"	"	Ἐλευσίς, Ὄσια Μύστις, Τε- λετὴ ἢ μᾶλλον Διόνυσος
STRUUBE 1871	"Αρτεμις	ὁ ἱεροκήρυξ	"	ὁ ἱεροφάντης
F. LENORMANT 1877	Πέα	Καύκων	"	Διόνυσος
OVERBECK 1878	"Αρτεμις	ἱεροκήρυξ (;)	"	ὁ ἱεροφάντης ὡς μάντις
BAUMEISTER 1885	"	"	"	ἱεροφάντης ὡς μάντις καὶ τε- ρεὺς τοῦ Ιάκ- ώου
RAYET - COLLIGNON 1881 - 1888	Πέα	δάδοῦχος ἢ γυνὴ τις	"	"Ιακχος
HEYDEMANN 1888	Ἐλευσίς ἢ "Αγρα	Εῦμολπος	"	Διόνυσος
FURTWAENGLER	—	—	—	—
RUBENSOHN 1898/99	—	—	—	—
S. REINACH 1900	Πέα ;	Ἐκάτη ἢ "Αρ- τεμις	"	"
ΣΚΙΑΣ 1900/1	—	--	—	"
ΣΒΟΡΩΝΟΣ 1901	Κόρη ἐν "Αγρᾳ	"Αγρα ὡς δά- δοῦχος μυ- σταγωγὸς τῶν μικρῶν μυ- στηρίων	δ Τριπτόλεμος τοῦ Ἐλευσι- νίου τοῦ ἄ- στεως	Διόνυσος ὁ ἐν τῷ Ὀδείᾳ «θέας ἄξιος»

5	6	7	8	9	10
Δημήτηρ	Ιεροφάντις	Ιερέας ἐπιβά- μιος ('Ηρα- κλῆς: Cave- doni 1855)	Αθηνᾶ	μάστις· δάδος-	Πέα
»	Κόρη	; ;	»	χος	Αφροδίτη
»	Μετάνειρα	Κελεός	»	Εύμολπος	Τελετή
»	Κόρη	Εύδουλεύς	»	"Αρτεμις	Αφροδίτη
»	ιέρεια τῶν Ἐ- λευσινίων θ. Ισως ἡ Με- τάνειρα	πρῶτος θύτης ἐν Ἐλευσῖνι (Κελεός ἢ Εύδουλεύς)	»	»	»
»	Κόρη	ό ἐπιβάμιος ιε- ρεύς	»	δάδοςχος (ιέ- ρεια)	»
»	»	Εύδουλεύς ώς ἐπιβάμιος ιε- ρεύς	»	"Αρτεμις - Ἐ- κάτη	»
»	»	ό ἐπιβάμιος ιε- ρεύς	»	νεανίας τις	»
»	ώς ὄμορθωμοι	»	»	ό δάδοςχος	»
Δημήτηρ ἐπὶ τῆς ἀγελά- στου πέτρας	»	άπλοις θύτης ἢ Εύδουλεύς	»	"Εκάτη ἢ "Αρ- τεμις	»
Δημήτηρ	»	Εύδουλεύς	»	"Αρτεμις	—
—	—	»	—	—	—
—	—	»	—	—	—
»	»	ἔφηδος (Εύδου- λεύς;)	»	"Ιαχγος	»
—	—	Εύδουλεύς δαι- μον	»	"Ιαχγος δαιμον ἀναπληρών τὸν "Ερωτα τῶν Ορφικῶν	»
Δημήτηρ τοῦ Ἐλευσινίου τοῦ ἀστεως	Κόρη τοῦ Ἐ- λευσινίου τοῦ ἀστεως	διάκονος (νί- δος) τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἀ- σκληπιοῦ	Αθηνᾶ ἢ πο- λιοῦχος τῶν Αθηνῶν	Ἐλευσίς ώς μυσταγωγός τῶν ἐν Ἐ- λευσῖνι μυ- στηρίων	Δημήτηρ Ἐ- λευσίνος

Νομῆς ὅτι δὲ σκόπελος οὗτος εἶναι ἡ μὴ δρυὴ ἀντίληψις τῆς κατατάξεως τῶν προσώπων τῆς εἰκόνος καὶ τῆς διαιρέσεως τοῦ ὄλου αὐτῆς.

Ἄληθῶς ἀν μετὰ προσοχῆς παρατηρήσωμεν τὸ ὄλον τοῦ πολυτελεστάτου καὶ βεβαίως πρὸς διάκοσμόν τινα χρησιμεύσαντος ἀγγείου τούτου, βλέπομεν ὅτι φέρει τρεῖς λαβάς, ὃν αἱ μὲν δύο ἐπὶ τῆς κοιλίας τοῦ ἀγγείου κάτω τῆς ζώνης τῆς παραστάσεως προσηρμοσμέναι, δεικνύουσι, τίς ἡ κυρία ὅψις τοῦ ἀγγείου, ἡ δὲ τρίτη, προσηρμοσμένη ἐπ' αὐτῆς τῆς ταινίας ἐφ' ἥς καὶ ἡ παράστασις καὶ χρησιμεύσουσα, ὃς δρυὴς ἡδη ἀντελήφθη ὁ Strube (ε. ἀ), ἵνα ἀσφαλῶς προσαρμόζηται τὸ πολύτιμον ἀγγεῖον εἰς τοῦχον, δεικνύει σαφῶς, τίνες αἱ δύο δευτερεύουσαι ὅψεις τοῦ αὐτοῦ ἀγγείου¹.

Ἄν λοιπὸν τοποθετήσαντες οὕτω τὸ ἀγγεῖον σταθῶμεν πρὸ αὐτοῦ, ἵνα καὶ ἡμεῖς, ὡς οἱ ἀρχαῖοι αὐτοῦ θαυμασταί, περιεργασθῶμεν τὰς ἐπ' αὐτοῦ θαυμασίας μορφάς, βλέπομεν ἀμέσως πρὸ ἡμῶν μόνον τὸ κύριον μέρος τῆς ὄλης παραστάσεως, ἢτοι ἐξ πρόσωπα (ἀρ. 3-8) ἀποτελοῦντα παράστασιν τεχνικῶς πλήρη καὶ ἔνιαίαν, ἔχουσαν ἀκριβῶς ὡς ἀέτωμά τι ναοῦ παρατεταγμένας τὰς ἐξ μορφάς, ἀποχωριζομένην δὲ διὰ τῆς πρὸς τὸ κέντρον στροφῆς τῶν κεφαλῶν τῶν δύο μορφῶν τῶν ἄκρων (Τριπτολέμου καὶ Ἀθηνᾶς) ἀπὸ τῶν λοιπῶν προσώπων τῶν δύο διπισθίων μικροτέρων παρειῶν τοῦ ἀγγείου, ὃν ἄλλως αἱ μορφαὶ εἶναι ἐντελῶς ἀόρατοι τῷ κατὰ μέτωπον ἴσταμένῳ καὶ θεωμένῳ τὴν παράστασιν (ἰδε τὴν ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ πίνακος IE' εἰκόνα τοῦ ἀγγείου).

Ἡ τοπικὴ αὕτη διαιρεσίς τῶν μορφῶν ἐδηλώθη ἔτι σαφέστερον ὑπὸ τοῦ ἀγγειοπλάστου διὰ τοῦ μεῖζονος τοῦ συνήθους κενοῦ, ὅπερ ἀφῆκε μεταξὺ Τριπτολέμου καὶ Ἀθηνᾶς ἀφ' ἐνὸς καὶ τῶν παρὰ τούτοις ἐπὶ τῶν διπισθίων ὅψεων τοῦ ἀγγείου εὑρισκομένων πρώτων μορφῶν.

Ἄφοι λοιπὸν ἔχομεν τόσον σαφῶς δεδηλωμένην τοπικὴν διαιρεσίν τῆς παραστάσεως εἰς τρία ἀνεξάρτητα τεχνικῶς μέρη, διατί,

1. Τὴν διαιρεσίν ταύτην τῆς εἰκόνος εἰς τρία μέρη ὁρθῶς ἀντελήφθη ἡδη μόνος ὁ Baumeister, ἀν καὶ δὲν ἔξηγαγε τὰ συμπεράσματα ἀτινα ἡ τοιαύτη διαιρεσίς ἐπιθάλλει ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν.

ἔρωτῶ, νὰ μὴ ὑποθέσωμεν ἃ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ τὸ ὄλον τῶν ἐπὶ τοῦ ἀγγείου προσώπων ἀποτελεῖ ὀὐχὶ μίαν ἀλλὰ τρεῖς διαφόρους τοπικῶς τε καὶ χρονικῶς σκηνάς. Λέγω δὲ « καὶ χρονικῶς » διότι θεωρῶ ὡς σαφῆ ἔνδειξιν τούτου τὸ ὅτι ὁ ὄφθαλμός ἀδυνατεῖ νὰ περιλάβῃ συγχρόνως καὶ τὰς τρεῖς οὕτω τεχνικῶς κεχωρισμένας σκηνάς.

Πρόγραμματι δὲ τοῦτο συμβαίνει ἐνταῦθα, ὡς ἐλπίζω ὅτι θὰ καταδεῖξῃ τὸ ἀπλοῦν καὶ εἰς οὐδὲν προσκόπτον τῆς ἐπὶ τῆς βάσεως ταύτης στηριζομένης ἔξῆς ἐρμηνείας τοῦ μνημείου.

Tὸ Ἐλευσίνιον τῆς Ἐλευσῖνος.

Πρόκειται δηλαδὴ περὶ τῶν τριῶν πασιγνώστων Ἐλευσινίων τῆς Ἀττικῆς εἰκονιζομένων διὰ τῶν κυριωτάτων καὶ χαρακτηριστικωτάτων αὐτῶν θεῶν, ἥτοι τοῦ ἐν Ἐλευσίνι, τοῦ ἐν Ἀγρᾳ καὶ τοῦ ἐν Ἀθήναις ἐν τῷ ἀστει.

Τὸ ἐν Ἐλευσίνι εὑρόσκεται εἰς τὴν δεξιὰν παρειάν τοῦ ἀγγείου, χαρακτηριζόμενον ὑπὸ τῆς κυρίας θεᾶς τῆς Ἐλευσῖνος, ἥτοι Δῆμητρος τῆς Ἐλευσινίας (ἀρ. 10), καθημένης ἐπὶ φρέατος, ὡς εἰκός, καὶ δὴ ὑπὸ τὸ συνηθέστατον καὶ τυπικὸν ὄλως σχῆμα τῆς εὐσάρκου, πεπλοφόρου, σεμνῆς καὶ σκηπτούχου θεᾶς τῶν μυστηρίων. Ἐκάλεσαν τὴν μορφὴν ταύτην μέχρι τοῦδε Πέαν, Τελετὴν καὶ Ἰδίᾳ Ἀφροδίτην, ἀλλὰ ποιὸν εἰδικὸν χαρακτηριστικὸν δικαιολογεῖ τὰς ἐρμηνείας ταύτας;

Δὲν ἔλειψαν ἀλλως σοφοί τινες νὰ διαμαρτυρηθῶσι καὶ κατὰ τῆς μᾶλλον ἐπικρατούσης γνώμης ὅτι δηλαδὴ πρόκειται περὶ Ἀφροδίτης, ἀλλὰ ὀνόματα προτείναντες.

Παρὰ τὴν Ἐλευσινίαν ταύτην Δήμητρα ἵσταται μορφὴ ἀσφαλῶς γυναικεία (ἀρ. 9),— unwiederruflich weiblich, ὡς ὁρθῶς λέγει ὁ Heydemann προσθέτων, δικαίως, ὅτι τὸ περιδέραιον ὅπερ αὗτη φέρει καὶ ἡ μακροτάτη κόμη ἐπιβάλλουσι τὴν παραδοχὴν τούτου — φέρουσα τὸ ἔνδυμα ἐκεῖνο καὶ τὰς δᾶδας, ἀτινα εἴδομεν ἥδη ἐπὶ πλείστων μνημείων χαρακτηρίζοντα τοὺς μυσταγωγούς. Μυσταγωγὸς ἄρα καὶ αὗτη. Ἀλλὰ τίς; Τοῦτο διδάσκει, φρονῶ, ἡ ἀπλουστάτη, φυσικὴ καὶ μὴ ἔξεζητημένη σκέψις ὅτι, ὅταν ἔώρταζε τὰ μυστήρια τὸ ἱερὸν

τῆς Ἐλευσῖνος, τὰς ἕορτὰς τῶν μυστηρίων ἦγεν ἡ Ἐλευσίς. Ἀρα πρὸ ἡμῶν ἔχομεν τὴν πεπροσωποποιημένην Ἐλευσῖνα ὡς ἐπιχωρίαν μυσταγωγὸν τῶν μεγάλων μυστηρίων· πβλ. καὶ τὸ χωρίον Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως (II, 2) «Δὴ καὶ Κόρη δρᾶμα ἐγενέσθην μυστικόν, καὶ τὴν πλάγην καὶ τὴν ἀρπαγὴν καὶ τὸ πένθος αὐταῖν Ἐλευσὶς δαδουχεῖ»¹. Ἡδύνατό τις νὰ σκεφθῇ ὅτι πρόκειται ἵσως περὶ τῆς Προπυλαίας Ἀρτέμιδος τῆς Ἐλευσῖνος, ἀλλ’ αὕτη οὐδέποτε ἀναφέρεται ὡς μυσταγωγός, πρὸς δὲ ἡ ἐπὶ τοῦ ἀγγείου μορφὴ οὐδὲν παρουσιάζει τῶν βεβαίων χαρακτηριστικῶν τῆς Ἀρτέμιδος, π. χ. τόξον, φαρέτραν, κύνα, κτλ., ὃν ἐνὸς τούλαχιστον εὐλόγως ἥδυναμεθα νὰ ἀναμένωμεν τὴν παρουσίαν, ἀν περὶ Ἀρτέμιδος πράγματι προύκειτο. Οἱ πρὸ ἡμῶν ἐκάλεσαν τὴν μορφὴν ταύτην Εὔμιολπον, Ἱακχον καὶ δή, ὡς θέλει ὁ κ. Σκιᾶς, «τὸν κατὰ τοὺς δροφικοὺς ἀναπληροῦντα τὸν Ἐφωτα, τὸν ἱεροφάντην μυστηρίων καὶ λαμπρῷ φωτὶ τὴν ἀμαυρὰν νύκτα πετασαντα», μύστην δαδοῦχον κλπ. Ἀλλ’ ἀνὴρ δὲν εἶναι ἡ μορφὴ αὕτη! Ἐκάλεσαν πρὸς τούτοις ἄλλοι αὐτὴν Ἀρτεμιν, Ἐκάτην ἢ δαδοῦχον ἱέρειαν, ἀλλὰ ὑπὲρ μὲν τῶν πρώτων ὀνομάτων οὐδὲν ἴδιαίτερον χαρακτηριστικὸν καὶ δὴ μυσταγωγικὸν δύναται τις νὰ ὑποδείξῃ, ἱέρεια δὲ δαδοῦχος οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἐν Ἐλευσῖνι, ἀλλὰ μόνον δαδοῦχος ἱερεύς².

Tὸ Ἐλευσίνιον τῆς Ἀγρας.

Ως ἐν τε τῇ ἀττικῇ τοπογραφίᾳ καὶ λατρείᾳ πάρισον τοῦ Ἐλευσίνος τῆς Ἐλευσῖνος ἀποτελεῖ τὸ Ἐλευσίνιον τῆς Ἀγρας, οὗτον καὶ ἐπὶ τοῦ ἀγγείου ἡμῶν.

Ως δὲ κατόπιν τῆς ἐρμηνείας τοῦ πίνακος τῆς Ναυνίου καὶ τοῦ ἀγγείου τοῦ Pourtalès ἐδικαιούμεθα εὐλόγως νὰ ἀναμένωμεν, οὕτως

1. Περὶ τῆς προσωποποίησεως ἐπὶ μνημείων τῆς Ἐλευσῖνος ἵδε Overbeck, Kunstm mythologie Taf. 15, No 22 a-b. — Rayet-Collignon, Histoire de la céramique grecque p. 208 pl. 9. — Kekulé, Monumenti T. IX, pl. 43.

2. Foucart, Les grands mystères, p. 63. «Aucun texte, ni littéraire ni épigraphique, ne parle d'une femme dadouque. Je ne crois pas qu'on en trouve jamais, car elle ne figure pas dans une liste où sont énumérés presque tous les prêtres d'Éleusis (voir p. 73)».

ἀληθῶς βλέπομεν κυρίαν καὶ σκητοῦχον θεότητα τοῦ Ἐλευσινίου τῆς Ἀγρας οὐχὶ τὴν Δήμητρα ἀλλὰ τὴν **Κόρην**, ἵτοι τὴν πάνυ νεαρὸν¹ θεάν, ἡτις κάθηται, ὡς ἐπίσης ἔδει νὰ ἀναμένωμεν, ἐπὶ διμφαλοειδοῦς πειρίνου θρόνου (ἀρ. 1). Τοσοῦτον εἶναι καταφανῆ τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτῆς ὡς Κόρης ὥστε παρ' ὅλην τὴν ἐσφαλμένην ἀντίληψιν τοῦ ὄλου τῆς παραστάσεως καὶ τὰς σφραδρὰς ἀντιρρήσεις τῶν ἀντιφρονούντων (οἵτινες, δικαίως ἄλλως, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἐφρόνουν ὅτι τὴν Κόρην ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τούτου εἰκονίζει ἡ ἐν τῷ κέντρῳ ὑπ' ἀρ. 6 μιρφῆ), ὑπῆρξαν σοφοί (οἱ Minervini, Lenormant-de Witte καὶ Gerhard) ἵσχυροι μέντες ὅτι παριστᾶ τὴν Κόρην. Τὰ ἄλλα ὀνόματα, ἀτινα ἔδωκαν τῇ μιρφῇ ταύτῃ διάφοροι σοφοί, ἵτοι Ἀρτεμις, Ῥέα Ἐλευσίς ἢ καὶ Ἀγρα, κατ' οὐδένα τρόπον δύνανται νὰ ὑποστηριχθῶσι. Τί θέλει π. χ. τὸ σκῆπτρον ἐν τῇ χειρὶ καὶ ὁ κάλαθος ἐπὶ κεφαλῆς τῆς Ἀρτέμιδος; ἢ τί τὸ χαρακτηρίζον αὐτὴν ὡς Ῥέαν;

Πρὸ τῆς Κόρης ταύτης ἵσταται πάλιν ἑτέρα νεᾶνις δαδοῦχος (ἀρ. 2) τὸ τοῦ μυσταγωγοῦ φέρουσα γνωστὸν ἔνδυμα. Τίς ἦγε τὰς ἑορτὰς τῶν πρὸς Ἀγραν μικρῶν μυστηρίων τῆς Περσεφόνης; Φυσικῶς τὸ χωρίον ἡ Ἀγρα. Προσωποποίησιν ἀρα τῆς **Ἀγρας ὡς μυσταγωγοῦ** ἔχομεν ἐν τῇ σκηνῇ ταύτῃ, ὡς ἐν τῇ παρίσω αὐτῆς εἴδομεν τὴν προσωποποίησιν τῆς Ἐλευσίνος. Οἱ προηγημέντες ἡμῶν ἐκάλεσαν αὐτὴν μύστην δαδοῦχον, δαδοῦχον, ἱεροκήρυκα, Ἰμμάραδον, Καύκωνα ἢ Εὔμολπον ἀλλὰ πλάνη ὡς πρὸς τὸ θῆλυ γένος τῆς μιρφῆς δὲν χωρεῖ πλέον. Ἐκάλεσαν προσέτι αὐτὴν Ἐκάτην καὶ Ἀρτεμιν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο στηρίζεται ἐπὶ γενικῶν μόνων χαρακτηριστικῶν.

Tὸ Ἐλευσίνιον τοῦ ἀστεως.

Ὦς μεταξὺ τῶν δύο Ἐλευσινίων τῆς Ἀγρας καὶ Ἐλευσίνος εὐδίσκετο τοπογραφικῶς τὸ κατ' ἔξοχὴν ἀμηναϊκὸν Ἐλευσίνιον, τὸ Ἀθήρησιν, ἢν τῷ ἀστεῖ ἢ ὑπὸ τῇ πόλει καλούμενον, οὕτω καὶ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀγγείου ἡμῶν βλέπω τὰς τοπογραφικῶς ἰδιαζούσας τῷ Ἐλευσινίῳ τούτῳ

1. «In voller Jugendblüthe»—«il virginale suo aspetto» λέγουσι τὴν μιρφὴν ταύτην περιγράφοντες οἱ Strube καὶ Minervini.

θεότητας. 'Εδόθη δὲ εἰς τὸ μέρος τοῦτο τῆς παραστάσεως μείζων ἔκτασις, εἰλόγως, ἀφοῦ τὸ Ἐλευσίνιον τοῦ ἄστεως ἀπετέλει τὸ κέντρον τῆς κατ' ἔξοχὴν ἀθηναϊκῆς μυστικῆς λατρείας τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης, τὸ δ' ἀγγεῖον ἡμῶν εἶναι, ὡς εἴδομεν, προϊὸν τῆς ἀρίστης καὶ καθαρωτάτης ἀθηναϊκῆς τεχνοτροπίας. Ἰδωμεν τοῦ τὰς μορφάς.

'Ἐν τῷ κέντρῳ καθήται, ὑπ' οὐδενὸς παραγγωρισθεῖσα, ἡ Δημήτηρ (ἀρ. 5), οὐχὶ ὅμως ὡς γενικῶς ἐνομίσθη ἡ τῆς Ἐλευσίνος, ἀλλ' ἡ τοῦ Ἐλευσινίου τοῦ ἄστεως, ὡς ἀποδεικνύει ἡ σύγκρισις αὐτῆς πρὸς τὴν Δήμητρα τοῦ ἀγγείου τοῦ Παντικαπαίου τὴν προσωποποιοῦσαν, ὡς εἴδομεν, τὸ ἀθηναϊκὸν Ἐλευσίνιον (Πίναξ ΙΔ', α, ἀρ. 9). Πρβλ. δὲ πλὴν τοῦ ὅλου τῶν δύο τούτων μορφῶν τοὺς πόλους οὓς φέρουσιν, ὃν τὰ ἀνθέμια εἶναι πανόμοια πρὸς ἀλληλα, ἐνῷ διαφέρουσι τῶν ἐπὶ τοῦ πόλου τῆς Δήμητρος τῆς Ἀγρας τῆς ἑτέρας ὅψεως τοῦ αὐτοῦ ἀγγείου (Πίναξ ΙΔ', β, 3). Ἰδεὶ δὲ καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τοῦ ἐπομένου κεφαλαίου (Πίναξ ΙΓ', β, 3) εἰκόνα τῆς αὐτῆς Δήμητρος τοῦ ἀθηναϊκοῦ Ἐλευσινίου, ὡς καὶ ἐκείνην τὴν ἐπὶ τῆς ἐκ Κορήτης ὅμοίας ὑδρίας (Πίναξ ΙΓ').

Πρὸς τὴν Δήμητρα ἔρχεται ὡς διάκονος, παραδίδουσα ἡ παραλαμβάνουσα λαμπάδα, οὕτω δὲ τὴν ἔναρξιν μυστικῆς τινος τελετῆς δηλοῦσα ἡ ἐν τῷ Ἐλευσινίῳ τοῦ ἄστεως σύνναος τῇ Δήμητρι ἥτοι ἡ Κόρη (ἀρ. 6), ὡς ὁρθῶς ἐκάλεσαν αὐτὴν πάντες οἱ ἐρμηνευταὶ τοῦ ἀγγείου, πλὴν τῶν Ch. Lenormant-de Witte καὶ Gerhard, οἵτινες ἐπὶ οὐδενὸς χαρακτηριστικοῦ ἀξίου λόγου βασιζόμενοι ἐκάλεσαν αὐτὴν Μετάνειραν καὶ δὴ χρέη Ἱερείας παρὰ τῇ Δήμητρι ἐκτελοῦσαν.

Αἱ δύο αὗται θεαὶ κατέχουσι τὸν κέντρον τῆς σκηνῆς. Τῶν δὲ δύο ἀκρων αὐτῆς τὸ μὲν δεξιὸν κατέχει ἡ Πολιοῦχος Ἀθηνᾶ (ἀρ. 8), χρησιμεύοντα ἐνταῦθα πρὸς σαφεστέραν ἔνδειξιν τοῦ τόπου τῆς σκηνῆς. Κάθηται δὲ αὕτη ἐπὶ βράχου, προφανῶς τοῦ τῆς Ἀκροπόλεως αὐτῆς, παρὰ τὴν ὁποίαν εὑρίσκετο, ὡς γνωστόν, τὸ τοῦ ἄστεως Ἐλευσίνιον «τὸ ὑπὸ τῇ Ἰαρο τόλει». Τὸ δὲ ἀριστερὸν ἀκρον κατέχει ὁ Τριπτόλεμος (ἀρ. 3), ἔχων παρ' ἑαυτῷ ἴσταμενον τὸν Διόνυσον (ἀρ. 4). Καὶ περὶ μὲν τοῦ ὄντιματος Τριπτολέμου πάντες, ὡς εἰκός, συμφωνοῦσι, περὶ τοῦ Διονύσου ὅμως ὑπῆρξεν ἐπὶ πολὺ ἀμφισβήτησις, ὡς βλέπει ὁ ἀναγνώστης ἐν τῷ συλλαβῷ τῶν γνωμῶν (σελ. 404 καὶ 405).

‘Ο Strube κυρίως, οἰστρογλατούμενος ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ νὰ ἀποδεῖξῃ τέσσαρας τούλάχιστον τῶν μορφῶν τῆς ὅλης παραστάσεως ὡς Ἐλευσινίους Ἱερεῖς ἢ Ἱερείας, ὥρονήθη νὰ παραδεχθῇ τὴν ἥδη καὶ πρὸ αὐτοῦ ἐπικρατοῦσαν γνώμην ὅτι πρόκειται περὶ Διονύσου· ὥρονήθη νὰ ἀναγνωρίσῃ ὅτι ὁ θύρσος καὶ ὁ ἐκ κισσοῦ στέφανος τόσον σαφῶς δηλοῦσι, πλάσας ἔξ αὐτοῦ τὸν Ἱεροφάντην Ἱερέα τῆς Ἐλευσίνος καὶ οὐκ ὀλίγους ὑπὲρ τῆς γνώμης του παρασύρας. ’Αλλ’ αὐτὸ τὸ κύριον ἐπιχείρημα ἐφ’ οὗ βασίζει τὰς κατὰ τοῦ Διονύσου ἀντιρρήσεις του, ὅτι δηλαδὴ δὲν ἀπαντᾷ Διόνυσος ἀγέρειος μετὰ μακρῶν ἐνδυμάτων, ἐλέγχεται ὑπὸ τῶν πραγμάτων ἀβάσιμον. Ἀρκοῦμαι παραπέμπων εἰς τὸ ἐν τῷ περιοδικῷ ἡμῶν δημοσιευθὲν ὠραῖον τετράδραχμον τῆς νῆσου Ἀνδρού¹, κυρίως δὲ εἰς τὸν καταπληκτικῶς ὅμοιον τύπον τοῦ Διονύσου τῆς ἐκ τῆς ἀθηναϊκῆς ὁδοῦ τῶν Τριπόδων ἀττικῆς βάσεως τρίποδος μετὰ τῶν πραξιτελείου χαρακτήρος ἀναγλύφων, ἀτινα τελευταῖος ἐσχολίασε καὶ ἀπεικόνισεν ὁ κ. Benndorf².

‘Ο Διόνυσος τῆς ὑδρίας τῆς Κύμης ἐρείδεται ἐπὶ χορηγικοῦ ἐπὶ ἵκριον ἰδρυμένου τρίποδος, ὅστις βεβαίως δὲν προσετέθη ἐνταῦθα ἀνευ σπουδαίου τινὸς λόγου.

‘Αλλὰ τί λοιπόν, ἐρωτᾶται, θέλει ὁ Διόνυσος οὗτος ἐνταῦθα καὶ ὁ γείτων αὐτοῦ Τριπτόλεμος καὶ τίς ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς τὸ Ἐλευσίνιον τοῦ ἄστεως, εἰς ὁ καν’ ἡμᾶς, ἀναφέρεται ἡ κεντρικὴ παράστασις τῆς Κυμαίας ὑδρίας; Ἀπάντησιν σαφῆ εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο παρέχει ὁ Παυσανίας.

‘Ομιλῶν δηλαδὴ ὁ περιηγητὴς περὶ τοῦ Ἐλευσινίου ἄστεως λέγει τὰ ἔξης ἐν τῷ γνωστῷ περιφήμῳ παρὰ τοῖς τοπογράφοις τῶν Ἀθηνῶν χωρίῳ³: «Ἐς δὲ τὸ Ἀθήνησιν ἐσελθοῦσιν Ὡδεῖον ἄλλα τε καὶ Διόνυσος κεῖται θέας ἀξιος. Πλησίον δέ ἐστι κορήνη, καλοῦσι δὲ αὐτὴν Ἐννεάκρουνον, οὗτον κοσμηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου φρέατα

1. Τόμ. Α', Πίναξ ΙΔ', 1. Νῦν τὸ μοναδικὸν τετράδραχμον τοῦτο εἰσῆλθεν ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ πρίγκηπος Πέτρου τοῦ Σαξωνικοῦ Κοδούργου εἰς τὴν τοῦ κ. Imhoof-Blumer, καθαρισθὲν δὲ παρουσίασε τύπον ἀγενείου Διονύσου κατάξπολὺ ὠραιότερον καὶ σαφέστερον τοῦ ἐπὶ τῆς ἄνω μνημονευθείσης εἰκόνος.

2. Dreifussbasis in Athen: Jahreshefte des Oester. Archaeol. Inst. Bd. II, S. 255 ff., Taf. V-VII.

3. I, 14, 1-3.

μὲν γὰρ καὶ διὰ πάσης τῆς πόλεως, πηγὴ δὲ αὕτη μόνη. Ναοὶ δὲ ὑπὲρ τὴν αρήνην δὲ μὲν Δήμητρος πεποίηται καὶ Κόρης, ἐν δὲ τῷ Τριπτολέμου κείμενόν ἔστιν ἀγαλμα». Εὐθὺς δὲ κατόπιν γράφων περὶ τοῦ τελευταίου «τὰ ἐς αὐτὸν δποῖα λέγεται» ἔξακολουθεῖ ὡς ἔξῆς: «Πρόσω δὲ ἵέναι με ὠρμημένον τοῦτο λόγου καὶ δπόσα ἔξηγησου ἔχει τὸ Ἀθήνησιν ἴερόν, καλούμενον δὲ Ἐλευσίνιον, ἐπεσχεν ὅψις ὀνειροτος· δὲ ἐς πάντας δσιν γράφειν, ἐς ταῦτα ἀποτρέψομαι. Πρὸ δὲ τοῦ ναοῦ τοῦτο, ἵνθι καὶ τοῦ Τριπτολέμου τὸ ἀγαλμα, ἔστι κτλ. (τὴν συνέχειαν ἴδε κατωτέρῳ ἐν σελ. 414).

”Αρα ἐν τῷ Ἀθήνησιν ἴερῷ (περιβόλῳ), τῷ Ἐλευσινίῳ καλουμένῳ, ὑπῆρχε ναὸς καὶ ἄγαλμα Τριπτολέμου καὶ ναὸς δύο συννάων θεῶν Δήμητρος καὶ Κόρης, κείμενοι ὑπὲρ τὴν Ἐννεάκρουνον αρήνην. Πλησίον δὲ αὐτῶν ἦτο Ὁδεῖον, ἐν ᾧ Διόνυσος ἀξιος θέας. Συμφώνως λοιπὸν πρὸς ταῦτα ἀναγνωρίζω ἐπὶ τοῦ ἀγγείου ἡμῶν ἐν μὲν ταῖς δύο θεαῖς, ταῖς παρὰ τὸν αὐτὸν βωμὸν (ἀριθ. 5 α) εὑρισκομέναις Δήμητρι καὶ Κόρῃ (ἀριθ. 5 καὶ 6) τὰς εἰκόνας τῶν δύο συννάων θεῶν τοῦ ἀθηναϊκοῦ Ἐλευσινίου Δήμητρος καὶ Κόρης· Ἐπίσης ἐν τῷ ἐπὶ τοῦ ἀγγείου πλησίον αὐτῶν ἴδρυμένῳ Τριπτολέμῳ (ἀριθ. 3) καὶ τῷ Διονύσῳ (ἀριθ. 4) ἀναγνωρίζω τὸν Τριπτόλεμον τοῦ Ἐλευσινίου καὶ τὸν ἀληθῶς θέας ἀξιον Διόνυσον τοῦ παρὰ τὴν Ἐννεάκρουνον Ὁδείου. Οἱ τελευταῖοι ἵσταται ὑπὸ τρίποδα δηλοῦντα προφανῶς τὸ Ὁδεῖον ἥτοι τοὺς ἐν αὐτῷ ἥ ἐν τῷ ἀρχαιοτέρῳ Διονυσιακῷ θεάτρῳ, ὅπερ ἐκεῖνο διεδέχθη, χορηγικοὺς Διονυσιακοὺς ἀγῶνας¹. Ὑπενθυμίζω δὲ ὅτι καὶ ὁ ἐντελῶς δμοιος τύπος τοῦ ἀγενείου Διονύσου ἐπὶ τοῦ ἀθηναϊκοῦ ἀναγλύφου, οὗ ἀνωτέρῳ ἐμνήσθημεν, προέρχεται ἐκ τῆς δόδοις τῶν Τριπόδων, ἐκόσμει δὲ βάσιν τρίποδος, τοῦθ' ὅπερ δικαίως ἥγαγε τὸν κ. Benndorf (ε. ἀ. σ. 266) νὰ συσχετίσῃ αὐτὸν πρὸς τὴν ἐπὶ βάσεως νικηφόρου χορηγικοῦ τρίποδος ἐπιγραφὴν ἐκείνην, ἥτις μνημονεύει Διονύσου (Βρομίου) ὃν ὁ Προᾶξιτέλης «εἶσαθ' ὑπὸ τρίποδιν». Ισως δὲ καὶ αὐτὸ τὸ παράδοξον ἱεροὶ ἐφ' οὗ ἵσταται δ τρίποντας τοῦ ἀγγείου ἡμῶν νὰ μὴ ἐτέθη ἀνευ λόγου (ἀληθῶς διατί νὰ μὴ τεθῇ δ τρίποντας, ὡς συνήθως, κατὰ γῆς;)

1. Περὶ τῆς θέσεως τοῦ παρὸ τὴν Ἐννεάκρουνον Ὁδείου τούτου ἴδε Dörpfeld, Die verschiedenen Odeien in Athen. Athen Mitth. XVII, S. 252 ff. XIX, 146. XX, 184.

ἀλλὰ νὰ σχετίζηται πως πρὸς τὰ περίφημα ἵκρια τὰ ἀποτελοῦντα τὸ θέατρον τῶν πρώτων φύσεών θεάτρων, ὃν τὰ ἄκρα βεβαίως ἐκο-
σμοῦντο διὰ χόρηγικῶν τριπόδων¹.

Υπολείπεται νῦν πρὸς ἔξήγησιν μόνον τὸ ὄνομα καὶ ὁ λόγος τῆς παρουσίας τοῦ μεταξὺ Ἀθηνᾶς καὶ Κόρης περιεργοτάτου νεανίου, τοῦ τὸ χοιρίδιον καὶ τοὺς δύο βάκχους φέροντος (ἀρ. 7) νεανίου, περὶ οὐ ἐγράφησαν μέχρι τοῦδε ποικιλώτατα γνῶμαι καὶ φῶτα διαφορώταται δονομασίαι (ἥτοι Ἱερεὺς ἐπιβώμιος, πρῶτος θύτης ἐν Ἐλευ-
σίνι, Ἡρακλῆς, Κελεός, Εὑθύουλευς).

Οὗτος φαίνεται ἀπὸ τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς, ἥτοι τῆς Ἀκροπό-
λεως τῆς ὑπὲρ τὸ Ἐλευσίνιον κειμένης², ἀναχωρῶν καί, ὡς κατόπιν συνενοήσεως πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν, μεθ' ἣς εἰκονίζεται εἰσέτι διαλεγό-
μενος, κατερχόμενος πρὸς τὸ ὑπὸ τῇ ἀκροπόλει Ἐλευσίνιον, φέρων δὲ τὸ κατ' ἔξοχὴν πρὸς μυστικοὺς καθαριμοὺς χούσιμον χοιρίδιον³ ὃς καὶ δύο βάκχους, οἵτινες, ὡς εἴδομεν (σελ. 236), ἐχρησίμευνον ἐπίσης εἰς τὰς προκαταρκτικάς, ἥτοι καθαριτικάς τελετὰς τῶν μυστηρίων. Ἀναμένει δὲ αὐτὸν ἡ πρὸς αὐτὸν στρέφουσα τὴν κεφαλὴν Δημήτηρ τοῦ Ἐλευσι-
νίου καὶ ἡ σύνναος αὐτῇ Κόρη, ἡ εἰκονιζομένη ὡς διακονοῦσα τῇ Δημητρὶ κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην, ἥτοι ἐγχειρίζουσα λαμπτέα, χάριν τῆς μελλούσης τελετῆς, ἡς ἔνεκα προσέρχεται ὁ φέρων τὸ χοιρίδιον καὶ προφανῶς χάριν τῆς ὅποιας καίει ἥδη λιβανωτὸς ἐν τῷ θυμιατη-
ρίῳ ἢ βωμίσκω, ὑπὲρ δὲ ἥδη κατετέθησαν δύο ἔτεροι βάκχοι ὑπὸ τῆς Κόρης εἴτε, διπερ πιθανώτερον, ὑπὸ τοῦ δύο ἔτερους δόμοιον, χάριν τῶν πολυαρίθμων μυστῶν τῆς τελετῆς, κομίζοντος ἀνωνύμου νεανίου.

Τίς λοιπὸν οὖτος; Ἡ στάσις καὶ τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ ἐλάχιστα δύ-
νανται νὰ βοηθήσωσιν ἡμᾶς πρὸς ἀνακάλυψιν τούτου, ἀν μάλιστα λά-
βωμεν ὑπὸ ὅψιν τὰς ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτους γνώμας τῶν ἀρχαιολό-

1. Σχολ. Ἀριστοφ. 395. — Ἡσύχιος, Σουΐδας καὶ Φώτιος ἐν λ. ἵκρια. — Dörrfeld, Das Griechische Theater, S. 29.

2. Ἰδὲ ἀνωτέρω σελ. 410 καὶ Κλῆμ. Ἀλεξ. Προτρεπτ. 13.

3. Ἀρχ. Ἐφημ. 1883, σελ. 119, 43 καὶ 49. — Ἀριστοφ. Βατρ. 338, Ἀγχρνεῖς 764 καὶ σχόλια. — Παυσαν. IX, 8, 1. — Αἰλιαν. Ζώφων ἱστορ. X, 16. — Εὔσταθ. 1183. — Συν. λεξ. χρ. 472, ἐν λ. χριστίων μυστηριακῶν. — Serv. ad Virgil. Aen. III, 118 καὶ Stephani, Compte rendu 1859, 92, 1.

γων, ὅν οἱ μέν, ὃς ὁ Furtwängler¹, ἵσχυρῶνται ὅτι τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ πάντως θεὸν ἐνδεικνύει², οἱ δέ, ὃς ὁ κ. Σκιᾶς, ὅτι τοῦτο τοῦναντίον ἀρμόζει χοιροθεοσκῷ καὶ δὴ τῷ ἥρωϊ Εὑβουλεῖ, ὅστις ἦτο τοιοῦτος.

Ἐν τούτοις νομίζω ὅτι ἔνδειξιν πρὸς ἀναγνώρισιν, ἀν οὐχὶ τοῦ ὀνόματος, τούλαχιστον τῆς φύσεως αὐτοῦ, παρέχει αὐτῇ ἡ ἄμεσος συνέχεια τοῦ ἀνωτέρῳ παρατεθέντος πολυτίμου χωρίου τοῦ Πανσανίου, ἔχουσα ὡς ἔξης: «Πρὸ τοῦ ναοῦ τοῦδε, ἔνθα καὶ τοῦ Τριπτολέμου τὸ ἄγαλμα, ἔστι βοῦς χαλκοῦς οἴα ἐς θυσίαν ἀγόμενος, πεπόνηται δὲ καὶ καθήμενος Ἐπιμενίδης Κνώσιος», ὅστις πλὴν ἄλλων «ἔπη τε ἐποίει καὶ πόλεις ἐκάθηδεν ἄλλας τε καὶ τὴν Ἀθηναίων».

Ως γνωστὸν ὁ Ἐπιμενίδης οὗτος (οὗ πάντως ἡ εἰκὼν ὡς καὶ ὁ τὰς θυσίας συμβολίζων βοῦς, ἵσταντο οὐχὶ ἀνευ λόγου πρὸ τοῦ Ἐλευσινίου τοῦ ἀστεως) παρίσταται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὡς ὁ κατ' ἔξοχὴν εἰσηγητὴς τῶν μυστηρίων: «ἐδόκει δέ τις, λέγει δι Πλούταρχος³, εἶναι θεοφιλῆς καὶ σοφὸς περὶ τὰ θεῖα τὴν ἐνθουσιαστικὴν καὶ τελεστικὴν σοφίαν». Ο αὐτὸς Πλούταρχος λέγει ὅτι, ὅτε ἐπὶ Σόλωνος διετάραττε τὰς Ἀθήνας τὸ Κυλώνειον ἄγος, τὸ ἐκ τοῦ «περὶ τὰς σεμνὰς θεάς» φόνου τῶν ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως κατερχομένων συνωμοτῶν, φόβοι δὲ ἐκ δεισιδαιμονίας καὶ φάσματα κατεῖχον τὴν πόλιν καὶ οἱ μάντεις «ἄγη καὶ μιασμοὺς δεομένους καθαροῦν προφανεσθαι ἐκ τῶν ἱερῶν ἥγορευον», ὁ Ἐπιμενίδης ἥλθε, κληθεὶς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, ἐκ Κρήτης καὶ «ἰλασμοῖς τιοι καὶ καθαροῖς καὶ ἰδρύσεις κατοργιάσας καὶ καθοσιώσας τὴν πόλιν», ἔσωσεν αὐτὴν καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὰ Ἰδια, οὐδὲν ἄλλο λαβὼν ἢ θαλλὸν ἀπὸ τῆς ἱερᾶς ἐλαίας, καίτοι οἱ Ἀθηναῖοι ἔδιδον αὐτῷ χρήματα πολλὰ καὶ τιμὰς μεγάλας. Ο Strube (Ἑ. ἀ. σελ. 52) θεωρεῖ ὅτι ταῦτα ἀποδεικνύουσιν ὅτι ὁ Ἐπιμενίδης εἰσήγαγε τελετὰς μυστηρίων εἰς τὰς Ἀθήνας. Προφανῶς δὲ ἔχει δίκαιον. Ἄλλα καὶ τοῦτο ἀν δὲν εἶναι ἀληθές, βέβαιον πάντως παραμένει ὅτι τὸ Ἐλευσίνιον τῶν Ἀθηνῶν συνεδέετο στενῶς πρὸς τοὺς καθαροὺς καὶ τὰς σχετικὰς τελετὰς ἃς εἰσήγαγεν ὁ πρὸ αὐτοῦ ἰδρυθεὶς Ἐπιμενίδης.

1. Meisterwerke S. 563, 1: «in der Haltung wie ein Gott.— Es kann nur eine Gottheit sein».

2. Ἀρχ. Ἔφημ. 1901 σελ. 21.

3. Σόλων 12.

Ἐξ ἄλλου πάλιν γνωρίζομεν ὅτι τὸ ἐν ἀστεῖ Ἐλευσίνιον ἔχοντος σίμενεν ἐν τοῖς ἴστορικοῖς χρόνοις ὡς ὁ κατ' ἔξοχὴν τόπος τῶν προπαρασκευαστικῶν καθαριῶν τῶν μυστῶν τῶν μελλόντων νὰ μυηθῶσι τὰ μεγάλα Ἐλευσινιακὰ μυστήρια. Εὐθὺς δηλαδὴ ὡς τὰ ἱερὰ ἐκομίζοντο τὴν 13/14 Βοηδομιῶνος ἐξ Ἐλευσίνος εἰς τὸ Ἐλευσίνιον τῶν Ἀθηνῶν, ἥρχοντο αἱ τελεταὶ τῆς μυήσεως. Καὶ τὴν μὲν 15 τοῦ μηνὸς συνέβαινεν ὁ ἀγνομδὲ¹ ἢ πρόρρησις συγκαλούμενων τῶν μυστῶν ἐν τῇ παρὰ τὸ Ἐλευσίνιον Ποικίλῃ, ἔνθα ἔξηλέγχοντο οἱ δυνάμενοι καὶ δικαιούμενοι νὰ μυηθῶσιν. Εὐθὺς μετὰ τοῦτο εἰσήρχοντο οἱ γενόμενοι δεκτοὶ πρὸς μύησιν εἰς τὸ Ἐλευσίνιον, εἰσερχόμενοι δὲ ἐκαθαρίζοντο προκαταρκτικῶς διὰ τοῦ ὑδατος τῆς ἐν τῷ Ἐλευσινίῳ ἱερᾶς χέρνιβος.² Τὴν ἐπιοῦσαν δέ, ἥτις ἄλλαδε μύσται ἐκαλεῖτο, οἱ μύσται κατήρχοντο ἐν βοῇ ἐλαύνοντες πρὸς αὐτῶν τὰ μυστικὰ χοιρίδια εἰς τὴν θάλασσαν τοῦ Κανθάρου, ἔνθα ἑαυτοὺς ἐβάπτιζον καὶ τὰ χοιρίδια ἔλουνον, ἵνα αὐτοὶ καὶ ταῦτα καθαρισθῶσιν ἀπὸ παντὸς δύπου. Τὴν δ' αὐτὴν ἡμέραν, πιθανῶς μετὰ μεσημβρίαν καὶ νύκτωρ, ἥγετο ἡ πανηγυρικὴ καὶ τῆς πραγματικῆς μυήσεως ἀμέσως προηγουμένη μεγάλη καὶ ἐπίσημος θυσία, ἡ «ἱερεῖα» καλουμένη³, καθ' ἣν ἐθύοντο τὰ μνημονευθέντα καὶ κατ'⁴ ἔξοχὴν καθαριτήν δύναμιν ἔχοντα χοιρίδια. Ἀμέσως δὲ κατόπιν συνεχίζοντο αἱ τελεταὶ ἐν Ἀθήναις ἐπὶ δύο ἡμέρας, τὰς καὶ τελευταίας πρὸ τῆς μεγάλης εἰς Ἐλευσίνα πομπῆς τοῦ Ἰάκχου, διὰ τῶν πρὸς τιμὴν τοῦ ἐξ Ἐπιδαύρου κατὰ πρόσκλησιν τῶν Ἀθηναίων ἐλθόντος Ἀσκληπιοῦ, καθαριτικῶν τελετῶν τῶν Ἐπιδαυρίων καλουμένων⁵.

Ἡ κοινὴ παράδοσις λέγει ὅτι λόγος τῆς ἰορτῆς τῶν Ἐπιδαυρίων, καθ' ἡ ἐκαθαρίσοντο οἱ βραδύναντες τῶν μυστῶν, ἥτο ἡ ὅψε μυστηρίων ἄφιξις τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ὁ «ἱερὸς λόγος» ὁ δικαιολογῶν τοῖς πολλοῖς τὴν ὑπαρξίν τῶν Ἐπιδαυρίων, οὐχὶ δύως καὶ ὁ ἴστορικὸς λόγος τῆς ἰδρύσεως αὐτῶν. Ἀληθῶς κρίνοντες ἐκ τε τῆς φύσεως τοῦ θεοῦ τῆς Ἐπιδαύρου καὶ ἐκ πλείστων ἄλλων παραλλήλων παραδειγμάτων ἄλλων ἡμιθέων ἰατρομάντεων τῆς ἀρχαιότητος,

1. Λυσίας IV, 52. — Foucart, Les grands mystères p. 112.

2. Φιλοστρατ. Ἀπολλ. Τυρν. IV, 17.

3. Ἰδὲ ἀνωτέρω σελ. 365.

πρὸς δὲ καὶ ἐκ τῆς δηλιγοφέσεως αὐτῆς τῆς τελετῆς τῶν Ἐπιδαυρίων, δυνάμεθα βασίμως νὰ εἰκάσωμεν δτι ὁ Ἀσκληπιὸς δὲν ἦλθεν αὐτόκλητος εἰς Ἀθήνας ἐν ἔτει 421 π. Χ., ἀλλὰ ὑπ' αὐτῆς τῆς πόλεως κληθείς, — τῆς δέκα ἔτη πρότερον κατὰ τὸν μεγάλον λοιμὸν κατιδούσης τὴν ἀνεπάρκειαν τῶν ἐγχωρίων ἡρώων ἵατρῶν, — πιθανώτατα πρὸς τέλεσιν καθαριῶν ἀναλόγων ἐκείνων δι' ὃν ἀλλοτε ὁ Ἐπιμενίδης ἔσωσε τὴν νοσοῦσαν πόλιν. Τὸ γνωστὸν ἔτος τῆς ἀφέξεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἰς Ἀθήνας συμπίπτει πρὸς τὸ ἔτος τῆς λήξεως, διὰ τῆς εἰρήνης τοῦ Νικίου, τοῦ δεκαετοῦ φρονικοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, δτε πάντες οἱ Ἀθηναῖοι θὰ ἥσθιανθησαν τὴν ἀνάγκην καθαριῶν δι' ὅσους φόνους, — ἔστω καὶ ὡς τοὺς τοῦ Ἡρακλέους ἀειονιζούσας ὄντας, — διέπραξαν κατὰ τὸ τραγικὸν ἐκεῖνο δεκαετὲς διάστημα, τοῦδ' ὅπερ μὴ θέλοντες ἵσως ἀναφανδὸν νὰ διμολογήσωσιν ἔλεγον δτι ὁ Ἀσκληπιὸς ἦλθεν εἰς Ἀθήνας, ἵνα μυηθῇ τὰ μυστήρια αὐτῶν.

'Αλλ' ὁ πωασδήποτε καὶ ἀν ἔχωσι ταῦτα, βέβαιον εἶναι δτι οἱ ἐν τῷ Ἐλευσινίῳ τῶν Ἀθηνῶν τελούμενοι μυστικοὶ καθαριοὶ σχετίζονται ἐν τοῖς ιεροῖς λόγοις πρός τε τὸν Ἐπιμενίδην, τὸν πιθανῶς εἰσιγησάμενον αὐτούς, καὶ πρὸς τὸν Ἀσκληπιόν, δτις ἀφικόμενος ἐξ Ἐπιδαύρου εἰς τὸν ἐν Πειραιεῖ λιμένα τῆς Ζέας καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἀθήνας «ἀνελθὼν [μυστηρο]ίσις τοῖς μεγάλοις κατήγετο ἐς τὸ Ἐλευσίνιον»¹.

Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἐδικαιούμεθα νὰ σχετίσωμεν τὸν ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τῆς Κύμης καθαριὴν πρὸς τὸν Ἐπιμενίδην ἢ τὸν Ἀσκληπιόν. Παρὰ προσδοκίαν δμως ἡ μορφὴ αὐτῆς οὐδεμίαν δμοιότητα παρουσιάζει πρὸς τὸν γηραιὸν Ἐπιμενίδην εἴτε τὸν ὄριμον τὴν ἡλικίαν ἢ καὶ ὑπὸ νεανικὸν (ἀγένειον) τύπον γνωστὸν Ἀσκληπιόν.

Εὔτυχῶς ἡ πολύτιμος ἀττικὴ ἐπιγραφή, ἡ ἴστοροῦσα τὴν ἐν ἔτει 421 π. Χ. ἀφιξιν τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἰς Ἀθήνας, περιέχει πληροφορίαν τινὰ σπουδαίως δυναμένην νὰ βοηθήσῃ πρὸς δνομασίαν τοῦ ἀπασχολοῦντος ἡμᾶς περιέργου προσώπου. Ἀμέσως δηλαδὴ μετὰ τὴν ἀφιξίν του εἰς τὸ Ἐλευσίνιον ὁ Ἀσκληπιὸς «οἰκοθεν [μεταπεμ]ψάμενος διάκ[ονον ἡγ]αγεν δεῦρο ἐφ' ἄ[ρματ]ος Τηλεμάχο ἀπαν[τήσαν-

1. Ἀρχ. Ἔφημ. 1901 σελ. 107.

τῆς ἄμα [δὲ] ἡλθεν Ὅγιεια]» κατὰ τὴν δρόμην ἀνάγνωσιν τοῦ τελευταίου σχολιαστοῦ τῆς ἐπιγραφῆς κ. Στεφάνου Δραγούμη¹.

Προφανῶς, ἀν δὲ Ἀσκληπιὸς ἐτέλεσε καθαριμοὺς ἐν τῷ Ἐλευσινίῳ ἔνθια πατήχμῃ, θὰ ἐπράξε τοῦτο διὰ τοῦ διακόνου αὐτοῦ ἢ τούλάχιστον αὐτοῦ διακονοῦντος. Διάκονος δικαιοσύνης τοῦ Ἀσκληπιοῦ, καὶ δὴ ισότιμος τῇ θυγατρὶ αὐτοῦ Ὅγιείᾳ ὥστε νὰ συνταξειδεύσῃ μετ' αὐτῆς οὐ-

1 2 3 4 5 6 7 8

Eἰκὼν 48.

δεὶς ἄλλος δύναται νὰ εἶναι ἢ εἴς τῶν ἐν Ἐπιδαύρῳ συλλατρευομένων αὐτῷ ἰδίων νῖστην. Δύο τῶν νιῶν τούτων εἰκονίζει τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἀνακαλυφθὲν ἀνάγλυφον, οὐ παραθέτομεν ἐνταῦθα τὴν εἰκόνα².

Ο ἔτερος (ἀρ. 4) τῶν δύο τούτων νιῶν καὶ διακόνων τοῦ

1. Ἀρχ. Ἑρημ. ᷂. ἀ. στήγ. 5-10 καὶ σελ. 104.

2. Chr. Blinkenberg, Epidaurische Weihgeschenke: Ath. Mitth. XXIV (1899) S. 294 ff, Taf. X.

Ασκληπιοῦ παρουσιάζει εὐθὺς ἐκ πρώτης ὅψεως τοιαύτην ἐν γένει δμοιότητα πρὸς τὸν ἐπὶ τῆς Κυμαίας ὑδρίας νεανίαν, ὥστε πρόπει νὰ προσέξῃ τις πολὺ ἵνα ἀντιληφθῇ ὅτι τὸ χοιρίδιον, τὸ ἐν τῇ δεξιᾷ τοῦ νεανίου τῆς Κυμαίας ὑδρίας, ἀντικαθιστᾶ ἐπὶ τοῦ ἔξι Ἐπιδαύρου ἀναγλύφου τὸ σχῆμα ἐνὸς τῶν τριῶν ἱατρικῶν κυνῶν. Συμπεραίνω ἄρα, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ταυτότητος ἀμφοτέρων τῶν τύπων, ὅτι ὁ τῆς Κυμαίας ὑδρίας νεανίας εἶναι ἐπίσης εἰς τῶν υἱῶν καὶ διακόνων τοῦ Ἀσκληπιοῦ, πιθανῶς ὁ Ἀλεξήνωρ, οὗ τὸ ὄνομα ἀνακαλεῖ τὸν πρὸ τῆς ἀφῆσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἱατρὸν τῶν Ἀθηναίων Ἀλκωνα, ἦ δὲ ἐν Ἀθήναις ἀκριβῶς ὑπὸ τὸ Ἐλευσίνιον ἐν ἴδιῳ μικρῷ τεμένει, τῷ ἐσχάτως ἀνακαλυφθέντι¹, συλλατρευόμενος τῷ Ἀσκληπιῷ Ἀμυνος, οὗ τὸ ὄνομα ταυτόσημον πρὸς τὰ τοῦ Ἀλκωνος καὶ Ἀλεξήνορος².

Οὗτος λοιπὸν ὁ ἔξι Ἐπιδαύρου εἰς Ἀθήνας ἐλθὼν μετὰ τοῦ εἰς τὸ Ἐλευσίνιον καταχθέντος Ἀσκληπιοῦ διάκονος αὐτοῦ εἶναι, νομίζω, ὁ ἐπὶ τῆς Κυμαίας ὑδρίας κατερχόμενος τῆς Ἀκροπόλεως (³Ἀθηνᾶς) καὶ τῇ ἐντολῇ τῆς Ἀθηνᾶς, μεθ' ἣς συνομιλεῖ, βαδίζων πρὸς τὸ «ὑπὸ τῇ ἀκροπόλει» Ἐλευσίνιον, μετὰ τῶν ἀναγκαίων καθαρικῶν ὁργάνων. Ἔρχεται δὲ προφανῶς, ἵνα τελέσῃ τῇ βοηθείᾳ τῆς Κόρης πρὸ τῆς Δήμητρος τοῦ Ἐλευσινίου τοὺς καθαριοὺς τῶν μυστικῶν ἡμερῶν τῶν Ἐπιδαυρίων.

*Παρατηρήσεις περὶ τοῦ ἔξι Ἐπιδαύρου ἀναγλύφου.
Ἴερὸν φρέαρ Ἐπιδαύρου.*

Ο δημοσιεύσας τὸ ἔξι Ἐπιδαύρου ὅηθὲν ἀνάγλυφον κ. C. Blinckenberg, δικαίως φρονεῖ ὅτι τὸ ἀνάγλυφον παριστᾶ δύο διαφόρους σκηνάς, χωριζομένας διὰ τῆς μεταξὺ τῶν ἀντινώτων δύο υἱῶν τοῦ Ἀσκληπιοῦ (ἀρ. 4 καὶ 5) ἰδεώδους γραμμῆς, τοῦθ' ὅπερ συμπίπτει πρὸς ὅσα ἴσχυροι θημεύεν (σελ. 374) περὶ τοῦ εἰς δύο σκηνὰς χωρισμοῦ τοῦ φέροντος τὰ ἱερὰ κεντρικοῦ μέρους τῆς ζωοφόρου τοῦ Παρθενῶνος. Καὶ ἐν μὲν τῇ

1. Athen. Mittb. 1896 S. 287 ff. — Antike Denkmäler Bd. II, 4es Heft, Taf. 37-38.

2. Ηέλ. Preller-Robert, Gr. Myth. σελ. 521. — Foucart, Les grands mystères, σελ. 116. — Roscher, Myth. Lex. S. 230, 622 κτλ.

πρώτη βλέπει ὁ κ. Bl. τὸν Ἀσκληπιὸν (ἀρ. 6) ἐν συμβουλίῳ μετὰ τοῦ ἐνὸς τῶν υἱῶν του (ἀρ. 5) ὑποδεχόμενον τοὺς προσερχομένους δύο ἵκέτας (ἀρ. 7 καὶ 8). Ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ σκηνῇ βλέπει τὴν οἰκογένειαν καὶ δὴ τὸν γυναικῶν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, μέχρι τοῦ ὅποιου δὲν φαίνεται ὅτι εἰσῆλθον αἱ φροντίδες καὶ τὰ δεινὰ τῶν προσερχομένων ἵκετῶν. Ἐν τῇ σκηνῇ ταύτῃ βλέπομεν μᾶλλον, λέγει ὁ κ. Blinkenberg, «das trauliche und gemütliche Zusammensein einer griechischen Familie». Καὶ ἐν μὲν τῇ καθημένῃ γυναικὶ (ἀρ. 1) ἀναγνωρίζει τὴν σύζυγον τοῦ Ἀσκληπιοῦ Ἡπιόνην, ἵατριὴν πυξίδα ἐν τῇ ἀριστερᾷ κρατοῦσαν ἐν δὲ τῇ φιλικῶς ἐπὶ τῶν ὅμων αὐτῆς ἔρειδομένῃ κόρῃ (ἀρ. 2), τῇ μετὰ προσοχῆς πρὸς τὴν πυξίδα βλεπούσῃ, καὶ τῇ παρ' αὐτῇ ἴσταμένῃ ἑτέρᾳ κόρῃ (ἀρ. 3), ἣτις κρατεῖ μικρὸν λαγῳόν, ἀναγνωρίζει δύο τῶν θυγατέρων τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἡτοι τὴν Ἰασώ καὶ Πανάκειαν. Τέλος τὸν ἐν τῇ σκηνῇ ταύτῃ υἱὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ (ἀρ. 4) καὶ τὸν ἐν τῇ ἑτέρᾳ (ἀρ. 5), θεωρεῖ ὡς τὸν Μαχάωνα καὶ τὸν Ποδαλείριον.

Ἡ ὥραία αὕτη καὶ λίαν δεδικαιολογημένη ἔρμηνεία δυνατὸν νὰ εἶναι ὀρθή· οὐχ ἦτον ὅμως βασιζόμενός τις α) ἐπὶ τῶν ἐξ Ἐπιδαύρου ἐπιγραφῶν τῶν ἀναφερούσων ἱεροφάντην Δηοῦς, ἡτοι τῆς μυστικῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος, συγχρόνως δὲ ὅντα ἰερέα τοῦ Ἀσκληπιοῦ (Παήονος)¹, β) ἐπὶ τῶν πολλῶν ἀρχαίων μαρτυριῶν περὶ τῆς ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου λατρείας τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης², γ) ἐπὶ τῶν πολυναρθμῶν ἀναγλύφων τοῦ Ἀσκληπιείου τῶν Ἀθηνῶν καὶ αὐτῆς τῆς Ἐλευσῖνος³ τῶν παρουσιαζόντων τὴν Δήμητρα καὶ Κόρην ἐν ἀναλόγῳ θέσει πρὸς τὸν Ἀσκληπιὸν ἐκείνης ἦν βλέπομεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀναγλύφου τῆς Ἐπιδαύρου καὶ δ) ἐπὶ τῶν ἵατρικῶν ἴδιοτήτων τῆς Δήμητρος, ἡδύνατο νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι ἡ καθημένη γυνὴ καὶ ἡ ἐπ' αὐτῆς φιλιώς ἔρειδομένη εἶναι ἡ γνωστὴ δυάς τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης, ἔχουσα παρ' αὐτῇ καὶ τὴν Ύγίειαν ἢ Ἰασώ. Ἄλλ' ἀφίνοντες ταῦτα ἐπὶ τοῦ παρόντος⁴ οὕτως ἔχοντα, ἐν μόνον παρατηροῦμεν, τὸ ἔξῆς. Ὁ κ. Blinkenberg περιγράφων τὴν ἔδραν ἐφ' ἣς κάθηται

1. Καθηδαρίας, Fouilles d'Epidaure ἀρ. 47 καὶ 258.

2. Ιδὲ O. Kern, De meteter cap. 24 ἐν Pauly-Wissowa, Real-encyclopädie.

3. Ιδὲ κατωτέρω τὸ περὶ τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Λαχρατεῖδου κεφάλαιον.

4. Ἐκτενῶς περὶ τοῦ ἀναγλύφου τούτου θὰ γράψωμεν ἐν τοῖς Ἐπιδαυριακοῖς ἡμῶν.

ἡ «'Ηπιόνη» λέγει ὅτι «der Sitz ist ein nicht näher bestimmbarer, rundlicher Gegenstand, der zu hoch scheint um die bekannte *cista* zu sein, die nach Kerns richtiger Bestimmung in vielen Bildwerken der Demeter als Sitz dient, und die oft genug auch in Asklepiosreliefs eine Rolle spielt». Καθ' ἡμᾶς δὲ καὶ ἡ ἔδρα αὕτη οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἡ στόμιον φρέατος. Ὅτι δὲ ἵερόν τι μυστικὸν φρέαρ ὑπῆρχε παρὰ τὸν οἶκον (ναὸν) τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἔνθα δικαίως ὁ Blinkenberg θέτει τὴν σκηνὴν ταύτην, ἀποδεικνύει ἡ ὑπὸ Παυσανίου ἀναφερομένη μαρτυρία τῶν περὶ τὸ ἱερὸν τῆς Ἐπιδαύρου, ὅτι τὸ ἐν τῷ κυρίῳ ναῷ τῆς Ἐπιδαύρου ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ὁ θρόνος «ἐπὶ φρέατι εἴη πεποιημένα». Τὸ αὐτὸ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ τῶν ἐκ τοῦ Ἀσκληπιείου τῶν Ἀθηνῶν ὅμοιων ἀναγλύφων πάραστάσεων Δήμητρος ἐπὶ φρέατος, γνωστοῦ ὅντος ὅτι καὶ ἐν αὐτῷ ὑπῆρχε κοήνη καὶ ἵερὸν φρέαρ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΘΕΣΕΩΝ ΤΟΥ ΕΛΕΥΣΙΝΙΟΥ, ΤΗΣ ΠΝΥΚΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΦΟΡΕΙΟΥ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

Ἐπάναγκες θεωροῦμεν πρὸς πληρεσ्तέραν κατανόησιν τῶν ὅηθέντων, ἰδίᾳ δὲ τῶν ἐν τῷ ἐπομένῳ κεφαλαίῳ ὅηθησιμένων, νὰ ἔξετάσωμεν ἐνταῦθα καὶ τὸ περίφημον ζήτημα τὸ περὶ τῆς θέσεως τοῦ Ἐλευσινίου τῶν Ἀθηνῶν, ἀκολούθως δὲ καὶ τὰ μετ' αὐτῷ ἀδιασπάστως συνεχόμενα ἄλυτα ζητήματα περὶ τῶν θέσεων τῆς Πνυκὸς καὶ τοῦ Θεσμοφορείου.

a) *Tὸ περὶ τῆς θέσεως τοῦ Ἐλευσινίου ζήτημα.*

Ως γνωστὸν παρ' ὅλας τὰς συντόνους μελέτας καὶ ἐρεύνας τῶν σοφῶν καὶ παρὰ τὰς κατὰ τὰ τελευταῖα μάλιστα ταῦτα ἔτη ἐπιμόνους

1. Παυσανίου V, 11, 5.

ἀνασκαφὰς τῆς Γερμανικῆς ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς δὲν κατωρθώθη νὰ ἀνακαλυφθῇ ἡ θέσις αὐτοῦ, καίτοι τὸ μέρος ἐφ' οὗ ἔκειτο περιορίζεται νῦν σαφῶς ὑπὸ τῶν ἀρχαίων πηγῶν ἐντὸς οὐχὶ λίαν ἐκτενοῦς πεδίου, ἀποκλείοντος τὴν Ἀγραν, ἔνθα ἔζήτουν αὐτὸ ὁ Πιττάκης καὶ Forchhammer, καὶ τὴν ἀνατολικὴν κλιτὺν τῆς ἀκροπόλεως, ἔνθα ἔζήτουν ἡ ἔθεσαν τὸ Ἐλευσίνιον οἱ Leake, Gerhard, Bötticher, Curtius κτλ.¹

Ἀληθῶς αἱ ἀρχαῖαι πηγαὶ λέγουσι γενικῶς μὲν ὅτι τὸ Ἐλευσίνιον τοῦτο ἔκειτο «Ἀθήνησιν»², «ἐν ἀστει»³, «ὑπὸ τῇ πόλει»⁴ ἢ «ὑπὸ τῇ ἀκροπόλει»⁵. ἄλλαι δὲ μᾶλλον ὠρισμένως δεικνύουσι καὶ ὑπὸ ποτὸν μέρος τῆς ἀκροπόλεως ζητητέον τὸ Ἐλευσίνιον. Τὸ χωρίον δηλαδὴ τοῦ Φιλοστράτου⁶ περὶ τῆς πορείας τῆς ἱερᾶς τῆς πομπῆς τῶν Παναθηναίων: «ἐκ Κεραμεικοῦ δὲ ἄρασαν χιλίᾳ κάτῳ ἀφεῖναι ἐπὶ τὸ Ἐλευσίνιον καὶ περιβαλοῦσαν αὐτὸ παραμεῖψαι τὸ Πελαργικόν», τὸ περὶ τῆς αὐτῆς πομπῆς ἔτερον χωρίον τοῦ Σχολιαστοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους «καὶ τὴν πομπὴν διὰ τοῦ Κεραμεικοῦ ποιοῦσι μέχρι τοῦ Ἐλευσινίου»⁷, τὸ τρίτον χωρίον τοῦ Ξενοφῶντος⁸ ὅτι οἱ τὰς πομπὰς συνοδεύοντες ἴππεις καλὸν ἦτο ἀπὸ τῶν Ἐρμῶν τῆς ἀγορᾶς «κατὰ φυλὰς εἰς τάχος ἀνιέναι τοὺς ἵππους μέχρι τοῦ Ἐλευσινίου», τελευταῖον δὲ τὸ ἐπιγραφικὸν χωρίον καθ' ὃ οἱ ἔφηβοι παρέπεμπον τὰ ἱερὰ ἐξ Ἐλευσινος διὰ τῆς πύλης τοῦ Κεραμεικοῦ «μέχρι τοῦ Ἐλευσινίου τοῦ ὑπὸ τῇ πόλει»⁹, οὐδεμίαν ἀφήνοντιν ἀμφιβολίαν περὶ τοῦ ὅτι τὸ Ἐλευσίνιον ἔκειτο ὑπὸ τὸ Δ η̄ ΒΔ μέρος τῆς ἀκροπόλεως. Περὶ τούτου πάντες οἱ τοπογράφοι εἶναι νῦν σύμφωνοι.

'Ηρευνήθη λοιπὸν ἐπιμελῶς καὶ ἐπιμόνως καὶ ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν,

1. Ἰδὲ Hitzig-Bluemner, Pausanias I, 190-192.

2. Ξενοφ. Ἰππικ. I, 4.

3. Ἀρχ. Ἐφημ. 1883, σελ. 115, στ. 26, 30, 31, 35, 47· σελ. 117, στ. 58, 67· σελ. 122, στ. 53· σελ. 125, στ. 10.

4. CIA. III, 5, στίχ. 11.

5. Κλημ. Ἀλεξανδρ. Προτρεπτ. p. 38 (= Arnob. adv. Gent. VI, 15).

6. Βίοι σοφιστῶν, II, 59, 8, ἐκδ. Kayser.

7. Σχολ. Ἀριστοφ. εἰς Ἰππ. στ. 566.

8. Ἰππαρχ. III, 2.

9. CIA. III, 5, 11.

φιλολογικῶς τε καὶ διὰ τῆς σκαπάνης τῶν ἀνασκαφῶν, ἅπας δὲ ὑπὸ τὰ Δ καὶ ΒΔ τείχη τῆς ἀκροπόλεως χῶρος δὲ μέχρι τῆς παρὰ τὴν Ἐννεάκρουνον Καλλιρρόην τοῦ κ. Dörpfeld σημερινῆς ὁδοῦ, τῆς σχεδὸν συμπιπτούσης πρὸς τὴν ἀρχαίαν τὴν ἀπὸ τοῦ Κεραμεικοῦ ἀνιοῦσαν πρὸς τὴν ἀκρόπολιν, ἀλλὰ παραδόξως οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἔχον τοῦ Ἐλευσίνου ἀνεκαλύφθη. Τούτου ἔνεκα μόνον κατ’ εἰκασίαν ἐτοποθετήθη ὑπὸ διαφόρων τὸ ιερὸν ἐπὶ παντὸς σχεδὸν σημείου ὅλου τοῦ χώρου τούτου, εἴτε δηλαδὴ ὑπὸ τὸ ΒΔ, εἴτε τὸ Δ, εἴτε τὸ ΝΔ μέρος τοῦ δυτικοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως¹, ἐκάστου τοπογράφου ἐπικαλουμένου ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως αὐτοῦ διάφορα ἐπιχειρήματα, ἀλληλα ἀναιροῦντα ὅμως ἥ καὶ ὑπὸ τῆς σκαπάνης τῶν ἀνασκαφῶν ἀρδην ἀνατρεπόμενα. Οὕτω π. χ. ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐν τῷ ἀνωτέρῳ παρατεθέντι χωρίῳ τοῦ Φιλοστράτου λέξεως περιβαλοῦσα τὸ Ἐλευσίνον, — δηλαδὴ ἥ ἀπὸ τοῦ Κεραμεικοῦ ἀνερχομένη ναῦς πρὸν ἥ παραμεύψῃ τὸ Πελαργικὸν — ἐσχηματίσθη παρὰ πολλοῖς ἥ πεποίθησις ὅτι τὸ Ἐλευσίνον ἔκειτο εἴτε ἐν τῇ μικρᾷ κοιλάδι τῇ κειμένῃ μεταξὺ τῆς Ἐννεακρούνου τῆς κατὰ τὸν κ. Dörpfeld καὶ τοῦ πρὸ τῶν Προσυλαίων ὑψώματος, εἴτε καὶ ἐπ’ αὐτῆς τῆς πρὸς νότον τῆς κοιλάδος ταύτης κλιτύος. Ἀνεσκάφη λοιπόν, ὡς εἴπομεν, ὑπὸ τῶν Γερμανῶν ἐπιμελῶς ἅπας δὲ χῶρος οὗτος, ἀλλ’ οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἔχον τοῦ Ἐλευσίνου ἐφάνη. Ἐτεροι πάλιν βασιζόμενοι ἐπὶ δύο στίχων τοῦ Ψωμαίου ποιητοῦ Ἐννίου, μεταπεφρασμένων ἐκ τῆς ἐλληνικῆς τραγῳδίας Μηδείας, καθ’ οὓς δὲ εἰς Ἀθήνας ἐκ Κορίνθου ἐρχόμενος ἔβλεπεν, εὐθὺς ὡς ἐφθανεν εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ἐξ Ἐλευσίνος εἰς Ἀθήνας ιερᾶς δόδον στενὸν (Δαφνί), τὸν ἐν Ἀθήναις ναὸν τῆς Δήμητρος ἥτοι τὸ Ἐλευσίνον, ἀριστερά (ad laevam) τῆς ἀκροπόλεως² ὡς πρὸς αὐτὸν τὸν θεώμενον, φρονοῦσιν

1. Ὡδὲ Hitzig-Blumner ፩. ἀ. Ἐν περιλήψει εἰπεῖν ζητοῦσιν αὐτόν ἐν σχέσει πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν «im Westen» οἱ Ραγκαβῆς καὶ Bursian, «am Nordostfuss» οἱ Wachsmuth καὶ Wilamowitz, «im Westen über dem Odeion des Herodes Atticus» ὁ Unger, «im Süden oder Südwesten» οἱ Lüscheke, Milchhoff, Lölling, «südlich vom Areopag» οἱ Weizsäcker, Dörpfeld, Harrison, Fallis, «im Norden der Propylaeen» ὁ Lange, «zwischen dem Tempel der Demeter und Kora und dem Nordwestende des Marktes» ὁ Gurlitt.

2. Ennius, Medea alt. Prolog :

Asta atque Athenas antiquum opulentum oppidum
Contempla et templum Cereris ad laevam aspice.

ὅτι τὸ Ἐλευσίνιον ἔκειτο ἐπὶ τοῦ βορειοδυτικοῦ πρὸ τῶν τειχῶν τῆς ἀκροπόλεως ὑψώματος¹. Ἀλλὰ καὶ ἔνταῦθα οὐδὲ ἵχνος τοῦ Ἐλευσινίου ἐφάνη, ἀφήνω δὲ ὅτι τὸ ad laevam δύναται νὰ ληφθῇ καὶ ἀντιστρόφως ἥτοι πρὸς ἀριστερὰν τῆς δυτικῆς ὄψεως τῆς ἀκροπόλεως, δηλαδὴ πρὸς δεξιὰ τῷ θεωμένῳ ἐκ Δαφνίου, διόποτε τὸ Ἐλευσίνιον ζητητέον εἰς τὸ ΝΔ ὑψωμα τῆς Δ κλιτύος τῆς ἀκροπόλεως, ἔνθα ὅμως καὶ πάλιν οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ὑπάρχει ἐρείπιον δυνάμενον νὰ σχετισθῇ πρὸς τὸ Ἐλευσίνιον.

Τὸ πρᾶγμα εἶναι, ώς ἥδη εἴπομεν, λίσν παράδοξον, μεταβάλλεται δ' αὐτόχρονα εἰς κατάπληξιν ἀναλογισθῆμεν, οἷον μέγα, τεράστιον ἀληθῶς οἰκοδόμημα ἥτο πάντως τὸ Ἐλευσίνιον τοῦτο. Ἀληθῶς γνωρίζομεν ὅτι ἐν τῷ δὲ ἰσχυρῶν τειχῶν βεβαίως κλειστῷ² περιβόλῳ αὐτοῦ συνήρχετο τὴν 15 καὶ 16 τοῦ Βοηδομιῶνος, ώς καὶ κατὰ τὰς δύο ἀκολούθους ἡμέρας τῶν Ἐπιδαυρίων, τὸ μέγα πλῆθος τῶν μυστῶν τῶν μελλόντων νὰ συμμετάσχωσι τῆς μεγάλης πρὸς Ἐλευσίνα πομπῆς τοῦ Ἰάκχου καὶ ἐτέλει ἐν αὐτῷ τὰς μυστηριώδεις τελετὰς τῶν καθαριμῶν³. Ἐν τῷ αὐτῷ Ἐλευσινίῳ συνήρχετο τῇ ὑστεραίᾳ τῶν μυστηρίων καὶ συνεδρίαζεν ὀλόκληρος ἡ βουλὴ τῶν Ἀθηναίων συμφώνως πρὸς νόμον τεθέντα ὑπὸ τοῦ Σόλωνος⁴. Ὁ Θουκυδίδης (II, 17) ἀναφέρει τὸν «βεβαίως κληστὸν» περίβολον τοῦ Ἐλευσινίου ώς χῶρον ἀνάλογον πρὸς τὸν τῆς ἀκροπόλεως, τοσούτῳ δ' ἀσφαλῶς κλειστόν, ὥστε ὅτε ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου οἱ εἰς τὴν πόλιν ἔξ οὐλῆς τῆς Ἀττικῆς συρρεύσαντες πολλοί, ὑπὸ τῆς παραχρῆμα ἀνάγκης ἀθούμενοι, τά τε ἔρημα τῆς πόλεως φάησαν καὶ τὰ ἴερα καὶ τὰ ἡρῷα πάντα, ώς καὶ αὐτὸς τὸ ὑπὸ τὴν ἀκρόπολιν Πελασγικόν, «δὲ καὶ ἐπάρατον ἦν μὴ οἰκεῖν», ἀπέσχον μόνον τῆς ἀκροπόλεως καὶ

1. Foucart, Les grands mystères d'Éleusis, τελ. 106.

2. Θουκυδ. II, 17.

3. Ἰδὲ ἀνωτέρω.

4. Ἀνδροκίδ. Περὶ τῶν μυστηρίων, 111 κ. ἐξ. «ἐκέλευσον ἐμοὶ καὶ τῷ Κηφισίῳ παρεῖναι εἰς τὸ Ἐλευσίνιον» ἡ γὰρ βουλὴ ἐκεῖ καθεδεῖσθαι ἔμελλε κατὰ τὸν Σόλωνος νόμον, διὸ κελεύει τῇ ὑστεραίᾳ τῶν μυστηρίων ἔδραν ποιεῖν ἐν τῷ Ἐλευσινίῳ. Καὶ παρῆμεν κατὰ τὰ προσιρημένα. Καὶ ἡ βουλὴ ἐπειδὴ ἦν πλήρης» κτλ. Ἰδὲ καὶ CIA II, 431, στ. 29. «Βουλὴ ἐ[ν] βουλευτηρίῳ καὶ ἐκ] τοῦ βουλευτηρίου ἐν τῷ Ἐλευσινίῳ». Πέλ. καὶ 372, III, 2, στ. 3. «Βουλὴ ἴερὰ ἐν Ἐλευσινίῳ».

τοῦ Ἐλευσινίου «καὶ εἴ τι ἄλλο βεβαίως κληστὸν ἦν» ὡς ταῦτα.

Τέλος δὲ Πλούταρχος¹ παραβάλλει τὸ Ἐλευσίνιον πρὸς τὸν Παρθενῶνα, συγκρίνων προφανῶς πρὸς τὸν τελευταῖον τὸν ἐν τῷ Ἐλευσινίῳ ναὸν τῆς Δήμητρος, τὸν ἀπὸ τοῦ Δαφνίου ὁρατόν.

Ταῦτα πάντα ἔχοντες ὑπὸ ὅψιν συμπεραινομεν ἀσφαλῶς ὅτι τὸ Ἐλευσίνιον τοῦ ἀστεως ἥτο μέγας, εἰ μὴ τεράστιός τις περίβολος, ἵσομεγέθης τοῦ λάχιστον ἢ ἀνάλογος πρὸς τὸν ἐπίσης ἀσφαλῶς κλειστὸν καὶ ταυτόσημον ἱερὸν περίβολον τοῦ ἐν Ἐλευσῖνι Ἐλευσινίου, περιέχων ὡς οὗτος αὐλήν, βουλευτήριον, ναὸν τελ., περὶ ὅν δυστυχῶς δὲ Παυσανίας, προφασιζόμενος δημοιὸν ὄντερον ἐκείνου οὖς ἔνεκα δὲν περιέγραψε τὸ Ἐλευσίνιον τῆς Ἐλευσῖνος, ἀπέσχε νὰ δώσῃ ἡμῖν τοῖς ἀμυνήτοις οἰανδήποτε πληροφορίαν, τὴν αὐτὴν περὶ ἀμφοτέρων τῶν Ἐλευσινίων τηρήσας ἀπόλυτον ἱερὰν σιωπήν².

Εἶναι λοιπόν, ἐπαναλαμβάνω, αὐτόχρημα καταπληκτικὸν καὶ παράδοξον ὅτι ἐκ τοῦ μεγάλου τούτου ἱεροῦ οἰκοδομήματος τῶν Ἀθηνῶν οὐδὲ ἤχνος, τοῦ λάχιστον τῶν ἰσχυρῶν τειχῶν τοῦ κλειστοῦ περιβόλου ἐγένετο δυνατὸν νὰ ἀνευρεθῇ παρ' ὅλας τὰς ἐπιμόνους μέχρι τοῦδε ἔρεύνας.

Τὸ ἐπ' ἐμοὶ ἔχων ὑπὸ ὅψιν τὸ πολλάκις ὑπὸ τῆς ἀμηναϊκῆς τοπογραφίας δοθὲν πρὸς πάντας δίδαγμα «dass nicht leicht eine bedeutende Gründung des Alterthums gänzlich vom Boden zu verschwinden pflegt» (E. Curtius, Die Stadtgesch. von Athen. S. 318) καὶ ἀδυνατῶν νὰ πιστεύσω εἰς τοιαύτην τελείαν καταστοφὴν καὶ ἔξαφάνισιν καὶ αὐτῶν τῶν ἐπὶ τῶν βράχων ἤχνῶν τῶν θεμελίων τηλικούτου ἱεροῦ οἰκοδομήματος, ἐπὶ ὑψώματος μάλιστα εὐρισκομένου, ὥστε δὲν αὐτῷ ναὸς τῆς Δήμητρος νὰ εἴναι ὁρατὸς ὡς ἀντὴ ἡ ἀκρόπολις ἐκ τοῦ στενοῦ τοῦ Δαφνίου, ἐσχημάτισα τὴν ὑπόνοιαν ὅτι δυνατὸν ἐν ταῖς ἀρχαίαις τοπογραφικαῖς εἰδήσεσιν, ἀς ἔχομεν περὶ τοῦ Ἐλευσινίου τῶν Ἀθηνῶν, νὰ λανθάνῃ σκόπελός τις τόσον ἀκατανόητος καὶ ἀπατηλός, ὥστε νὰ ἀποπλανᾶ καὶ ναυαγῇ μέχρι τοῦδε πάσας τὰς πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ Ἐλευσινίου ἔρεύνας.

Πράγματι δὲ νομίζω ὅτι ἀνεκάλυψα τὸν σκόπελον τοῦτον, καὶ μάλιστα ὅντα δικάρηνον.

1. Περὶ ἔξορ. 17.

2. Παυσαν. I, 14, 2 καὶ 38, 7.

Πρῶτον μὲν δηλαδὴ ἐθεωρήμη ὑπὸ πάντων ὡς τι ἀπολύτως βέβαιον καὶ ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας. ὅτι ὁ δρισμὸς « ὑπὸ τῇ πόλει » μιᾶς τῶν ἀττικῶν ἐπιγραφῶν καὶ σημαίνει ὅτι τὸ Ἐλευσίνιον τοῦ ἄστεως ἔκειτο ὑποκάτω τῆς ἀκροπόλεως ἐπ' αὐτῆς τῆς κλιτύος αὐτῆς· διὰ τοῦτο δὲ οὐδεὶς οὐδέποτε ἐσκέψθη νὰ ζητήσῃ αὐτὸν ἀπλῶς ὑπὸ τὴν ἀκρόπολιν πρὸς δυσμὰς τῆς γνωστῆς ὁδοῦ, τῆς ἀπὸ τοῦ Κεραμεικοῦ πρὸς τὴν ἀκρόπολιν ἀνερχομένης καὶ ἀποτελούσης παρὰ τὴν Ἐννεάκρουντον τοῦ Πεισιστράτου, τὸ δυτικὸν ὄριον τῆς δυτικῆς κλιτύος τῆς ἀκροπόλεως. Αὐτὸς ὁ κ. Dörpfeld, εἰς ὃν διφείλεται ἡ σπουδαιοτάτη πρὸς καθιορισμὸν τῆς θέσεως τοῦ Ἐλευσινίου ἀνακάλυψις τῆς Ἐννεάκρουντον τοῦ Πεισιστράτου, ἀνακάλυψις δι' ἣς προσετέθη ἐκ τοῦ Παυσανίου ἡ πληροφορία ὅτι τὸ Ἐλευσίνιον ἔκειτο « ὑπὲρ τὴν Ἐννεάκρουντον κρήνην », τοσοῦτον ἔχει ἐπηρεασθῆ ὑπὸ τῆς ὁγῆσις ἐρμηνείας τοῦ « ὑπὸ τῇ πόλει », ὥστε νῦν φρονεῖ, τὸ δι' ἐμὲ παράδοξον καὶ πρὸς αὐτὸν τὸ πνεῦμα καὶ γράμμα τοῦ Παυσανίου ἐντελῶς ἀντιτιθέμενον πρᾶγμα, ὅτι διὰδ τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης καὶ ὁ τοῦ Τριπτολέμου δὲν ἀπετέλουν μέρος τοῦ Ἐλευσινίου, ἀλλ’ αὐτοὶ μὲν ἔκειντο ὑπεράνω τοῦ βράχου τῆς Ἐννεάκρουντον, τὸ δὲ Ἐλευσίνιον κάτω αὐτοῦ, ἐν τῇ πρὸς βορρᾶν καμπῇ τῆς πρὸς τὴν ἀκρόπολιν ἐκ τοῦ Κεραμεικοῦ ἀνερχομένης ἀρχαίας καὶ νέας ὁδοῦ¹. Ἀλλ’ ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἔκει ἔνθα νῦν τοποθετεῖ τὸ Ἐλευσίνιον οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ὕχον αὐτοῦ ἀνεφάνη καίπερ τοῦ χώρου διοσχερῶς ἀνασκαφέντος, παρατηρῶ ὅτι Ἐλευσίνιον ἱερὸν ἀνευ ναῶν Δήμητρος καὶ Κόρης ἐν αὐτῷ εἶναι, δι’ ἐμὲ τούλάχιστον, ἀκατανόητόν τι. Ἀπλούστερον καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων καὶ τὸ κείμενον τοῦ Παυσανίου² συμφωνότερον σκέπτονται οἱ Unger, Loeschcke, Weizsäcker, Fallis καὶ ὁ ἡμέτερος κ. Σ. Δραγούμης³, παραδεχόμενοι ὅτι οἱ ναοὶ τῆς Δήμητρος, Κόρης καὶ Τριπτολέμου ἀπετέλουν μέρος τοῦ Ἐλευσινίου καλουμένου ἱεροῦ. "Ἄρα ὑπὲρ τὴν Ἐννεάκρουντον κρήνην ζητητέον τὸ Ἐλευσίνιον, δηλαδὴ πάντως πρὸς δυσμὰς τῆς ἀπὸ τοῦ Κεραμεικοῦ πρὸς τὴν ἀκρόπολιν νέας ὁδοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς λεγομένης Πνυκός, ἐπομένως πλησιέστατα μὲν καὶ

1. Antike Denkmäler ६. ἀ.

2. I, 14, 1-3, ἵδε τὸ κείμενον ἀνωτέρω ἐν σελ. 412.

3. Athen. Mitth. 1898 σελ. 204. — Hitzig-Blumner, Pausanias I, p. 189.

δὴ ἀκριβῶς ἐπὶ τῶν συνόρων, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ἀκροπόλεως. Διότι βεβαίως τὸ ὑπὲρ τὴν Ἐννεάκρουν δὲν θὰ ἐφαρμόσῃ τις εἰς τὴν δυτικὴν κλιτὺν τῆς ἀκροπόλεως ἥτις ἀρχεται βαθύτερον καὶ οὐχὶ ὑπεράνω τῆς Ἐννεακρούνου.

Ο δεύτερος καὶ μᾶλλον ἐπικίνδυνος τῶν σκοπέλων εἶναι τι, ὅπερ καθ' ἔαυτὸν ἀποτελεῖ τὸ κοινότατον, συνηθέστατον καὶ μᾶλλον εὐεξήγητον τῶν παλαιογραφικῶν σφαλμάτων. Ἐν τῷ κειμένῳ δηλαδὴ τοῦ εἰς τὸ Ἐλευσίνιον σχετικοῦ χωρίου τοῦ Φιλοστράτου (ἐν. ἀν.) ὑπάρχει ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς πορείας τῆς ἱερᾶς νεώς τῶν Παναθηναίων ἡ λέξις περιβαλοῦσσα τὸ Ἐλευσίνιον. Αὕτη δ' εἶναι ἀκριβῶς ἐκείνη ἥτις ἀναγκαίως περιῳδοισε τὸν χῶρον τῶν πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ Ἐλευσίνιου ἐρευνῶν μεταξὺ τῆς ἀμέσως ὑπὸ τὴν Ἐννεάκρουνον ὄδοις καὶ τῶν δυτικῶν τειχῶν τῆς Ἀκροπόλεως. Αὕτη δὲ πάντως, ὡς νομίζω, θὰ ἴναγκασε καὶ αὐτὸν τὸν ἄλλως δηξικέλευθον κ. Dörrfeld, νὰ θέσῃ τὸ Ἐλευσίνιον ἐν τῇ πρὸς Β καμπῆ τῆς ἀπὸ τοῦ Κεραμεικοῦ πρὸς τὴν ἀκρόπολιν ὄδοις. Τὰ πάντα ὅμιως εὑδοῦνται, νομίζω, καὶ συμβιβάζονται ἀν παραδεχθῶμεν, τὴν κοινοτάτην τῶν παλαιογραφικῶν διορθώσεων γράφοντες παραβαλοῦσσα τὸ Ἐλευσίνιον ἀντὶ περιβαλοῦσσα, ἵτοι πλησιάσατα καὶ παρὰ τὴν πορείαν κατὰ μέρος ἀφήσασα¹. Εἶναι τόσον συχνὴ ἡ χρῆσις τῆς λέξεως ταύτης ἐν τῇ ναυτικῇ ταύτῃ ἐννοίᾳ καὶ τόσον συμφωνεῖ πρὸς τὰς ἐν τῇ αὐτῇ φράσεις τοῦ Φιλοστράτου ναυτικὰς περὶ τῆς αὐτῆς νηὸς λέξεις, ἀνῆρθαι (ίστιον) οὐρίων τῷ κόλπῳ, ἀρασαν, ἀφεῖναι ἐπί, παραμεῖψαι καὶ δρμίζεσθαι, ὥστε θεωρῶ περιττὸν νὰ παραμέσω παραδείγματα. Σημειῶ μόνον ὅτι αὐτὸς ὁ Φιλόστρατος γράφει ἀλλαχοῦ (ἐν Ἀπολλ. Τυαν. I, 229 Kayser) μήτε τὴν Ἐρυθρὰν πλεύσας μήτε πρὸς τοὺς Κολπίτας παραβαλόμενος κτλ. Ἀντιθέτως δὲ τὸ περιβάλλειν σημαίνει κυρίως τὸ κυλοῦν, faire le tour de, τοῦθ' ὅπερ βεβαίως δὲν ἥδύνατο νὰ

1. Πλὴν μαρίων ἄλλων παραδειγμάτων ἐσφαλμένης ἀντιγραφῆς τοῦ παρὰ διὰ τοῦ συνηθεστέρου περὶ ἵδε τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Κόντου σημειωθέντα ('Αθηνᾶς τόμ. Γ', 217. Z', 11 x. ἔξ., 17, 23, 24 κτλ.) περὶ ἀντὶ παρὰ ἐν Εὔσταθίου Παρεκτ. ὁμ. 344, 45· 1711, 1· 499, 11· 1783, 42· 1941, 56· περιχύτους ἀντὶ παραχύτους 1146, 55· περιμεινάντων 1187, 64· περιστάν 1746, 1· περισύρων 497, 37· παρά πον ἀντὶ περὶ πον 772, 63· περισήμων ἀντὶ παρασήμων 396, 43· περὶ τῇ κωμῳδίᾳ ἀντὶ παρὰ τῇ κωμῳδίᾳ 213, 37· περὶ φαῦλον ἀντὶ παρὰ φαῦλον ἐν Προκοπ. σελ. 197, 23 ἐκδ. Βονν. κτλ. κτλ.

ποιήσῃ ἡ ναῦς τῶν Παναθηναίων ἀν τὸ κείμενον εἶχεν ὁρθῶς καὶ τὸ Ἐλευσίνιον ἥτο ἔκεινο ὅπερ νομίζει ὁ κ. Dörpfeld. Οὕτω δυνάμενα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ Ἐλευσίνιον ἔκειτο πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς ἀνερχομένης ἐκ τοῦ Κεραμεικοῦ ὅδοῦ, ἥτοι ἀμέσως πρὸς δυσμὰς καὶ ἄνω τοῦ χώρου τῆς Ἐννεάκρουνος, τοῦθ' ὅπερ πληρέστατα συμφωνεῖ πρὸς τὸ ὑπὲρ τὴν Ἐννεάκρουνον κρήνην τοῦ Παυσανίου.

Πρὸς τὸν χῶρον τοῦτον, δηλαδὴ τὸν λεγόμενον λόφον τοῦ βήματος τῆς Πυνκός, θαυμασίως συμφωνοῦσι καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι περὶ τοῦ Ἐλευσινίου ἀρχαῖαι τοπογραφικαὶ πληροφορίαι, ὡν ἀνωτέρῳ ἐμνήσθημεν. Ὁ χῶρος οὗτος δηλαδὴ εὐρίσκεται ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, «ἐν τῷ ἀστεῖ» καὶ «ὑπὸ τῇ πόλει» ἢ «ὑπὸ τῇ ἀκροπόλει». Κεῖται ἄνω τοῦ σημείου τῆς ἀπὸ τοῦ Κεραμεικοῦ ὅδοῦ μέχρι μόνον τοῦ ὄποίου ἥδυνατο νὰ ἔλαύνωσι «κατὰ φυλὰς εἰς τάχος» οἱ ἵππεῖς τοῦ Ξενοφῶντος, ἐνῷ ἀν τὸ Ἐλευσίνιον ἔκειτο ἐκεὶ ἔνθα ὑποθέτει ὁ κ. Dörpfeld, οἱ ἵππεῖς δὲν θὰ ἥδυναντο νὰ ἔλασσωσιν οὕτως ἀνεπτυγμένοι ἔνεκα τοῦ λίαν στενοῦ τῆς μεταξὺ τῶν πυκνῶν οἰκιῶν ὅδοῦ ἀπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ ἐντεῦθεν. Ναὸς δὲ κείμενος ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὑπὲρ τὴν Ἐννεάκρουνον λόφου θὰ ἦτο τόσον καταφρανῶς ὁρατὸς ἀπὸ τοῦ στενοῦ τοῦ Δαφνίου ὅσον καὶ τὸ νῦν Ἀστεροσκοπεῖον· ἐνῷ ἀν ὁ ναὸς οὗτος ἔκειτο ἐκεὶ ἔνθα ὑέτει τὸ Ἐλευσίνιον ὁ κ. Dörpfeld, θὰ ἦτο ἐντελῶς ἐκ Δαφνίου ἀόρατος. Τέλος αὐτὸ τὸ περίφημον «ὑπὸ τῇ πόλει» ἐν μιᾷ μόνον ἐπιγραφῇ ἀπαντῶν, δὲν ἐτέθη, νομίζω, ἐν αὐτῇ πρὸς καθορισμὸν τῆς θέσεως τοῦ Ἐλευσινίου τοῦ ἀστεως ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἄλλα ἴδρυματα τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλ' ἐν σχέσει καὶ πρὸς σαφῆ διάκρισιν ἀπὸ τοῦ Ἐλευσινίου τῆς Ἐλευσίνος, ἀφ' οὗ ἀναχωροῦντες οἱ ἔφηβοι ἔδει νὰ συνοδεύσωσιν τὰ ἱερὰ διὰ τῆς ὅδοῦ τοῦ Κεραμεικοῦ μέχρι τοῦ Ἐλευσινίου τοῦ ὑπὸ τῇ ἀκροπόλει ἥτοι τοῦ «in der Unterstadt» (Wilamowitz, Aus Kyd. s. 128). Πᾶς δ' ἐρχόμενος ἐξ Ἐλευσίνος βλέπει ἀπὸ τοῦ στενοῦ ἥδη τοῦ Δαφνίου, τὸν ὑπὲρ τὴν Ἐννεάκρουνον λόφον ὡς ὑπὸ τῇ πόλει, ὡς βλέπει δόλοκληρον αὐτὴν τὴν Ἀκρόπολιν ὑπὸ τῷ Υμηττῷ. Διὰ τοῦτο βλέπομεν τὰς λοιπὰς ἐπιγραφάς, ἐν αἷς καθορίζεται ἀπλῶς ἡ θέσις τοῦ Ἐλευσινίου, καλούσας αὐτὸ πλειστάκις «τὸ Ἀθήνησιν» ἢ «τὸ ἐν ἀστεῖ». Προφανῶς δὲ τὰ

ἐν τῷ ἀστει κείμενα δὲν ἔκειντο ἀναγκαίως ἐπὶ τῶν κλιτών τῆς ἀκροπόλεως, ἀλλ' ἀπλῶς ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως.

Τούτων τεθέντων, ἂν μεταβῶμεν καὶ σταθῶμεν παρὰ τὴν Ἐννεάκρουνον κρήνην καί, ὡς ὁ Παυσανίας, ὑψώσωμεν τὰ βλέμματα ὑμῶν ὑπὲρ τὴν Ἐννεάκρουνον πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ ζητουμένου μεγάλου καὶ ἀσφαλοῦς περιβόλου τοῦ Ἐλευσινίου, θὰ ἴδωμεν ἀμέσως μέγαν περίβολον θαυμασίως συμφωνοῦντα πρὸς ὅσα περὶ τοῦ μεγέθους, τῆς θέσεως καὶ κατασκευῆς τοῦ Ἐλευσινίου βασίμως γνωρίζομεν, ὡς καὶ πρὸς ὅσα εὐλόγως δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν. Ο περίβολος οὗτος εἶναι ἡ Πνύξ ἢ δρόμότερον εἰπεῖν ἡ λεγομένη Πνύξ μετὰ τοῦ ἄνω αὐτῆς παραδόξου παραρτήματος τοῦ τὸν μέγαν καὶ μοναδικὸν ἐν Ἀθήναις ἔξ αὐτοφυοῦς βράχου βωμὸν περιέχοντος.

β) *Η Πνύξ.*

Εἶναι πασίγνωστος ἡ μακρὰ καὶ βιαιοπαθὴς τῶν τοπογράφων ἔρις περὶ τῆς «Πνυκὸς» ταύτης ἀφ' ὅτου ὁ Ulrichs καὶ μετ' αὐτὸν οἱ Welcker, Göttling, Curtius, Milchhoefer¹ κλπ. ὑπεστήριξαν ὅτι ὁ περίβολος οὗτος δὲν δύναται νὰ εἶναι ἡ Πνύξ.

Τὰ ἐπιγειρήματα τῶν σοφῶν τούτων κατὰ τῆς ὀνομασίας Πνυκὸς εἶναι τοσοῦτον ἰσχυρά, ὥστε οὐδεμίαν αἰσθάνομαι ἀνάγκην νὰ

1. Goettling, Das Pelasgikon in Athen : Rhein. Mus. 1846 S. 321 = Gesamtmelte Abhandlungen I (1851) S. 68 κ. ἔξ.
- Welcker, Der Felsenaltar des höchsten Zeus und das Pelasgikon in Athen (Abhandl. d. k. Akad. d. Wiss. zu Berlin 1852), S. 68-99.
- L. Ross, Die Pnyx und das Pelasgikon in Athen, Braunschweig 1852.
- Göttling, Das Pelasgikon und die Pnyx in Athen. Jena 1853.
- Welcker, Pnyx oder Pelasgikon? Bonn 1854. (Vgl. N. Jahrbücher für Philologie und Pädagogik, LXXI, 181-184).
- Bursian, Die Athenische Pnyx, in Philologus IX, 631-645.
- Welcker, Über C. Bursians «Athenische Pnyx» S. 591-610.
- Curtius, Pnyx und Stadtmauer (Attische Studien, Göttingen 1862).
- — Eleusinion und Pelargikon (Sitz. der K. Pr. Ak. d. Wiss. 1884, S. 499 ff.).
- Wachsmuth, Stadt Athen, I, S. 368 ff,
- Milchhöfer, Athen (Baumeister, Denkmäler des kl. Alt. 1884), S. 16.
- Curtius, Stadtgeschichte von Athen 1891, S. 29 ff.

προσθέσω καὶ ἐγώ τι εἰς ταῦτα. Παρ' ὅλα δύμως τὰ ἐπιχειρήματα αὐτῶν ἐπικρατεῖ καὶ νῦν κοινῶς παρὰ τοῖς σοφοῖς ἡ γνώμη ὅτι ὁ περίβολος οὗτος εἶναι αὐτὴ ἡ Πνύξ ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου, διόπερ καὶ ὁ νῦν λαὸς ἡμῶν δισάκις θέλει νὰ περιβάλῃ ψήφισμά τι αὐτοῦ δι' ἔκτάκτως πανηγυρικοῦ κύρους συνέρχεται εἰς τὸν περίβολον τοῦτον πεποιθὼς ὅτι συνεδριάζει ἐν τῷ σεμνῷ τῆς ἀρχαίας Πνυκὸς χώρῳ.

Αὕτιον. τῆς ἀποτυχίας ταύτης τῶν πολεμούντων τὴν λεγομένην Πνύκα ἐγένετο, φρονῶ, ὅτι οἱ δι’ ὁροτάτων ἀληθῶς καὶ ἴσχυροτάτων ἐπιχειρημάτων πολεμήσαντες τὴν ταυτότητα τῆς Πνυκὸς πρὸς τὸν περίβολον τοῦτον δὲν ἥδυνήθησαν καὶ νὰ καταδείξωσιν ἐπίσης σαφῶς τὸ τίς λοιπὸν ὁ περίβολος οὗτος, ἀφοῦ δὲν εἶναι ἡ Πνύξ, καὶ ποῦ ἔκειτο ἡ ἀληθὴ Πνύξ. ‘Υπεστήριξαν δηλαδὴ τὴν εὐχερῶς καταδεικνυομένην ὃς ἐντελῶς ἐσφαλμένην γνώμην ὅτι ὁ περίβολος οὗτος ἦτο τὸ Πελαργικόν, ἢ, ἐπὶ τῇ βάσει ἐπιγραφῶν τινων ἀναθημάτων πάνυ ὀψίμων ὁμαδικῶν χρόνων, ὅτι πρόκειται περὶ περιβόλου παναρχαίου βωμοῦ Διὸς’ τοῦ ‘Υψιστου, ἀλλ’ οὐδεμίαν μαρτυρίαν περὶ ὑπάρχεως τηλικούτου βωμοῦ ἐν Ἀθήναις ἥδυνήθησαν νὰ προσαγάγωσιν. ‘Ως πρὸς δὲ τὴν Πνύκα ὑπεστήριξαν τὰ ἐπίσης εὐχερῶς ἀποκρούμενα καὶ ἀποκρουσθέντα ὅτι ἦτο ὁ λόφος τοῦ Μουσείου, ἢ ἡ ἔκτοτε ἀνασκαφεῖσα δυτικὴ κλιτὺς τῆς Ἀκροπόλεως, κτλ.

‘Ημεῖς ἐνταῦθα, μετὰ ἐπισταμένην μελέτην τοῦ ζητήματος, θέλομεν ὑποστηρίξει τι ἐντελῶς νέον καὶ διάφορον καὶ δὴ τὰ ἔξῆς.

α) ‘Ο λεγόμενος περίβολος τοῦ βήματος τῆς Πνυκὸς εἶναι ὁ «περίβολος» τοῦ ‘Ελευσινίου¹.

β) Λόφος τῆς Πνυκὸς εἶναι ὁ κοινῶς λεγόμενος «λόφος τῶν Νυμφῶν», ἦτοι ὁ λόφος τοῦ ‘Αστεροσκοπείου, ἐκκλησία δὲ Πνύξ ὁ ὑπὸ ΝΑ κλιτὺν τοῦ λόφου τούτου μέγας πετρώδης καὶ ἡρέμια ἀμφιθεατρικὸς χῶρος, ὁ περιλαμβανόμενος ὑπὸ τῆς τοῦ λόφου κλιτύος τῆς φερούσης τὸ ὄνομα τῆς Ἀγ. Μαρίνης καὶ ὑπὸ τῆς κλιτύος τῆς πρὸς τὸ τεῖχος τῆς λεγομένης «Πνυκὸς» ἦτοι τοῦ ‘Ελευσινίου, τουτέστιν ὁ χῶρος ἐκεῖνος ὃν καὶ εἰς τῶν ἀρίστων τοπογράφων τῶν ‘Αθη-

¹ Κλήμ. Ἀλεξανδρ. Προτρ. ἔ. ἀ. σελ. 132: ‘Ιμμάραδος δὲ ὁ Εὔμολπον καὶ Δασίρας οὐχὶ ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ ‘Ελευσινίου τοῦ ὑπὸ τῇ ἀκροπόλει (κεκήδενται);

νῶν, δι Milchhöffer, ἐθεώρησεν ὡς τὸν ἔτερον τῶν μᾶλλον ἀρμοζόντων τῇ Πνυκὶ ἐκκλησίᾳ¹.

Πρὸς ἀπόδειξιν τούτων θέλομεν ἐπιχειρήσει νὰ καταδεῖξωμεν ὅτι ἀπαξάπασαι αἱ ἀρχαῖαι μαρτυρίαι συμφωνοῦσιν ἐντελῶς πρὸς τὴν γνώμην ἡμῶν, ἐνῷ πολλαὶ αὐτῶν εἶναι ἐντελῶς ἀκατανόητοι ἢν εφαρμόσωμεν αὐτὰς ἐπὶ ἄλλων χώρων.

Πρὸς τούτου ὅμως ἀναγκαῖον τυγχάνει νὰ ἔξετάσωμεν ποῦ στηρίζεται ἡ γνώμη ὅτι ὁ λόφος τοῦ Ἀστεροσκοπείου ἐκαλεῖτο τὸ πάλαι λόφος τῶν Νυμφῶν.

Ἡ ἀπὸ ἑνὸς περίπου αἰῶνος κρατοῦσα ὀνομασία αὕτη ἐπὶ οὐδενὸς ἄλλου στηρίζεται ἢ ἐπὶ μιᾶς ἐπιγραφῆς λελαξευμένης ἐπὶ τοῦ βράχου τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου, παρ' αὐτὴν (δεξιὰ) τὴν εἴσοδον τοῦ Ἀστεροσκοπείου.

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἀνεγνώσθη ἢ συνεπληρώθη ὡς φέρουσα *Ιερὸν | Νυμφῶν | Δῆμος ἢ δημόσιον*² ἐνῷ πράγματι οὐδὲν ἄλλο δει-

HIERON

κνύει ἢ μόνον τὰ γράμματα ΝΥΜΦ... ἢτοι *Ιερὸν νυμφῶν Δήμου ΔΗΜΟ*

ἢ *Ιερὸν νύμφης Δήμου* ἢ *Ιερὸν νυμφίας*³ Δήμου. Ὁπωσδήποτε ὅμως καὶ ἢν ἀναγνωσθῇ, οὐδαμῶς ἀποδεικνύει ὅτι ὁ λόφος ἐκαλεῖτο τὸ πάλαι λόφος *Νυμφῶν*. Ἐχομεν π. χ. ἐπὶ ἔτερου μέρους τοῦ αὐτοῦ λόφου διμοίως ἐπὶ τοῦ βράχου λελαξευμένην τὴν ἐπιγραφὴν *Ηόρος Διός*, ἐπὶ δὲ βράχου τοῦ λόφου τοῦ Μουσείου τὴν ἐπιγραφὴν *Ιερὸν Μητρὸς*⁴

1. Athen S. 17:... Wenn man mit Rücksicht auf diese Stellen die Beschaffenheit des Terrains in Betracht zieht, so scheinen für den Zweck der Volksversammlung nur zwei Örtlichkeiten geeignet: die Gegend nördlich unterhalb der grossen Terrassenanlage [die sog. Pnyx] und diejenige unterhalb des sog. Gefängnisses des Socrates. Τὸν δεύτερον τοῦτον χώρον ἀπέκλεισεν ἔκτοτε ἡ ἐπιτόπιος ἔρευνα.

2. Wordsworth, Athen p. 70.— CIG. No 453.— Göttling, Gesam. Abh. I, S. 89, 1. — CIA. I, 503. — Curtius, Stadtgesch. von Athen S. XXXVI καὶ S. 6. — Roscher, Lex. Myth. s. v. Νύμφαι, S. 530, 5.— Athen. Mitth. 2, S. 187.— Wachsmuth, Die Stadt Athen, II (1890) S. 256.

3. Πελ. τὰ παρὰ Παυσαν. II, 32, 7: τῆς δὲ πέτρας (τῆς Θησέως ὀνομαζομένης) πλησίον ἀφροδίτης ἐστὶν ιερὸν Νυμφίας, ποιήσαντος Θησέως, ἦνικα ἔσχε γυναικαὶ Ελένην. Πελ. πρὸς τούτοις τὸ ἐπίθετον τοῦ Διός νυμφίος. Arch. Zeit. 3 (1845) 108.

4. Ἀρχ. Ἐφημ. 1899, σελ. 239.

καὶ οὐδεὶς ἐσκέφθη νὰ ἀλλάξῃ τὸ ἀσφαλῶς μεμαρτυρημένον ὄνομα τοῦ λόφου τοῦ Μουσείου ἢ νὰ καλέσῃ τὸν λόφον τοῦ Ἀστεροσκοπείου λόφον Διός. "Ολως δικαστής γίνεται ἡ ἁγηθεῖσα ἐπιγραφὴ τοῦ λόφου τοῦ Ἀστεροσκοπείου, ἀν̄ ώς νύμφην ἢ νυμφίαν τοῦ Δῆμου ἐννοήσωμεν τὴν προσωποποίησιν τῆς «τοῖς θεοῖς καθωσιωμένης» Πνυκὸς εἰς ἣν συνήρχετο ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου. "Οπως δηλαδὴ οἱ πρῶτοι "Ἐλληνες χριστιανοὶ ἔθεωρησαν καὶ εἰσέτι θεωροῦσι τὸν Ἰησοῦν ὡς τὸν «νυμφίον τῆς Ἐκκλησίας», οὕτως οἱ ἀμέσως προηγηθέντες Ἀθηναῖοι ἥδυναντο νὰ θεωρήσωσιν τὸν Δῆμον ὡς τὸν νυμφίον τῆς Πνυκὸς ἐπομένως καὶ τὴν Πνύκα ὡς νύμφην αὐτοῦ (πβλ. Ἰαμβλ. Πυθ. 56: νύμφη ἡ πρὸς ἄνδρα διδομένη). Γνωρίζομεν ἥδη ὅτι ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἐπροσωποποεῖτο ὡς Δῆμος Πυκνίτης¹, ὅτι δὲ καὶ ὁ λόφος τῆς Πνυκὸς θὰ ἐπροσωποποεῖτο ὡς νύμφη τις δρεία, δρεστιάς ἢ πειραία Πνύξ, ἐπαρκῶς καταδεικνύουσι τὰ ἐξ Ἀθηνῶν παραδείγματα δμοίων προσωποιήσεων λόφων, π. χ. τοῦ ἱππότου ἀρχηγέτου ἢ θεοῦ ἐπωνύμου Κολωνοῦ², τοῦ ἥρωος Ἀρδητοῦ³, τοῦ ἥρωος Λύκου⁴, τῆς νύμφης Ἀγρας, τοῦ ἥρωος Μουσαίου κλπ. Πράγματι δὲ κατωτέρῳ θὰ ἔδωμεν προσωποποιουμένην τὴν Πνύκα ὡς νύμφην τοῦ λόφου τοῦ Ἀστεροσκοπείου ἐπὶ δύο ἀγγειογραφιῶν (Κεφ. Η' καὶ Θ'). Συμπεραίνομεν ἄρα ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ λόφου τοῦ Ἀστεροσκοπείου, ἀντὶ νὰ εἴναι κώλυμα κατὰ τῆς γνώμης ἡμῶν ὅτι Πνύξ ὁ λόφος οὗτος, δύναται νὰ ἀποβῇ σπουδαῖον ὑπὲρ αὐτῆς ἐπιχείρημα, ἀν̄ ἡ ὄνομασία αὕτη ἐνδείκνυται καὶ ὑπὸ τῶν λοιπῶν πηγῶν.

"Ιδωμεν λοιπὸν τὰς περὶ τῆς φύσεως καὶ θέσεως τῆς Πνυκὸς μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων.

1οῦ) Ὁ «λόφος καλούμενος Πνύξ ἦν πάγος ὑψηλός»⁵. Ἐκ τῶν τριῶν λόφων τοῦ Μουσείου, Ἐλευσινίου (λεγ. Πνυκὸς) καὶ Ἀστεροσκοπείου, ἥτοι τῶν μόνων δυναμένων νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν κατὰ

1. Ἀριστοφ. Ἰππῆς 42: *νῦν γάρ ἐστι δεοπότης ἀγροῦκος, Δῆμος πυκνίτης, δύσκολον γερούντιον.* — Στεφ. Βυζάντιος ἐν λ. *Δῆμος πυκνίτης.* — Σουΐδας ἐν λ. *πυκνί.*

2. Σοφοκλ. Οἰδίπ. ἐπὶ Κολ. 54, 65, 668.

3. Πολυδ. VIII, 122.

4. Πολυδ. VIII, 124.

5. Σχολ. Λισγίνου κ. Τιμ. p. 24. Dind.

τὴν ἀναζήτησιν τῆς ἀρχαίας Πνυκός, ὁ μόνος ὅστις δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ προσφυῶς καὶ ἀκριβῶς ὡς «πάγος ὑψηλὸς» εἶναι ὁ λόφος τοῦ Ἀστεροσκοπείου, οὗτινος μόνου ἡ κορυφὴ ὑψοῦται συμπαγής, ἀπότομος καὶ περιφερής, ἀληθῶς πάγον ὑψηλὸν ἀποτελοῦσσα. “Ολως δὲ τουναντίον ὁ τόπος τῆς νῦν καλουμένης Πνυκὸς οὐδεμίαν ὅμοιότητα παρουσιάζει πρὸς πάγον ὑψηλόν.

2ον) Ἐκαλεῖτο δὲ Πνυξ ὁ λόφος «παρὰ τὴν τῶν λίθων πυκνότητα»¹. Πυκνοτέρους δὲ βράχους τῶν σχηματιζόντων τὴν ὡς πυγμὴν συμπαγῆ κορυφὴν τοῦ λόφου τοῦ Ἀστεροσκοπείου οὐδεὶς τῶν λοιπῶν δύο λόφων παρουσιάζει.

3ον) Κατ’ ἄλλους ἀρχαίους ἐτυμολόγους «ἀνομάσθη δὲ πνὺξ παρὰ τὸ πεπυκτῶσθαι ταῖς οἰκήσεσιν. Κατέπειτε γάρ αὐτὴν εἰς οἰκίας τοῖς ἡλιασταῖς²». Ἀπλοῦν βλέμμα ἐπὶ τοῦ σχεδίου τῆς ἀνατολικῆς κλιτύος τοῦ λόφου τοῦ Ἀστεροσκοπείου (Ἀγ. Μαρίνης), διπερ ἔδημοσίευσεν ὁ Curtius³, ἢτοι τῆς κλιτύος, ἢτις καθ’ ἡμᾶς ἀπετέλει τὸ Β κράσπεδον τῆς ἐκκλησίας τῆς Πνυκός, καταδεικνύει, πόσον καταπληκτικῶς πυκνῶς κατωκημένος ἦτο ὁ χῶρος οὗτος. Ἐπὶ ἐκτάσεως 330 μέτρων ἔχομεν εἰκοσάδα οἰκοπέδων οἰκιῶν ἐν τῷ βράχῳ λελαξευμένων! Αἱ οἰκίαι οὖται οὕτω πυκνῶς φυκοδομημέναι ἔσπειρον ἀπὸ τοῦ βιορρᾶ τοὺς ἐν τῇ Πνυκὶ ἐκκλησιάζοντας.

4ον) Ἐν ταῖς Ἐκκλησιαῖσι τοῦ Ἀριστοφάνους (στίχ. 243 κ.εξ.) ἡ δήτωρ Πραξαγόρα ἐρωτωμένη, ποῦ ἔμαθεν νὰ ἀγορεύῃ οὕτω καλῶς, ἀποκρίνεται ὅτι

ἐν ταῖς φυγαῖς μειὰ τάνδρος ὥκησ' ἐν Πυκνὶ⁴
ἔπειτ' ἀκούοντος ἔξέμαθον τῶν ἁγιόρων.

Αἱ φυγαὶ αὗται εἶναι ἐκεῖναι αἵτινες ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἡνάγκασαν τοὺς ἐν τοῖς ἀγροῖς οἰκοῦντας πολλοὺς τῶν Ἀθηναίων νὰ ἔλθωσι καὶ ὑπεροπληρώσωσι τὴν πόλιν. Τότε ὡς λέγει ὁ Θουκυδίδης (II, 17) «Ἐπειδή τε ἀφίκοντο ἐς τὸ ἄστυ, δλίγοις μέν τισιν ὑπῆρχον οἰκήσεις καὶ παρὰ φίλων τινὰς ἡ οἰκείων καταφυγή, οἱ δὲ

1. Σγολ. Δημοσθ. 18, 55.

2. Σγόλια Αἰσχύν. ỿ. ἀ.

3. Stadtgeschichte von Athen, Taf. 3.

πολλοί (ὑπὸ τῆς παραχρῆμα ἀνάγκης πιεζόμενοι) τὰ ἔρημα τῆς πόλεως φύκησαν». Ὅταν κατοικῇ τις τὰ ἔρημα πόλεως τινος, βεβαίως δὲν κατοικεῖ εἰς τὸ ὑπαιθρον· διὰ τοῦτο βλέπομεν ἐκ τοῦ αὐτοῦ χωρίου τοῦ Θουκυδίδου καὶ ἐξ ἄλλων χωρίων ἄλλων συγγραφέων ὅτι οἱ φυγάδες οὗτοι φύκησαν τὰ ἵερα καὶ τὰ ἡρῷα πάντα, τοὺς πύργους τῶν τειχῶν «καὶ ὡς ἔκαστος πον ἐδύνατο». Λοιπὸν καὶ πάλιν ἐκ τῶν τριῶν λόφων τῶν δυναμένων νὰ ἀμφισβητήσωσι τὸ δνομα τῆς Πνυκός, μόνος δ τοῦ Ἀστεροσκοπείου παρέχει περὶ τὴν κορυφὴν καὶ τοὺς πρόποδας πολυαριθμούς φυσικὰς στέγας ἥτοι εὐμεγέθη σπίλαια ἀτινα πολλάμις ἔκτοτε καὶ μέχρι σήμερον ἔχονται μεταξύ των πρόσθιων οἰκήματα ἀστέγων. Αὐτὸ δὲ «τὰ ἔρημα τῆς πόλεως» τοῦ Θουκυδίδου, ἐνθυμίζει τὴν ὑπὸ Αἰσχίνου¹ μνημονευομένην «ἔρημίαν» καὶ «ἡσυχίαν τοῦ τόπου τοῦ ἐν τῇ Πνυκί».

5ον² Ὁ περίφημος τῶν Ἀθηναίων ἀστρονόμος Μέτων ἦγειρεν ἐν ἔτει 433 π. Χ. «ἡλιοτρόπιον ἐν τῇ νῦν οὖσῃ ἐκκλησίᾳ πρὸς τῷ τείχει τῷ ἐν τῇ Πνυκί»³. Ἐκ τοῦ παραδείγματος τοῦ ἐν Συρακούσαις ἡλιοτροπίου κρίνοντες, ὅπερ ἔκειτο ὑπὸ τὴν ἀκρόπολιν «καταφανὲς καὶ ὑψηλόν»⁴, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ τὸ ἡλιοτρόπιον τῆς Πνυκός ἔκειτο ἐπὶ ὅμιοις ὑψηλοῦ καὶ καταφανοῦς τόπου, οἶος εἶναι ἀκριβῶς ὁ λόφος τοῦ Ἀστεροσκοπείου. Ὅτε ἡ νεωτέρα Ἑλλὰς ἀπεφάσισε νὰ ἔγειρῃ τὸ Ἀστεροσκοπείον αὐτῆς, οὐδεὶς χῶρος εὐρέθη μετὰ μελέτην καταληλότερος δι' ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις τοῦ λόφου τούτου, θαυμάζεται δὲ καὶ ἐπαινεῖται ὑπὸ πάντων τῶν ἀστρονόμων ἡ ἐκλεχθεῖσα θέσις. Διατί λοιπὸν νὰ μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι ὅμιοις ἔκρινε τὸ πάλαι καὶ δ ἀστρονόμος Μέτων, ἐπομένως ὅτι Πνύξ ὁ λόφος τοῦ Ἀστεροσκοπείου; Ἡ φράσις «πρὸς τῷ τείχει τῷ ἐν τῇ Πνυκί» ἐρμηνεύεται ὑπὸ τῶν σοφῶν διττῶς· εἴτε δηλαδὴ ὡς ἐννοοῦσα τὸ τείχος τῆς πόλεως, εἴτε ὡς ἐννοοῦσα ἄλλο τι πασίγνωστον καὶ λίαν τὴν Πνύκα χαρακτηρίζον τείχος. Ἀλλὰ καὶ κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ταύτας ἀρμόζει αὐτῇ τῷ λόφῳ τοῦ Ἀστεροσκοπείου, εἴτε διότι ἐπὶ τῶν δυτικῶν κλιτύων αὐτοῦ ἴπτεύει τὸ τείχος τῆς πόλεως, εἴτε διότι

1. Κατὰ Τιμάρχου, 82.

2. Σχόλια Ἀριστοφ. "Ορνιθ. 9, 7. — Σουΐδας ἐν λ. Μέτων.

3. Ηλιοτάρχου Δίων, 29.

εἰς τὰ νοτιοανατολικά ὅρια τοῦ ὑπὸ τὸν λόφον μεγάλου ἀμφιθεατρικοῦ κοιλῶματος, ἥτοι τῆς κατ' ἐμὲ ἐκκλησίας Πνυκός, εὐρίσκεται τὸ θαυμάσιον διὰ τὸ μέγεθος τῶν λίθων αὐτοῦ τεῖχος τοῦ περιβόλου τοῦ Ἐλευσινίου.¹ Ἀν τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶναι τὸ τεῖχος «πρὸς» τὸ ὅποιον ἦτο ἴδρυμένον τὸ ἡλιοτρόπιον τοῦ Μέτωνός² τότε τὸ πρὸς τοῦτο δυνάμεθα νὰ ἔρμηνεύσωμεν διττῶς, εἴτε δηλαδὴ ὅτι τὸ ἡλιοτρόπιον τοῦ Μέτωνος, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ἀστεροσκοπείου κείμενον, ἥτο ἐστραμμένον πρὸς τὸ τεῖχος τοῦτο (πβλ. τὸ χωρίον τοῦ Πολυδεύκους 8, 132: *Πινές, χωρίον πρὸς τῇ Ἀκροπόλει*), εἴτε ὅτι ἔκειτο πλησίον τοῦ τείχους τούτου. Ἀν τὸ τελευταῖον τοῦτο ἦτο ἀληθές, τότε ἡ ἐν τῷ χώρῳ τῆς ἐκκλησίας ταύτης εὐρεθεῖσα ἐπὶ τοῦ βράχου λελαξευμένη καὶ δὴ πλησίον τοῦ τείχους τούτου ἐπιγραφή³, ἥν ἀνέγνωσεν ὁ Πιττάκης **ΠΥΡΑΝΙΣ ΉΕ**⁴, τοῦθ' ὅπερ οὐδεμίαν ἔχει ἔννοιαν, ἀναγνωστέα ἵσως **ΠΥΡΑΜΙΣ ΜΕΤΩΝΟΣ**, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ἀκριβῶς σχῆμα πυραμίδων παρεῖχον τὰ ἡλιοτρόπια⁵, ἡλιοτρόπιων δὲ θέσιν ἐπεῖχον πρὸς τοῖς ἄλλοις αἱ περιφημοὶ πυραμίδες τῆς Αἰγύπτου⁶.

Ὦς πρὸς τὴν θέσιν καὶ προφανῆ χρησιμότητα ἦν ἡδύνατο νὰ ἔχῃ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Πνυκός τὸ ἡλιοτρόπιον τοῦ Μέτωνος σημειῶ ὅτι, ὅτε δὲ Δίων εἰσῆλθεν εἰς τὰς Συρακούσας καὶ ἐκήρυξεν ὅτι ἡλθεν ἐπὶ καταλύσει τῆς τυραννίδος, τότε «βουλόμενος καὶ δι' ἕαντοῦ προσαγορεῦσαι τοὺς ἀνθρώπους» ἡλθεν εἰς τὸ ἥδη μνημονεύθεν «ἡλιοτρόπιον καταφανὲς καὶ ὑψηλὸν» καὶ «ἐπὶ τοῦτο προθᾶς ἐδημηγόρησε καὶ παρώρμησε τοὺς πολίτας ἀντέχεσθαι τῆς ἐλευθερίας»⁷.

6ον) Τὴν ὑπὸ τοῦ Πιττάκη **ΠΥΡΑΝΙΣ ΉΕ** ἀναγνωσθεῖσαν ἐπιγραφὴν ἀνέγνωσε πολὺ πρότερον ὁ Götting **ΠΥΡΑΝΙ=ΠΝΥΚΗ**⁷. Ἐξε-

1. Τοῦτο παραδέχεται καὶ ὁ κ. Wilamowitz ἐν *Aus Kydathen* σελ. 168.

2. Τὴν θέσιν αὐτὴν ἀκριβῶς σημειουμένην ἴδε ἐν τῷ πίνακι τοῦ Götting, Das Persepolis und die Pnyx ἐκεὶ ἔνθα πρὸς τοῦτο ἐτέθη τὸ **I**.

3. Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1852, φυλ. 31, ἀρ. 1436.

4. Ἰδὲ τὰς ἐπὶ τῶν νομιμάτων τῆς Μαλλοῦ πυραμίδας-ἡλιοτρόπια, μετὰ τῶν τὰς τροπὰς τοῦ ἡλίου δεικνυούσων δύο πλειάδων (πελειάδων) Zeits. f. Num. XVI, Tat. X. — Διειθν. Νομ. Ἐφημ. 1899, σελ. 76.

5. Anthol. Palat. 9, 710: *Πυραμίδες δ' εἰ νῦν Νειλωΐδες, ἄκρα μέτωπα, κυρῶνοι (κύρονοι) χροάσσεις ἀστραφούσαι πληγάδων.* — Propert. 3, 1, 57.

6. Ηλούταρχος ៥. ἀ.

7. Gesamm. Abh. I, S. 91.

τάσας δὲ καὶ πάλιν μετὰ ἔτη αὐτήν, βεβαιοῦ ὅτι ὁ Πιττάκης σφάλλεται καὶ ὅτι ὁ βράχος πρώγματι φέρει ΠΥΩΝΙ, ὅπερ ἀναγινώσκει Πυκνὸς (*ὅρος*) συμφώνως πρὸς τὸ οὖροι γᾶς θεῶν μητρὶ κτλ.¹. Πολὺ δὲ βραδύτερον ὁ Curtius² λέγει ὅτι τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ist nichts sicher als ΠΥ, dann möglicherweise Ρ. Λυποῦμαι μὴ δυνηθεὶς νὰ ἀνεύρω τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην, καταστραφεῖσαν ἵσως ἔκτοτε, ἢτις ἂν εἶχεν ως ἐπιμένει ὁ Göttling, θὺν ἦτο τρανὴ ἀπόδειξις τῆς γνώμης μου περὶ τῆς θέσεως καὶ ἐκτάσεως τῆς Πυκνὸς ἐκκλησίας.

7ον) Ὁ περίφημος *Ηόρο|ς Πυκνός*³, δν παρουσίᾳ τῶν Schaubert καὶ Hansen ἀνακαλύψας ἐν ἔτει 1839 ὁ ἀκάματος καὶ ὀφελιμώτατος τῇ ἀρχαιολογίᾳ ἡμέτερος Πιττάκης ἐδημοσίευσε πολὺ κατόπιν, εὑρέθη κατὰ τὴν λεπτομερῆ περιγραφὴν αὐτοῦ τοῦ Πιτάκη, ἐρριμένος ἐν λάκω «κειμένῳ παρὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν» τοῦ ὑπὲρ τὸ λεγόμενον «βῆμα τοῦ Πυκνὸς» τετραγώνου παναρχαίου βωμοῦ⁴.

Προφανοῦς δὲ ὄντος ὅτι ἡ ἀπεσπασμένη εὑρεθεῖσα τῆς θέσεως αὐτῆς ἐπιγραφὴ δὲν ἦτο δυνατόν, ἀφοῦ εἶναι ὅρος, νὰ ἔκειτο ἐν τῷ κέντρῳ (βωμῷ) τοῦ περιβόλου ἐν ὅ εὑρέθη, ἀλλὰ πάντως ἐπὶ τῶν συνόρων τοῦ περιβόλου, λαμβανομένου δὲ ὑπὸ δύψιν ὅτι εὑρέθη εἰς τὸ βορειοδυτικὸν μέρος αὐτοῦ, δυνάμεθα εὐλόγως νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ὁ ὅρος οὗτος ἔδρυτο ποτὲ ἐπὶ τῶν ΒΔ δριών τοῦ λεγομένου περιβόλου τῆς Πυκνός. Ἀλλὰ τὰ δρια ταῦτα οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὰ πρὸς τὸν λόφον τοῦ Ἀστεροσκοπείου, ἥτοι δρια τῆς κατ' ἐμὲ Πυκνός.

8ον) Παρὰ Πλουτάρχῳ ἐν βίῳ Θησέως (κεφ. 27) ὁ ιστορικὸς Κλείδημος διηγούμενος τὰ τῆς κατὰ τῶν Ἀθηνῶν μυθικῆς ἐπιδρομῆς τῶν Ἀμαζόνων, ὅτε αὗται «ἐν αὐτῷ τῷ ἀστεῖ (κατωτέρῳ δὲ λέγει δρυότερον «ἐν τῇ πόλει σχεδὸν») κατεστρατοπέδευσαν καὶ τὴν μάχην συνῆψαν ἐν χρῶ περὶ τὴν Πυύκα καὶ τὸ Μουσεῖον», ἐκθέτων δὲ δι' ἀκριβείας («ἔξακριβον τὰ καθ' ἕκαστα βουλόμενος») τὰ τῆς παρατάξεως τῶν ἐκ βορρᾶ ἐπελθουσῶν ἐφίπτων Ἀμαζόνων, λέγει «τὸ μὲν εὐώνυμον

1. Das Pelasgikon und die Pnyx, S. 20 ff. Bei oft wiederholter Betrachtung habe ich nichts weiter (als ΠΥΩΝΙ) finden können. Es ist also ein Irrthum, wenn Herr Pittakis u. s. w. Jetzt ist nichts mehr zu sehen als das von mir angegebene.

2. Attische Studien I, 56, 1.

3. CIA. I, 501.

4. «Αἰών», 25 Ἀπριλίου 1853, ἀρ. 1351. — Ἐφημ. Ἀρχαιολ. 1853, σελ. 774.

τῶν Ἀμαζόνων κέρας ἐπιστρέφειν πρὸς τὸν νῦν καλούμενον Ἀμαζόνειον τῷ δὲ δεξιῷ πρὸς τὴν Πινύκα κατάντεκρους ἀνήκειν¹. Τοὺς δὲ Ἀθηναίους, οἵτινες πλὴν τῆς Ἀκροπόλεως κατεῖχον ὅλους τοὺς πέριξ αὐτῆς λόφους, ἄριστα κατὰ τοῦ ἑφίππου ἔχθρον ἔχεισμάτα, μάχεσθαι κατὰ τοῦ δεξιοῦ τούτου κέρατος, «ἀπὸ τοῦ Μουσείου [καὶ (ἢ διὰ) τῆς Πνυκός;] ταῖς Ἀμαζόναις συμπεσόντας, καὶ τάφους τῶν πεσόντων περὶ τὴν πλατείαν εἶναι τὴν φέρουσαν ἐπὶ τὰς πύλας παρὰ τὸ Χαλκώδοντος ἡρῷον, ἃς νῦν Πειροῦντας ὀνομάζουσι. Καὶ ταύτῃ μὲν ἐκβιασθῆναι μέχρι τῶν Εὐμενίδων καὶ ὑποχωρῆσαι ταῖς γυναιξὶν». Ή ἐκ τοῦ βιορᾶττα ἐπιδρομῇ τῶν Ἀμαζόνων ἦ ἐν τῇ πλατείᾳ τῇ φερούσῃ πρὸς τὰς Πειραιάκας πύλας συμβολὴ τῶν ἑφίππων Ἀμαζόνων πρὸς τοὺς ἐκ τοῦ λόφου τοῦ Μουσείου ἔξορμήσαντας Ἀθηναίους· τὸ ἀρίδηλον ὅτι αἱ Ἀμαζόνες δὲν ἥδυνατο νὰ προσβάλλωσιν ἐκ βιορᾶττα τὸν λόφον τοῦ Μουσείου χωρὶς νὰ κατέχωσι τὸν λόφον τοῦ «βήματος τῆς Πνυκός» καὶ τὸν τοῦ Ἀστεροσκοπείου, οὓς βεβαίως δὲν θὰ ἀφηνον ἀφορουρήτους οἱ Ἀθηναῖοι τὸ ἥδυνατον οἰασδήποτε προσβολῆς τοῦ λόφου τοῦ «βήματος τῆς Πνυκός» ἢ ἐκείνου τοῦ Μουσείου ἐκ Δ ἢ ΒΔ ἐνέκα τοῦ πάνυ βραχώδους, ἀνωμάλου, ἀποτόμου καὶ ὅλως ἀπροσίτου εἰς ἑφίππον· στρατὸν ἑδάφους τέλος τὸ ὅτι ἡττηθέντες ἐν τῇ πλατείᾳ οἱ Ἀθηναῖοι κατέφυγον εἰς τὸν μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ἔνθα τὸ ἀσφαλές τῶν Ἀθηναίων καταφύγιον, κείμενον Ἀρείου Πάγον, δεικνύουσι, νομῆσι, σαρέστατα ὅτι ἡ Πνύξ. ἐν̄ χρῷ τῆς ὁποίας συνήφθη ἡ μάχη, οὐδεὶς ἄλλος λόφος εἶναι ἢ ὁ ἀμέσως τῆς πλατείας τοῦ λεγομένου Θησείου ὑπερεκίμενος λόφος τοῦ Ἀστεροσκοπείου, καὶ οὐδεὶς τῶν πρὸς νότον, πέραν αὐτοῦ καὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου, κείμενων ἐιέρων δύο λόφων.

997 «μήποτε οὖν τὸ χωρίον, φασί τινες, ἐκεῖνο ἐπάνω (Dobree πᾶν

1. Τὸ κείμενον ἔχει κατὰ τὴν Χρύσαν ἥκειν. 'Αλλ' ἡ Χρῦσα αὕτη περὶ ἡς τόσα μάταια ἐγράψησαν εἶναι ἐντελῶς ἀμαρτύρητος ἄλλοθεν. Συμμεριζόμενος πληρέστατα τὴν γνώμην τοῦ x. Wilamowitz-Moellendorf (Aus Kydathen S. 159), ὅτι das arme Wort Χρῦσα- es kann nicht einmal einer dafür bürgen, dass es kein Schreibfehler ist, διορθῶ ὡς ἄνω τὸ χωρίον δεγόμενος τὸ ὅημα ἀνήκω ἐν τῇ σημασίᾳ αὐτοῦ ἀνέρχομαι, φθάνω μέχρι σημείου τινός, ἐπὶ ὑψους ('Ιδε Λιδδέλου καὶ Σκωττού (Κωνσταντινούπολι) Λεξικὸν τῆς Ἑλλην. γλωσσης, ἐν λ. ἀνήκω καὶ ἀντικρύ').

φ, Forchh. ἐπάνω φ, Wachsm. ἀπαν φ) παραλαμβάνεται (περιλαμβάνεται: Dobree) καὶ ἡ Πνύξ, Κολωνός ἐστιν ὁ ἔτερος, ὁ μίσθιος λεγόμενος» κτλ., ἔξαγεται ότι Κολωνός ὁ ἀγοραῖος καὶ μίσθιος ἔκειτο τόσον πλησίον τῆς Πνυκός, ώστε τινὲς ἔλεγον ότι τὸ ἄνω αὐτοῦ μέρος ἀπετέλει μέρος τῆς ὑπεράνω αὐτοῦ κειμένης Πνυκός: «ἐπάνω περιλαμβάνεται καὶ ἡ Πνύξ»¹. Λοιπὸν ὁ λόφος τοῦ Ἀστεροσκοπείου εἶναι ὁ μόνος ἐκ τῶν τριῶν ὑπὸ συζήτησιν λόφων ὅστις γειτνιάζει ἀμέσως ὑπερκείμενος Κολωνοῦ τοῦ ἀγοραίου, ἐφ' οὗ ὁ ναὸς τοῦ Ἡφαίστου (Θησεῖον).

10^{ον}) 'Ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Σχολ. Ἀριστοφ. Ἰππῆς 410, μανθανόμεν ὅτι «Ἀγοραῖος Ζεὺς ἰδονται ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ» ἥτοι ἐν τῇ Πνυκί. Ἐπὶ δὲ τῆς ἀνατολικῆς κλιτύος τοῦ λόφου τοῦ Ἀστεροσκοπείου, ἥτοι ἐπὶ τῶν βράχων τῶν κατεχομένων νῦν ὑπὸ τῆς Ἀγ. Μαρίνης, ὑπάρχει ἐπὶ βράχου λελαξευμένη βουστροφηδὸν ἡ ἐπιγραφὴ Ἡόρος Διός². Ο Ζεὺς οὗτος πιθανώτατα εἶναι ὁ ἐκκλησίᾳ τῆς Πνυκός λατρευόμενος. Πβλ. καὶ τὸ χωρίον τοῦ Πλουτάρχου³ «κοινόν ἐστιν ἱερὸν τὸ βῆμα Βουλαίου τε Διὸς καὶ Πολιέως».

11^{ον}) Αἱ ἔξης σχετικαὶ πρὸς τὴν θέσιν τῆς Πνυκός μαρτυρίαι τῶν ἀρχαίων, δύνανται μὲν νὰ ἐφαρμοσθῶσι καὶ πρὸς τοὺς λόφους τοῦ Μουσείου καὶ τοῦ λεγομένου «βῆματος τῆς Πνυκός», κατ' ἔξοχὴν ὅμως καὶ πάντων ἀριστα ἐφαρμόζονται εἰς τὸν λόφον τοῦ Ἀστεροσκοπείου.

α) Πνύξ, χωρίον πρὸς τῇ Ἀκροπόλει (Πολυδ. VIII, 132).

β) Αὐτὴ μὲν ἐνταῦθα πον ἐπὶ τοῦ (Ἀρείου) πάγου κάθησο ἐς τὴν Πνύκα δρῶσα καὶ περιμένονσα (Λουκιαν. Δἰς κατηγ. 9¹).

γ) Τὸν Αυκαθητὸν δρον ἐκ τοῦ καταντικὸν τῆς Πνυκός ἔχονσα [ἢ πόλις τοῦ Πλάτωνος]. (Πλάτωνος, Κριτίας, 112 Α).

12^{ον}) Περὶ δὲ τῆς ἐκκλησίας τῆς Πνυκός ἔχομεν καὶ τὰς ἔξης μαρτυρίας:

α) Πνύξ, χωρίον πρὸς τῇ ἀκροπόλει κατεσκευασμένον κατὰ τὴν παλαιὰν ἀπλότητα οὐκ εἰς θεάτρον πολυπραγμοσύνην» (Πολυδ. VIII, 132).

1. Ηελ. Wilamowitz ε. ἀ. S. 167.

2. Pittakis, Athènes p. 460. — Λεχ. Ἐφημ. 1852, ἀρ. 1134. — CIA. I, 504.

3. Reip. ger. praec. 26.

β) *Πνὺξ τόπου ὅνομα, ἐν ᾧ δὲ δῆμος ἐκκλησιάζων συνήγετο* (Σχολ. Αἰσχίν. Κτησ. 765).

γ) *Πνὺξ δὲ πειρώδης ἐστὶ τόπος ἐνθα ἐκκλησιάζουσιν, ἐν ἐρήμῳ τόπῳ κείμενος* (Σχολ. Αἰσχίν. σελ. 24).

δ) *Τῆς πέτρας δὲ τῆς Πνυκός, ὁρεινὴ γὰρ ἦν, ὡς ἔοικεν.* (Σχολ. εἰς Ἀριστοφ. Ἰππῆς, 751).

ε) *Πᾶς δὲ δῆμος ἄνω καθῆτο.* (Δημοσθ. περὶ στεφ. 169).

ζ) *Τὸν δῆμον καθήμενον ἄνω.* (Πλούταρχ. Νικ. 7).

η) *'Επὶ πέτραις δημηγορῶν.* (Ἀριστοφ. Ἰππῆς, 956).

η) *Καπὸ τῶν πειρῶν ἄνωθεν τὸν φόρους θυννοσκοπῶν.* (Ἀριστοφ. Ἰππῆς, 313).

θ) *'Επὶ ταῦται κάθηται τῆς πέτρας.* (Ἀριστοφ. Ἀχ. 761).

ι) *'Επὶ ταῖς πέτραις οὐ φροντίζει σκληρῶς σε (τὸν Δῆμον) καθήμενον οὕτως.* (Ἀριστοφ. Ἰππῆς 720).

ια) *Εἰ πλήρης τύχοι | δὲ δῆμος ἀν, κάπειθ' ὑπερβαίνονος τις | ἀνα-
βαλλομένη δείξει τὸν Φορμήσιον.* (Ἀριστοφ. Ἐκκλ. 95 κ. ἔξ).

ιβ) *Προπύλαια ταῦτα· Δημοσθένης Φιλιππικοῖς (XIII, 28).* Δύ-
ναται μὲν δεικτικῶς λέγεσθαι ἃτε δρωμένων τῶν Προπυλαίων ἀπὸ τῆς
Πνυκός. (Ἀρποκρατίων ἐν λ.).

ιγ) *'Αριστάμενοι δὲ οἱ συντεταγμένοι δήτορες — ἀποβλέπειν εἰς τὰ
Προπύλαια τῆς' Ακροπόλεως ἐκέλευνον ἥμας (Αἰσχίν. περὶ παραπρεσβ. 74).*

ιδ) *Τὸ βῆμα τὸ ἐν τῇ Πνυκὶ πεποιημένον ὥστ' ἀποβλέπειν πρὸς
τὴν θάλασσαν ὕστερον οἱ τριάκοντα πρὸς τὴν χώραν ἀπέστρεψαν.* (Πλούταρχ. Θεμιστ. 19).

Πᾶσαι αἱ μαρτυρίαι αὗται οὐδαμῶς ἢ δυσχερέστατα δύναται νὰ
ἐφαρμοσθῶσιν εἰς τὸ λεγόμενον «βῆμα τῆς Πνυκὸς» καὶ τὸν περίβολον
αὐτοῦ. Ἀλληλῶς τὸ «βῆμα» τοῦτο εἶναι ἐστραμμένον πρὸς τὴν ἔηραν
καὶ οὐχὶ πρὸς τὴν θάλασσαν, οὐδεὶς δ' ἡδύνατο ποτε νὰ μετακινήσῃ
αὐτό, ἀφοῦ εἶναι ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου κατεσκευασμένον. Τὸ δὲ
θέατρον τοῦ περιβόλου τούτου δὲν ἦτο ἐστραμμένον πρὸς τὰ Προπύ-
λαια, ὥστε οἱ θεαταὶ δύνανται νὰ ἀποβλέψωσι πρὸς αὐτὰ τῇ προ-
τροπῇ τῶν ὅητόρων. Οὐδὲ εἶναι δυνατὸν νὰ φαντασθῇ τις ὅτι οἱ δή-
τορες θὰ προσεκάλουν τοὺς ὑπερεξακισχιλίους ἀκροατὰς αὐτῶν νὰ
στραφῶσι πάντες κατ' ἐντελῶς ἀντίθετον διεύθυνσιν ἐκείνης καθ' ἥν

ἐκάθηντο ἵνα δυνηθῶσι νὰ ἴδωσι τὰ Προπύλαια, ὅπότε καὶ πάλιν δὲν θὰ ἡδύναντο οἱ πλεῖστοι νὰ ἴδωσιν αὐτὰ ἔνεκα τοῦ ἀμφιθεατρικοῦ σχήματος τοῦ περιβόλου τῆς ἐκκλησίας. Οἱ παραδεχόμενοι τὸν περίβολον τοῦ λεγομένου βῆματος τῆς Πνυκός, ὡς τὸν τόπον τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, ἵνα ἐκ τῶν νῦν λειψάνων ἀναπαραστήσωσι τὸ ἀπαραιτητὸν ἀμφιθέατρον, ὑποθέτουσιν, χωρὶς νὰ στηρίζωνται εἰς λείψανα, διὰ ὑπῆρχον κολοσσιαῖα τὸ ὑψος τείχη, ἄρα καὶ κολοσσιαία ἐπιχωμάτωσις, Ἀλλὰ τότε τί γίνεται, ἐρωτῶ, τὸ πειρῶδες τοῦ τόπου τῆς Ἐκκλησίας. ποῦ αἱ σκληραὶ πέτραι (δηλαδὴ ἀκατέργαστοι βράχοι) ἐφ' ὃν ἀμφιθεατρικῶς ἐκάθητο ἄπας ὁ λαός, ἀνωθεν θυντοσκεπῶν, καὶ τέλος πῶς ποτε ὁ τοιαύτην κολοσσιαίαν δαπάνην καὶ προσπάθειαν ἀπαιτήσας γιγάντιος περιβόλος οὗτος ἡδύνατο νὰ ὀνομασθῇ τόπος καὶ «χωρίον κατεσκευασμένον πρὸς τὴν παλαιὰν ἀπλότητα οὐκ εἰς θεάτρον πολυπραγμοσύνην»; Ἡ παλαιὰν ἀπλότητας αὕτη ἀνακαλεῖ εἰς ἐμὲ μᾶλλον τὸ πανάρχαιον καὶ ἀπλοῦν περισχοίνισμα¹, δι' οὗ θὰ περιωρίζετο εὐρύτατος φύσει ἀμφιθεατρικὸς χῶρος καὶ πρὸς ἐκκλησίαν κατάλληλος.

”Αλλως δῆμως ἔχει τὸ πράγμα ἀν ζητήσωμεν νὰ ἐφαρμόσωμεν τὰ αὐτὰ χωρία εἰς τὸν εὐρὺν χῶρον τὸν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Ἀστεροσκοπείου μεταξὺ τῆς Ἀγ. Μαρίνης καὶ τοῦ τείχους τοῦ «βῆματος τῆς Πνυκός». Ὁ ἀμφιθεατρικὸς χῶρος οὗτος ἔχει ἐστραμμένον τὸ θέατρον αὐτοῦ πρὸς τὸν ”Ἀρειον Πάγον, πρὸς τὰ Προπύλαια καὶ πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν ὡς ὁρίζοντιν αἱ περὶ Πνυκός μαρτυρίαι. Ἐπομένως καὶ τὸ βῆμα αὐτοῦ ἥτο πράγματι ἐστραμμένον «πρὸς τὴν θάλασσαν»². Ὁχι δὲ μόνον εἶναι λίαν πετρώδης ὁ τόπος οὗτος, παρέχων φυσικὰ ἐκ τοῦ βράχου καθίσματα, ἐνιαχοῦ μάλιστα καὶ τεχνικῶς ἔξειργασμένα, ἀλλὰ εἶναι καὶ ἀρκετὰ εὐρὺς ὥστε νὰ περιλαμβάνῃ τοὺς «ὑπερεξακισχιλίους» ἐκκλησιάζοντας, ἐνῷ τὸ αὐτὸ δὲν δύναται νὰ ὅημῃ καὶ περὶ τοῦ περιβόλου τῆς νομιζομένης Πνυκός, ὅστις καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς θεωροῦντας αὐτὸν ὡς τὴν Πνύκα ἔχοιειάζετο πρὸς τοῦτο Nachhülfe³...

1. Ιδὲ ὅσα πάνυ ὄρθως σημειοῦ ὁ κ. Ν. Πολίτης ἐν τῇ μεταφράσει Γ. Γίλερτ, Ἐγκειρίδιον Ἀρχαιολογίας, σελ. 361, 1 (Βιβλιοθήκη Μαραστῆ).

2. Περὶ τῆς ἐνοίας τῆς φράσεως «πρὸς τὴν θάλασσαν» ίδε Curtius, Attische Studien I, 57.

3. Ross, ἔ. ἀ. σελ. 3.

Δυστυχῶς ὁ ὑπὸ τὸ Ἀστεροσκοπεῖον. χῶρος οὗτος ὅχι μόνον οὐδέποτε ἀνεσκάψῃ πρὸς μελέτην, ἀλλὰ καὶ ἀφέθη νὰ ἐπιχωματισθῇ ἐλευθέρως δι' ὄδῶν αἵτινες ἀλλοιοῦσιν τὴν ὄψιν αὐτοῦ καὶ ἀποπλανῶσι τὸν βλέποντα.

Εἶναι ὅμως πάντοτε καιρὸς ἵνα ὁ ἄριστος καὶ μᾶλλον ἀλάνθαστος τῶν ἀρχαιολόγων, ἡ σκαπάνη, διαφωτίση ἡμᾶς περὶ τοῦ χώρου τούτου καὶ τῶν πρὸς αὐτὸν σχέσεων τῶν ἀρχαίων ἐκ τοῦ Πειραιῶς, Κεραμεικοῦ καὶ τῆς ἀγορᾶς ὄδῶν.

γ) Ἐλευσίνιον τὸ ἐν ἀστει..

"Ἐλθωμεν πάλιν εἰς τὸν περίφημον περίβολον τοῦ «βήματος τῆς Πυνκός», ὅστις καθ' ἡμᾶς είναι Ἐλευσίνιον τὸ ἐν ἀστει.

Εἴδομεν ἥδη ἀνωτέρω, πόσον συμφωνοῦσι πρὸς τὴν θέσιν αὐτοῦ αἱ περὶ τοῦ Ἐλευσίνιον τοῦ ἀστεως τοπογραφικαὶ μαρτυρίαι τῶν ἀρχαίων. "Ας ἔξετάσωμεν νῦν, πόσον ἀρμόζουσιν ἡ φύσις καὶ αἱ λεπτομέρειαι αὐτοῦ τοῦ περιβόλου πρὸς αὐτὸν καὶ κατὰ πόσον δύναται νὰ προσαρμοσθῇ οὗτος πρὸς πᾶν διὰ λοιπὸν γνωρίζομεν ἐκ τῶν ἀρχαίων πηγῶν περὶ τοῦ ἐν τῷ ἀστει Ἐλευσίνιον.

Α΄. 'Ο ἐπὶ πολλὰς δεκαετηρίδας μετὰ περισσῆς ἐπιμελείας, πάθους σχεδόν, μελετήσας, ἐν μέρει δὲ καὶ ἀνασκάψας τὸν χῶρον τούτον ἐνθουσιώδης ἔρευνητής τῆς ἀρχαιότητος E. Curtius, ὁ εὖπερ τις καὶ ἄλλος μελετήσας τὴν τοπογραφίαν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐπ' αὐτῆς φιλοσοφήσας, κατέληξεν, ἀφ' οὗ πάσῃ δυνάμει ἀπέκρουσε τὴν γνώμην ὅτι περὶ τῆς Πυνκός πρόκειται, εἰς τὸ ἔξῆς συμπέρασμα: Wir erkennen hier einen in grossartiger Einfachheit und alterthümlicher Würde angelegten Festraum, welcher zu Volksversammlungen, aber nur zu gottesdienstlichen, gedient hat! . Άλλὰ τί ἄλλο λοιπὸν ἦτο ὁ περίβολος τοῦ ἐν τῷ ἀστει Ἐλευσίνιον ἢ ὁ τόπος ἐν ᾧ μηνὶ Βοηθομιῶνι ἤγοντο αἱ ἑορταὶ τῶν μεγάλων μυστηρίων ἀμέσως πρὸ τῆς ἡμέρας τοῦ Ιάκχου, καὶ ἐνθα ἀμέσως μετὰ τὴν συντέλεσιν τῶν Μεγάλων Μυστηρίων καὶ τὴν ἐξ Ἐλευσίνος ἐπιστροφὴν τοῦ πλήθους συνήρχετο πλήρης ἡ βουλὴ

1. Die Stadtgeschichte von Athen (1891) S. 30.

τῶν Ἀθηναίων ώς ἵερα βουλὴ ἵνα ἀκούσῃ τὸν βασιλέα ἀναφέροντα «περὶ τῶν γεγενημέγων Ἐλευσῖνι κατὰ τὴν τελετὴν», καὶ δὴ κατὰ τὰ πάτρια συμφώνως πρὸς νόμον τεθέντα ὑπὸ τοῦ Σόλωνος¹.

Β'. Τὸ σπουδαιότατον, χαρακτηριστικώτατον καὶ περιεργότατον πάντων ὅσων παρουσιάζει δὲ περίβολος οὗτος εἶναι βεβαίως δὲ ἄνω τοῦ λεγομένου βῆματος μέγας, μοναδικὸς εἰς τὸ εἰδός του ἐν Ἀθηναῖς, τετράγωνος βωμὸς δὲ ἐκ τοῦ φυσικοῦ βράχου κατεσκευασμένος ὃς τι ἔξοχως ἄγιον καὶ ἀρχαῖον. Λοιπὸν γνωρίζομεν δὲ τὸ ἄγιοτατον τῶν ἐν τῷ Ἐλευσινίῳ τοῦ ἀστεως ἥτο βωμός, περὶ οὖν παραδόξως ὑπῆρχε κατά τινα μὲν τῶν δητόρων «νόμος πάτριος, εἴ τις ἰκετηρίαν θείη ἐν τῷ Ἐλευσινίῳ (ἐπὶ τοῦ βωμοῦ), ἀκούτον ἀποθανεῖν», κατὰ δὲ στήλην ἴδρυμένην παρὰ τὸ βῆμα αὐτοῦ τοῦ Ἐλευσινίου «χιλίας δραχμὰς δφεέλειν»².

Γ'. Τὸ περίφημον μέγα καὶ ἐκ τοῦ βράχου λελαξευμένον «βῆμα» τοῦ περίβολου τούτου, μοναδικὸν ἐπίσης κατὰ τὸ σχῆμα αὐτοῦ καὶ παράδοξον, παρουσιάζει τρία τινὰ συγχρόνως.

1^{ον}) Ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτοῦ ἐπέχει πράγματι θέσιν βῆματος· ἀλλ᾽ δὲ ὁ δῆτωρ δὲν ἴστατο, προφανῶς καὶ βεβαίως, ἐπὶ τοῦ λίαν ὑψηλοῦ ἄνω μέρος αὐτοῦ, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ δημίλει, παρὰ πᾶν ἀνάλογον ἀρχαῖον ἢ καὶ σύγχρονον παράδειγμα, πολὺ ὑπεράνω τῶν κεφαλῶν τῶν ἀκροατῶν αὐτοῦ, θὰ ἥτο ἐντελῶς ἐκτεθειμένος εἰς τὸν ἀνεμόν καὶ ἡ φωνὴ αὐτοῦ δὲν θὰ ἥκουντο εὐκρινῶς ὡς μὴ ἔχουσα δημισθενείαν τοῖχον. Ἀναγκαίως λοιπὸν δὲ διμιλῶν ἀπὸ τοῦ πολυμεροῦς βῆματος τούτου ἴστατο ἐπὶ τοῦ πραγματικοῦ καὶ πάνυ ἀναπαυτικοῦ εὐρυτάτου βῆματος διότε σχηματίζει ἡ πλατεῖα καὶ ἐπίπεδος ἐπιφάνεια τῆς τρίτης ἀπὸ τοῦ ἐδάφους βαθμίδος τοῦ δλου³. Ἄλλ' οὕτως ἴσταμενος εἶχεν ἀμέσως δημισθενείαν τὴν πρὸ τοῦ κυρίου σώματος τοῦ δλου κατασκευάσματος τετάρτην βαθμίδα ἢ μᾶλλον τὴν ἔδραν, ἥτις, ὡς αἱ ἐν αὐτῇ κατὰ πυκνὴν σειράν λελαξευμέναι πέντε παραλληλογραμμοὶ δπαὶ καταδεικνύουσιν, ἔχοντος μόνον καὶ μόνον ἵνα φέρῃ στήλας ψηφισμάτων. Τοῦτο δμως συμφωνεῖ ἀκριβέστατα πρὸς

1. Ἰδὲ ἀνωτέρω σελ. 423, σημ. 4.

2. Ἀνδοκίδ. περὶ μυστηρίων, 111.

3. Ἰδὲ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ ἐν Curtius, Stadtgeschichte σελ. 32 ἀρ. 8.

τὴν ἀρχαίαν πληροφορίαν ὅτι δὲ ἐπὶ τοῦ βῆματος τοῦ Ἐλευσινίου ὅμιλῶν, ἵστατο παρὰ τὰς ἐν τῷ Ἐλευσινίῳ ἴδρυμένας ἐπιγραφικὰς στήλας¹.

2οὐ) Αἱ πρὸς ἄνοδον μέχρι τοῦ ὑπέρ τὸν περίβολον τοῦ βῆματος πεδίου, ἐν ᾧ δὲ ἕρδος βωμός, ἔξι λοιπαὶ πλάγαι καὶ στεναὶ βαθμίδες καὶ δὲ ὡς ἔξωστρα τις ἀμβωνος προέχων μέγας κεντρικὸς κύβος τοῦ βῆματος τούτου, ἥτοι ἐκεῖνα ἀκριβῶς ἀτινα τοσοῦτον ἔξενισυν, ὡς πρωτοφανῆ διὰ βῆμα πράγματα, πάντας τοὺς ἔρευνητάς, εἶναι ἀληθῶς παράδοξα, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀνεξήγητα δι' ἡμᾶς τοὺς δυναμένους νῦν νὰ ὑποδείξωμεν ἐτερον ἐντελῶς ἀνάλογον παράδειγμα ἰεροῦ βῆματος καὶ δὴ τὸ τοῦ ἐν τῷ Ἐλευσινίῳ τῆς Ἐλευσῖνος. Ἐννοῶ τὸ εὐρισκόμενὸν ὑπεράνω τῆς ἐν τῷ βράχῳ, ὡς δὲ περίβολος τοῦ Ἐλευσινίου τοῦ ἀστεως, βαθέως λελαξευμένης μεγάλης πλατείας τῆς ἐπιδείξεως τῶν Ἱερῶν. Τὸ Ἱερὸν βῆμα τοῦτο, τὸ αὐτὸ μέγα ὕψος ἔχον δὲ καὶ τὸ βῆμα τοῦ Ἐλευσινίου τοῦ ἀστεως, ἀποτελεῖται ἐκ βαθμίδων ἀνόδου φερουσῶν ἐπὶ τοῦ πρὸ τοῦ Ἱεροῦ καὶ ἀδύτου ἀνακτόρου τῆς Δήμητρος βραχώδους πεδίου, ἐφ' οὖς βαίνων δὲ Ἱεροφάντης ἐπεδείκνυε τὰ Ἱερὰ τοῖς κάτω ἐν τῇ πλατείᾳ συνηγμένοις μύσταις κατὰ τὴν ὑπάτην στιγμὴν τῆς τελετῆς τῶν μεγάλων μυστηρίων². Διατί λοιπὸν νὰ μὴ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ τὸ ἄνω μέρος τοῦ βῆματος τοῦ ἐν τῷ ἀστει Ἐλευσινίου, τὸ ἀκριβῶς πρὸ τοῦ Ἱεροῦ βωμοῦ κείμενον, ἔχοντος μετέπομπην ὡς στενὴ καὶ δλίγοις μόνον ἐπιτερραμμένη εἴσοδος πρὸς τὸν ὡς τὸ ἀνάκτορον τῆς Ἐλευσῖνος, δυσπρόσοδον βωμὸν τῶν θεῶν τοῦ Ἐλευσινίου τοῦ ἀστεως, βωμὸν πρὸς δὲν ἀπηγορεύετο, ὡς εἴδομεν, καὶ ἱκέτης νὰ πλησιάσῃ, πρὸς δὲ διατί νὰ μὴ ὑποθέσωμεν ὅτι δὲ κεντρικὸς καὶ ὡς τὸ πρὸ τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ἐλευσῖνος βῆμα τοῦ Ἱεροφάντου λίαν ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς τῶν κάτωθι ἴσταμένων, κύβος ἔχοντος ὡς Ἱερὸν

1. Ἀνδροῦδ. περὶ μυστ. 115 κ. ἔξ. ‘Ο Καλλίας στὰς ἐλεγε Ἐνιεῦθεν ἀναπηδᾶ Κέφαλος οὐνοοὶ καὶ λέγει Ω Καλλία, ἡ στήλη παρ' γῇ ἔστηκας, χιλίας δραχμὰς κελεύει δρεῖλειν, ἐάν τις ἴκετηροίαν θῇ ἐν τῷ Ἐλευσινίῳ. — Ἐτέρας στήλας ὁμοίως ἐν τῷ Ἐλευσινίῳ τούτῳ ἴδρυμένας ἀναφέρουσιν: Πολυδ. X, 97: δὲν δὲ ταῖς Ἀιτικαῖς στήλαις, αἱ κεῖνται ἐν Ἐλευσινίῳ τὰ τῶν ἀσθησάντων περὶ τῷ θεῷ δημοσίᾳ πραθέντα ἀναγέγραπται. — CIA. III, 5: καὶ στῆσαι (τῶν στηλῶν) τὴν μὲν ἐν τῷ Ἐλευσινίῳ τῷ ὑπὸ [τῇ π]όλει, τὴν δὲ ἐν τῷ Διογενείῳ, τὴν δὲ ἐν Ἐλευσῖνι ἐν τῷ Ἱερῷ πρὸ τοῦ βουλευτηρίου. — CIA. II, 314: καὶ στῆσαι ἐν τῷ Ἐλευσ[ινίῳ].

2. Ἰδὲ ἀνωτέρω σελ. 335 (127).

βῆμα, ὡς ἔξωστρα ἄμβωνος, ἔξ ής ὁ ἱεροφάντης ἐπεδείκνυε τὰ ιερὰ ἔκεινα ἀτινα « παρεῖχε »¹ τοῖς μιουμένοις ἐν Ἀθήναις. Ὅτι ἐτελεῖτο νύκτωρ ὡς ἐν Ἐλευσῖνι τοιαύτη τις τελετὴ ἐν τῷ περιβόλῳ τούτῳ, ὑποδεικνύει τὸ πλήθυσ τῶν ἐν αὐτῷ κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἀνακαλυφθέντων λύχνων², τῶν προφανῶς οὐδεμίαν μὲν σχέσιν δυναμένων νὰ ἔχωσι πρὸς τὴν ἐν πλήρει ἡμέρᾳ συνεδριάζουσαν Πνύκα, μεγίστην ὅμως πρὸς τὴν μυστικὴν λατρείαν τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος, ἵς οἱ μύσται sub sole clarissimo cum lucernis et facibus orbis peragrat vastitatem (Arnob. 5, 27), ἀκριβῶς ὡς ἡ θεὰ « μετὰ λαμπάδων νυκτός τε καὶ ἡμέρας » ἐπλανᾶτο πρὸς ἀναζήτησιν τῆς Κόρης ('Απολλοδ. 1, 5, 1).

Δ'. Ὁ ἐκ τῆς πόλεως ἀνελθὼν διὰ τῶν βαθμίδων τοῦ ιεροῦ βήματος τοῦ ἐν τῷ ἀστει Ἐλευσινίου τούτου εἰς τὸ ἄνω εὐρὺ καὶ ἐπίπεδον πεδίον ἐφ' οὗ ὁ βωμός, καθιορᾶ ἔξαιρηνς μετὰ πολλῆς ἥδονῆς καὶ ἀνακούφισεως, ὡς ἐκ λάκου τινὸς ἔξελθών, πάνυ μεγαλοπρεπὲς καὶ εὐρὺ θέαμα, ἦτοι τὴν πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ τὸ στενὸν τοῦ Δαφνίου εὐρυτάτην πεδιάδα τῆς Ἀττικῆς, αὐτὴν τὴν θάλασσαν τοῦ Φαλήρου, τοῦ Πειραιῶς, τῆς Σαλαμίνος καὶ Ἐλευσίνος τῆς ἐστίας τοῦ Ἐλευσινίου τούτου τοῦ ἀστεως. Ἀμέσως δὲ ἐνθυμεῖται τοὺς στίχους τοῦ Ἐννίου³, καθ' οὓς ὁ ἐπὶ τῆς διόδου τοῦ Δαφνίου ἴσταμενος καὶ πρὸς τὰς Ἀθήνας δρῶν βλέπει τὴν Ἀκρόπολιν καὶ ad laevam αὐτῆς περίοπτον τὸν ἐν Ἀθήναις ναὸν τῆς Δήμητρος, ἦτοι τὸ κύριον μέρος τοῦ ἐν ἀστει Ἐλευσινίου.

Ποῦ ἔκειτο ὁ ναὸς οὗτος, ὡς καὶ ὁ παρακείμενος αὐτῷ ναὸς τοῦ Τριπτολέμου, δὲν δύναμαι νὰ εἴπω ἀκριβῶς, διότι μέχρι τοῦδε δὲν ἡρευνήθη δι' ἐπαρκῶν ἀνασκαφῶν δ χῶρος τοῦ λόφου ὁ πρὸς νότον τοῦ βωμοῦ μέχρι τοῦ σημείου ὑφ' ὃ ἡ Ἐννεάκρουνος, ὑπεράνω τῆς δοπίας ἔκειτο κατὰ τὸν Πανσανίαν ὁ ναὸς τῆς Κόρης καὶ Δήμητρος. Ἐπίσης ἀνεξερεύνητον εἶναι καὶ τὸ ἔδαφος τὸ νοτίως τοῦ βωμοῦ μέχρι τοῦ Ἀγίου Δημητρίου τοῦ Λουμπαδάρη, ἔνθα νομίζω ὅτι ἔκειτο ὁ ναὸς τοῦ Τριπτολέμου εἰκάζων τοῦτο ἐκ τῆς μελέτης τῶν

1. Φιλόστρ. ἔ. ἀ. ίδε ἀνωτέρω σελ. 367 (159).

2. Welcker, Festaltar S. 376, 12. — Curtius, Attische Studien I, S. 27.

3. Ιδε ἀνωτέρω σελ. 422.

ιδιοτήτων τοῦ Ἀγίου Δημητρίου τούτου, τοῦ παρ' ἡμῖν λατρευομένου καὶ ἔξοχὴν ὡς γεωργικοῦ (Δημητριακοῦ), πολεμικοῦ καὶ ἐφίππου ὡς δ Τριπτόλεμος δ τρὶς στρατιώτης (Τρι-πτόλεμος) καὶ συγχρόνως ἐφιππος γεωργικὸς ἀπόστολος τῆς Δήμητρος¹. Ἰσως μάλιστα καὶ τὸ ὄνομα *Λουμπαρδάρης*, *Λουμπαδάρης*, ἦ δπως ἄλλως γράφεται τὸ ἐπίθετον τοῦ ἁγίου τῆς ἀρχαίας ἀθηναϊκῆς ταύτης ἐκκλησίας, νὰ εἴναι παραφθορὰ τοῦ *Λαμπαδάρης*² καὶ νὰ σχετίζηται πως πρὸς τὰς μυστικὰς λαμπάδας τῆς Ἐλευσινιακῆς λατρείας ἐν Ἀθήναις ὡς αὗται μετηνέχησαν εἰς τὴν διάδοχον χριστιανικὴν λατρείαν. Τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀξιονέπισταμένης μελέτης, εἰς ἥν δμως δὲν ἡδυνήθην νὰ προβῶ μέχρι τοῦδε.

Ε'. Ἐνῷ ἡ Δημήτηρ τοῦ Ἐλευσινίου τῆς Ἐλευσίνος εἰκονίζεται, ὡς εἴδομεν, καθημένη ἐπὶ φρέατος, ἡ τοῦ Ἐλευσινίου τοῦ ἀστεως εἰκονίζεται πάντοτε καθημένη ἐπὶ βάθρου τετραγώνου πανομοίου πρὸς ὑψηλὸν τετράγωνον βωμὸν (ἰδὲ Πίν. ΙΓ', β, 3.—ΙΕ', 5.—ΙΓ', 3.). Τί λοιπὸν τὸ παράδοξον τοῦ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι, ὡς εἰκονίζετο ὡς ἔδρα τῆς ἐν Ἐλευσίνι λατρείας τῆς Δήμητρος τὸ ἱερὸν Καλλίχορον φρέαρ, οὕτω τῆς ἐν τῷ ἀστει Ἐλευσινίας Δήμητρος ἔδρα ἐλογίζετο δ πανάγιος καὶ χαρακτηριστικώτατος βωμός, ὁ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Ἐλευσινίου τοῦ ἀστεως;

Σ'. Μέγα ἀτύχημα εἶναι βεβαίως τὸ ὅτι μέχρι τοῦδε δὲν ἀνεσκάφη δεόντως δ ἱερὸς περιβόλου τοῦ Ἐλευσινίου τούτου. Ἄλλα καὶ πάλιν πᾶν ὅτι αἱ ἐπιπόλαιαι ἀνασκαφαὶ τοῦ λόρδου Aberdeen καὶ ἡ δοκιμαστικὴ χάνδαξ τοῦ E. Κουρτίου ἔφερον εἰς φῶς δύναται νὰ ἔννοιη πληρέστερον προκειμένου περὶ τοῦ περιβόλου τοῦ Ἐλευσινίου τῶν Ἀθηνῶν παρὰ ἀν προέκειτο περὶ ἄλλου τινος ἰδρύματος π. χ. τῆς Πυνκός.

Ο λόρδος Aberdeen σκάψας ὑπὸ τὰς κόγχας τὰς λελαξευμένας

1. Πέλ. Kern ἐν Pauly-Wissowa, Real-encycl. Demeter, c. 41.

2. Ἡ συνήθης νέωτάτη παράδοσις ὅτι ἔκληθη *Λουμπαρδάρης* ὡς ἐκ τῆς ἀκροπόλεως διὰ *λουμπαρδῶν* (τηλεσόλων βομβούδων) βληθεὶς ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας, δὲν μοὶ φαίνεται οὐδὲ γραμματικῶς ὄρθη, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἔδει νὰ καλήται παθητικῶς δ *Λουμπαρδομένος* καὶ οὐχὶ ἐνεργητικῶς δ *Λουμπαρδάρης*. Ἄλλως *Λουμπαρδάρης* καλεῖται ἐνιαχοῦ νῦν τῆς Ἐλλάδος καὶ δ "Αγ. Ἰωάννης δ ἄλλως *Κλήδωνας* καὶ *Φωταρᾶς*, ἐνεκα τῶν κατὰ τὴν ἕορτὴν αὐτοῦ πανταχοῦ ἀναπτομένων μεγάλων πυρῶν καὶ λαμπάδων ἐξ οὗ καταφαίνεται ὅτι τὸ ἐπίθετον παρεφθάρη ἐτοῦ *Λαμπαδάρης* καὶ *Λαμπαδάριος*.

ἐν τῷ βράχῳ τῷ σχηματίζοντι τοὺς παρὰ τὸ οἰδὸν βῆμα τοίχους τοῦ περιβόλου, ἀνεκάλυψεν, ὡς γνωστόν, πλῆθος ἀναθηματικῶν ἀναγλύφων κατάπεσόντων ἐκ τῶν κογχῶν, ὡς ἀνεκάλυψαν ὅμοιά τινα πρότερον ἐν τῷ αὐτῷ χώρῳ δὲ Πιττάκης καὶ κατόπιν δὲ Κούρτιος. Ταῦτα πάντα ἀνήκοντα εἰς πάνυ δψίμους ὁμοίωνς χρόνους, εἶναι κατὰ μέρας ἀναθήματα γυναικῶν τοῦ λαοῦ, ἀπεικονίζουσι δὲ ἀπαξάπαντα διάφορα μέλη ἀνθρωπίνων σωμάτων ἢτοι μαστούς, βραχίονας, ὑπογάστρια, δφθαλαμούς. Ἀλλ' ἐνῷ ἀνέμενέ τις νὰ ἀναγνώσῃ ὅτι ταῦτα ἀφιερώμησαν τῷ Ἀσκληπιῷ ὑπὸ τῶν ιάσεως δεομένων ἢ ἵαθέντων, μανθάνει παραδόξως ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν αὐτῶν ὅτι εἶναι χαριστήρια καὶ εὐχαὶ τῷ Ὑψίστῳ Διὶ, ἢ γενικῶτερον τῷ Θεῷ Ὑψίστῳ ἢ ἀπλούστερον τῷ Ὑψίστῳ¹.

Τίνα ποτὲ σχέσιν δύνανται νὰ ἔχωσι τὰ καθαρῶς ἰατρικῆς φύσεως ἀναθήματα ταῦτα τῶν γυναικῶν τοῦ λαοῦ πρὸς τὴν Πινύκα ἢτοι περίβολον χρησιμεύοντα πρὸς τὰς συνεδρίας τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν; Προφρανῶς οὐδεμίαν! Ἀλλὰ καὶ δὲ πανάρχαιος βωμὸς τοῦ Ὑψίστου Διός, ὃν ἐφαντάσθη δὲ Κούρτιος, δὲ ἐνεκα τῶν ἐπιγραφῶν τούτων θεωρήσας τὸν περίβολον ὡς οἰδὸν τοῦ Διὸς τούτου, δὲν φαίνεται καὶ εἰς ἐμὲ πιθανώτερος. Θεωρῶ ἀληθῶς ἀδύνατον ἐντελῶς πρᾶγμα, ἴδρυματος λατρείας τόσον ἀρχαίουν καὶ οἰδοῦν καὶ μεγάλου, νὰ μὴ περιεσώζετο οὐδεμία ἄλλη μνεία, οὐδὲν ἄλλο μαρτύριον πρὸς ἐπίρρωσιν τῆς γνώμης τοῦ Κουρτίου, ἢ αἱ ἐκ πάνυ δψίμων ὁμοίων χρόνων ἐπιγραφαὶ αὖται.

Ἄν δημως παραδεχθῶμεν ὅτι δὲ χῶρος οὗτος εἶναι τὸ Ἐλευσίνιον τοῦ ἀστεως, τότε τὰ καθαρῶς ἰατρικῆς φύσεως ἀφιερώματα ταῦτα ἀποβάλλουσιν ἀμέσως τὸ παράδοξον καὶ ἀκατονόητον τῆς φύσεως καὶ τῆς ἐνταῦθα παρουσίας αὐτῶν.

Ως γνωστὸν ἐν τῷ Ἐλευσίνιῳ τούτῳ τοῦ ἀστεως κατήχθη δὲ Ἀσκληπιὸς μόλις ἀφικόμενος ἐξ Ἐπιδαύρου διὰ τοῦ λιμένος τῆς Ζέας εἰς Ἀθήνας². Αἱ δὲ τελεταὶ τῶν μυστηριωτίδων ἡμερῶν τῶν Ἐπιδαυρίων τῶν πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἀθήναις ἀγομένων

1. CIA. III, 148 κ. ἐξ. — Curtius, Attische Studien I, S. 27. Stadtgeschichte S. XLI. — Milchhöfer, Athen S. 16.

2. Σ. Δραγούμη, 'Ο Ἀσκληπιὸς ἐν Ἀθήναις: Ἐφημ. Ἀρχαιολ. 1901 σελ. 97 κ. ἐξ.

κέντρον κύριον είχον τὸ Ἐλευσίνιον τοῦτο¹. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ νέου θεοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐπὶ τὴν λατρείαν τῆς Ἐλευσινιακῆς Δήμητρος ἦτο μεγίστη, ὁ δὲ μετ' αὐτῆς σύνδεσμος τοῦ Ἀσκληπιοῦ στενότατος διὸ καὶ πλειστάκις βλέπομεν τὸν Ἀσκληπιὸν εἰκονιζόμενον ἐπὶ τῶν Ἀθηναϊκῶν, Ἐλευσινιακῶν καὶ αὐτῶν τῶν Ἐπιδαυριακῶν ἀναγλύφων ὡς σύντροφον καὶ σύσκηνον τῇ Δήμητρι. Εἰς τὰς μετὰ τοῦ Ἀσκληπιοῦ δὲ στενοτάτας αὐτῆς σχέσεις δρφείλει πάντως ἡ Ἐλευσινία Δημήτηρ τὸν ἀπὸ τοῦ τετάρτου ἥδη π. Χ. αἰῶνα (δὲ Ἀσκληπιὸς ἀφίκετο εἰς Ἀθήνας τῷ 421 π. Χ.) μεμαρτυρημένον χαρακτῆρα αὐτῆς ὡς ἰατροῦ, μᾶλιστα τῶν γυναικῶν². Ἱσως μᾶλιστα τὰς στενὰς πρὸς τὴν ἰατρικὴν σχέσιν τῆς Δήμητρος δέον νὰ ἀναζητήσωμεν μέχρι αὐτοῦ τοῦ παναρχαίου μύθου τοῦ γάμου αὐτῆς ἐν Κρήτῃ μετὰ τοῦ Ἰασίωνος, οὗ τὸ δόνομα φαίνεται παραγόμενον ἐκ τοῦ ἴασματος³ ἢ ἴασιν, ὅστις δὲ ἀπέθανεν βληθεὶς ὡς ὁ Ἀσκληπιὸς ὑπὸ κεραυνοῦ τοῦ Διός.

Διατί ὅμως, θὰ ἔρωτήσῃ τις, τὰ τοῦ περιβόλου ἡμῶν ἀναθήματα ἀφιερώθησαν Διῖ τῷ Ὑψίστῳ καὶ οὐχὶ τῷ Ἀσκληπιῷ ἢ αὐτῇ τῇ Δήμητρι ὡς ἰατρῷ; Νομίζω ὅτι τούτου δύναται νὰ προταθῇ ἡ ἔξης ἔξήγησις.

Ὦς ἔσημειώσαμεν ἥδη, πάντα τὰ ἀφιερώματα ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς λίαν ὀψίμους ὁωμαϊκοὺς χρόνους. Κατὰ τὴν ἐποχὴν λοιπὸν ταύτην ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἶχεν ὑπερακοντίσει καὶ ἐπισκιάσει πᾶσαν ἄλλην, οὐδεὶς δὲ θεὸς ἐλατρεύετο μᾶλλον αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Διὰ τοῦτο δὲ βλέπομεν προφανῶς αὐτὸν καλούμενον ἐπὶ ἀναθήματος αὐτοῦ τοῦ Ἀσκληπιείου τῶν Ἀθηνῶν Θεὸν ὑψιστον³. Εἶναι δὲ μεγίστης προσοχῆς ἄξιον καὶ σπουδαιότατον διὰ τὴν ἔρευναν ἡμῶν ὅτι ὅχι μόνον ἐν Ἀθήναις ἀλλὰ καὶ οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ ἔτερός τις θεὸς πλὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ τούτου τῶν Ἀθηνῶν φέρει, ὡς ὁ Ζεύς, τὸ ἐπίθετον ὑψιστος. Ἀφοῦ δὲ βασίμως γνωρίζομεν ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς ἐλατρεύετο

1. Ἰδὲ ἀνωτέρω σελ. 416.

2. Ἰδὲ τὰς περὶ τούτου ἀρχαίας μαρτυρίας συγκεκεντρωμένας ὑπὸ τοῦ κ. Kern, ἐν Pauly-Wissowa Realencykl. Demeter cap. 44, Heilgötter. Πόλ. δὲ κυρίως πρὸς τὰ ἀναθήματα τοῦ Ἐλευσινίου τῶν Ἀθηνῶν τὸ ἐκ τοῦ Ἐλευσινίου τῆς Ἐλευσίνος ὅμοιον ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον ἐν Ἀρχ. Ἐφημ. 1892, 413, Πίν. 5.

3. CIA. III, 132, 1.

ώς Ζεὺς Ἀσκληπιός¹ ἐν Ἐρμίονῃ, ἐν Ἐπιδαύρῳ² καὶ ἐν Περγάμῳ³, εἰδομεν δὲ καὶ ἀνωτέρῳ διοίαν καταπληκτικὴν διμοιότητα παρουσιάζουσιν ίδια ἐπὶ τῶν Ἀττικῶν μνημείων αἱ παραστάσεις τοῦ Ἀσκληπιοῦ πρὸς τὰς τοῦ Διός, διατὶ νὰ μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι ὡς ἡ Ὅγεια ἔταυτισθη τῇ Ἀθηνᾶς οὔτω καὶ δὲ ἔνοικος τοῦ Ἐλευσινίου τοῦ ἀστεως Ἀσκληπιὸς ἐγένετο σὺν τῷ χρόνῳ Ὑψιστος, Θεὸς Ὑψιστος καὶ Ζεὺς Ὑψιστος, ἐπομένως ὅτι τὰ ἀναθήματα τοῦ περιβόλου ἡμῶν εἶναι τὰ τελευταῖα λείψανα τῆς ἀπὸ τοῦ Ε' π. Χ. αἰῶνος ἀρξαμένης ἐν Ἀθήναις ἐν αὐτῷ τούτῳ ἀκριβῶς τῷ Ἐλευσινίῳ λατρείας τοῦ θεοῦ τῆς Ἐπιδαύρου; Οὕτως ἔξηγεται καὶ πληρέστατα δικαιολογεῖται ἡ παρουσία τῶν λατρικῶν ἀναθημάτων τούτων ἐν τῷ Ἐλευσινίῳ ἔνθα ὁ Ζεύς, ὡς καὶ ἐν ἑκείνῳ τῇς Ἐλευσίνος, οὐδαμῶς ἐλατρεύετο, ἐφ' ὅσον γνωρίζομεν, ὑπὸ ίδιαίτερον τινα τίτλον εἴτε καὶ γενικῶς.

Αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ Κουρτίου οὐδὲν ἄλλο ἐπιγραφικὸν μνημεῖον ἔφερον εἰς φῶς, πλὴν τεμαχίου φέροντος εὐκρινῶς τὴν λέξιν ΙΠΠΟΘΟΩΝΤΙΣ, τοῦθ' ὅπερ δυνατὸν οὐδεμίαν σχέσιν νὰ ἔχῃ πρὸς τὸ Ἐλευσίνιον. Σημειοῦμεν μόνον ὡς ἀληθῶς περίεργον τὸ ὅτι ἔξι ὅλων τῶν Ἀθηναϊκῶν φυλῶν ἡ Ἰπποθωντὶς εἶναι ἡ πάσης ἀλλης ἀμεσώτερον πρὸς τὴν Ἐλευσίνα καὶ ἐπομένως τὸ Ἐλευσίνιον συνδεομένη, διότι εἰς αὐτὴν ὡς γνωστὸν ὑπήγετο ἡ Ἐλευσίς, ὅλως δὲ ίδιαζόντως ἐλατρεύετο ὁ Ἰπποθών τὸν τῷ Ἐλευσινίῳ τῇς Ἐλευσίνος, ἔνθα εἰχεν ίδιαίτερον ἱερέα⁴. Ἰσως δὲ καὶ χαλκοῦς ἵππος διν Σίμων δ περὶ ἵππικῆς συγγράφας ἀνέθηκε «κατὰ τὸ Ἐλευσίνιον Ἀθήνησιν»⁵ δὲν ἦτο ὅλως ἀσχετος πρὸς τὸν ὑπὸ ἵππου τραφέντα Ἰπποθώντα.

δ) Τὸ Θεσμοφορεῖον.

Ἐν ταῖς Θεσμοφοριαζούσαις τοῦ Ἀριστοφάνους αἱ ἐν τῷ Θεσμοφορείῳ ἐκκλησιάζουσαι ἐπὶ ἀπωλείᾳ τοῦ Εὑριπίδου γυναικες κατα-

1. CIG. 1198 Ζεὺς Ἀσκληπιός.

2. Ἐφημ. Ἀρχαιολ. 1884, 24, ἀρ. 65.

3. Preller-Robert, S. 523.

4. Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1883 σελ. 125, 77. Ηλε. καὶ τὸν ἀνωτέρω (σελ. 354) ἀναδημοσιευθέντα ἴερὸν νόμον τῶν Ἐλευσινίων ἀγάνων καὶ μυστηρίων.

5. Εενοφ. Ἰππικ. I, 4.

πλαγεῖσαι ἐκ τῆς θρασύτητος τοῦ ὡς κατασκόπου τοῦ Εὑριπίδου ὑπὸ γυναικεῖον ἔνδυμα εἰσχωρήσαντος εἰς τὸ Θεσμόφορεῖον Μνησιλόχου, κηδεστοῦ τοῦ Εὑριπίδου, λέγουσιν ὅτι (στιχ. 655 κ. ἑξ.)

τὰς λαμπάδας ἄψαμένας χρὴ

ξυζωσαμένας εὖ κάνδρείως τῶν θ' ἱματίων ἀποδύσας

ζητεῖν, (α) εἴ που κάλλος τις ἀνὴρ ἐσελήνυθε, (β) καὶ περιθρέξαι τὴν Πόννα πᾶσαν (γ) καὶ τὰς σκηνὰς (δ) καὶ τὰς διόδους διαθρῆσαι καὶ διασκοπεῖν σιωπῇ πανταχῇ.

Ἐκ τῶν στίχων τούτων ἔξαγεται ἀσφαλῶς ὅτι δὲ λόφος τῆς Πνυκδὸς ἔκειτο ἀμέσως ἐκτὸς τοῦ περιβόλου τοῦ Θεσμοφορείου, ἵσως δὲ καὶ ὅτι ἥτο μικρὸς καὶ περιφεροῦς σχῆματος ἀφοῦ ἔδει «περιθρέξαι» καὶ δὴ «ὡς τάχιστ' ἥδη κύκλῳ» (στιχ. 662). Δυστυχῶς ἀγνοοῦμεν, ποῦ ἀκριβῶς ἔκειτο τὸ Θεσμοφορεῖον¹. Ἐκ τῶν λέξεων τοῦ Ἀριστοφάνους «ἀναπέμψαι» (στιχ. 585), «ἀνηλθες ἥδη δεῦρο πρότερον;» ἥτοι εἰς τὸ Θεσμοφορεῖον (στιχ. 622) καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ «σημεῖον» (δηλ. σημαία τις) τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐκκλησίας τοῦ Θεσμοφορείου ἔφαίνετο ἐκ τῆς πόλεως (στιχ. 277 κ. ἑξ.), ἔξαγεται ὅτι τὸ Θεσμοφορεῖον ἔκειτο ἐφ' ὑψηλοῦ, τοῦδ' ὅπερ ἐπικυροῦ καὶ μαρτυρίᾳ τοῦ Σχολιαστοῦ². Λοιπὸν ἐπὶ τῆς δυτικῆς κλιτύος τοῦ λόφου τοῦ Ἀστεροσκοπείου, 160 μέτρα ἀπὸ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ, ὑπάρχει ἀρχαῖος περίβολος παρουσιάζων ἐν μικρῷ γραφίᾳ διὰ τοῦτο καὶ ὁ λεγόμενος «περίβολος τοῦ βήματος τῆς Πνυκδός», ἥτοι τὸ κατ' ἔμετρα 'Ελευσίνιον, ἔνεκα δὲ τῆς διμοιότητος ταύτης λεγόμενος «Μικρὰ Πνύξ»³. Τὸν περίβολον τοῦτον θεωρῶ ὡς τὸ δεύτερον ἐν τῷ Αθήναις τέμενος τῆς Ἐλευσινιακῆς λατρείας, ἥτοι ὡς τὸ Θεσμοφορεῖον, ὅπερ καὶ ἔνεκα τῆς θρησκευτικῆς καταγωγῆς καὶ τῆς ἀναλόγου χρήσεως αὐτοῦ ἔδει νὰ ἀναμένωμεν ὅμοιον τὴν κατασκευὴν πρὸς τὸ 'Ελευσίνιον τοῦ ἀστεως. "Αν ἡ γνώμη μου

1. Τὰς περὶ τῆς θέσεως τοῦ Θεσμοφορείου ποικίλας γνώμας, ὃν μόνη ἡ τοῦ Bötticher (Tektonik S. 260²), ἐπλησίασε τὴν ἀλήθευσιν, ίδε ἐν Wachsmuth, Die Stadt Athen II (1890) S. 255, 4.

2. Σχολ. Ἀριστ. Θεσμοφ. στιχ. 585 : διὶ ἀναπέμψαι κυρίως διὸ καὶ ἀνοδος ἡ πρώτη λέγεται, παρ' ἐπιστολαῖς τὴν ἀνθόδος, διὰ τὴν θέσιν τῶν θεσμοφορίων. 'Επεὶ καὶ ἀνοδον τὴν εἰς τὸ Θεσμοφόριον ἀφιέντιν λέγονται· ἐπὶ ὑψηλοῦ γὰρ κεῖται τὸ Θεσμοφόριον.

3. Ίδε τὸ σχέδιον αὐτοῦ παρὰ Curtius, Stadtgeschichte Taf. III.

αὗτη εἶναι δόρθη, τότε ἑρμηνεύεται κάλλιστα καὶ ἀπλούστατα, πῶς αἱ θεσμοφοριάζουσαι τοῦ Ἀριστοφάνους ἀμέσως μετὰ τὴν ἀναζήτησιν ἐν αὐτῷ τῷ θεσμοφορείῳ περιέρχεται μετὰ λαμπάδων ταχέως κύκλῳ καὶ τὴν Πνύκα, ἥτοι τὸν λόφον τοῦ Ἀστεροσκοπείου, ἵνα μή τις ἐκρύπτετο ἐν τοῖς σπηλαίοις αὐτῆς ὅπως ἔκειθεν κατασκοπεύῃ αὐτὰς ἢ λάθρᾳ εἰσδύῃ εἰς τὸ θεσμοφορεῖον. Ὡς πρὸς δὲ τὸ ἐκ τῆς πόλεως ὁρατὸν σημεῖον τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐκκλησίας τοῦ θεσμοφορείου, ὅπερ βεβαίως οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὸ σημεῖον τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους παραδομένης ἐκκλησίας τῆς Πνυκός¹, σημειῶθεν καὶ νῦν κατὰ περίεργον σύμπτωσιν πρὸς τὸν λόφον τοῦ Ἀστεροσκοπείου στρέφουσιν ἐκάστην μεσημβρίαν τὰ βλέμματα αὐτῶν οἱ Ἀθηναῖοι ἵνα ἴδωσι τὴν εἰς σημεῖον τῆς ἀκριβοῦς μεσημβρίας ἀνυψωμένην σημαίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

ΑΤΤΙΚΗ ΥΔΡΙΑ ΕΚ ΚΑΠΥΗΣ

(Πίναξ ΙΓ', β.)

Τὸ μυστήριον τῆς 12ης Ἀνθεστηριῶνος.
Ίερὸς γάμος Διονύσου καὶ Κόρης.

Ἐρχόμεθα νῦν εἰς σειρὰν μνημείων τοῦ Ἐλευσινιακοῦ μυστικοῦ κύκλου δυναμένην νὰ ἐπικύνῃ φῶς μέγα, οὐχὶ μόνον ἐπ' αὐτῶν τῶν Ἐλευσινιακῶν μυστηρίων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν σπουδαίων ἔκεινων θεμάτων τῆς ἀττικῆς τοπογραφίας, περὶ ὧν ἐπραγματεύθημεν ἀνωτέρω.

1. Ἀριστοφ. Σφῆκες 690 κ. ἔξ. :

ἀς δοτις ἀν ὑμῶν
ῦστερος ἔλθῃ τοῦ οημείου,
ιὸ τριώβολον οὐ κομιεῖται.

— Ἀνδοκίδ. περὶ τῶν μυστ. 36 : Ἐπειδὴ τὴν βουλὴν εἰς τὸ βουλευτήριον ὁ κῆρυξ ἀνείποι ἔνειαι καὶ τὸ οημεῖον καθέλοι, τῷ αὐτῷ οημείῳ ἡ μὲν βουλὴ εἰς τὸ βουλευτήριον ἔγει, οἱ δὲ ἐκ τῆς ἀγορᾶς ἔφυγον. — Σουΐδας ἐν λ. σημεῖον : « ὅτε ἔμελλε γίνεσθαι ἐκκλησία, οημεῖον ἐτίθετο ».

Ἡ ποικίλοις χρώμασι γεγραμμένη καὶ χρυσώμασι κεκοσμημένη πάγκαλος καὶ καθαρῶς ἀττικῆς κατασκευῆς καὶ τεχνοτροπίας ὑδρία, ἣν εἰκονίζει ὁ πίναξ ἡμῶν ΙΓ', β, εὐρέθη ἐν ἔτει 1883 ἐν Sta Maria di Capua τῆς Ἰταλίας¹ καὶ ἐκ τῆς περιφήμου συλλογῆς τοῦ Al. Castellani εἰσῆλθεν εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ κόμητος Tyszkiewicz, τέλος δὲ εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Λυσσάν.

Περιεγράφῃ δὲ καὶ ἀπεικονίσθη πολλάκις μέχρι τοῦδε, κυρίως ἐν τῷ καταλόγῳ τῆς συλλογῆς Castellani², ἐν τοῖς Monumenti dell' Instituto³, ἐν τῷ ὑπὸ Fröhner γραφέντι καταλόγῳ τῆς συλλογῆς Tyszkiewicz (ἔ. ἀ.) καὶ τέλος ὑπὸ τοῦ κ. S. Reinach⁴.

Πάντες οἱ περὶ αὐτῆς γράψαντες ἐπαινοῦσι μὲν τὴν καλλονὴν τῆς παραστάσεως καὶ ἀναγγωρίζουσιν ὅρθως τὴν καθαρῶς ἀττικὴν τεχνοτροπίαν καὶ κατασκευὴν τοῦ ἀγγείου καὶ τὸν μυστηριακὸν Ἐλευσινιακὸν χαρακτῆρα τῆς ἐπ' αὐτῆς εἰκόνος, οὐδεὶς ὅμως ἥδυνήθη νὰ ἐρμηνεύῃ αὐτὴν εἴτε ὡς πρὸς τὰ καθ' ἔκαστα, εἴτε καὶ μόνον ὡς πρὸς τὸ κύριον θέμα αὐτῆς. Μάλιστα δὲ ὁ λεπτομερέστερον πάντων περὶ αὐτῆς πραγματευθεὶς κ. Fröhner ἔγραψεν, ἀκριβῶς ἐκ τοῦ ἀγγείου τούτου ὁριώμενος, τὰ γενικὰ ἔκεινα ἄτινα παρεμέσαμεν ἀνωτέρῳ (σελ. 271-2). 'Ο αὐτὸς ἔκάλεσε τὰς ὑπ' ἀρ. 3, 4 καὶ 5 μορφὰς Δῆμητρα, Κόρην καὶ Διόνυσον, τὴν δ' ὑπ' ἀρ. 2. peut-être Τριπτόλεμον. Τὰς λοιπὰς δὲ δύο, 1 καὶ 6, ἀφῆκεν ἀνωνύμους, σημειώσας μόνον περὶ μὲν τῆς πρώτης ὅτι εἶναι une joueuse de tambourin, assise sur la colline, περὶ δὲ τῆς δευτέρας, ἣν καλεῖ ἀπλῶς jolie fille, ὅτι son geste semble indiquer qu'elle danse. Τὴν δνοματοθεσίαν ταύτην παρεδέχθη καὶ ὁ S. Reinach (ἔ. ἀ.), ὡς παρεδέχθησαν τὸν Διόνυσον οἱ κ. κ. Rubensohn καὶ Σκιᾶς. 'Ο τελευταῖος μάλιστα γράφει⁵ ὅτι ὁ Διόνυσος παρίσταται ἐνταῦθα καθήμενος ἐπὶ τοῦ ὅμφαλοῦ « ὡς ἀναπληρῶν τὸν Ἱακχὸν », σημειῶν καὶ τὰ ἔξῆς (σελ. 29, 2): « Πρὸς δεξιὰν τοῦ Διονύσου ἵσταται γυναικεία μορφὴ [ἀριθ. 6], ἣν

1. Notizie degli scavi, 1883, 49 (G. Barracco).

2. Catalogue de vente de la coll. Al. Castellani. Roma, 1884 No 84, pl. II, p. 18.

3. Pl. XII, 34. — Annali dell'Inst. 1885 p. 319 (Helbig).

4. Répertoire des vases peints Grecs et Etrusques Tom. I (1899) σελ. 232.

5. Ἀρχαιολ. Ἑφημ. 1901 σελ. 29.

»νομίζω 'Αφροδίτην, αὗτη ὅμως δὲν παρίσταται ἐγκαλυπτομένη, ὡς »ἐν τῇ Κυμαίᾳ ὑδρίᾳ, ἀλλ' ὡς ἄρτι ἀναβεβλημένη τὸ ἱμάτιον καὶ »ὑψοῦσα τὸν ἀριστερὸν δῶμον, ἵνα ὁμήσῃ τὸ ἄκρον αὐτοῦ πρὸς τὰ »ὑπίστω καὶ στερεώσῃ τὴν ἀναβολήν. 'Ἡ ἐτέρα γυνὴ ἡ πρὸς ἀριστε-»ρὰν ἴσταμένη παρὰ τὴν Δῆμητρα [δηλαδὴ ὁ «Τριπτόλεμος» τοῦ »κ. Fröhner καὶ ὁ «Ἐύβουλεὺς» ἢ «Ἰακχος» τοῦ κ. Furtwängler¹] εἶναι ἀναμφιεῖδῶς 'Αθηνᾶ (!).».

Ἡμεῖς ἐδιηγεύομεν τὴν ἀγγειογραφίαν ταύτην ὡς ἔξῆς.

Πρόκειται περὶ εἰκόνος ἔξχως τοπογραφικῆς καὶ σχετιζομένης πρὸς τὴν ἐν τῷ ἀστει τῶν Ἀθηνῶν Ἐλευσινιακὴν μυστικὴν λα-τρείαν.

Οἱ ἀγγειογράφοις δηλαδὴ σταθεὶς πρὸ τῶν Προπυλαίων, ἢ εἰς οἰονδήποτε ἄλλο ὑψηλὸν σημεῖον τῆς δυτικῆς κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ πρὸς δυσμὰς βλέπων ἐπροσωποποίησε καὶ περιέλαβεν ἐν μιᾷ εἰκόνι τὰ σπουδαιότατα ἵερα πάντων τῶν πρὸς δυσμὰς ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν λόφων ἀπὸ τοῦ Φιλοπάππου μέχρι τοῦ Ἀστεροσκοπείου, συνδέσας τὴν παράστασιν πρὸς ἀγιωτάτην μυστικὴν τελετὴν τοῦ χώρου τούτου. Ἐν τῷ κέντρῳ δηλαδὴ παρέστησε τὴν Δῆμητρα τοῦ Ἐλευσινίου καθημένην ἐπὶ τοῦ τετραγώνου ἀγιωτάτου βωμοῦ τῆς κορυφῆς τοῦ Ἐλευσινίου καὶ ἔχουσαν τὸ σῶμα ἐστραμμένον πρὸς νότον, ἵσως διότι καὶ ὁ ναὸς αὐτῆς ἦτο, ὡς τὸ ἀνάκτορον τῆς Ἐλευσίνος, πρὸς νότον τετραμμένος. Ἀπὸ τοῦ λόφου ἐφ' οὗ ἡ Δημήτηρ, παρέστησε κατερχομένην (qui descend d'une colline, ὡς δορθῶς λέγει ὁ κ. Fröhner) τὴν Κόρην (ἀρ. 4) τὴν σύνναον θεάν τῆς Δῆμητρος τοῦ Ἐλευσινίου τούτου. Κατέρχεται δὲ αὕτη μετὰ λαμπάδων πρὸς τὸν Διόνυσον (ἀρ. 5) καθήμενον ἐπὶ ὅμφαλοῦ, δηλοῦντος προφανῶς τὴν ἐδραν καὶ τὸ πανάρχαιον κέντρον τῆς Ἀθήνας λατρείας τοῦ Διονύσου. Τὸ κέντρον τοῦτο οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ εἴναι ἢ τὸ ἀκροβῶς κάτω τοῦ λόφου τοῦ Ἐλευσινίου καὶ παρὰ τὴν Ἐννεάκρουσον ἐσχάτως ἀνακαλυφθὲν Διονύσιον² ἢτοι «τὸ ἀρχαιότατον ἵερὸν τοῦ

1. Meisterwerke σελ. 565. 2.

2. Dörpfeld, Antike Denkmäler Bd. II, Taf. 37 et 38.—Ath. Mitth. 1895, S. 161. — Prott, Enneakrunos, Lenaion und Dionysion ἐν λίμναις : Ath. Mitth. 1898 S. 205 ff.

Λιονύσου καὶ ἀγιώτατον ἐν Λίμναις»¹, ἄλλως δὲ «τὸ ἐν ἄστει» καὶ λοιύμενον². Πρὸς τίνα δὲ σκοπὸν κατέρχεται ἡ Κόρη, θὰ ἔξετάσωμεν κατωτέρω.

Πρὸς βορρᾶν (τῷ ἔξ Ἀκροπόλεως δρῶντι τὴν εἰκόνα), ἐπὶ πεδίου ὑψηλοτέρου, ἐπὶ τοῦ βροειστέρου τῶν λόφων ἵτοι ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Ἀστεροσκοπείου, ἵσταται ἀφ' ὑψηλοῦ ἐπισκοποῦσα τὴν ἐν τῷ κέντρῳ τῆς εἰκόνος μυστικὴν τελετὴν νύμφῃ τις (ἀρ. 6), ἥτις κατ' ἐμὲ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἡ ἡ προσωποποίησις τοῦ λόφου τῆς *Νύμφης τοῦ Δήμου*, δηλαδὴ ἡ *Πνύξ*, εἰκονιζομένη ἐνταῦθα ὡς εἰ διὰ τῆς ὑψουμένης ἀριστερᾶς ἔδιδεν ἢ ἐκράτει ὑψηλὰ τὸ περίφημον *σημεῖον* τῆς Πνυκὸς ἐκκλησίας. Εἴδομεν ἡδη ἀνωτέρω, πῶς ἐπροσωποποιοῦντο οἱ Ἀθηναῖκοὶ λόφοι· ἐνταῦθα σημειοῦμεν ὅτι καὶ ἡ βουλὴ τῶν Ἀθηνῶν ὅμοιώς προσωποποεῖται ἐπὶ πολυαριθμῶν ἀττικῶν *συμβόλων*, ἀπὸ τοῦ 4^{ου} π. Χ. αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν, φερόντων εἴτε τὴν κεφαλὴν αὐτῆς μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς **ΒΟΛΗ**, εἴτε καὶ δλόκηρον αὐτὴν μετὰ τῆς αὐτῆς ἐπιγραφῆς, στεφομένην μάλιστα ὑπὸ τοῦ πεπροσωποποιημένου Δήμου τῶν Ἀθηνῶν. Τὰ πρῶτα μάλιστα φέρουσιν ἐπὶ τῆς διπισθίας ὅψεως κεφαλὴν ἥτις κάλιστα δύναται νὰ εἶναι ἡ τῆς προσωποποιημένης *Πνυκὸς Ἐκκλησίας*³.

'Αμέσως πρὸς νότον τοῦ λόφου τοῦ Ἐλευσινίου ἀρχεται ὑψούμενος ὁ λόφος τοῦ Μουσείου. 'Ο λόφος οὗτος (κοινῶς Φιλόπαππος) ἐκλήθη, ὡς γνωστόν, ἀπὸ τοῦ ἥρωος Μουσαίου (ἐνθα *Mousaios ἄρειν καὶ ἀποθανόντα γῆρα ταφῆναι λέγοντοι*)⁴. 'Ισως μάλιστα ὁ ἀμέσως ὑπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ λόφου κείμενος μέγας καὶ πανάρχαιος τάφος, ὁ ἐν τῷ βράχῳ λελαξευμένος καὶ κοινῶς «Κιμώνειον μνῆμα» καλούμενος, εἶναι αὐτὸς ὁ δεικνύμενος τάφος τοῦ Μουσαίου, ὡς ἐν τῷ παρακειμένῳ Ἐλευσινίῳ ἐδεικνύετο ὁ πανάρχαιος τάφος τοῦ ἐπίσης Ἐλευσινιακοῦ ἥρωος Ἰμμαράδον⁵. 'Ως γνωστὸν ὁ Μουσαῖος οὗτος ἐθεωρεῖτο ἐν τῇ Ἀττικῇ ὡς *Ἀθηναῖος χρησμολόγος*, συνεδέετο δὲ στενότατα πρὸς τὰ Ἐλευσινιακὰ μυστήρια, ἀρα καὶ πρὸς τὴν

1. Κατὰ Νεαίσας, 76.

2. Ἰσαίος, VIII, 35.

3. Διεθν. Ἐφημ. Νομ. 1900 σελ. 333 ἀριθ. 173-176 καὶ 180α Πίν. ΙΘ', 16 καὶ 21.

4. Παυσαν. I, 15, 8. Πελ. Σχολ. Ἀριστοφ. Βατρ. 1033 καὶ Διογ. Λαερτ. 1, 3.

5. Ἰδὲ ἀνωτέρω σελ. 429, 1.

Δήμητρα τοῦ ἐν ἀστεῖ Ἐλευσινίου. Λέγεται δὲ καὶ Ἱεροφάντης τῶν Ἐλευσινών, ἀπόγονος Κερκύνονος ἀδελφοῦ τοῦ Τριπτολέμου, πατὴρ ἦ υἱὸς τοῦ Ἰδρυτοῦ τῶν Ἐλευσινιακῶν μυστηρίων Εὐμόλπου, σύζυγος τῆς Δειόπτης ἢ Ἀντιόπης Ἱεροφάντιδος τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος, μιαθητῆς τῶν νυμφῶν, ποιήσας ὑμνους εἰς Δήμητρα «τὴν θεὰν τῶν μυστικῶν ὁργίων καὶ τελετῶν, ὃν αὐτὸς ἤκουετο ἐν Ἀθήναις συνθέτης καὶ ἴδρυτης», πλὴν ἄλλων δὲ ποιήσας καὶ «καθάρσια, τελετὰς καὶ καθαρμούς», δι' ὧν πατώρθου «ἔξακέσεις νόσων». Τέλος εἰκὼν αὐτοῦ εὑρίσκετο ἐν τῇ Πινακοθήκῃ τῶν Προσυλαίων!.

Τὸν πολυτρόπως καὶ στενῶς πρὸς τὴν Δήμητρα τοῦ Ἐλευσινίου τοῦ ἀστεως συνδεόμενον **Μουσαῖον** τοῦτον ἀναγνωρίζω ἐν τῷ ἀνδρὶ τῷ ἰσταμένῳ ἐν τῷ πρόδρομῳ τῆς Δήμητρος τοῦ Ἐλευσινίου ἀρχομένῳ ὑψώματι (ἀρ 2), ἵτοι ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Μουσείου, οὗ τυγχάνει ἐνταῦθα ἡ προσωποίησις. Τὸ σεμνὸν τῆς παραστάσεως αὐτοῦ, τὸ στρόφιον, τὸ σκῆπτρον, καὶ ἐν γένει πᾶσα ἡ ἀναβολὴ αὐτοῦ ἀρμόζουσιν ἀρισταὶ εἰς τὸν Ἱερὸν ποιητὴν Μουσαῖον, ἡ δὲ προσοχὴ μεθ' ἣς παρακολουθεῖ τὴν μυστικὴν τελετὴν τοῦ κέντρου, ἀρμόζει ἐπίσης κάλλιστα εἰς τὸν πρὸς τοῖς ἄλλοις θεωρούμενον εἰσιγιητὴν τῶν Ἐλευσινιακῶν τελετῶν ἐν Ἀθήναις.

Τέλος ἔτι νοτιώτερον καὶ ὑψηλότερον, ἐπομένως πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου τοῦ Μουσείου, κάθηται νεᾶνίς τις, οὐχὶ τύμπανον κρούουσα, ὡς πάντως ἔξ ἀβλεψίας λέγουσιν οἵ κ. κ. Fröhner καὶ S. Reinach, ἀλλ᾽ ἀσπίδα ὡς τρόπαιόν τι δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν ἀνέχουσα ἐστεμμένην διὰ στεφάνου, νίκης συμβόλου (ἀριθ. 1).

Τίς αὗτη; Ὁ Παυσανίας (I, 15, 3) ἅμα τῇ μνείᾳ τῶν ναῶν τοῦ Ἐλευσινίου, ἵτοι τῶν τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης, ἰδίᾳ δὲ τοῦ Τριπτολέμου, ὅστις ὡς εἴδομεν ἔκειτο πιθανώτατα εἰς τὸ νότιον τέρμα τοῦ λόφου τοῦ Ἐλευσινίου, ἔκει ἔνθα νῦν δὲ ναὸς Ἀγ. Δημητρίου τοῦ Λουμπαδάρη, λέγει τὰ ἔξῆς δι' ὧν περατοῦ τὴν ταχεῖαν περιγραφὴν τῶν πρὸς δυσμὰς τῆς Ἀκροπόλεως καὶ πέρα τῆς ἀπὸ τοῦ Κεραμεικοῦ γνωστῆς ὁδοῦ λόφων: «Πρὸ τοῦ ναοῦ τοῦδε, ἔνθα καὶ τοῦ Τριπτολέμου τὸ ἄγαλμα, ἔστι βοῦς χαλκοῦς οἵα ἐς θυσίαν ἀγόμενος, πεποίηται δὲ

I. Πέλ. Σ. Δραγούμην ἐν Athen. Mitth. 1898 S. 203 ff. Roscher, Myth. Lex. II, 3235 ff. (*Musaios*).

καὶ καθήμενος Ἐπιμενίδης Κνώσιος . . . "Εἰ δὲ ἀπωτέρω (ἥτοι ἔτι νοτιώτερον) ναὸς Εὔκλείας, ἀνάθημα καὶ τοῦτο ἀπὸ Μήδων, οἵ της χῶρας Μαραθῶν ἔσχον". Λοιπὸν τὸν ὃς τρόπαιον τῆς περιφανεστέρας καὶ ἐνδοξοτέρας νίκης τῶν Ἀθηναίων ἐγερθέντα ναὸν τούτον τῆς Εὔκλείας προσωποποιεῖ, νομίζω, ἡ τὴν νίκης στεφάνῳ κεκοσμημένην ἀσπίδα ὃς τρόπαιον καὶ λάφυρον ἀνέχουσα νεᾶνις, ἥτοι αὐτὴ ἡ Εὔκλεια¹. Αὐτὴ ἡ πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου τοῦ Μουσείου θέσις, ἡν δεικνύει ἡ ἀγγειογραφία ἡμῶν, εἶναι ἀληθῶς ἡ ἀρίστη ἵσως τῶν Ἀθηνῶν πρὸς ἀνέγερσιν τοιούτου τροπαίου—ναοῦ. Τίς βλέπων τὸ πρῶτον εἴτε ἀπὸ θαλάσσης εἴτε ἀπὸ τῆς ξηρᾶς τὸ διμοίως κείμενον ἀγνώστου φύσεως μνημεῖον τοῦ Φιλοπάππου δὲν φαντάζεται αὐτὸ πρὸ παντὸς ἄλλου ὃς περιφανές τι τρόπαιον τῆς πόλεως;

Πόσον ἔχω δίκαιον οὕτω τοπογραφικῶς ἐρμηνεύων τὰς μορφὰς τοῦ ἀγγείου τούτου, δύναται λαμπρῶς νὰ ἀποδεῖξῃ, νομίζω, καὶ ἑτέρᾳ ἀγγειογραφίᾳ λίαν γνωστῇ, ἀλλ' οὐχὶ ἐπαρκῶς ἐρμηνευθεῖσα, ἡ τοῦ κρατήρος τοῦ μουσείου τῆς Βολωνίας², ἐφ' ἣς πρὸς τοῖς ἄλλοις παρίστανται κατ' ἐμὲ προσωποποιήσεις τῶν αὐτῶν λόφων, ἀπὸ τῆς θαλάσσης ὅμως ὁραμένων.

Ἡ ἀγγειογραφία αὕτη (εἰκὼν 19) παριστᾶ σκηνὴν συμβαίνουσαν οὐχὶ ἐν τῷ πυθμένι τῆς θαλάσσης, ἀλλὰ παρὰ τὴν ΝΔ τῶν Ἀθηνῶν παραλίαν τοῦ Φαλήρου καὶ Πειραιῶς. Ἡ δύσις δεικνύεται ὑπὸ τοῦ ἄρματος τοῦ δύοντος Ἡλίου, ἡ δὲ παραλία ὑπὸ τῆς πρύμνης τῆς παρὰ τὴν ἀκτὴν προσωριμισμένης νεώς. Παρὰ τὴν πρύμνην ταύτην Τρίτων, εἰκονιζόμενος ἵσως ὡς ὁ ἐν Φαλήρῳ τιμώμενος «καὶ πρύμναν ἤρως»³, αἰσίως μετὰ τῆς νεώς κομίσας ἐκ Κρήτης τὸν νεαρὸν Θησέα καὶ δὴ ἐκεῖ που τῆς Παραλίας, ἔνθα τὸ Θησεῖον τοῦ Πειραιῶς⁴ καὶ ὁ ναὸς τοῦ

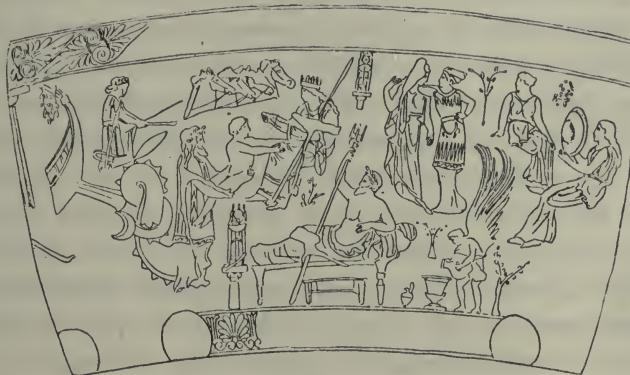
1. Περὶ τῆς λατρείας τῆς Εὔκλείας ἐν Ἀθήναις ἵδε τὰς πηγὰς ἐν Curtius, Stadt geschichte S. XXIX.

2. Monumenti Suppl. pl. 24. — Bulletin 1878 p. 236. — Arch. Zeit. 1889, p. 141. — Museo Italiano II, pl. 1. — D'Eichthal et Th. Reinach, Bacchylide p. 66. — Sauer, Das sogenannte Theseion (1899) p. 79. — S. Reinach, Répertoire des vases peints I p. 232 et 527, ἐξ οὗ παρελάθομεν καὶ τὴν ἐνταῦθα δημοσιευμένην μι-
κρὴν εἰκόνα.

3. Κλημ. Ἀλεξ. Προτρεπτ. 12.

4. CIA. II, 1059 Καὶ τὰ μισθῶσιν Πειραιεῖς Παραλίαν καὶ Ἀλμυρίδα καὶ τὸ Θησεῖον. Πέλ., Ἀνδρ., I, 48. — Εφημ. Ἀρχ. 1884 σελ. 169, 170.

ἐνταῦθα εἰκονιζομένου ὡς ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ἴδρυμένου Ποσειδῶνος τοῦ Πελαγίου¹ ἢ τοῦ ἐν Φαλήρῳ², παρουσιάζει τὸν Θησέα εἰς γυναικα προσωποποιοῦσαν τὴν Ἀττικήν, παρ' ἣς ὁ Θησεύς, ὡς ἐλευθερώσας ἥδη αὐτὴν ἀπὸ τοῦ φοβεροῦ δασμοῦ τοῦ Μίνωος, λαμβάνει στέφανον νίκης.

Εἰκόνη 19.

Τὴν παρὰ τὴν Φαληρικὴν παραλίαν σκηνὴν ταύτην θεῶνται μακρόθεν, εἰς τὸ ΒΔ βάθος τῆς εἰκόνος ἵσταμεναι, οὐχὶ τέσσαρες Νηρηῖδες (τί τὸ χαρακτηρίζον αὐτὰς ὡς τοιαύτας;), ἀλλ' αἱ θεαὶ καὶ νύμφαι αἱ προσωποποιοῦσαι τοὺς δυτικοὺς λόφους τῶν Ἀμηνῶν, τοὺς ΒΔ τοῦ Φαλήρου ὑψουμένους. Αἱ τέσσαρες αὗται προσωποποιήσεις εἶναι σχεδὸν ἀπαραλλάκτως αἱ αὐταὶ πρὸς τὰς ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τῆς Καπύνης προσωποποήσεις τῶν αὐτῶν λόφων, μετὰ μόνης τῆς διαφορᾶς ὅτι ἐνταῦθα εἰκονιζονται ἐστρατιμέναι οὐχὶ πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν ἀλλὰ πρὸς τὴν Φαληρικὴν θάλασσαν. Τὸν πρὸς νότον λόφον, τὸν τοῦ Μουσείου, κατέχει αὐτὴ ἡ **Εὕκλεια**, μέχρι τῶν ἐλαχίστων διμοίων τῇ ἐπὶ τῆς ὑδρίας τῆς Καπύνης εἰκονιζομένη. Τὸν δὲ πρὸς βορρᾶν, ἡτοι τὸν τῆς Πνυκός, εἰκονίζει ἡ αὐτὴ ἀπαραλλάκτως μιօρφὴ τῆς **Πνυκὸς** ἡτις καὶ ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τῆς Καπύνης, μετὰ μόνης τῆς διαφορᾶς ὅτι ἐνταῦθα εἰκονίζεται καθημένη ἐπὶ τοῦ λόφου καὶ ἐν ἡσυχίᾳ θεωμένη τὴν εἰς Φαλήρον

1. Ἀθηναῖον VI, σελ. 482 στίγ. 17. — Βίοι 10 ἔγητόρων σελ. 348 κ. ἔξ.

2. Διονυσ. Περὶ Δεινάρχηον 10.

ἀποβίβασιν τοῦ Θησέως. Τέλος τὸν ἐν τῷ κέντρῳ εὑρισκόμενον καὶ πρὸς δυσμὰς μᾶλλον προέχοντα λόφον τοῦ Ἐλευσινίου, ἐφ' οὗ ὁ κοινὸς ναὸς τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης, προσωποποιοῦσιν αἱ δύο θεαὶ αὐταὶ, εἰκονιζόμεναι ὡς συνήθως, ἥτοι φιλίως ἐπ' ἀλλήλων στηριζόμεναι, ιστάμεναι δὲ πρὸς τὸ Φάληρον καὶ μετὰ περιεργείας τὴν σκηνὴν τῆς ἀποβίβασεως τοῦ Θησέως θεώμεναι. Αὐτὸς τὸ δτὶ ἡ θέσις αὐτῶν προέχει πρὸς δυσμὰς τῶν προσωποποιήσεων τῆς Πνυκὸς καὶ τοῦ Μουσείου, συμφωνεῖ ἀκριβέστατα πρὸς τὴν ἐν σχέσει πρὸς τὸ Φάληρον γεωγραφικὴν θέσιν τῶν τριῶν ἀθηναϊκῶν λόφων.

Τὸ δλον ἄρα τῆς παραστάσεως τοῦ κρατῆρος τῆς Βολωνίας εἰκονίζει τὴν πασίγνωστον ἐκείνην ἐκ Κρήτης εἰς τὴν παραλίαν τοῦ Φαλήρου ἀφιξιν τοῦ Θησέως, ἥν οἱ Ἀθηναῖοι ἔωρταζον τὴν 7^{ην} τοῦ Πνανοψιῶνος μηνός, εἰρειώνην καλοῦντες, τὰς οἰκίας αὐτῶν στεφάνοις θαλλῶν ἐλαίας στέφοντες καὶ «κύλικα οἴνον κεκραμένην (εὔζωρον) καταχέοντες»¹. Διὰ τοῦτο δὲ βλέπομεν ἐπὶ τῆς ἀγγειογραφίας ἡμῶν τοὺς ἄνω τῆς πρύμνης τῆς νηὸς καὶ ἄνω τοῦ σημείου, ἔνθα ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν (ὅπισθεν τῶν προσωποποιήσεων τῶν λόφων), στεφάνους, ὡς καὶ τοὺς ἐν τῷ λοιπῷ τῆς εἰκόνος πεδίῳ ἐγκατεσπαρμένους θαλλοὺς ἐλαίας· διὰ τοῦτο τέλος εὑρίσκομεν, ὅπισθεν τοῦ Ποσειδῶνος, δαίμονα πτερωτὸν (ἴσως τὸν παρὰ τὸ Φάληρον λατρευόμενον Ἀκρατοπότην²), κενοῦντα ὑδρίαν ὕδατος ἐν κρατῆρι οἴνου, ἐξ οὗ μετ' ὅλιγον θὰ ἀντλήσῃ διὰ τῆς παρακειμένης οἰνοχόής τὸν πρὸς τὴν ἔορτὴν χρήσιμον κεκραμένον οἶνον.

Άλλ' ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν ὑδρίαν τῆς Καπύνης.

Διατί κατέρχεται ἡ κόρη τοῦ Ἐλευσινίου λαμπαδηφροδοῦσα πρὸς τὸν Διόνυσον τὸν ἐν Λίμναις Διονυσίου; Προφανῶς πρόκειται περὶ ἐορτῆς τινος τοῦ ἱεροῦ τούτου· τίς δ' αὕτη δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἀνεύρωμεν, ἀφοῦ ἡ ητῶς εἶναι παραδεδομένον ἡμῖν ὅτι τὸ τέμενος τοῦτο ἦτο κλειστὸν καθ' ὅλον τὸ ἔτος ἐξαιρέσει τῆς 12^{ης} Ανθεστηριῶνος. Άλλὰ καὶ τότε οὐδεὶς βέβηλος ὀφθαλμὸς ἐπετρέπετο νὰ ἔδῃ τὸ ἐν αὐτῷ τελούμενον «μυστήριων», περὶ τῆς φύσεως ιοῦ δποίου καὶ νῦν οὐδὲν ἀπόλυτως γνωρίζομεν. Γνωρίζομεν μόνον ὅτι κατ' αὐτὸν ἐθύ-

1. Ιδὲ τὰ περὶ ἔορτῆς ταύτης ἐκτενῶς παρὰ Mommsen, Feste S. 278 ff.

2. Πολέμων παρ' Ἀθηναίω II, 39 c.

οντο κατὰ τὰ πάτρια, οὐδεμιᾶς καινοτομίας ἡ καταλύσεως ἐπιτρέπομένης, τὰ ἀρρητα, σεμνά, ἄγια καὶ ἀρχαῖα ἵερα ὑπὲρ τῆς πόλεως ὑπὸ τῆς γυναικὸς τοῦ ἀρχοντος βασιλέως, ἣτις ἔδει νὰ εἶναι ἀστὴ καὶ μὴ ἐπιμεμημένη ἑτέρῳ ἀνδρὶ πρὸ τοῦ μετὰ τοῦ ἀρχοντος βασιλέως γάμου αὐτῆς, πρὸς δὲ γνωρίζομεν ὅτι ἡ βασίλιννα αὕτη ἐδίδετο ὡς γυνὴ τῷ θεῷ Διονύσῳ τῷ ἐν Λίμναις¹. "Ἄρα ἐν τῷ « μυστηρίῳ » τοῦτο προούκειτο περὶ δράματος μυστικοῦ εἰκονίζοντος ἵερον γάμου τοῦ Διονύσου, ἐν ᾧ τὴν σύζυγον τοῦ Διονύσου ὑπεδύετο ἡ βασίλιννα. Ἀλλὰ τίνα θεὰν ὑπεκρίνετο αὕτη; Εἰς τοῦτο συνίστατο μέχρι τοῦτο κύριον τοῦ προβλήματος. 'Ἄλλ' ἡ ἀγγειογραφία τῆς Καπύνης σαφῶς νῦν διδάσκει ὅτι ἡ θεὰ αὕτη ἦτο ἡ Κόρη τῆς μυστικῆς θεᾶς τοῦ γειτονικοῦ Ἐλευσινίου, ἡ πρὸς αὐτὸν τὸν οἶκον τοῦ Διονύσου κατερχομένη ὡς νύμφη μετὰ μυστικῶν γαμηλίων λαμπάδων. Ὅτι δὲ περὶ ἵεροῦ γάμου πρόκειται, μαρτυρεῖ καὶ ἡ ἐν τῷ ἀμέσως ἐπομένῳ κεφαλαίῳ ἔρμηνευομένη πανόμοιος σχεδὸν ἀγγειογραφία, ἐν ᾧ παρίσταται ἡ Ἀφροδίτη ὡς τὴν αὐτὴν τελετὴν ἐπιβλέπουσα.

Ἡ περὶ τῆς Κόρης ὡς συζύγου τοῦ Διονύσου ἔρις τῶν ἀρχαιολόγων καὶ μυθολόγων εἶναι γνωστή². Νομίζω δὲ ὅτι ἡ ἀγγειογραφία ἡμῶν τίθησιν δριστικὸν τέρμα εἰς τὴν συζήτησιν ταύτην καὶ δὴ πρὸς τιμὴν τοῦ Gerhard.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

ΑΤΤΙΚΗ ΥΔΡΙΑ ΕΚ ΚΡΗΤΗΣ

(Πίναξ Ιε'.)

**Τὸ μυστήριον τῆς 12ης Ἀνθεστηριῶνος.
Ἀφροδίτη ἡ ἄπτερος Νίκη.**

Ἡ ἀττικῆς ἐργασίας καὶ τεχνοτροπίας τοῦ Δ'.π. Χ. αιῶνος ὑδρία αὐτη, ἀνέκδοτος μέχρι τοῦτο οὖσα, ἡγοράσθη πρὸ πολλῶν ἐτῶν ὑπὸ

1. Ψευδοδημοσθ. κατὰ Νεαίρας 75 κ. ἔξ. — Prött ἐν Ath. Mitth. 1898 S. 205 ff. — Mommsen, Feste S. 391 ff.

2. Roscher's Myth. Lex. I, 1148 Dionysos und Kora?

τῆς παλαιᾶς ἀρχαιολ. Ἐταιρείας¹ καὶ εἶναι ἐκτεθειμένη νῦν ἐν τῷ Κεντρικῷ Μουσείῳ τῆς Ἑλλάδος ὅπ. 1442. Εύρεθη δὲ ἐν Φραγκοκαστέλλῳ τῶν Σφακίων τῆς Κρήτης, ἥτοι ἐπὶ τῆς νοτίας παραλίας τῆς νήσου παρὰ τὴν ἀρχαίαν Ἀπολλωνιάδα, τὴν λιμένα ἢ οἰκὸν οὗσαν τῶν Λαππαίων².

³Ψυχος αὐτῆς 0,41. ⁴Ψυχος τῶν μορφῶν 0,14-0,18.

Ἐνίων τῶν ἐπ' αὐτῆς μορφῶν ἐμνημόνευσαν ἵδη ὁ Furtwängler³, ὁ Rubensohn καὶ ὁ κ. Σκιᾶς. ⁴Ο τελευταῖος μάλιστα γράφει⁴ ὅτι διόλκληρον τὴν παράστασιν αὐτῆς περιέγραψε διὰ βραχίων ἐν τῷ ἔτι ὑπὸ τὰ πιεστήρια εὑρισκομένῳ τεύχει τῶν Monuments Piot.

Ως ἀμέσως βλέπει τις ἐκ τῆς τῷ καλλιτέχνῃ Gilliéron ὀφειλομένης ἀκριβεστάτης εἰκόνος τοῦ ἀγγείου ἦν δημιουργεύμεν, ἡ παράστασις ἐν τοῖς κυρίοις εἶναι ἀκριβῶς ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τῆς ὑδρίας τῆς Καπύης, ἐπαναλαμβανομένων ἐνταῦθα πέντε τῶν ἔξι προσώπων τῆς τελευταίας ταύτης ἀγγειογραφίας, ἥτοι τῆς Δημητρος καὶ Κόροης τοῦ ἐν ἄστει Ἐλευσινίου (ἀρ. 3 καὶ 4), τοῦ Διονύσου (ἀρ. 5), τοῦ Μουσαίου (ἀρ. 2) καὶ τῆς Πνυκὸς (ἀρ. 1). Διαφέρει δὲ κυρίως κατὰ τοῦτο ὅτι ὁ καλλιτέχνης γράφων τὰς προσωποποιήσεις ταύτας δὲν ἔβλεπεν ὡς ἀπὸ τῶν Προπυλαίων πρὸς δυσμάς, ἀλλ' ὡς ἀπὸ νότου πρὸς βορρᾶν, τὰ μεταξὺ τῶν Προπυλαίων καὶ τῶν πρὸς δυσμὰς τῆς Ἀκροπόλεως λόφων. Τοῦτο καταφαίνεται ἀμέσως ἐκ τῆς θέσεως τοῦ Μουσαίου (ἀρ. 2) ἰσταμένου ὑψηλότερον τῆς δπισθεν αὐτοῦ καὶ βαθύτερον ἰσταμένης προσωποποιήσεως τῆς Πνυκὸς Ἐπικλησίας, τῆς πράγματι οὕτω κειμένης. (Ίδε τὸν δεξιὸν πόδα τοῦ Μουσαίου προέχοντα τῆς Πνυκὸς καὶ καλύπτοντα αὐτήν).

Πρὸ τοῦ Μουσαίου καὶ τῆς Πνυκὸς νύμφης κάθηται ἐπὶ τοῦ βιωμοῦ τοῦ Ἐλευσινίου ἡ Δημήτρη καὶ ἀπ' αὐτῆς ἀναχωροῦσα κατέρχεται πρὸς τὸν Διόνυσον τοῦ ἐν Λίμναις Διονυσίου ἡ Κόρη, ἀπαραλλάκτως ὡς ἐπὶ τῆς ὑδρίας τῆς Καπύης. Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι ὅτι ὁ

1. Ἀριθμὸς εὑρετηρίου Ἐταιρείας 1242, πρωτοκόλλου παραδόσεως 2442.

2. Svoronos, Numismatique de la Crète ancienne p. 7 et 208.

3. Meisterwerke S. 565, 2, 3.

4. Ἀργ. Ἐφημ. 1901 σελ. 30-31.

Διόνυσος δὲν κάθηται ἀμέσως ἐπὶ τοῦ ὁμιφαλοῦ ἀλλ' ὅλγον ὑψηλότερον, προφανῶς ἐπὶ τοῦ ἄνω τοῦ τεμένους αὐτοῦ ὑψώματος.

Τὸ ὅλως νέον καὶ σπουδαῖον ἐν τῇ παραστάσει ταύτῃ εἶναι ὅτι πρὸς δυσμάς, ἄνω τοῦ ἱεροῦ τοῦ Διονύσου καὶ δὴ ἐπὶ σημείου κατὰ πολὺ ὑψηλοτέρουν τῶν λόφων τοῦ Μουσείου, Ἐλευσινίου καὶ τῆς Πυνκός, ἃρα εἰ μὴ ἐπ' αὐτῶν τῶν Προπυλαίων, τούλαχιστον ἐπὶ τοῦ ὑψηλοτάτου σημείου τῆς πρὸ τῶν Προπυλαίων δυτικῆς κλιτύος τῆς κραναῆς Ἀκροπόλεως, ἵς τὸ κραναὸν¹ δηλοῦ ἵσως τὸ προσκείμενον βουκράνιον, προσετέμη μορφὴ τῆς Ἀφροδίτης (ἀρ. 6), καθημένης καὶ ἀπὸ ὑψηλοτάτου σημείου ἐπισκοπούσης τὴν γαμήλιον μυστικὴν τελετήν. Τὴν Ἀφροδίτην ταύτην χαρακτηρίζει μεγάλως καὶ ἡ ὑπ' αὐτὴν ἰσταμένη καὶ ἐπ' αὐτῆς στηρίζομένη περίεργος μορφὴ γυναικός, οὐχὶ πλέον νεαρᾶς, ἵς τὸ πρόσωπον ἔχει ἔκφρασιν ζωηρῶς ἀνακαλοῦσαν εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὸ ἔρωτικῶς ἐμπαθὲς καὶ λάγνον τῆς μορφῆς τῆς κατὰ πολὺ μεταγενεστέρας Κλεοπάτρας², ὡς καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου ἄλλων ὅμοιως ἔρωτικῶν γυναικῶν τῆς ἀρχαιότητος.

Τίς ἡ Ἀφροδίτη αὕτη καὶ τίς ἡ σύντροφος καὶ οἰκείως αὕτῃ ἐρειδομένη περίεργος γυνή;

Ἀφροδίτη ἡ ἀπτερος Νίκη καὶ ἡ Φαίδρα.

‘Ως ἐκ πολλῶν πηγῶν γνωρίζομεν, ἡ περίφημος ἐκ Κρήτης οὐζυγος τοῦ Θησέως Φαίδρα, θυγάτηρ τοῦ Μίνωος καὶ τῆς Πασιφάης, ἥρασθη ἀνοσίως τοῦ νίον τοῦ Θησέως καὶ τῆς Ἀμαζόνος Ἀντιόπης, προγονοῦ δ' αὐτῆς Ἰππολύτου, τοῦ μετ' ἀγανακτήσεως ἀποκρούσαντος τὸν ἔρωτα καὶ τὰς ἀσελγεῖς πρὸς αὐτὸν προτάσεις τῆς Φαίδρας διὰ τῆς τροφοῦ αὐτῆς, ὅντος δὲ καταφρονητοῦ καὶ πολεμίου τῆς Ἀφροδίτης³, καὶ ἀμέσως μετὰ τὴν πρώτην συνάντησιν τῆς Φαίδρας

1. Ἀριστοφ. Λυσ. 480.

2. Πέλ. BMC. Ptolemies pl. XXX, 5-8.

3. Εὔριπ. Ιππόλ. στ. 11 κ. ἔξ.

μόνος πολιτῶν τῆςδε γῆς Τροιζηνίας (ό Ιππ.)
λέγει κακίστην δαιμόνων πεφυκέναι (τὴν Ἀφρ.)
ἀναίνεται δὲ γάμων κον ψαύει λέκτρων.

ἀπελθόντος ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Τροιζῆνα. Τότε λοιπὸν ἡ Φαίδρα « τὸ πρῶτον ἱερὸν Ἀφροδίτης ἐν Ἀθήναις ἰδρύσατο, τὸ νῦν Ἰππολύτειον καλούμενον »¹ καὶ δὴ « παρὰ τὴν Ἀκρόπολιν ὅθεν ἡνὶ καθορᾶν τὴν Τροιζῆνα »², ἥ ὡς λέγει ὁ Εὐριπίδης « πέτραν παρ' αὐτὴν Παλλάδος κατόψιον γῆς τῆσδε (Τροιζηνίας) » — « Ἰππολύτῳ δ' ἐπὶ τὸ λουπὸν ὠνόμαζεν ἰδρύσθαι θεάν »³. — « ἐκάλεσε δὲ (ἡ Φαίδρα) Ἀφροδίτην ἐφ' Ἰππολύτῳ, ἥν τοι παλοῦσιν »⁴.

Τὸν παρ' αὐτὴν τὴν πέτραν τῆς Παλλάδος κείμενον καὶ πρὸς τὴν Τροιζῆνα ἀποβλέποντα ναὸν τῆς Ἀφροδίτης ταύτης νομίζω ὅτι προσωπεῖ ἥ ἐπὶ ὑψηλοτάτου σημείου πρὸς δυσμάς τοῦ Διονυσίου καθημένη Ἀφροδίτη τοῦ ἀγγείου ἡμῶν, ἐπομένως ὅτι καὶ ἥ ἐπ' αὐτῆς οἰκείως στηριζομένη, ἐκφράσεως δὲ ἐμπαθῶς ἐρωτικῆς καὶ « σινγρὴ τὴν δρφὸν »⁵ γυνὴ εἶναι ἥ ἰδρύσασα τὸ τέμενος τούτου Φαίδρα ἥ Κρήσσα. Εἰς τὴν γνώμην μου δὲ ταύτην ἐνισχύει με καὶ τὸ γεγονός ὅτι τὸ Ἀττικὸν τοῦτο ἀγγεῖον εὑρέθη ἐν Κρήτῃ, ἐξ οὗ δύναται τις ἵσως νὰ εἰκάσῃ ὅτι δι μέλλων νὰ πέμψῃ αὐτὸν πρὸς πώλησιν εἰς Κρήτην ἀγγειογράφος ἥ δὲ ἐν Ἀθήναις παραγγείλας ἥ ἀγοράσας αὐτὸν Κρήτης ἐπίτηδες ἔξελέξατο τὴν καὶ πρὸς τὴν μυθολογίαν τῆς Κρήτης στενῶς συνδεομένην μιօρφήν τῆς Κρήσσης γυναικὸς Φαίδρας.

Ἡ θέσις τοῦ ναοῦ τῆς ἐπὶ Ἰππολύτῳ Ἀφροδίτης δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστή. Πολλοὶ ὑπέθεσαν ὅτι ἔκειτο παρὰ τὸ Ἀσκληπιεῖον ἐπὶ τῆς νοτίας κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως, ἄλλοι δὲ ταυτίζοντες αὐτὴν πρὸς τὴν Πάνδημον Ἀφροδίτην ἐνόμισαν ὅτι ἔκειτο παρὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν αὐτῆς, ἥτοι ἀκριβῶς ὑπὸ τὸν πύργον τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης.

Οδηγούμενος ὑπὸ τοῦ ὄρισμοῦ τῶν πηγῶν ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἥτο δρατὶ ἥ Τροιζῆν καὶ ἐκ τῆς τοπογραφικῆς ἐνδεῖξεως τοῦ ἀγγείου ἡμῶν ὅτι ἐκ τοῦ αὐτοῦ σημείου ἥτο δρατὸν καὶ τὸ εἰς τὸ βάθος τῆς δυτικῆς κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως κείμενον ἱερὸν τοῦ ἐν Λίμναις Διονύ-

1. Σγολ. Ὁδυσ. λ, 321.

2. Διοδ. IV, 62.

3. Ἰππόλυτ. 30 κ. ἐξ.

4. Σγολ. Εὐριπ. Ἰππόλ. 29.

5. Εὐριπ. Ἰππόλ. 290: σινγρὴν δρφὸν λύσασα (οὐ Φαίδρα).

σου, ἔζητησα νὰ ἀνεύρω ἐπὶ τῆς κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως χῶρον πρὸς ἀμφότερα ταῦτα συμφωνοῦντα. Ἡ παρὰ τὸ Ἀσκληπιεῖον κλιτὺς ὡς καὶ πᾶσα ἡ λοιπὴ πρὸς νότον τῆς Ἀκροπόλεως ἀποκλείεται ἐντελῶς, διότι εἶναι μὲν ἐντεῦθεν δρατὴ ἡ Τροιζῆν, οὐχὶ δ' ὅμως καὶ τὸ Διονύσιον. Ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἡ πρὸ τοῦ δυσμικοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως κλιτὺς ἀποκλείεται ἐπίσης, διότι εἶναι μὲν δρατὸν ἐξ αὐτῆς τὸ Διονύσιον, οὐχὶ δ' ὅμως καὶ ἡ Τροιζῆν, ἐνεκα τοῦ παρεντιθεμένου λόφου τοῦ Μουσείου.

Μόλις δ' ὅτε ἀνερριχήθην ἐπὶ τῶν βράχων, ἐφ' ᾧν εἶναι φοιδομημέναι αἱ βάσεις τοῦ πύργου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης, ἥρχουσαν νὰ ἀναφαίνωνται ὅπισθεν τοῦ λόφου τοῦ Φιλοπάππου αἱ κορυφαὶ τῶν ὁρέων τῆς Τροιζῆνος, ἀλλὰ τόσον ὀλίγον ὥστε δὲν ἡδυνάμην καὶ πάλιν νὰ εἴπω ὅτι ἡ πέτρα ἐφ' ἣς ἰστάμην ἦτο κατόψιος ἐκ Τροιζῆνος ἢ τάναπαλιν. Οὕτως ἀπέβαλον πᾶσαν ἐλπίδα νὰ ἀνακαλύψω ἄνω τοῦ Διονύσιου τοῦ ἐν Λίμναις χῶρον ἵεροῦ ἐξ οὗ νὰ δρῶνται σαφῶς τὸ τε Διονύσιον τοῦτο καὶ ἡ Τροιζῆν. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν ὠραν ἐκείνην ἔδυεν ὁ ἥλιος ἀνῆλθον ἐπὶ τοῦ πύργου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης, ἵνα καὶ πάλιν ἀπολαύσω τὸ ἐξ αὐτοῦ πασίγνωστον, φαιδρὸν καὶ θαυμάσιον θέαμα τοῦ δύοντος ἥλιου. Σταθεὶς δ' ἐκεῖ εἰδον ἀμέσως πρὸ ἐμοῦ συγχρόνως τὴν Τροιζῆνα καὶ τὸ Διονύσιον. Ἰδού, εἶπον κατ' ἐμαυτόν, θέσις ἡτις θαυμασίως θὰ προσήρμοζε πρὸς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀφροδίτης ἐπὶ Ἱππολύτῳ, — ἀφοῦ μάλιστα ὁ ἀρχαῖος σχολιαστὴς ἐπεξιγῶν τὸ «πέτραν παρ' αὐτὴν Παλλάδος» τοῦ Εὔριπίδου, λέγει ὅτι ὁ ναὸς οὗτος τῆς Ἀφροδίτης ἐκείτο «ἐν τῇ Ἀκροπόλει», πράγματι δὲ ὁ ναὸς τῆς Ἀπτέρου Νίκης κείται μὲν ἐκτὸς τοῦ Πελασγικοῦ τείχους τῆς Ἀκροπόλεως, ἐντὸς δὲ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν χρόνων τοῦ σχολιαστοῦ, — ἀλλ' ἡ θέσις αὐτῇ ἀνήκει εἰς ἄλλην θεάν, ἀνήκει εἰς τὴν Ἀπτέρον Νίκην Ἀθηνᾶν . . . — Τὴν Ἀθηνᾶν;;

Αἴφνης ἐπανῆλθον διαγδαίως εἰς τὴν μνήμην μου τὰ πολλὰ καὶ πολύπλοκα προβλήματα ἐκεῖνα, μτινα συνδέονται πρὸς τὸν κομψότατον τοῦτον τῶν Ἑλληνικῶν ναῶν. Ἐνεθμημήθην ὅτι ἐπὶ τοῦ χώρου, ἐφ' οὗ νῦν ἔδρυται ὁ πύργος καὶ ὁ ναὸς τῆς Ἀπτέρου Νίκης ὑπῆρχεν ἀπὸ παναρχαίων πάντως χρόνων ἱερόν τι, ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸ ἔδαφος τοῦ ὁποίου τὸ σχέδιον τῶν Προπυλαίων τοῦ Περικλέους ἔμει-

νεν ἡμιτελές¹. Τὸ πανάρχαιον δὲ τοῦτο ἵερὸν βεβαίως δὲν ἥδυνατο νὰ εἶναι οὕτε τὸ τῆς αὐτοτελοῦς θεᾶς *Níκης* οὕτε τὸ τῆς Ἀθηνᾶς *Níκης*, ὡν ἡ λατρεία δὲν εἶναι πολὺ παλαιά, ἀλλὰ γέννημα ἴστορικῶν χρόνων ὅφιμων σχετικῶς. Ὁ Ὄμηρος π. κ. ἀγνοεῖ τὴν θεὰν *Níκην*, ἡ δὲ Ἀθηνᾶ *Níκη* οὐδὲν ἄλλο φαίνεται οὖσα ἢ νεωτάτη μιօρὴ τῆς ἐν τῷ κέντρῳ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ οὐχὶ ἐκτὸς τῶν Προπυλαίων αὐτῆς λατρευομένης *Πολιάδος Ἀθηνᾶς*². Ἐσκέφθη λοιπόν, μήπως ἡ ἀπτερος *Níκη* τῶν Ἀθηνῶν εἶναι ἡ Ἀφροδίτη ἡ τὰ πάντα σὺν τῷ σιφῷ αὐτῆς νικῶσα καὶ δὴ αὐτῇ αὔτῃ ἡ ἐπὶ Ἰππολύτῳ ἡ τὸν «πολέμιον νεανίαν» (Εὑρ. Ἰππ. 43) Ἰππολύτον νικήσασα καὶ συντρίψασα διὰ τῆς Φαιδρας, ἡ ἔδοξε «κρατῆσαι κατθανεῖν» (Εὑρ. Ἰππ. 400), ἀφοῦ μάλιστα ἡ Ἀφροδίτη εἶναι πράγματι ἀπτερος νίκη, «φοιτᾷ δ' ἀν' αἰθέρα, μέλισσα δ' οὐα τις πεπόταται» (Εὑρ. Ἰππ. 447 καὶ 563), ἐνῷ ἡ *Níκη* ὡς αὐτοτελῆς θεὰ οὐδέποτε³ ὑπῆρξεν ἀπτερος. Πιβλ. ἀλλως τὴν ὑπὸ τῆς Ὑπεριμήστρας ἀφιερωθεῖσαν ἐν Ἀργει παναρχαίαν Ἀφροδίτην *Níκηφόρον*⁴, ὡς καὶ τὴν *Venus victrix* τῶν Ῥωμαίων.

Ο μόνος μνημονεύων τοῦ πρὸ τῶν Ἀθηναϊκῶν Προπυλαίων ναοῦ Πανσανίας καλεῖ ἐπανειλημμένως τὴν θεὰν ἀπλῶς ἀπτερον *Níκην*, οὐδέποτε δὲ Ἀθηνᾶν⁵. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ *Níκη* εἰκονίζεται εἴτε μετὰ πτερούγων⁶ εἴτε φέρουσα ἐν τῇ δεξιᾷ μικρὰν *Níκην*. Οὐδεὶς δ' ἄλλος ἐκάλεσε ποτε τὴν Ἀθηνᾶν ἀπτερον *Níκην*, ἔξαιρέσει

1. Dörpfeld ἐν Athen. Mitth. X, S. 45.

2. Σοφοκλ. Φιλοκτ. στίχ. 134: *Níκη* ἡ Ἀθάνα *Πολιάς*, ἡ σφέζει μ' ἀετοῖς, ἔνθα ὁ Σχολιαστής: οὐδὲς ἡ πολιοῦχος Ἀθηνᾶ *Níκη* καλεῖται ἐν τῇ Ἀττικῇ.

3. «Nach Ausweis der Denkmäler ist mit Entschiedenheit daran festzuhalten, dass es einen ungeflügelten Typus der Nike nicht gegeben hat». H. Bulle ἐν Roscher's Myth. Lex. II, S. 316 ff. (Nike).

4. Παυσαν. 2, 19, 6. Ἀφροδίτη νικηφόρος ἐν Δουκιαν. Διαλ. θεῶν 10, 16.

5. I, 22, 4: τῶν δὲ Προπυλαίων ἐν δεξιᾷ *Níκης* ἔστιν ἀπτέρουν ναός. — II, 30, 2: ἔστηκε δὲ παρὰ τῆς ἀπτέρου *Níκης* τὸν Ναόν. — III, 15, 5: Ἀθηναῖων ἐς τὴν ἀπτέρουν καλούμενην *Níκην*. — V, 26, 5: ἀπομιμούμενος τὸ Ἀθήνης τῆς ἀπτέρουν καλούμενης ξόανον.

6. Imhoof-Blumer, Die Flügelgestalten der Athena und Nike auf Münzen: Numism. Zeitschr. III (1871) p. 1 ff. Taf. V. Πέλ. πρὸς τὰς εἰζόνας ταύτας τὸ χωρίον τοῦ Οὐλπιανοῦ (Δημοσθ. κ. Τιμωκρ.) «ινές δὲ ἔξηροῦνται *Níκης Ἀθηνᾶς* ἄγαλμα εἴναι ἐν τῇ ἀκροπόλει. Ταύτης τὰς πτέρυγας χρυσᾶς οὖσας ἐπεχειρησάν τινες κακοῦργοι ἀφελέοθατο».

τοῦ δημίου ἐποχῆς περιηγητοῦ Ἡλιόδωρον. Ἀλλὰ καὶ τούτου ἡ μαρτυρία, καὶ ἐν ᾧ περιπτώσει ἀντέγραψεν ἀκριβῶς αὐτὴν ὁ Ἀρπορατίων, εἰς πολλὰς ἐμβάλλει ἡμᾶς ἀμφιβολίας ἔνεκα τοῦ ὅπ' αὐτοῦ ἐν τῇ δεξιᾷ τοῦ ξούνου τῆς θεοῦ ἀναφερομένου συμβόλου ἦτοι τῆς ὁράς¹. Ἀλιγθῶς ἡ ὁρά, ἡ καὶ σίδη καλουμένη, εἶναι τι ἀνήκοντον ὡς σύμβολον τῆς Ἀθηνᾶς. Οὐδεὶς ἥδυνήθη νὰ εὔρῃ οἰονδήποτε μνημεῖον ἡ μαρτυρίαν δίδουσα τῇ Ἀθηνᾶς τὴν ὁράν τὸν σύμβολον καθ' οἰονδήποτε τρόπον. Μόνος ὁ κ. Benndorf² ἐπεκαλέσατο πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ἐναντίου τὰ νομίσματα τῆς ἐν Παμφυλίᾳ πόλεως Σίδης, ἐφ' ὃν πράγματι ἡ Ἀθηνᾶ πολλάκις εἰκονίζεται ἔχουσα ὁράν ἐν τῇ δεξιᾷ. Ἀλλ' ἐν τῇ περιστάσει ταύτη ἡ ὁρά (σίδη) οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν λατρείαν τῆς Ἀθηνᾶς, ἀλλ' εἶναι ἀπλούστατα καὶ μόνον σύμβολον τὸ ὄνομα τῆς πόλεως φρεγγόμενον (*symbole parlant*), ὡς ἀποδεικνύουσι πάντα τὰ ἀρχαιότερα νομίσματα τῆς αὐτῆς πόλεως, ἐφ' ὃν τὸ ἐθνικὸν ἀντικαθίσταται διὰ τῆς σίδης ταύτης. Διὰ τοῦτο δὲ βλέπομεν ὅτι οὐχὶ μόνον ἡ Ἀθηνᾶ τῶν νομισμάτων τῆς Σίδης, ἀλλὰ καὶ πάντες σχεδὸν οἱ λοιποὶ νομισματικοὶ τύποι τῆς αὐτῆς πόλεως, πολλοὺς ἄλλους θεοὺς καὶ αὐτοκράτορας εἰκονίζοντες, φέρουσιν διοικώντας ἐν τῇ δεξιᾷ τὴν αὐτὴν σίδην. Ἐρα δπως τὸ σύμβολον τῆς Κυζίκου, ὁ θύννος, εἰκονίζεται ἐπὶ τῶν νομισμάτων αὐτῆς ἐν τῇ χειρὶ πολυαριθμοτάτων θεῶν, δαιμόνων, ἥρωών τοι., χωρὶς οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην θρησκευτικὴν σχέσιν δύναται νὰ ἔχῃ πρὸς τούτους, ἀλλὰ μόνον ὡς σύμβολον τῆς πόλεως³, οὕτω καὶ ἐν Σίδῃ ἡ ὁρά (σίδη) οὐδεμίαν θρησκευτικὴν σχέσιν δύναται νὰ ἔχῃ πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν, ἀλλ' εἶναι εἰς, ἔστω καὶ δι συγχότατος, τῶν πολλῶν νομισματικῶν τύπων τῆς πόλεως.

"Ἀλλως διμως ἔχει τὸ πρᾶγμα προκειμένου περὶ Ἀφροδίτης. "Οπως τὸ κράνος, τὸ ἐν τῇ εὐωνύμῳ σύμβολον τῆς πολεμικῆς καὶ ὠπλισμένης Ἀφροδίτης, οὕτω κοὶ ἡ ἐν τῇ δεξιᾷ ὁρά εἶναι, ὡς γνωστόν, ἐν τῶν

1. Ἀρπορατίων: *Nikη Ἀθηνᾶ· Λυκοῦργος ἐν τῷ περὶ τῆς ἱερείας·* ὅπι δὲ *Nikης Ἀθηνᾶς* ξόανον ἀπιειρον, ἔχον ἐν μὲν τῇ δεξιᾷ ὁράν, ἐν δὲ τῇ εὐωνύμῳ κράνος, ἐπιμάτιο παρ' Ἀθηναῖς, δεδήλωκεν Ἡλιόδωρος ὁ περιηγητής ἐν α' περὶ ἀκροπόλεως.

2. Über das Cultusbild der Athena Nike (Festschrift des Arch. Inst. in Rom 1879).

3. Greenwell, The electrum coinage of Cyzicus (Num. Chronicle Ser. III, vol. VII, pl. I-VI.

σπουδαιοτάτων αὐτῆς συμβόλων, ἵσως δὲ καὶ τὸ δημοτικώτατον πάντων, ἀφοῦ αὐτὸν καὶ μόνον ἐσώθη μέχρι σήμερον παρ' ἡμῖν ὡς σύμβολον τῆς Ἀφροδίτης καὶ δὴ ἐν τῇ τελετῇ τοῦ γάμου. Σπουδαιὸν δ' εἶναι, νομίζω, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα ἡμῶν καὶ τὸ δότι ἡ πιθανωτέρᾳ ἀναπαράστασις τῆς ἀκριβῶς πλησίον τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης ἴδρυμένης Ἀφροδίτης (*Σωσάνδρας*), τοῦ Καλάμιδος¹, — αὐτοῦ ἐκείνου ὅστις «ἀπομούμενος τὸ Ἀθήνησι τῆς Ἀπτέρου καλούμενης ἔδανον» ἐποίησεν ἑτέραν ἀπτέρον Νίκην ἐν Ὁλυμπίᾳ², — παριστᾶ αὐτὴν φέρουσαν ροΐας ἄνθος ἐν τῇ χειρὶ³, τὸ δὲ ἱμάτιον ἔχουσαν ὡς τὸ τῆς Νίκης κυματίζον, πρὸς δὲ καὶ πτέρυγας ὑπὲρ τοὺς ὄμους σχηματίζον.

Ταῦτα πάντα ἐπέρρωσαν ἐν τῷ πνεύματί μου τὴν ὑπόνοιαν ὅτι ἵσως τὸ ὄνομα ἀπτέρος Νίκη τῶν Ἀθηνῶν ἦτο δημάδης προσδιορισμὸς τῆς Ἀφροδίτης ἐπὶ Ἰππολύτῳ, τῆς τὸν «πολέμιον νεανίαν⁴» νικησάσης, ἀπτέρου δὲ Νίκης ὀνομασθείσης βραδύτερον πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῆς ἀείποιε πτερωτῆς, μεταγενεστέρας δὲ αὐτοτελοῦς θεᾶς Νίκης, ἢτις Ἀπτέρος Νίκη (*Ἀφροδίτη*) ἥδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἡλιοδάρου, τοῦ οὐχὶ ἀρχαιοτέρου Ἀντιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς, ἢ καὶ ἥδη ἀρχαιότερον, ἐκ παρανοήσεως τοῦ λαϊκοῦ ὀνόματος ἀπτέρος Νίκη ἐθεωρήθη ἐσφαλμένως ὡς θεὰ ἀσχετος ὅλως τῆς Ἀφροδίτης.

Εὐθὺς κατόπιν ἔρριφα βλέμμα ἐπὶ τῆς εἰσέτι ἐντελῶς ἀνερμηνεύτου παραμενούσης ἀνατολικῆς προσόψιμεως τῆς ζωφόρου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης⁵ καὶ τὸ πρῶτον πρᾶγμα ἐφ' οὗ ἐστάθη μετ' ἐκπλήξεως ἡ προσοχή μου ἦτο τὸ πρὸς δεξιὰν τοῦ συμβουλίου τῶν θεῶν εἰκονιζόμενον σύμπλεγμα τριῶν μορφῶν, ζωηρῶς ἀνακαλέσαν εἰς τὴν μνήμην μου τὰς παραστάσεις τῆς ἐν ταῖς ἀγκάλαις τῆς τροφοῦ αὐτῆς σχεδὸν λιποθύμου καὶ δεινῶς πασχούσης ἐξ ἔρωτος πρὸς τὸν Ἰππόλυτον Φαίδρας⁶, πρὸς ἣν δμως σπεύδει ἥδη ζωηρότατα ὡς ἀπτε-

1. Παυσαν. I, 23, 2. — Λουκιανοῦ Εἰκόνες 4. Ἐταιρ. Διάλ. III, 2.

2. Παυσαν. V, 26, 6.

3. Furtwängler ἐν Roscher's Myth. Lex. I, S. 411.

4. Εὔριπ. Ἰππολ. στ. 43.

5. Ross, Schaubert, Hansen, Die Akropolis von Athen I. Der Tempel der Apteros Nike, Pl. XI.

6. Ηὲλ. Arch. Zeit 1883 Taf. 6-9. — Baumeister, Denkmäler s. v. Phaedra fig. 1450 κτλ.

ρος, ρίκη εἰκονιζομένη ἡ τιμωρὸς τοῦ Ἰππολύτου Ἀφροδίτη; . . . "Αν τοῦτο εἶναι ἀληθῆς, τότε λίαν εὐνόητοι καθίστανται καὶ αἱ λοιπαὶ παραστάσεις τῆς ζῳοφόρου, αἱ εἰκονίζουσαι μάχας Ἐλλήνων πρὸς Ἐλλήνας ἢ Τρῶας καὶ Ἐλλήνων πρὸς Πέρσας ἢ ἄλλους Ἀσιάτας. Αὗται οὐδὲν ἄλλο θὰ παριστῶσιν ἢ τινὰς τῶν περιφήμων ἐκείνων πολέμων καὶ νικῶν, ὃν αἰτίᾳ ἐγένετο αὐτὴ αὐτῇ ἡ Ἀφροδίτη, ἣς ἔνεκα συνέβησαν ὅλαι ἐκεῖναι αἱ ἀρπαγαὶ περιφήμων ἐπὶ κάλλει γυναικῶν, αἱ τοὺς μεταξὺ Ἐλλάδος καὶ Ἀσίας μεγάλους πολέμους καὶ νίκας προκαλέσασαι, ὡς διηγεῖται ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχῇ τῆς ιστορίας αὐτοῦ ὁ Ἡρόδοτος.

Τοῦτο δ' ὡς ἐπιβεβαιοῦσα αὐτὴ ἡ ζῳοφόρος τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης, παριστᾶ σαφῶς, ἐν τῇ ἀπέναντι τῆς Φαίδρας γωνίᾳ τῆς ἀνατολικῆς προσόψεως, τὸν πτερωτὸν Ἐρωτα ἄγοντα ἐκ τῆς χειρὸς γυναικα, προφανῶς μίαν τῶν ἡρωΐδων ἐκείνων δι' ὃν ἡ Ἀφροδίτη προυκάλεσε τοὺς μεγάλους ἐκείνους πολέμους, περὶ τῶν δποίων παρίστανται συσπεπτόμενοι οἱ ἐν τῷ κέντρῳ τῆς ζῳοφόρου εἰκονιζόμενοι Ὁλύμπιοι θεοί.

Νομίζω δτι ἡ ὑπόθεσις αὐτῇ εἶναι ἀξία σοβαρᾶς καὶ λεπτομεροῦς μελέτης, ἵσως δ' ἐν αὐτῇ εὑρεθῇ τέλος ἡ λύσις τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων προβλημάτων τῶν πρὸς τὸν περίφημον τοῦτον ναϊσκον συνδεομένων, λύσις ἵσως πάνυ διάφορος τῆς πρότινος λίαν ἀφελῶς ἀγγελθείσης ἐπὶ τῇ βάσει ἐπιγραφῆς οὐδεμίαν κατ' ἐμὲ σχέσιν ἔχούσης πρὸς τὸν ναὸν τῆς Ἀπτέρου Νίκης! Δυστυχῶς ήμεῖς νῦν δὲν εὑκαιροῦμεν ἵνα μελετήσωμεν, ὡς δεῖ, τὸ θέμα τοῦτο ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ, εἰς ἣν παρέσυρεν ἡμᾶς, πέρα πάσης προσδοκίας, ἡ μελέτη τῆς ἐργασίας τοῦ κ. Σκιᾶ, ἐν φιλοσοφίᾳ πάντας τὴν προσοχὴν καὶ τὸν χρόνον ἡμῶν ἀπορροφᾶ ἐτέρους ἔργου ἡ ἐκτύπωσις, ἣτις ἐπὶ ἐν τούλαχιστον ἔτος οὐδεμίαν ἵσως ἀνεστιν θὰ ἐπιτρέψῃ εἰς ἡμᾶς πρὸς μελέτην τοιούτων τοπογραφιῶν προβλημάτων, ὃν βρίθει δυστυχῶς ἡ Ἀθηναϊκὴ τοπογραφία καὶ ἐκεὶ ἔνθα πολλάκις κατὰ ψευδῆ συνθήκην ἐπεκράτησε νὰ νομίζηται κοινῶς ὅτι γνωρίζομεν τὴν ἀλήθειαν . . . Εὔχομαι ὅτεν ἵνα ἐν τῷ μεταξὺ ἄλλος τις, ἐλεύθερος τὸ πνεῦμα πάσης προκαταλήψεως ἀνήρ, μελετήσῃ τὴν περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης ὑπόθεσιν ἡμῶν.

1. Ἀρχ. Ἐφημ. 1897, σελ. 176.

Τὰ μόνα ἄτινα ἐν τέλει καὶ ὡς ἐκ περισσοῦ παρατηρῶ νῦν εἶναι ὅτι δχι μόνον ὁ χῶρος τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης συμφωνεῖ πρὸς τὰς περὶ τῆς θέσεως τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης ἐπὶ Ἱππολύτῳ ἐνδεῖξεις τῆς ὑδρίας τῆς Κρήτης καὶ τῶν λοιπῶν πηγῶν, ὃν μία θέτει αὐτὸν «ἐν τῇ ἀμφορόπλευ» συμπληροῦσα τὸ «πέτραν παρ’ αὐτὴν Παλλάδος» τοῦ Εὐριπίδου, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ φύσις τοῦ χώρου ὡς κρημνοῦ ἔξ οὗ καταπεσὼν ἐφορεύθη ὁ Αἴγευς, ἔνεκα τῆς τὴν διάνοιαν τοῦ Θησέως ταραχᾶσσης Ἀφροδίτης-Αριάδνης, ἀνακαλεῖ εἰς τὸ πνεῦμα ἡμῶν τοὺς διμοίας φύσεως κρημνούς, τοὺς Φαιδριάδας πέτρας καλούμενους καὶ συγχρόνως τὸ ὄνομα τῆς Φαίδρας. Ἐπίσης τὰ ἐπίθετα τῆς Ἀφροδίτης Ἱππολύτη ἢ ἐπὶ Ἱππολύτῳ ἀνακαλοῦσιν εἰς τὴν διάνοιαν ἡμῶν ὅτι πράγματι ἡ τῆς μόνης πύλης τῆς Ἀκροπόλεως ὑπερκειμένη, θαυμασίως δὲ καὶ κατ’ ἔξοχὴν φαιδρὰ (ἐκ τῶν ἀκτίνων τοῦ δύοντος ἥλιου) πέτρα αὕτη, εἶναι ἔκεινη ἀκριβῶς κάτω τῆς δοπίας ἀναγκαίως *ἱλύοντος* οἱ ἵπποι (Ἱππολύτειον) ἀπὸ τῶν ἀρμάτων τῶν ἀνερχομένων εἰς τὴν παλαιὰν πόλιν τῶν ἀνάκτων, ἥρωών κτλ. Ὅτι δὲ ἐκ τῆς φύσεως τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς χρήσεως διαφόρων τόπων ἐγεννήθησαν τὸ πάλαι διάφοροι προσωποποιήσεις καὶ μῆνοι ἐγχώριοι, εἶναι γνωστόν.

‘Υπενθυμίζω πρὸς τούτους ὅτι ὅτε ἐν τῷ Ἱππολύτῳ τοῦ Εὐριπίδου (στ. 99 κ. ἐ.) ὁ θεράπων ἐρωτᾷ ἐν Τροιζῆνι τὸν Ἱππόλυτον «πῶς οὖν σὺ σεμνὴν δαίμονον οὐ προσενέπεις», οὗτος δ’ ἐρωτᾷ τίνα, ὁ αὐτὸς θεράπων ἀπαντᾷ διὰ τοῦ στίχου

τίνδ', ἡ πύλαισι σαῖς ἐφέστηκεν Κύπρις,

δστις βεβαίως θὰ ἀνεκάλει παρὰ τῷ Ἀθηναίῳ ἀκροατῇ τοῦ δράματος τὴν τῆς πύλης τῆς πόλεως τῶν ἀνάκτων, ἐπομένως τοῦ οὐκήματος τοῦ Ἀθηναίου Ἱππολύτου, ἐφισταμένην Ἀπτέρον Νίκην ἡτοι Ἀφροδίτην. ‘Υπενθυμίζω προσέτι ὅτι τὸ Τροιζηνιακὸν πρωτότυπον τοῦ ἐν Ἀθήναις ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης ἐπὶ Ἱππολύτῳ ἔκειτο ἐν τῷ ἐπιφανεστάτῳ ἴερῷ τοῦ Ἱππολύτου, εἰς τὸ ὑψηλότατον αὐτοῦ μέρος, καὶ ἐκαλεῖτο ναὸς Ἀφροδίτης *Κατασκοπίας*¹, διώτι ἐντεῦθεν κατεσκόπευε τὸν Ἱππόλυτον ἡ Φαίδρα. Λοιπὸν γνωρίζομεν ὅτι τὸ κατ’ ἔξοχὴν *κατασκοπεῖον* τῆς Ἀκροπόλεως ἡτοι ἡ θέσις τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης.

1. Preller-Robert, Griech. Myth. S. 373, 3.

Οὗτω π. χ. δ Kekulé¹ πάνυ δριῶς λέγει: Hier ist in der That die rechte Warte für die Herren der Burg. Das Auge schweift frei und weit über Land und Meer. Freund und Feind wird nicht unbeachtet nahen . . .

Προσθετέον δὲ ὅτι δ Παυσανίας ἀνερχόμενος ἀπὸ τοῦ Ἀσκληπιείου πρὸς τὴν πύλην τῆς Ἀκροπόλεως, ὑπὲρ ἦν δ ναὸς τῆς Ἀπτέρου Νίκης, μνημονεύει ναὸν Θέμιδος καὶ πρὸ αὐτοῦ μνῆμα Ἰππολύτου. Διηγούμενος δ' ἐν σχέσει πρὸς τὸ μνῆμα τοῦτο τὸν τῆς Φαίδρας μῆνον ἐπάγεται ἀμέσως ὅτι δ Θησεὺς κατέστησεν Ἀθηναίοις σέβεσθαι Ἀφροδίτην τὴν Πάνδημον καὶ Πειθώ, ἐπιλέγων ὅτι «τὰ μὲν δὴ παλαιὰ ἀγάλματα οὐκ ἦν ἐπ' ἐμοῦ· τὰ δὲ ἐπ' ἐμοῦ τεχνιτῶν ἦν οὐ τῶν ἀφανεστάτων». Λοιπὸν ἀκριβῶς ὑπὸ τὸν Πύργον τῆς Ἀπτέρου Νίκης, παρ' αὐτὴν τὴν ἀρχαίαν εἴσοδον τῆς Ἀκροπόλεως, ἀνεκαλύφθησαν γλυπτὰ καὶ ἐπιγραφαὶ ἀναφερόμεναι εἰς τὸ ιερὸν τῆς μεγάλης καὶ σεμνῆς Ἀφροδίτης τῆς Πανδήμου², ἐξ ὧν δύναται τις νὰ συμπεράνῃ ἀσφαλῶς ὅτι τὸ ιερὸν τοῦτο ἔκειτο ἀκριβῶς ὑπὸ τὸν πύργον τῆς Νίκης, ἵσως δὲ μάλιστα ὅτι καὶ τὰ ἀγάλματα ἄτινα εἶδεν δ Παυσανίας ἔκειντο ἐν ταῖς δύο μεγάλαις κόγχαις τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ πύργου, ἐν αἷς δ Ross, ὑπέθεσεν ὅτι ἀνέκειντό ποτε ἔσανα δύο θεῶν³. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δ ναὸς τῆς Ἀπτέρου Νίκης Ἀφροδίτης ἔκειτο ἀκριβῶς ὑπεράνω τοῦ ιεροῦ τῆς Πανδήμου Ἀφροδίτης, τοῦ ἐρειδομένου ἐπ' αὐτοῦ ἀκριβῶς ὡς ἐπὶ τῆς ἐκ Κορήτης ὑδρίας ἐρείδεται εἰς τοὺς πόδας τῆς Ἀφροδίτης ἡ πόλλακις τὴν Πάνδημον ἀντιπροσωπεύοντα Φαίδρα. Περίεργον δ' εἶναι ὅτι τὸ μόνον ἀνάλογον περίπου παραδειγμα δύο ἐπαλλήλων ιερῶν τῆς αὐτῆς θεᾶς, ὅπερ ἥδυνήθησαν νὰ εὔρω, εἶναι δ μοναδικὸς ἔκεινος ἐν Σπάρτῃ «ἐπὶ λόφου οὐ μεγάλου» ἀρχαῖος ναὸς τῆς «ἀπλισμένης» Ἀφροδίτης, ἐφ' οὐ ἐπωκοδόμητο ιερὸν ἐτέρας Ἀφροδίτης, Μορφοῦς ἐπιλεγομένης καὶ δεσμὰ (πέδας) περὶ τοὺς πόδας ἔχουσης, δι' ὃν περίπου λόγον δὲν εἶχε πτερὰ ἡ ἀπτερος Νίκη τῶν Ἀθηνῶν ἦτοι ἡ καθ' ἡμᾶς Ἀφροδίτη⁴. Καὶ δ ἀμέσως δὲ

1. Die Balustrade des Tempels der Athena-Nike, S. 2.

2. Δελτίον Ἀρχαιολ. 1888 σελ. 187, 1889 σελ. 187. 3. ἐ. ἀ. σελ. 4.

4. Παυσαν. III, 15, 11. Πελ. καὶ τὰ αὐτόθι (7) περὶ τῶν πέδων τοῦ Ἐνυαλίου δημιόδη μυθεύματα.

πρὸ τοῦ ναοῦ τῆς Πανδήμου Ἀφροδίτης μνημονεύμενος ὑπὸ τοῦ Παυσανίου τάφος τοῦ Ἰππολύτου δὲν ἔκειτο βεβαίως μακράν, εἰς τρόπον ὥστε ὁ ἐπὶ τοῦ πύργου ναὸς ἡδύνατο κάλλιστα νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς καὶ τοπογραφικῶς κείμενος ἐπὶ Ἰππολύτῳ.

Ἐν τέλει προσθέτω ὅτι τὰ νομίσματα τῆς Κρητικῆς πόλεως Ἀπιέρας, τῆς καὶ Ἀπιερίας καὶ Ἀπιεραίας καλονυμένης, παρουσιάζουσιν ὡς κυρίους τύπους ἐφ' ἕνδει μὲν τὴν Ἀφροδίτην ὡς πολιοῦχον, ἐφ' ἑτέρου δὲ τὸν Ἀρηνὸν ὡς οἰκιστὴν (ΠΤΟΛΙΟΙΚΟΣ)¹. Ἐνίστε δὲ ἐπὶ τῆς κοινούσης τὴν κεφαλὴν τῆς Ἀφροδίτης στεφάνης ὑπάρχει γεγραμμένον τὸ ἐπίθετον αὐτῆς ΑΠΤΑΡΑ², δηλαδὴ ἡ Ἀπιερος³, ἐπὶ ἀλλοι δὲ νομισμάτων τῆς αὐτῆς πόλεως⁴ εὑρίσκομεν τύπον περιστερᾶς ἢτοι τὸ γνωστότερον τῶν συμβόλων τῆς Ἀφροδίτης. Ἀπιέρα δὲ ἐκαλεῖτο ἐν τῇ αὐτῇ πόλει καὶ ἡ Ἀρημεις⁵.

Ἄγνοοῦμεν διατί ἐκαλοῦντο οὕτως ἐνταῦθα αἱ δύο θεαί. Οἱ κατ' οὐδέτερον γένος γράφοντες τὸ ὄνομα τῆς πόλεως (τὰ Ἀπιερα) ἀρχαῖοι ἐρμηνεύουσιν αὐτὸ διὰ λίαν ὀψίμου μύθου, καθ' ὃν αἱ Σειρῆνες μετὰ τὴν ἐνταῦθα ἐν μουσικῇ νίκην τῶν Μουσῶν δυσφοροῦσαι «τὰ πιερὰ τῶν ἄμμων ἀπέέβαλον» καὶ κατεκρήμνισαν ἔαυτὰς εἰς τὴν θάλασσαν⁶. Οἱ μῆδοι οὗτοι περιέχει μὲν νίκην καὶ κρημνὸν ὡς ὁ ναὸς τῆς Ἀθηναϊκῆς Ἀπιέρου Νίκης, ἀλλὰ δὲν φαίνεται φανερῶς σχετιζόμενος πρὸς τὴν Ἀπιέρον Ἀφροδίτην. Ἐτερός τις ὅμως μῆδος⁶ περὶ τοῦ ἥρωος Ἀπιέρου, ἐπωνύμου τῆς αὐτῆς πόλεως, παριστῆ τοῦτον ὡς τιμωρὸν ὅργανον τῆς Ἀφροδίτης. Οὗτος δηλαδὴ εἶχε μνηστευθῆ Εὐλιμένην τὴν θυγατέρα τοῦ Κύδωνος. Αὕτη ὅμως, ἀνοσίως ἀπατῶσα τὸν νόμιμὸν μνηστῆρα, κρύφα διεκορεύθη ὑπὸ τοῦ ἥρωος Λυκάστου. Καὶ αὕτη μὲν «κατὰ δαίμονα» σφαγιάζεται ὑπὸ τῶν οἰκείων αὐτῆς· «Ἀπιερος δὲ δόξας ὑπὸ Λυκάστου δεινὰ πεπονθένται λογήσας αὐτὸν ἀνεῖλαι». Ως βλέπει τις κατ' οὖσιαν περὶ οὐδενὸς ἀλλού πρόκειται καὶ ἐνταῦθα ἡ περὶ νίκης «τοῦ Ἀπιέρου» καὶ τῆς σεμνῆς προστάτιδος

1. Svoronos, Numism. de la Crète, pl. I, 7-35, II, 1-15.

2. ί. ἀ. pl. I, 27.

3. ί. ἀ. pl. I, 17, II, 10 καὶ 13.

4. Lebas-Waddington, V, p. 37, n° 75.

5. Στεφ. Βυζαντ. ἐν λ. Ἀπιέρα.

6. Παρθεν. Περὶ ἐρωτικῶν παθημάτων, 35.

τῶν νόμων τῆς μνηστείας Ἀφροδίτης ἢ Ἄρτέμιδος τῆς Ἀπτέρας.
 Ἐπομένως ἐνδέχεται καὶ ἐν τῷ περὶ Μουσῶν καὶ Σειρήνων ἀνωτέρῳ
 μύθῳ αἱ νικήσασαι Μοῦσαι νὰ ὀντιπροσωπεύωσι τὸν *νόμιμον* ἔρωτα
 ὡς τὸν τοῦ ἥρωος Ἀπτέρου, αἱ δὲ νικηθεῖσαι Σειρήνες τὸν *παράνομον*
 ὡς τὸν τοῦ Λυκάστου. Κατ' οὐσίαν λοιπὸν πρόκειται περὶ μύθου
 ἡθικῶς παραλλήλου τῷ μύθῳ τῆς Φαιδρας καὶ Ιππολύτου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 1^ο.ΣΑΡΔΟΝΥΞ ΑΝΑΓΛΥΦΟΣ ΤΟΥ ΝΟΜΙΣΜ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ
ΤΩΝ ΠΑΡΙΣΙΩΝ

Εἰκὼν 20.

Θησεὺς καὶ Ἀντεόπη παρὰ τὴν Καλλιρρόην
τοῦ ἄστεως τῶν Αθηγῶν.

Δὲν δύναμαι νὰ καταλίπω τοὺς περὶ τὸ Ἐλευσίνιον τοῦ ἄστεως
 τόπους, χωρὶς νὰ γράψω δλίγα τινὰ περὶ μνημείου οὐδεμίαν μὲν σχέ-
 σιν ἔχοντος πρὸς τὰ Ἐλευσινιακὰ μυστήρια, στενότατα ὅμως, ὡς νο-
 μίζω, συνδεομένου πρὸς τὴν τοπογραφίαν τῶν παρὰ τὸ Ἐλευσίνιον
 τοῦ ἄστεως τόπων, ἵδιᾳ δὲ πρὸς τὸ ἐκπνέον ἥδη ζήτημα περὶ τῆς
 Ἐννεακρούνου Καλλιρρόης τοῦ ἄστεως.

Τὸ μνημεῖον τοῦτο εἶναι ὁ γνωστὸς ὑπὸ τῷ ὄνομα «les chevaux de Pelops» ἀνάγλυφος σαρδόνυξ (cameo), «un des plus précieux²» τοῦ περιφήμου ἐπὶ πλούτῳ Νομισματικοῦ Μουσείου τῆς Γαλλίας.

Ἐδημοσιεύθη δὲ τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Millin, ὅστις ἐν τῇ μελέτῃ ἦν ἀφιέρωσεν αὐτῷ ἐπειράθη νὰ ἀποδείξῃ ὅτι εἰκονίζεται ὁ Πέλοιφ, νικητὴς τοῦ Οἰνομάου ἐν τῇ ἀρματοδρομίᾳ, ποτίζων τοὺς ἵππους τῇ βιηθείᾳ τοῦ ἡνιόχου αὐτοῦ Σφαιρίου ἢ Κύλλα¹. Οἱ δὲ κατόπιν περὶ τοῦ αὐτοῦ μνημείου γράψαντες ἀπέκρουσαν μὲν δικαίως τὴν ἔρμηνείαν ταύτην ὡς μὴ ὅρθην, ὀμολόγησαν δῆμος ὅτι δὲν δύνανται καὶ αὐτοὶ νὰ ἔρμηνεύσωσι κάλλιον τὴν παράστασιν².

Ἡ παράστασις αὕτη παρουσιάζει τὰ ἔξης χαρακτηριστικά.

Ἐν χώρῳ γειτνιάζοντι ἱερῷ τοῦ Διονύσου, ὅπερ δηλοῖ ὁ μετὰ κεφαλῆς πωγωνοφόρου Διονύσου ὅρος, ἥρως τις νεαρὸς ἀντλεῖ ὕδωρ ἐκ φρέατος ἢ ἐκ λάρνακος ὑποχθονίως ἥσούσης κρήνης, ἐπὶ τοῦ πολυτελῶς διὰ βουκράνων κεκοσμημένου στομίου τῆς ὁποίας θέτει τὸν δεξιὸν πόδα. Ἐκ τοῦ ὡς ἀντλίας χρησιμεύοντος αὐτῷ ἀγγείου, τὸ δυοῖν ἀνέσυρεν ἥδη διὰ σχοινίου, δίδει ἵνα πίῃ ἐτέρῳ προσώπῳ, ὅπερ πρὸς τοῦτο γονατίσαν στηρίζει τὴν βάσιν τοῦ μεγάλου ἀγγείου ἐπὶ τοῦ χείλους τῆς κρήνης, φέρον τὸ στόμιον τοῦ ἀγγείου πρὸς τὸ στόμα αὐτοῦ. Ἡ δευτέρᾳ αὕτη μορφὴ δὲν δύναται νὰ εἶναι ὁ Σφαιρίος ἢ Κύλλας τοῦ Millin, οὐδὲ un esclave phrygien ὡς ἐνόμισεν ὁ Chabouillet (ε. ἀ.), καὶ δὴ ἔνεκα τοῦ ἀπλουστάτου λόγου ὅτι ἔχει γυναικείους μαστοὺς ὡς ὅρθῶς ἀνεγνώρισεν ἥδη ὁ κ. Babelon (ε. ἀ.). Ἡ νεαρὰ αὕτη γυνὴ φέρει τὸν πασίγνωστον φρύγιον πῦλον καὶ τὸ χαρακτηριστικὸν βραχὺ ἔνδυμα τῶν Ἀμαζόνων, εἶναι ἄρα ἀσφαλῶς μία τούτων.

Οἱ ὅπισθεν τῆς Ἀμαζόνος ἵπποι ἀνήκουσι προφανῶς τῇ Ἀμαζόνι καὶ οὐχὶ τῷ ἀντιλοῦντι ἥρωϊ. Τοῦτο σαφῶς δεικνύει πλὴν τῆς ὅπισθεν τῆς Ἀμαζόνος θέσεως αὐτῶν τὸ γεγονός ὅπερ σαφέστατα παρέστησεν ὁ καλλιτέχνης, ὅτι δηλαδὴ οἱ ἵπποι σφόδρα διφαλέοι τυγχάνοντες ἀναμένουσι νὰ πίῃ πρῶτον ἢ ἐπίσης διψῶσα κυρία αὐτῶν. Ὁ

1. Millin, Monuments inédits Tom. I, V, p. 1.

2. Chabouillet, Catalogue des camées et pierres gravées, Paris 1858 p. 18 n° 106. — Babelon, Guide au Cabinet des Médailles, Paris 1900 p. 109, n° 148.

εῖς μάλιστα τῶν ἵππων ἀπολέσας τὴν ὑπομονὴν ὁσφραίνεται ἄνωθεν τὸ βαθέως εὐρισκόμενον ὅδωρο, ἐνῷ οἱ λοιποὶ τρεῖς, ἐπίσης ἀνυπομονοῦντες, κρούουσι τοὺς πόδας, σείουσι τὴν οὐρὰν αὐτῶν καὶ χρεμετίζουσι.

Πρόκειται ἄφα κατὰ πᾶσαν ἔνδειξιν περὶ Ἑλληνός τινος ἐγχωρίου ἥρωος παρέχοντος φιλοξένως ὅδωρ ἐκ κρήνης τοῦ τόπου αὐτοῦ ἔνη γυναικὶ ἀφικομένῃ εἰς τὴν κρήνην ἵνα πίῃ ὅδωρ μετὰ τῶν ἵππων αὐτῆς. Πρὸς τούτοις ὁ θαυμάσιος καλλιτέχνης παρέστησε καὶ ἄλλο τι ἐπίσης σαφῶς. Ἡ ἔνη αὕτη καθ' ἥν στιγμὴν φέρει τὴν ὑδρίαν εἰς τὸ στόμα, συγκρατεῖ τὴν δίψαν αὐτῆς καὶ μετὰ θαυμασμοῦ, ἔρωτος μᾶλλον, βλέπει περιπαθῶς τὸ ὄραῖον πρόσωπον τοῦ φιλοξένου νεαροῦ ἥρωος, τοῦθ' ὅπερ ἄγει ἡμᾶς φυσικῶς νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι πρόκειται περὶ ἐνὸς τῶν συχνῶν ἐρωτικῶν εἰδυλλίων, ἀτινα ψάλλουσι τὰ ὄραῖα δημοτικὰ τῆς πατρίδος ἡμῶν ἄσματα, ὃς συναφθέντα παρὰ τὸ φρέαρ ἢ τὴν κρήνην τοῦ χωρίου, μεταξὺ ἐγχωρίου παλληναργοῦ καὶ νεαρᾶς ἔνης διψώσης, εἰς ἥν οὗτος φιλοξένως τείνει τὴν ἀντίλιαν ἢ καὶ τάναπαλιν.

Ταῦτα κατὰ τὴν ἐμὴν ἀντίληψιν δεικνύει τὸ μνημεῖον αὐτὸ καθ' ἔαυτὸ λαμβανόμενον καὶ πρὸς ταῦτα πρέπει νὰ συμφωνῇ πᾶσα ἔρμηνεία αὐτοῦ, ἵνα τύχῃ τῆς ἀλληθείας.

"Ἐρωτα μεταξὺ Ἑλληνος ἥρωος καὶ Ἀμαζόνος τόσον διάσημον ὥστε νὰ ἀπεικονισθῇ ἐπὶ μνημείων γνωρίζω ἔνα καὶ μόνον, τὸν μεταξὺ Θησέως καὶ Ἀντιόπης, τῆς ἐνίστε ἀδιαφόρως καὶ Ἰππολύτης καλουμένης.

Κατὰ τὴν Τροικηνιακὴν παράδοσιν ἐμυθεύετο «·*Ηρακλέα Θεμίοκυραν πολιορκοῦντα τὴν ἐπὶ Θερμώδοντι ἐλεῖν μὴ δύνασθαι, Θησέως δὲ ἐρασθεῖσαν Ἀντιόπην, σιρατεῦσαι γὰρ ἄμα ·Ηρακλεῖ καὶ Θησέᾳ, παραδοῦντα τὸ χωρίον*». Τὸν ἔρωτα τοῦτον ἀναφέρει καὶ ὁ Ἰστρος παρ' Ἀθηναίῳ (ΙΓ', 557) καὶ ὁ Ἰσοκράτης (Παναθ. 193) λέγων ὅτι αἱ Ἀμαζόνες τὴν κατὰ τῶν Ἀθηνῶν «σιρατείαν ἐφ' Ἰππολύτην ἐποιήσαντο τὴν τούς τε νόμους παραβᾶσαν τοὺς παρ' αὐταῖς κειμένους, ἐρασθεῖσάν τε Θησέως καὶ συνακολούθησασαν ἐκεῖθεν καὶ συνοικήσασαν αὐτῷ». Ἀλλοι πάλιν συγγραφεῖς ὡς τόπον τῆς διὰ τοῦ ἔρωτος, βίᾳ ἢ δόλῳ, αἰχμαλωσίας ἢ ἐκουσίας ἀπαγωγῆς τῆς Ἀντιόπης ἢ Ἰππολύτης

νπὸ τοῦ Θησέως ἀναφέρουσιν αὐτὴν τὴν πατρίδα τῆς Ἀμαζόνος Θεμί-
σκυραν ἥ τὴν Πυθόπολιν τῆς Βιθυνίας κτλ.: τὴν δὲ ἀπαγωγὴν ταύτην
λέγουσιν ἀφοριμὴν τῆς κατὰ τῶν Ἀθηνῶν ἐπιδρομῆς τῶν Ἀμαζόνων¹.
Ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ πηγαὶ ἀναφέρουσαι ὡς τόπον τῆς ὑπὸ τοῦ
Θησέως αἰχμαλωσίας τῆς Ἀμαζόνος ταύτης αὐτὴν τὴν Ἀττικήν: «Ἐπεὶ
δὲ μέχρι τῆς Ἀττικῆς ἥλθον (αἱ Ἀμαζόνες) ὑπὸ τοῦ Θησέως κατεπο-
λεμῆθσαν· καὶ δὲς Ἰππολύτην λαβὼν καὶ συγγενόμενος ἔτεκε τὸν Ἰπ-
πόλυτον (Σχολ. Ἀριστείδ. Παναθην. 118, 4).»— «Ἀμαζόνες δ' ἐς τὰν
Ἀττικὰν εἰσέβαλον· Θησεὺς δὲ καὶ Πειρίθους αὐτὰς ἐνίκησαν μάχῃ,
καὶ ἔλαβεν Θησεὺς Ἀγνιόπαν] τὰν Ἰππολύτας, ἐξ ἦς νιὸν Ἰππόλυτον
ποιεῖται»².

Τίνι τρόπῳ ἔλαβεν ἐν τῇ Ἀττικῇ δὲ Θησεὺς τὴν Ἀμαζόνα, διη-
γοῦνται ἄλλαι πηγαί: «Ἡρόδοτος δὲ ὁ Ποντικὸς τότε φησὶ Θησέα
λαβεῖν τὴν Ἀντιόπην — πρέσβεν εἰρήνης τοῖς Ἀθηναῖσι μετὰ ξενίων
ἔλθοῦσαν»³. — «Τετάρτῳ δὲ μηνὶ — λέγει δὲ διὰ μαρωῶν τὴν ὑπὸ τῶν
Ἀμαζόνων πολιορκίαν τῶν Ἀθηνῶν διηγούμενος Κλείδημος⁴ — συν-
θήκας γίνεσθαι διὰ τῆς Ἰππολύτης Ἰππολύτην γάρ οὗτος (δὲ Κλείδη-
μος) δυναμάζει τὴν τῷ Θησεῖ συνοικοῦσαν, οὐκ Ἀντιόπην».

Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι, ὡς ἀδιαφόρως ἐλέγετο
ὅτι δὲ Θησεὺς ἥχμαλώτισεν ἐν τῇ Ἀσίᾳ βίᾳ ἥ ἔρωτι τὴν Ἀμαζόνα,
οὕτω καὶ ἐν Ἀττικῇ θὰ ἐμυθολογεῖτο, ὑπὸ ἐνίων τούλαχιστον, ὅτι
ἔρωτι ἥχμαλώτισε τὴν Ἀντιόπην διαρκούσης τῆς πολιορκίας τῶν Ἀθη-
νῶν καὶ τῇ βοηθείᾳ αὐτῆς ἀπέκρουσε τὰς λοιπάς. Ἀκριβῶς δὲ περὶ
τοῦ ποικίλου τῶν περὶ Ἀντιόπης παραδόσεων προκειμένου λέγει δὲ
Πλούταρχος (ε. ἀ.) ὅτι «θαυμαστὸν οὐκ ἔστι ἐπὶ πράγμασιν οὕτω πα-
λαιοῖς πλανᾶσθαι τὴν ἴστορίαν».

Ἐπὶ τῇ βάσει λοιπὸν τούτων καὶ τῶν σαφῶν ἐνδείξεων ἂς πα-
ρουσιάζει αὐτὸ τὸ μνημεῖον ἡμῶν, ἐρμηνεύω τὴν παράστασιν ὡς ἕξῆς:

“Οτε αἱ Ἀμαζόνες ἐπὶ μῆνας ἐπολιόρκουν τὴν Ἀκρόπολιν, ἔχου-

1. Φιλόγορος, Φερεκύδης, Ἐλλάνικος, Βίων καὶ Μενεκάτης, παρὰ Πλουτάρχῳ
ἐν βίῳ Θησέως, 36. — Ιδὲ καὶ Roscher's Myth. Lex. I, 382 ff.

2. Tabula Albani ἐν Jahn und Michaelis, Bilderchronik S. 73.

3. Τζέτζης εἰς Λυκόφρ. 1332.

4. Παρὰ Πλουταρχ. Θησ. 27.

σαι ώς μίαν τῶν ἀρχηγῶν αὐτῶν τὴν Ἀντιόπην ἢ Ἰππολύτην, ἵσαν δὲ ἐστρατοπεδευμέναι περὶ τοὺς πρὸς δυσμὰς τῆς Ἀκροπόλεως λόφους, ἥτοι τοὺς τόπους τῶν ἀναφερομένων μαχῶν αὐτῶν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, ἡ Ἀμαζῶν αὕτη ἐν μιᾷ τῶν ἐκεχειριῶν προσῆλθεν, εἴτε ὡς πρόσβυς εἰρήνης, εἴτε ἵνα πίῃ ὑδωρ καὶ ποτίσῃ τοὺς ἵππους αὐτῆς ἐκ τῆς μόνης κατὰ τὸ δυσμικὸν τοῦτο μέρος καὶ διὰ πάσης τῆς πόλεως ὑπαρχούσης κρήνης Καλλιρρόης¹, ἡς τὸ πηγαῖον ὑδωρ ἦτο πάντως τὸ τοῖς ἵπποις, ὡς γνωστόν, ἀρεστότερον. Ἐκεῖ δὲ συνήντησε τὸ πρῶτον τὸν ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως ἢ τίνος τῶν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων κρατουμένων γειτονικῶν λόφων κατελθόντα πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν Θησέα, οὗ θὰ ἡράσθη καθ' ἥν στιγμὴν οὗτος φιλοφρόνως ἦντιλησεν αὐτῇ καὶ τοῖς ἵπποις αὐτῆς ὑδωρ, καὶ ἔρωτι ἀλοῦσα ἡκολούθησεν αὐτῷ καὶ ἐνυμφεύθη. Ταῦτα ἵσως ἐπικυροῖ καὶ μικρά τις ἀλλὰ πάνυ σπουδαία λεπτομέρεια τῆς παραστάσεως. Τὸ ἀγγεῖον δηλαδὴ δι' οὗ ἀντλεῖ ὁ Θησεὺς ὑδωρ δὲν εἶναι συνήθης τις ἀντλία, ἀλλ' ἀριστα καὶ σαφέστατα εἰκονιζομένη γαμήλιος λουτροφόρος. Γνωρίζομεν λοιπὸν ὅτι παρ' Ἀθηναίοις, ὡς λέγει ὁ Θουκυδίδης ΙΙ, 15, «καὶ νῦν ἔτι ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου πρό τε τῶν γαμικῶν καὶ ἐς ἄλλα τῶν ἱερῶν νομίζεται τῷ ὑδατι χρῆσθαι» τῆς Καλλιρρόης ταύτης, ἢ ὡς λέγει ὁ Ἀρποκρατίων (ἐν λ. λουτροφόρος καὶ λουτροφορεῖν), «ὅτι δὲ λουτρὰ ἐκόμιζον (οἱ Ἀθηναῖοι) ἐκ τῆς τοῦ μὲν Ἐρνεακρούνου καλουμένης κρήνης, πρότερον δὲ Καλλιρρόης, Πολυντέφανος ἐν τῷ περὶ κορηνῶν φρού, μέμυηνται δὲ τοῦ ἔθους οἱ κωμικοί». Πισως λοιπὸν ὁ καλλιτέχνης ἵνα δηλώσῃ ἔτι σαφέστερον περὶ τίνος κρήνης πρόσκειται, πρὸς δὲ καὶ τὸ ἄμεσον ἐπακολούθημα τῆς παρὰ τὴν Καλλιρρόην συναντήσεως τοῦ Θησέως καὶ τῆς Ἀντιόπης, ἥτοι τὸν γάμον αὐτῶν, παρέστησε τὸν ἥρωα ἀντλοῦντα αὐτῇ ὑδωρ οὐχὶ διὰ συνήθους τινὸς ἀγγείου, ἀλλὰ διὰ γαμηλίου λουτροφόρου. Ἄς μοὶ ἐπιτραπῇ δ' ἐνταῦθα νὰ ἀναφέρω καὶ σύγχρονόν τινα σχετικὴν πρόδοληψιν τοῦ λαοῦ ἡμῶν, καὶ δὴ ἔξ ἐκείνων ἀς διὰ μυρίους λόγους φρονῶ ὅτι οὐδεὶς τῶν ἀρχαιολόγων πρέπει νὰ περιφρονῇ, ἀλλὰ τούναντίον ως ζῶντα λείψανα τῆς πολιᾶς ἔλληνικῆς ἀρχαιότητος νὰ τιμᾷ καὶ μελετᾷ. Ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ πατρίδι μου Μυ-

1. Παυσαν. I, 14, 1. — Θουκυδ. II, 15.

κόνω — ώς καὶ εἰς πλεῖστα ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος — ὑπάρχει παναρχαία πρόληψις, ποτόκια πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος καλουμένη, καὶ ἦ δυτις-δηποτε ἀνύμφευτος ἔνος, νέος ἀνὴρ ἦ νεᾶνις, πίη ἄμα ἀφικόμενος εἰς τὴν νῆσον ὕδωρ ἐκ τοῦ ἐν τῷ κέντρῳ τῆς πόλεως ἀρχαίου τριστόμου φρέατος, τοῦ μόνου δημοσίου τῆς πόλεως, ἀδύνατον εἶναι νὰ ἐκφύγῃ ἐνταῦθα τὸν ὑμέναιον (Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ἐν Μυκόνῳ πλεῖστοι ξέροι, ὃν μάλιστα ἔνιοι σύγχρονοι ἡμῶν ἀρχαιολόγοι καὶ φιλαρχαῖοι, πράγματι τὴν ἔπαθαν!). Διατί λοιπὸν νὰ μὴ ὑποθέσωμεν ὅτι τοιαύτη τις πίστις ὑπῆρχεν ἐπὶ Θησέως καὶ ἐν Ἀθήναις περὶ τοῦ ὕδατος τῆς Καλλιρρόης, ταύτης δ' ἐπωφεληθεὶς ὁ Θησεὺς ἥχιμαλώτισεν οὕτω καὶ ἐνυμφεύθη τὴν Ἀντιόπην; Ἡ Μύκονος εἶναι νῆσος καὶ ἐξοχὴν ἀθηναϊκή, μυθολογικῶς τε καὶ ἴστορικῶς. Τὴν ἐν αὐτῇ Ἰωνικὴν ἀποικίαν ἀναφέρεται ὅτι ὁδήγησεν ἐξ Ἀθηρῶν ὁ Ἰπποκλῆς, «εἶναι δὲ ἀξιον παρατηρήσεως, ὡς πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἔγραφον», ὅτι ὅλων τῶν σπουδαιοτέρων γεωγραφικῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν ὀνομάτων τῶν ἐν Μυκόνῳ γνωστῶν, ὅμοια ἀκριβῶς εὑρίσκονται ἐν Ἀττικῇ καὶ Ἰδίᾳ ἐν Ἀθήναις». Διατί λοιπὸν νὰ μὴ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ ἡ νῦν παναρχαία παράδοσις τῆς νῆσου πηγὴν αὐτῆς ἔχει τὰς Ἀθήνας; Γνωρίζω ὅτι αἱ ὑποθέσεις αὗται κινοῦσι πολλῶν σοθαρῶν ἀρχαιολόγων τὸ μειδίαμα. 'Αλλ' ὁ χρόνος δὲν εἶναι μακράν, καθ' ὃν διὰ τῆς δημοσιεύσεως ἐργασιῶν οἵσαι αἱ κολοσσαῖαι μελέται τοῦ κ. Ν. Πολίτου περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ νεωτέρου Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὃν μόλις πρό τινος ἥρξατο συστηματικῶς ἡ δημοσίευσις, θὰ φανῇ οἵαν μεγίστην σπουδαιότητα καὶ βαρύτητα πρέπει νὰ ἀποδίδῃ πᾶς περιεσκεμμένος καὶ πράγματι σοφὸς ἀρχαιολόγος εἰς τὰ τίμια ταῦτα λείψανα τῆς πολιᾶς ἀρχαιότητος, ἀτινα διέσωσεν ἡμῖν ὁ στερρῶς καὶ ἀνενδότως ἀντεχόμενος τῶν παναρχαίων τοπικῶν παραδόσεων, μύθων, προλήψεων κλπ. θαυμάσιος ἀληθῶς λαὸς ἡμῶν.

Συνελόντι λοιπὸν εἰπεῖν τὸ μνημεῖον ἡμῶν διέσωσεν ἡμῖν τὰς λεπτομερείας μύθου ἀττικοῦ, οὗ μόνον τὰ κύρια ἐγγνωρίζομεν ἐκ τῶν πηγῶν. Τὴν δὲ γειτνίασιν Διονυσίου τοῦ ἐν Λίμναις πρὸς τὴν Καλλιρρόην κρήνην ἐδήλωσεν ὁ καλλιτέχνης διὰ τοῦ παρακειμένου τετραγώνου ἐργασίας Διονύσου, αὐτὴν δὲ τὴν ἐπὶ Θησέως κρήνην Καλ-

I. Νομισματικὴ καὶ ιστορία τῆς ἀρχαίας Μυκόνου: Bull. de Corr. hell. XVII (1894) p. 471 s.

λιρρόην παρέστησεν ούχι ώς πολὺ βραδύτερον εἰς Ἐννεάκρουνον μετεσκευάσει καὶ πολυτελῶς ἐκόσμησεν ὁ Πεισίστρατος, ἀλλ' ώς ἀπλοῦν κρηγναῖον φρέαρ ἢ κρήνην ὑπὸ τὸ ἔδαφος ἔχουσαν τὰς παλᾶς φεούσας (Καλλιρρόη) ἢ παλᾶς χορευούσας (πβλ. τὰς «καλλιχόρους πηγὰς» τοῦ Καλλιχόρου φρέατος τῆς Ἐλευσίνος), ἥτοι ζωηρῶς ἀναπηδώσας ἐκ τοῦ πυθμένος πηγὰς αὐτῆς. “Οτι δὲ καὶ ἐκ τῆς Ἐννεακρούνου τοῦ Πεισίστρατου δὲν ἐλάμβανον τὸ ὑδωρ θέτοντες ὑπὸ τοὺς κρουνοὺς τὰ ἀγγεῖα, ἀλλ' ἀντλοῦντες δι' αὐτῶν ἐκ τοῦ πυθμένος ἢ λεκάνης (bassin) αὐτῆς, παρεδέχθη κατ' αὐτάς, ἐν τινι τῶν τελευταίων συνεδριάσεων τῆς Γερμαν. σχολῆς, καὶ ὁ κ. Dörpfeld ὁριώμενος ἐκ τῆς μελέτης τῆς κατασκευῆς τῆς ἐν Περγάμῳ ἀνακαλυφθείσης διμοίας κρήνης καὶ τῶν περισωμέντων λίθων τῆς λεκάνης τῆς ἀθηναϊκῆς Ἐννεακρούνου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

ΟΣΤΕΟΔΟΧΟΣ ΚΑΛΗΗ ΕΚ ΡΩΜΗΣ

(Πίναξ ΙΖ').

Οἱ διάφοροι βαθμοὶ τῆς Ἐλευσινιακῆς μυήσεως.

’Απὸ τῶν καθαρῶς ἀττικῆς τεχνοτροπίας μνημείων ἐρχόμεθα νῦν εἰς σπουδαιότατον μνημεῖον τοῦ Ἐλευσινιακοῦ μυστικοῦ κύκλου, προερχόμενον ὅμως ἐξ Ἰταλίας, ἐνθα διεδόθη ἡ Ἑλληνικὴ μυστικὴ λατρεία τῆς Δήμητρος ἀπὸ Σικελίας κυρίως ώς ἀπὸ μεγάλου δυτικοῦ κέντρου ὁρμηθεῖσα¹.

Εἶναι δὲ τὸ μνημεῖον τοῦτο ὡραία μαρμαρίνη ὁστεοδόχος κάλπη (ὑψους 0,294, μεγίστη διάμετρο 0,32), εὐρεθεῖσα ἐν τοῖς παρὰ τὴν Porta Maggiore τῆς Ρώμης τάφοις τῆς ἐκ τῆς Λευκανίας τῆς Κάτω Ἰταλίας καταγομένης οἰκογενείας (gens) Statilia. Νῦν δ' ἀπόκειται ἐν τῷ Κιρχεριανῷ Μουσείῳ.

1. Πελ. O. Kern ἐν Pauly-Wissowa, Real Encykl.; Demeter c. 29 ff.

Ἐπὶ τῆς κάλπης ταύτης ὑπάρχει περιεργοτάτη ὑπὸ θρησκευτικὴν ἔποιψιν παράστασις, τεχνοτροπίας μὲν Ἰταλικῆς τῶν πρώτων αὐτοκρατορικῶν ὁμοιαικῶν χρόνων, οὐχὶ δῆμως πρωτότυπος ἀλλ' ἀντιγράφουσα πάντως διάσημόν τι Ἑλληνικὸν μηνιμεῖον, οὗτος εὑρέθησαν μέχρι τοῦδε πλεῖστα ὅσα, πανόμοια σχεδόν, ἀντίγραφα, ἀτινα συνέλεξεν ἐπὶ τὸ αὐτὸν τὸ πρῶτον τὴν κάλπην δημοσιεύσασα καὶ οὐχὶ ἀτυχῶς ἐν τοῖς πλείστοις σχολιάσασα αὐτὴν κόμησσα Ersilia C. Lovatelli, παρ' ἥι εὐρίσκει τις καὶ τὰς διαφόρους ἐρμηνείας τῶν πρὸ τῆς κάλπης γνωστῶν ἀντιγράφων τοῦ αὐτοῦ πρωτοτύπου¹.

Ότι πρόκειται περὶ παραστάσεως σχετιζομένης ἀμέσως πρὸς τὰς τελετὰς τῶν Ἐλευσινιακῶν μυστηρίων πάντες ἡδη δρθῶς ἀνεγνώρισαν. Ἡ κ. Lovatelli καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι δι καλλιτέχνης volle forse raffigurarvi l'iniziazione di alcun mitico eroe, sia quella di Ercole, o di Teseo, ovver di Trittolemo. Ai due primi ben si converrebbe la pella leonina, che porte il mista del primo gruppo. Ο δὲ Bloch βλέπει «σκηνὰς τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων τελουμένας ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν θεῶν τῆς Ἐλευσῖνος». Τέλος δι κ. Σκιᾶς (Ἑ. ἀ. σελ. 38) νομίζει ὅτι τὸ μηνημεῖον «παριστᾶ τὴν πρώτην ὑπὸ τὴν ἀμεσον ἐπιστασίαν τῶν μεγάλων Ἐλευσινίων θεῶν τελουμένην μύησιν», σημειοῦ δὲ ὅτι ἡ δημοσιεύσασα τὸ ἀνάγλυφον κ. Lovatelli καὶ ἄλλοι μετ' αὐτὴν ἐσφαλμένως νομίζουσιν ὅτι πρόκειται περὶ συνήθους μυήσεως καὶ ὅτι πολλὰ τῶν παρισταμένων προσώπων εἶναι θνητοὶ «ἐνῷ ἡ παρουσία τῆς Δήμητρος, τῆς Κόρος καὶ τοῦ Εὐβουλέως πείθει ὅτι καὶ τὰ λοιπὰ πρόσωπα εἶναι μυθικά, οὐδεὶς δὲ λόγος ὑπάρχει νὰ ὑποτεθῇ τὸ ἐναντίον». Σημειωτέον δὲ ὅτι δι κ. Σκιᾶς, παρασυρθείς προφανῶς ὑπὸ τῆς ἐπικρατούσης νῦν Ἐνθουλομανίας, καλεῖ (σελ. 33) ἀφελέστατα Εὐβουλέα, καὶ δὴ «ώς ἀπλοῦν θεράποντα παριστάμενον ἐν τῇ ιεροτελεστίᾳ» τὸ ὑπ' ἀρ. 7 πρόσωπον, παρ' ὅλην τὴν λεοντῆν αὐτοῦ καὶ τὸ ἐν τῇ τρίτῃ σκηνῇ δόπαλον, ἀτινα ἀποτε-

1. Di un vaso cinerario con rappresentanze relative ai Misteri di Eleusi (Bullettino della Commissione archeologica comunale di Roma, VII, p. 18, Tav. I-V. Περὶ τοῦ αὐτοῦ μηνημείου ἔγραψαν ἔκτοτε καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Ιδὲ L. Bloch ἐν Roscher's Myth. Lex. II, S. 1358, fig. 8. — Baumeister, Denkmäler I, 449. — Σκιᾶς, Ἀρχ. Ἐφημ. 1901, σελ. 17, 23, 37, 2, 38.

λοῦσι φορήματα ἀνήκουστα διὰ χοιροβοσκόν! Ἡ αὐτὴ λεοντῆ ἀποκλέει καὶ τὸν Τριπτόλεμον καὶ Θησέα τῆς κ. Lovatelli, ὡς μόνον δὲ πιθανὸν ἀφίνει τὸν Ἡρακλέα.

‘Ἄλλ’ ἂν τις μετὰ προσοχῆς παρατηρήσῃ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου τούτον (ἀρ. 7), βλέπει ὅτι ἀποτελοῦσιν εἰκόνα οὐχὶ Ἡρακλέους ἢ οἰουδήποτε ἄλλου ἴδαινικοῦ προσώπου, ἀλλὰ κοινοῦ τινος θνητοῦ, προφανῶς στρατιωτικοῦ τινος Ῥωμαίου ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Στατιλίων, οὗ τὴν τέφραν περιεῖχεν ἡ κάλπη αὐτῇ, εἰκονιζομένου δὲ ὡς μύστου Ἡρακλέους· θέλοντες δηλαδὴ οἱ κηδεύσαντες αὐτὸν οἰκεῖοι νὰ δεῖξωσιν ὅτι οὕτος ζῶν ἐμυήθη τὰ ἐν Ἐλευσῖνι μυστήρια, ἐπομένως ὅτι δὲ θανὼν ὅταν εἰς “Ἄδου ἀφίκηται «οὐκ ἐν βιοβόρῳ κείσεται», ὡς οἱ ἀμύητοι καὶ ἀτέλεστοι¹”, ἐκόσμησαν τὴν κάλπην αὐτοῦ δι’ ἀντιγράφου περιφήμου παραστάσεως τῆς μυήσεως τοῦ Ἡρακλέους ἐνῷ τὸν Ἡρακλέα παρέστησαν ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ θανόντος. Ἀνάλογα παραδείγματα ἔχομεν, ὡς γνωστόν, πάμπολλα ἐπὶ σαρκοφάγων, τουτέστιν ἐπὶ μνημείων διμογενῶν τῇ κάλπῃ.

Τούτων τεθέντων ἐρμηνεύω τὴν παράστασιν ὡς ἔξῆς.

Πρόκειται περὶ τυπικῆς παραστάσεως δύο τῶν γνωστῶν πέντε διαδοχικῶν μερῶν τῆς Ἐλευσινιακῆς μυήσεως καὶ δὴ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ τελευταίου, παραλειφθέντων σκοπίμως τοῦ δευτέρου, τρίτου καὶ τετάρτου ὡς περιεχόντων τὰ μέρη ἐκεῖνα τῆς μυήσεως ἄτινα κυρίως ἐκρατοῦντο μυστικά.

Τὸ πρῶτον μέρος ἀποτελοῦσιν αἱ ὑπ’ ἀρ. 4-7 μορφαί, τὸ δεύτερον αἱ ὑπ’ ἀρ. 1-3. Χωρίζονται δηλαδὴ τὰ δύο χρονικῶς διάφορα ταῦτα μέρη ἐκεῖ ἔνθα καὶ τεχνικῶς ἐδηλώθη γραμμὴ χωρισμοῦ διὰ τῆς κατ’ ἀντίνωτον διεύθυνσιν στάσεως τῶν προσώπων 3 καὶ 4. (Πρβ. ἀνωτέρω σελ. 374 καὶ 418).

Τὸ πρῶτον πάλιν μέρος ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο διαφόρους ἵερο-πραξίας, ὃν πρώτη μὲν ἡ ἐκ τῶν προσώπων ἀρ. 6 καὶ 7, δευτέρᾳ δὲ ἡ ἐκ τῶν προσώπων 4 καὶ 5. Τὸ δόλον ἀρα ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν σκηνῶν [$\alpha = 6-7$, $\beta = 4-5$, $\gamma = 1-3$].

Πασῶν τῶν τριῶν τούτων σκηνῶν μετέχει δὲ Ἡρακλῆς ὡς κύριον

1. Πλάτωνος Φαίδων κτλ. (— Meursi, Eleusinia, σελ. 51).

πρόσωπον τῆς ὅλης παραστάσεως ἥτοι ὡς μύστης οὗ χάριν τελοῦνται αἱ σκηναί. 'Ἐν τῇ πρώτῃ καὶ δευτέρᾳ σκηνῇ ἀναγνωρίζεται εὐκόλως ὡς τὸ αὐτὸ πρόσωπον ἔνεκα τῆς λεοντῆς ἢν φέρει (ἀρ. 7) ἢ ἐφ' ἣς καθήται (ἀρ. 5). 'Ἐν δὲ τῇ τρίτῃ ἔνεκα τοῦ ὁπιάλου ἐφ' οὗ στηρίζεται (ἀρ. 3). Εἴναι ἀληθές ὅτι ἐν τῇ τρίτῃ ταύτῃ σκηνῇ παρουσιάζεται ἔχων τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου λίαν ἔξιδανικευμένα, πρὸς δὲ φέρων στρόφιον περὶ τὴν κόμην καὶ ἔνδυμα ἔντελῶς διάφορον παντὸς γνωστοῦ τοιούτου τοῦ Ἡρακλέους. Τὰ παράδοξα δημώς ταῦτα ἔξηγηθήσονται κατωτέρῳ.

Πρὸς ὑποστήριξιν καὶ ἀπόδειξιν τοῦ δρόμοῦ τῆς ἐρμηνείας ἡμῶν νομίζω ἐπαρκὲς νὰ ἄναφέρω ἐκ τῶν πολλῶν πηγῶν, ἐφ' ὃν ἡδυνάμην νὰ στηριχθῶ, μίαν καὶ μόνην καὶ δὴ ἀνήκουσαν εἰς τοὺς ὁρμαϊκοὺς αὐτοκρατορικοὺς ἔκείνους χρόνους εἰς οὓς φαίνεται ἀναγόμενον καὶ τὸ μνημεῖον.

'Ο περὶ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀδριανοῦ γράφας Πλατωνικὸς φιλόσοφος Θέων δ Σμυρναῖος¹, συγκρίνων τὰ μέρη τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὰ μέρη τῆς μυήσεως τῶν μυστηρίων, λέγει τὰ ἔξῆς: «Μυήσεως δὲ μέρη πέντε. Τὸ μὲν προηγούμενον **καθαρμός**² οὔτε γὰρ ἄπασι τοῖς βιούλομένοις μετουσίᾳ μυστηρίων ἐστίν, ἀλλ' εἰσὶν οἵ αὐτῶν εἰργεσθαι προαγορεύεται, οἷον τοὺς χεῖρας μὴ καθαρὰς καὶ φωνὴν ἀξύνετον ἔχοντας· καὶ αὐτοὺς δὲ τοὺς μὴ εἰργομένους ἀνάγκη **καθαρμοῦ τινος** πρότερον τυχεῖν».

'Υπῆρχον ἄρα δύο κατηγορίαι ἀνθρώπων δεομένων παθαρμοῦ πρὸν ἡ μυηθῶσιν, ἀπαραλλάκτως ὡς νῦν προκειμένου περὶ ἀδείας πρὸς μετάληψιν τοῦ μεγάλου μυστηρίου τῆς Εὐνχαριστίας. Δηλαδὴ πρῶτον μὲν οἱ ἔνεκα τῶν ἀμαρτημάτων αὐτῶν ἔχοντες πράγματι ἀνάγκην ἔξαγνίσεως διὰ κανονικοῦ αὐστηροῦ παθαρμοῦ, δεύτερον δὲ οἱ μὴ ἀμαρτήσαντες μὲν ἀλλ' οὐχ ἥττον ἔχοντες ἀνάγκην «καθαρμοῦ τινος» ἵνα τύχωσι μυήσεως, πρὸς μεῖζονα εὐτυχίαν ἐν τε τῷ παρόντι καὶ τῷ μέλλοντι βίῳ.

Τὰ δύο ταῦτα εἶδη παθαρμοῦ εἶναι, νομίζω, ἔκεīna ἄτινα εἰκονίζουσιν αἱ δύο σκηναὶ τοῦ πρώτου μέρους τοῦ μνημείου ἡμῶν. Βλέ-

1. Μαθηματ. ἐκδ. E. Hiller σελ. 14 κ. ἑξ.

πομεν δηλαδὴ πρῶτον τὸν Ἡρακλέα τὸν καθαριοῦ δεόμενον ἔνεκα «τοῦ Κενταύρου φόρου»¹ ἢ «διά τινας πράξεις ἀβουλήτους»², θύοντα ἐπὶ τοῦ ἔξ ὅμφαλοειδοῦς πέτρας³ ἐστεμένον βωμοῦ τῆς Ἀγρας τὸ καθαρικὴν τῶν ἀνομημάτων καὶ φόνων ἔχον δύναμιν «μυστικὸν χοιρίδιον» καὶ δὴ ἐν τοῖς μικροῖς μυστηρίοις τῆς Ἀγρας, ἀτινα πρὸς τοῦτο ἀκριβῶς «συνεστήσατο ἡ Δημήτηρ τὸν Ἡρακλέα τιμῶσα»⁴. Τὴν ἔξαγνιστικὴν ἱεροπραξίαν τοῦ καθαριοῦ ἐκτελεῖ φυσικὰ οὐχὶ ὁ Ἡρακλῆς, ἀλλ’ ὁ ἄρμόδιος ἱερεὺς (ἀρ. 6), φέτιν διακονεῖ ὁ μυούμενος συγκρατῶν τὸ θυόμενον χοιρίδιον ἐπὶ τοῦ βωμοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἀπολλόδωρος⁵ λέγει ὅτι ὁ Ἡρακλῆς «μὴ δνι ἀμενος ἰδεῖν τὰ μυστήρια, ἐπεινερ οὐκ ἦν ἡγιομένος τῷ Κενταύρῳ φόρον, ἀγνισθεὶς ὑπὸ Εὑμόλου τότε ἐμνήθη», εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ ἀγνιζών αὐτὸν ἱερεὺς εἶναι ὁ **Εὔμολπος**. Ὅδωρος καταχέων ἐπὶ τοῦ χοιρίδιου ἥτοι «ὑδρανοῦ» χρέη ἐκπληρῶν⁶. —

Ἡ δευτέρᾳ σκηνῇ παριστᾶ πάλιν καθαριὸν τοῦ αὐτοῦ Ἡρακλέους, εὐδιαγνώστου ἐκ τῆς ἐπὶ τοῦ θρόνου ἐστρωμένης λεοντῆς καὶ τῆς ἡρακλείου διαπλάσεως τοῦ σώματος αὐτοῦ. Ἄλλ’ ἐνταῦθα δὲν πρόκειται πλέον περὶ τοῦ πράγματι ἀμαρτωλοῦ καὶ ἐπομένως σπουδαίου καθαριοῦ δεομένου Ἡρακλέους ἔνεκα τοῦ φόρου τοῦ Κενταύρου, ἀλλὰ περὶ τοῦ τὴν βοήθειαν τοῦ θείου ἐπικαλουμένου χοηστοῦ καὶ γενναίου Ἡρακλέους ἐκείνου, ὅστις κατ’ ἄλλας παραδόσεις ὅτε ἐπανῆλθεν ἔξ Ἰταλίας ἔλαβε πρόσταγμα παρ’ Εὐρυσθέως τὸν ἔξ Ἀδου Κέρθεον πρὸς φῶς διγαγεῖν, «πρὸς δὲ τοῦτον τὸν ἀθλὸν ὑπολαβὼν συνοίσειν αὐτῷ, παρῆλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ μετέσχε τῶν ἐν Ἐλευσῖνι μυστηρίων»⁷.

1. Διοδωρ. IV, 14: Δημήτηρ δὲ πρὸς καθαριὸν τοῦ Κενταύρου φόρον τὰ μικρὰ μυστήρια συνεστήσατο, τὸν Ἡρακλέα τιμῶσα.

2. Πλούταρχ. Θησ. 30: καὶ τὴν μύσην Ἡρακλεῖ γενέσθαι Θησέως σπουδάσαντος καὶ τὸν πρὸ τῆς μυσήσεως καθαριὸν ὡς δεομένῳ διά τινας πράξεις ἀβουλήτους.

3. Su di una pietra rotonda (Lovatelli). — «Ο βωμός, ἐφ' οὗ θύεται ὁ χοῖρος, ἔχει σχῆμα ὅμφαλοῦ, τὴν ἐν Ἐλευσῖνι ἔδραν τοῦ παναργαίου γένοντος θεοῦ δηλῶν προφανῶς καὶ αὐτός». Σκιτάς, ἔ. ἀ. σελ. 37, 2.

4. Διοδωρ. ६. २.

5. II, 5, 12. Πέλ. καὶ Σχόλια Ἰλιάδος Θ, 366.

6. Ἡσύχιος: Ὑδρανόν, τὸν ἀγνιστὴν τῶν Ἐλευσινίων. Πέλ. Lobbeck Aglaopha-mus p. 183.

7. Διοδωρ. IV, 25.

Τοῦτο δὲ πράγματι ἐβοήθησεν αὐτὸν εἰς τὴν κατὰ τοῦ Κερβέρου ἐκστρατείαν¹.

Ο τρόπος τοῦ ἐλαφροτέρου τούτου καθαροῦ τῶν μὴ ἐγκληματισάντων ἀλλὰ χάριν μεῖζονος εὐτυχίας ἔν τε τῷ παρόντι καὶ μέλλοντι βίῳ μουσιμένων τὰ Ἐλευσινακὰ μυστήρια, δηλοῦται ὑπὸ τῆς δευτέρας ταύτης σκηνῆς (ἀρ. 4-5) τοῦ μνημείου ἡμῶν. Εἶναι δὲ ἀπαραλλάκτως ὁ αὐτὸς πρὸς ἐκεῖνον δι' οὗ νῦν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ χριστιανικῇ ἐκκλησίᾳ καθίσταται δυνατὴ ἡ προσέλευσις εἰς τὸ μέγα μυστήριον τῆς Εὐχαριστίας τῶν μὴ ἐχόντων νὰ ἔξομολογηθῶσιν ἀμάρτημά τι χριστιανῶν, δηλαδὴ ὁ διὰ τῆς ἀπλῆς εὐχῆς τοῦ ἰερέως καθ' ἣν οὗτος εὐλογῶν ὑψοῖ ὑπέρ τὴν κεφαλὴν τοῦ χριστιανοῦ μύστου τὰ ἰερά, ἄτινα ἀπαγορεύεται νὰ ἀτενίσῃ ὁ μυούμενος οὗτος, οὐ τούτου ἔνεκα τὴν κε-

Εἰκὼν 21.

φαλὴν καλύπτει ὁ ἰερεὺς διὰ τοῦ περιτραχηλίου αὐτοῦ, τοῦθ' ὅπερ ἔρμηνεύει διατί καὶ ὁ Ἡρακλῆς ἐνταῦθα παρίσταται κεκαλυμμένος δλοσχερῶς τὴν κεφαλὴν διὰ πέπλου.

1. Εὐριπίδ. Ἡρακλῆς μανόμενος στίγ. 610 κ. ἔξ.

ΑΜ. Ἡλθεις γὰρ δύνιως δώματι εἰς Ἀδουν, τέκνον;

ΗΡ. Καὶ θῆρά γ' εἰς φῶς τὸν τρίκρανον ἤγαγον.

ΑΜ. Μάχη κρατήσας ἡ θεᾶς δωρήμασιν;

ΗΡ. Μάχη· τὰ μυστῶν δ' ὅργι' ηντύχησ' ιδών.

Όμοιώς κεκαλυμμένον τὴν κεφαλὴν εἴδομεν ἥδη ἐπὶ τῆς ἐκ Ὁρώμης τοιχογραφίας τὸν ὑπὸ τὰ ἱερὰ διερχόμενον μύστην τῆς Ἐλευσινιακῆς μυήσεως. Τὸ αὐτὸ δὲ πρᾶγμα βλέπομεν ἐπαναλαμβανόμενον καὶ ἐπὶ ἐνὸς τῶν παρὰ τῆς κ. Lovatelli δημοσιευθέντων ἀναγλύφων (ἐνταῦθα εἰκὼν 21), ὅπερ εἰκονίζει μύησιν, βακχικὴν ὅμως. Τὰς ἱεροφάντιδας δηλαδὴ ἀντικαθιστῶσι δύο Βάκχαι, τὸν δὲ ἱεροφάντην Σειληνὸς φέρων ἐν μυστικῷ λικνομόρφῳ καλάμῳ τὰ ἱερά, ἅτινα ἐν τῇ βακχικῇ ταύτῃ μυήσει, ἢ παρωδίᾳ μυήσεως, δὲν εἶναι οἱ ξηροὶ ἐπήσιοι τῆς Ἐλευσῖνος καρποί, ἀλλ' ἐπήσιαι διπδραι παντὸς εἴδους.

Τὸ μέρος τοῦτο (ἀρ. 4-5) τῆς παραστάσεως τῆς κάλπης καθιστᾶ, νομίζω, δυνατὴν καὶ τὴν κατανόησιν τοῦ πάνυ δυσερμηνεύτου καὶ λίαν ἐφιμαρμένου ἀποσπάσματος τῆς συγγραφῆς τοῦ Πολέμωνος «περὶ τοῦ Δίου κραδίου» ἐκείνου, ὅπερ χάριν τῶν καθαριῶν μετεχειρίζοντο ἐν Ἐλευσῖνι «ὑποστοργύντες τοῖς ποσὶ τῶν ἐναγῶν», κραδίου δηλουμένου ἐνταῦθα μόνον διὰ τῶν ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ μυουμένου Ἡρακλέους (ἀρ. 5) τεθειμένων κεράτων κριοῦ, οὗ δέρμα ἦτο τὸ κρύδιον. Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ὁ Πολέμων λέγει «μετὰ δὲ ταῦτα τὴν τελετὴν ποιεῖ καὶ αἰρεῖ τὰ [γρ. ποιεῖται, αἴρει τε] ἐκ τῆς θαλάμης καὶ νέμει ὅσοι [γρ. ὅσα] ἄνω τὸ κέρων περιενηροχότες [γρ. περιενηροχός ἔστι]»¹. Βλέπομεν δηλαδὴ ἐν τῇ παραστάσει τῆς κάλπης τὴν ἴερειαν αἴρουσαν ἄνω τῆς κεφαλῆς τοῦ μυουμένου τὰ ἱερά, ἅτινα ἔλαβεν ἐκ τῆς μυστικῆς θαλάμης τοῦ Καταβασίου. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ διαδόχῳ Ἑλληνικῇ χριστιανικῇ λατρείᾳ ὁ διμοίως ἐκ τῆς μυστικῆς θαλάμης τοῦ ἴερου λαμβάνων τὰ ἱερὰ τῆς μεταλήψεως καὶ ἄνω τῆς κεφαλῆς τῶν μυουμένων κρατῶν αὐτά, νέμει τὰ ἐν τῷ ἀγίῳ ποτηρίῳ τοῖς μυουμένοις λέγων αὐτοῖς τοῖς μετὰ αὖστηροὰν νηστείαν προσελθοῦσι τὸ δῆμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ «λάθετε, φάγετε, τοῦτο ἔστι τὸ σῶμά μου· πίετε, τοῦτο ἔστι τὸ αἷμά μου», ἀνάλογόν τι ἵσως θὰ ἔργατε καὶ ὁ ἴερεὺς τῶν Ἐλευσινίων, ὃς μαρτυροῦσιν ἄλλως καὶ τὰ συνθήματα τῶν μυηθέντων αὐτά: «ἐνήσιεν σα, ἔπιον τὸν κυκεῶνα, ἔλασον ἐκ κίστης [τῆς μυστικῆς], ἔγγενος σάμενος ἀ τεθέμην εἰς κάλαθον καὶ ἐκ καλάθου εἰς κίστην», ἢ «ἐκ τυμπάνου ἔφαγον, ἐκ κυμβαλου ἔπιον»².

1. Παρ. Ἀθηναίω XI, 478 c. Πέλ. Rubensohn: Athen. Mith. 1898 S. 274 ff.

2. Σχολ. Πλάτωνος Γοργίας, 497 c. — Κλῆμ. Ἀλεξανδρ. Προτρεπτ. II, 13. — Πέλ. Rubensohn §. ἀ. σελ. 271.

Ἐρωτᾶται ὅμως νῦν, πῶς εἶναι δυνατὸν ὁ Ἡρακλῆς νὰ παρίσταται ἐν τῷ αὐτῷ μνημείῳ ὡς ἐγκληματίας ἔχων ἀνάγκην πραγματικοῦ καθαρισμοῦ καὶ συγχρόνως ὡς μὴ ἐγκληματίσας ἀλλὰ χάριν μεῖζον εὐτυχίας μυούμενος. Νομίζω ὅτι δύο ἔξηγήσεις εἶναι δυναταί: ἡ, πρῶτον, ὅτι ἀφοῦ ὁ ἥρως ἀπηλλάγῃ τῶν βαρέων αὐτοῦ ἀμαρτημάτων διὰ τοῦ κανονικοῦ καθαρισμοῦ, μεταλαμβάνει ἀμέσως κατόπιν τῶν ἰερῶν, ὃν καὶ οἱ βαρέων ἀμαρτημάτων ἀρχῆθεν ἀπηλλαγμένοι ἡ νῦν μόλις ἀπαλλαγέντες διὰ τῆς καθάρσεως μύσται, ἡ, δεύτερον, ὅπερ καὶ πιθανώτερον, ὅτι αἱ ἐπὶ τῆς κάλπης δύο σκηναὶ ἀντεγράφησαν ἐκ δύο διαφόρων πρωτοτύπων παραστάσεων τῆς μυήσεως τοῦ Ἡρακλέους, ὃν ἔκαστον θὰ παρίστα ἔνα μόνον τρόπον τοῦ πρώτου μέρους τῆς μυήσεως, δηλαδὴ τὸν μεῖζονα ἡ ἐλάσσονα καθαριμόν, ἀναλόγως τοῦ μύθου, οὗ ἔνεκεν ἐγεννήθη ἡ ἀνάγκη τοῦ μεῖζονος ἡ ἐλάσσονος καθαρισμοῦ.

“Οτι δ’ ἔχομεν δίκαιον τοῦτο φρονοῦντες, ἀποδεικνύει ἑτέρα σειρὰ ἀντιγράφων ἀναφερομένων εἰς τρίτον τινὰ τρόπον καθαρισμοῦ τοῦ Ἡρακλέους, συνενοῦντα εἰς ἔνα τοὺς ἥδη ἐκτεμέντας δύο τρόπους. Τοιαῦτα εἶναι τὰ παρὰ τῇ κ. Lovatelli (Tav. IV-V ἀρ. 2 καὶ 4) ἀπεικονισθέντα ἀντίγραφα, ὃν τοῦ πρώτου τὴν εἰκόνα ἀναδημοσιεύομεν ἐνταῦθα (εἰκὼν 22).

Εἰκὼν 22.

ἐκ Πώμης κάλπης ἱερεὺς καὶ ἱέρεια τῶν δύο διαφόρων σκηνῶν καθαρισμοῦ μετέχουσιν ἐνταῦθα ἐνὸς μόνον τρόπου, καθαρίζοντος συγχρόνως τὸν αὐτὸν μύστην, ὅστις τὴν αὐτὴν δέτην (λαμπάδα)¹ φέρων, κάθηται καὶ ἐνταῦθα ἐπὶ πανομοίου μὲν τὸ σχῆμα θρόνου ἀλλ’ οὐχὶ πλέον διὰ τῆς λεοντῆς ἐστρωμένου, ἀλλὰ διὰ τοῦ Λιὸς κωδίου, ὃ

1. Πέλ. Ἐφημ. Ἀρχαιολ. 1889, σελ. 84-87 (Σθορῶνος).

γνωρίζομεν ὅτι « ἔχρωντο ὁ δαδοῦχος ἐν Ἐλευσῖνι καὶ ἄλλοι τινὲς πρὸς τοὺς καθαριμοὺς ὑποστοργύντες αὐτὰ (τὰ μετὰ θυσίαν ἵερείων Διῶν τῷ Μειλιχίῳ φυλασσόμενα Διὸς κώδια) τοῖς ποσὶ τῶν ἐναγῶν »¹. Καὶ ὁ μὲν ἴεροπρακτεῖ χάριν τοῦ μυουμένου σπένδων πρὸς τρίποδος εὔρισκομένου πρὸς τοῦ ἔνεκα τοῦ καθαριμοῦ « καθίσαντος »². Ἡ δὲ ἴερεια τὰς δᾶδας, ἃς ἔφερεν ἵνα ἵσως « πνεῦμα καθαρὸν ὑρανοῦ δεχθῆ » ὁ μυούμενος, ἀναστρέψασα πρὸς τὸ κώδιον, ἐφ' οὗ κάθηται ὁ μύστης, καὶ κρούοντας τὸ ἔδαφος καθαρίζει « καθαροῖς φλογὶ κέλευθον εἰς τις ἔβλαψεν ποδὶ στείβων ἀνοσίων »³.

Ὑπῆρχον ἀραι πλείονες τῆς μιᾶς ἐν Ἰταλίᾳ περίφημοι τυπικαὶ παραστάσεις τῆς μυήσεως τοῦ Ἡρακλέους, ὧν ἐκ δύο διαφόρων ἔλαβε σκηνὰς ὁ ποιήσας τὴν ἐκ Ρώμης κάλπην ἀντιγράφος καλλιτέχνης.—

’Αλλ’ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς κάλπης.

’Εξακολούθῶν ὁ Θέων (ἔ. ἀ.) τὴν ἀπαράθιμησιν τῶν πέντε μερῶν τῆς μυήσεως λέγει: « Μετὰ δὲ τὴν κάθαρσιν δευτέρᾳ ἐστὶν ἡ τῆς τελετῆς παράδοσις· τρίτη δὲ ⟨ἢ⟩ ἐπονομαζομένη ἐποπτεία· τετάρτη δέ, ὃ δὴ καὶ τέλος τῆς ἐποπτείας, ἀνάδεσις καὶ στεμμάτων ἐπίθεσις, ὥστε καὶ ἑτέροις, ἃς τις παρέλαβε τελετάς, παραδοῦναι δύνασθαι, δαδουχίας τυχόντα ἢ ἴεροφαντίας ἢ τινος ἄλλης ἴερωσύνης». Τὰ δὲ μέρη ταῦτα παραβάλλων πρὸς τὰ τῆς μυήσεως ἐν τῇ Πλατωνικῇ φιλοσοφίᾳ ἥτοι τῆς παραδόσεως τῶν Πλατωνικῶν λόγων, λέγει: « τῇ δὲ τελετῇ ἔσικεν ἡ τῶν κατὰ φιλοσοφίαν θεωρημάτων παράδοσις, τῶν τε λογικῶν καὶ πολιτικῶν καὶ φυσικῶν. Ἐποπτείαν δὲ ὀνομάζει τὴν περὶ τὰ νοητὰ καὶ τὰ ὅντως ὅντα καὶ τὰ τῶν ἰδεῶν πραγματείαν. Ἀνάδεσιν δὲ καὶ κατάστεψιν ἡγητέον τὸ ἔξ ὧν αὐτός τις κατέμαθεν οἶόν τε γενέσθαι καὶ ἑτέρους εἰς τὴν αὐτὴν θεωρίαν καταστῆσαι ».

Τῶν μερῶν τούτων τῆς μυστικῆς μυήσεως οὐδὲν εἰκονίζεται ἐν τῷ μνημείῳ ἡμῶν οὐδὲν ἐν τοῖς λοιποῖς ἀντιγράφοις, οὐδὲν εἴναι ἐλπίς νὰ εὑρωμένη ποτε τοιαύτην ἀπεικόνισιν ἐπὶ οἷςδήποτε ἄλλου μνημείου

1. Σουΐδας καὶ Ἡσύγιος ἐν λ. Διός κώδιον. Πέλ. Rubensohn ᔁ. ἀ. σελ. 278. — Lobeck, Aglaoph. p. 183.

2. Πέλ. Δημοσθ. περὶ στεφ. 313: καὶ καθαίρων τοὺς τελουμένους . . . καὶ ἀνισιάς ἀπὸ τοῦ καθαριμοῦ κελεύων λέγειν· ἔφνησον κακόν, εὐρογενέας.

3. Εὐριπ. Ἐλένη, 865 κ. ἔξ.

ἔνεκα τοῦ ἀποκρύφου χαρακτῆρος ἀκριβῶς τῶν μερῶν τούτων τῆς μυήσεως¹.

«Πέμπτη δὲ — ἔξακολουθεῖ ὁ Θέων — ἡ ἔξ αὐτῶν περιγενομένη κατὰ τὸ θεοφίλες καὶ θεοῖς συνδίαιτον εὐδαιμονία», περὶ ἣς προσθέτει ἐν σχέσει πρὸς τὴν Πλατωνικὴν φιλοσοφίαν: «Πέμπτη δ' ἂν εἴη καὶ τελευταία ἡ ἐκ τούτων περιγενομένη εὐδαιμονία καὶ κατ' αὐτὸν τὸν Πλάτωνα δμοίωσις θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν».

Τὸν πέμπτον τοῦτον βαθμὸν τῆς Ἐλευσινιακῆς μυήσεως σαφέστατα εἰκονίζει τὸ ὑπὸ τῶν μορφῶν 1-3 ἀποτελούμενον δεύτερον μέρος τῆς κάλπης. Ὁ μύστης δηλαδὴ Ἡρακλῆς δὲν ἀναγνωρίζεται σχεδὸν πλέον ἢ ἐκ τοῦ ὁπάλου, δι' οὗ στηρίζεται ἐπὶ τοῦ πρὸ τῆς Δήμητρος ὅμφαλοειδοῦς βωμοῦ. Κατὰ πάντα τὰ λοιπὰ εἰκονίζεται «ὅμοιος θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν», ἀναδεδεμένος περὶ τὴν κεφαλὴν στρόφιον, τὸ σημεῖον τῆς ἀθανασίας, καὶ φέρων τὰ ἱερατικὰ ἔκεινα ἐνδύματα ἄτινα ἔλαβεν ἢδη κατὰ τὸν τέταρτον βαθμὸν τῆς μυήσεως (ἴδε κατωτέρῳ καὶ παράβαλε τὸ ἐνδύματα τοῦ Ἡρακλέους τούτου πρὸς τὸ τοῦ ἱερέως τῆς πρώτης σκηνῆς ἀρ. 6). Ἐχει δὲ ἔξιδανικευμένα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου αὐτοῦ καὶ ὡς εὐδαίμων τις συνδιαιτᾶται νῦν ταῖς θεαῖς τῶν μυστηρίων Δήμητρι καὶ Κόρῃ (ἀρ. 2 καὶ 1), ὡς σαφέστατα παριστᾶ ἡ οἰκείότης δι' ἣς ἀναστρέφεται μετὰ τοῦ ἱεροῦ ὅφεως, στηρίζων συγχρόνως τὸ ὁπάλον ὡς νικητῆς τις ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ ἱεροῦ βωμοῦ τῆς Δήμητρος Ἀχαίας ἦτοι ἐπὶ τῆς ἀγελάστου πέτρας, τουτέστι τῆς «πύλης τοῦ Ἄδου». Πρβλ. τὸν τῆς πρώτης χριστιανικῆς τέχνης σταυρὸν τοῦ νικητοῦ τοῦ Ἄδου Ἐσταυρωμένου τὸν ἰδρυμένον ἐπὶ ὅμοίας μετὰ σπηλαίουν νεκρικοῦ πέτρας, σύγκρινον δὲ καὶ τὴν ἐπὶ ἀττικοῦ ἀναγλύφου εἰκόνα τοῦ ἥρωος Θησέως τοῦ στηρίζοντος, πανομοίως τῷ Ἡρακλεῖ ἡμῶν, τὸ ὁπάλον αὐτοῦ ἐπὶ ἀγελάστου πέτρας², ἦτοι τῆς ἐν Ἀττικῇ πύλης ἔκεινης τοῦ Ἄδου δι' ἣς ὁ Θησεὺς κατῆλθεν εἰς τὸν Ἄδην³.

Ως πρὸς ἑτέρας τινὰς λεπτομερείας τῶν ἐπὶ τῆς ἐκ Ῥώμης κάλπης σκηνῶν ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἐπὶ ἄλλων μνημείων περισσεύσας δμοίας σκηνάς, ἔξια παρατηρήσεως φαίνονταί μοι τὰ ἔξης.

1. Ἰδε τὸν κανόνα ὃν ἐθέσαμεν ἐν ἡρῷ τῆς παρούσης μελέτης ἐν σελ. 183.

2. Monum. dell' Inst. 4, 22 B. = Roscher's Myth. Lex. σελ. 2499.

3. Ἰδε ἀνωτέρω σελ. 249.

Αὗται ἀκολουθοῦσι τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν ἦν εἶχον καὶ ἐπὶ τῆς πρωτοτύπου ἢ τῶν πρωτότυπων παραστάσεων, ἐνῷ τινὰ τῶν λοιπῶν περισσωμέντων ἀντιγράφων (ίδε παρὰ Lovatelli ἔ. ἄ. Πίν. IV - V, ἀρ. 4, 7 καὶ 8) παρουσιάζουσιν ἀντίθετα, ἥτοι κατοπτρικὰ ἀντίγραφα, ἔχοντα τὸ μέγα ἐλάττωμα ὅτι τὰ τῇ δεξιᾷ χειρὶ ἀρμόζοντα φορήματα (π. χ. τὸ ἄγγειον δι' οὐ σπένδει ὁ ἵερεὺς κτλ.) εἰκονίζονται, παρὰ φύσιν, ἐν τῇ ἀριστερᾷ χειρὶ, ἐν ἣ πάντως δὲν εἶναι ἡ θέσις αὐτῶν.

Ἐκ τῆς παρατηρήσεως ταύτης δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἀσφαλῶς ὅτι τὸ ἐπὶ τῆς κάλπης ἀντίγραφον, ὃς καὶ τὰ λοιπὰ τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν ἀκολουθοῦντα, ὃν τρία εἰκονίζομεν ἐνταῦθα (Εἰκόνες 23, 24 καὶ 25), εἶναι ἀρχαιότερα καὶ ἐπομένως πιστότερα τῶν λοιπῶν κατοπτρικῶν ἀντιγράφων. Τὸ συμπέρασμα τοῦτο εἶναι σπουδαιότατον πρὸς κατανόησιν σημαντικοτάτης

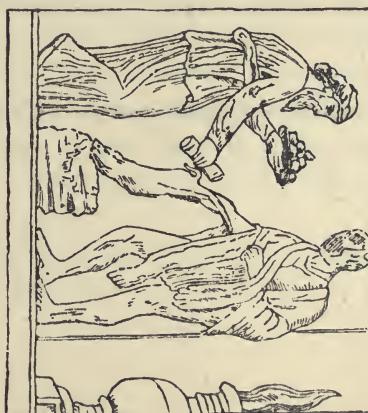
Εἰκόν. 23.

Εἰκόν. 24.

Εἰκόν. 25.

λεπτομερείας. Ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων δηλαδή, ὡς τὸ ἡμέτερον, ἀντιγράφων, ἡ Δημήτηρ εἰκονίζεται καθημένη ἐπὶ φρέατος, ἐφ' οὗ κεῖται φοιλιδωτὴ αἰγὶς καὶ πέριξ τοῦ δποίου ἐλίσσεται ἵερὸς ὄφις, ἐνῷ ἐπὶ τῶν λοιπῶν τὸ φρέαρ μεταβάλλεται ὑπὸ τῶν ἀγτιγραφών εἰς μυστικὸν κάλαθον. Ἐπειδὴ λοιπὸν οὐδὲν ἄλλο τοιοῦτο παράδειγμα οὐδὲ μαρτυρία περὶ Δήμητρος ἐπὶ καλάθου καθημένης ὑπάρχει, εἶναι προφανέστατον ὅτι οἱ δεύτεροι Πρωμαῖοι ἀμαθεῖς ἀντιγραφεῖς παρενόρθουν τὴν ἔννοιαν τοῦ Καλλιχόρου φρέατος τῆς Ἐλευσίνος καὶ ἔξελαβον αὐτὸν ὡς τὸν κάλαθον τῆς μυστικῆς λατρείας τῆς Δήμητρος, ἐπομένως καὶ τὸν ὄφιν ἐνόμισαν ὡς τὸν συνήθως ἐκ τοῦ καλάθου τούτου ἔξερχόμενον, ἐνῷ οὐδὲν ἄλλο εἶναι, ἢ ὁ συχνότατα ὡς σύμβολον καὶ φύλαξ τῶν φρεάτων καὶ κρηνῶν ἀπαντῶν ὄφις. Ἰδὲ π. χ. τὰς εἰκόνας τῆς πεπροσωποποιημένης Πειρήνης, κρήνης τῆς Κορίνθου, μετὰ τοῦ παρ' αὐτὴν φύλακος ἵεροῦ ὄφεως¹. Ἐνταῦθα ὁ κρηναῖος οὗτος ὄφις εἶναι, νομίζω, τὸ σύμβολον τῆς μυστικῆς Δήμητρος, ἢν οἱ παλαιοὶ ἔτασσον «ἐπὶ ὑγρᾶς οὐσίας», Δάέιραν καὶ Δαῖραν καλοῦντες «ὅτι οἱ περὶ τὰς τελετὰς καὶ μυστήρια τὴν ὑγρὰν οὐσίαν δαῖραν δνομάζουσι»². Ὅτι δὲ ὁ τύπος οὗτος τῆς ἐπὶ τῆς κάλπης ἡμῶν Δήμητρος σχετίζεται στενῶς πρὸς τὸν τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος συμφωνῶ πληρέστατα μετὰ τοῦ π. Kern, εἶναι ὅμως ἐν τισι λεπτομερείαις διάφορος, π. χ. ὡς πρὸς τοὺς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς στάχυς (=τὰ ἱερὰ) οἵτινες εἶναι πάντως ἴταλικὴ προσθήκη προσελθοῦσα ἐκ τῆς ταυτίσεως τῆς Δήμητρος. πρὸς τὴν Ἰσιδα. Νέον ἐπίσης εἶναι καὶ ὁ ἰσχυρὸς κυματισμὸς τῶν πέπλων τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης ὁ ἀποκαλύπτων τὰς μυστικὰς μορφὰς αὐτῶν, προφανῶς δὲ σχετιζόμενος πρὸς τὴν ἀποκάλυψιν ἦτοι φανέρωσιν τῶν μυστηρίων τῷ μύστῃ Ἡρακλεῖ. (Πβλ. σελ. 386).

1. Imhoof-Gardner, Num. comment. on Pausanias pl. F, 107.

2. Φερεκύδης ἐν F. H. G. I, 72.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

ΤΟ ΕΝ ΤΩ ΜΟΥΣΕΙΩ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΟΣ
ΑΝΑΓΛΥΦΟΝ ΤΟΥ ΛΑΚΡΑΤΕΙΔΟΥ

(Πίναξ ΙΘ — Κ').

Ἡ παροῦσα μελέτη θὰ ἥτο βεβαίως ἀτελής, ἂν μὴ περιελάμβανε καὶ τὸ περίφημον Ἐλευσινιακὸν ἀνάθημα τοῦ Λακρατείδου, τὸ μέγιστον τῶν ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Ἐλευσῖνος ἀναγλύφων, διάσημον δὲ παρὰ τοῖς ἀρχαιολόγοις ἔνεκα τῆς κυρίως ἐπ' αὐτοῦ βασισθείσης συζητήσεως καὶ ἔριδος περὶ τῆς λεγομένης κεφαλῆς τοῦ Εὑβουλέως τοῦ Προαξιτέλους. Ἡ ἔρις αὕτη εἶναι τόσον πασίγνωστος, ὡστε θεωρῶ ὅλως περιττὸν νὰ διηγηθῶ ἐνταῦθα τὰ κατ' αὐτήν, τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον, ἂν ἡ συμπλήρωσις τῆς ἐπιγραφῆς καὶ ἐρμηνεία τῶν προσώπων τοῦ ἀναγλύφου ἦν θὰ προτείνω ἐνταῦθα εἶναι ἡ ὁρθή, ἀφαιρεῖται δὲ ἀκρογωνιαῖς λίθος τῶν ὑποστηριζόντων τὰ περὶ τῆς ἐν τῇ τέχνῃ ὑποστάσεως τοῦ ἥρωος Εὑβουλέως, ὡς ἀπεκλείσθησαν ἡδη τῆς συζητήσεως, διὰ τῶν ἐν τοῖς προηγουμένοις κεφαλαίοις ἐρμηνειῶν, τόσοι ἄλλοι Εὑβουλεῖς νομιζόμενοι, ἐνῷ πρόκειται περὶ ἥρωων ἢ θνητῶν μυσταγωγῶν, μεθ' ὧν οὐδεμίαν σχέσιν δύναται ποτε νὰ ἔχῃ ὁ οὐδέποτε χρέη μυσταγωγοῦ ἐκπληρώσας Ἐλευσίνιος χοιροβοσκός Εὑβουλεύς.

Περὶ τοῦ Ἐλευσινιακοῦ ἀναγλύφου ἔγραψαν διαδοχικῶς οἱ ἔξῆς:

Βιβλιογραφία.

A. Φίλιος: Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας, 1885, σελ. 28.

— — 'Εφημ. Ἀρχαιολ., 1886, σελ. 24 κ. ἔξ., 257, 2, Πίν. 3.

O. Benndorf: Anzeiger der phil.-histor. Classe der Wiener Akademie № XXV (16 November 1887).

S. Reinach: Revue archéologique 1887 p. 75.

Furtwängler, Sammlung Sabouroff I, (1887) Einl. Sculpt. S. 22, 1. S. 29.

Heydemann, Marmorkopf Riccardi, S. 7 (Winkelmann's Programm, Halle 1888).

- **Furtwängler*, Archaeolog. Anzeiger, 1889, S. 47, 57, 147.
- O. Kern*, Eubuleus und Triptolemus: Athen. Mitth. 1891, S. 1-29 (S. 3, 4, 1).
- F. Lenormant*: Daremberg et Saglio, Diction. des Antiquités (1892) s. v. Eleusinia, p. 546.
- O. Kern*, Das Cultbild der Göttinnen von Eleusis: Ath. Mitth. 1892, S. 126.
- S. Reinach*: Revue Archéologique XXII (1893) p. 261 = Chronique d'Orient p. 26.
- Foucart*: Revue des études Grecques 1893 p. 334.
- Frazer*: Pausanias II (1894) p. 118.
- Preller-Robert*, Griech. Mythologie (1894) S. 784, 1.
- Furtwängler*: Athen. Mitth. 1895 S. 357 ff.
— — Meisterwerke S. 565, 2. = *Masterpieces S. 333, 5.
- Δ. Φίλιος*: Athen. Mittheil. XX (1895) S. 250-266.
- P. Foucart*, Récherches sur l'origine et la nature des mystères d'Éleusis Paris 1895 p. 24-29, 34 (=Mémoires de l'Acad. des Inscr. et B. L. Tom. XXXV, 2e partie).
- A. Σκιᾶς*: Πρακτικὰ Ἀρχ. Ἐταιρ. 1897 σελ. 92-93.
- A. Mommsen*, Feste der Stadt Athen, 1898, S. 362.
- O. Rubensohn*, Mysterienheiligthumer, Eleusis S. 37, 197 ff.
- R. Heberdey*, Das Weihrelief des Lakrateides aus Eleusis: Festschrift für O. Benndorf, Wien 1898, S. 111-116, Taf. IV.
- Rohde*, Psyche, S. 192, 4; 195, 3.
- Rubensohn*: Athen. Mitth. XXIV (1899) S. 57 ff.
- H. von Prott*: > > > > S. 256-266.
- Foucart*, Les grands mystères d'Éleusis, 1890, S. 61 (Mem. de l'Acad. des Inscr. et B. L. Tom. XXXVII).
- A. Σκιᾶς*: Ἐφημ. Ἀρχαιολ. 1901, σελ. 26-28· 33, 1· 34.
- Τὴν περὶ τῆς λεγομένης κεφαλῆς τοῦ Εὐβουλέως ἴδιαιτέραν βιβλιογραφίαν ἵδε παρὰ Heydemann ἐ. ἀ., Preller-Robert ἐ. ἀ. καὶ Kern, Ath. Mitth. 1891 ἐ. ἀ.

‘Η ίστορία τοῦ ἀναθήματος τοῦ Λακρατείδου εἶναι λίαν γνωστή. Ἐν ἔτει 1885 ὁ λαμπρῶς ἀνασκάψας τὴν Ἐλευσῖνα κ. Δ. Φίλιος εὗρε τὸ μέγιστον καὶ σπουδαιότατὸν τῶν τεμαχίων τοῦ ἀναγλύφου τούτου «εἰς τὰ χώματα τὰ καλύπτοντα τὰ δὲ λίγα σφωζόμενα ἐδάφη τῆς κατασκευῆς» τοῦ ἐν τῷ ιερῷ σπηλαίῳ τῆς Ἐλευσῖνος ναΐσκου τοῦ Πλούτωνος. Τὸ ἐπόμενον ἔτος ἐδημοσίευσεν αὐτὸν μετ’ εἰκόνος ἐν τῇ Ἀρχῇ. Ἐφημερίδι, ὡς καὶ τινα ἄλλα τεμάχια αὐτοῦ συγχρόνως ἐν τῷ αὐτῷ χώρῳ ἀνακαλυφθέντα. Ἀμέσως δὲ μέγας περὶ τοῦ μνημείου τούτου ἐγένετο λόγος, ἄλλως τε καὶ ἔνεκα τῶν δύο ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου μορφῶν τῶν ἀπλῶς ΘΕΟΣ καὶ ΘΕΑ καλούμενων, κυρίως δ’ ἔνεκα τοῦ δνόμιματος τοῦ ΕΥΒΟΥΛΕΩΣ, ὅπερ ὁ διαπρεπής σοφὸς Benndorf ἐσχέτισεν ἀμέσως πρὸς τὸν Εὑβουλέα τοῦ Πραξιτέλους, ὃν ἐνόμισεν ὅτι ἀνεκάλυψεν ἐν τῇ γνωστῇ ὥρᾳα κεφαλὴν τῇ ἐν τῷ αὐτῷ σπηλαίῳ τῆς Ἐλευσῖνος εὑρεθείσῃ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ κ. Δ. Φίλιου.

Ἡ γνώμη αὐτῆς τοῦ κ. Benndorf ἐσχεν, ὡς γνωστόν, μεγίστην ἐπιτυχίαν, κερδίσασα ὑπὲρ ἑαυτῆς τοὺς κρατίστους τῶν συγχρόνων ἀρχαιολόγων, κατὰ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῶν ἕποιών σμικρὰν ἐπίδρασιν ἔσχον οἱ ἐνδοιασμοὶ τοῦ κ. Φίλιου τοῦ μετ’ ἐκπλήξεως ἰδόντος τὴν κεφαλὴν ἀπὸ ὁμαϊκὸν Ἀγτινόου, ὡς αὐτὸς ἐνόμιζεν, εἰς ἔργον αὐτοῦ τοῦ Πραξιτέλους προβιβαζομένην, καὶ αἱ ἐπανειλημμέναι ἔντονοι καὶ ἐπὶ ἴσχυροτάτων ἐπιχειρημάτων βασιζόμεναι διαμαρτυρίαι τοῦ νεαροῦ ἀλλ’ ἀρίστου γνώστου τῶν τῆς Ἐλευσῖνος κ. O. Kern.

Ταῦτα πάντα, ὡς καὶ τὸ λοιπὸν σπουδαῖον ἐνδιαφέρον ὅπερ παρέχουσιν αἱ λοιπαὶ μορφαὶ τοῦ ἀναγλύφου, κατέστησαν ἐπάναγκες νὰ μελετηθῇ ὡς οἶόν τε ἀκριβῶς καὶ λεπτομερῶς τὸ μνημεῖον τοῦτο, νὰ ζητηθῇ δὲ ἡ ἀνεύρεσις καὶ προσαρμογὴ καὶ ἄλλων τεμαχίων αὐτοῦ, ἐπομένως ἡ κατὰ τὸ δυνατὸν τελειοτέρα συμπλήρωσις αὐτοῦ. Τὸ ἔργον τοῦτο ἀνέλαβον ἐν ἔτει 1892 καὶ μετὰ μεγάλης δεξιότητος καὶ ὑπομονῆς διεξήγαγον δύο τῶν κρατίστων μαθητῶν τοῦ κ. Benndorf, ἦτοι ὁ μακαρίτης W. Reichel καὶ ὁ κ. R. Heberdey. Οὗτοι ἐπὶ μῆνας ἐργασθέντες συνέλεξαν καὶ προσήρμοσαν πλέον τῶν 60 τεμαχίων ἀποτελέσαντες οὕτω, μετά τινων κατόπιν ὑπὸ τῶν κ. κ. Φίλιου καὶ Σκιᾶ ἀνακαλυφθέντων σπουδαιοτάτων τεμαχίων, ἀνάγλυφον μήκους πλέον τῶν 3 μέτρων, ὕψους δὲ 1,80. Εἰκόνα τοῦ ὅλου ἐδημο-

σίευσε καὶ ἐσχολίασεν δὲ κ. Heberdey ἐν τῷ πρὸς τιμὴν τοῦ Bennendorf ἐν ἔτει 1898 δημοσιευθέντι πανηγυρικῷ τόμῳ (ἰδὲ τὴν βιβλιογραφίαν).

Κατὰ δὲ τὸ ἔκτοτε διαρρεῦσαν τριετές χρονικὸν διάστημα ἐγένετο μὲν πολὺς περὶ τοῦ μνημείου τούτου λόγος, ἀλλὰ μόνον πρὸς μυθολογικὴν ἐρμηνείαν τῶν ἐπ' αὐτοῦ προσώπων, οὐχὶ δὲ καὶ πρὸς τελειότεραν συμπλήρωσιν καὶ κατανόησιν τοῦ ὅλου.

Ἡμεῖς θὰ ἀσχοληθῶμεν ἐνταῦθα περὶ ἀμφοτέρων τῶν ζητημάτων, λαμβάνοντες ὡς ἀφετηρίαν τὴν ὥραιάν ἐργασίαν τοῦ κ. Heberdey, οὗ δὲ πίναξ — πρὸς δὲν παραπέμπομεν τὸν ἀνιγνώστην — ἀναπαριστᾶ τὸ ἀνάγλυφον ὡς νῦν ἔχει, ἐνῷ δὲ ἡμέτερος (Πίν. ΙΘ'-Κ') εἰκονίζει ὡς θὰ εἴχε τὸ πάλαι πρὸν ἦ συντριβῇ τὸ μνημεῖον, δηλῶν συγχρόνως τὰ σωζόμενα μέρη διὰ γραμμῶν περιλαμβανουσῶν αὐτά.

Τὸ ὑψος τοῦ ἀναγλύφου καθωρίσθη ὑπὸ τοῦ κ. Heberdey ἀσφαλέστατα, ἐπίσης καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ μῆκους, ἀλλ' οὐχὶ ὀλόκληρον. Δηλαδὴ ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ ἄκρου, ἔνθα δὲ κλάδους μύρτου (βάκχον) φέρων παῖς, μέχρι τῆς πρὸς τὸ δεξιὸν πέρας κεφαλῆς τοῦ Λακρατείδου, πάντα τὰ τεμάχια συνάπτονται ἀσφαλῶς πρὸς ἄλληλα. Ἀλλὰ τὸ μῆκος τὸ ἀπὸ τῆς κεφαλῆς ταύτης τοῦ Λακρατείδου μέχρι τοῦ τὸ δεξιὸν τέρημα ἀποτελοῦντος δαδούχου νεανίου δὲν νομίζω ὅτι ὠρίσθη ἀσφαλῶς. Παρὰ τὸν δεξιὸν ὀμονομάτων νεανίου τούτου σώζεται τεμάχιον ἀριστεροῦ βραχίονος ἐτέρας μορφῆς, ἐφ' οὗ διετηρήθησαν αἱ ἄκραι δύο φύλλων «διμοιαζόντων πρὸ παντὸς ἄλλου πρὸς φύλλα ἀμπέλου», ὡς θέλει δὲ κ. Heberdey. Τὸ τεμάχιον τοῦτο ἔξέλαβον οἱ Reichel καὶ Heberdey ὡς δὲν βεβαίως λείψανον τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος τοῦ Λακρατείδου, τοῦθ' ὅπερ ἀναγκαῖος ἦγαγεν αὐτοὺς εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲ τὸ δεξιὸν τέρημα τοῦ ἀναγλύφου σχηματίζων δαδούχος νεανίας ἵστατο ἀμέσως παρὰ τὸν Λακρατείδην. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ ταύτῃ καθώρισαν τὸν ἀριθμὸν τῶν εἰκονιζομένων προσώπων, τὸ μῆκος τοῦ ἀναγλύφου, ἐπομένως καὶ τὸ πρὸς συμπλήρωσιν δεξιὸν κενὸν τῆς ἐπιγραφῆς.

Ἐν τούτοις ἀμφιβολίαις περὶ τοῦ δρυοῦ τῆς γνώμης ταύτης ἥγειρεν ἐν ἐμοὶ ἡ παραήρησις ὅτι δὲ κ. Heberdey δὲν ἡδυνήθη νὰ ἐρμηνεύσῃ κατὰ τίνα ποτὲ τρόπον ἡδύνατο νὰ κρατῇ δὲ Λακρατείδης, ἢ δὲ

πλησίον αὐτοῦ ιστάμενος δαδοῦχος νεανίας τὸ ἀντικείμενον ἢ τὸν κλάδον οὗ δύο φύλλα φαίνονται ἐπὶ τοῦ σφραγίδων τεμαχίου τοῦ δημόντος ἀριστεροῦ βραχίονος, φύλλα ἄτινα ἐπισταμένως ἔξετάσας ἐπείσθην ὅτι εἶναι φύλλα σελίνου, ὅπερ τυγχάνει βραχὺ φυτόν, καὶ οὐχὶ ἀμπέλου, ἵς τὰ κλήματα εἶναι λίαν μακρά, τοῦθ' ὅπερ ἀφαιρεῖ καὶ τὸ διονυσιακὸν ἔδαφος ἐφ' οὗ ἐστηρίχθη ὁ κ. Heberdey διὰ τὴν δῆλως προβληματικὴν συνταύτισιν τοῦ Διονύσου πρὸς τὸν Εὐβουλέα τῆς Ἐλευσῖνος.

Αἱ ἀμφιβολίαι αὗται ἐπετάθησαν ἐν ἐμοὶ μελετῶντι τὴν ὑπὸ τοῦ κ. H. προταθεῖσαν συμπλήρωσιν τῆς ἐπιγραφῆς κατὰ τὸ δεξιὸν τοῦτο κενὸν μέρος, καὶ μάλιστα ὡς πρὸς τὸ ἀσφαλέστατον νομισθὲν μέρος αὐτῆς, ἥτοι τὸν δεύτερον στίχον, τὸν ἀναγνωσθέντα ΚΑΙ ΤΗΣ [ΓΥΝΑΙΚΟΣ] ΔΙΟΝΥΣΙ[ΑΣ]. Ἡ ἀνάγνωσις αὕτη νομίζω ὅτι δὲν δύναται νὰ εἶναι ἡ δραμή, διότι ἐνέκα τῆς ὑπὸ τοῦ ἀφιεροῦντος τὸ μνημεῖον Λακρατείδου προτάξεως ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῶν ἀρρένων μελῶν τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ (ΥΠΕΡ ΕΑΥΤΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΥΩΝ ΣΩΣΤΡΑΤΟΥ ΚΑΙ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ), ἀπομένει ἐν τῇ συμπληρώσει τοῦ κ. H. ἐντελῶς ἄδηλον, ίών τοι γυνὴ ἡ Διονυσία, τοῦ Λακρατείδου δηλαδὴ ἡ ἐνὸς τῶν οἰών αὐτοῦ, ὃν προηγεῖται ἀμέσως τὸ δόνομα ἐκείνου τοῦ τῆς Διονυσίας ταύτης. "Ἄν δημως μετὰ τὸ ΚΑΙ ΤΗΣ προστεθῆ ἡ λέξις ΙΔΙΑΣ ἡ ΑΥΤΟΥ, δηλαδὴ γυναικὸς τοῦ ἀφιεροῦντος Λακρατείδου, τότε ἐκλείπει ἡ προφανῆς ἀσάφεια αὕτη.

Ταῦτα πάντα ὡς καὶ αἱ ἀναλογίαι τοῦ μήκους πρὸς τὸ πλάτος τοῦ ἀναγλύφου ἡμῶν ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς συνήθεις διαστάσεις τῶν ἀναλόγων ἀναθηματικῶν ἀναγλύφων πλακῶν, πρὸς δὲ ἡ πεποίθησις, ἥτις ἐσχηματίσθη ἐν ἐμοὶ μετὰ τὴν καθόλου σπουδὴν τοῦ μνημείου, ὅτι δηλαδὴ ὅσοι οἱ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναφερόμενοι θεοὶ καὶ θνητοί, τόσοι καὶ οἱ ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου ἀπεικονισθέντες, ἔπεισάν με διλοσχερῶς ὅτι τὸ φέρον τὰ φύλλα τεμάχιον ἀριστεροῦ βραχίονος ἀνήκει οὐχὶ τῷ Λακρατείδῃ, ἀλλὰ τῇ ίδίᾳ αὐτοῦ γυναικὶ Διονυσίᾳ, ἵς δυστυχῶς ἀπωλέσθη πᾶν τὸ λοιπὸν μέρος, ἐκτὸς ἀν ἐν τῇ ἀποθήκῃ τοῦ Μουσείου τῆς Ἐλευσῖνος, ἔνθα δὲν ἡδυνήθην νὰ ἔρευνήσω, σώζωνται τεμάχια αὐτοῦ¹.

1. Ο συμφάνως πρὸς τὰς ὁδηγίας μου ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Ἐλευσῖνος δεξιῶς ἐργασθεῖς πρὸς πρόχειρον συμπλήρωσιν τῆς εἰκόνος τοῦ ὅλου μνημείου ζωγράφος κ. K. A.

Τούτων τεθέντων Ἰδωμεν πρὸ παντὸς τὸ κυριώτατον τῶν πρὸς ἔρμηνεαν καὶ συμπλήρωσιν τοῦ ἀναγλύφου στοιχείων, ἦτοι τὴν ἐπ' αὐτοῦ ἐπιγραφὴν (CIA. II add. p. 252 n° 1620 c.).

Ἐν πρότοις τὰ πρὸ πάντων τῶν περισωθέντων προσώπων γεγραμένα ὀνόματα (ΠΛΟΥΤΩΝ, ΘΕΟΣ, ΘΕΑ, ΛΑΚΡΑΤΕΙΔΗΣ) ὡς καὶ τὸ ὑπεροκεύμενον ἐν τῷ πλησιεστάτῳ ἐλευθέρῳ χώρῳ ὅνομα τοῦ Τριπτολέμου (ΤΡΙΠΤΟΛΕΜΟΣ), διδάσκουσιν ἡμᾶς ἀσφαλῶς ὅτι καὶ πάντων τῶν μὴ περισωθέντων προσώπων, θεῶν ἢ θνητῶν, ὑπῆρχον ὅμοιώς ἀναγεγραμμένα τὰ ὄνοματα, εἴτε πρὸ αὐτῶν, ἢν ὑπῆρχε χώρος, εἴτε καὶ ὑπὲρ αὐτὰ κατὰ τὸ πλησιέστερον ἐλεύθερον πεδίον τοῦ ἀναγλύφου.

‘Ως πρὸς δὲ τὴν ὑπὸ τοῦ κ. Heberdey συμπλήρωσιν τῆς κυρίας ἐπιγραφῆς παρατηροῦμεν τὰ ἔξης. ‘Ἡ συμπλήρωσις τῆς ἀρχῆς τοῦ πρότου στίχου διὰ τῶν ΛΑΚΡΑΤΕΙΔΗΣ ΣΩΣΤΡΑΤΟΥ ΙΚΑΡΙΕΥΣ, ἥ ἦδη ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ἀναγλύφου γενομένη ὑπὸ τοῦ κ. Φιλίου, εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας δοθῆ, ὡς στηριζομένη ἀσφαλῶς ἐπὶ τῆς παρὸν τὸ πρόσωπον τοῦ Λακρατείδου ὅμοιας ἐπιγραφῆς. Τὸ μετὰ τὸ ΚΑΙ ΕΥΒΟΥΛΕΩ[Σ] ὅμως τεθὲν ὑπὸ τοῦ κ. Heb. ΚΑΙ ΔΙΟΓΕΝΟΥΣ εἶναι πάνυ ἀβέβαιον, δύναμαι δ' εἰπεῖν καὶ ἀδύνατον. ’Αληθῶς ὅτι τὸ κενὸν δὲν ἦτο μεγαλύτερον, διδάσκει ἀσφαλῶς ἥ τοῦ δευτέρου στίχου κατὰ τὸ αὐτὸν μέρος ἀσφαλῆς συμπλήρωσις τοῦ Heydemann διὰ τοῦ ὑπὸ αὐτοῦ ἔξ αλλῆς ἐπιγραφῆς (CIA. III, 885) ληφθέντος ὄνοματος τοῦ δευτέρου υἱοῦ τοῦ Λακρατείδου ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ. Τὸ τὸ κενὸν ὅμως τοῦ πρότου στίχου πληρῶσαν ὅνομα τοῦ Διογένους στηρίζεται ἐπὶ μόνης τῆς προϋποθέσεως ὅτι καὶ ἥ ὑπὸ τοῦ κ. Heberdey προταθεῖσα ἀνάγνωσις καὶ συμπλήρωσις τοῦ τέλους τοῦ πρότου στίχου καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ δευτέρου ἦτοι καὶ τῶν [συμβόλ]ων τοῦ [Ἄθηναίων δῆμου εὐεργετῶν εἶναι δρῦμή. ’Αλλ’ ὅτι τὸ δεύτερον τοῦτο δὲν εἶναι ποτε δυνατόν, διδάσκει τὸ συντακτι-

Λέκας νομίζει ὅτι εἰς τὸ δεξιὸν κάτω τέρμα τοῦ ὄπισθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ Λακρατείδου σωθέντος τεμαχίου τῆς ἐπιγραφῆς διαχρίνονται λείψανα τῆς θέσεως μικροῦ τεμαχίου τῆς ἀποκεκρουσμένης κεφαλῆς τῆς Διονυσίας ἐν ᾧ θέσει ἐδήλωσε τοῦτο. ’Εγὼ δὲν ἡδυνάγθην νὰ διαχρίνω τοιοῦτόν τι καὶ λυποῦμαι ὅτι δὲν ἀπέτρεψα ἐγκαίρως τὸν καλλιτέχνην τοῦ νὰ δηλώσῃ τοῦτο ἐν τῷ πίνακι.

κῶς ἀνώμαλον, ἵνα μὴ εἴπω ἐσφαλμένον αὐτοῦ, ἵδιᾳ δὲ τὸ ὅτι οὕτω δὲν δηλοῦται τὸ τίνος χάριτος ἢ εὐεργεσίας ἔνεκεν ἀνέμηκεν δὲ Λακρατείδης χαριστήριον τεῖς θεοῖς τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο. Τοιαύτας ὅμως ἀντιρρήσεις δὲν θὰ δυνηθῇ τις, νομίζω, νὰ προτείνῃ κατὰ τῆς ἑξῆς ἀπλουστάτης συμπληρώσεως ἡμῶν καὶ τῶν [ἄλλων δμοβώμ]ων τούτοις θεῶν, τῶν ἑαυτοῦ εὐεργετῶν, ἥτις παρέχει καὶ τὸν ἀναμενόμενον λόγον οὗ ἔνεκα προέβη δὲ Λακρατείδης εἰς τὴν ἀφιέρωσιν τοῦ ἀναμήματος. Διὰ ταῦτα δὲ ἀντὶ τοῦ ὄντος τοῦ θυητοῦ Διογένους, ἥτοι τοῦ ἔνα αἰῶνα καὶ πλέον πρὸ τοῦ Λακρατείδου ζήσαντος, γνωστοῦ δ' ὡς ἐν ἔτει 229 π. Χ. Μακεδόνος φρουράρχου τῶν Ἀθηνῶν, οὔτινος ἄλλως θὰ ἦτο, νομίζω, παράδοξος ἡ μετὰ αἰῶνα λατρεία, καὶ δὴ ἐν Ἐλευσῖνι, ὡς εὐεργέτου τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, προτιμῶ νὰ θέσω ἐν τῷ κενῷ τὸ δμοίως ἀκριβῶς πληροῦν αὐτὸς ΚΑΙ ΔΗΜΗΤΡΟΣ, τοῦτο δὲ πρὸ τοῦ ἄλλως ἐπιβάλλει ἡ παρουσία τῆς Δήμητρος ἐν τῷ ἀναγλύφῳ καὶ ἡ ἐν τῷ δευτέρῳ μέροι τῆς ἐπιγραφῆς ἐπανάληψις τοῦ αὐτοῦ ὄντος, ὡς ἐπαναλαμβάνονται ἐν αὐτῷ καὶ τὰ δμοίως ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς ἐπιγραφῆς ἀναγραφόμενα δνόματα τοῦ Θεοῦ, τῆς Θεᾶς καὶ τοῦ Εὑθουλέως. Ἐχομεν ἄλλως καὶ πολλὰ ἄλλα παραδείγματα λατρείας τῆς Δήμητρος παρὰ τὸν Εὑθουλέα (=Πλούτωνα)¹ «δειπνοὶ ἀγροπόλοι Δήμητρος παῖδα νυμφεύσας — ἥγαγεν εἰς ἄντρον δήμου Ελευσίνος τάθιπε πύλη εἰσ’ Αἰδαο»², ἔνθα εὐρέθη τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Λακρατείδου.

Ἀντὶ δὲ τῶν ΣΥΜΒΩΜ]ΩΝ τοῦ κ. Heberdey προέκρινα νὰ γράψω ΟΜΟΒΩΜ]ΩΝ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Ἡσυχίου³ καθ’ ὃν δύο διάσημοι θεοὶ ἐν Ἐλευσῖνι ἦσαν αἱ Δημήτης καὶ Κόρη. Τὸ δὲ ΑΛΛΩΝ παρενέβαλον πρῶτον μὲν ἔνεκα τοῦ κενοῦ δὲ πρὸ γεννᾷ ἡ παρουσία τῆς εἰκόνος τῆς Διονυσίας κατὰ τὸ μέρος τοῦτο, δεύτερον δὲ ἔνεκα τῆς ὑπὸ τοῦ συντάξαντος τὴν ἐπιγραφὴν παραλείψεως ἐνταῦθα, ὡς εὐκόλως ἔννοουμένων καὶ πασιγνώστων, τῶν δνομάτων τῶν συμβόμων⁴

1. Τοὺν θεοῖν ἔκατέρα . . . καὶ τῷ Τοπιολέμῳ καὶ τῷ Θεῷ καὶ τῇ Θεᾷ καὶ τῷ Εὑβόλῳ: Bull. Corr. Hell. 1880 p. 227. — Δήμητρι Θεσμοφόρῳ καὶ Κόρῃ καὶ Διτὶ Εὑθουλέᾳ καὶ Βαβοτ: Ἀθήναιον τόμ. V, σελ. 15 (ἐπιγραφὴ ἐκ Πάρου). — Δάμαροι, Κόρᾳ, Πλούτωνι: Ἐπιγραφὴ ἐκ Κνίδου κτλ.

2. Ὁρφ. ὅμν. εἰς Πλούτωνα στίχ. 12 κ. ἑξ.

3. Ιδὲ ἀνωτέρω σελ. 350.

τοῖς προμνημονευθεῖσιν Ἐλευσινίων θεῶν, ἥτοι τῆς Κόρης καὶ τοῦ Τριπτολέμου.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ τρίτου στίχου ὁ κ. Heberdey καὶ ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ ἀφῆκαν κενὸν ἔνεκα τῆς προϋποθέσεως ὅτι θὰ ὑπῆρχε τὸ πατρωνυμικὸν καὶ δημοτικὸν τῆς Διονυσίας, κυρίως δὲ ἔνεκα τῆς ὑπὸ τοῦ κ. Φιλίου προταθείσης τὸ πρῶτον παραδόξου προϋποθέσεως ὅτι ἐκ τῶν πέντε μελῶν τῆς οἰκογενείας τοῦ Λακρατείδου μόνον τῆς κόρης αὐτοῦ τὸ ὄνομα δὲν θὰ ἐδηλώθῃ «δι' ἔνα οἰονδήποτε λόγον», ὡς λέγει ὁ κ. Φύλιος, ἥ διότι ἥτο «noch ganz junge Tochter», ὡς θέλει ὁ κ. Heberdey. Ἀμφότεραι ὅμως αἱ δικαιολογίαι αἴται ἀντιτίθενται πρὸς τὸ λεπτομερὲς ὑφος τῆς ὅλης ἐπιγραφῆς, πρὸς τὴν ἀκμαίαν ἡλικίαν τῆς κόρης ταύτης ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου, καὶ δὲν στηρίζονται, νομίζω, ἐπὶ οἰονδήποτε ἄλλου ὄμοιον παραδείγματος τοιαύτης σπουδαίας παραλείψεως. Ἀγόμενος λοιπὸν ὑπὸ τῆς πεποιθήσεως ὅτι ἀδύνατον νὰ μὴ ἀνεγράφῃ καὶ τὸ ὄνομα τῆς μόνης θυγατρὸς τοῦ Λακρατείδου, ἥτις ἄλλως μνημονεύεται τελευταίᾳ, ὃντὸν διότι ἥτο τὸ νεώτατον τῶν τέκνων αὐτοῦ (ἥ εἰκὸν διαφεύδει τοῦτο), ἀλλὰ διότι πρῶτον ἐμνημονεύμησαν τὰ ἄρρενα καὶ κατόπιν τὰ θήλεα μέλη τῆς οἰκογενείας, συνεπλήρωσα τὸ κενὸν διὰ τῶν ΚΑΙ ΚΛΕΟΥΣ ΤΗΣ ΕΑΥΤΩΝ ΘΥΓΑΤΡΟΣ. Καὶ δὲν εἶναι μὲν γνωστὸν ἂν Κλεὼ ἐκαλεῖτο ἥ θυγάτηρ τοῦ Λακρατείδου καὶ τῆς Διονυσίας, ἀναφέρεται ὅμως τοῦτο ὡς ὄνομα τῆς θυγατρὸς τοῦ υἱοῦ αὐτῶν Διονυσίου¹, τοῦθ' ὅπερ ἐπιτρέπει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι δυνατὸν οὕτω νὰ ἐκαλεῖτο καὶ ἥ ἀδελφὴ τοῦ Διονυσίου, τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον διὰ τοῦ δισυλλάβου ὀνόματος τούτου πληροῦται ἀκριβῶς τὸ ὑπάρχον κενόν.

Τέλος τίνος ἔνεκεν ἐν τέλει τῆς ἐπιγραφῆς συνεπλήρωσα τὸ κενὸν διὰ τῶν ΚΑΙ ΑΔΗΙ ΕΥΒΟΥΛΕΙ, ὁηθήσεται ἀμέσως κατωτέρῳ.

Ἡ οὔτως ἐπιτευχθεῖσα συμπλήρωσις τῆς ἐπιγραφῆς συμφωνεῖ πρὸς ὅτι ὑπώπτευσαν ἥδη τινὲς τῶν σοφῶν, ὅτι διηλαδὴ ἐν τῷ ἀναγλύφῳ εἰκονίζοντο πάντες οἱ θεοὶ εἰς οὓς ἀφιερώθη καὶ πάντες οἱ θνητοὶ ὑπὲρ ὃν ἀνετέθη τὸ ἀνάγλυφον. Ἐχομεν διηλαδὴ πρῶτον μὲν σύμπασαν τὴν οἰκογένειαν τοῦ Λακρατείδου καὶ δὴ ὅπισθεν μὲν τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς

1. Ἐπιγραφὴ Ἐλευσίνος. CIA. III, 885: 'Ο δῆμος Κλεὼ Διονυσίου τοῦ Λακρατείδου Ἰκαριέως θυγατέρα

Θεᾶς, ὃν πρωτίστως λέγει ἔαυτὸν δὲ Λακρατείδης ἵερέα, αὐτὸν τὸν Λακρατείδην, τὴν γυναικὰ αὐτοῦ Διονυσίαν καὶ τὸν πρεσβύτερον τῶν υἱῶν αὐτῶν Σώστρατον. Ὅπισθεν δὲ τῆς Δήμητρος τὴν θυγατέρα αὐτῶν Κλεὼ καὶ τὸν νεώτερον τῶν υἱῶν Διονύσιον. Τί ἔξι ἑκάστου αὐτῶν ἐσώμη δηλοῦσιν αἱ ἐπὶ τῆς εἰκόνος ἡμῶν γραμμαί, βλέπει δέ τις ἀκριβέστερον ἐπὶ τῆς μεγάλης εἰκόνος ἦν ἐδημοσίευσεν δὲ κ. Heberdey. Ἐχομεν δεύτερον ἐν μέσῳ τῆς ἱερατικῆς ταύτης οἰκογενείας πάντας τοὺς ὑπ' αὐτῆς διακονούμενους θεούς, τοὺς ἐν τῇ ἐπιγραφῇ μνημονευομένους. Μνημονεύονται δὲ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς ἐπιγραφῆς, τῷ ἀναγράφοντι τίνων θεῶν ἡτο δὲ Λακρατείδης ἵερεύς, δὲ Θεὸς καὶ ἡ Θεά, δὲ Εὐθουλέυς, ἡ Δημήτηρ καὶ οἱ τούτων δμόσιωμοι θεοί. Τῆς Δήμητρος δμόβιωμος ἐν Ἐλευσῖνι ὁμηρία μαρτυρεῖται ἡ Κόρη (ἴδε ἀνωτέρω σελ. 350, σημ. 1). "Οτι δὲ ταύτην ἐννοεῖ ἡ ἐπιγραφὴ ὡς μίαν τῶν δμόβιωμον θεῶν ὑποδεικνύει τὸ δεύτερον μέρος αὐτῆς, ἔνθα δονομαστὶ μνημονεύεται ἡ Κόρη, πρὸς δὲ ὑποδεικνύει τοῦτο καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου παρουσία αὐτῆς παρὰ τῇ Δήμητρι. "Οτι δὲ καὶ δὲ Τριπτόλεμος θὰ ἐθεωρεῖτο ὡς δμόσιωμος τοῦ Εὐθουλέως Πλούτωνος, ὑποδεικνύει ἡ ἐν τῷ ἀναγλύφῳ πρὸ τοῦ Πλούτωνος ἀπεικόνισις αὐτοῦ, ἵσως δὲ καὶ αὐτὴ ἡ ἐν τῷ Πλούτωνείῳ ἀνακάλυψις τοῦ ἀναγλύφου, ἐφ' οὗ, ὡς τις ἀμέσως βλέπει, δὲ Τριπτόλεμος ὡς κύριόν τι πρόσωπον εἰκονίζεται ἐν τῷ μέσῳ τῆς διῆς εἰκόνος πᾶσαν τὴν δρᾶσιν ἐν ἔαυτῷ συγκεντρῶν.

'Ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τῆς ἐπιγραφῆς ἀναφέρονται καὶ πάλιν δονομαστὶ πάντες οἱ θεοὶ οὗτοι πλήν, παραδόξως, τοῦ Τριπτολέμου· ἀλλ' οὐδόλως ἀπίθανον εἶναι νὰ ἐξηκολούθῃ ἡ ἐπιγραφὴ εἰς τέταρτον στίχον, ἀνω τῆς κεφαλῆς τῆς Κλεοῦς, διὰ τῶν τελικῶν λέξεων ΚΑΙ ΤΡΙΠΤΟΛΕΜΩΙ, δόποτε θὰ εἴχομεν ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου πλησίον ἀλλήλων τεθειμένα τὰ ἔξης τρία ζεύγη, Δημήτηρ καὶ Κόρη, Θεὸς καὶ Θεά, Εὐθουλέυς (*Πλούτων*) καὶ Τριπτόλεμος. Τῶν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ δονομαστὶ μνημονευομένων θεῶν τούτων ἔχομεν ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου εἰκονιζομένους 1^{ον}) Τὸν Θεόν, ἀμέσως πρὸ τοῦ Λακρατείδου καθήμενον, μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς ΘΕΟΣ. 2^{ον}) Τὴν Θεάν, ισταμένην πρὸ τοῦ θεοῦ, μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς ΘΕΑ. 3^{ον}) Τὸν Τριπτόλεμον, καθήμενον ἐν τῷ κέντρῳ τῆς παραστάσεως ἐπὶ πτερωτοῦ καὶ τροχοφόρου θρόνου καὶ ἵερα (στά-

χνις) παρὰ τῆς Δήμητρος λαμβάνοντα. Τὸ δνομα αὐτόν ἐσώθη ἐν τῷ πλησιέστερον τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ εὑρισκούμενῳ ἐλευθέρῳ πεδίῳ τῆς πλακός. 4^ο) Τὴν Δήμητρα καθημένην, προφανῶς ἐπὶ Καλλιχόρου φρέατος, καὶ εὐκόλως ὡς τοιαύτην ἀναγνωρίζομένην, ἀν καὶ τὸ δνομα αὐτῆς εἶναι ἀποκεκρουσμένον. 5^ο) Τὴν Κόρην ὡς δαδοῦχον ἴσταμένην πρὸ τῆς Δήμητρος καὶ προφανῶς ποιηθεῖσαν κατὰ πιστήν ἀντιγραφὴν τοῦ ἐπὶ τοῦ περιφήμου μεγάλου ἀναγλύφου τῆς Ἐλευσίνος τύπου αὐτῆς. Καὶ ταύτης τὸ δνομα εἶναι ἀποκεκρουσμένον.

Οὕτως ἐκ τῶν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ μνημονευομένων ἔξ θεῶν εἰς καὶ μόνος ἐλλείπει, διὰ τοῦτο δὲν ὑπῆρχεν ἡ ἐπιγραφὴ ΠΛΟΥΤΩΝ παρὰ τὸν μόνον ὑπολειπόμενον θεὸν τοῦ ἀναγλύφου, οὐδεὶς βεβαίως θὰ ἐδίσταζε νὰ ταυτίσῃ πρὸς τὸν Πλούτωνα, ἀφοῦ ὅητῶς καὶ πολλάκις μαρτυρεῖται ἐν ταῖς πηγαῖς ὅτι «*Ἐνθουλεὺς δὲ Πλούτων*»¹. Ἀλλὰ καλύει ἡμᾶς πράγματι τὸ παρὰ τὸν Πλούτωνα τοῦ ἀναγλύφου δνομα ΠΛΟΥΤΩΝ τοῦ νὰ ταυτίσωμεν αὐτὸν πρὸς τὸν ΕΥΒΟΥΛΕΑ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ αὐτοῦ ἀναγλύφου; "Οχι, νομίζω. Ο θεὸς τοῦ Ἀδου Πλούτων ἦτο τι φοβερὸν καὶ ἀπαίσιον ὡς θεός, διὸ καὶ διὰ τοῦτος αὐτοῦ, διὰ ἀναγράφας τὴν ἐπιγραφήν, ἀναφέρει ἑαυτὸν «καὶ εὐφημισμὸν» (ἰδὲ σημ. 1) ἱερέα τοῦ *Ἐνθουλέως*, ἀφοῦ μάλιστα γνωρίζομεν ὅτι τὸν Ἀδην *Ἐνθουλον* καὶ *Ἐνθουλέα* κατὰ ἀποδυσπέιησιν ὠρόμασαν αὐτόν, ὡς καλῶς περὶ ἀνθρώπων βούλευμον διὰ τὸ παύειν αὐτούς ποτε τῶν πόνων καὶ φροντίδων»². Η ἐξήγησις αὕτη, ἡτις θὰ ἥτο πιθανωτάτη περὶ μνημείου ἔξ οίουδήποτε μέρους προερχομένου, καταντῷ αὐτόχοημα ἀναγκαία προκειμένου περὶ μνημείου ἰδρυμένου ἐν Ἐλευσῖνι ἔνθα *Ἐνθουλος* ἐθεωρεῖτο δὲ Πλούτων καὶ ἔνθα ἔνεκα τῆς ἐν τοῖς ἐγχωρίοις μάθοις ὑπάρχειν ἀσήμιον τινὸς ἥρωος χοιροβοσκοῦ, Εὐβουλέως ἐπίσης καλουμένου, ἥδυνατο νὰ ἐπελθῃ σύγχυσίς τις τοῦ Πλούτωνος τοῦ ἀναγλύφου πρὸς τοῦτον. Πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ τε-

1. Ήπύχιος ἐν λ. — Νικάνδρου, 'Αλεξιφ. 14 : 'Αχερωϊδες δχθαι . . . τόθι χάσμα δυοέκδρομον Εὐβουλῆος, ἔνθα ὁ σχολιαστὴς γράφει Εὐβουλῆος δὲ τοῦ Ἀδου καὶ εὐφημισμὸν. — Ορφ. ὑμν. εἰς Πλούτωνα : Ζεῦ χθόνιος Πλούτων, ὃ πολυδέγμον Εὐβουλεὺς κτλ. κτλ. — Kaibel, epigr. 272 = CIG. add. 2347ο οὔγρε]κεν ἀρπάξας Εριούνιος Εὐβουλῆ [τέκνον] ἄθυρμα φέρεν Φερσεφόνη τ' ἀλόχῳ.

2. Κορνούτου 'Επιδρομ. 74, 9.

λευταίου τούτου νομίζω ὅτι παρὰ μὲν τὴν μορφὴν τοῦ Πλούτωνος ἔγραφη τὸ ὄνομα ΠΛΟΥΤΩΝ, ἐν δὲ τῇ ἐπιγραφῇ ἀνεγράφη τὸ κατ' εὐφημισμὸν καὶ ἀποδυσπέτησιν ὄνομα αὐτοῦ Εὐθουλεὺς καὶ Ἀδης Εὐθουλεύς. Τὸ τελευταῖον τοῦτο παράβαλε πρὸς τὸν Δία Εὐθουλέα τῆς Πάρου¹, ἔνθα μεγάλη ἐπίσης καὶ παναρχαία ἦτο ἡ λατρεία τῆς μυστικῆς Δήμητρος.

Δυστυχῶς οἱ κράτιστοι τῶν νῦν ἀρχαιολόγων ἀντὶ τῆς ἀπλουστάτης ταύτης ἔξηγήσεως προετίμησαν, παρ᾽ ὅλας τὰς ἐπιμόνους διαμαρτυρίας τοῦ κ. Kern, νὰ ἀναγνωρίσωσιν ἐν τῷ Εὐθουλεῖ τῆς ἐπιγραφῆς τὴν ἀόριστον ἐκείνην καὶ ἐντελῶς ἀσημον μορφὴν τοῦ χοιροβοσκοῦ τῆς Ἐλευσῖνος, τὴν προφανῶς γεννηθεῖσαν παρὰ τινι τῶν ὁψίμων μυθογράφων τῆς Ἐλευσῖνος ἐκ τοῦ ἔθους τοῦ νὰ μυσιᾶσινται ὡς καθάρσια χοῖροι τοῖς λαταχθονίοις θεοῖς τῶν μυστηρίων τῆς Ἐλευσῖνος. Κέντρον πρὸς τοῦτο ἴσχυρότατον εἶχον τὴν μάγον ἐκείνην γνώμην τοῦ σεβαστοῦ σοφοῦ Benndorf, ὅτι ἡ ἐν τῷ αὐτῷ σπηλαίῳ τοῦ Πλούτωνος ἀνακαλυφθεῖσα περίφημος ἐκείνην νεαρὰ καὶ ὥραια κεφαλὴ ἦτο ἡ τοῦ Εὐθουλέως τοῦ Προαξιτέλους, ἡτις ὡς νεαρὰ καὶ ὥραια οὐδόλως ἥδυνατο νὰ εἰκονίζῃ τὸν στυγνὸν Εὐθουλέα Πλούτωνα, ἀλλὰ τὸν χοιροβοσκὸν ἥρωα, ὃν πρὸς τοῦτο ἐφαντάσθησαν νέον καὶ ὥραιον, χωρὶς οὐδὲ τὸ παράπαν νὰ εἴναι ἡμῖν παραδεδομένον τοιοῦτόν τι καὶ ἐνῷ δὲν φανταζόμεθα συνήθως τοιούτους τοὺς χοιροβοσκούς, ἀλλὰ μᾶλλον ἀγροίκους καὶ ἡλικιωμένους ἄνδρας, ὡς π. χ. τὸν γηφαὶὸν διηγοικὸν συβάτην Εῦμαιον.

Ἡ τοσαύτης ὅμως φήμης καὶ ἐπιδοκιμασίας τυχοῦσα γνώμη τοῦ κ. Benndorf νομίζω ὅτι οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἡ ὥραιον ὄνειρον καὶ ὅτι δέον, φεῦ!, νὰ ἀποβάλλωμεν δοιστικῶς τὴν εὐχάριστον πεποίθησιν ἢ γνώμην ὅτι ἔχομεν πρὸ ἡμῶν καὶ ἔτερον παρὰ τὸν ἐξ Ὁλυμπίας Ἑρμῆν ἔργον τοῦ ἀθανάτου Προαξιτέλους.

Ἄληθῶς ὑπὸ μυθολογικὴν μὲν ἔποψιν ὅσον καὶ ἀν κατὰ κόρον ἐλέχθη ὅτι διὰ τοῦ μνημείου τοῦ Λακρατείδου αἱ ἀντιρρήσεις τοῦ κ. Kern «endgültig erledigt sind»², τὸ μνημεῖον τοῦτο μέγιστον προσ-

1. Ἀθηναίου τόμ. V, σελ. 45. Ἡδὲ ἀνωτέρω σελ. 493, 1.

2. Rubensohn, Mysterienheilighümer, S. 197 ff. — Heberdey ζ. ἡ. — Von Prott ξ. ἡ. κτλ.

δίδει, ώς εἰδομεν, κῦρος αὐταῖς. "Οσον δ' ἀφορᾶ εἰς τοὺς ἄλλους νεαροὺς ἥρωας « Εὑβουλεῖς », οὓς ἄλλοι ἥμέλησαν νὰ ἀναγνωρίσωσιν ἐπὶ διαφόρων ἀγγείων, εἰδομεν ἥδη ἀνωτέρῳ ὅτι οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ διαφοροὶ ἥρωες ἢ ἡνητοὶ μυσταγωγοί, οὐδεμίαν σχέσιν δυνάμενοι νὰ ἔχωσι πρὸς τὸν οὐδέποτε μυσταγωγοῦ ἔργα ἐκτελέσαντα χοιροβοσκὸν Εὑβουλέα. Φρονῶ μάλιστα ὅτι ώς τοιοῦτος μυσταγωγὸς παρίσταται καὶ δ ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Λακρατείδου τὸ μυσταγωγικὸν βραχὺ ἔνδυμα καὶ τὴν μυστικὴν λαμπτάδα φέρων Σώστρατος, δ ὑδὲς αὐτοῦ ἥτοι ἡ μορφὴ ἥτις ἀνευ λόγου ἐθεωρήθη ώς ἡ βεβαιοτέρα εἰκὼν τοῦ Ἐλευσινίου ἥρωος Εὑβουλέως! 'Αληθῶς δ ὁ Λακρατείδης λέγει ἔαυτὸν ἰερέα τῶν ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου εἰκονιζομένων Ἐλευσινίων θεῶν. Τὸ πλῆθος δὲ τῶν θεῶν τούτων δεικνύει ὅτι δ ὁ Λακρατείδης ἥτο πρωτίστης τάξιος ἰερεύς. Καὶ λοιπὸν γνωρίζομεν ὅτι οἱ ἰερεῖς οὗτοι ἔπρεπε νὰ ἀνήκωσιν εἰς τὰ γένη τῶν Εὑμολπιδῶν καὶ Κηρύκων. "Οτι δ' εἰς τὸ πρῶτον τῶν γενῶν τούτων ἀνήκειν δ ὁ Λακρατείδης ἡμῶν, ὑποδεικνύει καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἀναφέρεται ἐπὶ τοῦ Κορινθιακοῦ πολέμου (364 π. X.) ώς ἰεροφάντης τῶν Ἐλευσινίων θεῶν ἔτερός τις Λακρατείδης¹, πιθανώτατα πρόγονος τοῦ ἡμετέρου. Οἱ δὲ ἰεροφάνται ἐλαμβάνοντο πάτοτε, ώς γνωστόν, ἐκ τοῦ γένους τῶν Εὑμολπιδῶν². Λοιπὸν γνωρίζομεν ὅτι ἐν τοῖς ἴστορικοῖς χρόνοις μυσταγωγοὶ ἥδυναντο νὰ εἶναι μόνον οἱ ἀνήκοντες εἰς τὰ γένη τῶν Εὑμολπιδῶν καὶ Κηρύκων, ἔστω καὶ ἂν δὲν ἔσαν ἰερεῖς³. Τί δὲ λογικάτερον καὶ ἀπλούστερον τῆς ὑποθέσεως ὅτι δ εἰς τὸ γένος τῶν Εὑμολπιδῶν ἀνήκων υῖδος τοῦ Λακρατείδου Σώστρατος παρίσταται ἐνδεδυμένος ώς μυσταγωγός, ἀφοῦ τοῦτο ἥτο προνόμιον αὐτοῦ ἰερὸν καὶ πολύτιμον.

"Ἄρα ὑπὲρ τῆς γνώμης τοῦ κ. Benndorf ὅτι ἡ Ἐλευσινία ὥραία κεφαλὴ παριστᾶ τὸν Εὑβουλέα τοῦ Πραξιτέλους οὐδὲν ἄλλο ἀπομένει

1. Ἰσαίου VII, 9.

2. Foucart, Les gr. myst. p. 24.

3. CIA. IV, p. 4, l. 23 : μνεῖν δ' οἱ[γα] τοῖς] οὖσι [Κη]ρύκων [καὶ] Εὑμολπιδῶν. — Foucart, Les grands myst. p. 93 : Les mystères étant propriété des deux familles (Kéryces et Eumolpides), il était naturel que leurs membres seuls pussent présenter un étranger à l'initiation . . . Il n'était pas nécessaire d'être revêtu de fonctions sacerdotales ; il suffisait, comme nous le dit formellement l'inscription, d'être membre de l'une des deux familles sacrées d'Éleusis.

— καὶ ἐν ᾧ ἀκόμη περιπτώσει ἡ ἐκ Ῥώμης γνωστὴ ἐπιγραφή, ἡ μόνη μαρτυροῦσα τὴν ὑπαρξίν τοιούτου ἔργου, ἀναφέρεται πράγματι εἰς τὸν περίφημον Πραξιτέλην καὶ οὐχὶ ἄλλον τινὰ μεταγενέστερον — ἡ ἡ «πραξιτέλειος τέχνη». Ἀλλ' ἂς μοὶ ἐπιτραπῇ νὰ μὴ θύγω τοῦ κεφαλαίου τούτου τῆς ἔρευνης, διότι δυστυχῶς αἱ ἰδέαι μου ἐίναι τοσοῦτον διάφοροι ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς μελέτης ἐν τοῖς τοιούτοις ζητήμασιν ὥστε οὐδεμίαν ἔχω ἐλπίδα ὅτι θὰ κατισχύσωσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος καὶ ἐφ' ὅσον ἡ νομιματικὴ δὲν θεωρηθῇ ὡς ἡ γραμματικὴ παντὸς ἀρχαιολόγου. Ἐστω λοιπὸν ἡ ἔξι Ἐλευσῖνος κεφαλὴ πράγματι ἔργον αὐτοῦ τοῦ Πραξιτέλους. Πῶς ὅμως τοῦτο θὰ ἀπεδείκνυνε νῦν ὅτι ἡ κεφαλὴ αὕτη εἴναι ὁ ἀμφιβόλους ὑπάρχειως Εὑβουλεὺς τοῦ Πραξιτέλους καὶ οὐχὶ ἐν τῶν λοιπῶν πολυαριθμῶν ἔργων αὐτοῦ, ἡ τινος τῶν μαθητῶν του; Πῶς δὲ περαιτέρω θὰ ἀπεδεικνύετο ὅτι ὁ Εὑβουλεὺς τοῦ Πραξιτέλους ἦτο εἰκὼν τοῦ ἀσήμου χοιροβοσκοῦ ἥρωος τῆς Ἐλευσῖνος καὶ οὐχὶ αὐτοῦ τοῦ μεγάλου θεοῦ Εὑβουλέως Πλούτωνος; Ἐγὼ οὐδεμίαν ἀπάντησιν εὑρίσκω εἰς τὰ ἔρωτήματα ταῦτα.

Τίνα λοιπόν, θὰ ἔρωτήσῃ τις, εἰκονίζει ἡ ἔξι Ἐλευσῖνος ὠραία αὕτη κεφαλή; Ἄν τις λέγει τὸν ἀπαντήσω εἰς τὸ ἔρωτημα τοῦτο, τὸ ἀσχετον ὅλως τῆς ἀπασχολούσης ἡμᾶς ἐνταῦθα ἔρμηνειας τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Λακρατείδου, θὰ ἐβασιζόμην ἐπὶ μόνων τῶν ἔξις δύο παρατηρήσεων.

Δύο τινὰ γνωρίζω δυνάμενα ἴσως νὰ βοηθήσωσί πως ἡμᾶς πρὸς ἀναγνώρισιν τοῦ δνόματος τῆς ἔξι Ἐλευσῖνος περιφήμου κεφαλῆς.

Πρῶτον, τὸ ἐν τῷ αὐτῷ Πλούτωνειώ τῆς Ἐλευσῖνος ἀνακαλυφθὲν καὶ ὑπὸ τοῦ κ. Δ. Φιλίου δημιοւσιενὸν ὠραῖον ἀνάγλυφον τοῦ Τριπτολέμου¹, περὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ὁποίου πάνυ δρυπτὸς παρατηρεῖ οὗτος (σελ. 256) ὅτι παρουσιάζει τὸν Τριπτόλεμον ἔχοντα τὴν κόμην «κατὰ τρόπον ἀπαράλλακτον σχεδὸν τῆς κληθείσης κεφαλῆς τοῦ Εὑβουλέως», προσθέτων περαιτέρω (σελ. 261) ὅτι «ἡ ἀνάδεσις τῆς κόμης τῇ ταινίᾳ καὶ ἡ οἰονεὶ ἐν συμπαγεῖ μάζῃ κάλυψις τοῦ αὐγένος ὑπὸ τῆς κόμης είναι, ἀν οἱ ὀφθαλμοὶ μους δὲν μὲ ἀπατῶσι, σχεδὸν ἀπαράλλακτοι, ὥστε μετὰ μεῖζονος ὄντως λόγου θὰ ηδύνατο ὁ κ. Kern νὰ

1. Athen. Mitth. XX (1895), Taf. VI.

»φέρη τὴν κεφαλήν εἰς τὸν Τριπτόλεμον, ἀν εἶχεν ὑπ' ὅψιν τὸ ἡμέραν ἀνάγλυφον». Ἀν τις εἰς ταῦτα προσθέσῃ τὸ ὅτι ἡ κεφαλὴ εὑρέθη ἐν ᾧ τόπῳ καὶ τὸ ὡς κύριον πρόσωπον τῆς εἰκόνος παριστῶν τὸν Τριπτόλεμον ἀνάγλυφον τοῦ Λακρατείδου, παραδεχθῇ δὲ καὶ τὴν «πραξιτέλειον τεχνοτροπίαν» αὐτῆς, δύναται νὰ ὑποθέσῃ ὅτι πρόκειται περὶ ἀντιγράφου καλῆς ἐποχῆς τοῦ ὑπὸ τοῦ Πλινίου (36, 23) μνημονευομένου ὡς ἔξι Ἀθηνῶν Τριπτολέμου τοῦ Πραξιτέλους.

Δεύτερον. "Οτε τὸ πρῶτον ἐν ἔτει 1885 δ. κ. Φύλιος ἀνεκάλυψε τὴν κεφαλήν ταύτην ἐν τῷ Πλουτωνείῳ, ἡ πρώτη αὐτοῦ ἐντύπωσις ἦτο ὅτι αὕτη ἦτο εἰκὼν τοῦ Ἀντινόου. Μὴ φανταζόμενος δὲ τὴν μεγάλην τύχην τὴν ἀναμένουσαν τὴν αἴφνιης εἰς ἔργον αὐτοῦ τοῦ Πραξιτέλους προβιβασθεῖσαν κεφαλήν, ἀφῆκεν αὐτὴν ἐπὶ μακρόν, προφανῶς περὶ ἄλλα μᾶλλον ἐπείγοντα τῆς ἀνασκαφῆς ἀσχολούμενος, μεταξὺ τῶν ἐν τῇ ἀποθήκῃ κατατεθειμένων ἔργων, μέχρις οὗ ἀνέσυρεν αὐτὴν ἐκεῖθεν ἐν θριάμβῳ δ. κ. Benndorf. "Εκτοτε πολλοὶ ἐμέμφησαν τὸν κ. Φ., ἐμμέσως ἢ ἀμέσως, ὡς μὴ δισφρανθέντα κάνει τὸν Εὑθουλέα τοῦ Πραξιτέλους, ἀλλ' ὑποπτεύσαντα ἐν αὐτῇ τὸν ὁμοιαίκῶν χρόνων Ἀντίνοον. "Αλλ' οἱ τελευταῖοι οὖτοι λησμονοῦσιν ὅτι τοιαῦται διζικαὶ ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν τῶν γλυπτῶν ἔργων διχογνωμίαι δὲν εἶναι τι ἀσύνηθες ἐν τῇ νῦν ἀρχαιολογικῇ ἐπιστήμῃ. Παραδειγμα τὸ ἔτερον πασίγνωστον «ἔργον τοῦ Πραξιτέλους», ἦτοι τὰ ἐκ Μαντινείας γνωστὰ ἀνάγλυφα τὰ εἰκονίζοντα τὴν πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα ἀμιλλαν τοῦ Μαρσύου καὶ, κατ' ἐμέ, τέσσαρας μόνον Μούσας τεσσάρων διαφόρων γεννῶν μουσικῆς, ἀμιλλωμένας πρὸς ἀλλήλας ἐπὶ παρουσίᾳ τῆς Μνημοσύνης καὶ Ἀρτέμιδος. "Υμνίας ὡς ἀκροατῶν καὶ κριτῶν. Τὰ ἀνάγλυφα ταῦτα τὰ κατὰ τὴν γνώμην μονον οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὸ γνωστὸν χωρίον τοῦ Παυσανίου τὸ ἀναφέρον Μούσαν καὶ Μαρσύαν αὐλοῦντα, δὲν ἔλειψαν δόκιμοι ἀρχαιολόγοι νὰ θεωρήσωσιν ἔργα ὁμοιαίκῶν χρόνων καὶ οὐχὶ τοῦ Πραξιτέλους, ἐνῷ ἡ ἀλήθεια κεῖται, ὡς συνήθως, ἐν τῷ μέσῳ!.

Καὶ ὅμως φρονῶ ὅτι δ. κ. Φύλιος εἶχε δίκαιον, δχι βεβαίως θεω-

1. Περὶ τῶν ἐκ Μαντινείας ἀναγλύφων τούτων ἔχομεν πρὸ κατεροῦ ἐτοίμην πρὸς δημοσίευσιν ιδίαν μελέτην, ἥν θέλομεν δημοσίευσει προσεχῶς. Ἐκτενῆ περιλήψιν αὐτῆς, δημοσίευθεῖσαν κατόπιν τῆς ἐν τῇ Γερμανικῇ Ἀρχαιολ. Σχολῇ ὄμιλας ἡμῶν, ίδε ἐν τῷ «Ἄστει» τῆς 20 Φεβρουαρίου 1899 ἀριθ. 2971.

οήσας τὸ ἔργον ὡς Ἀντίνοον ὁμιλιάκῶν χρόνων, ἀλλὰ ὡς μεγίστην ὁμοιότητα παρουσιάζον πρὸς τὸν Ἀντίνοον. Ὅπαρχουσιν ἀληθῶς νομισματικοὶ τύποι, οὓς ἡγνοεῖ ὅσως δὲ κ. Φίλιος, παρουσιάζοντες τύπον τοῦ Ἀντινόου — οὐχὶ τὸν συνήθη — καταπληκτικῶς ὁμοιάζοντα πρὸς τὴν ἐξ Ἐλευσίνος κεφαλήν. Τούτων τέσσαρας ἀπεικονίζω ἐνταῦθα.

Εἰκὼν 26.

Νόμισμα Ἀδριανῶν Βιθυνίας.
(Μουσεῖον Βερολίνου.)

Εἰκὼν 27.

Νόμισμα Ἀλεξανδρείας.
(Μουσεῖον Ἀθηνῶν.)

Εἰκὼν 28.

Νόμισμα Ἀλεξανδρείας.
(Μουσεῖον Ἀθηνῶν.)

Εἰκὼν 29.

Νόμισμα Ἀδραμυτείου Μυσίας.
(B.M.C. Mysia, pl. I, 9.)

Ὦς ἀμέσως βλέπει τις, αἱ ἐπὶ τῶν νομισμάτων κεφαλαὶ αὗται παρουσιάζουσι μεγίστην ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἐξ Ἐλευσίνος κεφαλὴν ὡς πρὸς τὸ ὄλον τῆς ἐκφράσεως καὶ στάσεως, τὴν κόμην καὶ κυρίως τὸν ὑπὲρ φύσιν ἴσχυρόν, αὐτόχθονα ταύρειον, τράχηλον ἐπὶ πλέον ἢ ἐπὶ ἑνὸς (ἀρ. 29) τῶν νομισμάτων τούτων ἐπιγραφὴ διδάσκει ὅτι ὁ τύπος οὗτος εἶναι ὁ τοῦ Ἀντινόου ὡς Ἰάκχου, τοῦθ' ὅπερ ἀνακαλεῖ εἰς τὴν μνή-

μην τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Βιθυνὸς νεανίας ἔμυήθη τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια καὶ μετέσχε τῆς πομπῆς τοῦ Ἰάκχου. Τὸ τελευταῖόν τοῦτο ἐπιτρέπει νομίζω τὴν ὑπόθεσιν ὅτι οἱ παραστήσαντες τὸν ὥραῖον νεανίσκον Ἀντίνοον ὡς τὸν μυστικὸν Ἰακχον, τὸν ὡς «ἀρχηγέτην τῶν μυστηρίων¹» καὶ ὡς «ώραῖον θεὸν²» ὑμνούμενον, θὰ ἀπεμιημήσαν ἐν τοῖς κυρίοις περίφημού τινα τύπον τοῦ Ἰάκχου, οὗτος π. χ. ὁ ἐν Ἀθήναις τοῦ (ἀρχαιοτέρου;) Πραξιτέλους³ ἢ ἄλλου τινὸς τοιούτου ἔργου, οὐδὲ ἀντίγραφον κατὰ πολὺ τῶν χρόνων τοῦ Ἀντινόου ἀρχαιοτερον δυνατὸν νὰ εἶναι καὶ ἡ ἐξ Ἐλευσῖνος περίφημος κεφαλὴ καὶ ἡ ὁμοίως ἐν Ἐλευσῖνι ἀνακαλυψθεῖσα νεωτέρα ἀντιγραφὴ αὐτῆς, ἡ ὑπὸ τοῦ κ. Kern δημοσιευθεῖσα. Υπὲρ τῆς ὀνομασίας Ἰακχος κλίνω καὶ ἔνεκα τῆς προφανοῦς καὶ παρατηρηθείσης ἥδη ὁμοιότητος αὐτῆς πρὸς τὴν παράστασιν τοῦ ἐπὶ τοῦ περιφήμου μεγάλου Ἐλευσινιακοῦ ἀναγλύφου νεανίσκου, τοῦ κοινῶς μὲν Τριπτολέμου καλούμενου, ἀλλ’ ὅστις πιθανώτατα εἶναι ἐπίσης ὁ μυστικὸς Ἰακχος μὲν ὁ ἔξαρχος τῆς τελετῆς τῶν μυστηρίων, διδασκόμενος ὑπὸ τῶν δύο θεῶν τὰ τῆς τελετῆς ἢ παραλαμβάνων τὰ ίερὰ αὐτῆς (πβλ. τὸν ἐπὶ τῆς ζῳοφόρου τοῦ Παιρθενῶνος παραλαμβάνοντα παρὰ τοῦ ίερέως τὰ ίερὰ [πέπλον;] ὥραῖον καὶ ὁμοιότατον τὴν στάσιν παῖδα, ἀνωτέρῳ σελ. 372, εἰκ. 15, 5), ἢ καὶ ἄμα τῇ μετὰ τῆς πομπῆς ἐλεύσει αὐτοῦ εἰς Ἐλευσῖνα ἀμειβόμενος καὶ στεφανούμενος ὑπὸ τῶν δύο θεῶν. Άλλὰ περὶ τούτου λεπτομερέστερον ἔξι ἄλλοτε.

Ὑπολείπεται ἡμῖν τέλος ἡ ἔξετασις τοῦ ζητήματος τίνες ὁ ΘΕΟΣ καὶ ἡ ΘΕΑ τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Λακρατείδου.

Εἶναι δύσκολον νὰ συνοψίσῃ τις τὰς μυθολογικὰς χιμαίρας, ἃς ἐστήριξαν ἐπὶ τῶν δύο τούτων ὀνομάτων ἄνδρες μέγα ὄνομα ἐν τῇ ἐπιστήμῃ δικαιώσας κεκτημένοι. Ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρω ὡς χαρακτηριστικὸν ὅτι αὐτὸς ὁ λίαν περιεσκεμμένος καὶ μόνοις τοῖς πράγμασιν ἐπιμελῶς προσκείμενος Γάλλος σοφὸς κ. Foucart, φρονῶν ὅτι cette désignation anonyme (θεός, θεά) s'applique à d'anciennes divinités effacées, reléguées au second plan par Déméter et Coré,

1. Στράβων 468.

2. Ἀριστοφ. Βατρ. 395.

3. Παυσ. I, 2, 4. — Cicero Verr. 4, 60. 135.

mais toutefois tenant trop intimement à la religion d'Éleusis pour qu'il fût permis de les omettre, ἐστήριξεν ἐπ' αὐτῶν ἐν τῶν κεφαλαίων τῆς συγγραφῆς, δι' ἣς ἐπεχείρησε νὰ ἀποδεῖξῃ ὅτι ἔξ Αἰγύπτου κατάγονται τὰ μυστήρια τῆς Ἐλευσῖνος, συμπεράνας δὲ ὅτι ὁ θεὸς καὶ ἡ θεά εἶναι «les souverains du monde souterrain», οἵτινες «en même temps sont des divinités de l'agriculture», ἐν κεφαλαίῳ δὲ «une réproduction plus fidèle du couple égyptien d'Isis et d'Osiris qui a donné naissance aux mystères d'Éleusis»¹.

‘Αλλ’ ἀν ἀφήσωμεν κατὰ μέρος τὸ τοιοῦτον σύστημα τῶν ἐρευνῶν, περὶ οὐ δικαιώς ἔγραψεν ὁ Rohde² ὅτι « Die unbestimmt bezeichneten Θεός und Θεὰ mit den Namen bestimmter chthonischer Gottheiten benennen zu wollen ist ein fruchtloses Bemühen », παραμερίσωμεν δὲ προσωρινῶς καὶ αὐτὰς τὰς ἐπιγραφὰς ΘΕΟΣ καὶ ΘΕΑ, ὡς βάσιν δὲ τῆς ἐρεύνης ἡμῶν λάβωμεν αὐτὰ τὰ σπουδαῖα καὶ κύρια πλαστικὰ λείφανα τῶν δύο τούτων θεῶν ὡς ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου ἡμῶν περιεσώθησαν, θὰ παρατηρήσωμεν ἀμέσως, terre à terre βαίνοντες, ὅτι τὰ λείφανα ταῦτα εἶναι ἀπαραλλάκτιας καὶ μέχρι τῶν ἑλαχίστων τὰ αὐτὰ πρόδος τὰ δμοια μέρη τῶν πασιγνώστων τύπων τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς Ὑγιείας. Οἱ τύποι οὓς ἔννοω εἶναι τόσον πασίγνωστοι ἐκ τῶν πολυαριθμων ἀναθημάτων τῶν Ἀσκληπιείων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἐπιδαύρου, καὶ τοσάκις ἀνωτέρῳ ἐμνήσθην αὐτῶν, ὡστε θεωρῶ ἐντελῶς περιπτὸν νὰ παραθέσω αὐτοὺς καὶ πάλιν ἐνταῦθα. Ἐπιβάλλεται ἄρα, νομίζω, πρὸ παντὸς ἡ ἐρευνα, μηπως τὰ ΘΕΟΣ καὶ ΘΕΑ ἥδύναντο νὰ τεθῶσιν ἀντὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ Ὑγίεια, ὡς τὸ Εὐεσυλεὺς ἐτέθη ἐντὶ τοῦ Πλούτωνος. “Οτι τοῦτο εἶναι δυνατόν, ἐνδείκνυται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐκ τοῦ συγχρόνως ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ τῆς Ἐλευσίνος ἀνακαλυφθέντος γνωστοῦ ἀναγλύφου τοῦ Λυσιμαχείδου³, ἦτοι τοῦ ἐκ τῆς τάξεως τῶν ὅλως ἀδικαιολογήτως νεκροδείπνων καλούμενων ἀναγλύφων. ‘Ἐπ’ αὐτοῦ βλέπουμεν δύο ζεύγη

1. Foucart, *Recherches sur l'origine et la nature des mystères d'Éleusis* p. 23-29.

2. Psyche L. 196.

3. Αρχ. Εφημ. 1886, Πλ. 3, 4.

θεῶν καθημένων πρὸ ιερῶν τραπεζῶν οἵαι αἱ τῷ Ἀσκληπιῷ συνήθως προτιμέμεναι. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ζεῦγος εἰκονίζει τὴν Δήμητρα καὶ Κόρην, τὸ δὲ δεύτερον δύο θεοὺς πανομοιόους πρὸς τὸν Ἀσκληπιὸν καὶ τὴν Ὑγίειαν, συνοδευομένους δὲ ὑπὸ τῶν ἐπιγραφῶν ΘΕΟΣ καὶ ΘΕΑ. Ὡς γνωστὸν τὰ λεγόμενα «νεκρόδειπνα» ταῦτα δὲν ἔχουσιν ἐπαρκῶς ἐρμηνευθῆ μέχρι τοῦτο, οὐδὲ δυνάμεθα νὰ ἔξετάσωμεν ἐνταῦθα λεπτομερῶς τὸ μέγα θέμα τοῦτο. Ὅτι δμως εἰκονίζονται ἐπ’ αὐτῶν ὁ Ἀσκληπιὸς καὶ ἡ Ὑγίεια, ἀνεγνώρισαν ἥδη, τούλαχιστον ἐπί τινων ἔξ αὐτῶν, διάφοροι σοφοί¹. Τοῦτο ἄλλως ἐνδεικνύουσι καὶ τὰ πολλάκις ὑπὸ τὴν τράπεζαν εἰκονίζομενα καὶ κατ’ ἔξοχὴν τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ τῇ Ὑγίειᾳ ἰδιάζοντα ιερὰ ἵατρικὰ ζῶα, ὁ κύων δηλαδὴ καὶ ὁ ὅφις.

Ἄλλος ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει διατί ἐν Ἐλευσῖνι νὰ καλῶνται γενικῶς Θεὸς καὶ Θεά ὁ Ἀσκληπιὸς καὶ ἡ Ὑγίεια;

Τὰ Θεὸς καὶ Θεᾶς ταῦτα ἀπαντῶσι τὸ πρῶτον ἐν ἀττικῇ ἐπιγραφῇ τοῦ Ε' αἰῶνος π. Χ. ἀπαριθμούσῃ τοὺς θεοὺς εἰς οὓς ἔδει «θύειν ἀπὸ τοῦ πελάγουν καθότι ἀν Εὑμολπίδαι ἐσηγήσονται» ὡς ἔξης: «τριπτοίαν δὲ βούαρχον χρυσόκερων τοῦ Θεοῦ ἐκατέρα ἀπὸ τῶν κριθῶν καὶ τῶν πυρῶν καὶ τῷ Τριπτολέμῳ καὶ τῷ [Θε]ῷ καὶ τῇ Θεᾷ καὶ τῷ Εὐεούλῳ ιερεῖον ἐκάστῳ τέλειον καὶ τῇ Ἀθηναίᾳ βοῦν χρυσόκερων»². Πλὴν δὲ τῶν μεταγενεστέρων ἀναγλύφων τοῦ Λυσιμαχείδου καὶ Λακρατείδου ἐπανευρίσκομεν τὸν Θεὸν καὶ τὴν Θεὰν πολὺ κατόπιν μνημονευόμενον ἐν τῇ Ἀδριανείων χρόνων ἀττικῇ ἐπιγραφῇ «Κοσμητῆς ἐφήβων ιερεὺς Θεοῦ καὶ Θεᾶς Λιονναῖος Παιανιεύς»³. Πρόκειται ἀρά περὶ ζεῦγος θεῶν λατρευομένων ἐν Ἀττικῇ καὶ ἰδίᾳ ἐν Ἐλευσῖνι ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Ε' αἰῶνος μέχρι τῶν Ὦρων αὐτοκρατορικῶν χρόνων. Τοιοῦτον δὲ ζεῦγος παρὰ τὴν Δήμητρα καὶ Κόρην, ἡ τὸν Πλούτωνα καὶ τὴν Περσεφόνην, ἐν καὶ μόνον γνωρίζομεν καὶ δὴ συχνὰ ἀνωνύμως ἀναφερόμενον, τὸν Ἀσκληπιὸν καὶ τὴν Ὑγίειαν.

Ως γνωστὸν ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἰσήχθη ἐπισήμως ἐν Ἀθήναις ἐν ἔτει 421 π. Χ., ὅτε ὁ Ἀσκληπιὸς ἀποβὰς ἔξ Επιδαύρου εἰς

1. Conze, Sitzungsberichte der Wiener Akademie 1881 S. 551.—Furtwängler, Sammlung Sabouroff S. 29.

2. BCH. 1880 p. 227.—CIA. IV, 276, p. 59 ss.—Dittenberger, Sylloge 13, 36.

3. CIA. III, 1109.

τὴν Ζέαν τοῦ Πειραιῶς κατήχθη ἐκεῖθεν εἰς τὸ Ἐλευσίνιον τοῦ ἀστεως κομίσας μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὴν Ὑγίειαν (ἴδε ἀνωτέρῳ σελ. 416). Ὅτι δημιώς καὶ πολὺ πρότερον ἐλατρεύετο μεγάλως, εἰ καὶ ἀνεπισήμως, ἐν Ἀθήναις, κυρίως δὲ ἀπὸ τοῦ μεγάλου λιμοῦ τοῦ 431 π. Χ., ὅτε ἀπεδείχθησαν ἀνεπαρκεῖς οἱ ἐγχώριοι ἥρωες ἵστροι τῆς πόλεως, δύναται, νομίζω, νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐκτὸς πάσης ἀμφισβήτησεως. Εἶναι δὲ πασίγνωστον ὅτι τότε ἀπὸ ἀπλοῦ ἥρωος προειβάσθη εἰς **Θεὸν** δ 'Ασκληπιὸς τῆς Ἐπιδαύρου, ὅτι σὺν τῷ χρόνῳ ἀπέβη παρὰ πᾶσι τοῖς Ἐλλησιν δι μᾶλλον λατρευόμενος καὶ κατ' ἔξοχὴν Θεός, πρὸς δὲ ὅτι αὐτὸς εἶναι δ τελευταῖος ἐπίκησας πάντων τῶν θεῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανθέου. Διὰ τοῦτο ἐνῷ κατ' ἀρχὰς ἦτο ἀναγκαῖον νὰ ἐπαναλαμβάνηται κατὰ κόρον ὅτι δ 'Ασκληπιὸς ἦτο Θεός, ὑπὸ μὲν τῶν ἰερέων ἵνα λησμονηθῇ τὸ ταχύτερον ὅτι πρὸ διλύγου ἔτι ἀνῆκεν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἥρωων, ὑπὸ δὲ τῶν ἱκετῶν αὐτοῦ ἵνα εὔνοούστερος αὐτοῖς τυγχάνῃ, κατήντησε σὺν τῷ χρόνῳ τὸ Θεός νὰ σημαίνῃ κατ' ἔξοχὴν τὸν Ἀσκληπιόν, διὸ ἀνωτέρῳ εἰδομεν ταυτιζόμενον πρὸς τὸν Ὑψιστὸν θεόν.

Ἐκ τῶν πολλῶν παραδειγμάτων τούτου, ἀτινα ἡδυνάμην νὰ ἀναφέρω, μνημονεύω τῶν ἔξης μόνον. Ὁ Παυσανίας διηγούμενος τὰ τῆς εἰσαγωγῆς εἰς Ἀθήνας τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ λέγει ὅτι « Ἀθηναῖοι τῆς τελετῆς (τῶν μυστηρίων) λέγοντες μεταδοῦναι καὶ Θεὸν ἀπ' ἐκείνον φασὶν Ἀσκληπιὸν σφίσι νομισθῆναι ». Ὁ αὐτὸς δὲ διμιλῶν περὶ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ εἴτε ἐν Ἀθήναις Ἀσκληπιοῦ μεταχειρίζεται κατὰ κόρον καὶ ὡς ἀπὸ σκοποῦ τὴν λέξιν Θεός ἀντὶ Ἀσκληπιός ! Ὁ Ἐπιδαύριος ποιητὴς Ἰσυλλος ἀρχεται τοῦ γνωστοῦ παιᾶνος αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἀσκληπιὸν διὰ τοῦ στίχου « Θεὸν ἀείσαιτε λαοί », ἐπιφωνῶν « ὁ μέγις ἄριστε θεῶν ». Ὁ δὲ Ἀριστοφάνης ἐν τοῖς στίχοις τοῦ Πλούτου (653-745), δι' ὃν διηγεῖται τὴν ἴασιν τοῦ Πλούτου παρὰ τοῦ Ἀσκληπιοῦ τῶν Ἀθηνῶν, ποιεῖται ἀποκλειστικῶς χρῆσιν τῆς λέξεως Θεός ἀντὶ Ἀσκληπιός :

653 — ὡς γὰρ τάχιστος ἀφικόμεθα πρὸς τὸν Θεόν.

I, 21, 7, « ἀγάλματα ὄπόσα τοῦ θεοῦ πεποίηται καὶ τῶν παιῶν (αὐτοῦ) ». — II, 26, 7, « μαρτυρεῖ δέ μοι καὶ τόδε ἐν Ἐπιδαύρῳ τὸν θεὸν γενέσθαι ». — « Ἰαθεῖς ἐν Ἐπιδαύριᾳ τὸν θεὸν εἰσηγάγετο εἰς Πέργαμον ». — « Θεὸν δὲ Ἀσκληπιὸν νομισθῆναι ἔξι ἀρχῆς ». — II, 29, 1, « ἀγάλματα δ θεὸς αὐτὸς καὶ Ἡπιόνη ».

- 659 — ἔπειτα πρὸς τὸ τέμενος ἥμεν τοῦ Θεοῦ.
 664 — ἡσαν δέ τινες κάλλοι δεόμενοι τοῦ Θεοῦ;
 668 — ἡμῖν παρήγγειλ' ἐγκαθεύδειν τοῦ Θεοῦ δ. πρόπολος.
 684 — ταλάντατ' ἀνδρῶν, οὐκ ἐδεδοίκεις τὸν Θεόν;
 694 — ὁ δὲ Θεὸς ὑμῖν οὐ προσήρει.
 705 — λέγεις ἀγρότικόν ἄρα σὺ γ' εἶναι τὸν Θεόν.
 723 — ὁ δὲ Θεὸς γελάσας ἔφη.
 732 — εἴθ' ὁ Θεὸς ἐπόπτυσεν.
 740 — ὁ Θεὸς δ' εὐθέως ἡφάντισεν αὗτόν.
 745 — ἐγὼ δ' ἐπήνουν τὸν Θεόν πάντα σφόδρα.

Τὸ αὐτό, εἰς μεῖζονα ἔτι βαθμόν, συμβαίνει ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς. Π. γ. ἐν μόνῃ τῇ πρώτῃ στήλῃ τῆς Ἐπιδαύρου, ἡτις ἀναγράφει τὰ «Ιάματα τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ», ἡ λέξις Θεὸς ἀναφέρεται οὐχὶ καὶ πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, ἀλλὰ πρὸς μόνον τὸν Ἀσκληπιὸν καὶ δὴ εἰκόσιτετράκις ἐνῷ ὀνομαστὶ ἀναφέρεται μόνον δἰς καὶ τοῦτο ἡ πρὸς ἀποφυγὴν ἀμέσου ἐπαναλήψεως τοῦ Θεοῦ (αἰτεῖσθαι τὸν Θεόν, τὸν δ' Ἀσκληπιὸν φάμεν), ἡ καὶ δὶ' ἄλλον ὅλως ἀσυνήθη λόγον (τοῦτον γόρδον δέ καὶ ὁ ἐν Ἐπιδάυρῳ Ἀσκληπιὸς ὑγιῆ ποιήσαι).

Λόγω λοιπὸν εἴτε διαφημισμοῦ, εἴτε κολακείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἴτε ἐν τέλει ἔνεκα τῆς μεγάλης ἐπικρατήσεως παρὰ τῷ λαῷ τῆς λατρείας τοῦ νέου θεοῦ Ἀσκληπιοῦ τὸ Θεός κατήντησε νὰ σημαίνῃ κατ' ἔξοχὴν τὸν Ἀσκληπιόν, ἐπομένως καὶ τὸ Θεὰ τὴν ἀχώριστον σύντροφον αὐτοῦ Ὅγιειαν.—

Ὑπολείπεται νῦν ἡμῖν νὰ δικαιολογήσωμεν τὴν ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Λακρατείδου παρουσίαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς Ὅγιείας παρὰ τὴν Δήμητρα καὶ Κόρην καὶ τοὺς λοιποὺς θεοὺς τῆς Ἐλευσῖνος.

“Οτι δὲ μυστικὴ λατρεία τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης στενῶς συνεδέετο πρὸς τὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, γνωρίζομεν¹ ἐκ πολλῶν ἐπιγραφῶν τῆς Ἐπιδαύρου ἀναφερουσῶν «ιερέα τοῦ Σωτῆρος Ἀσκληπιοῦ», ὅντα συγχρόνως «δαδοῦχον τῶν Ἐλευσῖνι μυστηρίων», ἡ «Δηοῦς πρόπολος, Παιήονος ιερέα»² καὶ ἐν γένει μαρτυρουσῶν τὴν λατρείαν τῆς

1. Kern, Demeter: Pauly-Wissowa. Encyclop. c. 24.

2. Cavvadias, Fouilles d'Epidaure, ἀρ. 47, 48 κλπ.

Δήμητρος καὶ Κόρης ἐν τῷ ιερῷ τῆς Ἐπιδαύρου. Πλεῖστα ἐπίσης πασίγνωστα ἀνάγλυφα τῶν Ἀσκληπιείων τῆς Ἐπιδαύρου καὶ Ἀθηνῶν ἀπεικονίζουσι τοὺς θεοὺς τούτους ὅμοιοι καὶ μαρτυροῦσι τὴν στενὴν συνάφειαν τῆς λατρείας αὐτῶν. Τέλος δὲ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἐλευσῖνι ἐλατρεύετο ὁ Ἀσκληπιὸς καὶ ἡ Ὅγιεια παρὰ τοὺς μυστικοὺς θεούς, ἀποδεικνύει τὸ σπουδαῖον μέρος ὃπερ αἱ μυστηριώδεις ἡμέραι τὰ Ἐπιδαύρια κατέχουσιν ἐν ταῖς μεγάλαις Ἐλευσινιακαῖς τελεταῖς, πρὸς δὲ αἱ ἐσχάτως ὑπὸ τοῦ κ. Σκιᾶ ἀνακαλυφθεῖσαι ἐν τινι ἀμπέλῳ τῆς Ἐλευσῖνος «ἴκαναὶ ἐπιγραφαὶ καὶ γλυπτὰ ἀνήκοντα προδήλως εἰς ἴδιον ιερὸν Ἀσκληπιοῦ καὶ δὴ παλαιόν, ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος ἰδρυμένον, ὃς ἀποδεικνύει ἡ παλαιοτάτη τῶν εὑρεθεισῶν ἐπιγραφῶν»¹. Ἄξιον ἴδιαιτέρας σημειώσεως εἶναι καὶ τὸ δὲ ἐν μιᾷ τῶν ἐπιγραφῶν τούτων ὁ ζακορεύων τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς Ὅγιείας Εὑφρόσυνος λέγεται νῦν ἱεροφάντου, ἥτοι ἀνήκων καὶ οὗτος εἰς τὸ γένος τῶν Εὑμολπιδῶν, ὃς ὁ Λακρατείδης ἡμῶν, ὁ κατὰ πρώτιστον λόγον λέγων ἔαυτὸν ἱερέα τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Θεᾶς ἥτοι τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς Ὅγιείας.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ο ἀναγνώστης ἡμῶν θὰ παρετήρησεν ἡδη βεβαίως δὲ ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ ἐν ᾧ πρόκειται περὶ πλείστων μερικῶν προβλημάτων τῆς Ἐλευσινιακῆς λατρείας ἀπεφύγαμεν ἐντελῶς νὰ πραγματευθῶμεν περὶ τοῦ προβλήματος τῶν Ἐλευσινιακῶν μυστηρίων ὃς συνόλου. Ἡ σιωπὴ ἡμῶν ἔχει τὸν ἔξης λόγον.

Ος γνωστὸν ἀπὸ αἰώνων ἡδη οἱ σοφοὶ ἀπειρα ἔγραφαν περὶ τοῦ προβλήματος τούτου, τοῦ μεγίστου τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς λατρείας, ζητοῦντες πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ ἀνεύρωσιν εἰς τί συνίστατο ἡ μύησις

1. Πρακτικὰ Ἀρχ. Ἐταιρ. 1898 σελ. 87. Πελ. καὶ τοὺς ἐν Ἐλευσῖνι ἀνακαλυφθέντας ἀναθηματικοὺς ὄφεις.

καὶ τίς ὁ σκοπὸς αὐτῆς, τί ἔδιδάσκοντο οἱ μύσται καὶ κατὰ τίνα τρόπον, τίνες οἱ ἔξωτεροι τοῦτοι τῆς λατρείας καὶ πῶς ἐτελοῦντο.

Ο τελευταῖος περὶ τοῦ προβλήματος τούτου γράψας σοφὸς γάλλος κ. Foucart¹ παρατηρεῖ δικαίως, μετὰ μελέτην πάντων τῶν ὑπὸ τῶν προγενεστέρων γραφέντων, ὅτι δὲν δύναται τις μὲν νὰ εἴπῃ ὅτι αἱ ἔρευναι αὗται ἐσκότισαν τὸ ζήτημα, δύναται δῆμος νὰ βεβαιώσῃ ὅτι δὲν τὸ διεφύτισαν· θεωρῶν δὲ ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀπελπισθῶμεν τοῦ νὰ εὑρῷμεν τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος, τέμνει νέαν ὄδὸν πρὸς ἀναζήτησιν τῆς τόσον ἐπιμυητῆς λύσεως τοῦ μεγάλου προβλήματος: il faut, légitime, rechercher l'origine des mystères; si l'on parvient à savoir d'où ils sont venus, la connaissance de la religion qui leur a donné naissance aidera certainement à comprendre quelle en a été la tendance et l'esprit général¹. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῆς ἀρχῆς ταύτης ἀνεξήτησε τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος ἐν τῇ μελέτῃ τῆς παναρχαίας λατρείας τῶν Αἰγανπτίων καὶ ἐν τῇ ἐπιδράσει ἦν αὕτη θὰ ἥσκησεν ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἐν τῇ σκοτίᾳ τῶν μυθικῶν χρόνων.

Βεβαίως ἡ ἀρχὴ αὕτη δὲν εἶναι ἐσφαλμένη καὶ θὰ ἥγει ἡμᾶς ἀσφαλῶς εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος, ἢν τὰ στοιχεῖα ἐφ' ὃν δυνάμεθα νὰ βασισθῶμεν ἥσαν πολυναριθμότερα, σαφέστερα καὶ βασιμώτερα, ὥστε νὰ ἔξαγαγώσιν ἡμᾶς τοῦ σκότους καὶ τῶν ἀμφιβολιῶν ἐν αἷς εὑρισκόμεθα καὶ μετὰ τὴν τοιαύτην μελέτην. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡμεῖς παραδεχόμενοι μὲν τὸ ὀρθὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ κ. Foucart, ἀλλὰ συγχρόνως νομίζοντες ὅτι ἡ ἔρευνα αὕτη δὲν δύναται νὰ ἀγάγῃ εἰς ἀσφαλῆ λύσιν τοῦ προβλήματος ὡς ἀναφέρουσα ἡμᾶς εἰς χρόνους παναρχαίους καὶ σκοτεινοὺς περὶ ὃν ἐλάχιστα ἀσφαλῶς γνωρίζομεν, ἐσκέφθημεν ὅτι συντελεστικωτέρα πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ ζητούμενου θὰ ἔρευνα ἀνάλογος μὲν ἀλλὰ χρονολογικῶς ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος τῆς ὑπὸ τοῦ κ. Foucart ἐπιχειρημέσιης. Ἀντὶ δηλαδὴ νὰ ἔρευνήσωμεν ἐκ τίνος λατρείας καὶ ὑπὸ τίνα μορφὴν παρέλαβον ἐν μυστικοῖς χρόνοις οἱ Ἑλληνες τὰ μυστήρια αὐτῶν, προεκρίναμεν νὰ ζητήσωμεν εἰς ποίαν λατρείαν καὶ ὑπὸ τίνα τύπον μετεδόθησαν ταῦτα ἐκ τῆς ἀρ-

1. Foucart, Recherches sur l'origine et la nature des mystères d'Éleusis, p. 1.

χαίας Ἑλληνικῆς, ἵνα οὕτω τὰ λείφανα ταῦτα συγκεντροῦντες καὶ τοῦ ἐπιπολῆς χιτῶνος τῆς νέας λατρείας ἀπογυμνοῦντες ἀνεύρωμεν τὴν κλασσικὴν αὐτῶν μορφήν. Οὕτω τιθέμεθα, νομίζω, ἐπὶ ἐδάφους γνωστοτέρους ἡμῖν καὶ ἀσφαλεστέρου, εὔκολωτερον δὲ δυνάμεθα νὰ ἀνεύρωμεν καὶ κατανοήσωμεν τὴν ἀρχικὴν ἔννοιαν, μορφὴν καὶ τοὺς τύπους τῶν Ἐλευσινιακῶν μυστηρίων τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς.

Ἐσκέφθημεν δηλαδὴ ὅτι, ὅπως οἱ πρῶτοι Ἑλληνες χριστιανοὶ ὑδροσαν τὴν νέαν θρησκείαν αὐτῶν ἐν αὐτοῖς τοῖς ναοῖς τῆς χθὲς ἔτι ἐθνικῆς αὐτῶν λατρείας, ἢ ἐν ναοῖς κτισθεῖσιν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους καὶ ἐκ τῶν λειψάνων τῶν ἀνατραπέντων ἀρχαίων ναῶν αὐτῶν, οὕτω καὶ ὅτε ἐδέησε νὰ ἔξευρωσι τοὺς ἔξωτερους τύπους τῆς ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ νέου θρησκεύματος παραστάσεως τῶν νέων αὐτῶν μυστηρίων, οἷα τὰ μυστήρια τῆς Βαπτίσεως, τῆς Μεταλήψεως, τοῦ Ἐπιταφίου καὶ τῆς Ἀναστάσεως, θὰ ἐδανείσθησαν τοὺς τύπους τῆς χθὲς ἔτι ἰδίας αὐτοῖς ἐθνικῆς λατρείας, τοσοῦτον μᾶλλον ὅσον οὗτοι ἥσαν οἰκεῖοι αὐτοῖς παιδιόθεν καὶ ἀρρήκτως ἀπὸ αἰώνων συνδεδεμένοι πρὸς τὸν ἐθνικὸν δημόσιον καὶ ἴδιωτικὸν βίον, πρὸς τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα καὶ ἀσχολίας αὐτῶν, ἀφοῦ μάλιστα δὲν εἶναι εὔκολόν τι πρᾶγμα ἡ ἀνεύρεσις καὶ διάπλασις τύπων νέων ἐντελῶς καὶ δὴ τοσοῦτον ὠραίων καὶ ἐπιβλητικῶν.

Τὰ ἀπότελέσματα τῆς τοιαύτης ἔρευνης ὑπερέβησαν πᾶσαν προσδοκίαν ἡμῶν, διότι ἐν τοῖς μυστηρίοις τῆς χριστιανικῆς Ἑλληνικῆς λατρείας ἀνεύρομεν ζῶντας σχεδὸν ἀκεραίους τοὺς τύπους καὶ πολλάκις τὰς ἔννοιάς τῶν ἀρχαίων Ἐλληνικῶν ἐθνικῶν μυστηρίων, ἐνδεδυμένας μόνον τὸν δογματικὸν χιτῶνα τοῦ σωτηρίου καὶ εἰς ἄκρον ἡπίουν καὶ παρηγόρου πνεύματος τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ἐκτενὴς καὶ συστηματικὴ ἔκθεσις τῆς ἔσοδος ταύτης δὲν εἶναί τι εὔκολον, δεῖται δὲ διὰ λόγους εὐνοήτους μεγάλης περισκέψεως. Ἐπομένως ἐμεώρησα καλὸν νὰ ἀρκεσθῶ νῦν παρέχων ἐν τοῖς ἀνωτέρῳ τὴν λύσιν πολλῶν προβλημάτων τῶν Ἐλευσινιακῶν μυστηρίων καὶ δὴ τῶν σχετιζομένων πρὸς τὰ περισωθέντα μνημεῖα τοῦ Ἐλευσινιακοῦ μυστικοῦ κύκλου. Κατὰ πόσον ἐβοήθησεν ἡμᾶς πρὸς τοῦτο ἡ ὁρθεῖσα ἔρευνα καὶ ὁ παραλληλισμὸς πρὸς τὰ χριστιανικὰ μυστήρια, διέγνωσε βεβαίως ἥδη ὁ ἀναγνώστης. Ἄν τοιπότε διὰ τοῦ συστήματος τούτου ἐτύχομεν τῆς ἀληθείας διὰ τὰ μερικὰ προβλήματα τῆς Ἐλευσινιακῆς

λατρείας, ευνόητον ἀποβαίνει ὅτι διὰ τοῦ αὐτοῦ συστήματος ζητητέα καὶ ἡ λύσις τοῦ καθόλου προβλήματος. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ὅμως τὰ «περὶ τούτων εὖστομα κείσθω».

'Εν Ἀθήναις τῇ 1 Δεκεμβρίου 1901.

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ

Εἰς σελίδα 301 (*Γεφυραῖοι*).

Εὐτυχῶς εῦρον ἐν τέλει μαρτυρίας ἐπιβεβαιούσας ὅτι οἱ Γεφυραῖοι κατώκουν ἐν τῇ Ἡγρᾳ ἦ παρ' αὐτήν.

Ἄναφέρεται δηλαδὴ ἐν Ἀθήναις Παλλάδιον Ἀθηνᾶς τῶν Γεφυραίων, οὗτῳ κατά τινας τὸ πάλαι ἐν Ἀθήναις ὀνομαζομένων «διὰ τὸ ἐπὶ τῆς γεφύρας τοῦ Σπερχειοῦ (sic! γρ. Ἰλισσοῦ) ποταμοῦ ἴερατεύειν τῷ Παλλαδίῳ». Τὸ ἐπίθετον τῆς ἐκ πολλῶν πηγῶν γνωστῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ Παλλαδίῳ τῶν Ἀθηνῶν, ὡς καὶ τοῦ ἐπίσης ἐν Ἀθήναις λατυευομένου Λιὸς ἐπὶ Παλλαδίῳ, πρὸς δὲ καὶ τὸ τοῦ τῶν Ἀθηνῶν δικαστηρίου ἐπὶ Παλλαδίῳ², σαφῶς δεικνύοντιν ὅτι τὸ Παλλάδιον τῆς Ἀθηνᾶς τῶν Γεφυραίων ἔκειτο ἐπὶ τοῦ Παλλαδίου καλούμενου λόφου. Ὅτι δὲ οὗτος ἔκειτο πρὸς ἀνατολὰς τῆς πόλεως ἐκτὸς τοῦ τείχους, ὡς καὶ ἡ Ἡγρα, εἶναι γνωστόν³. Οἱ Κλείδημος παρὰ Πλουτάρχῳ (Θησ. 27) ἴστορῶν τὰ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Ἀμαζόνων κατὰ τῶν Ἀθηνῶν γράφει περὶ τοῦ ἐκ βορρᾶ κατὰ τῆς πόλεως ἐπελθόντος στρατοῦ αὐτῶν «τὸ μὲν εὐώνυμον κέρας ἐπιστρέφειν πρὸς τὸ νῦν

1. Φερεκύδ. παρὰ σχολ. Ἀριστεῖδ. Παναθ. III, 320 Dind.: Πολλῶν Παλλαδίων . . . καὶ τοῦ παρὰ τῶν Γεφυραίων καλούμενου. — Ηδ. Ιωαν. Λυδοῦ, Περὶ μηνῶν IV, 15 ἐνδ. Wuensch. — Serv. ad Virg. Aen. II, 165, 166.

2. Ἰδὲ περὶ πάντων τούτων τὰς πηγὰς παρὰ Curtius, Gesch. der Stadt Athen S. XX.

3. Ἰδὲ Γ. Γύλεροτ Ἔγγειρίδιον Ἀρχαιολογίας, μετάφρ. N. Πολίτου, σελ. 480 (Βιβλιοθήκη Μαρασλῆ).

καλούμενον Ἀμαζόνειον, τῷ δὲ δεξιῷ πρὸς τὴν Πνύκα καταντικρὺς ἀνήκειν. Μάχεσθαι δὲ πρὸς τοῦτο τὸν Ἀθηναῖον ἀπὸ τοῦ Μουσείου ταῖς Ἀμαζόσι συμπεσόντας... Καὶ ταῦτη μὲν ἐκβιασθῆναι μέχρι τῶν Εὐμενιδῶν καὶ ὑποχωρῆσαι ταῖς γυναιξίν. Ἀπὸ δὲ τοῦ Παλλαδίου καὶ Ἀρδηττοῦ καὶ Λυκείου προσελάντας ὥσασθαι τὸ δεξιὸν αὐτῶν ἄχρι τοῦ στρατοπέδου καὶ πολλὰς καταβαλλεῖν». Κατὰ ταῦτα τὸ Παλλάδιον ἦτο λόφος πρὸς ἀνατολὰς τῶν Ἀθηνῶν κείμενος παρὰ τὸν Ἀρδηττὸν (Στάδιον) καὶ τὸ ἀπέναντι αὐτοῦ παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Ὄλυμπίου Διὸς κείμενον Λύκειον! Ἐπειδὴ λοιπὸν δὲ Ἀρδηττὸς καὶ τὸ Λύκειον συνώργευν τῷ λόφῳ τῆς Ἀγρας, εἶναι προφανὲς ὅτι καὶ δὲ λόφος τοῦ Παλλαδίου, ἔνθα οἱ Γεφυραῖοι, θὰ συνώρευε τῇ αὐτῇ Ἀγρᾳ ἢ καὶ θὰ ἐταυτίζετο πρὸς ταῦτην. Τὸ τελευταῖον καθιστᾶ πιθανώτερον ἢ σειρὰ καθ' ἣν μνημονεύει αὐτῶν δὲ Κλείδημος (Παλλάδιον, Ἀρδηττός, Λύκειον). Ἀξιον δὲ σημειώσεως εἶναι ὅτι ἐν τῷ δικαστηρίῳ ἐπὶ Παλλαδίῳ ἐδικάζοντο ίδιως οἱ ἀκούσιοι φόνοι καὶ βουλεύσεις² καὶ οἱ φόνοι τῶν μετοίκων καὶ ἔνων, τοῦθ' ὅπερ σχετίζεται πιθανῶς πρὸς τὸν μετοικὸν Ἡρακλέα τὸν ἐν Ἀγρᾳ καθαρθέντα «διά τινας πράξεις ἀεινλήτιον»³ καὶ πρὸς τὸ ὅτι ἡ Ἀγρα ἐτύγχανεν, ὃς εἴδομεν, ἢ ἔδρα τῆς λατρ. Ιας τῶν ἔνων καὶ μετοίκων ὡς δὲ Ἡρακλῆς, οἱ Διόσκουροι καὶ οἱ Γεφυραῖοι.

Τέλος, πρὸς βιορᾶν τῆς νῦν λεωφόρου Ὅλγας, παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Ὄλυμπίου Διός, ἦτοι ἐν τῇ γειτονείᾳ τῆς γεφύρας τῆς Ἀγρας, εὐρέμη ἐσχάτως βωμίσκος ἀφιερωμένος Ἀπόλλωνι τῷ Γεφυραίῳ⁴. Φρονῶ ἐπομένως ὅτι οὐδεμία ἀμφιβολία δύναται νὰ ὑπάρξῃ πλέον ὅτι οἱ Γεφυραῖοι κατώκουν τὸν χῶρον τοῦ Ιλισσοῦ τὸν περὶ τὴν γέφυραν τῆς Ἀγρας.

Εἰς σελίδα 387 κ. ἔξ. (*Ὑδρία ἀττικὴ ἐκ Ρόδου*).

Γερμανὸς ἀρχαιολόγος εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ παρακαλέσῃ τῇ αἰ-

1. Ἰδὲ τὴν περὶ τούτου, ὁρθοτάτην, κατ' ἐμέ, γνώμην τοῦ κ. Σκιᾶ, *Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἀθην. τοπογραφίαν* σελ. 42.

2. Γλάρερ ἔ. ἀ. — Παυσαν. I, 28, 8. — Πολυδ. VIII, 117.

3. Πλουταρχ. Θησ. 30.

4. Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1888 σελ. 200 = Πρακτικὰ 1889, σελ. 16.

τήσει μου ἔνα τῶν ἑταίρων τῆς ἐν Ἀθήναις Γερμανικῆς Ἀρχαιολογ. Σχολῆς, διατρίβοντα νῦν ἐν Κωνσταντινούπόλει, ἵνα ἔξετάσῃ τὸ ἐν τῷ Αὐτοκρατ. Μουσείῳ τῆς πόλεως ταύτης Ἐλευσινιακὸν ἀγγεῖον ὡς πρὸς τὰ τρία ἀσαφῆ μέρη τῆς ὑπὸ τοῦ κ. S. Reinach δημοσιευθείσης εἰκόνος, ἥτοι 1^{ον}) ἀν εἶναι κλεὶς ναοῦ τὸ ἐν τῇ χειρὶ τῆς ὑπ' ἀρ. 9 μισθῆς ἀντικείμενον, 2^{ον}) ἀν εἶναι στόμιον φρέατος ἢ λάρνακος κρήνης τὸ ὑπὸ τὸν πόδα τῆς ὑπ' ἀρ. 10 μισθῆς καὶ 3^{ον}) ἀν Ἀθηνᾶς ἡ ὑπ' ἀρ. 5 μισθῆ. Ἡ ἀπάντησις αὐτοῦ ἥτο καταφατικὴ καὶ σύμφωνος πρὸς τὴν γνώμην μου ὡς πρὸς τὸ 1^{ον} καὶ 3^{ον} ἐρώτημα. Ὡς πρὸς τὸ 2^{ον} δμως βλέπει μᾶλλον τετράγωνον κιβώτιον κοσμημάτων. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἀγνοῶ ἔτερον παράδειγμα τοποθετήσεως τοιούτου κιβωτίου ὑπὸ τὸν πόδας ἀνθρώπων, τὰ δὲ στόμια τῶν φρεάτων καὶ αἱ λάρνακες τῶν κρηνῶν εἶναι πολλάκις σχῆματος τετραγώνου, ὑποθέτω ὅτι καὶ ὡς πρὸς τοῦτο τὸ ζήτημα ἔχω δίκαιον, τοσοῦτο μᾶλλον ὅσον ὁ δημιεὺς Γερμανὸς ἀρχαιολόγος ἔξετάξων τὸ ἀγγεῖον ἥγνόει προφανῶς τὸ δμοιον παράδειγμα ἐφ' οὗ στηρίζομαι ἥτοι τὴν παράστασιν τοῦ σαρδόνυχος τοῦ Νομ. Μουσείου τῶν Παρισίων.

Ίδου ἐπὶ λέξει τί ἔγραψεν ὁ ἔξετάσας τὸ πρωτότυπον.

Die interessante Vase habe ich mir nun auch genau angesehen und Ihnen folgendes notiert:

1) Die sitzende Frau l. oben hält einen sehr schönen, vergoldet gewesenen Schlüssel in der Hand, von der gewöhnlichen Form der Tempel-Schlüssel.

2) Hermes (er wird's wohl sein, obwohl das Kerykeion fehlt) setzt den Fuss auf einen viereckigen über Eck gesehnen Toilettekasten.

3) Die Figur unten trägt ein Diadem im Haar und hat in der Rechten sicher eine grosse, auch einst vergoldete Lanze. Darnach kann es kaum eine andere Göttin sein als Athena; denn mit dem Austeilen der gewohnten Attribute ist der Fabrikant sonst ja sehr sparsam gewesen.

Ως πρὸς δὲ τὴν ἄνοδον καὶ παράδοσιν ἐν τῷ τοῦ Πλούτωνος σπηλαίῳ τῆς Ἐλευσῖνος τοῦ Πλούτου παιδὸς ἥτοι τῆς προσωποποιή-

σεως τῶν ἱερῶν, ἐνιαυσίων καιροῦ, προσθέτω τοὺς Ὁρφικοὺς στίχους (Ὑμν. XVIII, 4-5)

*Πλούτων, δὲ κατέχεις γαῖης κληΐδας ἀπάσης
πλουτοδοτῶν γενέην βροτέην καρποῖς ἐνιαυτῶν.*

Ἐν τέλει παραθέτομεν τὰς εἰκόνας ἐνὸς νομίσματος χαλκοῦ τῆς Ἐλευσῖνος καὶ τριῶν ἀττικῶν μιολυβδίνων συμβόλων, σχετιζομένων πρὸς τὰ ἐν κέρχυνος ἱερὰ τῆς Ἐλευσῖνος, πάντων δὲ εὑρισκομένων ἐν ταῖς συλλογαῖς τοῦ Ἐθνικοῦ ἡμῶν Νομισματικοῦ Μουσείου.

Εἰκὼν 30.

Εἰκὼν 31.

Εἰκὼν 32.

Εἰκὼν 33.

Τὸ νόμισμα τῆς Ἐλευσῖνος (εἰκὼν 32) εἰκονίζει κέρχυνον τῶν ἱερῶν τεθειμένον ἐπὶ δύο μυστικῶν Ἐλευσινιακῶν καλάθων. Τὸ ὑπ' ἀρ. 31 ὄγμβολον παριστᾶ ὅμοιον κέρχυνον τεθειμένον ἐπὶ βάκχου τῆς Ἐλευσινιακῆς προκαταρκτικῆς μυήσεως τῶν μικρῶν μυστηρίων. Τέλος τὰ δύο ἄλλα, ὃν τὸ μὲν (εἰκὼν 30) εἰκονίζει κέρχυνον ὑπὸ δελφῖνα, τὸ δὲ κέρχυνον ἐπὶ βιόδος (εἰκὼν 33) εἶναι, νομίζω, σύμβολα ἀναφερόμενα τὸ μὲν δεύτερον εἰς τὴν συνήμη κατὰ Ἰηρὰν ὑπὸ ζευγῶν μετακόμισιν τῶν ἱερῶν¹, τὸ δὲ πρῶτον εἰς τὴν ἐν καιρῷ ἔχθρικῶν ἐπιδρομῶν σπανιωτέραν κατὰ θάλασσαν μετακόμισιν τῶν αὐτῶν ἱερῶν. Λεπτομερέστερον περὶ τῶν συμβόλων τούτων καὶ ἄλλων πολλῶν ὁμοίων θὰ γράψωμεν ἐν τῷ νῦν ἐκτυπουμένῳ καταλόγῳ τῶν μιολυβδίνων συμβόλων τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου.

1. Πλέον ἀνωτέρω σελ. 375 σημ. 1.

I. Ν. ΣΒΩΡΩΝΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ Δ' ΤΟΜΟΥ

TABLE DES MATIÈRES

CONTENUES DANS LE

JOURNAL INTERNATIONAL D'ARCHÉOLOGIE NUMISMATIQUE
TOME QUATRIÈME

1901

MÉMOIRES ET DISSERTATIONS

	Pages
J. N. SVORONOS, Die Polykletische «Tholos» in Epiðauros (avec 22 vignettes)	1 — 34
JULES ROUVIER, Numismatique des villes de la Phénicie. <i>Botrys, Gébal-Byblos, Caesa- rée du Liban-Arca, Carné</i> (avec plan- ches phototypiques A' et B')	35 — 66
AGNES BALDWIN, A bronze coin of Bithynia. The Lyde, Χέλυς (avec planche Γ')	67 — 76
OTTO ROSSBACH, Rhoimetalkes, König des Bospo- ros (avec planche phototypique Δ')	77 — 82
I. N. ΣΒΟΡΩΝΟΥ, Νομισματικά εύρηματα ἐν Ἑλλάδι. Α'. Εύρημα γραμμένου Θεσσαλίας (Μακεδο- νία, Εύβοια, Ρόδος). Β'. Εύρημα Ἀμοργοῦ νήσου (Βυζαντινὰ χρυσᾶ νομίσματα Κωνσταν- τίνου τοῦ Πωγωνάτου)	83 — 92
M. P. VLASTO, Les monnaies d'or de Tarente (avec planches phototypiques Ζ', Ζ' (δίς), Η' et Θ')	93 — 114
A. MAHLER, Der Didymaeische Apoll des Kana-	

chos (avec planches phototypiques IA et IB)	115—124
JULES ROUVIER, Numismatique des villes de la Phénicie. <i>Dora, Enhydra, Marathos, Orthosia</i> (avec planche phototypique Z')	125—152
I. N. ΣΒΟΡΩΝΟΥ, Δοκίμιον ἐπίσημον Ἑλληνικῶν νόμισμάτων ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς ἐν Αἰγύπτῳ κυριαρχίας (deux vignettes). Dans le même article il se trouve une lettre de M. J. Dattari et un article de M. G. Maspéro à propos du même monument	153—168
— — — Προσθήκη περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος	192
— — — Ἐρμηνεία τοῦ ἐξ Ἑλευσίνος μυστηριακοῦ πίνακος τῆς Νιυνίου (planche phototypique I')	169—191
JULES ROUVIER, Numismatique des villes de la Phénicie. <i>Ptolemaïs-Acé</i> (avec planche phototypique A' de l'année 1902)	193—232
I. N. ΣΒΟΡΩΝΟΥ, Ἐρμηνεία τῶν μνημείων τοῦ Ἑλευσινιακοῦ μυστικοῦ κύκλου καὶ τοπογραφικὰ Ἀθηνῶν καὶ Ἑλευσίνος (avec planches phototypiques I', II'—K').	
I. Ἐρμηνεία τοῦ ἐξ Ἑλευσίνος μυστηριακοῦ πίνακος τῆς Νιυνίου (συνέχεια σελ. 191)	233—270
II. Ἐρμηνεία τῶν μνημείων τοῦ Ἑλευσινιακοῦ μυστικοῦ κύκλου.	
A'. Ἀγγεῖον Pourtalès.—Ἡρακλέους καὶ Διοσκούρων ἔλευσις πρὸς μύησιν ἐν Ἀγρᾳ (Πίναξ ΙΓ', Α)	271—284
B'. Πελίκη Παντικαπαίου.	
α) Εἰκὼν πρώτη.—Ἡρακλέους ἔλευσις πρὸς μύησιν εἰς τὰ ἐν Ἀγρᾳ μικρὰ τῆς Κόρης μυστήρια (Πίναξ ΙΔ', Β)	284—311
β) Εἰκὼν δευτέρᾳ.—Μετακομιδὴ τῶν μυστικῶν ἰερῶν ἐξ Ἑλευσίνος εἰς Ἀθήνας (Πίναξ ΙΔ', Α).	
Τοπογραφικὰ Ἑλευσίνος	311—360

Γ'. Ἀνάγλυφον ἔξ "Αγρας.—Πομπὴ τῶν Ἐλευσινίων ιερῶν ἔξ Ἀθηνῶν εἰς "Αγραν (Ἐπιδαύρια) .	361—368
Δ'. Ἡ ζῳοφόρος τοῦ Παρθενῶνος.—Τὰ ιερὰ τῆς Ἐλευ- σῖνος καὶ ἡ πομπὴ τοῦ Ἀσκληπιοῦ (Ἐπιδαύρια)	369—385
Ε'. Ὅδοια ἀττικὴ ἐκ Ρόδου.—"Ανοδος καὶ παράδοσις τοῦ Πλούτου ἐν Ἐλευσῖνι	386—399
ΣΤ'. Ὅδοια ἀττικὴ ἐκ Κύμης τῆς Ἰταλίας.—Τὰ τρία ἀττικὰ Ἐλευσίνια (Πίναξ ΙΕ')	400—420
Ζ'. Περὶ τῶν θέσεων τοῦ Ἐλευσινού, τῆς Πνυκὸς καὶ τοῦ Θεσμοφορείου τῶν Ἀθηνῶν	420—449
Η'. Ἀττικὴ ὑδρία ἐκ Καπύης (Πίναξ ΙΓ', β).—Τὸ μυστήριον τῆς 12ῃ Ἀνθεστηριῶνος. Ἱερὸς γά- μος Διονύσου καὶ Κόρης	449—457
Θ'. Ἀττικὴ ὑδρία ἐκ Κρήτης (Πίναξ ΙΓ').—Τὸ μυ- στήριον τῆς 12ῃ Ἀνθεστηριῶνος. Ἀφροδίτη ἡ ἄπτερος Νίκη.	457—469
Ι'. Σαρδόνυξ ἀνάγλυφος τοῦ Νομισματ. Μουσείου τῶν Παρισίων.—Θησεὺς καὶ Ἀντιόπη παρὰ τὴν Καλλιρρόην τοῦ ἀστεως τῶν Ἀθηνῶν . .	469—475
ΙΑ'. Ὁστεοδόχος κάλπη ἐκ Ρώμης (Πίναξ ΙΖ').—Οἱ διάφοροι βαθμοὶ τῆς Ἐλευσινιακῆς μνήσεως.	475—486
ΙΒ'. Τὸ ἐν τῷ μουσείῳ τῆς Ἐλευσῖνος ἀνάγλυφον τοῦ Λακρατείδου (Πίναξ ΙΘ'—Κ')	487—507
'Επίλογος.	507—510
Προσθῆκαι	510—513
Table des matières	514—516

Br.

1

Br. 2

Br. 3

Br. 4

Ar.

5

6

Ar.

7

Ar.

8

Br.

9

Br.

10

Br.

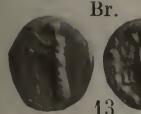
11

Br.

12

Br.

13

Br.

14

Br.

15

Br.

16

Br.

17

Br.

18

Br. 19

Br. 20

Br. 21

Br. 22

Br. 21

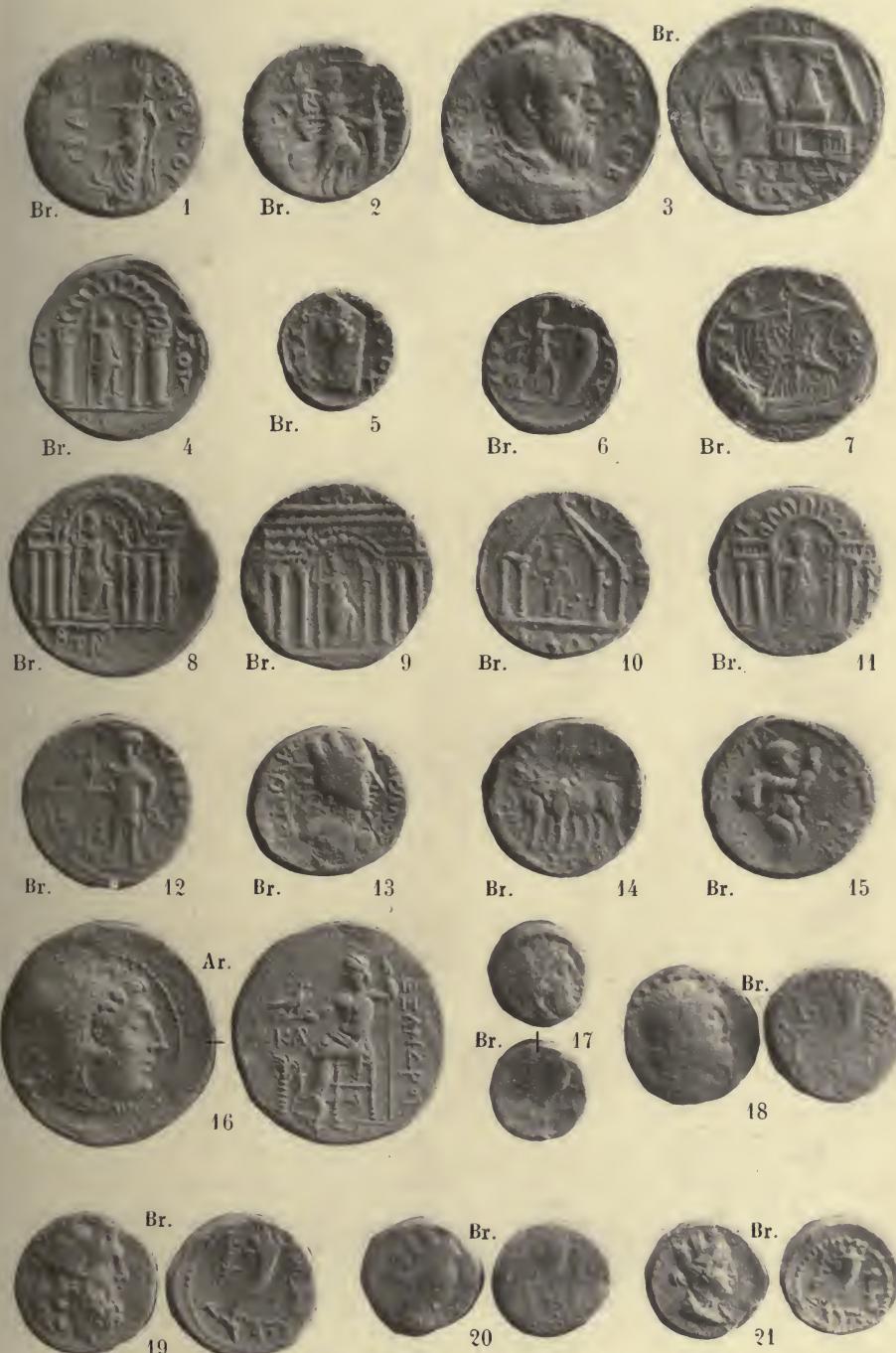

Br. 22

ΒΟΤΡΥΣ, ΒΥΒΛΟΣ.

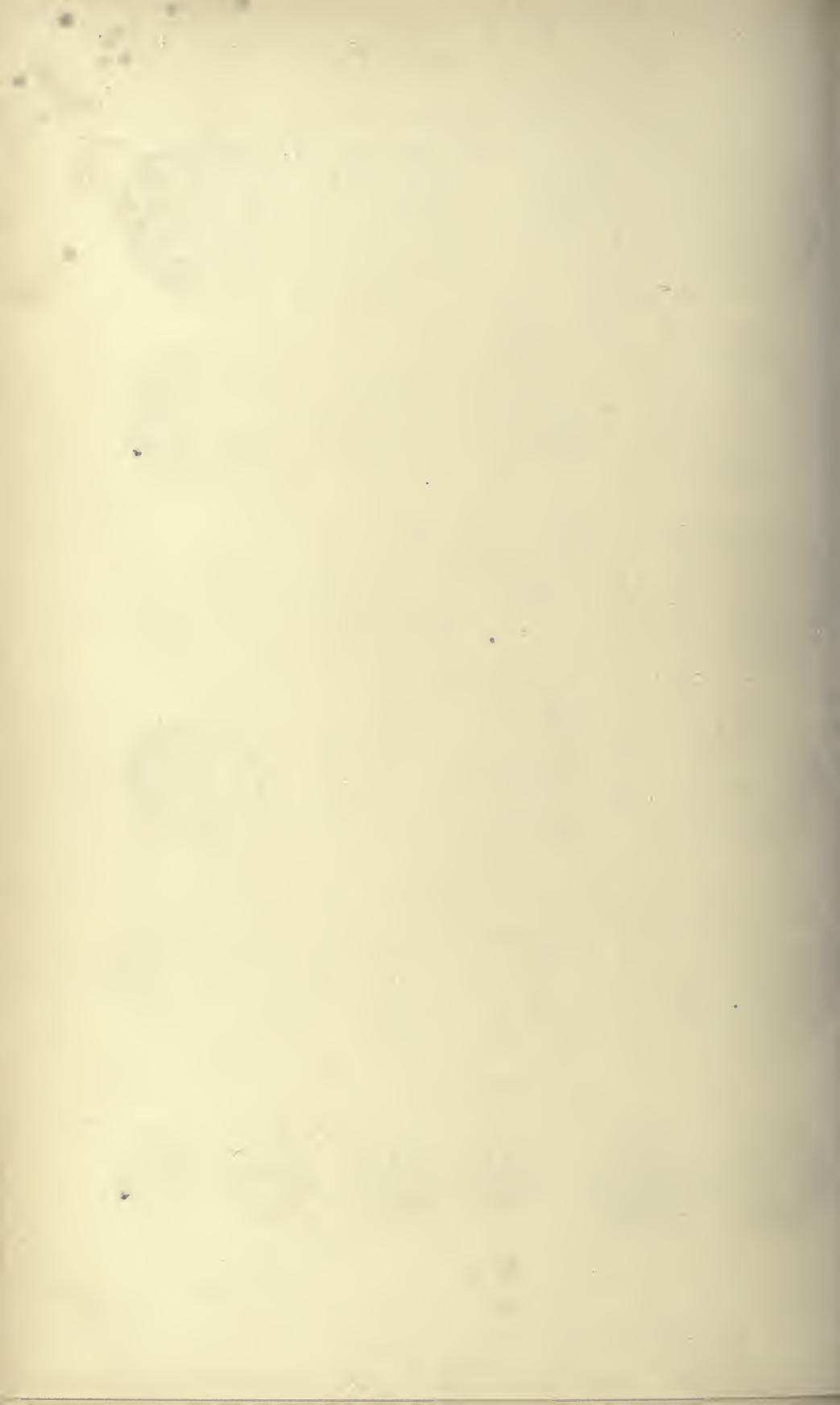
Φωτοτυπία Ἀριστοτέλους Ρωμαΐδου.

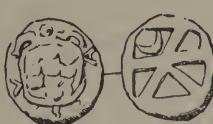
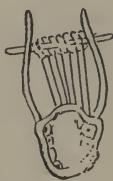
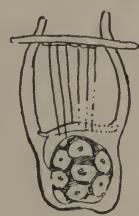
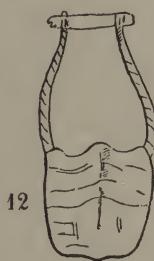
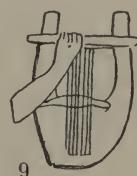
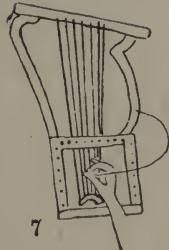
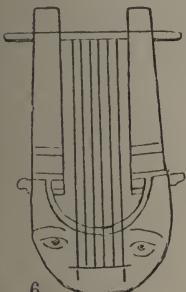
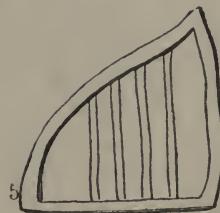
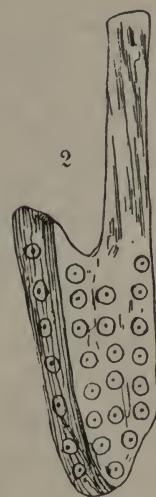

ΒΥΒΛΟΣ, ΚΑΙΣΑΡΕΙΑ, ΚΑΡΝΗ.

Φωτοινπία Αριστοτέλους Φωμαίδου.

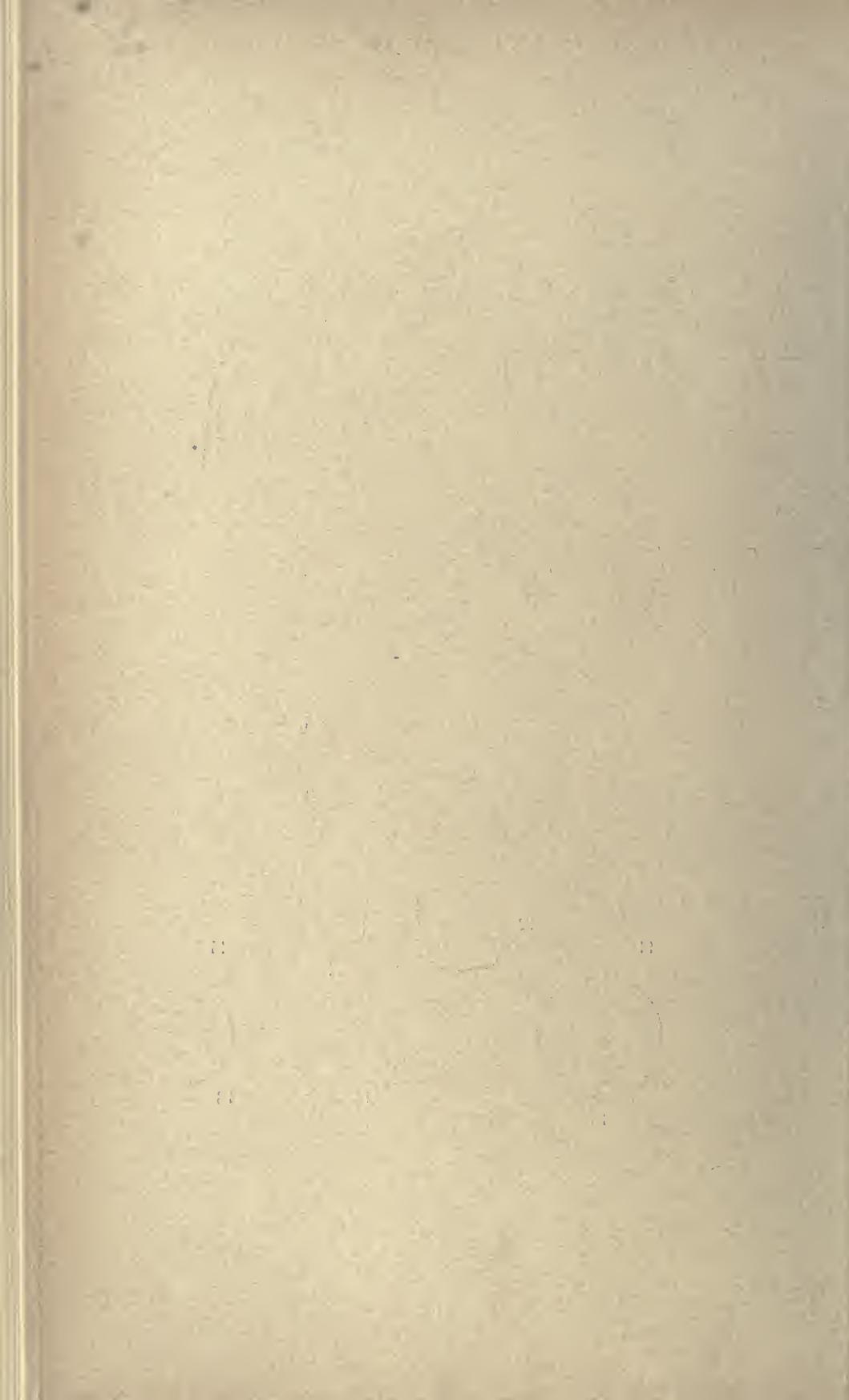
19

20

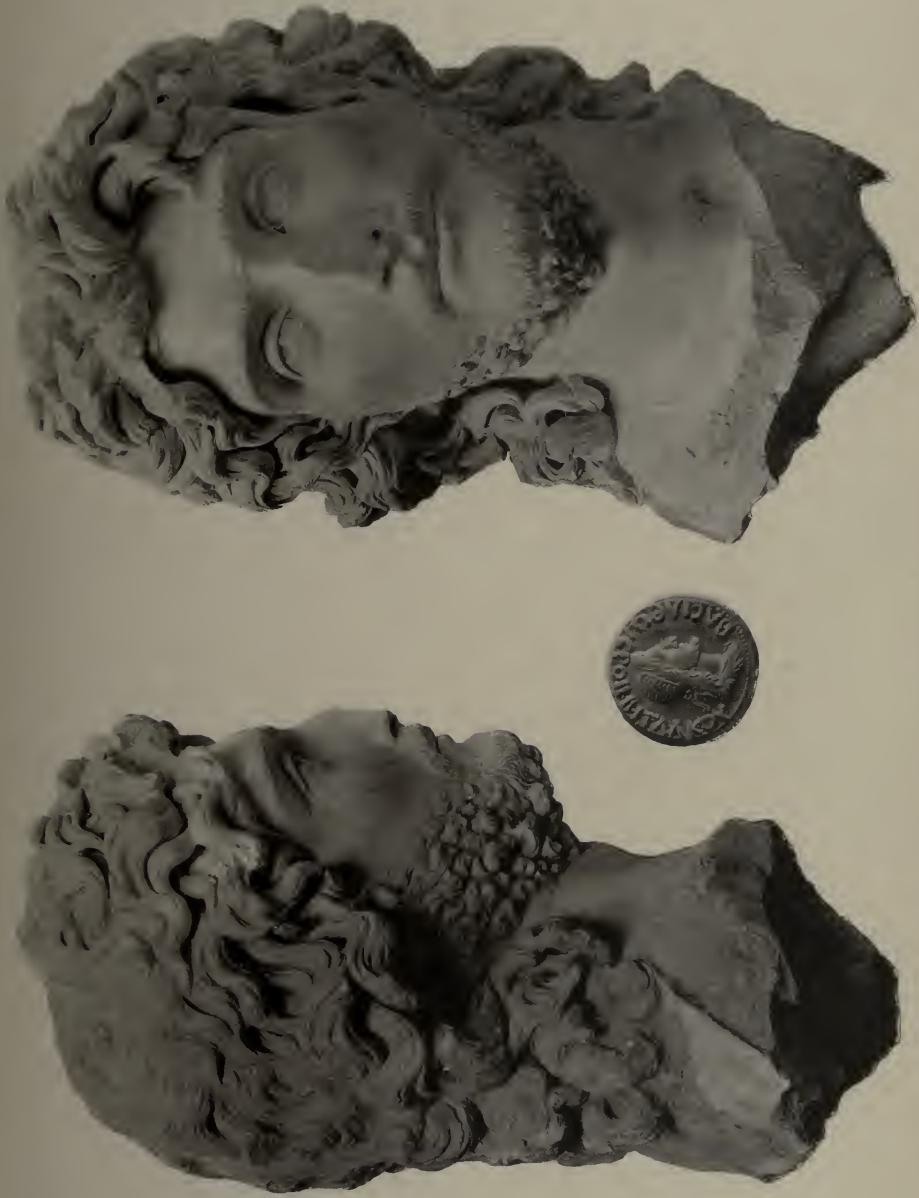
21

22

23

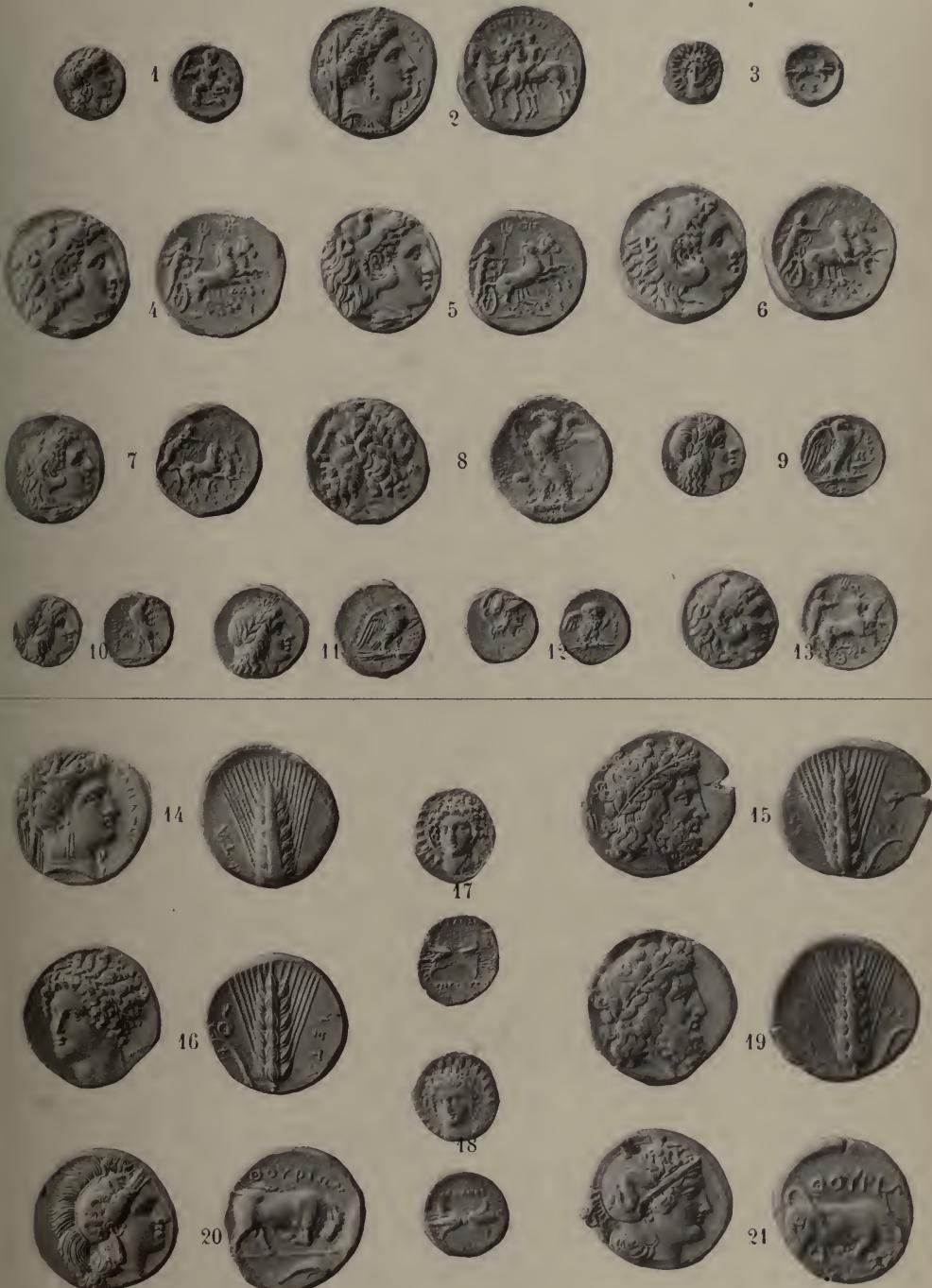

ΡΟΙΜΗΤΑΛΚΗΣ, ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΟΥ ΒΟΣΠΟΡΟΥ

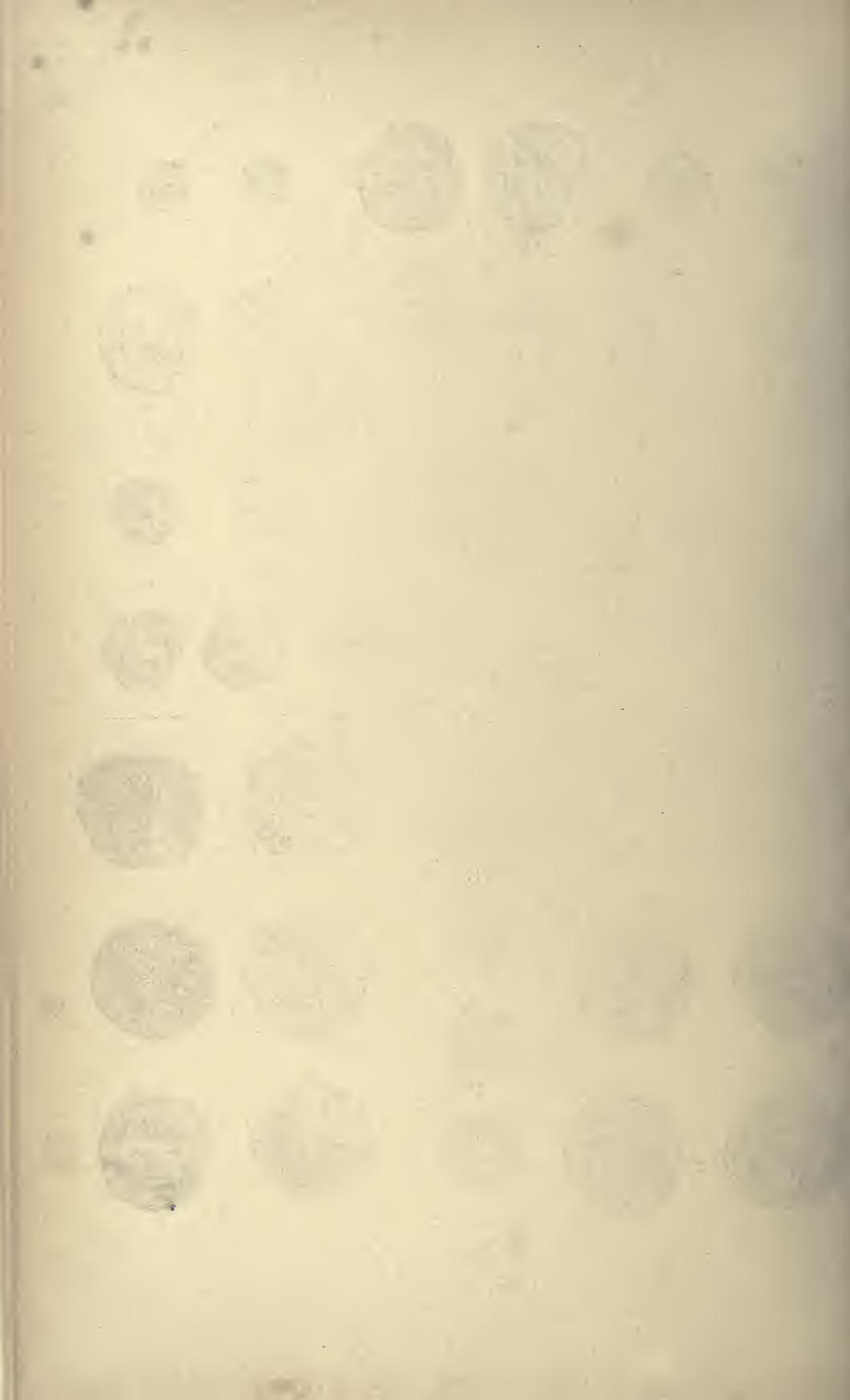

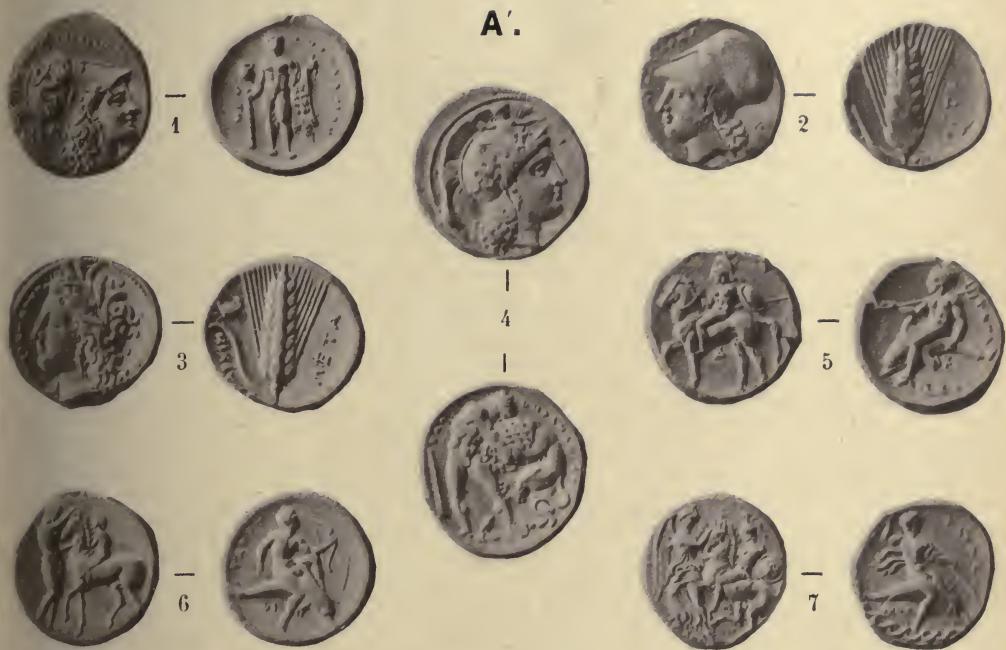
ΧΡΥΣΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΤΑΡΑΝΤΟΣ

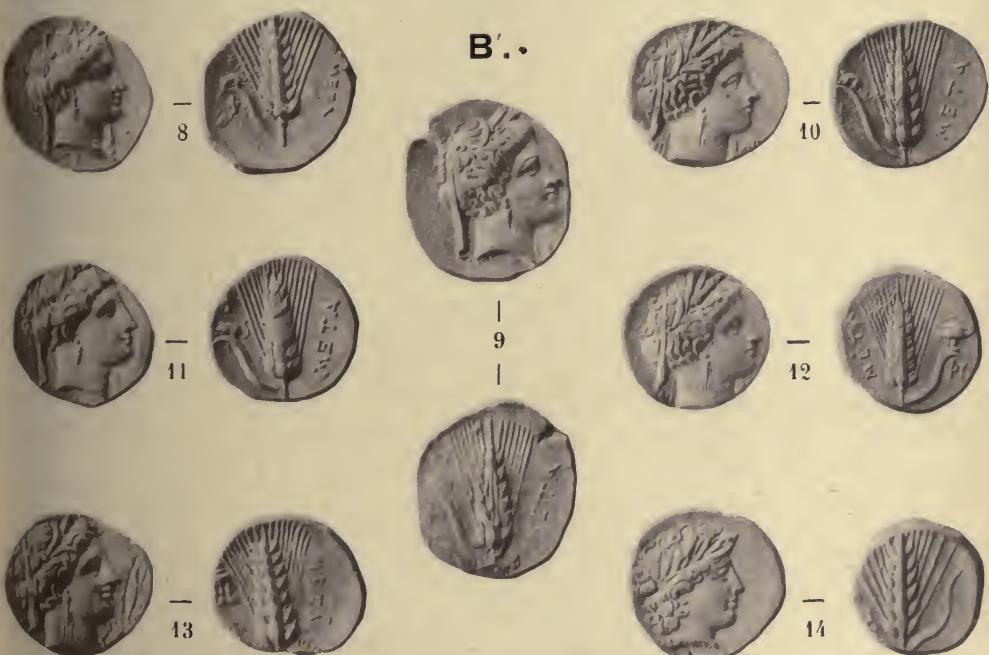
ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΑΡΓΥΡΑ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΧΑΡΑΧΘΕΝΤΑ
ΥΠΟ ΤΟΥ ΕΚ ΤΑΡΑΝΤΟΣ ΣΦΡΑΓΙΔΟΓΛΥΦΟΥ ΚΑΛ....

A'.

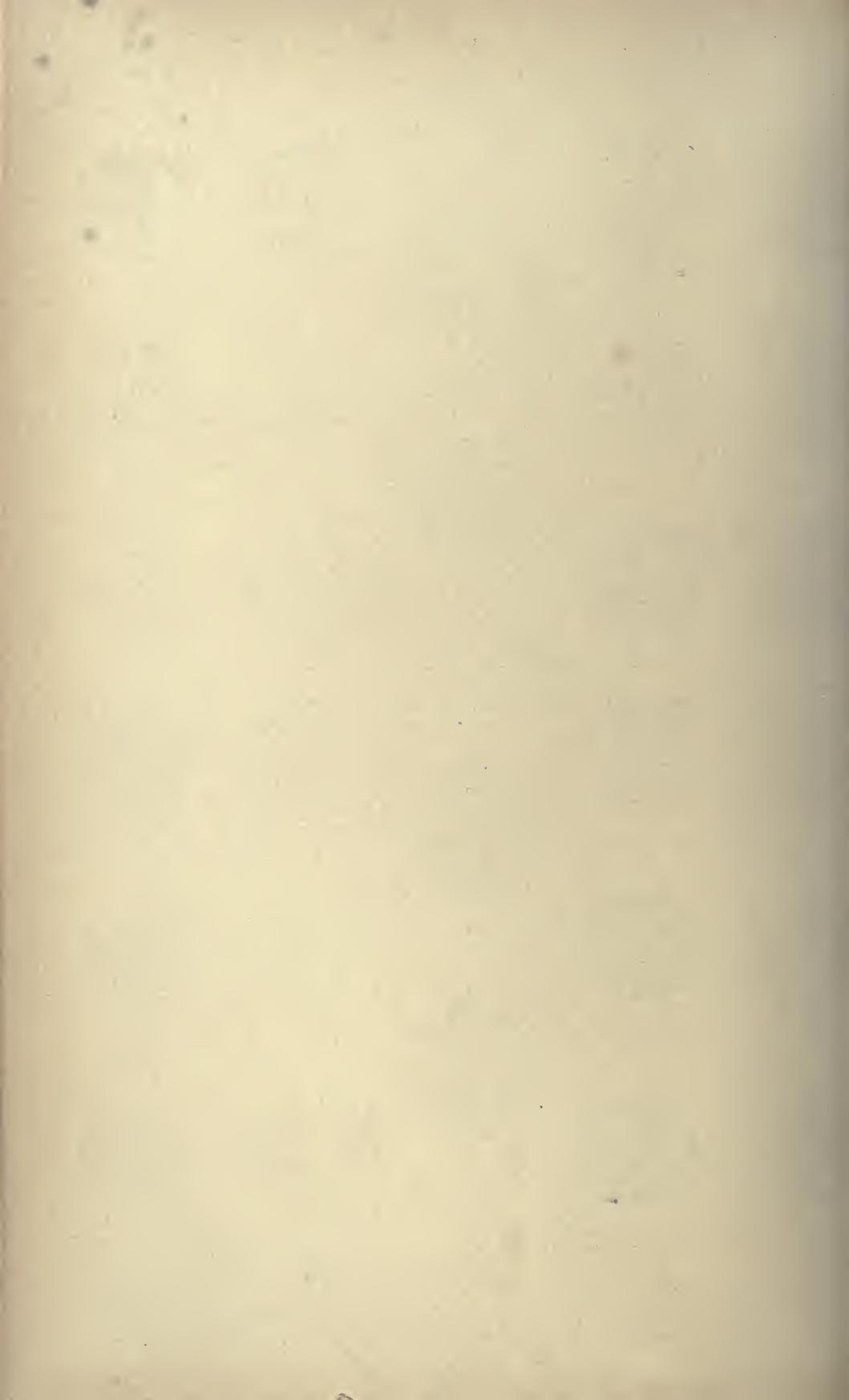

B'.

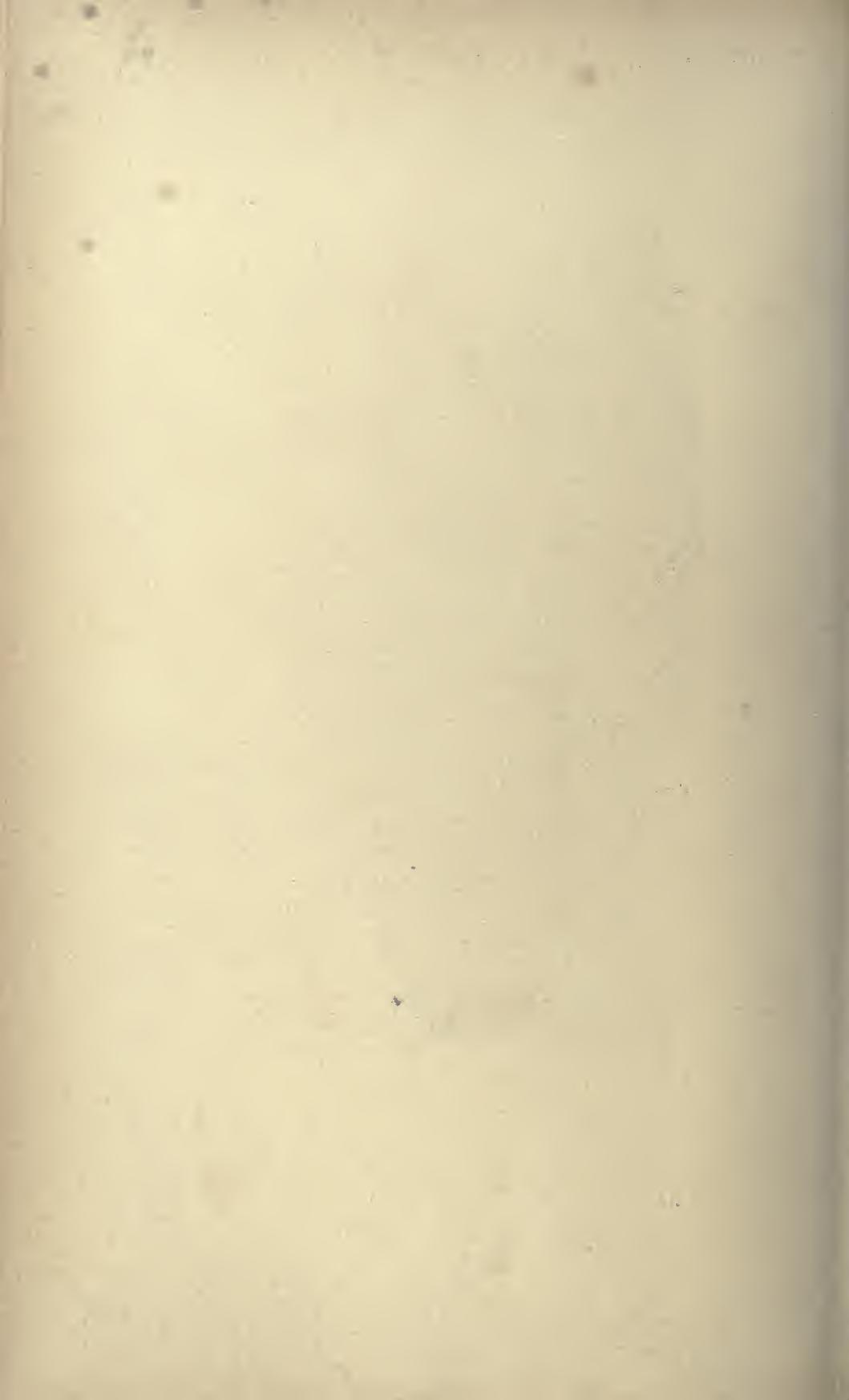
ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΑΡΓΥΡΑ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΧΑΡΑΧΩΕΝΤΑ
ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΑΡΑΝΤΙΝΩΝ ΣΦΡΑΓΙΔΟΓΛΥΦΩΝ
ΚΑΛ....(Α') ΚΑΙ ΑΠΟΛ... (Β')

Φωτογραφία Άριστοκλεόπους 'Ρωμαιόδον.'

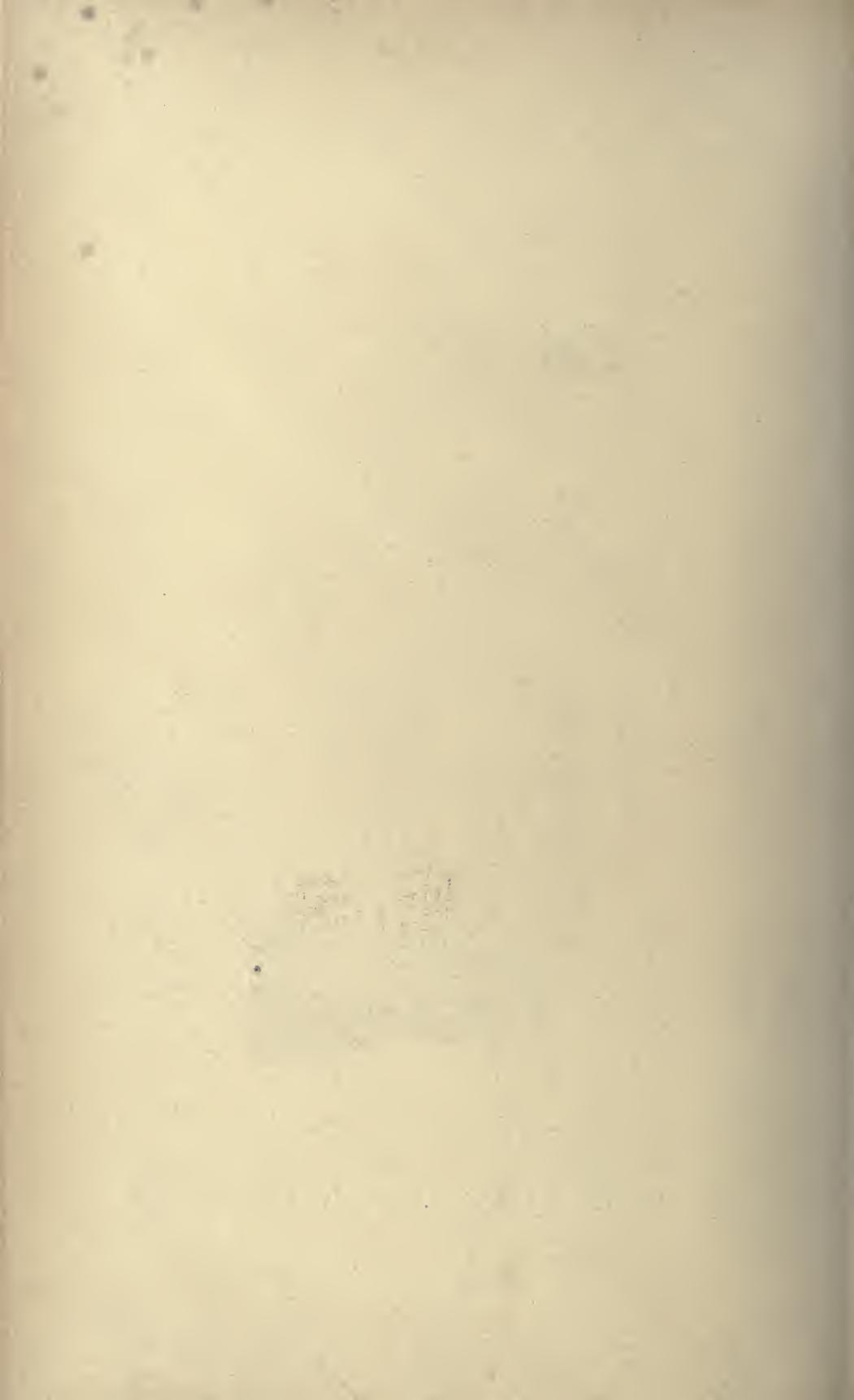
ΠΗΛΙΝΟΣ ΚΕΦΑΛΗ ΕΚ ΤΑΡΑΝΤΟΣ

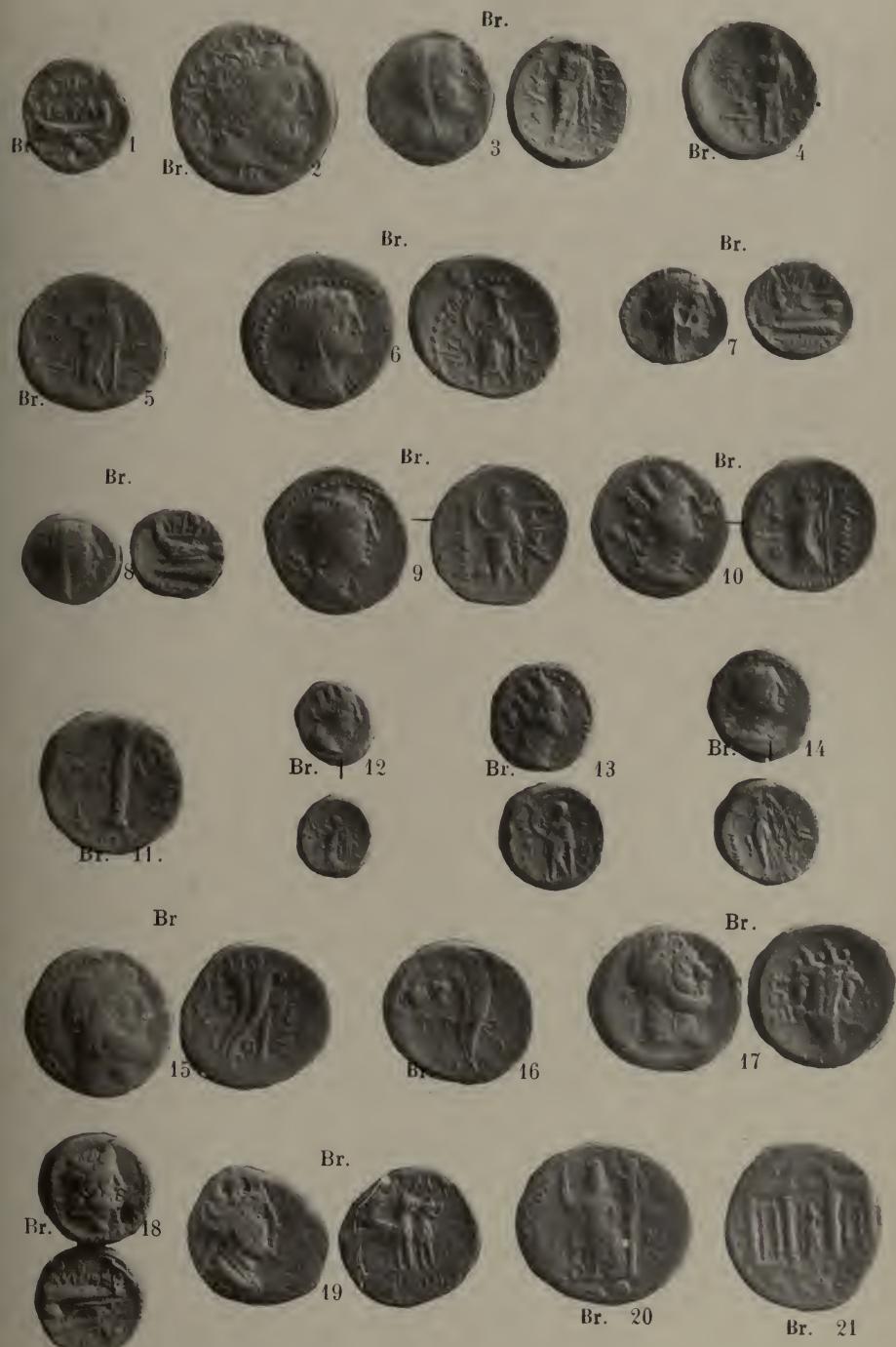

Carl Louis Becker
6/186.

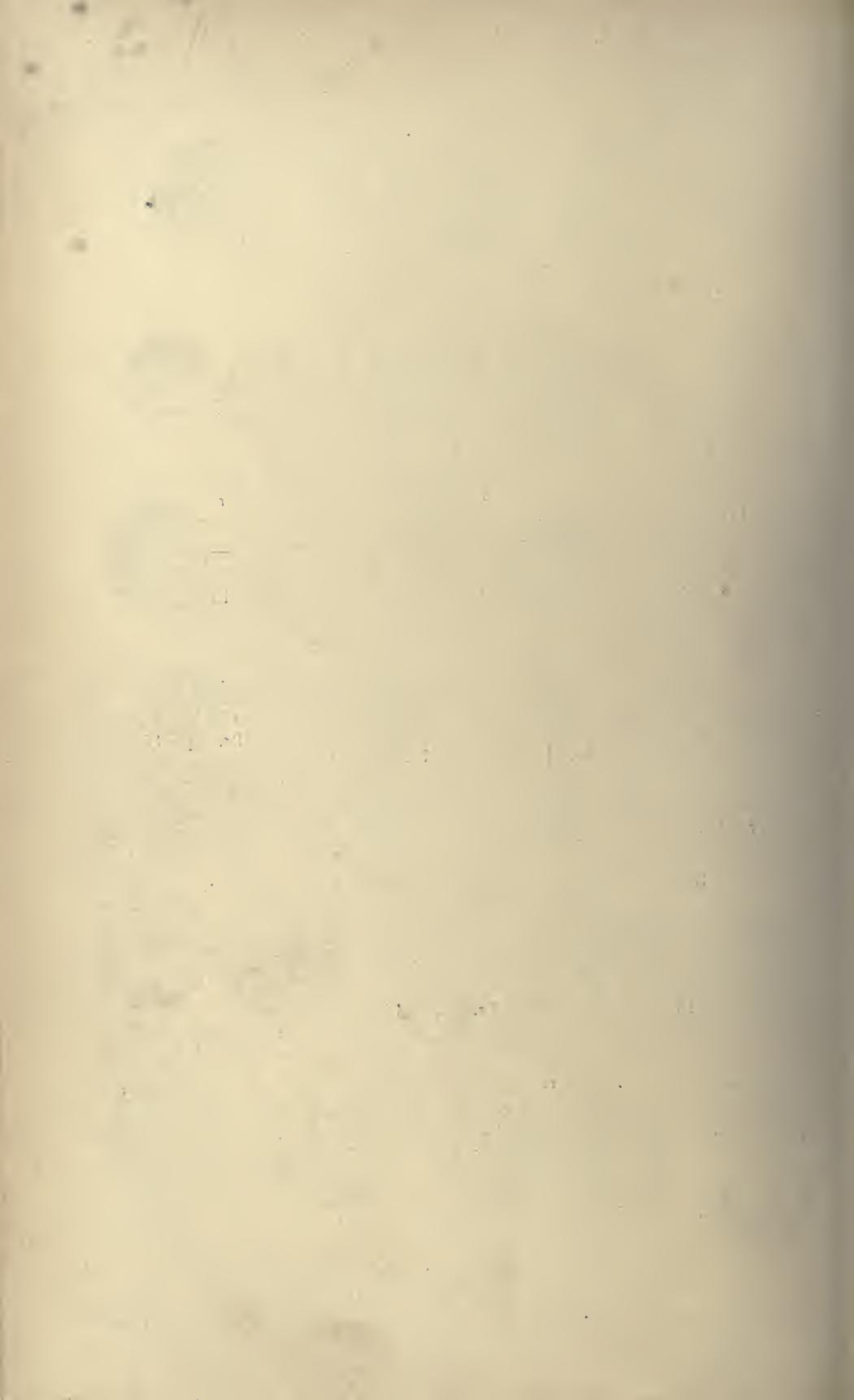
ΠΗΛΙΝΟΣ ΚΕΦΑΛΗ ΕΚ ΤΑΡΑΝΤΟΣ

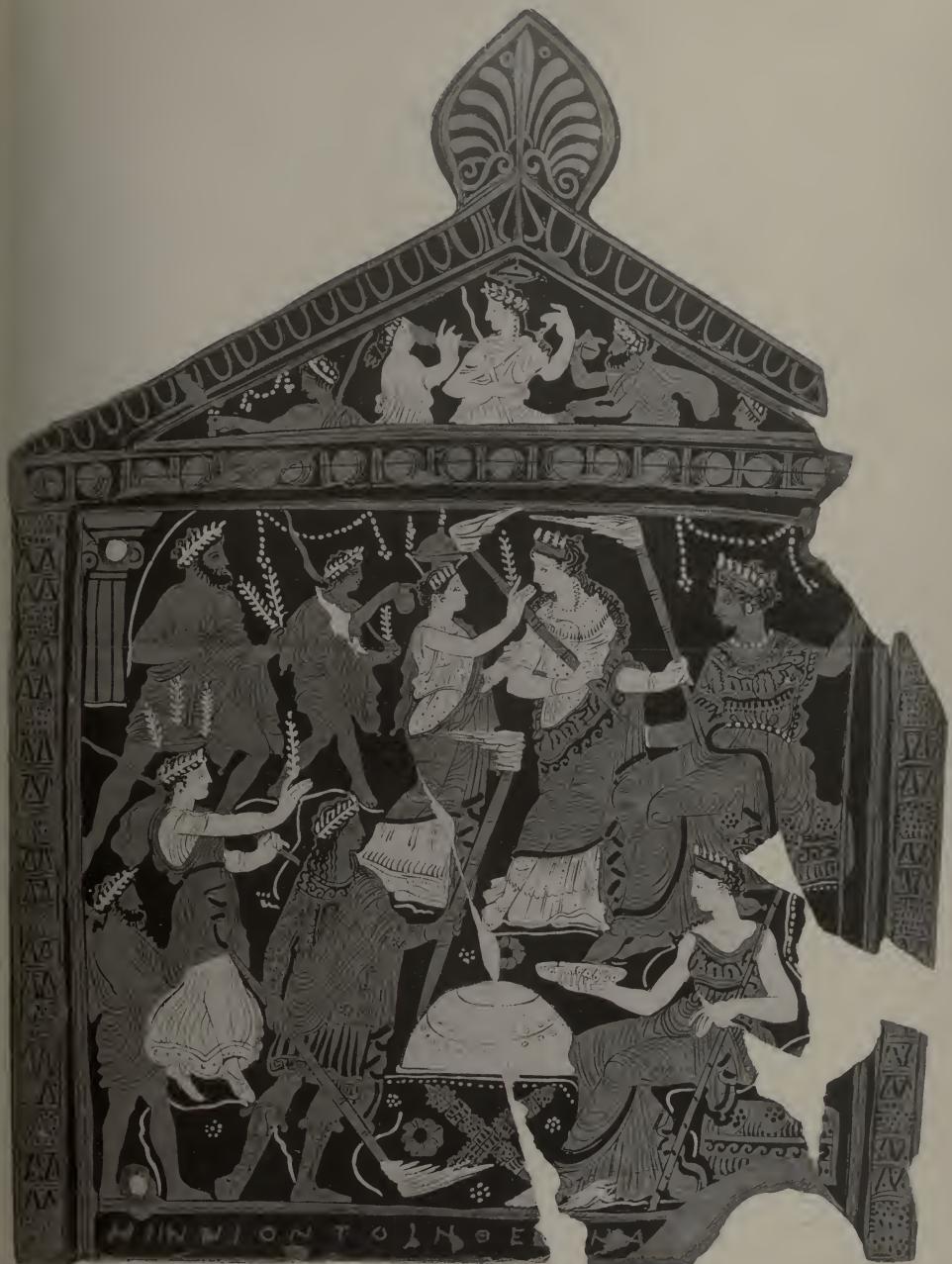

ΔΩΡΑ, ΜΑΡΑΘΟΣ, ΟΡΘΩΣΙΑ.

Φωτογραφία Αριστοτέλους Ρωμαΐδην.

(ἀέτωμα)

1

2

3

4

5

(ἄνω ὁμάς)

Α

Β

Γ

Δ

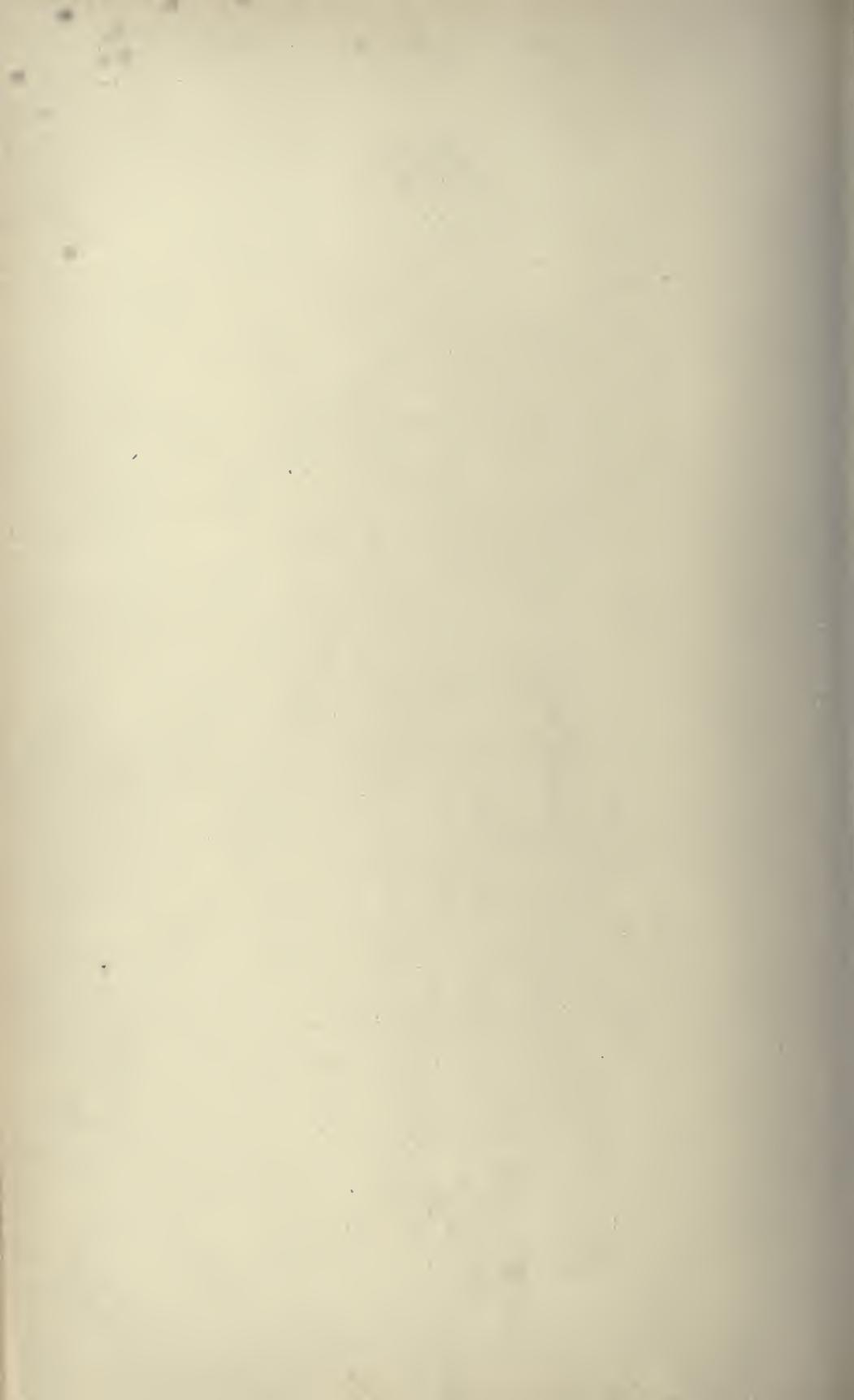
Ε

(κάτω ὁμάς) α

β

γ

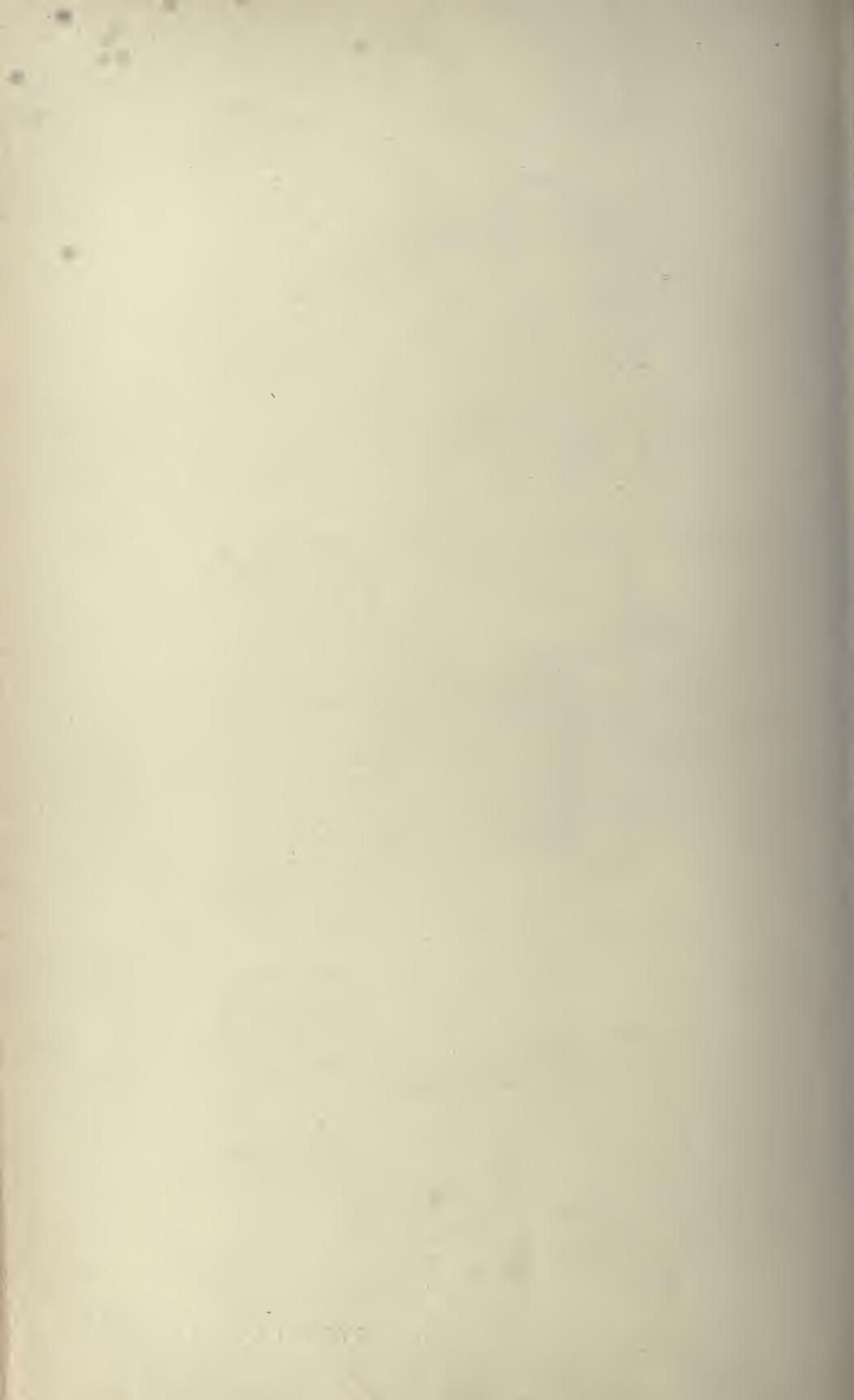
δ

ΑΓΑΛΜΑΤΙΟΝ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ ΕΝ ΤΩΙ ΜΟΥΣΕΙΩΙ CHIARAMONTI

Φωτοτυπία Αριστοτέλους Φωμαΐδου

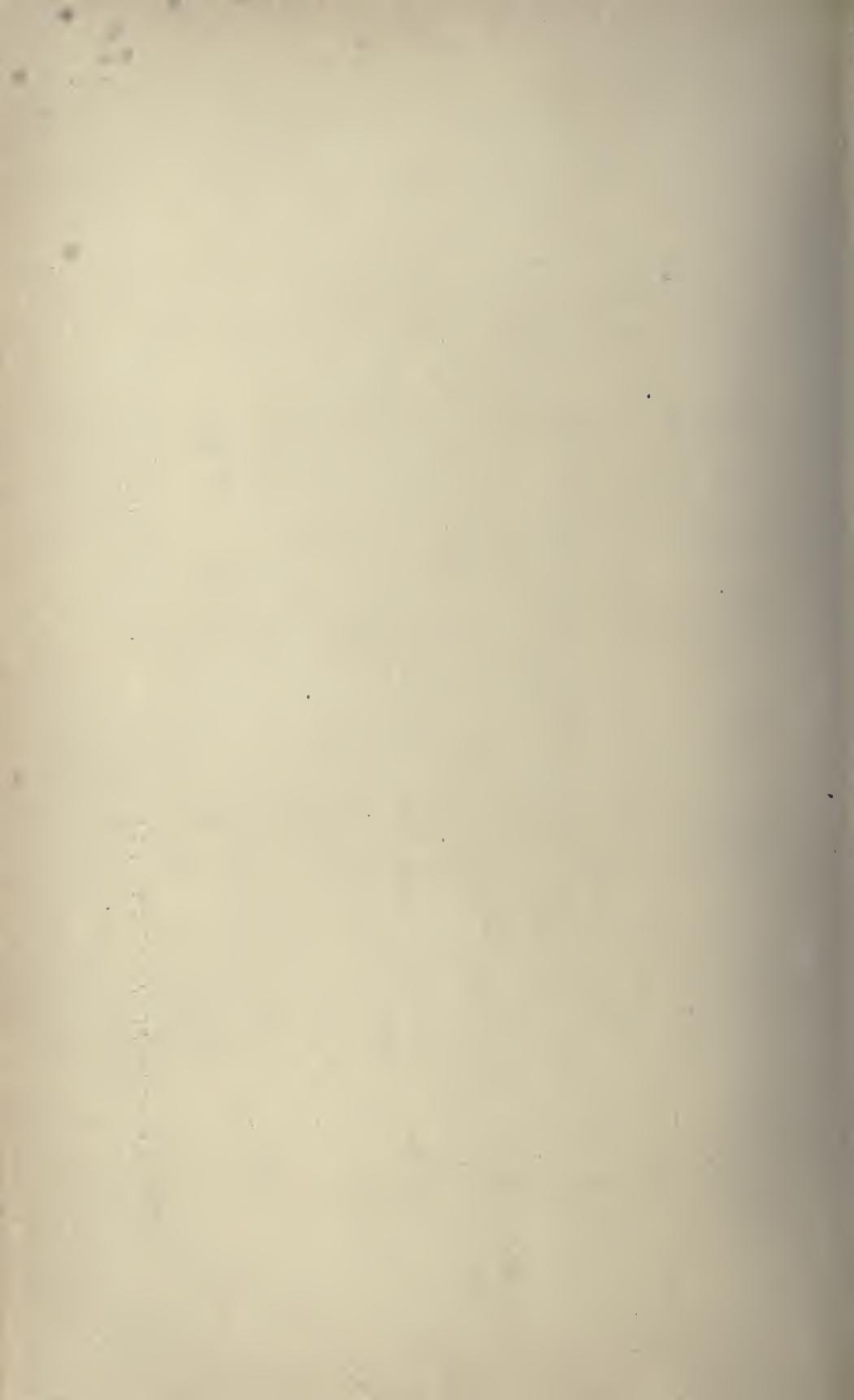

ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΕΤΟΣ Δ' (1901)

ΓΙΝΑΞ ΙΒ'.

ΚΕΦΑΛΗ ΑΓΑΛΜΑΤΙΟΥ ΑΓΟΛΛΩΝΟΣ ΕΝ ΤΩΙ ΜΟΥΣΕΙΩΙ ΧΙΑΡΑΜΟΝΤΙ

A.

1

2

3

4

5 6 7 8

B.

1

2

3

4

5

6

Α. ΑΓΓΕΙΟΝ ΠΟΥΡΤΑΛΕΣ

Β. ΥΔΡΙΑ ΚΑΠΥΗΣ

A.

5

6

7

8

9

B.

7

8

9

4

10

1

2

3

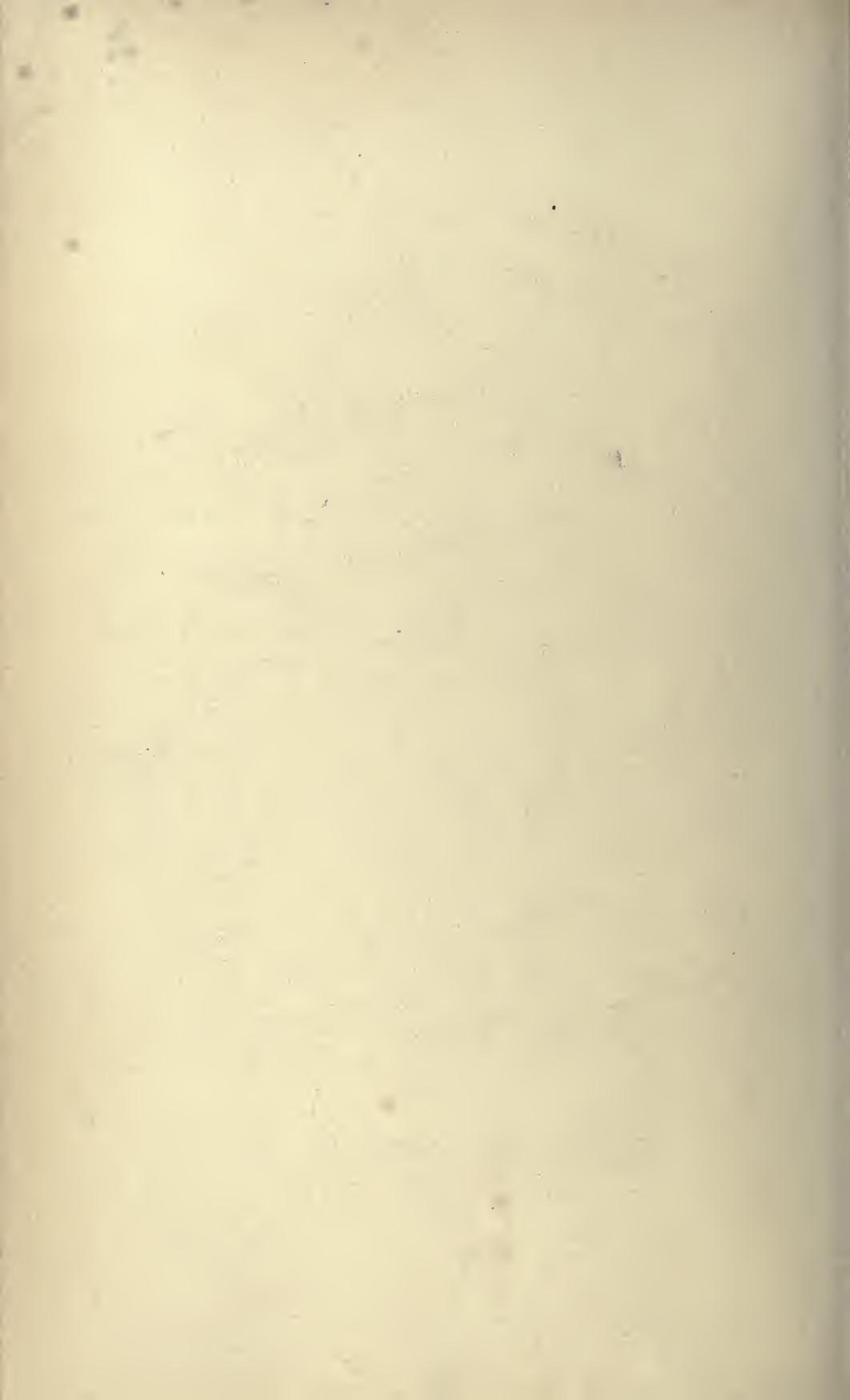
4

5

6

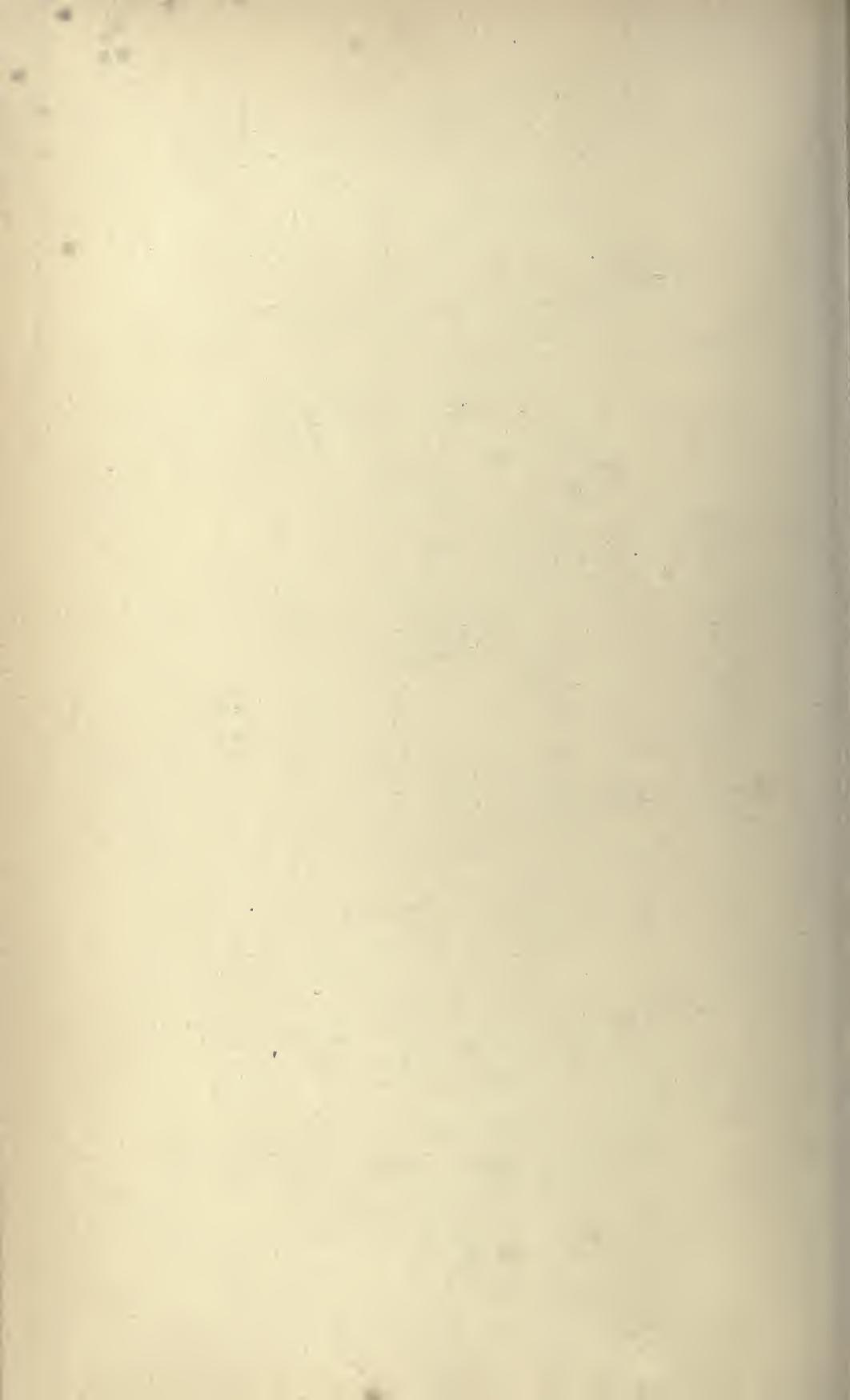

1 2 3 4 5 6 7

ΥΔΡΙΑ ΚΡΗΤΙΣ

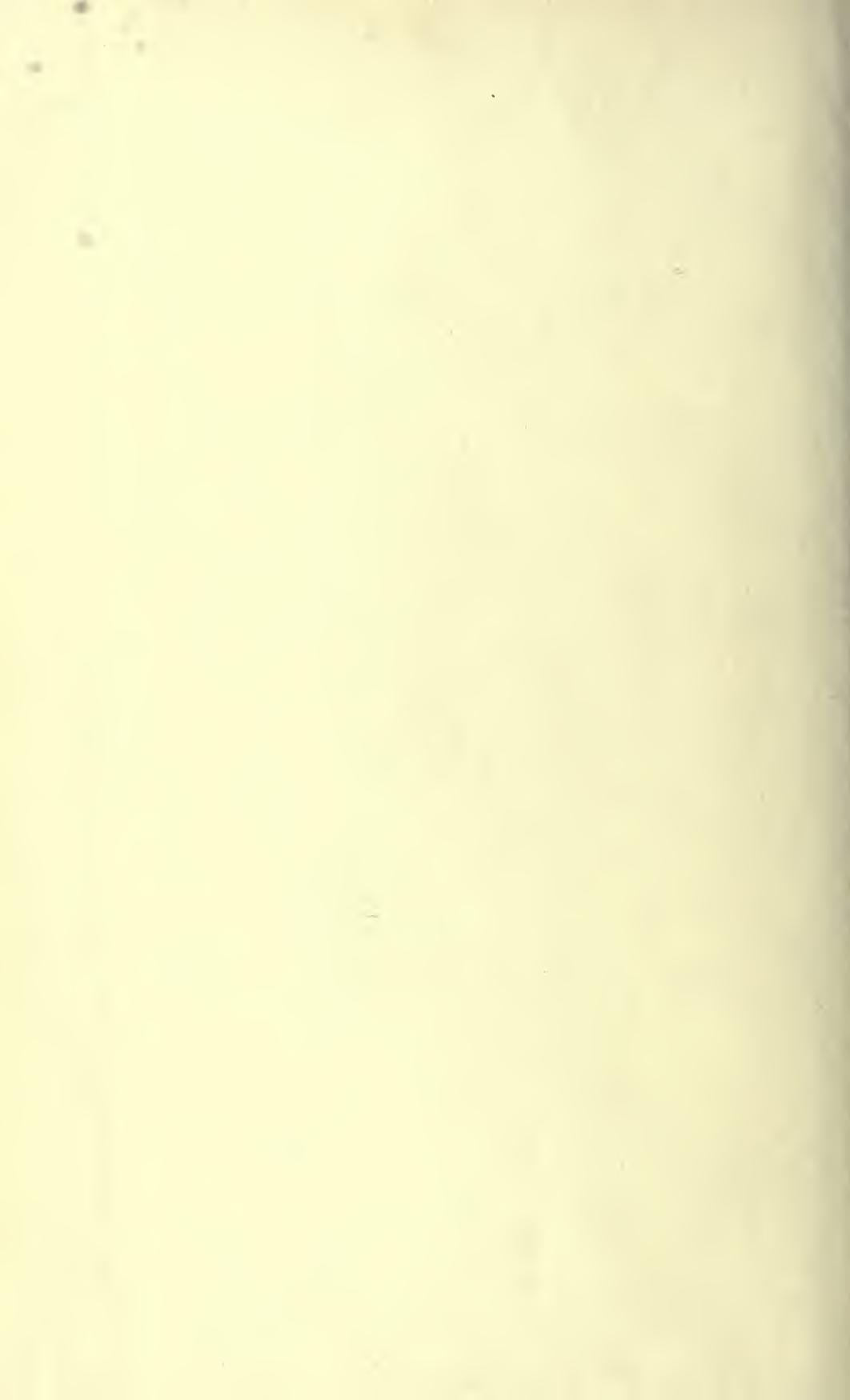
Φωτογραφία Αριστοτέλους Ρωμανίδην.

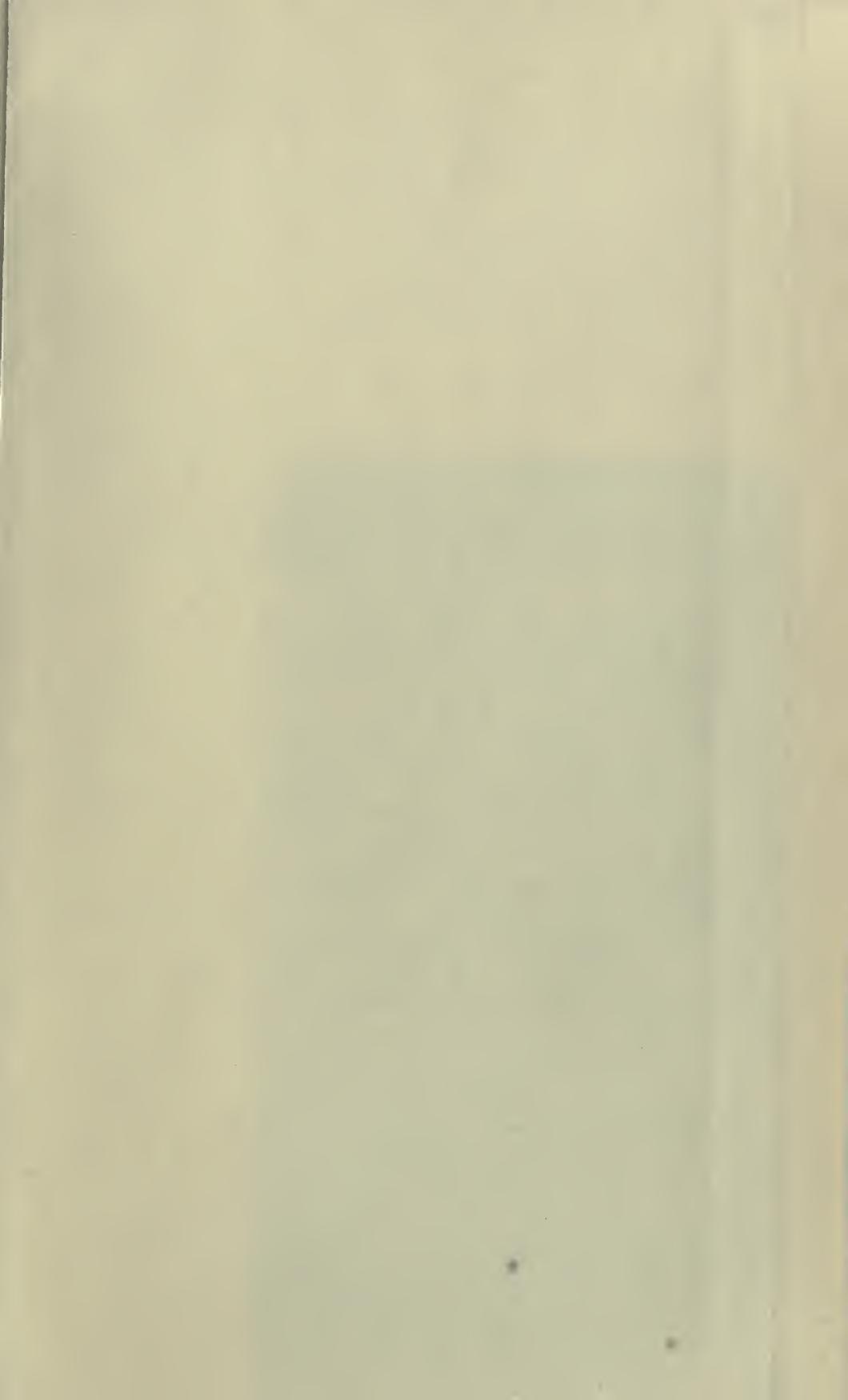

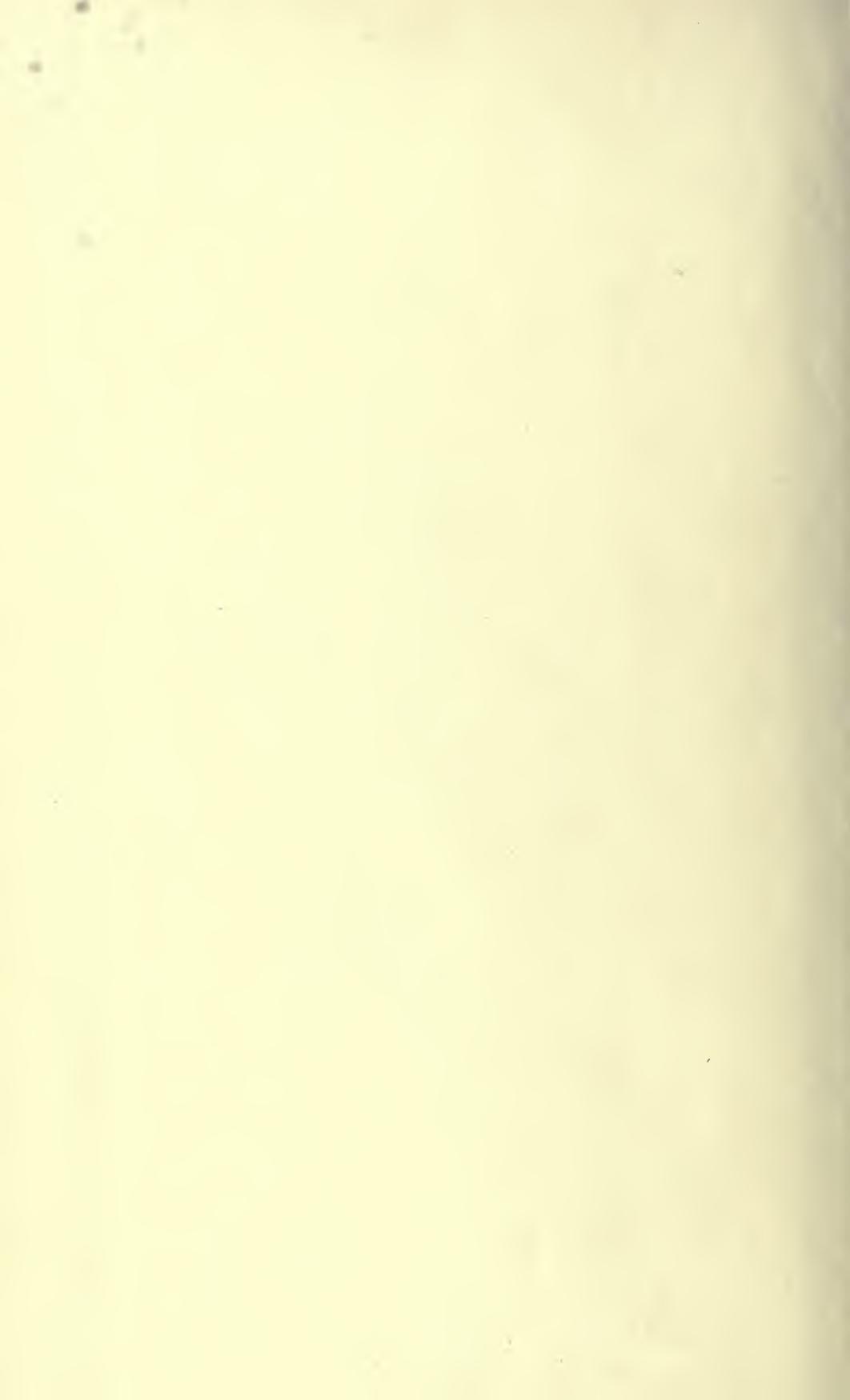

ΚΑΛΓΗ ΡΩΜΗΣ

Φωτογραφία Άριστος Λουκάνηος Παρασέδων.

CJ
201
J7
t.4

Journal international
d'archéologie numismatique

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
